

સાહિત્ય અને મંરકારનું માસિક

વર્ષ ૮

ફેબ્રુઆરિ ૧૯૪૦

અંક ૧૨

• યથાશક્તિ •

૧૬ મહેતા, ઈશ્વરલાલ દવે
૨૬ શાહ : હરદયન મિશ્રિયા

શોક્તિન
નરસિંહ ગુપ્તા
અમલપાત્રી મિત્રોરિય
અનંતભાઈ
નાદર અને રુપમ
અમીતીબા ખેતીની સુધાન્યા
નુબા ચિંતન
આપણા કુળ
આકાશના સુખી
અપ્રત્યક્ષ અને પદ્મ
અમારું દુઃખ અને દા
કાન્ત શા ગાદે મુકેશ મ
ગુરુ તિલક
અરુભેગી

શ્રી ધૂમ્રેશ ૮૭૫
શ્રી વસાવત્રી પ્રદેશ ૮૭૭
શ્રી સુદીપતિ ૮૭૮
શ્રી કા ૮૮૧
શ્રી ભાગા ૮૮૮
શ્રી વિદ્યાલક્ષ્મી મ પ્રદેશી ૮૮૭
શ્રી આનંદાસ ૮૮૭
શ્રી આપણ ૮૮૮
શ્રી 'મો' ૮૮૯
શ્રી ભાગ્યવત્રી પ્રદેશી ૮૯૦
શ્રી ભાગ્યવત્રી પ્રદેશી ૮૯૦
શ્રી કનકમુખી વનમણી સપ્ત ૮૯૧
શ્રી ભાગ્યવત્રી પ્રદેશી ૮૯૨
શ્રી 'મો' ૮૯૩

સાહિત્ય સંવાગમ

અસાધ્યતા પરદેશમા
સાદા પાવ ૩ આગાહ

કલ્પ આદિ આના

લાઇન, હાફ્ટેન તથા વધારે કલરનાં હાઇકલાર
બુક, ડીઝાઇન તથા સિને-સ્લાઇડ

અનાયના

ભારતી સાહિત્ય સંઘનાં પ્રકાશનોના બધા બુક અમે બનાવીએ છીએ

૨. નં. ૩૧૬૫૫ નવું કે કા છું નોંધી લે શો ૨. એસ 'લોગ'

ર
દે
વા
ત
થા
જ
મ
વા
ની

સ
ગ
વ
ડ
મા
ટ
જો
ણી
વું

કે. ૧૭૭/૧૭૮ હોર્નબી રોડ, બોરીબંદર દ્રામટરમીનસ ખાતે,

ભાટિયા હાઇસ્કૂલની બાજુમાં

ફોન : સુખાઈ

ૐ

● વાર્ષિક લવાજમ ●

દેશમાં	અહારેશમાં	પરિષદ
૫-૦-૦	૫-૮-૦	૬-૮-૦

ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૦

લેખ સંબંધી

૧. જે લેખનો સ્વીકાર કરવામાં આવે તે લેખને પહેલા જ અંકમાં પ્રગટ થઈ શકે એમ હોય તો તેના લેખકને ખબર આપવામાં આવતી નથી. જે લેખનું પ્રકાશન મોટું થવાનું હોય તેની ખબર આપવાનો રિવાજ છે.
૨. જે લેખ સાથે ટપાલખર્ચ નથી હોતું તે લેખ નો સ્વીકારવા મોજ ન લાગે તો રદ કરવામાં આવે છે.
૩. જે લેખનો અસ્વીકાર કરવામાં આવે તેના કારણે આપવાને અગે બધાએલા નથી. અમારા તરફથી કારણો ન મળે તો અગે નથી રાખવા ઇચ્છતા એમ સમજવું.
૪. કોઈ પણ લેખકનો લેખ જે અંકમાં છપાય તે અંક અને તે લેખની છટી પાંચ પ્રતો જ લેખકને મોકલવાનો રિવાજ છે કોઈ પણ કારણસર છટી પ્રતો ન મોકલી શકાય તો મરીલી છપાસી આપવાનું નોખમ અગે સ્વીકારતા નથી.

વ્યવસ્થા સંબંધી

૧. કોઈ પણ ફરિયાદ માટે જવાબી ટપાલખર્ચ અને ગ્રાહકનંબર જણાવવો જરૂરી છે.
૨. જે ગ્રાહકોનું લવાજમ પૂરું થવા આવે છે તેને અગિયારમાં અંક સાથે એ જાતની ચેતવણી મોકલવામાં આવે છે. અને એમના તરફથી વખતસર જવાબ નથી આવતો તો બારમો અંક એમને વી. પી. થી મોકલવામાં આવે છે. વી. પી. રૂ. ૫-૪-૦ નું થાય છે, તે ન સ્વીકારે તો છેલ્લો અંક વી. પી. ખર્ચના ચાર આના મોકલીને જ તે પાછો મેળવી શકે છે.
૩. અગેજ મહિનાના પહેલા અડવાડિયામાં જ 'ભર્મિ' નો અંક પ્રાપ્ત ન થાય તો ગ્રાહકને વિનંતી છે કે તેમણે ટપાલબોક્સમાં ખબર કાઢવી અને ટપાલખાતા તરફથી જે લેખિત જવાબ આવે તે અહીં મોકલી આપવું એમને તે અંકની બીજી નકલ મોકલી આપવામાં આવે છે.

લોકરંજન

લોકપ્રિય થવા માટે કોઈ કલા પોતાનું ધોરણ નીચું રાખે તો એથી એ જીવનપ્રતિ દ્રોહ કરતી નથી એવી સાધારણ રીતે ફેલાતી જતી માન્યતા એ સાચી માન્યતા નથી. જ્યારે પોતાને માટે રાખેલી અમુક 'રેખા' નું કોઈ પણ કલા સીમોલ્લંઘન કરે, ત્યારે સાવચેતીનો એક સૂર સંભળાવવો પડે છે કે, કલા લોકપ્રિય થવા માટે નથી, પણ લોકને કલાપ્રિય બનાવવા માટે છે. પ્રજાનુરંજનને નામે ઘણી વખત કલાકાર પોતાની અશક્તિ છુપાવતો હોય છે. ખરી અને સાચી કલા, પછી એની ભાષા રંગમાં હોય, પથ્થરમાં હોય, શબ્દમાં હોય, અભિનયમાં હોય કે સ્વરમાં હોય—પોતાનું અમુક ઉચ્ચ ધોરણ જાળવી રાખવાનો આગ્રહ તો તે રાખે છે જ અને એ ઉચ્ચ ધોરણનો ત્યાગ કરવાથી જ લોકને પહોંચી શકાય તેમ છે, એવી માન્યતા, એ જીવન પ્રતિનો દ્રોહ છે, કારણ કે એમાં પોતાની નિર્ગળતા ન બોવાની આપઘાતી શેલી કામ કરી રહેલી હોય છે, અથવા તો સિદ્ધાંતત્યાગ કરનાર આપઘાતી માનસ દોરવાથી આપતું હોય છે. આધુનિક સમાજના જ સઘળા પ્રશ્નો લેવાથી, અને વર્તમાન પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ જ નજર સમક્ષ રાખવાથી, કોઈ પણ કલા જીવન-સન્મુખ છે, એવી માન્યતા રાખવી એ પણ એવો જ એક બીજો ભ્રમ છે. આધુનિક સમાજનો કે વર્તમાનકાલીન પરિસ્થિતિનો બહિષ્કાર કરવા માત્રથી જેમ classical કલાનું ઉત્તરમાં સાધ્ય કરી શકાતું નથી, પણ તેને માટે તો કલાકારની પોતાની પ્રાણશક્તિ ઉપર જ ઘણો આધાર રહે છે, તેમ કેવળ વર્તમાનકાલ અને આધુનિક સમાજ એવા બે શબ્દો વડે કોઈ પણ કલાને આપણે જીવનપ્રતિ દ્રષ્ટિ રાખનારીનું 'સર્ટિફિકેટ' આપી શકીએ નહિ. ખરી રીતે જીવનપ્રતિ દ્રષ્ટિ રાખનારી કોઈ પણ કલા જીવનના સઘળા જ પ્રશ્નોને, અને જીવનના સઘળા જ કાળને, સરખી સરસતાથી સ્પર્શી શકે છે. અને એ તમને પોતાના પ્રાણથી પ્રાણુબાન બનાવી, સઘળી પરિસ્થિતિ અને સમયમાં વહી રહેલી જીવનદ્રષ્ટિ બતાવે છે. કલાને પ્રાચીન અને અર્વાચીન, સામાજિક ને શિષ્ટ, આધુનિક ને

ભૂતકાલીન, એવી એવી ચિટ્ટીઓ લગાડવી એ એક પ્રકારનો વિચારબ્રમ જણાય છે એ ખરું છે કે અમુક પ્રકારના આપણા પ્રશ્નો એ ભૂતકાલીના પ્રશ્નો ન હતા, અને નથી આપણા પ્રશ્નોની આપણે આપણી રીતે છણાવટ કરીએ એ પણ જરૂરી છે પણ એવી છણાવટ કરવા મટે માણસે પોતાના મા રહેની મધગી વિકૃતિનો આશ્રય લેવો પડે અને એ જે કાંઈ રજૂ કરે તે એવી કદ ગી શૈલીમાં હોય કે જેથી કેવળ ધૂણા જ ઉત્પન્ન થાય, તો કવાના હાર્દનું આ રીતે ખૂન થાય છે કે એ જોનારને દૃષ્ટિ આપવાને બાંધે અધાર આપે છે—એવો અધાર કે જેમાંથી શો રસ્તો હોઈ શકે એની ખગર જ કોઈને પડતી નથી જે કવા, દૃષ્ટિ ન આપે તે ભલે ને વ્યવહિક દુનિયાની રેખાએ રેખા શુ, રજો રજ કેમ રજૂ કરતી નથી, પણ એ કવા જ નથી એ તો એક પ્રકારનો માનસબ્રમ છે અને કદાચ એ નિશ્ચેતન અવસ્થાની આગાહી છે

લોકરજન એ કવાનું નામન અગ્ર નથી એ એનું આવશ્યક છતાં ગૌણ અંગ છે બહુ જૂજ અપવાદો બાદ કરતાં, સાચી કલાને લોકો સામાન્ય રીતે બાણી શકવા જેટલી શક્તિ ધરાવે છે જ લોકરજન કરવાનું મારું કામ નથી કલાના એ કાર્ષક ગર્ભ એકસરખા જેમ સત્યાભાસ છે, તેમ લોકરજન પ્રત્યે જ દૃષ્ટિ રાખી એ એવો જ બીજો સત્યાભાસ છે લોકને ઘણી વખત તો અમુક સમય ગયા પછી જ દૃષ્ટિ મળે છે અને એટલા વખતમાં પોતે લોકપ્રિયતા પોઈ બેસશે એ ભીડતાથી કોઈ કવાકારે પોતાનું સામાન્ય ધોરણ તજવાની જરૂર નથી

આજે જ્યારે, જીવનસમુખ-દૃષ્ટિ ને જીવનવિમુખ-દૃષ્ટિ એ બે અનિ મહત્ત્વની વિચારગરળી રજૂ થાય છે ત્યારે એ બે પરિસ્થિતિમાં જે રત્ય છે અને જે આભાસ છે એનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ વિચારખે આવી જવો જોઈએ નહિતર તો ઘણી વખત પોતાની અશક્તિને જ ગણિત માનનાર પ્રમિત માનસ ઉત્પન્ન થાય, ને કવા કન ને ઠેકાણું રહે, ને વ્યક્તિ કેવળ સમાજદ્રેષને જ સામર્થ્ય ગણવાની લુનલુનામણીમાં પડી, પોતાની અપોગતિનું નિર્માણ કરે આજે જ્યારે આપણા સમાજમાં અનેક સઆમો અને સવેદનો, અનેક નવા પ્રશ્નો અને અનેક મમસ્થાઓ બની ધઇ એક તુમુલ્લ જીવનમથન ચાલી રહ્યું છે, તે વખતે સૌ લોપ્તવિકાસ તરફ દૃષ્ટિ રાખનારાઓનો ધર્મ છે કે એમના વિચાર, એમની શૈલી, એમની કવા, એમની ઉપામના, એમની દૃષ્ટિ લોકસંગ્રહ માટે ગ્રંથે અને પોતાની જાતવિવેચન માટેની એમની વૃત્તિ હિમેશા આગળ ને આગળ રહે શુદ્ધમાં શુદ્ધ વિચારસંગ્રહીને પણ સ્વ-અભિમાનનું એક નાનું સરણુ બીજ એટલી તો કુટુપિત કરી મૂકે છે કે લોકસંગ્રહમાં એની કાંઈ જ કિમ્મત રહેતી નથી

નવલકથાનું વાંતાવરણ

શ્રી કાલાસાહેબ કાલેટ્કર

કોઈ પણ નવલકથાનું નિર્ગીક્ષુ-પરીક્ષુ બનવા માટેની આવશ્યક પૂર્વ તૈયારી મારી પામે નથી પણ આ બિલુપની પૂર્તિ નવા વાચનામાં જડી આવતી બોળી ઉત્પન્ન એ સરસ રીતે કરી છે વાંતાની ચોપડી વાચવા વિષે સાવ નાતપણુમા જે કુતૂહલ ગહેતુ તે હજી પણ કાયમ છે, પણ નિમિષ ગૂંતા નવનમ્યામા વળત ઝાઝો વ્યય છે અને યજ્ઞનામા વળતર ઓછું મળે છે એ નથી ગમતુ કોઈ પણ પુસ્તક મને 'એવી ઘટના' આવડતુ નથી તેવો પ્રયત્ન કરતા વાચનનો કચો લાભ મળે નથી

પ્રથમ વાચન વળતે દીકાદંડિતે સ્થાન આપતુ નહિ લેખક સાથે તદ્દન એકરૂપ થઈને તેની ઘનને તદ્દન વરા ધધ ને વાચતુ એ મારી પડતી છે, એ મારો અવાવજ જ છે એટલે કોઈ પણ પુસ્તક વાચના મને એમાથી અવિગ્રાધિક આનંદ મેળવતા આવડે છે

* * *
તે દિવસની નવલકથા વાચતા આ આનંદ વિરમ કરનારી એક વાત હતી તે ડાહ્યે ને પગે હટતો સિગારેટનો ધુમાડો. ગો'ડફ્રેંકે હો કે બીજી ડાઈ દર્શિત્વન સિગાર હો, મો એથી ગૂંચળામનુ થાય છે સાર્વજનિક જીવનમા જેમને વિષે આદર છે એની વ્યક્તિઓને ધૂમ્રપાન કરતી ધણી વાર મદન કરી લેની પડે છે, પણ પોતાની જ ઓગડીમાં એકાતમા ખેસીને એકાદ નવનમ્યા વાચતા હોઈએ ત્યારે એમાથી પણ એ જણ ત્યારે પીડા ઓળી નથી ત્યારે ખૂબ દટાણી જવાય છે

આગકાલતા ઘણા કથાવેખકોને, જે જે પાત્રો વિષે તેઓ સહાનુભૂતિ ઉત્પન્ન કરાવે છે તેને અમુક ફેશનેમન વ્યસનો હોવાના વર્ણનો કરીને એ વ્યસનો પરત્વે લોકમા સહનશીલતા, ગૌરવ ગચવા આકર્ષણ ઉત્પન્ન કરવાની ટેવ પડેલી દેખાય છે આ, કોફી, ઓવ ટાઈન, સિગારેટ, પતા વગેર વસ્તુઓ વેચના માટે કારખાનદારોએ મોટી મોટી સિડીકોટા કરી છે, એટલે કોઈ ખાસ કારખાનદારનુ નામ ન આપતા તે તે પદાર્થો વિષે લોકોના મનમા તસ ઉત્પન્ન કરાય તોપણ કારખાનદારોને બસ છે આ અપવા પછી વણી વાગ મનમા શંકા પડે છે કે આ વાંતાલેખકોને, આમ એ વસ્તુઓ પ્રત્યે આકર્ષણ પેદા કરવા, સાદુ સરખુ કમિશન તો નહિ મળતુ હોય ? એ સિવાય પોતાની વાંતાના વાંતાવળુને આનુ પૂંમ્રધૂમ્રક કરવાથી તેમને બીજો શો ફાયદો થતો હશે ? એ વ્યસનોને સમાજમા કેટલુ ખોટું મહત્ત્વ મળેતુ છે તે કઈ કાઈને કહેતુ પડે તેતુ નથી, પણ એના વર્ણન સિવા કથાનકની વાગતવિકાન ઓછી થાય છે, એમ આનંદાનુ કાગળુ નથી ખહેનાના કનાકારે ધરાધાપૂર્વકે ખાણાપીણના પ્રસંગોના વર્ણનો નહોતા કરતા હવેના લેખકવાચકે આવા વર્ણનોમા શયે છે કદાચ 'મુક્તાત્મા'ઓને એ આવશ્યક હશે ! ગતિવિકાર, આલિંગન-સુખન, મિત્રમાનીઓ નારતા, આપાણી, ધૂમ્રપાન, મરિગપાન—આ વધી જાગનો સાહિત્યિક વર્ણનોમા આના પછી જનનુ જતુ, લગુરાકાએ જતુ, એના જેવા આગમ આપનાગ વિધિ વર્ણવિચો દેમ ન થઈ શકે તે સમગ્રનું નથી ઉપનિર્મા ગાડા નીચે બેગીને ખગજતુ ખજવાગતા એક ઋષિતુ વર્ણન આનુ છે,

મહાભારતમાં ઉત્તર દિશાના ધર્મા મહેમાન થઈને ગયેલા એ મોળા મરિનો રનાતનદ ખૂબ શ્રદ્ધાથી આતેનાયો છે તે આપણા વાર્તાવિષ્ણુઓ અદીણ ખાવા લાગે તો તેઓ પણ સૌચાનદની નિજગત કળા જઈને તેની ઉપર પણ લખવા બેસી જાય ! એક અગ્રેજી નવનમ્યામાં લગતા સિપાહીઓને ખુલા મેદાનમાં સૌચ જવાનું મળતા થતા સૌચાનદનું વર્ણન છે, પણ ત્યાં એ ચોગર પણ છે

પણ આગમડી અને દ્રામમાં જેમ તમાકુનો ધુમાડો પગલે સહન કરવો પડે છે તેમ વાર્તા વાચતા પણ એ ધુમાડો સહન કરવો પડે એ ટેડનું દુર્લભ ગુણ !

* * *

શુદ્ધ કલાત્મક આનંદ અનુભવવાના સાધન ધંદિનો તે આખ, કાન અને વાણી(કંઠ) તેમ જ તાલપદ કલનચલન બો વિશિષ્ટ પ્રકારના કાવ્યભાવ—આખા આનંદ અનુભવનારી ધંદિની અને તેના વિનોદાદી શક્તિ છે અને તેથી જ તમરપણે તેનો આસ્વાદ લઈ શકે છે ત્યા પ્રત્યક્ષ સ્પર્શ થયો ત્યા નિર્મેળ આનંદ હોઈ શકે નહિ ય હિ સજ્જાના મેળા દુલ્લભાચ્ચ જર તે ! એ ગીતાના સૂત્રમાં ઉપરના સિદ્ધાંત બોવાને મન લગત્યા છે, પણ તે જતો મરવો પડે છે સુલભચતિત્ત્વ ચત્ત્વ દુષ્ટિમાય જતીન્દ્રિયમ્ । અહીં માત્ર આત્મતિક સુખ એટલે કલાત્મક સુખ એવો અર્થ કરીએ તો આને એમ લાગે છે નાક, રસના (જીભ) અને ત્વચા એ પ્રધાનપણે બોજેન્દ્રિયો છે અહીં દ્રિદ્યેભો વિષેયો સાથે રચૂળ સ્પર્શ થાય છે અને તેથી એમાંથી લેગવિનાસ અવતરે છે કનાત્મક અને નિર્વિષય આનંદને આ રિયતિ અનુકૂળ નથી

* * *

કેટલાક પાપલીરુ લોકો પાપી વાસના છોડી શકતા નથી, અને કાઈ પણ કારણે પ્રત્યક્ષ પાપનું સેવન એમનાથી થતું નથી આવા લોક બહારથી અનિષ્ઠ રહી સર્વ પ્રકારના ભોગવિનાસનું માનસપૂર્ણની પેડે સવિનયર માનસિક સેવન કરતા હોય છે

પ્રયક્ષરણ—પ્રતીણ એવા આજકાલના માનસ શાસ્ત્રીઓ કહે છે કે જે કાઈ વિષયોનું આપ

માનસિક સેવન થઈ જરે છે તે તારીફ માનસિક અને સામાજિક રોજ નથી । કહે છે He who desires but acts not breeds pestilence આજકાલનું અમુક લખિત સાહિત્ય લોકોને વિષય સેવનની માનસિક આદતિ અખડ ચાતુ ગળવાનું શિખવાડી, ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વિવિધ રોગો ઉત્પન્ન નથી કરતું શું દારૂનો એક વાગ સ્વાદ લાગ્યો એવે એનું પ્રમાણ ઉત્તરોત્તર વધારવાનું હમેશા મન થવા કરે છે, એમ કહે છે અને પછી આગળ જતા દારૂનો નશામાં હોય એ જ સ્વાભાવિક રિયતિ થઈ પડતા વિશેષ નથી અગ્રવવા સોમત ખાવા, અશીલુના ધન્યેશન લેવા કે સાપ કગડાવવા સુધી બોડો પહોંચી જાય છે

સહનિરુચિ કોને કહેવી, મીઠા-શાલીનતા વગેરેનું કવચ કેટલું ટકવા દેતું સવન-અકાચ સામાજિક સ્વાસ્થ્યને માટે કેને અશોભપરોગી છે, વગેરે બાજનોમાં જૂનો આદર્શ ફાચવી દર્શને સમાજને સ્વ-જાતા તરફ ધસી જવો એ આજમાનના વાર્તાવિષ્ણુઓને પોતાનો સ્વધર્મ અને યુગધર્મ લાગે છે ? સ્ત્રીઓના કુમળા અને કૃણા અવધવોના વર્ણન કરવા સવન ફી ધર્મમિત્રને હયાગચારી કે તેવા પ્રસંગનું રસના ધૂટલા ભગવત વર્ણન કરતું, નિર્નજતાનો શક્ય તેટલો અચાવ કરવો અને વિનસિતાને અધિકાધિક સુદ્ધ કરી દેખાડવી to justify weariness and to beautify passions, અને અતે સત્યચારના સર્વ નિરભો કોરાર છે જુ મી છે એવું સિદ્ધ કરવા માટે કે પનાશકિત દોડવી રાજ્ય તેટલા અપનાદા બેકાની સમે ખૂતા ગયેતું એ આજકાલના કેટલાક મનાકારોનો જાણે સ્વધર્મ આ યુગધર્મ થઈ પડ્યો છે

સામાજિક રૂઢિમા લાધાલભું અને કોરાર એવું થણું છે તે દુર કરીને, ક્રિદા બદલીને નીતિના નિયમ સુધારવા જોઈએ એ વિશે પણ શકા નથી આવા પ્રકારનો પ્રયત્ન સમાજસુધારકોએ કર્યો પણ છે પણ જરવાદ અને સ્વ-વાસ્તવો ધર્મ રસિકારીને અમે પીનત કોડ અને વૈદ્યશાસ્ત્રથી બહારના કશાને માનતા નથી એવું કહેવાનો વખત આણ્યો એ કાઈ કનાણા પાસના નથી પછી કાઈ જરૂર કહે કે કાવ્યને પણ શા માટે માનવા ? કાઈ કહે છે,

પરસ્પર નિષ્કા એ જ સદાચાર; એને સાચવવા માટે બુદ્ધી, ટોંગી અથવા બોળા સમાજને થોડોક છેતરીએ તો ય શું? એથી આગળ જનારા લોક કહે છે કે કુદરતમાં ત્યાં સર્વત્ર કાપાકાપી ચાલુ છે ત્યાં જૂલુહત્યા અથવા ખૂનથી આટલા ગભરાવું શાને? Supermanને કથાનો જ બાધ ન હોવો જોઈએ. એ તો ઇન્દ્રની પેઠે કોઈ પણ વસ્તુની પરવા વિનાનો હોવો જોઈએ !!

સદાચારમાં ભરતી અને ઓટ બને હોય છે. પણ કલાને નામે, સ્વતંત્રતાને નામે, અને અનિર્બંધનને નામે દુરાચારના આચાર્ય બનવાનું જીવનકાર્ય આ યુગના કેટલાક કલાકારોને જ મળ્યું લાગે છે.

બધા જ કલાકારો અને વાતાલેખકો આ આરોપને પાત્ર નથી. તરતના સ્વચ્છંદતાનો સિદ્ધાંત સ્વીકારનારા લેખકો પણ ઓછેવતે અંશે મનની અને જનતાની શરમ રાખનારા હોય છે. પણ કેટલાક બિગતા લેખકો પોતાની કારકિર્દીની શરૂઆતમાં સમાજ સદાને જીરવી

ચક્રે એવું જ અપરવશ બ'ંડ ઉઠાવીને પ્રતિષ્ઠા મેળવે છે. અને પછી ધીમે ધીમે આટલે સુધી જવામાં શો વાંધો છે, એવો યુક્તિવાદ લડાવીને તેઓ એક એક ડગલું આગળ મૂકતા જાય છે, અને પછી કીર્તિ અને પ્રાપ્તિ વધે એટલે મં'કાચ અને બીક સ્વાભાવિક રીતે જ દર્શાઈ જાય છે અને તે એક રાજકારણ સિવાય બીજાનાં સર્વ ક્ષેત્રોમાં સ્વાતંત્ર્યવીર બનીને ધૂમવા લાગે છે. બધાનું આમ બને છે એમ નહિ, પણ ત્યાં ત્યાં વસણ આવું દેખાય છે. માત્ર હિંમત બધાને સરખી મળેલી નથી હોતી.

સાહિત્ય અને કલામાં આવું વાતાવરણ જનમવાથી સમાજનો સદાચાર શિથિલ થાય છે એ ફરિયાદ જો કે સાચી અને મહત્વની છે તોયે પણ એ ફરિયાદ અહીં ન કરતાં, એવા નીતિશૂન્ય વાતાવરણથી કલાનો આદર્શ અને કલાની અનુસૂતિ બંને કીચક થાય છે એટલું જ મારે અહીં કહેવું છે.

૧૯૩૭

[મૂઠ મરાઠી મૅગ પરથી]

અમદાવાદની મિલહોટેલ.

[રેખાચિત્ર]

સાંદીખનિ

આ પછે મળ્યાં છોએ કદી?

અમદાવાદને તો તમે ઓછામાં ઓછું એક વાર જોધું જ દરો. માણેકનાથથી માંડીને તે મહાત્માજી સુધીના ગાગાના સવાપાંચસો વર્ષના અમરગી હૃતિ-દાસથી સમૃદ્ધ એવા ગુજરાતના અર્વાચીન પાટનગરને જો ધરાઈને જોઈ લેવાના ઉમગ્રકથી જ તમે આવી ગયા દરો, તો તો માણેકનાથનાં સ્મરણથી અકિન

એવા એના કિશ્કાથી માંડીને તે મહાત્માજીના પ્રતીક સરખા સાગરમંત્રી આક્રમ સુધીનાં સ્થળોનું મનભર દર્શન કર્યું દરો. કોઈ રસિક મિત્રને સાધીને એ પ્રત્યેકના માહત્ત્વની રંગદર્શી દંતકથાઓ પણ ધડીબર યાત્રાશુની આસ્થા રાખીને સાંભળો દરો. એકાદ શિષ્યમૃદુ મસ્તિસ્કના બિચેરા ધુમ્મટ પરથી અમદાવાદને જોવાનો શોખ જો તમને સાંપડ્યો હોય તો તો પૂછવું તું રું! અનેક દિવસગપ દરમિયાન તમે લુઓ અને એની વિવિધ

અસરે અનસરે તે પહેલાં તો દૂર દુરથી દેખાતી મિતચીમનીઓએ તમારી નજર ખાધી લીધી હશે કાપડઉલોગના એક મિતહરીફ કે દ્ર તરીકેની અહીંની કારગિર્તી તમે ધણીવાર વાચી કે સાંભળી હશે પણ હવે તો એ દશ્યોને નગરોનાનગર નિહાળીને તમે નિરાશ બન્યા હશે. અનેક અડો પચીસ પસાર થતા સેકન્ડો મનુષ્યોના ટોળા જોઈને તમારો પ્રિય લે ૧૩ કલાક ત્રિપાત્ર વિચારે માર્ગ માર્ગસ તમને યા નહિ આવ્યો હોય એ કેમ માનું? ઔદ્યોગિક અભ્યાસની તમના મનુરજ્જ્વન તરફની કંઈક લાનાવેલીમય સહાનુભૂતિ અને મુડીવાદ તરફની ધૂણી એ ત્રણે તરફોના પ્રેરણા તમે મધ્ય અહીંના ધૂમારઠાદિત મિત વિરતાગની વ મુનામતે જવા લગત્યાવા હો અને તમારા મિત્રને ત્યા ધગગખુ ગૃહિણીના હાથના દળભાત-રોળી-લાક જમીને કાનાતાખ ત્યારે સવા લખનુ સહમ ખેડી નાખવા એમક જમરોતો મિત્રમા પહેલ્યી પણ ગરા હશે ખાદીના ધોનિવાની છુો પાટલી કે લાના પહેરણના અણીવાર છેડા સાથે કોઈ સાચાનો પટો પેચ ન લગતી ખેસે તેની સાવચેતી ગળીને જાગતા જોષ જેવા યત્રવાદની અનેક ધા નાગોને તમે વિવિધ દશિનિદુએ અવતોમી હશે તમારી આતર્થિક પ્રતિભાએ તમને મિતના મેનેજર સુધી જવાની સગવડ પણ મરી આપી હશે અને એવે પ્રસંગે તમારા જોષો જીવાન ન દીરતી આવે તો તો ચર્મજ રણુ ને! જગસમગ્ર અગ્રેજીના અપ્રતિદન પ્રવાહે તમે માર્ગસની વિચારગીજીઓ અમકાવો હશે જોરભો ધાલીને બેઠું વ સન તા ગેવ જેવા આધીવાદને વ આસહી જડીઓ પહેનો ગે રે હશે દિલો કરાસના અપૂર્ણ તરવેથી માડીને તે ગિય ફેસસની ધની મુડીના તમારા વચનને તમે જુસભેર ગુટ દરી મેનેજરની મિટી પવિત્ર મરી ાખી હશે દવાખાનું ને ધે ડિવાખાનું પણ જોસ દો

પણ મને અત્યા દના? અમ વાતના મેલાખ મનુરે મળી મટી દૂગતા દૂગતા જ્યા દાસ કહેવા આવે છે એવી મારો સરચાતી યાખાનો ખ્યાન પગ ક્યાં વિના તમે તમારી યાત્રાની ઇતિશ્રી દરી નાખી ને! મારા ગસિ પ્રવાસી! હુ દેખાવે ડોરી છુ પણ મિતજીવનની

રહમ્યવતાએ તો જોમનવતી મદારાણી છુ હો કે! મળવા આ તા હોત તો કમ ઉક ખાની હાથે તો ન જ જવા દેત

હા, એટલુ ખુ કે તમને જરા કેવડી વાચી હોત કલાય એકદમ નગરે ન પણ પડી હોત કાગ્યુ કે ગમમા ટેડવાડો નકી મનાગે દરિ જ મિતમા મારુ સ્થાન નકી કરે છે કપનીએ જે ઈજનેરો દરિ ભારે દરમારે રાફા હોય છે તેન પ્રધાન મર્થ જ એ હોય છે કે કપાઉડની તસુએ તસુ જમાો સારામા સારો ઉપોગ કપનીના જ લાભ થે કડી યતાવશે! રોગને રોગ અવનવી ઇમાગતી ચોખનાઓ સાથે એ કપઉડને નિહાળી મહે છે એનું ચોતુકય મરી આથમતું નથી કે નથી રિચનતા પડતું એનું ખડનખડન ઉત્કાન્તિના કમ જેટલુ અફર ને અનત હોય છે ધણી વર દુ તેો અખના મગુની જેમ ખુનુ છુ સોનાની થાગીમા લોગની મેખ જેની લાથુ છુ ન્યારે ન્યારે કાષ ઇમાગતી ચોખનાના જીમિતિક સોધવની દરિએ મારુ અરિતવ જોને પેની મથાવ વાળી ડોરીની મૂપીની જેમ ખૂચે છે ત્યારે ત્યારે અચૂક ધડીના જડા લાગમા એ માગ જોરડાને કુનાકુતિવા મરી નાએ છે આ ઈજનેરી દરિ દરી વ મીન-દેરી બને ખગી! મારા લાખી મી વ નથી બનતી હો! હુ તો વસતાવા જેરી છુ ગામો પેસ ન્યા માગ આપે ત્યા મારી મરીમ ધગવખરી લઈને મારે વસતુજ પડે છે પની બને ને મારી પડોશમાં ધોનીનાટનુ ખીગીગ ગદ નુ વાન દર મુ મરમથી રણુ હોય અથવા લને ને વાગતા ૥ જગરૂના ફરફરના દિવ અનિચો માગ નગે ગો ન્યાજુ દની ઈકેડી જેવો બાદલા આપી ગરા દેવ ન્યારે વસતુ જ પડે છે કેવી જગમા મુ નામ માત્રો નાશ અને રુદિખના સનાનમ સનાન સરો ને તરવે વ જો સથે તો ખુ મારી પેતની મથેતી વ મેમાના સીમાગીને મુ છુ કે અમલાવદની મિતોમાના મારા સથ રોગી દેગ ને જળધની મરેગસ ૧૦૪૧ થી માડીને તે ૨૦૪૨ ૫૫ જેમીને ૧૬ અને ગે મારા મેનીના દાધ પ્રકેક નવો ધાન મના રગ જતા દસમામા મેનાની જેમ, માગ પ્રવાસ પુરિધાને

ઝોછી ને ઝોછી સાંકડી ને સાંકડી યતી જાય છે, પછી મજૂરોની સંખ્યા લગે ને ગમે તેટલી હોય. મજૂરોની નહિ પણ કંપનીની સગવડોને જ વિચાર કરવો એ કલેક્ટરને પગાર ખાતા મિલનના પ્રત્યેક કર્મચારીની નૈતિક ફરજ નથી શું? હશે, પણ તમે એટલી જવાબુ લાકું સાંભળ્યું છે? શહેરની પાછલી પરવાડે પડેલી, મિલની પાછલી પરવાડે બિબેકા મારા નહિવત્ ખૂણાની ખુમારીનો તમે ખ્યાલ કરી શકો છો? અમદાવાદના લાડવાતો ને મકાનમાલિકોની સાહમારી તો જાણે તમે છાપામાં રોજ વાંચતા હશે; શરમાળ ને લાજવાળ ગણ્યોતી એ માલિકોની 'ધરખખુ ગ્રહિણીઓ' ધર રાખવા આવનાર અળખ્યા આગંતુકની સાથે રાણાના ધા જેવા જે પ્રથમ સવાલ જવાબ કરે છે તેની સુનાવણીય તમારા બહુશ્રુત શ્રવણે પહોંચી ચૂકી હશે. પણ તમને લાગ્યે જ ખ્યાલ હશે કે મારા ખૂણાની ખંડણીની સરેરાશ માસિક ત્રણસોથી છસો રૂપિયા જેટલી છે! હિન્દુસ્તાનના દેશી રાજની જેમ મારા માલિક પણ ખડિયો રાજ છે. કંપનીને ખંડણી આપીને એ પણ દેશી રાજની જેટલી જ છૂટછોટો, સ્વતંત્રતાઓ અને નાનીમોટી સત્તાઓ ભોગવે છે.

કામદાર ગમે તેટલો નવો હોય, ગમે તેટલો અળખ્યો હોય અથવા ગમે તેવો મુકલિસ કે મવાલી હોય છતાંય મારા માલિક તેને નચિતાઈથી ધીરી શકે છે અને જહાંગીરી અનુભવી નાણાં વસૂલ કરી શકે છે. પગારને દિવસે મારા માલિકનું રથાન, પગાર-ખારીની અંદરની બાજુએ પગારકારકુનની સાથે જ હોય છે. પ્રત્યેકની પાસેથી પ્રત્યેક હપ્તાનું લેણું તે જ ધડીએ વસૂલ કરે છે અને બાકીનો પગાર મજૂરના હાથમાં જવા દે છે. આ વખતે કેટલી છૂટછોટ મૂકવી કે કેટલી રાહત આપવી એ તેની જ મરજીની વાત છે. તે ઉપરાંત તે શેકડા પણ ધીરે છે, અને એના બાજુનો દર એક મહિને એક રૂપિયે બે આનાથી ઓછો તો કદીય હોતો નથી. પ્રત્યેક ખાતેદારને શું પગાર મળે છે એ વાતનો એ કોડો હોય છે. અને એ પગારની રકમને નજર સમક્ષ રાખીને તેના પ્રમાણમાં જ એ રમત રમે છે. બેંડા પાણીમાં કદીય બીતરતો નથી. પકાણું તો દંડાબાજ કરી પડે છે. કાઠમાં

જવું પડે છે, મિલોના દરવાજા ઉપર દેણદારોને પકડવા ઝોછી પણ કરવી પડે છે, તેમ છતાંય નાસીપાસ થવું પડે છે. અને કેટલીક વાર ગઈકાંયે યુમાવતું પડે છે. અને તો આવી તમામ ચિંતાઓમાંથી માલિકની મહેરને લઈને મુક્ત છીએ. કારણ કે અમે તો ખડિયા રાજ ખંડણી ભરવા પૂરતા જ, બાકી સ્વતંત્ર. ખંડણી ભરી દીધા પછી રૈયતનું ગમે તે કરી નાખવાને છૂટા. છાતી ચાબડીને પૈસા ધીરીએ પણ છીએ અને છાતી પર પગ મૂકીને લઈપણ શકીએ છીએ. છુટીને અપવાદબાદ કરતાં કોઈ પણ કામદાર મિલની બહાર જઈ શકતો નથી. હું આપું તેવો માલ, હું આપે તે ભાવે લેવા પ્રત્યેક મજૂર બંધાયેલો છે.

જેમ કોઈ બહાર જઈ શકતો નથી તેમ બહારની કોઈ પણ હોટેલ પોતાનો માલ લઈને પ્રવેશી શકતો નથી, પ્રવેશતાં પકડાઈ જાય છે, તો એ રાંડને મારો પકાણી હાથ બતાવતાં હું જરાય પાછી પડતો નથી. એની ભરેલી ને ભરેલી કીટલીઓ મારા નોકરો ટાળી નાખે છે, રકાખીખાલા ફેડી નાખે છે, વેચેલા માલના પૈસા પડાવી લે છે, સોડાલેમનની બાટલીઓ આંચકી લે છે અને કેટલીક વખત એ મારી શેકથના છોકરાઓને મારા છોકરાઓ એવો તો આખા હાથ બતાવે છે કે ફરીથી ઢૂંકવાની હિંમત જ નથી કરી શકતા. આમ હોવા છતાંય મારે મારી મર્યાદાઓ તો છે જ. અનેક સત્તાઓ અને છડીધરોથી છાજતી રાજદાણીઓને ય અંગરક્ષકો શેકવા પડે છે અને તેમના પૂરતી અમીનજર રાખવી પડે છે. બધા જ કામદારોને એક લાકડોએ હાંકું એવી અવ્યવહારુ થયે મને જરાય પાલવે તેમ નથી. મારે ય મારા ખાનગી અંગરક્ષકો છે, તેઓ 'દાદા'ના નામે જોળખાય છે. દરેક મિલમાં આવી પાંચ દસ પ્રતિમાઓ હોય છે, હોય છે ને હોય છે જ. મારા રાજ્યમાં બળવો જગાડનાર કે મારી સામે બહારવટે અદનાર ખરી રીતે તો આ જ વર્ગ છે. કોઈ શારીરિક શક્તિથી, સડક પરથી પસાર થતા મારા માલિકને મથુનો છપાંચશેર કરી નાખે છે, કોઈ સાડુ લણેલા હોઈને કાવડાના જળકાર તરીકે પ્રતિષ્ઠા પામેલા હોવાથી મારા વિરુદ્ધ અસરકારક પ્રચાર કરી શકે છે અને મારા માલિકને ય દહીંબો

છે હિંદુ મુસ્લિમ અને હગિનન. હગિનનો મારે મુનર્થ સરગરે કરેલો માલો મારી ખ્યાનનહા નથી પણ એ તો હવે શહેરની હોટેલોથી શરૂ થઈને વાળતું ગાળતું મારે માડ્યે આવે ત્યારે ખરુ છીંછળી સુધીને એનો વિચાર કરવા બેસવું પડે એ રિથતિ હજી માગથી ધણી દૂર છે પણ એમ ન માનજો કે હગિનની કોઈ વાત કુ દૂધમાં ઠેરી શકુ એવી શક્યતા છે હરિજન તો આ યુગનો અગ્ર પ્ય દેવ છે અને મનુ મહાત્મનો પાટલી કુવર છે એ વાતનું જ્ઞાન જેટલું એને છે તેટલું મને પણ છે એની સગ નશામત આગળ જનજના સાખ્યોપતિથી બનેલું અખ્યેરપતિ એસોસિએશન પણ કપે છે તો કુ કોણ હનુમાનના તેનના એવો વેચનાર દમસેદ ડોકરી! મારા વિતારનો નીભે જાગ મે એને મારે અલાપદા મરી આપ્યો છે સરથાનિક સ્વગત્ય મુનત મ્યું છે એની જ કામનો એક પ્રતિનિધિ તેઓ ચૂ રે છે અને આત્મતિક દષ્ટિ મિ દુઓ પર મને વચવતોને લીનાનડો કરે છે એની માગથી પર કુ જ્ઞપ મારીને પહેલો વિચાર કરુ છું કારણ કે એની સિસોટી રમતા ગમતા રણશિંગુ બનીને વિરાટને જગાડે છે એ મને પશુને કેમ પાનવે ?

જસ બાબની તમામ જ્ઞાતિરૂપી સરિતાઓ પોતપોતાના પ્રવાહોની પરપરિત વાકવેળામણીએ હિંદુ અને મુસ્લિમરૂપી બે મહાસાગરોમાં પહોંચી ચક્ર જ્ઞપ છે અને એ બનેલો એક જ મહા સોત ધૂધવી રહે છે એ લીનાનુ એ રંગીરી ગમણાનુ ચોક્કક વર્ણન કરુ હવે ?

મારી ફરસનધી ખીડીઓના દૂધાની ફૂલસૈયા બની રહે છે મારે સમગ્ર જાન અધરામતની પીચ કારીએ અદર્નિય હટાય છે ટેનલોની સાપટ ધરતી પર પહેલા ગોબાઓમા નૃત્તિના પરમ મને હર પ્રતીક સમા ચા ના સરોવરો લહેરાય કે ગાંધિયા પૂરી અને સેવોના દુકડારૂપી કમલદનો એમા ખીલી રહ્યા હોય છે ખટપટે ગૂંજતા અલ્લિ સગિખડી અસંખ્ય આખીએલું પ્રસત્તાન હું ચુલ્લી રહું છું

અને એ જ્ઞાનના તાનને પ્રતારે થતું એમનું જીવનું જ્ઞાન પશુ હું મુગ્ધ નગરે નિહાળી રુ છું

મગ્ગો ચચો મારે લાં સાધાગણ છે દાગમા ખીડા જેટલો ચામા મોગસ જેટલો કોઈ વાર અવ ાશમા ઓડિસગન જેટલો તો કોઈ વાર વાણીમા અર્થ જેટલો મગ્ગો ચચો મારે લાં વપગાય છે એ શબ્દોમા કેટલું ઝેર છે નહિ ? પણ તેમા મારે શુ ? જીવનકર જેલે દત્તાત્રયમા કંઠવા લીમડા જ ધોઆ છે એને સાપ કરે તો શુ ધાય ? સાપ પેતે જ મરી જાે એ ફૂદા મારવા શબ્દસો પેતે બને તમે તેવા ઝેરી હોય પણ મારા લોહીના મૂલમૂલ તત્તો જ એવા છે કે ત્યાં એમના કખ દારા દાખન થોડું ઝેર પણ લોહી જ બની જાય છે સતારથી માજ મુનીમા એવા સેકડો બન્ધિ કમરો કખ સડીસડીને મારી ચામડી હવે બહેર મારી ગઈ છે બીભસરસ - માનિકતી મહેરનાનીથી હવે કુ અનુભવી શકતી જ નથી તમારો ભદ્રસમાજ આમ તો જેડિન 'તું જ જીવન જીવતો લાગે છે પણ એ શરીરના કોઈ અગોચર ખૂલ્યોમા અચુ થઈને સ્ત્રેનો પેતો દાર્ફડ કોઈ વખત વિગટ બનીને ધૂણી બેઠે છે ત્યારે મા બેન દોકરી આચાર્ય વડીય કે મુરબ્બી કોઈને નોચા વિના વીરભદ્રના ઝૂનથી એ શબ્દ બાણીની ઝડી વરસાવે છે એ કુ જાણુ છું વગી મને એ પણ ખગર છે કે તમારા કહેવાતા શિષ્ટનમ વર્ણદારા અમુક જ રચો અમુક જ પ્રસંગે અને અમુક જ રીતે એ તરવનું આવિષ્કરણ થાય છે પણ તેમા શુ ધાડ મારે તમે ? તમે મમે તેલું નેર કરે પણ માત્ર અમુક જ ચર્ચાઈ ગયેના ભાવોના આવિષ્કરણઅર્થે ચર્ચાઈ ગયેના પ્રયોગોથી જ તમને એ જ્ઞાન વપરતા આવડે છે મારે ત્યા તો જીવનના તમામ ભાવોનો આવિર્ભાવ — અનુભવા દ્યા અને ભક્તિ સરખા ભાવોનો આવિર્ભાવ પણ એ જ બાધાની અવનરીન રિહિઓની સહાયદારા થાય છે શાસ્ત્રમા કેનાક રસ રસતત્ત હરી કેટનાક એકમેકના અગી હરી અને કોઈ કોઈ અચોનાચથી હરી થયું મારે ત્યા તો માનવજીવનના સર્વ રસ એ રસગળ્જો જ આશયી છે તમારૂ કથન બને ને

મુખમગરા રૂપિયા જેવું હોય, પણ એ ભારતો આશ્રય ન લેા ત્મા સુધી, મારી ફરસમધી પર એ મોગુ જ લાગશે એનો રણકાર કદાપિ નહિ સંભળાય થોડાક દિવસ મારો જીવુકોનો સહવાસ એ તમને મળે તો હું તમારે ગળે ઉતારી રાકું કે આ ભાષા પણ અજ્ઞાન ક્ષેત્ર છે ગજ્ઞ વિસ્તાર છે એનો, એને ય એના સર્જકો ને વિવેચકો છે, એનો વિકાસ પણ અપ્રતિહત છે અને કોઈ અગમ્ય રક્તિ એ પ્રતિભાબીજની માવજત કરી રહી છે ગસાયણિકની શોધનો પ્રથમ પ્રયોગ જેમ જીદ પર થાય છે તેમ આ ભાષાના કોઈ નવીન અખતગતું માધ્યમ મારા 'આ' આપનારા છોકરાઓ બની રહે છે મારા બહેન મારી ગયેલા માનવતુઓમાં વીજળી પ્રગટાવીને, મારી બીજાસરસમૂક સામગ્રીના છિદ્રે ઊઠે દાદ પ્રજ્વાલતા એ પ્રયોગોને ફૂલતા ધા ગણીને મારા છોકરાઓ ઝીની લે છે

હિન્દુસ્તાની કામે અને રાતિઓમાંથી ઉદ્ભવ પામેનો, અનેકવિધ દ્રષ્ટિબિન્દુએ અસખ્ય બેદ-પ્રભેદો ધગવતો, આ મજૂરસમુદાય મારી ગદી પાટલીઓ પર એક બનીને બેસે છે, એક દીવાસળી સળગે છે અને આખી પાટલી પરના મજૂરોની બીડીઓ અગ્નિ મુખ્યા બની જાય છે દીવાસળીની ગેરહાજરીમાં એક જ સળગેલી બીડીથી અનેકનું કામ સરે છે આ તો અહોની સર્વમાન્ય શિસ્ત છે તમે ગમે તેટલા એકાત્મલોન થઈને સિગરેટ પી રહ્યા હો પણ કોઈએ આવીને પોતાની બીડી ધરી કે તમારે તેને સળગાવા જ દેવી જોઈએ, પછી તે સરહદનો પડાણ હોય, મારવાડનો મોચી હોય કે અમદાવાદ ખાડિયાનો નાગર હોય હુ વણીવી રહી છું એવા મારા વાતાવરણની સર્વ સામાન્ય સપાટીએ જ સૌ કોઈ વિહરે છે, એ સપાટીની હવાથી લાગે જ કોઈ મુક્ત હોય છે, છતાંય પોતપોતાની પ્રાન્તીય કે વૈયક્તિક વિચિત્રતાઓ સાથે તેઓ જનારે રગમાં આવીને અરસપરસ ચર્ચામાં ઝૂંઘાડે છે ત્યારે માનવજીવનની વિશાળતાનું અને માનવતાના નિરવધિ આવિષ્કરણોનું આજી

પાતળુ ભાન મને ય મારા જેવોને ય-યાય છે

કાઈએ સૂતી સ્ત્રીઓના નાક વાટ્યા હોય છે, કોઈએ જેવો તોડી હોય છે, કોઈએ બહાનવટા ખેડ્યા હોય છે, કોઈ વૈદકતા ગણકાર, અને વ્યાયામના વ્યાસગી હોય છે, કોઈએ ધરખમ સટ્ટામાણ ખેલેલી હોય છે, કોઈ અગ્નિ શિકાગે, તરવેલા કે ભગ્નનિક હોય છે કોઈએ મોરોછિનાળી પાછળ જિજ્ઞાસી સસ્તી કરી હોય છે, તો કોઈએ આયુષ્ય ભગ્નો ઉપાસનાથી યત્રોની ગતિઓ ને ધટમાલો પર કાળ મેળ થો હોય છે, કોઈને ફાગસી બેનમાણ દાઝરાહજૂર હોય છે, તો કોઈ કહેલોના ટુમેંગ હોય છે, કોઈ ટૂંકા પગારમાંથી જીવન લખાવતા હોય છે, તો કોઈ લાખા પગારમાંથી જીવન ટૂંકાવતા હોય છે, કોઈ મામાપની મિનસ્તને ડોકરે મારોને 'આપજર્મિ અલેસીંગ' બન્યા હોય છે, તો કોઈ બાપીકી મિનકનનું બાપુ કયાં પહોંચ મહિને બાર રૂપિયા કમાવા નાલાયક થયાં હોય છે, કોઈએ ચોદની લડાઈમાં આદ મેળ્યા હોય છે, તો કોઈએ ત્રીસના સત્યાગ્રહમાં બધું સ્વાદા કરીને આર્થિક સ્થિતિની રેન્ટ પર એકડો વૃટ્ટવા માર્યો હોય છે, 'ક કાળજના કક્ષત્તાને નજાર નુદઉદોગોની કમરો થીજ રહી હોય છે અને ક્યામતની રાહ નેતી હોય છે, તો કેક જણ બજેલા સ્વપ્નોની લખૂત ચોળીને ફરજની અહાલેક ગજવતા હોય છે

ભાઈ પ્રવાસી! આ બધા સદ્ભાગીઓ કે દુર્ભાગીઓ કિરમતના ખચ્ચર પર બેસીને, અનેકવિધ હવામનોથી વ્યાપ્ત એવા જીવનપટ વટાવતા વટાવતા અહીં આઝ્યા હોય છે હુ તેમને ઠાર છું અને નહિ જીલાતુ જીનાવુ છું હુ તેમને ઉતેલુ છું અને માણેલુ રમરાવુ ય છું અને ગમે તેવી છું છતાંય, આખુલ અધિકારીઓરૂપી રાક્ષસોથી ભરેલા આ દડકારણ્યમાં હુ આજીમક પચવડી છું કે ન્યા ક્યાન્ત માનવતારૂપી સીતા પોતાના હૃદયરથ ગમની નેડે ઘડીક રમી લે છે

સ્વરાજ્યાના

સ્વાતંત્ર્યદિન

૨૧ ઈ તા. ૨૬ મી મનુષ્યઓએ આરાધ્ય દેશમાં સ્વાતંત્ર્ય-અર્થે બચ રીતે ઊગ્ર વ્યવહારો દિન-દુનતાના સંગ્રમ દરેક મોટા સંઘર્ષોનાં અને હજારો ગામડાઓમાં એક જ વખતે એકઠા મળીને પૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય મેળવવાની પોતાની પવિત્ર પ્રતિજ્ઞા કરીને એક વખત નાછૂટી અને પાંચીસ કરોડની પ્રજાના હૃદયની વિશાળ ઊંડો અભિપ્રાય દુનિયા આપી સાંભળે એમ મોટીથી વ્યક્ત કરી એમાં બીજો હતો, પુરો હતો, યુવાનો હતા તેમ જ વૃદ્ધો હતા દિલ્લે તેમ જ મુસલમાનો હતા, એરધુ જ નહિ, પણ પાગસીઓ ઈમાઈઓ, હરિજનો, સર્વજ્ઞ વિગેરે નમામ નાતમના, તમામ ધર્મના તમામ કોમના લોકો હતા તેઓ એમ બતાવતા હતા કે જે આઝાદીની દિલ્લે નજર છે તેની મુમનામોને પણ નજર છે, તેની દિલ્લે વસના ગિરતી, વફદી, પાગસી, હરિજન વિગેરે જુદા જુદા ધર્મ અને જુદી જુદી કોમના લોકોને જરૂર છે, બી, પુર, ગામ, ૧૬ સૌને છે, કારણ કે સામ્રાજ્યશાહીના નાગરિક સાથે સૌ એક ચરખા ભીંસાયા છે સૌ મિલિટરી શાહીશાહીની ધૂસલનીતિનો એક સરખો ભોગ થઈ પડ્યા છે સૌની સ્વાતંત્ર્ય, ગઝલિય, આર્થિક તેમ જ ધાર્મિક સ્થિતિ સ્થિર સામ્રાજ્યશાહીનો એક સરખો શિકાર બની છે સૌ કાર્ક લૂટાયા છે, કમચા છે, ગરીબાઓનો ભોગ થયો છે આ ભાનન પરિસ્થિતિ-મયથી છટકા માટે સૌ આકળા થયા છે, ઉતાવળ થયા છે. પોતાના પ્રાણ આપીને પણ આ બધા શરોના મગરૂપ સામ્રાજ્યશાહીનો અત આવી શકે અને દેશની આઝાદી હામલ કરી શકાય તો કરી એના મક્કમ નિર્ધાર દિલ્લે લાખો માણસો કરી ચૂક્યા છે

આ પ્રતિજ્ઞા દર વર્ષે તાજ કરવાનો રિવાજ પડ્યો છે એ મુજબ આ વરસે પણ એ પ્રતિજ્ઞાની યાદ તાજ કરવામાં આવી.

પણ છેલ્લા દશ વર્ષ કરતાં આ વખતનો સ્વાતંત્ર્યદિન કાર્ક જુદો જ ભાન પાડતો હતો. છેલ્લા કેટલાક વર્ષોથી આ પ્રસંગ એકસરખી ઢબે ઊજવાતો હતો, અને દરેક રિવાજમાં અને છે તેમ આ ઉત્સવમાંથી મળે પ્રાણ ધસતો જતો હોય એમ ઉપર ઉપરથી દેખાતું હતું પણ આ વખતના કેટલાક અસાધારણ સંજોગોને લઈને દિ-દુસ્તાનનો 'સ્વાતંત્ર્યદિન' સ્વાતંત્ર્યદિન બની ગયો, દિલ્લે ગઝલિય વાતાવરણને કાર્ક નરી જ ચમક આપતો ઊજવાઈ ગયો.

૧૯૩૨ ની કાલ પછી ચૂટણીમાં મળેલો નિમ્ન મહાસભાએ કમચા હોદ્દાઓ, વિધાયકની સંકલન મહાસભાનો મેડાલાય સંગમ અને મહાસભા વચ્ચે, તેમ જ મુન્નિયમ લીગ અને મહાસભા વચ્ચે થયેલી નિષ્ફળ વાટાઘાટો, દિલ્લે-મુન્નિયમ પ્રતે લીવેતુ ઉપર અરૂપ, લગ શકે કમચા ઉદ્ભવવાદીઓનું દળાણ, દેશી ગળ્યો અને મહાસભા વચ્ચે કેન્દ્રે ઊભી થયેલી અથગમજો, મહાસભાની અદર પણ જુદા જુદા પક્ષો વચ્ચે અપ્રધપણે ઊભી થતી વાચિવાદની અથગમજો-સ્વાતંત્ર્યદિનની અમલી સંજોગો દિલ્લે ગઝલિયલો આ સંજોગો આ જૂમિડા ઉપર ઊભા રહીને દિલ્લે સ્વાતંત્ર્યદિનની વિશ્વવિદ્ય રૂઝવવાની પ્રતિજ્ઞા કરી, મળે દિલ્લે પ્રજા પોતાના સ્વાતંત્ર્ય-પથની એક મજબૂત કાર્કને બીજી ઉપર આવી ઊભી અભાગના નિવેશ ૧૯૨૮ ના દિવસોની યાદ આપે છે સંગ્રામ સાથે હજી વાટાઘાટો ચાલે છે પણ સૌ કાર્કને હૈંને મળે વળી ગયું હોય તેમ લાલિ લડતની તૈયારીએ થયે માંડી છે

મહાસભાના અદરના મતભેદોને યાદ બાજુએ મૂકીએ તો આ પ્રતિજ્ઞા સાથે સૌથી મોટો વિશેષ કાર્ક છે ઉપરનો હોય તો મુન્નિયમ લીગના પ્રમુખ

૧૯૩૦ માં જવાહરલાલજીએ ગતિને તરેથી મુકમિન આઝાદીની ઘોષણા કરી અને એ પ્રાપ્ત કરવા માટે ૨૬ મી મનુષ્યઓએ દિલ્લે લાખો ના નાગરિકોએ મળેર રીતે પ્રતિજ્ઞા લાધી ત્યાંથી આઝાદીની

મદમદઅલી ઝીણા સારંગે મહાસભા કેઈ પણ પગથુ બારે તેનો આપો સીંચીને બારે માસ અને બનીસે ધડી વિરોધ કરવાની નીતિ ધગવા માટે જાણીતા થઈ ચૂકેલા લીગના એ સમુખત્યારે પોતાની સમુખત્યારે ભાષામાં દિલ્લા તમામ મસ્જિદોને આદેશ આપી દોવો "સ્વાત-૧-દિનમાં ભાગ લેશો નહિ ચારણુ કે એ પ્રસંગ ગાંધીજીએ, મહાસભાએ-હિંદુઓએ ચેત્તેઓ કે" અને છતાં એ મેકડો મુસનમાનો, જેને હૈયે દેશની દાઝ છે, જેના દિલમાં આઝાદીની તમન્ના છે, તેમણે સર મુખત્યારી હુમ્મને અવગણ્યોને પોતાના હિંદુ પાગમી શીખ અને ખ્રિસ્તી ભાઈઓ સાથે આઝાદી હાસન કરવાના શપથ લીધા મજલિસે અહગાર, જમિયત ઉન ઉમેશા, સરહદી પઠાણનુ લાલવાવડા મડગ વિગેરે મુન્નિમ ગાંધી સમ્માઓએ સ્વાત દિન-જિવણીમાં ભાગ લીધો નેતાઓની રાત કરીએ તો સૌવાના અણુપકથામ આઝાદ, પાન ભાઈઓ, ગિરાદ મહેરબની અને અમીદઅલી વિગેરે મોટાથી મોટી નાના નેતાઓએ મુન્નિમોને દોગવાણી આપી આમ સ્વાત જ્યન્નિના આ મમલ પ્રસંગે અને ગાંધીની આ ક્રોડકટીની ધડીએ જરૂર પડે ત્યારે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યવાદ સામેના જંગમાં પોતાના હિંદુ ભાઈઓ સાથે કદમ મિલાવી આખર સુધી ડુગ્યાની કરવાની પ્રતિજ્ઞા એમણે કરી મહાસભાના આ વિરાટ મુરમા મુન્નિમ લીગનો અવાજ કથા એ વગાઈ ગયો પણ ત્યાં સુધી શાહી સરકાર એ ઝીણા અવાજને વધારે પડતુ મહત્ત્વ આપે છે ત્યાં સુધી દરેક રાષ્ટ્રવાદી, પગી તે હિંદુ હોય કે મુસનમાન હોય તેમની ફજર થઈ પડે છે કે તેણે કામી માનસ ધટાવતા એક એક મુસ્લિમ બિરાદને પ્રેમથી, સમ્માઈથી, મેવાથી છતવા પ્રમાણિત પ્રયત્ન કરવો જોઈએ

મહાસભાની અજ નેધયે તો સ્વાત ની પ્રતિજ્ઞા સામે તો કેઈ પણ મહાસભાવાદીને શો વાવો હોય? પણ એ પ્રતિજ્ઞાપત્રમાં આ વખતે ગાંધીજીએ જે ફજર કર્યો છે તે ફેરફારવાળા ભાગે છે-ત્યાં પદ્મ વીસ દિવસથી મૂમ ઉદાપોહ જગાત્યો હતો જે હજી સુધી અટક્યો નથી એ ફેરફારવાળો ભાગ પ્રતિજ્ઞા લેનારને રાજ નિરમિત કાતવાની, પોતાના અગત ઉપ્પેભમાં

ખાદી વાપરવાતી, તેમ જ ત્યાં જોને ત્યાં આગઉઘોગની વસ્તુઓને ઉત્તેજન આપનાની ફજર પાડે છે

આ ભાગ ઉપર સમાજવાદીઓ, સામવાદીઓ, રોષવાદીઓ, તેમજ ઉ.મ.મ.વાદીઓ અને કરેવાતા આગે દમ નૂથના ગિરાદો બધા જ જો-સામટા તૂટી પડ્યા થી અણે જેવા મિનીત આવેવાને પણ આ નવો ભાગ કાઢી નાખવાનુ સમગ્રવવા ગાંધીજી સાથે ચચાઓ કરી પણ ગાંધીજી તેમ જ કારોગારી સમિતિ પોતાના નિર્ણયમાં મક્કમ રહ્યા

ખરુ જેતા પ્રતિજ્ઞાના આ ફેરફારવાળા ભાગમાં કશુ થે નવુ નથી જેઓ ગાંધીજીને અને તેમની કાર્ય પદ્ધતિને ગણે છે તેઓ સૌ સમજી શકે તેમ છે કે ગાંધીજીએ હિન્દના રાજદારણમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારથી જ પોતાના તમામ સાથીઓ અને સિપાહીઓ પાસેથી આ કાર્યક્રમને પૂરો કરવાની માગણી કરી છે શારીરિક શ્રમથી ફર જઈ એટલા આપણા જેવા બુદ્ધિવાદીઓ એક યા ખીન બહાના હેડળ એને ફર ફર નાજ સુધી હાસનતા આ યા છીએ ગાંધીજીએ અને કારોગારી સમિતિએ આ વખતે છટકવાની એક પણ મારી નથી ગાંધી જોટુ જ માન નવું છે

પણ રોષવાદી, સમાજવાદી, અને ઉ.મ.મ.વાદી વર્ગને તો સેકાન્તિક મતભેદ છે 'રેટિંગો એ હિંન્ની આઝાદી મેળવવા માટેનું એક પ્રયત્ન સાધન છે' એ વિધાન તેમને ગણે બિતરવુ નથી બોલ ગામ્તુ ગાંધીજીને દિવસે ને નિવસે પ્રતીતિ થતી વખત છે કે હિંદુસ્તાનને સત્ય અને અહિંસાને માર્ગે આઝાદી પ્રાપ્ત કરવી હોય તો રેટિયાને અહિંસાથી એક તથુ પણ અણગો વરી સકાય નહિ એટલે દેશ ને એમનું નેતૃત્વ માગે તો બદનામાં ગાંધીજી દેશ પામે સગ્ગે અવાવવાનુ-તેના વિશાળ અર્થમાં માગે છે

સમાજવાદી પક્ષની અપના પગી મહાસભામાં આદર્શવાદની શિક શિક અથકામણો યવા લાગી રે, દરેક પક્ષ પોતાનો વાદ ગજુ કર છે અને જનતાને પોતાના પક્ષમાં લેવા મથે છે ત્રિપુરી કાંસેસ પગી આ અથકામણે કાગ જુદુ જ રવરેપ

લીધું છે ગાંધીજીને તેમજ ગાંધીવાદી નેતાઓને પણ એવી ખાતરી થતી નથી એ છે કે હવે જુદા જુદા વંદોને કે સનેા કંપાનો વખત આવી પહોંચ્યો છે દરેક વાંદે પોતાની સ્થિતિ સ્પષ્ટ કરી નાખવી નોઈએ અને જેનામા વધારે પ્રાણ હોય તેણે ટકવું નોઈએ

એટલે આ પ્રતિજ્ઞાના સુધાગવાળા ભાગ સામે વિરોધ ઉઠાવનારોએ તેમણે જવાબ આપી દીધો મારું નેતૃત્વ સ્વીકારવું હોય તો મારા સત્ય-અહિંસાથી માંડીને ચળા સુધીના તમામ સાધનો સ્વીકારો મારા સાધનોથી હું જુદો નથી અથવા તો બન્નેને કેટલી નવો નેતા અને નવા સાધનો શોધી લો, જે હિંદની આઝાદી વહેલામા વહેલી અને સહેલામા સહેલી રીતે મેળવી આપવાનું બીડું ઝડપતો હોય

આમ અત્યારે આપણે ત્યાં બધા વાંદો ત્રાજવે ચડ્યા છે કેનામા કેટલો માલ છે તેનો હિસાબ થઈ રહ્યો છે થોડા દિવસના બનાવો જોતા તેમજ રાષ્ટ્રપતિની સ્વાતંત્ર્યદિન-ઉજવવાની વિવિધિને દેશને ખૂણે ખૂણેથી જે સુઠર જવાબ મળ્યો છે એ નેતાં ગાંધીજીનું નેતૃત્વ વધુ મજબૂત બનતું નથી એ વિશે લેખ માત્ર પણ શકા નથી.

ત્રિપુરી મહાસભા વખતે સુભાષનાથની પ્રમુખ તરીકેની ચૂંટણીથી સારા રે દેશમા એવી અસર થયેલી જણાઈ કે ગાંધીવાદના દિવસો પૂરા થયા અને હિંદના રાજકારણમા ઉદ્ભાવવા પોતાના નિશાનકા સાથે વિજયી પ્રવેશ કરે છે પણ ત્રિપુરી અધિવેશને એ અસરની ધ્રમગળ છેદી નાખી અને એ પછીના દરેક પ્રસંગે સાબિત કરી આપ્યું કે ગાંધીવાદ હવેશની જેટલો જ અન્ય છે હિંદની પાત્રીસ કોટિ જનતાના ગાંધીજી એક માત્ર હૃદયસમ્રાટ છે મહાસભા જેવી પ્રથમ સંસ્થાના એ એક માત્ર નેતા છે છે લી છેલી આગામી રામચંદ મહાસભાના પ્રતિનિધિઓની ચૂંટણીમા દરેક પ્રાંતમા ગાંધીવાદી પ્રતિનિધિઓ મેટી બહુમતિમા આગ્રા એ વસ્તુ પણ બતાવે છે કે ગાંધીજીનું નેતૃત્વ રેતી પર ચણાવથા મકાન જેવું નથી પણ બાક પર ચણેલી ધમારત જેવું છે

સ્વાતંત્ર્ય-દિનને દિવસે સુધાગવાળા ચર્ચારખંદ

ભાગમા પોતાની અથહા જાહેર કર્યા પછી બીજા કરા ખાતર નહિ તો કેવળ ચિસ્તપાનની દૃષ્ટિએ હિંદના સામ્યવાદીઓ, તેમજ રાયપણના સભ્યોએ નવી પ્રતિજ્ઞા લીધી

આથી એક વાત સાવ સ્પષ્ટ થઈ નથી છે તે એ કે ગાંધીજીના નેતૃત્વ નીચે ગાંધીજીની શિસ્તને માથે ચાપીને આઝાદીની લડાઈ લડનારા કેટલા છે તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ ગાંધીજીને તેમજ મહાસભાના નેતા ઓને આવી જશે આથી જેટલું મમ થશે તેટલું દીવા જેવું ચોકખું થશે અને કાઈ પણ પ્રકારનો મોટો રહેવા પામશે નહિ સામ્યવાદીઓ અને રાયવાદીઓએ જે નિર્ણય કર્યો છે તે ચોક રીતે આવકારદાયક છે સરદાર વાલભાઈ પટેલે સ્વાતંત્ર્યદિનને દિવસે અમદાવાદમા જાહેર કર્યું હતું કે નાઈ લાગવી હોય તો આપણે એક અવાજે મોનતા શીખવું પડશે એ રીતે જોતા રાયવાદીઓ અને સામ્યવાદીઓએ થોડા વખત પૂરતો પણ પોતાનો અવાજ મહાસભાના વિરાટ સરમા મિનાવી દીધો એ ઠીક જ કર્યું પરંતુ સવાલ એ થાય છે કે મધુસ એ રીતે વર્તી શકે ખરી? અથવા વર્તે તો એની કિંમત કેવી? અતરના વિશ્વાસ વિના કરેલા કાર્યમા ખરા પ્રાણનો અજાવ નહિ હોય? પણ એમની પાસે કા તટસ્થ રહેવું કા વિરોધ કરવો કરવો અને કા એ લોકમને એક મહાન કાર્યની સિદ્ધિ અર્થે માથે ચઢાવવો એ સિવાય એક પણ માર્ગ નહોતો અને એમણે દેશ ભરમા શરૂ થનારા એ મહાન પ્રયોગની સિદ્ધિ અર્થે જેલો માર્યા પસંદ કરી પ્રયોગ પ્રનારને અનુકૂળતા કરી આપી એ બદલ તેમને અભિનંદન થઈ છે નવી પ્રતિજ્ઞા લેવા માટે ખાતલ રહ્યો છે માત્ર સમાજવાદી પક્ષ તેમજ સુભાષનાથનો પ્રગતિ-પક્ષ

સમાજવાદીઓને પણ બહુ વિરોધ કરવા જેવું નહિ રહે કારણ કે દેશમા જ્યારે સક્રિય લડાઈ થશે ત્યારે તેઓ હાથપગ નોડીને મેસી થોડા જ રહેવાના છે? એ લોકો પોતાની મનોવૃત્તિને અનુકૂળ સામાન્ય-વિરોધી કાર્ય તો કરશે જ સભવ છે કે ખરી લડાઈ

[અનુસંધાન જુઓ પૃષ્ઠ ૬૩૭]

સૌંદર્ય અને સંયમ

છી અજ્ઞાત

ભાઈશ્રી,

પર્વતમાથી નીકળતા ઝરાના જેવો તમારો પત્ર મળ્યો. ભાઈએ લખેલું કે ભાઈ બહુ મૂઝાય છે તેને કઈક લખો તો શાંતિ થાય એવો ભાવાર્થ દેવે હું સમજ્યો. તમારી સાથે પત્રગવહાર થાય તેમા હું તમને જે રીતે સંબોધીને લખુ છું તે રીતે તમે પણ મને સંબોધીને લખો એ ઇચ્છુ છું. પૂજ્ય, તપસ્વી, મહાત્મા વગેરે શબ્દોથી મારી ઝાળખાણ કરીને અને રાખીને અધા મિત્રો મને સતારી ગયા છે તેને કચાક તો હદ આવવી જોઈએ એટલે તમે નવો ચીનો પાડી મને શાંતિ આપનારમાના એક નવો એ હું ખાસ ઇચ્છુ છું.

(૧) ઇલચર્યની વ્યાખ્યા તમે માગ વિષે જે ક'પના કરી અને આજ્ઞાયા તે વિષે મહત્ત્વ કહીએ તો એમ કહેવાય કે “કુગર દૂરથી રણિયામણા લાગે છે” તેવા હોતા નથી તમારો કાળ વાચવાથી તો મને બહુ એમ લાગ્યું કે મારી સ્થિતિ તમાગથી વધારે ખરાબ પણ હતી અને એમાથી સંપૂર્ણપણે મુક્ત થયાને હજુ મેં અડી વર્ષ જ થયા છે અત્યારે પણ જેને બંધવૈતા કહેવાય તેવો હું નથી જ એટલે મારા વિષે તમે ધારી લીધેનું ખોટું હોઈને જેટલા માનને પાત્ર લોકો મને ધારે છે તેટલા માનને પાત્ર હું નથી મારા મૌનને કારણે તમારી પેટે નણા — લગભગ અધા જ — મિત્રો અને લોકો ભુલાવામા પડે છે અને પગિણામે તેમનો માગ પ્રત્યેના આદરભાવ મને અતમા તો સતાપનું જ કારણ બને છે તમારો મારા વિષેનો ખ્યાન આથી સુધરે અને જે જે ભાઈએ તમાગ જેવા જ ખોટા ખ્યાલમા છે તેમને પ્રસંગ મળ્યે તમે ખરી સ્થિતિથી વાકેફ કરો તો તમે મારા ઉપર ધણો બધો ઉપકાર કરી શકો.

(૨) સહશિક્ષણના તમને જે અનુભવ થાય છે તેવા અનુભવમાથી પસાર થવાનું મારે તો બન્યું જ નથી નાનપણથી જ હું અતડો ગહેવો અને જાહેર દિલવાવમા ભાગ લીધો પહેલા ઇતર જાતિ સાથે પ્રસંગમા જ નહિ આવ્યો, અને પછી પણ બહુ જ સંકોચથી અને નફરતકે જ્યારે આવસ્યક થઈ પડે ત્યારે હું બહેનોના પ્રસંગમા આ ગો.

પણ ત્યારે તો મારી સમજણ ઠીક ઠીક ચોખ્ખી થયેલી હોવાથી એવી કાંઈ લાગણી મેં અનુભવી નથી છતાં આપણા જાણીતા એક બીજા ભાઈનો અનુભવ તમારા જેવો જ થયેલો પણ તેનું કઈ વળોડવા જેવું પરિણામ નહિ આવેન તમે ગભરાવ છો તેમજ ગભરાવા જેવું તેમા નથી.

ઇલચર્યની મુખ્ય વાતને છેવટે ગહેવા દઈ ઉપરની વાત પહેલી ચર્ચુ પણ હું જે લખુ તે સાચું જ છે એમ માની લેવાની કશી જરૂર નથી મને સમજાયું કે તેવું હું લખુ છું અને મારા પ્રત્યેની અથ અહા આ પત્રથી ઝાંછી થઈ હશે તો હું આશા રાખુ છું કે તમે મારા લખાણને કરી શકશો અને તેમાં તથ્ય લાગે તેટલું જ સ્વીકારશો.

(૩) ચીમડા કે તુરિયાના વેના તમે જોયા હશે તો જાણતા હશો કે તેને પહેલા ફૂલ બેસે છે તે એમ ને એમ ખરી જાય છે તેમા ફળ બેસતા નથી પછી ફરીને ફૂલ બેમે છે તેમા ફાન આવે છે મનુ ખતા ઇત્તનમા પણ કઈક એવું જ છે અમુક વખતે અમુક લાગણીઓ પેદા થાય છે, પણ તે ચિજ્જરી કે કાંઈ પગિણામ લાવનારી હોતી નથી કાળજી એ પેદા થાય છે અને ઉપર કંચુ તેમ ચીમડાના પહેલા ફૂલની પેટે થોડું ઝી લય પામી જાય છે એવા ખોટા ફૂલથી અનુભવી માણી હજીખાતો.

નથી અને એ ફાલ ખરી જતાં શોક પામતો નથી મારણ કે કુદરતના કમખા એ પહેલા ફાલનું શુ સ્થાન છે તે તે સારી ગીતે જાણે છે પણ નાના છોકરા તો ફૂલ ખેડેલા બોઈને જ રાહ થાય છે કે હવે જલદી ચીબડા ખેમગે, ને ફૂલો ખરી જતા બોઈને શોકને પણ પામે છે પણ કુદરતના કમખા પહેલા ફાલનું સ્થાન શુ છે તે જ જાણે છે તે તેથી વિવળ થતા નથી પણ થોડો ઝગ ગમે તે બીજી પ્રવૃત્તિમાં ગાળી નાખે છે એવે કાળમાં પૂરુ થતા તે ફૂલો આપોઆપ અદશ્ય થઈ નવા અને સાચા ફાલને માટે સ્થાન કરે છે

આવળ અને શુનાળ એ ફૂલમાંથી તમને કયુ ગમશે ? મારણ કે એમનું સૌન્દર્ય તમને આર્ષે તેવું છે તે આકર્ષણમાં તમારા બુદ્ધિવિકાસની આવશ્યકતા નથી તે આર્ષે બુદ્ધિ મદ થાય તોપણ ટળે તેમ નથી સૌન્દર્યનો તમારા મન સાથેનો સબંધ બુદ્ધિથી સ્વતંત્ર છે કુદરતની રચના જ તે માટે જવાબદાર છે તમને સુદર શુનાળ ગમશે

(૪) તમને શુનાળનું ફૂલ આકર્ષે છે મોર અને ટેન તેમાં ફોણ આકર્ષે ? મોર તેનું કારણ પણ તે જ છે મોર કઈ સુધાતો નથી કે ઘોડાની પેરે તેની સ્વાગી પણ થતી નથી તમારા કાઈ પણ કામમાં તે આવતો નથી તોપણ તમને તે ગમે છે અને જો કાઈ મોર તમારા ઘરની સામેના ઝાડ ઉપર વસેલો હોય તો તમને તે બહુ જ ગમે એમ થાય કે માગ આગણમાં આવીને જ તે બેસી રહે તો કેવું સારું ! અને તે તેમ કરે તો ? તો તમને થાય છે કે ફૂલગની જેમ મારી સાથે સાથે ફેરે તો કેવું સારું ! અને તે તેમ કરે તો ? મને ખાતરી છે કે તમે તેને દિવસમાં અનેક વાર ચાથડો અનેક વાર નચાવો અને અનેક વાર પળવો પણ ખગ ને એમ કરો તો એમાં શુ પાપ ? શુ એકાંટ ?

સાણસજનિમાં આ બાળને લાઈ જવ તો તે કેમ બંધ મેમે તે બોઈએ પુરુષ કરતાં બીને કે મને જ વધારે સોહામણી બનાવી છે-જેમ ટેન કરતાં મોરને બનાવો છે તેમ જ હું તમને પૂછું કે તમને મોર સારો લાગે કે

ટેલ ? અને તમે જો જવાબ દો કે મોર તો હું તમારા વિષે શુ ધારું ? અને હું તમને પૂછું કે તમને સ્ત્રી સારી લાગે છે કે પુરુષ ? અને તમે જ જવાબ દો કે સ્ત્રી તો પહેલા પ્રશ્નના જવાબ વખતે તમારા વિષે જે ધાર્યું હતું તેથી જરા પણ વધારે શુ ધારી લેવું ધો ? હું તો ધારું છું કે ચોગી પણ એમ જ કહે કે પુરુષ મરતા સ્ત્રી વધારે મુંઝ છે એ અને બે ચાર થાય એવી એ વાત છે એને જો પુરુષ કરતાં સ્ત્રી વધારે સુદર છે એવું જો કાઈને લાગે તો તેમાં પાપ કયા છે ? એટલે આકર્ષણ સુદરનું છે

સુદર લાગે એને શુ ? હું પૂછું કે આ અક્ષર પ્રયો છે ? તમે કહો કે 'મ' અને આ 'પ' આ 'મ' છે અને આ 'પ' છે એનો બે સમજવો એવો માત્ર તકની બેદ જ આ સુદર અને આ નહિ એમાં નથી સમાયેલો એમાં લાગણીનો પ્રશ્ન છે મવા જતાં તમે કાઈ સુદર પછી ભુલો તો જરૂર તે તરફ જોવાનું અને તેની પસં જવાનું મન ધરાવું નહિતર તમે તેની સુદરતા પિછાનો છો એ હું ન માનું એટલે સુદર લાગે કે ગમે તેના સાનિધ્યનું મન થાય એમ આગળ ચાલીને ધ્રોએ તો અચોચ નથી એ માનવપ્રકૃતિ છે એને કુદરતી છે આ એક મુદ્દો ધરો તે બગબગ વિચારી જોશો હજુ બે બીજા મુદ્દા વહે છે તે સમજ્યા પછી પાડો ફરીથી એ બધાનો સમગ્ર વિચાર કરવો રહેશે

બીજો મુદ્દો એ છે કે જેમ જેમ જીવાની આવતી જાય છે તેમ તેમ તેની રાજઆતના મળમાં જીવાનું પછી તે સ્ત્રી હોય પા પુરુષ એ તાના શરીરને વધારે ને વધારે સુદર કરવા અને દેખાડવા પ્રેરાય છે એ વખતે ટાપટીય વધે છે અને મન અતિ સ્વચ્છના અને અતિ પવિત્રતા તરફ ધમે છે ધસે છે એનું જ નહિ પણ તેમાં જરા અતગર આવતા હદ મરતા વધારે તેને માકુ લાગી જાય છે અને એની લાગણીઓ થોડા જ કારણે પુષ્કળ થવાય છે જો તમે નીગમશો તો જગ્યાથી કે લગભગ દરેક જીવાનમાં પવિત્રતા, આદર્શપ્રિયતા અને નિયમનની ખૂબ મંગણ

જ્યારે વેગ પકડે છે ત્યારે જ શારીરિક રાષ્ટ્રીય વધે છે અને પહેલા મુદ્દામાં કહ્યો તેવો સ્ત્રીજાતિ પ્રત્યેનો સૌંદર્યપ્રેમ પણ વધે છે આ પણ પ્રકૃતિની જ કૃતિ છે

ત્રીજી મુદ્દો એ છે કે એ કાળે યુવાન કે યુવતી, પોતાને બધા માનની લાગણીથી ઝોળખે તેવી તીવ્ર આકાંક્ષા રાખતા થાય છે એ વખતે મોટામા મોટા સાહસ તેમની પાસે એ જારણે જ કરાવી શકાય છે આવી મનની ભૂખ એટલી પ્રમળ હોય છે કે આ કાળે આસપાસના વાતાવરણ પ્રમાણે તેની પાનેથી ગમે તે કામ સહેલાઈથી કરાવી શકાય. કામ કરાવનાર ઉપર, જીવન કેવા કામમા પડે તેનો આધાર હોય છે આની સાથેસાથે સ્વમતિના વર્ગ કરતા પણ પોતાનાથી ધીર જાતિની પ્રશસા અને માનની લાગણી વધારે ગમે છે તે તેની પોતાની જાતિની વ્યક્તિથી દારવાય તેના કરતા સામી જાતિની વ્યક્તિથી તે વધારે દોગવાય છે આ પણ પ્રકૃતિની કૃતિ છે, એટલે કુદરતી છે

આ ત્રણે મુદ્દા તમે વિચારશો તો તમારું મન તમે સમજી શકશો તે માનવપ્રકૃતિનો કુદરતી કાય છે, અને અમુક કાળે તે આવે છે

પરંતુ શરૂઆતમા મેં વેદના પહેલા કાલની સાથે સ્વભાવીને લખ્યું છે તેમ એ લાગણીઓ ક્ષણિક અને કાળમજાને આભારી હોઈ તેટલો સમય માણસ યોગ્ય રસ્તાને બળી રહે તો તેનો વેગ આપોઆપ સમી જાય નવીમા ચાલતા માણસને ખમર પડે કે પૂર આવે છે તો જેમ તે એકદમ કાંઠે દોડી જઈ વાટ જુએ અને થોડા વખતમા જ પાછી જાતરી જાય છે અને માણસ સહેલાઈથી નદી ઝોળગી જાય છે તેના જેવું આ છે ઉપર કહી તે વાગણીઓ પ્રયત્ન દર્શને બહુ પ્રમળ હોય છે, પણ પછી તે ઉપર સહેલાઈથી આપણે કાખ રહી શકે છે પહેલું ગુલાબ કે પહેલો મોર જોઈએ ત્યારે પાસે રાખવાનું મન થાય પણ ગુલાબના વનમા કે મોગના ટોળાવાળા પ્રદેશમા એવું થતું નથી

હવે તે કુદરતની પ્રકૃતિની પ્રસાદી ઉપર વિશેષ વિવેચન કરીએ 'કુદરતી છે' એમ કહીને જ આપણે ન છૂટી શકીએ પૂર પણ કુદરતી છે તો યુતેમા પશુ ? નહિ જ, એટલે એ લાગણીઓ કુદરતી હોવા છતાં તેની

કેટલી, કેવો અને કેમ ઉપયોગ કરવો તે તો વિચારવાનું રહે જ છે અને એ લાગણીઓનું પૂર કંઈ જોવું તેનું નથી અતિ વેગથી દોડતી જતી માડીએ પેદા કરેલા પવન જેમ બાજુએ ઊભાનાગને પણ પાડી દે છે, તેવો આક્રમે તેનો વેગ કેટલાકને માટે ચર્મ પડે છે

તો પછી એ કુદરતી એમ સમજવાથી શો ફાયદો ? બે ફાયદા પડેલું તો એ જાણવું જોઈએ કે સૌંદર્ય પ્રતિ આકર્ષણ અને સાનિધ્યની ઇચ્છા વિષયે-છા-મૂલ્ય છે, પાપી છે એમ માની લેવાનું કાર્મ જ કારણ નથી અનમત પાપી વાસનાને પગિણાને સૌંદર્ય પ્રતિ સાનિધ્યની ઇચ્છા પેદા થાય છે ખરી પણ તેથી બચત પડે ફેરની બેલીએ તો વાત સાચી નથી એટલે આપણા પોતાના કે કાંઈ બીજાના વિશે અભિપ્રાય બાધતા, અનુમાન કરતા, પૂરી સાવધાનીની જરૂર છે

બીજું એ કે એ લાગણી કુદરતી હોઈ આપણા કાંઈ પણ વાક વિના જ પેદા થાય છે એટલે તે માટે આત્મનિર્લ ન સેવવી જોઈએ વધારે પડતી વ્યાકુળતા સેવી મનને વધારે નમજી ન પાડવું જોઈએ ને ખોટી કે પનાઓ કરી પડનાનો રતો સરળ ન કરવો જોઈએ કુદરતી હોવાની વાતને ફેરવીને એવી દલીલમા પણ જોડી શકાય કે, કુદરતી છે એટલે આપણે કેની રીતે તેને મર્યાદામા રાખી શકીએ ? કુદરત જ કેમ પોતે મર્યાદામા રહેતી નથી ? અને મર્યાદામા ગહેવું આપણે માટે આવડું બધું મુશ્કેલ કેમ છે ?

તેના બે જવાબ છે

એક તો એ કે જે માણસો કુદરતી જીવન, કુદરતમા વાસ, કુદરતે નિપજાવેલ પદાર્થોના કુદરતી સ્વરૂપમા જ ઉપયોગ અને કુદરતને અનુકૂળ વ્યવહાર-જીવનકર્મો નથી રાખતા પણ બધી જ રીતે જુદા પ્રકારે જીવે છે, તેમા કુદરત પણ વિદ્વતિરૂપ બની જાય તો તે વિકૃતિ માટે કુદરતનો વાક કાઢી શકીએ નહિ, અને એ વિકૃતિને કુદરતની કૃતિ તરીકે ઝોળા-ખાવી આપણે છટકી શકીએ નહિ

બીજો જવાબ એ છે કે જેમ પ્રકૃતિ છે તેમ પુરુષ પણ છે મનને અત્યાદિ છે પ્રકૃતિનું કાર્મ ધડ મથવ કયાં કરવાનું છે, અને આખો સંસાર છતાં

પુરુષથી નિરપેક્ષ રીતે પ્રકૃતિ કશું જ ન કરી શકે
-જેમ છવિ વિના દેહ

ઉપદ્રવ, અવગતતા, વાર્તા, બોલતા અને મહેશ્વર,
એટલે તટસ્થપણે જોનાર, સમર્થિ આપનાર, પોષનાર,
નિવશન કરનાર તરીકે પુરુષને અનુભવવો
એવું જ નામ પુરુષાર્થ પુરુષાર્થ એટલે આપણે કર-
વાનું કામ

આ પ્રીતિને જવાબ જોમ ને જોમ નહિ સમગ્રજ,
પણ એ ..ભાઈને કદી વખત મળે તો તમે તેમની
પાસેથી ગીતામાં કહેલો પુરુષ અને પ્રકૃતિનો બેઠ તથા
તેમની પરસ્પર સબધ અને તેમના કાર્ય સમગ્ર લેશો
હાલમાં તો એટલા વારંવાર જામત રહેવાં શીખવાની
જરૂર છે કે પ્રકૃતિ-રેફ છે તેનાથી આમ એવો પુરુષ
પણ છે, જેમ પ્રકૃતિના મર્જો છે તેમ પુરુષના પગ મર્જો
છે અને તે પુરુષ-આત્મા સ્વયં એવી સમાપ્તિ મહેશ્વર
છે એટલે જેમ આપણે પ્રકૃતિના શુદ્ધમર્જિને કુદ-
રતી માની વશ થઈ જઈએ છીએ તેમ જ
પુરુષના મર્જો એટલા જ કુદરતી છે અને તેનો અનુ-
ભવ પ્રત્યેક જણ માટે તો જરૂર કરી શકે છે

ઉપર કશું કે આકર્ષણ કર્મ પાછી વાસ્તુનાને
કારણે જ હોતું નથી એ તમે અનુભવ પુ કરી, માત્ર
કાળધર્મને કારણે એ લાગણીઓ પેદા થાય છે તે
શબ્દિક હોય છે તેટલો સમગ્ર સાવધાન રહેવું જોઈએ
અને થોડો કાળ આપણે પ્રકૃતિ ઉપર મહેશ્વરની
કુદરતી સત્તા અનુભવી ચાલીએ તો કશી વાધા આવે
નહી એ જ બાળત સામાન્ય અવસ્થા રાહમાં મૂકીએ
તો પડેવું જોઈએ કે આપણે જે કાર્ય જે નિત્ય
નિવશન પ્રગણે વર્તતા હોઈએ તેમાંથી એવી લાગ-
ણીઓ યતિ ન કરે એટલું તો આપણે જોડું જ
જોઈએ એ બોલુ તો પડ્યા આ એ દંડ સહન
નમથી જ થઈ શકે એ એક જ ઉપાય છે, અને
નમમાં નમવો માણસ પણ તેને સેવતો સેવતો જ
સમજો બન્યો છે એ માણસ મને તેવી લાગણીઓ
થતા છતાં પોતાના નિવશનમાંથી બહાર એક પણ કમલ
ન કરે તો તે લાગણીઓ કુદરતી હોવા છતાં તેને
પાડવા સમર્થ નહિ થાય તે નક્કી છે

આ બાબતમાં વિશેષ આદો લખતો નથી છેવટે
મારે જણાવ્યું વિશે તો લખવાનું છે જ પણ આ
કાળ થોડી પરચુરણ બાગતો લખીને પૂરી કરીશ
મીન પ્રકૃતિને જવાબ મુરતે જ આપવાની જરૂર જોતો
નથી, એટલે પચવાડિયે તમને પત લખવા માટે છુ

વિગતવાર કદ અમલમાં મૂકવાની સત્તાઓ
આમાં નહિ હોવાથી તમને નિરાશા થશે, પણ આટલે
દૂરથી બીજું શું થઈ શકે ? તમે તમારી જોઈ જ રસતો
કાઢી શકશો

એકાદશ છુટવું 'રીટર્ન ટુ નેચર' નામનું
પુસ્તક થોડા વખત પહેલાં મારી પાસે ડૉક્ટરે વાચ્ય
હતું તેનું કહેવું હરેક માણસ માટે ઉપયોગી છે, અને
તમે અમલ કરી શકો તેની કેટલીક સૂચનાઓ તેમાંથી
અહીં લખુ છું.

(૧) નજરેક જ પરમાં રહેવું દિવસ ને રાત
પ્રજ્ઞામાં જ કાટી, પણ તડકા લેવો નહિ

(૨) નજરેક જ વનને પહેરવા લગેટથી ચાલે
ત્યાં મુકી ન પહેરવી ચૂકીથી આવે ત્યાં પહેરવું ન
પહેરવું ટોપી વિના તો અધે ચાલે દિવસે જેમ કપડાં
વિશે તેમ રાતે જોડવા વિશે આપણું લગણાણી
એવા નથી કે પહેલાં, જોડવા આ પાપમાં વિના ન
ચાલે શરીરને એ વાડવી જોઈએ

(૩) સ્નાનમાં કંઠમાં કંડુ પાછી વાપરવું સમજ
હોય તો છીડવું પાછીમાં માત્ર મુલામ અને થૂટી
સંધીના પગ પછે એવી રીતે થોડો વખત કંઠ
પાછીમાં સ્નાન પહેલાં મેસી રહેવું આવી સમજ ન
હોય તો સૌથ માટે કંઠમાં કંડુ પાછી પુષ્કળ વાપ-
રવું અને સ્નાનને બદલે એ વખતે બધા શુદ્ધ બાજો
કંઠ પાછીથી ધોવા બાજો લાપુરાકા પછી
હરેક વખતે પોતાનું મુલામ પાછીથી ધોવાનો જુનો
રિવાજ હતો—કાચ કોઈ જાળવું નથી પડતું એ આ
દિયો દો એમ માનુ છું.

(૪) કંઠાળ બહુ ન ખાવું અને ખાવું તો શારી-
રિક શ્રેષ્ઠ કરીને પરસેબો ઉતારવો

જર્મનીમાં ખેતીની સુધારણા

શ્રી. વિઠ્ઠલદાસ મ. કોઠારી

હિં

દેશમાં પોણા ભાગ જેટલી વસ્તીનો આધાર ખેતી ઉપર છે તેથી ખેતીનો પ્રશ્ન આપણા જેવા દેશ માટે જ છે એમ નથી સુરોપના ઉદ્ધોગ પ્રધાન દેશમાં પણ એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત છે ૧૯૧૪ના મહાયુદ્ધમાં થયેલા કેટલાક અનુભવો પછી એ દેશોએ ખેતી ઉપર વિશેષ લક્ષ આપવા માંડ્યું છે પહેલા તેઓ ખાદ્યભોજ્યની વસ્તુઓ અને કાગળાના માટે કાચો માલ પરદેશથી લાવતા અને તેને બદલે કારખાનાનો પાકો માલ વેચતા આ રીતે જિંદગીની આવસ્થક જરૂરિયાતો માટે પણ પરદેશ ઉપર આધાર રાખવો પડતો આથી કમાણી વધારે થતી પરંતુ લક્ષ્ય જેવા પ્રસંગોમાં મુશ્કેલી આવતી અને બહારથી આવતા ખાદ્યભોજ્ય અને કાચો માલ બંધ થતા પ્રગ્મને માટે જીવનમરજીનો પ્રશ્ન ધર્મ પડતો આ અનુભવ ઉપરથી યુદ્ધ બંધ થવા પછી સુરોપના દેશમાં એક નવો પવન શરૂ થયો અને એ દેશોએ ખેતી સુધારવાવવા તરફ લક્ષ દોઝાનું જર્મનીમાં એ રીતે ખેતી સુધારવા માટે વિચાર થયો અને યોજનાઓ ધર્મ જર્મનીની હતાશ થયેલી પ્રગ્મને ઊંચે લાવવા માટે ત્યાંના હાલના સરમુખત્યાર હિંદલર અનેક વિચારો કર્યા, તેમાં તેણે ખેતીની બાબત પણ વિચારી તે યોજના આપણા દેશની ખેતીને અગે પણ વિચારવા જેવી છે જર્મની અને હિંદની ગિચતિ જુદી છે આપણા દેશના મોટા ભાગના લોકો ખેતી કરે છે અને તેમાં તેમનું પૂરું થતું નથી એટલે ખેતી સિવાયના બીજા ધંધાઓ ખીલવવા, અને ખેતી ઉપરનો બોલો ઝાણો કરવો તથા ખેતી સુધારવી તે આપણે પ્રશ્ન છે જર્મનીમાં ફક્ત નીચા ભાગના લોકો ખેતીમાં રોકાયેલા છે, અને તે કરતા વધારે લોકો જુદા જુદા ઉદ્યોગોમાં રોકાયેલા છે આમ બંને દેશોની પરિસ્થિતિમાં ફેર છે, છતાં ખેતીના પ્રશ્નોને અગે કેટલુંક મળતાપણુ છે ખેતી ઝાણો માણસો કરે કે વધારે

કરે, પણ ન્યા ખેડૂતોની સ્થિતિ સારી ન હોય ત્યાં ખેતીના પ્રશ્નો ધણીખરા સરખા હોય છે આ બાબત ત્યાંની ખેતીસુધારણાની યોજના જેવાથી સ્પષ્ટ દેખાય છે આ રહી તે યોજનાની વિગતો

જર્મની માટે ખેતીની અગત્ય

જર્મન પ્રજા ખાદ્યભોજ્યની ધણી વસ્તુઓ પરદેશથી મંગાવે છે ૧૯૧૪ના મહાયુદ્ધ પહેલાં કાગળાનો માલ આપીને પરદેશમાં રોકેલી એ મૂડીમાંથી ખોરાકી માલના પસા આપવામાં આવતા પણ મહાયુદ્ધ પૂરું થતા પછી આ સ્થિતિ બદલાઈ ગઈ હવે પરદેશમાં ફેડું કરીને આ માલના પસા આપવા પડે છે અને લીધે જર્મન પ્રગ્મને બીજા દેશોનું દેવું થાય છે અને દિવસે દિવસે દેવું વધે છે આમ જો આપ્યા વરે તો જર્મન પ્રગ્મ વધુ ને વધુ ગરીબ થઈ જાય

આ સુવાગીમાંથી છૂટવાનો એક જ માર્ગ છે કે દેશમાં જ જરૂરી ખાદ્યભોજ્યની વસ્તુઓ પકવી લેવી આ રીતે જર્મનીમાં ખેતીનો પેદાશ વધારવી એ જર્મન પ્રજા માટે જીવન અને મરજીનો પ્રશ્ન છે

ગામમાંની પ્રજા આર્થિક રીતે સુખી હોય તો ઉદ્યોગોને માટે પણ લાભકારક છે, કાગળુ કે બવિખ્યા કાગળાનાનો માલ દેશમાં જ ખપાવવો નોઈશો ગામમાંની પ્રજા તંદુરસ્તીના વારસો જળવી રાખે છે, પ્રગ્મની જીવાની ટકાવી રાખે છે અને લશ્કરમાં માણસો પૂરા પાડે છે આથી કુશળ ખેડૂતોને પોષવા અને વધારવા એ અગત્યની વસ્તુ છે

રાજ્યની ખેડૂતો પ્રત્યે બેદરકારી

ખેતીનો પેદાશ વધારી શકાય એમ છે પરંતુ તે વધતી નથી, કારણ કે ખેડૂતો દેવાદાર છે એટલે ખેતી માટે જરૂરી વસ્તુઓ ખરીદી શકતા નથી અને ખેતીમાંથી ખર્ચ પૂરું થતું નથી ખેતીમાંથી પૂરતી કમાણી નહિ થવાના કારણો નીચે મુજબ છે. —

૧ ખેડૂતો ઉપર વધારે પડતો દરવેરાનો બોલો લાદવામાં આ ચો છે આનુ કારણ એ છે કે યહૂદી મૂડીદારો, જેઓ રાજતંત્ર ઉપર કાબૂ ધરાવે છે તેઓ, જર્મન ખેતીનો નાશ કરવા માગે છે

૨ પરદેશમાં ખેડૂતોને જે સગવડો મળે છે તે ખેડૂતોને મળતો નથી અને તેથી તેઓ હુકોશમાં ફાળી શમતા નથી

૩ જમ્યામધ વેપાર કામાર વેપારીઓ અધાધારણુ નહોતો ખાતી જાય છે તેને હાથે ખેડૂતોને પૂરતા દામ મળતા નથી

૪ યહૂદી લોકો મુખ્યત્વે વીજળીના મારખાના વગેરે ચનાવે છે તેઓ ખેડૂતો પાસેથી વીજળીના ઉપયોગ માટે અને જનાવળી ખાતરના બારે દર લે છે

દરવેરાનો ભારે બોલો ખેડૂતો પોતાની આવકમાંથી ઉપાડી શક્તા નથી એટલે તેમને આજનુ દેવુ કરવુ પડે છે અને તે યહૂદી શાહુકારના હાથમાં વધુ ને વધુ સપાઈસને પોતાની બધી મિલકત મુઆવે છે આથી જર્મન ખેડૂત મિલકત વિનાનો યર્ધ જાય છે

જ્યા સુધી પરદેશી મૂડીદારો જર્મનીના રાજ્યતંત્ર ઉપર કાબૂ ધરાવે છે ત્યા સુધી જર્મનીના ખેડૂતોની ગરીબાઈ સુધારવાનું કે ખેતીની સુધારણા કરવાનું શક્ય નથી અત્યારના કરતા તફાવત જુદી જાતના નવા જર્મન રાજ્યમાં ખેડૂતો અને ખેતી પ્રત્યે વધારે ધ્યાન આપવામાં આવશે કારણ કે ખેડૂતો એ જર્મન પ્રજાનો મુખ્ય આધાર છે તેમની સુધારણાના મુદ્દાઓ નીચે પ્રમાણે રહેશે —

૧ જર્મનીની જમીન જર્મન પ્રજાના નિર્વાહ માટે અને વસવાટ માટે જ હોવી જોઈએ જોઈએ જમીન ધરાવતા હોય તેમણે આ રીતે જ તેનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ

૨ જર્મન પ્રજાજન જ જમીનનો માલિક થઈ શકે

૩ કાયદાનુસાર મેળવેની જમીન એ વારસાહકને ચોગ્ય ગણ્યારો પરતુ જમીનના માલિકની દરજ

છ કે તેણે તેનો ઉપયોગ ગાબૂદિતમાં જ કરવો જોઈએ આ રીતે જમીનનો ઉપયોગ બરાબર થાય છે કે નહિ તેની દેખરેખ ગાખવા માટે ખાસ સમિતિઓ નીમવામાં આવશે ને સમિતિઓમાં રાજ્યનો એક પ્રતિનિધિ અને ખીજ જમીન ધરાવનાર વર્ગના પ્રતિનિધિઓ હશે

૪ જમીનના વેચાણમાં સરો નહિ થઈ શકે, તેમ તેના માલિકને અનુપાર્જિત (unearned) આવકનો લાભ નહિ મળી શકે જે પોતે ખેતી કરવા માગતો હોય તે જ જમીન ધરાવી શકશે આથી દરેક જમીનના વેચાણમાં રાજ્યનો પહેલો હક ગણ્યારો જમીન કોઈ પણ ખાનગી ધીરનારને આપી શકશે નહિ. રાજ્ય તરફથી અગર રાજ્યે માન્ય રાખેલા મૂડલો મારફત ખેડૂતોને ખેતી કરવા માટે સરતા વ્યાજે નાણા પૂરા પાડવામાં આવશે

૫ પોતે જટલી જમીન ધગવના હશે તેને માટે જમીનના પ્રગર પ્રમાણે ખેડૂતે રાજ્યને વેરો આપવો પડશે આ ઉપરાંત જમીન ઉપર ખીજે કઈ વેરો નાખવામાં નહિ આવે

૬ દરેક ખેડૂત કેલલાયા ખેતી કરે તેને માટે ચોક્કસ નિયમો નહિ થઈ શકે એમનું ખરુ કે નાનું અને મધ્યમ પ્રમારના ખેતરો ધણા હોય તે છંછિ છે મોટા પાયા પરની ખેતીને પણ અગત્યનું સ્થાન છે પરંતુ બન્ને પ્રકારની ખેતીની વચ્ચે ચોગ્ય મેળ હોવી જોઈએ

૭ જમીનના ભાગલા ન પડો જન અને જમીન ઉપર દેવાતો બોલો ન વધી જાય તે ધોરણે વારસાનો માપદંડ કરવામાં આવશે.

૮ ચોગ્ય જ્ઞાનો આપીને રાજ્ય કોઈ પણ જમીનનો કબજો લઈ શકશે નીચેના પ્રસંગોએ રાજ્ય તેમ કરી શકશે

(ક) જર્મન પ્રજા ન હોય તેવા માણસના હાથમાં જમીન હોય ત્યારે,

(ખ) કચેરીએ ઝોલો મુકારો આપ્યો હોય કે ખેડૂત રાખૂના હિતમાં ખેતી કરતો નથી ત્યારે,

(ગ) ખેડૂત પોતે ખેતી કરતો ન હોય અને તે જમીનમાં રાજ્યને સ્વતંત્ર ખેડૂતોને વસાવવા હોય ત્યારે,

(ધ) રેલ્વે કે હાસ્ટરને માટે કે એવાં ખાસ કામો માટે રાજ્યને જરૂર હોય ત્યારે.

જો કોઈએ જમીનીનાં કાયદાથી વિરુદ્ધ ગેર-કાયદેસર રીતે જમીન મેળવી હશે તો તે જમીન કંઈ પણ બદલો આપ્યા વગર પડાવી લેવામાં આવશે.

૬ જે જમીન રાજ્યને પ્રાપ્ત થાય તેમાં લોકોને વસાવવાની રાજ્યની ફરજ છે, તે જમીન એવી રીતે આપવામાં આવશે કે તે ખેડનારને તેમાંથી નિર્વાહપૂરતું મળી રહે અને તે પોતાનાં વારસોને (નક્કી કરેલી રાશતો પ્રમાણે) વારસામાં આપી શકે.

આમ ખેડૂતોને વસાવવા માટે ખેડૂતોની પરિક્ષા કરવામાં આવશે કે તેમની તે ધંધા માટે કેટલી લાયકાત છે અને તે ઉધરથી પસંદગી કરવામાં આવશે. જે ખેડૂતોને વારસામાં જમીન નહિ મળી હોમ તેમને ખાસ પસંદગી આપવામાં આવશે.

જમીનીની પૂર્વ સરહદ પર લોકોને વસાવવા એ ખાસ અગત્યનું છે. ફક્ત ખેતી કરાવવી એટલું બસ નથી પરંતુ ત્યાં માલની બજારો માટે શહેરો ભાડાં કરવાં જોઈએ. આ જ રીતે નાનાં ખેતરોમાંથી પૂરતી કમાણી થઈ શકે.

જમીન પ્રગતિ વસાવવા માટે અને તેને પોષવા માટે વિશાળ જમીનો પૂરી પાડવી એ જમીનીની પરદેશની રાજનીતિનું લક્ષ હોવું જોઈએ.

૧૦ ખેડૂતોની અત્યારની ગરીબાઈ ઘટાડવા માટે કરવેશમાં ઘટાડો કરવો જોઈએ અને બીજા ખાસ ઉપાયો શોધવા જોઈએ. દેવું વધતું અટકાવવા માટે કાયદો કરવો જોઈએ અને વ્યાજનો દર ઘટાડીને મહાયુદ્ધ પહેલાંના દર નક્કી કરવો જોઈએ. અને વધારે પડતા વ્યાજના દરની સામે સંખત પગલાં લેવાં જોઈએ.

૧૧ ખેતીમાં પૂરતી કમાણી થાય એ જોવાની રાજ્યની

ફરજ છે. તેથી રાષ્ટ્રીય યોજના કરીને આપાત થતા માલનું નિયમન કરીને અને જકાત નાખીને રાજ્યે ખેતીને રક્ષણ આપવું જોઈએ.

ખેતીના માલની કીમતો ઉપર બજારના સહનતા વેપારની અસર ન થવી જોઈએ અને તે વેપારીઓની જગ્યાએ ખેડૂતમંડળો સ્થાપવા માટે ઉત્તેજન આપવું જોઈએ.

ખેડૂતમંડળોનું એ કામ રહેશે કે ખેતીની પેદાશ વધારવી અને ખેતીનું ખર્ચ ઓછું કરવું. તે મંડળો ખેડૂતોને ખેતીનાં ઓગમન, ખાતર, બી, અને ટેરઉછેર માટે પશુઓ ફિક્કાયત લાવે પૂરું પાડે, જીવાતનો નાશ શી રીતે કરવો તેની અને ખેતી સુધારવા માટે મફત સલાહ આપે અને ખેતીને અંગે સંશોધન કરે. આવાં કામ કરવા માટે આ મંડળોને રાજ્ય સંપૂર્ણ સહકરે અને ખાસ કરીને એટલેા આગ્રહ રાખે કે વીજળીના ઉપયોગનું ખર્ચ અને બનાવટી ખાતરોની કિંમત ઘટાડે.

૧૨ ખેડૂતમંડળોમાં ખેતીના મજૂરોને પણ સ્થાન મળવું જોઈએ. આ બાબતમાં રાજ્યે ધ્યાન રાખવું જોઈએ. સ્થિતિ એવી હોવી જોઈએ કે સારા મજૂરો રોતે જમીનના માલિકે ચર્ધ શકે. જેમ જેમ ખેતીની સ્થિતિમાં સુધારો થતો જશે તેમ તેમ ખેતીના મજૂરોનાં જીવનમાં અને તેમની શાજમાં પણ સુધારો થશે. ત્યારે આવી રીતે સ્થિતિ સુધરશે ત્યારે પરદેશી મજૂરોને ખેતી માટે રોકવા નહિ પડે, અને ભવિષ્યમાં તો પરદેશી મજૂરોને રોકવાની મનાઈ કરવામાં આવશે.

૧૩ ખેતીની રાષ્ટ્રીય અગત્ય ધ્યાનમાં લઈને રાજ્યે ખેતીવાડીના શાસ્ત્રીય જ્ઞાનને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાઓમાં તેનું શિક્ષણ આપવું જોઈએ અને જે બાળકો હોશિયાર હોવા છતાં ભણી શકે તેવાં ન હોય તેમને ભણુવાની અવકાશ હોવી જોઈએ.

૧૪ ગામડાના લોકો ગરીબ છે, કારણ કે આખી જર્મન પ્રજા ગરીબ છે આખી પ્રજા ગરીબ હોય છતાં કોઈ પણ એક વર્ગ સુખી રહી શકે એમ માનવું એ જૂન છે અને ગામડાની અને શહેરની પ્રજા સારા અથવા નરસા માટે એક બીજા સાથે જોડાયેલી છે એટલે તે બેની વચ્ચે ઈર્ષ્યા કે વિરોધ પેદા કરવા તે મુશ્કેલી છે

૧૫ અત્યારની રાજકીય પરિસ્થિતિમાં ખેડૂનોની સ્થિતિમાં કાંઈક સુધારો થાય એવું કંઈ યર્ષ શકે તેમ નથી, કારણ કે પ્રજાની ગરીબાઈના મૂળમાં રાજકીય મુશ્કેલી છે અને રાજકીય સાધનો વડે જ તે દૂર થઈ શકે એમ છે

જૂના રાજકીય પંથો જેઓ પ્રજાની સુધારા માટે જવાબદાર છે જ તેઓ સ્વતંત્રતા મેળવે આપણને દોરી નહિ શકે કવિચંદ્રમા તેવા ધધાદારી મણો

માટે અગત્યના કામ કરવાના રહેશે અત્યારે પણ તેઓ ધણું તૈયારીનું કામ કરી શકે છે, પરંતુ સ્વાતંત્ર્ય માટેની રાજકીય લડત, જેમાંથી નવી આર્થિક રચનાનું મંડાણ થઈ શકે, તેને માટે તેઓ લાયક નથી, કારણ કે કોઈ એક વર્ગની કે ધધાની દૃષ્ટિથી એ લડત લડવાની નથી પરંતુ સમગ્ર પ્રજાની દૃષ્ટિથી લડવાની છે

જર્મની માટે ૧૯૩૦માં લખાયેલા આ શબ્દો આપણા દેશને આજે પણ લાગુ પડે છે તે પ્રજાના ઉદ્ધાર માટે થયેલા વિચારો અને યોજનાનો આપણે આપણા ઉત્થાન માટે યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરવો જોઈએ

* My Struggle By Adolf Hitler

ને આધારે

• શુભચિંતન • (૧મી)

તને પૂરણ શાંતિ હો ! કુશળ પથ તારા હજો
સુરમ્ય તવ નિદગી પુષ્પપુશ્પાલ દીપ્તભર્યા—
વહો દિવસ શી અને ઉરચહેલ સ્વપ્ના બધા
ફળો જીવનમાં : તને સ્મિતલસત આહુ મળો ! ૧
કદા હું મની વાદળી તવ શિરે ય આવી ચડે-
જાજો વરસી એ ય તે ગરદઅબજટાપ શી
અહો નિજ સુવર્ણી વિસદ રમ્ય આસા ફરી,
લવાટ પર લોભના અગદતી દિગ્ગણે ભરી ! ૨
પ્રભોદ હરતી નયે ય નિજ નર્તને મમ થે-
સરે પગની કાળની વિષમ પાદરેખા પડે
તથાપિ શિર તાહરે સુખથી વર્ષ આપ્યા જાજો-
તને કુસુમ એકને સ્પર્શ રેખા પાડ્યા વિના ૩
એ પૃથિવી અભમા નિજ પથે ફરે ચક્રમાં
અને દિવસ-રાતની અરધ તેજછાયા ઢળે,
પરંતુ તવ વાસ શાન્ત ત પ્રકાશન હજો !
સદૈવ ધરધો મળે ! તવ પ્રતિ સ્મિતો તેજના ! ૪

• લાગુદ્ધાજ

* આશ્ચર્ય Thomas Moore's Peace be around thee ગાય

કાવ્યને બાધાનુસાર

શ્રી. નવીનચ દ્ર પંડ્યા

કોઈ દિવસ જાતને વિચારી જોઈ નથી પૃથક્કણ કરવાનો પ્રયત્ન સરખો વ કર્યો નથી આજે જ્યારે એ નવરાસ કાઢી છે ત્યારે અચાનક આગળી મોઢામાં મૂકી દેવાનું છે, વિચાર થાય છે, 'રે દુનિયા ! તું ચે રંગીલી છે !'

પણ આજના પ્રયત્નમાં એક વાત તો દિનમાં દિવાવવાના ને રામાવવાના બહુ બહુ પ્રયત્નો કર્યા છતાં જાણે સ્થિતિસ્થાપક હોય એમ જોઈતી જોઈતીને બકાર નીકળી પડે છે છટકો નથી ભિમ્બેને માર્ગ આપવો જ પડશે

મને ખબર નથી કે મારામાં શું આકર્ષણ ભર્યું છે આયનાનો દિવસમાં દસ વળત ઉપયોગ કરવા છતાં હું કદી મારા રૂપ પર મોહો નથી મારા શુભને તો હું પોતે જ જાણી શકું એવું મને હજી અભિમાન છે છતાં કેણું જાણું કેમ, પગથીને પહેલી જ નાર આની છતાં સરના મારા તરફ આકર્ષાઈ — મેં આર્ષક દેખાવોનો અગર એને આદર્શવોનો જરૂર નેટલો પણ દબાવ્યો નહોતો — નથી તમને રાક્ષસ થઈ છે હું જાણું છું, અને એટલે જ ચોખવટ કરી દઉં છું કે સરના મારી કશીય સગો થતી નહોતી — અને હજી પણ આમ દુનિયાની દૃષ્ટિએ અમારી વચ્ચે સબધ નથી. હા, એટલું ખરું કે એનો ખતિ — સુરેશ મારા કરતા વધુમાં ટૂંક મોટો હતો પડોશી હતો, અને એ જાને કાગળને લીધે મારો કૈંક અંશે સુરખી મિત્ર હતો

આજ જ્યારે મારી આ કહાણી કહેવા જ જોડા છું ત્યારે એક વાતનો તો તમને પહેલેથી જ આભાસ આપી દઉં આજે સગલા કંચા છે — કદાચ દુનિયા પર છે કે નહિ, અને કદાચ હશે તો એ કેવું જીવન ગુજાવતી હશે, એ કેમ એના દહાડા એના 'પતિદેવ' સાથે પૂગ કરતી હશે એ બધું પૂછી મને ગૂંગાવશે નહિ. મને એની કશીયે ખબર નથી

સરલા બહુ જ સગલ ભાવે વાત કરી શકતી હતી એની એ શક્તિ પર તો હું મુગ્ધ જ હતો બહુ જ હળવેથી તદ્દન કુદરતી રીતે એણે મારા આશ્ચર્યની વચ્ચે એક દિવસ મારી સાથે વાત કરવી શરૂ કરી હું હજી મારા વિસ્મયમાથી જાગ્યો નહોતો એ પહેલા તો એણે પ્રશ્નોની ઝડી વરસાવી મૂકી

'રશ્મિભાઈ તમે તો તોપ્યા ઘે !' તદ્દન સ્વાભાવિકપણે એણે મારી સાથે વાત કરવાની શરૂઆત કરી ત્યારે પહેલું વાગ્યું આ હતું

શ્રીમતિ માટે મને બહુ માન છે એમની નિર્ભયતાની મેં અનેક વાતો વાંચેલી છે, આજે પ્રથમ અનુભવ થયો મેં — જો કે મને જાણતું નહોતું છતાં — સહજ સંકાયસહ આદરુ જ પૂછવાની હિંમત કરી

"કા બના !" એક વખત મોઢામાંથી વાચા નીકળી એટલે પછી એને નવા નવા વિચારો પકાવવાની જરૂર પડતી નથી એ જાતે જ સ્વતંત્ર બની ચિહ્ન છે "તમે એટલામાં એવું શું શોધી કાઢ્યું ?"

"તે તમે મારી પેની નાની સરોજની માફક નવા માણસોને જોઈને ગભરાઈ શોના જાવ છો ?" એને કાઈ દેડાવાનાં વશજ નથી ?"

આલુમાલુ એકાત હતું એમ તો ન જ કહી શકાય નની આવેથી પુત્રવધૂને — પોતાને સુધાગ્રકમાં ગણાવવા મથતા કેટલાક શ્વશુરપક્ષો — અમુક પ્રકારની છૂટ આપે છે જો કે એનો અતિરેક ન થાય એની તો એ પેલી છૂટ આપે છે તેના કરતા વધુ કાળજી રાખે છે એ દિસાએ સગના કદીક કદીક માટે ત્યાં બેસવા આવતી — એના પર સતત ચોક્કાપહેરો ચાલુ હોય ને જતા પણ

હું અત્યાર સુધી નીચું માયું રાખીને જોવામાં પડેલી ચોપડીમાં આખો પરાવોને જ ઉતર આપે જતો

હતો, મન મૂકાયે જતું હતું એની મને ખાતરી હતી
મેં કા પર શા શા લાવ પધરાયા હશે તે તો હું કેમ કહી
શકું ? અગિસા લઈને જોવા જઈ તો તરત લાવ
પનદારી ગય એની મને શકા નહોતી છતાંય જીલડી
પૂરનહાગ્યા હતી એણે દિંમતને ધકકા મારી આગળ
કરી

મેં મોઢું ઊંચું કરી એના સામું જોયું સામે
સતત મને તારકા કરતી આ મોઝા ચોખ્ખી મરતી હતી
પૂછ્યું 'તમારી પેરી નાની સરોજ એટલે ?' અને
પછી ખમાઈભરું સ્મિત વર્ણુએ ખાતરી સાથે કે
સરલા તાજી જ પરણીને આવી છે

'જોયું કાકી મોળું દહીં દાત લાગે તે આનું નામ,
હું મારી નાની બેનની વાત કરતી હતી, ત્યારે આ
ભાઈ સાહેબ નાગ વર્ષે આવાજ એલ્યા— 'બન્ધા
તેરા સત્યા' અને પછી રસી પડી—જાણે મને
સમજી હોય એવી રીતે

એના કાકી અને મારા બા આ સરજી સતોષથી
જોતા હતા એને એમા હું વાધા જેવું લાગ્યું નહિ—
કાંચ એના હોઠગ તરફના પક્ષપાતને લઈને પણ મેં
એની આખોઆથી જીલડું જ વાગ્યું હવે જ તારી વાત
છે આને જવા દે પછીથી !'

એ ઘણા વખતથી જીલડું પકડીને બેઠી હતી કે
મારે મારા લગ્નમા સમિતિ આપવી હું હજેશ કહેતો
"મને બી એ થઈ જવા દે બે વર્ષની વાર છે
એગલામા શું ખાટું મોળું એ મ્હી મારું વાક્ય
મને પૂરું કરવા દેતી જ નહિ વકેશનમા ઘેર આવું
એટલે નહિ નહિ તોય મને કુને મળીને લગલગ
પાયસો રખત એ જીલડું અનેક પ્રકારે રૂપાતર
સાજાજવા મળે

મારે અને સગાનો આ નિર્દોષ સમય હું એ
નિર્દોષ જ માનું છું અને તે વખતેય નિર્દોષ માનતો
હતો મારા મનમા એ માખતની લવ્ણેશ શકા નહોતી—
આમ વધતો જ ચાલ્યો ચાખ્યા દિવસમા એક
બહાના હેઠળ એ મને મળી જતી હું પણ અને
મજબૂ લાજગજ છત્સું જ રહેતો જો કે મ્હી પણ

મેં મારા એ સતત પ્રવતને ખુલ્લો પડવા દીધો
નથી—એની આગળ પણ

પ્રથમ મુનાકાતનો એ દિવસ બન્નેના હૃદયમા
એક ચિત્રરચાયે હાથ મૂકીને આથમી ગયો ત્યારે
મને ખબર નહોતી કે મારા સરમગણના ધાના પોપટ
કુરીથી હાથે કરીને અનિચ્છાએ પણ ઉપેક્ષાનો એક
દિવસ બિગડે

બીજો દિવસ બિગડો પહેનાના કરતા મર્ધન વિશેષ
શ્રદ્ધા મારામા જન્મી હતી ધારૂ તો હું સત્ત્વ જોની
શકું છું એવો વિશ્વાસ પણ પેદા થયો હતો મર્ધ
કાલની સ્મૃતિ—ધા પડ્યા પછી થોડી વાર સુધી
કાઈ ખમર પડતી નથી અને પછી હવા લાગતા—
'મુધસુધ' દેખણે આવતા ચણચણે છે એમ-જન્મવા
લાગી મનને થયું કે "તે શું કરી નાખ્યું ? કોની
જોડે પ્રીત બાધી બેઠો—અમાણી અણપ્રોગી" નહોતું
વિચારવું તોય વિચાર થઈ ગયો મનને મળે જવાળ
દેતો હેઠલ એમ ગણગણ્યો

'મોઢું શું કરું છે એમા' અને સમય કથા
મુનાહિત છે ? મારા સસ્કાર જ મને એમ કરતાં
અટકાવે છુ કોણ મને ચેતવનાર ? ડગ્ગોક મ્હીનો !
એ તો મારી બેન છે વિશુદ્ધ ને પ્રેમાળ વહેમો છે
તુ તો !"

મનને ડગતો હતો અને વ્હતને જાવરતો હતો
ત્યા તો એની અધિષ્ઠાત્રીએ દર્શન દીધા—મર્ધ કામના
નિમિત્ત આજ નવી સરઝાત નહોતી એને બન્નેના
મા સાત હતા અગાળપણ તો કયાગતીય વિદાય
લઈ ચૂક્યું હતું

સ્મિતભાઈ અમારા ઘરમા તો તમાગા ભાઈ
ફિનક્ક છે અને આ ઘરમા "બાકીનું કહેવાતું
જાણે મ્હી નાખ્યું હોય એમ એ ચૂપ રહી મર્ધ

સરલાને 'પહેલી જ વાર મેં સમોધન
પ્રજુ 'હું તો વિવિધરંગી છું—પ્રધાય વિરોધરંગી
પણ કહી શમય સાત ને વાચાળ મીંટાને સ્પષ્ટવક્તા
દિમતવાન ને ના એ બધું નહિ કહી દઉં—નહિ
તો પછી તમને વાર્તાઓ વાચવાનો શોખ છે એટલે
મને કચાક પાછી ઉપમા મળી ગય એનો ભાર છે"

“આ બધી વાસ્તવિક વાતો થઈ, હવે મુઠા પગ આગુ છું ” બાણે કશો નિશ્ચય કરીને આવી હોય એમ અવાજ પગથી લાગ્યું

“મારુ નસીમ એટલું તેજદાર કે તમે લેખિકા નથી, નહિ તો આફતનો મારો ” હું મારી ધૂનમાં જ હતો

“હવે સભળુ છે કે નહિ ? દોઢ માસના છે તે વાણી ” સભળને એ વધુ ને વધુ ગાઢ બનાવતી જતી હતી-ગળપને કે અગળપને

“હા હા બોલિયો કનામ, એ તાચીકે શુનામ તયાર હું ” હું ખીલતો હતો

“હવે જ્યારે પગલું છે-આમ બધાને સતાયા કરો હો તે ? ” આ બાબથી હું ગભરાયો. ઓ કચાગે તમાગા જીવનમાં પ્રવેશ કરશે એ તમાગાથી કદી નહિ કહી શકાય એનું લઘિચ્છદર્શન કર્યું જ થઈ શકે નહિ

“બાની ધમાન લાગે છે ” હું બમડ્યો

આજુમાણુ કોઈ નહોતું સતીય મને આગતો એને એક માલવાતી લખી આપવા માટે પગલું હતો આખરે વચન બદલે સતોષથી એક માનમાસિક અપનોકવામાં એકધ્યાન થઈ ગયો હતો છતાં એક વાત ચોક્કસ હતી, અમે એખતમાં નહોતા

“જેની હોમ તેની તમે જવાબ આપો ને, એટલે થયું આજ તો અહીંથી જવાની જ નથી ” આ ઓ અજબ ગેતે નીકર બને જતી હતી

“હું બી એ ઢાઉ પછી ” મેં વ રોક્યા જવાબ આપવા માંડ્યા

“કેમ, પગલા પછી તરત તમારે ગળે વળગવાની છે ? એ આશા રાખો તો ફોન્ટ ” બોલતા શું બોલી તો ગઈ, પણ પછી કે વાદ આગુ હોય, અગર એ જે બોલી એવું એણે ચિત્ર નાજર સમક્ષ ખડું કર્યું હોય, એટલે કે ગમે તેમ પણ એ થોડીક વાર આપું નેઈ ગઈ મેં માત્ર એના ગાવ સાધાગણુ વિકસ્યા એ પછી જ કે પના કરી કે એ હસતી હતી

“ના બાવા ના મારે એ આફત ન નોઈ એ ” મને ખાતરી હતી કે બાની સિકારસે આ બધું નાટક ભજવાઈ ગયું છે મેં મારે જે કહેવાનું હતું તે જ કહી દીધું

“એમ મ્હોની લાઈ, ગભરાવ ઠા ! બાકી મનમાં લાવ ને મૂડી હવાનો છે એની દવા હું કરી દઈશ ગભરાશો નહિ ”

અને ‘ગમરાશો નહિ’ એમ કહીને મને ગભરાવી મૂડીને એ તો પાછું ‘વાદ રાખજો હ’ એમ મ્હોને ચાલી ગઈ હું વિચારશૂન્ય થઈ પડી રહ્યો

પછી એ જ વિચાર વારંવાર મનમાં ઝમૂડતો રહ્યો ‘આ સગના દાદ વાળશે અત્યાગ સુધીની કિકમત ને હિમત બન્ને પર પાછી ફેવરો અને હા પડાવશે, અને કોઈ નવા પ્રાણીને આ ધરમાં દાખલ કરશે ત્યારે જ એને નિગત વળશે તોઆ એનાથી ! અને માના મહેણા ટોણા તો કામમ જ ’ હું સમગ્રની સમગ્રબીતે, ભાઈમા ના કરીને યાદો ત્યારે ના, ના ને ના જ હવે બેતર્થા સીકા ’ અને એવું તો કેમ નુ ય

મેં હવે નહિ હતું કે અમે એકના નહોતા વાત ખરી પડી સગનાતે પતિ-સુરેશ-અચાન જ આવી ગયો વાદ રાખજો હ’ એ વખતેથી શરૂગતો વગાડ, આગળી વડે કરે તો અભિનય, નયનોની મસ્તી (નિર્દોષતાથી જનકાતો પણ એની નજરે નહિ) અને છે-યુ મુક્ત દાવ્ય ! એ બધું એની નજરે પડ્યું પહેલાં અમને બન્નેને આમ જ વાતો કરતા એ બેઈ ગયે તો, મનમાં રાકાતો જન્મ થઈ ચૂક્યો હતો, એમાં આ દર્શને એની વય વધારી દીધી અમારી મિત્રાગારી દૃઢ હતી એવું ટકુ નહોતું પણ માત્ર આ સ્ત્રીએ મને જીતી લીધેા હતો એટલે એના તરફ મને એક જનનો પૂરતમાવ ઊપ ત્યો હતો-દાવ્ય એના માટે કે એવું લાગ્યું કે બધાના છે, તે આ પત્ની પામ્યો

એની બન્ને આબોમાથી તિગમત ને રાવ એની સાથે પ્રગમ થયા હું રોબીને પડી ગયો સગના, પહેલાં કાર્ષક આચકો લાગ્યો હોય એમ અટકી ગઈ પાછું એનું એ જ સવગિત દાવ્ય તે બોલી “આ

લો, તમારા ભાઈ આવ્યા લાવજેરીના ચોપડ ચૂંચી ચૂંચીને જાણે ઉનાળાનો તડકો હોય ને થાક્યો મુસાફર આખો મીથીને પાણી પીધે રાખે એમ એમણે ચોપડીઓ જ પીધા કરી છે આખો તો જીઓ ! લાવધૂમ . . ચાલો ચાલો ઘેર, જરા મોહુ ધોઈ નાખો ને ઠંડા પડે ”

એને પરાજિત કર્યો, પણ એના મોઢા પર સિમત ન ફરકયું તે ન જ ફરકકું જો કે મીઠા ઠંડકો આવ્યા પછી સરના એટલું તો દરી હતી—અનપત, એને હસાવવા માટે જ, અને જાણે ‘તમે જે જોયું તે તો એક ભ્રમ છે’ એમ ઠાપવવા માટે જ એણે આટલું બધું મુકત હાસ્ય વેચ્યું હતું અને યથયુક્ત એમા આટલું બધું શું હસવાનું હતું ? પણ હું અર્થ સમજાવો ને ચૂપ રહ્યો—પરંતુ મુખ પર સિમતની રેખાસહ અને બંને ગયા

અમારો સગવડ કાળગતી પરવા ન હોય એમ જીવન લખા જે જાતો હતો, પણ જન્મ્યું તે મરવાનું એ સાવ સામાન્ય સ્વ એ કેમ જીવી ગયો હતો ?

અમિતે હાથ ન મળે તો શું થાય ?

તે દિવસે એ રાષ પ્રપ્ત થયો નહિ હું મારી જાતને બચી ગયેલી માનવા લાગ્યો. પણ ના ! સ્ત્રી હૃદય પારખવામાં પુરુષને ટપી જાય છે અને તેમાં મ જેનો નિકટનો પરિચય સાધવાનો હોય છે ત્યાં એની એ શક્તિ સોળે દિશાએ ખીલી જાય છે બહુ ઝડપથી સરલાએ સુરેશના ભારેલા અમિતે ઝાળખ્યો

મારુ આકર્ષણ એનાથી સહન થતું ન હતું કે ગમે તેમ પણ બીજે જ દિવસે એ મને મળી હું એના સાનિધ્યમાં સર્વ કાંઈ આગળ પાછતું વીસરી ગયો હું મુગ્ધ બની રહ્યો.

“આપણને તો ખિતાબ મળી ગયો ” એની ફૂટ હવે મને સાધારણ બની ગઈ હતી

“ચાલો—મિત્રતાની ”

પણ પૂછો તો ખગ કે શો એ મિત્રતા જ છે ? મિત્રતાની જરા બ જિજ્ઞાસા જ નહિ જાણે ! ”

“હા હા, વડો ”

“બહુ મજાતો છે અને તો યાદ જ રહી જશે ”

“હા જિજ્ઞાસા લખાવીને મને પગલવે છે, એમને ? પણ મારે જાણવું જ નથી તે ! ”

“ના, હું કહું છું ”

“વાદ જરી ”

‘આ તો ઉપમા કહેવાય. પણ સામાન્ય લક્ષણ કયું ? ’

“ખો ખી, વાદ જેવી હસ્યામાં જ સમજ છે ! ’ એમ કહીને મને નવાજી ત્યારે તમે એને ઉપમા અલકાર કહો છો ? ”

અને જાણે કંઈ થયું ન હોય માર્ગ જ લાગ્યું ન હોય, એ સહજ વાત હોય એવી રીતે સરતા કહેતી હતી પણ મેં એમા ચોખ્ખો વેદનાનો રજુમાર સાંભળ્યો, સાથે જ યાદ આવ્યું “નિશ્ચારી ! કોડકરી નવેલ મુગ્ધા, કેટકેટલી આશા ને ઊર્મિ એના હૃદયમાં જન્મતી હશે ! ” અને એમ હું વિચાર-અકેડોળે ચડી ગયો મન મને ફિટકાર આપતું હતું ‘જૂડા, આ બધું તારે કાળે ! તારે શા માટે એમા વચમાં પડતું જોઈએ ? તું કોણ ? તારી આટલી છાતી જ કેમ ચાલી ? એક નવવધૂ પર એના પતિને સપૂર્ણ હક્ક છે હસવાનો અને હસાવવાનો ય સુદા. ફિટકારમાળને આટલી બધી નફરત નહિ પાલવે ”

“ના, ના, હું ખસી જ જઈશ—પ્રેમનો જે છોડ જીવે શરૂ થયો છે તેને કચરીને પણ મારે પ્રેમને કદી ઝાળખવો જ નથી—પછી બને તે વિશુદ્ધ હોય તોપણ મારામાં હિમત નથી ! અને હું હિમત કરીને પણ શું કરી શકવાનો છું ? આ નાનાભાઈની માફક મને રમાડતી રમતિયાળ સરલાયું જીવન મારે વિષમાં મેળવવું છે ? મારાથી સહન નથી થતું ” મેં મનનું સમાધાન કર્યું ત્યારે જ એ શાત પડ્યું

ધીરે ધીરે મેં માથું ઊંચું કર્યું એની આખોમાં મારી આંખો પડેલી એના ચહેરા તરફ નજર રૂંધી

નેર્મ કેટલુ શુદ્ધ ઝમકારા મારતું તેજા । મે આટલુ તેજરવી મો તો કદી ચે બોયું નહોતુ ક'પના જ કરી હતી આજ અનુભવ કર્યો મનમાં થયું, અને ઉ.આગ પણ નીકળી ગયો, “મારે આવી બહેન હોય તો?”

કદાચ એણે આ ઉદ્દગાર નહિ સાલજ્યો હોય, પણ હુ કાપક બબડચો હતો એમ તો એણે મારા હોઠ બીધડી ને મિઠાઈ ગયા તે પચ્ચી જ ધારી લીધું

“શુ બનડો છો ?” મે ‘ફિનસ્ટ’ નામ નકાસુ નથી પાડયું ” મને આ સહનમૂર્તિને વધુ કશું કહેવું એને વધારે સહન કરવાની ફરજ પાડવી રુચી નહિ, પણ મન કમલું કર્યું

“સરુમહેન હુ સમજ્યું છું સરણું પણ હવે તો આવતી કાલે હુ જવાનો છું એટલે તમારે હમણા નિગત છે અને મે સાબરુ છે ત્યા સુધી, સુરેશભાઈએ પણ મોકરી શોધી કાઢી છે તમે ત્યા જતા રહેશો—તમારી મોકરીના સ્થાનકે હુ મારી ફાળેજના એટલું કહું છું કે તમે મને વીસરી જાઓ એક માત્ર મારે કારણે .”

હુ ચૂપ થઈ ગયો થોડીક વાર નીરવ શાંતિ પ્રસન્ની રહી

“તમે મારી વાતને ટેકો આપતા જાવ છો હુ લગભગ આવી જ મતલબનું કૈંક કહેવા આવી હતી

પણ જીજ્ઞાસુ બિપડી નહિ ” એ પણ આજ ગભીર થઈ ગઈ હતી—અચાનક જ “પણ મને માગ હુલ્લ પર થકા નથી એ કદી પણ તમને જુનગી નહિ—હુ ગમે તેટલું ફરીશ તોપણ આપણે ફરી તો મળીશું ને કોઈવાર?”

“મને વિશ્વાસ નથી બહેન! કદાચ હુ અહીં હવે આવું જ નહિ. આવીશ ત્યારે જ, ત્યારે તમે અહીં નહિ હો ”

“ગરિમભાઈ! આવજો આ બહેન તમારાથી મ્હી ભુલાવાની નથી જ ” અને એમ એ ગઈ—ચિરંતુ બનીને

પ્રથમ મળી ત્યારે હસતી હતી, અને આંખોમા દર્પના નીર રેતાતા હતા આજ ગઈ ત્યારે પણ એની આંખો તો ભિગયેની જ હતી—પણ કાઈ ખીમ જ ભાવથી

આ જીવનમા ફરી કદી એને નેર્મ નથી માન એનું તે દિવસનું અશ્રુ વહાવતું મુખ હતું મારી દષ્ટિ આગળથી ખસતું નથી એ શુ કરે છે એની કદી તપાસ કરી નથી તપાસ કરવાનો વિચાર મુકા આ-ઓ નથી અનુમાન કરું છું કે એનો પતિ એનાથી પ્રસન્ન હશે અને એ પણ ધીંગ બનીને પતિસેવા કરતી હશે!

અજાત કવિતા - લેખકોને

મુ ખર્ચમા ચાલતું પ્રવૃત્તિસિધ્ધ જીવનરાતના અક્ષાંશ - જેમની કૃતિઓ ૧ વર્ષે જ માસિકોમા છપાવી હોય તેવા-લેખકોની કૃતિઓની એક પુસ્તિકા બધાર પાડવા ઈચ્છે છે તો તેઓ પોતાના કાર્યોમાથી વૈવિધ્યપૂર્ણ દશ ઉત્તમ કવિ-નીચેના સુસ્ત્રામે મેલકવી આપે જેમની કૃતિઓ છપાયે તેમને એક નામ મેલકવામા આવશે નહિ લેવાયેલો કૃતિઓ પાછી મેલકવાની સગવડ કતવામા આવશે છેત્તી વારીખ ૧૫મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૦ છે

મેલકવવાનું સરનામું . મિષ્ટિનચદ્ર ૨ ચિનાઈ એમ એ. પ્રભુનિવાસ વિદ્યેશભાઈ પટેલ શેડ મુ ખર્ચ-૨

આપણું ફળો

શ્રી. ખાપાલાલ ગ. વૈદ્ય

[ગયા અઢધી ચાન]

નારંગી

નારંગી બહુ જ સુદર ફળ છે એ મુધાદીપક અને રક્તશુદ્ધિ કરનાર છે નારંગી પિત્તશામન હોવાથી તાવમા તે બહુ જ ઉપયોગી છે તાવવાળો માણસ દિવસમા ૧૦-૧૨ સતરા ખાય તો યે તેને કોઈ પણ ખતનું તુક્કાન થતું નથી તૃષ્ણાનિવરણ, સારક અને રક્તપિત્તપ્રશમન ગુણોને લીધે તે ઘણા રોગોમા ઉપયોગી ખાદ્ય છે નારંગીના છોડમા ઉપયોગી તેલ મેલુ છે જે દવાના કામમા આવે છે નારંગીમા ૧૦૭ ટકા સાઇટ્રીક એસિડ ૭૬ ટકા શર્કરા (sugar), ૦.૫૨ ટકા ગંધ, ૦.૦૨૭ ટકા ફાસ્ફરીક એસિડ અને ૧૦૦૯ ટકા ધન પદાર્થો (solids) છે કોનીંગ (Koenig)ના મત મુજબ એક આખી નારંગીમા ૨૦૭૩ ટકા એટ્શી રાખ (ash) છે જે નીચેના પ્રમાણમા વહેચાયેલી છે—પેટાશ ૪૭૦૯ ટકા, સોડા ૨૪૮ ટકા, લાઇમ ૨૨.૧૧, મેગ્નેસિયા ૫.૨૨, લોહ (iron oxide) ૧.૩૬, ફાસ્ફરીક એસિડ ૧૨.૬૩, સલ્ફ્યુરીક એસિડ (ગંધક) ૫.૧૪, સીલીશીક એસિડ ૧.૨૮, ક્યોરીન ૦.૮૧ ટકા રક્તશુદ્ધિ માટે નારંગી હિતમ છે આસ્કોર્બી અને મેડલની શોધોથી નક્કી થયું છે કે નારંગીમા એ, બી અને સી ત્રણેય ખતનાં વિટામિન્સ છે 'સી'નું પ્રમાણ અતિશય છે

ચરક નારંગીને ફળર (પચવામા ભારે), વાતનકારક અને ભારે ગળાવે છે સુષુત તેમ જ બીજા આચારોની પણ આ જ મત છે નારંગી શુ ભારે હશે? એ વખતે કેવી નારંગી ચતી હશે?

લિંબુ

ફળોમા લિંબુનું સ્થાન અતોપુ જ છે લિંબુની ઉપયોગીતાને લઈને પશ્ચિમમા 'લિંબુ-ચિકિત્સા'

(Lemon-Cure) ચરક યા છે ઘણાખરા રોગો વિષય લિંબુ સાડુ કામ કરે છે મેલેગિયાના જતુને લિંબુનો રસ મારે છે એવી માન્યતા છે રક્તપિત્ત (સ્કર્વ)ને તે મટાડે છે લિંબુનો રસ રક્તશુદ્ધિ કરનાર છે લિંબુના રસમા સાઇટ્રીક, મેલીક અને ફાસ્ફરીક એસિડ છે લિંબુનું રાગત લહેજતદાર ઉપયોગી પીણું છે કોલેગના જતુ લિંબુના રસથી મરે છે અતિશય, કોલેગ, અજીર્ણ, કૃમિ વગેરેમા લિંબુનો રસ ઉપયોગી છે દાતના રોગોમા લિંબુ ગુણકારક છે પિત્તશામન હોવાથી તાવની તૃપામા લિંબુનો રસ ફાયદાકારક છે ઉનાળાના દિવસોમા લિંબુનું શરબત ખૂબ જ શાંતિ અર્પે છે જે માણસોની જંડરામિ મદ હોય તેવાઓએ આહાર સાથે થોડો લિંબુનો રસ સેવે ભોઈએ કારણ કે લિંબુનો રસ ખાચ રસોને વધારનારો છે લિંબુના છોડમા ઘણા ઉપયોગી તેનો રહેવા છે એટલે છીણી ઉપર લિંબુને એમ સાથે છીણી નાખી તેની ચમણી ખનાવવી વધ સરસ છે છોડાના તેલ ઉપયોગી છે

ચરક કહે છે—લિંબુનો રસ રુચિશક છે, જઠરાગ્નિને પ્રદીપ કરનાર છે, મોને સાફ કરનાર છે, કફ અને વાયુને હણનાર છે અને ખાધેનું પચાવનાર છે

મેન્સબી

નારંગીના જેવા જ ગુણ છે નારંગી કરતા મેન્સબીમાથી રસ વધારે નીકળે છે એટલે તાવમા આજકાલ આ ફળ વધારે વપરાય છે

પપનસ (ચિકિત્સા)

આ ફળ ઠંડુ છે, સ્વાદિષ્ટ છે, બૂખ લગાડનાર છે

ખિન્નેનું

ખિન્નેગનો ગર્ભ ખૂબ ખારો છે ચૂક, લલની, કફ, અરુચિ, ગેબો, હરસ વગેરેને મટાડનાર છે

અરુચિ માટે એની કળીઓ સિંધવ ઊઠી બવાય છે તાવમા મોમા રુચિ નથી હોતી તે વખતે બિન્નેગની કળીઓ સિંધવ સાથે ખાવા આપવાથી મોમા રસ થાય છે ગર્ભિણીઓની અરુચિ માટે બિન્નેગની કળીઓ સહેજ મરી છાની છબ ઉપર ગખવાથી અરુચિ મટે છે ણીઓનો ગચ કાઢી તેનો ગડધ (કાગળો) ભરવાથી દાંતના જતુ મટે છે લિલુ જેવા જ એસિડો આમા હશે

દાડમ

દાડમ ધણી જાતના થાય છે મગફળી દાડમ એક મનાય છે ખાટા દાડમ ખાવા જોઈએ નહિ સુક્રુત કહે છે, ખાટુ દાડમ વાત અને રૂંદને હણે છે ન્યારે મધુર દાડમ નિદ્રાપંથ છે ચરન્ કહે છે કે મધુર દાડમ પિત્તને ટાળનાર છે અને એ જ ઉત્તમ મનાય છે ઝાડા અને સત્રહણીમા દાડમનો ગસ સગમ મણાય છે એક આખા ફળમા ૧૦ થી ૧૫ ટમ જેટની યર્કગ હોય છે દાડમના મૂળની ઊંચ ઉત્તમ રૂમિધ છે

ચગે હુથ, હર્દિનિગ્રહણ અને શ્રમદગ હરોમાનિમાં દાડમનો ઉલેખ કર્યો છે અર્થાત્ દાડમ હ થને દિનર, જયની અને મોળને મગાડન તથા થામનો નાશ કરનાર છે

પપૈયુ

પપૈયાના કાચા ફીમાથી એક વીર્યવાન ઉપાદાન પેપેરોટીન નામનું હાય આવે છે આ પેપેરોટીન માથી લુક્ટ્રે પેપેન (Papain) જુદુ પાડયુ છે આ પેપેરોટીન પોતાના વજનથી ૨૦૦ગણા તુરત મટેના માત્રાસને પચાવી સંધવાની શક્તિ ધરાવે છે ૭ ગ્રેન પેપેરોટીન ૧૧ શેર દૂધને જોત-જોતામા પચાવી શકે છે ૧૧ ગ્રેન પેપેરન ૩૦ મિનિટમા ૧૧ શેર દૂધને પચાવી શકે છે પેપેરન આ બ્યુમિનયુમ્ત યોગ ને પેપોનમા માર્ચને ચર્કગમા અને રેનેદને ધમ સીકાર્ધ ફૂમા— પરિણત કરે છે માચા પપયાગથી જે છીગ નીમ્મે છે તે માચા માખને પમવવાની શક્તિ ધરાવે છે એ વાત આ દેશના બનગચોએ સારી રીતે જાણે છે કમોદિત, નરિન અને રેનેદ—આ ત્રણે પદાર્થો ઉપર

એ સાથે ફોલ્ડ મેળવનાર આ એક જ ફેન્ઝાઇમ (Enzyme) છે પેપેરન સત્રહણી, આમાજીર્ણ, મદાશિ, વિષ્ટમ્બાજીર્ણ ઉપર ઉત્તમ ઔષધ છે

જો ગચા ફળના આટના બવા ઉત્તમ મુલો છે તો પત્રી ઝાડ ઉપર પાકેના પમવજીમા તો એનાથી વ અધિક મુલો હોના જોઈએ એ વિચારશીન વાયકો કંપી જ વકશે ગર્ભિણીઓએ પપૈયુ દીન ખાતુ કારણ કે તે ગરમ છે અને ગર્ભપાત થવનો સંભવ છે પપૈયુ જરાગ ઉપર સગસ છે માચા પપૈયાનું શાક અને કચુ નર થઈ શકે એનું અથાણુ પણ થાય છે કાચુ પપૈયુ પણ ચાવીને ખાવાથી મીઠુ લાગે છે પાકુ પપૈયુ ખરેખર ઉત્તમ ખાદ્ય છે મદાશિવાળાએ તો પૈયુ એ તુ જ ખાઈને ગહેવું જોઈએ પપૈયાના પાન ડીછગીનીસ જેવુ મર્થ કરે છે એમ એક વિદ્વાન માને છે પપૈયાનો સ્વાદ, સુગંધી વિગેરે ઉત્તમ છે

શ્રીફળ

હિંદુઓને મન આ એક પવિત્ર ફળ છે નાગિરેર વિશ્વામિનની સૃષ્ટિ મનાય છે એની સુદ આખ્યા ચિમઓ છે નાગિરેરના ગોટા ઉપર ઋષુ આખો હોય છે એટલે એનું નામ ત્ર્યવક ગખવામા આ યુ છે ખારુ પાણી પીને મીઠુ સામ જેવુ પાણી સધરી ગખનાર આ પદોપકારી ઝાડને માયુ નમી પડે છે

લીના કોપગમા ૧૪૨ ટકા પાણી, ૫૭ ટમ નરિન ૫૦૬ ટમ ચળ્ખી (રેનેદ) ૨૭૯ ટમ કમોદિત, ૧૭ ટમ ગખ અને ૪૪૨ ટકા કાષ્ઠ (cellulose) છે તામ લીના નાગિરેરના પાણીમા ૮૭૧૭ ટમ પાણી ૦૨ ટમ નરિન, ૦૭ ટકા એદ ૦૫૭ ટમ ખાક અને ૦૦૯ ટકા ગખ હોય છે, લીલા નાગિરેરનું પાણી અતિશય ઠંડુ આદનાત્તનક પીણુ છે મધુમેજ્જ મા મટે આ પાણી ધણ જ કાય માગ છે ન રો બી રી બતુ લખે છે— The coconut nut water is a very pleasant beverage, beneficial to the diabetic, as it assuages thirst greatly, being about

twenty-five degrees cooler than the atmosphere "

Diabetic & its dietetic treatment p. 71

નાળિયેરનું લીધુ કાપડ ખૂબ ચાવીને ખાવાથી સહેલાઈથી પચી જાય છે, સૂકુ કાપડ પચવામા ભારે છે આપણા લોકોમાં શિયાળાની ઋતુમા કાપડા પાક ખાવાનો ચાલ છે ઘણું કાપડ અને ગોળ ખાય છે કાપડા પૌષ્ટિક છે

સુશુભ કહે છે, નાળિયેર (કાપડ) ભારે, રિનજ્ય, પિત્તન, સ્વાદિષ્ટ અને ઠંડુ છે બળ અને માસને વધારનાર છે, હૃદયને ક્ષિત્કર છે, શરીરને સ્થૂલ બનાવનાર છે અને મૂત્રાશયનું શોષન કરનાર છે

નાળિયેર જેમ કૂળુ હોય તેમ તેનું કાપડ ખાવામા સાડુ ગણાય છે બહુ પાકટ નાળિયેરનું કાપડ પચવામા ભારે છે કાચુ કે તેના રસાએ ચીવટ થાય છે

લાલમિશ્ર કહે છે, કાપડ પિત્તજનર અને પિત્તા દોષોને હજીના છે પાકટ નાળિયેર પચવામા ભારે છે, પિત્તને કરનાર છે, વિદાહિ છે અને પેટમા ગુડ ગુમટ મચાવનાર છે નાળિયેરનું પાણી શીતળ છે, હ્રસ્વ છે, દીપન છે, શુક્ષ્મ છે, હલકુ છે, તૃષ્ણ અને પિત્તને છત્તના છે, સ્વાદિષ્ટ છે અને મૂત્રાશયને સાફ કરનાર છે

સૂકુ કાપડ પચવામા ભારે છે, દાહ કરનાર છે, મળનું રત્તલન કરનાર છે, બલ, વીર્ય અને રુચિપ્રદ છે નાળિયેરનું તેલ શરીરને પુષ્ટ બનાવનાર છે, બળ વધારનાર છે, વાતપિત્તને હજીનાર છે રુચિકારક છે કૌડલીવર ઝાંઘલની જગાએ આ તેન વાપરી સકાય એવું તે પૌષ્ટિક છે એમ અત્યાર સુધી મનાવું પણ વિદ્યામિન્સના અભ્યાસે એ ભ્રમણા લાગી છે

લીના કાપડાને ડીણી ઉપર છીણી નાખવું પણ એ બારીક છણેલા ઝાઝને ધોયેલા સાફ વસ્ત્રના કકડામા નાખીને નિચોવી લેવું સફેદ દૂધ જેવું પ્રવાહી નીકળે છે આ સફેદ દૂધ જેવું પ્રવાહી સહેજ મધ કે સાકર નાખીને પીવું શ્રેયકારક છે નાના

અગ્નિને આવું પ્રવાહી આપવાથી કૌડલીવરની ગરજ સારે છે શક્તિ હોય તો દરેક અપીકૃષ્યમાગી એકાદ લીધુ કાપડ (અડું ફાસિ) લેવું નોઈએ થી કળા આ જાતના પ્રવાહીમા વિશેષ સુખાચ્ય રહેતું છે

આ જગાનામા સ્વચ્છ થી મળતું નથી ખરાબ થી ખાવા કરતાં તાજ સારા કાપડાનું ઘાણીમા પિંડાની તેન કઠાનું હોય અને તે ખાધું હોય તો સાડુ છે-ને કે તલના તેન કળા આ તેન ખાવા માટે અધિવારું નથી

સ્વ ડૉ. બી. ડી. બમ્મ કહે છે કે "લીના કાપડને બારીક છીણી તેમા થોડોક ચણીને લોટ (એસન) અને થી મેગની સુદર ચપાટીએ અને બીજી વિવિધ બનાવટો બને છે, અને મે પોતે આ બનાવટો ખાઈ નોઈ કે ન્યા નાળિયેર સારા જગામા મળી સકતા હોય અને કુર્જાવચાત ન્યા દર વર્ષે હમણે મનુષ્યો મધુપ્રમેનો બોગ બનતા હોય તેવા પ્રદેશોના વૈદ-કૌંટરોને હું બનામણ કરુ છુ કે તેઓ નાળિયેરના છૂટથી ઉપયોગ કરે "

શુભાનવાળા અગ્નિને કાપડાના છીણું પ્રવાહી આપવું હિતાવહ છે

ઘણાખરા આદાર ઉપર શોષણ કરનાર વિદ્વાનો જણાવે છે, ઘણાખરા ઉર્લિજન તૈલોમા (કાપડેલો સમ વેષ આમા થાય છે) વિટામિન 'એ' છે જ નહિ. તેમા કેવી રીતે કાઢવામા આવે છે તે રીત ઉપર વિટામિનનો આધાર છે

દ્રાક્ષ

દ્રાક્ષની ઘણી જાતો થાય છે મુનકા, ક્રીસમીસ, અંચૂર, કાળી દ્રાક્ષ વગેરે જાતો અત્યારે બજારોમા વેચાય છે મુનકા ગાળના સ્તન જેવી લાખી મોગી દ્રાક્ષ છે ક્રીસમીસ મીઠા વચગની નાની જાત છે ખાવા માટે મુનકા અને ક્રીસમીસ સરસ છે આ તે સૂકી દ્રાક્ષની વાત થઈ લીલી દ્રાક્ષની પણ ઘણી જાતો થાય છે આમા કેટલીક ઘણી મોગી રસદાર અને મિષ્ટ હોય છે, કેટલીક નાની, ખાની અને તૂરી હોય છે

સદાર, મધુર અને મોળી દ્રાક્ષ ખાવામાં લેવી જોઈએ
મોળી દ્રાક્ષમાં ખાડતુ પ્રમાણ થણુ હોય છે સારી
તે પાકેલી મીઠી લીલી દ્રાક્ષ માદા માણસો માટે
પુરુષ જોગ છે, કાળુ કે તે જલદીથી પચી જાય
જે લીલી દ્રાક્ષમાં ૭૭૪ ટન પાણી ૧૦૩ ટકા નત્રિન,
૧૦૬ ટકા રેનેહ, ૧૯૨૨ ટકા કર્બોહિન, ૦.૫ ટકા
અનિજ દ્રવ્યો છે મળી દ્રાક્ષમાં અને લાન દ્રાક્ષમાં
જ્યો ફેર છે તાજી લીલી દ્રાક્ષમાં પણ 'એ' વિટામિન
હિં જોના પ્રમાણમાં હોય છે સૂષી દ્રાક્ષ (Ribonase)માં
બી' વિટામિન ડેરા છે અત્તરમાં વેચાતી દ્રાક્ષમાં
સી' વિટામિન નથી હોતુ

અરુઢ મેડે કે દ્રાક્ષ તરુમ, દાદ જલ, શ્વાસ,
ખાનગી, ક્ષય, ઉદ્ધનન' (આફરો) રવજેદ મદાત્મક
રંગેરે રંગોમાં અતીવ પથ્ય છે દ્રાક્ષ વાત અંતર પિત્તને
જલુનાર છે અરુચિ, ખારસી, મોતી મ્લવાશ, શેષ
વેગેરેમાં દ્રાક્ષ હિતમ છે

દ્રાક્ષ સાગ છે, પેગાળને સાક તાવનાર છે
દ્રાક્ષમાં પોટાશનુ પ્રમાણ કીમ છે દ્રાક્ષનો રમ હમેશ
પીવા મને તો તેના જેનુ ગદરભાન ખીણુ કયુ ?

ખજૂર

ખજૂર મધુર છે, સરીંગે પુષ્ટ બનાવનાર છે,
શીર્ષવર્ધક છે, કંકુ છે, બારે છે ક્ષયમાં, અભિરાતમાં,
હમા અને વત તેમ જ પિત્તમાં ખજૂર હિતકર
છે (અગક)

સાગ ખજૂરમાં (ખાદ્યસાગમાં) ૧૫૪ ટકા
પાણી ૨૦૧ ટકા નત્રિન, ૨૦૮ ટકા રેનેહ, ૭૮૪
૫૫ કર્બોહિન, ૧૦૩ ટકા અનિજ પદાર્થો છે જેમ
આપણો મુખ્ય જોગમ જોખા છે તેમ ઇન્ડિયન લોકોનો
મુખ્ય જોગક ખજૂર છે જોખામાંનુ કર્બોહિન
પદાર્થના રૂપમાં હોય છે બ્યારે ખજૂરમાંનુ કર્બોહિન
ખાડત રૂપમાં હોય છે તાજુ, સ્વચ્છ ખજૂર સુદર
ખાદ્યપદાર્થ છે ખાતરમાં મળતુ મળાશ પડતુ મકુ
ખજૂર ખાતુ ન જોખને ફા ખાવા હોય તો સગમ
જ ખાવા, પડી જતે તે જોખ પડતા હોય. મોધ
ખતે મકુ ન ખાતુ જોઈએ

જલમાં ખજૂરનું પીણુ (ખજૂરને પાણીમાં
ચોળી નાખી તેમાં સડેજ જીરુ-મીઠુ નાખતુ)
ઉપયોગી છે સગદરૂપીમાં, ગતપિત્તમાં, દમમાં, ક્ષયમાં
ખજૂર ઉપયોગી છે

ખજૂરના ઝાડનુ વાવેતર વધતુ જોઈએ, કાળુ કે
તે *Immune defying-tree*-ફુધાળનો સામનો
કરનાર ઝાડ છે

અંજીર

અગ છે કે, અજીર તૃપ્તિ કરનાર છે, સરીંગે
પુષ્ટ બનાવનાર છે, કંકુ છે, બારે છે અને વિટબી
(પેટમાં ગુણુગાદ) છે તાજી લીના અજીર પૂના
તરફ ખૂબ વેચાય છે તે સ્વાદિષ્ટ છે અજીરમાં ખાડતુ
પ્રમાણ મોટું છે આરમ લોકો અજીર ખૂબ ખાય
છે લીના પાકેના અજીર પૌષ્ટિક છે, સાગક છે,
ગતપિત્ત, જલ વિગેરેમાં ઉપયોગી છે તાજા અને
સૂમ અજીરની ઘડના નીચે મુજબ છે —

તાજા અજીર

પાણી નત્રિન ૨૦૬ કર્બોહિન અનિજ દ્રવ્યો
૭ ૧ ટકા ૧૫ ૧૦૮ ૦૬

ઝુકા અજીર

પાણી નત્રિન ૨૦૬ કર્બોહિન અનિજ દ્રવ્યો
૧૦૮ ટકા ૪૩ ૦૩ ૭૪૨ ૨૪

સકરેળન

"સકરેળન સ્વાદિષ્ટ છે તે તે જગ સાગ છે.
પાશ્વત્ય કુવાદારી લોકોએ તેને ફગાળ એવી
સજા આપેલી છે કાળુ કે સરીરમાંના વિનતીવ
દ્રવોનો નાશ કરવાનો જે ફોખા ગુણુ છે તે સકર
જનમાં વિગેરે હોય છે " સકરેળનમાં પોટાશ, ઇથર
મેલીક એમિડ, પાણી-આ અગત્યના તરવો
સધિવામાં સકરેળન દિનગરી છે પોટાશ મૂત્રાશયના
દુરોને, ઇથર મેનલના દ્રવોને મેલીક એમિ. મળના
દરે માટે ઉપયોગી છે

પ્રાચીન લેખકોએ સકરેળન માટે યુ નામ ગણ્યુ
છે તે અમગળનુ નથી કે માત્ર સિતિવાચક જમનો

અર્થ સફળતા કરે છે સિયતિકાદ્વલ ગ્રાહી ઝાડો
કળ્પ કરનાર, કહુ અને તુરુ છે (ચરક)

ફાલસાં

ફાલસાના ઝાડ બાગબગીચાઓમાં થાય છે કળ
કાચા હોય છે ત્યારે ખાટા હોય છે, પાકે છે ત્યારે
મધુર લાગે છે ફાલસાંનું શરબત બહુ સારુ થાય છે
પાકા ફાલમાં મધુર છે, સ્થિપ્રદ છે, પિત્તને દૂરનાર
છે અને તાનની ગંભી પિત્તજ્વર વાયુ ક્ષન વિગેરેમાં
અતિ ક્ષિતકર છે ચરકે વિરેચનોપચ ત્વચ્છદ અને
શ્રમહર દરોશાનિમાં ફાલસાનો ઉલ્લેખ કરેલો છે
ફાલસામાંથી એક જાતનો ઊંચો દારૂ બને છે,

જાંબુ

જાંબુ ધણી જાતના થાય છે મોટા રસદાર જાંબુ
ખાવામાં ક્રોધ છે નંદા ખાટા જાંબુ ન ખાવા
જોઈએ કેટલાક નાના જાંબુ જે ધણા સ્વાદિષ્ટ અને
મધુર હોય છે તે ખાવામાં પાંચે નથી જાંબુ પરમ
વાતવર દો જાંબુ પેરે જાંબુ ન ખાવા જોઈએ
ખાવા પડીથી ખાવા જોઈએ જાંબુ મ્દ અને પિત્તને
છતનાર છે શ્રમ, અતિસાર શ્વાસ, કાસ શોષ
આશ્વવૈરસ્ય વગેરેને જાંબુ મટાડે છે જાંબુ ગ્રાહી
હોવાથી અતિસાર સમ્રહણી વગેરેમાં ઉપયોગી છે
બરોળ વધી હોય, અજીર્ણ હોય તેને જાંબુ હમેશા
ખાધા પડીથી ખાવા બરોળવાળાએ જાંબુનો રસ
તોના પાચ હમેશા પીવેા ક્ષિતકર છે જાંબુ વીર્યપ્રદ છે
મધુપ્રમેહમાં જાંબુના કળિયા વપરાય છે

રાયણાં

રાયણને સમ્પૂર્ણ રાજા કહેવડે છે લાઝમિય
કહે છે, રાયણા પુષ્પ (દંતિક) છે બલપ્રદ છે, સ્નિગ્ધ
છે, કડા છે ગુરુ છે તૃષ્ણા મૂર્ચા મદ ક્ષાન્તિ,
ક્ષય, રક્ષાપિત વગેરેમાં ક્ષિતકર છે મદનપાપ કહે છે કે
રાયણા વીર્યવર્ધક અને શરીરને સ્વૃપ બનાવનાર
(સ્ત્રોત્યકર) છે, અને પ્રમેદનો નાશ કરનાર છે રાયણા
વાતનાશન છે,

૨ જામ્બવત વાતનાશન (ચરક)

સૂક્ષ્મ રાયણા 'કોકડી' અથવા 'રાયણ-કોકડી'
નામથી ઓળખાય છે એમાં ખાંડનું પ્રમાણ કી
હોય છે સારા રસદાર રાયણાની કોકડી ધણી
સ્વાદિષ્ટ લાગે છે

મહુડાં

પંચમહાલ અને ખાનદેશ તરફ મહુડાના ઝાડ
ખૂબ થાય છે મહુડો બહુ અમલનું ઝાડ છે જેમાંથી
દારૂ બને છે તે મહુડાના ફૂલ છે કળ નથી. આ
ફૂલને લોકો 'મહુડા' કહે છે એના કળને 'કોળિયા'
કહે છે કોળિયામાંથી લી જેતુ સોફ તેવ નીકળે છે
જે લીની માફક ગરીમ લોકો ખાય છે તાલુ ડાળિય
ખાવામાં સારુ છે લીના મહુડા લોકો હર્ષથી ખાય છે
અનંત આપણા જેવાઓને તે બહુ ભાવતા નથી
લોકો એને સૂખી નામે છે અને પડી રોટલા
કરીને અથવા તેને શેકીને હર્ષથી ખાય છે શેકા
મહુડા ધણા સરસ લાગે છે લીના મહુડાનું દાઢ
બનાવવાની રીત અને તે શાકના ગુણ કોનકાદ્વલ માં
નીચે મુજબ વર્ણવ્યા છે —

સચ્ચુત સ્થૂળમધૂનુપ્પ સદોપિત કેદાધૂલિવિરિત્તમ્ ।
સપ્તિત પુશ્પિતપ્પાખ્યો સર્ગીરક વષાદ દિગ્ વિનામ્ ।

અર્થ—મહુડાના રસદાર પુષ્પ તરતના ખરી પગના
હોય તે લેવા પડી એને કપડા વડે લૂંટી નાખવા જેથી
પૂલ લગેથી નીડળી નરો પડી અદરના પુકેસર માગત
પૂર્વક કાઢી નાખવા તો એને પો-છાનો વડાર મૂકી
તેમાં વારાવા અને ધીમે તરે વડવા દેવા અગે નય
એકરે કોળિયા સાકર અને મીઠુ-માય વારે મધાને
નાખવા આ રાક ખાવાથી જીવન લગાય છે

મહુડા મધુર છે, વીર્યવર્ધક છે, હ્રદય છે, કડા છે,
પિત્ત અને વિહને દૂરનાર છે (રાજનિધિ) ભાર
વિદ્ય કહે છે કે મહુડાના પુષ્પ મધુર, ક્ષિતન, ગુરુ
ગુદલુ છે ખવ અને વીરને વધાનાર છે, વાતપિત્તને
નાશ કરનાર છે

સમ્રહણીમાં મહુડાનો રસ ક્ષિતકર છે ગરીમ
લોકોનું આ કળ જ છે અને એથી જ એને અરે
દાખત કહે છે એનું એક નામ મધુગીત છે એના
અર્સમાં મધ છે

ફણુસ

ફણુસમા ખાડો ધણો જ લાગ હોવાથી તેની ખોરાકમા ગણના થાય છે જે કેનાલુ ફણુસ ધણા પાકે છે ત્યાના લોકો સવારના નાસ્તામા ફણુસનો ઉપયોગ કરે છે કોમ્બુમા ધણા લોકો ફણુસની મોસ મમા ફણુસ ઉપર નિર્બીહ કરીને રહે છે

ફણુસ મધુર છે, ચીકણુ છે, ભારે છે, હૃદયને અથવા મનને પ્રિય છે બન અને વીકળે નધાગના છે ભ્રમ, દાહ વિવેકો નાશ કરનાર છે રુચિકૃત છે ફણુસ પચવામા ભારે છે (રાજનિઘંટ)

ફણુસની એક નાની જાત (કુદ્વપસ) થાય છે જેને હિંદીમા બહાર કહ્યું છે આના ફળને ચગ્ગે ફળોમા અધમ ગણ્યા છે

ફણુસની ગોટનીતુ શાક સગસ થાય છે કેટલાક ગોટનીએને શીકેને ખાય છે મધુપ્રમેહવાળાઓ માટે આ ગોટની ઉપયોગી છે એમ મેંગર બી ડી બસુ જણાવે છે

ફણુસની મંગ્ગ ('ચાપા' તરીકે પ્રચલિત છે) બજારોમા વેચાય છે કેટલીયે માણે તેની ઉપર ગળુગણતી હોય છે આવા કાપેલા ફળ કદી ન ખાવા જોઈએ ફળ ખાવા હોયતો આખા જ ખરીદવા અને થોડા આગળ તેને કાપીને ખાવા

સીતાફળ

આ ફળ અમેરિકાનું વતની છે એમ વનસ્પતિ શાસ્ત્રીઓ માને છે સીતાફળને મગતુ બીજી રામફળ થાય છે તે પણુ પગદેશી છે અત્યારે આ બન્ને ફળો હિંદમા ખૂબ થાય છે

સીતાફળ શીત, ધાતુપ્રદિ કરનાર, કફ કરનાર, વાતપિત્તને મટાડનાર, ઊનગી, મોળ વગેરેનો નાશ કરનાર, માસ અને ગમ્તને વધારનાર, દાહપિત્ત વગેરેને મટાડનાર, બનપ્રદ છે એમા ખાડનુ પ્રમાણુ સ્વરૂ છે (નિઘ કુરુનાકર)

જાક ઉપર પાકેલા સીતાફળ અતિ સ્વાદિષ્ટ છે થોડા આગળ પકાવેલા એટલા સ્વાદિષ્ટ નથી હોતા

સીતાફળીના બીજ ઝેરી છે એના બીજ આખમા આજીવાથી આખ નકામી થઈ જાય છે બીજ માથાની જુઓને માગનાર છે

કોહુ

આ ઉંચાર પામીને ખરેના જ કાકા ખાવા જોઈએ પામ કોખાના ગર્ભમા સાધ્વીકે અસિંહ, પોટાશ, લાર્કમ અને લોહનુ સાડુ પ્રમાણુ છે કાચુ કોહુ વઠને ખગમ કરનાર છે, જાડાને વમન કરનાર છે અને ખાસી કરનાર છે પાકુ કોહુ રુચિપ્ર છે, નિપને હળુનાર છે, વાતપિત્તને અને કર્ને જીતનાર છે, ભારે છે અને ગ્રાહી છે પાકુ કોહુ શ્વાસ કાસ, અરુચિને હરનાર છે, તરસને છિપાવનાર છે અને કઠનુ ગોધન કરનાર છે સચ્ચદણી અને જાડાના રોગોમા કોહુ ઉપયોગી છે કોહાની ચળી અને રાગત બને સાગ થાય છે કોહામા વિટામિન 'સી' આગ પ્રમાણુમા છે કોહામા પ્રેક્ષ્ય રોગફળ અને લોહનુ પ્રમાણુ સાડુ છે ગરીબ માણુઓ માટે પાકા કોહા સાગ ફળ છે

બોર

બોરની ઘણી જાતો થાય છે કાશીબોર અને ખારેડી બોર આ બે જાતો ઉત્તમ મનાય છે જગની બોર ખટમધુરા હોય છે, માટે જગની બોર બનતા સુધી ન ખાવા બાગમા ઊંચેની સારી બોરડીના મીઠા મોઢા ફળ જ ખાવા કેટલાક બોર એટલા તો મીઠા હોય છે કે આપણે સાકરને જૂની જઈએ પચુ મીઠા બોરમા અદર જીવા હોય છે માટે દરેક બોર કાપી જોઈને જ ખાવુ જોઈએ

બોર મધુર છે, રિનગ્થ મળને બે નાગ છે, વાત અને પિત્તને જીતનાર છે સખ બોર કફ અને વાતને હળુનાર છે અને પિત્ત સામે પચુ તેનો વિશેષ નથી (ચગ્ગ)

હરસ, અતિસાર, સ્વબેદ, ખામી વગેરેમા મીઠા બોર ઉપયોગી છે

અર્થ સફળતા કરે છે સિચિતિકાકૂલ ગ્રાહી ગ્રાહી
કેળવ કળાર કહુ અને તારુ છે (ચરક)

કાલસાં

કાલસાના ગ્રાહ બાગમીયાઓમાં થાય છે કમ
કાચા હોય છે ત્યારે ખાટા હોય છે પાકે છે ત્યારે
મધુર લાગે છે કાલસાં શરમત બહુ સાડુ થાય છે
પાકા ફાનસા મધુર છે સ્વિષ્કદ છે પિત્તને દરનાર
છે અને તાનની ગરમી પિત્ત પર વાયુ દૂર વિગેરેમાં
અતિ હિતકર છે ચરકે વિગેરેને પણ વ્યવસ્થા અને
શ્રમકર દરોમનીમાં કાલસાનો ઉલ્લેખ કરેલો છે
કાલસામાંથી એક જાતનો ઊંચો દારૂ અને છે

જાંબુ

જાંબુ ઘણી જાતના થય છે મેટા રસદાર જાંબુ
ખાવામાં ક્રોધ છે નાના ખાટા જાંબુ ન ખાવા
જોઈએ કેટલાં નાના જાંબુ ને ઘણા સ્વાદિષ્ટ અને
મધુર હોય છે તે ખાવામાં વાંધો નથી જાંબુ જમ
વાતનરે મ્દી મૂએ ચે જાંબુ ન ખાવા જોઈએ
ખાધા પછીથી ખાવા જોઈએ જાંબુ મ્દ અને પિત્તને
હિતનાર છે શ્રમ અતિસાર શ્વાસ મસ શેષ
આત્મવૈરમ્ય વગેરેને જાંબુ મ્દાડે છે જાંબુ ગ્રાહી
હોવાથી અતિસાર સમ્રહણી વગેરેમાં ઉપરોચી કે
બીજા વધી હોય અશ્વર્ણ હોય તેને જાંબુ હમેશા
ખાધા પછીથી ખાવા બીજાવળાએ જાંબુને રસ
તેના પાચ હમેશા પીવે હિતકર છે જાંબુ વીર્ણક છે
મધુપ્રમેહમાં જાંબુના ઈલાચ વપરાય છે

રાયણું

રાયણુંને સરફતમાં રાખા મ્દે ૧ કે વ્યવસ્થિત
કહે છે રાયણું જૂથ (રેનિક) છે બળપ્રત્યે મિત્ર
છે હમ છે ગુરુ છે તૃણ્ય મ્દર્જા મ્દ બન્તિ
શ્વ રક્તપિત્ત વગેરેમાં હિતકર છે મન્દનપાચ મ્દે છે કે
રાયણું વીર્ણવર્ધન અને શરીરે સ્થૂળ બનાવનાર
(સ્પોન્જીફી) છે અને પ્રમેદોના રસ મ્દનાર છે રાયણું
વાતનાશન કે

સૂકા રાયણું 'કાકરી' અથવા 'રાયણું-કાકરી'
નામથી ઓળખાય છે એમાં ખાડતુ પ્રયાણુ રીક
હોય છે સાગં રસદાર રાયણુંની કાકરી ઘણી જ
સ્વાદિષ્ટ લાગે છે

મહુડાં

ધમમહાલ અને ખાનદેશ તરફ મહુડાંના ગ્રાહ
ખૂબ થાય છે મહુડો બહુ અગત્ય ગ્રાહ છે જેમાંથી
દારૂ અને છે તે મહુડાના ફૂલ છે ફળ નથી આ
ફૂલને લોકો મહુડા કહે છે એના ફળને 'ડેળોચો'
કહે છે ડેળોચોમાંથી થી જેનું સફેદ તેવ નીકળે છે
જે ધોની માફક ગરીબ લોકો ખાય છે તાણુ ડેળોચુ
ખાવામાં સાડુ છે લીના મહુડા લોકો હર્ષથી ખાય છે
અન્યથા આપણા જેવાઓને તે બહુ લાવના નથી
લોકો એને સૂચી નામે છે અને પછી રેલવા
કરીને અથવા તેને શરીરને હર્ષથી ખાય છે શેષલા
મહુડા ઘણા સમસ લાગે છે લીના મહુડાનું લાક
બનાવવાની રીત અને તે શાકના શુભ દોનકુત્તર માં
નીચે મુજબ વર્ણવ્યા છે —

સમ્યક્વૃત સ્મૃત્યધારુણ સોગંધિય કેનરણિવર્જિતમ્ ।
સાવિત્રિ પુત્રમિત્યાપ્ત્યામ્બાં સતીરક ત્વદાદિ જનિતામ્ ।

અર્થ—મહુડાના રસદાર પુષ્પ તરવના બરી પોંચા
હોય ત લેવા પછી એને કપા વડે લૂંટી નખરા જેથી
ફૂલ લોશી નીકળી જશે પછી અદરના પુરેસર કાપી
પૂષ્પ કાઢી નખરા ૧૧ એને થી-ખાતો વડર મૂકી
તેમાં વડરના અને થીએ તો વડા દેવ ચળી જાય
જેટને લેવા સાકર અને ધીડુ-ગરબુ વડર મસાડો
નાખવો આ શાક ખાવાથી જીવન સ્વચ્છ છે

મહુડા મધુર છે વીર્ણવર્ધક છે હૃદય છે હમ છે
પિત્ત અને પિત્તલને દરનાર છે (રાજનિરુદ્ધ) બાન
મિત્ર મ્દે છે કે મહુડાના પુષ્પ મધુર થીનત ગુરુ
બૃહજી છે બળ અને વીર્ણને વધાવનાર છે વનારતો
નાશ મ્દનાર છે

સમ્રહણીય મહુડાના રસ દિનમ્દ છે ગરીબ
લોકોનું આ ફળ જ છે અને એથી જ એને અને
દાખલ મ્દ છે એનું એક નામ મધુગીર છે એના
ગર્ભમાં થાય છે

ફણુસ

ફણુસમા ખાડો ધણુ જ લાગ હોવાથી તેની ખોરાકમા ગણુના થાય છે જે દેકાણે ફણુસ ધણુ પાકે છે ત્યાંના લોકો સવારના નારતામા ફણુસનો ઉપયોગ કરે છે કેકાણુમા ધણુ લોકો ફણુસની મોસ મમા ફણુસ ઉપર નિર્વાહ કરીને ગહે છે

ફણુસ મધુર છે, ચીકણુ છે, ભારે છે, હૃદયને અથવા મનને પ્રિય છે અને વીર્યને વધાગનાર છે ભ્રમ, દાહ, વિષનો નાશ કરનાર છે રુચિકૃત છે ફણુસ પચવામા ભારે છે (રાજનિઘંટુ)

ફણુસની એક નાની જાત (દુદ્રવનસ) થાય છે જેને હિંદીમા બડહર કહ્યું છે આના ફળને ચરકે ફળોમા અધમ ગણ્યા છે

ફણુસની ગોટનીનું શાક સગસ થાય છે કેટલાક ગોટશીઓને શેકીને ખાય છે મધુપ્રમેહવાળાઓ માટે આ ગોટની ઉપયોગી છે એમ મેગર બી ડી બસુ જણાવે છે

ફણુસની મજાન (‘આપા’ તરીકે પ્રચલિત છે) બન્નેમાં વેચાય છે કેટલીયે માખો તેની ઉપર ગળુગણુતી હોય છે આવા કાપેના ફળ કંઠી ન ખાવા જોઈએ ફળ ખાવા હોય તો આખા જ ખરીદવા અને ઘેર આગળ તેને કાપીને ખાવા

સીતાફળ

આ ફળ અમેરિકાનું વતની છે એમ વનરપતિ શાસ્ત્રીઓ માને છે સીતાફળને મળતું બીજું રામફળ થાય છે તે પશુ પરદેશી છે અત્યારે આ બન્ને ફળો હિંદમા ખૂબ થાય છે

સીતાફળ શીત, ધાતુપ્રુષ્ટિ કરનાર, કફ કરનાર વાતપિત્તને મટાડનાર, બીનગી, મોળ વગેરેના નાશ કરનાર, માસ અને રક્તને વધારનાર, દાહપિત્ત વગેરેને મટાડનાર, બનપ્રદ છે એમા ખાડનું પ્રમાણુ સારુ છે (નિઘંટુરત્નાકર)

ઝાડ ઉપર પાકેના સીતાફળ અતિ સ્વાદિષ્ટ છે ઘર આગળ પકાવેલા એટલા સ્વાદિષ્ટ નથી હોતા

સીતાફળીના બીજ એરી છે એના બીજ આખમા આજવાથી આખ નકામી થઈ જાય છે બીજ માથાની જૂઓને માગનાર છે

કોહું

ઝાડ ઉપર પાકીને ખરેના જ પ્રકાર ખાવા જોઈએ પામ કોથના ગર્ભમા સાધરીક એસિડ, પોટાશ, લાર્કમ અને લોહનું સારુ પ્રમાણુ છે કાચુ કોહું કંઠને ખરામ કરનાર છે, ઝાડાને વ્યવ કરનાર છે અને ખાસી કરનાર છે પાકુ કોહું રુચિપ્રદ છે, નિંપને હણુનાર છે, વાતપિત્તને અને કફને છતનાર છે, ભારે છે અને ગ્રાહી છે પાકુ કોહું શ્વાસ કાસ અરુચિને હરનાર છે, તરસને છિપાવનાર છે અને કંઠનું શોધન કરનાર છે સગ્રકણી અને ઝાડાના રોગોમા કોહું ઉપયોગી છે કોહાની ચળણી અને શગવત બંને સાગ થાય છે કોહામા વિદામિત ‘સી’ સારા પ્રમાણુમા છે કોહામા પ્રૅસ્યમ ફોસ્ફરસ અને લોહનું પ્રમાણુ સારુ છે ગરીબ માણુઓ માટે પાકા કોહા સારુ ફળ છે

બોર

બોરની ઘણી જાતો થાય છે કાશીબોર અને ખારેકી બોર આ બે જાતો ઉત્તમ મનાય છે જગની બોર ખટમધુર હોય છે, માટે જગની બોર ખનતા સુધી ન ખાવા જાગમા બોરેની સારી બોરડીના મીઠા મોટા ફળ જ ખાવા કેટલામ બોર એટના તો મીઠા હોય છે કે આપણે સાકરને ભૂની જઈએ પશુ મીઠા બોરમા અદર છવડા હોય છે માટે દરેક બોર કાપી જોઈને જ ખાવું જોઈએ

બોર મધુર છે, સ્નિગ્ધ મળેને લેનાર છે, વાત અને પિત્તને છતનાર છે સૂકા બોર કફ અને વાતને હણુનાર છે અને પિત્ત સામે પશુ તેની વિશેષ નથી (ચગ્ન)

હરસ, અતિસાર, સ્વરોદ, ખાસી વગેરેમા મીઠા બોર ઉપયોગી છે

સ્વામી ખરી પડ્યું*

શ્રી. તારાચંદ રવાણી

અમારી હોટેલમા કુમારી કેરિન્ગ્ટન નામે એક વિચિત્ર સ્ત્રી પણ જીવતી હતી એના ગદસ્યને કોઈ જાણી શકતું નહોતું મારા જોશો આ વસ્તુને બહુ ગણકારતો નહિ એટલે કુતૂહલવૃત્તિથી હું એના હલનચલનમા તેમ જ કોઈની પાસેથી જે કંઈ જાણુના મળે તે જાણી નવામા રમ લેવા માગ્યો એ સાવ એકલી હતી, જો કે એની સાથે એક ચાકરડાં હતી પણ એ તો માત્ર કામ પૂરતી જ એની સાથે નહોતો એનો પતિ કે નહોતો કોઈ મિત્ર તેમ હોટેલમા એણે કોઈની સાથે જોળખાણુ પણ નહોતી બાધી

પણ આટલું ન હોય એટલે કોઈ વિચિત્ર જ ગણાય એવું થોડું છે। ધણી હોટેલોમા જે ફર્શ હતો એને ખ્યાલ હશે કે કેટલા ય આ-પુરુષો એકના હોય છે, કારણ કે માનવીને કેટલા ય એવા પ્રસંગો આવી પડે છે કે જ્યારે એકના પ્રવાસે જવું પડે તેમ જ કોઈ સ્વતંત્રતા માણવા પણ એકલા નીકળી પડે છે છતાં ય આવા પ્રવાસીઓને લાંબા સમય સુધી એક જ હોટેલમા રહેવાનું મળે તો ત્યાં એ જોળખાણુ બાધી સે છે ધણીની સાથે મળતા હજતા રહે છે અને બીજાની સાથે પરિચયમા આરવા એ તલસતા હોય છે માનવીની એ સહવાસની સુજનજૂની ભૂખ છે

પણ એવું આ સ્ત્રીમા ન હતું એના દેખાવ રીતચીત અને એનું આચ્છ વાતાવરણુ આ બધાં તરફ સૂઝ કેખાડતું એ જ્યારે અમારી બાજુમા યઈને પસાર થતી ત્યારે એમ જ લાગતું કે એ અમારામાહેતી નથી. છતાં એ અમારો સંજત પણ નહોતી છોડતી

ઉપરને માળે એણે એક અનાયદો ઓરડી રાખી હતી બધા બેસતા બેઠતા તે મોટા ઓરડામા એ વાર વાર આવતી અને ખૂણામા ટેબલ-ચુરસી પકા

લતાં ત્યાં જઈ બેસતી અને કંઈક ચોપડી વાંચતી અમે બધા એના તરફ દીકી ગ્લાસ છીએ એનો ખ્યાલ પણ ભાગે જ કરતો નારતા વખતે જ્યારે બેન્ડ વાગતું ત્યારે એ ત્યાં બેસીને સાલગતી, તો ક્યારેક અમારી ઉપર જઈ જગીયામા નજર નાંખતી બેસી રહેતી નારતા અને બોજન સમયે એ મોટા ઓરડામા ખૂણામા ટેબલ-ચુરસી ઉપર બેસીને બધું પતાવતી દિવસનો મોટો ભાગ એ હોટેલના જગીયામા આરામચુરસી નાખી પડી રહેતી જના જતી ત્યાં ચોપડીઓ તો સાથે જ લઈ જતી અને સંઘ ય એકલી જ રહેતી મે ક્યારેય એને પાઈની સાથે વાત કરતી સાલળી નથી, સિવાય કે નોકર, માળી, ગારીવાન કે એવા કોઈની સાથે કામ પૂરતું બોલતું પડ્યું હોય તે એની દાસીને પણ મે ક્યારેય એની સાથે જોઈ નથી સાજો જમીને તુરત જ ઉપડે માળે પોતાની ઓરડીમા એ ચાલી જતી સાજના તુરમમા એ ભાગ તો શેની લે।-પણ જોવાય બિચી ન રહેતી

એ કોઈ ધરડી ન હતી મારા ધારા પ્રમાણે ૩૦-૪૨ વર્ષની માડ હશે હોટેલમા કેટલાક મનુષ્યો એવા હોય છે કે એની પાસેથી જે કોઈ પસાર થાય એને વિશે એ કોઈ ને કોઈ માહિતી મેળવે જ એવા પાસેથી મને જાણવા મળ્યું કે એ એક અમેરિકાવાસી છે એના કુટુંબમા અત્યારે કોઈ નથી પણ એની પાસે પુષ્કળ હોલત છે, એથી જ એ સફેદ વાળ વાળીકુટ્ટી ચાકરડી સાથે છે તા આઠ દસ વરસથી પ્રવાસ જ કર્યા કરે છે

સફેદ વાળવાળી ધરડી ચાકરડી! જેમ જેમ હું કુમારી કેરિન્ગ્ટનના વિશે વિચાર કરતો ગયો તેમ તેમ આ ધરડી દાસીના વાળના રંગમા જ મને આ વિચિત્ર સ્ત્રી રહસ્ય દેખાવા લાગ્યું

મે આગળ કહ્યું હતું કે એનો દેખાવ, રીતભાત અને એનું આખું વાતાવરણ આ બધા તરફ સજ દેખાડતું મને લાગેલું પણ એને તોજાકાંઈથી વર્તતા-એવો ઈગરો સુદા દેખાડતા-મે જોઈ નથી જતા એટલું તો હું ખાતરીથી કહીશ, અને મારા મિત્રો પણ એમા સાક્ષી પૂરશે કે અમારા તરફ એને કશો લાવ નહોતો એના સ્વભાવની આવી વિચિત્રતા છતાં એ અમારી સાથે લગી શકત પણ અમારી સાથે દરેક જાતનો પ્રસંગ પાડવાનું જ એ ટાળતી એની અમાગ તરફની સુગ બિલકુલ સ્વાભાવિક લાગતી, ક્યારેય એને કૃત્રિમતા લાવવી પડતી હોય એનું મને લાગ્યું નથી

પરંતુ વારંવાર એ મોટા ઓરડામા અમારી વચ્ચે આરતી એ જોઈને જ મારી ચૂંચવણ વધતી એ થું એમ નથી જાતાવતું કે એને મનુષ્યના સહનાસની થોડી પણ ભૂખ છે ? અને દરેક દેહધારીને એના જેવા બીજા દેહધારીઓના સહવાસમા રહેવાની ઇચ્છા માથે એમા અસ્વાભાવિક પણ શું છે ?

પણ આવા કાંઈ સહવાસની એ ઇચ્છા જ ન જરૂરી ત્યારે શું એ સંપૂર્ણ આત્મસંતોષી હતી ? પણ એ સુખી નહોતી દેખાતી

૨

ઇટાલિના લાગો બદરના કાકા પરની 'ડયુક આફ વેનિસ' હોટેલમા અમે જીતર્યા હતા બીજા ધણા દેશોના મુસાફરો પણ અહીં જીતરેલા એમા કેટલાક દેખાવકા જીવાનો હતા, તેમ જ કેટલાક મધ્યમ વર્ગના પૈસાદાર માણસો પણ હતા અત્યારે સહુ નારનાના ટેબલ પાસે બેસી કુમારી કેરિન્ગ્ટનની જ વાતો કરતા હતા એમાના એક ઇટાલિયન જીવાન મિ બેરન સાથે મે શગત લગાવી એ ટૅનિસનો ખેતી હતો અને જીવાન સ્ત્રીઓને પોતાના તરફ આકર્ષવામાં અને એમની સાથે લગી જવામા એ પોતાને એકો માનતો-એ કે એને એટલો બધો દેખાવકો તો ન જ કહી શકાય પણ એના શરીરનો બધો ધણો સરસ હતો એનામા આત્મશક્તિ ધણી

હતી આવી આત્મશક્તિવાળા જીવાનો મે બહુ ઓછા જોયા છે

કુમારી કેરિન્ગ્ટનને આકર્ષવામા એને પોતાની અશક્તિ લાગી એટલે જ એની લગભગ તમામ રીતભાતથી બેરનની જિજ્ઞાસાવૃત્તિ ઉત્કેરણી ને એ વિષે બધું જાણવા તે વલખા માગતો પરંતુ એ હિંમત કરી શક્યો નહિ મને કહેવા લાગ્યો કે, 'કેની વિચિત્ર આ સ્ત્રી છે'

બેરનની હાલત પર હું હસ્યો, ખૂબ હસ્યો આથી બેરનનું ઇટાલિયન ખમીર જીજ્ઞાસા આગ્યું એ ઉત્કેરણ જઈને બોલ્યો

આ સ્ત્રીની સાથે તું વાત કરવામા સફળતા મેળવ તો હું ૫૦૦ 'લીરા * 'ની શરત માગુ છું ' 'સફળતાની તારી વ્યાખ્યા શી છે ?' એ પૂછ્યું

'એ સ્ત્રી તને મિત્ર બનવાની છૂટ આપે ને તું માત્ર એક બે વખત બોલી આવ, એટલું જ નહિ પણ ત્રણેક વખત સારી પેઠે વાતો કરી આવ '

'એ ત્રણ નહિ પણ ચાર વખત વાતો કરી આવુ, પછી ?'

'કમન, ૫૦૦ લીરાની શરત કમ્પ્લ છે ને ?' એણે પૂછ્યું

મારે કમ્પ્લ કરવું જોઈએ કે આ શરત મારવામા મે ઉતાવળ કરી હોટેલમા બીજી સ્ત્રીઓને મિત્ર બનાવવા કરતા આમા ધણી મુશ્કેલી હતી ઉતાવળે શરત મારવામા બેરનના મુખ પરનો કાંઈને પકડમા લીધાનો મરકાટ હું જોઈ શક્યો.

'હા, હું જીતુ તો ૫૦૦ લીરા તારે મને આપવા, ને હું હારુ તો મારે તને આપવા ' મે કહ્યું

'સમ્પત્તિ સુદત પણ નક્કી કરવી જોઈશે ' ઘુરત જ બેંગને કહ્યું

'જરૂર '

* લીરા - ઇટાલિયન ચલણી નાણું

‘હુ તને શુરવારની રાત સુધીની મુક્ત આપું’
 હું. આજે મંગલવાર, એને આજ સવારથી શુરની
 ગતના બાગ વાળા સુધીનો સમય તારી પાસે છે’

‘બહુ સારુ’ મેં કહ્યું ‘મારે બહુ ઝડપ
 કરવી પડશે’

અને એને બંને છૂટા પડ્યા

હું એમણે ૧૪૫૦ થી પહેલાં મેં જે કહ્યું
 એનો હવે મને પશ્ચાત્તાપ થયા લાગ્યો મને એ
 મૂર્ખાઈલાગી મૂર્ખાઈ એટલા માટે કે એન સાથે
 જે શરત બંધી એમા હું કોઈ પણ રીતે છુટુ એવું
 મને ન લાગ્યું

એ વિચિત્ર જીને મળવા માટે મારા મનમા મેં
 ઘણી યોજનાઓ રિચારી એને સીધે સીધા મોગ
 ઓરડામાં ઓસગેમા અગ્રાસી ઉપગ બગીચામા કે
 એવા કોઈ સ્થાને મળું પ્રથમ હવાપાણી વિરે કંઈક
 વાત કરીશ, પછી અહોના લોકો, ગૌરિવાજ મંત્રવાદિ
 વાતો કાઢીશ આનું નક્કી કર્યું ઉવટનું મધુ નસીબ
 પર હોય એમ નહિ બને! ચોક્કસ આ રીતે એને
 મળવાનું નહિ બની શકે! હવાપાણી! કુમારી
 ફેરિન્ગ્ટન! ના! ના!

એ બહુ વાચતી મેં એને ચોપડી વગર ફટી
 દીડી નથી અને હું પણ સાહિત્યમાં રસ લેનાર તો
 છું જ છું હું આ સંબંધી માફી માગીને એની
 સાથે વાત ન કરી શકું? એની નજીકમા બાલુ
 બાલુના કોઈ ગયેલે મેસીસ કાચ બગીચે આ
 માટે વધુ અનકૂળ થશે હું એની પાસે મેસીસ એ
 શું વાગે છે એ જાણી લઈ એના સંબંધી વત
 હિપ્પીશ વળી એ વાત પણ રચનાપૂર્ક પણ થશે
 એકાં મુદ્દો એવો શોધીશ કે એનું પ્લાન બેચવામા
 એ લાગે મદદગાર થાય પછી મારી પાસેથી વધારે
 સાંભળવાની એની ઈચ્છા સતેજ થશે હું એ મરી
 શમીશ? શા માટે નહિ?

તુરત જ મેં નિશ્ચય કર્યો કે આ સારામા સારી
 યુક્તિ છે અને એ જ દિવસે બપોરે આ રાણી પી
 કરીને એની બાલુમાં એક ખુરસી પર બેસી ગયો

બાલુમાં જ જાપાનથી પોતાને માટે તૈયાર કરાવેલી
 આગમખુરસી પર લાખી થઈને આગમ કરતી એ પડી
 હતી એની પાસે કંઈ ચોપડી છે એ મેં લાખી નગર
 નાખીને જોઈ લીધું ‘એસીગિયન શિત્પકળા’ એ
 નામનું જો હોરેસ પિસ્તનું લખેલું પુસ્તક હતું
 લેખનના નામ પાછળ એની મહત્તા બતાવતા ઘણા
 ઘણા અધરો હતા

હું ગ્રાન્થ મન્યો એસીગિયન શિત્પકળા પરનું
 માનુ શાન અને એ રિખવતો રસ એમાથી કોઈ
 મુદ્દો પડી પાડી માનુ કામ પાર પાડી શકે એવું
 મને ન લાગ્યું પુસ્તકના લેખક પ્રો વિસ્સન વિદ્વાન
 પ્રરૂપ હતા પરંતુ માગ જાણવામા એ નહોતા આવ્યા
 હું મારી ખુરસીમા સુથકાંધ એમો રહ્યો ને કુસારી
 ફેરિન્ગ્ટન એસીગિયન શિત્પકળા ના પાનામાં તદ્દીન થઈ

હું આ તૈયાર મરી આપવામા કે ટોરન્ટને માખણ
 ચોપડાવમા મદદગાર સૂર શકું? ઘણી વખત નોકરો
 કાગળ વિનાના હોય છે હું ચા! ટેમ્પલ નજીક
 આ યો પણ કું ફેરિન્ગ્ટને બહુ સફાઈ અને સાદાઈ
 થી વતા છું અને નોકરે પણ લાગે કાગળ બતાવા
 દિવસ પસાર થઈ ગયો રાત પડી એ ઉપને માળે
 ચાલી ગઈ હવે આવતી કાન સવારે નીચે આવવાની

સુવચાર થશે સવરનો ચગકતો સૂર પૃથ્વીને
 અજવાળતો હોય આલ્યો અને આખર એ પણ
 વિવશ પડ્યો એ દિવસે થી પ્રગતિ ન થઈ મિ
 બરન જયારે જયારે સામે મગી જતો ત્વરે પોતાની જ
 હાત થવાની હોય એમ મેં હું મનઘાવતો આલ્યો જતો

શુરવાગનું સવાગ થયું સૂર તરાતરના જળ પર
 કિંગ્લો પ્રસારાવતો બીચે આવ્યો મારે ૧૦૦ લીરા
 આપશા પડશે એ વિચારે હું ધૂન્યો પૈસા જવાના
 હું ખ કગ્તા થયું તો મિ બરને આખી હોટરમા
 અમ રી શરતની વાત કરી હતી તેથી હોટેલના
 માલુસોમા મારી મરકરી થશે એવું મને કુખ હતું
 નાનામા નાનો ટોમર પણ આ વાત જાણે છે એ કું
 જોઈ શક્યો હતો નોકરો મારી અને કું ફેરિન્ગ્ટન
 પાછળ કુતુહલપૂર્વકે જોઈ રહેતા અને હસતા

જેમ દિવસ ચડેા ગયો તેમ મારી નિરાશા વધતી ગઈ કુમારી કેરિન્ગ્ટનને મળવાના હમર રસ્તા હું વિચારો ગયો, પણ એકેય કાર્યસાધક ન લાગ્યો સવારેના ચાનો સમય થવા આવ્યો તેમ મારી મૂઝવણ વધતી ગઈ

કુમારી કેરિન્ગ્ટન મોટા ઓગ્રામા ચા લેતી ત્યારે આરકેસ્ટ્રા વાગતું ફરીથી મે મારી જગ્યા એની નજીક લેના વિચારું આગળથી આનીને જેસી જર્મશ એટલે ખાણીપીણીમા જે વસ્તુ આવશે એને કુ કેરિન્ગ્ટન માટે તૈયાર કરી આપવાની મને તક મળશે

નોકરો હમેશા નફા હોય છે કાઈ ને કાઈ ઢોળકોડ કરે જ ખાલાગકાળી જોવાકર્ષો વિના ચા રેડી જ દેશે ખીરસતા ખીરસતા ય હાથમાથી વસ્તુ ઢોળતા જશે અને મહેમાનોના કપડા ખગાડશે

કુ કેરિન્ગ્ટન આવી હું એની નજીક જઈ શક્યો નહિ, એણે ઓકવેટ લીધી હવા ગરમ હતી ઓકવેટ નગમ અને ભેજવાળી હતી. મે કંઈક બનાવની આશા રાખી પણ કાઈ બન્યું નહિ છેલી ઢમધી ઓકવેટ ખરાઈ પછી ચા આપ્યો ચા પણ ખીરજથી પિરાયો અને હું નિરાશ થયો

એટલામા ખેન્ડ વાગવું શરૂ થયું મને થયું, શા માટે એ ગીત હું નથી જાણતો? હું બહુ જૂન વાણીનો જોખીન હર્મશ પણ એના સ્વર જહુ મીઠા હતા દુઃખો બેઠો મિ બેંગન માગ તરફ તાકેતો હતો અને એક સુદર સ્ત્રીના કાનમા કાઈક કહેતો હતો એ મે જોયું, અને તુરત જ મે નિર્ણય કર્યો કે મારે કુ કેરિન્ગ્ટન પાસે જવું જ જોઈએ, એની પાસે ખુરસી લેવી જ જોઈએ અને મારે મિ. બેરન સાથેની મારી મૂર્ખાઈભરેલી શરતની વાત એને કરવી જ જોઈએ

કુમારી કેરિન્ગ્ટનની બાજુમા નેતરની ખુરસી ખાલી પડી હતી હિંમત કરીને માગ ટેમ્પ પરથી હું કોઠ્યો મિ બેંગનની નજર માગ પર જ હતી મે પણ

એને આપના ઇશાગથી મારી આ વખતની મફતમત બતાવી. હું કુ કેરિન્ગ્ટનની તરફ ગયો જેવા હું એની ખુરસી બાજુ ગયો કે તુરત જ આફત બેઠી યઈ. મિ બેંગનની સામે તાકો રહેવામા મારા ઘણા સમય ગયો પગિણામે જેવો હું ખુરસી પર બેઠો કે આરકેસ્ટ્રાનું ગીત બધ થયું સર્વત્ર સ્મશાનશાંતિ આપી

આવી શાંતિની મે આશા નહિ ગખેલી મારી ધારેલી મુગદ જાણે તૂટી પડતી હોય એવું મને લાગ્યું ત્યારે કુ કેરિન્ગ્ટન પોતાના શુન્ઝાદા વાળ વાળ માથું બેસુ કરી મારી સામે જોયું ત્યારે ખુરસીમા હું પાડો પડ્યો મારી આ વર્તણૂક માટે હું માફી માગી ન શક્યો હું કાંઈ બોલી શક્યો નહિ, માત્ર એની સામે તાકો ગલ્લો આમ ઘણા સમય શાંતિમા આપ્યો ગયો હોય એમ મને લાગ્યું જો કે મે બોલવા માટે વિચારેલું, સમજાવવા માટે નહિ, પણ માફી માગવા સુધીનો મે વિચાર કર્યો પણ આવું હું કાંઈ કરી શકુ તે પહેલા ખેન્ડ ફરી પાછું શરૂ થયું, આ વખતના ગીતે માગમા આનંદ અને જુસ્સો આપ્યો પણ કવિની કરણતાએ મારા જુસ્સાને પિગળાવી નાખ્યો આવું ગીત સાલળતા સાલળતા હું મિ બેંગન સાથેની શરત પર વિચાર કરવા લાગ્યો ને આરી માતનું નિવેદન મારે કુ કેરિન્ગ્ટન આગળ કરવું એમા મને મારી નાખેલી લાગી આવું કાંઈ પણ કરવાનો વિચાર મે છોડી દીધો અને હું શાંતિથી બેઠો

“મે સાલજ્યા છે એ ગીતોમા આ એક અતિ સુદર ગીત છે જાણે ધરતીના પડમાથી આવતું હોય એવું લાગે છે” કુ કેરિન્ગ્ટન પ્રત્યે આખરે મે કહ્યું ‘ના, એ તો ડાગરના ખેતરમાથી આવે છે,’ કુ કેરિન્ગ્ટન સહસા બોલી ‘હિંદુસ્તાનના ડાગરના ખેતરોમા આવું ગીત મે ઘણી વાર સાંભળ્યું છે’

એણે વાત એરી ગીને ઉપાડી કે જાણે એ આપણી સાથે કસારની ચે વાતો ન કરતી હોય! એનો અજાજ ધીમો ને ખૂબ મીઠા હનો મહાન ગૂંચવણમાથી હું પાગ નીકળી ગયો હોહ એવું મને લાગ્યું

‘તમે હિંદુસ્તાન ગયા હતા ?’ મેં વાત લખ્યા વખતની તક લીધી

‘હા’

‘અહીં કાંઈએ મને ખબર કે તમે તો આખી દુનિયા ફરી વળ્યા છો’

‘પણ હું તો અહીં કાંઈને નથી જાણતી’

‘છતાંય હોટેલમાં કેટલાં માણસો અધી બાતળી મેળવી લે છે’

‘તેઓ શું આવું કરી શકે છે ? બીજાના અગત્ય જીવનમાં રસ લે એ કેટલું વિચિત્ર !’

‘તમે આ બધાને જુઓ છો એમાં રસ નથી લેતા ? મેં તો જોયું છે કે આ પોની વખતે બધા તમારી તરફ જ દીકરી ગ્લા હોય છે’

‘મિનકુન નહિ મને એવો ખ્યાલ પણ આવે નથી ને એમને હું ગણકારતીયે નથી સમ્યક પૂછો તો હું એમને જોતી જ નથી’

‘પરંતુ તમે આ બધાની વચ્ચે હસીકેસ તો છો’

‘એક માણસ આવ્યો દિવસ થોડું ઓરડીમાં એમનું ચેસી શકે છે ?’

‘તમે કૌણ સાંજે નૃત્ય વખતે તમારી ઓરડીમાં ઉપર ચાલ્યા જાઓ ?’

‘હા’

‘મને આશ્ચર્ય થાય છે કે તમે સાજા કેમ પસાર કરતા હશે ?’

‘ઓરડીમાં ફરું છું કાંઈ વખત ભરત ભરું છું’

‘ભરતગૂંચણ’

‘હા હું ભરતગૂંચણ કરું છું જ્યારે હું વહેલી ઊઠું છું—જેને કે કૌણ વહેલી ઊઠું છું, ત્યારે ભરત ભરું છું ધણી જોડા આવું ભરતગૂંચણ કરે છે’

‘એમાં બહુ રસ પડે એવું ?’

‘એવો ખાનગી નહિ પણ આપણે મધ્યમી ગમ લઈ શકીએ એવી કેટલી વસ્તુઓ છે’ મને લાગે

છે કે બહુ જ ઓછી’ મ્હો, નોકરને ચાના પૈસા ચૂકવી એ દુરત જ બગીચામાં ચાવી ગઈ

મિં જરન મારી પાસે આવ્યો

‘તમે જોયું ને ? શકવાને બદલે કેટલી શાંતિથી મેં વાત કરી ?’ મેં કહ્યું

‘તે વાત કરી એ સાચું પણ તું સફળતાપૂર્વક વાત કરી શક્યો છે ? આપણે તો એની યાદ છે’

‘હું આજે સાંજે એને ફરી મળીશ’

‘ક્યારે ?’

‘જમ્યા પછી’

‘પણ જમીને તો એ પોતાની ઓરડીમાં જાય છે’

‘તો એ મને ત્યાં આવવાનું કહેશે’

‘કદી કહે જ નહિ’

‘ચાલ, ધાર કે એ મને પોતાની ઓરડીમાં લઈ જાય તો હું જીવો કહેવાઉં ને’

‘મોક્ષ, પણ એ કદી લઈ જ ન જાય ને’

‘હવે ધાર કે કદાચ એ નીચે અહીં જ જોડી ગઈ અને મારી સાથે વાતો કરે તો ?’

મિં જરન પ્રમાણિક દત્તો થોડો વાગ વિચાર કરી તેણે કહ્યું ‘તો મેં તું જાણે’

‘ત્યારે મારી લે કે હું જીવો છું આજે સાંજે અને આવતી કાલે પણ મારી સાથે એ વાતો કરી’

‘જો એ એમ કરે તો હું હાર્યો’ થોડીવાર રહી તે જોડ્યો, ‘ત્યારે તું નરસિંહજીન મેં તને ધાર્યો હતો એવા કરતા તું વધારે હોશિયાર નીકળ્યો મજાગ’

ઓઝોમાં ભળી જવાના મારા શ્વસાવને આવળા રવામાં એનું હૃદયિયન ખમીર ઝળકી ઊઠ્યું

એ મનિએનું સાવધ બન્યો કે રિન-ગરન સામાન્ય રીતે ગરમિયા આંકે વાગે જમની અને બહુ જ થોડું જમની થયું કરીને સાડા આંકે વાગે તો એ જમવાનો ઓરડા પછી છોડી જતી મારાથી એને આમ ભાગી જવા ન દેવાય તેમ એના ખાતર જૂંપ્યા રહેવાની પણ મારી ઇચ્છા નહોતી એટલે હું પેલા આંકે

આવીને જમવા બેઠા. જ્યારે હું અરધુંપોણું જમી રહ્યો હપ્પિય ત્યારે મેં એને વાદળી પોપાકમાં ધીમેથી આવતી જોઈ.

મારી પાસેથી પસાર થવા છતાં મારી તરફ એક નજર સરખી પણ એણે ન કરી. મને તો આશ્ચર્ય થયું કે બપોરની આ વખતે જે પુરુષે એની સાથે વાત કરી હતી એને ભૂલી તો નહિ ગઈ હોય ! ખરેખર એ એટલી અસામાન્ય હતી કે કાંઈ એને ન સમજી શકે. એ જ્યારે મારી સાથે વાત કરતી હતી ત્યારે મોટા ડોળા કાઢીને એ મારા સાથું જોઈ રહેતી. પણ જાણે એ મને જોતી જ નથી એમ મને લાગતું. એની આંખ મને તાકીને જોતી હોય એવું જરાય નહોતું. એની આંખો કાંઈ સ્વપ્ન-દર્શી જેવી હતી. હું એની સાથે ફરી વખત વાત કરું તો કદાચ મને એ જોળખી યે ન શકે.

બરાબર આઠ ને પચીસ મિનિટ મેં જમવાનું પૂરું કર્યું ને ઉપરના માથે જવા માટે લિફ્ટ હતી ત્યાં આવીને બેઠા. એ વખતે ત્યાં કાંઈ નહોતું. લિફ્ટવાળો બિંબો બિંબો ઝોડાં ખાતો હતો. આમ દરેક મિનિટ ગઈ હશે ત્યાં કુ. કેરિન્ગ્ટન ધીમે પગલે મારા તરફ આવતી દેખાઈ.

અત્યારે જ માનું ધ્યાન ગયું કે એણે કપડાં ધણાં સુંદર પહેર્યાં હતાં. બીજાની પ્રશંસા મેળવવા કે સ્ત્રીઓને ઈર્ષ્યા ઉપજાવવાને બદલે પોતાને વધારે ગમ્યાં હોવાને અંગે જ પહેર્યાં હોય એવું મને લાગ્યું.

પુરણી પરથી બિઝીને હું એને મળવા સામે ગયો. જ્યો હું મળ્યો કે તુરત જ મેં રિમત કર્યું, જેમ એક મિત્રને મળતાં કરીએ તેમ.

‘હું હમણાં જ બગીચામાં જતો હતો.’ મેં વાત શરૂ કરી.

‘તમે ?’

આટલું બોલ્યા પછી પણ એણે મને જોળખ્યો છે કે નહિ એની મને શંકા હતી, જાણે કાંઈ અનવધાને એ પહેલવહેલી જ મળતી હોય એમ મને લાગ્યું.

‘હા, અત્યારે આકાશ રગિમામણું છે. તમે થોડી વાર નહિ આવો ?’

‘મને એવી ઈચ્છા નથી. હું મારા ઝોરડામાં જઈને બેસીશ.’

‘તમે ભરતગૂંચણમાં લાગી જશો ?’

એ હાખ્યું હસી. ‘હા. અત્યારે તો એ જ કરીશ. મારા ઝોરડામાં અગાશી છે એટલે પહેલાં ત્યાં બેસી થોડી વાર સિગારેટ પીશ.’

‘હું તમારો સાથ ન કરી શકું ?’ મને ખબર નથી કે મેં કેવા ઉત્તરની આશા રાખી હતી. મને થયું કે કદાચ સીધી ના પાડશે. અગર તો હસીને જવાબ આપવાનું જ દાગશે, પણ એણે તો પ્રથમ પૂછ્યો.

‘તમારે શી જરૂર છે ?’

મને મિ બેરનની શરતને વિચાર આવ્યો. ને હું ચુનેગાર હોઉં એમ લાગ્યું પણ અત્યારે મને ખબર છે કે ત્યારે શરતને ને કુમારી કેરિન્ગ્ટનની સાથે સાંજ ગાળવાની મારી ઈચ્છાને કરો. સખ ધ નહોતો. પણ આ વાત એ જાણે તો ?

‘એકલા ફરવા કરતાં તમારી સાથે સાંજ ગાળવાની મારી ઈચ્છા છે. તમે ના પાડો તો વળી કાઈ... પણ મને તમારા ભરતગૂંચણમાં દખલ કરવાની જરાય ઈચ્છા નથી.’

‘મારે શાજ ભરતગૂંચણ કરવું જોઈએ એવું નથી. એને કાલ પર છોડીશ. મને એમાં હરકત નથી.’ તેણે કહ્યું.

લિફ્ટમાં એણે પગ મૂક્યો અને હું પણ એની પાછળ ગયો.

૪

એ દિવસે સાંજના એ સ્વપ્નદર્શી બાઈની કથા મેં સાંભળી. એ એક પુરુષને ચાહતી હતી. પુરુષને નહિ પણ એના આદર્શોને એ ચાહતી. ને એ આદર્શ પાછળ એ કેટલી ઘેલી બની હતી ! એણે એ પુરુષની જિંદગી કેટલી મધુર બનાવી હતી ! પણ એ

મધુરતાને એ ન સાચી શક્યો બધા પુરુષોની જેમ
એ પણ અભિમાની બન્યો ખરું પૂત્રો તો એ બાઈને
પુરુષની પડી નહોતી પણ એ આદર્શને માટે ગરીબ
બની હતી તે એ આદર્શ જ એને આમ રચીતી મૂરી

આ બધું મેં કવી રીતે જાણ્યું એનું મને પણ
આશ્ચર્ય થાય છે એની જોરડામાં બેસીને અમે ખૂબ
વાતો કરી પણ હું એને કાંઈ ગમી ગયો હતો એટલા માટે
આ બધું એ નહોતી કહેતી એને મારી પ્રીતિ એ
દરમિય નહોતી હું ત્યાં હોઉં કે ન હોઉં એની એને
મન કંઈ કિંમત પણ નહોતી કેટલીક વખત આવો
ઉપેક્ષાભાવ જ એકબીજાને સ્વાભાવિક રીતે નજીક લાવે
છે અને એવું અમારે વિશે મનુષ્ય અને અમાશીમાં
એક હતા શરૂઆતમાં મનમાં આવતું એમ બગીચા
ઉપર, તારા, આકાશ, અને એવા ગમે તે વિષય પર
વાતો કરતા હતા એમાંથી એક વાર વાત પાછળે કાંઈ હેતુ
ન હતો બધું સ્વાભાવિક લાગતું

વાતમાં મેં એને કહ્યું 'તમે આત્મજનોથી
વિખૂળ પડેલા હો એવા દવામણ લાગે છે

એણે કહ્યું હું સદાય એકની જ રહું છું છે ના
સાત વરસથી મારી આમ્મડી સાથે પ્રવાસ કરું છું
એ સાત વરસથી હું હોટલમાં પુરુષોની વચ્ચે જ રહું
છું પણ એમની સાથે મોનકાનો પ્રસંગ પાડતી નથી
તેમ એમના વિશે કંઈ જાણતી નથી ને તેની ઉત્ક્રાંતિ
પણ થતી નથી હું ચીન જપાન દિન્દુરયાન સિંધામ
જાવા, દક્ષિણ અમેરિકા ફ્રાન્સ સીરિયા ઇજિપ્ત અને
યુરોપ એ બધે રથો જઈ આવી છું મારે માટે હવે
કંઈ રથગ બાકી છે ? અને સદાય હું એકની જ રહું
છું, જેમ અહીં છું '

'પરંતુ તમારે મિત્રો તો હશે જ

'ના, મારે કોઈ મિત્ર નથી હા હું ઘણા પુરુષોને
જાણું છું ખરી પણ મારે એક જ મિત્ર નથી '

'અને અમેરિકા ? તમે તો અમેરિકાવાસી છો
ખરું ?'

'હા પણ હું અમેરિકાને ધિક્કારું છું '

'તમે અમેરિકાવાસી થઈને અમેરિકાને ધિક્કારો
છો ? બહુ નવાઈ કહેવાય !'

'મને ખબર નથી પડતી કે હું તમારી સાથે
ચા માટે વાતો કરું છું પણ તમે મારા તરફ
મમતાથી જોઈ રહ્યા છો એને લાગે છે કે તમે મારા
વિશે કંઈ જાણવા ઇચ્છો છો '

મને મારી શરતો ફરી વિચાર આવ્યો ને હું
સમજાવો પણ એને કદી ખબર નહિ પડે જો કે
બધા નોકરો તો જાણે જ છે અને એને પણ એક
ચાકરી છે એ જ પગે મને સદેહ વાગવાળી ધરડો
દોસીનો ભય લાગે

'હું અમેરિકાને ધિક્કારું છું કારણ કે એણે જ
મારી જિંદગીનો નાશ કર્યો છે '

'પરંતુ તમે તો અહીં છતાંનિમાં જીવતા છો ?'

'તમને શું હું જીવતી લાગું છું ?' એણે પૂછ્યું

અને સારે મને ખબર પડી કે અમાગમાં જે
કંઈક જીવન જેવું છે તેવું કંઈક એનમાં નથી

'કદાચ બધા હોય છે એના કરતા તમે જુદી જ
કક્ષાના હો ' મેં ઉતાવળે મ્હી નાખ્યું

જરૂર જુદી કક્ષાની મારામાં કાંઈક જોણું છે
એથી નહિ કે મારામાં કંઈ વિશેષતા છે તેથી
મરેલા માણસો જીવિતે માત્ર જ લઈ ચૂક્યા નથી '
એ બેધ્યાનથી બોલી હતી

'એવું ચા માટે ?' મેં પૂછ્યું મને વધારે
જાણવાની ઇચ્છા હતી

હું શીમત છું એવું તમને કહું તો તમે મને
જગતી કે અજાણ નહિ માનતા '

આવું એ જો નથી એવી ધારણા મેં નહોતી મૂકી
અને એણે ચોતાની કથા કહેડી સફર કરી

'મારા પિતા અમેરિકામાં રે વેમેન્ટર હતા
એ ગુન્દરી ગયા અને મારા માટે પુછ્યું પૈસા મૂક્યા
ગયા અમેરિકામાં પણ એની ગણના થાય એવી એની
પાસે રોવન હતી તમને ખ્યાલ દરો કે અમેરિકામાં
પૈસા વિશે ખૂબ લેણા આવે છે એવી જ રીતે મારી
રોવન વિશે લેખમાળાઓ લખાયા માડી એ એટલે
મુશી કે મને એનો ખરેખર કદાચો આવ્યો

મારી યુવાની ખીનતી જતી હતી અને મારી પાસે પુષ્કળ પૈસા છે એની બાજુ યતી જતી હતી એથી હું બહુ મૂઝાતી ઝાગણ કે મને પોતાને પૈસાની બહુ ખેવના નહોતી, છતાં મારી નોંદરાત તો હું પૈસાવાળી છું એવી જ યતી, એથી મને ચિંતા થતી મને પોતાને ખર્ચ નહોતી કે હું થુ હતી ખરે ખર હું કશું જ નહોતો જમતે એની સ્વાર્થી નજર મારા તરફ ફેંકી એવાની સાથે લગવાની મારી જરાય ધ્રુષ્ટા નહોતી તમે જુવાન માણસ છો અને તમે દુનિયા ભેઈ દશે દુનિયા કેટલી સ્વાર્થી છે ? લખકર ! પશુ ન્યારે ભૂખ્યુ થાય કે સારે કેટલું વિકાસ બને છે ? ખરેખર દુનિયા પશુ ત્યારે એરી વિવરાળ મને લાગવા માડી આ બધું હું જોતી હતી અને મારે એ વિકરાળ મુખને તામે થતું પડ્યું

એ વખતે હું બહુ જ દુખી હતી હું સાચું આત્મસુખ શોધતી હતી પણ બધે ડેકાણે મને પાશવી જીવન જ દેખાયુ અને જગતમા આખર એ જ વસ્તુ ભરી છે એવું મને લાગ્યું આજે પણ એમ જ લાગે છે હું અત્યારે ૩૨ વરસની છું આજથી આ વરસ પહેલાં ન્યારે ૨૦ વરસની હતી ત્યારે ઘણા સ્વાર્થી માનવીઓએ મને પોતાની કમવા મને લવચાવી, કારણ કે મારી પાસે હોયત હતી

આ અગસામા મને એક એવો માણસ મળ્યો કે જેણે મારા પર ખૂબ અસર કરી પણ તે આ બધા જેવો નહોતો ત્યારે હું ખૂબ પૈસાદાર હતી ને પૈસાની જાળમા ગૂચવાણી હોઉં એવું મને લાગતું ગરીબ માણસોને સમજી શકે એવો કાઈ માનવી મેં જોયો નહોતો

આતુ મારું બોલવાનું સાહાગીત કદાચ તમે હસશે પણ અમેરિકાની આ હકાસ્ત કે શ્રીમત માણસો શ્રીમતોમા જ જન્મ આવે છે તેઓ ગરીબ માણસોને બાજુતા જ નથી તેમ જ એના માણસોના પરિચયમા પણ આવતા નથી અહીં હું નોટર-અકર કે દરવાન વિષે નથી કહેતો આ નોટર માણસો સિવાય એમનાથી એક પણ પશુ ચાલી શકે એમ નથી પણ હું તો એમની જ જાતનાં, પણ જેઓ

ગરીબ છે, એવાની વાત કરુ છું, એના માણસો સાથેની મિત્રાચારી વિષે વાત કરુ છું, હું જેટલા માણસોને બાજુ છું એ બધા મન ફાવે એવું જીવન ગાળી શકે એવા છે પૈસા ક્યાથી આવે છે અને ક્યા જાય છે, એમને એની પગવા નથી હું ત્યાં ત્યાં ગઈ ત્યાં મેં આવા ધનના ઢગલા જોયા મગ્નમા આવે એમ એને વેકફી નાખતા, બૂક જેમ કાદવમા રન્યુપન્યુ રહે છે તેમ એશઆગમમા ગળાબૂક આ બધા માણસો રહેવા છે

આ વખતે આ બધાથી જુદા એવા એક માણસને હું મળી ' અહીં એ સહેજ અટકી

' પહેલી વાત તો એ કે એ પોતે ગરીબ હતો પરંતુ એના વિષે ધ્યાન ખેચાય એવી વાત તો એ હતી કે એ પૈસાદાર થવા પણ ધ્રુષ્ટો નહિ હું ખાનરીથી કહું છું કે મોટા ભાગના ગરીબ માણસોને પૈસાદાર થવાની ધ્રુષ્ટા તો ચાય જ છે પણ આને એવું ન હતું મારે ન્યુયોર્કમા એક અપેક્ષાનિગ્નને મળ્યું હતું, ત્યાં એના મકાને આ માણસની મુનાગત થઈ અને બે જ ત્યાં દીવાનખાનામા રાહ જોતા બેઠા હતા હું ન્યારે ત્યાં પડોચી ત્યારે એ ત્યાં મોટા ટેમન આગળ બેસીને માથું હલાવતો કોઈ સચિત્ર માસિકના પાના ઉપલાવી રહ્યો હતો

તે બહુ દુન્યો, ફિક્કો અને ઠીંગણો લાગતો હતો પણ એની કાળી આંખોમા કોઈ આર ચમક હતી છતાં એની આંખો બહુ માયાળુ હતી અને એમા ખીજુ પણ કંઈક એવું હતું કે જે હજુ સુધી મેં બીજા કોઈની આંખોમા જોયું નથી સ્વાર્થી, માદક કે પાશવી આંખોને બદલે એ કરુણા અને સહાનુજીતિય હતી એમા મને સાચું જીવન જણાયું ત્યાં ટેમન પાસે હું બેસી ગઈ

એણે મારી તરફ એક નજર કરી એણે એટલી સ્વાભાવિકતાથી જોયું કે એણે આમ ન જોયું હોત તો એ અસ્વાભાવિક લાગત મારે એને ઓળખવો જ ભેઈએ, એક ક્ષણ મને લાગ્યું, બાણે હું એના તરફ ખેચાઈ રહી હોઉં આવી જાતનો અનુભવ મને ક્યારેય નહોતો થયો હું એને છોડો શકું એમ નહોતી એણે

સ્વસ્થ પોતા પહેર્યો હતો પરંતુ મારા પરિચયમાં
જે અપજા માણસો આવેના એની સગામણીમાં એ
અવસ્થા ગરીબ જ લેખાય

મારી તરફ આંકી વાગ જોઈને એ વળી પાછો
માસિ ના પાના ઉઘનાવવા માણ્યો થોડી વાગમાં
માગિ પડ્યું મૂકીને મારી તરફ ફરી વાર જોઈને જોલ્યો

‘આ બધું ભયંકર નથી ?’

મને એનો અવાજ ગમ્યો બાળકના જેવો એ
નિષ્પાલક હતો મે કહ્યું,

‘શા માટે ?’

‘લોકો આટલા પૈસાદાર છે જના જે હજુ પૈસા
પાછા આપ્યા પાગલ કેમ અને છે ?’ એકપૂર્વક
એ જોયો

‘અને ખીજ તરફ પાગ વગરની ગરીમાઈ’
થોડી વાગ રહીને ફરી આટનું ભેલો બધું રહ્યો

અમે થોડી વાતો કરી મેં એને કહ્યું કે
શ્રીમત છુ ત્યારે મારી સામે એ દ્યાર્દતાથી જોઈ
રહો એ પોતે ગરીબ હતો એણે પેતાની અને એના
મિત્રોની ગરીમાઈ વિષે વાત કરી જતા એને એવા
મિત્રો ગમતા કામચુ કે શ્રીમત મિત્રો કરતા એ સાદા
ને સાચા હતા શ્રીમત લોકોથી એ અરેખ્ય ગાસનો
મેં એને મારો ભય ન ગમવા કહ્યું

નોકરે આવી એને સ્પેસિયલિટી પાસે આજ નવા
કહ્યું એણે મને વાત કરી કે બદલ ગરીબોનું જે
ગોઠું ટોળું સ્પેસિયલિટીને મળ્યા એવી મધુ છે
એમની પાસે પૈસા નથી એટલે અદર કેમ આપી શકે
એ મળવા માટે લોકો ત્યારે મેં એની પાસેથી એનું
સપનામું લીધું અને મારું સરનામું એને આપ્યું

અમે ફરીવાર મળ્યા મળવાનું મેં નક્કી જ કર્યું
હવું કામચુ કે એ ગરીબ હતો ને એને શ્રીમતો
ગમતા નહોતા મારા માટે આ એક નવું દર
મને ફરી મળવાની એની ઇચ્છા હતી કે કેમ તે હું
નથી જાણતી પણ મને તો હતી જ હું પણ એક
ગુનેગાર શ્રીમત હતી

‘તમે આ એનું વાક્ય લોકો છે ?’ મેં વચ્ચે
પૂછ્યું

“હા, એનું વાક્ય ટાકુ છું એ વખતે એ એવો
હતો” તેણે જણાવ્યું અને એની આંખોમાં એક
અમકારી આવી ગયો એણે વાત ચાતુ કરી

“અમે એક ખીજને રામજી શપ્તએ એટલા નજીક
આવ્યા મને એને વિશે મળવાની તારાવેલી લાગી
મારે એના આદર્શો મળવા હતા ઘણા માણસોને
આદર્શો હોતા નથી પરંતુ એને આદર્શ હતા”

એ બોલી બધું પડી અને મળે શોકમાં રૂબી
મઈ હોય એમ લાગ્યું થોડી વાર હું થોભ્યો પછી
મેં પૂછ્યું

‘એનો શો આદર્શ હતો ?’

‘સેના’ એણે બચ્ચુ જોડે કહ્યું

“સેના ?”

‘સ્વાર્થભુ એણે મને મળેનું કે એણે દુનિયા ખૂબ
જોઈ હતી એ વિશે મારી પછે વિચાર કર્યો હતો
સાર એ લાગ્યો કે સારો વ્યક્તિ જે તિરસ્કાર દિતિ
દેખાય છે એ કારણ માનવીના મનમાં પડેલી
અજિમાનશક્તિ જ છે

મેં અમેરિકાવાસી શ્રીમતોના બચાવ માટે એની
શબ્દશક્તિની વાતો કરી એના જ્ઞાનમાં એણે મધુ
કે એનું દાનવીનું વિરુદ્ધ મેળવવા કોણે સ્વાર્થતામાં
કર્યો ને ? ગરીબોના હુ બેઠેલા કોણે પોતાની પુરાણની
સફર છોડી દીધી ? આજે એ પચુ માણસ તમે મને
જનાયો ? એ બધા તો એમનું નેરિને સોલનું દાન
કરવા નીચી પડ્યા છે’ એની વાત સંજી હતી
મારા જમવામાં જોડવા પુરો આવ્યા હતા એ બધા
પાસે એટલી દાનન તત્તો કે ગરીબોને માટે પુષ્કળ દાન
દાનમાં આપી દેતો જે કાલે પુરાણની સફર પાળી
ન મૂકી પડે

એણે મને આ દર્શન કહ્યું કે ‘માઈ જબ
વગર દનમાં આપતા તમને એની એજ ન લાગે તો
એવા દાનની કઈ શિખ નથી’ એનો અર્થ
સ્વાર્થતામયો હતો, માનવમયો હતો

“એ શું કરેલો હતો ?” મેં પૂછ્યું

‘એક મોગ પુનઃ જન્મને મેં અપાન હતો
એના પગારની મને પૂરેપૂરી ખબર નથી પણ એ

નાની ગમતલી. ઘણુ કરીને વર્ના એને બેઝેક હમર ડાનર મળતા એણે ઘણા મિત્રો સાથે મળીને એક મડળ સ્થાપ્યુ હતુ સૌ પોતાના પગાગો રીન્ને લાગ મડળને આપના એમ ને કડ મેથુ થતુ એતો ઉપયોગ ગરીબોના લના માટે થતો પોતાના આદર્શને જીવનમા ઉતારવાનો આ એનો પ્રયત્ન હતો એવુ એણે મને કહેતુ

એ બધુ ક પતાના ઘોડા જેવુ નથી લાગતુ ? પણ પોતાના આદર્શને એ એટલો વફાદાર હતો કે માગ અતરને એ સ્પર્શી ગયો પાઠાથી એના મિત્રો અને મડળના સમાગમમા મારે આરવાનુ જન્યુ પગ માડુ જીવન આ બધાથી કેટલુ ભિન્ન હતુ !

દુનિયાને ચૂસવાને બદલે એ તો કંઈક આપવા ઇચ્છતા હતા એમનામા પશુપ્રતિ હજુ નહોતી આવી પેસા માટે એ મરી પડતા નહોતા હું ત્યારે એના પ્રસંગમા આવી ત્યારે મને મારી જત એક લુટાગતી લાગી થીમતી રમિતોના-નગતો લાભ લુટવાગ માહેતી હું એક હોઉ એવુ મને લાગ્યુ અને ખરેખર તે સાચો હતો સ્વાર્થ જ વ્યક્તિને અને રાષ્ટ્રને અધમ કરી મૂકે છે

આ બધા તરફ મને મમતા ઊપજી તેઓ ખરેખર મદાન હતા ગેતીના ગભુ જેવા ન્યુયોર્ક શહેરમા એ એક લીલી ઝાયા જેવા હતા બધામાથી એ મને વધુ ગમતો

મે મારી આ વાત એને મ્હી, પણ માગ પ્રેમને એ સાચો માની રાખ્યો નહિ ને અમે ધનિકા નગતાળ જુકાણુ આચરતા હોઈએ ત્યારે એ સાચુ માને પણ કેમ ?

“કાઈક વખતે આવો બમ થાય છે ” મે કહ્યુ

“મે એની બમણા ભાગી-અમે પગળા ”

‘ તમે એરે પગળા ? ’ હું અચરો પાગો

કુમારી કેમ્બ્રિજ પગલોતી ત્રી છે એ અગ્રી હું ખરેખર અચરજ પાગો એને મ્હી જ દલિથી એવા માગો અને જતા જ મળથી વિચારવા લાગો

“દા હું એને પગળી પગલોતે મે એને મેટુ નુસન કર્યુ તેમ જ નગ માટે પગ પગમ વિધિ બી કરી મગ માટે એને પોતાના અદર્શ છોડી

દીધા એથી ઊપગી મારી મઝવણ વધી મને પોતાને હુ હુમરુ પેસાદાર વર્ગની ત્રી લાગતી હતી

અમે બને એમનીમને આનગથી માલીએ છીએ એવુ મણીને પગળા અમાગ પનુવાનુ આ એક જ કાગળ હતુ ન્યોતરે હું આ ગરીમ પ્રસપાતને પનુ જ નહોત તેમ જ એ પગ આવી લાખો ડાનગતી માનિ છુને ન પગળો હોત

જીવનની મહેણીમણીની કાઈ પણ ચોતનાના વિચાર વિના અમે એમમ પગળી ગયા અમે એક-બીમને ખરેખર બધુ જ ચાહીએ છીએ એવુ ધારીને જ અમે પગળા

તમને ક્યારે ય ખ્યાલ આવ્યો છે કે જૂની મહેણીમણીને જની નાખી નવી રીતે જીવન ગાળતુ હોય તો કેટલી મુશ્કેલી આવે છે ?”

મને આવો પ્રશ્ન પુછાશે એરી ચાશા મે નહિ ગણેતી હું તો સ્મિત થઈ ગયો મે જનામ આપ્યો,

“હુ ધારુ છુ કે એવુ તો થાય જ ”

“હા મને એનો કદી ખ્યાલ નહિ આવ્યો પણ એમા વચી મુશીમતો ઊભી થાય છે એમ મે અનુભવે અપ્યુ હુ ક્યારે જ ગરીમ નહોતી ત્યારે એ ગરીમ સિવાય બીનુ કશુ મ્હી હતો નહિ અને પોતાની ખાસે ને કંઈ હતુ એમાથી આપીને પગ એ વધુ ગરીમ બનતો જતો હતો દવે અમે પગળોના હતા એટલે બીનુ કાઈ શ્રીમત પગલેયુ નેટુ હોય એવાં અમે થય કાગળ કે દવે એના પેસ મા કે માગ પેસમા કાઈ જુદાઈ નહોતી અમે એમ થય રતા એ જ કાગળી માગ પેસા એ ‘અમાગ’ થયા હતા આ સિવાય બીનુ મ્હી થઈ શકે નહિ દવે અમારે કેરી રીતે રહેવુ એ પ્રશ્ન આપીને ઊભો જ્યો ને કે આ સમાન માન માવ. કમવતપા નો હતો માટે કા તે ગરીમ સ્ત્રી તરીકે રહેવુ નેઈએ અથવા અમાર મનેએ સપ્તમ ગતો પમદ કરવો નેઈએ

એ વખતે માટે ‘વેશિંગ્ટન સ્ટેવ’મા એમ જૂની દમનુ પગ હતુ ને કે એ શ્રીમત લારીને જ પાવો એવુ હતુ પગ ત્રી શ્રીમતાર્પની દવા એટલે મે નહોતુ મને એ ધર મમતુ નહિ જાત અમે ત્યા ગયા

એ પોતે એક ઘડી ચાલીમા રહેતો હતો ત્યાંથી હું એને મારે ઘેર લાવુ એ જ સ્વાભાવિક હતું

આ એના આદર્શના પતનનું પ્રથમ પહેલું પગથિયું

અમે પગથિયો ઘેર આવ્યા એનું મને અત્યંત રમણ છે અને કથા ય મધુરગતી માણવા નહોતા ગયા એને સદમા અપતા મને લાગતું કે હું એના આદર્શમા લગતી મઠિ હુ એવું મ થયાવ તરીકની પોતાની નામ્ની ચાલુ રાખી હતી અને સેવા કરવામા કાયમ સાથે જ હતા મે મારો પ્રણે પેસો એ મડગને આખો અત્યાર પહેલા એ મારે ઘેર કોઈ દિસ આવેન નહિ તેમ જ હું મારી દોનતથી અને મારો રહેવાતી દેવથી હમેશા શરમાતો એ શરમ મને સ્વાભાવિક લાગતી એથી જ મે એમને મારે ઘેર વહી બોલાવેન નહિ

પરંતુ એ ધર હવે તો એને પોતાનું લાભુ તમે જાણ એ નહિ માનો પણ એને આ વર ખૂબ ગમ્યું "

આ વખતે એણે મારી સાથે જોયું અને હવે જાણે અત્યંત વનોવી નાખે એવો બનાવ આવશે એમ મને લાગ્યું

'હા, મને લાગ્યું કે એ તો એવું જ બને ' મે કહ્યું

"ધર જોડેને એણે મહુ આ કેટલું સુદ લાગે છે! પણ તું જાણે છે કે એ આપણે માટે નથી આપણા જેવા આદર્શવાળા આવા ધરમા ન રહી શકે "

હું એને વેચી શકુ છું મે કહ્યું પણ એ અમારા કેરિન્ડન કુટુંબનું જૂતુ ધર છે એટલે જરા સકાય થાય છે '

'જરૂર સીતે એમ થાય જ' એણે કહ્યું 'આપણે જો આનું ધર નહોત તો આજે આપણે આવા ધરમા વસતાના હતા ? પણ —' એટલું બોલી એ ચૂપ રહી અને પેના રોક્ષાલિસ્ટને ત્યાં જવારે અમે પહેલુપહેલા મળેલા ત્યારે મોસિક વાચતા જેમ માથું હનાવેલુ તેમ અત્યારે કહ્યું

અને આમ અમે નવા ધરની વાત પડતી મૂકી

વેળા કહે છે કે નવા પગથિયાને શરૂઆતમા કઈ વાદ થાય જ છે ને એમા જેની જીવ થાય એનો હાથ અને ત્યામુધી બોળ પર રહે છે

અમારા પગથિયોન જીવનની શરૂઆત પણ વાદથી થઈ પણ આ વાદ મારી ને એની વચ્ચેનો નહોતો પણ એના આદર્શો અને મારો રહેણીંગણો વચ્ચેનો હતો મને ખ્યાન છે કે આમા મે કશો જ ભાગ નહોતો લીધો જો કે મારી ઇચ્છા કોઈ પણ લેવાની તો હતી જ પણ હું જેને પગથી હતી એના મારે તાબ લેતો હતો

'આપણે ધર બદલું જોઈએ આપણા જેવને માટે આ ધર યોગ્ય જ નથી ' એણે કહ્યું

તુરન જ તો અમે જૂનું ધર બદલી શકીએ તેમ ન હતું અને આલુ મોટું ધર ખાની ગખીને અમે બીજે જાકુ ખરચી રહેવા જઈએ એ પણ ઠીક ન લાગ્યું એટલે આખરે અમે એમા જ રહ્યા એવડા મોટા ધરમા મોટા ગખ્યા વિના ચલાવતા

ત્યાંથી એ રોજ સવારે પોતાના મથપાવના કામ માટે જતા, સાજના અમે એના મિત્રોને મળતાં પણ અમે એને અમારે ઘેર વહી નોતરતા નહિ

'આપણે એમને અહીં નોતરો જ ન શકીએ, એ કહેતો એ આપણને સમજી શકે નહિ આપણે અહીંનું જીવન એમને હુ ખી મરશે '

હુ ય આ ધરથી છૂટવા ઇચ્છતી (ઈચ્છતી એટલું જ નહિ પણ તત્કાપક થતી), કાયમને માટે નહિ તો થોડા વખત માટે અને આ ધર લાખી મથણીએ કોમને લાડે આપી દેવાનું કહેતી

'તો તો વગી પૈમા વધશે! ' એણે કહ્યું 'એના કમતા આપણે જેમ રહીએ છીએ એમ જ રહીએ એમા આપણે જેટની બની શકે એટલી સાદાથી રહેયું '

એ સાચું હતું કે, અમે સાદાથી રહેતા પણ મને એટલું તો લાગ્યું કે આ સુદર ધર છોડી જવાની એની જરૂર ઇચ્છા નહોતી અહીં આરામ હતો, મોજ હતી, સુવાળી મળ અને જકડતી નતી

હતી આ બધું એને લવચાવતું હતું જરૂર, આ ધરે જ એને મોગમગહની લાલચમાં ફસાવેા કેવટે ધીરે ધીરે કરતા જેમ બગીચાની દીવાલની કાળજી માળી ન ગણે તો લીના વેનાએ છાઈ વગે છે અને થોડી કાળજી મળતા ખીલી બેઠે છે તેમ થોડી મનએ એને સપૂર્ણ વિનાસી બનાવી દીધો

ધીરે ધીરે ! બધું ધીરે ધીરે એકેક પગથિયુ ઊતરતા માણસ નીચે ત્રવ છે તેમ '.

એણે નીસાસો નાખ્યો અને થોડીન ૫૧ શાત રહી સરોવરના શાત નીર પર નજર દોડાવી ગઈ મને લાગ્યું કે જેવું નામ મને એણે હજી સુધી નહોતું કહ્યું, એની સાથે એ જાણે ફરી જીવી ગઈ નહોય !

“ એકેક પગથિયે ! ” એણે ફરી પાછું બેલવાનું શરૂ કર્યું ‘ એક દિવસ એણે કહ્યું, ‘ વઢાલી ! આવડા મોટા ધરમાં એક પથ્થુ તોડર ન ગંખીને તને હું કેટલી દુ ખી કરું છું ? હું અહીં આવ્યો ત્યાં પહેલા તું જેમ રહેતી હતી એમ રહે ’

પછી બીજું પગથિયું ! એણે મને કહ્યું કે, ‘ આટલો પગાર લેવા માગ જેવો પુસ્તકાલયમાં કામ કરવા જ્ઞન એ મને એક નાટક કરતો હોઉ એવું લાગે છે એને મદ્યે મારા કરના ઓછા સાધનવાળાને આ જગ્યા સોંપી હું નીકળી જઉં એ વધારે આડું છે મારા કરતા કાઈ ગમેતને વર્ષના એ બે હજાર ડોલર મળે એ ઈચ્છાનીય નથી ? ’ મને હું એ જગ્યા પચાની પડ્યો છું એની શરમ થાય છે ’

હવે ત્યારે ત્યારે નીચે ઊતરવાના કોઈ પગથા લરતો ત્યારે એ જાણે મારે ખાતર કંઈક કરી કરી ગલો હોય એમ ઢોંગ જતો

‘ નગતાગ જૂઠાણું ! એણે આપમતવમી નહોતું થવું જોઈતું અને મને દુ ખી નહોતી કરી પોતાની સગડ ખાતર એણે મને સગડમાં નહોતી મૂકી અને હવે નહોતી પાડી એ મને એના આદર્શ તરફ વર્ષ જ્ઞન એમ હું ઈચ્છતી હતી, એટલા ખાતર જ તો હું એને પગણી હતી પણ જીવદાનો એ મારે ખાતર એનો આદર્શ હોવો જતો હતો

હું મારી લામી વાતથી તમને કટાણો નહિ આપુ જે બન્ધુ હતું તે આ છે ધીરે ધીરે કરતા એની વિનાસની ઇચ્છા વધતી ગઈ ને એને એશઆ-ગમતી તત્વ પ યાગી, ને કે એવી લાગણી મને ક્યારેય નથી ઉત્ભરી હું ધારું છું કે જેણે એવો અનુલવ કર્યો નથી અને જે અત્યત ગરીબાઈમાંથી એકદમ શ્રીમત થઈ ગયો હોય છે તેને જ આવી ઉત્કંઠા થાય છે

એક વખત જે પોતાના પગ જમીન પર મૂકીને ચાલેતા, તેને અત્યારે આઠાશમાં ઊડતો જોઈને મને ચૂચવણ થઈ મને એવી કંપના કદી નહિ આવે-રી કે આવો માણસ આટલી હદે જઈ શકે ”

“ પણ તમે એના નિર્દયની સામે ન થયા ? ” મારાથી આટલું બોલ્યા વિના ન ગઈવાયું

“ તા કદી નહિ ” એણે સખત અવાજથી કહ્યું ‘ એ મને માગ કરતા વણેા મહાન લાગેવો તેથી તો મેં એને મારી જત સોંપી દીધે-રી, હું એને શકી શકી નહિ મારા કરતા એ વધારે મજબૂત હતો એના કરતા વધારે મજબૂત હોવાનો પ્રયત્ન મેં ન કર્યો હું જે ઝાઈ કરી રાખતો તે ફક્ત એની ટીમ ! ”

ત્યારે એ છેલ્લો સખ્ત બોની ત્યારે એના અતજ્ઞા કંટોરતા વ્યાપી ગઈ

‘ એ એની સાગિતી ! ’ એટલું આતેથી વધારામાં એ બોલી

‘ શેની સાગિતી ? ’ મેં પૂછ્યું

“ મેં એને કદી નહોતો ચાહ્યો એની હું તો માત્ર એના આદર્શોને ચાહતી હતી પરંતુ ત્યારે તમે સાચી ગતે કાઈને ચાહતા હો છો ત્યારે આજમુ બનીને બેસી રહેતા નથી એના ટીમકાર પણ બની રાખતા નથી તમારે એને ખૂબ મદદ કરવી જોઈએ ત્યારે તમે મઈ પુરવને ખૂબ ચાહતા હો ત્યારે એના તરફ દવાઈ બન્ધુ જોઈએ ને તમે એને દારૂડિયો કે બિચારી બની જતા જુઓ તો તમને દુ ખ થાય, ખૂબ દુ ખ થાય પણ આવા દુ ખમાં ચાહતું એ મારા માટે ધારું સુન્દર હતું હું એને ચાહી શકી જ નહોતી અને ત્યારે છેલ્લે મને

જાણ્યું થઈ કે એના આદર્શો જતા ગયા છે, એની સાચી વસ્તુઓ જતી રહી છે, ત્યારે એને આદર્શો મેં તદ્દન છોડી દીધો "

"અને આ બધું તમે એને જણાવ્યું ?"

'હા, છેલ્લે એ પણ કહ્યું કે 'હું નહીં નથી' મારી પાસે જે મિલખત હતી એમાંથી અરધી એને આપીને હું ચાની નીકળી તમે ક્યારેય મિ હેન્ડિશ સિગરેટ, મિલમાલેક ને પોલોના બેનાડીનું નામ જાણ્યું કે ?"

"જરૂર એનું નામ કોણે નહિ સાંભળ્યું હોય ! અમેરિકાના ધણા ધનકુમેરોમાં એનું નામ પણ સારી ગતે જાણીતું છે "

"હું એમાં લીવરમોટરની પત્ની હતી "

હું અચળો પામ્યો ને શાંત થઈ ગયો હવે એણે કહ્યું

"એ એના આદર્શ સાથે મૃત્યુ પામ્યો છે અને મારા માટે તમે જીવ્યો છો કે હું યુ હુ, પણ આને હું કાળજીથી સલાખી રાખીશ, કાળજી કે મેં ભલકર જૂન કરી છે "

"શું ?"

'મે પ્રેમ કરવામાં જારે જૂન કરી પુરખને આહવાને બદલે હું એના આદર્શને ચાહતી હતી અને એની સગ્ન મને મળી ચૂકી '

એ ગતિએ કુમારી કેરિન્ડનની જોરડીમાંથી હું પાઉં આ પો ત્યારે મિ મેગન મને મોટા જોરડામાં મળ્યો

"અત્યાઃ સુધી હું એની સાથે હતો !"

એણે પૂછ્યું

મે માથું હલા યુ એ મને અત્યાઃ મળ્યો એથી એના તરફ નિરંકર આ પો

"હીક ત્યારે, મારે તને ૫૦૦ લોગ આપવાના " તે બોલ્યો

"કાલ સવાર સુધી રાહ ને એ સાગુ છે " મે દુઃખાણથી પતા યુ 'હું માનુ છું કે આપણી યગત ત્રણચાર વખત મળવાની છે માટે તારા પૈસા અત્યારે કાઈ પણ રીતે હું નહિ લઉં "

અને હું ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો

મે કુમારી કેરિન્ડનને બીજી સવારે મળવા વિષે કાઈ વાત તો નહોતી કરી

બીજે દિવસે સવારે મોકાડાના ટાગા જેવા લાગ્યા ને પાતળા અક્ષરોમાં નીચે મુજબની એક ચિઠ્ઠી મને મળી જે વાચતા પણ મુશ્કેલી પડી તેમાં નીચે મુજબ લખ્યું હતું

'હું તને તમને હવે નહિ મળુ અત્યારે જ ખતર પડી કે તમે મને શા માટે જાણવા ઇચ્છતા હતા '

મને ખતર પડી કે ચિઠ્ઠીની લેખિકા પહેલી પેરોટ સ્પીડર જેન્ડ જવા રવાના થઈ ચૂકી છે

પેરી સફેદ વાળવાળો ધરતો ચામડીએ જ નકી આ વાત કહી દીધી હતી

સમાજવાદ—વર્ગવિગ્રહ નહિ, પણ વર્ગમેળદ્વારા

શ્રી. જગજનાથ દેસાઈ

જ્યા જે ત્યારે આપણે સમાજવાદનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે ત્યારે

તેની સાથે વર્ગવિગ્રહ શબ્દ અચૂક આવે છે સમાજવાદી કાર્યકરો અને લેખકોનાં ભાષણો અને લેખોમાં પણ વર્ગવિગ્રહનો એટલો બધો ઉલ્લેખ થાય છે કે જાણે વર્ગવિગ્રહ એ સમાજવાદનો પર્યાયવાચક શબ્દ ન હોય! જેમ કાન્તિની સાથે હિંસા અને ધર્મની સાથે ત્યાગ-નપશ્ચાત્તા પચાલ માણસોને આવ્યા જ કરે છે તેમ સમાજવાદ સાથે વર્ગવિગ્રહનો પચાલ લેણેને આવ્યા વગર રહેતો નથી આ વર્ગવિગ્રહના પચાલથી સમાજવાદના પ્રચારને ઊંચડું વિધન નડતું છે, અને સમાજવાદની નવસર્જનની સક્રિય બાબતને બદલે તેની ખંડનાત્મક બાબત ઉપર વધુ બાર મૂકવાની કૃતિને કારણે સમાજવાદની સામી ઓળખ લોકોએ કરી નથી.

વર્ગવિગ્રહ દ્વારા સમાજવાદ સિદ્ધ કરવાની હિમાયત કરનારાઓની દલીલ એ છે કે દુનિયામાં બે વર્ગો છે : એક શ્રીમતોનો અને બીજો ગરીબોનો, એક શોષકોનો અને બીજો શોષિતોનો. આ વર્ગો વચ્ચેનો વિગ્રહ ધણી જૂના વખતથી ચાલ્યા કરે છે. અને તેમાં શોષકોએ પોતાના હિતને અનુકૂળ એવી સમાજરચના સત્તાને બંધે કરી છે આવી સામે શોષિતોમાં વર્ગભાવ કરાવી તેમને સંગઠિત કરીને શોષકોની સામે વિગ્રહમાં ઉતારવા અને શોષકોને પરાસ્ત કરીને વર્ગબેદો નાબૂદ કરવા અને આજ સુધી જે શોષિતો દત્તા તેમનાં હિતોને અનુકૂળ એવી સમાજરચના કરવી મૂડીવાદીઓ અને શોષકોના સ્વાર્થની દૃષ્ટિએ આ નવી સમાજરચના અનુકૂળ નહિ આવે તેથી તેઓ સમાજવાદની રચાપતામાં—સમાજના આર્થિક પુનર્વિધાનમાં કદી સાથ આપવાના નથી; આટલુંજ નહિ પણ બનશે ત્યાં સુધી તેને

રોકવાના. આથી વર્ગવિગ્રહ અનિવાર્ય છે. આ તેમની દલીલોનો સાર છે.

બીજા ઘણા વાદો અને પરંપરાઓની માફક આમાં પણ કેટલીક વસ્તુ ગૃહિત લેવામાં આવી છે. જે આ ગૃહિત વસ્તુને ન સ્વીકારીએ તો તેના ઉપર આગેલી આખી વિચાર-ધર્મગતનો છેદ ઘસી જાય છે. દાખલા તરીકે કોઈ ચૂંટા ધૂતી આપે સમાજને પૂછીએ તો કહેશે કે હિંદમાં જાતિ બે, એક હિંદુ અને બીજી મુસ્લિમ, આ બંનેનો મેળ કદી મળવાનો નથી; એમ કહીને તે આગળ ચાલે. જે કોઈ યુમાસ્તાને પૂછીએ તો તેની દુનિયાનું વર્ગીકરણ શેક અને નોકર એવા બે વર્ગોમાં થશે. કોઈ જાતીયજ્ઞાનના રસમને પૂછ્યું તો તેની દુનિયાના બે વર્ગો, સ્ત્રી અને પુરુષ એવા પડશે. કોઈ પેદાશોને પૂછ્યું તો તે બદલ અને જગત એવા બે ભાગો દર્શાવશે અને એકને સત્ય અને બીજાને મિથ્યા કહશે આમ જગતને જોવાની અને ઈતિહાસના મૂલ્યાંકન કરવાની અનેક દૃષ્ટિઓ હોય છે. તેમાં અમુકાશ સત્ય હોય તો પણ તે એકાંગી સત્ય છે, સર્વાંગી સત્યની રજૂઆત નહિ પણ અમુક વિચિત્ર ચરમાદ્વારા જગતને જોવાનો અને સમજવાનો પ્રયાસ છે. સમાજવાદમાં પણ આવી જ વસ્તુ બની છે. જગતમાં શોષકો અને શોષિતો એવા બે સ્પષ્ટ વર્ગો નથી. જે શોષકો ગણાય છે, તેમનું પણ બીજાઓ શોષણ કરતા હોય છે, અને જે શોષિતો ગણાય છે, તેઓ પોતે પણ બીજાનું શોષણ કરતા હોય છે. એટલે સત્ય તો એ જ છે કે આપણે બધા વર્તમાન સમાજવ્યવહાર માનવસંકાર અને બહુલતા ધોરણે નહિ ચાલતાં શોષણ અને આધિના સ્વાર્થની દૃષ્ટિએ ચાલે છે. એટલે આખી સમાજવ્યવસ્થા કુષિત છે, જેના ગેરફાયદા શ્રીમતો અને ગરીબો

ફાન્સ. શા માટે યુદ્ધમાં છે ?

શ્રી. હુંગરશી ધરમશી સંપત

દેગરિવાતિ

શિયાને બાદ કરતા ફાન્સ દેશ યુરોપમાં સૌથી મોટો દેશ છે. યુરોપમાં એનું અગત્ય નહીં હોઈ તે મદાન સામાન્ય ગણાય છે. એની ઉત્તરમાં ઈંગ્લેન્ડ સાથેના લામો કિનારો, પશ્ચિમમાં અંગ્લેશિય નદી લામો કિનારો અને દક્ષિણમાં જમ્મીય મધુ તો અખત્યનો કિનારો. આમ ફાન્સની દરિયાઈ સ્થિતિ ધણી સરસ હોઈ તેનું ધણું મદદર આક્રવામાં આવે છે. દુનિયા સાથેના વપારને માટે આ સાગમમાં સારી મજબૂત કરેલાય.

એના વસ્તી અને વિસ્તાર નીચે મુજબ છે.

શેનફ્રાંક (ચોરસમાઈલ) ૨૧૨૧૫૬

વસ્તી-૪૧૮૩૪૬૦૦ (સાર કરી, અદાર લાખ)

મુખ્ય શહેર પેરિસની વસ્તી-૨૮૬૧૦૦૦

(૨૬ લાખ)

બીજા શહેર માર્સેઈલની વસ્તી-આઠ લાખ

ફાન્સની વસ્તી વિશેષ વધતી નથી આથી તેના પાડોશી જર્મનીની વસ્તી વધતી જતી જોઈ તેને ચિંતા પેડી છે. કાઝી વસ્તી, એ દેશનું ઉત્પાદન કરનાર અને સૈન્યનું કામ આપનાર રાષ્ટ્રિય ગણાય છે. આથી ફ્રેન્ચ સરકાર વધારે સત્તાનો ઉત્પાદન કરનાર માળાપોને પેન્શનો આપે છે. આથી જોઈ દેશ છે કે ફાન્સની આજનો મોટામાં મોટો પ્રશ્ન વસ્તીકેમ વધારવી તે છે.

ખં રાસુ

સને ૧૮૭૦ ની સાલથી ફાન્સ પ્રમસતાક ગાજ્ય છે. એનો પ્રમુખ સાત વરસ માટે ચૂંટાય છે. આખરે લેબુન છેલ્લા સાત વરસથી પ્રમુખ છે. મોટા

પ્રધાન અને બીજા ૧૬ પ્રધાનોને જે પસંદ પાડે છે તેમાં વિશેષ પ્રતિનિધિત્વ હોય તેમાંથી પ્રમુખ ચૂંટી કાઢે છે. ફાન્સની પ્રમ ગાજ્યકારણમાં બહુ તરગી છે. પ્રધાનમંડળો વાગવાગ બદલાય છે. ધણી વખત તે પ્રધાનમંડળનું આયુષ્ય થોડા દિવસોનું જ રહે છે. ચેન્ગ જોઈ કેપ્યુટીજના સભ્યો આગ વગસ માટે ચૂંટાય છે. ૨૧ વરસના દરેક શહેરને મંત્રી હક છે. સેનેટના ૩૧૪ સભ્યો હોય છે. તેમની ચૂંટણી માટે ૪૦ વરસની દરેક વ્યક્તિને હક છે. સત્તા સર્વ પાર્લિમેન્ટમાં કાયદાનુસાર સોંપાયેની છે.

લોકો

ફાન્સના લોકો ગીની, રસીના અને મળતાવડ છે. એ પ્રમમાં ગગને નથી, આમડીનો હેય મુન નથી. સીદીઓને પણ મેમાવડાઓમાં સમભાવે ભાગ લેવા મળે છે. લોકોમાં ધર્મદ્રવ્ય પણ મિનકુલ નથી. ગાજ્ય કોઈપણ ધર્મને રનીમગત નથી. શ્રીપુરુષોના સમાન હક માટે પ્રમ આમડી છે. ફાન્સના લોકો સમૃદ્ધિમાં યુરોપમાં ક્રીયા ગણાય છે. ફ્રેન્ચ લાખા ઉચ્ચ સાહિત્ય માટે ખૂબ પ્રસિદ્ધ છે. વિદ્વાનોનો ત્યા ખૂબ આદર થાય છે. ફ્રાન્સમાં લલિતમ્માઓનું પણ ખૂબ માન છે. ફ્રેન્ચ લાખા આખા યુરોપમાં સમભાવ છે. યુરોપમાં જે દિદુસ્તાની છે ફ્રેન્ચ લોકો સાહિત્ય છે. યુદ્ધ તરફ એમને તિરસ્કાર છે. જીવનમાં મોળ, સૌદર્ય અને લાલિત્ય એ દષ્ટિ ગાખી તેઓ વસ્ત્રા જૂથણા અને નિલ્યનો વ્યવહાર થોડો છે. લોકો સ્વતંત્રતાપ્રિય પણ ખૂબ છે. ત્યા સમાજવાદીઓનું વિશેષ પ્રાણવ છે. એમના બે નણ પક્ષો વચ્ચે રાજ કરવારનું શાસન રહે છે. સ્વતંત્ર ફ્રેન્ચ લોકો દેશને

૧૫ કુનારા છે દેશને માટે એ ગળીના લોકો દેશને માટે પ્રાણાર્પણ પણ કરવા તૈયાર રહે છે દેશના ખર્ચ અને અર્થવ્યવસ્થા

સતે ૧૯૦૪ મા ફ્રાન્સની પેદાશ ૪૭ અમજાફની હતી * ખર્ચ ૪૮ અમજાફ ફ્રાન્ક હતુ પેદાશ કુખ્ય ડરોમાથી થાય છે હમણા યુદ્ધના વચગાના રોને નીચે પેદાશ દોઢી ઉપગત થઈ ગઈ છે, ખર્ચ ચારગણુ વધુ છે સતે ૧૯૩૪ મા યુદ્ધમા સાધનો પાછળ દશ અમજાફ ફ્રાન્ક ખર્ચમાં હતો આ યુદ્ધગળમા તે ખર્ચ ચાવીસ અમજાફ ફ્રાન્ક પહોંચેલ છે નોકાને માટે પ્રાથમિક શિક્ષણ ફ્રાન્સિયાત અને મફત છે, કુન કેળવણી પાછળ વાર્ષિક ચાર અમજાફ ફ્રાન્ક ખર્ચાય છે આ ઉપરાંત વૃદ્ધોને પેન્શન, બેમરોને મથુ, અશક્તોને સદાય ઇત્યાદિ પાછળ દશ અમજાફ ખર્ચાય છે ફ્રેન્ચ પ્રજા અંગ્રેજોની પેટે ધનવાન નથી, પણ અંગ્રેજોમા થોડો વ્યક્તિઓ અતિ ધનવાન છે અને ફ્રેન્ચોમા ધન મધ્યમ વર્ગમા વહેંચાયેલુ છે અંગ્રેજોમા ૬૭ ટકા પ્રજા ઉલોગોમા અને ૧૩ ટકા ખેતીવાડી પાછળ રોમથેથી છે ત્યારે ફ્રાન્સમા ઉલોગ અને ખેતીવાડી પાછળ રોમથેની પ્રજાના ટકા અધો અર્ધ સમાન ગણતરીએ છે ફ્રાન્સનુ કચ્છ બે ખર્ચ ફ્રાન્સુ છે તે ધણુ ખરુ પોતાના દેશમા જ બિચુ કરેલુ છે એકઠરે ફ્રાન્સની પ્રજા સુખી છે, ફ્રાન્સમા ૫૦ લાખ પરદેશીઓ (મુખ્યત્વે ઇટાલિયનો) રહે છે રાજકીય ઇતિહાસ

અનેક સદીઓ સુધી ફ્રાન્સમા વેંકોષ અને છુર્મોન વચના રાજાઓનુ શાસન હતુ અંગ્રેજો અને ફ્રેન્ચોને સનન ચાર્લોસ વોર્ડી સુની હાલેર ચાલુ બને વચ્ચે અનેક યુદ્ધો થયા હણા મધ્ય સુધી ફ્રાન્સનુ કેને યર અંગ્રેજોના કમળમા રહ્યુ સતરમી સોમા લુઈસીઆ (ગળ) ના સમયમા ફ્રાન્સમા ખૂબ ચક્તી થઈ લુઈ પદરમાના સમયમા ગળઓની વિનાસિતા બેદદ વધી ગઈ હતી ગળ આ અખીરે પ્રજા ઉપર અનેમવિષ આમ્મ કરો નાખી, ગરીબ પ્રજાના પૈસામાથી મન લાનતી ગોળમળવેડો ઉગવવા લાગ્યા કુમરોને લીધે

લોકો મરતા હતા ત્યારે પણ ગળ અને અખીરે નાચગ અને મહેફિલોમા મુનતાન રહેતા હતા અને પ્રજા વીફગી સોળમા લુઈ વિરુદ્ધ પ્રજાએ બળવો કર્યો. આ બળવો ફ્રેન્ચ વિખ્ખવને નામે મચ્છર છે

વિખખમા ગળરાણી કેદ પકડાયા પ્રજાઅગિન હુદ્દા કરી બેઠો હતો તેણે પોતાની નવાળામા અખીર-ઉમગવ અને એમના કુટુંબીઓને પોતાની લાલ જામે લાખી પસારી પસારીને ઝડપ્યા, અનેકોના શિરચ્છેદ થયા, અનેકોના ધરમ્મો અને વાડીવજ્જા લૂટાયા, બગાયા, કછક લાગી છૂટયા પછી કેદમા પડેના ગળરાણી અને ગળકુમારના મસ્તકોને રાળી નાખ્યા ગળ પ્રત્યે વફાદારીનો શબ્દ સગ્મે ઉચ્ચારનાગતો કે ગળ પ્રત્યેની વફાદારીને જોતી ઉપર શક ગયો તેવા હજારો સ્ત્રીપુરુષોનો નાશ કરવામા આવ્યો વોફા એવા જોશે ચડ્યા હતા કે ગળની વહારે આવેના પરગળ્યના મૈન્યોને પણ એમણે ઉડાડી દીધા ત્યારપછી પ્રજામાના ઉદ્ધામ પડે રોજસપિરના હાથમા ગળની કુલ સત્તા મૂકી આ પડે પણ પોતાની નીતિની વિરુદ્ધ જનાર હજારો વ્યક્તિઓને ફાસીએ ચડાવી, ડાકા ભોનશમા ભડાગી અગળતા અગળતા આખા ફ્રાન્સમા કયાય નવસ્થા નહોતી

આ અધાધૂધીમાથી નેપોનિયનનો સિનારો એમ્મ અબ્દાલીને મહાર આવ્યો ફ્રાન્સની દક્ષિણે આવેના નાના ટાપુ કાર્સિકાના એ. ગરીમ ગૃહમ્મનો એ છોકરો નેપોલિયન બોનાપાર્ટ સેન્યમા પોતાની હોસિયારી બતાવતો આગળ જતો ફ્રાન્સનો સર્વ સત્તાધીશ બન્યો એણે ફ્રેન્ચ પ્રજાને પોતાના વ્યક્તિ ત્વથી ચૂપ કરી દીધી એ શહેનશાહ બન્યો એણે ઓમિદયા, પ્રસિયા, ર્પેન અને ઇટાલિયા મૈન્યોને મહાત કરી તે દેશોનુ આધિપત્ય મેળવ્યુ જમીન પરની લાઘમિયા અંગ્રેજોને પણ દરાઆ પણ અંગ્રેજો સામે દિગ્ગાની લાઘમિયા એ હાથો અંગ્રેજ નીમા-એનાપનિ નેમને એના કાફાને વેગ-વિખેર કરી નાખ્યો, ભર દિરાળે ગરિસા પર ચડકી કરવા જતાં એના સાડા ચાર લાખના સેન્યમાથી બહુ થોડા

સિપાહીઓ છૂવતા પાઝ વળા અહીંથી એ યુદ્ધ-
વિશારદની પડતી યશ્ન હતી અને અંગ્રેજોના હુકમ
નીચે એને સેટ હેલિનીના ટાપુમાં કેદ થઈ પડ્યું પડ્યું

ફ્રાન્સના નીચ નેપોલિયને પ્રશિયા (જર્મની)
સાથે યુદ્ધ જાહેર કર્યું આ યુદ્ધમાં સને ૧૮૭૦ માં
ફ્રાન્સ હાર્યું એને એનેસ લોરેના બે પ્રાંતો અને
બોર્ને મેરે દેડ આપવે પડ્યો એ પછી પ્રજાએ
કોઈ ગામને ફ્રાન્સની હુકમત કરવા આવવા ન દીધો
તારથી આજ પર્વત ત્યા પ્રજાસત્તાક ગામ રહ્યું છે

પણ એ જ સમયે પ્રશિયાના પ્રિન્સ ગિરમર્કિ
જર્મન સામ્રાજ્યની સ્થાપના કરી હતી તે સમયથી
અંક ક્રોડની ચતીવાળા જર્મની અને સવા ગાર
ક્રોડની વસ્તીવાળા ફ્રાન્સ વચ્ચે વૈમનારપ આવે છે
અને એકબીજાની ઉપર ધા મારવાની તક શોધતા હોય
છે અને ધા મારે છે જર્મનીના વધતા જતા બળની
ફ્રાન્સને સંતત ચિંતા રહે છે

સને ૧૮૭૪-૭૮ નું મહા યુદ્ધ

૧૮૭૪-૭૮ માં ઇંગ્લેન્ડ સાથે મળી ફ્રાન્સે પારકા
કનિયો ઉછીનો લઈને પશ્ચ જર્મનીને મારવાની તક
ઝડપી લપકર દુકાળને કારણે જર્મની હાર્યું જર્મનીના
આનીસ લાખ માણસો મર્યા ને ધવાયા ત્રીસ લાખ
વિવવાઓ બની ૭ કરોડ પૌંડનો દડ એની ઉપર
ટાકાયો (આ દડના બે ત્રય હપ્તાજ જર્મનીએ ભરી)
એની રનીમરો, મનવારો અને આખા નીકાલનો નાશ
થયો એના વિમાનો ગયા એના સર્વે સરથાનો
ગયા, એનું પરદેશી ૧૦૦૦ અનજોનું લેણું જપ્ત થયું,
એનું સૈન્ય વિખેરી નાખાયા આખું એના
ઉલોગોનો નાશ થયો એને પોતાને ત્યા બુખમરો
ચાનસો હતો છતાં છુનેવા ગળ્યોને એણે અનાજ
આપવું પડ્યું હતું આ બધા ઉપરાત એની ખાળોનો
પ્રદેશ સાર અને રૂદર પ્રાંતો ફ્રાન્સે કમળે લીધા
રૂદરમાં સત્તામદ આનું કમળગરી જર્મનીના નાણુને
તોડી નાખ્યું ફ્રાન્સે આખા જર્મનીને તોડી નાખ્યું
ફ્રાન્સ અને ઇંગ્લેન્ડની વિરુદ્ધ નીતિઓ

જર્મનીને તોડી નાખી ફ્રાન્સ આખા યુરોપમાં
સર્વસત્તાધીશ બનવા ઇચ્છતું હતું એનું સૈન્ય એ

સમયે યુરોપમાં શ્રેષ્ઠ હતું પણ અંગ્રેજોની નીતિ
યુરોપમાં કોઈ એક રાજ્યને અતિ બળવાન થવા દેવાની
નહોતી આથી ફ્રાન્સ અને ઇંગ્લેન્ડની મૈત્રી ટકી નહિ
અંગ્રેજો જર્મનીનો પુનરુદ્ધાર કરી ફ્રાન્સની સમે મજબૂત
હરીફ બિભો કરવા માગતા હતા બીજી બાજુ
ફ્રાન્સે અંગ્રેજોની વિરુદ્ધ તુર્ફ સાથે સુનેદ કરી,
અંગ્રેજોની ઉપેક્ષા કરી નશિયા સાથે સુનેદ કરી
પ્રજાસધમા અંગ્રેજો અને ફ્રેન્ચો મેલબીઓ હતા હવે
બંનેની રાજ્યનીતિ સામસામી અથવા લાગી

ફ્રાન્સે ઇંગ્લેન્ડને સહકાર મૂકી દીધો, પણ જર્મની
એડુ થાય છે તે વાતની આશંકાથી તે બન પામવા
લાગ્યું આથી એણે બેલ્જિયમ, રુમાનિયા, એક્રોસોવેકિયા,
તુર્કી પોલેન્ડ વિગેરે નાના રાજ્યોને ખૂબ નજા ધીરી
એમની સથે સધિઓ કરી પોતાના મિત્રાનું રાજ્ય
જિજ્ઞાસુ કર્યું પ્રજાસધમા જર્મનીને તેણે અને બાજુથી
મુસ્લીમો મધવા માણ્યું અંગ્રેજોએ હિંદ અને પોતાના
બીજા તામાના દેશોને પ્રજાસધના સમ્ય બનાવી
બહુમતિ પોતાને ગણે એવા પ્રયત્ન કરવા માણ્યો,
ફ્રાન્સે પોતાના મિત્રોની મદદી એને હાથવા માણ્યું
પ્રજાસવ એ પ્રજાસધ ન રહેતા આ બે મહારાજોની
રાજ્યમનનું મેદાન બની ગયો

યુદ્ધ પછીના ૫૬૦ વર્ષો આ બંને રાજ્યો વચ્ચે
ખૂબ ગળદારી અને આર્થિક ખેડવાબુના પ્રયાં ફ્રાન્સે
સોનાનો જથ્થો એકત્ર કરી ઇંગ્લેન્ડના ચનગુને મુસ્લીમો
મધ્ય, ઇંગ્લેન્ડને એથી ૧૯૩૧ માં સોનાનું અથાણું મૂકી
દેનું પડ્યું એણે જાપાનને રોકા આપી તેને મધ્યગિયા
લેવા દીધું અને તેની મિત્રતાની માગણી મજબૂત કરી
ફ્રાન્સના ચનગુને યુગવવાનો પેરોઓ કરી ફ્રાન્સને
માટે આર્થિક કળતુ થયું કર્યું ફ્રાન્સ એમાં ૭ વરસ
સુધી ખૂતેયું રહ્યું ફ્રાન્સે ઇંગ્લેન્ડને એમિરિટીના
જીતવા દેવાની સમજના કરી અંગ્રેજો વિરુદ્ધ તેની
રોસ્તી સાધી અંગ્રેજો જર્મનીને તોળા વિલાસ મિન-
અટમવને કરવા દીધો, જર્મનીને એણે રાષ્ટ્રની
મિનેમદી કરવા દીધી, એમિરિટા અને સુરેશન પ્રદેશ
લેવા દીધા આખા ફ્રાન્સે કરાવી શકે તેવો લેનો
પાકોશી તંધાર કરવા માણ્યો ૧૮૫૫ બારે કમવાય
અને આર્થિક યુદ્ધો આપ્યા

પણ આ બંનેના વૈમનસ્યે યુરોપનો અને જગતનો મામલો બગડેના ચાલ્યો. આ સ્થિતિએ જ હેર હિટલરને જન્માવ્યો.

હેર હિટલર ૧૯૩૩ ના ફેબ્રુઆરીમાં જર્મનીના સત્તાધીશપદે આવ્યો ત્યારે તેને જર્મનીના વિદ્યાસના માર્ગો ધબ્બા સાફ દેખાયા, એણે પ્રવચનને છોડ્યો. લોકોની પાસે પોતાની તીખી જ્ઞાનમાં અવિધ્યનો ઉત્તરવલ કાર્યક્રમ મૂક્યો. આંતરિક સંગઠન મજબૂત બનાવી, લોકોને ફરી કરી ઈંગ્લેન્ડ-ફ્રાન્સના વૈમનસ્યનો લાભ ઉઠાવી ફ્રાન્સના સર્વોપરિષ્ઠા નીચેનાં નાનાં રાજ્યોને અતુર્નીતિ અને બહુનીતિયો ફ્રાન્સની લાગવદ્ધમાંથી છોડવો પોતાનો દાર બેસાડવા માંડ્યો. ફ્રાન્સને આઘસામગ્રીની ત્રુટિ નડાતી. પણ જર્મનીને એ વિષેની ખેંચ હતી એટલે પરદેશોનું તે ગ્રાહક બની શકે તેમ હતું. તેણે આઘસામગ્રી, વંચા અને યુદ્ધની સામગ્રી અને કાચાં કચો એ રાજ્યો પાસેથી ખરીદવા માંડ્યાં અને સંબંધ બાંધી લાગવદ્ધ જમાવવા માંડી. મને કમને પણ સૌ જર્મની તરફ ખેંચાયા.

અને બીજાં રાજ્યો.

બીજાં રાજ્યોની સ્થિતિ ધણી ગમડાળ બની. રાજ્યો પરસ્પર અસંતોષ અને અવિશ્વાસથી ભ્રેતાં હતાં. ફ્રાંસ, બ્રિટિશ અને સ્પેનનાં રાજ્યોમાં પણ યતુતા પ્રવર્તતી હતી. ઇટાલિ પોતાના લાભ માટે ટાંપીને બેસી રહેતું હતું, પરિણામે બધાં રાજ્યો એક-બીજાંથી ડરવા અને એકબીજાને ડરાવવા અને પાડી નાખવા તત્પર રહેતાં, એકમેક સામે આર્થિક યુદ્ધે માંડતાં, એકબીજાના માલની આવાત આડે મોટી જાકાતી દીવાલો ઊભી કરતાં, એકબીજાને નિકાસ-વેપાર તોડવા મથતાં, એકબીજાનાં ચક્રણોને કુમાવવાની વેતરણ કરતાં. અચી સર્વે રથને અસંગઠના વ્યાપેલી રહેતો. એક ટેકાણે કુમાળ હોય તો એ જ સમયે બીજો ટેકાણે માલના બરાવતો પ્રત મૂંઝવેના હોય અને બેઠારી ન વરે, ભાવો તૂટી ન જાય. તે માટે બરખાં રહેતા માલનો નાશ કરવો પડેના હોય.

ફ્રાન્સે યુરોપને ગરવાને પોતાનું જોડું સંચ તૈયાર રાખ્યું. જર્મનીને ભાંચા પડી જતું સંચમાં

ઘટાડો ન કર્યો. જર્મનીએ ફરી સત્તા પર આવવા આખી પ્રવચન તવરચના યુદ્ધસામગ્રીની આસપાસ જ રચી જર્મની સત્તર થવા માંડ્યું અને બીજાં રાજ્યોએ પોતપોતાની સક્તિના પ્રમાણમાં લશ્કરને માર્ગે દોટ દેવા માંડી ઇટાલિ, જપાન અને જર્મનીને ભેડું સૌ પોતાને ત્યાં વિમાનો, રટીમરો, તોપો અને દારૂગોળો તૈયાર કરવા માંડ્યા. યુરોપનો લશ્કર પાછળ વાર્ષિક ખર્ચો એક અજબમાંથી નવ અજબ પૌંડ સુધી પહોંચ્યો. પ્રજાનું જીવનનિર્વાહ અને જીવનસુખ માટે પરસેવો પાડીને પેદા થતું ધન જીવનનાશ અને જીવનદુઃખ માટે વપરાવા લાગ્યું. પ્રજાની પેદાશનો મોયો ભાગ જીવનનાશની યુદ્ધસામગ્રી પાછળ ખર્ચાવા લાગ્યો. સત્તાધીશોની ધાંકે પ્રજા પોતાના મનમાં જોડું જોડું પણ આશ્વાસન ઊભું કરવા મથે છે કે એ જીવનનાશમાંથી મહાજીવનનું નિર્માણ ઊભું થવાનું છે. પણ એને દેશે એવો વિશ્વાસ નથી, પણ એ લાચાર છે.

પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ, બધી દિશાએ મહાસાગર રાખીને દુનિયાથી દૂર પડેલું અમેરિકા પણ શાંત નથી. ઇટાલિ, જર્મની, ફ્રાન્સ, ઇંગ્લેન્ડ, બ્રિટિશ, અનેક રાજ્યોને એણે નાણાં ધીર્યાં છે. પહેલા મહા-યુદ્ધમાં ધીરેલા એ અજબ પૌંડ એના લેણા નીકળે છે. પણ એનું લેણું જોડું થતું છે. પહેલાં ત્રણ આ વર્ષો સુધી એને વ્યાજ મળ્યું. પછી તો સૌની અરજને વચ થઈ વ્યાજનો દર ઓછો કર્યો જગ દોષ એને વ્યાજ પણ ભરવું નથી, મુડીની વાત ક્યાં કરવી? સૌએ દેવાળાં કાઢ્યાં. અમેરિકા બગો મારે છે. 'તમે યુદ્ધસામગ્રી પાછળ આટલું ખર્ચો છો તો મારાં નાણાં પહેલાં આપી દો ને!' પણ જાણ આપે? સી રીતે આપે? તમે યુદ્ધ મારે અનુસુક અમેરિકાએ નમ્રી કર્યું છે કે કોઈને ધોરધાર ન કરવી.

આર્થિક અને શાંતિની પરિવદા

પ્રવચનના આશ્રયે સૌ રાજ્યોની મોટી આર્થિક પરિવદ બરાબર હતી, ખૂબ ઘટાડાનો આશો. જાન-દીવાલો દૂર કરી મલકાવે નિવસિત કરવા અને પરસ્પર સરકાર કરતા ધબ્બો ચર્ચાઓ થઈ. પણ પરિવદ નિમ્ન મૂલ્ય. ઇંગ્લેન્ડનાં મનુષ્યકલેના

આગ્રહથી સૈન્ય અને સૈન્યમામત્રી ઘટાડવાની સર્વે રાજ્યોના પ્રતિનિધિઓની મોટી પરિષદ બેસાઈ પણ તે પ નિષ્ફળ ગઈ એપ્રેલિના દવાલુથી નવ મળ્યોની સધિ થઈ તેના, યીન પર આક્રમણ કરવું નહિ એવા કરારોના પ્રથમ જાપાને જ ભગ કર્યો લોમર્નો અને બીજી ઘણી સધિઓ મોટા મોટા મળ્યો વચ્ચે થઈ પરંતુ એકે યત્ન પાલન નથી થયું સ્વાર્થ માટે એક યા બીજા કારણે કોઈએ ને કોઈએ એ સધિઓના ભગ કર્યો જ છે સધિઓની કિમત કાગળના ઢુપાની જ રહી છે

હારણ ? સામ્રાટ સ્પૅનના

યુરોપમાં એટલો તો સામ્રાટ સ્પૅનવાદ ચાલે છે પદર કે વીસ લાખની વસ્તીના પ્રદેશ પણ પોતાનો જ દેશ બતાવવા માગે છે કે પોતાના પ્રદેશને એક પૈસાનો લાભ કમવવા બીજાના પ્રદેશને ફિયાત્તુ તુકસાન કરતા પણ કોઈ અચકાતુ નથી ફેસિસમ અને નાઝીઝમે આ સ્વાર્થવૃત્તિને સિખરે ચડાવી છે તેને કોઈ પણ કુદિનતિમાં ખેડું નથી દેખાતું જિસસ ક્રાઇસ્ટના ઉપદેશનું કમને ને રમલે આખા યુરોપમાં ખૂન થાય છે પાડોશી પ્રત્યે દુશ્મનીના પ્રત્યે પ્રેમ, રહેમ સ્નેહ અને સહિષ્ણુતા લેશ માત્ર નથી રવા

આ વસ્તુ ઉત્પત્તિ થઈ વર્સાઈલની સધિમાંથી એ સધિએ જર્મનીને તોડવા અને એ સધિના ધાર્ત્ર્યોએ અગત્ય પડેલો રચવા નવા નવા રાજ્યો જિલા કર્યા, નવી સરહદો રચી જૂના રાજ્યોને બીસમા આપ્યા જૂની પ્રજાઓને નવાની બનાવી અને સૌને નવું મળેલું મનવવા અને યુમાવેલું પાછું મેળવવા ઉત્કર્ષ

ફ્રેસિરર ગાજ ધરી

જર્મની, ઇટાલિ અને જાપાનની એકસંધીની રાજધરી બધાઈ તેના આશય બહારથી રસિયાના સામ્રાજ્યો અને અદરથી તમામ મુઝીવાદી શાહીવાદી રાજ્યોના બળને તોડવાનો હતો હજીરી યુગોસ્લોવેશિયા ચોડીંગાન રોન વગેરે આ ધરીમાં જોડાયા બીજી તરફ ઇંગ્લેન્ડ અમેરિકા, ફ્રાન્સ વિગેરે શાહીવાદી રાજ્યો છે અને પક્ષો વચ્ચે આંતરિક રસાકસી

ચાલવા લાગી, કાવાદાવા અને હરીફાઈ એની યોજ નાઓને પાગ પાડવા યુદ્ધસામગ્રીઓ વધતી ચલી રહેનામાં બે વરસ મુઝી ફાસિસ્ટ બાગવાઓરોએ ફાસિસ્ટ દેશોની મદદથી લડાઈ ચલાવી અને લા ફાસિસમને રથાપ્યો રહેનાના પ્રખ્તપક્ષને શહીવાદી દેશોએ મદદ ન કરી યુરોપના આજના યુદ્ધનો આગાહી કરતું એ યુદ્ધ હતું

ફ્રાન્સ ચેત્યું

સર્વોપગિપપણના નવખોમાંથી બિગ્ન અને ફ્રાન્સ વચ્ચે થયેલ રસાકસી આજના યુદ્ધનું મૂળ એમાંથી જ વર્સાઈલના કરારો થયા, એમાંથી જ જર્મની બેડું થાય કે ન થાય અને પોતાના શ્રેયસ્ને હાનિ ન પહોંચે એવી ધેરવાઓ જર્મની ફ્રાન્સને દમ્બે બીક છે કે જર્મની જે તેની પૂર્વે પડે તો પાડોશી છે તે બળવાન ન થઈ ગય હિનેન્ડ ન્યા સુધી સમુદ્રની સામ્રાજીપદે છે ત્યા સુધી તે બને દોરત ન બની જાય તેની સાવચેતી તે રાખે છે ૧૮૩૭માં ફ્રાન્સે આ લખને ઝાળખ્યો જર્મની અતિ બળવાન થતુ હતુ, હિનેન્ડ એની નેરો સહકાર કરતુ હતુ ફ્રાન્સે પોતાની નીતિ બદલી એણે હિનેન્ડની વિરુદ્ધતા છોડી તેની મિત્રતા શોધી હિનેન્ડને પણ ફ્રાન્સના જ્ઞેવો જ બર હતો, તેણે એ મિત્રતાને સહકારી પણ એની શરત કડક હતી ફ્રાન્સની રાજનીતિ ઉપર એણે કાજ માગ્યો આર્થિક રીને મુશ્કેલી જોમાવતા ફ્રાન્સે પોતાની ચેતની એના હાથમાં મુકી હિનેન્ડનું અર્થિક અને નૌમખળ અને ફ્રાન્સનું યુદ્ધ લક્ષર એ બને જર્મની સામે બરાબર ચર્મગહેરો એવી ખાતરીથી બને જોડાયા

ફ્રાન્સની તેયારી

(૧) મેગિનોટ કિ લે મદી—જર્મનીની આક્રમણ નીતિની આશકાથી ફ્રાન્સે તેના અને પોતાના દેશ વચ્ચે એક મજબૂત અખડ કિ લે મદી કરી છે તે મેગિનોટ લાઈન કહેવાય છે રેખના એટ રથપતિઓ, યુદ્ધવિશાગ્રહ અને વિવુદ્ શાક્ષીઓની મદદથી આ અખડ કિ લે મદી બને માઈન લાખી આધી છે પોનાદની મગી અને મિલો

ઉપર મોળ શીટ નડી દીવાલો જમીનમાંથી ઊડી ચલુવામાં આવી છે એ મોળ શીટ ઊડી છે, અદ્ય અનેક માળ બાધવામાં આયા છે એમાં લાખો નાના મોટા ઓગડા છે, જેમાં ખાવાપીવાની બધી સગવડો છે, છુત્તો અને ટાડાઓ છે જેમાં દુધરો તોપો છે મોળ શીટ નડી એ દીવાલો તોડી તોપોને માટે પથ્થુ સહેલું નથી. આ કિન્નેમદીમાં સેક્ટોરો આમણો વગી શંકે તેની મોકળાશ છે વિજ્ઞાનના બળથી એ અનેઘ બની છે કિન્નેમદી પસે વોજમીના વાળા એના મૂલ્યના સુક્રિતમર મુકાયેલા છે. આ વાડ મદિત કિન્નેમદી લેવામાં દુસ્મનને લાખો મંનિફોનો લેમગ આપેલો પડે આ તૈયાર કરતા ક્રાન્સને એક અમન ડોલરનું ખર્ચ થયું છે જર્મનીએ પણ એની સામે એરી જ 'પશ્ચિમની કિન્નેમદી' સિગ્નરો લાઈન માધી છે દરરોજ એમાં નવા નવા સુધારા વસાગ થતા કરે છે જર્મની પોતાની કિન્નેમદીને બેવડાવે છે બને મેન્સો પોનપોતાની કિન્નેમદીને આશ્ચર્ય પડ્યા છે

(૨) એનાની કિન્નેમદી—આ મેગિનોટ કિન્નેમદી ઉપરાંત ફ્રાન્સે યુદ્ધને માટે એક બીજી પણ કિન્નેમદી તૈયાર કરી છે અને તે છે એકતાની અમૂલતા બરા સામે ક્રાન્સના મજદારી પુરુષોએ મતભેદને ઊડી દઈ પોતાની અદર એના આણી છે ફ્રાન્સની પાર્લામેન્ટ મધ્યમ વર્ગ ઉપર વડો નાખવા દેતી નહોતી તેમાં હવે તેમણે સમજૂતી કરી લઈ મોટા કરો નાખ્યા છે. મધ્યમવર્ગ ક્રાન્સમાં બહુ મોટા પ્રમાણમાં છે, તેણે પોતાની ઉપર એ કરો પડવા દીધા છે યુદ્ધને વિષે તેમનામાં મતભેદો હતા, ફ્રેન્ચ પ્રજા શાંતિચાહક છે, યુદ્ધને તે વિકાર છે, આથી તેણે આક્રમણનીતિને બદલે સરક્ષણની નીતિ અખતવાર કરી તે વિષેના મતભેદોને શામાના છે આજે પ્રજા પોતાની સંપૂર્ણ શક્તિ નિકસાવીને ઉત્સાહથી યુદ્ધમાં ભાગ લે છે આ એજાએ દેગને ઘણી મદદ કરી છે

(૩) ક્રાન્સે ઇતિહાસ—ફ્રાન્સનો સિલ્કો ફ્રાંક મહારાજાઓની આર્થિક સાકમારોમાં ફૂગીને

નમ્રો થઈ ગયો હતો પાછળથી મજદારીઓએ સોનાનું ચનાલુ ચાનુ ગાખી પોતાની શાખ વધારવા ઇચ્છ્યું હતું, તેમણે મોનાનું ધોરણ ઊંચું નંદિ, તેથી તેમની પાસે સોનું લેવા પડેશે ફ્રાંકની નોટો લઈ દોડ્યા આથી ફ્રાન્સને મુવલ્યુનથે વલો થઈ ગયો પગિણામે મોટો બોગ આપ્યા છતાં ફ્રાન્સને ટકાવી શકાયો નંદિ ફ્રાન્સ ઉપર અનેક તકકા છાયા ગયા છે પ્રવાનમણો વાર વારે બદલવા માટે ફ્રાન્સ મજૂરો તે આથી ગ્રિથગ મજનીતિ નહોતી થતી આથી નાણાકીય રિયતિ ખૂબ ખરાબ બનતી હતી કરને ખૂબ વડો હતો બજેટમાં મોગે ખાસો પડતો હતો, કરો વડુ નાખવા વિષે પાર્લામેન્ટ મજૂરી આપતી નહોતી તેમાં એકમત થઈ જઈને ફ્રાન્સે નાણાકીય રિયતિને સુધારી લીધી અને તે પણ યુદ્ધ માટેની એક સારી તૈયારી થઈ

ફ્રાન્સનું મેન્ડ

જમીનમાંથી ફ્રેન્ચ મેન્ડ અતિ બળવાન છે. સેન્સને '૧૪-૧૯ ના યુદ્ધ પછી ચાનુ તાલીમ મળી છે ૧૬ વર્ષથી ઉપરની ઉમરથી પચાસ વર્ષની ઉમર સુધીનો દરેક માણસ ફ્રેન્ચિયાત લરદરી તાલીમમાંથી પચાગ થાય છે જર્મનીને તો મહાધુદ્ધ પછી ૧૬૦ વર્ષ સુધી તેની કઈજ તાલીમ મળી નહોતી આમ ફ્રાન્સનું પુરકી લરકર ખૂબ તાલીમ બદ છે એના મેન્ડના અધિકારીઓને બહુદરમના માટેની શાળાઓમાં બહુ કડક કસોતી સાથે શિક્ષણ મળે છે આથી ગણસેનમાં એના અધિકારીઓ નિપુણ બ્યુવિવાયકો હોય છે ફ્રાન્સનું તોપખાનું જથ્થા અને જાનની દ્રષ્ટિએ પણ સગસ છે માત્ર એની ઉપ નજરની અગસની તોપ વધક જૂના ધોગણની છે ફ્રાન્સનાં હુથિયારો

ફ્રાન્સના બીજા હથિયારો જર્મનીની પેઠે અઘતન નથી એની ૩૫૦૦ ટેકોમાંથી ફ્રેન્ચ ભાગની ટેકો જૂની બનતી છે, જ્યારે જર્મનીની ૮૦૦૦ ટેકો તદ્દન અઘતન અને કનકિ પચાસ માઈન ઉપરની ઝડપની છે, ફ્રેન્ચ ટેકો માત્ર દશ માઈનની ઝડપ ધરાવે છે એની ગઈદેવો પણ અમેરિકન છે અને તે આધુનિક ઢંગની

નથી ગણાવી આ માટે તો હમણા જ ફ્રાન્સે પોતાના કારખાનાઓને લક્ઝરેબ્રેશન નીચે મૂક્યા છે, એટલે નવા અને આધુનિક હથિવારો ખતતા વાર લાગશે ત્યાં સુધી અમેરિકાએ શસ્ત્રમધીનો કામદો ૨૬ ક્રોઈ હોવાથી તેની ખાસેથી રોકડે તે ખરીદશે, આશા રખાય છે કે છ મહિના સુધીમાં ફ્રેન્ચે એ વિષયમાં સ્વાયત્ત હશે

રશ્યેનિ-માં ફ્રાન્સનું સૈન્ય

ફ્રાન્સ એકદમ ૨૫ લાખ માણસોને શસ્ત્રસજ્જ કરી યત્તની પોંડે તેમના આણુ કામધધા ઓડવાને સૈન્યમાં દાખલ કરાવી શમ્પુ છે બધી યોગ્યતા અગાઉથી તૈયાર કરવામાં આવી હતી એટલે વિપ્રતિ નીકળતા ૨૪ કલાકમાં ગામેગામ અને શહેરે શહેરથી લોકો સૈન્યમાં જવા રેલ્વેસ્ટેશનોએ હાજર થઈ ગયા બુદ્ધિ છાંડી લક્ઝરેબ્રેશન અને સૌને તાત્કાલિક ગણ્યુરેશ અને હથિવારો મળી ગયા એકદમ ટુકડીઓ ઓડવાઈ ગઈ અને ધડિયાળના ડાટાની સાથે ચાલી રે વે અને મોટર બસો હાજર થઈ અને ૪૮ કલાકમાં ટુકડીઓ મેગિનોટ ક્લાઇન પર પહોંચી ગઈ આટલી જગતે ઓકલવણ હતા ક્યાં વે મુડાડ નહિ ગૂચવાડો નહિ, ખોટી ઉતાવળ નહિ યોગ્યતાની ઝીણી ઝીણી વિગતો અગાઉથી નિયત સમયે સૌને મળી ગઈ હતી દારૂગોળો, ખેરાકાં ચાલ તમાકુ, દુધપેશ ખતની એવી ચીજો ગોચર થાતોએ આવી ગઈ કે ની બધી શિસ્ત! એ પચીસલાખ માણસો પોતાના કામે ૨૪ કલાકમાં પોતાના આણુ ઉલોગધધા કેમ ઊઠી શક્યા હશે બીજાઓએ એ ધધા એ જ કલાકમાં કેમ સંભાળી લીધા હશે, જેથી જરૂરિયાતોના ઉત્પન્નમાં વિશેષ ન આવે અને આજે પણ સીધી કે આડકતરી રીતે આખી પ્રગતિ મુદતે કઈ પણ વિગેથી સરો ઉપાડ્યા વિના કેમ અપનાવી શકી હશે? ફ્રાન્સે ખીણ લાઈનની પણ વીધ લાખ સૈનિકોની પાછા કેળવણી શરૂ કરી છે છ માસમાં ફ્રાન્સ ૪૫ લાખના સૈન્યને મુદ્દશૂભિ ૫૦ હાજર કરી શકવાની તૈયારી એવે છે ઉપરાંત ધાસ લાખ સોફીઓને પણ તે મુદ્દમાં લાગી શકશે જર્મની ફ્રાન્સ કંટાળે વધારે જ્યાંયા સૈનિકો

ઉતારી શકશે નહિ, પણ ફ્રાન્સની ચ્યુદરચના આક્રમણ માટે નથી, રક્ષણ માટે છે

વિમાનો

વિમાનોમાં ફ્રાન્સ પગલે છે જર્મનીએ તથા જર્મની પોતાના તમામ વિમાનો નવા બનાવી નાખ્યા છે એના વિમાનો કનાકે ૪૦૦ માઈલની ગતિ ધરાવનારા હોઈ તે બાતતમાં એ સરસાર્થ ભોગવે છે ફ્રાન્સે ૧૫૦૦ વિમાનો અમેરિકાથી મંગાવ્યા છે એવેરિડેન વિમાનો જર્મન કરતા ચડિવાતા બહુલા છે વિમાની મુદ્દે હજી શરૂઆતમાં છે યાજીથી આ મુદ્દે જો પકડશે તેની તૈયારી માટે ફ્રાન્સમાં નવા નવા કારખાના બનાવાયા છે પરંતુ સરસ વિમાનો બનાવવામાં વખત ગય છે, એટલે ફ્રાન્સ છ માસ પછી તેમાં વધુ વળવાન બની શકશે

નોકાદળ

ફ્રેન્ચ નૌકાદળ ઇટાલિ જેટલું છે, જર્મનીથી તે સડેજ વધારે છે, અશ્રેષ્ઠ નૌકાદળ સ્વાર્થશૌભન ભોગવે છે તે બતાવનારા આમના નીચે પ્રમાણે છે—

ફ્રેન્ચ તૈયાર નૌકાદળ તૈયાર થતું નૌકાદળ
 ડિસ્ટન અને ફ્રાન્સ ૨૦,૫૦,૦૦૦ ટન ૯૮૦૦૦૦
 જર્મની ૨,૬૬,૦૦૦ ૨,૮૨૦૦૦

આથી જ જર્મન કાફેનો ઇન્વેડેન્ફેન્સ મફ્ફાનો સામનો કરતો નથી છપી રીતે જર્મન સમરિતો અને મુરબો ત્રાસ વર્તાવતી હતી પણ તે ૫ હમણા કાનુમાં આવતો દેખાર છે હતા ૫ બલિયની આગલો ન થઈ શકે હજી પણ ઓરિયા રંગિમરો દૂનવાના સમાચારો આવે છે

એરેયા પર

મેગિનોટ નિ નેમદી પર પત્રીસ લાખ ફ્રેન્ચો અને એ લાખ અશ્રેષ્ઠે જમા રયા છે અને તે વધારી સુધારી તેમાં અર્ધા કરોડ સૈનિકોને ગમાવવાનું વિચારાય છે બિટનમાં મુદતે માટે ૨૦ લાખ માણસોને તાલીમ અપાઈ રહી છે જર્મનીનું જમ્બુ થણુ ખમ્બુ હામ્બ તેની સમેલી પેનાની સિમ્બીઝ લાઈન પર પકડ્યું છે અનેની નિ નેમદી મજબૂત હોઈ અને સિરાગાની પ્રતિજ્ઞના હોઈ જ બુધાસથી ત્યાં આગળની લક્ઝરે

હિમ્યાન ઠરી છે, ક્યારેક તોપગોળાનો વર્ષાદ અને વિમાની યુદ્ધ જામે છે મનાય છે કે વસત ત્રણમા ખૂમ ખેલાશે

ફ્રાન્સનો ખીન દેગો સાથેનો સળવ

યુદ્ધને અસર કરતા ફ્રાન્સના સબધોમા ધ્રુવ સાથેના મેન્ડોસ મધની તો ખૂમ વાતો થઈ ઇટાલિ સાથેનો તેનો સમઘ એમિસીનિયાની લડાઈ વખતે બહુ મીઠો હતો, પણ એમિસીનિયાની જીન પછી જર્મની નેડે ઇટાલિનો મૈનીમબધ થયો, એટલે ફ્રાન્સનો તે સમઘ મોળો થયો મ્પેનના બજવાખોરોને ઇટાલિ ખુલી રીતે મદદ કરતુ હતુ, પગિણામે ઈટાલિના નૌબાળને હાથે ફ્રાન્સની અને ધ્રુવનની વણી સ્ત્રીમંગે ભૂમધ્ય સાગરમા ફરતા હુમાડાઈ એવા આરોપને કાગળ મળ્યુ સને ૧૯૩૮ મા ઇટાલિએ ફ્રાન્સ પાસે નથુ માગપીઓ કરી (૧) ફ્રાંમે મુએબ્રની નહેગ્નો કમ્મે ગખીને સ્ત્રીમંગેને તેમાથી પસાર થવા દેવા માટેના લાવો બહુ મોટા ગમ્યા છે તે હજવા ગવા (૨) ફ્રેય ટયુનિસિયા ઉપર ઇટાલિનો હક્ક છે માટે તે તેને સોપવો અને (૩) ભૂમધ્ય સાગરમા આવેલા અગ્રેજ હકુમત હેબળતા બેપમા ઇટાલિયન વસ્તી ક માટે તે બેટ ઇટાલિને મળે ફ્રાન્સે આ માગણીઓનો અગ્રીકાર દ્યો અને મને વચ્ચે વૈમનરય જગ્યુ

અત્યારે યુદ્ધનળમા તુર્કી ફ્રાન્સ અને ધ્રુવનની તરફવારી કર છે ગન મહાયુદ્ધમા તુર્કી જર્મનીને પડે છે તુ આ વખોમા ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સે તુર્કીને પોતાના ખુનુદ્ધા અને ઔદ્યોગિક રિકાસ માટે કેરડો પોંડ ધીરવા સીમર્યુ આથી જ તુર્કીએ પોતાના પડોશી રશિાને પણ તરડોડયુ બોરફરસની સાચુદ્ધ ધુનીમાથી અગ્રેજ અને ફ્રેય મનવારોને પસાર થવા દેવાનું તુર્કીએ સ્વીકાર્યું છે આથી ઉત ની બાનુએ ગશિયા ઉપર આક્રમણ કરવાનો ફ્રાન્સ-ધ્રુવનો માર્ગ ખુલો થયો કે

ફ્રાન્સ અને ગશિાને ઘણો સારો સમઘ હતો ફ્રાન્સના ઉત્તેજનાથી જ ગશિયા પ્રગમ્યવમા નેડોડયુ હતુ પણ ગશિયાનો હક્ક હોવા છતા તેને પૂજ્યા વિના

ફ્રાન્સ ધ્રુવને સ્થુનિદ કરાવે ધ્યાં તેથી એ સમઘમા વિષ રેડાયુ પોનેડ પગના આક્રમણ વખતે જર્મની વિરુદ્ધ ગશિયાને પોતાની સાથે લેવા ફ્રાન્સ-ધ્રુવેડે પ્રયત્ન દ્યો, અગ્રેજ અને ફ્રેય પ્રતિનિધિઓ મોરકો ગયા, ઠ મસ સુધી વાટાવગે આલી, પોતપોતાના મૈનક બળ અને યુદ્ધચત્તા ગશિાન મૈનિદ અધિમરી એને મતાવવા અગ્રેજ અને ફ્રેય મુખ્ય સેનાધ્યક્ષો મોરકો ગયા પરતુ ગશિયા અદ્યખાનેથી જુદી જ રમત રમ્યુ એણે જર્મની માથે સધિ કરી, આથી ગશિયાને લાભો વણા થઈ ગયા પોલેડનો અર્થો ભાગ તેને મળ્યો, જેમાથી તે તેન મેગરી શમ્પો, જર્મનીની યુદ્ધ અને યત્રવિશાદોની શક્તિ અને અન્ય સાધનો મળશે અને કાચા પાથો વેચવાનુ બજાર મળશે આવા કાગળોએ ફ્રાન્સનો તેની નેડેની સુસમઘ તૂચો

યુદ્ધનો વ્હુદ્

એ તો નેર્ફ શકાર છે કે આ વખતે યુદ્ધનો વ્હુદ બહુ વિચિત્ર બનતો જાય છે એમ કેન્દ્ર બનતુ નથી પોલેડનુ કે દ્ર મગી જર્મનીનો પશ્ચિમ મોખરા અને તે મનાર્ડ ફિગિર્ક યુદ્ધ અને હરે ફુલગો ફૂચો છે ફિન્લેન્ડ ગશિાન યુદ્ધનો ગશિયાએ ફિન્લેન્ડ પાસે પોતાની સરહદને અડતો કેનોમ ફિનીશ ભાગ માનો અને ફિન્લેન્ડે એને પોતાના ગાખ્ત્રીય પ્રમાનની પ્રશ્ન ગણી નાગ લખ્યો તેમાથી એ યુદ્ધ તરખુ સમાચાન એવા આવે છે કે નાનમ્કુ ફિન્લેન્ડ યુરોપના કેનામ જખમ ગબરો અને અમેરિકાની આધિક અને માનવીય સકાર મેગેવે છે, અત્યારે સૌનુ ખ્યાન ત્યા છે પણ નેમ તા એ જ કે ગશિયાને ક્ષીલ બાની જર્મનીની પાખ તોડી નાખી જર્મનીને ફૂડો માગે

આ યુદ્ધ ખ્યા ત્ક આ શે, તેમ કેવા પનટા આગે ને નર્ક મ્લી યેક નહિ મિવાય કે આગના લખે મા યુ તેમ કુ ગતી આદિન આને અત્યારે તો સો વધુ તે વધુ યુદ્ધસમઘી મત્વા માડયાડે સો હેડે અમારી પામે એક પણ માણસ અને એમ પણ ગિયો હરો ત્યા નુરી અમે લાડનુ અને ત્યા સુધી માનન દુખી બનિયતો સમઘ જો કરવાનો

સંગઠન-વિવેક

શ્રી વાકામ્નાદૈવ હિલ્મર

“ ગુડ્ડા કેટલાક દિવસથી કોમી મડળ બનાવવાની અનિષ્ઠ પ્રયા વિવાર્થિઓમા ચાલી રહી છે સામાન્ય રીતે આવા મડળો પાર્શ્વિક દૃષ્ટિથી કામ નથી કરતા તેઓ તો કેવળ પોતાની જાતના વિવાર્થિઓને અધિક સમજડો આપા વવાના અને પોતાના સદ્ગુણો ભાઈઓને ગુણી કરવાના પ્રયત્નમા રચ્યા રહે છે કોમને કેટલી સમજડો હોય તો તે મુખી ગણાય તેની કેઈ ટદ નહી થઈ નથી ઉપરથી જોના તો તેની આખી કાર્યપદ્ધતિ તાજ્જની પ્રગતિને પ્રતિબિંબ માનુમ નથી પડતી પરંતુ ન્યારે કોમી જર સમાજમા આમુલુ જુડુ ફેલાઈ નડુ છે તેની સ્થિતિમા આપ શુ નથી માનતા ? આવા પ્રકારની કોમી સંસ્થાઓ ખાસ કરીને ચિત્રધર્મિઓમા તો મુદ્દત ન હોવી જોઈએ કે કાણુ કે એવી સંસ્થાઓમા કામ કરનાર વિવાર્થિ બીજા કોમીના સંસ્થામા જડુ જોડા આવશે એ નિરાશ વાત છે એ પશુ જોખ્યુ છે કે કોમીવાદની દવા તો પરસ્પર સંસ્થા સંસ્થાઓ એ જ છે આ લખતા અને આપના ‘જીવનવિકાસ’ માધી એક વાક્ય યાદ આવે છે અને આજો જો રાહી બતકુ તો મારુ દૃષ્ટિ-જિંદુ અધિક રુદ્ધ થઈ જશે

“ મારો નમ્ર અભિપ્રાય છે કે કોમી છારાલયો સતવારે લાભદાયક નથી આજના જમાનામા જિતવિજિત સમાજમા છાકરોઓ સાથે રહે, સામે બા તો જ તેમના બુદ્ધિ અને હૃદયનો યોગ્ય વિકાસ થઈ શકે ” (પા ૧૭૫)

‘આતો છારાલય યાજી થયુ, પરંતુ શુ મહત્વની બાબતમા પડુ આપતુ આ કથન અટકુ સત્ય નથી ? એ મડળોના સંચાલકોની પાસે એક મોટુ ધંધલુ હોય છે આપનો નાના ક્ષેત્રથી જ ચારક કેમ ન જોઈએ ? એકદમ વિશાળ ક્ષેત્રમા પડવાથી કોઈ કામ નથી થતુ આ અને એવી દલીલોમા કેટલુ વધુ છે ? નાતુ ક્ષેત્ર રોમકુ છે તો જિલ્લા જિલ્લાના અન્ય મડળ કેમ નથી બનાવતા ? એવા ક્ષેત્રનિષ્ઠ મડળ કોમી એવતા મઠિ કોમી મડળી કરતા શુ વધારે લાભદાયી નહીં બને ? ”

આ પત્રને મારી પાસે આવ્યે એ મહિના થઈ ગયા વિરમરણને કાગળે એનો જવાબ આપવો રહી

ગયો, આજ એકાએક એ એવા મોકા પર હાથ આવ્યો કે જે વખતે હું પોતે આ વિષય ઉપર ખૂબ જોગથી વિચારી ગયો છુ એમ તો ‘જનપાત તોડક મડળ’ તરફથી એક અગ્રેજ પરિપત્ર આવ્યો છે, જેમા એની સૂચના છે કે ‘આગામી વસ્તીગણતરીમા આપણે જાહેર કરવુ જોઈએ કે અમે કોઈપણ જાતના નથી’ અને બીજા બાજુ આ સમયે ગોવાના ‘સાન્સ્વત પ્રાધિકાર સમાજ’ના વાર્ષિક અધિવેશનના સમાપતિ બનવા જઈ રહ્યો છુ સાવતવાડી અને ગોવા મારા વડીનોતુ સ્થાન છે અમે સાન્સ્વત લોકો ગોવાને અમારુ ખાસ પેતાનુ સ્થાન માનીએ છીએ એ સામાજના વર્ષિક અધિવેશનમા જવાને વાથો મે સને ૧૯૨૨મા કર્યો હતો ત્યા જવાને બદલે ત્યારે હું જોવામા આવ્યો ગયો એ વાવકામથી મુક્ત થવાને માટે આજ સત્તર વર્ષ પડી ત્યા જઈ ગયો છુ

‘જનપાત તોડક મડળ’ને શો જવાબ આપુ ? પોતાના જાતિભાઈઓને શો સંદેશો સભાગતુ ? ઉપરનો પ્રશ્ન પૂઞ્જારને શો જવાબ આપુ ?

વર્ણુ અને જાતિની બાબતમા જે વિચાર મે નક્કી કર્યો છે, જે સિદ્ધાન્તો ઉપર હું આવી પહોંચ્યો છુ’ એના કારણે નિર્દેશ મારા પુસ્તક ‘જીવન અસ્મૃતિ’મા કર્યો છે

હું જાતિમાં માનતો નથી એટલુ જ નહિ પણ હું જાતિને વર્ણુની વિશેષી માનુ છુ સનાતની લોકો ઘણી વાર કહે છે કે જાતિઓ વર્ણુના સિદ્ધાન્ત ઉપર રચેન સમાજસંઘનનો ઉપવિભાગ છે વર્ણુ જે વિરાટ સમાજની શાખા છે, તો જાતિઓને એની પ્રશાખાઓ કહી શકાય મારી દૃષ્ટિએ આ ખ્યાલ જોડો છે વર્ણુ સમાજનો કર્તવ્યત્મક (ફકશનરી)

વિભાગ છે ત્યારે જનિઓ ગોત્ર અથવા યુગસંબધી (કેનેટીસ) છે વર્ણ સહર્મ-મૂલક છે સારે જાતિ કેવળ વશમૂલક, બહુ તો વર્ગમૂલક છે બધી જાતિઓ એક તત્ત્વથી ગની નથી, જાતિભીમાસા કાર્થ ધાડા વન રંગના પશુ વવારે જાદિન છે

જાતિસમ્યા પ્રાકૃતિ ઉ એટલા માટે એને પાપમૂલ-ન કહેવાય પણ એ સરથા દાનના જમાનામા અમ્ત થઈ ગઈ છે એની નિંદા કર્યા વિના એને દક્ષનાવરી જોઈએ જાનિ પ્રાકૃતિ હોવાથી એમા કેટલીક શક્તિ હતી, અને હજી એ પશુ આજે તે સરકૃતિ તથા પ્રગતિને પોરક નથી ગાંધીયતાની તો એ ધાન- છે એટલા માટે પણ એને તોડતો જોઈએ

સમાજશાસ્ત્રનો એ ન્યાયવાદિક સિદ્ધાંત આપણે હમેશા ધ્યાનમા ગણવેા જોઈએ સમાજ સામેના સગડનની હમેશા એક સ્વાભાવિક મર્યાદા હોય છે એને યુગધર્મ સમજવેા જોઈએ યુગધર્મના બતાવેના સગડનથી જો નાનુ અથવા અકુચિત સગડન કરવામા આવે, તો તે અમાનદ્રોવી નિંદક ધર્મ જાય છે અને જો યુગધર્મની મર્યાદા લગાવીને અધિક વ્યાપક મગડન કરવાની કોશિશ કરવામા આવે તો તે વ્યર્થ જાય છે પગયુગમના દિવસોમા બાહ્યયુ-સગડન અને કુચિય-સગડન હાથ યોગ્ય હતા આજ તો મેઈ એવુ સગડન કરવા જાય તો એથી કેઈ લાભ ન થાય જીનદુ એમ કરવામા વિગટ હિંદુસમાજનો દ્રોહ થઈ જશે શિવાજી અથવા પૃથ્વીરાજના સમયમા કાર્થ એ બાહ્યયુ સગડનની વાત નથી કરી પગનુ અર્ધો લોકો હિંદુસગડનની જ પાછળ પડ્યા એ દિવસોમા હિંદુ મગડનમા એક મોખી ખામી પડી અને તે અપૂરવશ નિવારણની દૃષ્ટિએ જોઈએ અપૂરવશ સમજીને સમાજમાલ કરવામા આપણે જે દ્રોહ કર્યો, એની પૂરી મજા આપણે ભોગવવી પડી, અને આજે પણ ભોગવી રહ્યા છીએ જે સમાજ પોતાના કમજોર અગતી ઉપેક્ષા કરે છે, તે શાપિત ધર્મ જાય છે — એની છત્વનસિદ્ધિ નહ થઈ જાય છે

અજે જે આપણે ગાંધીસગ નને છોડીને કેવળ હિંદુસગડન માત્ર જાદિશુ અને હિંદુસગડનમા પણ

દરિજનોને જૂની જાદિશુ, તો યુગદ્રોહ થશે આજે તો બધી જાતિઓ, બધા ધર્મો, બધા પ્રાન્તો અને બધા વર્ગોનુ એક ભાગત-વાપી અને વિગટ સગડન આવશ્યક છે એનુ આજનો યુગધર્મ પોખરી પોખરીને કહી ગયો છે એથી નાનુ સગડન ગાંધીદ્રોહી હશે — યુગધર્મ તેને ઉચનાવી પાડશે

જાતિઓ તો આખરે એક વિગટ મમાજના નાના નાના અંગો છે જાતિ કયાંક કયાંક વતીમૂલક છે, કયાંક કયાંક આશ્ચર્યકાના ધધા ઉપર આધાર ગણે છે, એની સાથે કયાંક કયાંક એમને પ્રાર્થિશિષ્ તત્ત્વ પણ મળ્યુ છે ધાર્મિક મતભેદના તત્ત્વે કયાંક કયાંક જાનિઓ પેદા કર્યા છે એ જાતિઓનો નાશ કરવેા એ આજનો યુગધર્મ છે એના સગડનની વાત થઈ શકે જ નહિ

હવે પછી પ્રશ્નપરે સચેવેલી ક્ષેત્રમમનની વાત ક્ષેત્રસગડન ગ્રામમગડન, પ્રાર્થિશિક મગડન આજના બહુ લોકપ્રિય થતા જનર છે પુગણા સગડનનો દોર અનુભવમિદ છે એથી એના તરફ અનુચિ પેા કરી સગળ છે નવા સહેના સગડનમા એક દોષ હોય છે તે એ કે એનો અનુભવ કયાંયે કાર્થ એ કર્યો હોતો નથી એથી નવી વાતોના પુરસ્કાર મુધાગ્ર ભારે જોડથી કરી શકે છે અને પુગણી વાતોથી કટાણેયો સમાજ નવી વાતોને તેમની નવીનતાને મળે પણ અજમાવવા માટે તૈયાર થાય છે

કાર્થ પણ સગડનની મૂળમૂલ પ્રેરણા ત્યારે મનિત થાય છે ત્યારે બને તે ગમે તે જાનનુ મગડન હોય, એમા ભયાનક દોષ આવી જ જાય છે અકુચિત સ્વાર્થ, પગપગ અવિશ્વાસ, ધર્મો, દેવ આદિ સામાજિક દુર્ગુણ ત્યારે સમાજમા ફેલાતા જાય છે, ત્યારે કાર્થ પણ પ્રશ્નનુ સગડન શુભપરિણામી નથી બની રાખતું ક્ષેત્રસગડન હોય કે ભાતસગડન, પણ ત્યારે લોકોનુ આગ્રિય હોય થઈ જાય છે, ત્યાર આ બધામાયો મદ્ય પેદા થાય છે આજે જાનતવર્તમા આપણે નથી દેખના કે કોમીવાદના અધ્યાસો કરતા પ્રાન્તીયના અને ભાતનાં ઝવડા કાર્થ મીને ઝોડા બેદા નથી? ત્યાં જે જોયેા ત્યાં આ

સાકડા દિવના લોકોને વિરોધની દુર્ગંધ આવતી લાગે છે ત્યાં જ્યાં અવગ ગિવાજ રખાયો ત્યાં તેઓ કહેવા લાગે છે કે, આ તો મોટો વ્યવસ્થિતભેદ છે અને ફરીથી વ્યવસ્થાની વાત વાલુમડળમાં ગૂંજવા લાગે છે એ બધી વાતો કરી રિથિતિનું લક્ષણ છે? એ વાતો જતાવે છે કે આપણા લોકોમાં પ્રાર્થિતહાસિક જગલીપણુનો અથા આજે પણ મોખૂં છે, અને ધર્મને નામે આપણે એને આજ સુધી સાચવી ગયો છે

દૂકા દરિયાનો અને ઉતાવળનો સુધારક આ ગાંધીય દોષનું મૂળ શોધીને એને ઉબેડવાને બદલે ભેંઠના તરનોનો નાશ કરવા ચાહે કે તેઓ એ નથી જોતા કે ભેંઠના બધા તર નષ્ટ કરવા લાયક નથી હોતા અર્થશૂન્ય, કાલઘરત અથવા સ્વખતના ભેંડોનો તો તરત નાશ કરવો જ જોઈએ, પણ ભેંડ માત્રનો નાશ નથી શક્ય કે નથી હટ ભેંડથી તો વ્યક્તિગત તેમ જ સામાજિક જીવન સમૃદ્ધ પણ થઈ શકે છે ભેંડ હોવા છતાં પણ અભેંડો પરિપુષ્ટ કરવા, હલસ સમન કરવું, એ તો જીવનકથા છે

હવે સવાલ એ થાય છે કે જે કામી સમન મોખૂં છે એનું શું કરવું જોઈએ? એને માટે જે જતા છે જે લોકોનો કામ અને કામી સમન ઉપરથી વિશ્વાસ બની ગયો છે તેમણે તરત બનેલાથી પેતાનું રાજનામું આપી દેવું જોઈએ અને એની તરફ કેવળ અસહયોગની નીતિ રાખવી જોઈએ પ્રતિષ્ઠિત, સન્કારી, ચારિત્ર્યશીન અને સેવાપરાયણ લોકો ત્યારે કોઈ પણ સમગ્રને છોડી દે છે, ત્યારે તે સમન એની મેળે અપ્રતિગ્નિ થઈને તૂટી જાય છે અથવા તો ગળી જાય છે કામી સમનનું પણ એમ જ થશે. પરંતુ એવા સમનમાં વિશ્વાસ રાખવા વાળા પ્રતિષ્ઠિત લોકો પણ છે, અને એની સંખ્યા પણ જોઈ પ્રતિષ્ઠિત નથી એથી કામ ઉપરથી જેનો વિશ્વાસ બીડી ગયો છે તેઓ પેતાના જીવનમાં તો કામી તત્વનું પાલન કરાવે ન કરે અને એમ કરવા છતાં પણ કામને માનના પ્રતિગ્નિ લોકોની સમ્મે સમનસુખના કામોમાં મદદ આપે

મે ઉપર કહી દીધું છે કે કામી તત્વ મૂળથી દોષપૂર્ણ નથી, કામી સમન સ્વભાવતઃ પાપમયક નથી, પરંતુ તે કાળઘરત છે અને એમાં અનેક દોષો ધૂસી ગયા છે એનો એક મુખ્ય દોષ તો એ છે કે કામનિષ્ઠ લોકો કામની બહામના સમાજ તરફ પેતાનું જે સ્વાભાવિક કર્તવ્ય છે એને જૂની નીચ છે ને કામી સમનમાં ધૂસીને એને આ કર્તવ્યનો મોઢ કરવામાં આવે અને એવા કર્તવ્યનું પાલન પૂર્ણ રૂપે કરવા ગ્રેગણા આપવામાં આવે તો તે ઈષ્ટ જ છે

કહેવામાં આવે છે કે કોઈ વાછરડાને પૂતી લાળી દોગીથી એક ઝાડ સાથે બાંધીને થગવાના રથાને છોડવામાં આવેલો એણે પેતાની દોરી ઝાડની આજુબાજુ ચરતા એને લપેટીને જોઈ કરી, અને તે એટલે સુધી કે એના મળામાં કામે આવવા માડયો હવે આ વાછરડાની સુકિત બે રીતે થઈ શકે કા તો દોરી કાપવામાં આવે, કે કા તો વાછરડાને પહેલાથી બીડકું ચક્ર લગાવવાની પ્રેરણા આપવામાં આવે, જેથી દોરડું ઢીલુ થાય અને તેને ચગવા તથા ફરવાની સગવડ મળે

ત્યાં સ્વાર્થ વધે અને કૃતાર્થનું મળુ દબાવા લાગે ત્યાં સ્વાર્થની દિશા છોડીને પગર્થ, પરમાર્થ અને બલિદાનનું તરત વધારવું જોઈએ અને એ રીતે કામી તરનો ઉદ્ધાર કરી એને વ્યાપક સમન અને વ્યાપક સેવામાં વિસર્જન કરવું જોઈએ

નાના નાના સમન કાર્યક્રમોની મર્યાદાને લઈને કરવામાં આવે છે, રવ-પગ ભાવ વધારવા માટે નહિ પ્રક્રમરે સેતસમનની વાત આપણી સામે થઈ છે કેટલાક સામ્યવાદી લોકો સેતસમનનો ઘેર વિરોધ કરે છે તેઓ કહે છે કે, 'એક પ્રદેશમાં બા સેતમાં રહેતું' એ કાર્ષ્ણી એમતાનું અને સમનનું તરત નથી એક મામમાં રહેવાથી બધી જાતના લોકોમાં એકના પેદા નથી થતી જેના હિતમયક પરમપરિણામી છે તેઓ એક જ પ્રદેશમાં રહે છે, એથી શું તેઓ એક થઈ શકે છે? પ્રદેશિક સમન અર્થશૂન્ય છે, એથી વર્ગસમન તરફ ધ્યાન આપવું જોઈએ 'કોમ્યુનાલિઝમ (કોમીવાદી) અને કોમ્યુનિઝમ (સામ્યવાદી) માં એટલું તો સાચું છે જ.

અસન વાત એ છે કે આપણે વશ, વર્ણ અને વર્ગ આ નણુ સામાજિક પ્રશ્નોનો વ્યસાવ સમજી લેવો જોઈએ તર્ક વાતોમાં લાષાસગઠન કી છે? ડુધિયા ક્ષેત્રસગઠન લાભાથી ડ? વર્ણસગઠન કયા સ્વરૂપનું હોવું જોઈએ? વર્ગસગઠનનો હેતુ ગો હોઈ શકે? વશસગઠન શા માટે ન કરવું જોઈએ? વગેરે બધી વાતો આરી રીતે સમજી લેવી જોઈએ એ વાતોનું સ્વરૂપ સમજવાથી જ આગળનો ગનો આકે થઈ જશે

જે સમ્યા માટે હુ ગોવા બઈ ગલો છુ એનું નામ જ માન કામી છે એના સભ્યોમાં અને દાતાઓમાં ગિમ જતિના લોકો પણ છે આખા સમાજ

ની જ તેઓ મેવા કરે કે શિક્ષાપ્રચાર અને સાહિત્યમેવાના એના કામમાં એણે કાઈ પણ જાતની સકુચિતા નથી ગખી વાઝગાએ પોતાના ગગાનો કુમો દીનો મ્યો છે અને તે પોતાને હગવા કુવાનું સયાન વિશાળ કરે છે

ત્યારે મિનના મજૂર લોકો પોતાની મજૂરી વધાગવા માટે નહિ પરતુ ગ્રાહકોને માટે માલ સરતો ડરાવવા સગઠન ડરે અને હડતાન પાડે છે ત્યાંએ આવવા સગઠનનું સ્વરૂપ જ બલ્વાઈ ગય છે *

માર્ચ, ૧૯૩૯

* હિંદી ' સર્વોદય ' માથી

સ્વરાજયાત્રા [પાન ૮૮૮ થી ચાલુ]

વખતે તે ત્યાગ કરવામાં, સહન કરવામાં બાધીજના પ્રગળામાં પ્રગળ મૈનિમ્ની દરીકાઈ કરે ગામ ગાધીજ એમના ઉપર કાઈ મદાર બાધી રાકશે નહિ એટલું જ છે. જે રહ્યો પ્રાગતિક પક્ષ એ વિશે શુ હેતુ? શરૂ થો ત્યારથી માડોને અત્યાગ સુધી મહાસમાની કારોનારી સમિતિ સામે મોગ્યા માડવા સિવાય બીજી માર્ગ પણ દિશામાં એણે પ્રગતિ કરી હોય એમ લાગતું નથી એનો ત્યારે જન્મ પણ નહોતો થયો અને સાવ બીજા-દશામાં હતા ત્યારથી તેણે બ્રિટિશ સત્તનતને છ મહિનાના અટિમેટમની વાત કરવા માની એ અટિમેટમને આજે ૭ નહિ પણ બાર મહિના થઈ ગયા અને થોડા વખતમાં અદાર મહિના પણ થઈ જશે પણ એ અટિમેટમનો પતો સરખો લાધ્યો નથી જગે આઝાદીની વાતો ગત્તા ચે લેણો સમય ગયો ગાધીજને અને મારોનારી સમિતિને શરાતન અડાવવામાં પણ તેમણે કઈ બાધી ગખી નહિ આખરે બ્રિટિશ સરકારને તો નહિ પણ

કારોનારીને તો અટિમેટમ આપ્યું કે મ તો તમે લડાઈ રાદ કરા નેતામીગે વીમારો, નહિ તો હિંદુ મ્તાનની આઝાદીની લડાઈ પ્રાગતિક પક્ષ શરૂ કરશે પણ સુભાષચાણુની દષ્ટિએ મવાન માનસ ધગવાનાગ નેતાઓને પાણી અડ્યું નહિ એમણે તો સુભાષચાણુ જેવા લડવંયાની સ્ત્રયનાને વધાવી લીધો અને ડ્યું કે એળ કરતા ગળ્યું શ? પ્રાગતિક પક્ષ ને ધડોને હિન્દુ મ્તાનને આઝાદી અપાવશે તો આભાવિન રીતે દેશનું નેતૃત્વ તેમના હાથમાં આવશે સગરે પણ અનેક વખત કાપગને પણ શરાતન અડે એવી પોતાની વિસિદ્ધ ભાસમાં સુભાષચાણુને લડી ચેવા આગ્રહ કરી જોયો પણ સુભાષચાણુએ લડાઈ રાદ કરી જ નહિ અને એ- મારુ હિંદુ એ કહેવન ગગિતાથઈ કરી બતાવી ડેવરે ગાધીજને હરિજનનધુમાં લા સુધી લખવું પડ્યું કે ' મ ગાળને કે બીજા ગમે તે પ્રાનો માટે પોતાની પડેનથી અને પોતાને જોખમે સર્વિયલકાગ મરવાનો માર્ગ છુ નો પડ્યો છે, જો

બગાજ પ્રાતિક સમિતિ (એટલે કે સુભાષનાથ) માનની હોય કે મુનિયમ અનુવર્ગ દેશીય જોડે છે, જે એ માનની હોય કે હિંદુ-મુસલમાન બેઉ સિદ્ધિ સરકાર સામે લડત આપવા તૈયાર છે, જે એ માનની હોય કે અહિંમા કે દિલ્હી એકે ય જરૂરી નથી, અગર તો એમ માનની હોય કે અહિંસાને રેડિયા સાથે કરી સંપન્ન નથી, અને આ બધું જતા જો એ લડત ઉપાડતામાં પાછી પાની કરશે તો તે પોતાની જાતને અને પોતાના દેશને ભેદજાન કરશે ”

મવાજ ગણતા નેના તરફથી આવ્યા આકાશ શબ્દોમા આલ્પવાન મન્યા પડી સૌ કોઈને વાગે કે હવે પ્રાગતિક પક્ષ સરકાર સમક્ષ જરૂર લડાઈ જાહેર કરશે પણ કોણ જાણે કેમ દેશ તૈયાર હોવા છતાં, સુભાષનાથને પોતાના નેતૃત્વમા, પોતાની મેનામા અને દેશની લડાવક સમિતિમા વિશ્વાસ હોવા છતાં, તથા હુસન મુસ્લીમીમા હોવાથી નિર્મળ સમિતે છે, વિશ્વ માટે કેવળ લડાઈ જાહેર કરવાની, અલ્ટિમેટમ આપવાની જ વાગ છે એવી યોક્તમ માન્યતા ધરાવતા છતાં લડાઈ ઉપાડવા નથી તેમ જ છેલ્લા વધુ મજબૂત વરસથી જે પ્રશ્ને હિંદુ સ્વરૂપ પકડ્યું છે તે બગાજના કદોએ છોડાવવા માટે સિદ્ધિ સરકારના એક અગ્ર જેવી બગાજ સરકાર સાથે જણ લડી લેવાની વાત સરખી કરતા નથી એ સમજમા આવતું નથી પ્રાગતિક પક્ષનું તત્ત્વજ્ઞાન એટલું બધું અટપટું લાગે છે કે તે સામાન્ય માણસની છુદ્ધિની બદારને એ વિવિધ હોય સુભાષનાથના કહેવા મુજબ ગરજાગણમા સીધી સાદી વાતને રચાન ન પણ હોય રાજકીય દર દેશિયાતી કસોટી તેનામા કેટલા પ્રમાણમા અટપટાપણ છે તે ઉપરથી થતી હોય રાજકીય વિશેષતાની વિશેષતા જ તેની અટપટાપણ અને મૂલો જાણી કરવાની શક્તિમા હોય (બગાજ પ્રાતિક સમિતિના ઝડપમા સુભાષનાથએ સારો પરિચય આપ્યો છે) ગમે તેમ હોય પ્રાગતિક પક્ષનું તત્ત્વજ્ઞાન અટપટું છે, એ યોક્તસ સામાન્ય માણસની અને ખાસ કરીને યુસ્ત મહાસત્તાવાદીની સમજમા આવી શકે નહિ, અનારે તો તેઓ લડાઈમા સહાયોથી પડુ પડુ થઈ રહેલી નવળી સરકારને

તોડી પાડી દિલ્હી આજ્ઞાથી દાસન કરવા તેમ જ બીજા બાબુ મદામમાની નવળી નેવાળીરીને ફગવી દેવા ક્યુ પ્રાગતિક પક્ષનું બરે છે તે બેતા થોભીએ

સંસ્થાનિક સ્વરાજ્ય કે પૂર્ણ સ્વતંત્રતા

વાયમરોય સાહેબના મુનર્ધના છેલ્લા બારણ અને તે ઉપરના ‘એમા હું માનજરી સમાધાનીમા બીજા જોડે છું ’ એની મનપમના ગાંધીજીના નિવેદન પડી મહાસમાના ઉદ્દામ તેમ જ વિનીત તમામ મર્યાદા આ પ્રશ્ન પરતે પૂજ્ય ઉદાપોદ થયો છે તાઈએ પણ ગાંધીજીને આ મુખર્ણ તકે વધારી લેવાતું અને મુદ્દને અતે વહેવામા વહેલી તકે વેગ્ટ મિનિસ્ટર-જાણતું સંસ્થાનિક સ્વરાજ સ્વીકારી લેવાતો મરજ્યુન આશય કર્યો છે આ સામે જવાહરલાલથી માંડીને જયપ્રકાશ નાગવણ મુખીના તમામ ઉદામવાદીઓએ તેમ જ રાષ્ટ્ર પતિ રાજેન્દ્રનાથપ્રી માંડીને રાજાજી જેવા ગાંધીવાદીઓએ ચેતવણીના સર મકા છે અને સપૂર્ણ સ્વાતંત્રતાથી જરોકે એણે સ્વીકારવાની ના પાડી છે તેમણે પોત પોતાની રીત મુજબ કાગળો દર્શાવ્યા છે

અધા નેતાઓએ સંસ્થાનિક સ્વરાજ્ય શા માટે નહિ સ્વીકારતું એના જે કાગળો આપ્યા છે તેમા સૌની વધુમા વધુ સચોટ અને તાર્કિક કારણ અમને રાજાજીના લાગ્યું છે એમણે કહ્યું છે કે વેગ્ટ મિનિસ્ટર રેટકુટને અનુસરીને સિલ્લન આજે સંસ્થાનિક સ્વરાજ્ય આપે પણ એ રેટકુટ ફેરવાની, તેને રદ કરવાની કે તેમા મુધારાવધાગ કરવાની છે હી સત્તા તો સિદ્ધિ પાલમિન્ટ પારે છે એટલે દિલ્હી સંસ્થાનિક દરજ્જે સિદ્ધિ પાલમિન્ટની દવા ઉપર જ નહીં થકે આવી પરાધીન કિયતિ હિંદ કદી કબ્જા કરે નહિ હિંદ માત્ર એક જ વસ્તુ માગે છે અને તે પોતાનું રાજકીય બધારણ ધરવાની છે ની સત્તા હિંદના પ્રતિનિધિઓના એટલે કે હે કપ્રિનિધિસભાના દાવમા, એટલે કે સપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય આથી એક તમ્મ વધારે નહિ તેમ જ એણે નહિ

ગાંધીજીએ વોયસરોવરની જાહેરાતમા સમાધ નંદા બીજા જોવા છે તેથી ઘણા ઉદામવાદીઓ અને

ગાંધીઓવાદીઓ પણ અજાણ્યા છે કેઈ કેઈ તો બોલે છે કે ગાંધીજી લોડ લિનલીથગ્રાની મીડી જમાનના બદનામા હિંદુ સ્વાત-૨ વેચી મારશે આવી આઠરી વાણી લોડા શા માટે ઉત્તરે છે તે સમજતુ નથી, આપણા દેશની આઝ્મી સ્થિતિ, એટલે કે આપણી લડાયક તૈયારી કટલી છે તેનું આપણને જ્ઞાન અને જ્ઞાન હોય તો આપણી વાણીમાં અવશ્ય સચમ આવી જાય એમ અને માનીએ છીએ ગાંધીજીએ માન ભર્યા સમાધાનના જે બીજા બોધ છે તેનો અમને તો એ અર્થ લાગે છે કે તેઓ ક્રિસ્ટિયન મુસ્લીમોના દ્વિધ ઉપર ઠસાવવા માંગે છે કે હિંદના ધ્યેય તરીકે પૂર્ણસ્વરાજનો સ્વીકાર કરે અને હાલને તખ્તકે-લડાઈ પૂરી થયા પછી તુરંત જ સાંસ્થાનિક સ્વરાજ દાખન કરે અમને નથી લાગતુ કે આમ કરવામાં આપણા આદર્શ સાથે આપણે કશી માડવાળ કંટા હોઈએ આપણે પ્રધાનપદનો સ્વીકાર કર્યો તેથી જો દેશ આશ્રય વધે હોય તો સાંસ્થાનિક સ્વરાજથી આગળ વધશે જ એમાં શક ન રહેવી જોઈએ

પરંતુ અમને પોતાને શક છે કે ક્રિસ્ટન ગાંધીજીની આની માગણીનો સ્વીકાર કરે અમારી સમજ પ્રમાણે ક્રિસ્ટનની તૈયારી અત્યારે આટલી છે લડાઈ આવે છે તે દરમિયાન વોર્લ્ડસરોયની કાઉન્સિલમાં ગાંધીય નેતાઓનો ઉમેરો કરી એમાં વધારો કરવો અને લડતને અતે હિંદી રાજ્યધારણમાં દેરકાર કરવા માટે, ક્રિસ્ટન જેને હિંદના પ્રતિનિધિ માને તેને એકા કરી એક નવી ગોળમેજી પત્રિકા બોલાવવી અને હિંદના બધાગણીય ધ્યેય તરીકે વેરહ મિનિસ્ટરના ધાગ પ્રમાણેનું સાંસ્થાનિક સ્વરાજ જાહેર કરવું 'આથી વધુ કરવા માટે ક્રિસ્ટનની તૈયારી જણાતી નથી ત્યારે આપણી બાજુ મહાસા બાની બદલમિતિ બોલાવ્યા બાદ આટલું માગશે જ' એમ અને માનીએ છીએ કાગળનાં કાગડપણ એવી થાય કે જેને પરિણામે મધ્યસ્થ સત્તા ઉપર હિંદના પ્રતિનિધિઓ આવે અને લડતને અતે સાંસ્થાનિક સ્વરાજનું બધાગણીય ધડવા માટે જે પરિષદ કે સમિતિ બોલાવવામાં આવે તે હિંદી પ્રજાનું એકજ

પ્રતિનિધિત્વ ધરાવે છે, તેની ખાતરી માટે એ પરિષદ કે સમિતિ કોઈ ને કોઈ પદ્ધતિ દ્વારા ચૂંટાયના પ્રતિનિધિઓની જ બનેલી હોય આ સમિતિ કે પરિષદ સાંસ્થાનિક સ્વરાજના દરજ્જા પ્રમાણે બધાગણી ધડી કાઢે અને હિંદના આખરી ધ્યેય તરીકે પૂર્ણ સ્વરાજને જાહેર કરે આ પરિષદ જે કરે તેને પાર્લામેન્ટ સપ્લુસ રીતે મંજૂરી આપે "

અમારી દૃષ્ટિએ આ તકાવત ધણો મોટો છે અને તેથી અમને સમાધાનની આશા દેખાતી નથી ગાંધીજી આ કરતાં બોલાવો સ્વીકાર કરે એમ અને માનતા નથી એટલે આઝ્મી કટોકટીનું પરિણામ સમાધાનમાં નહિ પણ અપૂર્વ વર્જાઈમાં આવશે એમ અને ધારીએ ઠીએ આ લડાઈને અતે, જેમ કોઈ પણ દિસક કે અર્થિક લડાઈને અતે હોય છે તેમ, સમાધાન આવશે જ પરંતુ એ સમાધાન બગાડ આપણી શક્તિ અને લાયકાત પ્રમાણેનું જ હશે

મે

સામખરનું રમખાણ

સામખરમાં શું બની ગયું તે હમણા સુધી બહારનું જગત જાણતુ નહોતુ કંપનાથી પણ ન માની શકાય એવા કરપીય બનાવો ત્યાં બન્યા છે તેની આ આક્રમક સાક્ષિતી આપે છે

રમખાણ દરમિયાન ૧૪૨ હિંદુઓના ખૂન થયા ૧૦૦ ને જીવતા બાળ્યા અને ૫૮ ને ધનિ થઈ, જેમાંથી ૯ હવાખાનામાં જ મરણ પામ્યા આની સામે ૧૪ મુસલમાનોના ખૂન થયા અને ૧૨ ને ધનિ થઈ

ધર ૧૬૪ બાળવામાં આવ્યા જેમાં વધુ ખૂન હિંદુઓના હતા એમાં લગભગ દોઢ લાખનું નુકસાન થયું ૪૬૭ ઘરો લૂટવામાં આવ્યા જેમાં લગભગ સાત લાખનું નુકસાન થયું

અપહરણ થયેલી સ્ત્રીઓમાંથી છત્રે પાછી લાવવામાં આવી છે ઝપાઝપીમાં સાત લૂટારાઓ માર્યા ગયા છે અને ૭૦૦ ની ધરપકડ થઈ છે

આ આક્રમકો સામિત કરે છે કે સિવની સરકાર કાતો અપગ અને લાચાર છે અને ન તો બેદરકાર કે પક્ષપાતી છે

ખરેખર આદ્યુ ધણ છે આમા ગરમા અને રાસડા, હાનગડા અને લક્ષ્મીતો, બાળગીતો, મલુગીતો અને આપણા, પરપ્રાતના અને પરદેશના લોકગીતોની છણણી ખૂબ મિઠાઈથી ઘર્ષ છે પણ આ તો છે કેવળ લોકસાહિત્યનો એક ભાગ-ગીતભાગ એવો જ ભાગ વાર્તા અને કથાઓનો છે શ્રી મેન્દાણીને આપણે વિનંતિ કરીએ કે એ બીજો ભાગ પણ તેઓ જલદી પ્રગટ કરે કારણ કે આ ભાગથી તો તરસ શમી નથી પણ બીજી વધુ જાગી છે આ ભાગનું નામ કેવું છે ?-ધરતીનું ધાવણ ! ખરેખર આ ધાવણ છે અને વળી ધરતીનું છે ધાવણથી જ તો બાળમનો દેહ અને આત્મા પેસાય છે અને ધરતીમાથી તો એ પેદા થયો છે મૃત્યુ વખતે પણ તેને તેનો જ એક આશરો છે લોકગીતો એ ધરતીનું ધાવણ છે તો એ લોકગીતો ધારીને દેશની પ્રજા તૃપ્તિ અર્થે વધુ કંઈક માગે જ અને તે ધરતીમાથી લોકમાથી જ પેદા થયેલું હોય જોઈએ આજે સાહિત્ય તો નિતનવું ધણ સર્જાય છે પણ તેમાથી કેટલું લોકસમુદાય સાથે ધરતી સાથે તદામર કે પ્રાણને પુષ્ટિ આપે તેવું છે ? એટલે જ તો જૂના પાસે જ ફરી ફરીને સ્વાદ લેવા જવું પડે છે અને એ રવાનામાં હોવાવાનાર એની મધુર પ્રશન્તિ સમા વિવેચનોની પ્રતિજ્ઞા જાગે છે

‘ખીજ પડિતજ મગવા અશમ્ય માનુ છું સગીત અને ક્રેષ્ટ નીતિનો મેળ ક્યા શોધુ ?’ આવા પડિત ખરેખરના સગીતવિવેચક પ્રગટ અપ્રગટ લેખો અને ભાષણોનો અને એમના મૃત્યુ પછી ગાંધીજી વગેરેએ એમને વિશે જે લખ્યું તેનો આ સંગ્રહ છે

આપણે સગીતમા આગળ નથી વધ્યા પરંતુ જે ખોયું તેને ફરીથી મેળ યુ છે તેની આશાથી ઉત્તર્જિત થઈને આ લેખો લખાયા છે સગીત વિશેના એમના વિચારો ખરેખર સુદર છે સગીત તેમને બહુ પ્રિય હતું છતાં તેમણે સગીતને છવનઉદ્ઘામના એ માત્ર અંગ તરીકે અથવા સર્વથા અને સર્વદા રિતક નથી મા યુ એ ક્રેકાણે તેઓ આ સાગનું લખે છે દુકાળમા જેમ અત્યંત અવરતક વસ્તુઓ સૂખા રાટલાથી ચનાવી વેવાર છે તેમ કેવળજીમાં સગીત છે સગીતમા બંધી શુભ ભાવના જાગૃત મગવાની શક્તિ છે જ, સગીત માગફતે જે ભાવનાનું ઉદ્દીપન થાય છે તેમા ચારિત્રનું સ્વૈર્ય આવી જ જાય છે, એવો અમેદાવો કરતા નથી પરંતુ ભાવનાની ખીજ વણીમા સગીતની મદદ અસાધારણ છે

ભાગતના ઐતિહાસિક લેખો અને સગીતના વ્યક્તિઓ પરનું કથન એ ત્રીજો ખડ અને ચોથો ખડ આજના વિચારક લેખોનો અતીવ લિપ્યોગી છે

(૧૧૩) માદુ ગામનું—રેખક શ્રી બમવલાઈ મહેતા પ્રમુખશ્રી ગુરુત્વ વિદ્યાર્થીક અમદાવાદ, પ્રાસિસ્થાન નવજીવન કાર્યાલય અમદાવાદ મુદ્દય નવ આના

શિક્ષક તરીકે મારેા અનુભવ છે કે તોફાનીમા તોફાની બાળકને વધુમા વધુ સગળતાથી કેળવી શકાય છે, એમા બેઇએ કે કલા શ્રી અમલભાઈએ એ રીતે તોફાનીમાં તોફાની ગણુતા માસરા ગામને સરસ ગીતે કેળવુ તેની આખી હમીકત વર્ણવતુ આ પુસ્તક ઉપયોગિતાની દૃષ્ટિએ તો ઘણુ કીમતી છે જ, પણ વાચન લેખે પણ ખુબુ રસપ્ર છે યોગે, લૂટ અને અણવડપણા માટે જાણીતા એ ગામના બાઈયા ભાઈએને જાણે જાદુ કરીને જ વસ કરી લીધા છે જાદુ તો ખરુ, પણ જાદુ અબેહલાવ પ્રેમ અને સત્યનિષ્ઠાનુ સવારના ચાર વાગ્યાથી રાત્રિના દશ વાગ્યા સુધી શરીર તોડીને શ્રમ કરે, પોતાનુ ધોવુ, રાધનુ દળવુ, સીવવુ, સાફ કરવુ એ બધુ તો પોતાને હાથે કરવુ જ, ઉપરાંત ગામ આખાની સફાઈ કરવી, ગામના ધરોને અને છોકરાને સાફ કરવા, ઠોકગને ભણાવવા, રોગમા ગામની સાગવા કરવી, દુકાળમા ગામને વેરામાથી મુક્તિ અપાવવી, કામ ટાણે ખેતરોમા ગામનુ કામ કરવા જવુ આવા નિયમવાળો ગામસેવક ગામને કહે કે આ નહુ માટલીઓ છે, એમા દાળ એકમા કાગર અને એકમા બાજરો ભગવાનો છે, ગામનુ હું કામ કરુ છુ માટે ગામે એ ભરી દેવાની છે એ ભરશે તો હુ મારી ખીચડી અને મારો રાટલો કરી ખાઈશ, નહિતર બૂખો ગરીબ, તે કહુ એવુ ગામ હરો કે એ માટલીને એક દિવસ પણ ખાની ગહેવા દેશી-દૂધ તો એવક માગતો ન હોય શ્રી બાલભાઈ આ ગીતે ગરીબ માસરામા રહ્યા અને ગામની સેવા કરવા લાગ્યા મુશ્કેલીઓ વણી નડી પણ શરૂઆતમા જે ગામ ગહેવાને ભાડે મકાન ન આપે તે પછી મકાન આપે ત્યારે ભાડુ તો ન લે પણ સૌ સાથે મળીને જાને મજૂરી કરીને સગવડતાનાથુ મકાન મફત બાંધી આપે હજીજાને આવાના પ્રસંગે મારી નાખવા સુધીની વાત થાય જા એ જ દિસેમા એમની દાણાની માની ભરેની રાખે અને અતે હરિજન પ્રત્યે બૂલી ગય એવુ જ નહિ પરંતુ મદાસનાના અધિવેશનમા સફાઈ વિભાગમા જ્યા મળ

મૂન પણ ચૂથવા પડે ત્યા સ્વયસેવક તરીકે જાન, તે બતાવે છે કે સાચી સેવા સામે આવતી મુશ્કેલીઓ ધખતી ધોમ ઉપર પડતા પાણીના ટીપા પેડે અદશ્ય થઈ જાય છે

આ બધી ગસિ-વાત ઉપરાંત બમલભાઈએ વિધવિધ ઘણા પ્રસંગોનુ બુદ્ધિગમિક વર્ણન આપ્યુ છે, જેમાથી ગામને અને એમને પણ શી મવા મળ્યુ ગામની સ્થિતિ દર્શાવતા આકાશઓ, ભૂવા, વહેમો વગેરેમા એમણે જે રીતે સુધારો કરાવ્યો દેખાય કે તે આપણને સેવાનો કાર્યક્રમ અને રીત બતાવતા છે પુસ્તકની શરૂઆતમા પુ રવિશ કર મહારાજનો લેખ પણ વાચના જેવો છે

૧૧૪ ભારતીય રાષ્ટ્રધ્વજ—લેખક ના સુ હાઈકેર પ્રાપ્તિસ્થાન મહાદેવ શમચંદ્ર બગુટે, અમદાવાદ મુદ્દય ત્રણ આના

આપણા રાષ્ટ્રીય ધ્વજનો પણ ઇતિહાસ છે આજે આપણે રાષ્ટ્રધ્વજ જે સ્વરૂપ અને રંગમા આપણી સામે છે તે પહેલા ૧૯૦૫મા મેડમ કામા, ૧૯૧૫ મા હોમરન અળવળ ૧૯૨૧મા રાષ્ટ્રીય મહાસભા અને ૧૯૩૧મા રાષ્ટ્રીય મહાસભાની ધ્વજસમિતિ દ્વારા એક જી ૧ પ્રકારનો, એમ ચાર પાંચ ધ્વજો નક્કી થઈ ગયેલા અને જાતામા પ્રચાર પામેલા ધ્વજનો આ ઇતિહાસ તેની ઇજ્જતની સમજ આે તેના વદનની શિસ્ત ડો હાઈકેરે ૧૯૩૦મા આ પુસ્તિકામા આપેન ૧૯૩૦મા આ પુસ્તિકા પ્રથમ પ્રગટ થઈ ત્યારે દિલ્લી ઘણી ભાષાઓમા તુરતાતુરત એના અનુવાદો પ્રગટ થયા અને થોડા જ સમયમા તેની હજારો નકલો ખપેની ત્યાર નજી ૧૯૩૪ સુધી લડતને કારણે અને ત્યાર પછી સભેગવશાત, માગણી ખૂમ હોના છના આની નવી આકૃતિ પ્રગટ નહિ થઈ શકેલી આજે એની નવી આકૃતિ પ્રગટ થયેલી નેઈને આનંદ થાય છે ધ્વજતા ચિત્રો વદન વખતે જિભા રહેવાની અને નમસ્કાર કરવાની રીતનુ ચિત્ર અને ખીજ દેશોની ધ્વજરક્ષાની ચિતાના દષ્ટાંતો સામુદાયિક ધ્વજ વદનના નકશા સાથે આપવામા આવી છે ધ્વજ પ્રત્યે આપણુ પૂરેપૂરુ માન પ્રગટ થાય તે માટે વદનની તાલીમ અને શિગ્ત તો આપણે જાણી જ લેવી નેઈએ અને તે માટે આ પુસ્તિકા મૌ ગવેરા લિમાનીએ પાચી લેવી નેઈએ

મુંબઈમાં ક્યાં ઊતરશો ?

આદર્શ લાન્ડિંગ-ગોર્ટિંગ

ભારતીય નિવાસ લૉજ

ચાર્જ ઘટાડેલા છે

ભારતીય નિવાસ લૉજ કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ ૨

તાર-૧ ૬૨૬૮૬

1

ટર્મિન - ૨૧૧૧૦

સળેખમ ?

(Registered)

સળેખમ ? ?

સળેખમ માટે દવા લીધવાને બદલે નાક પર થોડુંક
“અમૃતાંજન” મસળો તે તુરંત રાહત આપે છે.

અ મૃ તાં જ ન

ખીડાકારક સળેખમ મટાડે છે.

:: દ રાં જ નો મ લ મ ::

સર્વે ભતતી દરાજ અને ખૂજલીને માટે કરોસાપાન અને નિબ્જન ન
બધ એવો ઇલાજ. ત્રણ વાર હાથાવાથી સદંતર તાપ્ત ઘાય છે

નોલ્લ કીજન્ટોઃ સિંધ અને બાકુચિસ્તાન માટે

મહમદઅલી મુદલાં સુસાજી મારવી

ચેરિયટ રોડ : કરાચી .

મુંબઈ : અમૃતાંજન લિમિટેડ : મદ્રાસ

મુગંધીથી ભરપૂર

જલકુમારી બ્રાહ્મી તેલ

વા
પ
રો

તે આંખ અને મગજને ઠંડક આપી વાળને વધારે છે.

રોડીરુ : ચાંપશી નરશી દવાવાળા : પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ ૨

સાહિત્ય અને સંસ્કારનું માસિક

વર્ષ દસમું . અંક પહેલો . એપ્રિલ ઓગસ્ટીનમો ચાલીસ
અનુક્રમ.

જેવાણી પળ વિનિપતાપગણ	શ્રી વાલ્મીકિય વાલ્મીકિય	
સરગજીવાના	શ્રી મોદનનાત મહેતા	૮
ઉલ્લુક	શ્રી ચક્રાચ એમ પગ	૯
પુરોષ અને સુમતીઓ	શ્રી કુમરશી વગમશી સપટ	૧૬
નાનતી હોળી	શ્રી રમણીક ગારાલવાળા	૨૫
શાસ્ત્રોનો ટવવાળ	શ્રી વાલ્મીકિય વાલ્મીકિય	૨૬
વીંગ ચક્રોપગ આગાદ	શ્રી શાન્તિનાન શાહ	૨૮
અમેરિકામાં પ્રેરેલો અને વિદ્યાર્થીઓ	શ્રી નમીનદાસ ખેલ	૩૭
અનગણ	શ્રી ટોપણ દયાવજ પેનાણી	૪૦
વધારાના એકે ગામડાનગી	શ્રી બમ ભાઈ મહેતા	૪૮
સમાજના દત્તિ અને વ્યાપ્તિ	શ્રી પદ્માવિ મીનાગમ ગેરા	૫૫
અવ્યોકનો	શ્રી ચા	૬૪

ન પાઠકમ રજા

મોહનલાલ મહેતા લગ્નવન સોમૈયા
હાન્તિવાલ શાહ ઇન્દ્રવાલ હરે

વાપિક સવાળમ

દેશમાં પ્રદેશમાં પરદેશમાં
૧. પાચ ૩ સાડા પાચ ૩ સાડા છ

ભારતી સાહિત્ય સંઘ . પો. બો. ૭૩ . અમદાવાદ

લાઇન, હાઈડ્રોન તથા વધારે કવચના હાઇકવાસ
ખેડોડ, ડીઝાઈન તથા સિને-સ્લાઇડ

જનાનના
ભારતી માહિત્ય સ રનાં પ્રકાશનોના ગંધા ખેડોડ અમે જનાવીએ છીએ

૨ ન ૩૧૮૭૧ ન વું ઠે કા છું નાં ધી લે શો જ ૨ એસ હોમ

૬ ૧૭૭/૧૭ હોર્નબી'રોડ, બોરીગદર દ્રામરમીનસ પાને,
લાગ્યિ હરુવની જાનુઆ
પ્ર મુખ

૨
દે
વા
ત
થા
જ
મ
વા
ની
૧

૧
ગ
વ
ક
ક
મા
૨
જ
છી
ત
૨

મુંબઈમાં ક્યાં ઊતરશે ?

આદર્શ હોનિંગ-ગોર્ડિંગ

ભારતીય નિવાસ લૉજ

આજ્ઞા ઘરાણા છે

ભારતીય નિવાસ લૉજ કાલખાદેવી રોડ, મુંબઈ ૨

તા. ૨૦-૬-૪૬

1

ટેલિફોન — ૨૨૧૧૦

સળેખમ ?

સળેખમ ? ?

સળેખમ માટે દવા લીધવાને બદલે નાક પર થોડુંક
“અમૃતાંજન” મસજો. તે તુરત રાહત આપે છે.

અ મૃ તાં જ ન

પીડાકાળક સળેખમ મટાડે છે.

:: દ રા જ નો મ લ મ ::

સર્વે જાતની દગળ અને ખૂંચલીને માટે ભરોસાપાત્ર અને નિષ્ફળ ન
જાય એવો ધવાળ નજી વાર લગાડવાથી સદતર નાખૂંધ થાય છે.

ચિત્ત એજન્ડો સિદ્ધ અને બહુચિકિત્સાના માટે

મહામદ્યમલી મુદલાં મુસાળ મારવી

મેરિયટ રોડ : કરાચી

(Registered)

મુંબઈ : અમૃતાંજન લિમિટેડ : મદ્રાસ

માલવા કેમિકલ પ્રોડક્ટ સં

વાપરો.

માલકો બ્રાક્લી હેરઓઇલ : ખરી ખડતા વાળને ચટકાવી મગજને શાંતિ આપે છે.

માલકો કોકોનટ હેરઓઇલ : વાળને વધારવામાં અને ખુશબોમાં અબોડ છે.

માલકો મેડિકેટેડ હેરઓઇલ : સર્વોત્તમ અને શ્રેષ્ઠ છે

: સ્ટોકીસ્ટ :

કેશવજી સી. ઠક્કર : ગિન્સેસ રટ્ટીટ : મુંબઈ. ૨

આ પુસ્તકની ઉત્તમતાનાં પ્રમાણપત્રો

૧

આ પુસ્તક વડોદરા ગાંધીના પુસ્તકાલય-
ખાતાએ પુસ્તકાલયો માટે મંજૂર કર્યું છે

૨

આ પુસ્તકનો પહેલો ભાગ વડોદરા રાજ્યના
કેળવણીખાતાએ શાળાઓમા ધનામ અને
પુસ્તકાલયો માટે મંજૂર કર્યો છે

૩

આ પુસ્તકનો પહેલો ભાગ મુખર્જીનાકાના
સરકારી કેળવણીખાતાએ પ્રાથમિક માધ્યમિક
અને ટ્રેડનીંગ સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓની લાભ
ક્ષેત્રોમા માટે મંજૂર કર્યો છે

૪

આ પુસ્તકનું 'આમુખ' શ્રી કચ્છ
વેપારી મંડળના પ્રમુખ શ્રી હુશરજી ધગમજી
સપ્ટે લખ્યું છે

૫

આલુદમા મહેલ બીજી ગુજરાત પુનઃગવ્ય
પરિષદે આ પુસ્તકનો પહેલો ભાગ સાગ
પુસ્તકાલયો માટે મંજૂર છે

૬

આ પુસ્તકના પહેલા ભાગની ૨૫ (પચીસ)
નાલો વડોદરાના શ્રી પ્રાન્થવિદ્યામહિર ઉત્તેજન
માટે ખરીદી છે

૭

આ પુસ્તકની ઉત્તમતા માટે અનેક
સુપ્રસિદ્ધ સામયિક અને માસિક-પત્રોએ
સારામા સારા અભિપ્રાયો આપ્યા છે

વધુ ખાતરી માટે અભિપ્રાયોની પત્રિકા મળત મનાવે

ઘેર બેઠાં પૈસા કમાવા

આજે જ મંગાવો !

નફાકારક હુન્નરો

ભાગ ૧-૨

નિષ્ણાતો અને અનુભવીઓએ નિષ્ણા
વિવિધ બરે સાપાત્ર હુન્નરોથી ભરપૂર પુસ્તક

૫૨૦ પાનાં, ઉમદા એન્ટિક કાગળ
ગારીય શુદ્ધ, મુદ્રે છપાઈ અને
આકર્ષક ગ્રેડ-ગ્રામ છતાં

કિંમત

માત્ર ૪ (ચાર) રૂપિયા

કો પો પો થો દપાસખર્ચ
૧૦ આના મુદ્દ

મંગાવવા માટે લખો

પ્રકાશક

લક્ષ્મી પુસ્તકમાળા

પોસ્ટ સિનુગરા • (અંબાર-કચ્છ)

જીવનની અકિંચનતા

જીવનમાં મહાન પ્રશ્નોના ઉકેલ માટે મધ્યમ એમાં એક પ્રકારનું વીરત્વ છે; મહાન સ્વપ્નનો ભૂમિકાઓ રચવી એમાં વીરત્વ છે; જ્યાં સઘળાંને સ્પષ્ટ પરાજય દેખાય ત્યાં આશા ને શ્રદ્ધા રાખવાં એમાં પણ વીરત્વ છે; પરંતુ એ સઘળાં વીરત્વોની તુલનામાં જીવનના હમેશાના નાના પ્રશ્નોને પણ અચૂક લાવનાત્મક દૃષ્ટિકોણથી જોવામાં વીરત્વ રહ્યું છે એ ઘણાંને ખ્યાલ નથી હોતો. એટલે જાને છે એવું કે મનુષ્ય ગગન તરફની દૃષ્ટિમાં પૃથ્વી ઉપરનો એનો રસ ખોઈ બેસે છે. સામાન્ય જનસમૂહ આવી વીરત્વલાવનાથી ખેંચિત બની, નિત્યજીવનના દરરોજના કાર્યક્રમમાં, પોતે જે શુભાવી રહ્યો છે, તેના લાગ્યે જ ખ્યાલ રાખી શકે છે એક મનુષ્યને નમ્ર શબ્દોથી સંબોધી શકાય ત્યાં એને તુલ્ય ન કરતામાં પણ વીરત્વ રહ્યું છે કારણ કે છેવટે તો વીરત્વ એ અચૂક પ્રકારનું પરિસ્થિતિ ઉપરનું સામર્થ્ય બતાવે છે. પોતાની હમેશાની જીવનરીતિમાં આટલો ફેરવ છે એ જોધી કાઢવું—ને એ જીવનરીતિને ફેરવવા મધ્યમ એમાં વીરત્વ છે. અને માણસ એ આલોચનાને પરિણામે પોતાના બ્યવહારના સ્વરૂપને વધારે શુદ્ધ બતાવે એ કોઈ જેવો તેવો વીરત્વનો પ્રસંગ નથી. બીજા માણસની તાત્કાલિક જરૂરિયાત જોઈને જગ્યા આપવામાં પણ વીરત્વ રહ્યું છે. આપણા સમાજમાં આવા નાના પરાક્રમની પ્રણાલિકા આપણે જોઈ શકતા નથી, એટલે જ મહાન પરાક્રમની ભૂમિકાનું સર્જન શક્ય બનતું નથી કોઈ મ્યુનિસિપલ પ્રેસિડન્ટને, પોતાની સ્થાન ફરજ નહિ છતાં, કોઈ દિવસ, કોઈ હોટેલમાં શુપચુપ બેસીને, ત્યાંની વાનગીઓ જોવાનું મન થતું નથી; કારણ કે એમાં કોઈ સેવા છે કે પરાક્રમ છે એ કોઈ માની શકતું નથી. કોઈ ડોક્ટરને 'પ્રત્યાવન વર્ધ સ્વચ્છ', ધધામાંથી નિવૃત્ત યૌવ પછીનું વાનપ્રસ્થ જીવન, ગરીબ લોકોનાં દુઃખદર્દી જોવામાં કાઢવાનું મન થતું નથી, કોઈ મ્યુનિસિપાલિટીને 'થિયેટર' બધાવવાનું સ્વપ્ન આવતું નથી, કારણ કે એની અગત્ય કોઈ બાબતું જ નથી સામાન્યમાં સામાન્ય શહેરી, પણ મોટામાં મોટા શહેરી જેટલી જ, હમેશાના જીવનની સગવડતા લોગવે તો જ એ સમાજ ટકી શકે અને દરેકે દરેક

માણસ પોતાના હક્કનું લાભ ધરાવતા છતાં, એ હક્કનો અમિશ્રક ત્યાગ કરે તો જ સમાજ ચાલી શકે, એવા બે મહત્ત્વના સિદ્ધાંતો પ્રત્યે ઘણા માણસો ઉદ્દાસીનતા ધરાવે છે. એટલે બ્યા, યોછામાં યોછા ઘર્ષણથી, ઘણામાં ઘણા સામાજિક લાભ યથા થકે તેવું હોય છે ત્યાં પણ, માણસ, પોતાના જ સમૂહમાં પોતે જાદુ યથા જાય છે નાનામાં નાની વાતો અમુક લાપતાત્મક દૃષ્ટિકોણથી કરવામાં આવે તો તેનાથી એકંદરે માણસને પોતાને તેમ જ સમાજને ઘણું જ ફાયદો થાય, કારણ કે તે વિના મહાન સિદ્ધાંતોનું પોષણ થઈ શકે નહિ મહાન સિદ્ધાંતોને ફળદ્રુપ બનાવવા હોય તો તે માટે વાતાવરણની જરૂર પડે છે. વાતાવરણ માણસનાં નિત્યતાં નાનાં નાનાં કામોમાંથી રચાય છે આ નાનાં નાનાં કામો—સજા બોલાવવાથી માંડીને ધ્વજવંદન ને સ્કૂલખેડ સુધીનાં સઘળાં—પહેલો વસ્તુ માગે છે પોતાનું વિસર્જન કોઈ માણસ પોતાને કેંદ્રસ્થાને રાખીને કોઈ કામની શરૂઆત કરી શકે જ નહિ માણસે પોતાની જાતને એક એવા ખૂણા ઉપર ગોઠવવી જોઈએ કે બ્યાંથી, એ જાંધાને ઉપયોગી થઈ શકે, અને છતાં કોઈના આગળ વધવાના માર્ગમાં પોતે આડખીલી રૂપે ન હોય તો જ દેશની સામાન્ય વ્યવસ્થાની અને સામાજિક ઉત્ક્રાંતિની વાલીમ શક્ય બને. આજનાં આપણા માનસમાં આ વાત નિર્ગળતા મનાવાનો સંભવ છે, પણ ખરી રીતે કામ કરવાની—પ્રગતિ સાધવાની—કામ કરી બતાવવાની—એ જ રીત છે.

નાનામાં નાનાં કાર્યો પણ જે લાપતાત્મક દૃષ્ટિથી કરે છે તે કાર્યને એટલું મોટું બનાવી શકે છે કે એ નાનું હતું એવો કોઈને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ રહેતો નથી

કોઈ મોટા સ્વપ્નનો પેલછામા જીવન શુભાવવા કરતાં કોઈ નાના કાર્યનો આરંભ વધારે મહાન છે

અને એ આરંભ તો માણસ જાનરમા વસ્તુ ખરીદવા જાય, ગારી ખાડે કરવા જાય, મજૂર કરવા જાય કે બસમાં બેસવા જાય ત્યાંથી પણ થઈ શકે છે.

જીવનની અક્રિયતા હણવાનો આ એક જ ઉપાય છે સુંદર રીતે જીવન જીવતાં સીએલ તમરો અસાજ, રહેણીસ્થળી, અસ્થા, પ્રજ્ઞાલિપ્ત, રીતભાત, વાતાવરણ, બોલવાની ઢળ, બ્યબહાર—એ સઘળાંમાં કા ડર હોય છે, એણે સ્વરૂપ હોય છે અથવા ફૂરતા હોય છે—માલિકી રૂપ હોય છે. એ બને રૂપ બોટાં છે, સાચુ રૂપ શાંત હોય છે—સુંદર હોય છે

આજે આપણા મગજમાં સંસ્કારિતાને બહોળે સંસ્કારિતાનો ઘમંડ ઉત્પન્ન થયો છે. એટલે એક એવી મનોદશા ઉત્પન્ન થઈ રહી છે કે માણસને પોતે સંસ્કારી છે એ દર્શાવવા માટે, થોડું હિટલર વિષે, થોડું ખાલી વિષે,

થોડું સ્ત્રીસન્માન - વિષે, થોડું રેકર્ડ વિષે, થોડું નૃત્ય વિષે— સઘળા વિષય વિષે થોડું, અને પોતાનો છુવનસપશી કોઈ વિષય નહિ—એવી થોડી થોડી હકીકતોના સંબંધસ્થાન જેવી પરિસ્થિતિ ધારણ કરવી પડે છે. વૈજ્ઞાનિક યુગમાં એ જરૂરી હોય છે કે માણસ છેવટ છેવટની વિચાર- સરણી વિષેનો પોતે જાણકાર હોય, પરંતુ વિજ્ઞાનનું પણ અંતિમ ધ્યેય તો આત્મજ્ઞાનનું જ રહેતું જોઈએ. એ દૃષ્ટિએ માણસ પોતાની વિચારસરણીમાં ફલિત થતા તાત્ત્વિક પદાર્થોને ઉવેખીને અનેક પ્રકારના વિચારોનું સંબંધસ્થાન થતો તેથી એ ભાગ્યે જ આગળ વધી શક્યો કહેવાય એ રીતે તો પ્રાચીન સ્ત્રીસનો પેલો સોક્રેટિસનો શિષ્ય જ સાચો હતો કે જેણે એમ કહ્યું કે, હજી પહેલો પાઠ જ હું છુવનમાં ઉતારું છું. લોકની નજરમાં આવે કે ન આવે એવા તદ્દન નાનાં નાનાં પોતાનાં દૈનિક કામોમાં, માણસ વીરત્વની ભાવના ખીલવવાનો પ્રયત્ન કરે, તો એક દિવસ એ સાચો વીરપુરુષ બની શકે ખરો.

• ધૂમકેતુ •

‘ એમ કહેવામાં આવે છે કે, કવિઓ કવિ તરીકે જન્મે

છે, ઘડાઈને બનતા નથી આ અર્થસત્ય છે, અને એટલે જ પૂર્ણ અસત્ય કરતાં વધુ ખતરનાક અસત્ય છે સંપૂર્ણ અસત્ય અર્થ- સત્ય કરતાં વધારે પ્રામાણિક ગણાય કવિઓ જન્મે છે એની ‘ના’ તો કોઈ માણસ, થોડી અક્ષરવાળો ય નહિ પાડે પણ બધા આધાર તે ક્યાં જન્મે છે, ક્યારે જન્મે છે, ક્યા સંજોગોમાં અને ક્યા કુટુંબમાં, ક્યા વર્ગમાં અને ક્યા સમાજમાં—તેના ઉપર છે. અને એમ કહેવું કે તે ઘડાઈને કવિ બન્યો નથી, એ તો કવિના વિકાસની વાસ્તવિકતાથી સાચ વિરોધી એવું અસત્ય ગણાય. કવિ કંઈ ચમત્કાર નથી, કુદરતનો અકસ્માત નથી; તે કંઈ પહેલાંથી છુવન પરત્વેની આર્થદૃષ્ટિ લઈ અથવા તો દુનિયા માટે પેગામ લઈ અવતરતો નથી. કદાચ એમ કહેવું સાચું ગણાય કે તે થોડાંધ અનુભવક્ષમતા સાથે, એક વિશેષ પ્રકારની શ્રદ્ધાચક્ષિત લઈને, તેની ચોપાસનાં બળોને નાનપણથી પોતામાં શમાવી લેવાની ભરપૂર શક્તિ સહિત, જન્મે છે અને એ અનુભવોનો તે તેના વ્યક્ત કરવાના વાહન—વાણી દ્વારા ઉપયોગ કરે છે. પરંતુ એ હકીકતનો ઈન્કાર નહિ થઈ શકે કે, આપણે કવિને વિષે આરોપીએ છીએ તે બધા આ ગુણો જ કવિને ખોજ કરતાં વધારે સુંદર સુચોન્નિત સત્તા તરીક સર્જે છે, જેની ઉપર બનાવે અને વ્યક્તિઓ રમે છે, અને એમાંથી જ કવિનો અને તેના સર્જનનો ઉત્પત્તિ થાય છે. ખોજ માનવી કળનાં કવિ તો, વિશેષ તીવ્ર રીતે આખો સમય ઘડાઈ જ રહેલો હોય છે—માનવજાતના પલટાતા ઇતિહાસને ઘડનારી દૃષ્ટિરહિત આંગળીઓ તેને દક્ષનાપૂર્વક તથા નિશ્ચિત રીતે ઘટે છે. ’

હરીન્દ્રનાથ મદ્દોપાધ્યાય

‘એકતા’વાદી પણ ‘વિવિધતા’પરાયણ

શ્રી વાકાસાહેબ કાલેલકર

સ્વરાજ્યની યાત્રામાં જેમ જેમ આપણે આગળ વધીએ છીએ તેમ તેમ આપણી નગણાઈઓ પણ વધારે ને વધારે સ્પષ્ટરૂપે માલુમ પડવા લાગી છે અને આપણે રાષ્ટ્રીય સંગમન કેટલું કમજોર છે તે પણ આપણે કુખ સાથે જોઈ શકીએ છીએ. ધર્મભેદ તો આપણી વચ્ચે છે જ તેની સાથે સહી ગયેના જાતિભેદો જે દુર્ગંધ ફેલાવી છે તેથી તો તમામ રાષ્ટ્રીય જીવન ગદ્ગદ થઈ ગયું છે હવે જાણે એટલું પૂરતું નથી તેમ પ્રાન્તીય ઝડપડ શરૂ થઈ ગયા છે અને બાબાના નામથી તવા તવા કંડુસેન તૈયાર કરવામાં આવે છે આપણા દેશની કુદરતી વિદ્વતા આપણે પમાવી ન શક્યા વિવિધતામાં એકતા જોવી એ ભારતીય સંસ્કૃતિનો સર્વોચ્ચ આદર્શ મનાયો છે પણ આ વખતે તો તે નથી આદર્શ જ છે વિવિધતાને વધારવાનું આપણું યાતૃર્પ્ અસ્તુત છે આપણે વિવિધતાને અમથાદ રીતે વધારીએ છીએ એક એક અવધવને સપૂર્ણ શરીર માનવા લાગ્યા છીએ એક એક પ્રાન્તને સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર બનાવવાની ફિકરમાં છીએ રાષ્ટ્રીય એકતાને મજબૂત કરવાને બદલે એને તોડી નાખવામાં જ પૂરી રાકિત અજમાવી રહ્યા છીએ વિવિધતામાં એકતાને જોવાને બદલે એકતાનું ગણુ દાખી દેવા જ જાણે આપણે વિવિધતાની ઉપાસના કરી ગયા છીએ

વિવિધતાને એકદમ દૂર કરીને બધા સસારમાં એકરૂપતા (uniformity) રચાવવાનો આપણો ઉદ્દેશ ન હોવો જોઈએ. પણ સાથે સાથે જ મેળ વગરની અને અનાવશ્યક વિવિધતાનો નાશ કરવા આપણે હમેશા તૈયાર રહેવું જોઈએ

આખા દેશમાં એક જ સામાન્ય સમય (standard time) આવે એ જરૂરી છે દરેક રયો સ્થાનિક સમય ચનાવવાથી રાષ્ટ્રનો વ્યવહાર નકામો નટિલ અને અશક્ય જેવો થઈ જશે તાર વિભાગનું

કામ જ અટકી પડશે રેલવેના સમયનું કોઈ દેખ નહિ ગહે એથી આખા દેશને માટે એક કે મે સમય રહે એ જ સારુ છે હોર્ડ કમીને આખા હિન્દુસ્તાનને માટે એક જ સમય શરૂ કરી જે હિંદી એકતા રચાવી તે ધણુ સારુ કામ થઈ છે મુજબ અને કચકતા શહેરમાં જે જુદા જુદા સમય રાખવા આવે છે તેથી કોઈ લાભ દેખાતો નથી એ તો ફક્ત એક છત્તો જ સંતોષ છે આસામમાં સ્થાનિક સમય ચનાવીને ત્યાંની સગરે પોતાનું પગલપણ સાંપિત કર્યું છે રટાન્ડા ટાઈમથી અર્ધા કલાકનું અંતર ગાખીને એક જ ‘કુમરી ટાઈમ’ ચનાવવામાં આવે તો ઘણી સરજતા થશે રટાન્ડા ટાઈમમાં આતંગાષ્ટ્રીય નિયમ પ્રમાણે જે બગાળ પણ રટાન્ડા ટાઈમથી અર્ધા કલાકનું અંતર રાખીને આસામની માફક આખા બગાળમાં એક બગાળ ટાઈમ ચનાવી શકે છે ફક્ત રેલવે અને તાર વિભાગમાં બનાવસ રટાન્ડા ટાઈમ ચનાવે તો તે પૂરતું છે

દરેક જગ્યાએ માપ અને તોન એક જ પ્રમાણ હોય તો સારુ છે માપ તોલ આખી દુનિયા બ્રહ્મે તો એક થઈ શકે છે

તમા તમા જુદા જુદા ગાદા છે અને એમનો વહેવાર અલગ અલગ રાખવામાં દયાયેલી પ્રજાઓની ગ્લા છે ત્યા માપ તોન જુદા હોવામાં લાભ છે એમ કહેવામાં આવે છે કેટલેક અંશે આ વાત ખરી છે પણ ગોવી સિતતાની ગ્લા પ્રાયમિક અવસ્થામાં જ ઉપરોક્ત છે હમેશા માટે તો આ વાતમાં તથે ગેમ્તા રહે એ જ સારુ છે

દરેક પ્રાન્તમાં જે રૂપિયા પૈસા જુદા જુદા ચનાવવામાં આવે તો દરેક નવતરમાં જુદા જુદા હિસાબ કગ્તા હેગન થઈ જવાય તોપણ આપણા દેશમાં અમેરિકાના આવવા સુધી એક જ સિદ્ધાંત

ચનણ નહોતું અને શરોદો અને ગણકાના હાથમા ભોળી જનતાને — નિગ્રહ અને નિર્ગળિત ખેડૂત અને સ્ત્રીઓને — ઉતરવાનું સારું સાધન હતું

કાલગણનામા આજ પછી વિક્રમ સવત, શાનિવાહન શક, બગાબ્દ અને સૌં પચાગના ભેદ મટયા નથી પણ ઉત્સાહી ચોકા દાનદ સવન અને શિવાજી સવત પણ ચનાવે છે શિનાજી વિષે પણ જન્મકાલ અને ગાળાભિષેકકાળમા ભેદ છે જન્મભાળમા પણ એકતા નથી એકાદરોતિ ઉપવાસ ઢગવામા પણ સમાર્ત અને ભાગવતનો ભેદ આપણે ડોડચો નથી ન્યા સહેજ પણ મતભેદ થયો કે આપણે નવો પથ ચલાવ્યો જ છે

એવા દેશમા ને અનેક વિધિઓનો પ્રથ ચાલુ રહે તો તેમા આશ્ચર્ય જ થુ છે? આખા યુરોપમા ન્યા અકાગ લાપાઓને માટે (લગભગ) એક વિધિ છે ત્યા આપણા દેશમા એટલી પાલી ભાષા માટે ઓછામા ઓછી ચાર વિધિઓ છે હિંદીને માટે બે, નાગરી અને ઉર્દૂ તામિલમા પણ બે, મરાઠીમા પણ કાય સુધી ઝાપવાની બાળભોષ લિપિ જુદી અને લખવાની મોડી જુદી એવી રિચિતિ હતી અદ્વૈતવાદી ભારતવર્ષે એકતાનો જેટનો દોઢ ગ્યો છે અને ભેદની જેટલી ઉપાસના કરી છે એટલી કદાચ બીજા કોઈ દેશે કરી નહિ હોય ગાંધીય જીવનમા કાયદાઓનું એકરૂપ હોવું પરમ આવશ્યક છે, છતાં પણ આપણી ગ્યતિઓમા જુદા જુદા વર્ણને માટે જુદા જુદા નિયમ છે અને આજે પણ સ્મૃતિ ઓના અર્થ કરવામા જુદા જુદા ટીકાકારોના જુદા જુદા મતનું ચનણ દેખાઈ આવે છે

એવી હાલતમા આપણે રાષ્ટ્રીય સ્વભાવ એ ગ્યી છે કે ને કોઈ બળજબરીથી આપણા ઉપર એમ્તા લાદી દે તો આપણે લાચારીથી તેને સ્વીકારી શકીએ છીએ અને પડી એના અભિમાની થઈએ છીએ બળજબરી સામે માથુ નમાવતું અને એની પૂગ કરવા માંડવી એ ગ્યવામીનું એક લક્ષણ છે કોઈ આપણા ઉપર એમ્તા લાદે તો ભને, આપણુ ચાલે ત્યા સુધી તો આપણે એથી દૂર જ રહેવાના

આજે આપણે જે એકતા સ્થાપિત કરવા માગીએ છીએ તે સરકારી કાયદાની રૂએ નહિ પણ લોકોની સકંપશક્તિ અને જોર પર જ કરવા માગીએ છીએ

આ વાતમા ગુજરાતે એક સ્પૃહણીય ઉદાહરણ દેશ સામે ગ્યુ કર્યું છે ગુજરાતી ભાષાના શબ્દોની જોડણી વિષે આજ સુધી કોઈ સર્વસામાન્ય ધોરણ નહોતું ગાંધીજીએ જે સમિતિ નીમી અને ગુજરાતીનો જોડણીકાર તૈયાગ ઢગચો, અને આખા ગુજરાતે સરકારી મદદ વિના જ તેનો સ્વીકાર કર્યો આજ ગુજરાતી ભાષાની જોડણી આપણે એક ધારામા વહેવા લાગી છે જે લોકોને આ વાતમા મતભેદ હોતો તેમજુ ઘણી ઉદાગતથી પોતાનો આગ્રહ તજી દીધો અને પોતાની એકમનિષ્ઠા અને સગંકનો સકંપ સિદ્ધ કરી બતાવ્યો ગુજરાતની આ સ્વદેશ-સેવા આપણા દેશ માટે મામૂલી નથી

ન્યા જરૂર નથી ત્યાં પણ એકતા બળજબરીથી લાવવાનો આગ્રહ આપણે નહિ રાખીએ પોશાકમા ને બધા પ્રાન્તોમા એકતા આવી નય તો કોઈ ખરાબ વસ્તુ નથી પણ તે ન હોય એથી કોઈ ગાંધીય મુશ્કેલી પેદા નથી થતી જેની મગજમા આવે તે ધોતિયુ પહેરે કે પાયજામા અથવા પાટલૂન પહેરે, ફાવે તે ટોપી પહેરે કે માથા પર પાઘડી બાધી લે અને એટલો પણ ભાગ ન લેવો હોય તો માથુસ ઉવાડે માથે પણ ફરી શકે છે

ગાંધીયવહારની સગળતા માટે ખાનપાનનો સમય બધે મળ્યો હોય એ બહુ જરૂરી છે પણ એનું સગંક કરે કોણ? જુદી જુદી જ્ઞતિઓના લોકો ને એ કા થઈ ને કોઈ પ્રસાદ કરી લે તો વાત સહેલ છે પણ જેનો અભિપ્રાય પૂછવા જઈએ તે પોતાની એમ જુગી વાત રાખવામા પોતાની પ્રતિબ્ધ માની બેમે છે અને એમા જ પોતાની સરકૃતિની રક્ષા દેખવા બેમે છે એ સ્વભાવને શુ કરવું? ને હું મારા જુમે અભિપ્રાય ન રાખુ તો મારી પ્રતિબ્ધા કયા ગ્યી? આપણે સિદ્ધાંત છે, 'નાડોસૌમનિયસ્ય મત ન મિચમ્' ને બે ધડિયાઓનો સમય મળ્યો હોતો

નથી તો એ નેતાઓનો અભિપ્રાય સરખો હોય જ રીને નેતા બનવા માટે પણ પોતાનો જુદો અભિપ્રાય ગણવો પડે છે

દરકે પ્રાન્તની પોતાની એક જુદી ભાષા ગરેશે જ, જાણે ને તે છાંટ હો કે અનિદ આજ આપમે ત્યાં બાગ પદર બાપાઓ દયાત છે એ તેમનો પોતાનું સમૃદ્ધ સાદિત્વ પણ ન પ્રાન્તીય ભાષાઓને દુર રીને ફાઈ એ પ્રાપ્ત ચલાવશે એ અચાનક છે આજ એથી લાભ નહિ થય અને ભાઈ આ ગ્રામીણી અને એમાંથી લાભ ઉઠાવશે એ જ આજ ગાંધીય માર્ગ છે પણ નિષિ વિરોધે વાત નથી પુરાવતી જુદો જુદો અંગ બાપાઓ માટે જેમ ગોક શેખર સિંધિ છે, તેવી જ રીને ચાપચા દેશની મા પદર બાપાઓ માટે ગોક નિષિ ધર્મજીવ તો આપત સો એક બીજાની ધણા નજી આવી જઈએ આપણી ભાષાઓનું એકમ આદાનપ્રદાન શરૂ થશે

અને ધમ્મા જ નેગથી વચશે મહારાષ્ટ્રમાં પ્રચારવૃત્તિ ધણી છે એટલે ગાંધીજીના પ્રજાને મહારાષ્ટ્રે બહુ ઉત્સાહ થો સહેલાઈથી અપનાયો છે આખા દેશમાં જ્યારે એકતા માટેના પ્રેમ અને લગની વધી જશે ત્યારે એક નિષિનો સવાત પણ લેણી સહેલાઈથી સમજી લેશે ત્યાં સુધી લોભાત તૈયાર કરવા આ રીતે દેશ સામે પ્રધાનમંત્રીને ગણવાનો છે એમતા અને વિવિધતા તરફ આપણી ગાંધીય માનસિક પ્રતિ ક્રિયા જેવા પ્રકારની છે તેનું થોડું વિદ્યાવનોમ આ લેખમાં મુ્ય છે

હવે સ્ટાન્ડર્ડ ટાઈમ', એક નિષિ જમવાનો સમય ગાંધીય વિચાર વગેરે રાષ્ટ્રીય એકતાના જુદા જુદા પ્રતીકોનો વિચાર યોગ્ય સમયે, યોગ્ય રીતે કરતા રહીશ *

મે ૧૯૦

નહિરી 'સર્વોદય'માંથી

સ્વ રા જ યા ત્રી

શ્રી મોહનલાલ મહેતા

યુ. ગાંધીય મુદ્દ સરૂ થયુ ત્યારે સૌને લાગેતુ કે બ્રિટિશ સરકાર અને આપણી વચે હવે સધર્મ શરૂ થશે પરંતુ એક બાજુ નાધીજીના નિવેદને અને બીજી બાજુ બ્રિટને પ્રજા તત્ત્રની વાતો મરી સમાધાનના સદેશાઓ ચલાવ્યા તેથી એ સધર્મ દૂર દેશતો જ ગયો ગાંધીજીની નામદાર વૈયસરોય સાથેની છેલ્લી મુલાકાત પછી અને યોડ જેલહેન્ડ નિવેદન મુ્ય તે પછી સમાધાનની વાતો પૂરી થઈ છે અને ને સધર્મની ધગજા સત મહિલા પહેલા રાખી હતી તેના ચોક્કસ વામવા માર્ગ છે ગાંધીજીના કે ત્રા નિવેદનો ઉપરથી આપણે સરૂ સાફ જોઈશકીએ છીએ કે હવે એમને બ્રિટની દાનવમાં હાગવાર વિચાર નથી રહ્યો બીજી બાજુ બ્રિટિશ સરકાર તમામ સ્વતંત્ર અને રૂચી

નાખતા દિ. સરૂજી મા નો ને રીને ઉપયોગ કરવા માગ્યો છે તે તે રીતથી એ પશુની લાગણ્ય રિથિત પણ ચોખખી ધર્મજીવ છે આગળ વાતા વરણને જોડે તો એમ ચોખખુ દેખાય કે કે બને પહે મુદ્દના મોરચા મોડવા છે આપણા અગાઉના સત્યાગ્રહસત્રામ મરતા આ સત્રામ અનેક રીને વધુ જમીર હશે એનું પણ જોઈ સમય છે ગઈ લગેમમાં આપણે જોયુ કે કે લગતનો આરભ થયા પછી અથવા તો તે વખતે જ હાવણીઓ સ્થપાતી હતી અને લગતી થતી હતી. આજે એથી બિનદુ જ ન આ વખતની લગઈ આખરી લગઈ હોય એવા ચિહ્નો માદ્રમ પડે છે આ વખતે અત્યારથી જ લગઈની તારીખ ચાપ અનિશ્ચિત છે

[અનુસંધા માટે જુઓ પાન ૫૬]

છેલ્લું ફૂલ

શ્રી. ચંદ્રલાલ એમ. પટેલ.

નંદાંગ...નંદાંગ...બોંપુ...દમ...દટ...નંદાંગ!

વિવિધ જાતનાં વાજિત્રોમાંથી નીકળતા સુરોની મહોદ્ધિ જાગવતું એ સરસ સાવંતવાડીની બગ્ગર સોસરું નીકળી નામકિલ્લુ ગુણાર્પના ઘર આગળ બાધેલા સમિયાનામાં દાખલ થયું. પ્રભુ મસ્તકાલું નના દેવાસયના ગુરથે પોતાની સાથે આણેલી તલવાર અને દેવનું અવગુન્નવસ્ત્ર તૈયાર કરેલી યોગીમાં વરતે રથાને મૂકી દીધું. તેર વર્તની શેવતૂને વધૂનાં વસ્ત્રાલંકારો પહેગવી તલવારની બાલુમાં ભેસાડવામાં આવી. કાને કણફૂલ અને પગે મેંદોતો રંગ, હાથે ધૂધરીઆવાળાં હેમકંકલુ અને આંખમાં મોતીના સુરખાનું અંજન, કાળા કેશકલાપમાં ગૂંથેલી ગરદન પર પાછળ ઢળી પડેલી, સુગંધયર્વા જૂર્મ-પુષ્પોની વેલી, અને ગળાને વીંટળાઈને છાતી પર આગળ ચૂલી રહેલી ઝીણું મોતીની માળા, ભરી ભરી વનરાજિ વચ્ચે શાંત શરમાળ અને રિનધ નહોના જેવી શેવતૂ મંડપમાં લાગતી હતી, અને નહીને ઉતરવાસે નાની ટેરી ઉપર આછી ઝાડી, બીજનો ચદ્ર ખીંચે હોય તેમ શેવતૂના લાલપ્રદેશ પર વસ્ત્રાશ્રયેની ઝાંઝમાળમાં બીજરેખા જેવી એક દીલી સેલતી હતી. અને જાણે એમ પરીવાર્ષને લટકતો હોય તેમ રૂપિયા જેવડા પરિવ્રવાળી એક ગોળ નયની એના નાકને શોભાવતી હતી.

શરણાર્પના સર બન્યા, નગારે દાંડી પકી, અગ્નિ પ્રગટાવવામાં આવ્યો અને મંદિરના પગથંદેલી શરથના ગળામાંથી ઘૂંટાઈ ઘૂંટાઈને સરકત મ્લોડો બહાર પડવા લાગ્યા.

વહુની મા ગુણાર્ધ આમંત્રિત સ્ત્રીપુરોષ પાસે વારાફરતી દોડી જતો, એમને કંઈક કહેતી અને બગ્ગરમાનધર્મની ફરજ બગ્ગરની હતી. સારંગીવાળો ઉત્તાદ અન્નમલમાં 'માશાલ્લાહ, કલ્લ કર દિયા,

ઉત્તાદ!' એમ અવારનવાર બોલતો તળસચી મધ્યુલ સાથે હરોફારમાં આગળ દમ ભર્યે જતો હતો.

અને આ બધાથી છેટે બેઠો બેઠો વાતાવરણના સરમાં પોતાનો સુંદરોના સર ધીરે ધીરે મિત્રાવનો લાકુ બેઠો હતો. રાજ તો એની સુંદરી બગ્ગર ત્યારે લોકો એ જ સાંભળતા. આજે કોઈનું એની તરફ ધ્યાન નહોતું. એનું પણ કોઈની તરફ ધ્યાન હશે કે કેમ એ શકાર્પદ છે. ધૃધરે એની વાણીને મૌન બનાવીને એને અંતર્ધુષ કરી નાખ્યો હતો—લાકુ મૂંગો હતો.

આ બધા શોખિયારની વચ્ચે 'પુણ્યાદવાચન'ની વિધિ પતી ગઈ. સાથે સાથે આટોપી લેવામાં આવ્યો નૃપુર અને પેશવાજના ધગ્યોનો [ધિ પાણ. આ રીતે 'કલાવત' જાતની સ્ત્રીઓના સંપૂર્ણ અધિકારોની શેવતૂને બેટ મળી નાથકણની પુત્રીને ન થકલુ બનવાતો પરવાનો સાવંતવાડીના સરગૃહસ્થોની હાજરી વચ્ચે મળ્યો.

ત્યારે બોજનનો કાર્યક્રમ આરંભાયો અને 'વહુ'ની મા જમતાં મહેમાનોનો આગતાસ્વાગતામાં ગ્રંથઈ ત્યારે લાકુ હળવેથી જાડી કેપાઉન્ડની નીચે દીવાલ રેડીને શેવતૂના આરાપની પછીને આવી બિન્નો. એની આંખો બીની ચર્મ ગઈ હતી. શેવતૂ એની બાજપણનો મિત્ર હતો આજે એને કામચે સંભાર્યો પણ નહોતો. અને હરે તો શેવતૂએ ગંભીર દુનિયાદાગીની દીક્ષા લીધી.

એણે સહેજે જિયું આડી તરફ જોયું. એના વાંકડિયા વાળ ચમરની પેડે પાછળ ચૂલી પડ્યા. એણે એક હાથ જિયો કર્યો. કાણી આગળથી વણેલો કાંડાથી ખલા સુધીને આંખો હાથ રનાયુ. બદ અને સુંદર લાગતો હતો. આંગળાં હોડ આગળ લાવી એણે ધીરે ટહુકો કર્યો: અં...અં...!

થોડી વાર રાત ઊભો રહ્યો, ત્યાં તો બારીએ શેવતૂ ડોકાર્ક “લાડૂ.” એ આશ્ચર્યથી બોલી, “ક્યાલા આવા તૂ ? (કેમ આવ્યો ?)”

લાડૂ સામે જ જોઈ રહ્યો એ બીજી કઈ બેઠી શકે તેમ નહોતો એણે ખોસામાં હાથ નાખ્યો પણ હાથ પાડો બહાર નહોતો નીચી શમ્ભો

“ના કહેવ, છતાં કેમ આવ્યો ? જતો રહે જલદી ! આઈ આવી ચડશે તો વળી ધાધન થશે પરમ દિવસે શાન્તેરી કામાક્ષીના મંદિરમા મળજે જા હવે !” શેવતૂ બોલી અને એણે ગરબન અદર બેચી સેવાની ચેષ્ટા કરી, પણ લાડૂને એ રીતે કાઢી મૂકવાની એની દિશ્વત નહોતી એણે એ બીજી જ રહી.

લાડૂએ હજવેથી ખીસામાથી હાથ બદલ કાઢ્યો હાથમાં ગાયત્રી ગુનાગતી એક અધવિ મિત કળો હતી

“લાડૂ પાગન છે ! ફૂને ના આવે અરો કમતા નહોતા ? અને તુ આ કળી આપવા આવ્યો ? પણ તને એ વિના ચેન ન પડે એ સમજી છુ હુન્મો ! શેવતૂ બોલી હસીને એણે કળી લેવા હાથ લગા ચો

લાડૂના મો પગ મિતનની ઝનક આવી એ જળી ફેફાને આનંદ થયો શેવતૂએ પાઠગથી કયુ ‘પરમ દિવસે શાન્તેરી કામાક્ષીના મંદિરમા’

મહિના પહેલાં તો લાડૂની મા પીચ અને શેવતૂની મા ગુજાર્ક વચ્ચે ગાઢા મેચી હતી એ વે એક મેકને ત્યાં જતી આવતી દિન જોહીને પોતપોતાની વાતો કહેતી બને જાણે મા-જણી બહેનો બનેના છોકરા વચ્ચે પણ એવી જ પ્રીત બધાર્ક લાડૂ મૂંગો હતો પણ એની સુદરીમા એના લાવો ઠન વાતા એ સુદરી બહુ જ સમસ જાણતો શેવતૂ એની ઉપર મુમ્મ હતી પણ એક દિવસ એક રોડો મારે બનેની વચ્ચે કઈક અટસ પડી ગયો સાત સાત વરસનાં સહીપણાના અમનને ઝેરના એક નના ટીપાએ ઝેર કરી નાખ્યું આખે આખો સગલા ઝાણેમાથી ઝેર છનમઈ પડે એ વિચિત્ર આવી

ગઈ ગુજાર્ક એ શેવતૂને સખત દુઃખ મરી ગય્યો ‘એ હવેથી પીશના લાડૂ સાથે વાત પણ મરી છે તો હવતાં નહિ રાખુ !’

શેવતૂનું લાડૂ સાથે હજવ, મળતુ, બોધવ બધ થયુ આ દસ દિવસે કેમકે વાર, થોડીક વાર જાના આગા બને મગી લેતા શાન્તેરી કામાક્ષીનું કે માર્તિકેયનું મંદિર એ એમના મિલનસ્થાનો શેવતૂ કીમે રવરે વાતો મતી લાડૂને પ્રભુએ વાચા નહોતી આપી પણ એના હોદના ફેફાદમા શેવતૂ ધણા અલ્લેને ઉકેલતી અને પછી છૂટા પડતી વખતે લાડૂ ખીસામા હાથ નાખતો શેવતૂને ખમર પડી જતી કે ખીસામાથી લાડૂ શુ કાલવતો મંત્રિકા જીનના મંદિરમાથી લગવાનને માથે ચડેહુ ગુના બનુ ફૂન જ એ હોય શેવતૂ એને ટપલી મારીને કહેતી ‘હુન્મો !’

લાડૂને આનંદ થયો કે આવે શેવતૂના ‘શેવ’ વખતે પણ એ શેવતૂને ગુજાર્કના આટલા સખત પડેગા વચ્ચે પણ ફૂન આપી શક્યો અને શેવતૂએ પોતાને બહુ ગમતું સમોધન આપ્યું “હુન્મો ! બહુ મોહુ સમોધન !

શેવતૂએ ગરબને બારીની અદર બેચી અને પાછું વાળી જીએ ત્યાં તો ગુણમને નામજા આગ જરી પસાર થતી જોઈ એના હંવામા ક્ર મરો પડી ગયો ‘માથે લાડૂ સાથે વાત મતી અને જોઈ હોવ તો ? નહિ નહિ લાડૂ સાથે મારે શા મારે બેલતુ ? લાડૂને અને મરે શ ? લાડૂમાં એવું છે પણ શુ ? મૂંગો ! જીમ જ નહિ ! બોને ત્યારે બહુ બહુ તો ‘અ અ’ બસ !

આટલા દિવસ શેવતૂ ડરી નહોતી આવે એ ડરી ગઈ આવે એને કેટલું માન મનજી હતું ! કેવલા પેસા મળ્યા હતા ! મા ગુન્સે થાવ તો એને આમાં કયા જ ન મરે એ ડરી ગઈ

એણે લાડૂને શાન્તેરી કામાક્ષીના મંદિરમા મળવાનું કયું હતું પણ એ ન ગઈ લાડૂ તો મોડી રાત સુધી મંદિરને આગ મારતો જ રહ્યો અને પછી મંદિરની પાછળના આટલા પર નજીબના

જગનમાથી આવતી ગતી પશુઓની દારી સાલગતો
હડી હવામા આખી રાત પડ્યો રહ્યો

એણે શેવતૂના ઘર આગળ દિવસે સુધી આગ
માર્ચા પછે એક વાગ પછે શેવતૂ દેખાઈ નહિ ઘર-
માથી આવતા સગીત અને નૃપુગના સ્વરોને એ
બહાર બેઠો કંધાય સુધી સંભળતો રહેતો એ મનમાં
કહેતો 'શેવતૂએ હવે ધધેા શરૂ કર્યો હવે તો એ
નાચના શીખતી દશે ગાતા શીખતી હશે, પુરુષોને
ખોનાવતા શીખતી હતી, એ હવે મને ન મળે !'
નિગરાય થઈને ગજવામાં હાથ નાખી ચદરના કૂને
કંઈક વિચારમાં પડાળતો ત્યાંથી ફરી પાછો વળી
જતો

શેવતૂ એક વર્ષ સુધી મદગ અને તપનાના
તાન સાથે પોતાના નૃપુ ના તાનને મેળવતી ગઈ
ઉતારે અને શુણાઈતી દેખરખ તીચે અલુત,
કરુણ અને બીભત્સ ધૃત્યાદિ રસો સમજવામાં
જૃત્વમાં એતો અવિર્ભાવ કરવામાં, સૂરાતી જમાવટ,
તાનના ઠેકા અભિનયનું કારણ અગોનું ચાપ ય એ
બધું હસ્તગત કરવામાં એતો સમય પાણીના પૂગની
પેડે ચાડ્યો જવા લાગ્યો પતામહરત અને અર્ધ
ચદરના અભિનયોમાં ગૂચવાયેલી પોતા હસ પદ્ય
શખ વગેરે જૃત્વભાગી દમાયેની શેવતૂ લાડૂની
સુ રીતના સૂને સાલગી શરૂ નહિ અને ત્યારે
થાકેલી હોય ત્યારે મા અને દાસીએ એની ખુસા
મતમાં અને એના મનરજનમાં એવી લાગી જાય
કે એને પોતાની જાત સિવાય કશું જ સાબરતું
નહિ એને એ બુદ્ધી જ દુનિયાની લહેરોમાં હોયતી
લાગતી

શુણાઈ એ જોઈને મનકાતી એના મનોરથ
પાગ પડતા હતા એનું રસનું હતું કે એક દિવસ
મુ મર્મમાં સૌ એની પુત્રીને પગે પડતું આવે, ઝાઝ,
કુડન મેખના નખના, બાબુનથ, વીરીઓ, કંઠો
અનકસરો અને માગાઓથી શેવતૂને શણગારીને
એ પોતાની સામે બેસાડતો મારો શેવતૂ ગણી
જેની જ લાગે છે ' એણે એક દિવસ શેવતૂને કશું,
'શેવતૂ, હવે તો મુખર્મમાં તારી મરોમરો કરે એવી

કાઈ નહિ હોય, આપણે આવતી વિજયાદશમી ઉપર
તો મુ મર્મ હરિય પછી જોજો મુ મર્મ પેસાનો
તો તારા પગ આગળ દરિયો બેલગશે "

"મુ મર્મ ?" શેવતૂ ખેલી બેઠી

"મુ મર્મ !" શુણાઈના દૂર થયા પછી શેવતૂ
વિચારે ચડી એના કાન પર અચાનક લાડૂની સુદરીના
સરો આવા, ચમકીને એ બેઠી થઈ જાનીમાની
બારી આગળ દોડી ગઈ બહાર જાયુ લાડૂ દેખાયો
નહિ

હું તે વિશે એને વચન આપ્યા પ્રમાણે
કામદેવીના મર્મમાં કેમ ન મર્મ ?" લાડૂની મૌન
મીડી મૂર્તિ એની આંખો સામે આવી લાડૂની સાથેની
ધોમી ધોમી વ તો એને યાદ આવી ગજવામાંથી હાગેથી
બહાર આવતું કૂન એને દેખાયું

શુણાઈ મહતી હતી કે વિજયાદશમી પછી મુ મર્મ
જવાનું છે મા મુ મર્મ વર્ષ જ જશે એની કામે
પોતાનાથી કંઈ જ નહિ ખેલી શકાય એ પહેલા
એક વાર લાડૂ મગી જાય—! લાડૂને મળવાની
શેવતૂને તીવ્ર ઇચ્છા થઈ આવી

બીજે વિષે મપેરે શુણાઈ બેઠી મર્મ હતી
કાઈ હતું નહિ શેવતૂ સાદા કપડા પહેરી બહાર
નીમળી મર્મ સીમી કામદેવીના મદિગના પાછળના
ઝોટના પાસે આવી એની ધારણા સાચી પડી લાડૂ
લામા પગ કરી જાનને અદેલીને બેઠો હતો મેઢામાં
સુદરી શત પડી હતી શેવતૂએ હાગેથી અવાજ
કર્યો : "લાડૂ !"

લાડૂ ઝમકીને મગી ગયો શેવતૂને જોતા એ
ઝોટના પરથી નીચે જોતરી આ થો, 'અ.. અ !'
શેવતૂ દોડીને એની પાસે આવી, એનો હાથ
ઝારી ઝોટના પર બેઠી મર્મ

"લાડૂ, શુણાઈ આવવા તહેાતી રેતી "

જાણે એ માનતો ન હોય તેમ લાડૂએ ડોકું
ધુણાવ્યું "હવે તારો પાસે ખૂબ પેસા આવ્યા હવે
તું મારી પાસે રાતે આવે ? "અ અ " એ જ

સામેના એણે મૌનની ભાષામાં કહ્યું. શેવતૂ એનો પ્રતિકાર ન કરતા નોંધુ બેઠો રહી

“શુભાષી હવે મને મુગર્ધ લઈ જવાની!” શેવતૂ બોલી

“અ.” લાડૂ આશ્ચર્ય અને દુઃખથી બોલે.

“બને એકમેક સામે કથા ય સુધી જોઈ રહ્યા શેવતૂને સમજી નહિ કે આગળ શું મેનતુ? લાડૂ શું કહેતા હતા એ તો એ સમજતો હતો લાડૂ કહેતા હતા શુભાષીને ના કહી દે ભાગી આવ, આપણે બને ક્યાંક નાસી જઈશું સાથે રહીશું, મજા કરશું.”

‘પરંતુ જાહેર તો શુભાષી મારી નાખે’ શેવતૂના મનમાં જવાન હતો. પણ એને એ જવાનમાં વિશ્વાસ નહોતો. એટલે એ એટલેથી બોનતી નહોતી. એ નિરુપર જ રહી

કેટલોક વાર પછી શેવતૂ મોડી, “હવે એક વાર તારી સુધી સંભળાવ ને.”

લાડૂએ સુદરી વગાડી. પણ વગાડવામાં એને મજા ન આવી શેવતૂએ કહ્યું ‘હું મુગર્ધ જાઉં છું એ તને ગમતું નથી, લાડૂ.’

લાડૂ નીચું બેઠો મરો.

સાજ પડવા આવી હતી શુભાષી લીસો અને પોતાને નહિ જુએ તો ધમાક કરી મુંશો એ બીકે શેવતૂ બોલી ‘મુગર્ધ જતા પહેલાં એક વાર મળીશ.’

શેવતૂ આંહી લાડૂ એની પાછળ ચાલે થોડે સુધી એ સથે ચાલે.

“હવે હું જઈશ.” લાડૂએ પડોને પોતાનો હાથ સરકાવવાનો પ્રયત્ન કરતો શેવતૂ બોલી પણ લાડૂ હાથને છોડવા માગતો નહોતો.

“ફરી મળશું.” શેવતૂ બોલી અને એણે હાથને છેડાવ્યો. લાડૂએ ફરી પડો લીધો ‘અ-’

“કેમ, કઈ કહેવું છે?” શેવતૂ બોલી અચાનક એની નજર લાડૂના બીજા હાથ તરફ ગઈ એ હાથ ક્યારેનો એ ગળવામાં રંગી રહ્યો હતો.

“ઓહ, હું તો જુની જ ગઈ, ફન! લાવ, લાવ, ઘણે વખતે આપે છે, ખૂબ ગમશે આ આપણે ઉવતુ ફન? ના ના હજી તો આપણે મળવાના છીએ.” શેવતૂ બોલી.

હળવેથી ગળવામાંથી હાથ કાઢી લાડૂએ યુનાનનું ફૂલ શેવતૂનાં હાથમાં મૂક્યું.

“હુઓ.” શેવતૂએ ટપની મારતા બંધુ અને પછી ઝડપથી ચાલવા માંડ્યું. લાડૂ એની પાછળ બેઠો રહ્યો.

શેવતૂએ મુગર્ધ જતા પહેલાં લાડૂને ફરી મળી લેવાની ખૂબ ઇચ્છા કરી હતી. લાડૂ પણ એના મજાન આગળ એ ઇચ્છાથી રૂબી કરતો. પણ બંને ન મળી શક્યા, શુભાષીના પહેરો બહુ મજબૂત હતા.

શેવતૂ રાણી મનીને મુગર્ધ આવી ગણી બન્યા પછી થોડા દિવસ તો એને લાડૂનું ફૂલ માફ આપે કર્યું એના મનમાં ખૂબનું હવે કે વચન આપ્યા છતાં તે એને આમ બીજી વાર મળી ન શકી. અને આ ઉંચી વાર તો એણે કેટલા વિશ્વાસથી કહ્યું હતું ‘આ ઉવતુ ફન નથી, હો લાડૂ!’ અને એ ઉવતુ જ ફન બની ગયું!

એક દિવસ મદિનો, વરસ રાણીની આસનાસ શુભાષી મધ્યમનું વાતાવરણ રચતી ગઈ અને રાણી એ વાતાવરણની મધમાખ બની ગઈ નિલનવા રંગે રંગીતી અને છેવળથી ત્યો એના બાજુ આવતા, દોડાંને એ સામે જતી, આવનારના એ હાથ પોતાની હાથમાં પકી લઈ યુનાનતી એને અદર બેસી જતી. ગિજલસોમાં નાચતા ચક્રર લઈ છે તે દુઃખે લેતાં એ કેઈ શરિયા પાસે બેસતી એની હાવથી પોતાની કામળ આગળથી લેતી કરતી ત્યારે શુભાષી ખૂણમાં બેસી મગકી જતી.

તરેહતરેહની સખત કરીને બેઠેની વેશ્યાઓ વચ્ચેથી એ ચમત્કાર સાથે શુભાષી ત્યારે પસાર થતો ત્યારે સૌ ઉપિયો બળી જતી ‘હસી લે, આજે રાણીને બાજુ મુગર્ધ લોકે જમાવે છે, આજે હું નહિ હસે તો ક્યારે હસશે!’

શેવંતૂને પણ એ મલકાટનો જ પ્રકાશ સર્વત્ર દેખાતો હતો. એ પ્રકાશમાં નહાતી એ સુવાળી તળાઈ એમાં ખૂતી જઈને આહવાદતી. એ પોતે એ આહવાદમાં ખોવાઈ ગઈ હતી ત્યાં લાડૂ તો શેનો શોધ્યો જડે ? નવા રંગો, નવી વાંછના અને નવા સૂરાના ઘેઘૂર ઘેનમાં એ મરત હતી ! ત્યારે પેનો મૂંગો ? છડ !

પણ લાડૂને તો શેવંતૂ સિવાય શું હતું ? એની સુંદરી પણ એના ગળવામાં ચુપ પડી રહેતી. એની મા એના પર ચુસે યઈ. “ મૂઆને છજ તો છે નહિ અને સપનાં લુએ છે અપસનાનાં ! એ કરતાં છજ ઠેકાણે રાખીને મિજલસમાં સુંદરી સરખી રીતે વગાડીશ તો બે પૈસા પેલા યશે ને પેટ ભરાશે. ” પણ લાડૂના સાંભળવામાં એ ન આવ્યું મા વધુ ચુસે યઈ, એક વાર માગે, લાડૂ ભાગી ગયો.

ભાગીને લાડૂ મુંઝઈ જ આવ્યો. ‘ શેવંતૂને શોધવી. પણ ક્યાં શોધવી ? કેટલી બધી વેશ્યાઓ ! છજ વિના પૂઝવું કોને કે શેવંતૂ ક્યાં રહે છે ? લખતાં યે આવડતું નહોતું. વેશ્યાઓના લતામાં હળવે સૂરે એ સુંદરી વગાડતો આવ્યો.

ત્રણ દિવસનો ભૂખ્યો હતો. યાકીને એક ઓટલા પર બેસી ગયો. સુંદરી તો મોડામાં જ પડી હતી. ધીમે ધીમે સૂરો નીકળતા હતા. એનો આંખો બંધ થઈ ગઈ હતી. સામે, બાલુએ, ઉપર-અધે વેશ્યાઓનાં ઘર હતાં કંઈક દોઢો આવતા જતા હતા. કોઈ ઉનાવળે, કોઈ ધોમે, કોઈ લખાતા હુણાતા, કોઈ ખેપરાઈથી. એની સુંદરીએ આવતા જતાઓને ખેંચવા માંડ્યા. કોઈ એની ચાળમાં પૈસા નાખતા હતા. પૈસાના અવાજથી લાડૂએ આંખો ઓલી. ટોળું નોઈ એ ગલરાયો. ખોળામાં પૈસા નોઈ ચમક્યો.

“ બજાઓ, બજાઓ, ” બે ચાર જણાએ કહ્યું. લાડૂએ માથું ધુણાવ્યું બિનું યઈ ગયો. પૈસા નીચે પડી ગયા. અચાનક કંઈ પાદ આવ્યું, પૈસા એકા કરીને ગળવામાં નાખ્યા અને ચાતવા માંડ્યું. ચાલતાં ચાલતાં એના મનમાં યધું, “ ખાધા વિના

તો ચાલશે નહિ, આમ પૈસા મળતા હોય તો શું વાધો છે ? ”

એને ખાવામાં તો વાધો નહોતો આવતો, ખાઈ ને જ શું કરવું ? શેવંતૂ મળતી નથી તેનું શું ?

એક દિવસ એ સુંદરી બજાવતો એક મકાન આગળથી ચાલ્યો જતો હતો ત્યાં મકાનની અંદરથી એણે સૂરો આવતા સાંભળ્યા :

રીમઝીમ રીમઝીમ બરસત બદલી
છાઈ ધટા ધનધીર
ખાસડી આગ મિટી પપિહા કી
મિટ ગયા પિયુ કા શેર

એ બિનો રહી ગયો. એ મકાન તરફ વળ્યો. દરવાજો યોડીદાર બિનો દતો. લાડૂએ ઇરાદાથી એને વીનવ્યો, “ જવા દે ! ” યોડીદાર ચુસે ધયો, “ અલ, મૂંગાને પણ કંઈ શોખ થાય છે ! ”

શેવંતૂનું જ એ ગળું ! હજી પણ સૂર આવે છે :
ખાસ બની રહી, શાંતિ હુઆ નહીં
મન કા પપિહરા મોર
દિલ કી ધરતી, રદ મઈ તપતી
પાંઉ કદાં પૈ ઠેર !

પણ યોડીદાર પીગળતો નથી તેનું શું ? ક્યાંય સુધી લાડૂ બહાર બિનો રહ્યો અંદર શાંતિ છવાઈ ગઈ. પાંઉએ આરણ્યથી બધાં ચાટ્યાં ગયાં. નિરાશ થઈ લાડૂ ચાલ્યો ગયો.

બીજો દિવસે એ જ નિરાશમાં એ એક ફૂલ-વાળાનો દુકાને બિનો દતો. એક મોટું સરસ યુવાન એણે ખરીદાને હળવેથી ગળવામાં ચૂકવ્યું. પણ એને આશા નહોતી કે એ ફૂલનું સન્માન થશે.

એ બિનો હતો ત્યાં એક માણસ ઉનાવળે ઉતાવળે ત્યાં આવ્યો. આગાઉથી તૈયાર કરાવેલા ફૂલનો કરડિયો એણે બહાર કઢવ્યો. લાડૂ પડખે બિનો હતો તેને બોલાવ્યો, “ એ ય, ઉનાવ, મજૂરી મળશે. ”

લાડૂએ કરી વિચાર ક્યાં વિના ટોપલો ઉઠાવી લીધો.

જાણકાવવાના મનન આગળ જ તેઓ આજી મનનની અદર મોટી મિજબસની ગોઠવણ હતી મેટી મજબ ઉપર મોટા તમિયાઓ ગોઠવેલા હતા શ્રોતાઓની કંડ મળી હતી હજી કેટલા ય નવા આગે જતા હતા લાડુ છાનોમાનો એક યાજનની પાછળ બેસી ગયો.

અચાનક સૌના કાન અમકાવતો અવાજ આવ્યો 'ભુમભુમ !'

"રાણી — ગણી વાદ રાણી." સૌએ તાળી ઓના ગડગડાટથી અચાજને વધારી લીધો.

"રાણી ? નહિ આ શેવતૂ જ છે." લાડુ મનમાં મોની જિયો એને હાથ ગજવામાં ગયો, ઉત્સાહથી એ અર્થો બેરો ધર્મ ગયો, પણ આ સમૂહ અને શેવતૂનો આ કાંડ એ પાડે નીચે મેંચી ગયો. એ શેવતૂની સામે જ નોંધ રહ્યો એના રૂપ-રંગ, છાત્ર અને કાંડમાં સાવ જ બદનો ગૂંચ હતા, પહેલાની શરમાળતા તો એનામાં જરા ય નહોતી.

એ તો વિચાર કરતો હતો પણ બીજા સૌ રાણીના નૃત્ય ઉપર રેનતા હતા અચાનક તાળી-ઓના ગડગડાટ થયો અને એ જાણે નૃત્ય પૂરું થયું હવે અને શેવતૂ સૌને યાદ આપી અદર દોડી ગઈ હતી.

લાડુએ એને દોડી જતી નોંધ અને ઓનાથી ન ગહેવાયુ એ એજમ બહોળા અને એની પાછળ જ દોડ્યો. કોઈની પગલા થયા વિના દોડીને એ શેવતૂની સામે આવી ઠાંભો શેવતૂ એને નોંધને ચમકી "તુ ?"

લાડુએ ગજવામાંથી પૂંચ કાઢ્યું શેવતૂએ પૂંચ લાંબને મસળીને નીચે ફેંકી દીધું. 'ભાગી જા, નહિતર મારા મારી નાખશે હું જ તને કહું છું કે ભાગી જા, તુ એક ગામડિયો, એક સૂઝો — !'

શેવતૂ બોલ્યે જ રાખતી હતી લાડુ પીક ફેરવીને ચાલતો થયો. અચાનક શેવતૂએ એની શિથિલ ચાલને નોંધ એના શબ્દો એના મોઝા રહી

ગયા એ એક કમળ આગળ ચાલી પણ પડી તરત અટકી ગઈ એણે એને જવા દીધો.

એના ચાલ્યા ગયા પડી એ જાણ આગળ આવી બોલી લાડુ લોકોની પાછળથી સમજીને ચાલતો હતો ત્યાં અચાનક એને એક જણાએ બૂમ મારી એ હતો લાડુને માથે ફૂંડનો ટોપનો ચપ્પી લાવનાર 'અરે, તને મજૂરી આપતા છુલો જવાયુ તુ એટલા ખાતર અહીંથી ગયો નથી ? લે આ મજૂરી."

ચેનાએ સામે આવી પેસા આપ્યા એટલે લાડુએ એ ગજવામાં નાખ્યા.

મજૂરી આપનાર પાછળ ફર્યો એણે શેવતૂએ એને ધ્યાનમાં પાસે મોડાનો. "એ મજૂરને મે સુદની વગાડતા સામયો કે સમસ વગાડે છે મારા નામમાં પૂરો, વગાડશે ?" ગણી જેવી ક્રેંક નાપક થતવાન અને અભિમાની સૌ પેાતની સાથે વાત કરે એ તો મેટું માન મળ્યું કહેવાય ચેના એજમ દોડીને રસ્તા પર આવતા લાડુ પાસે પહોંચ્યો.

"સુદની બનવશે ? રાણી ખુશ થશે તો ન્યાય થઈ જઈશ."

લાડુએ માંયુ કુણા યુ

"મૂંખ છે ?" કહીને ચેના ચાલ્યો ગયો.

શેવતૂએ જવામ સમજાવે નિસસો મૂંખો એના મનમાં એવેનીનં તુમુખ જામ્યું 'મે એવું કેવું અપમાન કરી નાખ્યું જૂના વિસોનું સમરણ આવી જાણ અને આજની કીર્તિ, આજનું સુખ, માન, બધું કિકકુ લાગવા માંડ્યું એ વિચાર કરતી બોલી હતી ત્યાં મુજાર્ક આવી. 'અરે હાંમી, તું તો હજી આમ બોલી છે, બીજા નામ માટે તજાર પણ ચતી નથી ?' જાર જધા રાદ લુએ છે જલ્દી કરે હું અર્ક છું અજમનમાં અને મસળવ સથે ઉત્સાહ શબ્દમસાદજ છે, તને તો એમની નોંડે ફાવે છે."

મુજાર્ક ચાની ગઈ આજે શબ્દમસાદજની કડ પની કસોટીમાં બીનરવાનું છે એ ખ્યાન આનંદો

શેવતૂ એકદમ હોંશમાં આવી ગઈ, એ હળવેથી બહાર નીકળે છે

શંભુપ્રસાદજી મુદંગનો સુર ઠીક કરતા હતા. એમણે ઊંચું બોલ્યું, “હાં, કાલે તો જગ વાર લાગી હતો, હવે આજે સંભાળજો. પાચજ મિનિટમાં ચાપ આપો દઉં. જગ હોશિયાળીથી કામ લેજો” હસનાં હસનાં એ બોલ્યા. શેવતૂ પણ હસી.

“તૈયાર રાની?” શંભુપ્રસાદ પૂછે છે

“હા” શેવતૂ જવાબ આપતાં પગથી ઠેકા લે છે. શુરુશિયા વચ્ચે તાલયુદ્ધ શરૂ થઈ જાય છે. શરૂ કરતાં પહેલાં શંભુપ્રસાદજી મોટા ધડિયાળામાં બોઈ સમય મોઢી લે છે.

ઝમ—ઝમ—ઝમક—ઝમ પગનાં ઝંઝરો સુર ધૂંટાય છે ને મુદંગના તાવ સામે એ ટક્કર લે છે. મુદંગની કોઈ મુઝવનાતી લટાયું ને પણ શેવતૂ પગના નુપુરમાં અટવાવી દે છે, વચ્ચે વચ્ચે ‘વાહ-’ કહેતા શંભુપ્રસાદજી એને યિગદાવી દે છે અને શ્રોતાગણ ‘કમાય, કમાય’ બોલી બેઠે છે. શંભુ પ્રસાદના હાથની ગતિ વધે છે શેવતૂ પગના પટકારને એની અજાજ ચપળતાથી મિલાવે ત્રણ છે છમ-ઝમક... હા...

“ઓહો! પણ હવે ખબરગત ગાની!” કહેતો શંભુપ્રસાદ શૂર પર ચડે છે. અને શેવતૂના અજાજ માઠો હાંસવાની આગાહીની એક આજો ભીંત ચમકી જાય છે. મુદંગ પર ચાપી પડે છે, પણ ભીંતમાં શેવતૂના પગમાં ચેતન થનગતી બેઠે છે એ સુદગોના ચરનો હેઠાં ઝાઝી પગના ચક્રારને એના દોરે દોરે ન ચલા છોડી મૂકે છે

‘મારો લાફ નહોતો આવવો, પણ એને ખબર પડી ગઈ કે આજ એની શેવતૂની લાજ ગાખવો દિવસ છે શેવતૂ એમંગાળ બને, ચાફ કદી નહિ થવ દે લાફ, આજે તો ઉત્તાદજી પણ ભડે કાંઈ કાપી નાખે’ મનમાં, શેવતૂ દરેથી બોલી બેઠી હતી હતી શંભુપ્રસાદ ફરી બોલે છે. “જગ હોશિયાળી સે, ગાની!”

“હાં, હાં, આપ ક્યો ધખરા રહે હો?” શેવતૂ હમીને કહે છે.

ઉત્તાદજીને આ શબ્દોથી આટી ગઈ. ‘ત્યારે તો હવે, ગાની—’

“હાં જી, આપ ખબરદારીથી તાવ આપે બાબો.” શેવતૂ બોલે છે.

કાલિય યુદ્ધ ગમ્યુ સુદરીના સ્વર સમકાળને પોતાનો મદદમાં બોલેલા બોઈ શેવતૂ હિંમતમાં ગદી આક્રમણ કરતી હોય તેમ ઉત્તાદજીના મુદંગની કરામતને પકડી પકડીને પગ નીચે ચગદવા માંડી. ઉત્તાદજી પણ ઊંઘા થઈ જવા લાગ્યા પણ પેસો સુદરીવાળો એને જાગરવોથી પોતાની સાથે જ રાખતો હતો અને સુદરીના સ્વરમાં શેવતૂ બગાવર ચાલે ગાખતી હતી

“લાફ!” શેવતૂએ એક મુઠું ઉચ્ચાર કર્યો. લાફોએ એ બગાવર સામળ્યો, એણે સહેજ સાધું બોલ્યું અને પછી અચાનક સુદરી ઝગડી, અને મુદંગ બાજવતા ઉત્તાદજીને દણ કઈ બાજુ આવે તે પહેલાં તો સુદરી પર નાચતી શેવતૂ એકદમ વિજયાસને બેસી ગઈ

“હા, ક્યા દુઆ? ઉત્તાદજી તાવ ચૂક્યા?” લોકો દણ તો પ્રજા કરે છે, ત્યાં તો ‘આતુ છું,’ કહેતો શેવતૂ લાફોના હાથ પકડી બહાર દોડી ગઈ.

બહાર એક ટેસી કાબી હતી જલતો ચપાઓ. ‘શેવતૂએ દુકમ કર્યો, ટેસી બાપડી બાપડીને તે સાથે જ ગાનમાં આવી લાફ મૂગો મૂગો આશર્વથી શેવતૂ સાથે બોઈ રહ્યો.

“મારી પામે ઘરેલાં ઘણાં છે, આપજે બૂબે નહિ મરીએ. ગામડામાં જાણું. હું પાદમાં બેસી ગદીય તું મારે મટે ગામડાંનાં કપડાં લાવજો આપજે સાથે જ ગદેશું.” શેવતૂ લાફના કાન પસે દોડ લાવીને બોલી.

લાફ આંખો પટપટાવતો એની મામે નેદર્શગદો. એને સમજાવું નહિ પણ એને લાડું કે જાણે એનું હવે શ્રેયથી ઉત્તરાર્થ ઉઘડે છે.

એણે મજવામાં હાથ નાખ્યો, પણ મજવામાં ફૂલ નહોતું

“ફૂલ નથી ને?” શેવતૂ બોલી, “નહિ જ હોય. તારુ છે હું ફૂલ તો મેં મસળી નાખ્યું, બે વાર મસળી નાખ્યું પણ હવે છુન્નું જ મને મળી ગયો ને! છે લા ફૂલે જ મને અને તને વધુ નહક બેઝ્યા છે.”

લાહૂ મૂંગા મૂંગા એની સામે જોઈ રહ્યો શેવ ફૂગીથી ચારી ન બની, માટે એ એને બને તેટલું પી લેવા માગતો હતો.

અને શેવતૂ પણ બધું પૂતી લાહૂની જ મૂર્તિ સર્ગ મગજમાં રહે માટે આખો મીઠો એની સાથેન જાવિ છવનના રવખને ભેટી હતી.

—અને ટેકી એમને મુબઈની બહાર લઈ જતી હતી

યુરોપ અને લઘુમતીઓ

શ્રી કુમરગી ધરમશી સંપત

યુરોપના ધણાખગ દેશોમાં લઘુમતીઓ છે કેટલાક દેશોમાં એ લઘુમતીઓ પોતાના બહુમતિ પાડોશીઓ સાથે અત્યંત મનોભાવથી રહે છે જ્યારે કેટલીક દેશોએ લઘુમતીઓ અને બહુમતીઓ વચ્ચે અત્યંત ક્લેશ અને ગાળૂં વધુકત ધરાવ્યું ચા ચા જ દરે છે સતત પ્રયાસો, સમજાવણ કે આખમીય મંડળો પણ આ પ્રશ્ન એ દશમાં હળવો થયો નથી લઘુમતીઓ પણ ધણી જાનતી છે કેટલીક જાતિય લઘુમતીઓ છે, કેટલીક ધર્મિક છે, કેટલીક સાંસ્કૃતિક છે તો કેટલીક વિચારો મંથો જન્મેલી છે માટે જો લઘુમતીઓ ધર્મિક જાતિય તેમ જ સંસ્કૃતિ એમ સર્વ રીતે બહુમતીથી જુદી પડે છે યુરોપમાં મુખ્ય ધર્મ ખ્રિસ્તી છે પણ એમાંથી જ ઉદભવેલા જુદા જુદા પંથો અને સંપ્રદાયો સંગ્રહી વગરો થયા પરંપરે જનનથી સજાત આવે છે એ માટે અનેક ધાર્મિક યુદ્ધો અને ભયાનક દમન થયા છે આજે પણ પરંપરા ધર્મિક દેવ ચતુ છે પણ અમલના જોવા ધાર્મિક યુદ્ધો આજે અસ્તિત્વ ધરાવતા નથી

ક્રિસ્ટિયન

ક્રિસ્ટિયનની સહ ચાર દેશોની પ્રજામાં સહ ચક્ર કરેલા અંગ્રેજો છે બાવીસ લાખ વે સના વતનમાં છે લઘુમતી તરીકે તેઓ કોઈ કોઈવાર

અડગાટ કરે છે, પરંતુ અંગ્રેજો એમને સમજાવે રહે છે તેથી સાધારણ ધૂણધૂણ થવા સિવાય તેઓ વિશેષ ગડબડ કરતા નથી સ્કોટલેન્ડની વસ્તી પચાસ લાખ મનુષ્યોની છે સ્કોટલેન્ડ અને ઈંગ્લેન્ડ વચ્ચે સેમી વર્ષો સુધી યુદ્ધો થયા છે સ્કોટલેન્ડનો રાજ્ય જેમ્સ પહેલા તરીકે ઈંગ્લેન્ડની ગાદીએ બેઠો ત્યારથી મને દેશો એકત્ર થયા છે સ્કોટલેન્ડે વેપારી તરીકે ધણા સાદસિક છે તેઓમાં ઈંગ્લેન્ડથી જુદું રાજ્ય સ્થાપવાની દિનચાર કેટલીક વાર ધણું જોડા પડે છે પણ અંગ્રેજોનો બહુ જ દુરદર્શી હોવાથી આવા સમયે સ્કોટલેન્ડે તરફ તેઓ ખૂબ સમજાવ પૂર્ણક વર્તે છે એથી સ્કોટલેન્ડની જુદા પડવાની દિવસ્યાવ ગમે તેમની જોડાઈ હોય તો એ દુર્ઘર્ષ જાય છે વર્તમાન યુદ્ધમાં સ્કોટ-પ્રજા વેલ્સની પ્રજા તેમ જ અંગ્રેજો બધા એકમતીથી જ કામ કરી રહ્યા છે

આયર્લેન્ડ

ક્રિસ્ટિયનની તદ્દન નહકનો એ તે આયર્લેન્ડ છે આયર્લેન્ડના અબુદ તી બે ભગો છે તેમાં મુખ્ય ભાગ આયરીશ કી રોમનો છે તેનો વિસ્તાર પેણા બે કરોડ એકગ્રો છે વગતી ૩૦ લાખની છે આયરીશ કી રોટ માત્ર મહેવા પૂરતું જ ક્રિસ્ટિયનનું સરથાન ગણાય છે બરો રીતે એ ક્રિસ્ટિયનથી

તદ્વન સ્વતંત્રપણે જ વર્તે છે. એનો મુખ્ય પ્રધાન ડી વેનેરા સ્વતંત્ર મિન્ટમનો માણસ છે. પહેલાં આયર્લેન્ડ ગ્રેટબ્રિટન સાથે જોડાયેલું હતું. ઓલિવર કોમનેલે આયર્લેન્ડ છૂટી પિટન સાથે એને જોડી રીધું હતું. પરંતુ આયરીશ લોકો એટલા બધા સ્વતંત્રતાપ્રિય છે કે તેઓ કોઈ પણ દેશનું પોતાના દેશ ઉપર આધિપત્ય ચલાવી લેતા નથી. આથી તેઓએ ઈંગ્લેન્ડના શાસન સામે વરસો સુધી ઝુઝેશ ચલાવી. છેલ્લાં ૭૫ વરસોથી આયરીશ હોમરૂલની ચળવળ ખૂબ જોસથી ચાલતી હતી. બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટમાં આયર્લેન્ડના ૮૦ સભ્યોએ એકસૂતી કરી અંગ્રેજ પ્રધાનમંડળને દરકારો સુધી અતિશય ત્રાસ આપ્યો હતો. છેવટે મુખ્ય પ્રધાન મી. ઝેડરટને આમની સલામાં આયરીશ હોમરૂલ ખિત્ત મે વખત પેશ કરેલું. પરંતુ તેની દાર ચવાથી આયર્લેન્ડ સ્વતંત્ર શાસન મેળવવા લાગ્યશાળી થયું નહોતું.

પણ એથી આયરીશ લોકો નિરાશ થયા નહિ. તેઓએ સ્વતંત્રતા મેળવવા માટે લગીરથ પ્રયત્નો કર્યા. આક્રમણ, અત્યાચાર, મારામારીઓ અને ત્રાપાત્રીઓથી આયરીશોએ અંગ્રેજોને હેરાન કરવા માંડ્યા. અંગ્રેજોએ તેઓને દગાવી દેવા માટે સખત દમન શરૂ કર્યું. પરંતુ તેથી આયરીશોતો ઉત્સાહ નાશ પામ્યો નહિ. અંતે અંગ્રેજોને આયર્લેન્ડને સાંસ્થાનિક દરજ્જે આપવો પડ્યો. એ પછી ત્રીજે વરસે ડી વેનેરાના હાથમાં રાજ્યસત્તા આવી. એણે ધીમે ધીમે આર્થિક અને રાજ્યદારી સ્વતંત્રતા મેળવી લીધી. સૈન્ય, પરદેશનીતિ તેમજ રાજકીય રીતે આયર્લેન્ડ આજે તદ્વન સ્વતંત્ર છે. સમગ્ર બ્રિટિશ શહેનશાહને જર્મની સામે યુદ્ધ બંધેરે કર્યું છે પરંતુ આયરીશ ફી રોટે તો તટસ્થતા બંધેરે કરી છે. આયરીશ લોકો શમન કેથોલિક છે. તેઓ પોતાની આયરીશ ભાષા વાપરે છે.

અદરેદર અથવા ઉત્તર આયર્લેન્ડ

આયર્લેન્ડનો અદરેદર પરગણાના નામથી ઓળખાતો ઉત્તર વિભાગ આયરીશ ફી રોટથી ભુદો છે. ઓલિવર કોમનેલે ત્યારે આયર્લેન્ડ છૂટું ત્યારે તેણે

અંગ્રેજોને મોટી જગીરો આપી ત્યાં વસાવ્યા. લાગવગ, સમૃદ્ધિ અને જ્ઞાતીય અભિમાનને કારણે આ લઘુમતિએ આયર્લેન્ડની સ્વતંત્રતાની હીનચાલમાં જખરસ્ત વિધો નાખ્યાં હતાં. આયર્લેન્ડ આઝાદ ન થાય એ માટે તેઓએ લગીરથ પ્રયત્નો કર્યા હતા. 'ને આયર્લેન્ડને સ્વરાજ્ય આપશે તો અમે જાંડ ઉડાવશું' એવી સક્રિય ધમકી પણ તેઓએ અંગ્રેજોને આપી હતી. આથી રૂરીને અંગ્રેજોએ એમને આયર્લેન્ડથી ભુદા કરી તેનો એક અલગ પ્રાંત બનાવી તેમને સાંસ્થાનિક દરજ્જાની ભુદી હકુમત આપી છે. આમ આયર્લેન્ડ બે વિભાગમાં વહેંચાઈ ગયું છે. એનો વિસ્તાર કુલ ૩૩૦૦ લાખ એકરનો છે તેની વસ્તી ૧૨૦૦ લાખની છે. આયરીશો શમન કેથોલિક છે ત્યારે આ અદરેદરવાસીઓમાં ધણા પ્રોટેસ્ટન્ટો પણ છે. એમને મેળવી લેવા માટે ડી. વેનેરા ધણા પ્રયત્નો કરે છે પરંતુ આ લઘુમતિ અંગ્રેજોને છોડવા માગતી નથી. લઘુમતિના આ અક્રુડ વક્ત્રુ પાછળ અંગ્રેજોની દૂટનીતિ જ કામ કરી રહી છે એવી ડી વેલેરાની માન્યતા છે. એક આયર્લેન્ડ ઊભું કરવાના તેના પ્રયત્નોમાં વિવન નાખવા માટે અદરેદરવાસીઓને અંગ્રેજોએ જ બહેકાવ્યા છે એમ તે દરખણે માને છે. આથી તેને પિટન પ્રત્યે જરાયે સદ્ભાવ નથી. એટલું જ નહિ પણ અંગ્રેજોની દૂટનીતિને જરૂર કરી આયર્લેન્ડને કોઈ પણ ઉપાયે એક બનાવવાનો તેણે દટ સંકલ્પ કર્યો છે.

ફ્રાન્સ

ફ્રાન્સમાં લગભગ ચાલોસેક લાખ દટાસિયો વસે છે. પરંતુ લાગવગ, સમૃદ્ધિ અને શકિતમાં પહોત હોવાથી તેઓ માથું ઊંચકી રાકતા નથી. ફ્રાન્સને ૧૯૧૮માં જર્મની પાસેથી જે એલેસક અને લોરેન પ્રાન્તો મળ્યા છે તેમાં જર્મનીની બુદુમતિ છે. એમની જર્મની સાથે મળી જવાની કમ્જા છતાં એ વાત રાજ્યદારી કારણોસર દગાઈ રહી છે. ફ્રાન્સમાં રાજ્યદારી પક્ષોમાં ખરેખર સખત મનમેદો છે. એક પક્ષ રામને પાછા લાવવાની તરફેણ કરતો પક્ષ છે. પણ તેનું બજા દિન પ્રતિદિન ઘટતું જાય છે. સામ્યવાદી

પક્ષનું પ્રામત્ય વિશેષ છે તેથી હમણાં સુદ વખતે એ પક્ષ ઉપર સખન જાતો મુકવામાં આવ્યો છે તેમના નેતાઓમાંથી મુખ્ય મુખ્યને જેના પૂરવામાં આવ્યા છે ફ્રાન્સના સમાજવાદીઓ અને સામ્યવાદીઓએ એકત્ર થઈને એક મંપાહમાં આવીશ કબાક કામ કરવાનો કાયદો પસાર કરાવ્યો હતો. પરિણામે ફ્રાન્સમાં ઉદ્યોગોમાં અનિશ્ચય મદદ આવી મઈ હતી તેમાં જે ખાસ કરીને સૈન્ય - સામગ્રી અને વિમાનો બનાવવાના ઉદ્યોગોમાં તે ખૂબ જ મદદ આવી મઈ હતી. ગાંધી કોઈ પણ ધર્મ સ્વીકારતું નથી, આથી ધર્મવિદ્યુત ફ્રાન્સમાં નથી જન્મી.

જર્મન પ્રજા લગભગ આઠ કરોડની છે. ૧૮૭૦ માં પ્રિન્સ બિસ્માર્કે ૨૬ નાના નાના રાજ્યોને એકત્ર કરી એક મહાગાંધી રચાવ્યું બારે રિયનો, હેસિયનો, સેક્સનો, પ્રશિયનો વિગેરે અને જતો ત્યાં છે. ૫૦૦ એક લાખ અને એક રાજ્યને લીધે કોઈ માથું બીજાનું નથી જન્મીતો એમિટ્ટિયાની ૬૫ લાખની પ્રજાને પોતામાં મેળવી લીધી છે એ પ્રજા જર્મન જાતિની હોવાથી તે જર્મન સામાજિકમાં ધીરે ધીરે મળી જશે હિન્દને એકાંગે વાળ્યા છતી લીધા પછી તેના ૬૫ લાખ એક જર્મન સામાજિકની હકુમત નીચે આવ્યા છે તેઓ કદી પણ જર્મનીના મહાસામાજિકમાં જોડાય અથવા મળી જાય તેમ નથી એ ઉપરાંત ૧૧ કરોડની પોલિશ પ્રજા પણ જર્મનીના તાનામાં આવી છે તેઓ પણ જર્મનીમાં મિશ્રિત થાય તેમ નથી આ મને નાની પ્રજાઓ. સ્વતંત્રતાપ્રિય તેમ જ પોતાની સંસ્કૃતિને ચાહનારી છે એટલે તેઓ વહેતું મેકે પણ માથું તો બીજાં જ જર્મન મહાગાંધીમાં નીચ લાખ મહોરોએ જ લઘુભતિ ધન જૈયર્થ, વેપાર વાણિજ્ય ઉદ્યોગ અને ધર્માઓ. ધની પ્રમાણ વધેલી છે એને એમનો દેવ કરી દેવ હિન્દને તેમના ઉપર સખન દમન કર્યું હં જાતોએ ઉપર જર્મનીમાં ભરકા અત્યાચારો મુજબમાં આવ્યા છે એકાંગેવાકિયા.

આ રાજ્ય દેશની અદ્યત્ત લઘુભતિઓનાં જનપ્રતે

કાંજો જ પરતજવાને પામ્યું છે એ ગાંધી પે-ઓમિટ્ટિયાના મહાગાંધીનો જ એક વિભાગ હતો ૧૯૧૮ માં મિત્રગાંધીઓ એને સ્વતંત્ર ગાંધી બનાવી દીધું ૩૦ લાખ સુડેટન જર્મનીને પણ એ ગાંધી જ મિનાવી દેવામાં આપ્યા હતા જ્યારે હેર હિન્દને પુરુષાર્થથી જર્મની અત્યંત બળવાન મન્યુ ૧૯૧૯ માં ૩૦ લાખ સુડેટન જર્મનીએ માથું નીચે મેમ્મરેઈન અને ફ્રાન્સના વધા પ્રજા કાંડીયરે મુનિસ ખાતે જઈને એકાંગેવાકિયા જર્મનવિભાગ - સુડેટન પ્રદેશ જર્મનીને પોતામાં ૫૦૦ લાખ હેર હિન્દને તો આપ્યું એકાંગેવાકિયા પચાવી પાંચ એકાંગેવાકિયામાં ૨૨ લાખ એક પ્રજા હતી તેઓ અત્યારે જર્મનીના આપત્તે નાનું ગાંધી રચાવેને ગણા છે પણ તેનું અનિશ્ચય જર્મનીની મજા પર નિર્ભર છે બળવાન જર્મની દ્વારા તેનો કોળિયો કરી જશે એ કહેવવ નહિ.

પોલાન્ડની લઘુભતિઓ

પોલાન્ડ કાં કરોડની વસ્તીવળુ નું રાજ્ય હતું એની રચાવના ૧૬૧૬ માં કરવામાં આવી હતી એ રાજ્યને મિત્રગાંધીઓ જર્મનીનું કેન્દ્ર બદલ આપી દીધું હતું, તેમ જ એ બદલ જવા માં પૂર્વ પ્રશિયામાંથી પોલાન્ડને ૫૦ મઈ પહેલો પદી જશે એક વિભાગ પણ આપ્યો હતો જે પેરિસ કોરીડરને નામે જાણખાતો હતો દેવ હિન્દને સાસનમળમાં જ્યારે જર્મની બળવાન જન્યુ ત્યારે તેણે પોતાનો આ પ્રદેશ અને બદલ પાંચ માંગ આંગ્રેજ અને ફ્રેન્ચ પ્રજાના બળ ઉપર આધાર મળી પોલાન્ડ એ વિભાગ પાકો આપવા ના પડી આથી હિન્દને પોલાન્ડ ઉપર ચર્ચા કરી ગાંધી લીધે દિવસમાં જ તે જીતી લીધું ગણિતોનો ૨૬૦ પ્રાપ્ત કરતા માટે તેણે પોલાન્ડનો અર્ધો મ ગણિતોને છત્રવા દીધો અમ જર્મની અને ગણિત એ એક સાથે મળી પેલાંને ૫૬૦ માં વકરતી ગીડ.

રશિયામાં લઘુભતિઓ

રશિયા અતિ વિશાળ ગાંધી કોળા ૧૯૨

ભાગ્યો બોધાય છે અનેક જાતની પ્રજાઓ એ વિશાળ સામ્રાજ્યમાં વસે છે છતાં સામવાદીઓ સૌ પ્રજાને એક જ સમવાયથી નિહાળે છે પણત પ્રજાઓને અસરગ્રસ્ત, ઉદ્યોગ, તથા આધુનિક ખેતીવાડીનું જ્ઞાન આપવા માટે એમણે મોટી યોજનાઓ અમલમાં મૂકી છે અને તેને સફળતાપૂર્વક પાર પાડી છે બોત્રોવિકા આ અદ્ય કંરોડની પ્રજાને એક જ મસ્કૃતિ — આનવાદી સસ્કૃતિ નીચે લાવવા માગે છે તેઓએ ધર્મને તિલાંજલિ આપી છે જાતિ, વર્ણ, સપ્રદાયો કે ધર્મ કશાને સામવાદીઓ માનતા નથી એમનું ધ્યેય આખી ગણિયન સંતનને એક પ્રજા તરીકે વણી એક મજબૂત સગઢન બેલું કરવાનું છે સામવાદીઓ ત્યારે સમગ્રવટથી સફળ થતા નથી ત્યારે અતિ હિસડ અને કૂ બની ગય છે તેઓ સાગ મિત્રો અને લયાતક ચત્રુઓ છે એમના કંડક શાસન નીચે લઘુમતિઓને પ્રશ નથી એથી દેશ સવામત છે

ગણિયા અને દિનલેન્ડ

ગણિયન સામ્રાજ્યમાંથી ૧૯૬ મા છૂટા પડેલા આગ દેશો વિથુઆનિયા, લેટવિયા, ઇસ્થોનિયા અને દિનલેન્ડ સ્વત્ર પ્રજાત્ર લોગણતા હતા ઈનડ, ફાન્સ અને જર્મની જેવા પ્રભાવશાળી ગઢ્ટોને મહાયુદ્ધમાં શમયેના બેઈ રશિયાને પોતાની ઉત્તર સઢનને મજબૂત નવાવતાં લોભ લાગ્યો તેણે યુદ્ધના આધનો અને અનિકાની અવગ્રિયત તૈયારી પહેલેથી જ મજબૂત ગણી હતી તેણે ત્રિયુઆનિયા, લેટવિયા અને ઇસ્થોનિયાને દયાવીને એના જરોમાં નૌનમેન્યના ચાણુઓ તથા વિમાનીમથકો ગ્યાપનાના હક્કો મેળવ્યા આ ત્રણે રાજ્યો આજે દરેક રીતે ગણિયન મહાગત્યના આશ્રિત ગન્યા છે માન દિનલેન્ડની બહાદુર પ્રજાએ પગડીનતાની બેડીઓ પહેલવા ના પાડી આથી ગણિયાએ એના ઉપર આક્રમણ કરું છેના તણ માસવી બને દેશો ખૂનખાગ ખેતી રહ્યા હતા આ માસવી આખરમાં સધિ થઈ છે, જેમાં દિનલેન્ડે ખાનનુ પડયુ છે પણ શરૂઆતથી આખર

સુધી દિન પ્રજાએ બહાદુરીપૂર્વક રશિયાના હવાઓને પાછા હરાવ્યે રાખ્યા જગતની બધી પ્રજાઓની મહાનુભૂતિ દિનલેન્ડના પક્ષમાં હોવાથી યુદ્ધની સાધનસામગ્રી ઘણા ખરા દેશોએ તેને મોકલી હતી પણ ગણિયા જેવા વિશાળ સામાન્ય સામે બાથ બીડવા માટે એ પૂરતી ન થઈ તણ તણ મહિના સુધી બહાદુરીપૂર્વક રશિયા સાથે ટક્કર ઝીલા પડી માત્ર સૈનિકો અને યુદ્ધ સગઢમતી પૂરતી મદદના અભાવને કારણે જ આજે દિનલેન્ડે રશિયાને શરણે જવું પડયુ છે બાહન ગલથો

યુરોપમાં આવેલા કેટલાક નાના રાજ્યોમાં બાહન ગલથો પોતાનું વિશિષ્ટવ અનગ જળજી એમ છે એ રાજ્યો અગાઉ ટુર્કીની હકુમત તથે હતા પરંતુ છેના પયાસ સાક વગસો થયા તેમણે સ્વત્રતા મેળવી અને જળજી રાખી છે આ નાના રાજ્યો ચાનુ રીતે લશ્કરો બેલી કરતા આવ્યા છે તેઓ યુરોપની હોળી ગણાય છે યુદ્ધાગ્નિની પહેલી ચિતગારી ગાંકન રાજ્યોમાં સગમે છે ૧૯૧૪-૧૮ ના ગત મહાયુદ્ધની ચિતગારી સર્વિયાના બાંકન રાજ્યમાં ઓસ્ટ્રિયાના પાટવી કુવગના થયેલા ખૂનથી સગગી બેરી હતી આ બાંકન રાજ્યો બારે કઝિયાળા, તડગારી અને દેવી ગણાય છે તેઓ એકમીજની સામે લડે છે ક્યારેક વગી એક બીજની સાથે મગી નીજ સાથે લડે છે જે કે ગત મહાયુદ્ધ પડી ત્યાં યુદ્ધ થયા નથી

બાહન રાજ્યો અને લઘુમતિઓ

યુરોપના આ નાના રાજ્યોમાં લઘુમતિઓને પ્રશ ગણી છે દરેક રાજ્યમાં આ લઘુમતિનો સવાવ વતા ઓજા બને કંવાલ બેલી કરીને મુલેદશાનિને કાગતો ડોનો છે એના સમાધાનના પ્રયાસો સફળ થતા નથી એ કોમુ હમેશા ગૂચવતપુ રહે છે. આ ઉપગત બાંન રાજ્યોમાં આપણા રાજપુતાના રાજ્યો પે અદર અદર ખૂન ખટપટ ચાને છે. ગજ ચો ગજકુશોરના ખૂનો થાય છે કાવગઓ થાય છે દેશનિકાડની સતઓ થાય છે. ગજદારી

ઇમાનિયાના બે મોટા શત્રુઓ

ઇમાનિયાના બે શત્રુઓ છે ૧૯૧૬માં તેણે ગણિયાને ૩૦ લાખની વસ્તીવાળો મેસાગમિયા પ્રાન્ત લઈ લીધો હતો યુરોપના મહાગઢ્યો વચ્ચે યુદ્ધ આંલુ નહોતું ત્યાં સુધી ગણિયા ઇમાનિયાને હેડનું નહોતું, પરંતુ હમ્બુર્ગ ઇગનડ, ફ્રાન્સ, જર્મની વિગેરે યુદ્ધમાં રોકાયેલા છે એ તત્વો લાભ તેણે લેવા માડ્યો છે ગણિયાને પોતાનો જે પ્રદેશ મળ્યો છે તેની સરહદ ઉપરથી ઇમાનિયા ઉપર આક્રમણ શક્ય છે ગરિસા તુર્કને જીત્યા પછી કદાચ આ વિચાર કરે જર્મનીને પેટ્રોલ અને ધઉની મોટા જથ્થામાં જરૂર છે ઇમાનિયા જિતાવે તો આ બધું મહેજે મળી શકે જર્મનીના હોમિયાં દારીગરો વૈજ્ઞાનિક સાધનોની મદદ વડે ઇમાનિયાની પેદાશ સંકેતાધી મેલડાવી નાખે ઇમાનિયાને ઇગનડ અને કાન્સે જર્મનીના આક્રમણ સામે સંકાપ આપવાનું વચન આપ્યું છે પરંતુ આ દેશો હવેના માર્ગે હર હોવાથી ઇમાનિયાને કેવી રીતે મદદ પહોંચાડી શકે તે એક મોટો સવાલ છે પોતાડ અને ફિનેલેન્ડનો દાખલો તો નજર સામે જ છે સ્વિટ્ઝર અને ફ્રેન્ચ સામ્રાજ્યની સમગ્ર આક્રમણ રી શકિત એમને જર્મની કે રશિયાના પગમાંની ડાંડાની સંજ્ઞા નહિ

ઇમાનિયાના બે નાના શત્રુઓ

ગત મહાયુદ્ધમાં ઇમાનિયાનો મિત્રગણ્યોને મદદગાર મળ્યો હતો. મદદનામાં જ ગેરિયોની ૧૫ લાખની વસ્તીવાળો ડાબુન પ્રાન્ત અને ઝરુનો પશ્ચિમ ભાગ - જે દારા એનિસન અમુદ ઉપર જસાને માર્ગ છે તે ઉપર ઇમાનિયાનો દક્ષ રવીમગમમાં આવ્યો હતો ગંગેગિયા આથી ઇમાનિયાનું શત્રુ અન્યુ એ પ્રદેશ ઉપરનો પરગેશી કમળે તેને ખૂબ આને છે હજેગીને માનિયા પાગે ફિનના અને પાદમુસ્મના બે પ્રાન્તો અને ડાન્સી-રેનિસના ભાગો જોઈએ છે હજેગિસ લોગની વસ્તી અખતર આ પ્રાન્તોમાં છે છે તા મહાયુદ્ધમાં હજેગે પાસેથી કે જર્મીન બો રૂ વસ્તીવાળો પ્રદેશ કાલકમાં આગો હતો મલ્ગેગિસ યુગોનેવાલિસ અને ગ્રીચ

પામે મેસિડોનિયાના પ્રાત ઉપર પોતાનો દાવો મુદ્દ કરે છે હજેગે પશુ યુગોનેવાલિયાની જર્મીન ઉપર પોતાનો દાવો મુદ્દ કરે છે આમ ક્રામ્કુ ખૂબ ગૂંચવાયેલું છે લઘુમતિઓનું મોકલ એટલે સુધી ગૂંચવાયેલું છે કે તેનો સળ ઉકેલ શક્ય લાગતો નથી અને યુદ્ધથી તો આ પ્રશ્નો અત આવવાને અલ્લે વધારે મોટાળો જ ઉત્પન્ન થશે બ્યારકનમાં જર્મીન લાગવરા

હજેગેમાં ૭ લાખ જર્મનો ડો ફાન્ઝ બેગ્ગના નેતૃત્વ નીચે ગુલે છે યુગોરેલોવાલિયામાં પાચ લાખ જર્મનો છે ઇમાનિયામાં ૭ લાખ જર્મનો વીખગમેલા પડ્યા છે આ જર્મનો બાન્ડન સમૂહિથી તદ્દન અનગ અને વિખડતા ગણા છે જ્યારથી જર્મનીમાં નાઝીઓ સ્થાપા ઉપર આત્મા ત્યારથી આ બધા જ જર્મનો હેર દિટવગના પાદા અનુયાયીઓ થઈ ગયા છે તેઓને જર્મનીનું મજબૂત પી મગ હાવાથી બાન્ડન પ્રદેશના આ જર્મનોએ ત્યાં પોતાના આર્થિક અને ગાંડીય મહત્વ રાખવા એકા મજબૂત કેન્દ્રે સ્થાપ્યા છે જર્મનીના લાખથી બાન્ડન મળ્યોને તેમને કેટલાક મ્વતન દક્ષો અને ગાંડીય ગામલગ આપવાની ફરજ પડી છે હજેગે અને જાન્ગેગિયાના ઇમાનિયા સામેના દાવાઓ માટે જર્મની અને ઈટાલીનો ટેકો મળવાથી એ મે મેગામાં એમનું ચનાપુ વધારે પ્રચલ છે

બાન્ડન ગામલગમાં જર્મીન આર્થિક વિચાર

બાન્ડનમાં ૫૬૦૦ ફ્રાન્સની લાગલગ ૧૧૧૧ હતી પરંતુ ધોમે ધોમે જર્મનીએ આર્થિક અને ગાંડીય રીતે પોતાની લાગલગ ખૂબ આગે દોરી ૧૯૨૮ માં જર્મનીએ હજેગે, યુગોરેલોવાલિયા, ઇમાનિયા અને ગ્રીચ મધ્યા પાસેથી મળીને કુલ ૪૧૦૬ ટમ મચે માલ ખરીદો હતો તે તેની આગે એ ગાંડીયોને ૪૦૧૮૬ માલ મત મત પૂરે પડ્યો હતો આ માલ ગાંડીયા મોટાંમોટાં વાગા, વિમાનો, વિદ્યુતનો ગામલગ નેમ જ તોડું અને પાદની સજ્જા વિગેરે મુખ્ય હતી આના વચમાં જર્મનીએ ગાંડીય નાગો

પામેથી પશુઓ, માસ તેલ, ધઉ, તમાકુ, ઇમાતી તાંબુ, ચામડા અને મચી ધાતુઓ ખરી દરી હતી આ મન ગભરામી વેપારને સરવશ વધુ ધવા મટે જર્મની અને ઇંગ્લેન્ડ વચ્ચે મળતી હતીકાર્થ આવી હતી જર્મનીના પ્રચલ હાલની વચ્ચે હતી જર્મની સાથે સધિ મળે એ મુજબ આનિયાની ખાલો તથા ગાળનાઓનો વિગસ કરવાના હમો જર્મનીને આપવામા આવ્યા છે

આમન નાજરો સાથે નર્મમાન જર્મન વ્યાપાર વર્ગમાન પુદ્ગની હરિઆત થતા જ અગ્રિમ અને મીમત પ્રદેશો વેંડે જર્મનીના સાગરસબધ એખમાથો પશુઓ તે મચાસર વાનન રા રો અથવા ગશિત પામથી જ ખરીદેલો પડે એવી રિશતિ લખી મર્થ જર્મનીની આર્થિક કિમ્તિ અને સુદ અનાવવાતો મુખ્ય આધાર પારંગેમાથી કમો મા મગાવી તેના અનામા તથા પાકો માન મોલી જેટલો ખો તેલલો નહો મેગવવા ઉપર છે પણ ક્ષિપ્ત અને કન્સ સાથેના સુદથી ક્ષિતને સાગરમા નામ કધી કોઠી મી જર્મનીના ૬૦ ટકા જેટલો પાપાર તોડી પાડ્યો ક ન ન નામે પોતાના મચા માનતો ખવા જ નથરો જર્મનીનો આપ તો પણ જર્મનીની ૨૦ ટકા મતા કારે ખૂબ સતોધય તેમ મથો ૧૯૮ મા જર્મનીની તેનની કુન આવાન માથી માત્ર ૧૬ ટકા જેટલુ જ તેન કમાનિસ પુડે પાડી શકયુ હતુ જર્મની હજેરી અને યુગેલોવાઈસ પામેથી એ યુમીનમની વાતુ મનાવવા બેલાઈટ નાગની ખરીદી વરતુખરો છે ફાનિસ અને યુગેરના કાકિયા તેો તાણુ સીસ કિમરે ધતુ હતી પાડે છ પણ આ વતુગેને જર્મની પુધી પહોચાડવાના વવગરના સાધનો હજી સપૂર્ણપણે વિગસ પામ્યા ન હોવાથી એટલા પ્રમાણમા તે વેપારનો વિગસ અમરે છે ના યુ નહીમાથી માત્ર હાઈ જવા માટે પણ જર્મની પાસે ખૂર્તા સાધનો નથી

આમ ન રાજ્યોમા મિત્રશત્રુઓની લાગવગ મિત્રાગતો (ફાન્સ અને ક્ષિપ્ત)એ જર્મનીને

સમદ્રમાર્ગે તો વેરા ધાતો જ છે હો તેઓ જર્મનીના કન્સન માન્યો માથેનો વેપાર પશુ તોડી પાડવાની સત્કલ રીસિસ મ છે વેંડે જર્મનીની મરખામરીમાં તેમના વ્યાપારી લાનો આ પ્રેશમાં તાન મીચુ છે જના ક્ષિપ્તિ મુસોગીરી જર્મનીની લાગવગ તોડી પાડવા માટે અત્યત ચક્રમતાપૂર્વક કામ કરી ગી છે, ૧૯૦૯ના એપ્રિલની ૨૦ મી તારીએ ફ્રાન્સ અને મીચને હંગારી અને કાન્સે આઠમણુ સામે મધ્યુ આપવાનું મુ યુ છે એ જ વર્ના ને મામની ૧૧ મી તારીએ મિત્રાગતોએ કમાનિધાને ૫૫ લાખ પૌંડુ ટુર્મને ૧ કરાડ પૌંડુ અને જુલાર્ધમા ક્રીસને ૨૦ લાખ પૌંડુ વ્યાપારી વાગે કીર્વા કતા જર્મનીએ પણ આ પ્રેશોને તાણુ કીતા હતા પશુ ક્ષિપ્તને મરાન મોમ વખને તેઓને તાણુ કીરવાથી તેની લાગવગ મા કન ગળોમા પાછમથી કી કી વધવા લાગી છે

મિત્રગતો આગવતના હુકો મેળે છે

મિત્રગતોએ ૧૬મી એપ્રિલના ૧૯૩૦ના રોજ ટુર્મ સાથે સધિ કરી મિત્રતા બાધી આ સુવિમા ટુર્મએ શિતા સાથે સુદમા ન મિત્રવાની રગત રાખી હતી પગ ટુર્મના પેશખાતાના મધને ને રફરસની સામુદ્રપુનીમા મિત્રગતોની મનવતારેને ફવા ન દેવાની રશિયન માગમીનો અરનીમા કરવાથી ટુર્મ ઉપર રશિયાએ પોતાની લાન આખ માડી છે ના મન ગલોમા મધપાથેરી જર્મન ઇમાનિયન અને રશિયન લાગવગ ઉપર મિત્રગતો નેના આ મદત્વનો વિજય હને ટુર્મએ પોતાના તમામ ઉલોગોમાથી જમ તેને રગત આપી તેમની જગાએ અમલોની નિમશુ કરી છે અમલોએ ટુર્મને પ્રેરો પૌંડુ કીર્વા છે બેકફરસની સામુદ્રપુનીમાથી ક્ષિપ્તિ અનાવતને પમાર થવાની ટુર્મએ પ વાનગી આપી છે ઉપાત પોત ના આત્મશુચુ માટે ટુર્મએ ૧૨ રી તપારીઓ પણ મોગ થાવા ઉપર કવા માડી છે કિનનેડ પડી સિવાની લા આખ ટુર્મ ઉપર ગડવાની છે એથી ગળકોષ વિશ્વેનુની મા થતા છે રશિયન મે વ પણ ટુર્મની સગ હપર મેમુ થવા માડયુ છે

બાઈકન રજિયા

૧૯૩૯ના આગસ્ટની ૨૩ મીએ જર્મન-સોવિયેટ અધિ થર્ડ ત્યાગથી બાઈકન ગળ્યોમા ગશિયન લાગવગની શરૂઆત થઈ છે ગશિયાના દાયમા પોલક આગ્યુ ત્યાગથી રૂમાનિયા સાથે તેની સરહદ એક થઈ છે બીજી બાજુ યુગોસ્લાવિયામા મુખ્ય વગતી રલાવ જાતિ એટલે કે ગશિયાની જાતિની કે સુડેટન જર્મનોનો ઉપયોગ કરી જેમ દિટવરે ઝેકોસ્લોવાકિયા કચરે જ્યો એ જ રીતે રલાવ લોકોનો ઉપયોગ કરી નશિયા કોષ્ટક દિવસ અગેગિયા કચરે કરે એવો ભય રૂમાનિયા ગામી રહ્યું છે, યુગોસ્લોવાકિયાને પણ પોતાના ખોયેવા પ્રાંતો રૂમાનિયા પામેથી પાછા મેળવવા છે તેની મુખ્ય વગતી પણ ન્યાવ જાતિની છે એટલે રૂમાલોવિચ રીતે તે મદદ માટે ગશિયા તરફ ચીટ માડી રહ્યું છે રૂમાનિયા આ પ્રાંતોને ડોડવા માગતુ નથી લગણુ કે તેમ કગવાથી તેની અર્ધો પ્રજા અને અર્ધો જર્મન આથી જ્ય ઉદગત કાળા સમુદ્રનો તેનો માર્ગ ગધ થઈ જાય ગશિયા પણ રૂમાનિયા પામેથી પોતાનો એમાગનિયા પ્રાંત મેળવવા માગે છે. પણ ફિનલેન્ડ અને તુર્કીનો ધડોવાડો જ્યા પડી રૂમાનિયાનો વારો આવશે એમ લાગે છે

બાઈકનમાં ઇંગ્લીસી

બાઈકન ગળ્યો બીજા સામ્રાજી અને ફાસિસ્ટ દેશોની પેઠે ઇટાલીના પણ ગાજીર અને આપાગિઝ અધિકારોના વિરામતુ ક્ષેત્ર છે ગશિયાએ બાઈકન ગળ્યોમા પગપેસારો કર્યો એટલે ઇટાલીને ભારે વસ વમો થયો છે એમિસીનિયાની સાથે યુદ્ધમા રોકાઈ ગયેલાની ફજ પડવાથી ઇટાલી બાઈકન ગળ્યોમા પોતાની વાગવગ જમાવી શક્યુ નહોતુ પણ પાછળથી તેણે આર્મીનિયા લીધુ અને વર્તમાન યુદ્ધ ફાટી નીળતા તેનો વાલ વર્ડ ફીને તેણે બાઈકન ગળ્યોમા પોતાનો પગપેસારો શરૂ કરી દીધો છે હજારો અને યુગોસ્લોવાકિયા ઉપર તેણે પોતાનો પ્રભાવ એમાડ્યો. બાઈકન ગળ્યો વચ્ચે પગપગ સુદેડ-સપની લાગગી પ્રવર્તી ગયે એ નીનિતે તેણે ઉત્તરના આપ્યુ ગ્રીમ સાથે સુદેડ જી આમ બાઈકનમા પોતે જ મુખી

થઈ ઇટાલી ગળ્યોમા દોનો ખેવવા લાગ્યુ જર્મનીનુ તે મિન હોવાથી જર્મની સાથેના વ્યાપારમા તે જગાએ અટકાવત કચા માગતુ નથી પણ બાઈકન ગળ્યોમાથી ગશિયાની વાગવગ તે વટાડી નાખવા માગે છે બાઈકન ગળ્યોમા વધતી જતી મિત્રગળ્યોની લાગવગ પ્રત્યે પણ તે અણગમો અને રોડ ધગવે છે

બાઈકન પરિપદ પહેલાંની સ્થિતિ

આમ બાઈકન ગળ્યો પોતાની આસપાસ આરે તરફ તેમને બાઈકન જવાને તરફ એવા સામ્રાજ્યવાદી, અને ફાસિસ્ટ અને કમ્યુનિસ્ટ વચ્ચેનો મો ફાડીને એવેલા જુએ છે તેઓ પોતાના ઉપર ઝંઝૂમી ગયેવો ભર ગગાગર સમજ્યા છે પરંતુ તેઓ આપમઆપસના જૂના વેગરે સપૂર્ણપણે ભૂલી શકતા નથી તુર્કીએ બાઈકન ગળ્યોની આગેવાની લીધી કે તે પોતે આતમિક સુવેદને માટે તનસે છે હમિયાન બાઈકન ગળ્યો પણ પોતાની આતમિક સ્થિતિ સુધારવા માંડ્યા છે રૂમાનિયાના સર્વસત્તાધીશ ગાલ કેસારે ગળ્યત ની લગામ પોતાના દાયમા લીધી છે તેણે રાજ્યની અદ્ય અસ્થિતિ ધરાવના જુદા જુદા પક્ષોને દાગી દીધા છે જર્મનીની સદાનુભૂતિ અને સદાય ધગવતા નાઝી પક્ષને પણ તેણે દાખી દીધા છે લોકોમા એમ્તા આણી છે સૌથી મોની સફળતા યુગોસ્લોવાકિયાને મળી ગયેવાય તેણે ઝંઝૂમના મૂળે ૩૫ પોતાને ત્યાની લઘુમતિને જગજગ આપી દીધુ છે પરિણામે તેનો ભરાનડ આતમિક ઝડોડો શમી ગયો છે ઉપગત યુગોસ્લોવાકિયાએ તેની મુનિમ લઘુમતિને પણ સ્વગત આપવાનુ કમન કર્યું છે

બાઈકનમાં ઈંગ્લીસ વિખવાદ

બાઈકન ગળ્યોમા પગપગ મદમગ વલે એ માટે વણા પ્રયત્નો થયા છે પરંતુ હજુ સુધી સપૂર્ણ એમ્તા આપી નહાઈ નથી હગેરી, રૂમાનિયા, યુગોસ્લાવિયા, અગેગિયા ગ્રીમ અને તુર્કી આ બધા ગળ્યો વચ્ચે ને સપૂર્ણ એમ્તા અને સુવેદમળી ન્યાયના થાય તો જ પદ મેળા રાજ્યોના પદપત્રો સિધિ થઈ શકે પરંતુ મળ્યાન

પ્રસન્નો છતાં અદમ્ય નિઃશ્વેસ શાન્ત ધના નથી
 રૂમાનિયા અને હંગેરી વચ્ચે સુલેહ થઈ શકી નથી
 એવી જ રીતે રૂમાનિયા અને બલ્ગેરિયા વચ્ચેની
 ડાવાગ દૂર થઈ શકતી જ નથી પ્રથમ રૂમાનિયા,
 ગ્રીસ અને તુર્કિએ પરસ્પર મૈત્રીના કગારા કર્યા હતા
 યુગોસ્લાવિયા અને બલ્ગેરિયા વચ્ચે સુધી પોતાના
 જૂના પ્રદેશોના માલોનો ત્યાગ કરે નહિ ત્યાં સુધી
 એકસ પી ઘસે મુશ્કેલ છે અભિવાન રૂમાનિયા પોતાનું
 લક્ષ્યકી બળ, વ્યાપક સાધનો અને દિલ્લાઓને વધુ ને
 વધુ સુલેહ કરવું જાત છે એ આધારે દરેક
 માનવ નથી

બાલકન પ્રદેશ

તુર્કીની આગેવાની નીચે રૂમાનિયાના જુમારેટ
 શહેરમાં રૂમાનિયા, તુર્કી, ગ્રીસ યુગોસ્લાવિયા
 વિગેરે બાલકન ગળ્યોની પરિવ્રમણ હતી આ
 પરિવ્રમણ તેઓએ સાત વર્ષો સુધી પરસ્પર
 મિત્રાચારીનો રૂએ વર્તવાની કમનાત આપી હતી
 ૧૯૪૦ ના ફેબ્રુઆરીનો ૨૪ મી તારીખે બાલકન
 ગળ્યોમાના આ આગ મોટા ગળ્યોએ સધિ બહેર
 કરી તેની મુખ્ય કસો નીચે મુજબ છે

૧ આર ગળ્યોના સામાન્ય દિનને માટે
 સુલેહશાંતિ ફાતવા

૨ માલકન ગળ્યોમાથી સુલેહ દૂર કરવું

૩ આર ૪ ગળ્યોએ પરસ્પર ગાદ મૈત્રીનો
 સબધ રાખવો અને જળવચ્ચે

૪ આર ૫ ગળ્યોએ પોતાના પાઠાંશી ગળ્યો
 સાથે મૈત્રીસબધ મળવત્ત બનાવવો

૫ પરસ્પર વેપારઉદ્યોગમાં સહકાર આપવો

૬ સાત વર્ષ સુધી આ સધિ ચાલુ રાખવો

૭ ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૧ માં એથેન્સમાં પરિષદની
 બીજી બેઠક મળે ત્યાં સુધી એક બીજા પ્રત્યેના
 વર્તમાન સબધને ચાલુ રાખવો

બલ્ગેરિયા અને હંગેરી આ બેકાલમાં મળ્યા
 નથી પણ તેઓએ આ પ્રવલ પ્રત્યે પોતાની
 શુભેચ્છાઓ દર્શાવી છે આમ છતાં ૧૯૧૯ ની

સધિ હાલ જુમારેટ પ્રદેશ ઉપરથી તેમની વેબી
 આખા ખમતી નથી પગિણામે બદાગો સપ અદમ્ય
 કુસપને સપૂર્ણપણે દૂર મગે શમ્તો નથી

બાલકન પ્રદેશની પ્રવલ

બાલકન ગળ્યોની પ્રવલ દિલ્લી પ્રવલની પેઠે
 જેની ઉપર મોટા આધાર મળે છે દિલ્લી
 પેઠે જ ત્યાં ગીચ વગતી કે દિલ્લી પેઠે જ પ્રતિ વર્ષ
 જનસખ્યા ગણતરી વધતી જાય છે દિલ્લી
 ખેડૂતોની પેઠે ત્યાં ખેડૂતો ઉપર કનવતો મોટો
 બોલો ૫ દિલ્લી પેઠે જ ત્યાં આખા દર આખા
 છે દિલ્લી મામડાઓની પેઠે ત્યાં પણ નિરક્ષરતાનું
 સામ્રાજ્ય છે દિલ્લી પેઠે જ ત્યાં રસાયનિક, યાંત્રિક
 અને વીજળીક ઉદ્યોગો જેવા મોટા ઉદ્યોગોનો વિમલ
 પૂરતા પ્રમાણમાં થયો નથી દિલ્લી પેઠે જ ત્યાંની
 જમીનની પેદાશ કિંતરતી જાય છે દિલ્લી પેઠે જ
 ત્યાં મામડામાંથી શહેરમાં માત્ર લઈ જવાના
 બ્યવહારના સાધનો નમળા છે દિલ્લી પેઠે ત્યાં પણ
 સત્તા ધનવાન અને અધિમતી વર્ગના લાથમાં છે
 દિલ્લી પેઠે જ ત્યાં કુસપ અને પક્ષાપક્ષી છે દિલ્લી
 પેઠે જ બાલકન ગળ્યોમાં આપદ્ધમ વખતે પરસ્પર
 સુલેહસપ રચાપો થઈ શમ્તો નથી દિલ્લી પેઠે જ
 ત્યાં ઘણી પ્રવલો છે અને દિલ્લી પેઠે જ
 આગેવાનો પાગ વિનાના છે દિલ્લી પેઠે જ ત્યાંની
 લઘુમતીઓ એકતા રચાવવાના માર્ગમાં વિદ્યે જીઆ
 કરે છે પરદેશી મૂડીનું શેકાપુ કરીને પરદેશી
 સત્તાઓએ દિલ્લી તેમ જ બાલકન ગળ્યોમાં એક
 સગળી રીતે પોતાની લાગવગ જમાવી છે

બાલકન ગળ્યોમાં પરદેશી મૂડી

રૂમાનિયાના તેના ઉદ્યોગમાં ૮૦ ટકા તેમ પર
 દેશોએ કાઢે છે (૩૦ ટકા એનેડ્રય એક્ટ્રે ક્ષિતિય
 ક પની, ૨૭ ટકા રૂમાનિયા અને ૨૫ ટકા જર્મન
 ક પનીઓ) આ ક પનીઓ તેના ઉદ્યોગમાં શેકાવેલી
 મૂડીના ૭૪ ટકા મૂડીની માલેકી ધરાવે છે કેક મગી
 (હમણા જર્મનીની માલેકીની) પોપાડ, પોપાદ અને
 બીજા ધાતુઓના ઉદ્યોગમાંથી મોટા નફો મેળવે છે

યુગોરલાવિયામાં અંગ્રેજ મૂડી આઠ અઘજ દીનાર સુધી પહોંચી ગઈ છે. જર્મન અને ફ્રેંચ પ્રભુ પણ હરીફાઈમાં આગળ વધવા પ્રયાસ કરી રહી છે. ગ્રીસમાં ઉલોગોમાં રોકાયેલી કુલ મૂડીનો કે ભાગ જટલી મૂડી અંગ્રેજોની માલિકીની છે. આ મૂડીનો મોટો ભાગ શરાફી અને જનકલ્યાણના કામમાં રોકાયેલો છે. આદ્યોનિયાના ઉલોગો ઉપર છટાલિએ પોતાનો સંપૂર્ણ કાબૂ જમાવ્યો છે. ઉપરાંત પ્લિટિશ

અને ફ્રેંચ મૂડીનું પણ ત્યાં જૂના કાળથી રોકાણ થયેલું છે જર્મની પણ હરીફાઈમાં જરાય પાછળ રહેવા માગતું નથી. આ મૂડીરોકાણને લઈને બાલ્કન ગભરો પરદેશીઓની મુત્સદ્દીગીરીની મેલી રમનતો અખાડો બન્યાં છે. ઇંગ્લાંડ, ફ્રાન્સ, જર્મની, છટાલિ અને રશિયા પોતાપોતાની રીતે અહીં શેતરંજ ખેડી રહ્યાં છે. દિંદને બાલ્કન રાજ્યોની પરિસ્થિતિમાંથી ઘણું શીખવાનું મળે તેમ છે.

આવતી હોળી !

આવતી હોળી !

હૈયા ! હવે આવતી હોળી !

ઇન્ધન કાગળના ખાગ, કારમી આગ, છતાં ધૂંધાતી !
ભે લગે ફકીરની ફૂંક ! બ્યોમની ટૂંક ચિખાઓ ધતી !

ખૂંપીને ક્ષિતિએ નેન;

કંઈ ગણ્યાં અગણુ દિનરેન !

ને અદ્યાં નિરાશે ઘેન, પ્રાણુ ! પણ ભે અગ લોચન ચાગી,
આયુની અનેરી ગહાર ! સ્વપ્નનો સાર ! આવતી હોળી !

કોઈ રમે છાણુ ને ધૂળે.

કોઈ રમે રંગ કેસૂડે !

રમે રમે ગોળરે ગીત રીઝવી ચિત્ત, કર્મના કોળી;
એ ગલગલિયાં ને ગેલ્ર; સર્વને સ્ફેલ ન્હોય આ હોળી !

કોકિલના કલરવ કોલે,

આમંત્રવી ફૂંડના મ્હોલે,

આ વસંત સરખી વસંત નેની રટણામાં રગદોળી,
તે યુગલક્ષ્મી સાકાર, સત્યનો સાર,

આપણે દાર, દીપતી હોળી !

શાસ્ત્રોનો ઉપયોગ

શ્રી કાકાસાહેબ કારેલકર

શ્વા સ સેવા માટે જેમ કોઈને પૂજ્યા જયુ નથી પણ હિંદુસ્તાનમાં નહેવા માટે જેમ કોઈની પરવાનગી લેતી નથી પડતી તેમ સનાતનધર્મમાં રહેવા માટે કોઈની મહેરમાનીની જરૂર નથી સનાતનધર્મ ઉપર કોઈનો ખાસ હક્ક નથી એ બધાનો જ છે હિંદુમાત્ર એની અદગ ગદી શકે છે, અને એનો લાભ ઉઠાવી શકે છે

સનાતન ધર્મના નિયમોનિયમોએ ધર્મશાસ્ત્રો રચ્યા છે અને તે સરકૃત ભાષામાં લખેલા છે તેથી સરકૃત ભાષા પવિત્ર ગણાય છે પણ સરકૃત ભાષા એટલે કઈ સનાતન ધર્મ નથી એકના શાસ્ત્રોને પણ કઈ સનાતન ધર્મ ન કહી શકાય હિંદુ કોમના એટલે કે બ્રાહ્મણથી માંડી અત્યજ સુધીની બધી જાતિના સમજી અને પવિત્ર પુરોહિત જીવન એ જ સનાતન ધર્મ છે

આવા ધુરુષો અત્યત નમ્રતાથી શિષ્યભાવે જૂના નિયમોનિયમોના વચનોનો સ્વીકાર કરતા આન્યા છે નિયમોનિયમોના વચનોને આધારે પોતાની જિંદગી ઘડવાની પ્રેરણા મેળવતા આન્યા છે તેથી જ શાસ્ત્રોનું આદર્શ મહત્ત્વ છે અને તે થોડું છે કેમકે નિયમોનિયમો પોતે ધર્મમાંથી હતા એટલે કે ધર્મને માટે જ જીવતા હતા ઈશ્વરપ્રાપ્તિ માટે મથતા હતા અને પ્રાણીમાત્રનું ભવિષ્ય સાહવા હતા

ધર્મનો વિચાર કરવો હોય ત્યારે ધર્મનિષ્ઠ ધર્મપ્રાણી લોકોના વચનોથી પ્રથમ ધર્મની દરિ જેવતરી જોઈએ એના માટે અને એટલા પૂરતો જ ધર્મશાસ્ત્રોનો ઉપયોગ છે

ઈશ્વરે બધાને આપો આપી છે, બધેજ મતિ આપી છે, દરેકને માટે એના પોતાપૂરતી અને એના બાળપણ પૂરતી સ્વતંત્ર જવાબદારી પણ ઈશ્વરે આપી છે માણસ એમ તેમના નાવાયક હોય તોપણ એની છે માણસ એમ તેમના નાવાયક હોય તોપણ એના બચ્ચા નોકરો એના હાથમાં સોંપવા જેવો

વિશ્વાસ ઈશ્વર એના હાથમાં જ છે એ જ નવારે કે કે માણસ પોતાની અને થોડે દુર્ગત બોમની જવાબદારી માથે લેવાનો હક્કદાર તો છે જ કોઈ પણ માણસ મદ્યપિ છે અમણ છે, પાત છે, સરખા હીન છે, એ કાગલો એ પત્તન ન રહી શકે શાસ્ત્રો માણસને પરત્ર કરવા માટે નથી પણ એને સ્વતંત્રતાને માટે વધારે લાયક કરવા માટે છે તેથી શાસ્ત્રો એ રાજા કે કાયદાને કેમણે નથી પણ મા અને યુરને કેમણે છે ન્યા રાજા અને મણા પાસે જવાનો દરેકને હક્ક છે ત્યા મા અને યુર પાસે જવાનો હક્ક સાબિત કરવાપણું રહેતું જ નથી શાસ્ત્રોનો હક્ક બ્રાહ્મણોને જ છે એવી મા મતા એ સમાજમાં ફેલાયેલી હેય તો તેનું મરણ શાસ્ત્રો બધાવા માટે જે ધોગ્ય નોંધાય છે, જે ઉત્સાહ નોંધાય છે તે લોકોમાં નથી હોતા એ જ છે બ્રાહ્મણોના પોતાનો યુગ્મરો જ શાસ્ત્રોનો અર્થ કરવા પર રહી એટલે તેઓ શાસ્ત્ર ન બાણે તો કયા ન્યા અને ન્યા કે કોઈ પણ પરત્રનો માણસને ઈશ્વરો જ મળી ન્યા છે ત્યારે તે સહેજે અભિમાની અને આગમુ બની ન્યા છે બ્રાહ્મણોનું પણ એમ જ બન્યું છે

એ વાત ખરી છે કે શાસ્ત્રોનું રક્ષણ કરવાનું એનો પ્રચાર કરવાનું અને એનું વધુ ને વધુ ઊંડું ખોણ કરવાનું કામ બ્રાહ્મણોને સોંપેનું છે સમાજ એ જગત ગહે તો જ બ્રાહ્મણો પોતાનું આ ખર્ચ બરાબર પાર પાડી બ્રાહ્મણોને જે દક્ષિણા અને આજીવિકા મળે છે તે બીજા કોમના લોકોને કેકા અશીર્વાદ આપવા માટે નથી હેતી એમણે પેલે જ્ઞાનવાન અને ચારિત્રવાન રહી તમામ લોકોને પવિત્રતાની રેગવણી અપવી નોંધાયેલો લોકોને સત્યચારુ જ્ઞાન આપવું નોંધાયેલો પાત્ર લોકોના હુમનામાંથી બચાવવા જેમ દુષ્ટિઓની મરસિયાઓની ફાજ હતી તેમ બ્રાહ્મણોની ફાજ પણ અજ્ઞાન વડેમ અને અનાચારના યત્ર સામે મૂકીને પ્રજાનું રક્ષણ

કરવા માટે હતી. ગરાસિયા બે બહારવટિયા થઈ
બધ અને બ્રાહ્મણો. બે અદ્વાન અને વહેમના
હિમાયતી થઈ ગય તો તેઓ સમાજદ્રોહ કરે છે.
પછી સમાજ પાસેથી ગરાસ કે દક્ષિણ મેળવવાના
તેઓ અધિકારી નથી.

સમાજમાં એકાદ માણસ બગડે કે વીરૂં ત્યારે
સમાજ એને સજા કરી શકે છે. આખો વર્ગ જ
ત્યારે બગડે છે, રખડે છે, સડે છે, અથવા મોજા
પડે છે ત્યારે ત્યારે સમાજે પોતાના રક્ષણુ કામ
પોને જ કરવાનું રહ્યું. આવા પ્રસંગે ગરાસિયાઓ
અને બ્રાહ્મણો પરાપૂર્વથી આવતી આવેલી પોતાના
હક્કની વાતો કરે તો એમને એ શોભે નહિ અને
એમનું આલે પણ નહિ. લોકો તોફાની થાય અથવા
બીકણ થાય તો બન્ને રીતે જેમ રામની લાજ ગય
છે તેમ લોકો નારિતક થાય કે વહેમો થાય એટલે
ધર્મચાર્યોની લાજ ગઈ જ. વહેમ એ જ મોટામાં
મોટી નારિતકના છે. ઇશ્વરનો દ્રોહ છે; ધર્મનું ખૂન
છે. આપણા લોકો એ નથી સમજતા એ દુ.ખની
વાત છે. લગભગ દોઢ હજાર વરસ પહેલાં અરજના-
નમાં એક જલ્મે આ વાત જાણી લીધી કે વહેમો
રાજવામાં ઇશ્વરનો દ્રોહ થાય છે, તેથી એલે વહેમ-
નાશક એક પંથ ચલાવ્યો. ગૂમડું મધું હોય ત્યાં જેમ
માખીઓ આવોને બેસે છે અને સડા તરફ આપણું
ધ્યાન ખેંચે છે, તેમ ત્યાં વહેમ હોય ત્યાં તેને ઉગાડો
પાડવા ઇસ્લામ પહેંચી જવાનો. ઇસ્લામનો કાઈ ધર્મ

સામે વિરોધ ન હોઈ શકે. પણ વહેમો સામે એનો જગરો
વિરોધ છે. ઇસ્લામ કાઓ કે જાણી લેવું કે સમાજમાં
ધર્મને નામે અધર્મ ચાલે છે, સાચાં શાસ્ત્રો ચૂઈ ગયાં
છે અને વહેમોનું રાજ્ય ચાલે છે. દરેક ધર્મને
ઈશ્વરની એ તોડિસ છે. એ મજતાં વેત દરેક સમાજે
ગમત થવું જ મટે છે.

હિંદુધર્મમાં જેટલી કામોનો સમાવેશ થાય છે
તે બધી કામોએ પોતાની ચારિત્ર્યશુદ્ધિ કરવાની જરૂર
છે. બધાએ ચારિત્ર્યસંગત કરવાની જરૂર છે. તેથી
વહેમોના અથવા મહેમી લોકોના દોર નહિ સ્વીકારતાં
પોતે ધર્મનું રક્ષણ જાણી લેવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

સંસ્કૃત ભાષા આજે ગમે તે શીખી શકે છે.
શાસ્ત્રો સાચ ઉગાડાં છે. શાસ્ત્રોમાં સારું શું
છે અને આજે ન ચાલે કે ગમે ન જીવે એવું
કેટલું છે એ પણ બધા જાણી શકે છે. રમ્હનિમયો
એટલા તો જૂના થયા છે કે ચુસ્તમાં ચુસ્ત સનાતની-
ઓ પણ એમ ન કહી શકે કે તેઓ શાસ્ત્રોના
અસરાર્થ પ્રમાણે ચાલી શકે છે, અથવા ચાલવા
તૈવાર છે. શાસ્ત્રોના એકેએક અસરને પસંદ કરનાર
કાઈ મજે કે કેમ એને વિષે પૂછવા જ છે. વડીલની
ચેડે દલીલો કરી કેટલાક આ ગિપિને લાંચી શકે ખરા;
પણ એમાં એનું પોતાનું જ સમાધાન નથી થવાનું
ત્યાં બોલો કેણુ છેતરાય ? તેથી જ એ વાત રપટ
થાય છે કે સનાતન ધર્મ એટલે તમામ હિંદુ કામમાંના
સમજી અને ચારિત્ર્યવાત લોકોનો ધાર્મિક આદર્શ.

ચૈદ વર્ષ જેટલી કુમળી વયમાં નેતરના ફટકા ખાઈ રાજકારણમાં પ્રવેશ કરનાર અને સામી છાતીએ ગોળીઓ ઝીલી રાજકીય જીવનની પૂર્ણાહુતિ કરનાર

વીર ચંદ્રશેખર આઝાદ

શ્રી. કાન્તિલાલ શાહ

‘इय्या भूमितल रिशोऽपिवसन ज्ञानाभूत भोचनम्’

હિન્દુ સંસ્કૃતિના કેન્દ્ર સમી કાશી નગરીમાં જાનવાળી પાસેની એક સાકડી ગલીની અધારી દેખીમાં મુસ્લિમી આપો ફાટીને વાચતા પાંચ સાત ગરીમ વિદ્યાર્થીઓ સંસ્કૃતના શ્લોકો ઉચ્ચ સ્વરે કંઠસ્થ કરી રહ્યા હતા એવામાં તેમને કાને ‘મહાત્મા ગાંધી કી જય’ અને ‘વહે માતરમ્’ ના ગગનભેડી પોકારો પડ્યા બધા પોતાપોતાની ચોપડીઓ બંધ કરી શુ થય છે એ જોવા બહાર નીકળ્યા જોયું તો હાજરો સ્ત્રી-પુરુષો અને બાળકોનું મોટું એવું સરખસ

‘યહ કયા દેખો લડકે જી તો હું’ એક વિદ્યાર્થીએ કહ્યું

‘કયા તુમ ચલોગે ?’ એક હજીપુટ વિદ્યાર્થીએ પેલાને પૂછ્યું

‘અજી અબી નહિ અબી મુઝે બહૂત પડના હૈ, ચુરુજ ચુરુસા કરેગા જમ ?’

‘અન્જા તુમ પઢતે રહો ઔર ચુરુજ કો ખુશ કરતે રહો વિશ્લેષ તુમ આવેગે કયા ?’

‘જરૂ’

‘ઔર રામબજન તુમ ?’

‘મૈ જી આઉગા’

‘ઔર તુમ જી ?’

‘હા હા’

‘અન્જા ચનો ચનો’

જેટલું કહેતા તો પાંચસાત વિદ્યાર્થીઓ નીમળી પડ્યા અને સરખસના મહા પ્રવાહમાં ભેગાઈ ગયા રાષ્ટ્રીય ગીતો ગાતુ ગાતું સરખસ આખા શહેરમાં

ધૂનું અને પડી સરખર તરફથી ચાલી સરખ કાલેજ આગળ આવેને જોયું રહ્યું સરખસમાંથી વિદ્યાર્થીઓ બહાર નીકળ્યા અને કોલેજના કુખ્ય દરવાજા આગળ જોવા રહીને પિકેટીંગ કરવા લાગ્યા થોડી થોડી વારે ‘મહાત્મા ગાંધી મી જય, વહે માતરમ્,’ ‘હિંદિસ સિક્ષાકા બોલકાટ’ વગેરે પોકારો સંભળાતા હતા થોડા જ વખતમાં તેઓની આજુમાજુ લોકોનું ટોળું જમા થઈ ગયું અને શુ થાય છે તે કુતૂહલપૂર્વક જોવા લાગ્યું એટલામાં સોનીઓ વીંઝળી અને લોકોના ટોળામાંથી માર્ગ કરતી પોલીસની એક ટુકડી આની પહેલી પોલીસના વડાએ બધાને વિખેરાઈ જવાનો દુકમ કર્યો પિકેટીંગ માથી જોઓ ન ખરયા તેમને તેણે ગિરફતાર કરી પેના હજીપુટ બંદનવાળો વિદ્યાર્થી પકડાયો એવું નામ ચંદ્રશેખર

બપોર પડી તેમને અદાતન સમક્ષ ખડા કરવામાં આવ્યા ન્યાયાધીશ એક પડી એક વિદ્યાર્થીઓના કેસ હાથ ધરેલો ગયો અને સજા ફરમાવેલો ગયો કોઈને મહિનો કોઈને ત્રણ મહિના તો કોઈને છ એક વિદ્યાર્થીનો વારો આ થો મેજસ્ટ્રેટ તેને પૂછ્યું

‘તુમહારા નામ ?’

‘નવમ્બર’

‘તુમહારા બાપ કો નામ ?’

‘હિંદમ્બર’

સારી ચે કોર્ટ ખડખડાટ દસી પડી

‘લે જવ ઇસકો એ મહિને મી આસન કંઈ’

‘ઔર કોઈ ?’ ન્યાયાધીશ પ્રેસિડ્યુટ તરફ ફરીને પ્રશ્ન કર્યો પ્રેસિડ્યુટરે પોલીસ અમલદારને

ધસારો કર્યો. તુરત જ પેસા હૃદયુષ્ટ શરીરવાળા સંસ્કૃતના વિદ્યાર્થી ચંદ્રશેખરને રજૂ કરવામાં આવ્યો.

‘તુમ્હારા નામ ?’

‘આઝાદ.’

‘તુમ્હારા બાપ કા નામ ?’

‘સ્વાધીન !’

‘કહાં રહતે હો ?’

‘જેલખાતેમે !’

‘કયા કરતે હો ?’

‘અદાલત કા બેચકાત.’

‘હં...અરુ’ મેનિસ્ટ્રેટ દાંત ભાંચ્યા. ‘અદ-મારી કરતે હો કયા ?’

‘જી નહિ.’

‘તુમ કો સીધા દિયા જાવ્યા.’

‘બેચક.’

ચંદ્રશેખરના હાજરજવાબી અને જુસ્સાભર્યા જવાબો સાંભળીને કોર્ટમાં બેઠેલા તમામ પ્રેક્ષકો તેના ઉપર ખુશ થઈ ગયા. પ્રેક્ષકોની નજરમાં પોતાની રેવડી થતી જોઈ મેનિસ્ટ્રેટ ખૂબ ચુસ્ત થયો. અને ચુસ્સામાં ને ચુસ્સામાં તેણે ચુકાદો આપ્યો. ‘પંદરા ખેત કી સજ્જ’ અદાલતમાં બેઠેલા માણસો ઉપર જાણે વીજળી પડી. ધડી પહેલાં હસતા લોકો એકદમ ગંભીર બની ગયા. ‘ગજબ કિયા બાપ રે !’ કોઈ બોલી બીકું. ‘ઉફ ઈનને નાદાન બચેકા પંદરા ખેત કી સજ્જ, કયા ખાત દે !’ બીજા પ્રેક્ષક બેઠેલુકા આશ્ચર્ય બતાવતાં પોતાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો. સારી થે અદાલતમાં હાહાકાર મચી ગયો. સૌ મનમાં ને મનમાં મેનિસ્ટ્રેટને ગાળો ભાંડ્યા લાખ્યા.

ફટકાની સજ્જ એટલે શું તેનો જેને ખ્યાલ હોય છે તે લોકોના ચુસ્સાનું કારણ સમજી શકશે. આ સજ્જ સાંભળીને તો લગભગ ત્રાસી બેઠે છે. મોટા મોટા કિમિનસો તેનાથી થરથરે છે. કથાથી શુનો કજ્જ નહિ કરનારા માણસો ફટકાનું નામ પડતાં જ શુનો માની જાય છે. ન કર્યો હોય એવો શુનો પણ પોતાને માથે ઓટી લેવા તૈયાર થઈ જાય છે

કારણ કે તેઓ માને છે કે એથી બહુ બહુ તો જેલ ભોગવવી પડશે પણ એ આ ફટકાની ત્રાસદાયક અને ભયંકર યાતના કરતાં તો હજાર દરજ્જે તે સારી !

ફટકાની જેને શિક્ષા કરવામાં આવે છે તેનાં બધાં જ કપડાં ઉતારી નાખવામાં આવે છે. આમ તેને નવજો બનાવી તેના હાથ ત્રિકાણાકાર ઘોડી સાથે જાંબવામાં આવે છે. અને પગ ઘોડીના પાયા સાથે. પછી મીડાના પાણીમાં ઝંખકાળેલા નેતરના સોટા વતી ફડક ફડક મારવાની શરૂઆત થાય છે. ઉપરની ચામડી ચિરાઈ લોહીની શેડો બેઠે છે. તૂટેલા માંસના લોચા ગેતર સાથે ચોટીને બહાર નીકળી જાય છે. આંખોના ડોળા પહેળા ધઈ બહાર ધસી આવે છે. જાણે હમણાં બેલાન ધઈ જવાશે એવી ભયંકર યાતના થાય છે. એક સામઢા અનેક વીંછી ડંખ મારી રહ્યા હોય એવી બળતરા થાય છે. આખા શરીરમાં જાણે વીજળી દોપતી હોય એમ માણસ કાળી વેદનાથી પીડાઈને મીસો નાખે છે. કોઈ ઝાડો પેસાજ કરી નાખે છે, કોઈ સાથે જ બેલાન ધઈ જાય છે. ડોક્ટર તેને લાનમાં લાવે છે. અને ફટકા મારવાની ક્રિયા ફરી ચાલુ થાય છે. આમ જ્યાં સુધી નક્કી કરેલી સખ્યા પૂરી નથી થતી ત્યાં સુધી આ ક્રિયા ચાલ્યા જ કરે છે. ચંદ્રશેખર જેવા કુમળી વયના બાળકને થયેલી આ પંદર ફટકાની સજ્જ સાંભળીને એકેએક પ્રેક્ષકના મોંમાંથી અરેરાટી છૂટી ગઈ. પણ ચંદ્રશેખર તો હસતો જ રહ્યો.

અદાલતનું કામકાજ બંધ થયું. ચંદ્રશેખરને સેન્ટ્રલ જેલમાં લઈ જવામાં આવ્યો. લોકોનું ટાળું મેનિસ્ટ્રેટને ગાળો દેતું દેતું ચીખરાયું.

સેન્ટ્રલ જેલમાં હોરિપટલ સામેના એક ચોકમાં જ ફટકાની ઘોડી બની કરવામાં આવી. ચંદ્રશેખર આઝાદનાં કપડાં ઉતારી તેના હાથ ઘોડીના ઉપલા હાથ સાથે બેંકીથી જકડી લેવામાં આવ્યા; પગ પહેળા રાખી તેને બીજા રાખવામાં આવ્યો. અને પછી ફટકા મારવાની ભયંકર અને દુર વિધિ ચાલી.

જેલર બોલતો ગયો એક....

અને ફક્ત કરતો ફટકો પડ્યો. આમડી ચિગઈ ગઈ લોહીની ધાર છૂતી જોનારને થયું, હમણા આઝાદ ચીસ પાડી બેઠો કે જોશાન થયે, પણ તેમના આશ્ચર્ય વચ્ચે આઝાદનો મરદાનગીંજાયો અવાજ સંભળાયો 'મહાત્મા ગાંધી કી જય'

'હો' કહેના જ ખીન્ને ફટકો પડ્યો નેતરની સોડીએ ચંદ્રશેખરના નહન ઉપરથી માસ ઉખેડી લઈ અર્ધી ધ્રિયેતો ખાડો કરી મૂક્યો ફરી એ જ મરદાનગીંજાયો અવાજ 'મહાત્મા ગાંધી કી જય'

'તીન' 'ચાર' 'પાંચ' જેવડા આગળ બોલતો જ ગયો અને ફટકા પડ્યા ગયા લોહી વહેતું ગયું માંસના લોચાની કટકીઓ હવામાં ઊડતી ગઈ અને ફટકાનો જ જવામ વાળતા હોય તેમ ચંદ્રશેખરના ગળામાંથી 'મહાત્મા ગાંધી કી જય'ના જયધ્વજ જેવી દીવાલો સુધી અફળાઈને પડ્યો પાડવા લાગ્યા દૂર ઊભા રહીને આ દૃશ્ય નિહાળતા કેદીઓ પણ આઝાદની યીગતા જોઈને મનમાં 'નાહવા' પોઠારી ઊઠ્યા, પણ તેઓ વધારે વખત આ દૃશ્ય ન જોઈ શક્યા માત્ર તેમના કાન ઉપર ફક્ત 'કરતો ફટકાનો અવાજ અને 'મહાત્મા ગાંધી કી જય' આખર સુધી સંભળાયા પછી ફટકા પૂરા થયા એટલે આઝાદે પણ મુશ્તિનો મત્ર ઉચ્ચાર્યો 'વંદે માતરમ્'

જેવડો મોખા આગળા કરડવા લાગ્યો તે આશ્ચર્યથી અનાકુ ચર્ચા ગયો તેની આટલા વર્ષોની જેવર તરીકેની કાગિર્દીમાં આવે બહાદુર માણસ જોયો ન હતો

તેની પીઠના ધા રુઝાવવા ઠાકતરે દવા લગાવી અને થોડા વખત પછી તેને છૂટા કરવામાં આવ્યો

સારા ચે બનારસમાં ચંદ્રશેખર આઝાદની વીરતાની વાત વીજળીવેગે પ્રસરી ગઈ જનતાએ આ શરરીર બાળકને તેડી લીધો તેના ગળામાં ફૂનોની માળાઓ પડવા લાગી, ને આખો દહાઈ જાય એટલી બધી પુષ્પવૃષ્ટિ કરી બનારસની સ્ત્રીઓએ વીરતાના પૂજન કર્યો માતાઓની આખમાં આંસુ આવી ગયા જુવાન, બાળક અને છુટ્ટા સૌએ તેની મુશ્તકે પ્રશસા કરી બનારસમાં તેનું સંપ્રદાય કાઢવામાં આવ્યું કાશી

નગરીના નેતાઓએ નેની વીરતાના યુગ્મગાન માગ્યા, કાશીનગરીમાં ચંદ્રશેખર આઝાદનું નામ લોકોની જીભ ઉપર રમવા લાગ્યું એ વિવસથી તે આઝાદના દૂધા નામથી ઓળખાવા લાગ્યો

આ આઝાદ છે કાણ? ક્યાંથી આવ્યો કે તે? આવા શરરીર બાળકને જન્મ આપનાર કાણ છે એના માતાપિતા? લોકોને કુતૂહલ થયું

પણ ત્યારે તો કોઈ એ કુતૂહલ શમાવી શક્ય નહિ તે વખતે તો માત્ર લોકો એટલું જ જાણી શક્યા કે તેનું નામ ચંદ્રશેખર આઝાદ છે અને સેક્રેડો માર્શન દ્વંધી તે સંસ્કૃત શીખવા અર્હ આવ્યો છે પાછળથી પૂછપૂછ કરતાં પણ એટલી જ ખબર પડી કે હિન્દોગની પામે આવેના એક ગામડામાંથી તે આવ્યો છે

અસહમરનો દિવસના એ વખતે પૂર જોસમાં ચાલતી હતી મહાત્મા ગાંધીએ આખા દેશને બહિ બાગે મહામત્ર આપ્યો હતો કાશીનગરીએ પણ એ મત્ર ઝીંચે હતો મહાસમાની હાકલને મોન આપી સેક્રેડો વિદ્યાર્થીઓ શાળા, કોલેજ ઝેડી બહાર નીકળી પડ્યા હતા, કાશી વિદ્યાપીઠ નામની રાષ્ટ્રીય સરચાની સ્થાપના હજી હમણા જ મહાત્માજીના શુભ હરતે કરવામાં આવી હતી, વિદ્યાર્થીના કાર્ય-કર્તાઓએ આઝાદનું પાણી જોયું 'તારા જેવા બહાદુર વિદ્યાર્થી તો રાષ્ટ્રીય વિદ્યાપીઠમાં જ શોધે' એમ કહીને તેઓ આઝાદને વિદ્યાપીઠમાં લઈ ગયા વિદ્યા પીઠમાં આઝાદે પ્રવેશ કર્યો ત્યારે સી તેને તાત્કાલીક જોડે રહ્યા અને મનમાં ને મનમાં તેની પ્રશસા કરવા લાગ્યા વિદ્યાપીઠના વિદ્યાર્થીઓમાં એક બંગાળી વિદ્યાર્થી હતો એનું નામ પ્રભુવેશ એટલું બંગાળી તે અર્હ કાન્તિના પ્રચાર માટે આવ્યો હતો અને અભ્યાસને બાદને વિદ્યાપીઠમાં રહેતો હતો આઝાદની બહાદુરીની વાત તો તેણે પહેલેથી જ સંભળી હતી હવે તે તેનું સુપ્રકિત શરીર અને મરદાની ચહેરો જોઈ તે ખુશ થઈ ગયો તેણે તેનો પરિચય સાંધ્યો પ્રથમ પરિચયે જ તેણે જોયું કે આ નાની ઉંમરના સાહસિક કિશોરમાં એક કાન્તિકારનું બીજ પડેતું જ

છે. માત્ર તેમાંથી મોટું વૃક્ષ ઊભું કરવા માટે અનુકૂળ વાતાવરણ તેણે પૂરું પાડ્યું. તેણે આઝાદ સાથે દોસ્તી બાંધી. રાજ તે આઝાદને ખ્રિષ્ટીય સત્તાના બુદ્ધિમતી અને ક્રાંતિકારીઓની બહાદુરીની કથા સલામતવા માંડ્યો. જેના શરીર ઉપરથી ફટકાના ધા અને હાથ ઉપરથી અપમાનના ધા હજી રુઝાયા નહોતા એવા આઝાદને ખ્રિષ્ટીય સત્તાનતને ઉપેક્ષા નાખવાની વાત સમજાવતાં તેને બહુ સુરેકેલી પડી નહિ. થોડા જ દિવસમાં તેનો હેતુ બર આવ્યો. પ્રભુવેશ ચેટરજીએ આ વાત તેના એક ક્રાંતિકારી મિત્ર મન્મથનાથ ગુપ્તાને કરી.

‘આજ એક બડા અઘરા રીફ્ટ હાથ લગા દે’

‘કોન?’ ગુપ્તાએ કહ્યું.

‘અંદરેખર આઝાદ’ પ્રભુવેશે જવાબ આપ્યો.

‘વાહવા કપા બાત’ મેં તો શુરૂ સે હી જાનતા થા. મુઝે યકીન થા કે આઝાદ કિસી ન કિસી દિન અપને દક્ષિને બિના કતી હાથે નહિ રહેગા.’

એ પછી એક જ હેતુને સિદ્ધ કરવા ઇચ્છતા આ મંજી વિવાદીઓ વચ્ચે મિત્રતાની અતૂટ સાંકળ બંધાઈ ગઈ. મન્મથનાથ ગુપ્તાએ ધીર ધીરે આઝાદને બનારસના મુખ્ય મુખ્ય ક્રાંતિકારીઓ રાજેન્દ્ર લાલિય, શંકર બક્ષી, રવીન્દ્ર મોહનકાર વગેરેનો પરિચય કરાવો આપ્યો.

વિવાદીકર્તા આઝાદને ચોથા વર્ગમાં દાખલ કર- કરવામાં આવ્યો હતો. પણ હવે પુસ્તકો ઉપરથી તેનું દિન ઊગીને પિરતોલ ઉપર આવી બેઠું હતું. શાળાનો અભ્યાસ કરવાને બદલે તે ક્રાંતિનો પ્રચાર કરવા માંડ્યો. તેણે ભરતી કરેલા ક્રાંતિકારીઓમાં બનારસના સ્વામી ગોવિંદપ્રકાશ જે પાછળથી રામકૃષ્ણ ખંડોના નામે ઓળખાયા તે તથા જોગેન્દ્ર શુક્લ મુખ્ય હતા.

ક્રાંતિકારીઓની ભરતીનું કામ ધીરે ધીરે આગળ વધવા લાગ્યું તેમ તેમ પૈસાની તંગી પડવા લાગી. એક દિવસ બનારસમાં જળતા માણસોની ખાનગી સભા મળી અને વિચાર ચલાવ્યો કે પૈસા માટે શું કરવું અર્પણ.

સ્વામી ગોવિંદપ્રકાશ એક સરસ યોજના મૂકી. ‘અહીંથી થોડે જ દૂર આવેલા ગાઝીપૂરમાં ઉદાસી સંપ્રદાયનો એક મહાન્ત રહે છે. તેની મોટી એવી મિલકત છે. મહાન્ત એક ચેલાનો શોધમાં છે. તે હવે વૃદ્ધ થવા આવ્યો છે અને થોડા જ દિવસનો મહેમાન છે. આપણામાંથી જ કોઈ એનો ચેલો બની જાય તો સારી એવી જગતીર હાથ આવી જાય અને કાયમનું દુઃખ ટળે! પણ ચેલાનો પાક બરાબર કોણ જાણવી સંકેત?’

સૌની નજર અલમરત શરીરવાળા અને પ્રભાવ- શાળી ચહેરાવાળા આઝાદ પર પડી. મહાન્તનો ચેલો બનવા માટે તે જ સૌથી યોગ્ય છે. અસ નક્કી થઈ ચૂક્યું.

સ્વામી ગોવિંદપ્રકાશ પોતે જ સાધુ હતા એટલે દોઢા વિગેરેની કિંયાવિધિથી પૂરેપૂરા માહિતગાર હતા. તેણે આઝાદને દાખલ કરાવી આપવાનું કામ માથે લીધું અને ધણી જ સિદ્ધતથી સફળતાપૂર્વક પાર ઉતાર્યું. ક્રાંતિકારી આઝાદ મહાન્તનો ચેલો બન્યો.

થોડા દિવસમાં જ આઝાદે જોઈ લીધું કે મહાન્તની ગાદી પચાવવી ભારે પડે એમ છે. પુસ્તકથી કંટાળેલા આઝાદને શિરે શુરુમુખીના અક્ષરો શીખવાનું કઠિન કામ આવી પડ્યું. આખો દિવસ હાથમાં માળા રાખીને ‘જપછ’ નું રટણ કરતાં કરતાં તેને કપાળે પરસેવો વળી જતો. તેને એક દિવસ ખુબ અહીં એન પડે તેમ નહોતું. આખરે ખૂબ કંટાળીને તેણે પોતાના મિત્રો ઉપર સંદેશો મોકલ્યા. “મને અહીં જરાય ફાવતું નથી. હવે તો મળા સુધી આવી ગયો છું, જલદી આવો.” બનારસથી તુરંત જ સ્વામી ગોવિંદપ્રકાશ અને મન્મથનાથ ગુપ્તા આઝાદને મળવા આવ્યા. મહાન્ત કે તેના બીજા કોઈ પણ માણસોને જરાયે વહેમ ન આવે એટલા માટે ખૂબ સત્વરેથી રાખવામાં આવી. સ્વામી ગોવિંદપ્રકાશ તો સાધુ હતા જ. મન્મથનાથ ગુપ્તાએ પગ જાણે પોતે ગદનના મોટા ભક્ત હોય એવો દેખ કર્યો. ગોવિંદપ્રકાશ મહાન્તને મન્મથનાથની ઓળખ આપી. ‘આ એક હિન્દુ સંસ્કૃતકાર છે. મારા ઓળખીના

હે આપના પરમ પ્રેમી અને પ્રણયક છે આપના નામ અને કામ વિશે તો એ ઘણા વખતથી પરિચિત હતા હવે તે આપના પ્રત્યક્ દર્શનનો લાભ લેવા આવ્યા છે ' મુખ્યશ્રીએ પણ પોતાનો વેસ બગાડી બચ્ચો મદનત સાથે ધર્મ સંબંધી એમ અટકાવિતામુની પોંડે ચર્ચાઓ કરી અને તેમને ખુશ ખુશ કરી દીધા આમ મદનતને પ્રસન્ન કર્યા પછી મહા બેવાને બહાને ચંદ્રશેખર આઝાદને મળવા ગયા

મિત્રોની પચ્ચપ દષ્ટિ મળી મિત્રોને જોઈને આઝાદના મુખ ઉપર આશ્ચર્યમિત પ્રત્યક્ષ થોડી વાર પછી જ્યારે બધા ચેનાઓ આધાપાછા થઈ ગયા ત્યારે બંને મિત્રોએ આઝાદનો ધીરજ આપી અને કાયમના મુખ માટે થોડા દિવસ કપ્ત વેડી લેવા કહ્યું આઝાદે જવાબ આપ્યો ' મુરુમુખીના અક્ષર ઉત્કૃષ્ટતા ઉત્કૃષ્ટતા તો મારી આંખો ફૂલી જવા આવી અને આ સાથે મદનત જલદી મરે એવું લાગતું નથી સહો ખૂબ દંડ પીને છે ને દૂધ પીએ છે ' આમ જતાં ચે મિત્રોએ તેને દળતી આંધિક મુરેલીએ તો ખ્યાત આપી માત્ર થોડા વધારે દિવસ એથી કાદવાની સનાહ આપી અને જતાં ચે બનારસ ગયા પછી જ નિર્ણય થાય તે જણાવવા કહ્યું આઝાદે બનારસના નિર્ણયની થોડા દિવસ તો રાહ જોઈ પણ વધારે વખત હવે ત્યાં ટકી રાકાય એમ તેને લાગતું નહિ એટલે એક દિવસ તે મિત્રોના આશ્ચર્ય વચ્ચે બનારસ આવીને બીજો રહ્યો આમ મદનતની ગાદી ધાર્યા કરતા વધારે કીમતી જણાઈ આઝાદ ત્યાંથી આવે મોડે એથી મદનતને તો આવો સુદ અને હૃષ્ટપુષ્પ બદનનાથો એવો ગુમાવવા બંને લાગી આવ્યા હશે પણ આઝાદને તો બદીજીવનમાંથી આઝાદી મળવાથી ખૂબ આનંદ થયો એ પછી ૧૯૨૩ ની સાનમા પસિત રામપ્રસાદ મિરમનની સગતરી નીચે નિચપુત્રીની ધાડ પાડવામાં આવી તેમા આઝદ પણ જોડાયો હતો

૧૯૨૪ મા શચીન્દ્રનાથ સનાલે ' ક્રાંતિકારી ' એ નામની એક પત્રિકા તૈયાર કરી આ પત્રિકાઓની હામરો નમ્બો કરી એક જ તારીએ રચનથી પેલાવ

સુધીના તમામ પ્રદેશના મેટા શહેરોમાં એ વહેચવામા આવી એમ જ દિવસે આ પત્રિકા આટલા ગંધા વિનતામાં પહોંચી ગઈ એ જોઈ સમગ્ર મોટા ગઈ અખબારોએ પણ આ વગુની સારી જોવી મોખ લીધી કેટલાક અખબારોએ તો એમ પણ લખ્યું કે એક જ દિવસે મુન કનકતા બનારસ મનપુર દિ ગી આઝાદ વાહોર, પેલાવ વિગેરે રમણોએ આ પત્રિકા પહોંચી એ મતાવે છે કે ક્રાંતિકારીઓનું સગરન કેટલું મજબૂત અને બચસ્થિત છે, તેની સાખાઓ કયા સુધી વિસ્તરી છે " આ કાર્યમા આઝાદનો દિરસો કઈ જોવા તેને ન હતો બનારસની એકેએક શાળા-કોનેજમા આ પત્રિકા પહોંચી ગઈ હતી કેળવણીની એક સરચાના સચાનમ પોતાના ગરિસ્ટરો અને ફાઈલો ઉચનારે છે તો દરેકમા એક એક પત્રિકા પુએ છે આ કામ કેવું છે એ કોઈ કળી શક્યું નહિ વસ્તુન એ આઝાદનું પરાક્રમ હતું આજને દિવસે સરચાના એક પગલાળા સાથે દોરતી બધી તેમ લાગ જ આ કામની ખાનગી ચરચા કરવામા આવી હતી આ પત્રિકા બહાર પડ્યા પછી ઉતર હિંદુસ્તાનમા પે-રીસના માણસો સાવચેત થઈ ગયા હતા પણ ક્રાંતિકારીઓ તો પોતાની ચોળના મુજબ કાર્ય આગળ ધપાવતા ગયા

આવા નાના નાના કાર્યો કરતા કરતા આઝાદ મોટા થતા જતાં ચેનો અઢાર વર્ષની ઉમરમા તો તેનું બંન પૂરવહારમા ખીલી જોડ્યું હતું તેની જુવાની હવે તેને વધારે સાદસવાળા કામોમા કપનાવવા પડકાર મળતી હતી એ જ વર્ષમા ફૂરિને તેજો રામપ્રસાદ મિરમનની આગેવાની નીચે બમરોનીમા ધાડ પાડી આમ ધાડ પર ધાડ પાડવા જતાં જ દળતી અવસ્થા સુધરી નહિ ત્યારે મનિત કારીઓની એક ખાનગી સભાએ નાની નાની ધાડ પાડવાનું જોડી દઈ ' મોટા મીર ' ને મારવાની ચોળના રચી એ ચોળના મુજબ ૧૯૨૫ ના આગસ્ટની ૮મી તારીએ દસ જુવાનોએ લખનૌ મુગનસાર્ક લાર્ન પર ચાનગી દેખનિ કાકારી નામના એક

નાના સ્ટેશન પાસે થોભારી પદ્મ રીસ મિનિ
જેટના આ પ સમયમા જ સમગ્રી દેશના થેના
લૂંટી લીધા શેકડ, નોટા વગેરે બધા મળીને રૂપિયા ૫૦૦૦
તેમના હાથમા આવ્યા પહેલાની પેઢે જ આ વખતે
પણ ચરણેખર આગ્રાદે સક્રિય હિસ્સો લીધો હતો
દૃષ્ટ કરતી વખતે તે ખૂબ જોસમા આવી ગયો હતો
ધાડના સમાચાર વાયુવેગે સારા થે યુક્ત પ્રાતમા
પહોંચી ગયા હિન્દુસ્તાનભરમા આ ધાડની ચર્ચાઓ
થવા લાગી સગાર પણ નવજુવાનોના આ સાહસથી
ચમકી ગઈ યુક્ત પ્રાતમા દેર ડેર દરોડા પડ્યા લખનૌ,
કાનપુર આ હામદ, મેરઠ, શાહજહાનપુર બનારસ
દિલ્લી આગ્રા વગેરે યુક્તપ્રાતનુ એક પણ શહેર
એવું નહોતું કે ત્યાં પોલીસોના દરોડા ન પડ્યા
હોય દુક સુદતમા જ પોલીસોએ ચાલીસ જેટલા
માણસોને તો ગિરફતાર પણ કરી લીધા
બનારસના ક્રાન્તિકારીઓ ઉપર પોલીસની નજર
ધણી વખતથી હતી એટલે કોઠારી ધાડના સમાચાર
મળતા જ પોલીસોએ બનારસના ક્રાન્તિકારીઓ ઉપર
પણ છાપો માર્યો પરંતુ મોટા ભાગના ક્રાન્તિકારીઓ
તો બનારસ ઠોડીને ક્યારના ગુરુચંદ્ર ચર્ચ ગયા હતા
ગજેન્દ્ર તો ધાડ પહેના જ પડતા બોમ્બ બનાવવાનું
શિક્ષણ લેવા ગયો હતો રાચીન્દ્ર બક્ષી સિનેમા જોવા
ગયા પછી ચેર પાઠો જ ન કર્યો મનમનાથ શુભ તો
થોડાક વખત શુભ ગયા પછી પોલીસના હાથમા
આવી ગયો શાહજહાનપુરથી ગમપ્રસાદ બિરમન
અને સરદાર શેશનસિંહ પંડ્યામા અશક્ત ઉપાખ્યા
અધ્યાપનિસ્તાન નાસી છૂટવાની તૈયારી ગતા હતા
એવામા તેમને એકાએક દિલ્લીમા જ ગિરફતાર
મગામા આવ્યા આગ્રાદે જોયું કે બનારસમા વધારે
વખત રહેવામા માન નથી એટલે એક દિવસ
લાગ જોઈને બેનોપ ચર્ચ ગયો પાળથી નામના
ફૂના જેટના થે પડાર્થ ગયા પણ ચરણેખર
આગ્રાદે આખર સુધી ન પકડાયો તે ન જ પકડાયો
તેની તો પ્રિનિદા હતી કે ગમે તેમ થાય પણ ત્યાં સુધી
દેહમા પ્રાણ રંગે ત્યાં સુધી દુ જીવનો યજુના હાથમા
પડે નહિ આવું સરખાર ચાહે માગ મુકાને ગિરફતાર
કરે પણ મને જીવનો તો પડે નહિ જ પડી શકે

બનારસ ઠોડ્યા પછી તેણે કેવી પ્રિનિદામા દિવસો
ગુજર્થ એ આપનીની આગ્રાદના જ સમયમા માનવીએ
' કોઠારીની ધાડ પછી ત્યારે ધણી માણસો
ગિરફતાર થવા લાગ્યા ત્યારે બનારસ નાસી
આ થો ગમપ્રસાદ, રાચીન સત્યાન શેશનસિંહ
લાહિરી વગેરે બધા જોસમા પહોંચી ગયા હતા
કેટલી થે વાગ છોડાવવાના મનસૂમા કર્યા તૈયારીઓ
પણ રી ત્યારે કોઠારી મવતગ કેસના નુ દાને
પરિણામે ચાગ જુવાનોને ફાસી દેવામા આવી ત્યારે તો
દુ પાગન થા ગયો ભાગ માથામા લોહી ચડી આ યુ
એ વખતે મારી પાસે માન એ બદ્દ હતી કેટલી થ
વાગ વિચાર કયો કે બદ્દને બિચારામ વીંગેને લખનૌ
આ થો ભઉ અને તસદુખ્તુસેન ખાનમહાદુર-જે
કોઠારી કેસમા પોલીસ તરફથી ફગિયાદી હતો તેને ફા
મારી નાણુ પરંતુ લોકોએ મને સમજ થો, હાથ
પડીને શેકી ગયો એથી ફાથરે દુ જીવનોતો
કે એમનુ કથન વાજની છે એથી કાંઈ વગવાનું
નથી પણ બીજુ થે દુ થ કરી શકવાના હતા ?

મને ત્યારે લાગ્યું કે હવે યુક્ત પ્રાતમા રહેવાય
તેમ નથી ત્યારે મુર્દા આ થો ગયો ત્યા બદ્દ ઉપર
મોદામમા મનૂરી કરેતો તો ત્યારે જૂખ લાગતી
ત્યારે મોદામમાથી દૂધના ડમ્બાઓ લઈ માથું પાડી
જૂરીનુ દૂધ બનાવી પી જતો મનૂરીના ગેજ નવ
આના મળતા હતા ગમે બાગ વાળા નુવી ચાગ
ચાગ આનામા એ વખત સિનેમા જોઈ મોડી ગમે
પાછા રંગો અને મોદામની ખુની ફગસગથી ઉપર
ચર્ચને ગત વિતારી દેતો યુક્ત પ્રાતનો મામનો મર્દ
શાન પડ્યો ત્યારે થ થાય છે એ જોવા ઝસી
આ થો

આગ્રાદના આ શબ્દો જીવનસાથીઓને મનેની
ફાસીની સ અને લઈને તેજે મોરોની દારણ બધા
અને સમગ્રી અમનદો પ્રતોતો તો શા અમન
મે હ અમની હ મુધી માનમિ પ્રેશ અને
પગિતાપ સન ના પ ના પ ન તેની મીમ તો
ભવિન ઉપર મનર્થ હતી. મુનર્થમા મનૂરી મીને
મ્યા દિવસો પમર મને તો તે એક ન આચાએ

કે ભવિષ્યમાં તેને કામ કરવાની વધારે મુદત તક મળે અને તેની એ આશા ફળી મુબઈથી પાછા ફરી પછી આઝાદે ઝાસીમાં શુભ પાલ્યુ નાખ્યું અહીં તે અગાધ વાસમાં ફીક ફીક સમય ગતો, પણ હાથપગ વાળને મેમી મેંડવાની તો તેની રૂઝ નહોતી અહીં તે મોટર ચલાવતા અને ગોળી ચલાવતા શીખ્યો હતો તે એટલે પાકો નિશાનગાર થઈ ગયો હતો કે ધાર્યું નિશાન પાડતો આ બધે કામો ભવિષ્યમાં તેને ખૂબ ઉપયોગી નીવડ્યા

કોકિરી ખવતરા કેસમાં તેના કેટલાય સાથીદારો ફાંસીને માથે ચડી ગયા હતા, કેમકે તે પાચથી પદર વરસથી લાગી સળગ્યો થઈ હતી એ બધા જીવનના આથીદારોથી સેન્ટ્રલ માર્કલ દૂર બેઠો બેઠો એક પછી એક મુશ્કેલીઓ પડતા તે વધારે ને વધારે ધડાતો ગયો પાસાએ ઉપર પહેલ પાડતા તે જેમ વધારે ચમકી જોરે તેમ મુશ્કેલીઓ, નાસબાગ, અને અશુધારી આફતોથી તે એક લગાયક વીર થોહાના રૂપમાં ચમકી જાયો

કોકિરી કેસ પછી સરકારે જે સખત હાથે કામ લીધું પોલીસ નાસતા ફરતા આરોપીએને શોધવા મારે ઠેક ઠેક જે દરેક પાડતી હતી એથી કેટલાયે ક્રાન્તિકારીઓ ઠંડા પડ્યા માંડ્યા હતા કોકિરી કેસ પૂરો થતા સુધી મંજૂર પ્રવૃત્તિ હાથ ન ધરવી, નહિ તો પકડાયેલાને વધારે સજા થશે એવા નરમ વિચારો કરતા તેઓ યઈ ગયા હતા પણ ચક્રશેખર આઝાદને રાહ જોવાપણું નહોતું ઝાસીમાં તેણે નવા નવા ક્રાન્તિકારી સાથે સબધો બાંધી દળને મજબૂત બનાવ્યું ગજગુરુ સત્સિવ, ભગવાનદાસ વગેરેનો તેને ત્યાજ ભોગ થયો જૂના ક્રાન્તિકારીઓની સલાહ મુજબ ચક્રશેખરે તે કે દળ એમ પણ પગલું ભર્યું ન હતું પણ ત્યારે મોકિરી કેસ પૂરો થયો, સળગ્યો ધઈ, અપીનો ધઈ, અને પોતાના સાથીદારો ફાંસીએ પણ ચડી ગયા એ પછી પણ ત્યારે પોતા જૂના ક્રાન્તિકારીઓનું પેટનું પાણી ન હુંડુ ત્યારે આઝાદથી ન રહેવાયુ એ જ અવસ્થામાં તેને ભગતસિંહ અને ભગવતીચરણ જેવા

સાથીદારો મળી ગયા એમની મદદથી તેણે પોતાનું કામ આગળ વધાર્યું. અજમેર, પંજાબ અને મુકત પ્રાંતમાં ફરીને તેણે સગવળ ઉભી કરવા માંડ્યું દલિયારો એમના કરવા માંડ્યા રૂપિયાની જરૂર ઉભી થતા નાની નાની ધાડો પણ પાડી ધારોમાથી મળેના રૂપિયાનો તે ચોક્કસાઈથી ક્રાન્તિકારી કાર્યોમાં જ ઉપયોગ કરતો મોગરોશખને માટે ક્રાન્તિકારીના જીવનમાં વિનકુન રથાન હોય જ નહિ અને આઝાદ તો એક આદર્શ ક્રાન્તિકારી હતો ૧૯૨૮ની એક વાત તેની સાદાર્થ અને કરકસર કેટલી હદ સુધી જતી હતી તેનું સગસ દલાત મજૂ કરે છે વડી ધગમમાંમાં ભોગમ કેમવાનું નક્કી થઈ ચૂક્યું છે આપ્રમાં આઝાદ ભગતસિંહ વિનકુમાનસિંહ વિગેરે એક મકાનમાં બેસા છે બુદ્ધકેશવ દત્ત ધણી વખત પછી બગાળનું પોતાનું કામ આટોપીને અહીં આ થો હતો આટના લાભ સમયે મિત્રને મળવાનું થતા તેનું સ્વાગત જરા સારી રીતે કરવાની તેના એક મિત્રની ધમજા ધઈ આવી તે એક કમન રોટી ખરીદી લાગ્યો એ વખતે પૈસાની એટલી સખત તગી હતી કે કેટલાયે દિવસો ચણા ઉપર પણ મુજબ ગવા પડતા હતા આઝાદને આ વાતની ખબર પડતા જ તે પાગાજ થયો અને સાથીદારોને કહ્યું 'ક્રાન્તિના કાર્ય પ્રત્યેના પ્રેમ સિવાય તેની આંડે આવતા બીજા બધા પ્રેમ દરેક ક્રાન્તિકારીએ પોતાના હૃદયમાંથી ખૂસી નાખવા જોઈએ

૧૯૨૮ ની સાનમાં સમસ્ત પ્રગમતને ઠોકરે મારી સાર્થન કમિશન હિદમા આ પુ દેર દેર કાળા વાવટાથી તેનું સ્વાગત (૧) થયું લાહોરમાં કાળા વાવટાના સરઘસની આગેવાની લેનાર લાનાજ પર પોલીસની લાકી ચાલી રહિયુએ તે પધારીવશ થયા અને થોડા દિવસ પછી મુજરી ગયા પંજાબ આખું વીંદરી ગયું લાલાજના ખૂનનો ખાદો લેવાનો આઝાદે કરાવ કર્યો કરાવેલી ચોળના મુજબ આઝાદ ભગતસિંહ રાજગુરુ અને જયગોપાળ આ ચાર જુવાનોએ ડી એ વી કોનેજના રસ્તા ઉપરથી સાઈફ પર જતા સોડર્સ પર ગોળી ચલાવી ત્યાં ત્યાં જ તેને મારી નાખ્યો આ જ પોલીસ સુપ્રિટેન્ડેન્ટ મિ સોડર્સ લાનાજ પર

લાડી ચવાવી હતી આ પછી ધાગસદામાં બોમ્બ
ફેંટા લાગનમિદ અને ફત પડ્યાઈ ગયા મજ્જુરુ
પડ્યાઈ ગયો તેમના ઉપર લાહોર કાવતરા કેસ
ચલાવવામાં આવ્યો જ્યોષાપાલ તાજને સાક્ષી
બન્યો ચંદ્રશેખર આઝાદ ઉપર એ મે મુન્દમાઓ
લટકતા રહ્યા કોઠારી કાવતરા કેસ અને લાહોર
કાવતરા કેસ બન્ને કાવતરામાં તેણે આગળ પડતો
લાગ લીધો હતો એમ કોર્ટમાં ઠરાવવામાં આવ્યું એ
પકડાયો હોત તો તેને ફાંસી જ મળત એ વિશે
કોર્ટને શકા નહોતી

ભગતસિદ્ધ મજ્જુરુ વગેરેને જેનમાંથી નસાડી
મૂંઝા માટે આઝાદ મહિનાઓ સુધી પ્રવલ કર્યો
પણ એમાં તેને સફળતા ન મળી

આઝાદે જોયું કે તેની આટના આટવા પોલીસ
મહેનત નમામી જતી હતી. દેશના હીર જેવા જુવાનો
એક પછી એક ફાંસીએ લટકતા જતા હતા દર
વર્ષે જેટલા દુન ગાગામાં તેના કેટલાયે દિનાગન
દોસ્તોને તે વિદાય આપી ચૂક્યા હતા ભગતસિદ્ધ,
સુખદેવ, મજ્જુરુ પણ એ જ વિષ્ટ માર્ગ પ્રતિ પ્રવાણ
કરતા હતા એમ તેને ખાતરી થઈ ચૂકી હતી. ધીરે
ધીરે તેને વિચારો આવવા માડ્યા, “ વર્ગોના પત્રિયમ,
ભૂખ, તરસ, ચામ ઉઘાગ વગેરે વેળે ગત
લિંસ કરેલી અખડ સાધના, સગા, વહાવા, ભાઈ,
બેન, કુટુંબ વગેરેના ત્યાગ કરીને આવેના આટના
બધા નવનોહિદા જુવાનોનું તપ, આ બધાનો
આખરે આવો જ અન્તમ ? તેને મુકિત મેળવવા
માટે દેશની આઝાદી હાસન કે વા માટે સ્ત્રી ન
કરેના આતકવાદના સાધનમાં કંઈક ખોટ છે એવું
લાગ્યું ધીરે ધીરે તે ઉદારસીન થવા લાગ્યો તેણે
પોતાના બધા બાળ રેના સાથીઓને મોનારી તેમની
પામે પોતાના વિચારો ગૂઢ કર્યા અને પોતાને હાથે જ
ક્રાન્તિકારી દગ વિખેરી નાખ્યું પણ એથીયે તેને
મેન પડ્યું નહિ જેની અદર સડવા અને મોનની
વાટ જોઈને મેઢવા પોતાના સાથીગરો ભગતસિદ્ધ
વગેરેને તે છોડાવવા માગતો હતો મદાતમા ગાધી
કેઈ કાળજસર દિન્દી આવ્યા હતા આઝાદે તેમને

નીચેની મતવજનો સરેરા મોકલે હતા ‘અમારો
વિશ્વાસ આ ત્રાસવાદમાંથી બડી ગયો છે એટલે હવે
તમારે ભગતસિદ્ધ અને બીજા ક્રાન્તિકારીઓને છોડાવવા
જોઈએ એ છૂટરો તો તો કીક છે, અમે બધા
દેહની મેવાના કામમાં લાગી જઈશું, પણ તમારો
પ્રયત્નો પછી પણ સગકાગ એને નહિ ડાડે તો
દેશબંનના જુવાનો પ્રતિદિસાની જવાબાથી સમગી
બીડી અને આજ સુધીમાં નહિ જોયેના વિધવનો
સગરને સામનો કરવો પડશે’ એ પડીને ઈતિહાસ
સૌ જાણે તેટલો તાળે છે મદાતમા ગાધીના પ્રયજ
પ્રવલ પડી પણ ભગતસિદ્ધ વગેરે ન છૂટી શમ્યા
મવી નહીને જિનારે ભગતસિદ્ધ મજ્જુરુ અને
સુખદેવને ફાંસીને માયડે ચડાવી દેવામાં આવ્યા તથા
બીજાઓને પાંચ વર્ષની પગ વર્ષ સુધીની જુદી
જુદી સજાઓ થઈ

ભગતસિદ્ધ ગિફ્ટના થવા પડી તથા આઝાદે
પોતાનું કામ આણુ મજ્જુરુ દત્ત એવો હમીન્નો મને
કે તેણે જે જે કાર્યો કર્યા એ બધા તેને એક મદન
સેનાખતિ અને સગન તાનું પદ અર્થે છે

દુર્ગાવી, પ્રકાશવનો, ભગવતીચંદ્ર ચુ યશપાન,
હસગન વાચરેસ અને એવા બીજા અનેમને તેણે
પોતાની ખખમાં લઈ તેમની આગળ વીરતાના કામો
કગવ્યા વાવખરોવતી ગડી ઉપર દેકવામાં આવેનો
બોમ્બ, તથા મોદિયા રોટરની લૂટ, પગમના
મોટા શહેરોમાં એક જ વખતે બોટોમેટિક (અવ
ચનિન) બોમ્બ રોડવાની ચોગળા વગેરે ચદ્ર
શેખરના મજ્જુરુ કાર્યોને ફાગે ના છે પણ પડેના
જેમ કનુ છે તેમ ચદ્રનેખર હવે જિદ્દોને જિનારે
આવી પહોચ્યો હતો અત્યાગ સુધીમાં તેણે મગમમાદ
મિમિમજથી મડીને અનેક સાધીઓને ફાંસીને માયડે
ચડી જતા, ગોગાથી વીધાઈ જતા, બોમ્બથી ફુરચા
થઈ જતા કે સગમગના કાળાપાણીના ટાડમાં
નગન્યતાના ભોગવવા જતા જોવા હતા એને પેતાને
અનાગ સુધી એવો એક પત્ર પ્રમગ મચ્યો નહોતો
એથી તેણે હવમા ઊડી ધા લાગ્યો હતો જગમગ
એ જ સમયમાં તેને એવી તમ મળી ગઈ, જેણે તેનું
મત્ત ઉભળી દીધું

વીરભદ્ર તિવારી નામનો એક માણસ કાનપુરના આઝાદના મુશળમા એકાદને પોલીસને ખાતમો આપેના હતા. યોગ જ વખતમા આઝાદને આ વાતની ખબર પડી જતા જ તેણે કાનપુરની બધી જ બેવરથા બદનાવી નાખી અને પોતે અ હાનાદમા આવીને રહ્યો.

એક દિવસ અ હાનાદના આ કેડ પાકમા સેના પતિ આઝાદ સુખદેવરાજ નામના પોતાના એક સાથી સાથે આગા મારી ગયા છે એવામા તેણે વીરભદ્ર તિવારી પાસેની સડ પડ જતો જોયો તુરત જ તેણે સુખદેવરાજ આગા પોતાનુ આશ્ચર્ય પ્રકટ કર્યું 'આ અહીં કયાથી ?' તિવારી તો એક જ મિનિટમા તેમની આખ આગળથી દૂર ચર્ચ ગયો હતો. આઝાદને પહેલા તો કંઈક વહેમ પડ્યો પણ પછી યશુ કે તેની નજર તો આ બાજુ નહોતી તેણે મને નહિ જોયો હોય એમ વિચારી તે એક ઝાડની નીચે પોતાના સાથીદાર સાથે નિગતિ બેસીને વાતો કરવા લાગ્યો થોડી વાર યર્ષ એટલામા છૂપી પોલીસનો ડેયુટી હંન્સવેન્ટર વિશ્વેશ્વરસિંહ પોતાના એક સાથી મિ કાનચદ સાથે ત્યા આ પો કાચરદે આઝાદને પહેલા જોયો હતો એટલે તેને જાણખી ઝાડતા તેને વાર લાગી નહિ એ જ આઝાદ છે એવી ખાતરી કરી લીધા પછી વિશ્વેશ્વરસિંહે છૂપી પોલીસના સુપ્રિટેન્ડન્ટ મિ નાટ બાવરને તાત્કાલિક ખબર પહોંચાડવા અને પે તે આઝાદની યોગી કરવા લાગ્યો થોડી વારમા જ નાટ બાવરની મોટર આની પહોંચી આઝાદથી દસેકે ગળેને અતરે આવીને તેણે મોટર ઊભી રાખી અને તુરત જ તેની આંખે રિવા વર તાકીને ટુકમ કર્યો 'Hands up' આઝાદ કાઈ પણ કોટાકની માટે તૈયાર જ હતો તુરત જ તેણે પણ પોતાની તંબા ફિસ્ટોન મદીને ગોળી છોડી નોટ બાવરે પણ થોડો દવાવી દીધો હતો આઝાદની અગમા ગોળી વાગી સામે આઝાદનો ધા પણ ખાની ગયો નહિ તેની પિપ્પેતામાથી છૂટેની ગોળી નોટ બાવરના હાથને વીધતી ચર્ષ ધામન ચવાને નોટ બાવરના હાથને વીધતી રિવાવથી ગિવેશ્વર પડી

ગઈ તુરત જ તે ત્યાથી ખમીને એ ઝાડની આગે નખાયો આઝાદે પણ એક ઝાડની યોધ નીધી. આ બધું વીરભદ્રની ઝડપથી બની ગયું એટલામા બીજી પોલીસટુકડી પણ મદે આવી પહોંચી અને આઝાદને ઘેરી વળી.

ગોળીઓની સામસામી પ્રાયમિક ઝપાઝપીને લામ લઈ આઝાદનો સાથી સુખદેવરાજ નારી ગયો હવે એક બાજુ આઝાદ અને બીજી બાજુ તેના દળગળ સહિત સગમરી પોલીસપાર્ટી આઝાદની રિવા વગમાથી ધડાધક ગોળીઓ છૂટવા માડી જે ઝાડની આંખે નોટ બાવર છુપાયો હતો તે ઝાડનુ ચડ જ ગયું કેમ નોટ બાવર હોય તેમ તે આઝાદની ગોળીઓનુ નિશાન બન્સુ નોટ બાવરને હાથ નમયે ચર્ષ જવાથી તે ગોળીમાર કરી શકે એમ નહેનું પણ બીજી બાજુ ઝાડોની આંખે છુપાઈને વિશ્વેશ્વર સિંહ આઝાદ ઉપર ગોળીઓ છોડવા લાગ્યો આઝાદ નિશાન બદ યુ આમ વગસાવતી રિવાવગનું સુખ નોટ બાવરની ઉપરથી ખસીને વિશ્વેશ્વરસિંહ તરફ કર્યું એક ગોળી છૂટી ને ડેયુટી સુપ્રોના જગ્યાને વીધતી ગઈ પણ હવે તો એક આઝાદ ઉપર ચારે તરફથી ગોળીઓ છૂટતી હતી તે એટલો સખત રીતે ધવાયો હતો કે નાસી શકાય તેમ ન હતું તેની જાગનું હાકલ પૂરી ગયું હતું તેનુ શરીર હવે અસખ્ય ગોળીઓથી વીધાઈને નવરાતરના ગરમા જેવું બની ગયું હતું હવે આઝાદ વધારે વાર ઊભો રહી શક્યો નહિ તુરત જ તે પડ્યો વળી ગોળીઓ છૂટી તેના પ્રાણ બેડી ગયો છતા તેની પામે જવાની કામી દિમત આલી નહિ આખરે તેના મૃત શરીર ઉપર એક વધારે ગોળી છોડી તે મરી જ ગયો છે એવો ખાતરી કરી લીધા પછી સરકારી પોલીસ ત્યા આવી પહોંચી આમ આઝાદ એક મ્વાતગ્ય યુદ્ધના વીર સિપાહી અને સેનાપતિને ડાબે એની રીતે રણસેનમા સાથા ધા ઝીલીને પ્રાણ કાઢવા અને 'સગમર' બને માગ મળેદને ગિરફતાગ કરે હું છસ્તો મ્દી હાથ નહિ આનુ' એ તેની પ્રતિતા તેજે અચરશ પૂરી કરી ગનાવી આમ ઉત્તર ભાગ

તના ક્રાંતિકારી દળના મેનાપતિએ બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય સામે અત સુધી ઝઘૂમી ચિત્ર નિદાને ખોળે આશ્રય લીધો. અ હાયાદની જનતાએ તેના શનની માગણી કરી પણ જનતામાં જયદસ્ત આદોલન મચી જશે એ ખીકે સરકારે તેનું શમ આપવાની ના પાડી પણ એથી જનતાનો ઉત્સાહ ઓસરી ગયો નહિ તેઓએ જે ઝાડ પાસે આઝાદનો દેહ દબ્યો તે ઝાડને સિંદૂર વગેરે લગાવી ફૂંની માળાઓ અર્પણ કરી આઝાદનું સ્મારક ઊભું કર્યું આમ અ હાયાદની પ્રજાએ શહીદીને સન્માની, આઝાદની વીરતાના પૂજન કર્યા બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના એક કંટર રાતનું યતુ બહુમાન પરદેશી સરકાર કેવી રીતે સાખી શકે? જે વક્ષ આઝાદના વીરચિત મૃત્યુનું સાક્ષી બનીને ઊભું હતું અને આઝાદના ગુણગાન ગાતુ હતું તેને સરકારે કપાવી નાખી આઝાદનું નામનિશાન મિટાવવા પ્રયત્ન કર્યો પણ એથી તો આઝાદ પ્રત્યેની જનતાની પ્રીતિમાં વધારો થયો આજે એ એક વક્ષ નહિ પણ

આખો યે બાગ આઝાદનું અમરુચિદ્ધ મન્યો તે દિવસથી અ હાયાદની જનતાએ આ કેડ પાર્કનું નામ બદલીને આઝાદ પાર્ક મખ્યુ આજે યે કાર્ડ અમરુચો મુઆફ અ હાયાદની મુવામતે જવ છે કે તુરત જ એ બાગ તેને આઝાદની જીવનકથા અને મૃત્યુકથાની યાદ આપે છે અને યાગમાં ફૂગતો મુસાફર તેના જીવનપ્રસંગોને યાદ કરી મનમાં ને મનમાં આઝાદને હાજર ધન્યવાદ દે છે અને એ બાગની હવામાંથી દેશભક્તિ, આત્મભોગ અને બયિ દાનની પ્રેરણા મેળવે છે આઝાદ-બાગનું એક એક વક્ષ, એક એક પાન એક એક ફૂલ જાણે તેનો અમર સદેશો હિંદની જનતાને નિગત સલામીના કૂત છે આગે કદમ આગે કદમ આગે કદમ યારો ફૂનાના પથ પર આગે કદમ હિંદી જનતાના હૃદયમાં કાતગાઈ ગયેનો આઝાદનો આઝાદીનો ફૂનાગીરીનો મદેશ સમગ્રના ગમે તેવા પ્રયત્નો પણ મ્હી બસી શકે તેમ ?

અમેરિકામાં પ્રોફેસરો અને વિદ્યાર્થીઓ

શ્રી. નગીનલાલ પટેલ

આ કાગળમાં મે અહીના Gamma & Home-Greek વિદે લખ્યું હતું * આજે વિદ્યાર્થીઓના અને પ્રોફેસરોના સબધ વિષે લખવા માયુ છું આ એપ્રિલ માસમાં April fool (એપ્રિલ-ફૂલ) નતાવવાની એક રસમય વાત યાદ આવે છે અહી Cytology (કાશવિદ્યા)ના પ્રોફેસર ચાર્લ્સ આતગરાખ્લીય રીતે જાણીતી યક્તિ છે તેમણે કાશવિદ્યાનું એ જાણીતું પ્રસ્તક લખ્યું છે અને તેનું જર્મન વગેરે બીજી યુરોપીય ભાષામાં ભાષાનું પણ યયુ કે યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ડિપાર્ટમેન્ટ આફ એપ્રિલ ચર-અમેરિકાના સયુક્ત ગ યોના ખેતીખાના (I S D V)

ના જ રેન્ડોલ્ફ પણ આ વિદ્યાનું ઉપર સંગ્રહન કરે છે જો રેન્ડોલ્ફ શીખવતા નથી પણ સંગ્રહન કરે છે જો ચાર્લ્સ આ ચેતાના સંગ્રહવિધિ મિનને એપ્રિલ-ફૂલ બનાવવાની જગ પાચરી. ડા રેન્ડોલ્ફ (Randolph) એ જાણીતા Cysto logiaના છે અને અમર ઉપર ભ મ કરે છે વિજ્ઞાન, વિજ્ઞાન વિજ્ઞાન ! વિજ્ઞાનનો મેનિયા યુરોપ અમેરિકામાં ઓગતો બધો છે કે વિજ્ઞાનના નામે બીજાઓને કેવીસદેનાઈથી બનાવી રાખ છે તે આ વાત ઉપ થી ખમર પ શે ૧૯૧૮માં પાચ થયેના એક મિ કેન્ડો બકો કે અને તેઓ મનાવ છે જો ચાર્લ્સ અને મિ કેન્ડો મનીએક તર્ક ન્યુ એક પછી મોધી કાઢ્યુ કે એવી વાન તેમણે કહી

કરી તેનું નામ wooten Poefed gobiensis આપ્યું તેનું વૈજ્ઞાનિક લાપામાં વર્ણન લખી મધ્ય અને કેટલાક ફોટા તૈયાર કર્યા તેના જીવનનો હેવાન (life history) લખી કાઢી અને આ બધું મનાવટી તર્કટ એક પુસ્તકના આકારમાં ૭૫૫ પૃ મિ ફેઝર એક બનાવટી નામ ધાન્ય કર્યું અને જાહેર કર્યું કે તેઓ અને એક બ્રિટિશ વૈજ્ઞાનિક સર અમુક અમુક expedition (પ્રવાસદુડી) લઈને આ પક્ષીનો તેના original home આદિ નિવાસમાં અભ્યાસ કરવા ગયા આમ આખી પેતાલિક પશુ સંબંધ રીતે ધટના ઊભી કરી પુસ્તક છપાવી દીધું અને આ નવું 'સંશોધન વૈજ્ઞાનિક આગળ જાહેર કરવા Departmental clubdinner બોજનસભારે ભવ્ય પ્રસંગે લાલ લીધો મિ ફેઝર મનાવટી દાદી છાત્રી આ મા ખાણું વખતે તેઓ તમિષનને મરણે નહિ આવી શકે એવો તાર કપોઈ પણ ખાણું પૂરું થઈ ગયા પછી આવી શકશે અને પોતાનું સંશોધન વૈજ્ઞાનિક આગળ જમી કરશે એવો તાર કપોઈ ખાણું વખતે એમ બીજાની સાથે બેસે ને હાજર ગહે તો જાણ્યાં જાય એટલે ખાણું થઈ રહ્યા પછી એક કાગળવાળા માણસ (મિ ફેઝર) આવ્યા અને પોતાનું નવું સંશોધન રજૂ કર્યું સર ફનાણા સાથે પોતે ગોમીના રણમાં ગયા અને ત્યાં એક ઝરા oasis આગળ આ એક નવું પક્ષી લુપ્ત પુકડ ગોમીએન્સીસ શોધી કાઢ્યું અને તેના જીવનના ઇતિહાસનો અભ્યાસ કર્યો અને પોતે બનાવેલી Slides (ચિત્રતક્તીઓ) પણ વૈજ્ઞાનિકોને બતાવી. શરૂઆતમાં તો મા સાર્વજનિક વિચાર માત્ર એ રેન્ડો ફને એપ્રિવ-ફ્રટ બનાવવાનો હતો, પણ પાછળથી વનસ્પતિશાસ્ત્રના બધા જ માણસોને એપ્રિવ ફ્રટ બનાવ્યા વૈજ્ઞાનિકોએ આ બધું માન્યું પણ ત્યારે લાવણું પૂરું થઈ ગયું તેના ઉપરની ચર્ચા પણ પૂરી થઈ ગઈ ત્યારે મિ ફેઝરે પોતાની દાદી મની નાખી ! બધા વૈજ્ઞાનિકોને લાગ્યું કે બધને મૂર્ખા બરાબર બનાવ્યા ! આ નવા પક્ષીના વર્ણનની પુરિતમ પુરેપ-અભોરમના અમરણ્ય પુસ્તકાલયોમાં મોકલવામાં આવી પુરેપના એક વૈજ્ઞાનિક પોતે કરવા અખનગના-સંશોધનના લેખમાં આ પુસ્તકનો ઉલ્લેખ (reference)

પણ કપોઈ આમ તેઓ પણ મૂર્ખા બન્યા આ બધું જ તર્કટ હતું પણ વિજ્ઞાન વિજ્ઞાન નો જેને લત લાગી તે તેઓને આવા વૈજ્ઞાનિક તર્કટથી કેરા મૂર્ખા બનાવો શકાય છે, તે આ દાખલો ઉપરથી જણાશે આ વાત ઘણા વર્ષ પહેલાં બનવા પામી હતી, અને ત્યારે એપ્રિવ માસ આવે છે ત્યારે આ વાત રમણમાં તાછ કરવામાં આવે છે

Departmented Dinner (સરથાનું સ્વખ ભોજન) વખતે પ્રેક્ટિસરો અને વિદ્યાર્થીઓના સમય બધાય છે અને તે ગાદ થતો જાય છે દરેક ખાતામાં લુદી લુદી કપમે હોય છે અને આ મનોમની મીઠી નિર્મિત ગીતે ભરવામાં આવે છે અમારા Plant Breeding (છાંદકેર)ના ખાતામાં આની એક મળ છે તેને Synapsis club (સોનેપ્સિસ મનો)ના નામથી જોળખવામાં આવે છે સિનેપ્સિસ એટલે સંયોગ થવો ફોટોવિદ્યાની આ પરિજ્ઞાના છે પહેલા સત્રમાં ત્યારે આ સોનેપ્સિસ ક્લબની મીટીંગ ભરવામાં આવી ત્યારે પોન્ટ બીડીંગમાં દો હાથે (જેમણે statistical methods નામનું પુસ્તક લખ્યું છે) બહુ સગળ લાપામાં આ મનોમની હેવાવ આપો દત્તો અને તે વખતે આ ક્લબનો શો આશય છે તે આ સભ્યમાં વ્યક્ત થઈ હતું —

Mr Norton suggested the name 'Synapsis' to the club which was at once taken up Dr Webber who established the plant-breeding department at Connel University used to explain very beautifully the idea of chromosome pairing with that of the coming to gether of the human being who came in contact, i.e. 'synapsed', and then parting took away with them the units of knowledge Chromosomes are the bearers of hereditary units They come together synapse, and exchange these hereditary units The men in the club come from various

places and countries, just like the chromosomes

મહિનાના બીજા અને ચોથા સોમવારે સીને પ્લિસ કનવની મીટિંગ ભગાય છે અને અમારા વિષયને લગતા મુ (ઓ ઉપર જાણીતા વૈજ્ઞાનિકને બોલાવી ભાષણ કરાવવાને છે આ કનવમા પહેલું બોજન અને ત્યાર બાદ ભાષણ-ખાણ પકાવવાનું વિદ્યાર્થીઓએ બે નજી વિદ્યાર્થી અને પ્રોફેસરને આવી એક કમિટી દર વખતે નીમવામા આવે છે અને આ કમિટી ખાણ તૈયાર કરે અમારા પણ એક દિવસે વારે આગે હતો અને તે વખતે અમે દિદી ખાણ પચ્ચ અને પીગચ્ચ હતુ લોકોને ગમ્યુ પણ હતુ આ કનવમા ૬૦-૭૦ માણસો આવે છે વિદ્યાર્થીઓ — ખાસ કરીને પોર્મ ગ્રેન્ડુએટ વિદ્યાર્થી અને ખાતાના બધા પ્રોફેસરો ડુમળીની બનાવેલી ક્યુનર ખાસ કરીને આ લોકોને ગમી હતી આવા ત્રણ ખાણા માટે દરેક મેમ્બર પામેથી એક ડોલર લેવામા આવે છે બધા વખત પહેલા આ બે ત્રણ વિદ્યાર્થીઓ અને પ્રોફેસરની બનેલી સ્વયંપાકી કમિટી રકાબીઓ પણ ધોતી પણ હવે વખતના અગાવે જાદાગો માણસ રોકી આ કામ કરાવી લેવામા આવે છે ખાણ ચઈ રહ્યા પડી વખત ખોતાનું ભાષણ કરે છે ખાણા દરમિયાન નીચેના બે નિયમો ખાસ કરીને પાળવામા આવે છે

1 Faculty members must not sit together—they are just as good or bad (?) as the others

2 No new students or members can sit together

એટલે કે બે પરિચયવાળાઓ અને બે નવાઓ ખાણમાલુમા એમી ન શકે

એ બીજાને પરિચય વધે — વિદ્યાર્થીઓની અદર નદર અને વિદ્યાર્થી અને પ્રોફેસરો વચ્ચે પરિચય વધે — એ બીજાની વધુ નિષ્ટ આવે એ માટે આ બે મપદા (1) યજમામા આન્યા છે ખાણ એ સામાજિક પ્રસંગ છે દિવસે એક બીજાને

મજવાના પ્રસંગ ન આવે પણ ખાણ એ પ્રસંગ એવો છે કે બધા વખત સુદી એક બીજાને ન મળી શાય હોય તો ખાણા વખતે મળી શકાય અને પરિચય વધારી શકાય માન પ્રોફેસરો અને વિદ્યાર્થીઓ આવી કનવો દાગ એક બીજાને સારી રીતે જાણી શકે છે વાતચીત પણ લુદા લુદા વિશે ઉપર કવવામા આવે છે ભાણવા વિરેની વાતચીત ભાગે જ આવે રથને કવવામા આવે છે આવી કનવો બીજા બધા ખાતામા છે

તહેવારોના કેટલા પ્રમગોએ પ્રોફેસરો વિદ્યાર્થીઓને ખોતાને ધો જમવા ખોવાવે છે આપણે જેમ દિવાળી જીતવીએ છીએ તેવી રીતે "જમણવાગની દરિયી" આ લોકો Thanks giving અમિનદન પ્રદર્શનના તહેવારો બીજાને છે, આ તહેવારો નવેબગની આખર તારીખે આવે છે પહેલા સનમા મે Rural Sociology માન્ય સમાજશાસ્ત્રને વિષય લીધો હતો આ વિષય પ્રો. સેન્ડર્સન (Sanderson) શીખવે છે પ્રો. સેન્ડર્સન માન્ય સમાજશાસ્ત્રશાસ્ત્રના ખાતાના વડા છે, અને તેમણે Rural Community નામનું પુસ્તક લખ્યું છે અભિનંદનના તહેવારે અમને-મિ. કદમને અને મને-પ્રો. સેન્ડર્સને તેમને ત્યા જમવા ખોવાયા હતા જમણ દરમિયાન આપણા દિવાળીના તહેવારો અને મોહન જોડેરાના પુરાણા ખોદો મટેતા ખડેરા ઉપર વાતચીત કવવામા આવી હતી તે દિવસે અહીં ઈયકામા ખૂન જ (મારે માટે પહેલો) બરફ પડ્યો હતો આજે પણ ક્રીણી ક્રીણી બગ્દની ઝડીઓ (Flurries) જાદાર પડે છે લગભગ ચાર મહિના પૃથ્વી બગ્દથી દમયેલી ગડે છે પ્રો. સેન્ડર્સને બીજા બે નજી ચીનના વિદ્યાર્થીઓને પણ ખોતાના હતા આ રીતે પરિચય અહીં થાય છે

જયે વખતે મે અહીંની શિક્ષણપદ્ધતિ વિશે લખ્યું હતુ આ બીજા સત્રથી summer meetings થક કવવામા આરી છે અમાગ ખાતામા plant breed માટુ scamaatras ખાન્ટ ક્ષીકીંગ મેમિનગની મીટિંગો ભગવામા આવે છે આત્રો મીટિંગો બીજા કોરોમા પણ બનવામા આવે છે ડોકરાઓની કવવાની

દૃષ્ટિથી જોવા જતા આ સેમિનાર બહુ અગત્યનું અને મુખ્ય અંગ કહેવાય સેમિનારની મીટીંગ દર અકચારિયે ભરવામાં આવે છે વિજ્ઞાનમાં છેલ્લામાં છેલ્લા થયેલા વિચારોનું દિરૂપણ કરવામાં આવે છે અને આમનો એક એક વિષય દરેક વિદ્યાર્થીને સોંપવામાં આવે છે. આ વિષય ઉપર પ્રસિદ્ધ ક્ષયેના પુસ્તકો અને સામયિકોના લેખોનો જોડો અભ્યાસ તે વિદ્યાર્થીને કરવો પડે છે અને તે વિષયનું છેલ્લું સંશોધન તે વિદ્યાર્થીને આ સેમિનારની મીટીંગ આગળ રજૂ કરવું પડે છે સ્નાતકો અને ગ્રેડિસરો અને બીજા તે વિષય ઉપર કામ કરતા માણસો આ મીટીંગમાં હાજર હોય છે વિદ્યાર્થીઓ જાણે પોતે જ સંશોધન કરી છે અને પોતાના સંશોધનના પરિણામ આ તબક્કા (Specialist) ની મીટીંગ આગળ રજૂ કરવાના છે છેલ્લામાં છેલ્લા સંશોધનના પરિણામ કેવી રીતે

રજૂ કરવા અને તે આગે ઉપરિધન થતા પ્રશ્નોના જવાબ કેમ આપવા આ મધી વચ્ચેનો વિદ્યાર્થી અભ્યાસ કરવો પડે છે અધ્યાપકો પણ તેને પ્રશ્નો પૂછે છે અને બીજા વિદ્યાર્થીઓ પણ તે વખતે તેને પ્રશ્નો પૂછે છે કે જનશ્ચો આપવાની દૃષ્ટિએ આ સેમિનાર મને સાચી લાગે છે વિદ્યાર્થી તેથી જવાબદાર વધારે થાય છે સેમિનાર એટલે અમુક ક્ષેત્રના અભ્યાસીઓની સહા પ્રેરિસરો બીજા વિદ્યાર્થીઓ માફક આ સેમિનારમાં હાજર રહે છે વિદ્યાર્થીને તેનાથી સારી તાલીમ મળે છે કારણ કે તેને material પુખ્ત અભ્યાસીઓ આગળ મોડવાનું હોય છે અને પોતાના બોલવાના વિષયને અગતી સચો અને પ્રશ્નોના જવાબદારીભર્યા ઉકેલ આપવાના હોય છે આવી સેમિનાર દરેક ખાતામાં ભરવામાં આવે છે આપણી ઉચ્ચ શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં આ અંગ ખાસ દાખલ કરવા જેવું મને લાગે છે

અંતકાળે*

શ્રી ટોપણ દયાળજી ઘેલાણી

મ હું પિયારીની નાટકપાટીમાં દાખલ થઈ દમદમના બગીચામાં આમોદપ્રમોદ કરી પ્રભાસ ઘેર પાછો ફર્યો સવાગના સગભર આક વાગે

ટૂંકીમાં દાખલ થવાના દરવાજા પાસે એક સ્ત્રી એટલી હતી પ્રભાસને જોતા જ તે જીડીને જીડી ચર્ચ અને ધીમા નમ સાદે બોલી “હું તને જ મળવા આવી છું દીકરા”

અચળો પામી પ્રભાસે કહ્યું, ‘મને મળવા ક્યાથી આવે છે તું?’

તે સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો, ‘વીણાએ મને મોકલી છે’

“વીણા?”

પ્રભાસે એકદશણ પોતાના હૃદયમય તરફ દૃષ્ટિ કરી જોયું, વીણા, ચારુ, સુશીલા, મણિમાલા... કેટલીયે સ્ત્રીઓ હૃદયમય ઉપર આવી કેટલીયે જાતના અભિનય કરી ગઈ હતી તેમાંની આ એક વીણા! વારુ! વારુ! અચાનક કઈક વિચાર આવ્યો, આ એકનો એક આગમ આમોદ — યતવત! એનો પણ કદાચો હોય છે

હૃદય નમ્ર બન્યું, પૂછ્યું ‘કાઈ સદેશો કહી ગોખ્યાંયો છે?’

સ્ત્રીએ કહ્યું, ‘હું કવી મોકલે! તેની અતની ધડીઓ ગૂંચાય છે બન્ને એવી આસા નથી, કેમકારે

દિવસથી ગે છે તમને હાથે પગે પડી — વિનવિ કરી ફૂત એપુ જ માગે છે કે નમે તેને એ વાગ મળી જાયો ' તે તમને મળવા માગે છે '

‘ મળવા માગે છે . વીણા ? ’

પડો ડિઅમથો અતીતનુ દશ્ય નજર સામે ખુ યધુ તે વખતે તે ગહેતી હતી ઝામાપુકુ મોહિ લ્યાના એક ઘરમા બાલુમાજ એક માળનુ મકાન ધણી કાઈકે એફિસમા નોમરી કરતો હતો સાજ પડી દારૂ દીધી પે આવનો અને મિચારી નાની માળ-વડુને માગતો નિંચ પ્રહાર વડુ મિચારી મૂગે મોટે સડન કરતી પતિના હા-હોકાગથી આખો પાડોશ કંપી જાતો પ્રભાસનુ હલ્લ ભાગી પડતુ ત્યારે તેની ઉમર પચુ કેટલી ! પ્રથમ યૌવન આકાસમા સોનેરી ગગ તે ગગથી આખુ મે મન મેતેરી જ ગગાઈ ગહેતુ હતુ !

એ દિવસ બપોરને વખતે વડુ ફગિયામા બેસી છીપર ઉપર કાઈકે વાટતી હતી આટઆટલો અત્યાચાર સડન કરતી આવતી હતી છતાં પે રૂપ લાવણ તો વિધાતાએ તેના જ અગ ઉપર ટોળી દીધુ હતુ — જાણે દુનિયામા ત્યા જેટલુ રૂપ જેપુ લાવણ હતુ તે બધુય ! કદાચ એપુ બધુ નહિ પછુ હોય, પ્રભાસના તરુણ નયનોએ અને તરુણ મને તે વખતે એમ માની લીધુ હોય એમ પછુ બનવાભોગ છે

જરા હયા — એ ૧૬ વાગ આહા ! બમ પડી પૂતલુ જ શુ ? વડુ એકદમ આવીને પગમા જ લોટી પડી તે પછી તો બારીની એ બાલુ એ જાયુ, બીજુ બાલુ તે બને વચ્ચે કેટકેટલી વાતો થતી મનમા છાના છાના કેટલાં પે સ્વપ્નચિત્રે ગયાતા ! આ મ્હણુ, હંપલીન પૃથ્વીની બહાર છે સ્વપ્નનુ તે શા ન — પહેલેથી છે ને સુધી દ્રઝગની માવાથી ગ્યેતુ બનુ અર્થથી ભાગી જઈ તે ગત્યમા બે પહેલો સમયે

• • બનુ પછુ તેમ જ તરુણ મનમા દુનિવાઈ લોભ મન થો ! મને નવ વાગે બહાર ગામ જતુ છે કહી પ્રભાસ લગેજ હઈ ગયો રે ને રેયને રેનમ્મ ચાલો

નહિ, રેયન ઉપર પોતાનો લગેજ કાઢને સાચવવા મોપી આવી મધગતે તે પાડો આ-ચો ધગ પાસે બાગણુ પર ધીમે ટકોરા ! વડુ જાગતી જ બેડી હતી પીધેનો ધણી વગમા ચત્તોપાટ પડ્યો હતો વડુ એકદમ ધગની બહાર આવી ઊભી નજીકમા જ ઊભી હતી એક ટેકસી ટેકમીમા બેસી બને જાયુ

છાતી ધડતી હતી બીક લાજ ચરમ શુ નહિ ? પાતાળ ફાડી સામે આવી ઊભો જાણે નાનપણમા સાબળેની વાર્તામાહેલો પેનો વિગટ દેલ ગુદચધરની વડુ બને ને ગરીમ તેને લઈને તે આમ કયા ચા થો ?

રેમ્મી રેયને જઈ ઊભી ગ્હી રેમ્મીમાથી ઊતરી લગેજ લઈ બીજુ એક રેમ્મી પકડી તેનુ ફગ્ય ઝામા મહોલ્યામા જતુ, બે ચાર દિવસ ત્યા રહી પશ્ચિમ તરફ જતુ એક મહિનો બહાર ફરી આવી શુષ્ક કનકતા પાછા ફરતુ નદન હોટનમા એક રૂમ લાડે રાખી વડુને ત્યા રાખવી . એ વડુ તે જ આ વીણા !

તે પછી બીજા બે માસ વીતી ગયા કયા ઊઠો ગયુ માનસમનનું-રેકમનનું તે સ્વપ્ન, તે પ્રેમ, તે માયા, તે જદુ ! માયાનુ આવરણ ખસોને પડી જતાં વાસી ફનતી જેમ વીણા જે દિવસે નિત્યની-દમેશની બીજુ મામૂતી સોના રૂપમા ન /ર સામે આવી ઊભી તે દિવસે પ્રભાસને મોહ ખનાસ થયો, સમસ્ત મન રૂણાથી કપવા લાગુ, આ હુન્ન નારીને વાસ્તે આટલું બધુ ?

પ્રભાસ નાસી છૂટ્યો જે વીણા તેને ભરોસે-વિધાસે-આશ્રયે-પૃથિવી ઉપગના પોતાના એ માત્ર અવરજનને ઠામરે મારી ચૂરેચુ ! ફરી આવી હતી તેને માટે કયાય ઊભા રહેવા જેટલુ ગમાન પછુ આ પૃથ્વી ઉપર ન ગ્યું* પછુ પ્રમસના મનમા એ વિચાર સગ્યો પે આ થો નહિ !

તે દિવસથી રૂપની પડવશાકા * મ. તે હમેશનો ખરી ન-ધ ૧૫ બન્યો વીણા સથે ફરી પ્રદામત

મર્ષ નહોતી વચ્ચે વચ્ચે તેની વાત યાદ આવતી ખરી. પણ એમ વિચારીને તે મનને સાંતળા આપતો હતો કે બધિયાર ધર છોડી જે રસ્તાની મુખત્રિકારી માયા-મન તેણે આપી છે તે રસ્તાનો આશ્રય કરી તે મુખે આનંદ ગદી સમરો

પાંચ વર્ષ પડેલાની આ વાન ।

પાંચ વર્ષ પડી તે જ વીણાએ તેને બોલાવો ।

મનમા થયું, જવામા નુકસાન શું ?

તેણે કહ્યું, 'વારુ હું આવીશ, ઠેકાણુ ?'

તે સ્ત્રીએ ટેમણુ આપ્યું, પ્રભાસે મળ્યું, સાજ પડી આવીશ '

સ્ત્રીએ કહ્યું 'જરૂર આવજો તે મિચારી ગયા જ કરે છે છેવટની આશા । આહા ।'

બપોરે પ્રભાસ મૂર્છ ગયો સાંજે ક્ષેપ ક્ષેપા વિચાર કર્યો કે વીણા પાસે જવું શન ગતે પાડેને (બોણ રનેહપાત્રી) અપમાન કરેલું હતું આ દાર્પથી એ અપમાનનો પણ બદલો સાથે સાથે લઈ શકશે પાડેને ધાર્યું હતું કે સાજ પડી તે વળી પાછો તેની મહેંગાની યાયતો આવી જીભો રહેશે । લગ્ને જળ ત્યારે તે હવે આ મળ । પાડેને જાને જરા શાકીને નગમ થાય

ઠેકાણુ ગોતતો ગોતનો પ્રભાસ આવ્યો દરિદ્ર મલિન બસ્તીપાડામા વર્ષાદની ઝવટ ન હોવા છતાંયે કાવળની દુર્ગંધ ભયાનક હતી આવે રથળે ચેશુ મધુ ખાસીએ મધુની શોષમા આવના હશે । હાય ર ।

છલ્લું એક માળનું ઘર બારણા ઉપર ઠકોરો મારતા પેની જ સ્ત્રીએ આવીને બારણુ એટલું, કહ્યું 'આ યો તું ?' આવ દીમરા લાગતું હતું કે એનું કાઈ નથી પણ તારા જેવો એક તો સલાબ લેવા આવનારો નીમ્યો મે એને ગરતામા પડેની બેઈ ત્યાંથી લાવીને મારા ઘરમા રાખી ગઈતી મગમગાન કરવા થાટની એક બજુએ પડી હતી એ વાતને હજુ મહિનો જ થયો આટલા દિવસમા કાઈ એની પાસે આવ્યું નથી બધા ય કહેતા હતા કે હરિપતાલની ગાડી બોનાવી એને હરિપતાલમા

ગોમ્દી આપો । નાઈ મિચારી રહતી હતી, મને ઠેકાણુ જાણે કેમ દયા આવી । ઘરમા જ મળી બહુ જ ડાહી છોકરી છે પણ . તેને એવી મતિ કેમ સમી હશે ।

બોનાતા બોનાતા એક એગડા પામે આવી તે સ્ત્રીએ કહ્યું, "આ એગડામાં છે દાનીયાડી તો થપ્તી નથી પથારી ઉપર પડી ગઈ છે, જાણે સોનાનું દીમ ।"

પ્રભાસની છાતી ધડકી જીડી આ હાથમા તે વીણાને જોરો એવી આશા તેણે રાખી નહોતી

પેની સ્ત્રી તરફ ફરી પ્રભાસે પૂછ્યું, 'બે એનું જગા ય લાગતું નથી ?'

સ્ત્રીએ કહ્યું 'એવા સિદ્ધ તો દેખાતા નથી પાડોશમા આ મિત્રના કુટુંબનો છોકરો ડામટરી જણે છે તે મિચારો દયા લાવી આવીને રોજ નેઈ જાય છે તે કહે છે, 'બચવાની આશા નથી' રોજ બહુ જ હડીને છે ને બાપુ-મદમા જ ને દીમરા, જ એગડામા જ, તને જોઈને ગણ ઘણે હજુ માણુસોને એજાખી થકે છે શુધસાન હતું છે "

પ્રભાસ એ ગડામા દાખન થયો રોજ અને શરિ મની વાસથી એરડો જાણે ભરેતો હતો જમીન ઉપર એક પથારી પાથરેલી હતી ઘર હતું તેથી વધુ કગળ મિજાનું હતું રોગી આખો મીચી મિજાના પર પડી હતી.

પ્રભાસે બોલાવી - "વીણા ."

વીણાએ આખો ઉઘાડી નેકું, એક નિશ્વાસ । પાતાનના રમ્મ ઉપર જાણે પથ્થર હાકેલો હતો તે પથ્થર ખસેડતાં કેટલા યે યુગનો સચિત શીલ્પ વાયુ સુક્તિ મળતા બહાર નીમળી આ યો । વીણાની આખો મગક પણ મારવા માગતી નહોતી

પ્રભાસની જીમ જ તાગે ચોગી શર્મા આ વીણા । પતિના કેટકેટના પ્રદારો છતાં આવી મચિન આવી પ્રાણહીન તો તે મ્હારેય જળુષાં નહેતી આની આવી દશા કેમ થઈ ?

"તમે આવ્યા ? ખરેખર ? મને તો આશા નહોતી કે તમે આવશો ।" વીણા કીણુ રવરે બોલી

પ્રભાસે કહ્યું, “ નડુ દિવસથી માફી છે ? ”

વીણા હસી—અતિ ક્ષીણ મલિન તે હારય

પ્રભાસે કહ્યું, ‘ હું હમણા જ ડાકટરને બોલાવું છું, હવે આ ધરમા... ”

પ્રભાસે ધરમા ચોતરફ દૃષ્ટિ ફેરવી પછી એક નિસાસો નાખી કહ્યું, “ એક સારુ ધર ભાડે ગખી ત્યાં તને લઈ જઈશ, આજે જ ”

વીણાએ કહ્યું, “ શા માટે ? તારું જરૂર નથી ”

પ્રભાસના મનમા તે પાંચ વર્ષ પૂર્વેનો પ્રભાસ બાણે ફગીથી જતનો બીકચો વન્ડેના વર્ષેની હલ્લની મનિનતા-કાળાશ બુસાર્ક કયા ય અદશ્ય થઈ ગઈ પ્રભાસ વીણાના માથા પામે આવી બેઠો

વીણાના શુભ વિવર્ણ હાથ પડેલા હતા આ જ હાથેને પ્રભાસે એક દિવસ ગળે વીરાળ્યા હતા—તાજા ફૂલોની માળાની માફક ! આજ એ જ હાથે

વીણાનો હાથ પોતાના હાથમા લઈ તેને ઘમી રાખી પ્રભાસ કુખી સ્વરે બોલ્યો, “ મે તારા ઉપર બહુ જ અત્યાચાર શુભર્ષો છે વીણા ! મને વહેતું કેમ ન કહેવગતું ? બોલાવ્યો હોત તો હ ધારુ છું કે હું આવન

વીણાએ કહ્યું, “ જેટલા દિવસ તમને હું અમી તેટલા દિવસ તમે સાથે ગયા તમને હું જે દિવસે અણુગમતી થઈ તે દિવસે તમે મને તજીને ચાલ્યા ગયા હું સમજી ગઈ મારુ તમારા ઉપર કાઈ જોર તો નહોતું ! શા માટે તમે હમેશને માટે મારી સાથે રહો ? હું તમારી કોણ ? પહેલા તો મને બહુ જ દુખ થયું. પછી વિચાર ક્યો કે ખરેખર—આ ગેસ—આ અભિમાન બોલું છે ને મારે માટે શા માટે પોતાનું બહુ તજી દે ! ”

વીણાને અવાજ રૂધાઈ ગયો પ્રભાસ કઈ પથ ન બોલના શુભયુષ બેઠો ગલો. તેની જન્મે આખોતો દૃષ્ટિ ત્રિય, અવિચલપણે વીણાના મો સામી જ ચોટી રહી હતી

નિસાસો નાખી વીણાએ કહ્યું, “ હું સમજ કે હું કુમત્યાગ કરીને આવી છું દુનિયાનો તિર-ન્દાર ! મને તમે યાદ આવ્યા છતાં મે હું તમને બોલાવી શકી નહિ કે કઈ ખતર આખી શકી નહિ શું બોલાવું ? કયા અધિકારથી તમને બોલાવું ? પાપને પથે પડેની હું . જેટલો વખત તમે મને મળેલા હતા, માગ થયા હતા, તેટલા વખતનું તે જ મધુર સહારણ માગ હલ્લમા ગખી મે દિવસો શુભર્ષો નસીય મારુ ! હું સુખ ભોગવી શકું એ તો કાઈ જનવાળેગ નહોતું, પથું - ” એક લામા નિશ્વાસની સાથે વાત વન્ડેથી જ લાગીને ચૂરેચૂર થઈ ગઈ

હાથ હણ્યે મે પ્રભાસના હાથમા ફનો પ્રભાસના મોખાથી એક પથું શબ્દ નીચળી શરૂનો નહિ તેના મનમા જત્રત થયો હતો ચૌવનતો તે વન્ડાસોન-તે જોતમા શરીરો અપવાવી તણાયા હતા વીણા અને તે પોતે માથે આકાશ નીન નિર્બલ જ્યો-ત્નથી ભરેતુ નીચે પૃથ્વીના વક્ષ રથગ ઉપર પથું તે જ જ્યોત્નનો માફકતા !

વીણા પાછો બોલવા લાગી, “ કુદની મે વાર મનમા વિચાર આવ્યો કે આના કરતા ધર્મીનો—શ્વામીનો માર ખાઈ ખાઈને એ મરી ગઈ હોત તો ય આવે તણે પાંચ જણ આવીને પાસે તો બિલન ! મનમા ધણ મે દુખ થયું, ત્યારે સુખ માગ નસીયમા નહોતું ત્યારે સુખની આશા શા માટે ફગી ? તેથી જ તો આજ આમ એકનો અદ્યો પડો રહી છું ને ! કાઈની સામું જોઈ દયા માગી શકું એવું મોડું પથું મે ગમ્યું નથી રંગીને ગત દિવસ આ વ્યધિમા આખીને ખાખ મરી નાખ્યું છે ! છતાં . મારું કહું છું હું હવે નથી એ મારી જન્મે ખગાડી નથી ”

વીણા ચૂપ રહી તેની જન્મે આખોતે ખૂલે મે ટીપા આમું—સોલીની જોમ ઝગમી ગયા હતા

પ્રભાસનું હૃદય ધમધમી બીકયુ મુન્ડે સાકે તેજે કહ્યું “ મને માફ કર, વીણા ! ખરેખર મે... ”

જ્વાન યદુ હસી વીણાએ કહ્યું, “ મે તમાગ

ઉપર રીસ અભિમાન હતું નથી...હું તમને સાચેસાચ ખરા મનથી આહુ છું તમારા જીવનમાં મારું સ્થાન ક્યાં, હું કેણું, તેનો પણ મેં વિચાર કરી નોંધ્યો છે માણસ કેટલાંયે રમકડાં લઈ ગમે છે હું તમારે મન એક રમકડાંથી વધુ કંઈ જ નહોતી સમજી ત્યારે પણ મારે મન તો તમે..."

અમુના વેગથી વાત આગળ કહી રાકાઈ નહિ, નિઃશ્વાસ નાખી વળી વીણાએ કહ્યું "પતિને આહીસ એમ ધાર્યું હતું...પણ તેમ ચર્ચ શક્ય નહિ એવો અવકાશ જ મળ્યો નહિ હું માત્ર તેમનાથી ડરો જ હતી પહેલા દિવસથી જ પ્રાણામાણી અને મારબીદ...ફુલિયા છું છે, હું કેણું છું...જય પ હું બહી મઈ હતી તે પછી તે દિવસે...જે દિવસે હું ફળિ યામા ખેડી બેગી કામ કરતી હતી, ત્યારે તમે મને બોલાવીને મારી સાથે વાત કરી તે દિવસે પૃથ્વીને મેં જાણે પહેલવહેલી નોંધે કે જે પૃથ્વીનું હું સમજણી થયા પછી હમેશાં સ્વપ્ન જોતી હતી હવે પડી પડી વિચાર ક્યાં કરું છું કે, બધાંય મનન તોડી હું કેવી રીતે નાસી આવી શકી! સ્નેહનો-પ્રેમનો જે મોટો સમુદ્ર તમે ક્યાક્યાં મારી સામે મૂકી દીધો, તે સમુદ્રના મોજામાં મા-માપ લાઈ-બહેન એમના નામ સહા તણાવી દેતા મને મનમાં જરા પણ દુખ થયું નહિ! તે દિવસે મેં કોઈનો પણ વિચાર કર્યો નહિ તેથી જ વણુ કરીને લગવાને મને અતકાળે આ શિક્ષા કરી જણાવ છે! આજ ક્યાંય મારું કોઈ સગું નથી"

વીણાની આખોમાં અજસ્ર અનુધારા ચાલી પ્રવાસ બેઠાં, "કોઈની સાથે તારો મેળાપ થયો નથી આ પાંચ વર્ષમાં?"

"ના, ત્યારે તમારી સાથે રહેતી ત્યારે તમારથી છાંતી એકાગણી લખ્યા હતા મારી માને, માએ તે કાગળોનો જવાબ પણ વાળ્યો નહિ તમે કદાચ ખિન્નગણ એમ સમજી મેં તમને તે વાત કરી નહોતી તમારી સાથે મુખમાં રહેતા મને એ જ વિચારો આવતા હતા કે, મારી માએ મારા દુખે નોંધા છે, વાતનાંએ નોંધ છે, ત્યારે આજ મારા મુખની વાત

હું માને જણાવું શા માટે નહિ? તેથી જ મારા લખ્યો હતો તમારી સાથે રહેતી હતી ત્યાં સુધી એક મિનિટ પણ એવો વિચાર આવ્યો નહોતો કે, મારું એ મુખ યોગી કરીને મેજબુદ છે, ને મુખને મને જરા પણ અધિકાર નથી! કુનીત સ્ત્રીએને એવા મુખનો મર્વ રોલા આવે નહિ પછી તમે ચાલ્યા જતા પૃથ્વી મારા પગની નીચેથી સળી મઈ! સામે જોયું, હતી પાતાલની ઊંડો અનન ખાઈ! હું કરી મઈ, જાણી લીધું, મારું કોઈ નથી કોને મું આ દુખની વાત? મા યાદ આવી, વિચાર કર્યો કે કાગળ લખું, પણ લખી શકી નહિ માએ આજના કામળોનો ક્યા જવાબ આપ્યો હતો? જવાબ દેવાનો મનો પણ મેં ગમ્યો: હોય ત્યારે ને! ક્યાંય તેઓ મારા આ કામને લીધે ધરતીમાં જ મોડું છુપાવીને પડ્યા રહેતાં હશે. તેમને મન હવે હું મઈ જીવની નથી જ તો! મરી જ મઈ છું."

બેવના બેભાતો વીણાને જોઈથી ઉપરસ અંબો, માથાથી પગ સુરીના ગાંઠો ઉપરસથી હાડી ઊડ્યા અસહ વેદના! તેનું મારું હમી પડ્યું

પ્રભાસે હળવેથી તેનું માથું ઊંચીને પાણી તમ્બિયા ઉપર રાખ્યું કરીને વીણા બેઠી, 'મેં ધાર્યું હતું કે મરી જઈશ પણ મરી શકી નહિ રસ્તામાં આવી ઊભી—શા માટે મરી મઈ નહિ તે કહી શકતી નથી, મરી શકી નહિ શરીરે શરીરે રસ્તે રસ્તે જીવન પ્રાપ્તિ દિવસો કાઢવા માડવા મનમાં વિચારતી કે કોઈ ને કોઈ દિવસ પણ તમને રસ્તામાં ક્યાંય નોંધે શકીશ, તમારા સામે હાથ લાંબો કરી ઊભીશ જીવન મારીય તમે તે જોશો—બહુ જ સાડું દેખાશે એક વખત એમ તમારી પાસે હાથ લાંબો કરી લીધા પછી હું મરીશ! આ વાત મનમાં તાજ ને તાજ રાખી હું જીવતી રહી! કેવો વિચાર! પણ જીવન ભારે પડવા લાગી, રસ્તામાં માણસો દ્વારો મારા અંગે સાડું નોંધે રહેતા જીવન આપના આવતા કોઈ તો હાથ પકડીને દાખવતું! હું કંપી જાતી કેટલાંય માણસો કેટલીયે જાતની વાતો મને રહેતા હું નાસી છૂટતી ક્યારેક એમને ગાંઠો દેવા લાગતી લોકો આડી કરીને પગવવા લાગ્યા, પણ હું કદી ગાડી

નહોતી. મહિનાઓ વીત્યા. એક દિવસ કોઈ પરનો દિવસ હતો. જૂખી હતી, પર્વ નિમિત્તે લોકો કંઈ આપશે એમ ધારી રખાડતી ભટકતી નદીના ધાટ ઉપર ગર્ભ. અચાનક કંઈ થયું, નદીની માટી ગણે પગ નીચેથી ખસવા લાગી. આંખે અધારાં આંખાં. એતરફ અધારું જણાવા લાગ્યું. હું પડી...પછી મને ત્યારે જાન આપ્યું, ત્યારે અજવાળામાં આંખ ખોલી. મેં મને અહીં પડેલી જોઈ...આવા આકતના વખતમાં આટલી દયા કોણ કરે? કોઈ જનની આશા નહિ...કંઈ લાભ નહિ — આવી કિયતિમાં મને પોતાને ત્યાં તેડી લાવી જવામદારી વહોરી લીધી... એવું કોણ? એ સાધારણ ચાકરડીનું કામ કરે છે, મારા પર બહુ માયા રાખે છે. એને એક દીકરી હતી. દીકરીને પરણાવી હતી. જમાઈ હતો હેવાન, ગમાર. વેવાણુ પણ એવી જ. તેમનો માર ખાઈ ખાઈ છોકરી બિચારી થાકી, હિંમત હારી ગઈ; વધુ જીવી શકી નહિ. ગળામાં પોતાની સાડી વતી ફાંસો ખાઈ એક દિવસ તેણે આપવાત કર્યો.”

વીણા ચૂપ રહી. પ્રભાસે આ બધી વાત ગંભીર ચિત્તે સાંભળી.

વળી વીણા બોલવા લાગી, “તમને ખજર આપવા નહિ એમ મનમાં ધારેલું. કેટલાક દિવસ આમ વીત્યા. પણ માંદગીમાં એકલના વધુ સડી ચકાઈ નહિ! તમે કેમ છો તે જાણવા સારુ મન આકુળ-વ્યાકુળ થઈ જીક્યું, તમે અગાઉ કહેવું કે આમાપુકરવાળું ધર બદલી તમે શીમલાપાડાના નવા ધરમાં રહેવા ગયા હતા. તમે આ વાત નંદન હોટેલમાં તમે મારી સાથે રહેતા હતા ત્યારે કહી હતી. તમને બોલાવ્યા. તમને કેટલી તરદી આપી? કદાચ તમે ગુસ્સે પણ થયા હશે.”

પ્રભાસે એની સામે જોયું.

“ગુસ્સે? ના, વીણા! પણ હું જ હવે તો તારી સેવાયાદરી કરીશ. તને આવી રીતે મરવા દર્શિ નિદ એ બનવાનું જ નથી.”

વીણાએ કહ્યું, “હવે જીવવાની હોંસ નથી, મું કરું છું જીવને?...શાને આધારે છું?”

પ્રભાસે તેના મોઢા સામું જ જોઈ રહ્યો હતો. કંઈક કહેવા એના હોઠ હટ્યા. વીણા સમજી ગઈ. તે બોલી, “આ જિંદગીમાં હવે કંઈ આશા નથી. આગળની માફક તમે મારી સાથે રહો...તોપણ નહિ. એ જીવવું હવે મને સારું નહિ લાગે.”

બહાર કંઈ ધમાકા ચાલતી હતી. કોઈ ધરાક ફેરીવાળા સાથે કંઈ રકઝક કરતા હતા. “સી એણું” દર્શને આવું લેવા ધ્રુવે છે, એનો જ બધે ઝપડો છે. એમાં જ જગતનાં દુઃખોનાં મૂળ છે.” વીણા હસીને બોલી. પ્રભાસે સાંભળી રહ્યો.

એક નિસાસો નાંખી વીણા બોલી, “પણ તો જ એક છપ્પા કહ્યું, દારાની માને એક દિવસ મોકડો હતો મારા પિતા રહેતા હતા ત્યાં. પણ તેઓ તે ઘર છોડી ક્યાંક બીજે રહેવા ગયા છે પણ દિવસધો. ખાઈ માણસ તે બીજે ક્યાં ખજર કાઢવા ગય?”

પ્રભાસે કહ્યું “હું તેમની ખજર કાઢી પતો મેળવી તેમને અહીં તેડી લાવું?”

“તમે?”

આ નાનો શો ઉદ્ગાર પ્રભાસના હૃદયમાં તીરની માફક જઈ ખૂંચ્યો. તેણે કહ્યું, “હું મારી એળખાણ આપીશ નહિ. કહીશ કે પાડોશમાં રહું છું, મને ખજર આપવા મોકલ્યો છે.”

વીણા હસી — મસિન તે દારવ!...

પ્રભાસે કહ્યું, “તું હવે જ્યાં સુપચાપ પડી રહે. વધુ બોલ બોલ કર મા. આને ધાવું બોલી...”

વીણાએ કહ્યું, “વધુ મે વાતો કહેવાનું મન થાય છે પાંચ પાંચ વરસની જોગી થયેલ વાતો! અદા! તમારા શરીરનો તમને ખ્યાલ આવ્યો છે? સાવ સુધાર્મ ગયા છે. શરીરને બહુ ખાસ આપો છે, ખરું?”

પ્રભાસે કહ્યું, “કાલે રાતે જોર આવી નથી એટલે સુત્ર લાગે છે.”

“કેમ જીંધ નહોતી આવી?”

આ સવામનો જવાબ પ્રભાસે આપી ચક્યો નહિ. તે કદાચ બોલ્યો, “સદજ, પણ તું હવે જીંધી જ નહિ”

અહીં જ છુ, આશ્યો જતો નથી થોડી વાર વિસામો લે, પછી વાત કરજો. ”

પખો બાલુમા પડેલો હતો વીણુના મો ઉપર પસીનો વગેરો હતો પ્રભાસ પખો લઈ પવન નાખવા લાગ્યો તેના માથા ઉપર હાથ ફેરવવા લાગ્યો એક લટ વાળની કપાળ ઉપર થોડી ગઈ હતી, પસીનાથી રેશમ જેવા નરમ તે વાળ !

વીણા બેઠી ગઈ પ્રભાસ જાગી ઊઠ્યો થઈ હાગની માને કહેવા લાગ્યો, “જરા બહાર જઉં છે, વીણાની પાસે જ રહેલો કાઈ સારો ડોક્ટર મળે તો તેને લાવુ ”

હાગની મા બોલી, “ ને માપુ, એનો જીવ બચાવો શકે તો સારું, બહુ જ દુખી થઈ છે બિચારી કાઠી છે ઊકડી ”

પ્રભાસ આશ્યો ગયો થોડી વારે તે પાછો આશ્યો, દાઝમ તથા અગ્રુ લઈને સાથે એક ડોક્ટર પહોં હતો

વીણા ઊંઘતી હતી. આંત પુષ્પવતી ! જોઈતે પ્રભાસે નિસાસો નાખ્યો “ માતા જ પાપે ! ”

ઊધમા વીણા બમડી, “ મા ”

“ એની પાસેથી એની માને પણ મેં ચૂંટવી લીધી ! ” પ્રભાસે બીજો નિસાસો નાખ્યો

ત્યાં તો વીણાની ઊધ ઊડી ગઈ તેણે આખો ઉઘાડી નેણુ બેસુ નેના જ તેણે ડોક્ટરને નેણો સફાળી બોલી ઉઠી, “ કાણ ? ”

પ્રભાસે કહ્યું, “ ડોક્ટર છે હું એમને બોલાવી લા ચો છુ ” વીણા પગપુ ફેંચી સર્જિગઈ ધીમે સાહે બોલી, “ કાણે કહ્યું હતું બોલાવી લાવવાનું ? બોલાવીને શું કરવું છે ? ”

રોગીને તપસી ડોક્ટરે જે કહ્યું તેથી પ્રભાસ સમજ્યો કે દીવામા તેનું નથી ! હજી દીવો બગી રહ્યો છે એ જ નવાઈની વાત છે, કાઈ પણ ધડીએ આ દીવો હોયવાઈ શકે છે દવા કરવી ફાકટ છે ખાલી મનને ઉતારવું છે !

પ્રભાસે નિશ્ચય કર્યો કે વીણાના માથાપને બમ

આપવી નામધામ તે જાણતો હતો, વીણાએ તેને આજી કહેન પહોં હમણા તેઓ ત્યાં મળેલા નહેતા, જીવવા તો હશે ને ?

તે જ રાતે તે ગયો જૂને ફેંકાણે વીણાના બાપનું નામ જમદીશયાણુ એ જૂને ફેંકાણે તેઓ નહોતા, ત્યાંથી ધર ગદવી ‘ બનિરાટોવા ’ મહેમ ગયા હતા

પ્રભાસ બનિરાટોવા ગયો ત્યાં તપાસ કરતા બમરે મળ્યા કે પાંચ મહિના પહેલા જમદીશયાણુએ આહીયી બદલીને એક તરફ તેમણે નવું ધર મથાણું લઈ તે ધમમા તેઓ રહેવા ગયા છે હામડેકાણું મોક્ષ પૂછી ટેકસી કરી પ્રભાસ દોડ્યો એક તરફ

ધર મથુ તે વખતે રાતના નવ વાગી ગયા હતા જમદીશયાણુ સાથે મુનાગત થઈ વાત માળી ગુખમે અવાજે તે બોલ્યા, “ એ દીકરી તો મારે મન મરી ગઈ છે ધણા દિવસથી તેને વગી આજ મથાણું ના, મારે મે, લાઈ, નાતળનમા તો રહેવું છે ને ! બીજા પાંચસાત ઊકડાઈયા છે, કુટુંબખીનો છે સેહીમિનો છે ને, ભાઈ ! ”

પ્રભાસે બહુ કાવાવાના કર્યો, પણ બ્યથ

પ્રભાસને ગુસ્સો આપ્યો પણ ગુસ્સો પ્રવાધી કાઈ વગવાનું નહોતું વગી ખાસ કરીને જમારે આ બધું નું મૂન તે પોતે જ હતો

પ્રભાસ આશ્યો આવેતો હતો

ટેકસીનું મશીન રસ્તામા બમડી મથુ કાઈ રીતે ચલુ થતું ન હતું પ્રભાસે ટેમ્બીવાળાને મથું ‘ તારું ભાડું કાઈ લે હું બીજી ટેમ્બી બોલાવું છું ’

ભાડુ ચૂકવી પ્રભાસે બીજી ટેકસી શોધવા આજળ આવવા માગ્યું એક નોકરે આવીને મથું ‘ શેકાણીમા આપને બોલાવે છે, પૂડે છે કે “ હજી જીવે છે ? ” પ્રભાસ પાંડો ફેરો બોલ્યો, “ જીવે છે, પણ હવે ધડી બે ધડી મારું ડોક્ટરેએ બંધી આપા ઊંડી કીધી છે મગની વેળા એક વાર તમને બધને મળવા માગે છે ’

માએ નિસાસો નાખ્યો, કહ્યું “ એક વાર તો

મરવાનું દુઃખ આપી ચાલી ગઈ. વળી તે દુઃખ નવેસરથી...ના બાપુ, હું નથી આવતી. હું અહીં બેઠે બેઠે તેને આશીર્વાદ આપું છું, તેને કહેજો, હું મા છું...આ જ જન્મનાં તેનાં પાપો આ જન્મમાં તેણે જે દુઃખ ભોગવ્યું છે. તેમાં પૂરાં થઈ જાય—”

પ્રભાસે કહ્યું—“ તમે જે એકવાર આત્મા હોત તો સારું થાત ! ”

“ ગમે તેટલા દોષ તેણે કર્યા હોય—તોપણ તમે મા...”

માની આંખોમાં પાણી આત્માં. તે બોલી, “ ના બાપુ, એ મોહું હું હવે જોઈ શકીશ નહિ. મને ખબર છે કે તેનો ધણી ખરાબ ચાલનો હતો... તો ય ધણી, એને જે દુઃખ એટલું બધું ન ખમાય એવું જણાયું તો મારો ખોલો હતો. મારી છાતી હતી ત્યાં તે પાછી આવી શકત. પણ આ તેણે શું કર્યું ? મેં એને એવું શિક્ષણ તો કોઈ દિવસ આપ્યું નહોતું. દીકરા, તને બધી વાતની ખબર નથી, દીકરા...તે મારી કેવી લાડકવાઈ દીકરી હતી...કેવી તે ડાહી સમજી હતી...”

માની આંખોમાંથી દડ દડ આંસુ સર્પા. “ એવી દીકરી મરવા પડી છે ને મળવા ય જવાનું નથી. ”

પ્રભાસ લાડકાની માફક જડ બની જિતો રહ્યો. આ બપોર પ્રતારણાનું મૂળ તો તે...તે...તે ! યૌવનનું એક તુલ્ય તોફાન પૂરું કરવા વીણાને—લગ્નને બધિત્રી હોડીને—સંકેતમાથી હોડાવાં તે ક્યાં તાણી ગયો ! કેવી કેવી આસા આપી એની લઈ ગયો હતો ? અને આપ્યું શું ?—એ ચાર દિવસ રૂઝ એ ચાર પ્રણયવચન, એ ચાર સુખન, હૃદયમયી શોર્ષ અભિગન ! પણ આ દીકું એ શું એના હૃદયને વૃમ કરવા સારું ? ના, એનાથી તે પોતે જ સંભોગમિત્રના નશામાં ચકચર બન્યો હતો. તેના આ અપરાધની શમા શું કોઈ કાળે પણ હોઈ શકે ખરી ?

સદસા બાલુના ધરમાંથી કોઈક એવું, “ મા ..”

માએ જવાબ આપ્યો, “ કેમ ? શું છે સુધા ? ”

અંદર રહેલ અસ્તિ બોલી, “ બાપુજી કહે છે

કે તારે જનું હોય તો જા, મોટી બેનને જોવાને પણ બાપુજી નહિ આવે...”

પ્રભાસે કહ્યું, “ દયા કરીને ચાલો મા, તમને પણ લાગું...”

માએ કહ્યું, “ ચાલ ત્યારે આવું. મારું મન માનતું નથી, તોપણ ચાલ, દીકરા. ”

ટેકસી આવી. મા બેઠી. માની સાથે સુધા પણ ટેકસીમાં ચડી બેઠી. ધણી થે ના કડી છતાં માની નહિ. “ અમારે મોટી બેનને જોવી નહિ હોય ? ” એ જ ધૂન. સાથે લેવી પડે.

વળી પાછો તે જ બસ્તી મોહોડો, બાલુના ધરની ઘડિયાળમાં ટપ ટપ કરતા અગિયાર વાગ્યા.

પ્રભાસે કહ્યું, “ આ જ ધર. ”

મા ચમકી બેઠી, “ આ શું ધર કહેવાય ? ”

વીણા બંધતી હતી; પાસે બેઠી હારાની મા પંખા વડે પવન ગંભીરી હતી.

પ્રભાસે આવીને કહ્યું, “ પંખો લાવો મારા હાથમાં, એની મા આવી છે, બહેન પણ આવી છે. ”

હારાની માના હાથમાંથી પંખો લઈ પ્રભાસે ધીમેથી બૂમ મારી,—વીણા !

મૂંઝને વીણાએ જવાબ આપ્યો—“ ઉ... ”

પ્રભાસે કહ્યું, “ મા આત્મા છે. ”

વીણાની આંખોની વ્યાકુલ દૃષ્ટિ ! કીચું સ્વરે એ બોલી બેઠી, “ મા ! ”

મા આવી માથા પાસે બેઠી. વીણાનું માથું પોતાના ખોળામાં લોહું. સુધા આવી, રડતી રડતી બોલી, “ મોટી બેન...”

“—સુધા ! આવ બહેન ”

સુધા આવી પાસે બેઠી. વીણા હાથ હાથે કરવા ગઈ પણ કરી શકી નહિ; સુધાએ મોટી બહેનનો હાથ પોતાના બન્ને હાથોમાં પકડી હાથો રાખ્યો. તેની બન્ને આંખોમાંથી અંસુની ધારા ચાલી.

કાંઈના મોઝામાં કાંઈ વાત જ નહિ. મા અને

સુધાની આખેની અનુધારા ખૂટતી જ નહોતી- ખૂટવા માગતી જ નહોતી.

ખહાર રસ્તા ઉપર એક બળગાડી ખટ, ખટ, છડ, છડ, ધડ, ધડ, શબ્દ કરતી ચાલી ગઈ તે પછી એક ટેકસી તીર વેગે બેધુ બેધુ વગાડતી ચાની ગઈ.

ઝોરડામા દીવાલને અટ્ટેની બેડી બેડી હારાની મા દાડમ લાગતી હતો, આજ બપોરે પ્રભાસ એક ટોપલે દાડમ અને અગુર ખરીદી લાઓ હતો.

પ્રભાસના હાથમા પખો હતો પખો હલાવી તે પવન નાખતો હતો અચાનક એની દૃષ્ટિ ઝડપથી બદલાતા જતા વીણાના મેના રંગ તરફ ગઈ.

“શુ દીપ સુગ્રામ છે ?” એ અધડચે રૂધિરેવા અવાજે એ બોલો ઊઠ્યો— “મને તે માફ કર્યું કે નહિ વીણા ? બોલ વીણા ! વીણા, આમ થશે એમ મે ખરેખર ધાર્યું નહોતું, મારો દોષ—”

વીણાએ કાઈ જવાબ આપ્યો નહિ.

એકએક માની અખોમાની અમુ બધે બધે ગયા માએ પ્રભાસ સામુ બેધુ, કહ્યું “તુ ! તુ જ તે ! જા ! જા ! હમણા જ ખહાર નીકળ ચા ધરમાયો ! આ વખતે એની પાસે એની સામે ગદી એનો પરલોક-નીએ જન્મ-હવે અગાડ મા જા !”

આદેશ, કંઈક સ્વર, પ્રભાસનું મો જાણુ ધપ થઈ ગયું, ભયથી તેની છાતી ધડકવા લાગી પખે તેના હાથમાથી નેરથી ખૂટવી લઈ માએ કહ્યું “ખતરનાર ! એના મિછાનાને અગિને ઊંઘ મા ! એને આકીલ મા અહીંથી જા તુ હવે અતડાને એને એની માના ખોળામા સુઈ જવા દે-જે ખોળામા તે જન્મીને રમી હતી જા, નોકળ અહીંથી કૂડ્યું છું !”

નિરાખરે વેત્રાહતની માફક પ્રભાસને ઝોરડામાથી ખહાર નીકળી ગયો. વીણા સાથેના એનો એ ઉદ્ધેઓ મેળાપ.

વધ્યાજના એટલે ગામડાભણી

ત્રી બબલભાઈ મહેતા

હિં હિંદુસ્તાન ઉપર મુસલમાનોની અનેક સવારીઓ આવી અને ગઈ, પણ એથી હિંદના ગામડાના આતરિક વહીવટને કશી ખતેલ ન પડેલી, કારણ માથાનો રાજ બદલાય એથી ગામડાને વહીવટ નહોતો બદલાતો. રાજ સાથે ગામને એટલો જ સંબંધ હતો કે એ વર્ષે વર્ષે અમુક નણી થયેલી રકમ રાજને મોઢી આપે પછી એ હિંદુ ગામ આવે કે મુસલમાન, ગામડાને એથી ફરક પડતો નહિ. એનું તત્ત્વ તો ગામનું પચ જ ચલાવતું ગામે રીખરેલી મૂડી જ એનો વહીવટ કરતા, ગામને જોઈતી ચીજ વસ્તુઓ ગામ જ પેદા

કરી લેતું ત્યારે ગામ બધાય ત્યારે જ ગામને વળદ જોઈએ, કુશાર જોઈશે—સુધાર જોઈશે. છુહાર જોઈશે એ બધો વિચાર કરીને એમને વસા વવામાં આવતું ખેડૂત ખેતી કરીને બધાને પોપે, વસવામા પોતપોતાની કારીગરીથી ખેડૂત તથા ગામના કામ કાંઠે આમ અગસપરસની સદાપથી ગામનું તત્ત્વ બચાવત રીતે અને સુમેળ ચાલતું ગામને કંપડો ગામ જ પતાવતું આમ એકદર આખું ગામ સ્વાય લખી અને બધવ સંપૂર્ણ હતું.

પણ ત્યારથી આ અગેજે આપણે ત્યાં અત્યા, એમણે આપણા ગામડાની આવી બચવધા તોડી ફેંદી

નાખી ગામેગામે એ વ્યવસ્થા શી રીતે તોડી એ હું બતાવું

ગામને મુખી પ્રમ્તનો માણસ હતો અને ગરકારી પગારદાર બનાવી દીધો વાર્ષિક મહેસૂલ ઉપ ગવવાનું પચ્ચના આગેવાનો કરતા તેને અને સગકારી તનારી આગ્યા એમ ગામડે ગામડે બે પગારદાર માણસને રોકીને આ સગરારે પ્રજાની એકમખી અને સગડનને તોડી પાડ્યા આજ સુધી કોઈ અમલદાર આવે ત્યારે મુખી ગામના આગેવાનો સાથે ઊભો રહેતો તેને બદલે હવે અમનદારની સનામો ભરવા લાગ્યો પહેલા અમલદાર નક્કી કરેલી મહેસૂલ લઈ પગારે પણ બીજી કશી દખલ ન કરી શકે, આજે તો ન્યા ને ત્યા અમલદાર જ અમનદાર

બીજી બાલુથી સગકારે કેળવણીનું તત્ત્વ હાથમા લીધું પોતાનું મન્ય સ્વાવવા માટે અગ્રેજી ભણેના કારકુનો ભોઈતા હતા તે કારકુનો પેદા કરવા માડ્યા એ કેળવણી એવી આવી કે જે ભણે એ એનો શુનામ બને નરા ભણેના, સાહેબ સામે મો વપસીને બ્રહ્મા રહે સાહેબ કહે તે સાચુ સાહેબ કરે તે સાચુ સાહેબ કાટ પાટલૂન ને ટોપો પહેરે તો આપણે પણ ટાટ પાટલૂન ને ટોપો પહેરવા સાહેબ માસ ને માઠની ખાવા તો આપણે ય માસ ને માઠની ખાવા દૃઢમા અગ્રેજોનું એટલુ સારુ અને આપણુ એટલુ જગલ્લી એવી ભાવના ભણેનાઓએ પેલા કરી ન્યા ત્યા અગ્રેજોનું અનુરંધ્ય થના લાગ્યુ

અથા અગ્રેજોની માફક ટેનન ખુમી વસાવવા લાગ્યા અથા અગ્રેજોની માફક કવમને ગોદે કમાવા લાગ્યા અથા અગ્રેજોની માફક વગર મહેનતે દુધમ ચનાવવા લાગ્યા આનો ચેપ માન મેટા શહેરોમા જ નહિ પણ ગામડામા પણ ફેલાયો પગિધામ એ આ યુ કે ગામડા તુડવા નાન્યા લોકો શહેર તરફ ઊતર્યા ગામડાનો ખેડૂત ખેતરનો તાપ વે વાગતા શહેરને ડગે ખાવા નીકળી પડ્યો શહેરની હોટેલો, રોંગના નાનક — મિનેમા, શહેરના એવા અનેક મોહક સાધનો અને રંગરંગે ગામડાના ગરીબ લોકોને

લનચાવી લનચાવીને શહેર ભેગા ગવા માડ્યા ગામડાની ખેતી તુડવા લાગી ગામડાના ધધારોજગાર તુડવા લાગ્યા ગામડાની ઉત્પન્ન થતવા લાગી ગામડાના ખર્ચા વધવા લાગ્યા

વિનાયકના ભોગના વાયગ એટલા વાયા કે લોકો જ્ઞાન બુદ્ધીને શહેર તરફ દોડ્યા, પણ ગામડાના એ લોકોને શહેરમા કાર્ડ ખુગસી ટેનન ન મળ્યા શીતળ જાવાની નોઝરી ન મળી એમને તો માથુ ફેગવી નાખે એવી મિનતી ધમાનભરી અને ધૂણીવાળી મજૂરી મળી શહેરના લોકોની ગદગીથી ગધાતી ગટરો અને શેરીઓમા કામ કરવાનું મળ્યુ પણ હવે તો શહેરના રંગરંગનો મોહ એ ગામડાવાને પણ એવો લાગ્યો હતો કે આના એક કપ માટે એ નગરમા પણ કામ કરવા તૈયાર હતો

પગરેશીના મોહમા ફેરીઓના ધધા રોજગાર મધા દુભાગની નાળો ગઈ ગોનાનો ખાણિયો ગયો લુહાગની કોદ ગઈ એ મવાનો ભોમ્મે ખેતી ઉપર પડ્યો સાચા ખેતી કરનાંગ ધટ્યા, પણ ખેતી ઉપર જ આધાર ગખનાંગ વધ્યા આ રીતે ખેડૂત સુસાતો હતો એમા વગી આવી શહેરની ફેશન. આ ને મીગરેટ આજે આત લાખ ગામડાનો દેથ, દિદુસ્તાન, બૂખડી ખાગસ થઈ ગયો છે એના ગસકસ સુસાર્દ સુસાર્દને શહેરમા જળ કે અને ત્યાથી પગદેથી વેપાર અને પગદેથી થનો વાટે પગદેશ જળ છે

આ દિદુસ્તાનને ફરી તાળે કરવો હોય, ફરી સમૃદ્ધ કરવો હોય, તો આપણા ઉપર તૂની પડેના પશ્ચિમના સુધાગમની જગમાથી ઊગરી જતુ નોઈએ. ખોની ફેશનો અને ખોમા પ્રતોક્તોમાથી અગી જતુ નોઈએ આમ કરતુ હોય તો આપણા મન પાપ થરોના ધધારોજગાર, આ જાળી મરવા પડેલી ખેતી ફરી સડવન કરી નોઈએ આપણા રેડિયાને ફરી શુજતો કરવો નોઈએ આપણા બધાની દટિ શહેર તરફ વળી ગઈ છે તેને ફરી ગામડા તરફ વાગવી નોઈએ અને ગામડાને પાણુ પડેલા દતુ એતુ સ્વાવધખી અને સ્વથ સપૂર્ણ બનાવતુ નોઈએ એ

કપડા પહેરતા શીખવે, કપડા ધોતા શીખવે, દાતડુ કપાતા શીખવે, નખ કાપતા શીખવે

પછી આવે શાળાની સ્વચ્છતા વિદ્યાર્થીને સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થાની એક એવી ટેવ પાડી દેવી જોઈએ કે એનાથી અનુષ્ઠાને પશુ કચરા કચરાની ટોપની સિવાય બીજા ન ખાય નહિ એનાથી અનુષ્ઠાને પશુ ગમે ત્યાં શુભાય નહિ એનાથી અનુષ્ઠાને પશુ કેઈ સ્ત્રીએ એના નિશ્ચિત સ્થાનથી બીજા મુકાય નહિ

પણ આપણુ કહેવા માટે તો શિક્ષકે મનુ જહેમત ઉઠાવવી પડે. તો એટલી દૃઢ સુરી આપણ વધીય કે જ્યાં સુધી ગાળ ની આ ટેવોગા સુરાગ ન થાય, એને એસતા જાના કે બોલતા ચાલતા ન આવડે, એને પાણી ઢોળાયા વિના પાણી પીના ન આવડે એને પહેરણુ કે કપડાના બાજુ બોડતા ઉઠાડતા ન આવડે ત્યાં સુરી કહો બાગબગી કે એના આક બને ખાડામાં પડી જતા.

આમાં અડચણો પણ આવશે ગામડામાં પાણીની અગવડ હશે, ગરીબ લોકોને પગડો અભાવ હશે ત્યાં સાણુ કપ થી કાઢશે કે કોઈ માયાપ કામ આડે બાળકને નવકાવશે ધોવકાવશે પણ નહિ પણ આ મધી અગવડો અને અડચણોનો સામનો કરશે તથા ઉકેલ કાઢશે એમાં જ વડી ગોઠનાના શિક્ષણની ક્ષમગી છે જગ જણાય ત્યાં શિક્ષક પોને બાગકને નવકાવશે, પોતે કપડા ધોઈ આપશે અને ગામના ઉત્સાહી બાઈઓની મદદથી પોતે જ એવી વ્યવસ્થા ઠબી કરશે કે આવી ગામતમાં આવતી મુશ્કેલીઓનો એ તોડ કાઢી શકે

શિક્ષકના દિવસમાં આતુ મદદો તા માફ ખૂંચી મળે દશે, સમાજની પ્રગતિમાં મળેપ જ સતી દશે તો જ એ આ કામમાં આટલો પ્રાણુ કેડી શકાશે છે અને તો જ એ શાળામાં અને વિદ્યાર્થીઓમાં સ્વચ્છતાની આ ભાવના પેદા કરી શકવાનો છે,

એક વખત આપણુ વાતાવરણુ પેદા થયુ પછી પણ કામ મહેન બની જાય છે આ વાતાવરણુની અસર ગામતોડા ઉપર પડ્યા વિના રહેતી નથી

એમનુ છવન અને ગહેણીકણી આટલા વખતમાં પડેલા કળા વધારે સ્વચ્છ મન્યા જ હોય છે.

આ પછી આવે છે આગણુ અને શેરીની સ્વચ્છતાની વાત એ કામની શરૂઆત પગ નને જ કળાની હોય છે. શિક્ષક અને વિદ્યાર્થીઓ પોતે પોતાના અગણુ અને વાળી લેવાનો આગ્રહ ગમે, વખત જતા ખાસ પ્રમગાએ પ્રામસદ્ધાર્થનો કાર્યક્રમ પણ ગોઠી શકાય એમાં ગામના કેટલાક પ્રતિષ્ઠિત લોકો પણ ભળશે અને લોકોમાં પોતાનું ગામ સ્વચ્છ ગમવાની ભાવના ગમશે.

વિદ્યાર્થી અને શિક્ષકો અવાકિયે એ- દિવસ પ્રામસદ્ધાર્થ પાછળ ગોકેવે તો આ વિષ્ટ પ્રશ્નો ઉકેલ આવી જાય છે શરૂ હોય ત્યાં ગામતોડાને સમગ્રવો ગામના ભગીઓ પાસે ગામની શેરીઓ સ્વચ્છ કળાની વ્યવસ્થા પણ ઠબી કરાવી શકાય આવી વ્યવસ્થા ઠબી થાય છતાં વખતોવખત વિદ્યાર્થીઓ તથા શિક્ષકોએ જનને પ્રામસદ્ધાર્થ કળાના કાલક્રમે તો ગો વધા જ જોઈએ એ વખતે ગામના જાહેર કૂવા તળાવો તથા રમનાના ઊંડા ચીના મુધારી શાય આપુ આને તો જ પ્રગળા સ્વચ્છતાની ભવના મળમ ટમવી શકાય તો જ પ્રગળો પ્રેમ છતી શકાય, અને તો જ પ્રગળા મદકી બોહી કળાની ટેવ પડે

આ પછી આવે છે સુનગડીઓ અને જાગડોનો સવાન પશુ ભાગ અનુભવથી દુખાનગી આપુ છુ કે સાળા ગામતોડા પાસે આપણુ કરાવી શકે દશે પછી સુનગડી અને જાગડોનો સવાય એમને માટે બહુ સહેલો થઈ પડશે સાળાએ સાળાપૂતી તો આ જવ થા મનુ વધવી ઠબી પડી સીધી દશે વિદ્યાર્થી ગમે ત્યાં પેશામ નવા બેને એ તે આને જ નહિ

આ કામને દું ગમતમ્મ કેમવળી મનુ છુ. ગામના જાગડો આ ગમતમ્મ કેમવળી આપવા જતા એ આ જાગ વહેવા મોડા સિખવય તો એથી શિક્ષક ગમતમ્મ નહિ જોઈએ ગામતોડાને

ને આપણે આ કામનું મહત્વ ઠરાવી શક્યા હોઈશું તો એ દલી આનો દેવ કરવાના નથી કારણ આ સવાય તો આખા ગામના આરામનો છે આટલી કળવણીથી ગામે દવાદારના સેક્રેટ રૂપિસ બચાયા હશે, ભવિષ્યના વાગસાચા નવું તેજ પેદા કરી દશે અને આથી પણ વધુ તેજ પેદા કરવું હોય તો શાળાના વિદ્યાર્થીઓની શારીરિક તપાસ કરાવી એના યોગ્ય ધનાને લેવડાવવા નોંધ એ ચોખ્ખી દવા અને પ્રમશમા રમતો રમવી ખેતરમા જઈ તકમામા કામ કરવું અને પૌષ્ટિક ખોગક મેળવવો એ આરામનાં મહત્વના આગે છે

અને છે હું કેવું કેળવણીના ખાનાએ પણ આજની ગામડાની ગિયતિમા આ રચનાત્મક કેળવણીને આવકારી લેવી નોંધ એ આજના નાના ગામડા માટે તો હું આને જ પાયાની કેળવણી કહું અને શિક્ષક ને નવી કેળવણીની શરૂઆત આ રીતે કરે તો હું એને કેળવણીની ક્રાંતિના પહેલા પગથિયા તરીકે આવડુ

વર્ધાકેળવણીમાં પ્રવાસ-પર્ફેટનનું સ્થાન

વર્ધા કેળવણીનું એક મહત્વનું અંગ તે પ્રત્યક્ષ કેળવણી જે યાન પ્રત્યક્ષ આપી શકાય તે માત્ર વાર્તાથી ન આપવું આથી પ્રવાસ અને પર્ફેટન કેળવણીની દૃષ્ટિએ બહુ મહત્વના સાધનો ગણાયા છે

બધો વખત એક જ કામ કરવાથી આવેલો કટાણો આવા નવા મર્ચકમથી બીડી ગય છે પ્રવાસ અને પર્ફેટનમાં કુરતી તથા બીજી નવી નવી વસ્તુઓ નેવા જાણવાની મજાવાથી વિદ્યાર્થીઓનો રસ જળવાઈ રહે છે, અને જે કાંઈ જાન આવવામા આવે છે તેની વિદ્યાર્થીઓ ઉપર સચેત છાપ પડે છે

પ્રવાસ તો બહુ લોકો કરે છે વેપારીઓ કરે છે, યાત્રાળુઓ મેં છે લિખારીઓ મેં છે પણ એ બધા પ્રવાસ જુદા અને આપણો પ્રવાસ જુદો આપણો પ્રવાસ તો કેળવણી માટેનો પ્રવાસ હશે

એટલે ફાવે ત્યાં દોડ્યા જવું અને દોડ્યા આવવું એનું નહિ હોય જેમ બધા આખો મીંચોને ફેરે છે એમ ફરવાનું નહિ હોય આપણી ખાને તો પ્રવચ શરૂ કરતાં પહેલા જ શુ જોવું છે અને મેં રીતે જોવું છે એની ખાસ દૃષ્ટિ હશે એ દૃષ્ટિ વિદ્યાર્થીઓને પણ આપવામા આવી હશે મુસાફરી તો રેનવેની પણ થાય મોટરની પણ થાય, ગાડાની પણ થાય પણ અગાસની દૃષ્ટિએ હું પેલ મુસાફરી સર્વિસ ગણુ છું પેની મુસાફરીઓ તો ઝડપથી જવાની અને ઝડપથી નિરીક્ષણ મી યાન કેળવવાની મુસાફરી છે

આવા પ્રવાસના પણ અનેક પ્રકારો હોય છે સાવ નાના બાળકોની મુસાફરી ગામમા જ થશે ગામના મુખ્ય મુખ્ય ગરતાઓ, જાહેર મકાનો કૂવા તળાવો, કુભારનો ચાક લુહારની કોઠા ધાથીની ધાણી, જુદા જુદા લાસાઓ, મકાનોની બાવલો વગેરે વગેરે એક જ વસ્તુ બતાવવામા પણ જુદી જુદી દૃષ્ટિ હશે નાના વિદ્યાર્થી લુહારની ધમણ સથે બીમાથી નીકળના તડ તડ તણુખા નેશે ગામના તળાવમા બૂસમ મારતા બાળકો અને પાણી ભરતા લોકો નેશે જ્યારે એ જ દરમ મોટા વિદ્યાર્થી જુદી રીતે નેશે એ જુદાગને પડેના કેવું કામ મળતું હશે કેવું મળે છે કે કામ જોણું મળે છે એનું મરણ પરદેશથી લેધાર આવતી લોકાની અનેક વસ્તુઓ છે એની શોધ કરશે તળાવમા એક જ જગ્યાએ લોકો કંપડા ધુએ છે, એક જ જગ્યાએ બહેનો પીવાનું પાણી ભરે છે, અને એક જ જગ્યાએ બાળકો નંદાય છે અને દોર છાણુ-મૂતર કરે છે એ બરામર નથી આપણે તળાવનો ઉપયોગ તો કરીએ પણ એનો જોવારો સાફ રાખેતા એ ફરજ આપણી છે આણુ આણુ જાણુરો આ તો મેં બે ઉદાહરણ આપ્યાં, પણ આવી તો અનેક વસ્તુઓ નેવા મળે અને જુદી જુદી ક્રેણીના વિદ્યાર્થીઓ માટે એ જોવાની દૃષ્ટિઓ પણ અનેક હોવી નોંધ એ પ્રવાસ મરાવનાર શિક્ષક પાસે રજૂ દૃષ્ટિ હોવી નોંધ એ કે મ્યા વિદ્યાર્થીને માટે શુ બતાવવું છે એને પોતાને રજૂ સમજી

હોવી જોઈએ, કે કઈ કઈ વસ્તુઓ ગામની જરૂરિયાતો છે અને કઈ કઈ વસ્તુઓ ગામની બહીરો અને ગામના લગ્નસ્થાનો છે

એથી આગળ વધીએ તો ગામની આબુમાબુના દમ ગાઉ સુધીના ગામોનો પ્રવાસ ગોઠવી શકાય નહીંકના જેવા જેવા સ્થળોનો પ્રવાસ ગોઠવી શકાય પણ એ બધા પાછળ દષ્ટિ હોવી જોઈએ

પ્રવાસ દરમિયાન ભગોળનું જ્ઞાન આપી શકાય પ્રાણીશાસ્ત્રનું આપી શકાય વનસ્પતિશાસ્ત્રનું આપી શકાય પણ એ બધું સ્વાભાવિક ક્રમે અને જીવનમાં ઉપયોગી હોય એ ધોરણે જ અપાયું જોઈએ માત્ર માહિતી આપી દેવા ખાતર બધું જતાવવાનું ન હોય પ્રવાસ માગ્નત કુદરત સાથેનો સંબંધ જીવતા કરી શકાય કુદરત અને ઈશ્વરની મદદતાનો ખ્યાલ આપી શકાય, એટલું જ નહિ પણ દેશનો કના-કારીગરી અને દેશનું દાગિર પલ્લુ જતાવી શકાય. પ્રવાસ વખતે કેઈ શાસ્ત્ર એમત મ્યે બેસી શાંતિની મત મચાય, ગીત ભજન ગવાય, વાતવાર્તા કહેવાય લીંગડી-પીપળી મચાય આ વખતે બાળકો ઉપરનો લજીતરનો બધો બોલો હડી ગયો હોય છે એમને તમે હલ્લમ બનરી જાણ એવી વાર્તા અહીં કહી શકો

આવા પ્રવાસથી બાળકમાંથી સકુચિત ભાવના તો અગણપણે નીકળી જાય છે દરેકને એમ થાય છે કે આપણે બાઈ છીએ દરેક એક બીજાને મદદ કરતો થાય છે દરેક એક બીજાને વડુ ઓળખતો થાય છે એટલું જ નહિ પણ મુસાફરી કેમ કરવી શું શું સાધનો રાખવા, કેમ બોલવું કેમ ચાલવું, અમર્યા સાથે કેમ વર્તવું—આની જીવનમાં બહુ અગત્યની અને જીવનને ધડનારી વસ્તુઓ વિદ્યાર્થી પ્રવાસ-પર્યટનમાંથી મેળવી શકે છે

આપણું તળાવ, આપણું કૂવો આપણું મસ્તા, આપણું ગામ, આપણું દેશ, એ બધી ભવના એનામાં જાગે છે એ બધા સી રીતે સાફ સ્પષ્ટ અને સમૃદ્ધ બનાવવા એના એને વિચાર આવે છે, ગામનું અજ્ઞાન ગામની મદદ, ગામની મદદથી-થી, ગામની દેવો એ બધું એની નજી સામે તરવે છે

અને એમાં કાઈકે કાઈકે કરી નાખવાનું એને મન થઈ જાય છે

પણ આ બધાનો આધાર શિક્ષક ઉપર હોય છે શિક્ષકમાં જ્ઞાન હશે, શિક્ષકમાં ભાવના હશે, શિક્ષકમાં સંસ્કૃતિ હશે અને શિક્ષકમાં કાઈકે કરવાની તમન્ના હશે તો જ એ આ બધું વિદ્યાર્થીમાં જગાડી શકનારો છે એટલું ચોક્કસ છે કે પ્રવાસ અને પર્યટન એ જ્ઞાન આપવાનું બહુ મસિક અને બહુ આવશ્યક સાધન છે વિદ્યાર્થી તેમ જ શિક્ષકમાં એ સામાજિક ભાવના ખીનવે છે, દૈનિક લાવે છે, અને જીવનમાં નવો રસ નવો આનંદ તમા નવી તાજગી પૂરે છે

વર્ધા કેળવણી માટે શિક્ષક જોઈએ.

વર્ધા કેળવણીનો શિક્ષક એટલે જીવનની કેળવણીનો શિક્ષક ખરું જોતા કેળવણી એટલે જ જીવનની કેળવણી પણ આજે એ અર્થ લુપ્ત થયો છે એટલે તો આ વર્ધા કેળવણીની ઉત્પત્તિ થઈ કેળવણી લેવાનો દેવ એક જ હોઈ શકે કે કેળવણી લઈને માણસ માણસાઈ કેળવે પણ આજે સમાજમાં ભોગપ્રધાન સંસ્કૃતિનું એક એવું જાણ્યું મોજી આ યુ છે કે એના પ્રવાસમાં માણસની માણસાઈ જ તણાઈ જવા બેસી છે અને જો એ પ્રવાસને રાખવામાં ન આવે તો આખા માણસ જ તણાઈ જાય તેમ છે આ પ્રવાસમાં ભોગપુ એ વર્ધા યોજનાનો હેતુ છે એટલે વર્ધા યોજના પ્રમાણે કામ કરનાર શિક્ષકને પ્રથમ તો આ ભોગપ્રધાન સંસ્કૃતિ અને એને યોગ્ય કેળવણી વિશે સૂચ પે. થવી જોઈએ

કે.૧ પણ માણસ જોઈ શકે તેમ છે કે આજના લજીતરથી માણસની ઇચ્છાઓ અને જરૂરિયાતો વધી છે પણ એ ઇચ્છાઓ અને જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવાની એનામાં તાકત વધી નથી માણસનો મોજીમાં ખૂબ વધ્યો છે પણ એ મોજી મોજી પૂરો પાડવા માટે હાથમાં ચલાવવાની એની આવડત વધી નથી પગિણામે માણસ પાવ-લળી સ્વભાવની નો શુભામ બન્યો છે, એટલું જ નહિ પણ શુભામદયાને કારણે સમાજમાં જેટલા

અવગણ આવી શકે એ બધા આજે આપણા સમાજમાં ધર કરી રહ્યા છે આશુનામી માનસમાંથી ઊગરવા માટે અને સ્વાવનની બનવા માટે વર્ધાયોજનામાં હાથપગની કેળવણીને આટલું મહત્વનું સ્થાન આપવામાં આયુ છે

આનુ કેળવણીએ જાતમહેનત પ્રત્યે સૂચ અને શરમ પેદા કરી છે ત્યારે વર્ધાયોજના જાતમહેનત માટે આદર અને શ્રદ્ધા પેદા કરવા માગે છે આણુ કેળવણીએ પાઠકુ એટલું સાડુ અને આપણુ એટલું ખોટું એવી તેજેવધ કરનારી ભાવના જગાડી છે, ત્યારે વર્ધાયોજના આપણા ગ્રામકેલોગોને સજીવન કરી સ્વાવનની અને સ્વય સપૂર્ણ ગ્રામજીવન ધરવા માગે છે

વર્ધાયોજના શિક્ષક માત્ર ઉલોગમાં માનનારો નહિ પણ જાતે ઉલોગ કરનારો ગીણી છુદ્ધિ વાપરીને ઉલોગમાં સુધારાનધારા કરનારો, ઉલોગને ઉત્પાદક બનાવનારો અને ઉલોગ વિષે ખીજમાં આદર અને રસ પેદા કરનારો હોવો જોઈએ

એને એ વાતનો રાષ્ટ્ર ખ્યાન હોવો જોઈએ કે કેળવણી માત્ર તોફરી કે પેસા માટે નથી પણ જીવનના ધડતર માટે છે જો એ આટલું સમજતો હશે તો જીવન સાથે સખધ ધરાવતી ધણી વસ્તુઓ કેળવણીમાં ઉમેરાઈ જશે અને જીવન સાથે બહુ સખધ ન હોય એવી ધણી વસ્તુઓ આપે આપ ખરી પાશી પછી પ્રાથમિક કેળવણીમાં ગણેજીનો મોહ નહિ રહે એટલું જ નહિ પણ જો મધ્ય શીખ વવાતુ હશે એ પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ અગર પ્રદર્શિ કારી શીખવવાનો આગ્રહ આપેઆપ જન્મશે

આજ સુધી કેટલું જ અરવાલ વિક લખ્યતર બાણાવવા માટે શિક્ષક ધાકધમકી અને શિક્ષાનો આશ્રય લેતો વર્ધાયોજનાનો શિક્ષક સમજણ અને પ્રેમમાં માનવાવાગો હશે એને શ્રદ્ધા હશે કે કલ્પા કરતા કરી ખતાવવામાં વધારે શિક્ષક રહેતુ છે, આ જ સમજણુથી પોને લતે અધૂરો હોય પણ બાળક એના આચરણુનું અનુકરણ કરવાતુ છે એ ખપાણ અને જવાબતારી એને સતત ગમતો ગમશે,

એટલું જ નહિ પણ શિક્ષક બાળક પાસે પણ પેને જોવો હશે એવો જ દેખાવાનો પ્રવન મજે શુદ્ધ ચાગ્રિય એ જ વર્ધાયોજનાનો શિક્ષકની ચાવી છે

વર્ધાયોજનાનો શિક્ષકમાં બીજું મહત્વનું તત્ત્વ એ હોતુ જોઈએ કે સામાન્ય આમ જનતા અને ખાસ કરીને વિદ્યાર્થીઓ માટે એના દિનમાં વડેનો પ્રેમનો ઝરો હોવો જોઈએ આમ હશે ત્યાં આજની માફક શાળા અને શિક્ષક સામાન્ય સમાજથી અખટ નહિ બની ત્યાં શિક્ષકની રહેણી ણી ને પ્રદેશમાં એ કામ કરતો હોય એ પ્રદેશને છાજે તેવી સદર્ધ અને સયમવાણી હોવી જોઈએ એટલું જ નહિ પણ આખા ગામનું સુખદુઃખ એ શિક્ષક અને શાળાનું સુખદુઃખ બનતુ જોઈએ આવી ધારા માથો માનાપતો બોલે વધારે એવા નહિ પણ મ. રૂપ આપ એવા બાળકો પાકવાના અને માનાપ પણ આવી શાળા અને શિક્ષકમાં ઊંડો રસ ધરાવવામાં આવો શિક્ષક ગામનેકિનો માત્ર પ્રેમપાત્ર નહિ પણ સામજીવનનો સચાવક અને ગામનેકિનો માર્ગ દર્શક બનશે

આજનો શિક્ષક એની શાળા મેલેજમાં ભણતી મજનતા બાગો તાળા મારી એડો હોય છે એથી નથી થતો એવા જાનના નવો ઉમેરો કે નથી આવતો એના જીવનમાં નવસર્જનનો આનંદ વર્ધાયોજનાનો શિક્ષક દેશ અને દુનિયાના તાજામાં તાજા બનવો કે શોધાથી પરિચિત હોવો જોઈએ મધ્ય શરૂઆતમાં શિક્ષક આ બધું ન જાણતો હોય પણ એ બધું બંધુવાની એક પણ તક તો એણે ન જ જવા દેશે જોઈએ જરૂર પડે પોનાના જીવનમાં ફેરફાર સ્વયની પણ એણે તૈયારી ગમતી જોઈએ એનું સામાન્ય જાન જાણેજી હોતુ જોઈએ એટલું જ નહિ પણ જે વિષય એ શીખવવા ભેમે એનો જોડો અખવાસ હોવો જોઈએ તો જ એ ઉલોગ લખ્યતર અને જીવન-આ ત્રણનો સંધ સાધી રાષ્ટ્રે શિક્ષકે વિદ્યાર્થીમાં મારતા મગીને મોટાભાઈ તની રહેતુ ગઈ અને શીખવતી વખતે તો જે બુધિમદ્ધે બાળક હોય એટલો નીચે શિક્ષક ઊતરી શકે તો જ એ પોતાના જાનથી વિદ્યાર્થીને બનાવી યકશે

બાળકને સ્વચ્છ બનાવવું હશે તો શિક્ષકે સ્વચ્છ બનવું પડશે. બાળકને સેવાભાવના આપવી હશે તો શિક્ષકે સેવાભાવી બનવું પડશે, અને બાળકમાં સ્વદેશ-પ્રેમની જ્યોત પ્રગટાવવી હશે તો શિક્ષકમાં પણ જીવોત-જગતો સ્વદેશપ્રેમ સળગતો હોવો જોઈશે.

દૂકમાં વર્ધા કેળવણીનો આદર્શ શિક્ષક એટલે સમાજજીવનને અને સમાજના ભાવિને ધડનારો હિતમ સમાજસેવક. એના જીવનનું દરેક કાર્થ સમાજ માટે પ્રેરણા મૂકનારું અને સમાજને બીજે ચડાવનારું હોવું ને જોઈએ-બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો ગાંધીજીના અદિસક સિદ્ધાંતો પ્રમાણે ચાલનારો એક સાચો સામસેવક.

વર્ધા શિક્ષકના આ આદર્શ વાંચીને કાર્થએ ગજારાઈ જવાની જરૂર નથી. વર્ધા શિક્ષકમાં જોઈતાં શુભો અને આવડત બંને આ જ ક્ષેત્રે આપણામાં ન આવી જાય, પણ ખરેખર જો આપણે વર્ધા શિક્ષક થવા ઇચ્છતા હોઈએ, સમાજની એકે મદદન પુનર્જનનામાં આપણે પણ દિરસો હોવો જોઈએ એમ

માનતા હોઈએ તો ઉપરના આદર્શને નજર સમક્ષ રાખીને આપણે પ્રમાણિક પ્રયત્નો તો શરૂ કરી દેવા જ જોઈએ.

વર્ધા શિક્ષકની શાળામાં ત્રણ ચાર મહિનામાં નીચેના દેખીતા ફેરફારો તો થવા જોઈએ:

૧. વિદ્યાર્થી શાળા અને ગામ વધુ સ્વચ્છ બન્યાં હોય, એમનામાં સ્વચ્છતાની ભાવના ખીસવા લાગી હોય,
૨. શિક્ષક અને વિદ્યાર્થી ભણુનરમાં રોજ નવો નવો આનંદ લૂંટતા હોય,
૩. ગામલોકો કાંઈક સાડું થઈ રહ્યાં છે એવી ભાવના અનુભવતા હોય અને પ્રયોગમાં સામ આપવા લાગ્યા હોય,
૪. ગામમાં ખાદો-રેટિયા અને ગ્રામ-ઉદ્યોગનું વાતાવરણ દિવસે દિવસે વધતું જતું હોય,
૫. વિદ્યાર્થીઓ તેમ જ ગામલોકો મંદી ભાષા, મંદી રેલો અને વ્યસનોમાંથી છૂટતા જતા હોય,
૬. આખા ગામનું વાતાવરણ અદ્ભુત હોય.

સમાજવાદની દષ્ટિ અને વ્યાપ્તિ

ડૉ. મદ્દાલિ સીતારામ જૈન

સમાજવાદનો હેતુ છે સમાજની વર્તમાન પરિસ્થિતિમાં પડેલા કાવચો. શરૂઆતમાં તે સમાજના આધારને વિરુદ્ધ અને રાજસત્તાના ક્ષેત્રને વિશેષ વ્યાપક કરનાર સુધારક આદોલનના રૂપમાં આવેલ. હજી ગઈ કાલ સુધી એવો રિથિત પ્રવર્તતો હતો કે જ્યાં સમાજનું કામ પૂરું થતું ત્યાંથી રાજસત્તાના કર્તવ્યની શરૂઆત થતી વ્યક્તિનાં અન્ન-વસ્ત્રો બદોજરત કરવો અને એનાં આરામ અને સુખની ચિંતા રાખવી એ સમાજનું કામ હતું. પણ ધીરે ધીરે આ કામનો ભાર રાજસત્તા ઉપર નાખી દેવામાં આવ્યો. રાજ્ય ઉપર

આ બોલો નહોતો ત્યાં સુધી રાજનું કામ લોકોનું રક્ષણ કરવું અને ને માટેના ખર્ચને પહોંચી વળવા કર ઉદ્યમનો એ હતું. હવે તો પ્રજાની શાંતિ અને સુખવસ્થા ઉપરાંત રાજને માથે એકારી દૂર કરવાની ફરજ પણ આવી પડી છે. આજ સુધી અધિકાર સમજીને લોકોને જે વસ્તુ માટે ચળવળો કરવી પડતી અને રાજ્યને તે મંજૂર કરવાની ફરજ પડતી તે જ વસ્તુ હવે રાજ્યે પોતે જ કર્તવ્યરૂપ માની કરવી પડશે. એને માટે પછી લોકો કંઈ દિલચાસ કરે કે ન કરે. આનો અર્થ એ કે શરૂઆતમાં જે સિદ્ધાંત કાર્થ ચળવળો પ્રેરક હોય અને દેશમાં અશાંતિ

લાવનાર મનાય ને આગળ જતા આપણુ સાધ્ય બની જાય અને સમગ્રને માટે નિવાસ-તત્ત્વરૂપ બની જાય ઉદાહરણુ માટે આજની ગજસલાનું જ સ્વરૂપ જોઈએ સમાજમા જે વિસ્મતાઓ અને અન્યાય દેનારો રહ્યા છે તેને દાળવા અનાયાશ્રમે, હોમિયનો વનિતા-વિદ્યાઓ, અશકતોને પોષવાને માટે જીવન બડાવેલા દવાખાના, મક્કત શિક્ષણુ સાર્વજનિક વીમાઓ, પ્રસૂતિગૃહો અને બાનાશ્રમે હવાદિની વ્યવસ્થા રાજ્યે કરેલી પડે છે પણ આ બધું એટલે છે શું ? પૈસાદારો અને સાધનસંપન્ન લોકો તરફ વેગથી ધસ્યા જતા સુખપ્રવાહને ખાળી તેની કુટિ અનુભવતા લોકો તરફ તે વાળવાના માર્ગો જ છે આ પ્રવાહ કરૂંપે વગતો હશે કે દાનરૂંપે વગતો હશે પણ જમીનદારો અને વેપારી ઓની સમૃદ્ધિ સૂઝ ઉદ્ભવવાન શરૂ થઈ જશે અને રાત દિવસ શ્રમ કરતા થે ભૂખે ચરતા કારી ઝરો જ છે

એ જ રીતે વહાણના કોઈ માણસને સરકારી પ્રકાશ મળી શકેતો હોય તો પોતાના જીવને જોખમે વહાણને સમુદ્રમા સનામત રાખતા મદદ કરવામા વીઠાયેલા અનાસીને તે આહારી છે

અને એક ઉદ્યોગમા સફળતા મળવાને પરિણામે કોઈ મિત્રમાનિક એક ઉદ્યોગને તેતા બનતો હોય તો તેતા પણ કારખાનામા ગતદિવસ લોકોનુ પાણી બનાવનાર યત્ર પર મમ કરતા, મજૂરને લાગે જતર છે એની પાસે મિત્રમાલેકની શક્તિ તો તુણ બરાબર છે એટલે આમ જમીનદાર વેપારી, ઉદ્યોગપતિ કે વહાણનો માનિક એ બધા લોકોના પરિશ્રમે મોટા અને છે કે જેમને પોતાના કામમા કાશ મળી નાખતા છતાં કૂલર મિત્રમા જેવું જીવન મુજબ પડે છે આનુ જોઈને સ્વભાવિ રીતે જ કોઈ સમાજવાદી હૃદયમા પ્રજા જાડે કે આ બધું કયા સુધી ચાલવું રહેશે ? આ નિયંત્રક શરીરો ધનવાનોના આપ્યા કુકા પર કયા સુધી જીવ્યા કરશે ? કયા સુધી લાકડા ફાડી ફાડી પાણી સીંચી સીંચી આ શ્રમજીવીઓ પોતાના દિવસો કાઢશે કે જે અવરધામાં નથી એમની પાસે પોતાનું

કહેવા જેવું બૂખડું કે નથી સારી રીતે નહાવા પોષવાનો સમય કે સગવડ ?

આ પ્રશ્નો મથાર્થ છે હિંદુસ્તાનમા આ પ્રશ્નો પુઠાય છે ત્યારે એમા જો કે વારતવિમ્તા એટલી નથી હોતી પણ એ મૂકવે છે ખગ હિંદુસ્તાનમા લગભગ પશ્ચિમનુ અનુકરણ જ થાય છે અહીં આપણે એ પશ્ચિમની ગભીર અશાન્તિની નકલ શ્રીએ છીએ અને ઉપગત એના ઉકેલ માટે નિરર્થક નીવડેલા ઉપાયો અજમાવીએ છીએ

આપણે બારીકાથી જોયું તો સ્પષ્ટ જણાયે કે આપણી દરેક મોગી હિંન્યાસ પશ્ચિમની જૂની દિવ ચાલનુ નિષ્પ્રાણુ અને નકામુ અનુકરણ માત્ર હોય છે કેમ તે જોઈએ

ઈંગ્લેન્ડમા યત્રયુગ આગમી સદીના અતમમાં થયો તેની સાથોસાથ અર્થશાસ્ત્રે પણ દેશની ગજશાન્તિમા એક મદદરતુ સ્થાન મેળવી લીધું, અને ન્યા પ્રથમ તે રાજનીતિને દોરનારુ તત્ત્વ હતું ત્યાં જોતજોતામા રાજનીતિનુ સાધ્ય બનવું મધુ આ માર્ગમા તે જે જે તત્ત્વકાઓમાથી પસાર થતું મધુ તેની તેની વિજનો હગ્ગેડના કલિદાસમા સ્પષ્ટ જોવા મળે છે આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે જ્યારે આપણે હિંદના ઔદ્યોગિક ઉત્પત્તિદાસને જોઈએ છીએ ત્યારે તેમા પણ એ જ તત્ત્વકાઓને જોવા મળે પડેછે છીએ સૌકામા ઈંગ્લેન્ડમા વિનિતપક્ષ અથવા તો બીજા સમ્પ્રદાયો વ્યાપાર-સ્વાતંત્રતા દામી સત્તા ધારી બન્યા પરિણામે રાજ્યાધિકારીઓ પણ સોવેક્ષીથી આર્થિક હંફતી લાપ મા બોનવા લાગ્યા અને જેમ જેમ દેશને ઔદ્યોગિક વિકાસ ધનો ગયો તેમ તેમ મધ્યમવર્ગના હાથમા ગજસત્તા આવતી ગઈ અને પરચૂરણ માનવા વેપારીની રિશતિમાથી ચડતા જઈ જ્યામધ માયના વેપારીની પ્રતિષ્ઠા મેળવી લીધી અને ત્યારે દેશની રાજનીતિ ઉપર પણ એની અસર પાડવા લાગી એમણે પોતાનું એક સ્વતંત્ર રાજદારી મડળ બનાવી લીધું અને ૧૮૩૨ની સાલમા એમણે પોતાના મતાધિકારને પણ ઠીક ઠીક વ્યાપક બનાવી દીધો આ જ વર્ષમા " માર્શર એક્ટ

ઓફ ઇન્ડિયા' મજૂર થયેનો કે જે અનુચીત હિંદમાં હિંદીઓ અને અંગ્રેજોને સમાન દક્ષ આપવામાં આવી આગળ જતા સને ૧૯૫૭માં ઇંગ્લાંડમાં ઓછામાં ઓછા મોટા મોટા ઔદ્યોગિક કેન્દ્રોના મજૂરોએ તો મતાધિકારની માગણીઓ રજૂ કરી જ દીધી હતી એજ વર્ષમાં દિલ્લે અંગ્રેજી દફતરને ઉખેડી નાખવાની કોશિશ કરી પણ તે નિષ્ફળ જતાં એ રફૂમતની પદ્ધતિ વધુ મજબૂત નવાવવામાં આવી આ ૫૭ી ઇંગ્લાંડમાં ખેતી ઉપર માત્ર કુનાગરોનો વાગે અથવા એમણે ૧૯૮૪ની સાનમાં પોતાને માટે નાગરિક — અધિકાર પ્રાપ્ત કરી લીધા અહીં દિલ્લમાં લગભગ એજ અગત્યમાં (ઈ સ ૧૯૮૫માં) રાષ્ટ્રીય મહાસભાનો જન્મ થયો સન ૧૯૫૭માં ગણિયાએ સમાજવાદી સત્તાની સ્થાપના કરી એજ વખતે દિલ્લમાં 'હોમરૂલ' ની માગણી રજૂ થઈ અને ૧૯૨૮ સુધીમાં સ્વગતને અધિકાર પ્રસ્થાપિત થયો આમ જ્યારે એક બાજુ ઇંગ્લાંડ સાચી લોકસત્તા તરફ વેગથી આગળ વધતું દેખાય છે ત્યારે દિલ્લ શુઆબીમાંથી મક્તિ મેળવવાનો ધીમે ધીમે પ્રયત્ન કરતું દેખાય છે આમ દિલ્લી રાજનૈતિક દિલ્લયાન મુશ્કેલી તરફલીન આર્થિક દિલ્લયાલની ખોલે પ્રતિક્રિયા જ છે જે વખતે ઇંગ્લેંડ વેગથી પોતાના અર્થશાસ્ત્રમાં અસરકારક ફેરફારો કરતું જાય છે ત્યારે દિલ્લ મહાગણી વિમ્બોરિયાના સમયની મધ્યયુગી જૂની ગતિનીતિમાં જ અટવાયા કરે છે

આવી સ્થિતિમાં આપણે જે રણિયાની મુક્તિજયા સાલગીને મુગ્ધ બની જતા હોઈએ તો આશ્ચર્ય નથી પણ કેવળ નકનિયા વૃત્તિથી માત્ર નહિ આને ઇંગ્લેંડનો સમાજવાદ દિલ્લમાં તાત્કાલ જન્મેલા ઉદ્યોગવાદના જુ મોની પ્રતિક્રિયા જ છે અને ગણિયાને સામ્યવાદ સંક્રાંતિના નિરુકુશ સાસનનું અનિવાર્ય પરિણામ છે તમે જૂના નવા બધા ઇતિહાસોને જે જન્મે નિરુકુશ સત્તાના વિરોધમાં દરેક વખતે સશસ્ત્ર અથવા ખૂની ક્રાંતિઓ થઈ છે અને જોલે ઇતિહાસના પ્રવાહમાં નિયામક અસર પાડી છે પણ

જાતે તો એ જન્મી શકતો વિષય છે જ કે એમાંથી ક્રાંતિપ્રગતિઓનું કઈ ભવિષ્ય થયું કે કોઈ નવો સુખ શરૂ થયો કે જેમના લાલ માટે આટલા લેવી વડે કાળા તેમનું સામાજિક કે આર્થિક દિન સવાય કે નહિ સાચી વાત એ છે કે જે એક ક્રાંતિમાંથી ઇષ્ટ હેતુ સધાયો હોય તો એ પછી બીજી ક્રાંતિની જ ર નથી હોતી એ માટે દિલ્લમાં કે અલિસ ક્રાંતિની ચોળના અને પ્રચાર મગતા પહેલા પીડિત માનવસમાજને માટે પોતાના સર્વસ્વ હોમી દેવા નંવાર થનારે એટલું તો વિચારો લેતું જોઈએ કે તે ચોળનાથી વારસવા માનવજગતનું ભવિષ્ય કેવળા પ્રમાણમાં થઈ શકશે

દિલ્લમાં આપણે કોઈ વાતને વિચાર કરતા પહેલા એ વિચારવું જરૂર છે કે અહીં જમીનની વડે અણી રવી મીતે થઈ છે આવકમાંથી ગત્ય પોતે કેવળુ ખર્ચે કે ગત્યસત્તામાં પ્રગતિને કેટલો અવાજ છે ગામડા અને શહેરોની રચના કેવી છે એમનું ગામડીય જીવન કેવળ છે સામાજિક અને આર્થિક દૃષ્ટિએ સમાજની રચના કેવી છે પ્રાચીન તરવતાનીઓ અને ધર્મપ્રવર્તકોએ દેશની જનતાની સામે કેવા આદર્શો જાલા કર્યા છે અને પગદેશી સત્તાને કાગલે દેશમધુઓની કેવી અધોગતિ થઈ છે દેશમાં કયા કયા પ્રકારે અને કયા કયા ક્ષેત્રોમાં અંગ્રેજોના રિજનની અસર પડી છે પૂર્વની અધોગતિ માટે પશ્ચિમ કેવળા પ્રમાણમાં જવાનદાર છે, આધુનિક શક્તિઓની અસર કેટલી ક્ષણિક છે, આપણી પ્રાચીન સમાજવ્યવસ્થાના કયા સિદ્ધાંતો કેવી આવશ્યકતા છે કેવળ જરૂર જેટલું જ ઉત્પન્ન કરવું તે પ્રાચીન અને કલ્યાણકારી નિયમને ફરી સજીવન મગવાની કેટલી આવશ્યકતા છે ગામ જિ ના પ્રાત તથા ગામડાપી સ્વાથ્ય કે જે હમણા જ નષ્ટપ્રાય થયો છે તેની સ્થાપનાની કેટલી આવશ્યકતા છે પગદેશી સોય-દોગથો લઈ વાળમાં ખોસવાની પીતા સુદા ગામડામાં મેર મેર પહેાચી ગયા છે એવું પ્રામ્યગુદજીવન પર કેટલું માનુષ પરિશ્રમ આ યુ છે આમોલોગિતો કેવો નાશ થયો

છે, દિલ્લા સાત લાખ ગામડા પરદેશથી આવતી ચીજોનો પણ સવારથી સર્જા સુધી કેવા આધાર રાખી ખેડાં હોય છે — આ બધું આપણે ખ્યાનમાં લઈ તો વિચાર કરવો અને પછી કે પતા કરવી કે પૂર્વના સમાજને પશ્ચિમનો કહેવો સમાજવાદ કે કોઈ પણ વાદ કેટલો ઉપયોગી અને આપણા સમાજવાદી મિત્રો આજે જે કરતો પ્રયત્ન કરી ગયા છે તે કરતા આ કરતો વધુ નજીક પડે તેવો છે કાગળ કે બાર મહિનાનો ગ્રન્થ છ મહિનાના કરતા મરતા અને જતા તો વડુ સીધો સાક્ષિ થાય કે આપણા સરભાગની વાત છે કે હજી એ ઉદ્યોગવાદ એના તમામ અનિષ્ટો સાથે દેશના ઠાઠા ભાગોમાં પહોંચી શક્યો નથી હજી ૫૬૨ લાખ માણસો જ એમાં દાખલ થયા છે અને જો ૮૭૩ આપણે એતાએ તો આ યત્રવાદના હુમલાને રોકી શકીએ તો નોકર તરીકે તો બધું સાગ છે પણ બપોરે ને શેક બની બેસે છે ત્યારે તેની સેનાનિવૃત્તિ એની જૂડી હોય છે ત્રીથી મનુષ્યમનનું કા જીતુ જાને થયું હોય પણ એણે માણસને પેતાનો ગુજારા બગાડતો બનાવી દીધો છે એના કૌશલ્યનો નાશ થયો કે એના મુદ્દલવનને બગાડી નાખ્યું છે સનાતન કૌટુંબિક જીવન પર સખત ઘા કર્યો છે અને ન તો કેવળ કારીગરના કૌશલ્યનો નાશ થયો છે પણ એના વ્યક્તિત્વ અને સ્વાતંત્ર્યનું પણ ખૂન કર્યું છે રાષ્ટ્રનો અદર્શઅદરો વ્યવહાર ન્યાય પરસ્પરના સહકારના આધારે ચાલતો નોઈએ ત્યાં લપકર દરિદ્રાર્થ જીવી થઈ છે અને આનરરાષ્ટ્રીય ઈમનરો એવ્યા છે આમાથી સામ્રાજ્યવાદ પોતાની સાથે ઉદ્યોગવાદ અને યુદ્ધવાદને લાવે જ છે યત્રથી સમય સમય અને સ્થાન સ્થાન વચ્ચેનું અંતર જાને ધડી મથુ હોય પણ પાછો અને તેની પ્રજાએ વચ્ચે જીવનગદરત ખર્ચી પાછું જાણી કરી મૂકી છે લોકોના શરીરોને એટલે નજીક નજીક કર્યાં દરો પણ એનાં આત્માઓ અને હૃદયોને તો ઇનલિન મી નાખ્યા છે

સમાજસગની વાત માણસને સફળતાની નજીક પહોંચાડે છે, પણ કવખતની અને નમ્રી વાત

આપણને આપણા ઉદ્દેશથી દૂર હસેને છે મૂડીવાદ સાથે આપણી લડાઈ છે અને આપણે અવશ્ય લાડુ નેડીએ એ વાત સાચી છે, પણ આજે જે મૂડીવાદ દિંમાં છે તે તો પશ્ચિમના વેપારગી દુનિયા છે કે જેની ગયા માટે પશ્ચિમના ગેશીની સુસનિવૃત્તિ સેનાઓ તૈયાર જાણી છે દિંદુરતાનના મૂડીવાદ ઉપર આપણે જેટલું આદમજુ મરીય નેના પ્રમાણમાં તેનો પ્રત્યક્ષાત એના પોષક વિદેશીઓના વ્યાપક દિને પણ પાછો એથી પશ્ચિમ એ આવશે કે વિદેશી શાસન સાથે સાથે જીવ બનાવી મૂડીવાદીઓ સાથે એમને જીવવાની તક આપણે આમ જો સત્તા જોળી થઈને સમાજવાદી કે સ્વારાજ્યવાદી યત્રને કચડી નાખી શકશે કે જે ગરીબોના પલમાં જિસા થયા છે અને વિદેશી શાસનના જૂલને જાણવામાં પૂરેપૂરું સક્ષમ થયા હોય તોપણ એને એમના નમ્ર બનાવી દઈને મધક લાભ મૂકી શકે છે એટલે આ વખતે આપણે જે તાકતો હાગ કામ કરવા માગીએ છીએ તેનાથી આપણા હેતુને લાભ મરી દેવાને બદલે નુકસાન મરી બેસવાના છીએ મારણ કે તેથી પશ્ચીની શક્તિ ઘટવાને બદલે વધવાની બદારના થતુ માન્યા પછી આપણા સમાજવાદી મિત્રો અહીંના મૂડીવાદીઓને નહિ સમજાવે કે મારણ કે આમ સ્વાધી સમાજવાદી મિત્રો વખત આ પે સત્યાગ્રહના શસ્ત્રથી કે યુદ્ધના સનાતન સામાજિક આર્થિક કે રાજનૈતિક ઉપાયોથી મમ લેશે તો તે વખતે પોતાનામાં અનોષ શક્તિ આવેલી નેશે

પણ આપણે સમાજવાદના આદર્શનું જાગૃતીય કરણ પણ કરી લેવું જોઈએ સમાજવાદ એક સરસ વસ્તુ છે એમાં કોઈ જેવું મથુ જ નથી જમીનતર અને માવહારના લોભ અને અત્યાચારો હવે નિશક અસંખ્ય થઈ પડ્યા છે કોઈ પણ જાતિ કે સમાજમાં કેવળ જન્મને કારણે જાતીયતા બેભાવ પણ હવે સહેવાશે નહિ. દાડ અને અપ્રસૂતાના બૂનેને જાણવા આવશ્યક છે પણ આપણ એ પણ મન્ય છે કે ગરીબોને નાગ માસ પેઠે જીરોને અને ખાવા મગ એવો પ્રમથ કરીએ આથી મામડાઓનાં હુન્નર ઉદ્યોગ અને કળાને પ્રોત્સાહન આપવું એ

આપણો ધર્મ થઈ પડે છે આપણે એક બાબતથી સમાજવાદની ધોનણાઓ કરીએ અને બીજી બાબતથી પરદેશી વસ્તુઓનો વપરાશ કરીએ તો આ પદ્ધતિ જનતા ઉપર ફેરી રીતે આવી શકે ? આપણી ધોષણાઓ અને લુપ્તી સહાનુભૂતિના ભાગી નીચે ગરીબોને આપણે મ્હડી નાખવા તો નથી ઇચ્છતા ? આપણે એમના ખીસામાં થોડા આનાઓ નહિ તો થોડી પાઈઓ પણ નાખીને એમની રક્ષા કરી શકીશું એટલે આપણે ફરીને આપણી દષ્ટિ પશ્ચિમ ઉપરથી દહાડી લઈ પૂર્વ ઉપર પ્રતિયોગ પરથી દહાડી લઈ સહયોગ ઉપર અને પશુમન પરથી દહાડી લઈ સ્વભાવ ઉપર વાળવી જોઈશે આપણે ફરીથી જડતા તરફથી એતન તરફ અને જોટર તરફથી રટિયા તરફ પ્રયાણ આદરવું જોઈશે તો જ આપણે ગરીબોની સેવાનો દાવો સાચો કરાવી શકીશું સમાજવાદીની જીત એ ક્ષણથી શરૂ થશે કે જે ક્ષણથી તેમના કામ દ્વારા ગરીબોને રોજગાર કંઈક પ્રત્યક્ષ લાભ થશે ' ભૂખે મગતાની પીડા હજી વધુ બનવા દે, તો જ એમનામાં ક્રાન્તિની લાવના ગત્રત થશે ' આ સાધારણ ઉદ્દાગમાં હૃદયગીનતા જ નહિ પણ વિચાર ગુન્થતા પણ મ્હડી છે એટલે જ સમાજવાદી એવો ઉપદેશ આપે કે ખાદી અને ગ્રામોદ્યોગને છોડી મિલના અને પર્દેશી વપરાશ કે વસ્તુઓ વાપરે તો તે ધણુ

હું ખની વાત ગણાય 'દુનિયાના શ્રમજીવીઓ એક મનો, ગુનાથી વિવાદ તમારે કશું ગુમાવવાનું નથી' એ ધોષણા અલગતા તો સરસ લાગે છે પણ જ્યારે દુનિયાના અર્ધા શ્રમજીવીઓ એક બની બાકીના અર્ધા શ્રમજીવી બાકુઓને ગુલામી અને અતૂટ ઔદ્યોગિક નબળાઈ બાંધી લેશે ત્યારે તમે તેને શું કહેશો ? સમાજવાદીઓનો ઉદ્દેશ ખરાબ નથી પણ યોજામાં યોજી આપણે એટલું તો ન જ કરીએ કે પૈસાદાર વધુ પૈસાદાર અને ગરીબ વધુ ગરીબ બને આજે જ્યાં સુધી જનતાનો સાથ નહિ હોય ત્યાં સુધી ન તો મદાસખાવાદી કે ન તો સમાજવાદી કંઈ કરવા સમર્થ બનશે અને સફાર એ તો વિશ્વાસલુ ચિહ્ન છે એટલે આ જો એવું ન કરી બેસીએ કે જેથી વર્ષોની મહેનતે મેળવેલા જનતાનો વિશ્વાસ ધટવા પામે માત્ર ધોષણાઓથી પેટ ભરાઈ જવાનું નથી પણ જો આપણા સમાજવાદી મિત્રો દેશના રિત-રિવાજો અને ભાગતી સમાજના આધારભૂત તત્ત્વોને ધ્યાનમાં લઈ પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરશે અને સાથે સાથે એવો કોઈ પ્રત્યક્ષ કાર્યક્રમ દ્વારા લેશે કે જેથી આ અજાગી દેશના ગરીબોને તત્કાળ લાભ થવા લાગે અને એમના હૃદયમાં યોજા થતા જાય, તો નિશક એમની સામે ઊભા રહેવાની કોઈની તાકાત નહિ હોય

સ્વેચ્છા જા યા ત્રા [પાન ૮ થી ચાલુ]

જનાં છાવણીઓ શરૂ થઈ ચૂકી છે અને યુદ્ધની તાલીમ પણ અપાવા માગી છે આ વાતાવરણ ઉપરથી એટલું સાબિત થાય છે કે નજીક આવતા સન્યાસદસત્રામમાં ગમે તે માણસ ગમે તે રીતે ખેતીમાં આવે જોઈએ જઈ જોઈ - ભારતીયો આકડો વધારે કે એ લાડીના ફટકા ખાઈ લે એવું નહિ થાય પરંતુ આવતી લડાઈમાં જે લડનારા હશે તે શિખરવદ તાલીમ પામેલા સૈનિકો જ હશે આ સૈનિકો-એ પહેલેથી જ જીવનની આખરી તૈયારી કરી લીધી હશે

આજ પહેલાના સત્યાગ્રહોમાં અને હવે આવતા સત્યાગ્રહમાં નીચેના તફાવતો હશે એમ અમને લાગે છે

૧ આવતી લડાઈમાં કોઈ પણ સૈનિક પૂરી તાલીમ પામ્યા વિના યુદ્ધના મેદાનમાં નહિ જાય, એટલે કે એ સવિનયપૂર્વક નહિ કરે મરના પોતા જ એને પમી બે તો જીવી વાત છે

૨ આવતી લડાઈની તાલીમ એટલે ગયાત્મક કાર્ય દ્વારા આત્મસંપર્ક જે ઔપચારિક સ્વરાજની

લક્ષ્યમાં બેઠાવા ઈચ્છશે એમણે આમજનતા સાથે સખધ કેળવેલો હોવો જ નોઈશે આ સખધ સુદૃઢ, પવિત્ર, શાંતિમય, સમજપૂર્વકનો અને આમ જનતાનું હિત કરનારો તો ત્યારે જ યદી રાષ્ટ્રો કે જ્ઞાતે સપડી સાધવા જનાર સૈનિકના હાથમાં રેડિયો કે એવા જ બીજા સાધનો હશે આ સાધનો આમજનતાના હાથમાં સોંપતા સ્વરાજ્યના સૈનિકે લોકહૃદયમાં પ્રવેશવું જ પડશે અને લોકોને રેડિયોની પાછળ રહેવું તત્પરજાન સમજવવું પડશે

૩ ગઈ લક્ષ્યમાં આપણા પક્ષે મોટામાં મોટી ભૂન એ યદી હતી કે આપણા તમામ કાર્યક્રમો જેન લક્ષ્ય અને લક્ષીમારને નજર સામે રાખીને યોજના હતા જે આગેવાન વધુ જેનજાગતી કમની શકે કે લક્ષીમાર ખવડાવી શકે એવી યોજના આપે તે આગેવાન કુશળ ગણાતો હતો આવા કાર્યક્રમો અને યોજનાના મૂળમાં અભિદાનની વૃત્તિ તો હતી જ પરંતુ તે સાથે જ આપણા કહેવાતા દુશ્મનને તોળા પોકરાવવાની વૃત્તિ પણ હતી આપણા કાર્યક્રમોના પરિણામે દુશ્મનનું હૃદય પીગળવું નહિ પણ ઉચ્છેદન એવી અંદર રહેલો પશુ પૂર્ણરૂપે પ્રગ્ની બિહતો આ નવી લક્ષ્યમાં અમે ધારીએ છીએ કે આવા કાર્યક્રમોને સ્થાન નહિ હોય આ વખતનો કોઈ પણ કાર્યક્રમ એવો જ યોગ્યશે કે જેને પરિણામે દુશ્મનની પશુતા ધીમે ધીમે ગળા જાય ઉચ્છેદનને વીરે નહિ

૪ આવતા સત્રામમાં યુદ્ધયોતો અને યુદ્ધ-પોકારો પણ જુદી જાતના હશે એમાં દુશ્મનને યોગ્ય ચલાવવાનો કે આપણી છાતી વીધી નાખવાનો પકાર નહિ હોય, પરંતુ એ માટેની આ રણી તૈયારી હજી દુખ્તે, પરિણામે છે તેવું વર્ણુર દશે, જાણ ગીતો, ભાષણો, પોકારોના પવિત્ર જીવનમારનું હૃદય જગાડવાનો હશે

૫ આવતા સત્રામમાં સૈનિકભગીનું કામ જુદી જ રીતે થશે તાત્કાલિક કાર્યક્રમને પાર પાડવા સૈનિકોને એકઠા કરવામાં નહિ આવે પણ મેનું વર્ણીકરણ થશે આજુ છનન સમર્પી દેનાર સૈનિક જ સવિનય-ભગ કરી શકશે, પરંતુ એ સિવાયના

કોપીપુરોનું પણ સગડન થશે અને એમના દ્વારા સ્થળાત્મ-કાર્યક્રમ અમલમાં મુકાશે બનતા સુધી લક્ષ્યના કાર્યક્રમો એવી રીતે જ સ્થાપો કે જેને પરિણામે જે પદ્ધતિના માર ખાવા કે કના થવા ઈચ્છુ હોય તેના ઉપર જ સરકાર પેતાનો પત્તો ઉતારે

આ ઉપરથી એમ લાગે છે કે આવતી લક્ષ્ય સપૂર્ણ રીતે ગાંધીની લક્ષ્ય બનશે એ લક્ષ્યના સૈનિકે પણ ગાંધીજી અને ગાંધીજીના કાર્યક્રમમાં શ્રદ્ધા રાખનારાઓ જ થશે આપણા દેશે ગાંધીજીના પ્રયોગોને અપનાયા તો છે જ પરંતુ ગાંધીજી હૃદય હમણા જે શબ્દો બોલે છે તે બતાવે છે કે આપણે એક અવાજે પૂર્ણ વફાદારીથી એ પ્રયોગોને અજમાયા નથી આપણે એવી આશા રાખીએ કે ગાંધીજીના કાર્યક્રમ પ્રત્યે જેમને શકા હોય તેઓ આ વખતે કા તો દૂર રહે અને ખ તો એ શકાને એ ગાળુ મૂની પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી ગાંધીજીના કાર્યક્રમમાં કઈ પણ તથ્ય હોય તો અમલી કાર્ય દ્વારા એ શોધવાનો પ્રમાણિક પ્રયત્ન કરે

રામગઢનો સદેશ

રામગઢની મહાસભાએ જે આદેશ આપ્યો છે તે મળી ઉપર નથી રહ્યો કે જેથી આપણે એને યાદ આપી કહેવો પડે એ આદેશનો અમલ બીજા દિવસથી જ શરૂ થઈ ગયો છે આ વખતની બેઠકે મહામંજા એકે પ્રગ્વત્તની ભાવના અનુસાર ચાલતી સરચા હોવા છતાં યુદ્ધની સેના છે એવું સાબિત કર્યું છે મહાસભાની વાર્ષિક બેઠકમાં ચર્ચા કરી શકાય, કરવી જ પડે એવા પ્રશ્નો તો અનેક હશે, પરંતુ એ બધા પ્રશ્નો એક બાલુ મૂની રામગઢમાં માત્ર એ જ દરાવ કરવામાં આવ્યો છે આ દનાવ ખરેખર તો બ્રિટિશ સરકારને માટે આખરીનામું છે અને હિંદના લાખો ગદાસભાવાદીઓ માટે અદેશ છે આ દરાવ અત્યંત મહત્વનો હોવાથી અક્ષય અહીં ઉતાર્યો છે

“યુરોપની લક્ષ્ય અને તેને અંગેની બ્રિટિશ નીતિથી બીજી થતી જ બીર અને કમ્પ્રોમીસરી પરિ

સ્થિતિનો વિચાર કર્યા પછી એ હિં મ સમિતિ અને કારિમારીએ યુદ્ધની પરિસ્થિતિને લગતા પસાર કરેના દરારો અને અમલમા મૂકેના પગનાને મહા સભા પોતાની બહાલી આપે ઠ અને એને અપનાવે છે

જિ સરકારે હિંદી પ્રજાની સમિતિ સિવાય હિંદને યુદ્ધઘટત રાખ્ય તરીકે જે બહેર મુર્તુ છે અને આ લડાઈમા હિંદી સાધનોનો જે ઉપયોગ કર્યો છે તેને મહાસભા એક અપમાન તરીકે ગણે છે, જેને કોઈ પણ સ્વમાની અને સ્વાતંત્ર્યપ્રિય પ્રજા ગ્રામીરી કે સહી શકે નહિ હિંદને લગતી જિ સરકાર તરફથી જે બહેરારો તાજેતરમા કરવામા આવી છે તે બતાવી આપે છે કે જિંદન આ લડાઈ મુખ્યત્વે કરીને શાહીવાદી હેતુઓ માટે અને હિંદી પ્રજા તેમજ એશિયા અને આફ્રિકાના દેશોના શોષણ ઉપર જ ગ્યારેલા પોતાના સામ્રાજ્યને મજબૂત કરવાના હેતુથી જ લડી રહ્યું છે આવા સયોગમા એ સ્પષ્ટ છે કે મહાસભા કોઈ રીતે સીધી કે આડ કતરી રીતે જે લડાઈથી આ શોષણ કાયમ ચાલુ રહેવાનું છે તેમા ભાગ લઈ શકે તેમ નથી તેથી કરીને મહાસભા જિંદન માટે લડવાને હિંદી લશ્કરને જે ફરજ પાડવામા આવી છે તથા હિંદના પ્રજાજનો અને સાધનોને લડાઈના હેતુઓ માટે હિંદમાથી ખેંચી લઈ જવામા આના છે તે તરફ પોતાની બારે નાપસંદગી બતાવે છે લશ્કરી ભરતી અને હિંદમા જિભા કરવામા આવેલા પેસા હિંદની ઐશ્વિક ભાગીદારીરૂપે છે એમ માની શકાય તેમ નથી મહાસભાવાદીઓ અને મહાસભાની અસર નીચેના લોકો યુદ્ધસાલભમા માણસો પૈસા અને સામગ્રીની મદદ કરી શકે તેમ નથી

મહાસભા આથી ફરીવાર બહેર દરે છે કે હિંદના લોકો સુકમિન આગ્રાહીથી ઓછુ મુશ્કેલ સ્વીકારી શકે તેમ નથી હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સાહીનાલી મર્યાદામા સમાઈ શકે તેમ નથી અને સારથાનિ સ્વરાજ અગર સામાજ્યમાનો કોઈ પણ જગત્તે હિંદને બિનકુલ લાગુ પાડી શકાય તેમ નથી, અને

તે હિંદ જેવા મોટા રાષ્ટ્રના સ્વમાન સાથે બધેએસો થઈ શકે તેમ નથી અને જિ ગરકારણ અને આર્થિક ધમિગત સાથે જ અનેક રસ્તે હિંદને જડકી લેશે

ફક્ત હિંદી પ્રજાજ પોતાનું બધાંજી પુખ્ત મતાધિકાર ઉપરની લોકપ્રતિનિધિસભા દ્વારા "ચાન્સી રીતે ઘડી શકે અને જગતના ખીજ દેશો સાથેના પોતાના સબધો નક્કી કરી શકે

વધુમા મહાસભા એવો અભિપ્રાય ધરાવે છે કે પોતે અત્યાગ સુવી ર્યા છે તેમ કોમી સમાધાન મેળવવા માટે હમેશ તમામ પ્રયત્નો કરશે લોક પ્રતિનિધિસભા સિવાય કોઈ પણ કાયમી ઉપદેશક નથી એ સમામા જ તમામ સ્વીકૃત લઘુ મતીઓને શક્ય હશે ત્યા સુધી જુદી જુદી બહુમતીઓ અને લઘુમતીઓ વચ્ચેની સમજૂતીથી આગળ જે કોઈ પણ મુદ્દા ઉપર સમજૂતી નહિ થાય તો નવારીથી સપૂર્ણ રીતે સુરક્ષિત બનાવવામા આવશે આ સિવાયના ખીજ વિષયમા ઉપદેશો નિર્ણય આવવાનો નથી હિંદનું બધારણ સ્વાતંત્ર્ય લોક શાહી અને રાષ્ટ્રીય એમતા ઉપર જ રચાયુ જોઈએ અને હિંદના ભાગના પાડવાના અને એને રાષ્ટ્રીયતાથી જિન્નબિન્ન કરવાના પ્રયત્નોને મહાસભા વખોડી કાઢે છે મહાસભાએ સપૂર્ણ સ્વતંત્રતા અને બ્યમિત કે સમાજના વિકાસની તકોને સારી રીતે સરક્ષણ આપવા તથા સામાજિક અન્યાય મટીને ન્યા ન્યાયી સમાજરચના થાય એવું બધાંજી મેળવવાનું જ પોતાનું ખ્યેય રાખ્યું છે

દેશી રાજાઓને અગર પરદેશી સ્થાપિત હિંદોના હિંદી સ્વતંત્રતાના માર્ગમા આવવાના કોઈ પણ હક્કની મહાસભા બરદાસ્ત કરી શકે તેમ નથી હિંદમા સાર્વભૌમલ લોકોમા જ રહેલુ જોઈએ પછી તે સ્વભાસમા હોય કે પ્રાન્તોમા અને ખીજ બધા હિંદો પ્રજાના અગત્યના હિંદોથી ઉતરતી કોમીના ગણવા જોઈએ મહાસભા એમ માને કે કે દેશી ગત્યોની બાસતમા જે મુશ્કેલી જિભા કરવામા આવે છે જે જિંદિય સરકારે ઉપખાલી કાઢી છે અને

પરદેશી ધૂસરીમાથી હિંદની મુખિતની અસદિષ જાણામા જ્યા સુધી જતરેગત કરવામા નહિ આવે ત્યા સુધી એનો સતોષમરુ નિવેડો ધર્ષ શકશે નહિ પરદેશી હિતો ને હિંદો પ્રગતના હિતો સાથે અધ્યામણુમા ન આવતા હોય તો તેમને મ્હણુ આપવામા આવશે

જ્યા પેતાની બહુમતી હતી તેવા પ્રતોભાથી મહાસભાએ પ્રધાનમ હોતને પાછા ખેંચી લીધા છે તે યુદ્ધમા હિંદની બિતભાગીદારી બતાવવા માટે અને પરદેશી ધૂસરીમાથી હિંદને મુક્ત કરવાનો મહાસભાનો નિશ્ચય અમલમા લાવવા માટે કર્યો છે આ પ્રાથમિક પગના પછી વાસ્તવિક રીતે સવિનયભગની શરૂઆત થશે જે માટે મહાસભાની સરચા લાયક બનશે અને જે એવી કોટાબી જાણી કરનારા સયોગો રચાશે તો મહાસભા ખેધક્રમ એને અપનાવશે જ્યારે ગાંધીજીને સતોષ થશે કે મહાસભાવાલોએ શિરતનુ સુસ્તપણે પાલન કરે છે અને સ્વાતંત્ર્યની પ્રતિજ્ઞામા સમાયેલા રચનાત્મક કાર્યક્રમને બરે મગ અમલ કરે છે ત્યારે સવિનયભગ આદરવા માટેની ગાંધીજીની જાહેરાત પરત્વે મહાસભાવાદીઓનુ ધ્યાન દારવાનુ મહાસભા છુએ છે

મહાસભા જાતિ અને ધર્મના બેહલાવ વગર તમામ વર્ગો અને કોમોનું પ્રતિનિધિત્વ અને સેવા શોધે છે અને હિંદો સ્વાતંત્ર્યની લડાઈ સમગ્ર રાષ્ટ્રની આગ્રાહી માટે છે તેથી કરીને મહાસભા એવી આશા સેવે છે કે તમામ વર્ગો અને કોમો એમા ભાગ લેશે સવિનય ભગ આખા ગંધર્મ આત્મબોગની ભાવના લાવશે

આથી મહાસભા અર્થિ મ સમિતિ અને જે પ્રસંગ પડે તો મહાસભાની કારોબારીને યોગ્ય જણાય ત મુજબ ઉપગના કરાવનુ પાલન કરવા ઘટતા પગના લેવાની સત્તા આપે છે

મૌલાનાસાહેબનુ જ્ઞાનણુ

કોઈ પણ પ્રકારના આડઅર વિનાનુ અને કેવળ બ્યવહારિગ બ્રમિકા ઉપર ચચારેતુ આ ભાષણુ અમને બહુ મગ્યુ છે આ ભાષણુમા શુ થુ નથી આનુ

તે શોધીએ તો ઘણુ નીખી શકે પરતુ પહેલેથી છે ને સુધી વાચના એમ લાગે છે કે મૌલાનાસાહેબે દેશના પ્રાણુપ્રશોને સ્પર્શવાનો જ પ્રથમથી નિશ્ચય કર્યો છે બ્રિટિશ સરકાર અને મહાસભા એક બીજાને મગ મળી શકે એમ નથી તે એમણે અતિશય સાદી છતા સચોટ રીતે સમગ્ર થુ છે એમને માટે સહજ એવી હતીનોથી એમણે સાબિત કર્તુ છે કે હિંદ ઉપર બ્રિટને જે દિવસે કાબૂ જમાવ્યો તે દિવસે એની જેવો સામ્રાજ્યશૂન હતી તેવી જ અજે પણ છે આજે બ્રિટિશ મુત્સોઓની ભાષામા બને ફેર પડ્યો હોય-એ તો મુળતો પ્રભાવ છે પણ એમના દિનમા જરીકે ફેર પડ્યો નથી મૌલાના સાહેબે રાષ્ટ્રપતિના પરદેશી આખા જગત સમક્ષ ઉચ્ચાર્યુ છે કે અમે ખાતરીથી માનીએ છીએ કે આ યુદ્ધની પાછળ બ્રિટનનો હેતુ પોતાના સામ્રાજ્યની રક્ષા અને બચાવિતો જ છે આ યુદ્ધ સાથે હિંદને-શુનામ હિંદને નિઃશ્ચન હાઈ રોકે જ નહિ

સૌથી સદર અને સરમ રીતે તો એમણે હિંદુ-મુસ્લીમ પ્રશ્નની છણાવ મરી છે આ પ્રથમ કેદનો સગ હોતે અને આજે આખા દેશને ભરખી ભવ એવો વિમ્બણ કેમ ધઈ મણે છે તે એમણે પોતાના અભ્યાસ, અવલોખન અને ચિંતનને પરિણામે સચોટ રીતે બતા થુ છે આ પ્રશ્નનો ઉકેલ પણ એમણે સૂચવ્યો છે એમણે જાતના તમામ રાજકારણી પુરુષોને પડકાર મ્યો છે કે આ મગા બધુ સચોટ ઉદાર અને સ્વમાનસ્યો ઉકેલ કોઈ પણ દેશમા એની લઘુમતિ માટે થશે હોય તો કોઈ બતાવે મૌલાના સાહેબ પાક મુસલમાન કે અને પોતે મુસલમાન છે એ માટે મગરુમ પણ છે આ પ્રશ્નને એમણે રાષ્ટ્રિય દષ્ટિએ તપારચો હોવા છતા તેઓ મુસ્લીસ સમ્મતિને સરમરને અને દુરાનના આદેશના બૂ બા નથી

આપણે એવી આશા રાખીએ કે એમનું આ બ્યાખ્યાન લાખજોને મેગ્લા આપે

ગાંધીજીનુ જ્ઞાનણુ

મગમગ મહાસભામા ગાંધીજીએ જે વખત એમનું અંતર ઉઠાડ્યુ આ ભાષણો તમામ વર્તમાનપત્રોમા

આવી ગયા છે ગાંધીજીના હૃદયના ઉડાણમાં કેવી આગ ધીકી ગઈ છે તે આ ભાષણોમાં દેખાઈ આવે છે એમણે પોતાની શરતો માટે ને આગેવાની માટે જે શબ્દો ઉપયોગ કર્યા છે તેને કાંઈ ભાવનાનો આવેશ ન માને એમ અમે માગીએ છીએ તેઓ જે શબ્દો બોલ્યા છે તે શબ્દોનો જે અર્થ થયો હોય તે જ સાચો અર્થ માનવો જોઈએ તેઓ ત્યારે એમ મહે કે તમે મારી આઠા હોયો અને એક માસમાં તમે મને સુદનો આદેશ આપો તો એ શબ્દો સાચા માનવ જોઈએ અને તે સાથે જ તેઓ એમ પણ કહે છે કે હું તમને તૈયાર નહિ જોઉં ત્યાં સુધી હાલતની વાત ઉચ્ચારીશ જ નહિ, તે પણ ખરું માનવ જોઈએ અને એમ જણાયું છે કે ઘણીવાર ગાંધીજીના ભાષણ કે લેખના શબ્દો અને મીઠા પ્રાર્થના શબ્દો વચ્ચે બળ, પ્રમાણિતા અને ગાંધીજીનો જે તકાલત હોય છે તે આપણે સમજતા નથી આપણે વિચાર પૂર્વક વાંચીએ અને અવગતિએ તો આ તરફત તુરત જ માહુમ પડી જાય એટલે એવું હોય છે ગાંધીજી ત્યારે ગાળમેળમાં જોયા કે હિંદુઓને હિંદુઓથી જૂના પડવા નહિ દઉં એ માટે જરૂર પડે તો પ્રાણ પામરીશ ત્યારે કાણ એ શબ્દોન ગાંધીજી સમજ્યું હશે? આટલા અનુભવ પછી આપણે ગાંધીજીના વચનોને વિચારપૂર્વક વાંચતા થઈએ તો સારું

મહાસભામાં બીજા પક્ષો

મહાસભાની રામગઢ બેઠકમાં એકતાની ભાવના બહુ બળવાન દેખાતી હતી ખાસ કરીને મહાસભા સમાજવાદીપક્ષે જે નિષ્ઠા ધર્મો હતો તે સુયોગ્ય હતો એમ તો ઘણીવાર મહાસભા સમાજવાદી પક્ષ ગાંધીપક્ષની સાથે ઉભો રહે છે પરંતુ અમને રમણજી છે ત્યાં સુધી આરા હરમ વખતે એ પોતાનો ટોળો આપે છે અથવા અવિરોધ બનાવે છે છતાં ગાંધી પક્ષની અને ગાંધીમાર્ગની પુષ્ટિ માટે પણ કરે છે મોર્ટ મોર્ટ વાગ ગાંધીપક્ષી આગેવાનો પ્રત્યે અવિશ્વાસ પણ નહોતો કરે છે અમર ગ મન પ્રમાણે એ અરોગ થઈ હવે એટલે અવિશ્વાસ અને ટીકાભાવ પ્રગટ

કરીને ટેકો આપવો તે કદાચ વિરોધ કરવો વધુ સારો ગણાય આ વખતે એવું જણાયું નથી આ વખતે સમાજવાદીપક્ષનું વનણ ગૌરવલયું છે અમને લાગે છે કે આમ થવાનું કાળ એ- બાબત સુભાષચંદ્ર અને એમનો પક્ષ અને બીજી બાબત રાયસાહેબ અને એમનો પક્ષ જે રીતે કામ કરે છે તે રીત તરફના અણગમતાનું હશે ગમે તે હોય આ વનણ ચોખ્ખો તો લાગે છે

આ બેઠકના મુખ્ય હંગામ ઉપર રાયપક્ષના સુધારા સૌથી વિશેષ અને સૌથી વધુ ધ્યાન ખેંચે એવા હતા આ સુધારાઓને મહાસભાએ પ્રચલ બહુમતીથી ફગાવી દીધા આ સુધારાનો જે સ્વીકાર થાય તો મહાસભાનું આખું તન જ બદલી જાય એમ હતું, પરંતુ ગવર્નમેન્ટની ચૂંટણીમાં જેમ મહાસભાવાદીઓએ ગાંધીજીના નેતૃત્વને સ્વીકાર્યું તેમ જ આ હંગામ વિષે પણ બન્યું આપણે એની આશા રાખીએ કે હવે રાયસાહેબ આ પસાર થયેના હંગામને પૂરી રીતે અનુસરશે

સુભાષચંદ્રનો પક્ષ આ વખતે મહાસભામાં હતો જ નહિ એમ કહી શકાય ગંગાળા પ્રતિષ્ઠા સમિતિને મહાસભાના તત્કાલીન અગ્રણી કાર્યો પછી સુભાષચંદ્રના પક્ષે નવી ચૂંટણીનો વિરોધ કર્યો હતો અને તેને પગિષ્ઠાએ આ વગેરે ગમગદમાં આવેલા બંગાળના પ્રતિનિધિઓ મુખ્યત્વે ગાંધીપક્ષના-ગંગાળાની રીતે જોઈએ તો લઘુમતી પક્ષના હતા આ સભ્યો તો મુખ્ય ઠરવતી સાથે જ રહેતા

અને સુભાષ ચંદ્રએ પોતાની મહાસભા તો ત્યાં જૂની ભરી જ હતી એટલે એમનો અને એમના આધીઓનો જે ઉળટ હતો તે ત્યાં હવવાનો હતો આ પગિષ્ઠા નામ સમાધાનવિરોધી પગિષ્ઠા ગણ્યું હતું અને બની રીતે એ ચોગ જ હતું આ ચરિત્રમાં મહાસભાના મોવડીઓ કે ગાંધીજી સાથે સમાધાન થી જ નાચી શકે એવું પુરવાર થવામાં આ પુરવું આ પગિષ્ઠા હામ એમ મનાવવાનો પ્રયાસ થયો હતો કે આની વડી કારણારીના સભ્યો અને ગાંધીજી કાયર અને નમ્રમાં માણસો તો છે જ, પણ નામના વૈયસરોયની

પુરામત કરી દેશના હિતને વેચી દે એવા મૂર્ખ અને દ્રોહી પણ છે એમના આ વિચારોની પાછળ કેટલું ભોક્ષણ છે તેનો અનુભવ હવે ગુરતમાં જ થઈ ગયો એવી ઘડી આવી પહોંચી છે આ પરિવરે તો ૬ ઠી એપ્રિલથી લડત આપવાનો નિર્ણય કર્યો છે અને સુભાષ નાથુએ દેશના પ્રાગતિક લોકોને મૂકાવી દેવાનો આદેશ પણ આપ્યો છે આ દરમિયાન પછી ઘણું સ્થળે પૂરાય છે કે સુભાષ બાણુ તો ૬ ઠી એપ્રિલે લડ્યો ખરા ? એમના વચનમાં તો બહુ વિશ્વાસ મૂખી શકાય એવું નથી કારણ કે જેવા દોહ વગરથી લડાઈની વાતો કરનાર આજ સુધી લડવા માટે નીકળ્યા નથી હવે તો તેઓ ખરેખર જ લડાઈ શરૂ કરી દેશે તો એમના વિચારમાં તેઓ પૂરેપૂરા પ્રમાણિય છે એટલી સાનીતી તો મળી જ જશે તો કે એ ગાળીની મળવાથી દેશનું ભવિષ્ય ઉભયગળ બનશે એમ તો અમે માનતા નથી આજે ત્યારે મહાસભા સંઘર્ષિન થઈ એક આગેવાન નીચે પુલ્કિતો મોરચો તૈયાર કરે છે ત્યારે

આ પ્રકારે લડત ઊભી કરવામાં દેશને પાગવાર ગુસ્સાન પહોંચવાતું છે. મહાસભાની એકતાને પણ ધક્કો લાગવાનો છે, પરંતુ તો દરેકની ધમકી અને ખૂશી સાર્વજનિક એ જો વચ્ચે જ પસંદગી કરવાની હોય તો સુભાષ બાણુ લડત શરૂ કરી દે એમા દેશનું આંત્ર અહિત છે એથી એમને અને એમના પક્ષના બીજા આગેવાનોને જાન થઈ જશે કે સભા - સરવસ કે પરિષદમાં જે ટોળાઓ જમા થાય છે તે બધા સુદના ઈનિકા નથી હોતા એવા ટોળાઓમાં સંનિકા કરતા કુતુહલપ્રેમીઓની મધ્યમાં ઘણી મોટી હોય છે આપુ જાન પ્રાપ્ત કરવા માટે રાષ્ટ્રનો મોરચો તોડવાની કિંમત ઘણી જ આકરી ગણાય, પરંતુ આ કમસાગી દેશને એના એક ગૌરવતા સતાનંધ મનસ્વીપણને કારણે એ કિંમત કદાચ ગૂંવતી જ પડશે પ્રશુ આ અદ્વિતમાંથી મહાસભાને અને સુનાયનાથને બચાવી લે એવી અમારી પ્રાર્થના :

અ વ લોક નો

‘ ચર ’

(૧) વળામણા—વેખા શ્રી પન્નાવાલ પંચ, પ્રકાશ
‘ જિતિ મ ધમ્મજા ’ અમદાવાદ મુદ્ર્ય આદ્ય અના

શરદ્માસુની વાર્તાના કેમળ માનવજાવોને જમા કરાવે, સ્વર્ણ અને નિર્દોષ પાત્રો અને એરી જ લાગ્યાએ ગુજરાતને આકર્ષી લીડુ. આ લામીટી વાર્તા ‘ વળામણા ’માં ગુજરાતના જ પાત્રો અને ગુજરાતની જ ભાષા આપણામાં એ જ અનુકંષા, સહૃદયતા અને નિર્દોષતા જમાડે છે શરદ્માસુની વાર્તાઓના જેટલું જ, નવકે કરાચ વડુ (કારણ કે આ આપણું પોતાનું છે) આર્ષણ શ્રી પન્નાવાલ

જીતુ કરે તો નવાઈ પામવા જેવું નથી તો એક જ ઘરેડે ચ વતી ગુજરાતની સુકી વાર્તા-વાંકીમાં નવા જળ સીચારો

વળામણાની વાર્તામાં કાર્પ નવું કથાન નથી જ્ઞાન વિના બહુ ધૂટાઈને વિકૃત બની ગયેલા ગ્રામ્ય સમાજના એકા એવા જૂના રૂઢિવાળેથી મુરોચ બનતા સ્ત્રોત્રાને એમા લીધો છે આર્થિક વિટરનના એ પ્રશ્નને રેવો જટિલ કરે છે તેનું તેમા સ્વત્ત છે પણ આ મધુ કડી રાને એવો દડા થો મને છે કે વાચતા આપણે દરી જઈએ સીધી સાદી બાબ,

સીધા સાદા કાર્યો, ભરી ભરી ટાદાઈથી બધું બને છે પણ ટાદામાં તાપવા મૂકેના તલુખામાંથી એક ઝમકારો થાય છે, 'ભૂની પડેલી' ગામની દીકરીને અમદાવાદ વેચવા ગયેલા ગામનો મુખી એને વેચ્યા વિના જ પાછી ગામમાં લાવે છે અને પોતાની દીકરી કરીને એને ચોગ્ય જગ્યાએ ઠેકાણું પાડે છે, અત આવના આપણી આખમાંથી હર્ષના બે આસુ ખરી પડે છે

આવી હૃદયગમ આ વાર્તા છે એમાં દોષો તો છે જ 'ઝમકુને તો મુસરમાને ત્યાં નાખવી પડે એમ છે' એ વાતનો મુખીને આચ્છા તો લાગે કાગળ કે પ્રથમથી જ એનું માનસ એવું છે, પણ આ પચ્ચે વાચને અસર મેરે તેમ આ થો નથી એવો જ પરંતો મુખીની પત્નીનો કે એને એની દીકરી આગળના પાનાઓમાં ક્યાક સાંભરી હોત તો એનો પલટો યથાર્થ લાગત પાછળથી આવતો ભાગ યીગદુ માર્યા જેવો લાગે છે થીગડાનો રંગ મૂળ કાપડ સાથે ભળવાનો પ્રયત્ન કરવા છતાં ભળી શકતો નથી એના ટામ-ટેલા ટેપાઈ જન છે

આપણે ધ્રુષ્ટીએ કે લેખક ધીર પ્રયત્નોએ પોતાની અદર સમાયેલા પાત્રોને પ્રકાશમાં મૂકતા રહે એ નવી ભાતના દર્શો

(૨) અન્નપૂર્ણાનું મંદિર—ગાંધીમાં લેખક શ્રી નિરુપમાદેવી અનુપમક ટોપડા પ્યાળજ ઘેનાણી પ્રકાશક એન એમ કચ્છની કપની મુબઈ મુબઈ રા બે

શ્રી. નિરુપમાદેવી શરદજાણના શિષ્યા એમની ખાસે તેઓ વાર્તાઓ લખતા શીખ્યા એમણે ગની, કથાનક અને પાત્રોમાં શરદજાણનું ચોખ્ખું અનુકરણ કર્યું છે, પણ એ અનુકરણ નિષ્ફળ ગયું છે એમ આ નવલકથા કહે છે વાર્તા તદ્દન સામાન્ય છે એનું નિરૂપણ પણ જાડો બાનુ નથી ગરીબ પણ કોઈની મદદ લઈ ઉપમાગ નીચે ન આવવા છુટ્ટા પિતાની કન્યા અયોગ્ય દેકાણે પડે છે, બાનપણમાં વિધવા થાય છે, પિતા દારિદ્ર્યના દુખે મૃત્યુ પામે છે, વિધવા બાળા ધરને દારિદ્ર્યમાંથી છોડાવવા પાખલા મારો

જવાનું કરે છે પણ તેમ કરતા પહેલા શરમથી આપનાત કરે છે એમને પાડોશી, યુવાન વિશ્વેશ્વર જે પ્રથમથી એમને સહાય કરવા ઇચ્છે છે તે હવે તેની નાની બેન સાથે લગ્ન કરીને ગરીબ ધરને ઉદ્ધારે

આ વાર્તામાં અન્નપૂર્ણાનું મંદિર તો છેક છે ને આવ છે વિશ્વેશ્વરની માસી અન્નપૂર્ણા ભાણે જના લગ્નની ખુશાલીમાં મંદિર બાધે છે, આ પ્રસંગ એવો ન કહેવાય કે જે પછી ન્યાનું નામ પાડી શકાય પણ આ નામનો બીજો અર્થ પગણે એવો ધર્મી શકાય કે અન્નપૂર્ણા પહેનેથી ગરીબ કુટુંબને મદદ આપવાની બહુ ઇચ્છા કરતી

અનુવાદમાં ગુજરાતીપણ બગાડર સચવાયું છે 'બાનિકાના મૃત પાકુ આભાસયુક્ત ગાયો' અને 'તે પુરતમ્પ્રાશિમાં નિમજ્જિત હતો' એવા ભારે વાચ્યો આપણી ભાષાની મશ્કરીરૂપ છે, તે ગુજરાતી ભાષાના જ્ઞાનની ઊણપ બતાવે છે

આવી સામાન્ય અને અનુનાદિત વાર્તાની ૧૯૬ પાનાની બે રૂપિયા મિમત ધણી વધુ છે આવી ત્રિભાદીન વાર્તા ગૂજરાતીમાં ઉતાવળની જરૂર પણ નહોતી

(૩) કથાકલ્પની—સપાદ. શ્રી નવરત્ન વીમાવાળા કથાપરી કાર્યોવથ, આમનીશન મુરત, મુબઈ ૩ અડી

ચૌદ લુદા લુદા લેખકોએ લખેની ૧૪ વાર્તાઓનો આ સંગ્રહ છે અપેક્ષ કહેવું પડે છે કે ૧૪ ગાયી એમ પણ વાર્તા 'વાર્તા' નામને લાયક નથી થ્યા એ પરી હોઈ શકે છે, આમાંની કથાઓ તો પરી નથી, માન એના બાહ્ય રંગો જ પરીવેશી છે, જોને કેવળ ઉડાઉગી સિવાય કશું ન કહી શકાય વાચતા જ કટાણો આવે કે જે વચાઈને એમ બાણુ હમેશને માટે પડી રહેવાની છે, તેવી વાર્તાની ચોપડીના લખાણોની ફરતી જુદા રંગની કિનારી અને આદત સુશોભનો શા માટે ?

વાર્તાઓના પુસ્તકો માટે આ પુસ્તકની સાઈઝ પસંદ કરવા થોડા છે ખરી.

(૪) જીવનધારા—સ પાઠક પૈય ચદ્ર ન ભુક્ષ પ્રમશક સ્વાસ્થ્ય લેખકમંડળ લાડી, (કાઠિયાવાડ) મૂલ્ય સવા રૂપિયા.

લેખકો પાસેથી ફાળે પડતુ ખર્ચ લઈ પુસ્તકની પ્રતો લેખકોમાં ફાળે પડતી વહેતી આપવી, એ યોજના અનુસાર આ પુસ્તક પ્રગટ થયું છે.

આમાં ૧૭ લેખકોની ૨૦ વાર્તાઓ છે. લગભગ મધી સામાન્ય દક્ષાની છે. મધ્યકે ધ્ય ન ખેલે એવી 'સ્ત્રી' (ગમભાઈ ત્રિવેદી) 'અખડુની ખોણી' (મીન) અને 'મોગી ઉમંગની વિધવા' (આવચંદ વડેરા) કહી શકાય (૫-૬) કાવ્યની શક્તિ અને સાહિત્યવિમર્શ—

(શ્રી સયાજી સાહિત્યમાળા પુસ્તક ૨૬૭ અને ૨૬૮) લેખક અને પ્રમશક શ્રી રામનારાયણ વિલ્લનાથ પાઠક પ્રાસિરયાન : એસ બી શાહુની કંપની પાનકોર નાકા, અમદાવાદ મૂલ્ય ફરેડનુ રૂ ૧-૧૨ ૨, પાના અનુક્રમે ૩૩૬ અને ૪૭૫.

મુ પાઠકસાહેબ ઉત્કૃષ્ટ વિવેચક તરીકે બહુ જાણીતા છે એમની એ શક્તિની જોયી પિઠાન એમના આ બે ગ્રંથો આપે છે. આ ગ્રંથો બોલે છે કે તેઓ જેટલા સાગ વાર્તાકાર છે 'સ્ત્રી વિહારી' છે અને કવિ છે એટલા જ વિવેચનમાં સફળાન્વેષક છે એમના વિવેચનોની વિશિષ્ટતા પૃથક્ રજૂશી નતા કહી શકાશે 'સાહિત્યવિમર્શ' મા આપેના એમના '૧૯૨૬ના સાહિત્યના ઈન્ડર્શન' મા એમની એ પ્રતિભા જોવા મળે છે એ જ ભાગમાં શ્રી નાના લાય કવિ, શ્રી મુનશી અને શ્રી ખનગદારના પુસ્તકોના વિવેચનો પણ એટલા જ સંગ્રહ છે આપણી વાચ નની દૃષ્ટિને એ વેધક બનાવે છે.

એમની વિવેચનની દૃષ્ટિ કેવળ સાહિત્યકૃતિઓમાં જ પગિસમામ નથી થતી ઉલ્લેખરના અને કથક નૃત્યના એમણે બતાવેલા મુલ્યદોષો એમનુ શાસ્ત્રાત્મક અને સફળ નિરીક્ષણ બતાવે છે એવુ જ નિરીક્ષણ ચિત્રોના વિવેચનોમાં પણ છે સાચા વિવેચનની દૃષ્ટિ સર્વ સ્થળે એક સરખી રેખા વાન હોય એ સત્ય તેઓ આ વિવેચનોમાં કહી દે છે. ખજી પાઠકસાહેબ પુસ્તકોના વિવેચનોમાં જેટલા

પ્રતિભાશાળી લાગે છે એટલા લેખોમાં નથી લાગતા લેખોની લાખા સીધી અને સળ છે. જાખનાઓથી વધત્યને પુષ્ટ કરવાનો પ્રયત્ન સારો છે, છતાં ક્યતન વણાટ થઈ થતુ નથી એવુ જ 'રાખના પર્વત' નુ વિવેચન ૪૬ પાના જેટલી જગ્યા રોકે છે વિવેચન સર્વગ્રાહી છે છતાં વણાટ આજુ લાગે છે શ્રી મમજીલાનના પુસ્તકોના વિવેચન એ તો વળી વિવેચન જ નથી લાગતા.

બને ગ્રંથોમાં વધુ વિશદ 'કાવ્યની શક્તિ' લાગે છે એના પ્રથમ લેખ 'કાવ્યની શક્તિ' મા 'કાવ્ય નીતિને પોષક હોવુ જ જોઈએ' એવુ મતવ્ય રજૂ થાય છે જે ખૂબ વિચારણીય છે એ લેખના પર્નિશિષ્ટમાં એમના ક્યતને પુષ્ટ કરી અગ્રેજીમાં લખાવેની કેટલીક મિઠાઓ છે જે આપણને એમના મતવ્ય તરફ દોરથી ખેલે છે.

આ વિભાગના લેખો 'કાવ્યમાં વર્ણનું મહત્વ', 'મવિદાસના અનમરો', 'પ્રેમાનરનો દારમગસ', અને પ્રેમાનકર્તુ નજાખ્યાન અને મહાભારતનુ નેત્રો પાખ્યાન એ અપ્રયાસ કરવા જેવા છે એ લેખોમાં એમની સમ્મનશક્તિ અને તેની પાખળ હરિનેા શ્રમ સ્પષ્ટ દેખાય છે.

મને ભાગમાના જેટલા પુસ્તકોના જીડતી નોંધ જેવા અવગરનો અને જેટલીક પ્રાસંગિક નોંધો કયા ઉચ્ચથી પુસ્તકાર ફેર થયા દરો તે સમજાવું નથી વિરિક અને જામિા જ્વલિત' એ લેખે તેા ઉક્ત વિત્તને ચર્ચવાને ખરદે બીજુ જ વધુ મ્હે છે.

આવા ગ્રંથોની આગલી સરતી ઈમન ગાળીને વિઘાટીએ અને આ વિવચના શોખીન વારનાગઓ ઉપા ઉપકાર કર્યો છે.

(૭) વિવેચનમુકુર—કેબજ અને પ્રકશન બી વિલ્લનાથ મમજીલાન બદ પ્રાસિરયાન રિમ મરિય બકાર પ્રિન્સેપ રજીટ મુખર્દ મૂલ્ય ૧૧ જાગી.

શ્રી વિલ્લનાથ ભટ્ટની વિવેચનશક્તિ વિશે દરે કમ્પ કહેવાનું નથી. આ પહેલાં એમના પ્રગટ થેના વિવેચનના પ્રથ 'સાહિત્યસમીક્ષા' એ એમને

ચુલરાતના પ્રથમ વિવેચકોમાં માનપૂર્વક મૂકી દીધા છે. 'સાહિત્યસમીક્ષા'ની કક્ષાએ આ સંગ્રહ કદાચ જીતરતો લાગે છે, છતાં તેમાં લેખકની પ્રતિભા તો ખૂબ જ ઝળકે છે. 'શીશ અને સાહિત્ય' અને 'યુગમૃતિ' વાર્તાકાર' એક નિબંધ અને બીજું શ્રી. રમણલાલ દેસાઈનાં પુસ્તકોનું સમગ્ર દ્રષ્ટિએ વિવેચન-ગ્રંથને આ ગ્રંથનાં તેજસ્વી રત્નો છે. ખૂબ અભ્યાસયોગ્ય છે. નાનાં મોટાં પુસ્તકોની ટચકડી સમાવેશનાઓ કરતાં આ ગ્રંથનાં લખાણો વધુ અભ્યાસપ્રદ હોય છે એ વાત તો લેખો વાંચતાં સ્પષ્ટ લાગે છે.

'વિવેચક એ સર્જક છે', શ્રી. વિશ્વનાથની એ માન્યતાને પુષ્ટિ આપતો એક નવો મુદ્દો આ ગ્રંથના લેખ 'વિવેચનની અગત્ય'માં છે. જે કે 'સાહિત્ય-સમીક્ષા'વાળા લેખમાં રજૂ થયેલ લેખ કરતાં આ લેખ ઘણો જૂનો છે. પુસ્તકને અતેની 'ચોડીક વિગતો', એ એક જરૂરી આવશ્યકતા પૂરી પાડે છે.

એક સૂચના કરવી જરૂરી લાગે છે. ત્યારે એક વાર પ્રસિદ્ધ યર્ષ ગયેલા લેખો પુસ્તકાકારે ફરી પ્રસિદ્ધ થાય ત્યારે તેના ઉદ્દેશ કાયમી અભ્યાસનો હોય છે. તે વખતે લેખોમાં આવતાં પ્રાસંગિક વિવેચકાક્રમો બાદ ચોલાં હોય તો સાડું નહિ ?

આમાં 'વિશેષ વિવેચન કરતાં મૂળ વાર્તાગ્રંથ જ વાંચકના હાથમાં સોપી દઈએ એ ઈષ્ટ છે, એ અને એવાં બીજાં વાક્યો છે જે ન હોત તો વધુ સાડું લાગત. આશા છે કે 'સાહિત્યસમીક્ષા'ની જેટલી જ કિંમત આ ગ્રંથની પણ અંકાશે.

(૮) ચુલરાત સાહિત્ય સભા : કાર્યવાહી - સને ૧૯૩૮-૩૯—પ્રકાશક : મંત્રીઓ, ચુલરાત સાહિત્ય સભા, મણુ દરવાજા, અમદાવાદ; મૂલ્ય પાંચ આના.

પોતાની સુંદર પ્રજ્ઞાવિદ્યા અનુસાર 'સાહિત્ય-સભા'એ પોતાના ઉપક્રમે જે સુંદર વૈષ્ણવાનો બુદ્ધા બુદ્ધા વિદ્યાનો પાસે કરાવેલાં નેના સંગ્રહ સાથે આડનીસની સાલના સાહિત્યની સમીક્ષા પ્રો. મંજુલાલ રણછોડાસ મજમુદાર પાસે કરાવેને એક સુંદર સંગ્રહ પ્રગટ કર્યો છે

'૩૮-૩૯ના એક વર્ષના ગાળામાં વિદ્વાન સમીક્ષક પાસે નાનાં મોટાં ૩૩૪ પુસ્તકો આવ્યાં. આટલાં બધાંની ઝડપથી સામટી સમીક્ષા પોતાનાં બીજાં ચાલુ કામો વચ્ચે કરવી એ કામ ઘણું કપરું કહેવાય; એ રીતે માત્ર ઊંડું અવસોદન જ કરી શકાય. આ ગ્રંથમાં એવું જ થયેલું દેખાય છે. સમીક્ષક સમીક્ષાની શરૂઆતમાં રજૂ કરેલો નિબંધ મનન કરવા જેવો છે. આપણા આજના સાહિત્યની રિયતિ શી છે તે સાહિત્યના સંપર્કમાં રહેતો માણસ જાણતો જ હોય, છતાં ત્યારે એનું વર્ગીકરણ એકી વખતે આપણી સામે રજૂ થાય છે ત્યારે આપણને તેમાં ઘણું નેવો મળે છે. કવિતાની ૩૫ જેટલી નાની મોટી ચોપડીઓ-જેમાં કેટલીક તો જાણીતા કવિઓની અને ઘણી સારી છે, નાટક-સંવાદની ૧૧ ચોપડીઓ, ૨૫ ઐતિહાસિક અને સામાજિક મૌલિક નવલકથાઓ, ૬ જનશ્રુતી નવલકથાઓ (બહુધા અનુવાદિત કે વેશાતરિત હોવાનો સંભવ છે), ૨૨ અનુવાદિત નવલકથાઓ, ૨૩ નવલિકા-સંગ્રહો આ આપણી લક્ષિતવાદ મુખ પ્રવેશી રુચિ આ પછી ૫૦ જેટલી બાલપુરિતકઓને બાદ કરીએ તો પાછળ જે ગંભીર વાંચનનાં પુસ્તકોની સંખ્યા રહે છે તે લક્ષિતવાચનના પુસ્તકોની બરાબર જ છે. ખપતરું પ્રમાણ બાલુએ રાખીએ તો પ્રકાશનોની સંખ્યાની બાજતમાં નિરાશા નહિ જીપજે. નિરાશા જીપજે છે બીજી વાત. આપણી પ્રવલસંખ્યાની સરખામણીએ આ સંખ્યા ઘણી નાની છે. લક્ષિતવાદ મુખમાં અનુવાદિત નવલકથાઓની સંખ્યા મૌલિકતા જેટલી જ છે, એટલે શું એમ માનવું કે આપણે પૂરતું મૌલિક સરજી શકતા નથી ?

પુસ્તકોની સમીક્ષા કરતાં કરતાં સમીક્ષકે દરેક વિષયની શરૂઆતમાં જે વિચારો પ્રગટ કર્યા છે તે બાનમાં લેવા યોગ્ય છે-ખાસ કરીને અનુવાદકોએ.

પુસ્તકમાંનાં વિદ્વાનોનાં લાખણો પણ આપણા પ્રાંતીય વિદ્યાસને પ્રોત્સાહક છે.

(૯) બાપા વિજ્ઞાન પ્રવેશિકા—(બી. સયાજી સાહિત્ય-

અને સાધકોને લખેલા એમના પત્રોનો આ સંગ્રહ એવોજ દીર્ઘમતી છે એમા લખકના વિચારો પત્રરૂપે રજૂ થયેલા હોવાથી અસહિત, પ્રવાહી ભાષાબદ્ધ, દિવને સ્પર્શનારા અને પોતીકાના ભાવ આધારા છે એક સંચના અસ્થાને નહિ ગણાય. આ પત્રો સંગ્રહરૂપે પ્રગટ થાય તે પહેલા અવારનવાર સામયિકોમા પ્રગટ થાય તો તેનું વાચન બહોળું થાય અને પુસ્તકારૂઢ થતા પુસ્તકનું આકર્ષણ વધે

(૧૮) અધ્યાયા—રેખક હવિષસાદ દેસાઈ પ્રકાશક નવચેતન સાહિત્ય મંદિર અમદાવાદ મૂલ્ય રૂ. ૨૫૦

પુસ્તક ઉપરનું મુદ્ર લાવ અને અર્થવાહી ચિત્ર આપણા મન પર બીડી અસર પાડે છે અધ્યાત્મ ઉપર પીઠ લેખકે દર્શાવેલા વિચારો પશુ એ રીતે મનને શાંતિદાયક થાય છે

(૧૯) મહાત્મા એમર્સનના નિબંધો—(ભાગ પહેલો) ભાષાનિર્ધાર અને પ્રકાશક શ્રી મહિલાવ છાત્રાલય પરીખ, ભાગવતપ્રતિષ્ઠાપ્રકાશક રાજકોટ મૂલ્ય રૂ. ૬૦

૧૯મી સદીના આરંભમા થયેલા અમેરિકાના પ્રખ્યાત વિચારક એમર્સનના નિબંધોનું ભાષાનિર્ધાર કરેલું એ કપરું કામ ગણાય લેખકને ખૂબ વાચ્યાં વિન પડ્યાંવ્યાં વિના અને બંને ભાષાના બોડા યાન વિના એ ન મુશ્કેલ શકે આ ભાષાનિર્ધારકર એ કાર્યમા સફળ થયા છે તે ભોઈ આનંદ થાય છે

(૨૦) જનમનગરની વીતરમા—પ્રકાશક અણદ હિંદ કાર્યાલય, અમદાવાદ, મૂલ્ય રૂ. ૨૫૦

ઝાંઝે વરસે રાજરથાનોમા પ્રગ્નએ કરેલી લડતો અને રાજરથાનોએ પ્રગ્ન સારે ધૂરી મુઠેલી મુઠા ગીરીમાથી જામનગરની મુઠાગીરીની તવારીખ આ પુસ્તકમા કામ્ય કરવામા આવી છે અત્યારે તો આ ચોપડી ઉપર કાઠિયાવાડના ધર્ણ દેશી રાજ્યો અને એજન્સીમા પ્રતિબંધ છે

(૨૧) અધ્યાયાનમાળા—પ્રકાશક શ્રી ગુજરાત વ્યાયામ પ્રચારક મંડળ કારાડી (ગુજરાત) મૂલ્ય રૂ. ૨૫૦ આખા

શ્રી છોટાલાલ પુરાણીના ખાસ આપવાલ વેદના છે અને શ્રી રમણલાલ દેસાઈ, કવિશ્રી બ. ક. ઠાકર

અને વાવાસાહેબ બેરે આયામ અને આપેના ભાષણોનો આ સંગ્રહ છે શ્રી અ. આ. લાલ પુરાણીએ ગુજરાતમા રથાપેન વ્યાયામપ્રકૃતિ પાછળ જે વિશિષ્ટ હેતુ હતો કે વ્યાયામ એટલે કેવા શરીરનો નંદિ પશુ મનનો પશુ, તે આવા ભાષણોથી સધાય છે અહીં ભાષણો શરીરવિકાસને અગ્રેષ્ઠ છે પશુ તે બીજા વિષયો અંગેનાં પશુ હોવા ભોઈતા હતી

(૨૨) એતરાતી દીવાનો—રેખક શ્રી કાકાસાહેબ કાલેન્દર પ્રકાશક નવચેતન પ્રકાશન મંદિર અમદાવાદ, મૂલ્ય રૂ. ૨૫૦ આખા

‘એતરાતી દીવાનો’ની આજે તો હવે એજા બાબુ આપવાની હોય જ નહિ એની આ ત્રીજી આકૃતિ પ્રગટ થતા કાકાસાહેબ એને શુભાશિષ આપે છે, એ વાચીને આપણે વિશેષ પ્રેમદર્શ બનીએ છીએ જેવમા પશુ દુનિયા પ્રેમ કરવા જેવી જ છે, તો બીજી કડુ રથાન હરી કે ત્યાં દુનિયા આપણને ન ગમતી લાગે ? આ નાની ચોપડી નાના માટે લખીને કાકાસાહેબે મોટાઓને પશુ નાના બનાવી દીધા અને નાનાના નિર્મળભાવે દુનિયા સાથે પ્રેમ કરવા એતાના તપારે રવાભાવિક ધૃવળા એ જ હોય કે ત્યાં ચોપડી ખૂ. ખૂ. વચાયા

(૨૩) ગોસેવા—રેખક માધીલ, પ્રકાશક નવચેતન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ મૂલ્ય રૂ. ૨૫૦ આખા

ઉપયોગ સિવાયનો તો ગાંધીજીનો એક શબ્દ પશુ ન હોઈ શકે એ મહેવાની જરૂર ન હોય જ જઈ ઉપર પ્રગટ થયેલ ગોસેવા સંબંધેના ગાંધીજીના લેખોના સંગ્રહની આ ‘બીજી આકૃતિ છે વાચીને આસ્વસ્થાન આપણને બોળે મળે

(૨૪) શ્રીમદ્ ભાગવત (ગુજરાતી ભાષાનુવદ) —સ. પા. ૬૬ શ્રી ગોપાલરામ છવાસાઈ પઢેલ પ્રકાશક નવચેતન પ્રકાશન મંદિર અમદાવાદ મૂલ્ય રૂ. ૨૫૦

વેણુવોના પરમપ્રિય ગ્રંથ ભાગવતનું મૂળની નાની ક્રપા હોય તેવી રીતે સંક્ષિપ્ત કરવાના ઉદ્દેશથી આ પુસ્તક તૈયાર થયું છે જો કે સંક્ષેપમાં આમાં ચેતાની દૃષ્ટિએ ઉપયોગ કર્યો છે, જે ભાગ એમને એજા મહાત્માના લાગે તો ભાગ એમણે

કારી વિગત તરીકે ગૂઢ કરી દીધો, સંક્ષેપકાર આને હૃદય માને છે અમને લાગે છે કે એ હૃદય તો જ કહેવાય કે ને આને 'હાયાનુવાદ' એવું નામ ન આપ્યું હોય તો સંક્ષેપકારે જોઈ ત્રથા પશુ આ રીતે ગુજરાતીમાં ઉતાર્યા છે, ત્યાં પશુ આ આનંદની વિવેચકાએ ટીકા કરી છે સંક્ષેપકારે હેતુ મૂળ કૃતિને મૂળના આરવાદ અને ગેનીમાં, વાચનને બહુ સમય ન આપવો પડે તે માટે મૂળની ગૂઢ-કરવા ઉપાત્ત પોતાની દૃષ્ટિ પશુ નિઃપવાનો હોય તેવાં લાગે છે આ વસ્તુમાં દોર નથી મળ્યું કે તેઓ પા-ટીપમાં મૂળમાં જે હોય છે તે પશુ સમજાવે છે પશુ આને 'હાયાનુવાદ' એવું નામ તો ન અપાય હાયાનુવાદ તો જ કહેવાય કે ને એ મૂળની જ અસરોને વ્યક્ત કરે

પુસ્તક સાથે થીમદલાગવત અને લગ્નગવતધર્મ વિરોધો લેખ અભ્યાસગીય છે એમાં એમણે પુરાણી માન્યતાઓનો બચાવ કર્યો છે, જે કરવાની જરૂર અમને નથી લાગતી એ વસ્તુઓમાં દોષો પેસી જ ગયા છે એ માન્યતા આજે વગર સર્વમાન્ય છે તેને આ બચાવોની શી અસર થવાની? અમને એ બચાવોમાં પશુ નથી લાગતી જે હમીમ્ત હોય તે કોઈ પશુ જાતના દિપ્તિપુષ્પ રિત્તો બને આવતી વાચકને પોતાની મેજે એમાંથી મેળવવા શોધવા દેવ

શ્રી. ચિદ્વાર્તિ—તેજક શ્રી ભોતિયદ્વિતિય લાલ કાષ્ઠિયા જેત મર્મ પ્રધારક સમા બાવનગર, મૂલ્ય ૨ નણ

૩મી માર્ચના ૬૦૦ પાનાની આ ગ્રંથ એટલી બધી વિગતોથી ભરપૂર છે કે તે નિર્ણય જ વાચી રાખવા અમે એનો સત્કાર કરીને સંતોષ લઈએ છીએ. પ્રખ્યાત મરફત ગ્રંથ શ્રી ઉપમિતિ ભવ પ્રપચા કથાના મે દાનગથી વધુ પાના ગુજરાતીમાં ઉતારીને લેખકે પેત ધી ગ્રંથમ્મિ અને દિદ્વાતો પત્રિય આપો હતો એ ગ્રંથના લેખક શ્રી ચિદ્વાર્તિ વિરો અને ઉભા ગ્રંથ નિરો આમાં ખૂબ જીગરથી ચર્ચો કરવામાં આવી છે, જે પશુ ખૂબ ગ્રંથ અને નિદ્વાત માગતી હતી આપણી બધામાં જવાબ બહુ મૂલ્ય રત્ન જેવા ગ્રંથ પ્રગણન અનરો વિષય

છે અભ્યાસીઓને એ સહાયક છે અને સૂક્ષ્મ અભ્યાસ માટે થમ કવાને પ્રેરનાર છે

(૨૬) પગલીવાની પછીતેથી—તેજક શ્રી જયતિ દ્વાન 'ગતિ અને રેખા' વિષયક બેક બિર્ડિંગ, અમદાવાદ, મૂલ્ય આઠ આના

'ગતિ' ગ્રંથમાળાના પ્રથમ વર્તનું આ પાચમું પુસ્તક કે શહેરના ગતિની પગથી પરતી વચ્ચેનું અને નાટ્યના પડા પાછાની વચ્ચેનું આમાં દર્શન કંગરુ છે પશુ આમાં દર્શન—આગળી રિધામણથી વિશેષ કઈ નથી કેટલાક જ્ઞેનાર તો કહેશે 'આમાં શ છે? અમે તો આથી ઘણું વધુ અને બવાનમ દીકું છે' એવે લેખક આ દર્શન કંગરુના પોતાનું કાર્ય સાર્થક તો જ બનાવી શક્યા હોત ને સાથે સાથે એમણે મગજના બાગણા ઉઠાડી દે, લાંબીથી-તતુઓને હવાની દે તેવો કાઈ પ્રકાશ પશુ ફેરવો હોત

(૨૭) વાતોના વડા—તેજક અને પ્રકાશક • બલદેવ મદનાદ મોલિયા, વારી મગિયા, સુત મૂલ્ય આઠ આના

અહીં સમકાળેના લેખોને મુગતના 'લોકવાણી' પત્રમાં પ્રચોડિત કુરુતા વિચારો તરીકે હાસ્યમય શૈલીમાં લેખકે ગૂઢ કરેના લેખો બહુ સામાન્ય છે (૨૮) શ્રી કર્પૂરવિનયક લેખકચાર (બાન બીને) —પ્રકાશક કર્પૂરવિનયક સ્મારક અભિનિ ગોપળ બવન પ્રિન્સેસ મીંગ મુબ, મૂલ્ય છ આના

મરુગુણાનુગતી સુનિમદાગજ શ્રી કર્પૂરવિનયકના લેખો —ઉપજોતો આ બીને સમ્રાધ પશુ પહેલા સમ્રાધની પેઠે સામાન્યજનને સાગ વિચારોની પ્રેરણા આપે તેવા છે

(૨૯) જેત જેતવચ્ચ—પ્રચોડક શ્રી વિવિધનીન્દ-ચુરિય, પ્રકાશક લેથી લલ ચુરિયલ જનાલ

રિધામણની અમપ સના ગત્યુત ના, અપ્રાન, વીરે લાગેને નેમ ક મ્દેવાર્માં આવે છે તે પ્રેરની આમાં ભીંગાઈ, નિનિરિધ અને ધર્મિક ચિંતિતું વર્ણન જેને સુનિઓ પોતાના પગપાળા પ્રવાસનો લાજ આ નેને દનનાને આપે તે

(૩૦) મંજન સમ્રાટ-ધર્માનુતા : સપાદક : પડિત
બેચરદાસજી, પ્રકાશક : શ્રી રાજનાથજી માતમવજી ચૌડેશ્વર
ખીચન (નંદીપુર), મુલ્ય આઠ આના

પ્રા પડિત બેચરદાસજી ગુજરાતી ભાષાશાસ્ત્રના વિ
દ્વાન તરીકે જાણીતા છે જુદા જુદા હિંદી અને ગુજરાતી
જૈન અને સનાતની કવિઓના સર્વધર્મોએને આકર્ષે તેવા
ભાવનોનો આ સંગ્રહ છે પણ આ સંગ્રહની વિસિદ્ધતા છે
સાથે આપેના કેટલાક શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ કવિઓ
વિષેની માહિતી પણ મળી તેથી દૂશમ આવી છે

(૩૧) અમરકાન્ત—(કાવ્યસંગ્રહ) પ્રયોગક : શ્રી જોહાગીર
દેસાઈ, એમ. એ. નવસારી મુલ્ય ૩ એ

પાઠશાળાઓ પણ ગુજરાતી છે તેમજે પણ તેમની
ભાષાની સેવા કરવી જોઈએ, એ નમ્ર ભાવના સથે
પોતાના કાવ્યોનો સંગ્રહ બાઈ જોહાગીર દેસાઈ પ્રગટ
કરે છે તેનો સત્કાર કરતા આનંદ થાય છે

પોતાના વર્તુલની બહાર પણ જેનું નિરીક્ષણ
સક્ષમ કરે પહેલે તેની શક્તિ વિશે આપણને માન
થાય જ બાઈ જોહાગીર દેસાઈએ હિંદુધર્મની
પરિભાષા અને આખ્યાયિકાઓને એ શક્તિથી મઠી
લખી આ સંગ્રહમાના કેવળાક કાવ્યોમા વણી છે

પ્રકૃતિ, વિનોદ, ચિંતન અને અર્જનના કાવ્યો
પણ આમા છે

કાવ્યો દહી જોઈ ક્યાએ નથી પડોઆ લાગના,
પરતુ એમા સિદ્ધ અને મિદ્ધ રસ તો જડ છે,
અને એ સચ્ચે છે કે કવિ દહી પછુ પછુ
ગુજરાતીને આપશે

રચીકાર

‘ચિત્રમય જગત’-મહાગુરુ-અંક—પ્રથમ
પદ થવા પછી મુદ્દ વિવેના ‘ચિત્રમય જગત’ નો
લેખો સરસ આવ્યા જ કર્યા છે આ અંક એવા પાણી
લેખોથી સમૃદ્ધ થયો છે મુખ્યચિત્ર બૃહદ્ મુચક છે

‘પ્રવાસી’-મહાસભા-અંક—૬૬ પાનાનો
પુષ્કળ ચિત્રવાણો સાગ લેખોથી વિભૂષિત અંક
માત્ર એ જ આનામા પ્રગટ કરીને ‘પ્રવાસી’એ
ઉત્તમ વસ્તુને સુખમ કરી દીધી છે

‘મહાગુજરાત’-અંક—કર્ણાટી નીકળતા
આ સાપ્તાહિકનો મહાસભા અંક મહાસભાની આજ
સુધીની પ્રવૃત્તિ-વિકાસની માહિતી આપે છે લેખો
સામાન્ય છે

‘મહાગુજરાત’-હોમરડી અંક—સાદા
અને ગંભીર અર્થપૂર્ણ મુદ્દર ચિત્રો, લેખો,
હોમરડી સત્વામ્રહ વિષેની માહિતીઓ અને જોશીના
લખાણોથી આ અંક સરસ બન્યો છે ધરમાં
સંઘવના જોડો છે

નરિમ—૧૯૩૬-૪૦ અંક ૭૭—પ્રકાશક :
ગુજરાતી સાહિત્ય મંડળ, સેટ વિજર્જ કોલેજ,
મુમ્બઈ કોલેજના વાણી માસિકો નજરે ચડે છે ત્યારે
એની પાછળ થતું મોટું અર્થ અને પરિણામે દેખાતી
વસ્તુ-કમાનિનથી મન ઘણીવાર ખિન્ન થઈ જાય
છે આ સાપ્તાહિકના લખાણો અને ચિત્રો નોનાં એ
રીત ખિન્ન થવા જેટલું નથી, એથી આનંદ
થાય છે શ્રી મોહનનાથ મુચકની ‘વિધગીતા’ના
સમાવેશના તત્તન સુખેશ્વરના પાના ‘મુમ્બઈ જેટલી
જગત ગ્યતા’ રાશીમત અને કમ્પિયોનો ‘ગુજરાતી
સાહિત્ય અને ગાંધીજી’ એ લેખો, કેટલાક કાવ્યો
અને ચિત્રો અર્ધેઅર્ધ પ્રશસા મારી લે છે, વાર્તાઓ
બહુ સામાન્ય છે

કોલેજ સમિતિ એ વિદ્યાર્થીઓના પ્રવૃત્તિઓનો
પરિપાક અને તેથી થતાં ઉત્સર્ગ જનાવનાર છે, એમાં
પ્રેરણાસરના લખાણો ભરે આવે પણ એ એ જાનના
હોય કે નહીં વિદ્યાર્થીઓને નવું આપે અને લેખનનો
અભ્યાસ થાકેના માર્ગ મુચકે, કે જે કરવાનું બહુધા
દોલેજમા આપના વર્ગોમા અસરકાર હોય

જ્યોતે—(૧૧ રજુ, અંક ૧ લો)—એવો
ગુજરાતી હાર્ટફેલું સાર્વજનિક

હવે જો બંધ કારોરનો ‘વિદ્યાર્થીઓને’ સંદેશ
સરસ છે બધા લેખો, વાર્તાઓ, કાવ્યો—અરજી,
હિંદી અને ગુજરાતીમાં—વિદ્યાર્થીઓના જ લખેલા
છે અને વિષ વિષ પ્રમારના છે વિદ્યાર્થીઓની મહેનત
સાર્થક દેખાશે છે

વર્ષ દસમું • અંક બીજો • મે ઓગણીસસો ચાળીસ

• અનુક્રમ •

સાહિત્ય અને લખાણ
ન કિંચિદ્ અપિ ચિત્તવેત
શુદ્ધ તો હવે શરૂ થાય છે.
સામી બારી
સમૃદ્ધ નાટકોમાં વિદ્યુત્તંત્ર સ્થાન
માતાજી સાથે વાતોલાપ
કાળિયો
જીવનનું વૈજ્ઞાનિક દર્શન
રેટિયો
ને છુટા અંકોડા
આવશે !
ગણી ગણી
સાહિત્યના પ્રદેશમાં
(૧) 'પથેર પાચાલી' નો પ્રવેશ
(૨) 'દરિયાવાત' ના દર્શનદિવસો
"કબૂલ છે, મા !"
ધરતીનો ધણો
શાન્તિવાદનું નાદેરનામું
કાન્તિ
અવલોકનો

શ્રી. ધૂમ્રેશ્વર	૭૫
શ્રી. યાદવરાવ વાલેલકર	૭૮
શ્રી. કુમરશી ધરમશી સંપદ	૮૧
શ્રી. નવીનચંદ્ર પંડ્યા	૮૬
શ્રી. અન્નિદક	૮૮
શ્રી અબાલાલ પુરાણી	૯૪
શ્રી. સુરેન્દ્રપ્રસાદ ત્રિપાઠી	૯૬
શ્રી. કાન્તિલાલ મ. ગાંધી	૧૦૨
શ્રી. 'કોલ્ક'	૧૧૬
શ્રી. અષ્ટાત	૧૧૭
શ્રી. લેખીભાઈ જ. પુરોહિત	૧૧૮
શ્રી. ભગીરથ મહેતા	૧૧૯
	૧૨૦

શ્રી. સ.	
શ્રી. કમલલાલ દેવિદાસ દિગંતપુરા	
શ્રી. હરજીવન સોમૈયા	૧૨૭
શ્રી. હરમોહન સર્મા	૧૩૧
શ્રી. વિલિયમ લોધા એરિસન	૧૩૫
શ્રી. જીનેન્દ્રકુમાર	૧૩૬
શ્રી. વા.	૧૪૩

• સંપાદકમંડળ •

મોહનલાલ મદિયા • હરજીવન સોમૈયા
કાન્તિલાલ સાહ • હરજીવન દવે

• વાર્ષિક ભવાનમ •

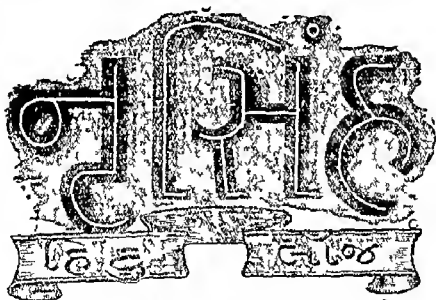
દેરાળા બ્રહ્મદેવગંધા પાઠશાળામાં
૧. પાઞ ૨. સામા પાઞ ૩. સામા ઇ

ભારતી સાહિત્ય સંઘ • પો. બા. ૭૩ • અમદાવાદ

લાઇન, હાફટેન તથા વ્યારે કલરના હાઉકયામ
 પ્લોટ, ડીમાઈન તથા સિને-સ્લાઇડ
 બનાવનાર
 ભારતી સાહિત્ય સઘનાં પ્રકાશનોના ગ્રંથો પ્લોટ અને બનાવીએ છીએ

૨ ન ૩૧૬૫૫ ન વું ઠે કા છું નાં ધી લે શો છ ૨ એસ સોમ

૪ ૧૯૭૭/૧૭ ટોર્નબી રોડ, બોરીમદન દ્વારમસ્તીનમ પાડે,
 ભારિયા હાઇસ્કૂલની આબુમા,
 કોટ સુભાઈ

૨
૩
૪
૫
૬
૭
૮
૯
૧૦
૧૧
૧૨
૧૩
૧૪
૧૫
૧૬
૧૭
૧૮
૧૯
૨૦
૨૧
૨૨
૨૩
૨૪

૨
૩
૪
૫
૬
૭
૮
૯
૧૦
૧૧
૧૨
૧૩
૧૪
૧૫
૧૬
૧૭
૧૮
૧૯
૨૦
૨૧
૨૨
૨૩
૨૪

મુંબઈમાં ક્યાં ઉતરશો ?

આદર્શ લોજિંગ-ખોડિંગ

ભારતીય નિવાસ લોજ

ચાજી ઘરાડેલા છે.

ભારતીય નિવાસ લોજ : કાલખાદેવી રોડ, મુંબઈ ૨

તાર-૧૬૨૬૮

1

ટેલિફોન — ૨૨૧૧૦

સળેખમ ?

(Registered)

સળેખમ ? ?

સળેખમ માટે દવા લીધવાને બદલે નાક પર ઘોડુંકે
“અમૃતાંજન” મસજો. તે તુરંત રાહત આપે છે.

અ મૃ તાં જ ન

પીડાકારક સળેખમ મટાડે છે.

:: દ રા જ નો મ લ મ ::

સર્વે જાતની દરાજ અને ખૂજલીને માટે હરોસાપાત્ર અને નિષ્ફળ ન
જાય એવો હજાર. ત્રણ વાર લગાડવાથી સર્વતર નાખૂંક થાય છે.

સોલ્ડ એજન્ટ: સિંધ અને બહુચિસ્તાન માટે
મહમદઅલી સુલ્તાન સુસાણ મારવી
મેરિયટ રોડ : કરાચી

મુંબઈ : અમૃતાંજન લિમિટેડ : મદ્રાસ

માલવા કેમિકલ પ્રોડક્ટ્સ

વાપરે

માલકો બ્રાહ્મી હેરઓઇલ : ખરી પડના વાળને અટકાવી મગજને શાંતિ આપે છે.

માલકો કોકોનટ હેરઓઇલ : વાળને વધારવામાં અને ખુશબોમાં અનોક છે.

માલકો મેડિકેટેડ હેરઓઇલ : સર્વોત્તમ અને ચેષ્ટ છે.

: સ્ટોકીસ્ટ :

કેશવજી સી. ઠક્કર : પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ. ૨

આ પુસ્તકની ઉત્તમતાનાં પ્રમાણપત્રો

૧

આ પુસ્તક વડોદરા રાજ્યના પુસ્તકાલય-
ખાતાએ પુસ્તકાલયો માટે મંજૂર કર્યું છે.

૨

આ પુસ્તકનો પહેલો ભાગ વડોદરા રાજ્યના
કેળવણીખાતાએ શાળાઓમાં ધનાત્મ અને
પુસ્તકાલયો માટે મંજૂર કર્યો છે.

૩

આ પુસ્તકનો પહેલો ભાગ મુંબઈ પ્રવાસના
સરકારી કેળવણીખાતાએ પ્રાથમિક, માધ્યમિક
અને ટ્રેઈનિંગ સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓની લાપ-
છરીઓ માટે મંજૂર કર્યો છે.

૪

આ પુસ્તકનું “આમુખ” શ્રી કચ્છ
વેપારી મંડળના પ્રમુખ શ્રી કુશલશી ધરમશી
સંપટે લખ્યું છે.

૫

આલુદમાં મળેલ ખીછ ગુજરાત પુસ્તકાલય
પરિષદે આ પુસ્તકનો પહેલો ભાગ સારા
પુસ્તકોમાં ગણ્યો છે.

૬

આ પુસ્તકના પહેલા ભાગની ૨૫ (પચીસ)
નકલો વડોદરાના શ્રી. પ્રાચ્યવિદ્યામંદિરે ઉત્તેજન
માટે ખરીદી છે.

૭

આ પુસ્તકની ઉત્તમતા માટે અનેક
મુપ્રસિદ્ધ સામયિક અને માસિક-પત્રોએ
સારામાં સારા અભિપ્રાયો આપ્યા છે.

વધુ ખાતરી માટે અભિપ્રાયોની પત્રિકા અદ્રત મંગાવો.

ઘેર બેઠાં પૈસા કમાવો

આજે જ મંગાવો !

નફાકારક હુન્નરો

ભાગ ૧-૨

નિષ્ક્રાંતો અને અનુભવીઓએ લખેલા
વિવિધ હોસ્તાપાન હુન્નરોની ભરપૂર પુસ્તક

૫૧૦ પાનાં, ઉમદા એન્ટિક કાગળ,
શાસ્ત્રીય શુદ્ધ, મુદ્રિત છપાઈ અને
આકર્ષક ગ્રે-અપ છત્રાં

કિંમત

માત્ર ૪ (ચાર) રૂપિયા

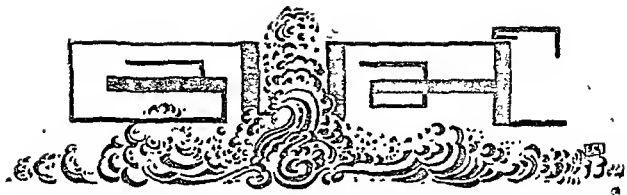
બી. પી. પી. થી દરપાસખર્ચ
૧૦ આના ભુદ્

મંગાવવા માટે લખો

પ્રકાશક

લક્ષ્મી પુસ્તકમાળા

પોસ્ટ સિનુગરા . (અંબાર-કચ્છ)

સાહિત્ય અને લખાણ

નવો જમાનો પણ પોતાના આગલા જમાનાના શુભ અને દોષ એ બંને સાથે લઈને જ જન્મે છે. જમાને જમાને માણસની શક્તિ અને અભિરુચિ ફરતાં રહે છે. એટલું જ નહિ, કેટલીક વખત ફેરફાર એટલા ઝડપી હોય છે-ખાસ કરીને મંથનયુગમાં-કે આજે જે વસ્તુનું અતિ મહત્ત્વ લાગે છે એ જ વસ્તુનું કાલે કાંઈ જ મૂલ્ય હોતું નથી. આવું બને છે ત્યારે સમાજમાં બે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિ અને પ્રવૃત્તિનાં જાણે ઉત્પન્ન થાય છે. એ બે જાણે વડે વર્ગવિચ્છેદ ઉત્પન્ન થાય છે, અને એક વર્ગની અભિરુચિ અને શક્તિ એ બીજા વર્ગને મન અશક્તિ અને અનભિરુચિનો વિષય બની જાય છે. જો કે થવું તો એમ જોઈએ કે એક વર્ગે બીજા વર્ગની અશક્તિના દર્શનમાંથી પોતાના સામર્થ્યની ગયાંઠા પિછાનીને વધારે સમર્થ થવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ પણ એમ બનતું નથી ઉઘડે અઠગગીર એ વ્યાનઝાઘા વાણિયાની મરકરી જ કરતો રહે છે. જે વસ્તુસ્થિતિ સમાજના ક્ષેત્રમાં પ્રચલીત રહે છે એ જ સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં પ્રચલીત છે એટલે સાહિત્યમાં પણ સામાજિક જીવનના પડઘાડપ બે જાણે ઉત્પન્ન થાય છે અને જો એ બે જાણે પોતપોતાના વિષયનો ઉત્કર્ષ સાધવાને જટલે બીજાના અપકર્ષમાં જ આનંદ લેતાં થાય છે તો પરિણામે સાહિત્યનો પ્રવાહ નિર્ગત્ય, દટાશમયો, વિનાશક, અને અપરસભરપૂર થઈ જાય છે.

આમ થવાનું કારણ એટલું જ છે કે સાહિત્યની જન્મભૂમિકા વિષે લોકોને ખોટો ખ્યાલ હોય છે.

કેટલાક માને છે કે સાહિત્ય એ જીવનવિચ્છેદમાંથી ઉત્પન્ન થનારો પદાર્થ છે. બીજા માને છે કે જીવનસીરનામાંથી એ જન્મે છે પહેલો વર્ગ પોતાને વાસ્તવવાદી ગણીને આનંદ છે ને બીજાને જીવનભીરુ માને છે બીજો વર્ગ પોતાને આકર્ષવાદી ગણીને આનંદ છે ને પહેલાને રસાભાસી ગણે છે. ખરી રીતે સાહિત્ય

એ જીવનવિગ્રહમાંથી પણ નહિ, જીવનભીરુતામાંથી પણ નહિ, જીવનના આનંદ માંથી ઉત્પન્ન થતો પદાર્થ છે

પણ આ જીવનનો આનંદ એ શું છે? એ ક્યાંથી આવે છે? ચાર આત્માના ચેવડા ઉપર મિત્રો એકા આનંદ ટર એ આનંદ જીવનનો આનંદ છે? કે ત્રણ પૈસાનો આ પીતા વાતો કરે ને વિષયચર્ચા કરે એ જીવનનો આનંદ છે?

જે જીવનના આનંદમાંથી સાહિત્ય જન્મવું તેઈએ એ માણુમની પોતાની વિશિષ્ટ શક્તિનો આનંદ છે એ દૃષ્ટિનો આનંદ છે-જે દૃષ્ટિ એને મળી છે ને બીજા પાસે નથી પણ એ એકાદો, જનતાને ઉપેક્ષાથી જોનારા, માણુસભીરુ માણુમનો આનંદ નથી એ આનંદ જે એને મળ્યો છે એ બીજા સાથે વહેળી લેવા મારે, બીજાને એ દર્શાવવા માટે, એણે કોઈક રીતે પોતાની જાતને વ્યક્ત કરવી પડે છે અને એવી રીતે માણુસ જ્યારે પોતાને વ્યક્ત કરે છે ત્યારે સાહિત્ય ઉત્પન્ન થાય છે

ઘણી વખત જ્યારે આ આનંદનું સ્વરૂપ કંપનાતીત હોય છે ત્યારે ભક્ત નરસિંહ ને મીરા જેવી વાણી મળે છે

એટલે સાહિત્યના પણ ખરી રીતે તો બે પ્રકાર છે અને એ બે પ્રકાર અને એના વિવિધ સામર્થ્યની ખજાને નહિ હોવાથી જ, વર્તમાન રંગમા રાચનારા સાહિત્યકારો, પાતપોતાની મર્યાદા પ્રગટ કરીને, બીજા વિષે કા તો અતિશયોક્તિ-ભરેલી પ્રથ સા કરે છે અથવા તો કેવળ નિંદા કરે છે

સાહિત્યનો આનંદ એ ઉદ્કૃષ્ટમા ઉદ્કૃષ્ટ આનંદ છે હિમાલયના ઉત્તુગમા ઉત્તુગ શિખરને પહોંચવાને જેમ અનેક શિખરો ઉપર માણુસને વિજય મેળવવો પડે છે, તેમ આ આનંદ પ્રાપ્ત કરતા પહેલા માણુસને પોતાની જાત ઉપર ને પોતાની સામાજિક સ્થિતિ ઉપર અનેક પ્રકારના કાળ મેળવવાના હોય છે સૌ સાહિત્યકારો આ પ્રયત્ન કરનારા મનુષ્યો છે એમાંથી કોઈ એક શિખર ઉપર છે, કોઈ બીજા શિખર ઉપર છે ઉત્તુગ શિખર ઉપર પહોંચવું એ તો ધ્યેય છે એ આનંદપ્રાપ્તિ સારને માટે શક્ય ન પણ હોય પણ જે આનંદ પોતાને મળ્યો નથી એ આનંદ હોઈ જ ન શકે એમ તો માત્ર પ્રયોગભીરુ હોય તે જ જોલે

જે વસ્તુ પોતાને મળી નથી તે વિષે વિવેચના કરવી એ પણ એક પ્રકારની ધૃષ્ટતા છે મીરા કે નરસિંહના કાવ્યો ઉપર ટીકા ને ચળદાર્થ ઘણા કરી શકે : ખરી રીતે એનું વિવેચન માત્ર એ જ મનુષ્ય કરી શકે કે જે વિચારસરણીમા માનતો હોય અને જેણે પ્રયોગથી ચોડા પણ અનુભાનંદ પ્રાપ્ત કર્યો હોય બાકી તો લેખ લખાય કે એ ભક્તિયુગ હતો-ને સામાજિક બળોનો એમને ખ્યાલ ન હતો-ને એમણે જનતા વિષે કોઈ ન લખ્યું-વગેરે

વગેરે. એવા અપૂર્ણ લેખો જ પાતાવે છે કે એક સાહિત્યકાર પોતાની પ્રગતિમાં હજી કયા શિખર ઉપર જોડો છે ને એનો કેટલો માર્ગ હજી બાકી છે.

કોઇએ સરસ રીતે મૂક્યું છે કે:

“ સુંદરનાનો ખ્યાલ આવે ત્યારે જ બીજો ખ્યાલ જન્મે છે વિરૂપતાનો. નીતિના ખ્યાલથી અનીતિનું ધોરણ અસ્તિત્વમાં આવે છે. એટલે એક વસ્તુના કે ભાવનાના અસ્તિત્વ વડે જ બીજી નિષેધાત્મક વસ્તુ કે ભાવનાનું ભાન થાય છે. જો સુખ છે તો જ અ-સુખ છે. જો સત્ય છે તો જ અ-સત્ય છે ”

એક વસ્તુ લાંબી ત્યાં સુધી જ છે કે જ્યાં સુધી એનાથી ટૂંકી બીજી વસ્તુ અસ્તિત્વમાં છે. ઊંચી વસ્તુના ખ્યાલથી નીચી વસ્તુનો ખ્યાલ આવી શકે છે.

એટલા માટે સત્ય પ્રત્યે અભિરુચિવાળા પ્રાજ્ઞનો એ બંનેથી પર રહે છે, કાર્ય-અકાર્ય, શબ્દ-અશબ્દ, વસ્તુ-ભાવના સંબંધોથી પર.

કારણ કે સત્ય સુખમાં પણ નથી, અસુખમાં પણ નથી; નીતિમાં પણ નથી, અનીતિમાં પણ નથી. એ બંને ભાવના ન જ જન્મે એવી ચિત્તની અત્યંત પ્રશાંત અવસ્થા, જેને સુખ સ્પર્શતું નથી, અને તેથી જેને અ-સુખના અસ્તિત્વનો જ્ઞાણ નથી-એવી અત્યંત પ્રશાંત અવસ્થામાં-સત્ય વસી રહ્યું છે. એ અવસ્થામાં પ્રજ્ઞ પ્રેમ ને પ્રાણ-ત્રણે એક જ સ્વરૂપ યદ્ય રહે છે. -

ભાગવતમાં જે અવસ્થા શુકની વર્ણવી છે એ આનો ખ્યાલ આપે છે.

એટલે જે ચિત્ત સર્વદેશી હોય અને છતાં બાળક જેવું હોય એ જે ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ આનંદ પ્રાપ્ત કરે, એ જીવનના આનંદમાંથી જન્મે તે સાહિત્ય-અને બાકી બધું લખાણ.

સાહિત્ય અને લખાણ વચ્ચેનો આ તાત્ત્વિક ભેદ આપણી સમક્ષ રહે તો એનું મૂલ્યાંકન કરવાની આપણી દૃષ્ટિમાં પરિવર્તન થાય. આ જમાનામાં લખાણ એટલે સાહિત્ય એ દૃષ્ટિ આવવાથી એક પ્રકારની અરાજકતા ફેલાઈ ગઈ છે. અને તેથી ખરી રીતે તો જેમાં માત્ર પ્રાસંગિક ચલણી વિચારોનું પ્રદર્શન હોય છે એવા લખાણ માત્રને યુગદર્શન કરાવનારું ગણવાની આપવાતી પ્રથા આવી ગઈ છે સાહિત્ય નિર્માણ થાય-અથવા પ્રાસંગિક ચલણી વિચારો સિવાય વધારે કંઈક કે ઊંડા વિચારો ચક્રણ કરવાની અશક્તિ આવે-તો છેવટે સરવાળે તો પ્રજાનો એમાં દાસ જ થાય છે યુગદર્શન કરાવનારું સમર્થ સાહિત્ય આપણી વચ્ચે હોય એ જેટલું જરૂરી છે એટલું જ કેવળ પ્રાસંગિક લખાણને પણ યુગદર્શનના રંગથી રંગવાનું જરૂરી છે એ તો સૌ કોઈ સમજી લે. અને છતાં સાહિત્યને નીચી કોટિએ મૂકવા કરતાં લખાણને ઊંચી કોટિએ લઈ જવાનો પ્રયત્ન થાય એમાં પ્રવૃત્તિય વિકાસનું બીજ રહ્યું છે.

શ્રી કાકાસાહેબ કાલેલકર

[વેળવટિ એ એક ભવ્ય વ્યસન છે નહીં છે માત્ર એક વાર લખતો પત્ર મેળે એ લખવાનું થે લખે છે અને ન લખવાનું થે લખે છે યાજ્ઞકે આખો દિવસ બો મા કરે તો થે હૃદયની કેટલીક વાતો નુખતની નુખત ન રાખે છે આખો દિવસ લવરી ચલાવે તો મે ૨૮લાક અનુભવો ન મળતા પમે વ્યભ કરે, ન કાઠ ચોડિયા પારો સારા લેખકોનું પણ એમ ન હોય છે તેઓ જાડુ ચાવશું મમે તેટલું લખે તો થે અમુક સુખ તો નળવે ન છે હુ માનુ છુ કે મે પાડુ એવો સુખ નળવે છે

મારો પત્રોને ચીચવટમા રહો હવે તો વખતે કહક સુકપ બેઠ્યો હરો કે કેટલાક અસાધારણ અનુભવો લખી કાઢુ પ્રારભ કર્યો પછી હકાપણ સુકતુ હવે કે આત્ર આત્ર લખીને કે પ્રસિદ્ધ કરીને કરો લાભ નથી વાવનારને એમાથી કશું મળતુ નથી બહુ બહુ તો વાવનાર આશ્ચર્યવત્ એ સાબળે છે લખનારને એ એ દલી ન હોય અને ખી તમે ઉપર છાપ પાડીને કહ મેળવવા ન માગતો હોય તો કરો લલ થતો નથી નુકસાન થવાનો સભવ થશે એ લખાણ તે વખતે ન કેમ ફાડી નાખ્યું નહિ કોણ બહે

હમણાં ન કાળમા એક સમિતિની બેઠગા બેઠો હતો ત્યાં ટપાન આવી ન્યાં વખત પહેલાં લખેલી આ નોંધ બેઠે હુ અકળ થો દાદી દીનેના સુક પો વેર વાળવા ભૂતની પેઠે નંગો ઠે એના નથી આ નોંધની અંદર થઈ પ્રથમ થનુ કે આ ન છપાય એમ લખી નાણ ફરી વિચાર આજો એક વાર લખુ અને ઠેરે મૂકશુ હુ એને બૂધી બધો પાડુ એ લખાણ મને બૂધી ન ગતુ ફરી વાર દાખી દહરા તો કાણ બહે ક્યારે કયા રૂપમા ઠેરો થશે એના કરતા એને બતિ આણુ એ ન સાક આશા મળુ છુ કે આત્ર અનુપયોગી ફરી નહિ લખે

૧

આસપાસની મુસાફરીની વાત છે પ્રથમ પ્રથમ આખો દિવસ દેશના રાજ કાગળના વિચાર આવે અને રાત્રે ઘરની યાતોના અને કનિયામસસ રવખા આવે એક દિવસે મધરાતે બેઠ્યો અને સાવ નાસીપાસ થઈ ચિત્તચકિતની પ્રાર્થના કરી કે આવો ન અનુભવ લેવાનો હોય તો મને અર્ધી શા માટે આપો આના કરતા વડોદરામા સારી સ્થિતિ હતી પુત્રકનરવિત છેડોને આવેનો હુ નો મને “આ પિતાશ્રીની પેગ છે, એમણે પ્રેમથી એ મને આપી છે, એ કેમને લેવા ન હૈ, મારી પાસે ન રાખીશ” એવા ક્રમમાં ચવાવતા પોતાને બેઠે મને પોતાના પ્રત્યે તિરસ્કાર છૂટ્યો મે અંધરે ક્યુ, તારી કૃપા હશે તો આ અનુભવ છે. લે ન માએ

એ અનુભવ છે નો તો ન થયો પણ બહુ ન થો થોશ દિવસોમા એ કાચવાટમાથી હું મુક્ત થયો

પછી ત્યારે શિક્ષા પર શુજરાન ચવાવવાનું શરૂ ક્યું ત્યારે પ્રથમ પ્રથમ આખો દિવસ, હવે પછી આવાનું કયા મળશે અને શુ મળશે એનું ન ખ્યાન આનનું પહેલી સ્થિતિમા દહારો સારો જતો અને રાત ખરામ જતી હવે એથી બેનહુ થયુ રાત્રે રવખા તો ન આવે અને આવે તો થે કહ વિશેષ નહિ પણ આખો દિવસ કાગડાની પેઠે આવાનું ન ખ્યાન થાય તો શી ગતિ થવાની મનમા બધી શરમ બેજગતી, આપણે ચંદતા નથી પણ પડીએ છીએ એમ પણ લાગતુ આમ રહેવા કરતા પાછા જઈએ એમા શુ ખોટું એવા પણ વિચારો મનમા આવતા પણ કરેલો સકપ તોડાય નહિ એ નિર્ધારથી ન દટી રહેનો પછી ત્યારે જીવનની અદ્ભુતતાના લાગચાગદ અનેક અનુભવો આવવા લાખા ત્યારે ભોજન અને આચારાનની ચિંતા એની મેગ ખરી પડી ચિંતા વ્યથ છે અને ચિંતાનું કારણ ન નથી એવો બેવડો અનુભવ થયો

એક વાર ગત્રે, મધરાતે જ, બિંધ એમએકે
બોડી તમિષત સારી હતી, ચિત્ત પ્રસન્ન હતું કેઈ
પણ જાનની અવગણના ન હતી છતાં એકાએક બિંધ
બોડી અને અમાધાગણ અનુભવ થયો. હું છું એટલો
જ અનુભવ અનુભવ હતો. ક્યાં છું એ તો બાન હતું
જ નહિ પણ જીવનનો આખો જૂનપણ સુસાઈ ગયો
હોય અને આખી પર્સનાલીટી (અસ્તિત્વતા) સાવ
કારી હોય એવું જણાયું કેટલો વખત આ આનંદમય
રિશ્તિ રહી પછી સહેજ નીચે જિતગતા ઝુકાણાએ
યર્ષ કે, હું ન સમાજ અને દુનિયાની અદ્ય ધૂમેય
માગ બવાજ મૂળિયા સાવતૂરી ગયા કે આમચળા
ખૂન બિંધે ગેરેલા પતંગની કોરી તૂટી જાય એટલે
એને શું થતું હશે એ એને ખગર, પણ મને એના
જેવું થયું ખરું આ ગિચાની વધાવા જેવી છે કે નહિ
એનો પગ નિશ્ચય ન થાય આ રિશ્તિમાં પણ
જણાઈ આવે એટલો લાગે કાળ રહ્યા પછી બાન
આયુ અથવા સાચું હું તો સાચું બાન થયું
અને હું ફનાણો ક્યાણો માણસ અમુક સમાજનો
ધરત, અમુક ઉદ્યોગ, અમુક વેશે યાત્રા કરું છું અને
અમુક ગામની અમુક ધર્મશાળામાં રહ્યો છું એ
મધો પ્રત્યવ જાણ થયો પણ એ પહેલાંની અનુભવ
એટલો બધો વ્યક્ત અને ઉત્તરવગી હતો કે એના
ચિત્તને કાનૂલે બિંધ કરી આવી જ નહિ આ અનુભવથી
શુદ્ધિ પગ શી શી અસર થઈ એ અહીં મેધવાની
આવશ્યકતા નથી એ એક લારે અનુભવ હતો અને
આવશ્યકતા દેહ કળાગ હતો એટલું હું તો ખબ છે

૨

આવા આવા અનુભવો અવગણના તો
નથી જ આવતા ચિન્તન અને ધ્યાન અમુક દેહ સુધી
આસે એટલે પછી જ અનુભવ માટે જૂઠિયા
તૈયાર થાય છે

યે થી યાત્રાએ નીજીયા ત્યારે એક જાનની
તીન જાવના અથવા ઉત્કળતા કે અવાઈ હતી એ
ગિચિત્તમાં જ હું નવાઈ કરી શકું ગેરે, ત્યાંથી
રામકેળ પગદમની તપે નૂમિ—દક્ષિણેશ્વરના મંદિર
પમેની પથવરીએ જોવા ગયો. ગામમાં જ અનુભવ

થયો એ જ જાનનો દક્ષિણેશ્વરમાં પણ થયો ગયાના
અનુભવનો સહેજ છસારો 'દિમાનવના પ્રવાસ' *
મા ગેરો છે દક્ષિણેશ્વર ગયાની વાત તો ત્યાં છોડી જ
છોડી છે એ જાનને અનુભવોનું વધાર્થ વણન અહીં
પણ ન આપી શકું સુદગયાના મંદિર પાછળ
બોધિતર છે ત્યાં જાતવિત સુદ જાવવાનની
તપથર્થા ધ્યાનમાં આવી હું પણ ધર છોડીને નીજીયા
હતો, એટલે અહીં અત કળાગ ગદગદિત થયું મે
આખો મીચીને ત્યાં સાદાગદગવત પ્રણામ કર્યો અને
કળેશમાં પગરિશ્તિતુ બાન જૂની ગયો એમાં
વિસ્તીર્ણ દેહનો નાનપડો નડ્યો તૈયાર કર્યો હોય
એટલે જેમ એક એક પ્રાન એમાં એકી નાજરે
જેઈ રામય છે તેમ એ કણ સુધીનું ગતજીવન
એક સામરુ દટિ આગળ જીવું થતું હશે આપણે
મને તેટલા સુખી દુખી કે ચિન્તનથી હોઈએ
તો મે આપણે જીવનના પૃથ્થમાં ઉપજ જ તરીએ
હીએ જીવનયાત્રી આપણે લાગે પહેલો વિસ્તાર
પાદાર્જન કરી રામીએ હીએ એમાં નવો નવો
અનુભવ મળે છે, દટિ પ્રાન થાય કે પણ જીવનના
પૃથ્થમાં છોડી ગાણામાં બિનરુ દમકી માગવી
એ કઈક અનેરો જ અનુભવ છે ચિન્તનમાં પૃથ્થકાગ
હોય છે અને વરતુત ખડક મદલ થાય છે પણ
અહીં ગેક સામગી પિંડીત અનુભવ મળે છે એ
અનુભવમાં સાદાતમગ દેય છે અને તેની અમર
કાવમની થઈ જાય છે એની રિશ્તિની અદ્ય હું
પડ્યો દગો એટલામાં જાણે કેઈ જાગથી બોલતું
હોય અને સદેશો આપણું દેય તેની પણ અદ્યથી જ
એક રુકુંખા થઈ

ત્યાંથી તે ઠીક કયું ત્યાં ગયો સદેશો
જ ત્યાંને લાવે જાનતુ એ જ સુખ્ય અને મદતવની
વગુ છે લાવે જાનતુ એ જ જીવનનો અનુભવ
મર્ષકમ છે એ જ શો મારી મગીને પગે
વહેતો આવાન નડ્યો

ત્યાંથી બિંધો ત્યારે અથવા વગ અને દરીગ
ઉપગમ ગયા નગર નહીં પણ દગલ ત્યાંથી બિંધે

* પૃ ૪૦ ૪૧

તમાવને કિનારે જઈ બેઠો અનેક રીતે જીવનનો વિચાર થતા લાગ્યો અને એક જાતનું ગર્ભાશય જીવન પર ઠસી ગયું

દક્ષિણેશ્વર ગયો તેનું સવિસ્તર વર્ણન હિમાનયના પ્રવાસમાં મારે આપણુ જોઈતું હતું પણ એ વખતે ન આપ્યું આદી પણ એ આપવા નથી માગતો પ્રસંગ શોધીને એ લખી કાઢીશ દક્ષિણેશ્વરનાં દર્શન મારે ગયો મનમાં કાનીનું ખ્યાન થવાને બદલે મમ કૃષ્ણ પરમહંસની ભક્તિ અને સાધનાનું જ ખ્યાન થવા લાગ્યું એ મનમાં કર્યું પરમહંસ આપે આ જ દેકાએ દેવીની કૃપાનું કર્પક સ્વચ્છ ચિદ્દ માગ્યું હતું આપને પરચો જોઈતો હતો દેવીએ આપને તે આપ્યો હું આપની પાસે જોવો જ પરચો માગ્યું છું મને એકાંતે ખાતરી થાય એટલો જ પરચો હું માગ્યું છું મારે જે ને કે સાધના તો કરી જ છે, તેમા પરચાની જરૂર નથી તો જે એક જાતનું સમાધાન, એક જાતની ખાતરી કે તે પરમમમવા માતાના બોળામાં જ હું છું આવી પ્રાર્થના કરી મહિરમાંથી બહાર નીકળ્યો રામકૃષ્ણ પરમહંસની રહેવાની જોગડી જોઈ ત્યાંથી પચવળી ચાલ્યો રસ્તામાં જોઈ તો પરચો મળ્યો તે શું હતું તે રહેવાની જરૂર નથી અસાધનાશ્ચ ધન્યતા જણાઈ ચાતાનું કવચ આપણને મળી ગયું હવે આ મ્હાંની પણ આપણને શી જરૂર? એમ મનમાં આણીને ત્યાં ને

ત્યાં જ કોટ, પહેરણ ફેરો-પાંખું ઊતારી કાઢ્યું ફેરો કીમતી હોવાથી પોરટદારા બાર્ડ પગ મોઢી દીધી બાકીનાં કપડાં આપી દીધાં, અને જે જાતનું જીવન માગ્યું હતું એની સાથે બળી શકું એવો હું થઈ ગયો આદીથી મગા નદીનું દર્શન કરતા, મગા નદી ઝૂનતી હોય અને અમુક જાતના આવેશમાં આવી હોય એમ દેખાવા લાગી હું આનંદથી ફૂલવા લાગ્યો, પાડગથી મેં સામન્ય કે નદીનો પ્રવાહ જોઈ મમકૃષ્ણ પરમહંસ આદી જ સમાધિમાં જતા કેટલોય વખત પચવળીમાં જોઈ, એ વખતે જે સકલ્યો કર્યા તેમાથી કેટલાક તો પાર જિતયાં અને કેટલાક તો બૂસાર્ધ ગયા બૂસાર્ધ ગયા તે પણ કેટલોય વખત સુધી ટકવા હતા

આજ અનુભવો કર્યાથી થતા હશે! જેમ જોતો વળે છે તેમ કર્પ આ ખાસ નથી આ અનુભવ બાહ્ય આપણને લીધે થાય છે એમ ભલે એ વખતે આપણને લાગે, પણ સત્ય કહીએ તો મનની અમુક ઉત્કટ દશામાં એ અનુભવો અદરથી જ પ્રકટ થાય છે તે જોતા બધા મનગ હોય છે કે બહામથી આવીને આપણને જોતા હોય એવો જ અનુભવ એ વખતે થાય છે

ચિંતવઃ

તા ૮-૮-૨૬

શુજાત સાહિત્ય સભા અમદાવાદ તરફથી વર્ષ ૧૯૪૭ના શુજાતી સાહિત્યની સમીક્ષા કરવાનું કાર્ય શ્રી પ્રો રવિશંકર જોશીને સોંપામાં આવ્યું છે તો આથી સૌ પ્રકાશકોને તથા લેખકોને વિનંતિ કરવાની કે તેઓના પ્રમથનો નીચેના સરનામે મોકલી આપી સભાને આ કામમાં સહકાર આપે

શ્રી પ્રો રવિશંકર જોશી

તખ્તેશ્વર પ્લોટ

ભાવનગર, (કાલિવાવાડ)

યુદ્ધ તો હવે શરૂ થાય છે

શ્રી હુંગરશી ધરમશી સંપત

જર્મનીના બાહ્યપત્રો

જર્મનીએ એકાએક પોતાની યુદ્ધની બાહ્ય પત્રો આપ્યો અને યુદ્ધ નવા રંગે ચડ્યું છે એક સવારે તો આપણે કટપના કરતા હતા કે ફિન્લેન્ડ અને રશિયા વચ્ચે સંધિ થઈને ત્યાંથી પાછું ફરેલું યુદ્ધચક્ર હવે ખસીને ક્યા દેશ ઉપર પોતાનું જમણુ આરંભશે, ત્યાં તો બીજી સવારે આપણે સમાચાર જાણ્યા કે જર્મનીએ પોતાની ઉત્તરીય સરહદને અડીને રહેલ ડેનમાર્ક લઈ લીધું અને ત્યાંથી ઉત્તરે સામે દરિયાકાંઠે આવેલ નોર્વે ઉપર હલ્લા ચરૂ કરી દીધા ! બેલ્જિયમ અને ફ્રાંસે ઉપર આવનારી આફત ડેનમાર્ક અને નોર્વે ઉપર બિતરી છે.

ખતે પશ્ચિમી મળી ગા કરોડ માનવી કાન્સ અને જર્મનીની કિરોમંદીઓની ઝોથે પડ્યા છે. દેશની ઉત્પાદક માનવશક્તિનું વહેણ વિનાશક શક્તિ તરીકે કામ કરી રહ્યું છે. દેશની નિવ્યજનનની જરૂરિયાતોના ઉત્પાદન તરફથી મુખ્ય લક્ષ્ય ખેતરોને વિનાશક યુદ્ધની જરૂરિયાતો ઉત્પન્ન કરવા પાછળ જ ત્રેષ્ઠ શક્તિ રોકાઈ છે. આવે વખતે, જર્મન જેવા દેશને માટે ખહારના દેશો જોડેના વ્યવહાર અટકી જાય તો તેને યુદ્ધમાં હારી જતાં વાર ન લાગે. બિટને કરવા માંડ્યું છે પણ એવું જ. જર્મનીને સાગરનો ઘેરા ઘાલી સ્થિતન દ્વારા જર્મનીના ૬૦ ટકા વેપાર જોખમાયો છે. તટરથ રાજ્યો પાસેથી યુદ્ધને અંગેના કાચો માલ ખરીદવો પડે તેમ છે. તેનાં તેણે શકડાં નાણાં આપનાં પડે છે. આ નાણાં તે પાકા માલ જનાવી પરદેશોને આપે તો જ લરપાઈ થઈ શકે. જ્યારે આ કામમાં તેની આડે રુકાવટ થાય છે ત્યારે તે પોતાનો માર્ગ સાફ કરવા તટરથ દેશો ઉપર ધસારો લઈ જાય છે. આ યુદ્ધમાં નીતિશાસ્ત્ર કે કાયદા જેવી વસ્તુ રહી નથી. જર્મનીએ નાજઅૂની પેડે ઓચિંતા દેશો લેવાની નીતિ રાખી છે. વીજળીની ઝડપે એણે ઓસિટ્રયા, એકારસોવાકિયા અને પોલેન્ડ લીધાં અને એ જ રીતે ડેનમાર્ક પણ લીધું. ~

લાગ ઝડપી તેનાં બંદરો કબજે કર્યાં છે. અને હવે આવની કાલે એટલી જ ઝડપથી સ્વીડન ઉપર એ બિતરી પડે એવો સંભવ છે. અંગ્રેજો અને ફ્રેંચો વિચાર કરે તે પહેલાં જર્મની ફટકો મારી લે છે. શા માટે આ નવી બાહ્ય ?

જર્મની નોર્વે અને સ્વીડનના મારફતે મોટા પ્રમાણમાં કાચી વસ્તુઓ મંગાવતું હતું અંગ્રેજોનો ઘેરા નિષ્ફળ નીવડ્યો હતો. આથી નોર્વેનાં બંદરોએ જર્મનીને માલ ન મળે તે માટે અંગ્રેજોએ આસપાસ મુરજો પાથરવાનો નિશ્ચય કર્યો. પણ એ નિશ્ચય અમલમાં આવે તે પહેલાં તો જર્મનીએ સફળતાથી એક કિનારા પરનું ડેનમાર્ક લીધું અને સામા કિનારા પરનાં નોર્વેનાં બંદરો લીધાં. અંગ્રેજો આંખ યોગતા રહી ગયા. એમની જગતી યોદ્ધા પણ બિધની સાપિત થઈ છે અને જો નોર્વે પડ્યું તો તેની પૂર્વ સરહદને અડી રહેલું સ્વીડન પણ પોતાની સ્વતંત્રતા બોઈ બેસશે. વળી સ્વીડનના અને જર્મનીના સાગરકાંઠા નજીક અને સામસામા છે.

નાની પ્રજાઓ

યુરોપમાં બધી મળી ૩૨ નાની મોટી પ્રજાઓ છે. તેમાં અર્ધા યુરોપની જમીન તો રશિયાના હાથમાં છે અને ચોથા ભાગની જમીન હવે જર્મની પાસે થઈ ગઈ. જર્મની, ઇટાલી, ફ્રાન્સ, એટલિટન અને રશિયાની પડોશમાં આવેલી નાની પ્રજાઓની હાલત અતિશય ચિંતાતુર છે. આ લડાઈમાં એમની તટસ્થતાની કિંમત નથી. એમના વેપારધંધા છિન્નભિન્ન થઈ ગયા છે. આવી નાની પ્રજાઓમાંથી ઘણીનું વર્ણન આપણે આગળ કરી ગયા છીએ, અહીં બીજી થોડીનું વર્ણન નોંધએ.

સ્વેડિનનવિયાનાં રાજ્યો

નોર્વે, ડેનમાર્ક, સ્વીડન અને ફિન્લેન્ડ સ્વેડિન-વિયાનાં રાજ્યો કહેવાય છે. આ દેશોની પ્રજા યુરોપમાં

૬૦ લાખની અદર છે. સરકાર અને સ્વાતંત્ર્યપૂર્ણ માટે એ પ્રગ્નઓ બાંધીતી છે પ્રગ્નઓ સશક્ત બળવાન, વીર્યવાન અને જ્ઞાનવાન છે તેઓ પરસ્પર બહુ સહમતી છે દરેકેદરેક માણસ ભણ્યો અને સરકારી છે આખા દેશમાં સહકારી મંડળો સ્થાપી, તે મંડળોને એક જ તત્ત્વ નીચે આણી આ પ્રગ્નઓ પોતાના દેશનું સફળ અર્થશાસ્ત્ર રચવામાં સમર્થ નીવડી છે એ પ્રગ્નઓ ભારે આત્મસતોષી છે તેઓ ખીખ દેશોને છતી ખીખઓને શુભમ બનાવવા ઈચ્છતી નથી, તેમ જ પોતે શુભમ બનવા તૈયાર નથી

એમનું અર્થશાસ્ત્ર

ડેન્માર્કના લોકો પશુપાલનમાંથી અને દૂધ-ધી વેચી મુખ્યસપ્તિ મહાલે છે નોર્વેમાં લોકો પોતાના જંગલોની પેનશમાંથી પાકો વસ્તુઓ બનાવીને છવન શાંતિમાં મુળને છે સ્વીડનના લોકો લોહાની કાચી વસ્તુ અને કાગળ બનાવવાનો માથો વેચીને મુખી થયા છે ફિન્લેન્ડની પ્રજા પશુપાલન કરીને અને છુત્તરમાંથી અનેક વસ્તુઓ મેળવીને પોતાનું નભાવે છે આ ચારે પ્રજા ભારે માનવિપાત્ર છે કોઈ પણ દેશની પ્રજા કરતાં આ વાચન બહોળા પ્રમાણમાં થાય છે પ્રજા સાદી, સરકારી અને નેજરરી હોવાથી મુખી અને સતોષી છે અને શાંતિપ્રિય છે એમાંની કટલીક પોતાનું લક્ષ્ય પશુ વિખેરી નાખેલું પશુ યુદ્ધની સ્થિતિમાં એમને શસ્ત્રાઓ સજવાની જરૂર પડી છે

સ્કેન્ડિનેવિયાનો સાગર

યુરોપની મોટા ઉત્તર સમુદ્ર સાથે સમુદ્ર ધરાવતો સ્કેન્ડિનેવિયાનો સાગર એના ચાર રાજ્યોનાં પેપારનો રાજ્યમાર્ગ છે તેઓ જર્મની, ફ્રાન્સ અને ઇંગ્લેન્ડ નેડે પેપારી સમુદ્ર બાધે છે અંગ્રેજો પોતાને માટે માખણ અને માસ ડેન્માર્ક ખાસેથી લે છે જર્મની લગભગ સાડાં લાખ ટન લોહ ખરીદે છે એમની ખાસેથી દીવાસળી માટે લાકડું, કાગળો માટે માનો બધા દેશો ખરીદે છે યુદ્ધના સાત માસ સુધી અંગ્રેજો એ સાગરની મારફતે

ચાલતો જર્મન વેપાર નિર્વિધિ ચલાવવા હતા, પરંતુ હમણાં ત્યાં એમણે સુગ્રો પાથરવાનું નક્કી કર્યું એટલે જર્મનીએ સાગર પર આધિપત્ય મેળવવા ડેન્માર્ક અને નોર્વેનો કબજો લેવાનું યગ્ય બન્યું. અંગ્રેજોએ સાડાં ચારસો માર્ચન લાખો સુરંગોની બળ પાથરી છે જર્મન એને ઉપડાવવાની તત્ત્વીજ કરશે પરંતુ અંગ્રેજ વિમાનો એની ચોકી કરે છે એટલે મોટા વિમાની ધુલો ત્યાં ચાલે છે

ડેન્માર્ક

નવી યુદ્ધભૂમિ ઉત્તર સમુદ્ર બહુ સાકડાં માર્ગ છે. જર્મનીની ઉત્તરે ડેન્માર્ક અને ડેન્માર્કની પશ્ચિમેથી એ સમુદ્ર શરૂ થાય છે એની ઉત્તરે નોર્વે-સ્વીડન છે, અને પશ્ચિમે સ્કોટલેન્ડ-ઈંગ્લેન્ડ છે જર્મનીના આધિપત્ય નીચે જઈને ડેન્માર્ક આ યુદ્ધનું નવું પ્રકરણ શરૂ કર્યું છે

ડેન્માર્ક પશુપાલન માટે આખા જગતમાં સર્વશ્રેષ્ઠ ગણાય છે જગતમાં શ્રેષ્ઠ પશુઓ ત્યાં જોઈએ છે ઇંગ્લેન્ડ દર વર્ષે કરોડો રૂપિયાનું માખણ એ એ દેશના દૂધમાંથી થાય છે તે ખરીદે છે એની પૂર્વ-ઉત્તરના બાઈટ સમુદ્ર છે દક્ષિણમાં જર્મની છે પશ્ચિમમાં ઉત્તર સમુદ્ર છે એનું ક્ષેત્રફળ ૧૬૫૭૬ ચોરસ માઈલનું છે કુલ વસ્તી ૩૬ લાખ માણસોની છે એમાંથી યુરોપો ૧૭ લાખ અને સ્વીડો ૧૮ લાખ છે રાજવાની કેપેનહેગનની વસ્તી સાડાં ૭ લાખની છે એનો ગભ ક્રિસ્ટિન દસમો હાલ ૪૬ વર્ષની ઉમરનો છે આખા દેશનો મુખ્ય ધર્મ ખ્રિસ્તી પ્રોટેસ્ટન્ટ છે સને ૧૮૩૭માં રાજાનો ફેડેરી મહોલ્સન મોટી ધામધૂમથી બાળવામાં આ પો દતો ગભની સત્તા મપાઈત છે

બધારણ

પાર્શ્વમેન્ટ અને રામના હાથમાં સૂર્ય સાસન છે પરંતુ કાયદા બનાવવાની સત્તા પાર્શ્વમેન્ટને છે નવાયરોઈ ગભ અને પાર્શ્વમેન્ટથી તદ્દન સ્વનવ છે રાજ્યને યુદ્ધ જાહેર કરવાની કે સમિતો કરવાની સત્તા નથી પાર્શ્વમેન્ટમાં આમની સભા અને સેને એવા બે વિકાગ છે. પચીસ વર્ષની વયના કોઈ

પશુ ઓન્ન-પુરુષને મતનો અધિકાર છે. દેશનાં નાણાં ઉપર આમની તત્કાલી સત્તા છે. એ પ્રમાણે પ્રજાની મુખ્ય સત્તાવાળું આ રાજ્ય છે. એના સરળ શાસન માટે દેશના ૨૨ વિભાગ છે. દરેક ઉપર ગવર્નર નિમાય છે. લોકો ભારે ઉમંગથી પોતાના દેશનું શાસન કરે છે.

વ્યવસાય

અગાઉ ડેન્માર્ક અનાજ પેદા કરનાર દેશ હતો. અનાજના ભાવો ઓછા બેખજવાથી એણે પશુપાલનની પ્રવૃત્તિ ૧૮૭૦થી ઉપાડી લીધી. ડેન્માર્ક જેનું ગૌપાલન જગતમાં ક્યાંય ચતું નથી. પુષ્કળ દૂધ દેનારી હટપુટ ગાયો ડેન્માર્કમાં બીછરે છે. ગાયો માટે નમૂનેદાર સ્વચ્છ કોઢો હોય છે. તેમને ખૂબ સાફ રાખવામાં આવે છે. ગાયને નિયત પ્રમાણમાં તોળીને ખોરાક આપે છે. ગાયોને નિયમિત કરવા મોકલવામાં આવે છે. માંદગીમાં તેમની શાસ્ત્રીય ચિકિત્સા થાય છે. દૂધ ઓણું આપે કે દૂધમાંથી માખણ ઓણું બીરે તો તરત કારણની તપાસ કરી યોગ્ય ઉપાય લે છે. સરસમાં સરસ જનવરો જ ખેડૂતો પાળે છે. ઢોરોનાં મોટાં પ્રદર્શનો અવારનવાર ભરાય છે અને તેમાં ઈનામો અપાય છે. આપણે ત્યાંની ચાર ગાયો જોટલાં દૂધ-માખણ ત્યાંની એક ગાય આપે છે. બેકારોને રાજ્ય નિભાવે છે. બાળકો અને વિધવાઓને કામ મળે તે માટે સારી ગોઠવણો છે. સહકારી સંસ્થાઓ.

ડેન્માર્કના લોકોમાં પરસ્પર ભારે વિશ્વાસ છે. દેશનો સર્વ વેપાર સહકારી ધોરણે ચાલે છે. હજારો સહકારી મંડળો દેશમાં સ્થપાયેલ છે. ગામડે ગામડે જાતજાતનાં સહકારી મંડળો અને સહકારી બેંકો છે. જનવરોનાં દૂધ, માખણ, માંસ વગેરે વેચનારા મંડળો, ધરો બાંધનારાં મંડળો, ફરતીચર પૂરું પાડનારા, વિદ્યાર્થી અને શિક્ષણનાં, સાંઢો પૂરા પાડનાર, વહાણો અને ખેતીનાં સાધનો પૂરાં પાડનાર એમ વિધવિધ પ્રકારનાં મંડળો છે. પરસ્પર આર્થિક રીતે જોડાયેલાં છે. મંડળોનું સર્વ કામ તેના સભ્યો

જ ચલાવે છે. ગામડાંનાં મંડળો પ્રાંતનાં મંડળો અને આખા દેશનું મંડળ એમ સહકારી યોજનાથી પરસ્પર સૌ સંકળાયેલાં છે. આખા દેશનું મુખ્ય સહકારી મંડળ દેશ-પરદેશ સાથે વેપાર ચલાવે છે. દેશ આખાની આયાત અને નિકાસનો વેપાર આ મંડળોની ગૂંચણી દ્વારા ચાલે છે. જગતના કોઈ દેશ કરતાં સહકારી તત્વ આ દેશમાં વધુ છે.

ખેતી

સહકારી મંડળના ઉત્તેજનથી હવે સમૃદ્ધ-ખેતી ત્યાં ચાલે છે. ખેડૂત ન્યાં સુધી મહેસૂલ આપે ત્યાં સુધી એને કાઢી શકાતો નથી. ડેન્માર્કમાં ૩૨૧ લાખ એકરમાં અનાજ વધાય છે. ખેતી ઉત્પાદનમાં ઉત્પાદનની અને ઔદ્યોગિક સાધનોથી શાસ્ત્રીય રીતે ચતી હોવાથી એકર દીઠ પાકનો સારો લાભ મળે છે. લગભગ ત્રણ લાખ ટન ઘઉં, અઢી લાખ ટન રાઈ, એક લાખ ટન જવ અને ચૌદ લાખ ટન ખરેટાંની તથા અઢી લાખ ટન ખીટફટની ખાંડ પેદા થાય છે. એ સિવાય કેટલીક જમીન ગાયરો માટે અલગ રાખેલી છે. એકંદરે ડેન્માર્કમાં પશુપાલન, ખેતી અને કારખાનાંમાં સમાન દિવસે પ્રજા રોકાયેલી છે. પ્રજા સુખી ગણાય.

વેપાર-ઉદ્યોગ

ડેન્માર્કનો વેપાર મુખ્યત્વે માખણ, દૂધ અને કુકરનું માંસ છે. કુકરોને તેઓ મોટા પ્રમાણમાં ઉછેરે છે. સને ૧૯૩૧ની મંદી વખતે દસ લાખ કુકરનાં બચ્ચાંઓને દરિવામાં કુખાડી દઈને તેમને નાશ કરવામાં આવ્યો હતો. ડેન્માર્કમાં પાંચ લાખ ઘોડા, ૩૧ લાખ ગાયો વગેરે છે. માછલીઓનો ધંધો પણ સારો છે. લગભગ ૧૬ હજાર બોટો માછલી પકડવાનો ધંધો કરે છે. લોકો શુદ્ધિશાળી હોવાથી ઘંત્રો પણ બનાવે છે. ત્યાં ઉલોગોનાં ૯૦ હજાર નાનાં મોટાં કારખાનાં છે, તેમાં ચાર લાખ માણસો કામ કરે છે. ૨૬ હજાર કારખાનાંઓમાં ઘંત્રો વાપરવામાં આવ્યાં છે. વેપાર ઘણોખરો જર્મની અને ઈંગ્લેંડ સાથે છે. સને ૧૯૩૬માં ૯૫ કરોડ રૂપિયાની કિંમતનો માલ પરદેશ ખાતે નિકાસ થયો

હતો. આમદાની માસ પણ એટલા જ મોટા પ્રમાણમાં આપાત થાય છે. એ દેશમાં - કોસરો અને તેજ જમીનમાંથી મળતાં નથી-એ આપાત કરવા પડે છે. વહાણવડું, રેલવે, રસ્તાઓ.

ડેન્માર્ક પાસે લગભગ ૨૧૦૦ વહાણો હતાં. હવે તો એ બધાં જર્મનીના કબજામાં આવી ગયાં છે. એના વહાણવટામાં સાત લાખ ટનની રીમો અને બાકીનાં વહાણો હતાં. ૩૫ લાખની વરતીવાળા આ દેશ પાસે ૪૦ કરોડની દિંદો પ્રત્ય કરતાં વધુ મોટું વહાણવડું છે. ડેન્માર્કમાં ૪૮૦૦ માઈલની રેલવે છે, અર્થા રેલવે સરકારી માલિકીની છે.

આર્થિક વ્યવસ્થા

ડેન્માર્કની પેદાશ લગભગ ૩૬ કરોડ કોન્ટેનર* છે. મોટે ભાગે પેદાશ સીધા કરીથી વચૂત કરાય છે. ડેન્માર્કની સરકાર પોતાની પેદાશનો પોણા ભાગ લોકહિતને માટે વાપરતી હતી. ખેતી, બેકારીને મદદ, વૃદ્ધો અને અપંગોને સહાય, મદત શિક્ષણ, બાળકોનું પાલન એવાં મોટાં અર્થો રાજ્ય ઉઠાવે છે. દેશ મૂડીવાદી છે છતાં મિલકતની વ્યવસ્થા મોટે ભાગે સમાન ધોરણે છે. બેકારી મણી ઓછી છે.

સૈન્ય

આ દેશની પ્રત્ય પ્રત્યે સર્વે દેશોની એટલી બધી સહાનુભૂતિ હતી કે તેણે લશ્કર રાખવું મિલકુક બંધ કર્યું હતું. આજ પોલીસથી જ કામ નિભાવવામાં આવતું. પરંતુ યુદ્ધાપના ગંભીર મામલો જોઈ એમણે સૈન્ય રાખવું પડ્યું છે. પ્રજાને ફરજિયાત લશ્કરી તાલીમ મળી છે એટલે દરેક યુવકને સૈન્યમાં ફરજિયાત ભરતી કરી શકાય છે. એનું સૈન્ય ૧૪ હજારનું ચાલુ રાખવામાં આવ્યું હતું. પરંતુ યુદ્ધ વખતે એક લાખ યુવકો એકત્ર ચર્ચ-શકે તેવી વ્યવસ્થા હતી. ડેન્માર્ક ૧૫૦ વિમાનો પણ એકઠા કરી રાખ્યાં હતાં. દસથી બાર સ્વઅમરિનો અને થોડી વિનાશિકઓ હતી.

શિક્ષણની વ્યવસ્થા

લશ્કરી શિક્ષણ દરેકને ફરજિયાત છે તેમ જ શાળાશિક્ષણ પણ ૧૯૧૪થી દરેકને માટે ફરજિયાત છે. શિક્ષણ મફત આપાય છે. બાળકો આનંદથી ભણે છે. ૬૭ ટકા પ્રજા ભણેલી છે. આવા નાના દેશમાં પંચ હજાર પ્રાથમિક શાળાઓ છે. વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થીનિઓની સખ્યા લગભગ ૬ લાખની છે. હાઈસ્કૂલો અને કોલેજોની વ્યવસ્થા પણ વિસ્તૃત પ્રમાણમાં છે. એની અને પશુપાલનની શિક્ષણસંસ્થાઓની ગોઠવણ પણ મોટા પાયા પર છે. પ્રજામાં વાંચનરસ મળે છે. જ્ઞાન મેળવવા માટે આખી પ્રજા ખૂબ ઉત્સાહી છે.

Folk High Schools-જનશિક્ષણ વિદ્યા લયો * એ આ દેશની એક લાંબી શ્રેણી અને વિવિધ શિક્ષણની શિક્ષણસંસ્થાઓ છે. લગભગ એક સો વરસથી આ પ્રવૃત્તિ ત્યાં ચાલે છે. લોકસેવા શાખાઓમાં બહુ જ સાદાર્થ અને થોડા અર્થથી આ સંસ્થાઓ ચલાવે છે. જુવાનો પાસે જુદા જુદા વિષયો પર શિક્ષકો ત્યાગવૃત્તિથી ભાપણો આપે છે. દરેક પ્રજાજન અક્ષરજ્ઞાન ધરાવતો હોઈ લાખણો સમજવામાં તેમને મુશ્કેલી નથી પડતી. જૂઓળ, કૃતિહાસ, રસાયણ, વિદ્યુત, અર્થશાસ્ત્ર-એવા એવા જગીર અને વ્યવસાય-વ્યવસાય વિષયો લેવાય છે. શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ સાથે જ રહે છે. પરસ્પર સંદર્ સહકાર હોય છે. પ્રજાએ જ આ સંસ્થાઓ જીવી કરીને આખા ડેન્માર્કમાં પાયરી દીધી છે. રાજ્ય એને ખૂબ મદદ કરે છે.

જર્મનીને જિતાવેલ દેશોના લાભ

ડેન્માર્કની સામેના કિનારા પરનાં નોર્વે અને સ્વીડન પાસેના સાંકડા સાગરમાંના જર્મન વેપાર જિટન અટકાવી સકયું નહોતું જર્મનીને સૈન્યને માટે લોખંડ અને બીજા વસ્તુઓની જરૂર હતી એટલે ડેન્માર્કને લોખંડ પછી તેણે નોર્વેનાં બંદરો લીધાં. ડેન્માર્કના કિનારા આગળથી તે લશ્કરી દૃષ્ટાંતો કરી શકે. નોર્વેમાં વધુ સૈન્ય ઉતારવા માટે જર્મનીએ વિમાનોનો ઉપયોગ કરવા માંડ્યો છે. નાના સમુદ્રમાં

જર્મનીએ સુરંગો અને વિમાનોની એવી ગોઠવણ કરી છે કે અંગ્રેજ કાફલો અંદર જઈને જર્મનીના વ્યવહારને અટકાવી શકે. નથી. નોર્વે જર્મનીના હાથમાં આવશે તો અંગ્રેજોનાં વેપાર, વહાણવટા અને બંદરો ઉપર આક્રમણ સરળ બનશે.

જો બાલ્ટિક રાજ્યોમાં સંપ હોત તો જર્મની આટલી હદે જવાની હિંમત ન કરત. ફિન્લેન્ડની આફત વખતે બાલ્ટિક રાજ્યો સ્વીડન, નોર્વે, ડેન્માર્કના રાજમકર્તાઓએ એકત્ર થઈને પરસ્પર લશ્કરી મદદ આપવાનો વિચાર કર્યો હતો, પણ જર્મની અને રશિયાની લાલ આંખથી કરી જઈને તેઓ સંકટ સમયે એક બીજાને મદદ કરી શક્યાં નહિ. ફિન્લેન્ડ યોખડું થયું, ડેન્માર્ક થયું અને નોર્વે ઘેરાયું છે. આવતી કાલે સ્વીડન ઝડપાશે. જર્મનીની વ્યવસ્થાસક્તિ ઊંચા પ્રકારની હોઈ કબજે કરેલ દેશમાંથી પોતાને નેરફતા પકાઈ ગુરત જ ઊંચા પ્રકારનાં વજો લગાડી એવી શકે છે. અને જો જિતાયેલ પ્રજા એમના શાસનથી અસહકાર આદરે તો તેમને માટે છવડું મુરકેલ થઈ પડે.

જિતાયેલ દેશની આર્થિક વ્યવસ્થા જર્મની પોતાનાં સાધનો ને નીતિને અનુકૂળ બતાવી દે છે. ઝેકાસ્લોવેકિયામાંથી મોટા જરથામાં સોનું અને ઉલોઓનાં કારખાનાં મળ્યાં છે. જ્યતતું હથિયારો બનાવવાનું ગ્રેજ કારખાનું રોકાસ વર્કસ મળ્યું છે. તે સિવાય એની રેલવેઓ, ખાણો, સ્ટીમરો પણ મોટા જથ્થામાં મળે છે. પોલેન્ડ પાસેથી કાલસાની મોટી ખાણો મળી છે. યુદ્ધની સામગ્રી પણ પુષ્કળ મળી છે. પાડોશી નાનાં રાજ્યોને ડરાવીને એમનો વેપાર પોતાના અંકુશ નીચે લાવે છે. ડેન્માર્કમાંથી ખાણસામગ્રી મોટા પ્રમાણમાં મેળવશે. નોર્વે અને સ્વીડનમાંથી લોઢાની પુષ્કળ ખાણો મેળવશે. જર્મનીનો પ્રદેશ વધે છે, તેની જવાબદારીઓ તે સાથે જ વધે છે, બળ વધે છે અને કાર્યક્ષેત્ર વિસ્તાર પામે છે. અને ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સને છન મેળવવાના પ્રયત્નો વધુ નેરથી કરવાના.

ઇંગ્લેન્ડનો ભય

અંગ્રેજોને જર્મનીના આ પગલાથી મોટા ભય

એ લાગ્યો છે કે નોર્વેની સરહદ સ્થિતના એક ભાગ રોકાલેન્ડની પાસે છે. વિમાની આક્રમણનો તે ભોજ થઈ પડે તેમ છે. વળી જર્મનીએ ડેન્માર્ક અને નોર્વેનાં હજારો વહાણોનો કબજો લીધો છે. અંગ્રેજોનો ઉત્તર સમુદ્રમાં મોટો વેપાર છે તેને પણ આથી મોટો ધક્કો લાગે, એટલે ઇંગ્લેન્ડ ત્યાં પોતાનું મોટું નૌકાયળ અજમાવવા માંડ્યું છે. બનેલી મનવારોને મોટું નુકસાન પહોંચ્યું છે. હજારો વિમાનો ત્યાં યુદ્ધમાં ઊતર્યાં છે. સંભવ છે કે આ યુદ્ધ લંબાય, ઇંગ્લેન્ડના મિત્રોએ જર્મીનમાંથી નોર્વેમાં મદદ મોકલી છે. જર્મનીને દરિયાઈ લકાઇમાં મોટું નુકસાન થયું છે, પણ તેને નોર્વે-ડેન્માર્કનાં સાધનો મળી ગયાં છે.

ઇંગ્લેન્ડ, જર્મનીએ નોર્વે ઉપર આક્રમણ કરવામાં જલ્દ કરી છે એમ કહે છે, તેઓ જર્મનીને એ સાગરમાંથી છેક જ ઉપેરી નાખવા કટિબદ્ધ થયાં છે. નોર્વેમાં એણે પોતાનું સૈન્ય મોકલ્યું છે. નોર્વેનો પાર્વતીય પ્રદેશ રક્ષણની વ્યૂહરચના માટે યોગ્ય છે.

પણ જર્મનીએ પણ ચાર તરફ દરિયામાં સુરંગો પાથરી મજબૂત કિલ્લેબંદી કરી છે. અંગ્રેજ વિમાનોનાં આક્રમણ છતાં રેલવેનો કબજો જર્મની પાસે હોવાથી તેઓ માલની લઈ આવ-જા કરી શકે છે. ઇંગ્લેન્ડ લાખોનું સૈન્ય નોર્વેની જમિ ઉપર ઉતારવા માગે છે પણ જર્મન સમ્પત્તિનો, સુરંગો અને હવાઈ આક્રમણો નીચે તેઓ કેવી રીતે એ કરી શકશે તે કંપનાતીત છે. અંગ્રેજ મનવારોના કાફલાએ પણ જાડું સંભાળપૂર્વકે કામ કરવાનું છે. રેકેન્ડિને-વિમાના નાનકડા સાગરમાં તેને હરવાકરવાનો અવકાશ નથી. હજી સુધી નોર્વેના લોકોએ જર્મનીના આક્રમણને રોકી રાખ્યું છે, પણ એમને તરત મદદ મળવી નોઈએ. બીજી તરફ જર્મની પણ પોતાનું લશ્કર છૂટથી ઉતારી શકે નથી. આ ચિદ્રો એવાં છે કે નોર્વેનો ઘેરા લંબાય. ઇંગ્લેન્ડ પોતાની શક્ય તેટલી પેટરીઓ નોર્વેમાં મદદ મોકલવાની કરે છે.

હવેનું શુદ્ધ

અંગ્રેજોની રિયતિ વધુ વિષમ બનવાથી હવે તે

છુ, આગસખે લટકું છુ, બાલ્ય વિનાતું દૂધ પહેરણુ પહેરું છુ, ઈત્યાદી નેનું કયા ય મોજે આ વાત ન કરતા, નહિ તો આપણા સમાજને ઝોળખો છો ને ? ઓઝો ઉપર ચોકી અહુ કંક હોય છે”

“બાલ્યો તમારો સમાજ, આગ તો ખાસડે બેડે, ખાસડે”

“અરે વાહ ! પુરુષની પેઠે ખાસડુ પહેરો છો ખરા ? સારુ થયું કે તમને મારા રજનીભાઈ મળ્યા નહિ તો ?”

પણ મારા રજનીભાઈની પત્ની મારી મદાકિની ‘ભાખી’ બનવાને બદલે નારી મદુ‘બેન’ બની ગઈ

એમને ઘેર જઈને બારણામાથી હું ખૂબ મારતો “આ થો છુ હા કે મદુબેન !”

“એ ને ચાલ્યા આવો સીધા મોડામા કાન સાજની તમારી ગઢ નેતી ગતની ખોચડી રાખી ચેલી છે બિખારણુ કેટલી માગી તો ય ન આપી” મદુબેન બોલતા અને એમ હસી હસીને બેવડ થઈ જતા

“મદુ !” રજની કહેતો, ‘લે, આ તારો ભાઈ ભાઈ ભાઈ તું કહે છે, એને તો કઈ તારી પડી નથી આણુ સુધી ફરી આવ્યો પૂછ તો ખરી, તારે માટે રમડી કેટલી લાગ્યો ?”

જેવો રજની તેવો જ હું સાવે બાલ્યો ખબર જ ન પડે કે બહારગામ ગયા હોઈએ, તેમા યે ખાસ રચેલ ગયા હોઈએ, ત્યારે ત્યાની વખણાતી સ્ત્રી સાથે લાવવી પડે હુ છોભીતો પડી જઉં પણ મદાકિની મને બચાવી લે એ રજનીને કહે “તમે આણુ દડી ગયા છો કે નહિ ? કોઈ તો આણુ ગયા હશે ને ? પૂછો તો ખરા, એમાથી કેટલા જણુ રજની ઘેર લાવ્યા છે ? તમે તો કહેશો, ‘દેવનગડાનાં દેગ બહુ વખણાય એ ય ખિસ્સામા નાખીને સાથે લેતા આવવું ખરું ! કોલેજમા ગયા ખરા ને, એટલે છુદ્દિતો વિકાસ તો એટલો થયો કે મિચાડુ મગજ એને પોતાનામા સમાવી શકે એમ ન રહ્યું, એટલે એને ત્યાથી વિદાય લેવી પડી”

“કમાલ ! કમાલ !” હુ તાળીઓ પાડી લોકો અને રજનીતો ડાહીના પડવાનો વારો આવતો

રજનીને અદીની એક શાળામા શિક્ષકની જગ્યા મળી હતી શાળા તરફથી એને વકેશનમા ખાસ વર્ગો લેવાના મળ્યા હતા અગિયાર વાગે એ ઘેરથી નીકળી જાય, વર્ગો લે, નવા પત્રકો બનાવે, શાળાના નવા વર્તની યોજનાઓ વિચારવા માટે બીજા શિક્ષકો સાથે બેસવું પડે, સામે છુદ્દો થાય હુ હતો નફકરો ઉનાળાતું લાણુ વેકેશન, કઈ જ કામ નહિ અને એવી જ મદાકિની બે જણની રસોઈ કરવી, કપડા અને વાસણુ ધોવા-એમાં એને કેટલી વાર લાગે ? સામે ચૂલો ફરીને પાચ વાગ્યા પછી સળગાવવાનો હોય બે નફકરોએએ દોરતી જમાવી

મદાકિની કથારેક અમારે ત્યા આવતી, પણ મોટે ભાગે તો હુ જ એને લા પહેલો જઈ પહોંચ્યો હોઉં કઠુ-મશકરી અને ગમતમા સાજ પહેલી પડી જતી રજનીને આવવાનો વખત થાય એટલે એ ચૂલો ચેતાવતી, એટલે હુ બેઠવાતું કરતો એ બેઈ એ હસીને કહેતો, “નકામો ડોળ યા સારુ કરો છો ? ભાઈને ખબર છે કે સમડી તૈયાર થઈ છે એટલે કઈક ‘ઝટ થાય એવું’ બનાવીને ખવગથ્યા વિના તો હુ જવા દઉં નહિ, ભાઈને ય ખાવાની ખબર નો પૂરી હોય, પણ કલા વિના બેસ તો જાણડી બારણ કહેવાય એટલે જાણવાનો ડોળ કરે છે. કલે ચના દો મને ખાતરી કે તમે જાણડી બારણ નથી અને અદીથી પેટમાં કઈ નાખ્યા વિના જઈ શકો છો”

દેખીતું જ છે કે મારે આ વાક્યો પછી બેસી જ જવું પડ્યું, અને એ મેણુ મારતી, “હુ જાણતી જ હોઉં, જાનમથી જ બૂખડુ.”

હસ્યા સિવાય બીજે એક પણ ઉચ્ચાર મારા મોમાંથી નીકળી શકતો નહિ.

અને રજની આવે ત્યા તો સરસ ત્રણ ડોસ તૈયાર થઈ ગઈ રજની કહે, “મને માડુ માથુ પકવવા બહાર ધકકેયે છે અને ભાઈબેન પાછળથી

ટેસડાં ઉઠાવે છે. આ તો 'ધરનાં ઊંઘરનાં' નહિ પણ પંડને જ ઘંટી ચાટવાની રહે છે. "

મંદુ! મંદુ! શા માટે આવી તું મારા જીવનમાં? કોણ હતી તું? કેવા સંજોગોમાં મેં તને જોઈ હતી? તું એ જ રહી હોત, એ જ રમૂમ રમૂમ કરતી માથે બેડું લઈ ચાલતી અને એ જ સ્ત્રી રહી હોત, કે જેની સાથે હું છાની નજરે આંખો માંડી રહેતો, તો આજે મારી આ દશા ન હોત. શા માટે તું મારા રજનીભાઈની પત્ની બનીને આવી? શા માટે તું મારી મંદુબેન બનીને આવી? મંદુબેન બનીને આવીને—આવી તો આવી પણ પાછી આ રીતે ચાલી જઈને તેં મારા જીવનને ધૂળધાણી કરી નાખ્યું.

લોકો મને પરજીવાનું કહે છે, આ મને પરજીવાનું કહે છે—પણ હું કેવી રીતે પરજીવું! મંદુ, તું બેન જ છો, હૃદયથી બેન જ છો, પણ આવી બેન! લાઈને પરજીવા ન દે એવી બેન! મંદુ, શા માટે તું બેન બનીને આ જાન—અરે, બેનવાળાઓ પણ ક્યાં નથી પરજીવતા? ખરે નથી પડતી કે તું ક્યાં પ્રકારની બેન છે? નથી પરજીવી શકતા કોણ!

જેના હૃદયમાં કોઈ અપ્રાપ્ત પ્રિયાએ સ્થાન લઈ લીધું હોય. કહે તું એ અપ્રાપ્ત પ્રિયા જેવી હો, પણ બેન જ છો.

વાત હવે દૂંડી છે. જીવનને જેણે દૂંડાવી નાખ્યું તે એક મામૂલી વાણીને દૂંડાવી નાખે તેમાં નવાઈ શી?

મંદાકિની માંડી પડી. માંદગીમાં તવાઈને મંદાકિની ચાલી મઈ. રજનીએ માથાં પછાડ્યાં, સૌએ એ જોયું. મેં ય માથું પછાડ્યું—પણ મારા ધરને છાને ખૂલે.

રજની ચાલીથી ચાલ્યો ગયો.

હું એકલો પાચો. પણ તદ્દન એકલો થઈ ગયો. બાએ કહ્યું, "હેમંત, બેટા, તારા જીવને અસુખ થાય છે, મારી પાસે મન મોકલું કરી શકતો નથી, તો શા માટે ના પાડે છે? કંવા રૂપાળી છે, સુશીલ છે, લણેલી છે, શું વાંધો છે?" અને મારી નજર સામી પારી તરફ જતી. હું કહેતો, "એ વાત ન કર, બા! નહિ બને મારાથી." અને હું બીડીને બહાર ચાલ્યો જતો.

સંસ્કૃત નાટકોમાં વિદૂષકનું સ્થાન

"અન્દ્રિક"

સંસ્કૃત નાટકોના વિદૂષકના પાત્રનાં કેટલાંક તરંગો બીજી ભાષામાં રચાયેલાં નાટકોમાં પણ જણાય છે. આંગ્રેજ નાટકનાં મૂર્ખ પાત્રોની સાથે વિદૂષકનું સરખાપણું નથી. સંસ્કૃત નાટકોનું વિદૂષકનું પાત્ર વિશિષ્ટ વ્યક્તિત્વ ધરાવે છે. રાત્રને માટે રાજકવિ, રાજવેશ, રાજવ્યોત્તિથી, રાજવેશો એ સર્વની પેટે વિદૂષકની આવશ્યકતા અનિવાર્ય છે એમ સંસ્કૃત નાટકકારો સ્વીકારતા.

આંગ્રેજ નાટકોના રંગભૂમી પેટે વિદૂષકનું કાર્ય પણ

મુખ્ય પાત્રને રાજ રાખવાનું હોય છે. પણ વિદૂષકનું પાત્ર વધુ ખાનદાન અને વધુ કેળવણી પામેલ હોય છે. સામાન્ય માન્યતા એ પ્રકારની છે કે વિદૂષક એટલે બેવફાઈ અને મંદ છુદ્ધિવાળું પાત્ર. એ ખુર છે કે વિદૂષક મૂર્ખાઈભર્યા પાક ભગ્નવાનો દોષ કરે છે, પણ તે સાથે તે મૂર્ખવચનમાં સલાહો પૂછી શકે છે, લુલ્લ લુલ્લ પાક સજ્જનાપૂર્વક ભજની શકે છે અને પોતાના માલિકને મદદ કરવા અવગતી મુક્તિઓ શોધી શકે છે.

ગાનની માનીની બાળિ તરીકે તે હોઈ પણ પ્રમગ્ના સંકોચ વગર ગાનમહેસમાં હોઈ પણ ગયે, ગણીવ સમા પા, જઈ શકે છે, અને પોતાની બે નમ્રન મરન્દીઓથી ગાળીઓને તેમ તેમની સાથે નિવાસ કરનાર અર્ધને આનદ જમાડે છે એક્સ પિરન્દ નાટકોમાં મૂર્ખ પાન (Clown)ને તેના માલિમ સાથે હોઈ પણ પ્રમગ્નો વર્ણવ કરવાની રૂટ દોષ છે અને તે દૂટ નિસાચી સેવાના માર્ગે અન્ય નાટકોમાં ધણી ગવવજૂમરી પર્વશિધિનિ ઉત્પન્ન થતી જળાય છે પણ મરુદન નાટકોમાં તેમ નનર્તુ નથી આર્વર્વનક તેમ મદત્તાશરી આનગી ગાગનોની નિ સંકોચ જ્વામદાને ઉકાવનાર વિદ્યમં વિષ્ણુગપાત દોષ છે આન નાટકોમાં તેમના માલિમની ગ્રુમ વાનોમાં ભાગ લેવ નો અધિમગ મૂર્ખ પાત્રોને દોનો નથી પદ્મથી મર્મસેલા કાલિદાસ વિદ્યમના પદ્મ રૂપે ગજકુમારે સાથે મરમ્ની કરતાં મૂર્ખ પાત્રે સર્મર્થ છે, પણ તે ગરીમ પ્રતિનિધિમતા નિર્માન જળાય છે કલિયન પશ્ચિમિતિને જીવન્ત સ્વરૂપ આમવાના દેવથી તેમ જ દર્શાવાતાં ગજલી દમ્યોને જ્વન્ત જ્ઞોનિરૂપ વાતાવજી નિપજવવાને મારે વ્રતા આગ્રગ પદ્મના સમૂદન નાટકમદોએ પોતાના નાટકોમાં વિદ્યમની યોજના કરી છે

હવિવર મલીદામે *મધ્યાવસ્થામાં રમેન અગિ જાન શકુન્તલ નાટકોના વિદ્યમ, માદન્ય, સરકૃત નાટકોના મૂજી વિદ્યકોમાં ભત પાડે છે માદન્ય બાળિવ અનોખુ હોઈ ખ્યાન આપવા લાયક છે મુમયાવસની ગાન દુખન્તની સોવતમા હેગન ચર્ નિસાસા નાખતો વિદ્યક નામના બોમ અકર્મ વાય-કની નન્દરે પડે છે નૃયનિત્ત મુમયાવસના સ્વાસ અવ-વાની હુતિ નહિ હોવાથી તે પદ્મવાનથી પોતાવાનો ટોગ કરીને ગાનને હેનરે છે આવાળીવામાં પૂરપૂરો ગ્રનીજી

લેવા જ્ઞાં અને તે વિષયમાં મોદસિયા જ્ઞાનજોની દરોગમાં ગેરી શકે તેવા લેવા જ્ઞા તે તન જુદિ-લીન નથી શકુન્તલાના સીન્દર્બથી દુખન્ત આમવાયો છે એવી તોવ આશ્કા તે ધગવે છે મુનિમ્યાને પગજવાની આમ્યા ધગવનાર પુરુકુલના રાન્તિને પ્રથમ તો તે ઠી ઠી કપો આપે છે શકુન્તલાના સરીન્સીન્દરિના મોદ એ જ તેના આમર્શિયુ કાગ્ય છે એમ પણ માદન્ય દુખન્તને જળ્યાવી દે છે જ્ઞાપ દુખન્તના શકુન્તલા પ્રત્યેના આનન્દિક પ્રેમની ગધ તેને નથી આવની દરમિયાન ગાનમાના તરૂથી ઉપવામના પારજી અર્થે ગજ/વાનીમાં પધાવનાર આમનાય કરબક લાવે છે શકુન્તલાના સસર્મને કબજો ગજ વિદ્યક માદન્ય પોતાને જલ્લે મોમ લવાની દમ્યા દસવે ઠે સ્વાભાવિક રીતે બીમ્બુ મુખાવતો માદન્ય રાજધાનીમાં પાઠ કરવાની આ તમ આનદથી કસે છે ગાનની સાથે આવેના તમામ ગ્જાસને ન્યારે પોતાની સાથે જ આવવાતુ છે એમ સામને છે લારે તેની અદન્તાને પોષ્ય મગે છે અને તે પોતાને રસાલાથી વીંગળાઈને ચાનને મુગગજ મણી અગિમાનથી કુલાપ છે નીકળવાને તપાગ થતા વિદ્યકને ગાન લીમ બાજુને છે —

* ગાન—(સ્વગત) આ વાઈ ધાલમેરિયા છે અમાગી અભિનાયાની વાત રાજીઓમાં કહી પણ દે વારુ એને આમ કહું

—(વિદ્યકનો હાથ કાઢીને તેને) વચ્ચા! હું આશ્રમમાં જઈ છું તે કષ્ટિકાર્યના ગૌરવને લીધે જ અરેખર કહું છું કે તાપસકન્યાની મને ઇચ્છા નથી કેમકે—

મુશ્વતા સક જીછરેય એ

સરથા કયા, વર્ગો મિત્ર, કયા અને ?

* કાશીવિદ્યામુખાનિધિમાં મહાકવિ કાલીદાસના મન્યોની માદી નીચે પ્રમાણે આપી છે

પૂર્વાવસ્થામાં	ખડકાબ્ધ	મપાકાગ્ય	નાટક
મધ્યાવસ્થામાં	અનુપદાત	કુમારસભ્ય	માત્રવિકાસિમિત્ર
ઉત્તરાવસ્થામાં	મેરૂટ	રણવરા	શકુન્તલ
	રાક્ષસકાવ્ય	નયોદય	વિક્રમોર્વશીય

- કરી વાત બનાવી હાસ્યમાં

સમજી છે, ગણુશા ન સત્યમાં."*

આ આખી ય ઘટનાને એક ઉપગતવી કાઢેલી વાર્તા સમજીને યાકથી કંટાળેલો માદન્ય તેને મનમાંથી દૂર કરે છે. રાગ અને શકુન્તલાના મિલનની, ગન્ધર્વલક્ષ્મી અને શકુન્તલાના તિરસ્કારની યાદ તેને નથી થતી. રાગની યાદદારત જુસાઈ ગયેલી જાણ્યા છતાં તે યાદદારતને તાજ કરવા પ્રયત્ન કરવાનું તે મુનાસબ નથી માનતો. શકુન્તલાના ચિત્રને નિહાળી રહેલ રાગવીની રાણી વસુમતીના આગમનથી ઉત્પન્ન થતો મૂંઝવણ વિદૂષક પોતાની ચાલાકીથી દૂર કરે છે. શયીપ્રતિ ઇન્દ્રના આમંત્રણથી દુષ્યન્ત રવાના થાય છે ત્યાં વિદૂષકનું પાત્ર અદસ્ય થાય છે.

એકંદર રીતે વિદૂષક માદન્ય, ખીકણ અને ખીજા કટલીક કઢંગી રીતભાતવાળો હોવા છતાં, રાગદુષ્યન્તના એક વફાદાર મિત્ર તરીકેના પોતાનો ભાગ બેનમૂન સુદરતાથી ભજવી જાય છે. રાગને દુઃખકર્તા શોકઘરત સમયમાં તેનું મનરંજન કરવાના અવિરત પ્રયત્નો તે આદરે છે અને રાગને સદા ય આનંદમય બેવા તકસે છે. ગમે તે પ્રસંગે ગમનની સાથે જ રહેતું એવી બેહુદી મનોવાંચના તે નથી ધરાવતો. ન્યારે ન્યારે જરૂર પડી ત્યારે ત્યારે પોતાની શક્તિ અનુસાર તે રાગની સોજનમાં એક વફાદાર સેવક તરીકે રહ્યો છે. રાગવીના મનનરંગોને સુમણ બનતાં સુધી તેને અનુકૂળ વર્તન કરવા માદન્ય સદા ય તૈયાર રહે છે. તેનાં મૂર્ખાઈભર્યાં પ્રદક્ષિણામાં અસંખ્યતા કે નિર્જનતાનો અંશ પણ નથી એ વિદૂષકના પોત્રની મહત્તા છે. રાગનું મનરંજન કરનાર માદન્ય રાગનાં દુર્ગુણ કે અનીતિમય વર્તનનો સોજતી નથી. પણ તે નિર્દોષ ગમન પૂરી પાડે છે, આખા ય અભિજ્ઞાન-શકુન્તલ નાટકના વાંચન પછી વિદૂષક માદન્ય નિષ્ક-પડી અને રાગની મળની કૃપાથી સતોષ પામી સુખચેનમાં જીવન ગાળતો રાગનો વિશ્વાસુ મિત્ર છે

* શ્રી. બ. ક. ઠાકોર કૃત અભિજ્ઞાનશકુન્તલ નાટક, અંક ૨.

એ જ મત આપણે દર્શાવી શકીએ.

મહાકવિ કાલીદાસના વિક્રમોર્વશીય નાટકનો વિદૂષક મણુવક, તેના નામ પ્રમાણે એાછી શુદ્ધિ ધરાવતો હોવાનું જણાય છે. ઉર્વશી સાથેના પુરરવા રાગના પ્રેમપ્રસંગથી તે માહિતગાર થાય છે, પણ એ માહિતી પચાવી ગમવા એટલી શક્તિ તેણે કેળવી નથી. તેની એાછી શુદ્ધિના કારણે તે રાગનું શ્રુત રહસ્ય ખુલ્લું કરી દેશે એમ જાણી રાગનું રહસ્ય જાણવા મથતી એાશીનરી રાણી પોતાની દાસીને વિદૂષક પાસે મોકલે છે. દાસી ચતુરાઈથી રાગનું શ્રુત રહસ્ય જાણી લે છે અને રાણીને જણાવે છે. તેનું બધું લક્ષ મનગમતી મીઠાઈ ખાવામાં જ પરવાયેલું હોય છે. ગમે તેવા કુણુ પ્રસંગે પણ તેને ભોજનનો સ્વાદ યાદ આવે છે. ઉર્વશીના વિયોગથી સંતાપ પામતો રાગવી ન્યારે મનના, સાત્વનનો ઉપાય પૂછે છે ત્યારે મણુવક જવાબ આપે છે : 'ચાલે રસોડામાં, લાં પંચવિધ ભોજનની સામગ્રી ચાલતી હશે, તે ન્ચેયાથી મનની ઉત્કંઠા દૂર થશે.' ઉર્વશીએ અદૃષ્ટ રહીને લખી મોકલેલું ભોજનપત્ર વિદૂષક બેદરકારીથી શુમાવે છે. પવનના પ્રતાપે તે તેના હાથમાંથી જીડી જાય છે. તેની કાળજી રાખવાની તેને પરવા નથી. રાગને ન્યારે યાદ આવે છે ત્યારે તે તેની શોધ કરવા ફરે છે. એ શોધ કરવાની પદ્ધત પણ અનેરી બતાવે છે. મદંટના જેવો તેનો દેખાવ અને વર્તન સારા ય નાટક-માં નજરે પડે છે. વિયોગી પુરરવાને કાઢી પણ રીતે તે સાત્વન આપી શકતો નથી, તેમ ખીજા કાઈ પ્રસંગે પુરરવાને ઉપયોગી કૃત્ય કરવામાં સદાયશ્રુત પણ નીવડતો નથી. તેની નિઃકાળજીના પ્રતાપે દાસી તેની પામેથી વાત જાણી જાય છે અને અપ્સરાનું લખેલું ભોજનપત્ર જીડી જઈ રાણીના હાથમાં આવે છે. એ સિવાય ખીજા મદરતની બાબતમાં ભાગ લેતો તેને નાટકમાં દર્શાવવામાં આવ્યો નથી. વખતોવખત તે રાગવીને હાસ્યારપદ પ્રસંગોમાં મૂકે છે છતાં એવડ સુધી મણુવકનું પાત્ર કાયમ રાખવામાં આવેલ છે, કારણ કે દરેક અંક કંઈક ને કંઈક તેની જરૂર જણાય છે.

શ્રી હર્ષદેવ વિરચિત મનાવલિ નાટિકામાં રાજા ઉદયનો વિદ્યુત્ક્ર, વસન્તક, રાજવીની સાનિધ્યમાં જ જણાય છે મનોભક્તિવાદી મનોરમ પ્રસંગો વિધિવિધ રીતે દર્શાવી તે ગાનને હર્ષથી પ્રકુચ્છ બનાવે છે ચર્ચરી^૧ કે દ્વિપદીખંડનો તદ્દાવત સમગ્રવાની સહજ પશુ પગલા કર્યા સિવાય મહનિકા અને ચ્યુતવતિકા નામની વાસવદત્તાની ચેટીઓ સાથે ટીખળ કરવાની લાગ્ય તે રોકી સન્તો નથી દેખાવતા તે એવા વિચિત્ર પ્રકારનો માનવી છે કે બધાને તોડીને નાસવા કપિ ગળના બધથી ત્રગ્ત થયેલી સાગરિકા તેને જ વાદર માની લખજીત બની જાય છે જ્યારે સુસગતા જણાવે છે કે તે તો વાતર નહિ પણ મહાગાનનો વિદ્યુત્ક વસન્તક છે ત્યારે તે ઉત્ક્રાંતી બોલે છે ‘ સખી સુસગતા ! આ માણસ બોલો જોયો છે ’ સાગરિના પ્રેમને વર્ણવતી સાગિકા (મેના) તેના અકાચ બાપપાટ હસવાથી ખીમે જોડી જાય છે પ્રેમથી વિપુળ થયેલી સાગરિકાએ દોરેલા વસન્તગળના ચિત્ર સાથે સુસગતાએ ઉમેરેલા સાગરિકાના ચિત્રથી સચુકત ચિત્રપટ કંતા વસન્તકને મળે છે તેને નિહાળી

૧ ચર્ચરીરાજો ગીતિવિશેષ ।

દુત્તમખલસ્ય સમાધિતા વ્યતિ પ્રમથાનનો ચરિ ।
પ્રતિમથકરણસનેન વા દુત્તમખ્યા પ્રજા હિ ચર્ચરી ॥

ચર્ચરી નામ એ એકબાળની ગીતિ છે વૃક્ષના રૂડા પાદરા—વિશેષ કરીને તાલના પાદરાને મળતા જે ચર્ચર અવાજ થાય છે તેવા સ્વનિકામાં કાળેને ચર્ચરી રમવાળું કાંચ કહેવાય છે ચર્ચરી રાગમાં દુત્ત અને મ.ય એવા બે લય હોય છે, અને તે રમ ની પ્રેમરસગીત થાય છે વળી કુખથી કે રોડની સાંજણીથી પ્રિયજનને સલામ કાઢ્યા આનતા જે લાવ આપણમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે જ લાવ ચર્ચરી રાગમાં દરમ થાય છે તદ્દપરાત, ચર્ચરી રાગ ગાતા તાવ અને લાવ પ્રમાણે હાથના આંગ ઢરવામાં આવે છે

૨ દ્વિપદીખંડ—જે પદવાળી ગીતિનો એક પ્રકાર છે આ ગીતિને ચાર નજીકો હોય છે અને તેમાં તેર કલા સમાઈ છે ભરતનાદ્યપણસમાં તેના લક્ષણોઆમ મનુષ્ય મા આજ્યા છે—

અલ્પવિદિકા ગીતિર્મરતેન પ્રકીર્તિયા ।

મલેવતુમિધણીસ્યોદશકલાભક ॥

—તેના ઉપર લાલુ વિચેચન કરી ગાન તે ચિત્રપ વસન્તકને સોપે છે પશુ તે કલક બળે ધાવવિશે અને આજ્યા છે નવમાત્રિકા હુમિત થઈ છે એમ જણાતા જ તે આનંદી કુનાર્ધી જાય છે અને એ આનંદના ઉજાળામાં જ ચિત્રપટ નીચે પાડી નાખે છે આમ રાજાનું ચુપ ગદરય વાસવ દત્તાની જાણમાં લાવવામાં તે અણધારી રીતે કારણજૂત બને છે વસન્તક અને સાગરિકાના મેળાપ માટે તે મોકલવું ફરે છે પણ વાસવદત્તા અને કાન્ત્યનમાલાના વેશમાં આવનાર સાગરિકાને સુસગતાને બદલે સાચા વાસવદત્તા અને કાન્ત્યનમાલાને તે ગાન સમક્ષ ગૂંચુ કરે છે પહેરવેશના સરખાપણાને પ્રશ્નિયો આ મળીને જૂન નીપજે છે રાજા પણ તેની જ જુનનો ભોગ બને છે રાણીની રિક્ષાના કાચે વસન્તક લનાપાલથી બધાય છે પણ છૂની મતા જ પેટમાં પડેના મોઢકને સલાખી ખુશમિજાજમાં રાગને મળવાતો વિચાર કરે છે ચેતાના વદરને રાણ રાખવાની ખાતર સાગરિકાની રત્નમણા તે કલ્પા ધારણ કરે છે, પણ સાગરિકા ઉમંગ કુટુંબની કન્યા હોવી જોઈ એ એવો ખ્યાન પણ તેને આવતો નથી એન્દ્રગદિકાની માયાથી દેખાતા અગ્નિતા તાણતપ્તમાં વિદ્યુત્ક ગાનની કુખાગરી માટે ચિન્તામય બને છે સાગરિકાનું ગદરય પ્રચટ થયા પછી તે રત્નમણા તેને સ્વાધીન કરે છે વસન્તક ખરેખર એમ રમણ થાય છે તેના બાપપાટ હાસ્ય અને નિરકુશ ધાધરિયાપણાથી કેટલીક વખત તે હમડો વાલે છે પણ તેના આનંદી નચિન્ત અને મધુર સ્વભાવથી તે એટલી અલુભતાપૂર્વક ખોતી જોડે છે કે તેની સમજણની ખામી છુપાઈ જાય છે

કવિનુયુગ કાલીતસના માલનિમગ્નિમિત્ર નાદખો વિદ્યુત્ક, ગીતમ, પશુ ગ્વાભાવિક રીતે ખ્યાન ખેએ એની કુશળતાપૂર્વક ચેતાનું કાર્ય બજાવે છે જે કે મહામવિ કાલીદાસે આ નાટક તેમની પૂર્વાવસ્થામાં રચ્યું છે ખના તે સંસ્કૃત નાટકોમાં અચળ સ્થાન ધરાવી રોકે એટલું અલુભત અવશ્ય છે આ નાટકનો વિદ્યુત્ક, ગીતમ, રાગ અગ્નિમિત્રનો પૂર્ણ વિશ્વાસપાત્ર

છે. ખાસ કરીને માલવિકાના મિલન માટે તેમ તેની યોજનાઓ માટે રાગ પોતાનો બધો ભાર ગૌતમ ઉપર હાલવતો જણાય છે. અગ્નિમિત્રની બીજી રાણી ઇરાવતીને ગૌતમનું વર્તન અરુચિકર નીવડે છે. પોતાના મિલનના સમયે જ માલવિકા સાથે રાગને પ્રેમાલાપ કરતો સાંભળી તે ઈર્ષ્યાથી ક્રોધાન્વિત બને છે અને ગૌતમને માટે તિરસ્કારયુક્ત શબ્દો વાપરે છે.

ગૌતમનો હાસ્યરસ અતિ સુંદર અને ઉચ્ચ દક્ષાનો નથી. માલવિકાનું ચિત્ર નિહાળ્યા પછી રાગ પોતાના વિરહન્યાધિના સાંત્વન અર્થે ગૌતમની મદદ માગે છે. ગૌતમ, ગણદાસ અને હરદત્ત એ બે નાટ્યાચાર્યો વચ્ચે વિખવાદ ઉત્પન્ન કરે છે. તેનો હેતુ એક જ હોય છે : રાગને માલવિકાનું દર્શન થાય તેવા પ્રસંગ જોડો કરવો. તેનો હેતુ યર આવે છે. બન્ને નાટ્યાચાર્યોની પરીક્ષાના બહાને માલવિકાનું સંગીત અને નાચ તેમની સમક્ષ થાય છે. આર્ષ વશોમ્માંથી નીતરતા માલવિકાના શરીરસૌન્દર્યના પાનની રાગને વધુ તક મળે તે માટે ગૌતમ આડીઅવળી વાતચીતમાં વખત ગાળે છે. તેનો સ્વભાવ અટપટિયો જણાય છે. રાણીનો પગ મચકાડાય તેવી પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન કરીને અશોકકટકનું દોહદ પૂર્ણ કરવા માલવિકાને તક મળે અને તે રીતે રાગ અને માલવિકાનું મિલન થાય એવી ગોઠવણ તે માલવિકાની સખી બુકુલાવલિકા સાથે કરે છે પણ ક્રોધકરી ઇરાવતીના આગમનથી આ મિલનની ગંધુરતા અદસ્ય થઈ જાય છે અને ધૂર્ત વિદ્યુતની સંદાયથી જ આ કાવત્રું રચાયેલું એમ ઇરાવતી સમજી જાય છે.

કાઈ પણ પ્રકારના સંકટને વિદારી નાખવા જેટલી શુદ્ધિ ગૌતમ ધરાવે છે. માલવિકા નગરે પડતાં જ રાગ તેને માટે તત્કાપક ચર્ચા જશે એવી માન્યતા ધરાવતી અગ્નિમિત્રની પટ્ટારાણી ધારિણી, માલવિકા અને તેની સખી બુકુલાવલિકાને કેદ કરે છે. પણ વિદ્યુત તેને હંકારે છે. પોતાને સર્પદંશ થયાના બહાને પટ્ટારાણીની સર્પમુદ્રિકા મેળવી તે બતાવીને માલવિકા અને તેની સખીને બંધનમુક્ત કરે છે. સર્પમુદ્રિકા બતાવ્યા છતાં જ્યારે કેદખાનાના રક્ષકની

આનાકાની સાંભળે છે ત્યારે તે દુરત જ બંધિવાનોની મુક્તિ સંબંધમાં રાજ્યદ્વંખાની નૂતન ઉપમલી કાટેશી વાર્તા રજૂ કરે છે. છતાં ય રાગ સિવાયનો બીજો પરિવાર તેને માટે ઉત્તમ મત ધરાવતો નથી. તેનામાં નયળાઈ પણ છે. પ્રમદવનની નજીકમાં તે જ્યારે બેઠો બેઠો ઝોકાં ખાતો હોય છે ત્યારે રાણી ઇરાવતીની દાસી નિપુણિકા તેને 'બનરના સાંઢ' ની સાથે સરખાવે છે. નિપુણિકાની વાંકી લાકડીથી ગભરાઈ જઈ તેને સર્પ માનીને તે ઝખડી જોડે છે. કુદરતી સૌન્દર્યનાં આકર્ષણ તેને પણ આંછ શકે છે. અશોક-પુષ્પથી તે આકર્ષાય છે. વિદ્યુત ગૌતમ ખુશામતપોર પણ જણાય છે, માલવિકાની રાત્રી અગ્નિમિત્રને સુપ્રત દરતી રાણી ધારિણી ઈર્ષ્યાયુક્ત છે તે જણ્યા છતાં વિદ્યુત રાણીને અસિનંદન આવે છે. ગમે તે પ્રસંગે તે હાસ્ય રેલાવે છે. માલવિકાની સુપ્રત કરતાં શરમાતા રાગને ધારિણી રાણી ટકોર કરે છે ત્યારે પણ તે વચમાં બોલે છે : " નવો વર હોય તે સજવાય. લોકમાં એવી જ ચાલ છે. " પોતાના રાગની શાન્તિને માટે ગમે તેવા વિકટ સંજોગો વચ્ચે પણ માર્ગ કાઢતો એ સ્વીકૃત સજ તેને એનોખો શોભા અર્પે છે.

સંસ્કૃત નાટકમાં હાસ્યરસ, યુષ્મત્વે, વિદ્યુતના પાત્રથી રજૂ કરવામાં આવે છે. રાણીઓ અને રાજકન્યાઓની સખીઓ દ્વારા પણ કેટલોક હાસ્યરસ જમાવવાનો પ્રયત્ન થયો છે, પણ તે ગૌણ છે. ઘણું કરીને વિદ્યુત હાસ્ય ઉપજાવે છે. તેનો કેખાવ, પેશાક અને મસ્કરીયુક્ત વાક્યોના પ્રભાવથી તે અદ્ભુત હાસ્ય ઉત્પન્ન કરે છે. સંસ્કૃત નાટ્યકારો શિષ્ટાચારના અતિ શોખીન હતા. સખ્યતાના સિદ્ધાન્તોની વિરુદ્ધ તેમનું લખાણ ભાગ્યે જ હોય છે, પણ તેમણે વિદ્યુતને યોગીક દૃષ્ટ આપી છે. શુદ્ધિમાં બીરતો હોવા છતાં રાગનો માનીતો હોવાથી તેને કેટલાક દક્ષી આપમેળે મળે છે. છતાં ય તેને નીતિનિયમની મર્યાદા ઝાળગવાની સંપૂર્ણ દૃષ્ટિ આપવામાં નથી આવી. આંગ્રજ નાટ્યકારના મૂર્ખ પાત્રની પેઠે વિદ્યુતનું પાત્ર શબ્દોની સાકમારીના હેતુથી રજૂ કરવામાં નથી આવતું. વિદ્યુત આળસ, ગપ્પાટકી કે

પતંગાણેર તેમ લાગી લાગી વાલોમા વખત ગાળવાનું કાર્ય કરનાર નથી આગ્રહ નાટ્યકારોના ઠેકાણા વગરના કાચો ગાતા, રંગિયો કરતાં કે ચીતનો છેવટનો ભાગ ઉપાડી રમૂજ કરવાનો પ્રયત્ન કરતા મૂર્ખ પાત્રો અને સરકૂત નાટ્યકારોના વિદ્યુત્કરું

વચ્ચે ખૂબ તફાવત છે. ખરી રીતે વિદ્યુત્કરું એટલે ખુશામતખોર ખધી વ્યક્તિ, અને એ રીતે સરકૂત નાટકોની ગચનાના નિયમને વશ રહીને જમાવી સકાય એટલો ઉત્તમ હાન્યગ્રસ્ત રમૂજ કરવો એ જ વિદ્યુત્કરું મુખ્ય કર્તવ્ય.

૦

માતાજી સાથે વાર્તાલાપ*

શ્રી. જળાકાક પુરાણી

[શ્રી અન્વિદ આશ્રમની સપ્તમી આવર અને બહુ વયવશા નેમના હાથમા છે તે શ્રી માતાજીના નામથી બહાનના લોકો પતિયિત નથી આ વર્તીલાયો કુદને ૧૫ છે અને તે કેટલાક વિદેશી અને હિંદી રાજ્યો એટલે ધર્મથી વાતચીત રમૂજ કરે છે મૂળ અગ્રેજ અને ફ્રેન્ચ પુસ્તક ૧૬૩૩મા પ્રગટ કરવામા આવ્યું હતું પરંતુ તે ભાષા હોમ પા ન પુસ્તકની નજરો લેશવમા ગાવની ન હતી જિજ્ઞાસુઓને તે કપડાં તરીકે એમ ને એમ આરામમા આવી અર્થાત્ પુસ્તક સામાન્ય જનતા માટે નહિ પરંતુ જિજ્ઞાસુના વિશિષ્ટ અધિકારવાળી વ્યક્તિઓ માટે છપાવતું હતું આટલો ઉપોદ્દામ એવા માટે કરેલો ચોખ્ખો લાગો કે આ પુસ્તકમા આપવામા આવેલું જ્ઞાન એક દિશિએ સામાન્ય જનતા માટે નથી એ વાત સ્પષ્ટ થાય

અને છતાં શાન વર્તે અને એ પુસ્તકનો અનુવાદ પ્રગટ કરવાની પરવાનગી શ્રી માતાજી તત્કાલી આપવમા આવી છે તે અ હેતુથી કે મૂળ ભાસામા પ્રગટ થયેલ પુસ્તકથી રાજ્યાશિષ્ઠાઓ વચિત રહે એ બનવાતેજ છે, પરંતુ તે ભાસાએ ન બહુદારએને તો એ પુસ્તકનો ચિન્તુક જ લાસ ન મળે એ પરિસ્થિતિ દૂર થાય આશા છે કે શ્રી મતજીની અનુગ્રાથી કરવામા આવેલ આ અનુવાદનો લાભ જિજ્ઞાસુઓ અને સામાન્ય વાંચકો પણ પેરો પરવાનગી આપીને શ્રી માતાજીએ પોતે કરેલા અનંત કૃપાકારમા એકનો વધારો થયો છે પુસ્તક શ્રી અન્વિદ કાર્યાલય આદિ તરફથી છપારી]

વાર્તાલાપ ૧ લો

પ્રશ્ન — યોગસાધના વિષે અમને કાઈક કહે

તમે યોગસાધના શા માટે કરવા માગો છો ? સક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે ? અસુખતા અને શાન્તિ મેળવવા માટે ? માનવગુણો ઉદ્ધાર કરવા માટે ?

જો તમારો હેતુ એમાંનો કોઈ હશે તો તેટલા ઉપરથી તમે આ માર્ગ માટે લાયક છો, અધિકારી છો એમ કૃતિત યત્ન નથી તમારે ઉત્તર આપવાનો છે તે ખરો પ્રશ્ન તો આ છે

‘ તમે જગવાનના પ્રેમને ખાતર યોગસાધના કરવા માગો છો ? જગવાનને તમારા જીવનના અંતિમ લક્ષ્ય તરીકે તમે રચીકરો છો ? અને તે પણ નેના

વિના તમે રહી શકો તેમ નથી એટલે કાપી તમને તેની ધરણ લાગી છે ? તમારા ખુદ જીવનનો હેતુ એક જાત જગવાન છે ? અને તેના વિના તમને જીવન નિર્મર્થક-અસાર લાગે છે ? ’ જો એ પ્રમાણે લાગતું હોય, અને એમ લાગતું હોય તો જ, યોગસાધના માટે તમે અધિકારી છો એમ કહી શકાય

એટલે પ્રથમ જરૂરિયાત છે જગવાનને પ્રાપ્ત કરવાની ધરણની-અજીપ્સાની ત્યારપછી તમારે એ અજીપ્સાને સલામવાની છે, સદા જાગ્રત રાખવાની છે, જીવત જનાવવાની છે એને માટે શુ જોઈએ ? એકાગ્રતા-એટલે કે જગવાનના ઉપર અતઃકન્નની એકાગ્રતા એવો એકાગ્રતાના કૃણ તરીકે જીવનમા

ભગવાનની દિવ્ય તપઃશક્તિને તથા તેના હેતુઓને જીવનમાં સિદ્ધ કરવા માટે સંપૂર્ણ અને અનન્ય આત્મસમર્પણ ચર્ચ શકે છે.

તમારી ચેતનાને તમારા હૃદયના કેન્દ્રમાં એકાગ્ર કરો. તમારા હૃદયની અંદર બીરો, એમાં જેટલા અંદર જાય તેટલા ઊંડા બીરો, જ્યાં સુધી જઈ શકો ત્યાં સુધી તેમાં ડૂબકી મારો. તમારા ચેતન્યની ક્રિયાના જે તાંતણાઓ અંતરમાંથી ચારે બાજુ પ્રસરી રહ્યા છે તે સર્વને એકત્ર કરો અને પછી તમારા અંતરાત્માની નીરવતામાં બૂસકો મારો-તેમાં ડૂબી જાઓ.

ત્યાં, અંતરના ઊંડાણની ગહન શાન્તિમાં અસિ ચેતે છે : તમારા અંતરમાં રહેલો ભગવાનનો દિવ્ય અંશ તે છે, એ તમારો સાચો સત્-તા છે. તેનો સાદ સાંભળો. તેની પ્રેરણાને અનુસરો.

ચેતનાની એકાગ્રતા (ધ્યાન) કરવા માટે બીજા કેન્દ્રો પશ્ય છે. ઉદાહરણ તરીકે મસ્તકની ટોચ ઉપર તથા બૂકડીની વચ્ચે. દરેક કેન્દ્રની પોતાની જુદી જુદી શક્તિ હોય છે અને તેની એકાગ્રતાનું પરિણામ—ફળ—પશ્ય જુદું જુદું હોય છે. પરંતુ અંતરાત્માનું ચૈત્યપુરુષનું કેન્દ્ર હૃદય છે તથા ત્યાંથી માનવ-ચેતન્યની મુખ્ય ક્રિયાઓ, સર્વ ક્રિયાશીલતા, પ્રકૃતિનું રૂપાંતર કરવાની પ્રેરણા તથા સાક્ષાત્કાર કરવાની શક્તિ જન્મે છે.

પ્રશ્ન:—યોગસાધના કરવા માટે અધિકારી થવું હોય તેણે શું કરવું જોઈએ ?

પ્રથમ તો તેણે સચેતન-ચેતન્યમાં જાગૃત-થવું જોઈએ. અત્યારે આપણા અંતઃકરણના અતિસુદ્ધ અને મર્યાદિત અંશ વિષે આપણે સચેતન છીએ; તેના બાકીના ધણા મોટા અંશ વિષે આપણે અજ્ઞાન-અચેતન છીએ. એ અચેતનતા-જડતા-આપણને અજાનભરી પ્રકૃતિ જેડે બાંધી રાખે છે, અને તેમાં કોઈ પણ પ્રકારનો ફેરફાર કે તેનું રૂપાંતર થવા દેતી નથી. અચેતનતાના હિંદમાં યઈને ભગવદ્-વિરોધી શક્તિઓ આપણામાં પ્રવેશ કરે છે અને આપણને પોતાના શુભામ બનાવે છે.

તમારી જાનને વિષે તમારે સચેતન થવું જોઈએ,

તમારી પ્રકૃતિ વિષે તથા તમારી ગતિ અને ક્રિયાઓ પ્રત્યે તમારે જાગૃત રહેવું જોઈએ. તમે શા માટે અને કેવી રીતે ક્રિયામાં પ્રવૃત થાઓ છો, શા માટે અને કેવી રીતે તમને પરતુઓનું જાન થાય છે, શા માટે અને કેવી રીતે તમે વિચાર કરો છો તે તમારે જાણવું જોઈએ. ક્યો ઉદ્દેશ, કઈ પ્રેરણા, કઈ શ્રમ વા પ્રયત્ન શક્તિ તમને ક્રિયામાં યોજે છે તે તમારે જાણવું જોઈએ. ખરું જોતાં તમારા ચિત્તના એકેએક અંગને યંત્રના એકેએક ભાગની જેટલે તમારે ઊંડું પાડવું જોઈએ.

એક વાર તમે સચેતન થયા એટલે તમે વિવેક કરી શકશો, સાચું જુદું પારખી શકશો, કઈ શક્તિઓ તમને અધોમાર્ગે ખેંચી રહી છે અને કઈ તમને જીર્ણમાર્ગમાં સકાયક છે તે પશ્ય તમે જાણી શકશો. સાચા-જૂનાનો, ઈષ્ટ અને વર્ણનો, જે એક વાર તમારા જીવવામાં આવે, દેવી અને અદેવી-આશુરી-શક્તિનો ભેદ તમે પારખો એટલે તો એકનિષ્ઠ થઈને તમારા જાનનો ઉપયોગ તમારે કરવો જ જોઈએ. એટલે કે દલિયતે સત્યનો સ્વીકાર અને અસત્યનો ઈન્કાર-નિરાદર-કરવો જોઈએ.

દિવ્ય અને અદિવ્ય-આશુરી, સત્ય અને મિથ્યા વગેરેનાં જોડાં ડગલે ને પગલે તમારી સાધનામાં આગળ આવીને ઊભાં રહેશે અને દરેક પગલે તમારે પસંદગી કરવી પડશે. તમારે આ માર્ગમાં ધીર, અંતીકા અને જાગૃત-સાધકો કહે છે તેમ “સદા અંતઃ”-રહેવું જોઈએ. ભગવાનની દિવ્ય શક્તિ અને તેની વિરોધી અદિવ્ય શક્તિઓ એ બેના ઝડપમાં અદિવ્ય કે અવિદ્યા શક્તિઓને તમારે લેણ પશ્ય તક આપવી નહિ.

પ્રશ્ન:—“યોગસાધના માનવજાતિને ખાતર કરવાની છે ?”

ના, સાધના ભગવાનને ખાતર કરવાની છે. માનવજાતિનું કલ્યાણ નહિ પરંતુ ભગવાનનો આવિર્ભાવ કરવાને આપણે પ્રયત્ન કરીએ છીએ. આપણે અહીં-પાશ્વિં વ લોકમાં-ભગવાનની તપઃશક્તિને સાક્ષાત્કાર કરવા માટે છીએ, અથવા વધારે સાચી

રીતે કહેતા, ભગવાનની દિવ્ય તપ શક્તિ આપણી અદ્ય મર્થ કમી પોતાનો સાક્ષાત્કાર કરે જેથી કમીને કમે કમે પરિક્ષિત થનાર પ્રગતિથી ન આવિર્ભાવ થવામા અને પૃથ્વી ઉપર તેનું સામ્રાજ્ય સ્થાપન કરવામા આપણે તેનાં કરણરૂપ બનીએ માનવજાતિનો જે ભાગ ભગવાનના સાદને સાક્ષાત્કારે, તેનો સ્વીકાર કરશે તે જ ભગવાન-કૃપા-પ્રસાદ પ્રાપ્ત કરશે

વળી માથેસીધી સાક્ષાત્ રૂપે નહિ, તોપણ ગૌણ રીતે પણ માનવજાતિને આ યોગસાધનાથી લાભ થશે કે નહિ તેનો આધાર માનવજાતિની પોતાની સ્થિતિ ઉપર રહ્યો છે વર્તમાન સ્થિતિ જોતાં તો બહુ આશા હોય એમ દેખાતું નથી

માનવજાતિના પ્રતિનિધિનું-એટલે કે સમાન્ય માનવનું, વનણુ કેવું હોય છે ? સાચેમાચી દિવ્યતાનો અંશ જેનામા હોય તેની કાર્મિક પથ્થુ વામ્નિનો કે વસ્તુનો સંપર્ક થતા તે સુસ્તે થઈ અને તેની વિરુદ્ધ બળપેા કરી જાયતો નથી વારુ ? ભગવાનનો વિજય એટલે

માનવે અત્યાગ સુધી પોતાનો વહાવો ગણેલી સવળી પૂર્યો, પોતાના અતિપ્રિય અધિભારોનો સંપૂર્ણ વિનાશ, એ વાત શું તે સમજતો નથી વારુ ? ભગવાનનો જે ઉદ્દેશ છે અને જેને માટે તેની દિવ્ય તપ શક્તિ કાર્ય કરી રહી છે તેનો ધર્સને ધનિકાર કરીને તેની સામે માનવ સતત પ્રતિનાદ કરતો નથી વારુ ? ભગવાનના આધિર્ભાવને પરિણામે માનવજાતિ લેશ પણ લાભ ઉઠાવવા માગતી હોય તો તેનામા ધણું ધણું ફાતર થવાની જરૂર છે

પ્રશ્ન — આપણે સવળા અહીં એકાં મળ્યા છીએ તેનો અર્થ શો છે ?

આપણે સવળા પૂર્વે અનેક જન્મોમા એકાં મળ્યા છીએ નહિ તો આ જીવનમા આપણે ભેગા થાત નહિ આપણે સવળા એક કુટુંબના હોએ અને પારિવાર ભૂમિકા ઉપર ભગવાનનો આધિર્ભાવ અને તેનો વિજય સ્થાપન કરવા માટે આપણે યુગાયુગ કાર્ય કરેલું છે

● કાળિયો ●

શ્રી મુરેન્દ્રપ્રસાદ ત્રિપાઠી

પોતાના નામ અને કામને સાથે ગણનાગે ફાનિયામા વિરલ જ હોય છે કાળિયો એ વિરલમાનો એક છે કુંગળીયા ડોળાને નાડની દાડી સાથે જ નહિ પણ આરે તરફ ચક્રર ચક્રર ફેવતો, ઉતાવળે ડગતા ભરતો નહિ પણ ઉવાગો મારતો, મજાથી તણુ સુધીનો ભર્યો ભર્યો કાવસનો ફેરથળો પીકે પર રમાડતો ગયપુરને રસ્તે દોટમદોટ દોડ્યે જતો એક વાર તમે એને જુઓ એટલે બે ખલા પર બે માણસને બેસાડીને ટકરી ચડતા બાનરની દલકયા સાજાગીને તમને જગા મ ચચળો નહિ લાગે કાવસાથી આખું અંગ અને કપડાં કાળાએ ભર્યાં હોય અને એવી રીતે એ દોડજો

જતો હોય ત્યારે કાઈ ખૂસ મારે ‘કાળિયા—’ એટલે તમે કાળિયાને ન જાણખતા હો તોપણ જાણી જાણો કે બોનાખનાર એને જ બોલાવતો દરો કાળિયો મૂળ તો પ્રાગધાનો પણ પ્રાગધા નામ સામે જ એને ચીડ છે મમે તેણે ભૂખકું જનમ ધરીને જેવેન પણ ન હોય છતાં, બાપદાદાના ગામનું નામ પડે અને કાઈ પણ માણસની જાતી ગર્વથી કુવાય પણ મળિયાની પાસે પ્રાગધાનું નામ આવે છે અને એ ભીકળી હો છે જર તો નહિ, પણ જમીન અને જ્વેરુ આપનાર એ જનમજોમકાની પણ એ મો ભરીને નિંદા કરવા બેસી જાય છે ત્યારે એને આ શેકે મોઢરીમા પ્રથમ રાખ્યો ત્યારે એને એનું

વતન પૂછ્યું. કાળિયો તરત બોલી બેઠો, “જામનું તો નામ જ ન પૂછે, શેક! કટમકખીસો, નાતબત, ખેતરપાથર, ઔરંગઝોકરાં ઈ બધું ન્યાં રિયું, એટલે ગામ ધાંગધ્રા કહેવાય જ નાં? પણ ધાંગધ્રાએ લીધું શું? હવે એટલું જ ચૂંટવી લીધું છે, અને હવે બધું ન્યાં ને ન્યાં મૂકીને અમદાવાદ જેટલે છેડે પેટ લગવા આવવું પડ્યું છે.”

દેશી રજવાડાની તો વાતો જ જુદી છે. કાળિયાને માથે ધાંગધ્રામાં શું વીટ્યું હશે તે તો ખમર નથી, પણ અમદાવાદમાં કાળિયો આવ્યો ત્યારથી મનમાં ધારીને આવ્યો છે કે એક વાર આંહી પગલર થઈ જાઉં, ધરને આંહી બોલાવી લઉં, પછી મરું હાં સુધી ધાંગધ્રા સામું ન જોઉં.

કાળિયાને એવો જ શેષ છે ‘દાનવીરો’ ઉપર. ‘ઈ લખેશરીઓને હું ઓળખું છું.’ સંભવ છે કે કાંઈ પૈસાદારની રહેમ-નજરને લીધે જ કાળિયાને ધરની જેની મૂકી આંહી અમદાવાદમાં કેલસાની મજૂરી કરવા આવવું પડ્યું હોય! એ કાંઈની અનુકંપા લેતો નથી. માટે જ બે પૈસાનું ચાનું કેડિયું પાઈને એની ઉપર દાનવીર કણીની છાપ પાડવા મથના કેટલાયના પ્રયત્નોને એણે મોઢા પાડ્યા છે.

પ્રથમ એની વાચાળતા અને પછી ગંડાપેલા તમગા શરીર અને ત્રીજી કામડી ચપળતા—એમ એની ત્રિવિધ શક્તિ પર મુગ્ધ થઈને એના શેકે એને નોકરીમાં ‘કાયમ’ કર્યો. રાયપુર દરવાજા બહારની કાલસાની દુકાનમાં એ નોકરી જ કરે છે, છતાં આઠે પહોર એ દુકાનમાં ને દુકાનમાં રહે છે, કેમ કે ધાંગધ્રાથી પૂંજમાં એ માત્ર હાથ પગ ને હેંધું જ લાવ્યો છે. એટલે દિવસના બાર કલાક શેક કહે એને ત્યાં કાલસા મૂકી આવવાની ફરજિયાત, ને રાત્રે બાર કલાક દુકાન સાચવવાને બહાને દુકાનમાં સૂઈ રહેવાની મરજિયાત નોકરી કરતો હોઈ ચોવીસે કલાક એ દુકાન પર જ હોય છે. કહેવાની લાગે જગરૂ છે કે એમ કરવાની પાછળ એનો હેતુ તો ધરલાડું બચાવવાનો જ છે. વળી સાંજ પડ્યે ઉધરાણીની

બોજ પણ પોતાના માથે ઉઠાવી ઘઈ કાળિયો એના શેકને નચિંતપણે ગાદાતકિયે પગ લખાવી એમની કુદને સલામત રાખવાની સગવડ કરી આપે છે. માત્ર અલણ છે—ખાસ તો નામું લખવાની બાબતમાં—ખાકી આમ છ ગુજરાતી તો એણે ઉથલાવી નાંખી છે જ—એટલે નહિંતે નામું લખીને ખાકીની બધી જવાબદારી એના શેક કાળિયા ઉપર છોડે છે અને કાળિયો એક સેનાપતિની અદાથી એ બધી ચે જવાબદારીઓને પહેંચી વળે છે. એ બોઈને એના શેક ‘કુલ તબિયત’થી કાળિયાને દર મહિને રૂપિયા બાવીસ પગાર પેટે આપે છે.

પગાર મળ્યો કે કાળિયાનું પહેલું કામ વતનમાં રહેતી પોતાની મા અને નવી પરણેલર પર રૂપિયા દસનો મનીઓર્ડ કરવાનું હોય છે. ખાકીના ચાર રૂપિયામાંથી કાળિયો પોતાનો નિભાવ કાંઈ નિજીગત અર્થશાસ્ત્રીની ટ્યે કરે છે.

સાબોસાખ રહેતા અને રમકડાં ને કાળુદાક્ષની ફેરીના ધધો કરી ખાતા બોટાદના બે લાણેખપતા જીવાનો સાથે કાળિયાને ઠીક અને છે, એટલે એમને ત્યાં જ કાળિયાએ પોતાની જમવાની સગવડ કરી લીધી છે. એટલું સારું છે કે એ લોકો કાળિયાની જેમ માત્ર હાથ પગ ને હેંધું નહિ પણ બીજા કેટલાકની જેમ ટોપડોમાં તો ધરવખરી લાવ્યા જ છે. એટલે ત્રણ જણની ઓછામાં ઓછી જરૂરિયાતપૂરતાં વાસણોથી ને માત્ર નહિ જેવી અગવડથી કાળિયાની સગવડ ત્યાં થઈ રહે છે. છતાં કાળિયા પાસે અગવડની ફરિયાદ એમણે કરી નથી કે વાસણનો ઘસારો કદી માગ્યો નથી. અને માગવા છતાં એક પાઈ પણ કાળિયો એમને પરખાવે એવો નથી એવી ખાતરી તો એમને ગળા સુધી થઈ ચૂકી છે. પરંતુ એનો એમને જરા ચે રંજ નથી. કારણ કે વીસ રૂપિયાને ‘અર્ચે’ લોજમાંથી આવતાં બે લાણાં ત્રણ પેટ માટે પૂરતાં થઈ રહેવાનો લાભ કાંઈ ઓછા નથી, અને આઠ આનાનો ઘસારો મેળવી રૂપિયા પાંચ-છના ખાડામાં બિતરવા એ લોકો જરા પણ તૈયાર નથી. એટલે મને-કમને પડ્યું પાનું નબાવી લેવાની વૃત્તિથી

નહિ પરંતુ સાચા દિનના સદમગધીને એક મુલ્યદીની ગીતરથી એ લોહ કાળિયાને જગોની જેમ વગથી રળા છે અને કાળિયો પણ દમને ગળે સાતમા જ પેટ મરાતું લેતો એ લોકોને એટલી જ મખન રીતે વગથી ગ્લો છે મળિયાની આ કુનેદની હલ કરતાં, કાળિયાના શેડે એક વાર પ્રથમ સાના પુષ્પ વેગતા કાળિયાને જુવાની ઉપમા આપેલી ત્યારે તદ્દન હડે દનેને શેડના ચમ્દો રોકની રીતે પાછા આપના કાળિયાએ કહેતું કે, “ શેડ માગાં પેટને ખાતર તો જુવા પે થાતુ પડે ને જ્યો પે થાતુ પડે દનિયામાં પેટ છે ઈસી જુવા જ છે ના? પણ મૂડીદારની ચૂસણીતિ અમ સગ્યા જુવા કને કદીય નેતી નળી છે બાપા? ઈ તો દાય મોને રાખે તો એ દાયને રાખે. દનિયા-માતરની આ રીત છે શેડ માગાં.”

‘મૂડીદાર’ અને ‘ચૂસણીતિ’ એ શબ્દોનો અનુભવ તો કાળિયાને જીવનમાં જ થયો હતો, પણ મજાગ્રહસિના ધામ સરખા અમદાવાદે એને એ શબ્દો બોમતા પણ સિખાડી દોષુ હતું અમદાવાદમાં મજાદો શેડોને એ શબ્દો બહુ સારી રીતે કદી શકે છે. કાળિયાને મોઢે એ સંભળીને શેડ ચૂપ થઈ ગયા અને પછી એમણે કાળિયા પાસે એ વાત સંભારી નહોતી એ તો આજે ય કાળિયો ગર્વપૂર્વક કદી સંભળાવે છે

પોતાની ગેરદાજરીમાં મળિયાને એના શેડે કુન મુખત્યાર નીચે હોવાથી શેડની ગાદી પર-જે કે એ ગાદી ફેલેલ નહિ પણ તાપડાની જ બનેલ હોવા છતા-નપોગના ચારથી ચારના ધૂમ તાપડા ક્યાકામાં કાળિયો પોતાના સ્વાયુનદ શરીરને આસાનીથી ગોઠરી દે છે, અને ધડી બર સંજીક શેડાઈની મોજ માણી લે છે શેડની અવેજમાં કાને ઉધાર આપતુ ને કાને નહિ એ એની મુનસૂદીના પ્રજ રહે છે એટલે કાળિયો પણ એ માગ કાકાક દરમિયાન રમ્યાં આવેને ‘પહેને લાત, પીઠે પાત’નું સ્વર અનુસરવા છતાં ક્યારેક ક્યારેક નિર્મમો નિરહકાર’ નેતી નિર્જીજી સ્થિતિ અનુભરતો સ્વેચ્છાપૂર્વક શેડે ને ઉધારના સોદા કર્યે જાય છે પરંતુ ચાર સાડા ચારે

શેડ આવે કે તરત એક નાલુકે હાથ સાથે—મજે શેડના આવવાની રાહ જોવાની ગમી જવાનદારીમાંથી મુખ થયો હોય એમ બતાવતો કાળિયો પોતાની બંધને ગાદી પરથી ઝડપથી ઊંચડી લઈ કુમનના ઓટને આવી ઊભે છે ને એ જ વખતે એના મોં પર ભયદર નિન્દમગ્નતા આજી તરવગાની નહિ નેતી છાંટ ચપગતાથી સરી જતી કેટલાય ક્યાકાર નિરીક્ષકોએ નેડું હોવાતુ જણાય છે પરંતુ એ તિરકકાર એના શેડ પ્રત્યે છે એમ માનવાની ખૂબ કરનારને એમા વખતના અનુભવે એ તરત જ સમજાય છે કે કાળિયાને એ તિરકકાર એના શેડ પ્રત્યે નહિ પરંતુ શેડની આખી સરકા પ્રત્યે છે, મૂડી દારોની ‘ચૂસણીતિ’ પ્રત્યે છે અગત રીતે એના શેડ પ્રત્યે એને જરાયે તિરકકાર નથી. કદાચ શેડ પ્રત્યેની એની વકાદારી એના વર્ગના તોષ્ટ્રમાં તો જરૂર ઉચ્ચતમ ગણાય, છતાં જ્યારે જ્યારે એના ધર-આમનો એ વિચાર કરે છે ત્યારે પાર્શ્વથી પંસો પેગ કરતા એના વતનના માવેલગર વેપારીઓની ચાહકારી-અનીતિ એના શેડમાં પણ એને પ્રવીત થયા વિના રહેતી નથી કાપડના વેપારી, રૂના દલાલ, કરિયાણાના માધી કેકોલસાની વખારોના શેડ-નધા જ એને મન તો શરાઈ લૂટાગ છે, એક માળાના જ મોતી છે ને છતાં હમણું હમણું તો એને પણ એ માળામાં મોતી બની પરીવાઈ જવાનો ચસકો લાગ્યો છે એ એક હકીકત છે

પેટને ખાતર વેડે કરતો મળિયો સત્યનો સાચો ઉપાસક હોવા છતાં સજ્જીઓના નાસે ને કુડે બીઓના કુલહે એને ‘થાય તેવા થઈ ને ગામ વચ્ચે રહેતા’ સોબગુ છે અહિં સાને અને એને ઝાંઝી ઝોળખાણુ નથી એવી એવી ઝોળખાણુ માટે એ ઉત્સુક પણ નથી ‘બળિયાના બે ભાગ’ એ એનો જીવનમન છે ‘જૂઝથી જૂત નાસે’ એ લોકવાયકા એણે કંઈક અશે સાચી પારી છે છતાં જ્યારે જ્યારે એ જૂઠો બને છે ત્યારે સત્યની મર્યાદામાં રહેવાય એટલે અશે રહીને જ એ જૂઠો બને છે ધંધામાં આડે પહેાર બનતો રહેવા છતાં દુનિયાદારી માટે નિરતિશ્ય

બેફિકરાઈ એણે કેળવી છે. અને માટે જ એનું શરીર લલભલા અપાડિયનને પણ ઈર્ષ્યા ઉપજાવી શકે છે. ન્યાત્મજ્ઞતાનાં અનેક સામાજિક બંધનોનો સામનો કરતાં એને પગે ખૂચ ખૂચ પાણી ઊતર્યું છે. આપનું બારણું ને પોતાનાં લગ્નના જમણુવાર ન કરવા માટે એની શક્તિમતિ અનુસાર કાળિયો ફેંકવાર ઉઠેડ બન્યો છે ને છતાં એમાં તો એને સંપૂર્ણ નિષ્ફળતા જ વરી છે. ને તો ય ચાર ચાર મહિના સુધી આખી ન્યાત્મમાં ચકચાર મચાવનાર-હાથોના દાંતવાળા મહારથી ન્યાતપટેલો સામે એકલે હાથે ને સર્વપ્રથમ ઝૂઝનાર તરીકે પોતાનું નામ ગણાવતાં એ આખો ચે પ્રસંગ આજેય કાળિયો સખેદ-સગર્વ કહી સંભળાવે છે.

હિંદુધર્મ માટે એને માન હોવા જતા પોતાના હિંદુત્વનું જ્ઞાન એને નહિ જેવું છે, ધરમ-બરમ ઠીક મારા ભૈ! સાચો ધરમ કેણુ પાળે છે? હિંદુ ચે પાળતો નથી ને મુસલમાન ય પાળતો નથી. સાચો ધરમ પળાતો હોય તો હિંદુ કે મુસલમાન કોઈ જુદા નથી. પરંતુ પોતાની મર્યાદા એ જાણે છે. એનું સાંભળવા કોઈ તૈયાર નથી, ને હોય તો ય પોતે સફળ વક્તા નથી એ દુઃખદ સત્ય એને ક્યારનું ચે લાધી ચૂક્યું છે.

એટલે ધર્મની બાજતમાં સમસમીને બેસી રહેતાં, કાળિયાનું ચિત્ત પહેલેથી જ એના ધર્મામાં એકનિષ્ઠ બની શક્યુ છે. ચોવીસે કલાકના સર્વાંગ આત્મેષ પછી અને સાત સાત વર્ષના સહચાર પછી કોલસાની ગમે તે જાત જોળખી કાઢવામાં આજે તો લલભલા કોલસાના દલાલોને ય કાળિયો છકકડ ખવડાવી શકે એમ છે. 'બાવળ' કહીને એ જર્કિંમતે 'ધાવડો' પધરાવી દેતાં એને જગ ચે મુકેલી નડતી નથી, અને બાવળની સરખામણીમાં 'ધાવડો' જરા ચે ઊતરે તેમ ન હોઈ 'ધાવડો' વાપરનારા બધા જ આંખો મીચીને 'બાવળ' વાપર્યાનો સતોષ લઈ શકે છે એ તો એને અનુભવે જ સમજાઈ ગયું છે. વજનમાં ભારે ને જામી જાતનો મજબૂત 'ધાવડો' ક્યારેક એની અડફેટે ચડી જાય છે ત્યારે 'બાવળ' અને 'ધાવડો' વચ્ચેનો ભેદ કરતાં કાળિયો પશુ સહેજ અટવાય છે તો ખરા, છતાં ખરા 'બાવળ' બજારમાં મળતો હશે કે કેમ એ વિષે

કાળિયો પણ એટલો જ સાશક છે — જેટલા બીજા વેપારીઓ છે. કેક વેપારીઓના અનુભવે અને પોતાના પ્રયત્નોના પરિણામે આજે એટલું તો કાળિયો નક્કી કરી શકે! છે કે હજાર કામમાં આવતો બાવળ જાણે જ કોલસાના સ્વરૂપે દર્શન દે છે. એટલે બાવળનો કોઈ ગિગરી આશક કવચિત બાવળના જ કોલસા મળવાનો આગ્રહ કરે છે ત્યારે કાળિયાનો સત્તનિષ્ઠ સ્વભાવ તરત જ તડ ને ફડ કહી સંભળાવે છે કે "બાવળ — ફાવળની તો વાત જ માં કરો, શેક મારા! બાવળ કરતાં ચે ચઢે તેવી ના હોય તો ભલે પાછો દઈ જાજો." અને પછી મૂકે વળ દેતાં દેતાં, "શૈર આખામાં ક્યાં ચે બાવળ મળે તો તો કાચી મૂઠસુ કાવો નાપું" શેક મારા!" એમ પણ કાળિયો સમાન-સગર્વ કહી સંભળાવે છે. કાળિયાના એવાં સીધાં ને મર્મભેદક વેણુ સાંભળીને બાવળના કોલસાના એવા કેક આશકોનો મોહ નાશ પામ્યો છે અને સ્મૃતિ લાધી છે.

પરંતુ કોલસાની જોળખમાં કાળિયો કેવો નિષ્ણાત છે એ તો ત્યારે એના શેક કોલસાની ખરીદી કરવા જાય છે ત્યારે જ જણાઈ આવે છે. વેગનનાં વેગનથી ભર્યાં ભર્યાં રહેતાં અસારવાનાં કોલસાનાં જોડાઉનમાં એના શેક જવા કોલસાના ઝવેગને મન કાળિયાની હાજરી તો કસોટીના પથ્થર સમાન છે વેપારીઓ અને દલાલોથી ઘેરપેલા એ કાળામેઘ વાતાવરણમાં કાળિયો કોઈ અનુભવસિદ્ધ દલાલની છટાથી એક પછી એક કોલસાના વિભિન્ન દગલાઓમાંથી એક એક કોલસો ઉપાડે છે અને પછી તરત જ હલકો ને ભારે એવા ભેદ પરથી 'રાયણુ' અને 'ધાવડો' અને પોચો કે કડચુ એવા ભેદ ઉપરથી 'બોરડો' અને 'મઢુડો' એ શોધી કાઢે છે. આમ છતાં એમાંના શક પડતા કોલસાને ખીમ વેપારીઓની જેમ કાળિયો પણ ત્યાં ને ત્યાં જ સળગાવી લુએ છે. અને સળગાવે એટલે 'બોર'નો તડતડિયો કોલસો ચાડી ખાવાનું ચૂકે નથી કે 'સાગ'નો હલકો કોલસો તરત જ રાખ વળીને છુગ્રાયા વિના રહેતો નથી. એ વાતનું પ્રત્યક્ષ અભિ-

જ્ઞાન કાળિયો એના શેકને કરાવી શકે છે સાથેસાથ શેઠની પદ્મ થેલાની સરેગશ જવક ગણીને પંદર લારીનો સોદો કરવાની સૂચના પણ એના શેકને કાળિયો જ કરે છે અને એ રીતે એના શેકને પખ વાડિયાની નિરાત કરો આપવા ઉપરાંત શેકની નજર મા પોતાની ધધાદારી કુનેહ માટે માન વધારવાનું સદ્ભાગ્ય પણ કાળિયો ત્યાં ને ત્યાં જ મેળવી લે છે

કાળિયાની દુકાને જનાર પ્રત્યેક ધરાકને એ ભાન તો હોય છે જ-અને જો ન હોય તો એ સર્વ પ્રથમ થયું જોઈએ છે-કે શેકડ નાણા વિના કદાચે કાળિયા પાસેથી એ લોકો માવ મેળવી ન શકે નગદ નાણાને ઉધારિયો સોદો કરીને ધરાકને ત્રણ પાચ-પાચ ૭-૮ ટાપા કરી ધરાકને ઉઘરો ઘસી નાખવા કે આગણાની રેત ઝીણી કરવા એ જગાએ તૈયાર નથી, અને તૈયાર હોય તો એને કુરસદ પણ નથી એમ કરતા જૂની ધરાકી તૂની જમ કે નવી ન બધાય એની એને બીક પણ નથી આમ છતાં પૈસાની ખાખતમા સગા બાપની પણ પરવા ન રાખનાર બટાકોભોલા કાળિયા પાસે મીઠી જગાન છે અને માટે જ કાળિયાના આબ્યા પછી એની દુકાનના કાચગી ધરાકોની નવી સખ્યા ઠીક ઠીક વધી છે અને જૂના ધરાકો ટકી રહ્યા છે એ સત્ય એના શેકથી ભુવાય એમ નથી એનું કારણ લાને એની કુનેહ હોય કે વાચાળના હોય, કે ઝડપથી કામ કરવાની એની શક્તિ હોય, પરંતુ લોકો તો કહે છે કે એના જેવો પ્રમાણિક માણસ કાનસાના વેપારમા તો એમણે કોકને જ જોયો છે કદાચ અડુ કારણ તો એ છે કે અમુક ધરાકને અમુક જ કાલસો ગમે છે એરી માનસિક તોષ કાળિયાએ લગભગ બધા જ ધરાક માટે કરી રાખી છે એટલે દરેક ધરાકને જુદો જુદો પરંતુ વ્યક્તિગત રીતે એકધારે કાલસો આપવામાં આજ સુધી તો એ સપૂર્ણ સફળ નીવડ્યો છે. અને એકધારે માવ પહોંચાડવાથી કોઈ પણ વેપાર પગમર બને છે ને વેપારીની પ્રતિષ્ઠા વધે છે એ સત્ય આટલાં વર્ષના અનુભવે કાળિયાને આપ મેળ જ સમજાઈ ગયું છે બાકી નવ-દસ આને

મણના કોવસાનુ મિત્રણ બાગ-તેર આને વેચતા કાળિયાને નથી આવડતું એમ તો નથી જ, તેમ જ પાણી છાંટીને વજન વધારવામા કે બે મણ ને આઠ શેર લખીને બે મણમા બજેર ઓછા આપવામા, કોવસાનો થેનો જારના ચાવાકીથી વચ્ચે વચ્ચે શેર-બજેર છુકપા સગાની દેવામા કે રાષણની જગાએ 'મહુડો ને 'બોરડી'ની જગાએ 'સાગ તો કોવસો જરી આપવામા કાળિયો પાવગધો નથી એમ પણ નહિ પરંતુ નરાતાળ જૂડના વેપારમા ક્યારેક ક્યારેક વેપારીની મર્યાદામા રહેવાય એટલે અરો રહીને કાળિયો પોતાની સાચની નાવરી હાકવાનો પ્રયત્ન કરે છે કદાચ એટલે જ અમુક માણસો કાળિયાના શેકની ગેરહાજરીમા જ કાળિયાની દુકાનેથી ખરીદી કરવાનો આગ્રહ રાખે છે અને એવા પ્રસંગો એ કાળિયાને મન એના જીવનની ધન્ય પળો છે

જેના કેટલાક દિવસથી તો કાળિયો પણ મદિને ચાર રમઝો ભોગવતો થઈ ગયો છે એ શેક સામેની એની મુત્સદ્દીગીરીનો એક અભેદ વિશ્વ ગણી શકાય પહેલવહેલા બપોરે કાળિયાએ પોતાને ગજ મગવાની માનતમા વાત ઉઘાડેની ત્યારે તો એના શેકે એ માગણી જ હસી કાઢેથી પરંતુ કાળિયો એથી નિરાસ ન થયો ગમે ત્યારે પણ વિશ્વ પોતાને જ છે એવી ખાતરી એને ગળા સુધી જતી એટલે પછીના રવિવારે નિશ્ચયપૂર્વક દુકાન ઉપર એ ન જ મોકો કાળિયાના જીવનમા એ પહેલો સત્યાગ્રહ હતો શેકના આગ્રહની ઉપગત થઈ સામેની હોટેલમા બસ આખો દિવસ એ તો બેસી જ રહ્યો બપોર સુધીમા સાત આઠ ધરાક આવેને પાછા ગયા પણ દેવ છે કોઈની કે કાળિયાની દુકાને મજૂરી કરવા અઢી શેક ? એ દિવસે જાણે ધેર ખાવા પણ શેક ન જઈ શક્યા હુદ પર રોજ સવામતીથી હાથ ફેરવતા શેકને પોતાના ધધાની સત્તાબતી આજ પહેલી જ વાર જોખમતી લાગી-અને એ પણ એક નમાલા નોકરની નફરતને કારણે આખો દિવસ પાછા જતા ધરાકોને એ વ્યગ્ર ચિત્તે જોઈ રહ્યા સાત-સાત વર્ષ

થી હૃદય પાછળે ઉઠેરેલો સાપ આજે પહેલી જ વાર
ડરેલો હતો કાળિયાનો એ ઝેરી દાત પાડેલો જ
ભેંઈ એ એવો નિશ્ચય કરીને સાજો એના શેઠ ઊંડયા

ખીજે દિવસે કાળિયાનો પગાર હતો કાળિયાના
ખિરસા પર ખાર આનાનો કાપ મુકાયો ને તો ય
કાળિયાના પેટનું તો પાણી થે ન હાલ્યું કે ન તો
કાળિયાને આશ્ચર્ય થયું ત્રીજે દિવસે સવારે શેઠ
આ-આ કે તરત દુકાનની ફૂચીઓ સોપી દઈને
પોતે છૂટો થાય છે એ સત્ય કાળિયાએ શેઠને સહજા
વી-સમજાવી દીધું બહુ બહુ તો કાળિયો સહેજ
ઠંડાશે એમ શેઠ માન્યુ હતું, પરંતુ કાળિયો આમ
છેકે જ બગડી બેસશે એમ તો એમણે નહોતું જ
ધાર્યું એટલે એમને તો ખરેખર આશ્ચર્ય થયું
આખી દુકાનનો બધો ભોજ પોતાને જ માથે ઉપાડી
લઈને ફરતો કાળિયા એવો કામેન નોખો ગુમાવતા
શેઠનું દિન એક ધડીક તો સોરાઈયાની અસ્વસ્થતા
અનુભવી ગયું પરંતુ એમ કાંઈ ચાર દિવસની રગ
પણ અપાય ? નોકરનું કહ્યું તે કાંઈ પગાય ? ચાર
દિવસમાં તો ચાળીસ થેલાની ખપત ધટી ગય અને
અમાસની ગત તો મળતી જ હતી તો ! ખીજાઓની
ઉપગ્રવટ ચાર રમતો નવો ચીનો તે શી રીતે પડાય !
કાળિયાને ગુમાવેલો એ પાલવે તેમ નહોતું ને રગ
આપવામાં ચોખ્ખું નુકસાન હતું 'એના ભાઈ ઘણા ય
ખીજા આવશે આ ગેઝારીના જમાનામાં શેઠને તે વળી
નોકરની શી ?' એમ મનમાં શુમાન કરીને કાળિયાને
છોડાનાનું જ શેઠે વધુ પસંદ કર્યું પણ શેઠે ભૂન કરી

અત્યાગ સુધી વફાદાર રહેલો કાળિયો હવે ખરેખર
વીર્યો ત્રણેક મહિના ઉપર કાળિયાની પડોશમાં જ
એક બીજા કોલસાની દુકાન ઉધડી હતી અને એના
શેઠની નજર કચાગની થે કાળિયાને પોતાનો કરી લેના
કાળિયા પર મોગી હતી પરંતુ કાળિયો આજ સુધી
એના લોભમાં ફસાયો નહોતો એને પોતાને ત્યા
બેલાગ્યો કાળિયાએ તો મનમાં નક્કી કર્યું હતું કે
આગલા શેઠની દુકાનની સામે આખો દિવસ બેસી
રહેવું એની દુકાને એક પણ ધગાને ચડવા ન દેવું
પણ હવે એને એ ખત્તા આ દીક લાગ્યું નવો શેઠ
એને ત્રણ રૂપિયા પગાર વધારે આપવા રાહ હતો

એટલે કાળિયો એ દુકાને બેસી ગયો કાળિયાની હાજરી
કેટલી અગત્યની હતી એ તો એના જૂતા શેઠને
ત્યારે જ સમજાયું દસ દિવસમાં તો કાળિયાએ અર્ધી
ધરાકી ઉથતારી નાખી પદ્મ દિવસમાં પેના શેઠ
નાહી ત્રાહી પોકારી ગયા કાળિયાને પાછો લાવ્યા
મિના છૂટકા ન હતો તરત જ એમણે કાળિયાને
પાછો આવી જતા સમજાવ્યો હું તો પહેલો તમારે
ત્યા હતો એટલે તમે બેનાવો તો મારે તમારે ત્યા
જ આવવું ભેંઈ એ ' કાળિયાએ કહ્યું ને જૂની દુકાને
એ પાછો આવી ગયો-પણ મહિનામાં ચાર દિવસ
ની નજ અને પગાર પચીસ રૂપિયા નક્કી કરીને જ

આજે દસેક મહિનાથી કાળિયો એ હાલ ભોગવી
ગયો છે પણ હવે તો કાળિયા પાસે સો-મસોની
મકડી ભેગી ચર્ધ છે અને શેઠ સાથેના બધાં વખતના
વિજય પત્રી એટલી નાની મૂડી પર પણ કાળિયો
હવે એક ત્રીજો ને છેક છે-તો તુકો લગાવવાની તૈયારી
કરી રહ્યો છે પોતાના હાથ નીચે એક સાસો એવો-
છે ના ત્રણ-ચાર મહિનાથી એના ધ્યાનમાં છે એવો
વ્યભાવે નાણુક પણ શરીરે સરાકત-નોકર રાખો
કાળિયો એના શેઠની સાથે પાંચ આની ભાગમાં વેપાર
બેઠવા અધીરો બન્યો છે ' ભુએ શેઠ હવે આપણી
દુકાન મોગી ચર્ધ એટલે માણસ વધારવો ભેંઈ એ અને
દુકાનનું હિત માટે હવે ય છે તો દુકાનમાં મારો ભાગ
કેમ નહિ ? પૈસા રાખવાની હું કયા ના પાડું છું ?

ત્રણેક દિવસ પગ એના શેઠને જ્યારે મળિયાએ
આ વાત મરી ત્યારે અત્યંત નાણુક હાથ સાથે
એના શેઠ માત્ર જોઈશું ! " એમ જ કહેલું મન્ય
એ જનામ બધાઈલથી પણ હોય છતાં કાળિયાને
પોતાની નીતિના વિજયમાં વિશ્વાસ છે એટલે કદાચ
ફરી શેઠની સામે મોગયા માદરા પડે તો શુ કરવું
પડશે એવો વિચાર કયાં વિતા હાન તુરત તો
કાળિયો પોતાની મા અને નવી પગલેતગને અમત
વાદમાં બેનાથી લેવાનો વિચાર કરે છે પત્રી તો
ભવમાં ધ્રામધ્રા નહિ બેવું પડે ' એ વાતનો ઊંડો સતોર
આ વિચાર પાછળ એ અનુભવી ગયો છે એ સાથે
એક બીજુ ય વ્યવસ્થા ફલિત થતું એને દેખાય છે એ
વ્યવસ્થા છે પોતાની પત્નીને લઈ શહેરમાં ફા નીમ
જવાનું થી તમા છે હવે તો પોતે ય ગેઠ બન્યો છે

જીવનનું વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિબિંદુ

શ્રી કાન્તિલાલ મ ગાંધી

બી એચ સી, બી એસ સી (ટેકનોલોજી)

પરિચય

એક બેઠકે પૂરો વાતી નાખવાથી જ આ નિમંધનો કેન્દ્રધ્વનિ સમગ્ર રાકાય તેમ હોવાથી નિમંધના પ્રકરણોરૂપે દુકા પાડવા નથી-બ કે પ્રયત્ન કરવા છતાં દુકા પડી શકતા નથી તેથી વાચકોને વિનંતિ છે કે આટલો લાંબો નિમંધ એક બેઠકે વાતી શકાય તેવા અનુકૂળ સમય પસંદ કરીને જ આ નિમંધ નિગતે વાગે

વિજ્ઞાને જીવન ઉપર સારી કે ખાટી જે જે અસરો કરી છે તે ધ્યાનમાં લેતા આપણું કર્તવ્ય શું હોઈ શકે તેનો વિચાર કરવા અને વિચાર કરતા કર્તવ્ય સમગ્રતા તો સમજાવેના દૃષ્ટિબિંદુનો બહોળો પ્રચાર કરવાના હેતુથી જ આ નિમંધ લખવામાં આવ્યો છે

નિમંધમાં અર્થશાસ્ત્ર અને યુક્તિ, લોકશાસન અને સામ્યવાદ, ધર્મ અને નીતિ, પાપ અને પુણ્ય, સત્યાગ્રહ અને આધ્યાત્મવાદ વિગેરે વિષેના છૂટક છૂટક વિચારોને વિજ્ઞાનની કસણીથી કસવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે

આશા છે કે શુભરાત આવી જાતના સાહિત્યમાં વધારે ને વધારે રસ લેતું થશે

મુદ્દાઓ

- (૧) વિજ્ઞાન જીવનને અનિષ્ટકારક નથી
- (૨) વિજ્ઞાન સ્પષ્ટ વિચારનું શાસ્ત્ર છે, અમુરી વિદ્યા નથી
- (૩) વિજ્ઞાનની સર્જનશક્તિ વેદશાસ્ત્રી ના હોય તો જગદુદ્ધારિણી છે
- (૪) નાલાયક ગજસત્તાઓને લીધે જ વિજ્ઞાનની સાચી સેવાશક્તિ ઝાળી પડી છે
- (૫) જગતના લોકોના વિચારોને વૈજ્ઞાનિક વશ આપવું ધણ જ જરૂરી છે
- (૬) વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિબિંદુથી નિહાળતા જીવન અનેરું જ દેખાય છે
- (૭) વિજ્ઞાનની પ્રગતિથી સાહજિક ઉપરાત સાર્વજનિક કાયદાઓ ધણ ધણા યથા છે
- (૮) વિજ્ઞાન દરેક વ્યક્તિના વ્યક્તિગત વ્યક્તિત્વને ખીનવવાની મદત્તકાસી ગણે છે
- (૯) મનુષ્યોનું અસામ્યત્વ જોતા સામ્યવાદ કરતા અસામ્યવાદ સ્વીકારવો જ વાસ્તવિક છે
- (૧૦) અસામ્યત્વનો સ્વીકાર કરવાથી લોકશાસનને વધારે વાગ્તવિક બનવું પડશે
- (૧૧) વૈજ્ઞાનિકોના હાથમાં જગતની પુનર્ચટના કરવાનું સોખી દેવાથી જ સાચી શાંતિ સ્થપાશે
- (૧૨) પાપ અને પુણ્યની વ્યાખ્યાઓ વધારે વાસ્તવિક બનાવવા વગર છૂટકો નથી
- (૧૩) ધર્મ કરતા વિજ્ઞાન જ ઈશ્વરની સોધ કરે તે જગતને વધારે ખાંડે આવશે
- (૧૪) રશિયાની જેમ બધા રાષ્ટ્રોમાં વિજ્ઞાનના સાહિત્યનો બહોળો પ્રચાર થવાની જરૂર છે
- (૧૫) સાચું દૃષ્ટિબિંદુ કેળવાયા પછી જગતના લોકો વિજ્ઞાનનો ઉદાપણુઓ જ ઉપયોગ કરશે
- (૧૬) વિજ્ઞાનના ધોરણ ઉપર રચાયેલા કાયદા, ધર્મ, નીતિ રાષ્ટ્રરચના વાસ્તવિકતાથી પૂર્ણ હશે

ગાંધીજીએ થોડા સમય ઉપર 'હિન્દુ-જન'માં લખ્યું હતું કે "મોટરકાર અને હોસ્પિટલને હું અનિવાર્ય અનિષ્ટો તરીકે નભાવી લઉં " આ વાક્યની આસપાસનું લખાણ મને યાદ નથી પરંતુ તેથી ગાંધીજીની ભાવના સમજી લેવામાં મને વાધો આવતો નથી ગાંધીજીની સુદર ભાવનાઓ ઝીલવા હમેશા મારું મન તત્પર રહે છે તે મારી વશાનુગત નીતિનિષ્ઠાને આભારી હશે, પરંતુ મારી વિજ્ઞાનનિષ્ઠા વળી કપરી કસોટી બાજુ છે

એ કે આખરે તો તર્કનું વિરોધી હોય છતાં નૈતિક દૃષ્ટિબિંદુમાં જ હું સમત થાઉં છું. પરંતુ સસ સ્વીકારવા માટે તર્કનું દેવાનું નીકળે એવી પરિસ્થિતિ મને વસમી લાગે છે તેથી એ તો ધીમે ધીમે એ કે અસત્ય નથી એવા સત્યના પથ બે મુખ્ય ભાગ પાડી નાખ્યા છે એક તો નૈતિક દૃષ્ટિબિંદુ-એ ગોટ લાગે દીનદુખિયાઓ તરફ પ્રજ્ઞપાતી રહેવાનું સચે છે તે, અને બીજી વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિબિંદુ-એ બધી રીતે તટ્ય હોય છે કાર્થ કાર્થ વાર નૈતિક દૃષ્ટિબિંદુ સપૂર્ણ સત્ય નથી હોતુ ત્યારે તેના વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિબિંદુ સાથે સુમેળ સાધવાનો મિથ્યા પ્રયત્ન કરવા જતા agree to differ જેવો જ નિર્ણય કરીને મન મનાવતુ પડે છે તે મને ગમતુ નથી મારી આકાશ તો એવું જ ભોવાની છે કે નૈતિક દૃષ્ટિબિંદુ હમેશા તર્કને બધમેસતુ જ કરે, કાગણ કે તર્કનિપુણ ધણી વાર અસલ ટેકડી કરીને આટલા મય છે છતાં તેમને ટૂંકા વળતો જવાબ પથુ આપી શકતો નથી હિંદને કિનારે આવીને શ્રી એમ. જી વેલ્સ જેવા મહાન ચિંતક ગાંધીજી વિશે સવાલ પુછાતા "અહિંસા એટલે ધીંગ, માછના અને પાછા જેવું મૂંગા મૂંગા તારે ચર્ચ છુદાઈ મરતુ " એવી મરકરી ઉઠાવીને અહિંસામાના નૈતિક બળનો સ્વીકાર કર્યા વગર જ હિંદના કિનારો છોડીને આત્યા જાન એ ગિચિત અરેખ તર્કથી નીતિનું સમર્થન કરવાની મુશ્કેલીઓ ગળી કરે છે

મોટરકાર અને હોસ્પિટલને અનિવાર્ય અનિષ્ટો ગણવામાં ગાંધીજીનો હેતુ તો શુભ જ હશે, પરંતુ વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિબિંદુથી જોતા ગાંધીજીનું કથન સત્યથી વેગળ છે એ મોટરકાર અને હોસ્પિટલને અનિવાર્ય અનિષ્ટો ગણીને પણ નભાવી લઈએ તો પછી વધારે છૂટછાટ લઈને રેલવે, ટપાલ, રડિયો, છાપખાતુ, મિલો વિગેરે આધુનિક વિજ્ઞાનની સર્વે મોટાને પણ અનિવાર્ય અનિષ્ટો તરીકે નભાવી લઈ શકાય પરંતુ શુદ્ધ તર્કની દૃષ્ટિએ તો 'અનિષ્ટ' અને તેને 'નભાવી' લેવું એ અસત્ય આચરણ જ કહેવાય સત્યનો પૂરેપૂરો આગ્રહ રાખનારના શબ્દકોષમાં "અનિષ્ટને નભાવી લેવું " જેવું સૂત્ર સભવી શકે જ નહિ છૂટછાટ લેવી પડે તો પછી તે સત્ય શાતુ " અને સત્ય સાથે સમકોળતા લાવકે છૂટછાટ જડી આવે તો તે છૂટછાટ પણ પછી અસત્ય શા માટે ?

આ ઉપરથી હું તો એટલું જ તારવવા માગુ છું કે "વિજ્ઞાન એ એક અનિષ્ટ છે પણ અનિવાર્ય છે " એ કથન જ બહુભરેલું છે એ વસ્તુ અનિવાર્ય હોય તેને અનિષ્ટ ગણવામાં કઈ જ કહાપણ નથી ખાતુ પહેરતુ ઝોટતુ એ બધું અનિવાર્ય હોવાથી જ આપણે આચરતુ પડે છે, પણ તેથી કઈ તે અનિષ્ટ નહિ કહી શકાય. આપણા ગૈરકાય, સામાજિક, ધાર્મિક વિગેરે સન્મેગોને લીધે વૈજ્ઞાનિક પ્રગતિ અનિષ્ટરૂપ લાગે તે સભવિત છે પરંતુ તત્ત્વદષ્ટિએ વિજ્ઞાનની પ્રગતિમા જ માનવકુળનું હિત અને મુક્તિ સમાવેલા છે

વિજ્ઞાને આપણા કાર્થ પણ અમૂલ્ય ધનનો નાશ નથી કર્યો ધણાને એવી દહેશત પેગી ગઈ છે કે વિજ્ઞાન માનવીના શરીર ઉપર જ લક્ષ આપે છે અને આત્માની અવગણના કરે છે, તેથી વિજ્ઞાન એ આસુરી વિદ્યા છે, પરંતુ વસ્તુ તો વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિબિંદુ સમજવાના અભાવે જ એવી દહેશત જન્મી છે આ લેખમાં આગળ ઉપર આપણે જોઈશું કે વિજ્ઞાને શરીર અને આત્મા બન્ને વિશે સરોધન કરવામાં કઈ પાછી પાની કરી નથી

વિજ્ઞાનનો મૂળ પાથો જ સત્યસોધન છે એને શરીર અને આત્મા વચ્ચે પક્ષપાત કરવાની કઈ જ જરૂર નથી વિજ્ઞાન એ સ્પષ્ટ વિચારનું શાસ્ત્ર છે ચોખ્ખનદષ્ટી વિચાર કરે તો એ કંઈ આશ્ચર્યી વૃત્તિ નથી, એ તો અગમ સત્યોપાસના છે જડ શ્રદ્ધાને ઓમા રચાત નથી

ખરી રીતે તો વિજ્ઞાને આપણી 'સર્જનશક્તિ' સેકેન્ડોર્ડેરી વધારી દીધી છે, પરંતુ શું કહીએ ? અફસોસની વાત છે કે આપણા બધા જ રાજકર્તાઓ રાજદારી શેનગળના નસામા આ વિજ્ઞાન સર્જનશક્તિને આર્થિક વ્યવસ્થા સાથે એજ્ઞાત કરવા ના પાડે છે તેથી વિજ્ઞાન આને સદાગ્રાસ્ત્રરૂપે દર્શન આપી ગયું છે બાકી એટલું તો મોક્ષસજ છે કે આને સદારક દેખાતું વિજ્ઞાન જ આવતી કાને જગતનું સરક્ષક બની માનવકુળનો ઉદ્ધાર કરશે આને જગત પાસે જે સાનનસામગ્રી છે તેની મદદથી જગતનાં તમામ દુખદર્દી અને ગરીબી દરે થઈ શકે તેમ છે, પરંતુ તેમ કરના માટે જરૂરી નૈતિક બળ આજે ઓછા મંદુરનના પ્રશ્નોમા વેડફાઈ રહ્યું છે વિજ્ઞાને સર્જેલી સગવડોના લાભ લેવાના કાઠ બધાને ભગ્યા છે, પરંતુ વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિમિહુને જીવનમા ઉતારવાનો ભોગ કોઈને આપવો નથી પદ્મસર વિચાર કરવામા સૌ કોઈને પ્રમાદ સેવે છે, બની શકે તો વધીશત ધીરે વિજ્ઞાનને ઉતારી ધાડાનું પથ્થુ ચૂકવું નથી બાકી વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિમિહુ જે જીવનમા બિતરે તો ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ-એ બધી સિદ્ધિઓ પ્રાણીમાત્ર માટે સરખી જ સુનમ છે

નાદાયક ગજસત્તાઓને લીધે વિજ્ઞાનની પ્રગતિની સાધોસાધ પ્રગ્ન આગેકૂચ કરી શકી નથી એટલે વિજ્ઞાને સર્જેલી શક્તિ યુદ્ધોની ગટરમા વહી ગય છે આજનો ધણી બરા રાજદારી પુરુષો પાસે ઊંડું જ્ઞાન તો હોય છે, પણ તે જ્ઞાન મા તો અર્થશાસ્ત્રનું અથવા તો ક્રમિકામ કે કામદાનું હોય છે-વિજ્ઞાનનું નહિ ! પરિણામે આખી પ્રગ્નને જવાબદાર એવા

રાજપુરુષોના મુખમાથી આવું ભાંકર અજ્ઞાન બહાર પડે છે — “સાવણશાસ્ત્રની દૈન્યામાં છેલ્લી શોધ મુખ્ય સરમીમધી ગ્વીસરીન નીખે છે અને તે દારૂગોળા બનાવવામા વપરાય છે ” આ વામ્બ ૧૯૧૮ની લક્ષ્મી સિટિસ સમગ્રના ગૃહમંત્રીએ ઉચ્ચાર્યું હતું, બપોરે ચંપની ફાડવાથી ગ્વીસરીન નીખે છે તે શોધ તો ૧૭૭૬મા થયેલી અને ૧૯૧૮ની સાનમા કઈ તે નવાઈની શોધ નહોતી એક વૈજ્ઞાનિક ગૃહમંત્રીને પૂછ્યું કે “ભત્તા ! ચંપની વચ્ચે મોળ કયામાથી પણ ગ્વીસરીનનું દીપુ સુધા નીકળે કે એમ પહેલાં સામળ્યુ હતું કે ? ” કુરમનો આ ‘ છે પામા છેડેરી ” શોધ બાણી ગય તે પહેલાં તો જર્મનીએ સાકર કહોવાવાળીને ગ્વીસરીન બનાવવાનું ક્યારનું થે શરૂ પણ મરી દીધું હતું !

આ પ્રમાણે ખરેખર જે આપણા રાજકર્તાઓનું વૈજ્ઞાનિક અજ્ઞાન નભાવી લેનામા આવશે તો કેબીનુ જ છે કે હજી જગતને ધણી મહાયુદ્ધો ભેવા પડશે જે જગતના બધા રાજકર્તાઓ એક વાર ભોગ મળીને જગતની પુનર્નિર્મિત અને પુનઃગ્વના કરવાના કાર્યમાં વૈજ્ઞાનિકોની નક્કર સનાહ નહિ લે તો દર દસદસ વર્ષે મહાયુદ્ધ થયા જ કરશે તેમા નવાઈ પામવા નેતુ નથી. જગતની પુનર્નિર્મિત કરવાનું કાર્ય વૈજ્ઞાનિકોના હાથમા સોંપી દેવામા આવે તો તેઓ એવે કોઈ જ અન્યાય નહિ કરે કે જેવો અન્યાય ખીન પડે તો હાથે ચર્ક જવાનો સહય છે કારણ કે વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિનિદુ સાત્રીય અને તટસ્થ છે વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિનિદુ જગતની એકેએક વ્યક્તિનું પૂરે પૂરું વ્યક્તિત્વ ખીલરી શકે તેનું મોકળું છે એમા નથી ઊર્મિપ્રધાન તત્ત્વો કે નથી એમા પક્ષપાત વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિનિદુ એ સત્યનાગયણ લગવાનની જ અર્થ છે

ગજકીલ મનુષ્યો એમનાં મનથી પોતાને ધણી જ વિચારવત અને કાલ્પા સમજતા હશે, પરંતુ તેઓ બધો વિચાર આર્થિક દૃષ્ટિએ જ કરે છે વિજ્ઞાનના અજ્ઞાનને લીધે તેઓ ન્યા ન્યા ડહાપણ ડહોળવા ભય છે ત્યા ત્યા પાછા પડે છે બેવફૂરને ત્યા સતતિ

વધતી જાય, ગરીબોને ત્યાં પણ સતતિ વધતી જાય, લુહિયાળીઓને મતનિ જ ના હોય પ્રજા દીગણી અને નિર્મળ જનની જતી હોય, પ્રજામાં મનમત્તિ મગ્નદૃષ્ટિ, પ્રમાદૃષ્ટિ, મોગ્નત્તિ, વ્યભિચારત્તિ વધતી જતી હોય એ પણ ખરી રીતે ગાંજીય પ્રશ્નો જ છે પણ એ પ્રશ્નો ઉઠે ન લાવવા મટે ગાંજીયો નિજાન ગાયે માહતાર ના માનતાં અર્થશાસ્ત્રથી જ બધી વસ્તુચિત્તિને એક બધાનાય જાય તો ગોથાં જ ખાય એમાં નવાઈ નથી લાકડાના બુસામાંથી સાર અને રેશમ બનાવવાની ગોથ કે કોનમાંથી માખણ કાઢવાની ગોથથી બે ગાંજી કર્તાઓ અજાન રહે તો તેવા પ્રમાદનુ પરિણામ એ જ આવે કે વ્યક્તિગત ગેરિયાઓ અથવા બીજા ગાંજીઓ ગોથોને વ્યક્તિગત ચૂમણુ માટે લાભ ઉપયોગ લે એટલે પછી ગાંજીની આવકમાં ફેન્ડર પડતા બેને ખોટ જાય તેને મુદ્દ કરતુ જ પડે તે શ્વાભાવિક છે પછી મુદ્દને અગે ખોટી અને દુષ્ટ શોધખોળો કરા વધાવું પરવડે

આમ ન થાય તેટલા ખતર જગતમાં આજે લોકોનું ધૌરિક વસ્તુ જ બલ્લી નાખવાનું આવસ્થા બન્યું છે કે મર્દ ગયેના બધા જ લાગણીવશ અને ભર્મિપ્રધાન (sentimental) દૃષ્ટિમિદુઓને કમાવી દર્જને જગતમાં આજે એના વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિમિદુનો જ અર્થમાન્ય પ્રચાર કરવાની અવગણના થતી એ જ આજે તો આપણી મહત્વની ફરજ છે વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિમિદુ અર્થમાન્ય કરાવવા પડેલા બધાને પ્રાયમિત્ત નિરાનન જન આપણુ આવસ્થા છે અને તે જાન મેળવના પડેલા દરકે જણે મનમાં પેસી ગયેના કેટલાક જૂન લાખી કાઢવી જરૂર છે-જેવા કે આપણું મુઠકું ચિગવા દેવાનું આપણુ મુઠકું બે વૈજ્ઞાનિક માટે ગોધખોળ કે અવ્યાસ કરવા માટે અજ્ઞતાની સામગ્રી હોય તે આપણા જૂના જોડાનો જેમ તે ક્યા જેમલે પડે છે તે વિશે ફિક્કર રાખવનુ યોગી દેવુ જેમને જીવતા તો કોઈના ઉપયોગમાં ના અના દોષનો પણ મરિતે તો કઈ ઉપયોગી થઈ શકે.

વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિમિદુ એટલે મગોધનના કાર્યમાં રોકાયેના વૈજ્ઞાનિક જગતને જે દૃષ્ટિએ જુએ કે તે જાન દૃષ્ટિ (vision) વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિમિદુ એટલે સપૂર્ણ તપસ્યના, નિષ્કાસતા, સમજાવના બીજા દૃષ્ટિમિદુઓથી તેની એ જ વિશિષ્ટતા છે કે એમાં કંપના, લાગણીવેશ, ભર્મિ કે આવેશને ચ્યાન નથી પ્રત્યક્ષ સાક્ષીમૂલ નહીં દર્શી કરતા અને પુગવાઓ (facts and figures) ઉપર જ તેના નિર્ણયો હોય છે વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિથી દિલ્લો વાંચસદાય ગોગરને બન્યે કલો માણસ થાય તેમાં જગ પડુ વાધો નથી, પછી બને ગાંજીય દૃષ્ટિમિદુથી તે વાધાભરેલું હોય કિંદુ મરિતમાં એક મુરિયમ દર્શન કરવા જાય તે બનાવ સનાતન ધર્મના દૃષ્ટિમિદુથી અમળ ગણાતો હોય પણ વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિમિદુથી તે તન નિર્દોષ છે કાપના દર્શની ખમર-અતર પૂલવાનુ વ્યવહારિક દૃષ્ટિમિદુથી આવસ્થક હોય પણ વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિમિદુથી તે શાવ વસ્તુ છે સભ્યતાના દૃષ્ટિમિદુથી નાશા કરતુ એ અસમ્ય હોય પણ વિજ્ઞાનની નજરે આખા શરીરને તડકો ખવડાવવા પૂરતું તે આવસ્થક છે કાપવાની દૃષ્ટિએ એક ખૂની કાગીને લાયક હોય પણ વિજ્ઞાનના મને તે સુધારી સમય તેવા હોય અદિસાની દૃષ્ટિએ ચેપથી તડકૂતતા રોગીને પણ જીવતો જ ગાંખવાનુ ચોન્ય હોય ત્યારે વિજ્ઞાનની નજરે તેને મારી નાખવાનું જ ચોખ્ખુ હોય

આ પ્રમણે વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિમિદુ જીવનના અમખ્ય બનાવોને સુરે જ નજરે જુએ છે, જગતના બધા લોકોની આંખોમાં આ નજર પેગી જાય તો પૃથ્વીને મર્યા બનાવની અઘડી નથી. સભ્યમાંથી જ સામન સાનિ પ્રગે છે અને વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિમિદુ કેજાવતુ એ સચલી જ ગોધ કરવા બગાડ છે લાગણીઓનું કમાવેલપણુ મખ્યા વજર મચલી ગોધ મર્દ સખી નથી આપણે જાને કે સજવગાન નથી કોઈ માફુ પડે ત્યારે આપણી લાગણીઓ ઉરોગદામગી હોય છે તેથી મર્યા વિને કમકે "માનવા" ગાંખવાની કે જોડા મર્યાની જરૂર જાણ્ય તે અઘવિન છે-પછી બને તે મનન મરી

વિવેકશુદ્ધિવાળી (rational) ન હોય પરંતુ વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ જોવા જતા તો રોજ એ કુદરતના અચૂંપ કાયદાઓનો અમન જ છે અને જો તે કાયદાઓનું પૂરેપૂરું સરોધન થઈ ચૂક્યું હોય તો તે રોજ મટવો કે અટકવો જ જોઈએ નિસર્ગો પાસેકો આવેશમા કહે છે તો ખા કે નિસર્ગ તરફ પ્રભાશ કરવાથી બધા રોજો અટકાવી કે મટાડી શકાશે, પરંતુ ખરેખર જો સંપૂર્ણ નિસર્ગમય જ થવું હોય તો તેમ કરવાનું પહેલું જ પગલું વજ્રો ફેંકી દેવાથી જ ભરી શકાશે, અને પછી તો ન્યુમેનીઆને લીધે જગતનો મૃત્યુ આગ્રહ સોગણા વધી જતા તો કઈ નવાઈ જેવું નથી 'સંપૂર્ણ કુદરતી જીવન જ ગણો' એ સૂત્ર વાદિયાત છે સરખરી માણસ અને જગતી માણસ તદુરસ્તી અને માંગી-એ બધા કુદરતના જ પેટા ભાગો છે મુખરેલો સસ્કૃતિના ફેટામ મુદ્દાઓ તદુરસ્તીને હાનિકારક હશે એ વાત વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિબિંદુથી ખૂબ કરવામા કઈ પણ વાધો ના હોઈ શકે, કારણ કે વિજ્ઞાન સરોધન કરીને એ મુદ્દાઓ મુદ્દારી શકશે પરંતુ જવાબદાર વૈજ્ઞાનિકો તરફથી સાવધતા આક ડાઓ ઉપરથી તો જીવન એમ ફિનિટ થાય છે કે જગતી માણસો કરતા સરકારી માણસો લાલુ આશુચ્ચ જોગવે છે,

વાક વ્યવસ્થાનો હોય છે પણ દોર વિજ્ઞાનને દેવાય છે વિજ્ઞાનની શોધોનો તાજ થે ડાઓને જ મળે છે તે કઈ વિજ્ઞાનનો વાક નથી માનવીઓમા જો આતરસાધ્ય સમજ, સમુદાય જવાનદારીની લાવના અને થોડા અગત બિદાનની તૈયારી હોય તો હજી પૂરો વિકાસ નથી થયો હજી વિજ્ઞાન આખા જગતમાથી રોજ અને કુ ખજડમૂળથી નાખી કરી શકે તેમ સમર્થ છે સરોધન કરીને વિજ્ઞાન માનવકુળને બચાવવા પ્રયત્ન કરે છે, પ્રત્યક્ષ પુગવાઓ સાથે સ્વચ્છ શાહા પાણી દવા પોષક તરન વિગેરે વિગે પ્રચાર કરીને મરડો, સધિવા, મેલોગ, ન્યુમેનીઆ રીકેન્સ મધુખ્રમેદ વિગેરે રોજોથી માગીને સીફીરીઝ જેવા અસાધ્ય રોજોને મટાડવાની પણ વિજ્ઞાને જ શોધો કરી છે,

પણ દવા ગણવાથી લોકો છૂટથી દુગચાર કરશે એવા ભયે સગર જો સાચી માહિતી પ્રજા મુખી પહોચવા ના દે તો તેમા વિજ્ઞાનનો વાક નથી, વ્યવસ્થા અને શિક્ષણનો વાક છે ઈન્સુલીનના એજણ ઈન્જેક્શન દરરોજ લેવાથી બનભનો મધુખ્રમેદ મરી જાય છે, પણ થોડાઓને જ તે પગલે છે, તેમા વિજ્ઞાનનો શુ વાક ? વિજ્ઞાન તો કૂદકે અને જૂસકે આગળ વધે જાય છે પણ આપણી અધેર સરખર આપણા શિક્ષણ અને સરકારની આગેકૂચ પણ તે જ મનિએ ના થવા દે તો પછી આપણે વિજ્ઞાનની પ્રગતિ કેવી રીતે જીવવી શકીએ ?

વિજ્ઞાનની પ્રગતિથી દરવું દરવું સહેલું બન્યું છે, દર્દની વેદના હળવી બની છે વિગેરે બહુ દેખીતા ફાયદાઓ ગણાવવાનું બાલુ ઉપર ગખીએ તોપણ બીજા અનેક વિશાળ દૃષ્ટિબિંદુ રજૂ કરતા રાસ્ટ્રકૃતિક ફાયદાઓ વિજ્ઞાનની પ્રગતિથી થયા છે અને તે વિગે આપણે આખા આડા મન પણ કરી શકીએ તેમ નથી વિજ્ઞાનના વિકાસે માનવજીવન ઉપર વિવિધ અસરો કરી છે પૃથ્વી સપાટ છે કે ગોળ, આપણા પૂર્વજો દેવ હતા કે પશુ વિગેરે સમયો ઉપર નિશ્ચયાત્મક પ્રકાશ પાડીને વિજ્ઞાને ફક્ત અભિ પ્રાથો બદલવાનું જ કાર્ય નથી મ્યું, પણ હળવે હળવે સમસ્ત માનવજીવનનું દૃષ્ટિબિંદુ જ બદલી નાખ્યું છે અને આજે એક જ દૃષ્ટિબિંદુ આખા જગતમા પ્રમાણભૂત (standardise) કરવાનું કાર્ય વિજ્ઞાન કરી રહ્યું છે

વિજ્ઞાને આજે નવા નીતિશાસ્ત્ર અને નવા ધર્મશાસ્ત્રની જરૂરિયાત જીભી કરી છે નીતિ કે ધર્મ જાવડા વિજ્ઞાનની પ્રગતિથી અધિષ્ઠ રહી શકે તેમ નથી આજની બસો વર્ષ ઉપર નીનમાં દુમળ પડે, ઇન્જિનિયરમા ધરતીકપ થાય કે સીલોનમા અતિરૂઢિ થાય તેના સમાચાર માલગીને દિંદીઓને માથે કઈ જ ફજ જીભી થતી નહોતી અને તેને માટે કઈ પણ ન કરે તોપણ આની શમનું હતું પરંતુ હવે નવર તાર રેડિયો એરોપેન વિગેરેની સગવડ વિજ્ઞાને ખરી આપી છે ત્યારે આપણાથી બેસી નહિ રહેવાય ખીડિ

તોના નાસનું નિવારણ ક્રવા વિજ્ઞાનની સમ્બંધોને ઉપયોગ કર્યો કે ના કર્યો એ નિસર્ગોપાસકો અને ધર્મચુસ્તો માટે નવા પ્રશ્નો રજૂ કરે છે વિજ્ઞાનને અવગણીને ચાલુ પગલે તેમ નથી, અને કર્મને અવગણીને ચાલુ પણ પગલે તેમ નથી વિજ્ઞાનને જીવનમાં ઉતારી જ છૂટકો છે મહેર પાણી ગદુ ચાપ તો ટાઈફાઈડનું જોખમ રહે છે જ તેથી આપણા બાળકોને રસી મુખાવવાની નવી ફગ જીભી યર્ધ છે જ અને જો થોડા રૂઢિચુસ્તો તે ફરજ ચૂકવાનો પ્રયત્ન કરે ના તે આ યુગમાં નભી શકે જ નહિ.

વિજ્ઞાને સિદ્ધ કર્યું છે કે પશુ અને મનુષ્ય એક જ પૂર્વજમાથી ઊતરેના છે આ જાણીને વિશ્વમધુલ્વના ઉપાસકોનું ફગજનુ ક્ષેન મનુષ્યમાથી વિવૃત્ત યર્ધને પશુઓ સુધી પણ ફેનાશે કાર્મને વગી માનસવિજ્ઞાન ના મતિન અવનોમન ઉપરથી એવુ સમજાય કે માનવીમાત્રના શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ કર્મો પણ જિજીવિષા (Struggle of existence)નું જ પર્ણિણુમ છે તો તે નમગાઓને મદદ કરવા ના પાડવા પણ તૈયાર ચાય. વિષમ મરીમીને લીધે સતતિનિયમન કરવાની હિમાયન પણ કર્વામાં આવતી હોય, પરંતુ વૈજ્ઞાનિક સંશોધન તો એમ જ કહે છે કે કેમ્પ પપુ ગ્રી ગર્જાંરાન અને પ્રચન વગર ગ પૂર્વ મતોન નહિ મેળવી શકે આવા આવા વૈજ્ઞાનિક વિચારોથી જીવન અટપટુ બનતું જાય છે, તેથી જૂન કરવાની અને સાથેસાથે નવી શોધખોળ કરવાની તક પણ વધતી જ જાય છે એટલે કાર્મને ભય હોય કે વાર્તાનું રહસ્ય વાર્તાની શરૂઆતમાં જ ખૂલી જાય તો વાર્તા નીગસ બની જાય છે તેમ વૈજ્ઞાનિક પ્રગતિથી જીવનનું રહસ્ય જીવનની શરૂઆતમાં જ ખૂલી જયો તો જીવન મા નસ નહિ ગટે તો તે ભય અગ્યાને છે વિજ્ઞાન એ સુદ્ધ રીતે પ્રગતિ કરી રહ્યું છે કે તે એક વાર વૈજ્ઞાનિક રીતે ખુદ ધર્મચતુરવો સાક્ષાત્કાર જગતને કરાવશે જના જીવનનું રહસ્ય ચાલુ જ ગમશે

વિજ્ઞાન આપણી દષ્ટિ અને ચર્મતિ મન્ને વધારતુ જાય છે અને પોનાની સાગી સેવાચર્મિતી પગ આપણો જાખો કરાવતુ જાય છે વિજ્ઞાનની ઝંખના

તો એ છે કે જગતની એકેએક વ્યક્તિનું માચુ હીર પૂનમહાગમાં પ્રકટાવતુ કોર્ડનું પણ વ્યક્તિત્વ વેડફાર્ધ જના હેલુ નહિ મનુષ્યો સિત્તે અને એ સી વર્તનુ આયુષ્ય બને જોગવતા હોય પણ ૧૦૦માથી હલ હલ તકા માનવજીવન નિષ્ફળ જાય છે વિજ્ઞાનને મન આ વેડફાર્ધ જનું માનવધન આર્થિક જગાડ કરતાં હનરોગણુ મોટુ દેખાય છે વિજ્ઞાન કુદરતના બળોને કાખૂમા લાવી રાખ્યું છે, પણ જે દિવસે તેને મનુષ્યના કર્મોને પણ પોતાના કાખૂમા લાવવાની તમ મળતો તે દિવસથી વૈનાનિક દષ્ટિમિદુ પ્રયોગમ દિરો માથી નીમ્મીને રોજનરોજના જીવનમાં પ્રવેશી જશે આજની આખી સરકૃતિ પ્રયોગશાળાઓમાં પુરાથેના ગપનાકાંડયા મુશીમ વૈજ્ઞાનિકોએ જ અર્થ છે, પણ તેમનું સાચુ દષ્ટિમિદુ હજી પ્રયોગમ દિરોમાથી બહાર ફેાઈ ચક્રયુ નથી તેથી જગતમાં તે વિરો ધણી ગેરસમજ છે સંશોધકોના દષ્ટિમિદુમાં ઓછામાં ઓછા આટલા મહત્વના તત્વોનો સમાવેશ તો ચાય છે જ —

- (૧) સત્ય માટે અત્યંત ચીવટ અને આગ્રહ
- (૨) વહેમ, આવેશ, લાગણીવેગ કે કેવળ ધર્મ-પ્રથેના ખૂટોથી જ સિદ્ધ કરી શમતા અસમર્થ નિર્ણયો ને નિર્ણયક તરીકે સ્વીકારવાની ના તે છતા તેની ઉપર સગોનન કરનાની આનુગતા
- (૩) ઊર્મિ અને આવેશનું પ્રયત્નપૂર્વક રૂંધન, કાગણુ કે લાગણીવશતા સમના માર્ગમાથી ચર્મિન કરનારો મોટો પથરો છે
- (૪) રાષ્ટ્ર, ગમ કે જન ઉપર નહિ પણ દમેશા પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સિદ્ધ ચર્મ શમના સિદ્ધિના ઉત્પત્તિ જ ન્યાય તે ગાય છે
- (૫) અજમાયા વગર કદી જ અભિપ્રાય નહિ આપવો
- (૬) દના, પ્રેમ કામ્મિ ઓદર્પ વિગેરે ઉ-અભાવનાઓની ખૂનોઓ અગમ્ય ના ગદેવા દેના અટપટું વ્યખ કરવાની ધમચ

(૭) એક જાતની લાક્ષણિક સૌંદર્યાવાનતા અને સરો ધનનો આનંદ (research spirit) કેમ વેળા કે જેમાં થોડું લેવિખ્યાદર્શન પણ હોય આ દૃષ્ટિનું હજી શોધખોળમાં પડેલા વૈજ્ઞાનિકોમાં જ સમાર્પિત રહ્યું છે જેમ જેમ જનતા તે ઝીનતી યશે તેમ તેમ વિજ્ઞાનની સાચી શક્તિ સમજાતી જશે.

વૈજ્ઞાનિકને મન હીરા અને કાલસાનું તાત્ત્વિક મૂલ્ય સરખું જ છે, કારણ કે બન્ને કાર્બન (carbon) છે તેથી જ રીને લાકડાનું બૂસું, સાકર, રે, કાગળ, વીજ્ઞાસ રેશમ, વાસ કે ધાસ પણ વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ એક જ મૂળ (cellulose) ની ડાળીઓ છે એ જ પ્રમાણે વિજ્ઞાનને મન સાગ માણસ અને ખરાબ માણસનું તાત્ત્વિક મૂલ્ય સરખું જ લાગે છે પણ તેથી વિજ્ઞાન બધાના અવગ બ્યક્તિત્વનો ખીનવવાની વિરુદ્ધ છે એમ નથી ખરી રીને તો વિજ્ઞાન એક જ વસ્તુને આદર્શ માનતું નથી વિજ્ઞાનનો પ્રયત્ન જોઈથી વધારે જાતના માણસો ખીની શકે તેટલો ખીનવવાનો હોય છે, સારા કે ખરાબનો નિર્ણય કરવા વિજ્ઞાન શક્તિ નથી બગાડતું દરેક વસ્તુનું જે બ્યક્તિગત મૂલ્ય છે તે જ વિજ્ઞાન તો સ્વીકારે છે અને તેનું તે મૂલ્ય પૂરેપૂરું ખીને તેમાં જ વિજ્ઞાન રાજ છે વિજ્ઞાન દરેક બ્યક્તિના મહત્ત્વને માન આપે છે કોઈને પણ સતપહે સ્થાપવાનો પ્રયત્ન નથી કરતું બહારથી સારો અને નબળાઈથી ખરાબ એવો મત સમાજવ્યવસ્થા મયમ રાખવા વિજ્ઞાન સ્વીકારે પણ તત્ત્વતઃ વિજ્ઞાનને એવા બેદ સાથે કંઈ લેવા દેવા નથી અગરનું મૂલ્ય આપવા માટે પણ આપણી પાસે કુન્યરી જ સાધનો છે તેથી બહુ બહુ તો શ્રીકૃષ્ણ ગૌતમ જિસસ, ચૈતન્ય, વિવેકાનંદ કે ગાંધીજી જેવું માપનું ચોખ્ખું બનાવીને જ માણસની આજ્ઞા કરી શકીએ તેમ છીએ, પણ તેમ કરવાથી બ્યક્તિના માપનો ચોક્કસ આકોટ કંઈ પ્રાપ્ત થતો નથી, જીન્ટુ ગોડાળામાં પડાય છે તેથી વિજ્ઞાન તો એમ જ કહે છે કે કોઈ આદર્શની સરખામણીથી મૂલ્ય ના આકૃતિ જોઈતું રવત ત્ર વૈવિધ્ય ખીને તેટલું જ ખીનવા દેતું વિજ્ઞાન આદર્શ અને પૂર્ણત્વ કરતા વૈવિધ્ય ખીનવવાનો જ પ્રયત્ન કરે છે.

મધા મનુષ્યો સગા જ છે એવી વિશ્વમધુત્વની ભાવના આમ છે તો ખૂબ પ્રશ્નસનીય પરંતુ તે ભાવના એક હાડોહાડ જુનાજુનામાંથી જન્મી છે એમ કહેવા કુ તત્ત્વ ધર્મત તો લોકો મને પાગલ ગણશે પરંતુ હકીકતમાં તેમ જ બન્યું છે વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ જના મનુષ્યો સરખા નથી એવું જ નહિ પણ કોઈ પણ બે મનુષ્ય જગતમાં સરખા નથી, અરે ખુદ જોડમ જન્મેના બે માળકો પણ સગા નથી વિશ્વનું એકેએક પ્રાણી નિર્ગનિગળ જ નિર્મિત થયે છે કે બ્યક્તિ દૃષ્ટિએ ધણા માણસોમાં વર્ણ, આમર અવાજ, અક્ષર ભુદ્ધિ વિગેરેનું સામ્ય જણ્યારી પરંતુ દરેક બે માણસની વચ્ચે એક મોટા અગત્યનો ફેરફાર તો મળી જ આવશે જે લાઈફ ઓ મોટા પ્રમાણમાં મળતાં હોય તો તેવાગસા અથવા વરાશુલ (Hereditay) નું પરિણામ નથી પણ ધરના એ જ વાતાવરણનું પરિણામ છે તે બે લાઈફ ઓને જુદા જુદા વાતાવરણમાં ઉછેરવામાં આન્યા હોત તો બન્ને ધણા જુદા પડી ગયા હોત અમુક શુભો વારસામાં ચોક્કસ જીતરે છે પણ મોટા ભાગના શુભો બદલી શકાય તેવા જ હોય છે માજરી આખવાળા મે બાળકોને ગમે તેટલા જુદા સને જોમાં રાખો પણ સનેજો આખ નહિ બાંધી શકે પરંતુ ચોરસ્વભાવના મે બાળકોને જે મ શિક્ષકથી જુદા બનાવી શકાય છે વારસાના ખરાબ શુભોવાળા છોકરાને સુધારીને સારો છોકરો બનાવી શકાય છે પણ ઠોક છોકરાને હોશિવાર બનાવી શકતો નથી- ઠોકપણ વારસામાં મળે છે.

બહુ જ સામ્ય ધરાવના બે જોડમ બાળકોમાં પણ અસામ્યત્વ શોધવા જતા ખૂબ જડરો એક જ પદ્ધતિ અડાધી જોડમ બાળકો જન્મ્યા હોય છે એટલે વરાનુગત તત્ત્વો તો બધા જ સરખા હોય છે તો પછી પ્રશ્ન યશે કે તફાવત શાથી પડે છે ? મનુષ્યોના આ અસામ્યત્વનું ગદર્ય સમજાવી શકવા વિજ્ઞાન સમર્થ થયું છે માણસ માણસના તફાવત માટે પ્રાણીશાસ્ત્ર ચાર મુખ્ય માર્ગો આપે છે —

(૧) પૂર્વજોને વારસો-ગોળ કે કાળા, રાંગી કે નીરંગી, ઠોક કે સાલાક વિગેરે

(૨) સન્નેગોનુ જીવાપણું-શિક્ષણ, અકસ્માતો, રોગ, લાલચો વિગેરે

(૩) મગજની સ્વતંત્રતા-દર્શન, સ્મરણ, શ્રવણ, સ્પર્શ, ગંધની અસરને લીધે

(૪) બીજપણ (segregation) અને વર્ણસંકરણ (crossbreeding)

સમજી શકાય તેવું છે કે બધા કાગણો કોઈ પણ બે વ્યક્તિ માટે સગા ન જ હોઈ શકે જોડા બાળકોના અસામ્યત્વનું કારણ મગજની સ્વતંત્રતા છે મનુષ્યનું મગજ જડ મત જેવું નથી, પણ તીવ્ર ફેરોઆફીન પ્લેટ જેવું છે નજરે દેખાતા જે દરેકો અને કાને પડતા જે શબ્દો મગજમાં એક વાર છપાઈ જાય છે તે છાપોમાંથી મગજનું બધાગણ ધ્યાય છે જોડા બાળકોને એક જ વાતાવરણમાં ઉછેરવામાં આવે તો સાધારણ રીતે તેમની જીવિ અને નીતિલાવના સગી મહેશે, પરંતુ એકી વખતે સારખા જ વિચારો કરવાની છાપ તેમના મગજ ઉપર નહિ પડે તે બેઠને કાગણે તેમનામાં કઈક અસામ્યત્વ પ્રવેશી જશે અને દરેક ગુણની જેમ આ અસામ્યત્વ પણ દિવસે દિવસે પાડા પાચે મનમજી જશે જોડા બાળકોનું વાતાવરણ જ સદતઃ બદલી નાખવામાં આવે તો તો ઘણું જ અસામ્યત્વ ખીચે છે ફળ, ફૂલ, પશુ, પક્ષી-મધામાં જ આ પ્રમાણે વૈવિધ્ય ખીવવી શકાય છે આ ગદ્ય આશ્ચર્ય છે કારણ કે તેમનામાં સન્નેગો બદલીને માણસને સુવાગવાની શક્યતાઓ છે અને બીજ બદલીને સારી મગજ ઉત્પન્ન કરવાની પણ શક્યતા છે જીવિ સન્નેગોથી પૂરેપૂરી મદની શકાય છે પણ આરોગી વાતમાં તો વશતા કઈક અશ નહી જાય છે વર્ણસંકરણ (crossbreeding)થી મોગરો અને ગુનાગમાંથી નવી ગતનું ફૂલ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે ડાળા અને ઘોળા મિનાડા-મિનાડોઓ કાળા, કાગડા, જીખડા, લોના, પીળા એમ દિવિવ રંગી છસાત નચ્ચાઓમાં પોતાના ગુણો ઓછાવતા પ્રમાણમાં વહેલી આપે છે આને બીજપણ (segregation) કહે છે ગાંધીજી અને જનાય

જના મળીને નવો મનુષ્ય બનેો થાય તેની શોધ બે કે દશ વર્ષ નથી પણ વિજ્ઞાન તેની શક્યતાનો ધનકાર કરતું નથી

સામ્યવાદનો પ્રચાર કરવા માગતું પ્રગતિશાળી રાજ્ય બહુ બહુ તો મધાને સગી તકો આપે પણ ભૌગોલિક સન્નેગો તો બદલી શકે જ નહિ. ગોરાને કાળો બનાવવા માટે સિલ્વર નાઇટ્રોન એક નરમ ઘૂંટણ પિવડાવી શકાય પણ તે છતાં બોઈએ તેવો ધનસામ તો તે નહિ જ બની શકે તેથી વિજ્ઞાનનું તો ભવિષ્યદર્શન છે કે સામ્યવાદને બદલે આગળ ઉપર તો અમામ્યવાદનો જ સ્વીકાર થશે અને શિક્ષણસરચાઓ પણ સામ્યત્વ લાવવાનો મિથ્યા પ્રયત્ન કરવાને બદલે તેજસ્વીતાના નક્કર જીવાપણા ઉપર ધ્યાનેનું કદર અસામ્યત્વ ખીનવવાનો જ પ્રયત્ન કરતો વિજ્ઞાનનો રાજઅમન થશે ત્યારે પચામ છોકરાઓ એક જ વર્ગમાં એક જ ગતનું શિક્ષણ લેવાને બદલે દરેક છોકરો પોતાપોતાનું વ્યક્તિત્વ પૂર્ણ વિગસ પામે તેવું જ શિક્ષણ લેશે દરેકને માટે નિષ્ક્રિયપણાની જ તાલીમ હશે પ્રખર વિદ્વાનોને આજની જેમ અમુ-ઉમરે કોયેજ છાડી નહિ દેવી પડે આજ આવી વ્યક્તિત્વ ખીનવાનો નિશાળો જ ક્યા છે ? આજની નિશાળોના પાઠો સરેરાશ હોય છે, યથા ધર્મિત નથી હોતા

કોઈ પ્રશ્ન કરશે કે મનુષ્યનું વ્યક્તિત્વ અને અસામ્યત્વ માપનું શી ગેને ? આજે અમેરિકા મનુષ્યની કમાવાની શક્તિથી તે માપે છે, સમાજવાદી દેશ ગત્યને મનુષ્યની આર્થિક ઉપયોગીતા કેપી છે તે ઉપર આક છે, ધાર્મિક સપ્રદાયો પોતે વખણેલા સંસ્કૃતિ મનુષ્ય કેપા પ્રમાણમાં પાતે છે તે ઉપર આક છે અને આપણા મેદિના પરીક્ષકો ? એ લોકો તો અમામ્યત્વ માપવામાં એકા ધર્મ ગયા છે બદલ અને ધેગનુ અસામ્યત્વ માપવા માટે મકગઓને ગાપી નાખવાનો રગતો જ તેમને ઠીક લાગે છે માનસશાસ્ત્રીઓ રામાન્ય સમજની કસોડીઓથી માપે છે વિજ્ઞાન મનુષ્યના પ્રકૃતિગુણોની યથાર્થ તોથ લઈને મનુષ્યનું ચોક્કસ

ભાવનાઓ તેટલી જ તીવ્ર રીતે વ્યક્ત થતી હોય અને સંતોષાતી હોય તો વૈજ્ઞાનિકોને મદિરામાં બત્થાની પથ્થુ કપ્પી જરૂર નથી આજથી સાઠ વર્ષ ઉપર જેમ્સ ક્યાર્ક જેમ્સને અદ્યત્ત વિગત્ત આશિનનોને જે ત્રણ કોષ્ટકો રૂપે બતાવ્યા તો આજે આપણે રેડિયો ઉપર જગતના સર્વશ્રેષ્ઠ કયાકારોની કયાનો લાભ લેવા ભાગ્યશાળી થયા છીએ થોડા વર્ષ પછી અદ્યત્ત ઇલેક્ટ્રિકલ તત્ત્વના સુક્ષ્મ આદેશનો ઝીંપી શકે તેવો રેડિયો પથ્થુ વિજ્ઞાન શોધી કાઢે તો નવાઈ જેવું નથી. વગર મહેનતે સનાતન સત્યો અને તેના મૂલ્યનો સાક્ષાત્કાર થઈ શકવાનો નથી જે ભજનો ગાનાથી જગતને મુક્તિ મળી વ્યય તેવો સહન નથી ખૂબ જ વિસ્તૃત અર્થમાં સંશોધન અને શિક્ષણનો પ્રચાર થાય તો જ મહાસત્યની આખી થઈ શકે તેમ છે વિજ્ઞાનના જ્ઞાન વગર દરેક ધર્મનાં સત્ય રહસ્ય સમજી શકાય તેમ નથી અને તેથી જ આજનું આપણું ઘણું ખરું સાહિત્ય અને કલા સાચું દૃષ્ટિબિંદુ રખી કરી શકતા નથી પહેલા મર્યાદિત જનસમૂહ જ કયા વાર્તા ભજન કીર્તનનો લાભ લઈ શકે, ન્યારે હવે તો રેડિયોએ આખા જગત માટે શ્રેષ્ઠ ભજનો વહેતા કરી દીધા છે ‘તુકારામ’ જેવી ફિ મોએ કેટલાનાં હૃદયમાં ભક્તિરસ ભરી દીધો છે એટલે વિજ્ઞાનની પ્રગતિથી સુદર આધ્યાત્મિક પરિણામો નહિ જ આવે એમ નહિ કહી શકાય.

પરંતુ જનસમૂહ જે વિજ્ઞાનથી અવિભિ જ રહ્યા કરશે તો જેવી રીતે ધર્મ ધરાઈને વિધિ અને રીતિઓમાં ફેરવાઈ ગયો છે તેવી રીતે વિજ્ઞાનનું પથ્થુ અધ પતન થઈને એક વાત્રિક કરામત જેટલું જ મહત્ત્વ

અને ત્યાં વિજ્ઞાન પાઠ્યપુસ્તકોરૂપે નથી શિખવાતું પથ્થુ રોજના જીવનને લાગુ પડે તેવી રીતે જ શીખવવામાં આવે છે ત્યાંના અહેર છાપાઓ જેનો માસિકો જેનો, તો વિજ્ઞાન વિષે જ વધારે લેખો નજરે પડશે, ન્યારે આપણા છાપાઓ અને માસિકોમાં મુંવાળી વાર્તાઓ, કા થો અને સિનેમાના ચિત્રો જ વિપુલ સંખ્યામાં મળી આવશે આપણો કાપડો રંગીનશાસ્ત્રના જે પ્રયોગો વિજ્ઞાનના વિદ્યા થોઓને પથ્થુ દેખાડવા રમ્મ નથી આપતો તે પ્રયોગો રશિયાના રસ્તે જતા માણસને પથ્થુ બનાવવામાં આવે છે રશિયાના ઈનામી શબ્દન્યૂહોમાં પથ્થુ વિજ્ઞાન અને વૈજ્ઞાનિકો વિષે જ વધારે પ્રશ્નો પૂછવામાં આવે છે.

આમ છતાં હજી રશિયાને આપણે વૈજ્ઞાનિક રાષ્ટ્ર નહિ કહી શકીએ જેમ એક દિવસ દ્વિદ ધાર્મિક રાષ્ટ્ર હતું તેમ આજે રશિયા વૈજ્ઞાનિક રાષ્ટ્ર થવા પ્રયત્ન કરતું પહેલું જ રાષ્ટ્ર છે, પણ આખા જગતનાં રાષ્ટ્રોના સહકાર વિના કોઈ પથ્થુ એક રાષ્ટ્ર પોતાની ધારેલી પ્રગતિ ન જ કરી શકે રશિયાનું આમ જ બન્યું છે નાકી રશિયાના પ્રયોગો ઘણા જ પ્રસસનીય છે વિજ્ઞાનમાં સમાયેલા અગાધ રસને પીવા રશિયામાં લાખો વિદ્યાર્થીઓ હવે વિજ્ઞાનને જ ઐશ્વર્યક વિષય તરીકે સ્વીકારે છે રશિયામાં વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં પડેલા સર્વેનું જીવનચોરણ જીસુ રાખવામાં આવે છે તેમને કાષ્ટાનું પથ્થુ બધન હોતું નથી આપણે ત્યાં તો જાતીય વિજ્ઞાન ઉપર એક ખુદનો લેખ છપાય તો લેખક, પ્રકાશક અને છાપનારા-બધાને જેવમાં જઈને એસતું પડે અનુમત આપણે એમ તો

સેકડોગણુ વધી જશે આજે આપણે વિજ્ઞાનનો લાભ ના ઉપાવી શક્યા હોઈએ તો હવે પછી આપણી ફરજ એ છે કે આપણા બાળકોને તો ન્યાય આપવો જ જોઈએ જેમને ઉચ્ચ વૈજ્ઞાનિક કેળવણીથી ખૂબ લાભ થાય તેવા અનરાક યુવકોને આજે આર્થિક મુશ્કેલીઓ નહીં છે અને બીજાઓને પચે પણ નહિ તેટલું જમાડવામા આવે છે એનો ઉપાય વિજ્ઞાન નિયંત્રિત રાજત્ર સિવાય બીજું કાણુ કરી શકે તેમ છે ? રશિયા ફિન્લેડ ઉપર આક્રમણ કરવા માટે બંને વખોડાય પણ તે છતાં સંદિપુનર્ધટનાના તેના આદર્શો વિજ્ઞાનના નક્કર પુરાવાઓ ઉપર રચાયેલા છે તેથી તે આદર્શોને થોડાક ક્ષયકોથી આચ આવી શકે તેમ નથી રશિયાએ જોઈ લીધું કે મોટાઓ કરતા હવે તો બાળદાની સેવા વધારે જરૂરી છે, કારણ કે આજના બાળકો એ આવતી કાલની આશા છે આજનું સામાન્ય બાળક આજના સામાન્ય યુવક કરતા વધારે હોશિયાર છે અને આજનો સામાન્ય યુવક ગઈ સદીના પ્રૌઢ પુરુષ કરતા વધારે હોશિયાર છે વિજ્ઞાન આ હોશિયારીમાથી નવનીત તારવવાનું જ જુમ્મુ છે

વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિબિદ્યથી થનારી જગતની પુનર્ધટનામા વિજ્ઞાનની શક્તિ મોજશોખો વધારવા કે સહાર કરવા ખાતર જ નહિ ખર્ચાઈ જતા વિજ્ઞાન ની પ્રગતિનો હઠાપણુભર્યો જ ઉપયોગ થશે આજે રાજ્ય તેમ જ પ્રજા વિજ્ઞાન પાસે હુંદ હેતુઓથી ભીખ માગી રહ્યાં છે વિષમસુખ છૂટથી ભોગવી શકવા વિષયી આજે વિજ્ઞાન સામે મીટ માટે છે કે “ સીરીલીસની કઈ દવા આપો છો ? સતતનિયમન માટે કઈ બતાવો છો ? રાજકર્તાઓ પણ વિજ્ઞાન પાસે ભીખ માગે છે કે “ રેડિયો મોટર કે આર્ટસિલ્ક જેવી કર નાખવા લાયક નથી શોધો બતાવો છો ? દુશ્મનો સહાર કરવાના ગેસ બોમ અને ચોપી જતુઓ અમને આપો છો ?” આ પ્રમાણે આજે તો વિજ્ઞાન ઉપર અત્યાચાર થઈ ગયો છે પરંતુ એ દિવસ હવે દૂર નથી કે ન્યારે વિજ્ઞાન રાજકારણનું ગુલામ

નહિ રહેતા રાજકારણ વિજ્ઞાનનું ગુલામ થશે અને કોઈ પણ જાતના આકરા કરો વગર વિજ્ઞાનની ફાયદાકારક શોધોનો લાભ આમ જનતાને મળશે

વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિબિદ્યુ નો પ્રચાર પામશે તો પચાસ વર્ષ પછી આજે જેમ ફાર્સીએ ચઢવાનું થોડાના જ નસીમમા છે તેમ મોઢા પડવાનું પણ થોડાના જ નસીમમા હશે બધા મનુષ્યોનું જીવનનું ધોરણ ઊંચુ થશે દરેકને પ્રગતિની સરખી તકો મળશે આપણુ જાતીય જીવન જન્મપ્રમાણુ સાથે મેળ રાખવા પરતુ જ ખર્ચાઈને બાકીનું બળ વિજ્ઞાનની પ્રગતિ માટે પુરાતમા રાખશે વિજ્ઞાનના ધોરણ ઉપર રચાયેનું વાસ્તવિક નીતિશાસ્ત્ર વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્ય ઉપરાંત સમૂહસ્વાતંત્ર્ય અને સમૂહરક્ષણ ઉપર વધારે સ્વીકૃત રાખશે પ્રાચીન નીતિશાસ્ત્રની જેમ ત્યાગનો અર્થ સન્યાસ નહિ કરતા સમૂહના લાભ માટે વાસ્તવિક સહકાર આપવા આપવો પડતો જાતિભોગ એવો થશે

આપણે જો કે ધણા દૂર છીએ, પણ શરૂઆત કરી શકીએ તેમ છીએ વ્યક્તિ માનના નૈતિક, આર્થિક, આધ્યાત્મિક વિગેરે દરેક પ્રશ્નનો વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિ બિદ્યથી ઉકેલ લાવીને જગતની પુનર્ધટના કરવા માટે કદાચ ઇતિહાસ રચવા જેટલો સમય પણ ખર્ચાઈ જાય, પણ જગત માટે તે જ એકલો મુક્તિ માર્ગ છે તેમાથી છુટિ અને હૃદયનું ઐક્ય પશ્ચિમશે, ખોટી દિશામા વેરફાના મનુષ્યજાનુ યથાર્થ સાર્થક થશે, ગુના કરવાનું કારણ જ કેઈને માટે નહિ રહે, વિજ્ઞાનનો ઉપયોગ નીતિમય બનશે અને ધર્મ વાસ્તવવાદી બનશે

વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિબિદ્યુ માનવીની કોઈ પણ આકાંક્ષાને સતોષી શકે તેટલું બધું ઊંચું છે છુદિશાળો અને પૈસાદાર હોવા છતાં વૈજ્ઞાનિકો જાતમજૂરી કરે છે તે સત્યશોધનના મહાન આદર્શને અર્થે જ સસ્કૃતિનું ભવિષ્ય લોકો આ વાત પચાવી શકશે કે નહિ તે ઉપર આધાર રાખે છે આપણે સૃષ્ટિ પુનર્રચનાના આ મહાકાર્યમાં કઈક ફાળો આપીને ધન્ય થઈએ તો જ બસ છે

રેં દિ ચા

કગલ આ દેશ દારિદ્રતાનો
નિહાળશે ધન્ય પ્રભાત કો દિ'
આ રેં દિયાના સતના પ્રતાપે ?
ને આજ આ દેશજનો બધા યે
ફરાનતા મંગલચક્ર રેં દિયો
ને નાદ તેનો સડુ માનવીમા
હતું અરે વાદળ ધોર-કથાથી
આ ચક્ર માફ્યુ ફરવા, જગાડો
નિરાશના વ્યોમ વિશે પ્રદીપ્ત
પ્રભા મહામગન મુક્તિકાળની ?
હતા અમારા સહુ પૂર્વજો ન કયા
આ રેં દિયે સુતર કાઢી કાઢી
વચ્ચો બનાવી જનસંસ્કૃતિની
પ્રભા જગે માનવમાં પ્રસારતા ? ૧૪

બહાડનો એક વિરાટ રેં દિયો
ત્યા સૂર્ય કેવો અતિ ભવ્ય સોદે !
એ ચક્રથી રક્ષિત વણુઈ નિત્યે
ધ્વજ્યા જગે માનવ ઉરઉરે—
પૃથ્વી તણા પહાવ, પથ્થરોમા—
એ તાર ગૂંથાઈ રહી સદાના ?
એ રેં દિયો આદિ કર્યો પ્રભુએ
તે કેમ ભૂલી શક્ય જગે ગ્હી ? ૨૨

ને કેક પેલી તકલી નમે રહી
પ્રકાશના તાર સદૈવ કાઢતી.
ગૂંથાઈ તેની અતિ શુભ્ર જળ
છવાઈ શુ ના ધરતી પટે આ
બની ગ્હી ઓઠણુ ચિરકાલનું ?
એ આદિ ચક્રો ફરતા રહ્યા, અને
આ ચક્ર એનું લઈ રૂપ નાનું
ફરો નંદા-એવ અખડ ગૂંથો
વિરાટ કોં આદર મુક્તિસંજ્ઞિની

જે ચક્રથી ભવ્ય અનત સૃષ્ટિ
આલી ગ્હી નિત્ય અનતકાળમા—
એવા જ આ ચક્રથી ના કદી શુ
મળી રહેશે જનમુક્તિ માનુષી ? ૩૫

બહાડના એક જ ભવ્ય રેં દિયે
સુગો વણુયા ઇતિહાસના કું
ને માનવીએ ચિરકાલ વિશ્વમા
કરી મહામજ્જમ સંસ્કૃતિની
એવો જ કોં આ ઇતિહાસ રેં દિયે
વણુઈ રહેતો જનસંસ્કૃતિનો
આ ભાગતી માનવતા જ ફરે
નવો મહામજ્જમ વિશ્વસર્જને ૪૩

એ રેં દિયે હો ન સ્વરાજ્ય આવતું
આ માનવી-તત્ર પ્રશાંતિ કેડું-
કિન્તુ ન શુ આ હુ હજી અમોક્ષ
તે આદિનું દર્શન વર્તમાને ?
એ રેં દિયે સુતર કાંતી કાતી ૪૮
આ માનવી અતરસો જ શાંતિ
અણી શુ કોં સંસ્કૃતિના સવારે ?
બહાડ આણુ ફરતું, પ્રભુની
લાંના મહામગલ મોન સખદે
કથી, શુગોના ઇતિહાસ - માર્ગે
વિરાટના સર્જન સપમે રહી !
ફરી રહેશે અમ રેં દિયો યે
ગાધી પિનાની અદિસાની સૃષ્ટિમા
હિરીજનોને ઉર ઉર રેલતી
જ્યોતિર્મંથી શાંતિ અનાદિ કાળની—
કોં દિવ્ય સુમ સ્કૃતિ સ્થાપવને—
આ માનુષી મુક્તિ અપાવવાને
બહાડના સર્જનના જ સપમે ૬૧

સધ્યા સદા ફરવતીજ રટિયે
ને તાર તેજોજ્જ્વલ કાટિ કાઠી
વસુંધરાને ગૂંથી વસ્ત્ર આપતી.
એ વિદુષી પૂજ્ય પવિત્ર સધ્યા
બેગી કરી વાદળ-પૂણી સર્વે
જતાં જતાં યે નભને દર્શ જતી
વિરાટ કો' ચાદર તેજવંતી. ૭૦
ગૂંથી સદા આપતું અન્યને રહ્યું,

તો આપણે યે નિત કાંતી કાંતી
ના આપશું પશ્ચિમ દેશને શું
ગૂંથી મહાચાદર સંસ્કૃતિની ? ૭૪

આ રટિયે સૂતર - તાર કાઠી
કાલે નવી સંસ્કૃતિને નિહાળશું—
જ્ઞાં ભીમશે રમ્ય પ્રભાત પેલું
તેત્રીસ કાટિ જન મુક્તિ કેરું ! ૭૮

કોલક

બે છુટ્ટા અંકોડા

[અનુદૃષ]

મળસેકે ભીંને નિત્યે વરંડામાં ભેસો રહું
હંતધાવન કાળે ત્યાં દૃશ્ય આ ચિતરાધને
શેજે શેજ સરી જાતું :—

‘ ઘોળીને દીકરો નાનો સાત કે આઠ વય નો
ભરાવી દોર ખેલે, બે હાથમાં હાથગાડીના
હાથા જાડા ગ્રહી ખેંચે તાણીને ટાક, પોટકાં
મેટાં પાંચ; કસીને જે બંધાયા જાયના કરે.
ને માતા તેહની જેના સોટા જેવા સુકાયલા
હાથો જેની ત્વચા ટાંકે તૂટેલી સ્પષ્ટ દીસતી
ઊનાળે કચારી શી !

૧૦

ધૂનજતા ટેકવી પાય ભૂમિ પે : પૃથ્ઠ ઠેલતી
ગાડીનો, હાંકતી ચાલે, અહો ! ત્રિસેક વર્ષની
આની પૂર્તિ રૂપે ગચ્ચાં બે બેસાડ્યાં હતાં વળી
પોટકાં પર ઠાલતાં, માતાના સુખભાવને
કંઠીમાં ધૂનજતાં જાણે ધીમે ધીમે ખચાવતાં

૧૫

[સિખનિહી]

અને જ્યારે ફેંકું નજર અહીં ખારીની પછીતે
નિહાળું કેવાં ત્યાં જગ સકળતું ભાન જૂલોને,
સુંવાળી ગોદોમાં

૧૮

રૂપાળાં હૈયાંના અતિ મધુર શાંતિરસ પીતાં;
 શુભાળી નિદ્રાનાં સ્વપન ચૂમતાં રમ્ય ભુલકાં
 અને માતા એની અધિક વળી ને મુંદર દીસે.
 ગયો એનો સારા દિવસભરનો થાક ઊતરી
 પ્રકુલ્લા એ થોડી ક્ષણ પછી ઊંડી હાસ્ય કરશે
 મઠી દેવા એના લઘુક ઘરમાં શાંતિ સઘળે.

૨૩

[અનુદૂષ]

મુખી આ નૌરખી દશ્ય હૈયું કૈંક ધીમું પડે,
 કિંતુ એ ઊછળે પાણું નગતાં પૂર્વની સ્મૃતિ.

[શિખરિણી]

અને અકોડા બે બહુ બહુ મથું એક કરવા
 ન લાધે કે તો ચે મુજ બળતરાને ભુજવતો
 રૂઠો રસ્તો, નેથી ઝટ બદલી જાયે પરિસ્થિતિ-
 સદા સર્વે હૈયાં મુખસરવરે શાંત વિહરે.

૨૯

‘ અન્નાત ’

આવશો ?

ચહો ઉરનિવાસિની મુજ યવા પધારો ભલે,
 પરંતુ વસતું નથી મુગમ અંતરે માહરે.
 મમત્વ મનનું, સદા હૃદયની જવાની, અને
 કને ઝરણ સૌમ્ય હોય તપભવ્ય માનવ્યનું,
 સ્વકીય મુખએણણા મુખપ્રદાનના તર્પણે
 મુલવ્ય બનવી અસકય નવ હોય તો આવજો !

વશીકરણ ના ચહું કક્ષા દેહસોદ્યનું,
 રહો પરમ મંગલા દુતિ કલાત્મ સાયુજ્યની.
 સ્મરું નથી ત્હમે કદી સ્મરણ કોઈ કર્તવ્યનું
 કહો, પ્રણયભાવવર્ષણ સિવાય કે ન્હું ચહો ?
 નથાવી નહિ ને શકું નયન તો રખે ખીજતાં
 છતાં ય કહું છું, ત્હમે વણ પિછાણ ના આવશો !

હશે જીવનભાવિનાં વહન ભાવસંક્રાન્તિનાં
 તદા વરસજો; ચહું ન અતિવૃષ્ટિ તો સમ્ય હો !

વેણીભાઈ જ. પુરોહિત

ગાણી ગાણી

ચહું ચહું હુંગર ગીરનાર
અને ચહે લોક મહાહિમાલય
તો કાં લજવી મુજ મોંધું ચૌવન
ત્રણેક માળા પર હોસ્પિતાલે
જવા ચહું લીફ્ટની લે સહાય ? ૫

અને અને ઘર્ષર લીફ્ટનો ધ્વનિ
સૂતેલ દર્દી તણી આંખ ખોલશે
ને જાણતાં ડોક્ટર આવિયા તે
ફરી, વળાંકે નિજ ડોક વાળી
મને નિહાળી થઇ જાય દુઃખી !
એ કોમળા આ ઉરને રુચે નહીં. ૧૧

કદાચ, કેા નર્સની અંશુલિઓ
ચૂંથી રહી પ્રિતમ અર્થ ફોલો
સૌ કામ અંતે, સુકી ગાજી તેને
જણી થઇ પૂછવું ચાહશે કે
'રે, કોણુ આવ્યું ?' ૧૬

અને હું તો પ્રેક્ષક સ્નેહી મારા
—ની પૂછવા કુશળતા જ આવ્યો ! ૧૮

વ્યાયામ મારે કરવું ન કાંજરી ?
ઉતાર માટે રહી લીફ્ટ છે અહીં
મારે નહીં લીફ્ટ ચઢાવ માટે - ૨૧

છો લીફ્ટ છો જેમ રહી છ તેમ
સોપાન મારે ચઢવાં ગણી ગણી - ૨૩

કદાચ, આવી રીત ઉપરે જતાં
પસાર વેળા થતી તેટલામાં
સ્નેહી તણું દર્દી મટી જ જાય
ને એકને હું લઈ સાયમાહી
આ લીફ્ટ ઠાસ બસ ઊતરું નીચે ! - ૨૮

—શ્રી. ભગીરથ મહેતા

સાહિત્યના પ્રદેશમાં

‘પથેર પંચાલી’નો પ્રવેશક

બીજી કોઈ પણ ભાષા કરતા બગાળના સાહિત્યરવાળીઓ પ્રત્યે ગુજરાતને વધુ મમતા હોય એમ લાગે છે એટલે જ એવી મહાન અને સમૃદ્ધ ભાષાના સાહિત્યના અનુવાદો થાય છે તે કરતાં એ વિશેષ બગાળના વાર્તા-નવન આપણે ત્યાં ઊતર્યા છે આમ થવાનું કારણ શું હશે? બગાળ ભાષાના પ્રધાન છે એટલે એમ થતું હશે? ગુજરાતના વ્યાપારી, વ્યવહારિક અને ગણ્યતરોમાજ માનસને ભાવનાની બીનાશ અને મુક્તતા અનુભવવાની ઇચ્છા થતી હશે? નવદારમાં જે જીવી ન શકાય તે કંપનામાં જીવીને સંતોષ માનવાની વૃત્તિ ઊપજતી હશે? અવલોકન એમ કહે છે કે શુદ્ધજનના કોમળ અને કમિન પ્રત્યે તો જેવા બગાળમાં હોય તેવા જ ગુજરાતના મુદ્દામાં થયું છે ઉદાત્ત સ્ત્રીચરિત્ર જેવું ત્યાં છે તેવું અહીં પણ છે એક વસ્તુ અહીં જોઈ છે એમ લાગે છે ગુજરાતના પુરુષો બગાળ જેટલા ભાવનાશીલ નથી જણાતા નૈસર્ગિક વાતાવરણનું એ પરિણામ ન હોય? નિસર્ગ દેવીએ ત્યાં જે કાવ્ય-સુ છે તે અહીં ક્યા છે? આ પુસ્તકના પાને પાને જે સૌંદર્યસૃષ્ટિ દેખાય છે તે આખા બગાળમાં પથરાયેલી છે, ન્યારે ગુજરાતમાં એવા સ્થાનો કેટલા મળે? નિસર્ગને બોલે રમતું જીવન વ્યાપારી કે વ્યવહારકુશળ ન ચર્ચ શકે એમ ન બને? એટલે ત્યાંના સ્ત્રીપુરુષ અને કુદરત-ત્રણે ય ગુજરાતને નવીન અને મધુર લાગે છે જીવનમાં જેની ઊલ્લેખ છે તે પ્રાપ્ત થતા આનંદ અનુભવાય છે શરદ્દાષ્ટમી પાત્રો ઉપર એટલે જ ગુજરાત મુગ્ધ બન્યું છે શરદ્દાષ્ટમી પોતે પચાસા પછી આજે હવે કોઈ કોઈ રથેલેથી બોલાય છે કે એમના સાહિત્યે આપણી લાગણીઓને વધુ પાતી કામળ બનાવી મૂકી છે સ્વભાવ, સરકાર અને વાર્તા વચ્ચેમા આ લાગણીઓ બીનાશ મૂકી ન્યા ત્યા

સુધી તો એમાં જીવનનું માધુર્ય લાગે, પરંતુ એ લાગણીઓમાં આપણે જે આવા માંડીએ તો આપણે રવત્ત જ ગુમાવી બેસીએ આખું હિંદ એક રાષ્ટ્ર છે જ, કન્યાકુમારીથી કાશ્મીર અને કરાચીથી આસામ સુધીના રાષ્ટ્રશરીરમાં એક જ લેહી વહે છે છતાં એક ખડ જેવા આ દેશમાં પ્રાતપ્રાતના નિરાળા સરકારે પણ છે ભારતીય સરકૃતિ એ સરકારોનો સુદર અને સુયોગ્ય સમન્વય છે ગુજરાતને પોતાની સરકૃતિ છે જેમ મહારાષ્ટ્રને, પંજાબને, બગાળને કે એ સરકૃતિને શુદ્ધ કરે, વિકસાવે, મગ્ન તરવોતો ઉમેરો કરે એવું સાહિત્ય ગુજરાતમાં પ્રસરતું નેહ્યું એ પરભાષાના સાહિત્યને એની રસિકતા અને હૃદયગમતાને કારણે આપણે ઉનાયો જ કરીએ તો કદાચ આપણા સરકારો બદલાય તો નહિ, પણ એની દરતા તૂટી ન્યા, આપણે ગુજરાતી ન રહીએ અને બગાળી કે બીજી કઈ તો ચર્પ શકીએ નહિ. એટલે આજે નવા નવા અનુવાદો પ્રત્યે આપણા વિવેચકો કંક નજર રાખી રહ્યા છે તે યોગ્ય લાગે છે એ નજરમાં આ એક દષ્ટિ લાગવી જોઈએ એવો નમ્ર મત છે

આપણા જ સરકારોને પ્રગટ કરે, વિકસાવે, શુદ્ધ કરે એવું મૌલિક સર્જન પુષ્કળ પ્રમાણમાં થવા જ કરતું હોય તો પરભાષાના અનુવાદો આપણા સાહિત્યને અને જીવનને બળ આપનારા થાય, પરંતુ મૌલિક સર્જન નહિવત્ હોય અને નવજી હોય તો પરભાષાનું સાહિત્ય - જેમાં જીવનના પ્રવાહો હોય તે એ વાર્તા - નાટક - નવનકથા માટે જ હું કહે છું - ગુજરાતના જીવનને બળપ્રદ થાય કે કેમ એ વિષે અને શકા છે આજે આપણે ત્યાં પરભાષાનું સાહિત્ય હનનાગધ ઊતરી રહ્યું છે ત્યારે આ વિચાર ફેકી નહિ દેવાય એવી આશા છે અહીં એક મુશ્કેલ કરવાની પણ ઇચ્છા થાય છે જેટલું ધ્યાન પર-ભાષાની વાર્તા-નવલકથાને ગુજરાતીમાં ઉતારવા માટે અપાય છે તેટલું જ ધ્યાન ત્યાંના ગભીર અને શાસ્ત્રીય પુસ્તકોને ઉતારવામાં અપાય તો? આવા

પુસ્તકો હજારોની સખ્યામાં ગુજરાતી ભાષામાં જોતરે અને મૌલિક સર્જન એક પણ ન થતું હોય તો એ આપણા સંસ્કારને હાનિ પહોંચે નહિ કોઈ પણ વિષયમાં મૌલિકનું વિશેષ મહત્ત્વ છે જ કારણ કે એમાં પરિચિતિનું જ્ઞાન અને બળ રહ્યા હોય છે, પરંતુ જેને લલિતવાદ મય કહેવામાં આવે છે તેમાં તો એની જરૂર અત-પાણી જેવી છે મૌલિક સર્જનનો અર્થ જ એ કે આપણી જ માગી આપણા જ ઉત્ક્રાંતિ આતર અને આપણી જ નદીનું પાણી-એકનાર પણ આપણે જ, આ રીતે જ છોડ ઊગે તે આપણા જીવનના પ્રતીક જેવો પણ હોય અને આપણને પોષણ આપનાર પણ હોય ગુજરાતના જીવાન લેખકો ને નિશ્ચય કરે તો ગુજરાતની ભૂમિ એટલા રસ મ્સવાળી તો છે જ કે જેમાંથી સાહિત્યના સુદર છોડ નિપળવી શકાય ગુજરાતના લેખકો એમ કરશે ? આજે આપણા સમગ્ર જીવનમાં આગમની ભાવના પ્રસરી ગઈ છે અનુવાદ તરફનો આવો પ્રબળ ઝોક પણ એ ભાવનામાંથી જ ઊભો થયો જણાય છે અનુવાદ કરવામાં લાયકાત તો જોઈએ જ પણ મૌલિક સર્જન જેટની નહિ અનુવાદમાં મૂળ સર્જન ની લાગણીઓ સમજવી નેડિએ, કઈક અનુભવની પણ જોઈએ, પરંતુ મૌલિકમાં તો હૃદય વેગવતુ પડે પ્રસવની વેદના વિના જન્મ કેમ થાય ? અનુવાદકમાં માતાના ભાવ અનુભવી શકે એવી સહૃદયતા જોઈએ, ત્યારે સર્જકે તો ખુદ માતા જ થવું પડે કોઈ પણ સાહિત્યની સમૃદ્ધિ માટે, એવે જ મૌલિક સર્જન આવશ્યક છે

૦

આટલું કહ્યા પછી આ પુસ્તકને હું આવકાતુ છું ખાત્ર તો એટલા માટે આવકાતુ છું કે ગુજરાતી ભાષાસાહિત્યમાં આ પ્રકારનું એક પણ પુસ્તક મારી જણ્યું નથી. ભાષા, રીતી, વસ્તુ, વિચાર, ગૂઝાત, ગૂંથણી સર્વ રીતે આ પુસ્તક નવીન છે આપણા વાર્તાપ્રિય વાચકવર્ગને આ પુસ્તક ગમશે ખરું ? આમાં અસ્તુત ઘટનાઓ નથી, કંઈ જ ગદ્યમય નથી, સ્ત્રી-પુરુષનું પ્રેમાર્પણ કે વેદનાઓ નથી,

જીવાનોના મંથન નથી છે સાવ સાદી વાત નાનકડા અપુત્રી દુર્ગાની અને ગરીબ મા સર્વજ્ઞતાની અને તે પણ કેટલી બધી ધીમી ! ચારસો પાનાની નવન કથામાં પ્રેમમૂર્તિ સર્વજ્ઞતાનો ક પનામૂર્તિ અપુ માત્ર તેજ વર્તે જ થાય છે એની વનકૂલીમાં રમતી દીદી દુર્ગા પણ એ ક્રતા મોટી થતી નથી દુર્ગા અને એ અપુ વિપુન સમૃદ્ધિમાં ઊઠતા હતા, પણ સમૃદ્ધિ ઈ ? શરીરમાં લોહી વધારે એવા ખોગકની નહિ, ટાંઠ તકમ ને વરસાદમાં રહ્યા કરે એવા ધર કે કપડાની નહિ, જ્યાં જ્યાં ત્યા માનપાન મળે એવા શિક્ષણની પણ નહિ એકવા વગડાની, વનની, સૂર્યના પ્રકાશની, નદીના નીંગની, લાખમનાખ ફૂલોની સૃષ્ટિની દુર્ગા અને અપુ એમાં જીવતા હતાં. મ્સવના તો એમાં જીવી શકે ને વિમ્સી શકે, પણ દેહ કેમ જીવે ? દુર્ગા ન જીવી શકી અને અપુ એકલો રહી ગયો આવી આ વાર્તા છે

પણ આ વાર્તા છે ? એમાં આપણને પરિચિત એવા શરૂઆતના સંસારચિત્રો કયા ? નકીમનાથની અસ્તુતા ક્યા ? આ કેટલી સારી સીધી વાત છે ! નાનમ્સાં બાળકોની તે વળી વાર્તા લખાની દશે ? આ લેખકે શું મ્યું છે ? એનાં જ્ઞાન અને મ્સવનાની વિપુલતા આ બાળક દાગ પ્રગટ મ્સવને મ્સને કાર્ધ યુવક-યુવતી દ્વારા પ્રગટ કરી હોત તો ? વાચનાગ્ને લાગત તો ખરું કે આ મારી વાત છે ! બાળકોની મનોસૃષ્ટિ જોવાની કોને પુરસદ છે ? અને તે પણ કેવા બાળકની ? જેની પાસે માતા દીદીના તે કુનગના પ્રેમજાડો છે પણ એ મિવાય મ્યુ જ નથી દા, ક પના છે દૂર દૂરના દેશોમાં માથા જવાની, મહામારતના પાત્રો બનવાની, સખ સૃષ્ટિને ખૂદવાની, આસન્ય નાદળાઓ સાથે દોસ્તી બાધવાની પણ ઊંચુ ક્યા રહેતું ? ઊભવા માટે જમીન તો જોઈએ ને ? શરીરનો બોલો ઉપાડવાની પગમાં તાકાત તો જોઈએ ને ? એક જીવવાની જ ઊણપ છે, મન ધણ મરે છે - ધણ મરે છે, શરીર કશું કરી શકતું નથી

ને ધીરજ મહે તો એક પણ લીટી અપ્યા વિના આ પુસ્તક વાચવા જેવું છે નવી જ સૃષ્ટિ છે નવી જ મ્સવનાઓ છે

આને વાર્તા કહીએ તે વરતા એક કુટુંબ, જે લાખો કુટુંબનું પ્રતિનિધિ છે તેની પણ પળતો આમાં ઇતિહાસ છે એમ કહેવું વધુ યોગ્ય થશે ઇતિહાસ સુકો નથી, કેવળ ઘટનાઓની સ્પષ્ટ નથી, એમાં પણ પળની લાગણીઓના ધમધમ છે પ્રસંગે પ્રસંગે જીવનનું કારણ પ્રગટે છે એકે ય એવો પ્રસંગ નથી કે જ્યાં જીવનના મર્જાલાગને સ્પર્શ ન થયો હોય વાર્તાના સાર અથવા દ્રષ્ટાંત છે હરિદ્વર એ ગરીબ બ્રાહ્મણ કે પૂનપાક મરી ગુચ્છગન અથવા છે સર્વજન્ય એની પત્ની છે અપુ ને દુર્ગા બે બાળકો છે દુર્ગા છે તોફાની, વન-વગડામાં ગમડ નારી અપુ છે મુઘ્ઘ કપના દુર્ગા અને એ પોતણે પામતા નથી પણ નિસર્ગના ખોળામાં રમતા રમતા જીવે છે હવે દુર્ગાથી એમ જિવાતુ નથી એક કાળી ધનધોર રાતે તોફાન ઊઠ્યું છે મુરખધાર વરસા વગમે છે જાપગ તૂટે છે હરિદ્વર બે પક્ષની લાક્ષણિક બહારગમ ગયો છે સર્વજન્ય નામકોને બચાવવા વનમાં મારે છે, પણ પછી જેવો દુર્ગાને આત્મા આ ધરતીથી યામ્યો હોય છે એને જતે ગહે છે એ પછી અપુ એકનો પડે છે ને કઈ કઈ થાય છે, વાચી લેતો

વર્તા વાર્તા ખાતર લખાય તો યે હેતુવિહીન ન હોય. આ વાર્તાના હેતુ શો ? ધ્વનિ શો ? કાર્પ સ્થળે ઉપેક્ષાનું વચન નથી કુ ખની અરેરાળી નથી સહાનુભૂતિ જગાડવાનો પ્રયત્ન નથી પણ પહેલે પાત્રથી જ, જે ચિત્તમાં સહજતા હોય, માનવતા પણ પૂરી નજર હોય તો હૃદય કરણથી અભિનિ જાય છે અપુ અને દુર્ગાની સાથે વનની સૃષ્ટિ જોતા આનંદમય યર્ષ જવાય છે પરંતુ એનું ઘર અને એની વાતવિષ સૃષ્ટિ જૂની શકાતી નથી એમ માનવમાનને અદ્વિગિયાના એમ્મએ સાથે ગમના ગમતા બાધ ન થ કરતું એને હવે નાશ પામતું નેઈએ છીએ આખી વાર્તા સમસ રીતે જે કહી ગય છે, હૃદયમાં ભરી ગય છે, તે ધ્વનિમાં કરણા છે પ્રેમ છે, સહૃદયતા છે, અને છુદાઈ જતા કુવોનું આક્રંદ છે કાર્પ કથુ કહેતું નથી જતા એમ થાય છે કે “એવો અપુ જે મારે હોય ! એ સર્વજન્ય જે મારી પાડોશમાં હોય !”

આણું આણું થવા લાગે છે ને કંઈક કરવાની લાગણી જન્મે છે, હૃદય ભીનું બને છે, આખ વિનમ્ર બનીને નીચી નમે છે જે નીચે પડ્યા છે તેની પામે એસવાની ધમ્મજા જાગે છે

પુસ્તક નવીન છે એમ મેં પહેલાં કહ્યું એમાં જે આવેઆય છે તે ઘર-આગણે જ બને છે એટલે જૂન-અતિ જૂનું છે એમ હવે કહું છું આપણને આખો ને માન બને છે છતાં આપણે કેટલું બધું નથી જોઈ શકતા ને નથી સામળી શકતા તે આ પુસ્તક બતાવે છે એમ લાગે છે કે આપણે જેવા માટે હૃદયની આખ જોઈએ એ આખના પોપચા શ્રી વિશ્વનિશ્ચય એના અપુ દુર્ગા અને સર્વજન્ય દ્વારા હૃદયે છે આપણે આપણા નેત્ર ખોલનાર શ્રી વિશ્વનિશ્ચયને આભાર માનીએ

૩

અનુવાદ વિષે એ શબ્દ મહેવા જોઈએ બગાળી ન જાયતો હોવાથી મૂળ પુસ્તક મેં વાંચ્યું નથી અનુવાદ વાંચીને જ હું મુગ્ધ બન્યો છું અનુવાદ વાંચતા દરેક પાને એમ લાગ્યું કે અનુવાદને વન સહિતો પરિચય હોત તો પુસ્તક એક શોભી કીમત પુસ્તકમાં પાને પાને જોનાના, કુનોના ને મનોના જે નામ આવે છે તે સાથે આખવા લાગે છે એનો કંઈ પણ પરિચય આપી શકાયો હોત તો સાદું થત ગુનામને ગુનામ તરીકે જોળખીએ નહિ ત્યાં સુધી એની જોશને સુગંધ કેમ અનુભવી શકીએ ? ને કે પરિશ્રમપૂર્વક એવો પરિચય આપ્યો હોત તોપણ એમાં કેટલા વાચકો સ્વલર્પ શકત એ તો પ્રશ્ન જ, પણ શ્રી વિશ્વનિશ્ચયને પૂરી રીતે જાણ કર્યાને સંતોષ તો પ્રાપ્ત થાત જ

અનુવાદની ભાષા અને શૈલી ઉપથી મૂળ પુસ્તકના ભાષા શૈલીનું અનુમાન થઈ શકે છે બગાળી ભાષાના અભ્યાસી એવા મેં ત્રણ મિત્રો પામેથી મેં જાણ્યું છે કે આ પુસ્તક અનુવાદ મારે અધરુ ગણાય સામાન્ય વિદ્યારથી પણ એમ લાગે છે કે આ પુસ્તક ના અનુવાદનું કામ કાળિ હોય જ, કાળ્ય કે એમાં જે કથા છે તે શુદ્ધ અભ્યાસી એક ધરતી છે, અને જે વનસૃષ્ટિ છે તે પણ બગાળી જ છે વધુમાં

‘લેખકની જેની પણ નિર્મલ અને બગાળીમા જ વધુ શોભી જાહે એની છે આ બધુ મુજગાતીમા ઉતાવળ માટે જે અધિકાર ભેદ એ તે અનુવાદકમા છે કે નહિ તે વાચકો જ નક્કી કરશે હું તો એટલું કહું કે દોષો હોવા છતાં આ અનુવાદકમા મૂળ પુસ્તકના આત્માનું પૂરેપૂરું રક્ષણ થયું છે તે ગ્રંથપ્રવાહને મુદ્દવ ક્ષતિ પહોંચી નથી આ રીતે અનુવાદ પ્રથમને

પાત્ર ગણાય ત્યાં ગીતોની કડીઓ મૂકી છે ત્યાં તેને મદલે એટલું જ સુદૃઢ મુજગાતી પણ મૂકી શકાય હોત તો ઘણું સારું હતું, પણ એમ ન બન્યું તો એવું મુજગાતી તો ફૂટનોટમા મૂકવું જોઈતું હતું આ ગીત-કડીઓ ઘણાને વૃદ્ધો ને કૂલોના નામ જેની જ અગ્નિથી લાગશે

સ

‘દરિયાલાલ’ના હકીકતદોષો

જાણીતા લેખક શ્રી ગુણવતરાય આચાર્યની લખેલી અને ‘અન્યમધુ’ સાપ્તાહિક પત્રના ૧૯૩૮ની સાનની એટ તરીકે પ્રગટ થયેલી નવલકથા ‘દરિયાલાલ’મા મને મહત્વના ઘણા હકીકતદોષો જણાયા છે તે જાહેરમા મુકવા ભેદ એ એવું મને લાગવાથી હું આ પાનાઓ થણુ છું

આ લખવા મળ્યેની મારી એક યોગ્યતા હું એ જ જણાવીશ કે મારી ઉમરના પચાવન વર્ષમાથી અર્ધા મે જગતમા વ્યતીત કર્યા છે

‘દરિયાલાલ’મા મુખ્ય દોષો આફ્રિકા અને જગતમાની ભૌગોલિક સ્થિતિના વિષયમા થયા છે આ દોષો વાચકના મનમા જગતમા વિષે વિચ્છન્ન પેદા કરે તેવા છે અંતિહાસિમ ગણાય તેવા પણ એ મહત્વના દોષો છે અહીં હું મહત્વના દોષોની જ ચર્ચા કરીશ યીજન નાના દોષો દુર્લભ કંવાથી ચાલે તેમ હોનાથી તને છેડતાં યોગ્ય નથી માનતો

કોઈ વાર્તા પુરાણમળના ઇતિહાસમાથી ઉપધી હોય ત્યારે બે એ સમયના સમાજનું અને મુખ્ય બનાવનું ચોગ્ર ચિત્ર આપી રહે તો બાકીના બધા દોષો ક્ષમ્ય ગણાય પરંતુ ‘દરિયાલાલ’ની વાર્તા તો આગણીસમી સદીની છે, છેક ગઈ પેઢીની જ વાત છે અને આફ્રિકા અને દિલ્લ વચ્ચેના સબધ વધતો જ રહ્યો છે, એની પરિસ્થિતિમા વાર્તામા કોઈ પણ ખતનો હકીકતદોષ દીખાપાત્ર ગણાય

પુસ્તકમા વારે વારે અને બહુ ખૂબે છે તે તો લેખનનું ભાગોલિક અહન

પ્રથમ તો તેઓ માની બેઠા સાથે છે કે જગતમાર એ એવો મુલક છે કે ત્યાંથી આફ્રિકાના કોઈ પણ ભાગમાં સ્થળમાર્ગે મુસાફરી થઈ શકે હશે

કત એ છે કે જગતમાર એ ચારે તરફથી સમુદ્રથી બીડાયેન એક ટાપુ જ છે જગતમારથી આફ્રિકાની મુખ્ય ભૂમિ (મેઈન લેન્ડ)મા સ્થળમાર્ગે ન જઈ શકાય અને એટલે જ નવનકથામા આવના એક મહત્વના પાત્ર રામજીનું પાડા પર ખેંચી આફ્રિકાના જગતમાર મા-આવ કરવી, મગો પાર્ક નામના યુરોપિયન મુસાફરના સમાચાર પાડા મારફત મુખ્ય ભૂમિ પાથી જગતમાર પહોંચાડવા અને મુખ્ય ભૂમિ માથી હાથીઓની વણતાર જગતમારમા આવે-જાય એ રૂપીતી રીતે બૂલો જ છે

અને હાથીઓ વિન-જગતમાર અને જગતમાર તામેના પેના ટાપુમા એક પણ હાથીની હગતી હતી નહિ અને છે પણ નહિ આફ્રિકાની મુખ્ય ભૂમિમા હાથીઓ છે ખરા, પરંતુ તેનો ઉપયોગ હાથીદાત મેળવવા માટે દિમાગ તરીકે જ થાય છે જાહેરાતમાં હાથીઓને જીવતા સડીને પાળીને તેમની પાસેથી જેમ મામ વેવામા આવે છે તેવું આફ્રિકામાં હતું જ નહિ અને કે નહિ અન્યત્ર જગતમાર એ હાથી-દાતના વેપારનું મધ્ય મન મહાબુદ્ધ સુધી હતું

આફ્રિકા એ કાર્ડ નાનો કુચ કે કાર્ડિવારાડ છે ? એમા તો આગ દિલ્લુત્તાન સમાર્થ ન્નય એના એ ભાગનું વર્ણન બે આફ્રિકાના આખા નામ સાથે જોડાઈ જાય તો તે દારવારવ જ લાગે આમાં એવું થયું દેખાય છે પુસ્તકના ત્રીજા પાના પર આફ્રિકાનું સામાન્ય પ્રાથમિક વર્ણન કરતાં લેખક લખે છે . ‘લોંગના મૂમખા નીચે વેગાય છે’ ખરી રીતે જગતમાર અને તેના તાખાના પેના ટાપુ સિવાય આફ્રિકામા મ્યા ય લવીગ થતાં નથી

એ 'અમારા ખડ' ના વર્ણનમાં લવીંગના મૂમખા અપ્રસ્તુત છે મહાયુદ્ધ પછી ફેરોએ માંડાગરકરમાં લવીંગના છાંડ નાખ્યા છે અને છે ના પદ્ધતિ વર્ણવી તે જગનારના લવીંગ સાથે દરીદ્રાર્થ કરે છે, પણ મુખ્ય ભૂમિમાં તે લવીંગ છે જ નહિ.

ખરી રીતે તો જગનાર અને પૂર્વ આફ્રિકાનુ સામ્રાજ્ય મરકતના ઈમામ સંઈદી ખીન સુધતાને સ્થાપ્યું તે સમયે આફ્રિકાના કોઈ પણ ભાગમાં લવીંગ હતા નહિ જગનારના પ્રથમ સુદતાન સંઈદી જ જાવાથી લવીંગના છાંડ મગાવ્યા અને જગનાર અને પેગમાના હવાપાણી અને ભૂમિ અને માફક આવતા તેનો ત્યાં એવો સારો ઉત્તર થયો કે આજે એ જાણતમા જગા જોણુ બની ગયું અને જગનાર દુનિયા આખીને લવીંગ પૂરા પાડનાર તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યું.*

જગનારના નામ સંબંધેની કદખના પણ બરાબર નથી લાગતી એ કેવળ કદખના જ છે પ્રસ્તુતમાંથી ફકરો દાકુ છું :

"જગનારનું મૂળ નામ કાઝીએ પેટુંગીઝ તવારીખમાં જગનારના સુધતાનને 'કાઝીએના રાજા' તરીકે ઓળખાવ્યો છે ત્યારે જગનાર નામ કેમ પડ્યું? સંભવ છે કે જુગ એટલે દરિયાલાકની ખેડ કરતા વઢાણુ એવા વઢાણુની ખારી તે

* યજુ-ખાજનાની પેઠે લવીંગની કદ ખેતી નહી થતી. તેના ધર કરી ફેબ જાહવાની વાવવામાં આવે છે અને તેના બચીયાઓ-સામખવા-સ્ટેન્ટરલ હોય છે હવા બનુ જાડ આસારે ઘણી સાત ફેડ હોયુ થાય ત્યારે તેને ફેડ મેરે છે અને વખત જતા જાડ ૩૦ થી ૩૫ ફેડ હોયુ વને છે પ્રથમ ફેડ આવતા લગભગ દશ થઈ લાગે છે આ દિલ્લી સ્વાદિહી ભાષામાં લવીંગને 'ખાડુ' કહે છે સર. રાજદ ક્ષુદ્રક કપરથી એખત્રાદરે જ કમમાં પહેરવાનું ફૂલ-મરેણુ-લવિખિયુ એ રાજદ આપણામાં પ્રચલિત છે આપણા ગુજરાતી અને હિંદી રાજદો સ્વાદિહી ભાષામાં એવા મને છે ઉદાહરણ

ગોઠડુ = ગોઠોરો

નદરેલો કે મખત્રાની અવધાવા

નદ = અરર

સફર (પીર) = મર

જુગનાર જુગનારમાંથી અપ્રમથ્ત ઘર્ષ જગનાર નામ બન્યું હોય "

લેખકના કહેવા પ્રમાણે પેટુંગીઝ તવારીખમાં નામ કાઝીએ હશે પરંતુ ત્યાર પછીની એમની કદખના બરાબર નથી જગનારનું રાજ્ય, તે રાજ્યને તાજે જગનાર અને પેગમાના બે ટાપુએમાંનો જગનારનો ટાપુ, અને હાલનું રાજધાનીનું મુખ્ય સહેર અને બદર જે છે તેનું નામ પણ જગનાર છે આ જગનાર નામ મારે મને આમ પડ્યું છે અરમ વિજેતાઓ અને ગુલામી બાપાર બધ મયે તે પહેલાના ગુલામોના વેષ રીતો સામાન્ય રીતે પૂર્વ આફ્રિકાના હબસીઓ મારે 'શેન્ઝી' રાજદ વાપરતા 'શેન્ઝી' રાજદને અર્થ 'જગલી' થાય છે જગલીઓને 'વેચવાનું બજાર' તે 'શેન્ઝીનાર'. આ શેન્ઝીનારનું અરેબો બોલવા સામાન્ય જગનાર, મુરોપિયનોએ ઉચ્ચાર શરૂ કર્યો ઝીન્ઝીનાર અને આપણે હિંદીઓએ કહ્યું જગનાર પરદેશી ભાષાનો વિરોધમાંથી રાજદ દેશી એમાં અપ્રમથ્ત થાય તે કળા દેશી ભાષાનો રાજદ પરદેશીએ મા અપ્રમથ્ત થાય તે વજુ શુદ્ધિમાલ છે એટલે જ આપણા દેશના નર્મદા, મુળર્ષ, ખેડા, ભરૂચ ગંગા, સિંધુ ખલાલ અને એવા બીજાં બધા નામો બદલ અગમ રીતે અચેત્તેએ અપ્રમથ્ત કર્યા છે અને આપણે હિંદીઓએ આફ્રિકાના દરખેરસતામણે ધારસલામ કે ધારસજા, મોડો-કાનીનું મકક ધાની અને એવા બીજાં નામોનું મુ' છે એટલે જુગનારનું જગનાર બન્યું ન હોય પણ ગેન્ઝી બારનું જગનાર બન્યું હોય

ત્યારે કાઝીએ વિષે શું ?

આજથી ૭૦૦ સાતસો વર્ષ ઉપર જગનાર ટાપુ રીયાઝી રાજ્યોના હાથમાં હતા તે વખતે તેમનું પાવતખત હાલવા જગનાર સહેરથી ૩૫ માઈલ દૂર કીઝીમકાઝી નામના રથને હતું આ કીઝીમકાઝી તે કાઝીએ યજુ હોતુ એકાએ અને જગનારના રાજકર્તાઓને પેટુંગીઝોએ કાઝીએના રાજા તરીકે ઓળખાવ્યા હશે પેટુંગીઝોએ પોતાનું

પાયતખત 'ઉગ્મ ઉકુ' નામની જગ્યાએ રચાધુ હવુ અને મગ્ગત અને ઓમાનના ધમામ સર્દ મીન સુનતાને જગમાર જીત્યુ ત્યારે હાનતુ જગમાર શહેર હતીમા આ યુ હજી આગળે અને હમસીઓ જગમારને માટે પોર્ડુગીઓના શહેર 'ઉગ્મ ઉકુ' માથી ખીજી પદ 'ઉકુ' કાઢી નાખીને 'ઉગ્મ' શબ્દ વાપરે છે

મહરવની ઐતિહાસિક ભૂય આમા જગમારના તે ખતના સુનતાનના નામ સમધી છે એમણે સુનતાનતુ નામ 'સૈયદ સુલેમાન' આધુ છે જગમારના સુનતાનોમા કાર્ધતુ નામ સુનતાન હવુ નહિ તેતુ ખરુ નામ સર્દ સર્દ ખીન સુનતાન હવુ પ્રથમના 'સર્દ' શબ્દમાનો ઈ દીર્ઘ છે અને હિદમા વપગતા 'સૈયદ' નો પર્યાયવાચક છે તેની અગ્રેજી જોડણી sayyid-સૈયદ થાય છે પણ અગ્રેજીમા યે તેનો ઉચ્ચાર 'સર્દ' છે અને ખીજી શબ્દમા આવતો ઇ ડ્રસ્ટ છે અને તે વિશેષનામ છે તેની અગ્રેજી જોડણી sard થાય છે અને ઉચ્ચાર 'સર્દ' છે 'સુવતાન' શબ્દ રાગ કે નાદશાહનો પર્યાયવાચક છે તેમ જ તે વિશેષનામ પણ હોય છે એટલે જગમારના રાગતુ ગમ સર્દ (સૈયદના અર્થમા) સર્દ અને તેના પિતાતુ નામ સુનતાન (વિશેષનામ) એમ લખાવુ જોઈવુ હતું

નાના નાના હમીયતના અને ખીજી દોષો ધણા બતાવી શકાય તેમ છે, વાચતા ખટકી આવે પણ છે પણ એ વાર્તાવસ્તુને બાવક ન હોઈ ફર્વણ કરવા જેવા છે, પણ તેમા જે મહરવના છે તે સંક્ષેપમા જોવા જોઈએ

પાતું ૨૧૮, ક્રક્રો ૧ દો- (દારેસનામ) થી જગમાર આવતા (ખર્ગસત) દિવસો નીકળી ગયા

જગમાર અને દારેસલામને ત્રીસ જ માર્ઈનું છેડું છે આટલો રસ્તો કાપતા કેટલા દિવસ લાગે? સુન્ જીતતી? ક્ષમાદિ વર્ણનથી સેના કેવી રીતે આવતી હતી તેનું વર્ણન પણ એવું છે કે જાણે દારેસનામ અને જગમાર વચ્ચે કેટલું અંતર હશે

એમ લાગે આ તો જેમ ગોકુળથી ચાર ગાઉ છેડેના મથુરામા આવતા અગ્રજીને દિવસ આજો લાગ્યો એવા ભાગવતમા જે ઉલ્લેખ છે તેના જેવું આ અસંગત કે

પાતું ૨૮૫ ક્રક્રો ત્રીજો-“એ (કાઠીના) દગ વાગ સામે સુનતાને તોપ મઠાવી”

જગમાર એ જૂની બાધણીનું શહેર છે તેના મંત્રોના તથા ચાર માળ જેટલા ઊંચા છે પણ ગ્રતાઓ સાકડા છે ત્યાંના કાપડખમ્મર છુર-ઝી અને મલીન્દી સ્ટ્રીટની પહોળાઈ એટલી છે કે એક સાધારણ બેચી ઓગટીન કાર પણ ધણી જ ધુરંદલીથી પસાર થાય કેટલેક સ્થળે તો એ બરાર જ ગહે આવવા જગમાર શહેરમા દામોદર જેરામની પેઢી સામેના જાહેર રસ્તાની પહોળાઈ પદર ફૂટથી વધુ નથી તો પછી એની સામે તોપ કેવી રીતે મઠાવી? અને દામોદર જેરામની પેઢીથી ચાલતા તથા ચાર મિનિટના ગ્રતા પર જ પાછી બાજુએ સુવતાનનો મહેન છે, એ જમાનાની તોપોને આવી સ્થાનસ્થિતિમા પેઢી સામે સુનતાન માટે એ સબ વિત છે?

મર્ગસના બળવા વિષે શ્રી હુગઢી ધગમશી સપટે 'નવગ્યના' માસિકના માર્ચ ૧૯૪૦ના અંકમા 'નધામાની ઉત્તરાવસ્થા' એ લેખમા જે લખેન છે તેમા આવી વાતનો જીન્યેખ નથી

શ્રી સપ્તના ઉક્ત લેખમા અને શ્રી આચાર્યે દરિયાલાલ'મા લખેન હકીમ્તોમા ખીજો પણ કેટલેક સ્થળે હકીકતનો ફેર છે

ગુલામીની પ્રથા જગમારમાથી ગુજરાતીઓએ પ્રથમ નાખૂદ કરી અને સુનતાન પાસે કરાવી એ હકીમ્ત સાચી છે પરંતુ શ્રી સપ્તના ઉપરોક્ત લેખમા લધામાએ એ પ્રથા પ્રથમ સમગ્રવવા આવ નાર સગ શાહજીદિન અને સર રિચર્ડ ટેમ્પલની સમગ્રવટ પગી ગુલામી પ્રથા ૨૬ ક્ષાંતું લખાયું છે બ્યારે શ્રી આચાર્યની નવગ્યમામા સગ શાહજીદિન લધામા પાસે આવ્યા તે પહેલાં લધામાએ ગુલામી વેપાર ન કબ્જાનું રામજીબાને વચન આપ્યાનું છે અને બાંધેલા કુલામોને ઝોડી મૂક્યાનું લખ્યું છે

પાનું ૨૮૯, ફકરા સાતમો-૧ જહોન ડકર્કને જગ્યાએ પહેલો અંગ્રેજ રેસિડેન્ટ નીમવામાં આવ્યો.

આ તદ્દન ખોટું છે આ જૂન તો એવી છે કે જે લેખકોની હકીકતોને તપાસવાની ચોક્કસાઈની મેળી બાબત બતાવે છે

આ વાત સો વર્ષ ઉપગતી છે, જ્યારે જગ્યાએ પહેલો અંગ્રેજ રેસિડેન્ટ મેજર એફ બી પિયર્સ તો છેક ઈ સ ૧૯૧૪માં જ નિમાયો હતો ૧૯૧૪ની રાજધાનિમાં જગ્યાએ પહેલો વહીવટ ઇંગ્લેન્ડની મરથાન-કચેરી (મોનોનિયન આફિસ)ના અધિકારમાં ગયો અને તેના તરફથી રેસિડેન્ટ નીમવાનું શરૂ થયું ત્યાં સુધી, એટલે કે ૧૯૧૩ના ડિસેમ્બરની આખર સુધી જગ્યાએ રાજ્ય ઇંગ્લેન્ડની પરદેશ-કચેરી (ફારીન આફિસ) સાથે સબધ ધરાવતું અને જેમ કોઈ પણ સ્વતંત્ર રાજ્યમાં પરદેશનો એલચી (હોન્સન) રહે તેમ અંગ્રેજ હોન્સન ત્યાં રહેતો જર્મની અને રિકા, ઇટાલી પોર્ટુગીઝ, ફ્રાન્સ બેલ્જિયમ આદિ દેશોના એલચીઓ પણ તે રીતે રહેતા એટલે ત્યાં બ્રિટિશ કોન્સલેટ જ હતી અને તેનો રાજ્યવહીવટ ઇંગ્લેન્ડની પરદેશ કચેરીની સનાહ-સૂચના મુજબ ચલતો

તે વખતે જગ્યાએની અદાલતનો સબધ પણ મુખ્યત્વે વડી અદાલત સાથે હતો અને ત્યાંના સુકાદા ઉપરની અપીલો મુખ્યત્વે વડી અદાલતમાં સબગતી

અબજુ ખારવાઓ અને એવા ખીજાઓની પાસેથી સાબજોના શબ્દો પણ એમણે ખોટા રજૂ

કર્તા હો નીચે તેવા કેટલાક સબ્દોના શુદ્ધ રૂપ બતાવ્યા છે

રાન નહિ પણ રિનાલ (જગ્યાએના ચાંદોનો નિકો)

ઝાળો નહિ પણ સામો (બીચો)
અશકરી નહિ પણ અમરી (સેનિક)

અશરરી એ સોનાનું નાણું મહેવાય છે જગ્યાએના સોનાનું નાણું હોય એવું મેં મારા ત્યાંના ૨૭-૨૮ વર્ષના રહેઠાણ દરમિયાન પણ સાબજું નથી એટલે શ્રી આચાર્ય વાર્તામાં વચ્ચે એક ટેકાણે અશરરી લાખ્યા છે તે જો સાચું હોય તો મને નવું બહુવા મળ્યું એમ હું માનીશ

આ ચર્ચા હું કોઈ પણ જાતના રાગદ્વેષથી નથી કરતો પરંતુ આ પરથી હું એટલું જ તારવવા ઇચ્છું છું કે ઇતિહાસ લખવો એ અધરી બાબત છે, પણ નવનકથામાં ઇતિહાસને ચૂંચવો એ વધુ અધરી અને તે સાથે વધુ સાવચેત રહીને લખવા જેવી બાબત છે કારણ કે તે નવનકથા માટે નહિ પણ હૃદયને સ્પર્શતી હોય છે અને તેમાં જો ખોટા ખ્યાનોનો રંગ મેસી જાય તો તે લોકોને બદલે નુકસાન કરે શ્રી આચાર્ય પોતાની આ નવનકથાથી આપણી જુનાઈ જતી વસાહતની તથાવીયને આપણી પાસે જન્મ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો તે જરૂરી હતો, તેમાં તેમણે કેટલેક અર્થે સફળતા પણ મેળવી છે પરંતુ તે સાથે મારા મત પ્રમાણે ઉપર કહી તેવી જૂનો પણ રહી અર્થ છે

“કપૂલ છે, મા !”

શ્રી હરજીવન સોમૈયા

ડો સીની વાત પૂરી થઈ અહિંના હિમામા અજગની પેઠે તે ઊડી બતરી અઈ એની આખોમાથી અગતા અસુ ગમ તાવડી ઉપર પાણી નાખીએ અને તે જેની રીતે ઊડી ત્રાંસ તેની રીતે ઊડી ગયા એણે જાતીને દગર કરી

“વાહ બેગા ! ઉમર શેખ મીઝગતો બેટા ની રહે ? એની છાતી તો સદા આમ જ દટાર હોય, એની આખો સદા આવી જ ચોખ્ખી હોય એમથી દપકે તો આગ દપકે, પાણી નહિ”

અહિંરે ડોસીના પગ આગળ માથું નમાવ્યું “પણ અમ્મા, તમે દિદોરતા વિશે મને આટની વાતો કરી, એ દિદોરતા ક્યાથી જવું એની તો વાત જ ન કરી”

“અગમર, એ પણ વહું તારો બાપ તો હતો બખ્ખર શેર, સમગ્રકદ અને ફાર્ગનના વિનાશન * મા એકે એવો મર્દ નહોતો જે એની એક થપકે બો બોગો ન થતો એ બખ્ખર આપતો બેટા તુ બાગર તને બામગને મુસીમતોની તો શી વાત કરવાની હોય, આજ સુધી તે મુસીમતો તો સદન કરી જ છે—”

“મુસીમતોના” બાળગની આખ સામે મુસી પતની એક તાકાર મૂર્તિ આવીને ખડી થઈ ઉમર શેખ મીઝગ બાગર અગિયાર વર્ષનો હતો ત્યારે મરી ગયો અગિયાર વર્ષની ઉમરનો હોમરો વિચગા નીજ જેવા ઉઠરેગો અને કારવીએની સામે ફરી રીતે બોલો રહીને બાપવુ રાખ્ય મલાલે ? ધગનીકેજથી સનત ડોતતા પડાડ ઉપર મિદાસનને એણે ચાર વર્ષ સુધી નાખ્યું અને પછી જૂમિને ડોનાવના ગેલનાગેને કામી દેતા અને પછર જ વર્ષની ઉમરે ફાર્ગનથી હજાગ મારી પૂર્વપુરુષ નિમુનની બોવાયે ની મળવાની સમ કદ ઉપર મળ્યો.

પણ એહ, એ ધડીથી જ એની ફરિશા શરૂ થઈ સમગ્રકદને તો નાથ્યુ પણ પાછળ રહેના ફાર્ગનનો દોર ઢોનો થયો અને ફાર્ગન હાથમાથી મથુ સમગ્રકદ એડીને એ બાળક ફાર્ગન ગયો પણ ગગતામા અર્ધે જ રહી ગયો પાછળથી બમર આપ્યા કે સમુઓએ સમગ્રકદ લઈ લીધું મામર-અહિરફીત મદમદ એક બાળક ! બામળ નગર કરી, ફાર્ગન તમતના હાથમા છે, પાછળ નગર કરી, સમગ્રકદ ઉઠરેગ સેનાપતિ સર્વમાનીના હાથમા છે અને વચ્ચે છે એમ્મિસવાનાના પદાડોની ખીણ આ ખીણ એટલે ? કેવળ રેતી અહી ન મળે પાણી ન રમે લીતુ કાઠવું ન મળે એક કમળ

અને બામગને કાઠવું ભેવા વિના ઘણ ન આવે નગમા શરીરને દનાકા સુની હુમાડી રાખ્યા વિના એન ન પડે તો વર્ષની ઉમર હતી ત્યારે ઠડીમા મળી જતો મરફ ગમીમા એમગી રહેવા લાગતો એનો બામ હાઈ એણે ગખૂની અદર ઉશ જેવા સુદર ઉદાનનગરની ગચના મગી હતી મસાન શરૂગેને પણ એવું જ બનાવ્યું હતું માર્ગન ના આવાસદર આદીમનને પણ ફૂલફોથી લય હતું બનાવ્યું હતું તમચસના છુદના આકાઓથી જમીન છુક-શનિના ચગમતા મહેાથી ભરપૂર બાસ માન જેવી બતારી દીધી હતી સખન ઠડી હતી, નદીવુ પાણી ફરી મથુ હતું, ઠડીથી માણસો અને દોર ફરીને મરી જતા હતા ત્યારે એને નાદવાની ઇન્જા થઈ એ નદીએ ગયો બેસુ, પ્રવાદ બેસમથ છે, વિચાર્યું, પાણીની મરગી ફરી ગઈ ક પચતીએ પાણી વડવુ દગો ફૂની પડ્યો સેગ ફૂમળી મારી ! શરીર ફરીને મી રુ થઈ મથુ પચ મળ કેલી પડી ! જાને ખીણની ગેતી મામે ગેડી આી મો પડ મપાગ લગાવી નદી અને બામગના શેખીન બામગની મગની મગતી જતી હતી બામગનુ મિગર હાથ એ પોરેપોર મી પડ્યો

વારોને આપણા ગળા સાથે દોરતી કરવા દેતી છે ? આપણાં માર્યાં પોતાની તબનારની અણી પર રાખી સમરકદના કમુતરખાના પર દરેકને જોવાને ખુદના મૂકે એવી શાહજાદાની ઇચ્છા છે ? બહેતર છે કે આપ આગળ જાઓ મારુ થવાનું હશે તે થશે આપ ન થોભો આપ જીવતા હશો તો બાર સમરકદને જિતાગે હું મરુ કે જીવું તેમા બહુ ફગ્ગ નથી, ભાગવા માડો, મારી ફિકર ન કરો ”

બાપરે માથું ધુણા યુ “ ન બને દોરતને દુખમા મરવા દઈને મારે સમગ્રકદને જીવવું નથી રરવું જીવવું તો સાથે જ જીવશું અને નહિ તો સાથે જ મરશું ”

“ હક ન કરો શાહજાદા, જાઓ, તમે ભાગો, કદાચ આગળ નીચળી જશો, હું પાછળથી મારો માર્ગ નિચારી લઈશ ”

બાપરની આખમા પ્રેમના ઝગઝગિયા આવી ગયા અને જ્યારે તે એકલો ભાગી નીચળીને, અધારા નીધતો, વેરાનને પા કરતો, શૂન્ય દિશામાંથી દિશાને ગચતો જ્યારે કોરધીઝ ભરવાડોના બૂ પડામાં આની આ ડોસી આગળ આ વાત કહેવા લાગ્યો ત્યારે વાતને અતે ખોલ્યો, “ અને હું એકલો આગળ ચાલ્યો ”

“ પછી ? ” ડોસીએ જિજ્ઞાસાથી પૂછ્યું “ એકલો ભાગ્યો તુ, તો આ આ દોરતો, મા, બેન, એ બધા ક્યા મળ્યા ? ”

“ એ પછુ કહું ” બાપરેક હું “ બાપ્પીને મૂકી હું એકલો ભાગ્યો સામે હુશિયાર પહાડની ટેકરીઓ હતી, તેની ઉપર પઝાઈ પઝાઈને પવનના સુસ વાદાઓ પાછા ફરતા હતા સુકકુ સુકકુ બધે બીનારાયનું કયા ય નામ ન મળે મારુ દિલ પછુ સુકકુ થઈ ગયું સૂરજ આથમવા ટાણે એક ટેકરી પાસે પહોંચી ગયો દિશાની બપર નહોતી પડી, આગળ જવામા માન નહોતો આ રસ્તે એક જ વાગ નીકળ્યો હતો, કર્લ બાબુ જતા કયા પહોં ગાય તેની સમજ પડે તેમ નહોતું વિચાર કરતો હું એક બખોતની ઓથમા સ્તો

“ મોડી રાતે અચાનક જ પવનમા ઘોડાઓની ઢંણહણી સબળાઈ ઝાઝા માણસોનો અવાજ સબળાયો હું ઊભો થઈ ગયો કાગડી ઉપર તીર ચડાવ્યું પછુ ત્યાં તો સામેથી ખૂસ સબળાઈ “ મહ મહ ! ” અમ્માનો સાદ એ તો હું પારખી ગયો અમ્માને તો છાડી આવેલો તારકદ અમ્મા મારી ! દુખમા મારે વાસે હાથ ફેરવવા તારકદમા કાકાના રાજનું મુખ મૂકીને મારી પાછળ આવી સામે દોડ્યો અને માલિકની મહેર ફેવી છે ! બાપી પછુ એમની જોડે આવી ગયો હતો, એ લોકોને રસ્તામા એ મળી ગયો એ જ બધાને આ તરફ દોરી લાવ્યો હતો ”

“ પછી ? પછી આ બાબુનો રસ્તો કેમ મળ્યો ? રસ્તામા દિવસો તો ધણા ગય પડી પછુ ખૂસ હજો તમારી પાસે શું હતું કે તમે આટલી ફૂંચ કરી શક્યા ? ” ડોસીએ પૂછ્યું

“ અમારી પાસે કશું જ નહોતું. પછુ મેં કશું ને, હું આ રસ્તેથી એક વાર નીકળેલો મને આકુ અવળું બારીકથી જોવાની ટેવ, થોડું થોડું યાદ રહી ગયેલું તે પરથી ધ્રુવના તારાએ દિશા પકડીને ચાલના લાગ્યો. મારી પાછળ બીજા સૌ બાપીનું કહેવું હતું કે આરામ માટે ન થોભવું એટલે જ રાત ફૂંચ શરૂ કરવી પડી ”

“ તક્લીફ કઈ જ નહિ પડેલી ? ”

“ તક્લીફ એકાદને એકાદ તો દરેક મુસાફરીમા પડે જ રસ્તાની નિશાનીઓ બરાબર મળતી નહોતી એટલે હું ઘોડાને આમથી તેમ દોડાવ્યા કરતો હતો ઘોડાના ચાકની તો વાત જ શી કરું ? એક વાર ઘોડો ફોક્ષ ખાઈ ગયો હું જીજ્ઞાસીને દૂર પટકાયો માથું એક પથ્થર સાથે અફળાયું. ”

“ ઝોહ ! ”

“ ચક્રર આવે, રિથર ઊભા રહેવાય નહિ, કઈ દેખાય નહિ, પછુ રાતમા સૌને કાઈક ઢેકાણે તો પહોંચ્યાવના ને ! કપડું ફાડી ધા પગ બાધ્યુ ઘોડાને ઊભો કરી ફરી રસ્તો શોધતો ચાલ્યો આખરે અલી પહોંચ્યા ”

૧૩૦ : “કબૂલ છે, મા!”

“અહીં કેટલે વખતે આવ્યાં? ગરતામાં કેવી રીતે રહ્યા?”

“અહીં પહોંચતાં બહુ દિવસો લાગ્યા પહાડોમાં સતાર્થ રહેતાં ધણી વાર ખાવાનું ન હોય મરદો ખાધા વિના ચલાવે, ઝોગતોની અદ્ય પાળવા એમની પાસે તો ખાવાનું મૂકતું નોંધ્યું ને! ગધેરાં અને ફૂતરાના માંસ પણ કેટલીક વાર દિવસો કાઢ્યા છે. બસો-નણ્યો જણ કરતાં બેસવાને કંઈ વાહન નહોતું એટલાં જણ વચ્ચે ગહેવાને પણ બે જ તબૂ કરતા અમ્મા અને બેન તબૂમાં રહ્યા ઓળખુ ના પનનમા સૂઈ ગેલા તોજ પચ્ચ યાક ચામડાના કોઈ પાસે નહોતા એક જમો અને એક લાકડી એટલો જ સોની પાસે સામાન મા, ફુનિયા કંદે છે, કુ બાદશાહ છુ મા, સામળ્યા હાલ તે બાદશાહના?”

બોનતા બોવતા બાનરની આખમાં આસુ ચારી ગયા ‘મા, ફુનિયા આખીને મુઝવરના બાદશાહ તિમુરની કુ વચચ, ઉમર ગેય મીરજ પહેન-વાનને કુ બેટી મા-કુ’! ” બાળક કુસકે કુસકે રડી પડ્યો ડોસીના બોળામાં એણે માથું ઢાળી દીધું ડોસી એકદમ એતુ માથું દૂર કરીને ખસી ગઈ “નામદ”! ” એણે ઉચ્ચાર કર્યો

“કુ નામદ”! ” બાળકે એકદમ ઊંચું બોલ્યું

‘હજર વખત નામદ’! આમ બે, સાલજ, તારી એક નાની હતી, નામ હસાન હૈવત સાબલી છે કહી એની વાત? હજર કુશમની વચચા એ એકથી એક ચોરન હતી કેવી રીતે એ ત્યાંથી છૂટી હતી? તારી માફક રડીને નહિ અને સાબળી છે તિમુરની વાત કે જેનું નામ હતું ગર્મશી લે છે? ક્યા આન્થો હિંદોસ્તા તે જાણે છે? છેક હિંદોસ્તા એ પહોંચ્યો કેવા છે હિંદોસ્તાના વાજપતો! કેવા છે ત્યાના પહાણો! એ બધાને એણે પોતાના પગ ચાલણ બેસાડ્યા દિલ્હી જમનુ-શહેર આપ્યા એ દિલ્હીને એણે સોનાલ પોકાવવી એ તિમુરને સાચો વચચ હો તો પહેલે એ હિંદોસ્તા રેતી સિવાય શું છે અહીં ફાગનમા? હિંદોસ્તામા રેતી

નોંધ્યું તો પણ સોનાની જ મગે, ત્યાંની જ મગો તો એવા કે એમાં દિવસે પણ અંધારું રહે ત્યાંની નદીઓ એક નહિ, બે નહિ, કેટલીય નદીઓ એની કે એના પૂરમાં હાથીઓ પણ તથાપ્ત ગય અજ-માવ તારુ જોમ ત્યાં નામદ ન બન ઉમર સેખ મીરજનું રૂઢ ઘરમાં હશે”

આટલું બોલીને ડોસી અટકી મઈ વાત બાબર ના હૃદયમાં ખજરની માફક પેસી ગઈ

“તુ હિંદોસ્તાને રસ્તો પૂછ છે ને? હિંદોસ્તાને ગરતો જ પૂછવા જેવું નથી હિંદોસ્તાના વેપારીઓની વણગરો પોતાની પેદાશ સાથે વણગરો ઉપર ચડીને કહાર, કાબુલ, ગીઝની એમ અફઘાનિ-સ્તાનના શહેરોમાં થતી થતી છેક સમરકંદ આવે છે કાબુલ જઈશ તો એને વિષે બહુ જાણવા પામીશ છોડ સમરકંદને અને જ કાબુલ કાબુલ અત્યારે નષ્ટિયાતું છે”

“મા, તારો કુકમ કબૂલ છે કુ કાબુલ જઈ છુ કાબુલ છતીશ જ અને પછી જઈશ હિંદોસ્તા હિંદોસ્તા જ્યાં વિના ત્યાંથી પાછો નહિ ફરવતો”

“અને જો બેગ, એક વાત કહું જો આ વાત નહિ મૂલે તો હિંદોસ્તામાં રહેવામાં તને તકવીફ નહિ પડે હિંદોસ્તામાં ચોરતની ધનજત અહીંની કામ કરતાં બહુ કરવામાં આવે છે ચોરતની ધનજત તો હિંદોસ્તામાં કે ગમે ત્યાં સારી જ ચર્ચી જોઈએ એ ધનજતને ખાતર તારી નાની હસાન હૈવતે શું કહું હવે તે હું જાણુ છે માટે જાણુ કે તારી બેગમ ન હોય તે બધી હસાન હૈવતો જ છે”

“કબૂલ છે, મા!”

*

“કબૂલ છે, મા!” ઝોગશમાંથી બહાર નીકળનાં છુટકારોને દમ લેતા કાબુલનાં ગળાં અબરે ડોસીની વાતને યાદ કરી ઉદ્ગાર કાઢ્યો

ઈસ્લામમાં દારૂની મનાઈ છે, બાબર દારૂને છોડ્યા બહુ હરજો છતાં છોડી શકતો નહોતો શણા સમ સાથેની લઘઈમાં હારની બાજુ વખતે

દારૂ ન પીવાની પ્રતિજ્ઞા લઈ બાજીને જીત તરફ ફેરવી અને હિંદોસ્તાનો તે બાદશાહ થયો. ત્યાર પછી એ વર્ષ પછી પણ એ દારૂને માટે વલખાં મારતો હતો—‘એ વર્ષથી દારૂ માટે તલસુ’ છું, કચારેક તો તલપ એટલી વધી જાય છે કે એ સહન ન થતાં આંખમાં પાણી આવી જાય છે.’—દારૂની આવી ટેવમાં ફસાયેલો એ દારૂની મિજલસમાં ખેડો હતો. દારૂ ઘોંચીને એ ચતોપાટ પડ્યો હતો, જાન-અજાન જેવું હતું. અચાનક એને કાંઈક સુવાણો સ્પર્શ થયો હોવાનું લાગ્યું. એકદમ પૂરા બાનમાં આવી ગયો. આનિગા—મિજલસની નાઝનીન—એની બાલુમાં સરકતી હતી. બાબર એકદમ ખેડો ચર્મ ગયો. હુલહુલ

આનિયા એની પાછળ દોડી. એના પર થૂંક ઊડાડી, એને ધક્કો મારી, પોતે બહુ પીવાથી ગાંઠો થયો હોય તેવો દેંગ કરી, એ ઝોરડાની બહાર નીકળી ગયો.

અને પછી એની સામે ધસાન દોડત, એની મા, એની નાની, તિમૂર દાદા, બખ્તર જેવા બાપ, ઉમર શેખ મીરજા, ફાર્ગન અને સમરકંદ અને હેલ્લે એ ડોસી અને તેણે કહેલ હિંદોસ્તાની વાત માદ આવી ગઈ.

એ બોલ્યો, “કબૂલ છે, મા! બધી ઝોરતો ધસાન દોડતો જ છે.”

‘ધરતીનો ધણી શ્રી. હરમોહન શર્મા

‘જગતના તાત’ને માટે બીજો શબ્દ ‘ધરતીનો ધણી’ છે. પણ આજે એ વિચાર અવર્તે છે ને કે કોઈનો કોઈ ધણી નહિ, ધણીપણાની નાખડી હો! એટલે આ ‘ધરતીના ધણી’ને નાખડ કરવાના પ્રયત્નો ચર્મ રહ્યા છે!

હિંદુસ્તાનમાં તો એ પ્રયત્નો સફળ થયા જ છે. ધરતીનો ધણી ખેડત હિંદુસ્તાનમાં હવે જીવતો નથી. એના કરતાં તો મિલનો મજૂર, બોલો જીયકનાર વૈતરો, ધરનાં એકજૂડ કાઠનાર ચાકર અને બિખારી પણ વધુ સારી સ્થિતિમાં હોય છે.

અને એવા જ પ્રયત્નો જગતમાં બીજો પણ ચાલી રહ્યા છે.

ન્યારે આયરીશ લોકોના હાથમાં પોતાના દેશની લગામ આવી ત્યારે તેઓ દેશની પુનર્ધર્તનાના વિચારે મૂકાયા. દેશના બંધારણની સમજ ન હોવાથી તેમણે કેટલીક બાબતોમાં ઊંધું માર્યું છે, એવી એક બાબત તે ‘ધરતીના ધણી’ને બાંધી લેવાની.

પુનર્ધર્તનાની યોજનાઓ અને વિચારોનું જ્ઞાન મેળવવા રાષ્ટ્રીય સરકારે ‘ડેન્માર્ક’, બેલ્જિયમ અને એવે રયાને વિદ્યાનોનો એક જથ્થો મોકલ્યો.

આ વિદ્યાનોએ પાછા ફરીને સરકારને સલાહ આપી કે ખેડૂનો પોતાના દૂધનો બહુ બગાડ કરે છે. તેઓ દૂધ પોતે વાપરી નાખે છે અથવા વાછરડાંએને ધવરાવી દે છે કે માખણ બનાવે તો ખાઈ જાય છે. એને બદલે સરકારે એમની પાસેનું બધું દૂધ લઈ લેવું અને સરકારે મોટા પાયા ઉપર માખણ બનાવવાનો ઉદ્યોગ સ્થાપવો અને પરદેશોમાં એ માખણ વેચવા મોકલવું.

સરકાર આ હુકમની પાછળ એવી આશા ભેતી હશે કે એથી પરદેશનું ધન દેશમાં લાવી શકાશે. વાત કદાચ બરાબર હશે. પણ એ ધન દેશમાં આવીને કેમની પાસે જવાનું છે? આખરે ધનનો પણ ઉપયોગ શો છે? શરીર અને મનને પ્રફુલ્લ રાખવાં એ કે

કઈ બીજો? અને ખેડૂતો પોતાની પાસેના વધારાના વખતનો ઉપયોગ ધરમા દૂધમાથી માખણ બનાવવામાં કરતો તે હવે એ સમયમાં થી કરશે' એ એક શુદ્ધ ઉદ્યોગ હતો, શુદ્ધઉદ્યોગની ટેવ દેશની કોઠકડીને વખતે કેટલા ઉપયોગમાં આવે છે તેની આજના યત્રયુગના રાજદારીઓને કલ્પના હોવી મુશ્કેલ છે. ચીનમાં આજે કસ્ટમને શુદ્ધઉદ્યોગ શરૂ થયો છે 'એશિયા'ના ત્રણ ચાર માસ પહેલાના એક અકાશ રિપોર્ટ ચીનાવતા સ્ત્રી-પુરુષોના ચિત્રો પ્રગટ થઈ હતા તે જોવા જેવા હતા, અને તે પરથી વિચાર કરવા જેવું હતું કે આજે મોટા એક કેન્દ્રમાં બધો માવ એકઠો કરીને યત્રમાં એને નાખી એમાંથી પાકો માલ બનાવવામાં અરેખર દેશનું હિત છે? ચીનમાં આજે ત્રણ વર્ષથી લગત આવે છે ખેડૂતોને પોતાના ફેનો પાક શહેરમાં લઈ જતાં જાય લાગે છે ધણી વખત તો ગામોને જાપનીઝો ઘેરા ધાલીને બેઠા હોય છે અને બહારનો નવલકાગ અટકી ગયો હોય છે તે સમયે ચીનને કાતણના આ શુદ્ધઉદ્યોગે બહુ રાહત આપી છે લગાઈને લોધે નવરા પડેના ભેંકાને સરસ કામ મળ્યું છે પોતાના મામતુ ઉત્પન્ન બહાર વેચવા જવાની લાચારી મટી છે અને બહારથી આવે ત્યારે જ કપડા પહેરી શકાય એ સ્થિતિનો અત્યારે છે

પણ આપરીશ સરકાર, જે પ્રજાસરકાર છે, તે આ વસ્તુ સમજે નથી, કારણ કે ગભ્ય ચનાવવાનો તેમને આ પ્રથમ પ્રસંગ મળે છે તેમના ખ્યાલો ઇંગ્લેન્ડના યત્રઉદ્યોગના જ છે ફોને તેઓ યત્રોના ખખડાને લક્ષ્યાટથી ગાજતો જોવાની આશા સેવે છે અને એટલે કે-મર્કેન્ટિલ એઈને આવેલા વિદ્વાનોએ કહ્યું કે, 'જે ખેડૂત પોતાના દૂધનું ઉત્પન્ન રાજને નહિ સોપે તેમણે આશ્વા જનુ પડશે, દેશ એમના વિના ચલાવી શકે'

ખરી વાત છે આજે લોખંડી ગણસો દેશમાં ઊભા થાય છે ત્યારે બિચારા ધરતીની માટીના પૂતળાઓ શા ખપના છે! એમના વિના દેશને આશુ જશે.

ખમર નથી પડતી, દેશની વ્યાખ્યા વિદ્વાન લોકો શી કરે છે! પણ એ વાત નહીં છે કે ખેડૂત નહિ હોય-શાંતિથી, અતરના ઉમંગથી, કુદ તરો સાથ મેળવતા અને પોતાના વહાલા પરથી પીક પર હાથ ફેરવતો હાથેથી ધાન્ય નિષ્પન્નવાનો નહિ હોય-ત્યાં સુધી જગત શાંતિ પામવાનું નથી ખેતીનું, ખેતીના ઉત્પાદનનું યત્રો-કૃષ્ણ કાવાના પ્રયાનોને આખરે શુદ્ધઉદ્યોગનું સ્વરૂપ એક કે બીજી રીતે લેતું જ પડે છે તે જર્મનીની ખેતીની સુધારણા બતાવે છે રશિયામાં હમણાં ક્યાક ક્યાક કાવામાં આવના ફરફારો એ બતાવે છે

આપલેન્ડમાં ખેતી આજે બે વિભાગમાં વહેવાઈ ગઈ છે, ઉત્પન્ન કરવું અને બનાવવું થઈ ઉત્પન્ન કરવા, આટો બનાવીને ઝુલો તૈયાર કરવી, દૂધ ઉત્પન્ન કરવું, માખણ બનાવીને રુબનાઓ બનાવવા ખેડૂતને બનાવટની કિંમત હાથ નાખવાની મનાઈ છે શક્ય હોય ત્યાં સુધી ખેડૂતને માખણ બનાવતો અટકાવાતો, શક્ય હોય ત્યાં સુધી ખેડૂતને ઇંડા સીવાવતો અટકાવાતો, શક્ય હોય ત્યાં સુધી એને અનાજનો લોહ બનાવતો અટકાવાતો આ બનાવટનું કામ કારખાનાં એએ કરવાનું છે આ એના જેવી વાત થઈ કે માતાએ બાળકો જાણે ગાખતા, જાણે જ રાખવા બાળકોને પ્રેમ કરવાનો એને હક્ક નહિ, બાળકોને ફળવણી આપવાનો એને હક્ક નહિ. એણે તો બાળક જાણીને ગાજતે સોપી દેતું, રાજ એનું ને કરે તે ખરું રાજ એને ચાહે તો ખેડૂત બનાવે, ચાહે તો સિપાહી બનાવી કાઈ જીમ દેશના ગરીબ માણસની પોતાના 'દેશ'ને ખાતર કતમ કરવા મોકલે દે

આપલેન્ડના શુદ્ધઉદ્યોગના પ્રકાર દિશાપત્રી અને તેની પ્રવર્ધનના માટે શ્રમ ઉગાવનાર શ્રી પિટર કોન્ડીએ એક અમલદારને આ ઊંધી રીત પાછળના કામગીરી સમજાવત વૂછી ત્યારે એ અમલદારે કહ્યું, "જર્મની ખેડૂતોની જ છે, બધા પશુ પશુ ખેડૂતોના જ છે ખેડૂતોની પામે થી નથી કે તેમણે પોતાનું ઉત્પન્ન શહેરો તરફ કારખાનાઓમાં ન મોકલવું કે જોઈ કારખાનાઓને ફેલવેને અને શહેરના બેમરોને કામ મળે?"

“પણ ગામડાંના લોકો પાસે પછો કામ નથી રહેતું તેનું શું?”

“તેઓ શહેરમાં આવે.”

ગામડાંમાંથી શહેરમાં આવનાર એ ‘તેઓ’ એ કાણ? ખેડૂતો કે કોઈ ખીન? આમ ખેતી-ખેતી નહિ, ખેડૂત આજે ઉવેખાઈ રહ્યો છે.

યુદ્ધ થાય છે. આસમાનમાંથી બોંબ-વર્ષા થાય છે. પહેલાં બોંબ ક્યાં પડે છે? ખેડૂતોની જમીન ઉપર. ખેડૂતને પહેલો મારો. ધરતી તો કુંવારી છે. એ કુંવારી ધરતીને ધણી થવાની ખાહેશ રાખનાર એ ખેડૂત પહેલો મરવો જોઈએ, એ જાણે આજના યુદ્ધનો ધોષ છે. ચીનમાં જાપાનીઓએ આ ધોષ બહુ મોટા ધરે ગજવ્યો છે ચીનના ખેડૂતોનો જાપાનીઓને હાથે આજે જે રીતે નાશ થઈ રહ્યો છે તે ચિત્ર જ શબ્દોમાં ઉતારવું મુશ્કેલ છે. જેમ રાજ-વશીમાં રાજના ખૂન સાથે રાજના એકેએક સંબંધીનો, ગર્ભમાં સૂતેલા બાળકનો પણ, નાશ કરવામાં આવતો તેમ ચીનમાં ખેડૂત-પુરુષોને જ નહિ, સ્ત્રીઓને, નાનાં બચ્ચાંઓને પણ કરપીણ રીતે મારી નાખવામાં આવે છે. દેશમાં ધાન્ય નિપજાવનાર કોઈને છવતો રહેવા ન દઈને દેશને મારવાના એ પ્રયત્નો છે.

જગતે ‘કેટલી ગતિ સાધી છે તંતુ’ આ દર્શાવે! એક જમાનો હતો. બાળરતો જમાનો. બાળરતો સિપાહીઓને હુકમ હતો કે ‘દેશમાં કે પરદેશમાં લડાઈમાં હોઈ એ ત્યારે એ ખાસ ખ્યાન રાખવું કે ખેડૂતને અને તેના પરુને હેરાન કરવાં નહિ, એમના પાકને નુકસાન કરવું નહિ.’ ભીરોની લડાઈમાં એક અમલદારે ખેરવા બની લશ્કરના ધોડાને ઊભા ખેતરોમાં છુટા મૂકી દીધા. એ વાત જાણી બાળરતો ગુરસાનો પાર ન રહ્યો. એણે એ અમલદારને મોતની સજા ફરમાવી. હિંદમાં તો હમેશાં ખેડૂતની અદબી પૂરેપૂરી જળવાઈ છે. ઔરંગઝેબ જેવા જુદમગાર પાદશાહે પણ ખેડૂતને તો સાચવ્યો જ હતો. હિંદમાં પરદેશીઓનાં આક્રમણોની અસર ગામડાંના ખેડૂત પર નહિવત જ થતી કારણ કે ખેડૂતને હેરાન કરવા કોઈ ચાહતું નહિ. જેવું હિંદમાં હતું તેવું જ દુનિયાના બીજા

દેશોમાં હતું. અને એટલે જ આજના કરતાં સુખ, સમૃદ્ધિ, શાંતિ અને વ્યવસ્થા તે કાળમાં વિશેષ હતાં, એ ભોગવવામાંથી બાકાત રહેનારાનું પ્રમાણ આજ કરતાં ઘણું-ઘણું ઓછું હતું.

પણ આપલેન્ડની પ્રમુખ સરકાર તો પોતાના ખેડૂતોને આપલેન્ડને ઇંગ્લેન્ડ જેવો ‘ઉદ્યોગ પ્રધાન’ દેશ બનાવવાની યેલજામાં મૂંગળાવે છે. પણ આમ બનવું મુશ્કેલ છે, કારણ કે ઇંગ્લેન્ડ અને આપલેન્ડની સ્થિતિ એક નથી પ્રકૃતિ નામના એક જ કતીએ રચેલ એ બે જુદાં જુદાં પુરતો છે. આપલેન્ડમાં મુખ્ય પાત્ર ‘શાકભાજી’ છે, ઇંગ્લેન્ડનું મુખ્ય પાત્ર ‘ખનિજ’ છે. આ ભિન્ન પ્રકારનાં બે પાત્રોની એક જ ક્રિયા ન હોઈ શકે. બંને દેશની પ્રજાઓનાં માનસ જુદાં જુદાં જ હોય.

ઉદ્યોગ બે જાતનાં-કારખાનાંનો ઉદ્યોગ અને શૂદ્ધઉદ્યોગ; બંને સ્વતંત્ર એકબીજા જેવા છે. બંને એકબીજા સાથે ભિન્ન છે. સરકાર કારખાનાંના ઉદ્યોગનો ખ્યાલ છોડી દઈને શૂદ્ધઉદ્યોગોથી દેશનું ધન વધારવાની યોજના વિચારે તો ખેડૂત પોતાની નબળી સ્થિતિને એકધો વધુ જાતનાં કારખાનાં કંઈકે યોજના ચોળને સમધારણ કરી લઈ શકે. શૂદ્ધઉદ્યોગના બીજા કાષ્ઠાઓ વિચારવા છોડી દઈએ તોપણ એનાથી જે આર્થિક સુધરનાનું મંડાણ કરી શકાય છે તે ખરેખર દેશને બહુ લાભ કરે છે. ઉત્પન્નનું અને કામનું અને વિશેષતઃ નફાની વહેંચણીનું યોગ્ય રીતે વિભાજન થઈ શકે છે, એમાં માલેકી-હક્કનો પ્રશ્ન કરવાપણું નથી રહેતું, એમાં કોઈ ઉપર પરાણે કાષ્ઠા લાદવાપણું નથી રહેતું. ચિત્ર દર્શાવે જે કામ કરશે તે ખાસી એ વ્યવસ્થા આપમેળે આવી જશે. ખેતી ઉપરનાં નાનાં કેન્દ્રોમાં વસવાટી સૌને આરોગ્યપ્રદ રીતે રહેવાની સગવડ મળશે, મોજશીખો એની મેળે મર્યાદિત બની જશે, વધુ મેળવવાની લાલચ નહિ રહે અને ઝંઘડાઓનો પારો નીચો રહેશે. જો આ રીતે શૂદ્ધઉદ્યોગમાં યંત્ર આવતું હોય તો તે આવવા દેવા સામે વાધો ન હોઈ શકે. પણ યંત્રે શૂદ્ધઉદ્યોગને અનુરૂપ રહેવું જોઈશે. શૂદ્ધ-

ઉલોમને એ ગળી જવાનો પ્રયત્ન કરતું લાગે તો તત્કાલ એને ઉખેડી નાખવું જોઈએ

એટલે, ખેડૂતની આજે જે ઉપેક્ષા થઈ રહી છે તે ઉપેક્ષાનો અત આવેલા જોઈએ ખેતીમાં સુવ્યવસ્થા આણના માટે 'ખેતી-વિશાદો'ની જરૂર નથી પણ લશ્ચરો ખેડૂતોની જરૂર છે ખેડૂતની જોડાજોડ ખેતી ઉપર રહીને એને કામની સમજ પાડવી જોઈએ, સમયને ગોઠવતા શીખવવું જોઈએ અને જુદી જુદી રીતો અને અપ્તરાશો સુકાડવા જોઈએ. આ બધું શિખાડવા માટે પણ 'વિશાદો'ની જરૂર નથી ખેડૂત લખતા વાચતા જાણશે અને કંઈક વિચાર કરતો થશે એટલે પોતાની મેળે એ બધું સમજશે, અને એવા થોડા જાણકાર ખેડૂતો ધણા સારા ખેડૂતોને ઊભા કરશે ખેડૂતોને માટેની નિશાળો શહેરોમાં હોય છે એવી હશે તો બહુ કામની નહિ નીવડે એમની નિશાળ ખેતી ઉપર જ હશે ખેતી ઉપરની નિશાળ ચલાવતા જાણનાર શિક્ષકો તૈયાર થવા જોઈએ એ શિક્ષકો ખેડૂતના બાળકોને દુનિયાનું અને ખેતીનું સામાન્ય જ્ઞાન આપે, લેખન-

વાચન શીખવે અને દેશની પગિરથિતિ સમજવી દે તો તેમણે એ બાળકો માટે પૂરતું કર્યું કહેવાય.

ધરતીનો ધણી જે કહેવાય છે તે ખરી રીતે તો ધરતીનું બચ્ચુ છે એને ધરતી પાસેથી ખૂચવી લેવાનો જરૂર નથી આજે મોટા શહેરોની બાહુના ગામડાઓની સડક ઉપર ઠાકા રહીએ તો વહેવી સવારે આપણને જીવાન સ્ત્રી પુરુષોના ટોળા ગામડાં આમાથી શહેરમાં આવતા રાજ દેખાશે મે એવા ટોળામાથી કોઈ કોઈની જોડે વાતો કરી છે એ લોકો ખેતી મૂકીને મિનમા જતા હોય છે ને કે આથી મિતવાળાઓ તો ખૂબો મારતા જ હોય છે કે આપણા દેશમાં મિતમજૂર એ સપૂર્ણ રીતે મિનમજૂર નથી એ ખેતી ઉપરથી આવતો હોય છે એટલે મિતમા કાયમ ટકતો નથી પણ મિતવાળા કરતા તો વધુ ખૂબ ખેડૂતે મારવાની છે કે મિતોએ એના ચિત્તને ખેતી ઉપરથી દૂકાવી લીધું છે અને ખેતી સાવકી બની જતા સુકાલ થઈ ગઈ છે

યત્રોના દિમાયતીઓએ આ વાત વિચારવા જેવી છે

શાંતિવાદનું જાહેરનામું

વિલિયમ લોટક ઝેરિસન

[અમેરિકામાં યુદ્ધાચી-પ્રથા વિરૂદ્ધ નબળા ચળવળ કરનાર વિલિયમ લોટક ઝેરિસનનું નામ જાણીતું છે. આજથી એક સો વર્ષ પહેલાં, એટલે કે ૧૮૩૮માં એમણે ‘અપ્રતિકાર—Non-resistance’ નામનું એક પુસ્તક લખ્યું. એ પુસ્તક લખવા પાછળ હદેશ રહ્યો હતો એક ‘શાંતિવાદના જાહેરનામા’ની જાહેરાત અને સમજાવટનો.

અમેરિકામાં ખ્રિસ્તીઓનો ક્વેકર નામે એક પંથ છે. ઇશ્વરથી જે મૂળે તે ક્વેકર-ધર્મનાર. આ પંથના અનુયાયીઓ જગતના પ્રેમ અને શાંતિના ફેલાવા માટે જાહેર આતુર હોય છે. શાંતિનો કેમ વધુ પ્રચાર થાય, લડાઈઓ કેમ ઓછી થાય તે બંધ પડે તેનો વિચાર કરવા કેટલાક ક્વેકરોની સભા મળી હતી. આ સભામાં નિર્ણય થયો કે શાંતિવાદની પ્રતિજ્ઞાનું એક જાહેરનામું તૈયાર કરવું અને એ જાહેરનામા હપ્ત શાંતિવાદીઓની સહીઓ લેવી. એ નિર્ણય પરથી ઝેરિસને એ જાહેરનામું લખ્યું અને તેની હપ્ત ધણા ધર્મપ્રેમીઓએ સહી કરી.

આખું જાહેરનામું આજની પહે વાંચવા જેવું છે]

“ ઝેરિસન શહેરમાં સન ૧૮૩૮ ના સપ્ટેમ્બરની તારીખ ૧૮, ૧૯ અને ૨૦ ના રોજ મળેલી ‘શાંતિ-સભા’એ જાહેર કરેલું ‘જાહેરનામું’ વડે,

“ જગતમાં શાંતિ અને માનવ-માનવ વચ્ચે પ્રેમની લાગણીના વિકાસ અર્થે સંસ્કૃત અમેરિકાના જુદા જુદા જાગોમાંથી આવેલી સભામાં મળેલા અમે, નીચે સહી કરનારાઓ, અમારી પોતાની ખાતર, અમારા પ્રિય સિદ્ધાંતને ખાતર, ત્યાં અમે વસીએ છીએ તે અમારા દેશને ખાતર અને જગતને ખાતર અમે એક જાહેરનામું પ્રગટ કરીએ છીએ કે જે અમારા આનંદધામ સિદ્ધાંતને અને જેની પ્રાપ્તિ માટે અમારે છીએ તે અમારા ધ્યેયને અને શાંતિની વિશ્વવ્યાપી પુનઃસ્થાપનાના અમારા કામને અમે કેવી રીતે આગળ ધપાવ્યું તે બંધ કરે છે.

“ મનુષ્યની સત્તાની કોઈ સરકારની સાથે અમે મિત્રતા કબૂલતા નથી, તેમ જોવી કોઈ સરકારનો શારીરિક બળથી અમે વિરોધ કરીએ છીએ. અમે માત્ર એક જ સત્તાને, એક જ ન્યાયાધીશને, એક જ શાસકને અને એક જ નિયામકને ઓળખીએ છીએ. અમે તે એક જ સમ્રાટનો કુક્ષ મહાન્મ રાખીએ છીએ કે જે આ દુનિયાનો નથી અને જેની પ્રજાને અંદરોઅંદર લડી મરવાતો નિષેધ છે, જેના રાજ્યમાં પ્રેમ (Mercy) અને સત્યનો વાસ છે અને ન્યાય અને શાંતિ એકબેકને આલિંગે છે. એના રાજ્યને કોઈ સીમા-દોરી નથી, કોઈ પ્રજાનેદ નથી, કોઈ ભૌગોલિક અટકાયતો નથી. ત્યાં કદાબેદ નથી, જાતિભેદ નથી, જાતીયતાની અસમાનતા નથી. ત્યાં અધિકાર ચાલે છે શાંતિનો, ત્યાં નિષ્ઠા છે પ્રમાણિકતાનું, તેની સીમાઓ છે મુક્તિની, તેનાં પ્રવેશદારો છે પ્રાર્થનાનાં. એનો હેતુ છે બધી સીમાઓને તોડી પોતાની સાથે એક કરી દેવાનો. અમારો દેશ છે સમગ્ર જગત, અમારા દેશબાંધેલો છે માનવીમાત્ર. અમે અમારી ભૂમિને એટલી જ ચાહીએ છીએ જેટલી અમે તમામ ભૂમિને ચાહીએ છીએ. અમેરિકાની પ્રજાનાં હિત, અધિકારો અને સ્વતંત્રતા અમને જેટલાં વહાલાં છે તેથી ઓછાં અમને બીજા પ્રજાઓનાં વહાલાં નથી. એટલે અમેરિકા દેશપ્રેમના નદામાં બીજા કોઈ પણ પ્રજાનું અહિત કે અપમાન કરવા

મળ્ય તે અમને મળૂ નથી શાંતિનો સિદ્ધાંત કે જેના નિર્માણ પૂર્વ નીચે અમે એકલા મળ્યા છીએ તે જગતના વિનાશને અર્થે નહિ પણ કદામા કદા શત્રુના ચે તારણને અર્થે છે તેણે (કાર્પેટ) પોતાના આચરણથી અમને શીખવ્યું કે અમારે એને પગલે ચાલવું અમે પાપી હતા છતાં એણે અમને પ્રેમ કર્યો, અમારે ખાતર એણે પોતાના પ્રાણ આપ્યા

“અમે માનીએ છીએ કે કોઈ પ્રજાને પોતાના શત્રુ સામે શારીરિક બળથી પ્રતિકાર કરવાનો હક્ક નથી તે જ નિયમ વ્યક્તિને પણ લાગુ પડે છે એકમ એ સમાજ કરતા મોટો નથી જો એક વ્યક્તિ કોઈનો જીવ લઈ શકે, પોતાના હક્કને માટે ગમે તે કરી શકે તો એ જ પરવાનો સમાજ, રાજ્ય કે પ્રજાને પણ મળવો જોઈએ જો ‘તે’ જો કે બે દુક વાપરી શકે તો ‘તેઓ’ તોપણ, બોમ્બો અને યુરકી અને દરિયાઈ લશ્કર કેમ ન વાપરી શકે ? જેટલા ઊંચા પ્રમાણમાં હિંસા જોખમમાં હોય અને જેટલા જીવોના નાશની શક્યતા હોય તેટલા પ્રમાણમાં આત્મચરણના સાધનોનો સામનો થવાનો જો લોહીનગરમાં અને પ્રાણહારી સિપાહીઓના ધસારાનો પ્રજા કે રાજ્ય પ્રતિકાર ન કરવું હોય તો એક સમાજમાં અને એક આત્મચરણમાં પણ અશાંતિને સમયે એ નિયમ ચાલવો જોઈએ અમેગિને જો પરદેશીઓને પોતાના કરતા વિશેષ સત્ ન માની લે કે એમને અનાચાર અને અસત્યાચરણનો ધ્વજોડો ન આપી દે તો તેમણે ઘણું ઉપગ્રહ કર્યું કહેવાય

“જગતની બધી સરકારો ઈશ્વરનિયુક્ત છે અને અમેરિકા, રશિયા, તુર્કી એ બધી સરકારો ઈશ્વરની હુકમનુસાર જ ચાલે છે એ જામ જોડો હાસ્તારપદ નથી માનવીની મુક્તિ અને સમાનતાના નિષ્પક્ષપાતી કર્તાને તે પક્ષપાતી અને જુદાની ઠરાવે છે દુનિયાની એક પણ માનવી સત્તા શત્રુ સાથેના વર્તનમાં ઈશ્વરી પ્રેરણાનુસાર કે ખ્રિસ્તના આદેશાનુસાર ચાલે છે એમ નહિ કહી શકાય એટલે એ સત્તાઓ ઈશ્વરની હુકમને અનુકૂળ નથી અને એટલે જ એમની પ્રજાના આધ્યાત્મિક જીવે એ ક્યારેક પડશે એ નક્કી

‘અમે અમારો વિરોધ માત્ર લડાઈ-આક્રમણ કે પ્રતિકારક-સામે જ નથી નોંધાવતા, પરંતુ અમારો વિરોધ છે યુદ્ધની દરેક તૈયારી સામે-નૌકાસૈન્ય સામે, હથિપારખાના સામે, દિલ્લે-મદો સામે, લશ્કરતંત્ર અને કાયમી લશ્કર સામે, દુશ્મન પર મેળવેના વિજ્યવાદ સ્મારકો કે યુદ્ધમાં બહાદુરી માટે અપાતા ચદ્રકો સામે દરિયાઈ કે જમીન પર મેળવેલી લૂટો પછી ચતા આનંદ-ઉત્સવ સામે, કાયદાના રક્ષણાર્થે રાખવામાં આવતી બારીક તોફાની સામે, સરકાર તરફથી પ્રજાને માથે લાદવામાં આવતી ફરજિયાત લશ્કરી સેવા સામે એટલે શરૂ સજ્જા કે લશ્કરમાં નોકરી કરવી એને અમે ગેરકાયદેસર માનીએ છીએ

“દરેક સરકાર શસ્ત્રમળથી જ ઊભી મચે ન હોવાથી, અને તેના કાયદાઓ બહુની નાજ દેખાડીને જ પજાવવામાં આવતા હોવાથી અમે એના ખાનાઓમાં નોકરી ન કરી શકીએ કે જો સહાયરણ પણ જોઈ અને ફામીના ત્રાસે જ આચરાવે છે એટલે અમે સ્વેચ્છાએ જ એના ધારાસભા કે ન્યાયસભાના તત્ત્વથી અમને દૂર રાખીએ છીએ, અને કુ-નયી માન અને સત્તાના રચાનો અને રાજકારણનો ભાગ કરીએ છીએ જેમ અમે પોતે આ રથ નો લેવા નથી ઇચ્છતા તે જ રીતે એ રચાન લેવા ખીખને અમાગે અનેજીમાં ચૂરી પણ ન શકીએ

“અમે કોઈને ન્યાયકચેરીમાં પણ બસડી ન શકીએ અને એણે અમારી કે બીજાની પાસેથી ખોટી રીતે જે મેળવ્યું હતું તે પાછું અપાવવાની ફરજ પાડી ન શકીએ. પણ અમે તો જે એણે અમારા કોટ લઈ લીધો હશે તો અમે એને અમારો ગમે આપવા બંધનું પણ એને સમ નહિ કરાવીએ.

“અમે માનીએ છીએ કે ‘આખ સારે આખ અને દાંત સારે દાંત’ની જૂના કરારની ઉકિતને ધિરતે દર રાખી છે અને દરકોઈ સંજોગમાં શનુને શિક્ષા આપવાને બદલે ક્ષમા આપવાનું પોતાના શિષ્યોને પ્રયોધ્યું છે. શનુ પાસેથી દંડ લેવો, એને બેઆપક કરવો, જેલમાં નખાવવો કે ફાંસી અપાવવી-એ ક્ષમા નથી પણ બદલો છે એ સ્પષ્ટ છે : “પ્રભુએ કહ્યું છે કે વેર માતું છે. એની ભરપાઈ હું કરીશ.”

“માનવગતનો ઇતિહાસ એવી ઘટનાઓથી ભરપૂર છે કે જે બતાવે છે કે નૈતિક અસરનું સ્થાન શારીરિક જુદમ નહિ લઈ શકે, માણસની પાપવૃત્તિને પ્રેમથી જ ઓગાળી શકાશે, જગતમાંથી ખૂરાઈનો નાશ બલાઈની સ્થાપનાથી જ થઈ શકશે, લયમુક્ત થવા માટે હાડવર્મની જુગ કે ફેરમાં વહેતા શ્વાસનો આધાર માણસને ખોટો છે, નમ્રતા, નિરુપદ્રવિતા, સહિષ્ણુતા અને ક્ષમાના હોળનો જ આધાર ખોટો છે. જે નમ્ર હશે તેના જ હાથમાં જગત રહેવાનું છે, કારણ કે હિંસકો તો પોતાની જ તક્ષવાર પોતાનાં જ ગળાં ઉપર ફેરવનાર છે, એટલે, મજબૂત સાધન લેખે ધન, બિંદગી અને સ્વતંત્રતાની સલામતી માટે, જાહેર પ્રત્યક્ષ શાંતિ માટે અને અંગત આનંદને માટે, અને એ જ રીતે એ રાજના રાજ પ્રત્યે વિશ્વાસ જાહેર કરવા માટે અમે હૃદયપૂર્વક અપ્રતિકારનો સિદ્ધાંત સ્વીકારીએ છીએ.

“અમે અરાજકતાવાદીના મતને મળતા નથી. કારણ કે તેમાં ઉરકેરણી, હિંસા અને ખૂનનો બોધ છે. એ ધિરરતે માનતો નથી અને મનુષ્યને કંઈ ગણતો નથી. અમે તો ખ્રિસ્તના મર્મને જીવનમાં ઉતારવા માગીએ છીએ. જે અમે અમારા સિદ્ધાંતથી બધાતા હોઈએ તો અમારી ચોજનામાં અનવસ્થા, છૂપાં કાવતરાં કે કરપીણ કામો ન હોઈ શકે. મનુષ્યના દરેક હુકમને અમે તાબે થઈશું, પણ કેવળ ધિરરતે અર્થે. સરકારની બધી જરૂરિયાતો પૂરી પાડ્યું, જે તે અમને ધિરરતા હુકમથી વિરુદ્ધ નહિ લાગે તો. કાપદાના અનાદરની સમ્મતો નમ્રતાપૂર્વક સ્વીકાર નહિ કરી શકીએ તો અમે કોઈ પણ કાયદાનો વિરોધ નહિ કરીએ.

“અપ્રતિકાર અને ક્રિયાત્મક સ્વીકારના અમારા સિદ્ધાંતથી નૈતિક અને આધ્યાત્મિક અર્થમાં અમે કહેવા માગીએ છીએ કે ધિરરતે ખાતર બોલવું અને આચરણ કરવું, ઉચ્ચ અને નીચ બધાં સ્થાનોને સમાન સમજવાં, સામાજિક, રાજકીય, સરકારી કે ધાર્મિક સંસ્થાઓમાં આ સિદ્ધાંતનો પ્રચાર કરવો અને પ્રભુના રાજની ધુનરચાપનાના સમયને નજીક આણવો.

“એ સ્વયંસિદ્ધ કથન લાગે છે કે જગતના કોઈ પણ કાળે જેનો નાશ છે તેનો આજે જ ત્યાગ થવો જોઈએ. જે એક કાળે તલવારો ગળાઈને તેનાં હળ બનવાનાં છે, જે ભાલાં ગળાઈને દાતરડાં બનવાનાં છે અને માણસને મુઠકળા જેવું કંઈ હસ્તગત કરવાનું નહિ રહે તો શસ્ત્રોના ધર્મશાસ્ત્રો વિદ્યેતાઓ અને વાપરનારાઓ આજે જ પ્રભુના એવા રાજ્યના સેવકો બની જાય.

“ અમાગ સિદ્ધાંતો અને હેતુઓ કહ્યા પછી અને એ હેતુઓને અસરકારક બનાવવા શુ કરશુ તે કહીએ

“ અમે ઉપદેશના પાગનપણાનો આશરો લેશુ-દરેકના હૈયામા અમારી વાત ઠંસાવવા પ્રયત્ન કરશુ, છાપખાનાની મદદથી શક્ય તેટલા વિસ્તારમા અમારી લાવનાઓને પ્રસારશુ, દરેક જાતિ અને નામધારીનો સહકાર મેળવવા પ્રયત્ન કરશુ અને સભાઓ ગોઠવશુ સસ્થાઓ રચાવશુ, રાજ્યને અને પ્રજાસરચાઓને વિનંતિઓ કરશુ કે તેઓ વિશ્વશાંતિને પહેલી વિચારે શત્રુ પ્રત્યેના વર્તાવ અને અનિષ્ટના નાશના માર્ગ યુદ્ધના અનિષ્ટને નેરરોરથી પ્રકાશમા લાવશુ

‘ અમારા ધ્યાન બહાર એ નથી કે અમારા આ મહાન કાર્ય માટે અમારી શક્તિની ચકાસણી ભરકર યાતનાઓથી થયે એને ખાતર અમારે અપમાન, ઊરફરણી, માર અને મૃત્યુને સહકાંવાને માટે પણ તૈયાર ગ્રહેવુ પડશે અમારા વિરુદ્ધ ખોટા પ્રચારની અને અમને બદમાસો ગણાવવાની પેરવીઓની પણ અમે ગણતરી રાખી છે અમારી વિરુદ્ધ આદિલનો શાપ, અસિદ્ધ અને મારાત્મક રીતે જનસમૂહ, સરકાર, કહેવાતી ધર્મસરચા-એ બધાં અમને કચડવા આવશે નિસ્સસને કે જેના પગને અમે જવા નીકળ્યા હીએ તેને, પણ એમણે એ જ અનુભવ આપ્યો હતો અમને પણ એના જેવી યાતનાઓ મળશે તો જોડે ભાગ રહેવા મળવાનો અમને આનંદ થશે અમને શાસ કે દુ ખને! સ્વય નથી. અમને સર્વશક્તિમાન પ્રભુમા વિશ્વાસ છે, માનવીમા નહિ. માનવીનું રક્ષણ અમારી પાસેથી મૂટવાઈ જશે પણ ધર્મિરતા રક્ષણથી અમને કાણુ દૂર કરનાર છે જે બચાનક કસોટી અમારે માથે આવશે તે કોઈ વિચિત્ર બની રહ્યાનો ભાવ અમને નહિ આપે, પણ એ આનંદ આપશે કે અમે ખ્રિસ્તની યાતનાઓમા ભાગ લઈએ હીએ એટલે અમે શુભકાંઈ માટે ધર્મિર તરફ અભિમુખ થઈએ હીએ એને માટે જે પોતાના ધર-ગાર, સ્ત્રી-પુત્ર-પરિવાર, બાઈએન અને માતપિતા, જગજગીન અને દુન્યવી સુખોનો ત્યાગ કરે છે તેને બદલામા એ વરતુઓ હજારગણી મળશે અને શાશ્વત જીવન એ ચાલશે

“ આ જાહેરનામામા જે કહેવ છે તેને માટે ગમે તેટલા બપકર દુ ખોનો સામનો કરવાનો આવે છતા આખરે એનો વિજય થવાનો છે એવી દૃઢ શ્રદ્ધા છે અમારી માન્યતાની નમ્ર ખાતરી અર્થે માનવજાતની વિચારશુદ્ધિ અને વિવેકશુદ્ધિને જગાડવા અમારે માથે જે સ મટો આવે તેને સહજ ગણી લેવા અને ધર્મગની જ સત્તા અને શક્તિને નમતાથી અને મૌન ધરીને સ્વીકારવાનો નિર્ણય દાખવવા આ નીચે અમે અમારી સહીઓ મોકીએ હીએ ”

ક્રાન્તિ

મૂળ લેખક : શ્રી જૈને દ્રુમમાર ————— અનુવાદક : શ્રી ઈશ્વરલાલ દવે

ક્રાન્તિ શબ્દ મનોગમ છે પણ એ મનોગમતા શી વસ્તુ છે ? સુવર્ણમૃગ પણ મનોગમ હતો અને એની પાછળ પડવાથી ગમની મુગતિ ન થઈ ક્રાન્તિની પાછળ દોડવામા એવી જ દુર્ગતિ તો ક્યાંક ન થાય ?

પણ ગમ ગમ થઈને ય માયામૃગની પાછળ દોડ્યા વિના ન રહી શક્યા તો ક્રાન્તિની પાછળ પડ્યા વિના આપણે કેમ ગદી ચડીએ ?

કદાચ એ હિન્દ હોય, એ માયાવી ગમે તેટલું હોય તોપણ આ નવા યુગમા જન્મેના અને ક્રાન્તિથી જન્મેના એવા આપણે સુઝીએ એ અશક્ય છે

પણ ગમની વાત આપણે રામ ઉપર છોડીએ આપણી વાત આપણે ગમ ઉપર ન છોડી દેવી જોઈએ આમા ગમથી આગળ વધી જવાનો સવાલ જ નથી, પણ કોણ જાણે કદાચ રામે આ ભૂલ એટલા માટે તો નહિ કરી હોય કે એની પાછળ આવનારા આપણે એમાંથી કાઢી શીખીને એવી જૂન કરવા માંથી બચી જઈએ.

એથી જ હોય તે ક્રાન્તિને અપનાવતા પહેલા એ શું છે એ સમજી લેવાની ધૃષ્ટતા તો આપણે જરૂર કરી રાખીએ, અને જો આ હીક હોય તો હું કહેવા માગુ છું કે એ શબ્દનો ધ્વનિ મને હીક નથી લાગતો.

મારે જાણવું જોઈએ કે 'ક્રાન્તિ' શબ્દ આ યુગની ભાષાને મહુ જ પ્રિય છે એ ચનાણી સિદ્ધો છે દરેક જગ્યાએ 'ધ્રુન્ધ્યામ ઝિંદગાદ'નો જનચોષ તમાગ કાને અથડાશે જ તોપણ ખોડું નહિ કહેતા સાચું કહું તો એ શબ્દ અદરથી મને નમાનો લાગ્યો છે થોડા પાણીમા દૂક મારવાથી જેમ પરપોટો ઘર્ષે છે થોડા પાણીમા દૂક મારવાથી જેમ પરપોટો ઘર્ષે છે તેવી જ રીતે આવેશના વેગથી ભગવાની

અદર એવા શબ્દો મનો ગમ છે આવેશ છે ત્યા સુધી તો એ શબ્દ પણ ગર્વથી રોડ મારતો ઊભો હોય છે પણ આવેશ એ કાઈ સક પ નથી કે હમેશા અચ્ચતિત ગહે એથી આવેશ ગયો કે તુગત એ શબ્દ દરમાઈને નિષ્પ્રાણ થવાનો, અને પછી ખમર પડે છે કે એતુ રૂપ તો માયાવી જ હતું, એથી અધિક એમા કશું નહોતું મને લાગે છે કે જે 'ક્રાન્તિ' કરવા માગે છે તેને એઓ પોતે જ શું કરવા માગે છે એનો સાચો ખ્યાન નથી હોતો એ પોતે પોતાની વાતનો જ મર્મ સમજતો નથી એટલે એ 'ક્રાન્તિ'ની વાત કરી કરે છે

અને કદાચ કાઈ જગ્યાએ આવું ન પણ હોય. ધારો કે ક્રાન્તિવાદી પોતે શું કરી રહ્યો છે તેનો ખ્યાલ રાખતો હોય તોપણ કહેવું પડશે કે એ આદમી મતનની પથ છે અને તકસાધુ પણ છે

ક્રાન્તિવાદીની આકાશઓ ને હવાઈ ન હોય અને પોતે સ્વપ્નવેનો આદર્શવાદી ન હોય તો 'ક્રાન્તિ' શબ્દની ઓથે એ પોતાની કાઈ મહત્વાકાંક્ષાને પોતી રહ્યો છે આમ થયું એટલે તો એ સ્વપ્નદર્શી ક્રાન્તિકારી કરતા પણ ખેદ દર્શો

પણ આનોચના જવા ઈર્ષ મુખ્ય સવાલ ઉપર આવીએ પ્રશ્ન એ છે કે 'ક્રાન્તિ' શું છે ? શું એ ઘર્ષ શકે છે ? અને જ્યારે એ સફળ રીતે પાગ પડે છે ત્યારે શું થાય છે ? શું કાઈ એવો સમય આવશે, જ્યારે ક્રાન્તિની આવશ્યકતા જ ન રહી હોય ? અને જો હમેશા જ એની આવશ્યકતા ઊભી જ ગહે અથવા મ્યારે ય પણ એ પૂરી રીતે સફળ ન થઈ શકે તો શું એને 'ક્રાન્તિ'નું નામ આપવું યોગ્ય ગણાય ? શું 'ક્રાન્તિ' શબ્દ આટલી ગભીર વર્થાત્તાનો જાર ઝીની રાખે ?

ક્રાન્તિ શું ?

એવું પરિવર્તન જોના કાર્ય-કારણ-ભાવ આપણી મન-બુદ્ધિમાં પૂરી રીતે ન સમાય અને જે એ કારણે જ મર્યાદાતીત અને આકસ્મિક લાગે છે એને માન પરિવર્તનની સરખા આપીને જ આપણને સતોષ નથી થતો. કાર્થ એવો એક શબ્દ હોવો જોઈએ કે જે આવી ઘટનાઓ પ્રત્યેના આપણા વિરમય અને ભયને પૂરેપૂરો વ્યક્ત કરી શકે 'ક્રાન્તિ' એવો એક શબ્દ છે વિપ્લવ, વિપ્લવ, ઇન્કિલાબ, જાયાપાયાલ વગેરે પણ એવા શબ્દો છે.

પણ ત્યાં કારણ છે ત્યાં કાર્ય હોય જ છે અકારણ કાર્થ હોઈ શકતું નથી એ વાત સાચી કે એ કારણ આપણે જોઈ શકતા નથી.

કાગ્યુની દૃષ્ટિથી જોઈએ તો દેખાશે કે કાર્થ કાર્ય આકસ્મિક નથી હોતું ત્યારે નથી વિરમવની આવશ્યકતા કે નથી ભયની પછી વિનાશ અશક્ય છે જાયાપાયાલ પણ અશક્ય છે બધું જાણે કમર અને છે કાળના અનવચ્છિન્ન પ્રવાહમાં બધું ઘટનારૂપે પરાવાયેયુ હોય છે ભૂતકાળમાંથી વર્તમાન થયો અને વર્તમાનમાંથી ભવિષ્ય થયો વચ્ચે ક્યાંય વૃદ્ધ નથી અથવા જેમાં તોડફોડનો ભાવ સમાઈ શકે એવો અવકાશ પણ ક્યાંય નથી પણ પળ, મિનિટમાં મિનિટ અને યુગમાં યુગ બરાબર જોડાયેલા છે વચ્ચે ક્યાંય તરાડ નથી, ત્યાં તોડ ફાડ સમાઈ શકે જે નષ્ટ થતું દેખાય છે તે વાસ્તવમાં નષ્ટ થઈને કાર્થ બીજાનું સર્જન કરી રહ્યું હોય છે ખરી રીતે તો પોતે જ નવજનનના અચ્છો પહેરતું હોય છે તૃણાતુ તૃણાપણુ તો દૃષ્ટિએને કારણે જ દેખાય છે ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી જોઈએ અને સકુચિત દૃષ્ટિના બધવમાંથી છૂટીએ તો જોને 'ક્રાન્તિ'નું નામ આપી શકીએ એવી વસ્તુ પણ ઇતિહાસના પ્રવાહમાં અસંભવ બની જાય છે કાગળી કડી ક્યાંય કદી વૃત્તી ન હોય અને એની એક એક કડી અનૂદ્ધ ભાવથી કાર્ય કારણ સાથે જોડાયેલી હોય તો વચ્ચે 'ક્રાન્તિ'ને માટે અવકાશ ક્યાં રહ્યો ?

શું ક્રાન્તિ હિતવત્ થઈ શકે છે અને શું ક્રાન્તિ કરવી જ જોઈએ ? થોડી વારને માટે માની લઈએ કે ક્રાન્તિ હિતવત્ થઈ શકે છે જરૂરોત્તર મૂલ્ય એવું પનદાર્થ જાય છે કે વાત જ ન પૂઝે સમસ્ત દૃષ્ટિ જ બવદાર્થ જાય છે અને પહેલાના ધોગણો બધા નકામા થઈ જાય છે ધણુબુદ્ધ બધું બદલાર્થ ગયેલું દેખાય છે એ વખતે આપણે આપણા મનને મનાવીએ છીએ કે ક્રાન્તિ થઈ ગઈ હશે માની લઈએ કે ક્રાન્તિ થઈ ગઈ આખરે આપણી દૃષ્ટિ તો એકાગ્રી છે, એટલે એવો દાવા તો નહિ કરી શકીએ કે આપણે ગંધી ઘટનાઓના મૂળ કારણને પકડી જ શકીશું અને ત્યારે આપણે કારણને પૂરી રીતે જાણી નહિ શકીએ ત્યારે હાથાર બનીને માનવું પાડશે કે હા, આ તો 'ક્રાન્તિ' થઈ ગઈ.

બૂકેપ થાય છે ત્યારે ત્યાં મગન હતું ત્યાં ખડેર થઈ જાય છે અને ફૂવાની જગ્યાએ રેતીનો દમથી બની જાય છે નદી ત્યાં હતી ત્યાં મુકી ધરતી થઈ ગઈ, અને રણની જગ્યાએ પાણીની રેવમહેલ થઈ ગઈ જાણે કાર્થ સંજિની સાથે ભયંકર રમત રમ્યુ આ બધું જોઈને આપણે કદીએ છીએ કે આ તો વિધાતાનો કાપ થયો આખોની સામે ચતા આ અર્થહીન પરિવર્તનમાં કાર્થ સંગતિ આપણને દેખાતો નથી એથી મન પણ આ માટે ચૂપચાપ આશ્વાસન નથી લઈ શકતું પ્રકૃતિની શ્વસરીલા જ આપણને એમાં પ્રતિભાસિત થયેલી દેખાય છે.

આપણને પૂરો હક્ક છે કે ધરતીક પને આપણે પ્રકૃતિની તરફથી ચતારી ક્રાન્તિ કડીએ આપણો એ હક્ક કાર્થ હીનથી નથી લઈ શકતું પણ જો વૈજ્ઞાનિક શોધના પ્રશ્ન આવે વાસ્તવિકતાને જ જો સમજવાનો અને જાણવાનો આશ્રય રાખવામાં આવે તો ત્યાં કૃપા કરીને 'ક્રાન્તિ' ને દૂર જ રાખવી જોઈએ આ શબ્દ ક્રાનોમિન છે, બુદ્ધિની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો આ શબ્દ બહુ જ અપષ્ટ છે હૃદયની દૃષ્ટિ જ એનો અર્થ ઉઠેલી શકે છે પણ વિજ્ઞાનના

પ્રદેશમાં આ શબ્દ બિચારો કરી મદદ નથી કરી શકતો અને ન્યા આવેગ અને આવેશની આવશ્યકતા નથી હોતી ત્યાં આ શબ્દની પણ જરૂર નથી હોતી કાન્તિમાં મનની ગહરામથનની યથાર્થતા સિવાય બીજી કોઈ યથાર્થતા નથી

અહીં ભૂત ન થાય હું એવા લોકોમાં મારી ગણતરી કરવા છુ જે મનની સ્વચાઈની આગળ હિમાનયની વાસ્તવિકતાને શૂન્ય માની શકે છે પણ આ ટેકાણે હું-તુની વાત નથી વાત તો વૈજ્ઞાનિક તારી છે અને વૈજ્ઞાનિકને માટે કાન્તિ અસત છે કેમકે વૈજ્ઞાનિક અંધારી નથી થઈ શકે. માણસ અંધારો બનીને જ કાન્તિને સત માનીને લુપ્ત બની જાય છે

પણ આગળ આપણે માન્ય છે કે આપણી પાસે પરિમિત સુધિ છે એ માટે આપણી ભાવાને માટે કાન્તિ હોઈ પણ શકે છે પણ 'કાન્તિ' થઈ શકે છે અથવા કાન્તિ કરી શકાય છે એવો સવાલ ન્યારે આપણી સામે ઊભો થાય છે ત્યારે મને લાગે છે કે એ સવાલ જ ખોટો છે

મૂળે સત્યમાં કાન્તિ જેવું તો કાંઈ છે નહિ, માત્ર માનવ-ભાષામાં એ શબ્દ નજરે પડે છે ન્યારે ભાષાથી બહાર એ બીજો ક્યાંય ન હોય ત્યારે એને બનાવવાનો સવાલ ભવા, કેમ થઈ શકે ? એ કાંઈ પ્રકારે ન થઈ શકે જે એને એમ કરવા માગે છે તેઓ જૂન કરે છે તેઓ વાદળોને મુકીમાં પકડીને પાણી વરસાવવા જેવી વાત કરે છે તેઓ બાલિશતા આચરે છે જો કાન્તિ એવું પરિવર્તન હોય જેવું કારણ સ્પષ્ટ રીતે આપણી સમજમાં ન ઊતરે તો એ ચોખ્ખું છે કે એ કાન્તિ કરવા પોગ કહી ન હોઈ શકે જો એ તકથી અસગત હોય તો એ જ કારણે વિવેકથી તો ક્યાંયે વધારે અસગત છે, ને એથી એ અર્થકર્ત્ર ન છે અને ને તર્કાતીત નથી, અતકર્ત્ર નથી એને માટે 'કાન્તિ' શબ્દનો ઉપયોગ સાવ અસગત અને અસંભવિત છે

એથી, કાન્તિ થઈ શકે એવી વસ્તુ નથી એને કરવી પણ ન જોઈએ વધુમાં વધુ ના અને

વ્યવહારમાં એને આપણે સહી લઈએ એટલું જ એનો પ્રચાર અનિષ્ટ છે જો કાંઈક ઈષ્ટ હોય તો એ છે કે એ શબ્દનો પ્રયોગ કવિઓની ભાષામાં જ કરવામાં આવે એ સિવાય કૃપા કરીને એનો ઉપયોગ ન જ થાય તો સાંતુ કેમકે એટલી ઓછી કાન્તિ હશે તેટલી જ અધિક એકરૂપતા જીવનમાં આવશે અને પરિણામે એટલી વધુ ઉન્નતિ થશે કાન્તિમાં લાચારીનો ભાવ છે, અનિયમિતતા ને અન્યવસ્થાનો ભાવ છે પણ જીવન નિયમિત ને અવસ્થિત હોવું જોઈએ જે કાન્તિ માગે છે તે તો સઘમની લગામ માથી મુક્ત થવા માગે છે એ પોતાથી ને પોતાના કાળમાંથી છટકવા માગે છે

ઘણી વાર વિચાર કરું છું કે જો હું ખરેખર કાન્તિને ચાહું છું તો કાંઈ એમ તો નહિ હોય કે જેને હું કાન્તિનું પરિણામ સમજી બેઠા છું, અર્થાત્ મેં જે એક સ્વર્ગ-મિત્રની (utopia) કલ્પના કરી છે તેને છત્તી રહી છું. ને મને તો પ્રતીતિ થઈ રહી છે કે કાન્તિની છત્તના મૂળમાં તો કાંઈ એવી જ માયાવી સ્વપ્નની લાગણી છુપાઈ બેસી છે એમ જણાય છે કે જે કાન્તિની છત્ત કરે તે જીવનની વાસ્તવિકતાનો સામનો કરવાથી કટાણી ગયો છે જીવનસંક્રામમાં નિરાસ થઈ ગયેલો પામર માનવી થઈ ગયો છે પોતાના તાત્કાલિક ધર્મથી એ વિમુખ થવા માગે કે એ કાર્કિ 'ગેમાન્સ' માગે છે પોતાના મનને બહે લાવવા એ પોતાની જાતને બહેમવા માગે છે કે બસ કાન્તિ સફળ થઈ ન થઈ અને એવું સ્વપ્ન એના હાથમાં આવી જશે ચો, મુસીમત ટળશે સાચું પૂરો તો પોતાની સામે આવી પડેથી મુસીમત ટાળવા એ માગે છે

પણ એટલું તો આપણે નિશ્ચિત સમજી લઈએ કે આપણા મનની બહાર કાંઈ જગ્યાએ સ્વર્ગ નથી. એ ક્યાંયથી ઊતરીને આપણી પાસે આવી ચઢવાનું નથી ન્યા સુધી કાળ છે ત્યાં સુધી ગતિની આવશ્યકતા રહેશે પરિવર્તનની જરૂરિયાત પણ એટલા માટે કાવાન્ત સુધી ગહેવાની માણસ છે ત્યાં સુધી એને શાંતિ ક્યારેય નહિ મળવાની એ

(૩૫) ચાલણુગાડી—પ્રયોગકા : ગિલુભાઈ અને જુગત રામભાઈ, પ્રકાશક : નવલચત્ર પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ. મૂલ્ય એક આનો.

ચાલણુગાડી નાની અને મોટી બેયને બેંચી કરીને આ ગાડી તૈયાર કરી છે તે અમને તો મધ્યું નહિ. પેલી નાનકડી નાલુક ચાલણુગાડીને ડાહ્યાતાં વધુ મજા પડતી હતી ગાડી મોટી કરીને ૫ કિંમત તો ઝોછી રાખી છે. પણ નાનકડી ગાડીનાં પૈડાંનો ભાવ મળતો હોય તો કિંમતની કયાં વાત કરો છો?

આ ચોપડીને તો શિક્ષકાની-અર્થદર્શિકાની જરૂર પડે તેમ છે કારણ ગિલુભાઈની 'ચાલો વાંચીએ' જેવી કાંઈ આ નથી એક જ પગલે ત્રણ ચાર અને તેથી વધુ અક્ષરો, તે પણ જુદા જુદા મર્યાદના; એટલે પહેલાં તો શિક્ષક અક્ષરો શીખવી જાય પછી જ બાળક ચોપડીને હાથમાં લઈ શકે. અથવા તો બાળકને બધા અક્ષરોનું જ્ઞાન થઈ ગયું હોય તો પોતાની મેજે આનંદ-નો આસ્વાદ લેતું તે એ વાચે. કેટલાક 'બાળપોથી'ના રચનારાઓ મળતા વર્ણવના અક્ષરોનો ક્રમ ગોઠવે છે તે રીત કરતા જુદા જુદા વળાંકના અક્ષરોને બાળક તરત જુદા પાકી દર્શને યાદ રાખી લઈ શકે છે પણ અક્ષરો થોડા થોડા લેવા જોઈએ અહીં તો બાળક વ-ન, વ-ક વાગે કે પછી ન-વ કે ન-ડ જેવો કાંઈ શબ્દ એટલા અક્ષરો પાકા થવા માટે રચી દેવાને બદલે થ-ડ, ય-ડ, પ-ડ એમ એક સામટા ત્રણ નવા અક્ષરો આપી પડે છે. ત્યાંથી આગળ ચાલતા

પાકોમાં પણ શિખાર્થ ગણેલા અક્ષરોનું પુનરાવર્તન થતું હોવું જોઈએ અને નવા અક્ષરો ઝોછા ઉમેરવા જોઈએ તે નિયમ નથી લાંછુ થતો. એટલે આ ચોપડી ક્ષેત્ર વાંચન તરીકે કામ આવે તેવી છે અથવા શિક્ષક પેટે વચ્ચેના ગાળાના નવા પાકો જાતે તૈયાર કરી બાળક પાસે મૂકતો જાય તો આધાર-પુસ્તક તરીકે ચલાવી શકાય.

(૩૬) કથાચુને માર્ગે—લેખક : રમણલાલ દલાલ, પ્રકાશક : શ્રી. નવચેતન સાહિત્ય મંદિર, બદ્ર; અમદાવાદ મૂલ્ય રૂ. પાંચ પાંચ (પાંચ રૂ.)

'કથાચુને માર્ગે'ના પ્રયોગમાં આ નવલકથાના લેખકે બે અર્થનું સ્પષ્ટ કર્યું લાગે છે. નવલકથાનું કથાચુ નામે એક પાત્ર દેશસેવ, કરતાં સરકારની પોલીસના ગોળીમારનો ભોગ બની મૃત્યુને વર છે. એ જ માર્ગે જવાનું ઈષ્ટ છે એમ લેખક વાચકના મન પર ફસાવવા માગતા હોય તેમ લાગે છે. ઉપરાંત દેશનો કથાચુનો માર્ગ કયો છે તે પણ તે ક્ષત્રવે છે. નવલકથાનું આલેખન સામાન્ય કૌટુંબ છે પણ તેની અંદર રજૂ થયેલાં વસ્તુ અને વિચાર પ્રેરક છે.

સ્વીકાર

'આરોગ્ય'—તંત્રી : શ્રી. રમણલાલ એન્જિનીયર, પ્રકાશક : શિષ્ટ સાહિત્ય ભંડાર, આનંદમવન, પ્રિન્સેસ રીડીંગ, મુંબઈ. વાર્ષિક લવાજમ સવા રૂપિયો. નિસર્ગોપચારના પ્રચાર અર્થે આ પત્રિકા શરૂ થાય છે, એનો અમે સત્કાર કરીએ છીએ.

'બાલજગત'—(આલમસિક)નો વાર્તાવ્યંક.

UDYOG BHAVAN
સાહિત્ય અને સંસ્કારો સંસ્થા

૧૫ દસમું • અંક ત્રીજો • નૂન ઓગણીસસો આણીસ

• અનુક્રમ •

મનની જે શીધો	શ્રી. કામતાલેય વાલેચક	૧૪૭
સાહિત્યમાં જીવનદર્શન	શ્રી. કુમકેતુ	૧૪૮
દેવીદેવ	શ્રી. જહાંગીર. મા. દેસાઈ	૧૪૯
વૈદિક જીવનની વ્યુત્પત્તિ	શ્રી. કામતાલેય વાલેચક	૧૫૦
ચિત્રલક્ષ	શ્રી 'જલિલ'	૧૫૧
વિષ્ણુસક આશા	શ્રી કાન્તિલાલ મ. ગાંધી	૧૫૨
ગોવિંદ પ્રભાકર લાલ	શ્રી. ચિપિન જી. ઝવેરી	૧૫૩
સોનાનું અર્થશાસ્ત્ર	શ્રી. કુમરશી મરમશી સંપત	૧૫૪
અમારી કૃતિ	શ્રી કાન્તિલાલ મ. ગાંધી	૧૫૫
'જીવનશાસ્ત્ર'નું અવલોકન	શ્રી. રમણલાલ એન્જિનીયર	૧૫૬
હોલેડ	શ્રી. 'તરુણ'	૧૫૭
આધ્યાત્મિક પ્રેમ	શ્રી. ભોળીલાલ ગાંધી	૧૫૮
અવલોકનો	શ્રી. 'વા.'	૧૫૯

• સંપાદકમંડળ •

• વાર્ષિક અવાજ •

મહેતા • દરજીવા સોમૈયા

દેશમાં બહારેશમાં પરદેશમાં

ભારતી સાહિત્ય સંઘ

‘ભારતી-સભ્ય’ બનેા

નીચે જણાવેલી સાત પ્રવૃત્તિઓનું
લવાજમ દેશમાં રૂ. ૨૬-૮-૦ છે. સાતે ય
પ્રવૃત્તિના સાથે આહુકે થનારને

દેશમાં રૂ. ૨૫-૦-૦

બ્રહ્મદેશમાં રૂ. ૨૭-૮-૦

પરદેશમાં રૂ. ૩૦-૦-૦
માં

ઘેર બેઠાં મળશે.

અંગ્રહિ અથમાળા
આરોગ્ય અથાવતિ
ચિંતન અથાવલિ
વિશ્વમાહિત્યમાળા
અરુણ પુસ્તકમાળા
ભિર્મિ (માસિક)
નવરચના (માસિક)

• માદક પવા મારે લખેા •

ભારતી સાહિત્ય સંઘ
શ્રીમાળી મોચાચરી. પો. જો. નં. ૭૩
અમદાવાદ

—મુલ/રાજ—

અમારી તમામ પ્રવૃત્તિઓના
પ્રતિનિધિ

● અમદાવાદમાં ●

ચંદ્રકાન્ત મહેતા

રમકડાં મારકેટ, પાનકોરનાકા
અમદાવાદ

● ભાવનગરમાં ●

આઝાદ વસ્તુભંડાર

ઘોઘા હરવાળે
ભાવનગર

અમારી પ્રવૃત્તિઓ ઉપરાંત આમ-ઉદ્યોગનાં
કામજો, કવરો, કાર્ટો વગેરે પણ આપીશો
મજી શકો.

● મુરતમાં ●

કનૈયાલાલ ત્રિભુવનદાસ શેઠ

દુબળુમની ગેરી, હરિપુરા
તથા

શાહ બાબુભાઈ નટવરલાલ

બારડોલીવાળા
લીમડાચોક

મનનની વે વીથિ

શ્રી કાકાસાહેવ કાલેલકર

Having found his instrument,

Forgets or disregards or more presumptuous still,

Denies the Power that wields it.

-William Cowper.

નિસર્ગમાં શુદ્ધિ, હેતુ અને યોગના નથી એમ કાણુ કહી શકે છે? મદાન્ધ યદીને ને શુદ્ધિ નિસર્ગ વિષે આવો અભિપ્રાય ધરાવે છે, તે શુદ્ધિ પણ નિસર્ગની જ દૃતિ નથી શું ?

સૃષ્ટિમાં અસંખ્ય જીવો પેદા થાય છે. એમને પોષણ મળે છે, એમનો વિકાસ થાય છે અને એમને નાશ થાય છે. અને એ અધુન અધુક માંગિક નિયમ કે ધર્મ પ્રમાણે જ થાય છે એ શું જતાવે છે ? નવા જુઓ ત્યાં વ્યવસ્થા છે, યોગના છે, ઔચિત્ય છે, આનુકૂળ છે, સુંદરતા છે, ધીરજ છે, વિદ્વત્ત છે. આ અધુન મહાશુદ્ધિ વગર સંભવે જ નહિ. વનસ્પતિનું જીવન અને વિકાસ તપાસો. સદમકીટાનો જીવનધર્મ શોધી કાઢો. તારાના વિસ્તારનું ધ્યાન કરો. હૃદયની ગૂઢ અને જટિલ ભાવનાઓના મહાસાગરમાં અવગાહન કરો ત્યાં અને અત્યંત અધુન જ અદ્ભુત છે, વ્યવસ્થિત છે, હેતુપૂર્ણ છે. પાદમનો આકાર, વાદળાની અરપદ રેખાઓ, હાડકાંનું ઘડતર, શંખલાનો ગરોડ, પતંગિયાની પાંખો, દિવસ જનનવરોની ભૂખ, શાપહોની ખીક, કુષ્ટોનાં કાવતરાં, અને દરેકને વ્યાપતી અપ કે મદાનિદા અધુન જ હેતુપૂર્ણ છે. કેટલુંક આપણને ગમે છે, કેટલુંક નથી ગમતું. કેટલાકથી અપણે ગણ ધર્મને છીએ, કેટલાકથી અકર્માર્થને છીએ એ આપણે જીવનધર્મ થયો. આપણે અંધ-માત્ર છીએ. અંધની લાગણીથી સપૂર્ણની રચના કે યોગના ન મપાય, ન તપાસાય, ન મૂલ્યાય. ભૂખ વગર જેમ ખોરાક ન પચે, જિજ્ઞાસા વગર જેમ નિરીક્ષણ ન થાય, અધર્મ જન્યુતિ વગર ઉત્પત્તિ ન સધાય તેમ નમ્રતા વગર, પોતાની અસ્પૃશ્યતાના ભાન વગર વિશ્વરૂપની ક્રાંતિ ન થાય એટલું માનવ ક્યારે સમજશે ?

ત્યાં જુઓ ત્યાં સુંદરતા છે. કેટલી અવગ્યા, કેટલી પરસ્પર અનુકૂળતા, કેટલી મિત્રવ્યવતા.

ત્યારે શું નિસર્ગમાં ઉડાઉપણું નથી ? છે અને નથી જો દરેક પ્રયોગમાં રવત ન વૈશિષ્ટ્ય હોય અને દરેકનો અનુભવ લેતું ચૈતન્યનું કેન્દ્ર અથવા વ્યક્તિત્વ દરેક પ્રયોગમાં હોય, તો પછી ઉડાઉપણું ક્યા રહ્યું ? નિસર્ગમાં સમૃદ્ધિ છે, ધીરજ છે અને શુદ્ધિની અનતતા છે જેટલું ખરી પડે છે, અકાળ વિનષ્ટ થાય છે, અધુરું રહી જાય છે, અથવા ખીનનો ભોગ થઈ પડે છે, તે બધું શું એણે ગયું ? ના હરમિજ નહિ દરેક વસ્તુ જેમ સમરણ છે તેમ સપ્રયોજન પણ છે નિસર્ગમાં વ્યર્થ કશું નથી

આપણી શુદ્ધિ અને તે મહાશુદ્ધિ વચ્ચે જાતિનું ઐશ્ય છે પણ ઐશ્યનું ઐક્ય નથી તેથી જ તે મહાશુદ્ધિનું આકર્ષન કરવાને હાથ બીડી શકીએ છીએ અને છતાં અત્રતા દ્વારા જ તેમ કરવાની આશા રાખીએ

અને તે મહાશુદ્ધિ પણ શું પૂર્ણ વિકસિત થઈ છે ? પૂર્ણ વ્યક્ત થઈ છે ? એનો નિત્ય વિકાસ થતો જ જાય છે એ વિકાસનો છરો ક્યારે આવશે એ કાણ કહી શકે ? એને છેડો પણ શા માટે હોય ?

વ્યક્તિનું કે વિશ્વનું જીવન નહીં જેવું હોય છે

આપણે માનીએ કે યૌવનમાં બાલકાગ મરી જાય છે, અને વાર્ધક્યમાં બાલ્ય અને પૌવનનો લોપ થઈ જાય છે, પણ તેમ નથી હોતું બધો અવસ્થાઓ - વિકાસના ક્રમ પ્રમાણે જેટલી અવસ્થાઓ દ્વારા આપણે પસાર થયા હોઈએ તે બધી અવસ્થાઓ - એકી સાથે જ આપણામાં હોય છે કદાચ અત સુધી આવ્યા તો શું એના આદિ-મધ્ય નષ્ટ થયા ? રાગ ધૂરો થયા એટલે શું એના આસ્તાથી અતરા નાશ પામ્યા ? તેમ હોત તો રાજનું જ્ઞાન જ આપણને ન થાત ભૂત પણ વર્તમાન છે નહીં સમુદાયે મળી તો ય એનો જાગમ અને એનો મધ્ય વહે જ છે ને ? નિસર્ગની મહાશુદ્ધિ વ્યક્ત થતી જાય છે, વિકસતી જાય છે તો ય એના પ્રાથમિક સ્વરૂપોનો અવરોધ રહે છે હિંદુધર્મમાં જેમ તાનિ ધર્મણિ ધર્મનાન્યામવધી માડીને અદ્વનન વિચાર અને આચાર સુધી બધાને જ સ્થાન છે, બધાનો આદર છે તેમ નિસર્ગમાં બધી રચિતતા સમાસ છે ઠેકઠેકાણે સ્થૂલ રૂપમાં તો કોઈ ઠેકાણે સૂક્ષ્મરૂપમાં

*

*

*

પુરુષસૂત્રમાં કહે છે કે વિરાટ પુરુષને અસખ્ય માથા, અસખ્ય આંખો અને અસખ્ય પગ છે એ પરથી આપણે જાણવું જોઈએ કે વિરાટ પુરુષને અસખ્ય મન અને અસખ્ય હૃદયો પણ છે, કેમકે એ બધું એકરૂપ છે આ અનંત મનોમાં કોઈ પણ વિચાર રહ્યો, કંપના જાગી કે લાગણીની ઊર્મિ ઊઠી, કે એ કોઈ ને કોઈ રીતે મૂર્ત થવાનો જ એટલા માટે જ તો મનોબાપાર પર જનરલરૂપે કાળ રાખવો પડે છે

જેટલા માનસિક પાપો હું કરું છું, તે બધા મારા આચરણમાં ભને ન જિતે પણ ક્યાં એ આચારમાં પરિણમે જ છે કોઈ પણ રીતે આપણા વિચારો, આપણા મનોરથો અને કલ્પનાતરંગો આપણે Segregate કરી શકીએ એ વ્યર્થ છે

પાણીમાં પડેલું મીઠું જેમ બધે ફેલાય છે, આકાશમાં ઊડેલી ઊર્મિ અનંત સુધી પહોંચી જાય છે, તેમ આપણી બાસનાઓ વિશ્વમાં ફેલાય છે અને વિશ્વને ધડે છે અથવા નડે છે એકલો આચાર પરનો કાળ બસ નથી, ચિત્ક્રિત તો સકલપમાં જ રહેવો છે આણુ વિશ્વ અને એમાંનો એકએક રજ સકલપ્રકાર છે સકલશુદ્ધિ એ જ મહાસાધના છે.

સાહિત્યનું જીવનદર્શન

સાહિત્ય એ જીવનનું અંતિમ ધ્યેય નથી પણ અંતિમ ધ્યેય પ્રતિ જનારું એક સોપાન માત્ર છે, એ વિચાર, આજે જ્યારે વાસ્તવવાદ અને ભાવનાવાદ વચ્ચે સંઘર્ષણ ચાલી રહ્યું છે ત્યારે એક વખત ફરીથી રજૂ કરવા જેવો લાગે છે. સાહિત્યકૃતિમાં અને શાસ્ત્રીય કૃતિમાં મહત્ત્વનો તફાવત એ છે કે શાસ્ત્રીય કૃતિ જે હોય તે હકીકત રજૂ કરે છે. અને સાહિત્યકૃતિ જે હોય તે રજૂ કરે છે, પણ એ ઉપરાંત એની રજૂ કરવાની શૈલીમાં એક નવીન તત્ત્વ નજરે પડે છે. એ નવીન તત્ત્વ ન હોય તો કોઈ પણ સાહિત્યકૃતિ એ સાહિત્યકૃતિ રહે નહિ. આ તત્ત્વને આપણે કાવ્યશૈલીની પરિભાષામાં અત્યુક્તિ કહી શકીએ. જે કહ્યું છે તેના કરતાં વધારે જે ઉક્તિમાં વસી રહ્યું છે તે સાહિત્ય. સાહિત્યની ચિરંજીવિતા પણ એના ધ્વનિસામર્થ્યમાં રહી છે. જેમાં ધ્વનિ નહિ, જેને ફ્રેટોઆફ્રીક ચિતરામણ સિનાય વધુ કાંઈ કહેવાનું નહિ, જેમાં અત્યુક્તિ નહિ, તે સાહિત્યમાં ચિરંજીવિતા પણ નહિ; પછી એ પ્રાસંગિક બળો કે તત્કાલીન પરિસ્થિતિઓનો સંપર્ક સાધીને ગમે તેટલી લોકપ્રિયતા સાધે તોપણ.

અત્યુક્તિનો અર્થ ધણીને સમજશે નહિ. અત્યુક્તિ એ અતિશયોક્તિ નથી. અતિશયોક્તિ એ એક પ્રકારનો ભાષાનો શણગાર છે. જેમ વસ્ત્રાલંકાર એ દેહ નથી, પણ એની જરૂર હોય છે, તેમ અલંકાર-એમાં કૃતિનું હાર્દ નથી, પણ કૃતિને સમજવા માટે એની સમજ જરૂરી હોય છે. અત્યુક્તિ તો એમ બતાવે છે કે કહેનારે જેટલું કહ્યું છે તે એક રીતે ખૂડું નથી : એણે જે કહ્યું છે એ ઉપરાંત એને બીજું કંઈક કહેવાનું છે. અને એ પોતે હાજર રહે કે ન રહે છતાં એણે આ એક અદ્ભુત તત્ત્વ મૂક્યું છે તે નિત્ય હાજર રહેશે. સાહિત્યનો જે કાંઈ ચિરંજીવ અંશ છે તે એના આ નિત્યનવીન જેવા લાગતા ધ્વનિ-સામર્થ્યમાં રહી છે.

અત્યુક્તિનો યોગ્ય અર્થ પણ ઘટાળી શકાય. સામાન્ય માણસની શક્તિ જ્યાં વિરામ પામે છે, એ વિરામચિહ્નથી આગળ કહેવાનું માત્ર સાહિત્ય કહી શકે છે. એ રીતે પણ અત્યુક્તિ એ સાહિત્યકૃતિનો આત્મા છે.

આપણે એક ઉદાહરણ લઈએ. સમુદ્ર જ્યો એને ધણા માણસોએ જોયા છે. જોનારા માણસોમાંથી બધા ઉપર એની-અને એમના ઉપર સમુદ્રની સરખી અસર નથી. એમ શા માટે બને છે ? એવી ઘટનાને લીધે એક વ્યક્તિને બીજી વ્યક્તિથી જુદા પાડવાનું જરૂરી બને છે. એમ જુદા પડવાથી, એક વ્યક્તિ બીજી વ્યક્તિ કરતાં વધારે ઉત્તમ છે એમ નથી ઠરતું, પણ એક વ્યક્તિને સમુદ્ર પાસેથી કાંઈક મેળવવાની શક્તિ છે, કે જે બીજી વ્યક્તિમાં નથી. જેનામાં એ નથી, તેનામાં, સંભવિત છે કે બીજી કાંઈ શક્તિ વધુ હશે. પરંતુ આપણે આંહી તો આ વિશિષ્ટતાને ઉલ્લેખ કરીને કહેવા માગીએ છીએ કે સમુદ્ર અતે આ વ્યક્તિઓના પરસ્પરના સંપર્કમાંથી એક નવીન તત્ત્વ અસ્તિત્વમાં આવે છે અને તે કાંપનિક છતાં પણ સત્ય હોઈ શકે. આવી રીતે જ્યારે વ્યક્તિ, કાંઈક 'અતિ' કરે-એણે કે જ્યાં બીજાને કાંઈ ગમ ન પડે ત્યાં એને કાંઈક લાગે-ત્યારે આપણે કહી

રાકોએ કે એ સર્જનાત્મક મનોદશામાં છે હરકેઈ પ્રમત્તુ સર્જન એ પડેના દષ્ટિ (vision) અને પછી શ્રમ એવી રીતે અતિત્વમાં આવતો પાયો છે

એને એ- રીતે શ્રમ તો દષ્ટિમાંથી દૃષ્ટિનો જન્મ થાય છે અને તેથી વાસ્તવવાદ અથવા ભાવનાવાદ એવા બે વાદ ન ગૂંથેના એક જ વાદ ગૂંથે છે દૃષ્ટિવાદ એનામાં જે રીતે પદાર્થ અને પદાર્થોના સમયો એવાની શક્તિ હોય તે તેને તે રીતે મૂકે એ માણસ એમ કહે કે મને કંઈ જરૂર જણાતો નથી, તો તમે એને તકથી માત્ર ત્યારે જ સમજાવી શકો કે જો એ મન એ વસ્તુ પર જ સમજવા માગતું હોય અથવા એનામાં કોઈ પણ પ્રકારની જિજ્ઞાસા હોય તો તરત જ લોહીનો અલ્પ કુટ વિકાસ થવાથી સારો તીવ્ર દુઃસ્તી ભોજનમાં મુગ્ધ થાય છે તેમ જ વિચારોને માણસે પોતાના અનુભવની સરાણી ઉપર ચડાવ્યા વિના અથવા તો એ વિચારોને સમજવા માટે થોડી પણ ઉપાસના મ્યાં વિના કેવળ અર્ધદૃષ્ટિની પેઠે વાત્સા જ હોય છે તે વિચારો એનો વિકાસ સાધવાને બદલે એનામાં વિકાસ ઉપજાવે છે એટલે એનામાં કોઈ પણ વસ્તુનું અતિ 'ભેવાની' અશક્તિ જ આવી જાય છે એ માણસ કોઈ પણ પ્રકારના અતિમાં અશક્તિ ધરાવે એ સ્વાભાવિક છે આવી રીતે વસ્તુનું અત્યંત સ્પષ્ટ ન સમજવાની અશક્તિમાંથી જ વાદ પેદા થાય, અને તેથી જ ફોટોગ્રાફીક ચિત્રગમ્યમાં ગચ્છી રહે, તે વાસ્તવવાદ નથી વાસ્તવવાદ કે ભાવનાવાદ — માણસ ગમે તે સ્વીકારે — પણ એ સ્વીકારવામાં એની પોતાની દૃષ્ટિ એ પ્રધાનપદે હોવી જોઈએ પોતાની દૃષ્ટિ વિના તો માણસ જ કોઈ વાદ સ્વીકારે એ વાદને લીધે એને જ કહેવાતું છે તે સ્પષ્ટ થવાને બદલે અસ્પષ્ટ રહેશે

આજે પ્રમત્ત મનોમથનને પરિણામે સાહિત્યકૃતિઓમાં અસ્પષ્ટતા દેખાય છે એમ કહવાનું માનવું છે એમને માટે આ બીજી વસ્તુસ્થિતિ પણ કારણ બને છે પ્રમત્ત મનોમથનને પરિણામે જોમ અસ્પષ્ટતા જન્મે છે, તેમ જીવનમાં કોઈ પણ પ્રકારની શક્તિ નહિ રહેવાથી તો અસ્પષ્ટતા જન્મતી નહિ હોય ? અને એમ પણ હોઈ શકે નહિ કે શક્તિ અનુભવનો જ પરિપાક ગણે છે તે પરિપાકને માટે જોઈતો સમય ન મળવાથી પણ સાહિત્યકૃતિઓમાં અસ્પષ્ટતાએ દેખાવ દાખો હોય ? એ ગમે તેમ હોય અસ્પષ્ટતા કે કિન્નરતા એ સાહિત્યકૃતિ માટે પ્રાસાદિક ગુણો તો નથી જ અને જો દેવો હોય અને એ દેવો વાસ્તવવાદી થવા માટે આવી જતા હોય તો એટલે અદો વાસ્તવવાદનો અગાધ મહત્ત્વ ભૂલભરેલો કદી થકાય

એટલે વાસ્તવવાદ પ્રગતિવાદ તે કાન્નિવાદ એવી ત્રણ જાણમાં જીજ્ઞસો સાહિત્યનો છોક પોતાનું કાંઈક ગુમાવે તો નથી ના ? એ કવચક પ્રશ્ન મનાવો સમય આ તો છે આજે એક રીતે પણ લાય આપણી સામે છે એની ઉપેક્ષા કરવી ન ધટે

ગાંધીય આદોનનો જ વસ્તુને લેગ આપે છે તેમાં હમેશા ત્વગ હોય છે એટલી ગતિ હોતી નથી ગાંધીય આદોનને એ અનેક જીવાનો પોતાના આમદાસથી એથીને શહેરના તે ઉત્થવામાં છે ના પ્રગતિવાદના સપ્તમાં મૂકી દીધા એ વસ્તુને પરિણામે આપણું પોતાનું જ કોઈ છે તે સમજવાની કે એમાંથી સામર્થ્ય મેળવવાની તો એમને મળી નહિ ઝડપી

જામાંનામા એ સમજવા માટે સમય તો લાગ્યે જ ઠાર્જને મળી શકે અને રાજકીય આદોષનોને લીધે શાત અબ્યાસી વૃત્તિ રહેવાની નહુ આશા પણ ગાખી ન શકાય એ ત્રણે ઘટનાઓના પશ્ચિામે જીવનદર્શન અપગ જેવુ ખની ગયેલુ લાગે તો એ વસ્તુચિતિ શક્ય છે

હજી એક વધુ કાગલુ પણ અ પ્રમરના જીવનદર્શન માટે નગરે પડે છે

એક સમય એવો હતો કે ન્યારે વિકાનો જે કાઈ લખતા તેમા સુરુચિ ખહુ અગલનો લાગ લગતી એ સિક્કાતેનો ન્યારે અતિશય વપગશ થયો ત્યારે એમા લલજની નમળાઈ (mannerism) આવી તરણે સમજી સહન કરી શક્યા પણ આવી લલજની નમળાઈ તગત એમની નગરે ચડી ગય છે એટલે એ લલજનો ઉપલાસ કરીને એને નિમૂળ કરવા કમગ કરી હોય તેમ અત્યારે ધણા તરુજુ લેખકો સુરુચિતે ચિનકુવ રથાન આપતા નથી પણ એમા એકદર દરિનો વિનિપાત થાય છે એ વસ્તુ પણ હવે નિર્દેશ માગી લે એટલે અમે આગળ વધી છે એમ કહી શકાય આવી રીતે આ સમગી પરિસ્થિતિનો સામાન્ય વિચાર કર્યા પછી, જીવનદર્શનની વિશુદ્ધિ અર્થે સાહિત્ય છે એમ ફલિત થાય તો જીવન વિષે વધારે તે વધારે વિચાર કરવાની અગત્ય ગહે એ દરિએ સાહિત્યમા વાસ્તવદર્શનને મુખ્ય મ્થાન મળી ગહે છે પણ જીવન એટલું વિશાળ તે વિવિધતાવાળુ છે કે આ વાસ્તવદર્શન માણમના પોતાના દર્શનના સપર્ક વિના અપૂર્ણ રહેવાનું એ રીતે માણસનું પોતાનું દર્શન-જેને લાવનાવાહ કહી શકાય તે જીવનનું દર્શન-જેને વાસ્તવવાદ કહી શકાય એના સપર્કમા આવીને, સામાન્ય રેખા રથાપે તો સાહિત્યમાથી એક તરફ જેમ તગી વિચારો ઊડી ગય તેમ ખીજ તરફ કેવળ કુરુચિ ઉત્પન્ન કરનાર ફેલુ-ચિતગમણ ઊડી ગય એ ખતેનો સપર્ક જીવન-દર્શનને વ્યારે પવિત્ર પણ ખનાવે ને વિશાળ પગ ખનાવે

શહેરમા ગટર છે એના અસ્તિત્વનો નમર ફગવાથી માર્ક શહેર ગળિયામણ ખની જતુ નથી, તેમ એ ગટરને જ પ્રાધાન્ય આપવાથી શહેર વધારે શોભાવાળુ લાગતું નથી માનવ વૃત્તિ અત્રેક ધર્ષણોનું સમ્રદરથાન છે એની પોતાની દલગી વૃત્તિ પણ સામાજિક બળોને લીધે અકુશમા રહે છે તેમ જ એ કેવળ સમાજથી ડરોને એમને અકુશમા ગાખી અપ્રગટ ગામે એમ પણ ન કહી શકાય એના અંતગમા પણ — એ અતર વિનિપાતના છેલ્લામાઉંડા માર્ગે હોય તોપણ — પ્રાઈક દિવમ પોતાની શ્વિત્તે ઉપર વિજ્ય મેળવવાની આશા છૂપી હોય છે જીવનમા એ અગમ્ય દર્શનો પણ સાહિત્યમર માટે વાસ્તવ નથી એમ કોણ કહી શકે ? એટલા માટે કેવળ ફેલુ-ચિતગમણ એ જ વાસ્તવ-દર્શન છે એમ માનવુ એ પણ બુલ છે

માનવના ચિત્તનની ગચના સમાજની ગચના, અને પ્રમગના સામાજિક ધર્ષણો, અનેક પ્રમગના વિસવાદો વિગ્રહો, જીવનમ્દહો રોક, ગરીમી, બીચળ ન્ય, લયમ લોલુપતા-એ સમજી અસ્તિત્વમા ખના સસાગમા ને સમાજમા આનદ વિનોદ ને પ્રેમ-એની સનાતન સગિતા આની ગતી છે સાહિત્યમા તો જીવનમ્ગિતાના બન્ને તટ નિદાણ છે અને કોઈ પણ દિવમ વિદવગનાથી વ્યગતાથી, વિચાગમથી કે ન્યેશમય અનુભવથી જીવન સગિતામાથી લોકશ્રદ્ધા ઊડી ગય વર્ગવિગ્રહમાં ગચવાની મનોર્જિત રિથ યા જય, અને જે સુખ કેવળ ત્યાગમા છે તે ઉપભોગમા ગજુ છે એવી ચિથ્યા આશા પ્રમો અને માનવનો માનવશ્વિતમા રહેલો વિશ્વાસ નાશ પામે એવુ માર્ક જ એ નર્દિ કરે

જૂના જમાનામાં જેમ ઉપદેશામૃત વિના સાહિત્યકૃતિઓની શોભા ઓછી થાય એમ ધણા માનતા, તેમ આ જમાનામાં પ્રગતિશીલત્વ વિના સાહિત્યકૃતિની શોભા ઓછી થાય એમ ધણા માને છે પણ એ લખને લીધે જ સાહિત્યકૃતિઓમાં એક સહન ન થઈ શકે એવી mannerism--લઢણુ--આવતી જાય છે વાસ્તવવાદને સાહિત્યમાં અવશ્ય સ્થાન છે પ્રગતિશીલતાને છે પણ આ લઢણુ--એ લઢણુને સાહિત્યમાં કોઈ જ સ્થાન નથી

સાહિત્યમાં ચિત્રણ અશી છે એમ શ્રદ્ધાથી માનનારે તો સમગ્ર જીવનના દર્શન માટે સાહિત્યનો સોપાન તરીકે ઉપયોગ કરવો મલો અતિમ ધ્યેય તો ધણુ વિદ્યાળ હોઈ શકે એવો સાહિત્યકાર કોઈ વાદની ઉપેક્ષા ન કરે પણ કોઈ વાદના લઢણુમાં ફસાવુ એ એને માટે સ્વભાવથી જ અશક્ય હોવુ જોઈએ મગ્નુ કે જીવનનું દર્શન જે દષ્ટિ માગે છે તેમાં ક્યાંય અગ્રેમને સ્થાન નથી

દેવીત્રિષ્ટ

નમે તુને, દેવી! મુર અમુર ને લોક જગનાં
સહુ દેવો કેરી તું જ જનની, એ માંહી શક ના,
મનુષ્યેની માતા, ટગર સહુ તારી કરી રહે,
જનેતુ જે સૌખ્ય પ્રકટ તુંથી છે તું હરી રહે
ઉપાધિ બાધિઓ મનુજકુવતા દિસ રજની,
તને સૌ ચાહે છે, જનગણુની તુ દિવ્ય સજની,
ઊઠા નિધાઓ જે હૃદયનલને ચૂર્ણ કરતા,
શમે છે તારાથી ધરી વિકળતાઓથી ઠરતા,
બધા પાપો શાપો જરૂર ભૂલતા તુંથી મનુજે,
અને ઝઝાવાતો હસિત સહતા આર્યતનુજે!
અહો! તુ જે કોપે, અમ શિર પરે પહાડ પડતો
ચિતા શી ચિતાનો, નવ કળ તણો માર્ગ જડતો!
અમોને તુ લેટે પ્રહર દ્રવ્ય તો પાક ગણીએ
ખરે મેટા તારો, નવજીવનવો પાક લણીએ!
બધા આભરીઓ તનમનદુ જે જે તફડતા
તુંથી પામે શાંતિ, તુજ દરમ કોને તલસતા
નમ્રું હું જે કોઈ વિભૂતિ જગમાં તો નમુ તને,
અધી નિદ્રા દેવી! કદી ન ત્યજતી રે! તુ મુજને!

જહાંગીર માણેકજી દેસાઈ

કૌટુંબિક જીવનની સુવાસ

શ્રી. કાકાસાહેબ કાલેલકર

ચિરગાંવ જવાની લાંબા વખતથી સેવાની આશા હજી સુધી સફળ થઈ નથી. સને ૧૯૧૪માં બ્યારે હું સિંધમાં હતો ત્યારે એક દિવસ અચાનક એક નવજવાને માગ હાથમાં 'ભારત-ભારતી' પુસ્તક મૂક્યું. એનાં પાનાં ફેરવીને તેમાંનું પદ વાંચું તે પહેલાં જ તે યુવકે 'ભારત-ભારતી'ની એવી તો પ્રશંસા કરવા માંડી કે હું તેના પ્રવાહમાં જ તણાવા લાગ્યો. તેને આગળ વધેના અટકાવવા મેં પુસ્તક વાંચવાનું શરૂ કર્યું. ત્યાં તો તે બધા માણસે મારા હાથમાંથી પુસ્તક જ ખેંચી લીધું અને એકદમ પોતાની પસંદગીની કડીઓ એક પછી એક, પૂરા હાવભાવ સાથે, વાંચી સભળાવવા માંડી.

આવી રીતે કાઠની પાછળ પાગલ બની જવું એ યુવકે માટે આશ્ચર્યની વાત નથી. હું પણ એક સમયે બંગાળના પ્રસિદ્ધ દૈનિક પત્ર 'વંદે માતરમ્'ના અગ્રણેયો ખૂબ જોશમાં આવીને આવી જ રીતે લોકોને વાંચી સંભળાવતો હતો.

આમ સને ૧૯૧૪માં શ્રી. મૈથિલીશરણ યુક્તના નિવાસસ્થાન તરીકે ચિરગાંવનું નામ સાંભળ્યું હતું, પરંતુ આજ સુધી ચિરગાંવ જઈ શક્યો નથી. આ વર્ષે ઝાંસી સુધી જઈ આવ્યો પણ ચિરગાંવ ન જઈ શક્યો.

જો કે જે કવિ હોય છે અને આપણને ગમતા હોય છે તે બધાનાં નિવાસસ્થાન જોવા આપણે નથી જતા, પરંતુ શ્રી. મૈથિલીશરણજીની રામભક્તિ તેમજ કૌટુંબિક સ્નેહસંબંધ વિષે મેં એમ સાંભળ્યું હતું કે તેમના ઘરનું કૌટુંબિક વાતાવરણ વાત કરવાની નહિ પણ અનુભવ કરવાની ચીજ છે.

ગયા ઓક્ટોબર મહિનામાં કાશીમાં શ્રી. રાય-

કૃષ્ણદાસજીની કાઠીમાં કવિવરનાં દર્શન ફરીથી કર્યા હતાં, પણ તેમનો ખર્ચો પરિચય તો મને વર્ધાની મગનવાડીમાં તેમના ભાઈ અને સુકવિ સિયારામ-શરણજી મારફતે જ થયો. તે બંને ભાઈઓ વચ્ચેનો પરસ્પરનો ભાતુભાવ તે વખતે સૌથી પહેલો મારા મ્યાનમાં આવ્યો. પૂન્ય ગાંધીજી તરફ આ બંને ભાઈઓનો જે ભક્તિભાવ છે તે આજની રાજનૈતિક દિલચાલનું પરિણામ નથી, પણ તે તો આપણી આર્થિક સંસ્કૃતિનું સ્વાભાવિક પરિણામ છે.

સિયારામશરણજી ભારે રસિક થોતા છે પોતાની રીતે આકર્ષક સંભાષણકર્તા પણ છે, તેમ જ સ્નેહથી પરિપૂર્ણ મિત્ર છે. પોતાનો અભિપ્રાય, પોતાની ટુચિ તેમ જ અટુચિ પૂરેપૂરી નમ્રતા અને એટલી જ સ્પષ્ટતાથી જણાવી દે છે, પરંતુ મતભેદને કારણે તેમના સ્નેહ કે સંભાવમાં કંપાંય કાઢી પણ પ્રકારની કમી આવતી નથી.

સિયારામશરણજી પોતે એક ઊંચી કક્ષાના કવિ તેમ જ વાતોવેખક છે. સંસ્કૃત સાહિત્યના અધ્યયનથી તેમની અભિરુચિ ખૂબ સૂક્ષ્મ અને પરિપૂર્ણ બની ગઈ છે; તથા શુદ્ધલખ્પંડના લોકો સાથે ઔત્તમ્યોત બની જવાને કારણે તેમની ભાષામાં માર્મિકતા અને સાદાઈ, બંને એકી સાથે, આવી ગયાં છે. જે કાઢ મને પૂછે કે સરળ હિંદી કેવી હોય છે તો હું તરત જ કહી દઈશ કે જે ગદ્યશૈલીમાં સિયારામશરણજી લખતા રહ્યા છે તેવી.

કાઢ કાઢ વખત પોતાની શેઠીમાં જરૂરિયાત કરતાં વધારે સંસ્કૃત શબ્દો દાખલ કરવાનો મોહ તેમને લાચાર બનાવી દે છે. પરંતુ તે તેમનો સ્વભાવ નથી. એમના લખાણમાં તો તે ભાગ એકદમ નોખો જણાઈ આવે છે.

કાશીના રાયકૃષ્ણદાસજી હિંદીમાં સંસ્કૃત શૈલીના

એક પ્રસિદ્ધ અને સિદ્ધસ્ત લેખક છે તે આ શુભ કુટુંબના એકહૃદયી મિત્ર છે અને તેમની તેવી સરકારી શૈલી પણ પસંદ છે. હું પોતે રામકૃષ્ણદાસજીની મદદ શૈલીનો પક્ષપાતી છું, પણ ફક્ત પોતાના સુખ પૂરતા જ તેમની શૈલીના કાયમી પૂર્વક વાચુ અને મારુ ચાલે તો તેનું અનુકરણ પણ કરુ એવી શૈલી અત્યે પ્રેમવશ હોવાને લીધે જ કુમારી કિનેશનદિની ચોર ડિપાર્ટ્મેન્ટ 'શમનમ' વાચ્યું હતું પણ તેવી શૈલીનો પ્રચારક હું કદી ન બની શકું સરકૃત સાહિત્યને આપણે જરૂર પચાવીએ સરકૃતની સરકારિતા આપણે જરૂર અપનાવીએ, પણ આપણી ભાષા તો આમ વર્ગની પસંદગી પામેલી ભાષા જ હોવી જોઈએ

અરે મારે અહીં શૈલીની ચર્ચા ચોક્કસ કરવી છે ? મારે તો ચિંગાવના કૌટુંબિક જીવનની સરકારિતાની વાતો કરવી છે

હું જ્યારે ગઈ વખતે કાશીના હિંદી સાહિત્ય સમેનનમાં ગયો હતો ત્યારે શ્રી રામકૃષ્ણદાસજીને લા ઊતર્યો હતો ત્યાં મેં શ્રી મૈથિલીશરણજીને ખૂબ નજીકથી તેમના સાચા સ્વરૂપમાં જોયા શુભ અને કૃષ્ણદાસજી અને કુટુંબ જાણે એક જ છે શુભજીમાં નથી ગર્વ કે નથી અહંભાવ આધુનિક દેશનને તો તે સુધ્યા પણ નથી જો કોઈ તેમને ધરના પોરાકમાં જુએ તો એમજ કહી બેસે કે આ તો કોઈ ગામડાનો ગમાર છે, પણ જો તેમની પાસે બેસીને કોઈ ધડી બે ધડી વાર્તાલાપ કરે તો તે તેમના આતિથ્યનો પ્રેમપાત્ર બની જશે અને તરત જ નેઈ દેશે કે આ તો ભારતીય સરકૃતિના એક મહાન અને નિર્મળ પ્રતિનિધિ છે જે ભાવ તેમના હૃદયમાં બેઠે છે તેને તે ત્યાં ને ત્યાં જ વિના સકોએ બચ્ત કરી દે છે તેમની વ્રાતચીતમાં જે સરકારિતા છે તે કોઈ બાહ્ય શિષ્ટાચારને કારણે આવેલી નથી, તે તો

શુભજીના સ્વભાવમાં જ વણાઈ ગયેલી છે 'ભારત-ભારતી'માં તુ દેશભિમાન, 'દાપગ'માં સરકારિતા અને 'સાક્ષિ'માં સાહિત્યરસિકતા, એ કોઈ ઉપરથી ઓઢાડેલી ચાદર જેવાં નથી

બસ, એક વાત મને ખૂબ જ ખતરે છે મૈથિલી શરણજી તથા સિતારામશરણજી બંને તમાકુના બેદર શોખીન છે, કારણે ભગ્ન છે આવા સાચા કવિ તમાકુ જેવી અરસિક અને શ્રી હોન વસ્તુના અભ્યાસી કેવીરીતે હોઈ શકે એ વાત મારી સમજમાં ઊતરતી જ નથી ગમે તેમ હોય પણ આ એમનું પરપરાગત બસન છે અથવા તો કોઈએ તેમને આ બસનની દીક્ષા આપી છે પણ મને વિશ્વાસ છે કે આટલી રાગમક્તિ, સરકૃતિનિષ્ઠા, સાહિત્યરસિકતા અને બચ્ચાંચો તરફનો સરળ પ્રેમ તેમને તમાકુની આ શુનામીમાંથી મુક્ત કરાવશે

શ્રી જવાહરલાલજી તથા સગદાર વૃદ્ધભાઈ પણ એક વખત આ બસનના અનન્ય ભક્ત હતા એક વખત સ્વ મોતીનાલજી કહેતા હતા કે જવાહર તો કોઈ કારખાનાની ચીમનીની જેમ આખો દિવસ પોતાના મોમાંથી ધુમાડો કાઢતા હતા પણ જ્યાંથી તે ગાધીજીના સમયમાં આવ્યા ત્યારથી આ બધું તેમણે છોડી દીધું છે સરદાર પટેલની કહાણી પણ એવી જ છે મહાત્માવારોમાં એટલું સકંપસામર્થ્ય તો હોય જ છે.

આજશુધી હું ચિંગાવ ગયો નથી તો પણ એમ તો નજ કહી શકું કે શુભ કુટુંબનો મને પરિચય નથી આ શુભ ભાઈઓ એટલા સરળ એટલા સ્નેહીળ અને એટલા સારિત્વ છે કે તેમનો સહવાસ કોઈ પણ બ્યક્તિને, કોઈ પણ પ્રસંગે, પ્રિયકર અને પથકર જ થાય

માર્ચ ૧૯૪૦

*

*

*

*

*

[શ્રી મૈથિલીશરણજી તેમ જ તેમના 'ભારત ભારતી'ના પરિચય કાગળો અને ૧૯૩૭માં લખાયેલા લેખ નીચે દર્શાવે છે કા કા]

તેર યૌદ કરોડ લોકોની હિન્દી ભાષામાં અદ્વિતીય કવિ તરીકે ખ્યાતિ મેળવતી એ કાંઈ સહેલી વાત નથી શ્રી. મૈથિલીશરણુ શુભ વયની રીતે 'વન' માં પ્રવેશી ચૂક્યા છે. હિન્દી જનતાએ એમનો સુવર્ણ મહોત્સવ કેકેઠકણે ભીંગવ્યો હતો અને એમના ગ્રેમીઓએ એમના બહુમાન અર્થે એક 'મૈથિલી માનઅંથ' તૈયાર કરીને કાશી ક્ષેત્રમાં મહાત્માજીને હસ્તે એમને અર્પણુ કર્યો. ૧૯૧૦-૧૧ ની સાલથી આ પ્રતિભાવાન કવિએ પોતાની કાવ્યરચનાનો પ્રારંભ કર્યો. પણ આખા હિન્દુસ્તાનમાં એમની જે ખ્યાતિ પ્રસરી તે ૧૯૧૩ ની સાલમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા એમના 'ભારત-ભારતી' ને કારણે

'ભારત-ભારતી' લખીને મૈથિલીશરણે એક લાલમાં ભારતીય જનતાના હૃદયમાં પોતાનું આસન દૃઢ કરી લીધું. બંગ-ભંગની ચળવળને કારણે દેશ ભરમાં જે ભયૂતિ ઉત્પન્ન થઈ અને લોકોમાં આર્થ સંસ્કૃતિ વિષે જે ગર્વ, આદર અને આત્મવિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયાં તેને વ્યક્ત કરનાર કાંઈ સમર્થ કવિ હોવો જ નોઈતો હતો. ભારતીય સંસ્કૃતિનું કલામય રીતે જે વ્યાકલન કરે, સાંપ્રત સમાજને જે પ્રેરણા આપે અને ભવિષ્ય કાળનું ચિત્ર ઉજ્જવલ રૂપે લોકો સમક્ષ રજૂ કરે તેને લોકહૃદય શ્વાભાવિક રીતે રાષ્ટ્ર-કવિ કહી તેનું સ્વાગત કરે જ. કર્મવીર ગાંધીજીએ 'હિંદ-સ્વરાજ' લખી જેની રીતે પોતાની ભારતીય સંસ્કૃતિની કલ્પના અને સ્વરાજપ્રાપ્તિની સાધના થોડા લોકો સમક્ષ મૂકી તેવી જ રીતે કલ્પનાવીર શુભજીએ ભારતીય પ્રાચીન વૈભવ, વર્તમાન અધઃપાત અને ભવિષ્યકાલીન આદ્ય-એનું ઉદ્દોષધન કરતું આ ભવ્ય કાવ્ય લખ્યું છે. 'ભવ્ય' એ જ વિશેષણ આ રાષ્ટ્રીય કાવ્યને માટે થોડું છે.

"હમ કૌન ઘે, ક્યા હો ગયે હૈં ઓર ક્યા હોંગેકમી ।
બાઓ બિચારે' બાજ મિલકર યે સમસ્યાએં ઘમો ॥ "

આમ કહી કવિ વાંચકોને પોતાની સાથે ભારતીય સંસ્કૃતિનું સિદ્ધાંતલોકન કરાવવા બેસી બેસી છે. ઓગણીસમી સદીના અંત સુધીમાં જે કાંઈ સંશોધન થયું હતું, ઇતિહાસ લખાયો હતો અને

ભારતીય શ્રેષ્ઠતા સિદ્ધ કરવામાં આવી હતી તે સર્વનો ઉપયોગ કરીને કવિએ પોતાનો અતીત ખંડ શશુગાર્યો છે.

સ્વાભિમાનના શિખર પર પહોંચ્યા પછી વર્તમાન ખંડને નોતો કવિનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. એ કહે છે-

"જિસ લેખનોને હૈં લિખા કુત્કર્ષ ભારતવર્ષકા
લિખને ચલી અવ હાલ વહ કુસકે અમિત અપર્કર્ષકા ।
એ કોકિલા નદન વિપિન મેં પ્રેમ સે ગાતી રહી
દાવામિ દમ્ભારણ્ય મેં રોને ચલી હૈ અવ વહી । "

કવિનો વર્તમાન ખંડ જાણે કરુણ વિશાપનો એક આર્ષડ સ્રોત છે પોતાના વ્યવસાયબંધુને ઉદ્દેશીને કવિ કહે છે.

"કવિકર્કા કામુદ્ધના વડના રહ ગયા દેસો જહા
વહ ચૌરસ મી સ્તરસમરમેં હો ગયા પરિણત અહાં । "

"અરલીલ યયો સે હમારા શીલ ચૌપટ હો રહા । "

અને છેવટે એમને ઉદ્દેશીને શુભજી કહે છે,
"કરતે રહોંગે પિટપેપળ ઓર કનતક કવિવરો ।

કચ-કુચ-કદાહોં પર અહો અવ તો ન જોતે જી મરો
હૈં વનચુલા શુચિ અશુચિ અવ તો કુરચિકો છોજો મળા
અવ તો દયા કરકે મુલચિકા જુમ ન યો ધોંટો ગલા । "

"કેવલ મનોરજન ન કવિકા વર્મે હોના ચહિયે.

શુસમેં શુચિત શુપદેશકા મો મમેં હોના ચાહિયે । "

ધૈર્યચુતોં કો ધૈર્યસેં કવિ હોં મિલના જાનતે

યે હિ નિતાન્ત પરાજિતોં કો જય દિલના જાનતે । "

"મૃત જાતિ કો કવિ હી જિલતે રસમુધા કે સોગ સે
પર માતે જુમ હમેં કુલટે વિપવકે રોગસે । "

સસાર મેં કવિતા અનેકોં ક્રાન્તિયાં હૈં કર ચુકી
મુરતે મનો મેં વેગ કો વિગુન પ્રમાનેં મર ચુકી । "

અને અંતે ભક્તિનમ્ર બનીને કવિ ઈશ્વરપ્રાર્થના કરે છે :

"જિસ દેશ કો હે દીવવન્ગો ! આપ ફિર અપનામિયે
મગ્ધવાર ભારતવર્ષકો ફિર પુષ્કમ્મિ બનામિયે
સીતાપતે ! સીતાપતે ! યહ પાપમાર નિહારિયે
અવતીર્ણ હો વર ધર્મેકા નિજ રાજ્ય ફિર ફેલામિયે । "

એક રીતે નોઈએ તો 'ભારત-ભારતી' એ કાંઈ

કાન્ય નહિ પણ હિન્દુસ્થાનનું સારકૃતિક હુકુમી છે. મૈથિલીશરણ પહેલાની હિન્દી કવિના ધણી ખરી જ નહીં સામાન્ય જ લખાઈ છે આધુનિક હિન્દી ને ખડી બોલી કહેવાય છે તે કેવળ ગદ્યને જ ઉગ્રચોગી એમ મનાવું મૈથિલીશરણે સિદ્ધ કરી બતાવ્યું કે આજની ખડી બોલી પણ કાન્યાનુસૂળ છે અને વળી એજિપ્તની તથા રસવતી પણ છે નવી સૈલીના આવ કવિ તરીકે માન મેળવવું અને એક તપ (બાર વર્ષ) પછી પણ એ સૈલીના સર્વ શ્રેષ્ઠ કવિ તરીકેની એ કીર્તિ કાયમ રાખી એ કર્મ સામાન્ય વાત નથી. 'ભારત ભારતી' પછીગ્રંથએ ૧૬-૧૭ સારા સારા કાન્યમયી લખ્યા છે એમનું 'જ્યદ્વથ વધ' સર્વજ્ઞ લોકપ્રિય છે જ, 'સિદ્ધરાજ' મા એમણે મધ્યકાલીન કવિતાસને સરસ રીતે જમાવ્યો છે 'યશોધરા' લખીને બૌદ્ધ પરંપરા પોતાની અજલિ અર્પણ કરી છે, પણ એમની વિશેષ કીર્તિ 'સાકેત' અને 'દ્વાપર'એ એ કાવ્યોએ જ પ્રસંગથી છે 'સાકેત' એ નરીલમે લખેલ રામાયણ જ છે, બાપા અતિશય સાદી અને વેગવતી છે બૌદ્ધપરંપરા ને પ્રમાણે એમણે 'યશોધરા'ને આગળ આણી છે તેમ 'સાકેત' મા વાર્તામય રામાયણની ઊર્મિલાની યથેવી ઉપેક્ષા ખ્યાનમાં લઈને તેમણે તેનું ચિત્ર પોતાની ઊર્મિલ શૈલીથી ઉતારવાર બતાવ્યું છે

કેસીના કરતૂત જોઈ કોપે બગાયેડ લક્ષણ
ત્યારે 'આજ મેરા ધર્મ' રાજકોત' કહીને મળેને
પૂરવાને પ્રૂળવે છે ત્યારે કવિના તદ્દન સાદા શબ્દોમાં
પણ કેવી રાગિની આવી વમે છે તેનો સારો ખ્યાલ
આવે છે જુઓ આ ચાર કડી-

ગત રાગ્ય નહીં વિગોચ રિત
યદ મુહો જ સૌલ્યગુણિ નિમિત્ત
સ્વચ્છિ રેતે હું કુસે જા વગ
નિયતદાશક લોક મેવક મગ્ગ ।

કેસીને ઉદ્દેશીને લક્ષમણ કહે છે—

હા! ભાગ્ય મગ, જો ય વગ
કર દિલ હં પ્રુત્ય કુમરે ગાત

રતવદ હો કયો ન અવ હટ જગ ?

રોમ મોહક મૂઠ હી શ્વ જાલ
કર સક ચોરે ન દર્પ ન દમ
સઘ જગત મા હો નવા અરંભ
વિગ્ન હો નરણતિ રહે નર મગ્ગ
ઘોરજો ગિત વારંકે હો વગ-
વે રહે કુપ પર ઉમન નિવુલ
સઘ વિરે ય્યો લેલ હી વુલમુલ

કવિની ઉક તાજ કાન્યકૃતિ 'દ્વાપર' છે એશ
શ્રીમધ્ય, રાધા, યશોદા, નારદ, ગોવિંદા, ઉમરસેન, કેસ,
અમર, કુબ્જ, ઉદય વગેરે પાત્રોને એમણે પોતાના
વિચારો વ્યક્ત કરાવી, મૈથિલીશરણે ખૂબ જ રંગ
જમાવ્યો છે 'દ્વાપર' વાચતા મને તો ખસિલ
નિખાનના 'ગિસસ, ધી સન એક મેન' એ કુદર
કૃતિનું રમરણ થયું

* * *

આવા આ કવિના બનારસના બહુમાન પ્રસન્ને
દાજર રહેવાનો મુયોમ મગવાથી એમને ચાર પ્રમો
પૂજવાની મે તક લીધી આદર્શ ગૃહસ્થ ધર્મી તરીકે
મૈથિલીશરણજીની સરી ખ્યાતિ છે રાગિણસના
જેમનો કુલધર્મ છે એમનો ગૃહસ્થાશ્રમ સુદર
હોવા જ નેરુંએ એક દિવસ મિસ્ત્રાલ, આરી
આવી જતાનું મૈથિલીશરણજી અને એમના પ્રેમાળ
બેપુ મિત્રારામશરણજી કાષ્ઠનું આમ જવું છે જના
ત્યા જવાનું જનું નથી એટલે બનારસમાં જ
મેળાવ સાધી એમની પાસે મે મરા પ્રમો મૂક્યા
આ આર્થકવિમા કવિના જીવનમાં વિષયે ઉચ્ચ
જવ દોષને જ પેતાને વિરે ભર્વ જેવું કઈ શે
નદોડું ગરુડખુદાસજી જેવા કલારસિક અને સદિત્ય
રસિક સન્નતને જેમણે પોતાના કાષ્ઠના મિત્ર
બનાવ્યા, મુનથી અજમેરી જેવા રાજપુત મુસલમાન
કવિ અને જા રાગવિદને પોતાના ભર્મ બનાવ્યા અને
સિયાનમશ-ખુ જેવા સદોદારને પોતાના જેવા કવિ
અને વનોસિખક બનાવ્યા એમની પોતાની કાવ્યો
પાસના જેવા પ્રદાગની છે એ સમજી લેવા મે સદજ
પ્રમ મૂક્યો

પ્રશ્ન—આપને કવિતા લખવાની પ્રેરણા કેમ થઈ ?
 મૈથિલીશાસ્ત્ર—કવિતા પણ એક માદક વસ્તુ છે.
 પ્રથમ તો મેં સહજ વિનાશ સમજી, અથવા કુટુંબ
 સમજી કવિતાનો આરંભ કર્યો, પણ એણે મને પોતાને
 અધીન બનાવી દીધો. મારા વડીલ અમારા કુલદેવને
 ઉદ્દેશીને કવિતા કરતા. મને પણ એમની પેઠે રૂઢિ
 અથવા મુણગાન કરવાની ઇચ્છા થઈ. એ ઇચ્છા જ
 પ્રેરણા બની, પરંતુ એની પરિણતિ આત્મનિવેદનમાં
 —આત્મસમર્પણમાં થઈ.

આટલા ટૂંકા ઉત્તરથી મને સમાધાન મળ્યું નહિ,
 એટલે મેં એમને ફરીને પૂછ્યું.

પ્રશ્ન—કાવ્યના ક્ષેત્રમાં આપને જે અસાધારણ
 સફળતા મળી છે તેનું કારણ મારે આપની પાસેથી
 જોઈએ છે.

ઉત્તર—પ્રત્યેક કવિ પોતાના જાન પોતાના
 કાવ્યમાં વ્યક્ત કરતો હોય છે. મેં વ્યક્ત કરેલા બાબો
 પ્રત્યે મારા વાંચકોની જે સહાનુભૂતિ છે તે જ, અને
 લાગે છે કે જે થોડી ધણી સફળતા મળી છે તેનું
 કારણ છે.

કવિએ સર્વ શ્રેય પોતાના વાંચકોને આપ્યું
 એટલે સમજવું જોઈએ કે એ વિષય ઉપર વધુ
 પૂછવાનો અર્થ નથી. કવિએ ખૂબ નમ્રતાથી જે કહ્યું
 તે જ ખીજા શબ્દોમાં કહેવાય કે આ કવિ પોતાના
 સમાજની અને પોતાની પેઢીની આકાંક્ષાઓના પ્રતિ-
 નિધિ છે, એટલે જ એમને આટલી સફળતા મળી છે.

આ પછી મેં ખીજા બાજત લીધી અને પ્રશ્ન
 ચર્ચ કર્યો.

પ્રશ્ન—આપની કાવ્યવૃત્તિ પર જીવનની કઈ ઘટ-
 નાનો વિશેષ પ્રભાવ પડ્યો છે ?

મને લાગ્યું હતું કે આ પ્રશ્નથી તો કવિ થોડી
 સરખી આત્મકથા ઉમેળશે, પણ તેઓ તો તત્ત્વ-
 જ્ઞાનમાં જ જીતપાં અને જોડ્યા.

ઉત્તર—વિશેષતઃ જે ઘટના જીવનને બાધક હોય
 તેવી ઘટનાનો જ પ્રભાવ પડ્યો છે. સાધક ઘટના—

અનુકૂલ અથવા પોષક ઘટના—વિનાશિતિ આપે છે.
 કાન્તિ તો કેવળ આધક ઘટનામાંથી જ થાય છે.

‘આપઃ ઇન્દુ ન શરદઃ’ કહેનાર કુન્તીની
 ભૂમિકા કવિને માન્ય લાગે છે.

કવિના પૂર્વાચાર્ય કાણ છે એ ગણી લેવાને
 મેં એમને પૂછ્યું.

પ્રશ્ન—આપે કયા કયા પૂર્વકવિઓનું અધ્યયન
 કર્યું છે, અથવા પ્રથમ પ્રથમ આપે કોનું અનુસરણ
 કર્યું ?

ઉત્તર—મણાં, પણ એમનું અધ્યયન ન કહેતાં
 વાચન કહેવું જોઈએ. તેઓમાં મુખ્ય ગણાય તુલસીદાસ
 અને કાલીદાસ. તુલસીદાસજીને ચરણે હું મારું
 મસ્તક ધરું છું અને કાલીદાસને મસ્તક પર ધારણ કરું છું.

આટલો ટૂંકા ઉત્તર આપીને પોતાનો મર્મ
 પ્રગટ કરવાની કવિની હથોટી જોઈને હું ખુશ થયો.
 પછી પ્રશ્ન કાઢ્યો કવિતાની શૈલીનો.

પ્રશ્ન—આપની પહેલાં પણ કાઠ્યો ખડી બોલીમાં
 કવિતા લખી હતી કે ?

ઉત્તર—મેં જુદું જ થોડા લોકોની કવિતા વાંચી
 છે. પૂજ્ય દિવેદીજી (‘સરસ્વતી’ના વિખ્યાત માણ
 સંપાદક સ્વ. મહાવીરપ્રસાદ દિવેદીજી) એમાં મુખ્ય
 છે. પંડિત શ્રીધરજી પાઠકની સફળતા મારે મતે મજા-
 બાણમાં જ છે.

હું હૈદાબાદ-સિંધ-ની જેલમાં હતો ત્યારે મૈથિલી-
 શાસ્ત્રજીએ મને પોતાનું ‘સાકેત’ મોકલ્યું હતું.
 અમારા વોડમાં વાંકો શી ગાંધાવાળું એક હરણ હતું,
 તેને રમતાં ફૂટતાં જોતાં જોતાં મેં ‘સાકેત’ વાંચી
 કાઢ્યું હતું, એનું સ્મરણ ચતાં જ મેં પૂછ્યું.

પ્રશ્ન—આપે ‘સાકેત’માં ભિર્મિલાને જે સ્થાન
 આપી દીધું છે તેનું કારણ ‘કાવ્યેર ઉપેક્ષિતા’ એ
 રવીન્દ્રનાથનો બંગાળી નિબંધ હશે, નહિ ?

ઉત્તર—હા, અમારા કુળમાં સીતારામની ઉપાસના
 હોવાને કારણે રામચરિત ઉપર હું કંઈક ને કંઈક
 લખત જ અને એમાં ભિર્મિલાની ચર્ચા પણ આવી હોત.
 એમ હોવા છતાં ‘સાકેત’માં તેને જે સ્થાન મળ્યું

છે તે સુરુદેવના એ લેખ પરથી જ (જ્ઞાતિનિકેતનમાં રવીન્દ્રનાથને સુરુદેવ કહે છે) મૂળ લેખ મેં વાંચ્યો નથી, એ કાળે હું તો એ વાંચી શકત જ નહિ પૂજ્ય દિવેદીજીએ એ લેખને આધારે એમના 'સર્વસ્વતી મા એક લેખ લખે તો તે જ મેં વાંચે તો

મૈથિલીશરણજીએ ત્યાર પછી કેટલીયે ઉદ્વેગ કવિતા લખી છે છતાં લોકો એમને 'ભારત-ભારતી' ના કવિ તરીકે જ ઓળખવાના

એક દિવસ ગાંધીજીને મેં કહ્યું હતું કે 'દક્ષિણ આફ્રિકાથી દિવ આરીને આપે કાર્ય શરૂ કર્યા પહેલાં 'હિંદ સ્વરાજ' લખ્યું છે હવે આટલા વર્ષોના અનુભવ પછી આપ દિવ-સ્વરાજ' ફરીને નવું કેમ નથી લખી દેતા ?' એવો જ પ્રશ્ન મેં હૈમ્યાજીને પૂછ્યો (કુટુંબ-પરિવારમાં મથિલીશરણજી આ નામે ઓળખાય છે)

પ્રશ્ન—તો આજે આપ 'ભારત-ભારતી' મૈથિલી શરણજી લખવા એકા હો તો એમાં કઈ કઈ બાબત આવે ?

ઉત્તર—ચીક તો સ્વ હો કરા જા સકતા હૈ જર જાજ વસે લિખેને ચૈતુ પરતુ એટલું તો નહીં કે એનું આ સ્વરૂપ ગદ્ય ન હોય એક ઉદાહરણ આપું— 'ભારત-ભારતી' મા મેં ઈસુ વિષે નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે

યા હિંદુઓના દિવ્ય ઓણા ચદ પતા મી હૈ ચલ ઓણાથિયોકા પર્સે બહુધા વૌદ્ધ સર્વિ મ જન ।

કેટલાય દિવસ પછી મારા 'હિન્દુ' કાવ્યમાં મેં આ જ વસ્તુ રજૂ કરી છે

આસા મહાપુરુષ હૈ માન્ય
ક્ષમામૂર્તિ હત્તવીર વરાન્ય
ધર્મવિવયમ વહી સુવાન
હૈ ત્રિલ ભારતકે હૈ ઘાત્ર ।

આ પછી ફરીને ત્યારે ઈસુ વિષે લખવાની મને રકુડા થઈ ત્યારે મને કહેવું સારું લાગ્યું કે

ધન્ય ધન્ય હય જિનકે કારણ
જિનના નામે ભવતા

કિન્તુ નિવાર ધન્ય વે, જિનકો
વિચા લોક પ્રિય પુન બુદ્ધાર ।

પોતાના દેશના ઈસુ સંબંધેના અભિપ્રાય આપવા પરિણત નથી થયો શું ? હવે તેઓશ્રી ઈસુના જન્મ ક્ષણ, અને નિબિદાનને એમના નામે ચાલેલા ધર્મિક જુદા જ જુએ છે તેવો હૈમ્યાજીએ ઉપર બતાવેલો ઇતિવિકાસ મને ખૂબ જ ગમ્યો

મારી સુનાકાત અહીં જ પૂરી થવી જોઈએ, પણ મને કેટલાક વર્તમાનપત્રો પ્રશ્ન સૂચના મેં પૂછ્યું :

પ્રશ્ન—આપ આ યુગના પ્રતિનિધિ કવિ છો આપે ક્યા ક્યા કાવ્યમાં આ યુગનો સંદેશો આપ્યો છે ?

ઉત્તર—મારે એટલું જ કહેવું જોઈએ કે કાંઈ પણ યુગમાં મેં પોતાના યુગને વિચાર્યો નથી પછી તે દ્વાર હોય કે ત્રેતા ત્યારે હું કાંઈ ઐશ્વર્યપૂર્ણ પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરવાનો પ્રયત્ન કરું છું ત્યારે મારી ઇચ્છા મને એમ જ કહે છે કે

' મેં સૂતરી હૂં મહુ દૂર દશ હૈ ભવના
સુમ શુભે દેલ, પર મૂલ ન જાના ભવના । '

પ્રશ્ન—હવે પછી કવિતા ખડી જોલીમાં જ થવી જોઈએ કે મજાણામાં કે બનેમાં ?

ઉત્તર—મને લાગે છે કે મજાણામાં પણ ત્યારે કવિતાનો પ્રારંભ થયો ત્યારે તેના પહેલાની ભાષા સંબંધી પણ આવે જ પ્રશ્ન થયો હશે લૌકિક અને વૈદિક સંસ્કૃત વિષયે પણ આવે જ પ્રશ્ન થાયો હોવો જોઈએ, પરંતુ આજે પણ સંસ્કૃતમાં કવિતા થાય છે અને હું કેમ કહું કે મજાણામાં ન થાય ? હું પોતે મજાણામાંની ગચના પણ ખૂબ પ્રેમથી વાંચુ છું મેં એક જ રચના મારી ભાંગી પૂરી મજાણામાં કરી છે અને તે આ જ રિધય પર છે તેને ચેડા અદ્ય તમને સભાગાન—

જનમયે, હૈ મૂલ રાક્ષત કવહૂં નહિ તોરો
તેરો મહિલા ઓર મધુરિમા ગાહનિ મોઢી
રમ ચીરમ કો ધાર વહી હૈ જાક બંપર
જાગી હૈ જ મજાણાની ગચના યા જા ।

માલતી-મોસરી પાવ પડો હૈ વલ્લભગિન તૂ
રાગ મરી હૈ સહજસુરીલી સુરરાગિન તૂ ।
તૈને કેસે સરસ-સલોને પ્રત્ય છિરજાયેં,
પ્રેમમત્તિકે કે હાવમાન સખ હમેં દિસાયેં,

૧૬ અન હા । વહ સમય કરહૂં કો વીત મનો હૈ
ગોરસ કો મઠાર હમારી રીત ગયો હૈ
તન સૌ મન રાઝ હાય સર્વ પરતન્ન બને હૈ
જન મનુજ બનિ ગયે, મનુજ જડ વજ્ર બને હૈ

જો યદ્દ તેરાં વહિન 'સડો' હૈ તેરે ઝાંગે
દે આ કોં બાસતિ ઓર અન હમ વા માંગે ?
યા કૌ પાલન મયો ચાહિ જુગ મેં હૈ, તતેં
યાતેં યાકી છિપી ન રહેં વાતેં પાતેં ।

છેલ્લે ઊંડતાં ઊંડતાં આમારે દરાવિક પ્રશ્ન એમની
પાસે મૂક્યો. કારણ મૈથિલીશરણુજીના કાવ્યમાં આર્ય-
સંસ્કૃતિનું અભિમાન ખૂબ ધગાકી રહ્યું છે.

પ્રશ્ન—હિંદીમાં સહેલા અરબી ફારસી શબ્દોનો

પણ અહિંકાર કરનાર એક પક્ષ છે, એ સંબંધે
આપનો શો અભિપ્રાય છે ?

ઉત્તર—જે પરદેશી શબ્દ આપણી ભાષામાં
મળીને એકબીજા ચર્ચ ગયેલ છે તેને 'પાણીચુ',
આપવાની જરૂર નથી. એનો પર્ચાય પણ વાપરવાની
સ્વતંત્રતા આપણને છે જ. પરંતુ ત્યારે કેઈ 'દલમ'
જેવા સાદા શબ્દોનો પણ ફાગસી ઉત્પત્તિ કરીને
'દલમ' બોલવામાં ગીરવ લે છે ત્યારે મને શરમ
આવે છે. હિન્દી-ઉર્દૂ સેળમેળ કરીને આપણે ત્રીજી
ભાષા કરવાની નથી, હિંદી આમળ કેવળ ઉર્દૂનો જ
પ્રશ્ન નથી, બંગ, દલિંગ, મદ્રાગાબ્દ, સૌરાષ્ટ્ર આદિ
પ્રાંતોની ભાષાઓને પણ તેણે ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ.
સહેલી સંસ્કૃતની મદદથી જ હિંદી ભાષાની નજીક
જઈ શકાય. *

ફેબ્રુઆરી, ૧૯૩૭

* મગડી 'વિદ્યમન'માંથી

૦

ચિત્રણા

ઐએ તારક સર્વ મસ્ત બનીને આનંદથી ધૂમતા
દે, ત્યાં મેઘ તણા તિમિર ઘનમાં એ સર્વ ડૂબી ગયાં
વાતાં વાયુ, પ્રથક વાદલ જતાં રાસે ચક્રે તારલા
જાણે થાય મનુષ્યના જીવનની આકાશમાં ચિત્રણા

'જલિલ'

વિધ્વંસક આશા

શ્રી. કાન્તિલાલ મ. ગાંધી

બી એસ સી, બી એસ સી (ટેનેસી)

“પ્રેમી ! ખાલી નામધારી પરપોટા સિવાય એમા બીજું શું છે ?” એમ જ્યારે મેં કહ્યું ત્યારે મારી આજુબાજુના જાણીતા તેમ જ અજાણ્યા મુસાફરો ખડખડાટ હસી પડ્યા

“મિસ્ટર, તમે પ્રેમમા નિગરા થયેલા લાગો છો, બાકી આવું ન બોલો” અટ્ટહાસ્યના ધ્વનિમાથી એક અજાણ્યો સર માગ કાતે આવીને અધડાવે

“હા, ના, મેં હજી પ્રેમ કર્યો જ નથી એટલે આશાનિરાશનો સવાલ જ નથી પ્લેટફોર્મ ઉપર જો પેયુ યુગલ ફરે છે ને, તેને એક વાર નિહાળી લે એટલે આગળ વાત કરુ” અને મારી આગળની દિશામા આખા ડબ્બાની નજર મુકાઈ થોડી ફરણ પછી મેં પ્રશ્ન કર્યો, “જોઈ લીધા એમને ? આ મારા મેન મહેશકુમાર પ્રેમીઓ કહે છે ને એવાને પ્રેમીઓ કહેતા હો તો પ્રેમી એ ખાલી નામધારી પરપોટા સિવાય બીજું કશું જ નથી”

“મિસ્ટર, તમને અદેખાઈ આવતી લાગે છે બાકી હું આજ એક વરસથી એમને સાચો પ્રેમ કરતા જોઉં છું વિજય આજે આપણી સાથે જોઈ પરીક્ષા આપવા મુબર્ક આવી રહ્યો છે અને આશા મેં વિદાયગીરી આપવા રોશને આવી છે તે પણ મા વર્ષે છ એ પાસ થઈ જશે બોનો, આવું પૂર્ણ યુગલ હોય પછી અદેખાઈ કેમ ના આવે ?” મારા મેક દૂરના મિત્રે મારી મસ્કરી છાયાની અને મેં જવાબ વાળ્યો, “અદેખાઈ નહિ પણ અનુકંપા તો આવે છે તમે એમના વિશે જાણતા હશે તો કદાચ વેશેષ હું જાણુ છું તમે તેમનો એક વરસનો ઇતિહાસ જાણો છો, જ્યારે હું જન્મથી જ વિજયને ઝોળાણુ છું અને આશાને પણ ધણું વર્ષોથી”

“આઈ સી ! હવે વાત સમજાઈ આશાએ થોડા વર્ષ તારી સાથે પ્રેમ કરી તને ઝોડી દીધી અને પછી વિજયને પકડ્યો, એટલે આટલો બધો છોડાઈ પડ્યો લાગે છે ?” મી એસ સી ની પરીક્ષા આપવા મુબર્ક આવી રહેલા મારા એક દોન્ટદારે મસ્કરીને નવું સ્વરૂપ આપ્યું

“ને જાણ વિનુ, મસ્કરી કરવાની તને છૂટ છે, પણ ગાડીના ડબ્બામા નહિ આસાને અને મને કઈ જ લાગતું વળગતું નથી, પણ માગ એક મિત્રની સાથે ખૂબ સખ ધ વધાર્યા પછી તેને વહેતો મૂકી આ વિજયને પકડ્યો છે તે જોઈને મને ધણુ દુઃખ થાય છે અને વધારે દુઃખ તો તેથી થાય છે કે વિજય સાથે પણ તે છેતરપિંડી રમી રહી છે એ છ એ ધાય કે પી એ ધાય પણ એનું જીવ્ય બર્થ છે અનેક હૃદયોને ભાગીને હવે એ પોતાના ઉચ્છેદ તરફ પ્રયાણ કરી રહી છે” આખો ડબ્બો શાંતચિત્તે મારા શબ્દો સાલળી રહ્યો હતો, તેવામા ગાડીની વ્હીસલ થઈ અને એન્જિનને ધુમાડિયા પીસવાથી તેનો જવાબ વાળ્યો વિજય પ્લેટફોર્મ ઉપરથી ગાડી તરફ ધસ્યો અને અગ્રારી બાજુના જ ડબ્બાનું પારણું ઉઘાડી તેમા ચઢી બેઠો ગાડીને સહેજસાજ ગતિ મળી અને પ્લેટફોર્મ ઉપરથી આશાનો નાણુમ કંઠ પોકારી ઊઠ્યો

“વીશ થુ ગુડ લક માય ડિયર-ફ્રેન્ડ પામન્ડે.”

“થેક થુ ડાર્લિંગ, ગુડ બાય-આલાય, સવામ.”

“ગુડ બાય-સવામ”

અને એ વિદાયગીરીના શબ્દો પ્લેટફોર્મ ઉપર જ ઊઠીને ટ્રેન આગળ વધી. મેં મારા મિત્રો છોડવા માગ્યો એટલે ડનામાથી બેચાર જણુ એકી સાથે પોકારી ઊઠ્યા, “અરે મિસ્ટર, મિસ્ટર, બીધવા

ક્યા માડયુ ? પડી પેની વાત નો મ્હો આસા કોણ
છે ? ક્યાની છે ? તમારો પેનો મિન કોણ છે-એ ગધુ
તો કહો ?”

“વાતમા કર્ડ માન નથી આખી ગત ઉત્તરો
યશે અને આપણે નમમા પરિકામા હેગન ચર્ચયુ”

“અરે કર્ડ નહિ, તમારે કહેવું જ પડ્યો કહો
તો આ મગાવું” આરો ઉમંગના એક ગસિક
સન્નન બોલી બિચા

“હા, ના, આ હું લેનો નથી તમે બધા
શાંતિ જાગવો તો નર્મક કહું” અને બધાએ શાંતિ
જાગવવાનું વચન ખૂન બોનાટ મીને આપ્યું

*

જે મિત્રો! જે ઉપેષ કર્યો તેનું નામ અમર
આપણાથી પાંચ સાત વર્ષ મોટો છે નાનપણથી જ
તેનું હોતો તેના પિતા ગૌરીશકર વૈદ વૈદુ કરી
બચાવેલી મૂડી અમંગના શિક્ષણ પાછળ ખર્ચવા
નિશ્ચય કર્યો હતો આગળ જતા અમર અમાગ
ગામડામા એક પ્રતિષ્ઠિત વકીલ અને તે તેમની મહેરબા
હતી અમરે કીર્તિ સાથે ગામડાનું શિક્ષણ પૂરું કર્યું
ગામડામા અગ્રેજી ચાર કુધીનો જ અભ્યાસ થઈ
શકતો હતો તેથી ગૌરીશકરે અમરને પોતાના એક
બેલીને ત્યાં અમદાવાદ પહોંચ્યા પછી માટે મુક્યો
અમદાવાદમા પછી અમરે ઉત્તમવગ કાન્ટોની કરી
મેટ્રિકમા તે બે વે નંબરે પસાગ થયો અને ડોલેજગ્યા
દાખલ થયો

ગૌરીશકર વૈદનો આનંદ માતો નહોતો, પરંતુ
વિધિને એ આનંદ ન ગમ્યો ગૌરીશકર વૈદ તે જ
વર્ષે ભાગ્ય માદગીમા સપ્રદાર્ધ ગયા, અને ઓઆરિયા
ધર્મીસીને તેઓ મ્હી જ મૂડી બચાવી શક્યા નહોતા
તેથી તેમનું અકાળ મૃત્યુ અમરને સખત દુઃખરૂપ
નીવડયું અમરને કોલેજ છોડવી પડી અને સોળ
વર્ષની કાચી વયમા જ અમરને માથે જીવનની
જવાબદારીઓ સભાળવાનું કામ આવી પડ્યું કડું જમા
રહ્યા ફક્ત બે જ જણ-અમર અને તેની
માતા સરસ્વતી

અમદાવાદના ચાર વગસના વસવાટ દરમિયાન
અમરે એ- નાનામોટાની પ્રીતિ સપાદન કરી હતી,
તેથી તે બધાએ મળીને અમરને અમદાવાદમા જ
માસિમ આગીસ દેખ્યા પગાગી એ- નોકરી ગોઠવી
આખી અમર સરસ્વતીને લઈને શહેરમા આવ્યો
અને એક ભાડાની કોટડી લઈને રહેવા લાગ્યો

મેનેજમા તો તે અભ્યાસ ન કરી શક્યો પરંતુ
બેગ બે ! તેણે મેનેજમા થઈ શકે તે દરતા પછી વધુ
અભ્યાસ કરવા માડ્યો આગીમ કપિયાના દૂધ
પગાગીથી દસ રૂપિયા તો તે પોતાના મગીન અને
પુત્રકાના શેષ પાછળ ખર્ચતો છ મહિનામા તો
તેણે ધગમા સતાર અને દિનરુખા પછી વસાવી દીધા
દિંદી, મગાવી મગાવી વિગેરે ભાષાઓ અને ખીજી
અનેક લલિતશાસ્ત્રો તે નવગણના વખતમા શીખવા
લાગ્યો આદિમા પછી તે બધાનો પ્રિય થઈ પડ્યો
હતો સ્કાન્ડેલારે તે ઓફિસમાથી ધેગ આવતો ત્યારે
કરાગાને બદલે તેના મુખ ઉપર હાસ્ય તરવરતું હતું
તેની માતાને તે ગમતી વાતોએ ચઢાવીને એટલી બધી
આનંદિત કરી દેતો કે તે ગૌરીશકરના અવસાનના
શે ને એમમ ખૂની જતી રાજ ગમે સગીનની
રેડ રેલાવીને અમર બધી જતો

બે વર્ષ આમ વીત્યા એટલે ન્યાતમા અમરનું
નામ મુગતિયાઓમા ગણાવા લાગ્યું અમરને લગ્નની
ઉતાવળ નહોતી, પણ જે સબેગોમા તે બીજ્યો હતો
તેના બાળ આગળ તે સાચો વાત ન કહી શક્યો
માતાની ઇચ્છાને તે ન અવગણી શક્યો પત્ની માતાને
મદદરૂપ થશે એ વાતથી તેણે સમાધાન મેળવ્યું અને
આખરે અનેક મનોમથનો અનુભવીને તેણે પરણવાની
હા પાડી ઓગણીસ વર્ષની વયે અમર પછી વૃષ્ટ્યો
મોળ વર્ષની સ્થામ છતાં સુદર, નિગૂંઝ છતાં
લાગણીભરી નવરીવના પત્નીથી તેને સપૂર્ણ સંતોષ
થયો સધ્યા અને અમરનું સુખી જોડું બેઠું
સરસ્વતીનો હજી માતો નહોતો

પરંતુ વિધિ દૂર છે લગ્ન થયે એક વર્ષ પછી
પૂરું ન થયું અને સધ્યા નમી પડી, અમંગના લગ્ન
જીવનનો આમ એકાએક અંત આવ્યો અમંગના

ગતદિવસના ઉત્તમગથી શુભા છના ભવ્ય દારૂકાઈક
તાવના પગિણીએ સધા અમરને છોડીને અનતના
અધકારમાં લાગી ગઈ કિશોર અવરથામાં જ અમર
વિધુર બન્યો.

અમર એકતો થઈ પડ્યો એક જ વર્ષમાં જે
ગાઢ પ્રેમ સધા સાથે જડાઈ ગયો હતો તે સભારતા
તે વિવશ બની જતો સધાની માનસિક ખૂનમાં
જ હવે જીવન વિતાવવું એવો તેણે મન સાથે સકપ
મ્યો સાહિત્ય અને સંગીતની ધૂનમાં જ જીવનનો
બધો આનંદ માની લેવાનો આદર્શ તેણે મન આચળ
ખડો કર્યો સુવાનીને આરે ઊભેના જનપ્રવત્ને પૂણ
સરકારી બનેના આ વીસ વર્ષના કુમારે સન્યાસધર્મ
સ્વીકારી લીધો.

પણ વિકૃતિને પોષનારા કુદ્વૃત્તના પ્રત્યાગતી
બળો કેવા માનવીને તેના આદર્શો સિદ્ધ કરવા દે છે.
અને આખરે અમર તો સાવ સામાન્ય કાગિનો જ
માનવ હતો એને એમના ખૂન સાલવા લાગી
માતાએ તેને ગ્રીષ્મવા ધણી થ ન મ્યો એણે એક દિવસ
તો લાગ જોડેને અમરને ફરી પરણવા વિશે
પણ કહ્યું સધાની રમ્મતિથી દઝાઈ ગયોના અમર
ફરીથી મક્કમ થઈ ગયો ફરી ન પરણવાની તેણે
પ્રતિજ્ઞા કરી દીધી અને સધા પ્રત્યેની પોતાની વફા
દારી બતાવવાનો સતોષ મે યો.

*

આ જ અરસામાં અમરની પડોશમાં એક કુટુંબ
ગહેવા આવ્યું એક પિતાગીસ ઉપગેના શુદ્ધપતિ
તેની પત્ની સાત વર્ષનો એક પુત્ર અને પદર
વર્ષની એક પુત્રી-એટલું આ કુટુંબના સભ્યો હતા
અમર આ પડોશીઓ સાથે લાંબો પરિચય નહોતો
રાખતો વગર જરૂરની એક પણ વાત તે કોઈની
સાથે કરતો નહિ અને તેણે ત્યારે જાણ્યું કે પડોશીની
પુત્રી વિધવા છે ત્યારે તો તેને એ લોકોની ઘણી
અનુકંપા આવી તેને અમર પડો કે આશા પણ
તેની જેમ પરણીને એક જ વર્ષમાં સાથી-વિહોણી
થઈ ગઈ છે એને સ્વશુ-પદ્મમાં રહેવાનું કોઈ રચણ

ન રહેવાથી પિતાએ પોતાને ત્યાં બોવાની લીની હતી.
પુત્રીના ભાગ્યથી પિતા બહુ જ નિરાશ થઈ ગયા
હતા થોડા પતિ મળે તો આશાને ફરી પરણાવો
દેવાની પણ તેમની તો ધટ્ટા હતી પરંતુ હિંદુ
સમાજમાં સામાન્ય માણસો શું મગી શકે છે પરંપરા
પડેના અપૂરો ગહેનો અભ્યાસ ચાનુ કરાવવા ધનજય
પ્રસાદે આશાને મહિના-વિદ્વાનપદમાં મૂકી આશા
અંગ્રેજી પાઠમાં ધોરણનો અભ્યાસ કરવા લાગી
અમરને આ બધી વાતની જાણ હતી પરંતુ આ કુટુંબ
સાથે વધુ પરિચય સાધવાનું તેને ઉચિત ન લાગ્યું.

પણ એક દિવસ ધનજયપ્રસાદ માત્રીમાં સપ
કાઈ પડ્યા ત્યારે એક પડોશી તરીકેની પોતાની
ફરજ અંત કરવા અમર તેમને ત્યાં ગયો દવા
લાવવાનું અને દર્દી આગળ બેઠો બેસવાનું મમ તેણે
માથે લીધું પણ ચિંતાથી નમી ગયો. દેહ ફરીથી
જામે થઈ શક્યો નહિ હેતુ ઘડીઓમાં પણ તે અમર
ને મ્હો મયા અમરભાઈ મે તો આજ સુધી તમારું
કર્મ કર્યું નથી હતા તમારે મારી આ પુત્રી સભાળ
વાની છે તેને ને તમે થોડા વર મેઝી આપી
પરણાવી આપશો તો અમારી ઉપ મોટો અનુમદ
થશે કુનતી વેપસમી મારી આશાને પૂરી ખીન્ના
વગર જ આમ કરમાઈ જતી હું જોઈ શકતો નથી
એક નાના માળકની જેમ ધનજયપ્રસાદ રોડ પડ્યા
અમરે તેમના કપાળે હાથ મૂક્યો. સત્તન આપ્યું કે
આપ કશી ફિક્ક કરશો નહિ ' પણ આ આત્મ
હદય કુ ખના નિશ્વાસ સાથે જ બધે પાડ્યું.

ધનજયપ્રસાદના મૃત્યુ પછી અમરને તેમના
કુટુંબ પ્રત્યે બહુ સહાનુભૂતિ બેપજી એક આર્થિક
વિધવા તેની એક વિધવા પુત્રી અને એક બાક પુત્ર
સાથે ફેરી રીતે જીવન વિતાવશે એ વિચારે અમરના
હૃદયને ખૂન કપા યુ પોતે કમાતો તો હતો જ,
પરંતુ આ આખા કુટુંબનું પોષણ કરા શકે તેમને.
તો તે સમર્થ નહોતો જ છતાં આશા બો મધુરને.
અભ્યાસ ચાનુ રાખવા અમરે તેમની માતાને ધણી
આગ્રહ કર્યો પોતે મ આપવી પણ શરૂ કરી.

નાનકડા મધુર અમરનો પાકા મિત્ર થઈ ગયો
અમરે મધુરને જાતા અને સતાર વગાડતા ધીમે ધીમે

શીખવી દીધું કોઈવાગ તો અમર સરસ્વતી, પાર્વતી,
આશા અને મધુગને પોતાના ખડમા ભેગા કરી તેમને
સંગીતની અમૂલ્ય મોજ ચખાડતો આશા પોતે
વિધવા છે એ સભારી સભારીને રીઠી થઈ ગઈ હતી
અમર પ્રત્યે તેનું માન દિનપ્રતિદિન વધતું જતું હતું
પોતાને ઘેર કંઈ પણ નવી વાનગી કરી હોય તો
મધુર સાથે તે અમરભાઈ માટે મોકલતી આ કેપ
રાત પોતે વિદ્યાલયમાં બનાવેલા ભરત અને ચિત્રણ-
કથાના નમૂનાઓને ઉપહાગ પછી કોઈ કોઈ વાર
મોકલતી મધુર અમરની આગળ જઈને બેઠો રહેતો
અને જ્યારે રહેતો કે “આશાનહેને ગાંધીજીનું આ
ચિત્ર તમારે માટે મોકલ્યું છે, એમણે જાને
ચીતર્યું છે ” ત્યારે અમરને તે સ્ત્રીકાર્ય વગર
આણતું નહોતું બેગ સ્વીકારતા તેને સકાય તો
ધણી જ થતો હતો, પરંતુ જે સન્મેગેમા તેને
બેઠો મળતી હતી તે પ્યાનમાં લેતા તેને મૂગેમૂગા
તે સ્વીકારવી જ પડતી અને આવી રીતે તેની ખાસે
અનેક ટેમન-કથોય, તોરણો અને ચિત્રોની સામગ્રી
ઘરની શોભા પૂરતી ભેગી થઈ ગઈ

*

એક વર્ષથી તેઓ પકોશમાં રહેતા હતા છતાં
અમર અને આશા વચ્ચે વાતચીત થઈ નહોતી વાત
કથાના પ્રસંગો તો ધણા આવી જતા પરંતુ બન્ને
પ્રયત્નપૂર્વક તે પ્રસંગો ટાળી દેતા નિકટ આવવા
આહતા બન્નેના હૃદયો એકબીજાથી ખૂબ દૂર નાસભાગ
કરતા હતા પણ એક દિવસ સાંજે સરસ્વતી અને
પાર્વતી મંદિરે દર્શન કરવા ગયા હતા ત્યારે આશાનું
હૃદય ઝાંલ્યું ન રહ્યું અમરે આદિસેથી હમણા જ ઘેર
આવેલો હતો આશાએ જારીએ કોઈકું કરી પૂછ્યું,
“ કેમ અમરભાઈ, કંઈ દેખાતા નથી ? ”

“ મહેન, કુરસદ કમા મળે છે ? ”

“ આજે તો છે કે નહિ ? ”

“ આમ તો નરિશ જ છું ”

“ તો જરા અહીં આવો ને, એક કામ છે ”

અમર આશાના ઘરમાં ગયો આશાને કશું જ

કામ નહોતું અમર સાથે પેટ ભરીને વાતો કરવા તે
કેટલા દિનસંધી તવરી રહી હતી, પરંતુ તેનાથી તે
છત્ત બ્યક્ત થઈ શકતી નહોતી આજે પણ તે કંઈ
ન યોદ્ધી શકી કામ માટે બોવાની વ્યથા જ કામ ન
જડવાથી આશા છોબીલી પડી ગઈ સમયસૂચકતા
વાપરી છેવટ તેણે એક કામ શોધી કાઢ્યું

“ શીકથી ચાકુ ઉતારી આપોને જરા બાએ
કાણુ બાએ કેવું હોયુ આ શીક બાધ્યુ છે કે મારાથી
તો પહોચાતું જ નથી, અને પાછી મંદિરથી આવશે
ત્યારે શાક સમારેલું નહિ લુએ તો ગુસ્સે થશે ”
અમરે ચાકુ ઉતારી આપ્યું અને પોતાને ઘેર ચાલ્યો
આજે આશા નિરાશ થઈ ગઈ અમરની સાથે કેવી
રીતે વાતો કરવી તે તેને ન સમજાયું અને પાછા
અનેક દિવસો એમ ને એમ મૌનમાં વહી ગયા

*

શરદ્ પૂર્ણિમાને દિવસે સરસ્વતી અને પાર્વતી
મંદિરે દર્શન કરવા ગયા હતા ધણા દિવસે મળેલી
તક ન ગુમાવવા આશાએ નિશ્ચય કર્યો, બધી હિમત
એકઠી કરીને તે અમરને ત્યાં પહોચી ગઈ. અમર
તેના પતંગમાં થાક ખાતો હતો ત્યાં આશા આવોને
ખડી થઈ ગઈ. અમર ચમકીને બેઠો થઈ ગયો.

“ કેમ આશાનહેન ! શું કામ પડ્યું ? ” અમરને
કંઈક અસાધારણ બનાવની કંપના આવી

“ એક વાત પૂછવી છે પૂરું અમરભાઈ ? ”

“ હો, ખુશીથી બા નથી ? ”

“ બા મંદિરે ગયા છે ” કહીને આશા બેઠી,
પૂછ્યું “ તમે પરણ્યા કેમ નથી ? ”

અમર એકદમ ચમકી ગયો પછી એક લણમાં
તેની બાબ આગળથી સધ્યાની સ્મૃતિ સરી પડી
એના મો પર વિવાહ આવી ગયો

“ બહેન, હું પરણ્યો હતો, પણ પરણ્યા પછી
પત્ની એક જ વર્ષમાં ગુજરી ગઈ ”

“ તો હવે ફરી નહિ પરણો ? ”

“પુત્રવંનમા મને શ્રદ્ધા નથી માગી પત્નીને હું
એવકા નીવડવા નથી ચાહતો ”

“હું ફરી પગલું તો તે તમને ગમશે ન”

“શા માટે નહિ ? એ ભાર તમારા પિતાશ્રીએ
મારે માથે નાખેલો જ છે હું તમારે માટે સાચીની
શોધમા જ છું ”

“તમે શોધો તે કરતા હું શોધું” તો તે તમે
કપૂલ રાખશો ? ”

“જરૂર જરૂર, મગજ વિરુદ્ધના લખને તો હું
ધિકારુ છું ”

આશાનો નિચાર હજી ધણી વાતે કરવાનો હતો,
પરંતુ તેને ઘેર દુધવાળાએ બ્રમ મારી એટલે તે
હરિણીની જેમ ઘેર દોડી ગઈ અને એટલામા બન્ને
માતાઓ પાશુ દર્શન કરીને પાછી આવી ગઈ

સૂર્યનારાયણ ક્ષિતિજમા સમેદાર્ઠ ગયા અને
સુધાશુનો અમૃતકુહા આકાશમા ઠલવાવા લાગ્યો.
જેતજેતામા તો આખી પૃથ્વીને તેણે કૈમુદીથી પચાળી
દીધી ઘેર ઘેર દુધ-પાચાના બોજન થયા સહેવાણીઓ
આદનીમા મહાલવા નીકળી પડ્યા આશા અને પાર્વતી
દેવને આદનીમા પંધરાવવા અગાડીએ ચડ્યા મધુરને
તેમા રસ ન પડવાથી અમરને ત્યા ગયો ત્યા જઈને
પણ એને ગોઠે તેમ નહોતું અમરની આગળ તેણે
તેની સર્વસામાન્ય માંગણી રજૂ કરી દીધી

“મોટાભાઈ, આજે તો ચાદામામા પણ સાલજાને
ખુશ થઈ જાય તેવું ગીત ગાઓ ”

અમરના મનમા આજે મથન ચાલતું હતું
આજની આશાની વાતે તેના મગજને ચકરીએ ચડાવ્યું
હતું પોતે પગપે નથી એ જાણીને આશાને શું
કામ હતું ? એની પરજુવાની મગજ કયા હતું ? આ
બધા પ્રશ્નો તેના મગજમા આજે યોગાતા હતા તેને
કઈ ચેન પડતું નહોતું તેનામા મધુરે સમીનની
માંગણી રજૂ કરી એટલે તેને જ્ઞાન આવ્યું મકુને
તેણે પૂછ્યું, ‘ તું જ બોલ, શું ગાઉ ? ’ મધુરે સચચ્ય
“ માલન બન કર આઓ ” અને અમરે દિવરુઆ
હાથમા લીધી ધીમી હવકથી તેણે ગીત ઉપાડ્યું

માલન બન કર આઓ,
માલન બન કર આઓ,
ફૂલ મગાઓ, હાર બનાઓ,
માલન બન કર આઓ.

દિવરુઆએ ગીતના સરેસરમા પ્રાણ પૂર્યો અને
આપ્તુ વાતાવરણ સંગીતમય બની ગયું પદરથી વીસ
પદર આ બે લીટીઓ ઉવટાવીસુવટાવીને ગાઈ
નાખ્યા પગી બીજી બે લીટીઓ અમરે ઉપાડી અને
દિવરુઆ પાસે ઉપાડવી,

હાથમે મુરલી, ગલેમે સહેલી
બાજત બાજત ધર ગઓ,
માથન બન કર આઓ

મધુર તો સમીતની આ ધૂનમા ઘેને બરાવા લાગ્યો
અને બાજુમા પડેલા એક પાથરણા ઉપર જ તેણે તો
લંબાવી દીધું.

ગીત પૂરું થયું અને ફૂલની એક સુવાસિત
માળા અમરની દિવરુઆ ઉપર પડી અમર ચમક્યો
અને જોયું તો આશાએ પાછળથી તે ફેંકી હતી
અમર કઈ પણ પૂછે તે પહેલા આશાએ જ ખુનાસો
કરી દીધો, “આજે આદનીમા પહેરાસેલી ભગવાનની
બેનરેલો માળા તુલસીક્યારામા તાખવા મને આપી,
તેવામા તો તમારી દિવરુઆને ફૂલમાળા માટે આજીજી
કરતા સાલજી એટલે હું તરત દોડતી આવી અને
દિવરુઆને માળા આપી દીધી જોયું ને, કેવી રડતી
જાય થઈ ગઈ ”

વાતાવરણમા અદ્દહારવતો ધ્વનિ પ્રસરી ગયો
ઢીવાલોએ નેરથી તેના પ્રતિધ્વનિ પાડ્યો અને ચક્રની
આદની પણ એ ધ્વનિથી ખળભળી ઊઠી અમરના
આખા શરીર ઉપરથી એક ઝંજીણાટી પસાર થઈ ગઈ,
પણ તેણે તુરત સ્વસ્થતા મેળવી લીધી અને પ્રસંગ
જલ્દથી ટાળવા પ્રયત્ન કર્યો, “ પણ તમે ક્યારના
આવી ગયા ? ”

‘ તમને કયાથી ખબર પડે હું ક્યારની આવી
તેની ? તમને તો એક દિવરુઆ મગી એટલે દુનિયાના
કુ જોતુ જ્ઞાન જ કયા રહે છે ? ’

અમરની આ શબ્દો સાલજવાની તૈયારી નહોતી દેવરુખા તેને પ્રિય હતી તેમાં શ નહિ, પરંતુ દુનિાના દુખો તરફ તે છેક ઉદારીન તો નહોતો જ તેની ઈચ્છા તો, તેનું ચાલે તો, બધા દુખિયાઓને મુખી બનાવી દેવાની હતી આશાએ આજે અમરને ઉપરાઉપરી ચમકાવ્યો હતો તેમા ઉપવા વાક્યે પાડો વધારે ચમકાવ્યો તે કિંતવ્યમૂલ યર્ધ ગયો તેવામા આશાએ તેને વધારે ચમકાવ્યો “લો, ચાલો દિલરુખાને ફૂલમાળા નોંધતી હતી તે મળી ગઈ હવે તો પ્રસન્ન યર્ધ કે નહિ ? હવે તો ખીણું કઈ ગીત સલજાવવા કૃપા કરશે કે નહિ ?”

અમર છેક જ ઠરી ગયો તે બોલી ઊઠ્યો
“ દિલરુખા હવે આરામ માગે છે તમે હવે ધેગ જાવ આ ખંડ મારતા હશે ”

પણ આશાએ ઊઠવાની તૈયારી ન બતાવી બેવડું તેણે તો ઉમેર્યું, “ શરૂપૂર્ણિમાની રાત્રીએ તો દિલરુખાએ આખી રાત્રી જાગવું નોંધ્યું છે આ કથા સાલજવા ગઈ છે મને એકલા ધરમા ગમતું નથી મધુર પણ અહીં આવીને બીધી ગયો છે, તો મારે એકલીએ ધરમા બેસીને શું કરવું ”

આ સ્થિતિમા અમરને બહુ સંકેત થયો તે શરમાઈ ગયો પ્રસન્ન જલદી ટાળવા તેણે પતમ્મી દીધું,
“ ઠીક, જેવી તમારી મરજી ”

દિલરુખાના તાર જણુજણુવા માડયા અને શરૂ-પૂર્ણિમાના નિન્બ આકાશમા પણ ગીતના પડલા પહોચી ગયા

‘ નહિ આયે ધનશ્યામ ઘેરી આઈ બદરી ’
આશાએ ગીત ઉપર કાન માડયા અને તેણે ગીતનું કંપનાચિત્ર પણ નજર આગળ ખડું કર્યું ગીત આગળ વધ્યું

“ બદી સોચે બીજાવાન ત્રોકા લગે નહિ ધાન,
આઈ સાવનકી મહાર, કરે મેરવા પુકાર
પડે છુદ્ધ કુદાર, ઘે રી આઈ બદરી ”

આશા ગીતમા તત્લીન યર્ધ ગઈ હતી અને આખા

ગીત દરમિયાન તે અમરની સામે જ એકો નજરે બોઈ ગઈ હતી અમરને આ વાતની ખબર નહોતી પણ કોઈ કોઈ વાર મનનેની નજર ભેગી થઈ જતી હતી ત્યારે એકે હંદસો કઈક નવું જ અનુભવતા હતા

ગીત પૂરું થયું અને નીચે બાગણુ ખખડ્યું કથા સાલજીને સરસ્વતી આવી પહોચી હતી આશા ઝડપભેર દાદરો ઊતરીને અમરને કહ્યા વગર ચાલતી યર્ધ અને જણુજણુવા લાગી

“ બાજત બાજત ધર જાયો-માલન બન કર આયો ”
આશા સરો ગઈ અને અમરના હાથમાની દિલરુખા પણ પડી ગઈ તેના મુખમાથી એક દીર્ઘ નિશ્વાસ નીકળી પડ્યો મનમા પ્રશ્ન ઉદ્ભવ્યો,
“ આશા ! તારામા આ મરતી કયાથી ”

નીચેથી માતાનો અવાજ આન્યો, “ લાઈ, તમે છે કે ? ”

અમરે પતાવી દીધું, “ હા બા, હમણા જ બિધવાનું હતો હતો આ મધુરને એને ધેગ મૂકી આવ ને ! દિલરુખા સાબજવા અહીં આવ્યો હતો તે અહીંનો અહીં જ બીધી ગયો ”

સરસ્વતી આવી અને મધુરને બેચકીને ચાલી ગઈ અમરે દિલરુખા ઉપરથી ફૂલમાળા બચકો લીધી અને ઉંચ આવેશથી આખો દાખો દીધી થોડી વારે તે રવસ્થ થયો ત્યારે તે દીનો હોલવવા ઊઠ્યો અને નિન્બાણુની જેમ પચાગીમાં ફસાઈ પડ્યો

બહાર પૂર્ણિમાની ચાંદની પ્રકાશી ગઈ હતી અને તેના તેજકિરણે અમરની પચારી મુખી આવી પહોચ્યા હતા ફૂલમાળા હજી તેની આંખે જ દબાયલી હતી હવે તે તેને હાથમા બેચકી બેચકીને ચંદના પ્રકાશમા બેવા લાગ્યો અને ફરી ફરી આવેશભર્યાં દેશે તેને આખા ઉપર દાખો દેવા લાગ્યો પાસાં ધસી-ધસીને તે ચાક્યો છતાં કેમે કરો તેને ઊંચ ન આવી આજે તેનું મન તોફાને ચડ્યું હતું.

ઘેર નજીકે આશાએ પાર્વતી સાથે થોડાં આડા અવગા ગપ્પા મારા એટલે પાર્વતી બીધી ગઈ પણ આશાને બેચ આવતી નહોતી. તેનું હંદય પણ આજે

“આશા! હું તો એક વિધુ છું ફરી ન પરણવાનો મારો નિશ્ચય છે, તને એની ખબર છે”

“એવે જ હું જુઠું છું તમને તમારો નિશ્ચય વહાળો કે પણ મને સુખી જોવી હોય-જીવતી જોવી હોય તો મને સ્વીકારી લો”

“ત્યારે-ત્યારે-ભવે આપણે” અમરે સમર્પિત આપી. મુખમાં આશાની આખો મિથાઈ

થોરી વારે અમરે પૂછ્યું “ક્યારે પરણશું?” આશાએ કહ્યું “હમણા નહિ મારે તમારી ધન્યજી જ જાણવી હતી તમે મને પરણ્યો એ જાણીને જ મમ છે હવે હું શાંતિથી ત્રણ વર્ષ વધારે વેધન સહન કરીશ છું એ ચર્ચને એ તપસ્વિનીની જેમ પવિત્ર ચર્ચને તમને પરણીશ”

‘તું છું એ યવાની? પણ હું નરિકું છું તું કેમ?’

“તેનું શું વળી? પુરુષ જ વધારે ભણેનો હોયો તેમજ એવો કંઈ નિષ્કમ છે? સ્વામીત્વની ભાવના માટે તમારામાં આટલી બધી આગળ પડતી ડાય છે? પત્ની પતિની મિનમત ગ્રહે તે કતા પતિ પત્નીની મિનમત ગ્રહે તે વધારે ધન્યવાન્ય થી શું?”

“અરે વાહ! બગી હોશિયાર કેણુ તને તો?”

અને આખરે ત્રણ વર્ષના તપનો આરંભ થયો

*

ત્રણ વર્ષ પછી આશા સાથે ા લગ્નની આશાથી અમર હજારોને બેવડો થઈ ગયો હવે તે દિનરૂઝા પણ નિઃશંકથી વગાડતો આશા પણ સતારથી તેનો જવાબ વાળતી અનેકવાર તેઓ બેગા મગતા અને ઉદ્ઘૃષ્ટ સરકાંઠરી પાતો મગતા અને રીખળની મોજ પણ આપતા

એક વર્ષ વીત્યું આશા એક એમાં પાસ થઈ અમરનું હૃદય નાચી ઊઠ્યું, “હવે મેં જ વર્ષ ગણા! તપનો તૃતિયાંશ પૂરો થયો હવે બે તૃતિયાંશને ફેરવી વાર?”

તેવામાં આશાની માતા બોમ્બ પડી અને મુજરી મર્ત આશા અને મધુર એકલા પડ્યા વહેલી ગ્સોઈ કરી મધુરને નિશાણે વગાવી પોતે કોનેજમાં જતું એવો નિશ્ચય થઈ પડ્યો રાત્રે સગીનની ધૂન મચાવી ગપ્પ મારી સુઈ જતા આમ દિવસો વીતવા લાગ્યા, અને આશાનું યૌવન તેની વયસ્કતા આવીને ઊંચું ગયું

*

૨

વિજય અમરનો નાનપણનો દોસ્ત હતો અમરને તો પિતાના મૃત્યુના કારણે અભ્યાસ છોડી દેવો પડ્યો પણ વિજયનો અભ્યાસ તો ચાલુ જ રહ્યો મૈટ્રિકમાં બે વર્ષે ત્યારે તે પસાર થયો ત્યારે તો અમર નોકરીએ પણ લાગી ગયો હતો ત્યાં સુધી તો બન્ને અમદાવાદમાં બેગા જ હતા પણ પછી વિજયને તેના મામાએ મેંડેગમાં અભ્યાસ કરવા સુબઈ બોલાવ્યો એટલે આ બે ગોરિયા મિત્રોને છૂટા પડ્યા પડ્યા મુબઈ જઈને વિજય છેક જ પ્રમાદી બની ગયો

અભ્યાસ કરતા વિવાસ તરફ તેનું મન વધારે વળતું પિતા તેની પાછળ કયા ખેંચથી પૈસા ખચે છે તે વિજય તદ્દન બૂલી ગયો મામા તેને વહતા તેની પણ તેને કંઈ અસર ન થઈ તે તદ્દન નકેટ અને બેચરયા બની ગયો પ્રીવિયસમાં એક વર્ષ બગાડી તે બીજો વર્ષ પાસ થયો તેના પિતાને લાગી તો ઘણું આશ્ચર્ય પડ્યું વિજયને ક્રેન્સુએ થયેનો જોવાની તેમની મહેનજ હતી એટલે તેમણે કચ્છ કરીને પણ વિજયને અભ્યાસ માટે પૈસા મોકલ્યા માડયા ઇન્ટરમાં પણ તે પહેલે વર્ષે પાસ ન થઈ શક્યો મામાએ છેલ્લો ચેતવણી આપી દીધી “મારી ફગ્ગ ચાર વર્ષ તને સુબઈ બાણાવવાની હતી હજી એક વર્ષ બાકી છે પાસ થાય તો ફીમ, નહિ તો પછી આમ ફ્રાઈટ પૈસા બગાડવાથી શો ફાયદો?” વિજયને આમાં અપમાન લાગ્યું એક વર્ષ તો તેણે જેમ તેમ ખેંચી માર્યું અને આખરે ઇન્ટરમાં પાસ તો થઈ ગયો પત્નીથી મામાએ તો તેને ઘણું કહ્યું કે બે વર્ષ વધારે કાદી નાખ, પણ વિજયનું મન માન્યું નહિ તેણે સુબઈ

છોડ્યું અને પાછો જ્યાં હાઈરિફલ-જીવન ગાળ્યું હતું તે નાણીતા અમદાવાદમાં જ આવી ગયો અમદાવાદ આવીને તે કોલેજમાં જુનિયર બી એ મા દાખલ થયો. અમર તો હજી અહીં જ નોકરી કરતો હતો.

ચાર વર્ષ પાછા મળેના આ બાળમિત્રને અમર કેવી રીતે ભૂલી જઈ શકે ? તે દોરડેમાં જઈને વિજયને મળી આ યો અને બીજો દિવસ પેતાને ત્યાં જન્મવાનું નોતરુ પણ ઈર્ષ્યા આપ્યો. “સગવતી બા તને ખૂબ સલામ છે” એમ અમરે કહ્યું એટલે વિજયે નોતરુ સ્વીકારી લીધું.

સાજો પ્રેમેજનમાંથી છૂટીને વિજય અમરને ત્યાં આવ્યો. ત્યારે ત્યારે જન્મણ જેવું કંઈક એમનીમને ત્યાં થતું ત્યારે આશા અને અમર અગસપરસ એક બીજાને જમવા બોલાવતા. આજે અમરને ત્યાં આશા પણ જમવામાં હતી જ પુરુષોના જમ્યા પછી સ્ત્રીઓને જમવાનું હોવાથી આશા પીગસવામાં રોકાઈ હતી વિજય સમજી ન શક્યો કે આ કોણ છે તેને મનમાં થયું કે અમર ફરી પરણ્યો કે શું ? પણ અમર જેવો દોસ્તદાર એમ ખાનગર આખા વગર પરણે તો નહિ જ તો પછી આ છોકરી કોણ ? મુબઈ ગયા પછી વિજયને છોકરીઓમાં અસાધારણ રસ પડતો હતો, અને આશા જેવી રૂપાન છોકરી જોઈને તો તેનાથી ન જ રહેવાયું જમતા જમતા જ તેણે તો અમરને પૂછ્યું “પેની છોકરી કોણ છે ?”

અમરે ટૂંકમાં પતાવ્યું “અમારી પડોશના છે” અને વિજય તે જ સમયે તો વધારે કંઈ ન બોલી શક્યો.

પણ હવે અમરને ત્યાં વિજયની મુલાકાતો વધી ગઈ ત્રીજા ને કંઈ બદલાને તે અમરને ત્યાં આવવા લાગ્યો. અમર આશાને ત્યાં બેઠો હોય તો તે ત્યાં પણ પહોંચી જતો કેટલી યે વાર આશા પેતાને કંઈક પૂછશે એવી તેણે આશા રાખેલી પરંતુ તે વ્યર્થ ગઈ છેવટે વિજયે જ આશા સાથે કામ પાડવા માડ્યું.

“તમે તો જી એ મા છો ને ?”

“ના, હજી તો હું એસ એ મા છું જી એ તો આવતી સાલ થઈશે”

“તમારે એટલું સારું છે કે જી એ માટે એક જ વર્ષ હોય છે અમારે તો જુઓને આ જુનિયરમાં હમણાં આ-યો બી એ પાસ થવા અમારે બે વર્ષ જોઈએ છે”

“તમે બી એ મા છો ?” આશાએ વિજયને પહેલી જ વાર પ્રશ્ન પૂછ્યો વિજય રંગમાં આવી ગયો.

“તમે ? તમે શું મને બી એ પાસ થઈ ગયેલો ધાર્યો નો ? પાસ તો થઈ ગયો હોત, પણ મારો જીવ ઉત્પતિયો છે હીમેંગ સાયલ ગેધરીંગ, વ્યાયામ શીઝીમલ ટ્રેઈનીંગના પ્રેફેસર તરીકેની નોમી-આ બધું છોડી શકાતું નથી પત્રિણામ સમજી શકાય એ વાર ઈ-ટરમાં નાપાસ થઈ ગયેલો, પણ કસ્ટરમાં આપણે એમ એ છીએ મને સૌ સેન્ડો જ કહે સ્નાયુઓના આ ગોટલા માટે તો કેટલા ય ચાદ મળેના છે ! આવી પ્રજ્ઞિઓને લીધે લાણુવામાં નાપાસ થઈ જતો બાકી, તમને અમરે નહિ કહ્યું હોય, પ્રીવિયસમાં તો મને ફર્સ્ટ ક્લાસ મળેલો”

“મુબઈથી તમે ક્યારે આવ્યા ? અહીં રહો છો ક્યા ?”

“ચાર વર્ષથી મુબઈમાં હતો આ અમર અને હું ગાઠિયા દોસ્તો એ બાઈસાહેબ મેડિકલ લાયડી પડ્યા અને મેં તો આગળ ધપાવ્યું પણ પછી મુબઈ કરતા અહીંના પ્રેફેસરો સારા છે એમ માનવ્યું એટલે અહીં આવી ગયો અહીં તો હું હોમટેલમાં જ રહું છું હોમટેલ જેવી મજા બીજે ક્યા યે ન આવે આ અમરને બીચારાને મજા કરવાની ના મળી તે ના જ મળી પણ અમર સગીતમાંથી ધણી મજા મેળવી લે છે ખરો”

“તમે સગીત જાણો છો ?”

“હમણાં તો હું ગાતો નથી નાકી મેં નાટકો લાજવી નાખ્યા છે, એ રીતે એમાં નામ કાઢ્યું છે એમ કહેવાય.”

અમર આ વાર્તાલાપમાં બહુ મસ નહોતો લેતો તે માનતો હતો કે વિજયને અને આશાને એકમેકની ઓળખાણ કરવાની તક મળવી જ નેમરું અને તેથી આમ વાર્તા કરે તે સ્વાભાવિક છે તેથી તે તો ચોપડીમાં માથું ધાલીને વાંચે જ નતો હતો વિજયે બેઠવાનું કહ્યું

“હો ત્યારે આશાકુમારી, હું હવે જઈશ આપને મળવાથી ઘણા આનંદ થશે અને અમર, તુ તો દોરત પાઠો અમારી હોન્ટેલ તરફ ફરકતો જ નથી ચાલ અત્યારે, આવે છે ?”

“બા માલ છે એટલે રસોઈ કરવાની છે, ફરી કોઈક વાર આવીશ ”

અને વિજય ગયો આશા ઉપર ચોતાનો ઠીકઠીક પ્રભાવ પડ્યો છે એમ તેને લાગ્યા કરતું હતું.

*

પછી તો આવી રીતે અનેક વાર વિજય આશાને મળતો અને વાર્તા કરતો વિજયે લગ્ન કર્યા માટે અનેક મુંઝવે અને કેળવણીથી યુવતીઓ પાછળ ફાંફા માર્યા હતાં પરંતુ તેના સપ્તમ આંખના ધણીપણ લોકોને તેનું સ્વાસ્થ્ય થકારી ન લાગ્યું હતું, એટલે કેઈ ચોતાની યુવતીને ખાડામાં ઉતારવાની હિમત નહોતું કરતું

પણ વિજય દેખાવે આકર્ષક હતો અને બોલવે પણ મીઠો હતો, તેથી કેલેજમાં ઘણી વિધવા તરફ વળેલી છોકરીઓ તેના ચહેરામાં મોહી પડતી, વાણી વિનાસથી સ્ફિટ થઈ જતી અને કેઈક ફેસાઈ પણ પડતી પણ વિજયે આશાને જેઈ ત્યાગ્યો બધામાંથી તેનું દિવ બીધે ગયું તેણે આશા ઉપર જ ચોતાનો પ્રભાવ પાડવાનો નિશ્ચય કર્યો

અને એક દિવસ સન્નેમોએ પત્રો લીધા એક દિવસ ત્યારે તે આશાને ત્યા ગયો હતો ત્યારે આશાએ તેને પૂછ્યું :

“તમારે વિક્રમેશ્વરીનનું નાટક ચલે છે કે ?”

“એ તો હું ઇન્ટરમાં ભણી ગયો હવે તો મે પ્રતિજ્ઞા અને અર્થશાસ્ત્ર લીધા છે ”

“તો તમે મને તમારું તે પુસ્તક આપજો !”

“ખુશીથી મારે હવે તે શા કામનું છે ? તમારે પણ વિક્રમેશ્વરીનમ્ આવે છે કે શું ?”

“ના, ચાલતું નથી કાંતુ અભ્યાસ માટે વાંચવા જેવું છે એમ આજે અમારા પ્રેસિડેન્ટે કહ્યું છે ”

અને બીજો જ દિવસે શુભસંગને ત્યાંથી વિક્રમેશ્વરીનમ્ નાટકની એક નકલ વિજય ખરીદ કરી લાવ્યો શુભસંગને ત્યાંથી ખરીદ કરવાનું કારણ એવું જ હતું કે તે પુસ્તક ને બધાથી જ નહોતો, ફક્ત ગધુ જ માર્યું હતું

તેણે તો આશાને આ પુસ્તક આપ્યું આશાએ પુસ્તક ઉઘાડ્યું તો પડેલા જ પાને લખેલું વાંચ્યું, “આશાકુમારીને વિજયરાય પડ્યા તરફથી સન્નેમ બેટ ” આશા ચમકી બેઠી, પરંતુ વિજય જ વચમાં બોલી બેઠો, “હું મારી કોઈ પણ ચોપડીમાં નામ નથી લખતો પણ કોઈને બેટ આપીએ ત્યારે તો લખ્યું જ પડે ને ? આ પુસ્તક હું તમને એક અપ બેટ તરીકે આપુ છું તે વસ્તુ તમે તમારી જાતે જ સમજી જવ તરવા ખાતર પુસ્તકમાં તેવી નિર્ણય કર્યો છે, અને આટલી બેટ આપુ છું” તેણે હું કઈ પ્રેમી ધાર નથી મારતો હું જાણુ છું કે બેટ તો કોઈ મોટી ચીજની જ હોવી નેમરું” આશાને વિજયના ખુદાસાથી સતોષ થયો

*

અમર અને વિજયના ગયા પછી આશા પુસ્તકના પાનાં ફેરવવા લાગી પુસ્તકની વચમાંથી એક પત્ર મળી આ મો આશા ચમકી ગઈ, તેણે તે વાંચવા માડ્યો

“આશાકુમારી,

તમે વિક્રમેશ્વરીનમ્ની બેટ સ્વીકારી તેની સાથે આ પત્રની ભેટ પણ સ્વીકારી જશો પત્રમાં મારો પ્રેમ ભરેલો છે એટલે તમે પત્રની સાથે સાથે મારા પ્રેમની ભેટ પણ સ્વીકારી જ છે ને ? કોલેજમાં અનેક બાળાઓ મારી પાછળ મરી ફોટલી હતી, પરંતુ હું એક આદર્શ પ્રેમસીની

શોધમાં હતો. તમારામાં હવે મારો એ આદર્શ પૂરો થશે એમ મારું દિલ કહી રહ્યું છે. તમે વિધવા છો તેનું કંઈ નહિ, તમારે ખાતર હું અનેક કોલેજ-કુમારીઓના પ્રેમને પણ તરછોડવા તૈયાર છું. બીજું તો શું કહી શકું? તમે જ હવે તમારી લાગણીઓ વ્યક્ત કરો તો કંઈક સ્પષ્ટ પડે.

સિ. તમારો જ વિજય "

આશાને અંગે ક'પારી છટી. પુસ્તકને પછાડીને દૂર ફેંકી દીધું. શું કરવું તે સમજાયું નહિ. બે કલાક પલંગમાં ધૂંધવાતી પડી રહી.

અમરને આ પત્ર બતાવવો કે નહિ તે વિષે તેણે વિચાર ચલાવ્યો, પરંતુ આખરે એ ફીક ન જણાયો. ખારોખાર જ જવાબ આપી દેવાનો તેણે નિર્ણય કર્યો અને તેમ છતાં જો વિજય કંઈક વધારેપડતું પગલું લે તો પછી અમરને આ વાત જણાવવી એમ નક્કી કર્યું. તેણે પત્ર લખવા માંડ્યો.

" વિજયરાય,

તમારી પામરતાની મને દયા આવે છે. અમરને હું ચાહું છું અને અમરની જ સાથે હું લગ્ન કરવાની છું. તેમાં તમે વચમાં આમ પ્રેમની વાતો કરો છો તે ઘણું ચરમબરેલું છે. સંબંધ જાળવવો હોય તો કૃપા કરી હવેથી આવું ન લખતા. આશા "

વિજય તો પત્ર વાંચીને ડહાઈ જ ગયો. આશાને ઘેર જતો તે બંધ થઈ ગયો.

*

અનેક દિવસો વહી ગયા. આશા અને અમર કોઈની પણ ડખલ વગરનું સાચા સહકાર અને સહચાર-ભર્યું જીવન વિતાવી રહ્યા હતાં. તેવામાં અમરની માતાને યાત્રા કરવા જવાનું મન થયું. ગૌરીશંકર વૈદ પરણ્યા પછી તુરત સરસ્વતીને યાત્રા કરવા લઈ ગયા હતા. તેને આજે ત્રીસ વર્ષ થઈ ગયાં. સરસ્વતીની ઇચ્છા ઘણી વર્ષથી યાત્રા કરવા જવાની થઈ રહી હતી, પરંતુ આર્થિક સંકેટોને લીધે ગૌરીશંકર વૈદ તો તેમની હયાતીમાં તેની ઇચ્છા પૂરી કરી ચક્રા નહિ.

છેવટ હવે જ્યારે પુત્ર કમાતો થયો ત્યારે માતાએ પોતાની ઇચ્છા જણાવી. અમર તો માતાનો પડયો બોલ ઉપાડી લેતો હતો. તેણે માતાની આ આજ્ઞા માથે ચઢાવી અને આદિસમાંથી ચાર મહિનાની લાંબી રજા લીધી.

બે મહિના પછી આશાની પરીક્ષા હતી એટલે આશાને યાત્રામાં આવવા અમર વધારે આમ્રહ ન કરી શક્યો, પરંતુ મંથુરને તો સાથે લેવાનું નક્કી કર્યું.

પ્રિયજનોથી છટા પડતાં આશાને બહુ લાગી આવ્યું. પણ દિવસો તો સૌના કપાય જ છે. આશા નિયમિત જાડતી. રસોઈ કરી, જમીને કોલેજમાં જતી. સાંજે કોલેજમાંથી ઘેર આવી સતાર વગાડતી, થોડુંક વાંચતી અને પછી નિરાંતે ઊંઘતી. અમર એને યાદ આવતો, સ્વપ્નમાં પણ તે સાંભરી આવતો. તે જમી જતી. મહાપ્રયત્ને પાછી તે જોંધ સાથે મેળ સાધી શકતી.

વિજયને અમરના યાત્રાએ ગયાની ખબર પડી ગઈ હતી. તેને આશાના એકલાપણુનો પણ ચોક્કસ ખ્યાલ આવી ગયો. એણે એક બીજે પત્ર આશાને લખ્યો, પણ લુહો જતનો.

" આશાબહેન,

મને તે સમયે ખબર નહોતી કે તમે અમરને ચાહો છો. હું તો ફક્ત એટલું જ જાણતો હતો કે તમે એક બાળવિધવા છો અને ફરીથી લગ્ન કરવા ઇચ્છો છો. અને તે ઉપરથી જ મેં તમારી પ્રત્યે મારો પ્રેમ વ્યક્ત કર્યો હતો. તમને તે ન ગમ્યું તે બદલ ઘણો જ દિલગીર છું. મારી તે પત્ર લખવામાં જે ભૂલ થઈ ગઈ છે તે બદલ હું આપની ખરા દિલથી માફી માગું છું. ક્ષમા કરશો? કોઈક વાર તો ફરફમાં આવીને માફી માગી જવાનું મન થાય છે. પરંતુ ક્યું મોઢું લઈને હું તમારી પાસે આવું? છતાં જનરો તો રવિવારે બે મિનિટ જામાજામ તમારે ત્યાં આવીને તમારો માફી લઈશ ત્યારે જ મારા દિલને શાંતિ વળશે.

સિ. તમારો વિદ્યાસુ ભાઈ, વિજયનાં વંદન "

હોસ્તલનો રૂમ છોડી આ પત્ર આશાના હાથમા જઈને પડ્યો આશાને પત્ર ઉપર વિશ્વાસ એકો વિજયની માફી માગતી મૂર્તિ તેની નજર આગળ ખડી થઈ ગઈ વિજય જેવો એક સરખો મેલેન્જરન તેની માફી માગે તે દશ્યની કંપના તેને માટે અસહ્ય થઈ ગઈ વિજય માટે તેને માન પેદા થયું “એમનો બીયારાનો શું વાક ? એમને સી ખમર કે હું અમર સાથે લાગ કરવાની છું ? એવી ખમર હોત તો કદી એવું લખત ?”

અને આ માનવત્વસિંધો દોગઈ આશાએ વિજયને વધુ ને વધુ લાગી ને લાગી, મુનાકાતો આપવા માડો અને આખરે વિજયની મોહિનીએ આશાને ધેન ચડાવ્યું

અનેક વર્ષોથી સેવેલા તપમા વિકૃતિએ પ્રવેશ કર્યો-તપમાથી જ વિકૃતિ જન્મી અમર એની પાસે આખો જનવા લાગ્યો અમરની વિજય સાથે એણે તુલના આદરી વિજય કેટલો બધો મોહક છે ! અમર ફક્ત મેટ્રિક જ છે, એલિયા જેવો છે, ત્યારે વિજય બી. એ. મા છે, ચમસક છે શું ખરેખર વિજય મારા પ્રેમનો અધિકારી નથી ? વિજય શું અમર કરતા મારે માટે પધારે શોભ પતિ નથી ? તક જો હા પાડે છે તો પછી શા માટે મારે એમને જ વળગી રહેવું જોઈએ ? વિજય મને તેના પ્રેમની બેઠ આપી ચૂક્યો છે તો હું પણ મારી બેઠ તેને આપુ તો શું ખોટું છે ?

વિકારી અને સસ્કારી ભાવો વચ્ચે એક જનરુ તુલ્ય શરૂ થયું અનેક વર્ષોથી દમ્પઈ રહેલા વિકારી ભાવોએ આ તકે સસ્કારી ભાવો સામે મોટું બડ જમાવ્યું

તેના કંપનાપ્રદેશને વિજયના નિચારોએ એટલો બધો ઘેરી લીધો કે એકાએક જાડી તેણે વિક્રોલ શીશમનુ પુસ્તક અને અદર આવેરો પત્ર હાથમા લીધા, થોડા જ દિવસ ઉપર તિરસ્કારેલા તે પત્રને એણે આજે ચૂમ્યો અને પુસ્તકને સોડમા રાખીને તે ચૂર્ક ગઈ

કોઈ આ વાતને અસહ્યિત મળ્યો ને અમરે

તેના ઉપર આટલો ઉપકાર કર્યો હતો, જેણે એને સસ્કારદાન કર્યું હતું, જેના પ્રત્યે તે આટલી આકર્ષાઈ હતી તે અમરને તે આટલા થોડા દિવસમા જુલો નબ ? દલીલ સાચી છે, ન છુનાય આશા છેક તો જુલો નહોતી ગઈ પણ દમાવી રાખેલા વિકારોના પરિણામોનું જ્ઞાન એમ સહજ નથી આશા તો ખામર હતી એક દિવસ પણ એને માટે સજ નહોતો

ગમે તેમ હોય પણ આ દિવસોમાં આશાના સસ્કારદેહમા વિકૃતિ પ્રવેશ પામી ચૂકી હતી અને વિજયની અવજળવગધી આ વિકૃતિને જ પોષણ મળ્યા કરતું હતું જ્ઞાનવાન પુરુષોને પણ વારવાર અજ્ઞાનીઓ સાથે જ અથડામણમા આવતું પડે છે ત્યારે તેને પોતાનું જ્ઞાન કારણ લાગે છે પેતિ મજામાં જ્ઞાન સીધા કરવામા જૂન તો નથી કરીને એકે તેને બ્રમ થઈ આવે છે આશાને આવું જ કંઈ થતું “ શા માટે ? હજી કેટલા દિવસ આ સયમ ? શા માટે આ લાવનાભમાં આદર્શ ? શા માટે વૃત્તિની અવગણના ?” આવી દલીલો તેના મનમા જોડતી વિજય આ સમજ ગયો હતો એ પણ એની જ વાતો કરતો

એક દિવસ વિજય આશાને ત્યા આવ્યો અને પૂછ્યું “કેમ, અમરનો કંઈ કાગળપત્ર આવે છે કે રામ રામ ?”

“કાણે જાણે કેમ, હમણાં કંઈ તેઓ લખતા જ નથી એમને કુરસ નહિ મળતી હોય યાત્રામા તો એવું જ હોય ને ! ધરખડારની બધી ચિતાઓથી મુકત થવા તો લોકો યાત્રા કરવા જાય છે, ત્યા પાછું વારંવારે ધર સમારવાઓ શી ફાથે ? અને એમની ટેવ જ એની છે કે બોલવા, આલવા, ખાવા, લખવા-બધામાં તેઓ સયમ રાખે છે વગર ઉપયોગનું લખીને પણ શું કરે ?”

આશા અમરનો બધાવ કોઈ પણ રીતે કરવા ટવાઈ ગઈ હતી પત્ર ન આવ્યાનું કુખ તો એને પણ સાહ્ય હતું પરંતુ વિજયે તે સાહ્ય તેથી તેને અમરની નિષ્કાળ માટે બહુ લાગી આવ્યું

અને મનમાં થયું કે 'અમર મને ભૂતી નથી ગયો ને !
તેવામાં તો વિજય જ બોલી બેઠ્યો

" શેનો સયમ ? વેવનો છે વેવનો ! તમે
શ્રીઓ શું ગણો ? યાત્રા કરવા બેપડ્યો છે હું ?
હું તો એને નાનપણથી જ આગળથી હું સયમની
અને ધ્વજચર્યાની બડી બડી વાતો જ કરે છે
બાકી ." અને વિજય અટક્યો

' બાકી ? બાકી શું ? ' આશા બોલી બારી

" બાકી હું તમારી આગળ અમરની કનકમ્થાઓ
ઉવાડી પાડત પથ્થુ શું કરવા ? તમે તો તેની સાથે
લગ્ન કરાવાના છો મારે એવી વાતો કહીને તમને
દુખી નથી કરવા "

' નહિ, નહિ, મને અમર વિષે બહુ જ કહ્યું
હો મારે પથ્થુતા પહેના ચોક્કસાઈ કરવી પડશે. "

" જવા દો એ પુરાણ પથ્થુ તમારા જેવી
સુશિક્ષિત સ્ત્રી પોતાની મેળે ન સમજી શકે કે તમારા
જેવી રૂપસુદ્ધીની બાલુમાં પાચ પાચ વર્ષથી જે
રહેતો હોય તે સાધુ કેવેલ રહી શકે ? સાધુપણની
એની વાતો તમને આકર્ષવા માટે હોય, પથ્થુ
આકર્ષી લીધા પછી-પથ્થુ લીધા પછી એક વાર
વિજામાં આજોરોનાને અમૃતમાં શાંતિ નથી લાગતી
એમ જ થવાનું '

આશા આખો ફાડીને સાલગી રહી વર્ષોથી
સેવેલું સ્વપ્ન એને બીડી જવું લાગ્યું નહિ, નહિ,
વિજયગાય, મને એમાંથી છોડાવો ! ' એ રડી બેઠી

' તમે જ કહ્યો, હું તમને કેવી રીતે છોડાવું ? '

' એક વાર તમે તમારો પ્રેમ વ્યક્ત કર્યો હતો એ
પ્રેમ નાશ પામ્યો છે ? '

" પ્રેમ હોય છે તે નાશ પામ્યો નથી હું
હજીયે તૈયાર છું '

અને આતા પનપાઈ ગઈ અગરનો તાપમી
સયમ આશાના પનપાઈ પથ્થુઓ

*

અમરની ધાત્રા પૂરી થવા આવી હતી છતાં

દિવસોથી આશાનો એક પથ્થુ પત્ર નહોતો તેથી તે
અ ગાઈ ગયો હતો વેર જવાની તેને ઉતાવળ લાગી
હતી મગજમાં અને અમરના પત્રનાં આવી
મર્ડ પથ્થુ મળપૂવડ તેણે તે ખબેરી નાખી પગ
તેવામાં જ તેણે અચાનક એક છાપામાં વાંચ્યું

' હ એ ના અગ્રાસ કરતી એક માગવિધવા
આસાકુમારીએ દિવસગણ પડ્યા નામના એક કોલે
નિયમ સાથે વૈદ્ય વિધિથી મેદનન કર્યું છે "

ન મનાતા અમરે મો મો વખત આ વાક્ય
વાંચ્યું વાંચીને તત્તી આખ યાત્રા એ રિથર થઈ
ગયો એને મર્ડ જ મૂક્યું નહિ નિગમ-હૃદયે તેણે
એક પત્ર નખ્યો અને આશાને અભિનંદન મોકલ્યા
અને સાથેસાથે શરૂપૃષ્ઠિમાની ગતિએ દિનરુઆ
ઉપર આશાએ મદાનની દૂનમાળાનું સ્થાપિત ગયેલું
હાડપિંજર પથ્થુ મોં યુ વખ્યું હતું

" આશા,

દેવગુરુ બદ્ધપતિ પથ્થુ સ્ત્રી-હૃદય પાગખી સમ્યા
નથી પાચ વર્ષના નિમ્ન પરિચયથી આજે મને બી
સ્વભાવ સમજાયો છું ? તારો છત્તા નથી તો
આ ભવના બગરમાંથી મારી દુઃખનદાગી ઉપાડો
હઉ છું જે દેવમાં અગ્નિ નથી તે દેશમાં જગતપથ્થુ
મેણુ કરવાથી દવે શો લાભ ? ના, દવે હું એ મેદનનો
લિખારી નથી માનિ કદી માગણ નહિ અને
જ્યોત્સ્નાની રૂપેરી મોદમતા દવે ફિક્કી પડી અનુ
ભવે મોદમતા આવડો દુઃખ

મનુષ્યના મનોરથને આ નથી દરેક વ્યક્તિને
ધારેલી ચીજ મેળવવાનો સ્વાભાવિક દક્ષ છે પગ
તે દક્ષની નિરકુશ છત્તા સિદ્ધ કરવા જતા આપણે
અધારની ગર્ભમાં ટીકા ફૂંકી જઈએ છીએ તું
વાંચનામાં જ જીવન સાદોગવા માગે કે તો તેમ
બી મુખી થા હું દવે તારા માર્ગમાં આડો નહિ
આવું

" પથ્થુ મુગધુનના આ અમરપાંદ અનત માનવ-
સમાજમાં દવે માત્ર કોણ ? પ્રેમી ? ખાલી નામધારી
પરપોટા મિત્રાવ તેમ બીજી થ છે ? જીવનની સમગ્રી

પવિત્રતા અને મધુરતા મેં જેના શબ્દોમાં માની લીધી હતી તે હવે કાગળની હોડીની માફક ગટરના મદદ પાણીમાં વહી જાય છે કઈ નહિ આશા । તુ સુખી રહે અશ્રુના સાગરને પશુ કિનારો હોય કે મારી નિર્મળતાને લીધે હું તેની મૂર્તિ પૂજન કરવા પ્રેરાયો હતો તો પશુ તે જે છે તે જ છે મારા અનુભવથી મેં સારા સ્ત્રીસમાજનો વિશ્વાસ ગુમાવ્યો છે

“સાચા પ્રેમની મહત્તા તો હવે પ્રિયતમાને સ્વચ્છ હૃદય વિહાર કરતી જોવા માટે આપુ જીવન ન્યોછાવર કરી દેવામાં છે સાગસારનો જેને વિચાર નથી તેને ક્યારથી ખબર હોય કે વિશાળ નદીને એક નાનો સરખો કિનારો જ મર્યાદામાં ગણી શકે છે ?

“અને હવે જ એ જેની ઉપધિથી વિશ્રુપિત યવાય ત્યાં ઉપધિ વિનાના મનુષ્ય સાથે ઘર્ષ રીતે સબધ બાધી શમય એ કાયદાનો ઉકેલ મરવાની છદ્મર કળા સ્ત્રીઓમાં ક્યા રહી છે અને ક્યારે ખીને છે તે અનુભવે મને આજે શોખનું છે

“આજે તારી વિદાય લેતા તારી મહામૂયવાન મંજિત મારી પાસે રહી ગઈ છે આશા । આજે તારી વ્યાપક મૂર્તિની વિશાળ મદિરમાં પૂજન કરવા માટે હું તારી વિદાય લઉં છું હું દરેકરથી તારી પ્રાપ્તિ કરી શકોશ કમળપત્ર પરના ઝંકળખિંડુની જેમ હું વિશેષગતિ વિશ્વવ્યાપી સપાટી ઉપર અથાઈ પહોંચા અને પશુ એ જ જ સત્ય । તુ તો તારી પડખે જ રહેજે હવે હું જીવત અગ્નિ થી રહી બળી મરેતો કાળો કોનસો છું

“જે સૌંદર્યની હું એ વાર પૂછતી હતો તે તૈર્થ્ય આજે પરવશ પડી બને ચગદાય ચોળાય, નૂચાય અને વંદનાર્થ જાય પરંતુ ભેવશ નીવડતુ એ મારો સ્વભાવ નથી હું તો તને પશુ મારા માનસ મદિરમાં પૂજી સ્ત્રી તો કોઈની ચર્ચ નથી અને શવાની પશુ નથી પરંતુ પુરુષ તો છેક એવો નહિ ચર્ચ શકે પુરુષની નિર્મળતાઓનો સ્વચ્છ લાભ ઉઠાવી લે છે પરંતુ પુરુષની શક્તિ ક્યા છે તેનો તેને તાગ લાગતો નથી સ્ત્રી તેની સ્વાભાવિક મર્યાદા ઉતારી ગયા પછી ખરેખરી વિશ્વસક

બની જાય છે આશા । તુ હવે સુખી રહે મારા પ્રેમના અવશેષરૂપી આ કૂનમાળા મોકલુ છું તેમાંથી મણાય તેટલી સુવાસ માણી લેજે નીજુ તો મારી પાસે કઈ જ રહ્યું નથી તુ મને માફ કરજે

“હું તો પરમેશ્વરમાં માનુ છું અને તે જેગરે દોરશે તે રસ્તે દોગધ્વ મને હવે કોઈની જરૂર નથી મેં આગે જીવનયાત્રા પૂરી કરી છે હવે તો શાતાનો ચાક ખાઉં છું તુ તો કંઈય મને જૂની જર્જર પશુ મારો નજર આગળ તો તારી અને મારી સંધ્યાની એ મૂર્તિઓ સર્વ જીવતી જ રહેશે મન લઉં છું, આશા ફરીથી તને સુખ ઈચ્છું છું

અમર ”

પત આતાને મળ્યો પશુ હવે તેનો કઈ અર્થ નહોતો આશાના વિકૃત મગજને પતમાં દોહાદોહાપશુ સિવાય બીજું કઈ જ ન જણાયુ આશા અમરને બૂલી જ ગઈ એ સ્ત્રી હતી અને સ્ત્રી એક વાર તેની સ્વાભાવિક સ્ત્રીઓના મર્યાદા ઉતારી જાય છે ત્યાર પછી તે પૂરેપૂરી વિશ્વસક બની જાય છે આશાનું આમ જ બન્યું આશાએ અમરના પતમાં દુકડે દુકડા કરી નાખ્યા અને એક પછી એક તે દુકડા એને હવામાં ઉડાડતા ઉડાડતા હસી “પ્રેમી ! સાધુ ! લપટ ।”

અમારી ગાદીએ પશુ લાખી મજલ વાપી નાખી હતી અને ઓનાઓ હવે ઘેને બગવા માડયા હતા દેવ જિજ્ઞાસની શરૂઆતમાં વિશ્વ અને આશાને પ્રેમીઓ કહેનારા મારા મિત્ર મહેસકુમાર હવે બો વા, ‘કેમ વાત છે ? આતુ જણુ ચર્ચ ગયા પછી આ સાહેબો સાથે ફરતા જણાય છે કે ?’

જ હા ત્યારથી જ દુનિયા આ પ્રેમીઓને જાળખતી ચર્ચ છે પાંચ વર્ષની પેલી પ્રેમદાણી તો દુનિયાથી સાવ અજાણી જ રહી છે

‘પશુ આશાને કોઈ દિવસ તેને માટે ખતાવેલ શરે કે નહિ ?’

‘ખતાવેલ શરે તે દિવસે તો જરૂર ને સગી

ઊંડો. એનું હૃદય વિજયને છોડીને અમર માટે ફાંફાં મારશે. પણ હવે તેનો અર્થ શો? હમણું તો એનામાં વિલાસી મહત્ત્વાકાંક્ષા જગી છે. મહત્ત્વાકાંક્ષાને માન હોતી જ નથી. અને તેમાં ખાસ કરીને સ્ત્રીમાં જ્યારે મહત્ત્વાકાંક્ષાનું પ્રાકટ્ય થાય છે ત્યારે તો તે પુરુષને પણ ટપી જાય છે. આસાએ અમરને છોડ્યો છે એટલેથી જ વાત નથી અટકતી. જે માટે એણે અમરને છોડ્યો છે તે વિજય કંઈ એને હમેશાં આપી નહિ શકે. ત્યારે એ ક્યાં જશે એ કલ્પના અત્યારે થવી મુશ્કેલ છે જો કે વિજય સાથે પણ હમણું તેને તીવ્ર મતભેદ ઊભો થયો છે, પણ પોતે સ્નેહલક્ષ્મી ચોકડામાં સપડાયેલી હોવાથી તેને દુનિયા આગળ ઉપલક્ષિયા સ્નેહનું નાટક ભજવી

અતાવતું જ પડે છે. પણ એ દંલ ક્યાં મુખી? તે વિજયને પણ છોડી દે તો નવાઈ પામવા જેવું કશું જ નથી. દેહસૌંદર્યનું તેને અભિમાન છે. પછી શા માટે તે તેના શોખ પૂરા નહિ કરે?”

“પણ અમર હવે શું કરે છે?” એક મુસાફર બોલી ઊઠ્યા.

“અમર! અમર ખીલું શું કરે? તે તો તેની ભાંગેલી દિશ્વરૂઆ ઉપર આખો દિવસ ગાતો નજરે પડે છે :

આશા જગતી જૂડી”

અને ગીત પૂરું કરી તે પાગલ જેવું હાસ્ય કરે છે ત્યારે મધુર ચમકીને બોલી ઊઠે છે, “મોટાભાઈ!”

હિંદના આદિતીય ભૂગોળવિદ્

શ્રી. ગોવિંદ પ્રભાકર ભાવે.

પરિચાયક : શ્રી. વિપિન જી. ઝવેરી

ગુલામીના અનેક ગેરલાભો સાથે મોટામાં મોટા એવો આ ગેરલાભ પણ ગણાવાયો છે કે ગુલામ પોતાની શક્તિઓ વિશે પણ ભ્રમખર હોય છે. એ સહાય માટે હમેશા ખીજાઓ તરફ જ માંડ માંડી રહે છે, જ્યારે એનામાં પોતાની મેળે કામ કરવાની એથી અનેકગણી શક્તિ હોય જ છે.

જગદીશચંદ્ર વસુ, ચંદ્રશેખર રામન, રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર, રાખાલદાસ વંદ્યોપાધ્યાય (ગેતરજી), મહાત્મા ગાંધી, સરકાર અને સરદેસાઈ, ગન્જર અને એવા ખીજા કેટલાયની શક્તિઓનો પરિચય આપણને મળ્યો છે, જગતે એમને શ્રેષ્ઠ ગણ્યા છતાં આપણે નવું કામ સામે આવતાં પ્રશ્ન કરીએ: ‘આપણા લોકોથી આ અને?’ આપણા દેશમાં એવું કરી અતાવનાર

કોઈ છે એમ કોઈ કહે તોપણ આપણને પૂરા વિશ્વાસ ન બેસે, એવા માણસની શક્તિમાં આપણને શંકા રહે જ.

અને એટલે જ આપણે શ્રી. ગોવિંદ પ્રભાકર ભાવેને જાણખ્યા નથી. પાંચ વર્ષ પહેલાં હું પણ એમને જાણખતો નહોતો.

દેશી પરદેશી બધા વિષયો અંગ્રેજીમાં જ શીખવાનો આપણે મોહ અજાળ છો! એવી જ રીતે ભૂગોળ અંગ્રેજીમાં શીખવાય છે. હજી આપણે ‘પેસિફિક’ મહાસાગરને ‘પ્રસાંત’ નામ આપતાં અચકાર્થ એ છીએ. સ્વતંત્ર રીતે આપણે ભૂગોળ લખી શકીએ જ નહિ. આપણે નકશાઓ અને એટલાસ બનાવી શકીએ એવી તો કલ્પના પણ આવવી મુશ્કેલ. આવી માનસવિકૃતિ આપણે ધરાવીએ

છીએ ત્યારે જરૂરું છે કે ભૂગોળજ્ઞાનની આનતમ દિંદને દુનિયાના દ્રષ્ટિપથ દેશની હરોનમા મુખવી દેવાની શક્તિ ધરાવનાર શ્રી. ગોવિંદ પ્રભાકર ભાવે વિશે આપણે કંઈક જાણીએ

શ્રી ભાવેનો જન્મ ઈ સ ૧૮૯૪માં રત્નાગિરિ જિલ્લામાં આવેલા ગુહાગર ગામમાં એવ ગંગીય પથુ ખૂન સમ્કારી કુટુંબમાં થયો છે એમના કાકા, દાદા, વગેરે વડીલો બંગાળી અને મીઠા ભાષાઓના જાણીતા ભાષાવિદ્ હતા શ્રી ભાવેના શબ્દોમાં કહીએ તો ‘અમારા કુટુંબમાં સૌથી ઓછું લખેલો હું છું’—એમને બહુ લખવા ન મળ્યું એમની નાનપણની ઇંગ્લેન્ડ વિશે બહુ લખવા જેનું નથી લવિષ્યમાં ઝળઝો નીકળવા નિર્માયિની લાક્ષણિક ચપગતા, તીક્ષ્ણ ભુદિની રચણ આગાહી, મહાગાદ્યના જૂના મુદ્દમ વર્ગમાં સારા ક્રમાંક—આ એમની બાળવયની કાર કિર્દીનું સરવૈયું

મેટલી અને જનોઈ રાખતો આ ચપળ છોકરો આગળ જતાં હિંદની આંતરરાષ્ટ્રીય બક્તિ બનશે એવી એ વખતે કલ્પના પથુ ધ્યાથી હોવા પથુ પ્રતિભા મેટિ ભાગે પૂરેકેવુંની પેઠે એમણેક આમશમાં પ્રકાશી જોડે છે અને સૂર્યની પેઠે હમેશા આકાશમાં પ્રકાશતી ગૂઢે છે ૧૯૧૨માં ન્યારે મિશર ગોવિંદ મેટ્રિકમાં સરકૂતમાં પ્રથમ આવી શકરગેક રમેલગશીપ મેળવી ત્યારે એના પિતાને તો હર્ષ થયો પરંતુ શિક્ષકને પથુ ખૂન આનંદ થયો

આટલી નાની ઉંમરે આ છોકરો રાજનીતિમાં ભાગ લેતો હતો મહારાષ્ટ્રના બડોચર ખતકર અચ્યુત મળવત ડોહાદકગના ‘સદેશ માં એણે ૧૮૧૩માં એનિ મિસેન્ટ વિરુદ્ધ લખેના લેખોએ મહારાષ્ટ્રીઓમાં સારો ચર્ચા જગાડી હતી એ પછી તિલક અને મિસેન્ટ એનગમમાં મળ્યા અને પોતાના વાધાઓને એક કારે મૂખી સહમત મોરચો માકવાના મૈત્રિકાન કર્યા (હામરુલ ચળળ-૧૯૧૪થી).

મેટ્રિકમાં સારી ખ્યાતિ મેળવી પસાર થઈ તેઓ મુખર્મી વિ સન કોનેગમાં નોકર્યા પથુ

એમના પિતા વર્ષોથી ગંગોત્રના આસુ લૂંટતા તેમને જ હવે ગંગોત્રીનો સામનો કરવાનો આવ્યો ગંગોત્રીએ યુવાન અને આશાવત ભાવેને કોલેજ છોડવી નોકરી લેવાની નોકરીની અચ્છના જવાબમાં દુપ વાખાતાએ એમને એકનમાં જગા આપી પથુ જૂના જમાનાના વૃદ્ધ પિતા આનંદને એટલે દૂર કેમ મોઝમી શકે ? તે પછિએ ભાવેને મુખર્મી જ રૂપિયા પચીસની પોસ્ટ-ઓફિસની નોકરી સીકારવી પડી

પથુ મહત્વાકાંક્ષી અને આગળ ઉપર નામ મળવા સર્ગથેન યુવાન ભાવેને એમ પચીસ રૂપિયાની નોકરીમાં સાધવાનું કેમ ફાવે ? એમણે એક નવી રફલ ઊભી કરાવી, અને એમાં પોતે મુખ્ય શિક્ષક તરીકે ગલા પથુ ગંગેનનું નસીન બે રાગના આમળ તે આમળ એ રફલના રચાપકોને, મેનેજર બરાબર બવરચા ન કરી શકતા હોવાથી સરચા બધ કરવી પડી, અને શ્રી ભાવે સરકારી કળવણીખાતામાં રૂપિયા પચીસના પગારે નોકરમાં

સરમરી કળવણીખાતામાં એમણે થોડા સમય ઇન્સ્પેક્ટર તરીકે મગ કર્યું, પથુ એ હાડમારી ન ફાવવાથી એમણે શિક્ષક તરીકે જ પોતાની કારકિર્દી કાયમ કરી ત્યારથી આજ સુધી એમનો મુખ્ય મધો શિક્ષકનો જ છે અને હાલ પથુ તેઓ મૂર્તિઅપુર (મિગ) ગવર્નમેન્ટ રફલમાં શિક્ષકનું બાજું કરી રહ્યા છે

એઓ આવા સામાન્ય શિક્ષક છે એ નવધા પછી ક્યારે લાગશે કે એક શિક્ષક માટે આટલું પિષ્ટપેપથુ થુ ? પથુ શિક્ષક જેવા જન્મતની દૃષ્ટિએ સામાન્ય અને જીવનની નિષ્કળતાના પ્રતીકરૂપ ગણાતા ધધામાં હોવા છતા પ્રતિભા અને અભ્યાસ વડે પોતાના બચન સમપતો જે ઉપયોગ એમણે મરી ખતાવ્યો છે તે જ આપણાં મરતક એમની આગળ નમાવે છે અને એટલે જ એમનો પરિચય આવત્યક બને છે

૧૮૨૪-૨૫માં ન્યારે ભાવે જન્મનપુરમાં B T નું શિક્ષક લેતા હતા ત્યારે એમણે એક સાહસ માથે ઉપાડ્યું અને સારથી એમની ભૂગોળવિદ્ તરીકેની જનનત કારકિર્દીના શ્રીગણેશ મકાયા મધ્યપ્રાત અને

ગિરારની સરકારે જાહેરાત કરી કે હિંદી દૃષ્ટિબિંદુથી બાળકો માટે એક પછુ ભૂગોળપુસ્તક ન લખાયું હોવાથી એ દિશામાં કાર્ય થવાની જરૂર છે, અને એટલા માટે એ જાતનાં પુસ્તકો માંગવામાં આવે છે, આ બાબતમાં ભૂગોળવિદો, લેખકો કે શિક્ષક-પ્રાધ્યાપકોને પ્રયત્ન કરવાનું મન થાય તે માટે સરકારે પાંચસો રૂપિયા પુરસ્કાર પછુ જાહેર કર્યો. આ જાહેરાત વાંચીને ભૂગોળના રસિયા ભાવે એ કામ પાછળ મડી પડ્યા. રાતદિવસ એમણે પુસ્તકો વાંચ્યાં અને પોતાનું પુસ્તક મરાઠી અને પાછળથી હિંદીમાં (એએ મધ્યપ્રાંતમાં રજા હોવાથી હિંદી પછુ શુદ્ધ લખી શકે છે. એમને બંગાલીનું પણ સારું જ્ઞાન છે.) લખી કાઢ્યું, બે વર્ષના ગાળામાં એમણે એ પુસ્તક લખ્યું અને ફરી સાઘંત સુધાર્યાં કર્યાં.

આખરે પરિણામ જાહેર થયું, અને તેમાં નવ મરાઠી અને પંદર હિંદી હરોડે પુસ્તકોમાંથી એ સર્વ-શ્રેષ્ઠ ગણાયું. એ પુસ્તક સરકારને એટલું બધું અહિંતીય કાઢ્યું કે એણે ચાર વર્ષ સુધી યુક્તપ્રાંત, મધ્યપ્રાંત અને ગિરારમાં ભૂગોળના વિષયમાં એ સિવાય બીજા કોઈ પણ પાઠ્યપુસ્તક ન વાપરવું એવો સકયુંલર કાઢી એમના પુસ્તકને પૂરું ઉત્તેજન આપ્યું. શ્રી ભાવે આવા મોટા પ્રતિભાં પાઠ્ય તરીકે રવીકારાયેલા પુસ્તકમાંથી રવાબાવિક રીતે જ ખૂબ કમાયા. અમદાવાદના શ્રીયુત પરીખે પછુ આ ચોપડીનો આધાર લીધો છે.

પછુ આ તો ભાવેની ભૌગોલિક જ્ઞાનની કાર-કિર્તીની શરૂઆત માત્ર હતી, આ પછી એમણે ૧૯૨૭ની સાલથી ઇંગ્લેંડ, ફ્રાન્સ, રશિયા અને જર્મનીની ભૂગોળનો જોડો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો. જ્ઞાનને એવો શાપ છે કે જેમ જેમ એ વધારે પ્રાપ્ત થાય તેમ તેમ એ બહુ જ ઓછું મેળવેલું છે એમ લાગતું જાય. શ્રી ભાવેને આ ચાર મોટા દેશોની ભૂગોળનો અભ્યાસ કરતાં જણાયું કે ભૂગોળ જાણવા માટે એકલાં ભૂગોળનાં પુસ્તકો વાંચીને ખેસી રહે ન ચાલે. આથી એમણે એની સાથે સંકળાવેલ બધી બાબતોનો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો. કાર્ટોગ્રાફી (નકશા

દોરવા), સરવેઈંગ અને લિથોગ્રાફી જ નહિ, પણ ફોટોગ્રાફીનો અભ્યાસ પણ ભૂગોળને લગતાં પ્રકાશનો માટે આવશ્યક હતો, તેથી એ પછુ, એમ ચારે વિષયોમાં પારંગત બન્યા આ વિષયોનું જ્ઞાન અને ભૂગોળશિક્ષક તરીકેનો અનુભવ અને અભ્યાસ આ બેને લીધે જ એએ ભવિષ્યમાં એટલાસકાર થઈ શક્યા.

એમના આ અભ્યાસ દરમિયાન એએ પત્ર-વહારથી ન્યૂયોર્કના ભૂગોળ અને કાર્ટોગ્રાફીના વિશ્વવિખ્યાત પ્રાધ્યાપક પોલ ગૂડીના સમાગમમાં આવ્યા, અને એમની શ્રેણીથી કાર્ટોગ્રાફી પર એટલે સુદ જૂઠઠિમિષ લખ્યો કે જેથી ન્યૂયોર્કની ન્યોગ્રાફિકલ સોસાયટીએ એમને અતિ માનાઈ એવું પોતાની સંરચના ફેલોશિપનું પદ સમર્પ્યું. દક્ષિણ હિંદ મધ્યપ્રાંત અને ગિરારમાં તો આ પદ ધરાવનાર ભાવે એકલા જ છે, અને 'હજી બાગે આખા હિંદમાં પછુ બીજા કોઈને એ માન મળ્યું નથી. હું જાણું છું ત્યાં સુધી બહુ ઓછા પૌર્વાચોને આ ગૌરવભર્યું બિરુદ અપાયું હશે, અને એટલે એમણે 'મેળવેલું એ પદ હિંદને નહિ તો એમને પોતાને માટે તો ગૌરવરૂપ છે જ. એમનાં ભૌગોલિક પ્રકાશનોમાં એએ પોતાની બીજી કોઈ લાપકાતો કે પોતે લખેલ બધા ગ્રંથોની લાંબી યાદી આપવાને બદલે માત્ર આટલું જ લખે છે. "પ્રયોજક : ગોવિંદકુમાર પ્રસાદે ભાવે-ફેલો ન્યૂ-યોર્ક ન્યોગ્રાફિકલ સોસાયટી."

કાર્ટોગ્રાફીના પોતાના અભ્યાસના પરિણામે એમણે ૩૦"-૪૦"ના કદને હિંદનો કાર્ટોગ્રાફિકલ મેપ બહાર પાડ્યો. આ જાતની નવીન રચના આગળ માત્ર જર્મનીમાં જ થઈ હતી, અને એ પછુ કદાચ ભુલાર્ધ જવા આવેલ પછુ ભાવેના આ ઉપ-યોગી પ્રયાસથી બીજા પ્રાગ્ધિમાલોનું ધ્યાન એ તરફ એચાયું અને ભાવેને પગલે અનુસરીને ઇંગ્લેંડ વગેરે દેશોએ પોતાના એવા નકશા કાઢ્યા.

જેથી અપૂર્વ નવીનતા કાર્ટોગ્રાફિકલ મેપમાં હતી તેવી જ અપૂર્વ ફેલો તેમના એ પછીના પ્રકાશન, ૪૦"-૫૦"ના પોલ-એપને મળી. આ

જ એમને મન મુખ્ય છે ધર્મ, નતિ કે પ્રાતીયતા મહિ પોતાના વિદ્યાર્થીઓના પ્રિય હોઈ એમના શિષ્યો પણ આને એમના કાર્યમાં સહાય કરવા તત્પર હોય છે

ભાવેને વિદ્યાર્થીની ઊંચી ઉપાધિ હોત તો એ સારી કૌતેવરમાં પ્રાધ્યાપક હોત, એ ગોરી સામગ્રીના હોત તો એમનું વિધવા જૂગોળવિદ્યાર્થીમાં છેક આતુ ઉપેક્ષિત સ્થાન તો ન જ હોત પણ એમનામાં જેટલું છે તેટલું જ આપણને આજુ નથી ગરીબ

દિલ એમના જેવા જ મહેનતુ ચૌગસ-*chougass*, ધર્મનિષ્ઠ અને સાદા ભાવે માટે મગર છે, અને એમની પાસે એટલી જ આશા રાખે છે કે એઓ જૂગોળવિદ્યાનની વ્યાજતમા દિલેને દુનિયાની દરોહમાં લાવી મૂકે ને ભાવે એ કરી શકે તો દિલ એમને પોતાના એક મોટા વિદ્વાન જ નહિ પણ મહાન ઉપધાર તરીકે જ અપનાવશે, અને ને એઓ એમ નહિ કરી શકે તો દિલેને, એ ગમે તેટલા મોટા માણસ હોવા છતાં, એમની કાર્ય કિંમત નહિ રહે

સોનાનું અર્થશાસ્ત્ર

શ્રી. ડુંગરશી ધરમશી મ પટ

સોનાનું શું છે? સોનાના ભાવો ઉદયા કેદયાં વર્ષોથી ચડતા જ કેમ ભય છે? એ ભાવો કયા સંયોગમાં બિનરવા માંડે? બધું સોનાનું ક્યાં ઘસડાય છે? એક જ દેશમાં બધું સોનાનું ભરાઈ રહે અને બીજા કોઈ દેશમાં તે મુલ ન રહે તો સોનાની શી સ્થિતિ! સોનાનું સ્થાન આજે જે છે તે બીજી કોઈ વસ્તુ લઈ મોકે!

દિલ્લિયવા લગ્નતત્ત્વ મજન્તે (કાગેર)

મતના અતિ પ્રાચીન પુસ્તક નગ્નેદના બીજા મણમાં સુવર્ણની અત્યંત સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. વેરો, પુગણો, ઇનિદાસોમાં એના મુજો સતત ગાયા છે. નગ્નેદમાં ઋત્વિવન્તે સોનાનું શન આપનાર અમુત્તવને પામે છે એ રીતે લખ્યું છે. સર્વ દેશોના પ્રાચીન ઇતિહાસો (ઇજિપ્ત, બેબિલોન, ચીન) માં પણ સોનાની સર્વોપરિતા સ્વીકારવામાં આવી છે. પુરાતત્ત્વવિદ્યાવેત્તાઓ જણાવે છે કે લોહ અને તાંબાપુર પહેલાં સુવર્ણયુગ હતો. અપ પણ દિલેને પ્રાચીન કાળમાં અનેક દેશો સાથે સાગર મારફતે વેપારી સંબંધ હતો. એકેથી બીજા દિલેની વસ્તુ, આને બદલે પરદેશનું પુષ્કળ મેળુ આપતું હતું. મેલેનને ધડોની જૂની સરકૃતિમાં પણ સુવર્ણનો વપરાશ નેવામાં આવ્યો છે. મુસદ્દાઓના અનેક આકર્ષણો જ્યાં દિલેની ખાણો અને પરદેશો પુષ્કળ સોનાનું દિલે પૂરું પાડતા હતાં

યુરોપમાં સોનાનું

યુરોપ સોનાની સદી સુધી ઘોડા વળા પ્રમાણમાં અર્ધ જગથી અવસરમાં હતું. એટલે ત્યાં સોનાની રેલે ૧ નકોલી રેલિયારોએ અમેરિકાનું આકર્ષણ સોના માટે જ કર્યું. ૧૬૨૭ એ પછી એ પીગી ધાનુનો શોખ યુરોપમાં એટલો વધી પડ્યો કે એની જૂખને લીધે દબરો માણસો ભયકર સકોરો પેડીને નાના વડાઓમાં બેસી ખાણ મેળવવા જમુજેડા અને જમુનવવા પ્રદેશો ખૂદવા નીખી પડ્યા. એ માનુ મેળવવા માટે આ દૂર સાદસિદાએ ભયકર અત્યાચારો ખજાત માનવભનિઓ ઉપર કર્યા છે. કપારી દૂરે એવા દુસ્તો સમાઈઓ, સદાદો આ માનુ માટે દર્ધ છે. રેલેનાં સોનાના વડાઓ ભૂટના માટે અમેજ અગિયાઓના સેકો વડાઓ સાગરમાં ધૂમનાં હના સોના મેળવવા માટે જે દૂરના બી દુસ્તો થઈ છે તે રેલ ભાષા કરે એવું છે

સોનાની શોધો

અદારમી સદી સુધી યુરોપમાં રપેન, સેક્વની અને આસ્ટ્રેલિયામાંથી સોનું થોડું થોડું ખોદી કઢાયું હતું. અમેરિકાની શોધ પછી મેક્સિકો અને બ્રાઝિલમાંથી યુરોપને પુષ્કળ સોનું મળ્યું હતું. પરંતુ સને ૧૮૨૩ થી સને ૧૮૪૮ સુધી રશિયામાં પુષ્કળ સોનું વધવા લાગ્યું હતું. સને ૧૮૪૯માં અમેરિકાની કેલિફોર્નિયાની ખાણો શોધી કાઢવામાં આવી તેમાંથી પુષ્કળ સોનું મળ્યું. સને ૧૮૫૨ માં આસ્ટ્રેલિયામાં સોનાની ખાણો મળી. કેલિફોર્નિયા અને આસ્ટ્રેલિયા વચ્ચે સોના પેદા કરનાર તરીકેની પહેલી

જગ્યા મેળવવાની દરીદ્રાર્થ સને ૧૮૫૩ અને ૧૮૬૩ વચ્ચે ચાલી. એ સમયે ઉપલા પ્રદેશો જગતની કુલ પેદાશના ૮૭.૮૬% સોનું પેદા કરતા હતા. સને ૧૮૮૫માં દક્ષિણ આફ્રિકાની પ્રખ્યાત ખાણો શોધાઈ. હવે એનો નંબર સોનાની પેદાશમાં પ્રથમ છે. સોનાની મોટી પેદાશો થોડા દાયકાઓ થયાં જ મોટા પ્રમાણમાં થાય છે. છેલ્લાં સાડા ચારસો વર્ષોમાં કુલ સોનું ૧૨૨૧ કરોડ ઔંસ ખોદી કાઢવાનો અડસઠો છે. તેમાંથી સને ૧૮૫૧ પછી ૬૦ વર્ષમાં ૧૦૭ કરોડ ઔંસ ખોદી કાઢવામાં આવ્યું.

સોનાની જુદા જુદા દેશોમાં પેદાશનો કેઠો

નીચેના આંકડા જુદાં જુદાં દેશોમાં કેટલા હજાર ઔંસ સોનું જુદાં જુદાં વર્ષોમાં મળ્યું તેના છે.

વરસ	દક્ષિણ આફ્રિકા	યુનાઈટેડ સ્ટેટસ	કેનેડા	રશિયા	બીજા દેશો	જગત માટે ટોટલ	કુલ મત સ્વીક્રમાક (કરોડમાં)
૧૮૧૫	૯૦૯૬	૪૮૮૮	૯૧૮	૨૫૪૬	૬૧૪૬	૨૨૫૨૪	૨૪૨ કરોડ
૧૮૨૩	૯૧૪૯	૨૫૦૩	૧૨૩૩	૪૩૮	૪૪૬૩	૧૭૭૮૬	૧૬૦ "
૧૮૨૭	૧૦૧૨૨	૨૧૯૭	૧૮૫૩	૮૧૦	૪૪૬૪	૧૯૪૪૬	૨૦૮ "
૧૮૩૦	૧૦૭૧૬	૨૨૮૬	૨૧૦૨	૧૪૩૪	૪૧૮૪	૨૦૭૨૨	૨૨૨ "
૧૮૩૧	૧૦૮૭૮	૨૩૯૬	૨૬૬૪	૧૭૦૨	૪૭૦૨	૨૨૩૭૧	૨૩૯૭ "
૧૮૩૨	૧૧૫૫૯	૨૪૪૯	૩૦૪૪	૧૯૯૦	૫૨૨૪	૨૪૨૬૬	૨૬૦૦ "
૧૮૩૩	૧૧૦૧૪	૨૫૩૭	૨૯૪૯	૨૬૬૭	૬૩૪૭	૨૫૫૧૪	૨૭૩૩ "
૧૮૩૪	૧૦૪૮૦	૨૯૧૬	૨૯૬૫	૪૨૬૩	૬૭૧૫	૨૭૩૩૯	૨૯૨૯ "
૧૮૩૫	૧૦૭૭૩	૩૬૧૯	૩૨૮૦	૫૬૫૦	૭૩૫૬	૩૦૬૭૮	૩૨૮૭ "
૧૮૩૬	૧૧૩૩૯	૪૨૯૫	૩૭૨૧	૭૫૫૦	૮૫૪૯	૩૫૨૫૪	૩૭૭૭ "

૧૮૨ : સોનાનું અર્થશાસ્ત્ર

આમાં પ્રથમ નંબરે દસિયુ આફ્રિકા અને બીજો નંબરે રશિયા છે. એમણે આજ સુધી એ જ પ્રમાણમાં સોનું કાઢ્યા કર્યું છે. સને ૧૯૩૧ પછી સોનામાં ભારે તેજ આવી તેથી સોનાની પેદાશ દિન પ્રતિદિન વધતી જાય છે. સને ૧૮૫૦ માં ૩૫ લાખ ઔંસ સને ૧૯૨૯ માં બે કરોડ અને સને ૧૯૩૬ માં ૩૩ કરોડ ઔંસ સોનું જગતમાં પેદા થયું હતું. સોનું એટલા મોટા પ્રમાણમાં ખોદી કાઢવામાં આવે છે કે દુરના ભવિષ્યમાં સોનાની અછત આવવા થયું ધારે છે.

પૂર્વના દેશો સોનું નિકાશ કરે છે

હિંદ અને ચીનમાં સોનું નીકળે છે છતાં ભૂતકાળમાં એ દેશો પુષ્કળ સોનું બહારથી મંગાવતા હતા. છેલ્લા મહાયુદ્ધ પછી હિંદમાં રૂપિયા ૧૮ થી ૨૦ના ભાવનું સોનું મોટી રકમ આપ્યું હતું, હવે સંકટના કારણે હિંદ અને ચીન સોનું પાછું કાઢે છે. સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૨ થી માર્ચ ૧૯૩૩ સુધી હિંદે ૩૩ કરોડ ઔંસ સોનાની પરદેશ નિકાશ કરી છે. આ નિકાશ આખા જગતની સને ૧૯૩૭ની પેદાશ જેટલી છે. ચીને પણ એ જ મુદતમાં ૧ કરોડ ઔંસ સોનું પરદેશ ખાતે ચડાવ્યું છે. જગતમાં પેદા થતા કુલ સોનાના માત્ર પાંચ ટકા જ

ધરણી અને ખીખાં સાધનોમાં વપરાય છે. બાકી હપ ટકા સોનું અલગો નિભાવવા માટે રાજ્યોના ખજાનામાં જમા થાય છે. તે સિવાય યુરોપનાં ધનવાનોએ સોનામાં શ્રદ્ધા રાખી છે. સોના સિવાય બીજી કાંઈ પણ વસ્તુ હમેશ માટે કિંમતી રહે એવું એમને લાગતું નથી. એટલે એમને ૭૦૦ કરોડ સ્વીસમાર્કની કિંમતનું સોનું ખાનગી સંઘર્યું છે. સરકારની બધી છતાં અમેરિકાનાં ધનવાનો પણ ખાનગી સોનું સંઘરે છે. જયતે હવે સ્વીઝરલેન્ડ છે કે સોના સિવાય કાંઈ વસ્તુ ચોક્કસ (stable) નથી.

સોનાનું સરવૈયું

સને ૧૯૩૧ થી, એટલે કે ન્યારથી સોનાની તેજ થઈ છે ત્યારથી તે સને ૧૯૩૫ સુધી ૧૬૬ કરોડ ઔંસ સોનું પેદા થયું હતું. ૪૧ કરોડ ઔંસ હિંદ અને ચીનમાંથી નિકાશ થયું હતું. આવી રીતે ૨૦૧૧ કરોડ ઔંસ સોનામાંથી ૧૨ કરોડ ઔંસ સોનું મોટાં રાજ્યોની બેંકોમાં ગયું છે. ૫૮ ટકા ત્યાં જમા થયું છે, બાકી ખાનગીમાં અને અલંકાર માટે ગયું છે. જગતમાં કયા દેશો પાસે કેટલો જથ્થો છે તે નીચે અમાણે ક્રાંત્રથી વિહિત મશે.

દેશ	૧૯૨૯માં	૧૯૩૬માં	હમણાં
	દશ લાખ ઔંસ	દશ લાખ ઔંસ	દશ લાખ ઔંસ
યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ	૧૮૮૦૬	૩૨૨.૦	૪૦૦૦ લગભગ
ઇંગ્લેન્ડ	૩૪૩	૩૩૮	થોડું થયું છે
ફ્રાન્સ	૭૯.૦	૮૫.૫	"
જર્મની	૨૬.૩	૦.૮	ઝાકારલેન્ડિયા અને ડેન્માર્ક-પોલીન્ડો જયથો મળ્યો છે. થોડું વધ્યું છે.
નેધરલેન્ડ	૮.૭	૧૪.૦	"
બેલ્જિયમ	૭.૭	૧૮.૦	"
સ્વીટ્ઝરલેન્ડ	૫.૫	૧૮.૭	"

જગતમાં સંમહાયેલ સોનાનો જથ્થો ૪૯૯.૪
(પચાસ દેશો પાસે) (જાવન દેશો પાસે)

૬૪૭.૪

હવે સોલુ ક્યાં ભેરુ થાય છે ?

જર્મની, ઇટાલી, જાપાન પાસે બહુ થોડો નજરો સોનાનો જયો છે. ફ્રાન્સ અને ઈંગ્લેન્ડ થોડો સોનાનો સંગ્રહ વિમાનો-દારગોળો લેવા માટે યુનાઈટેડ રોટસ ખાતે મોકલ્યો છે. બાકી પોતાના ચલણ અને દંડિયામણ નિભાવવા માટે ફૂંડને સોંપ્યા છે. રશિયાની સોનાની પેદાશનો મુખ્ય ભાગ અમેરિકામાં યત્રી, કાચી વસ્તુઓ અને ખોલું ખરીદવામાં વપરાય છે જગતની સોનાની પેદાશનો ૬૨ ટકા ભાગ હવે અમેરિકા તરફ ખેંચાય છે. ત્યાં હમણાં જગતના કુલ સંગ્રહમાંથી ૬૦ ટકા સોનાનો સંગ્રહ ભેગો થયો છે. સોનાની વહેંચણી એકતરફી એટલે મુખ્ય ભાગ અમેરિકા તરફ વહેતો હોવાથી જગતમાં સોલુ વધારે પ્રમાણમાં છે કે નહિ તે આકળી શકાતું નથી. હમણાં તો યુદ્ધને લીધે સોનાએ વધારે પ્રવાહમાં અમેરિકા તરફ વહેવા માંડ્યું છે. ત્યાં જર્મની અંદર પોલાદના મોટા રક્ષિત કિલ્લાઓમાં એ સોલુ સંગ્રહાય છે.

અમેરિકાનો સોનાનો સંગ્રહ

મહાયુદ્ધ પહેલાં પણ યુરોપનાં રાજ્યો અમેરિકા પાસેથી મુખ્યત્વે માલ ખરીદતાં હતાં. પોતાના નિકાસ-માલ ઉપરાંત બાકી વધેલી અમેરિકાની આપાતની કિંમત એમને સોનામાં ભરવી પડતી હતી. અમેરિકા કાચા અને પાકાં દ્રવ્યો મોટા જથ્થામાં પેદા કરે છે. અંતે ૧૯૨૧થી ૨૪ સુધી યુરોપનાં ચલણોની અવ્યવ-રથાને લીધે મોટી રકમ-સોલુ અમેરિકામાં આવવા માંડ્યું હતું. અમેરિકાના માલો ખરીદવા માટે યુરોપને ત્યાં સોલુ મૂકવું પડતું હતું. પરંતુ ત્યાંથી પાછું સોલુ યુરોપમાં આવવાના માર્ગ નહોતા. કારણ કે અમેરિકા મુખ્યત્વે સૌ કાચી પાકી વસ્તુઓ પોતાને ત્યાં ખનાવતું હતું. પદર વરસમાં ત્યાં ૬૦ કરોડ ડોલરની કિંમતના સોનાનો સંગ્રહમાં ઉમેરો થયો હતો. ત્યાર પછી પણ એ સંગ્રહમાં ફૂદક અને જૂસકે વધારો થતો જાય છે.

અમેરિકામાં મોટી મંદાતું મોળું

અમેરિકા સમગ્ર યુરોપના દેશોનું લેણદાર હતું. બ્યાજ

પેટે એને સોલુ પડ્યું હતું, બ્યાજ પેટે એને સોલુ મળ્યે જતું હતું પરંતુ જગતમાં કાચી વસ્તુઓની પેદાશ વધી પડી. અમેરિકાની કાચી પાકી વસ્તુઓની પેદાશ પણ ખૂબ વધી. જગતના દેશો પાસે અમેરિકાનો માલ લેવા માટે પૈસા કે સોલુ નહોતું, તેઓએ દેવાળું કાઢી અમેરિકાને નાણાં કે બ્યાજ આપવું બંધ કર્યું. આથી અમેરિકામાં કાચા માલ કે પાકા માલનો મોટો સંગ્રહ થયો. ધરાકા વગર એ સંગ્રહ ખેડૂતોને દુઃખદાયી થઈ પડ્યો. ખેડૂતોએ મહેસૂલ ભરી નહિ, બેંકોને બ્યાજ આપ્યું નહિ, એમનાં ખેતરો લિવાઈ થયાં પણ કિંમત ઊપજી નહિ. આવી ૨૦ હમ્બર બેંકોને દેવાળું કાઢવું પડ્યું. સોનાનો મોટો જથ્થો હોવા છતાં મોટી આર્થિક અવ્યવસ્થા થઈ ગઈ. રાજ્યે દોઢ કરોડ બેંકોને નિભાવવા પડ્યા. કરોડો ધંડોની મુળીઓ અને કપાસની ગાંસડીઓ રાજ્યને ખરીદી લેવી પડી. લોકો સોનામાં સલામતી સમજી સોનાનો ખાનગી સંગ્રહ કરવા માંડ્યા.

ફ્રાન્સમાં સોનાનો સંગ્રહ

ફ્રાન્સમાં પણ સોનાનો સંગ્રહ થવા માંડ્યો. ફ્રાન્સ નાના દુકાનદારોનો સમૃદ્ધિશાળી દેશ છે. ત્યાં બેંકોનો વહીવટ વધારે નથી. પણ સોના અને બેંકોનો છે. તે ઉપર ચલણ નબે છે. બેંકોને સરકારી જમીનગીરીનાં કાગળિયાં રાખવાની કાયદેસર જોગવાઈ નથી. આ બેંકો પોતાની નોટોના ફેલાવા સાથે સોલુ સંગ્રહે છે. ફ્રાન્સમાં સને ૧૯૨૯થી ૩૧ સુધી કાચી પાકી વસ્તુઓની પેદાશ વધી પડી. વેપાર પણ વધ્યો. યુરોપમાં ફ્રાન્સ આંતમાં પહેલે નંબરે આવ્યું આથી નોટોનું ચલણ ખૂબ ફેલાયું. નોટોની સાથે જમીનગીરી રાખવા સોનાનો મોટો જથ્થો પણ ત્યાં ભેગો થયો. પરંતુ પ્રાજ્ઞથી જર્મની અને ઑસ્ટ્રિયાનાં ચલણો લાંબી પડતાં ફ્રાન્સનું કરજ તેમની પાસેથી મળ્યું નહિ. ફ્રાન્સનો લસકરી ખર્ચો પણ ધણો વધી ગયો હતો. ખીજા બધા દેશોએ સોનાનું ચલણ મૂક્યું પરંતુ ફ્રાન્સે જીદ કરી સોનાનું ચલણ ચાલુ રાખ્યું. એ ચલણને નિભાવવા ફ્રાન્સે સખત જહેમત કરી પોતાની આંતને બોગ દેવા માંડ્યો. આથી ફ્રાન્સનાં બજારો

હમેશાં મોટી જોડવાળાં થયાં. એનું કરજ વધી મળ્યું. એના ચલણની પદ્ધતિ ભાંગી પડી. ઈંગ્લેન્ડ આ વખતે એને નાણાં ધીર્યાં. આથી ક્રાન્સે પોતાના ચલણને સ્થિર કર્યું. છેવટે એને સોનાનું ચલણ મૂકી દેવું પડ્યું.

ગાલ્ડ ફ્રેન્ડ્સ ઓફ લે સોનાનું ચલણ

આ જગતમાં સર્વ વસ્તુઓના મૂલ્યનું મધ્યસ્થ બિંદુ સોનું છે. એનું સ્થાન કોઈ વસ્તુ હાઈ થકે એમ નથી. હીરા, જ્યારિદર, તાંબુ, ચાંદી એ કોઈ વસ્તુ જગતના આર્થિક વસ્તુઓના મૂલ્યકરણ વાસ્તેના શુભો ધરાવતી નથી. કારણ કે એ વસ્તુઓ નાના મોટા જગ્યામાં સમભાવી નહિ હોવાથી મૂલ્યકન માટેના કેન્દ્રના શુભો ધરાવી શકે નહિ. સોનાને સર્વ પ્રભુઓ મૂલ્યકનના કેન્દ્ર તરીકે સ્વીકારતી આવી છે. ગત મહાકુદ્દ પહેલાં સૌ દેશો એને ચલણ, હાંડિયામણ અને મૂલ્યકનના કેન્દ્ર તરીકે સ્વીકારતા હતા. એની કિંમત જગતનાં સર્વ ચલણોની આધારભૂત હોવાથી પરસ્પરનાં હાંડિયામણ સ્થિર કરવા માટેની હતી. સૌ રાજ્યો પોતાની ચલણી નોંટા અને સિક્કાઓના બદલામાં સોનું આપવા કાયદેસર બધાયેલાં હતાં, પરંતુ ગત મહાકુદ્દ પછી જગતના અર્થશાસ્ત્રમાં મોટી અવ્યવસ્થા થતાં સૌ રાજ્યોને સોનાનું ચલણ મક્કુ પડ્યું. હવે કોઈ રાજ્ય પોતાની ચલણી નોંટા અથવા સિક્કાઓના બદલામાં સોનું આપવા બંધાયેલું નથી.

અંગ્રેજોને સોનાનું ચલણ કેમ મૂકવું પડ્યું ?

અંગ્રેજો આખા જગતમાં સૌથી મોટા સરકાર ગણાય છે. એમનું લંડન શહેર આખા જગતના વેપારનાં આર્થિક મૂલ્યોનું કેન્દ્રસ્થાન હતું. કોઈ પણ દેશ માટે જે દેશ વચ્ચેના ચલણના હાંડિયામણના ભાવ લંડન નક્કી કરે. આ આર્થિક સાર્વભૌમ પદવી સુદના સમયે ન્યુયૉર્કે છીનવી લીધી હતી. પરંતુ પાછળથી લંડને તે પાછી મેળવી લીધી હતી. એટલામાં જગતમાં મંદીનું મોજું ફરી વળ્યું. ઈંગ્લેન્ડ બીજાં રાજ્યો ઉપરનું કરજ એ રાજ્યોએ આપ્યું નહિ. એનાં બજેટો ખાધવાનાં

થયાં, કરજને વધવા લાગ્યો. એની પાસે પરદેશીઓની જમીનમીલીઓ મોટા જગ્યામાં રહેલી હતી તે ખેંચાઈ જવા લાગી. અમેરિકાએ વધુ કરજ આપવાની ના પાડી. ફ્રાન્સે કોઈ રાજ્યદ્વારી કારણસર એને કરજ આપી નાણાં ધીરવા ના પાડી. બ્રિટનની આટ ધટી મઈ. નોટને બદલે સૌ એની પાસે સોનું માંગવા માંડ્યા. 'મલ્' સોનું એણે આપ્યું. પરંતુ દરોડા પડ્યો તેને પહોંચી વળવાનું અસકપ હતું તેથી એણે 'સોનાનું' ચલણ સવેળા બંધ કરી કાગળિયાનું ચલણ ચાલુ કર્યું. હવે બ્રિટન નોટોને બદલે સોનું આપવા બંધાયેલું નથી. પરંતુ પોતાના ચલણના ટકાવ માટે મોટી રકમ સોનું દક્ષિણ આફ્રિકા અને દિંદે પાસેથી આણ ખરીદે છે.

જર્મનીની ચલણનીતિ

જર્મની ઉપર બિજરાજ્યોએ ૭ અબજ યૌરોનો મળબળકા દંડ નાંખ્યો. એના ઉપર દેશપરદેશનું મહાભારત કરજ હતું. જર્મનીએ પોતાના ચલણને કુભાવી એક પૌંડના દશ લાખ માઈ સુધી કપો. આથી એનું દેશનું કરજ ખકાસ થઈ ગયું. પરદેશોનું કરજ એણે આપવા ચોખ્ખી ના પાડી. જર્મની પાસે સોનાનો મોટો જથ્થો હતો નહિ. છતાં એણે જુદા જુદા દેશો પાસેથી કાચાં દ્રવ્યો લઈ બદલામાં પોતાનાં જતાવેલાં પાકાં દ્રવ્યો આપી તેમાંથી મોટી કમાણી કરી. જર્મનીએ જાતજાતનાં ચલણો કાઢી ચલણની જાડુગીરી ચલાવી પોતાનો વેપાર વધાર્યો. એણે પોતાનો સોનાનો જથ્થો અને પ્રત્યની કમાણી મોજશોખને ત્યજી લક્ષર અને લક્ષરી સાધનોનો મહાન વિકાસ કરવા વ્યવસ્થા માંડ્યાં. આખો પ્રજાના અર્થશાસ્ત્રનો કબજો હાઈ સોનાનો સંગ્રહ નહિ છતાં પોતાની ચલણની જાડુગીરીથી રાજ્યે અર્થશાસ્ત્ર નલાવી શકે છે.

બીજા દેશો પાસે સોનાનો સંગ્રહ

દરાલી પાસે સોનાનો સંગ્રહ નથી. પરંતુ એણે આખી પ્રજાની કમાણીમાંથી મુખ્ય હિસ્સો મેળવીને લક્ષરી તૈયારીઓ કરી છે. એણે પરદેશો સાથે વેપારી કરારો કરીને પોતાના માલની નિઃશ્ચય ચાલુ રાખી લક્ષરી ખર્ચ નિભાવ્યો છે. પરદેશો પાસેથી આકમણ

કરીને તે સોનાનો જથ્થો મેળવવા માગે છે. એ અવ્યવસ્થા ન'બરનો છુટારુ છે. જાપાને પોતાનો સોનાનો જથ્થો ચીન સાથેની લડાઈમાં વાપરી નાંખ્યો હતો. એને પરદેશોનું કંટાળ છે. પરંતુ લડાઈનો બાર અમજ થેનનો ખર્ચો એણે સ્વદેશમાં કરતો કરી મેળવ્યો છે, ચીનનું યુદ્ધ એને સર્વજીવંદર જેવું થઈ પડ્યું છે. મોટા આર્થિક સંકટમાં જાપાન જણાય છે, પરદેશોમાં યુદ્ધનાં સાધનો ખરીદવા એની પાસે સોનું કે દ્વિયામણ નથી એટલે એ મૂંઝાય છે. બેલ્જિયમ, સ્વીટ્ઝરલેન્ડ અને હોલાંડ પાસે મોટી રકમ સોનું છે. પરંતુ એઓની સ્થિતિ આ મહાયુદ્ધમાં અત્યંત નાણુક અને ગંભીર થઈ પડી છે. ક્યારે જર્મની આક્રમણ કરીને એમનાં દેશ અને સાધનસામગ્રી કબજે કરી લે તે કંઈ કશી શકાતું નથી. સૌ કુળે છે, પોતાના બચાવનાં સાધનો ભેગાં કરે છે, પરંતુ જર્મનીની પ્રયત્ન શક્તિ એમને કંપાવે છે. એમનો સોનાનો જથ્થો પણ જર્મનીને આકર્ષે.

યુરોપમાં આર્થિક યુદ્ધ

યુરોપમાં ઇંગ્લાં વીશ વરસો થયાં આર્થિક યુદ્ધો ચાલે છે જેની પાસે સોનું, પરદેશી જમીનગીરીઓ અને દ્વિયામણની સમૃદ્ધ હોય છે તે પરદેશો સાથે વેપાર કરી શકે છે. બ્રાઝીલ દેશપરદેશો સાથે વેપારી કરારો કરીને એકબીજાનાં માલની લેવદેવ કરે છે, યુરોપમાં એકબીજાનાં દ્વિયામણો તોડવા, જમીન-ગીરીની લોનોને હથકા પાડવા કાશિરો થાય છે. યુરોપનાં રાજ્યોએ પરસ્પર જકાતી મોટી દીવાલો ઊભી કરી છે. આથી સેંકડો માઈલ દૂરથી એકદરને માલ મંગાવવો પડે છે, પરંતુ પાડોશીની બતાવટનો માલ કામ આવે નહિ. સૌ રાજ્યો પોતાનો નિકાસ-વેપાર વધારી પોતાની સમૃદ્ધિ વધારવા ઇચ્છે છે. પોતાના નિકાસવેપારને વધારવા માટે પોતાના ચલણની કિંમત ઘટાડવા સૌ રાજ્યો મથે છે પોતાના દ્વિયામણને અનુકૂળ અને સ્થિર બનાવવાના પ્રયત્નો પણ તેઓ કરે છે. શત્રુ રાજ્યોને આર્થિક તુકસાન કરવા માટે ઘણા પ્રયત્નો થાય છે. મહાયુદ્ધનું છેવટ આર્થિક થકાવટ ઉપર જ અવધાન છે. માનવસંહાર

માટે લખંકર દારૂગોળા, રસાયણો અને લોખંડનાં શસ્ત્રાસ્ત્રો કરતાં પણ આર્થિક શસ્ત્રો વધારે લખાનક છે. સોનાનું સાર્વભૌમત્વ પડે છે.

દેશપરદેશોમાં સેંકડો વર્ષો થયાં મૂલ્યાંકનનું કેન્દ્રીયૃત સોનું ચાલતું આવ્યું છે. અર્થશાસ્ત્રીઓ એના સાર્વભૌમપણા માટે મુસ્તાક હતા. ચલણી નોટોના પ્રચાર સાથે ૫૦ થી ૬૦ ટકા સોનાનો જથ્થો હોય તો જ ચલણ ટકી શકે એવું એમનું માનવું હતું. પરંતુ જર્મની, જાપાન અને ઇટાલીએ આખા દેશની પ્રજાની અર્થવ્યવસ્થાની લગભગ હાથમાં લઈ, દેશપરદેશો સાથે વેપારી કરારો કરી, પોતાની પ્રજાની શ્રદ્ધા કાગળિયાં અને નોટોના ચલણ ઉપર બેસાડી એમણે સોનાને પોતાની સાર્વભૌમ પદ્ધતિ-માંથી પદ્ધત્યુત કર્યું છે. એ ત્રણે પ્રજાઓ સોનાને સંકલ્પવા ખૂબ ઇચ્છે છે. પરંતુ સોના વગર પણ પ્રજાનું અર્થશાસ્ત્ર નબી શકે છે એ એમણે બતાવી આપ્યું છે. પરદેશો સાથે વેપારી કરારો કરી કાચી-પાકી વસ્તુઓની અદલઅદલ કરીને સોનાની અનાવરણ્યતા એમણે સિદ્ધ કરી છે દાખલા તરીકે રશિયાની સાથે જર્મનીએ કરારો કર્યાં છે તેમાં એ અખજ માકની કિંમતનું તેજ રશિયા પાસેથી જર્મની ખરીદ કરશે. બદલામાં એટલી જ કિંમતનાં વિગ્રુતથત્રા અને નવા ઉદ્યોગો સ્થાપવાનાં ચત્રા પૂરાં પાડશે. આમાં સોનાની લેવદેવની જરૂર પડશે નહિ.

ચલણ સ્થિર કરવા સોનાનો ઉપયોગ

સોનું આવી રીતે પડ્યું છે. પરંતુ દેશપરદેશોમાં એની કિંમત કે દર ઘટ્યાં નથી. દેશપરદેશો વચ્ચે જ્યારે સમભાવવાળો વેપારી સંબંધ બંધાય ત્યારે સોના વગર વેપારની વસ્તુની અદલઅદલ કરી કિંમત આંકવા માટે સોના સિવાય બીજું સાધન અર્થશાસ્ત્રીઓ પાસે નથી. હમણાં યુરોપમાં અંગ્રેજ અને ફ્રેન્ચો તથા અમેરિકા પાસે જગતના ૭૦ ટકા જેટલું સોનું છે. પોતાના ચલણની સ્થિરતા જાળવવા માટે એનો ઉપયોગ કરાય છે. દેશપરદેશો સાથેના સમભાવવાળો વેપારી સંબંધ ચલણના દ્વિયામણ ઉપર નબે છે. દ્વિયામણ પ્રતિફળ હોય તો દેશમાંની અતિ

અગત્યનો નિમશ્વેપાગ પડી બાજે એટલે ચનણુને ટપાવવા આ સોનાના સમ્રહનો ઉપયોગ અતિ અગત્યનો છે, અંગ્રેજો અને ફ્રેન્ચોએ ગતવગ ફરક ચતણુ રિયર બરવા માટેના લુદા વહીવટ નીચે સ્થાપ્યા છે એમના હાથમા સમ્રહનો મોટા ભાગને સોંપ્યો છે એમા નુકસાન જન્ય તે સોનાની વધેન કિંમતને ક્ષીધે ભરપાઈ થાય છે

સોનાનો ખીંચે ઉપયોગ

ચવલુની રિયરતા ઉપર નિકાશવેપારનો આધાર છે નિમ્રશ્વેપાગને આશયે દેશની સ્પર્ધા અને ઉત્પત્તિ રહ્યા છે આ સિવાય દરેક મહારાજાઓની સરકારી જમીનગીરીઓનાં કાગળિયાં દેશપરદેશોમા મોટી રકમ હોય છે દાખલા તરીકે અંગ્રેજોની જમીનગીરીઓ મોગી રકમ સર્વે દેશો મા ફેનાયલી છે માત્ર અમેરિકા પાસે ત્રણ અમજ પૌડની અંગ્રેજોની જમીનગીરીઓના કાગળિયાં છે એના ભાવો ધટે તો અંગ્રેજોની આદને નુકસાન થાય પોતાની આદને નુકસાન થતુ અટકાવવા વખત આ-એ અંગ્રેજોએ જમીનગીરીના કાગળિયાં સામે સોનુ આપી તે ખરીદી લે આથી ગજરાઈને એછી ફેરફાર કરનાર વેચન રાજ્યોનો ગજરાઈ અટકી જન્ય તે સિવાય વખત આ-એ પરદેશોની જમીનગીરીઓના કાગળિયા પણ સોનાથી ખરીદી શકાય છે

સોનાનો ત્રીંચે ઉપયોગ

પોતાના પરદેશો સાથેના વેપારને ટકાવવા માટે સોનાનો ઉપયોગ થાય છે જાપાન ચીન સાથે યુદ્ધ કરે છે એના માટે એણે પરદેશોથી સસ્તાજા મંગાવવા પડે છે એટલે જાપાન પોતાના નિકાસમાની કિંમત કરતા વધારે પ્રમાણમા પરદેશોથી મલ મજાવે છે નિકાશ અને આયાતની ખાદયામી કરતા બાકી ને પરદેશોનુ વધારે લેણુ રહે તેને બચે સોનુ આપવુ પડે છે જાપાન પાસે વધારે સોનુ નથી એટલે એનો વેપાર દિનપ્રતિદિન ધટે છે અંગ્રેજો અને ફ્રેન્ચો હમણા અમેરિકા પાસેથી વિમાનો અને રાજાઓ ખરીદે છે તેઓ અમેરિકાને હમણાં એની જ જમીનગીરીઓ ભરપાઈ કરી નાણા આપે છે પરંતુ એ જામીન

ગીરીઓ ખાસ થતા અમેરિકાને વિમાનોના નાણાની ભરપાઈ કરવા માટે સોનુ આપવુ પડશે એની તૈયારીઓ ચાલે છે એ રીતે ભવિષ્યમા હજી વધારે પ્રમાણમા સોનુ અમેરિકા તરફ ખેંચાશે ચીનની સમ્રહ પાસે પણ સોનાની ખાણ છે તેમાથી સોનુ મળી તેઓ અમેરિકાને જામણો માટે કિંમત આપે છે હમણુ તો મોટા પ્રમાણમા અમેરિકા તરફ સોનાનો પ્રવાહ વહે છે

સોનાનો ચોથો ઉપયોગ

દરેક રાજ્યને પોતાની બેંકો, વીમા કંપનીઓ અને ગ્રાનંગોનું મોટુ કરજ હોય છે એ કરજનું સરકાર વ્યાજ ભરે છે દાખલા તરીકે આપણા દિંદુ કરજ બાર અમજ રૂપિયા ગણાય છે તે પે ૬ અમજ રૂપિયાની રેન્વેઓ ૨ અમજની નહેંકો વગેરે અરકયામત દિંદી સરકાર પાસે છે તેમ જ બીજા સાધનો પણ છે તેવી જ રીતે હિંદી સરકારની લગભગ બે અમજ રૂપિયાની નોટો ચનણુમા ફરે છે તે સાથે સોનુ અને બીજી કિંમતી ધાતુ અમુક પ્રમાણ મા રાખવાનું અર્થશાસ્ત્રના નિયમો ફરમાવે છે આથી ૩૫ કરોડનું સોનુ, ૨૦ કરોડની ચાદી અને ૩૦ કરોડ રૂપિયાની પરદેશની જમીનગીરીઓ વગેરે રાખવામા આવેલ છે હિંદી સરકારે પણ સોનાનું ચનણુ મૂકી દીધું છે એટલે એની ચનણુ નોટોને બદલે એ સોનુ આપવા મજાવતી નથી છતાં પોતાની સાખ જાળવી રાખવા માટે એ મજાવતા બે પાસા સરખા રાખી જોડ બતાવતી નથી લોકોના વ્યાજ બરાબર ચુકવે છે તેમ જ એની ચકણી નોટો પાછળ સોના અને બીજી જમીનગીરીઓનો સમ્રહ રાખી પોતાની આદ મજબૂત રાખે છે આથી એને તણુ ટકે વ્યાજ નાણાં મળી શકે છે બીજા રાગથી શુ કરે છે ?

છાએક ઉપર દસ અમજ પૌડનુ કરજ છે એ કરજ પેટે એની પાસે પોતાની મિલકત છે ઇંગ્લેન્ડની ૫ અમજ પૌડની ચલણુ નોટો ફરે તે તે પેટે એમણે સોનાનો જથ્થો ત્રણ અમજ પૌડો રાખ્યો છે આથી દેશપરદેશમા હાલેની સાખ સારી રહે છે પરંતુ એ ઇંગ્લેન્ડને અમેરિકામા

નાણાં વ્યાજ મળે તેમ નથી. કારણ કે અમેરિકાનું છેલ્લા યુદ્ધનું બે અઘળ પૌડનું કરજ અથવા તેનું વ્યાજ છેલ્લાં પાંચ વરસ થયાં અંગ્રેજોએ આપ્યું નથી. આથી અમેરિકા પોતાની જમીનગીરીએ અથવા સોનું લીધા વગર ઇંગ્લેન્ડને વિમાનો આપતું નથી. બેરિંગમ, હોલેડ અને સ્વીટ્ઝરલેન્ડ પાસે મોટી રકમ સોનું છે પણ તેઓએ પોતાના ચક્રાવૃત્તી નોટોના નિભાવ માટે તે રાખ્યું છે. પોતાનાં કરજ અને ચક્રાવૃત્તી નોટો સામે સૌ રાજ્યોએ મિત્રતા અને સોનું રાખેલ છે. આથી એમની આટ જળવાય છે. માત્ર કાગળિયાં ઉપર સરકારનું અર્થશાસ્ત્ર નખતું નથી એવી જગતને ખાતરી કરાવવા માટે સોનું રખાય છે.

અમેરિકાનું અર્થશાસ્ત્ર

અમેરિકા કાચી અને પાકી વસ્તુઓની પેદાશ માટે આત્મસત્તાથી છે. રજર સિવાય દરેક વસ્તુ એ પેદા કરે છે. એની પ્રજા વિદ્યુત, રસાયન અને યત્ર-શાસ્ત્રમાં યુરોપની પ્રજાથી પણ આગળ વધેલી છે. છતાં એ પ્રજા ઉચ્ચ જીવન જીવતી હોવાથી ઘણી ખર્ચાળ છે. એ દેશમાં આખા યુરોપ કરતાં કરોડ-પતિઓની સંખ્યા વધારે પ્રમાણમાં છે. સમૃદ્ધિશાળી અમેરિકામાં સોનાનો મોટો જથ્થો ભેગો થયો છે. ભવિષ્યમાં એથી પણ મોટો જથ્થો ભેગો થશે હવે એનો ઉપયોગ અમેરિકાને શું થશે તે પ્રશ્ન સર્વત્ર પુછાય છે અમેરિકાની સાકાબાર કરોડની વસ્તીમાંથી ચાલુ ૧૧ કરોડ માણસો બેકાર રહે છે તેમ જ ખેતી અને ઉદ્યોગોને નિભાવવા એ મોટો ખર્ચ કરે છે. હમણાં યુદ્ધના સાધનો પાછળ પણ મોટી ઉદારતાથી નાણાં ખર્ચે છે. આથી અમેરિકાનું કરજ ૩૯ અબજ ડોલર જેટલું થયું છે. દર વર્ષે અને બજેટની ખોટ સાકા ત્રણ અબજની લાગે છે. એનો નોટો (ચક્રાવૃત્તી)ના ફેલાવા સામે જમીનગીરી તરીકે સોનું રાખવામાં આવ્યું છે.

અમેરિકા સોનાના જથ્થાને શું કરશે ?

જેમ અમેરિકાનો સોનાનો જથ્થો વધ્યો ત્યારે છે તેમ તેનું કરજ પણ વધતું જ જાય છે. નોટોને

ફેલાવો પણ વધતો જ જાય છે. આની સામે સોનાની જમીનગીરી બેઠી છે કરજ અને નોટોના ફેલાવા સામે સોનાનો સંગ્રહ બહુ ઓછા પ્રમાણમાં છે. અમેરિકાએ ચાંદીનો પણ પછી મોટો સંગ્રહ કર્યો છે. સોનાના સંગ્રહથી ચોથા ભાગનો ચાંદીનો સંગ્રહ રાખવાનો કાયદો ત્યાં પસાર થયો છે. ચાંદીના ઉપયોગ કરતાં એની પેદાશ અતિ મોટા પ્રમાણમાં થાય છે. સિક્કાઓમાં હવે ચાંદી બહુ ઓછા પ્રમાણમાં વપરાય છે. જનતાનાં મોટાં રાજ્યોમાં ચાંદીના સિક્કાઓને બદલે બેકનોટોનો પ્રચાર ધણો વધ્યો છે. ચાંદીની મોટી પેદાશ થાતી હોવાથી એના ભાવો તદ્દન ગગડી જવા ભેદે એ પરંતુ અમેરિકાની ચાલુ બાંધેલ ભાવે ખરીદ હોવાથી ભાવો ઘટતા અટકે છે. સોના ચાંદીનો મોટો સંગ્રહ જેમ અમેરિકા પાસે છે તેમ એના ભાવોનું બંધિય પણ અમેરિકાના હાથમાં છે. એ ચાલુ બાંધેલ ભાવે ખરીદ કરતું હોવાથી ભાવો ઘટતા નથી

સોના વગરનાં રાજ્યો કેમ નિભાવે છે ?

હટાસી, જર્મની અને જાપાનનાં મહારાજ્યો પાસે બહુ થોડું સોનું છે. પરંતુ એ ત્રણ રાજ્યો મોટો ઔદ્યોગિક વિકાસ પામ્યા છે. એમણે પોતાની લક્ષ્યશક્તિનો પણ મહાન વિકાસ સાધ્યો છે. એઓ ઉપયોગી યત્રો અને વસ્તુઓ બનાવે છે. કાચા પદાર્થો જે દેશોમાં પેદા થાય છે તેમની સાથે વેપારી કરારો કરી એઓ કાચી વસ્તુઓને બદલે પોતાની પાકી બનાવટો પૂરી પાડે છે એટલે એમને સોનાના સંગ્રહ વગર ચાલે છે. પોતાના દેશમાં તેઓ આખી પ્રજાની અર્થનીતિ પોતાને અધીન લઈ કાગળિયાઓના ચક્રાવૃત્ત ઉપર વ્યવહાર ચલાવે છે. એમની નોટોના ચક્રાવૃત્તી પાછળ સોનાનો સંગ્રહ નથી એટલે પરદેશોમાં એમના ચક્રાવૃત્તી કિંમત નથી. પરદેશોમાં એમને દ્રવિયાપણ મળતું નથી. પરદેશોમાં એમની આટ પણ નથી. એ રીતે એમના બેંકર-સૈનિક જળથી એઓ નાનાં નાનાં રાજ્યોને કરાવીને યુગોરીથી વેપારી કરારો કરાવી લે છે અથવા તેઓ એ નાનાં નાનાં રાજ્યોનું આક્રમણ

કમીને એના કમએ લાઈ એના સાધનોનો પોતાના હિત માટે ઉપયોગ કરે છે જર્મની જાપાન અને હાલની એ ત્રણેય દુરારુ રાજ્યોએ અત્યાર પહેલાં સોની દુરારુ કરી છે

સોનાનું સવિધ્ય

સોના માટે નીચે મુજબ વિચારો અર્થશાસ્ત્રીઓ ધરાવે છે -

૧ સોનાના ધોગધુને (Gold standard) ફરી સ્થાપ્યા વગર જગતની અર્થનીતિ ક્યારેય સુધરશે નહિ આ એક જ વસ્તુ છે કે જે સર્વ રાજ્યોમાં સર્વમાન્ય છે મૂલ્યાકન ચતુષ્ક અને દ્વિમાસ્યની સ્થિરતા તથા દેશપરદેશોના વાણિજ્યની સરળતા માટે એક જ એના સાર્વભૌમત્વની અગત્ય રહે છે

૨ યુરોપની અવ્યવસ્થાને લોધે સોનાની વહેચણી અધોગચ માઈ થઈ છે એટલે એનું અર્થ શાસ્ત્ર બગડ્યું છે એની વહેચણી સુચવરચા બરેલી રીતે થશે ત્યારે જ જગતનું વાણિજ્ય સુધરશે માત્ર અમેરિકા પાસે સોનું હોવાથી સોના વગરના રાજ્યો એના વગર ચનાવી લે છે પરંતુ એની શૂંઘ અને કિંમત સીતે છે

૩ હાનમાં સોનાનો ૬૦ ટકા સમ્રહ અમેરિકા પાસે છે એના કરજ અને ચતુર્થી મોટાના ફેલાવા તરફ જોતા તે ધણા વરસો સુધી સોનાનો જથ્થો જામીનગીરી અને શાખ નિશાવવા માટે રાખી શકરી એના ભાવો પછી એ જ સ્થાયી બનાવી શકશે આખા જગતની પેદાશનો સોનાનો હિસ્સો ધણા વરસો સુધી સાચવી શકવાની પોતાનો શક્તિ એ બતાવે છે

૪ અમેરિકા સોનાના જથ્થાને કાંવા માગે તો પછી કાઢી શકે એમ નથી એના દેશને બહારના કોઈ પણ દેશની કાચી અથવા પાકી વસ્તુની દરકાર નથી એટલે સોનું વેચીને બદલામાં શું લે? અમેરિકા વધારે નિકાસ કરનાર દેશ છે એટલે વધારે નિકાસની કિંમત એ સોનામાં જ લે છે એ બીજા દેશોના ચતુષ્કના કારણિયા સ્વીકારવા તૈયાર નથી ત્યારે એ બીજા દેશોને સોનું આપી બદલામાં શું લે?

લેણદાર દેશ લેણદાર દેશોને સોનું કેવી રીતે આપી શકે?

૫ સોનાની કિંમત ધોગ વરસો સુધી અમેરિકા બ્રખા દે તેમ નથી કિંમત ધટે તો અમેરિકા ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સ તથા સોના ધરાવનાર રાજ્યોનું અર્થશાસ્ત્ર પામમાલ થાય એ રાજ્યોના વાણિજ્ય શગડી વસ્તુઓની કિંમત લેવડદેવડ એ સર્વે હમણાં સોનાના મૂલ્ય ઉપર રચાયેલ છે એમાં અકસ્માત કઈ દેર પડે તો ભારે અવ્યવસ્થા થઈ પડે જગતના સોનાની પેદાશ એ રાજ્યોએ સમ્રહવાની ફરજિયાત જરૂર છે નહિ તો ભારે ધમાન થાય એટલે સોનાના ભાવ ધરશે નહિ.

૬ જગતમાં હમણાની સ્થિતિમાં બીજી કોઈ માધ્યમ રહી શકે તેમ નથી એના ભાવો ધરશે પછી નહિ સમ્રાજે વહેચણી ધવાનો સભવ નહિ હોવાથી જગતનું અર્થશાસ્ત્ર પછી સુધરવા સભવ નથી બીજી કોઈ ચતુષ્ક પ્રતિષ્ઠિત કે સર્વમાન્ય થઈ શકે તેવું કોઈ અર્થશાસ્ત્રી ધારતો નથી આદી કે બીજી વસ્તુઓને પ્રતિષ્ઠિત કરવામાં અનેક મજબૂત વાધાઓ અહીં જણાવવા જોઈશે જગ્યા નથી

ખાજીથી જગતમાં અવનવા ફેરફારો થાય તો જ જગતની આર્થિક હાલત સુધરે લા સુધી અધારમાં અર્થશાસ્ત્રીઓ ગોથા મારે છે માર્ગ ન સૂઝે ધોર રજનીમાં

દિલ્લા સોનાની પેદાશ મુખ્યત્વે માર્ચ સોરમાં જાવાર ખાતે થાય છે આગાઉ છ કરોડ રૂપિયાની કિંમતનું સોનું નીકળતું હતું હમણાં ચારેક કરોડની કિંમતનું નીકળે છે આ ખાજો યુરોપિયન માલિકો અને મુઠ્ઠીની છે દિલ્લીઓ એ ઉદ્યોગમાં યડતા નથી એ ફુકાઈ છે

કરેન્ટ હિસ્ટરી નામના અમેરિકાના પ્રખ્યાત માસિકનો એપ્રિલ ૧૮૪૦નો અંક જણાવે જ મરો તેમાં Yellow Peril નામે સોનાના અર્થશાસ્ત્ર ઉપર ધણા ઉપરોગી લેખ છે તેનો સક્ષિપ્ત સાર આ નીચે છે

‘અમેરિકાની દરેક કાચીપાકી વસ્તુઓમાં જાદુગરી છે. એનું તરત જ પરદેશમાં સોનું બની જાય છે. આપણી પાસે અદાર અમજ ડોલરનું સોનું સંગ્રહાયેલું પડ્યું છે એનું શું કરવું તેનો કોઈ પણ ઉત્તર આપી શકતું નથી. ૭ વરસમાં તો આપણો સોનાનો સંગ્રહ ચોવાડાયેલો છે. આખા જગતની ૨૦ વરસોની સોનાની પેદાશ ૭ વરસમાં આપણે ત્યાં ભેગી થઈ છે. જગતનું ૬૦ ટકા સોનું આપણે ત્યાં કારાગરમાં પડ્યું છે. આખા યુરોપ અને અમેરિકાની નોટોના ચલણનું નાણું સોનામાં માત્ર અમેરિકા ચૂંકી શકે છે. છતાં દિનપ્રતિદિન સોનાનો પ્રવાહ વિશેષ બળથી આપણી તરફ આવે છે. યુદ્ધને લીધે જગતની સોનાની બધી પેદાશ અમેરિકા તરફ આવશે એ નિશ્ચય છે, જેને માટે માત્ર અમેરિકાને દર ઔસે ૩૫ ડોલર આપવા જ પડશે. અમને સોનું લોઈતું નથી, કોઈ એ નાસતી અમને છોડાવી શકશે ?

ભાવ ધટાડવાથી આખા જગતની સાથે અમેરિકાનું અર્થશાસ્ત્ર બગડે તેમ છે. અર્થશાસ્ત્રીઓ ભાવ ધટાડવાની વાતનો વિચાર કરતાં કંપે છે. દેવાદાર યુરોપ-અમેરિકાની પ્રભુઓને સોનું કેવી રીતે ધિરાય ? એ પાછું અમેરિકાએ પૂરા પાડેલા માલની કિંમત તરીકે અમેરિકાને મળે તેમ છે. લિખારી જગતમાં કોઈ સોનાને સંગ્રહી શકે તેમ નથી. એક ઔસ સોનાની કિંમત સને ૧૯૩૧માં અમેરિકા ૨૦-૬૭ ડોલર માત્ર આપતું હતું. વેચવા અથવા ખરીદવાનો એક જ ભાવ હતો. પોતાના ડોલરના સિક્કામાં ૩૦ ઔસ સોનાને બદલે ડ્રૅફ સોનું રાખી ડોલરની કિંમત ઘટાડી દીધી. સોનાનો ભાવ વધારી ૩૫ ડોલર કર્યો. અમેરિકાને ડોલરની કિંમત ઘટાડીને પોતાનો નિકાશવેપાર વધારવો હતો. તે ધરાદો પાર પડ્યો નહિ. પરંતુ આખા જગતના સોનાનો પ્રવાહ આપણી તરફ વહ્યો. યુદ્ધની વસ્તુઓ પણ પીળી ધાતુ વગર આપણે આપતા નથી. એટલે હવે બીજા પ્રગનું સંગ્રહાયેલું સોનું આપણે ત્યાં વહે છે. આટલા સોનાને શું કરશું ? શુદ્ધિ આ વાત પર છે.

બીજાર યુરોપ કોઈ સોનું પચાવી શકશે નહિ. આપણે એ પીળી મટાળોના કાકડા ભરી શકીએ નહિ.

સાઉથ આફ્રિકા, રશિયા, કેનેડા મોટી રકમ સોનું પેદા કરે છે. પણ એમના ખરીદનાર તો આપણે એક જ રહ્યા. કિંમત ઘટાડવી પાલવે નહિ, ધીરવા જેવું રહ્યું નથી. ત્યારે સોનાને દારી તે ઉપર નાચવું ? માત્ર સને ૧૯૩૬માં આપણને ૩૫ અંજળ ડોલરનું સોનું મળ્યું. હવે આપણી ચલણી નોટો તો માત્ર સાત અંજળ ડોલરની છે. આપણા ૪૦ અંજળ ડોલરના કરજ પેટે બીજા ધણી મિલકતો છે. સને ૧૮૫૦માં જગતમાં સોનાનો સંગ્રહ હતો તે ૧૫ અંજળ ડોલરની કિંમતનો હતો. ત્યારે ૧૯૩૬માં માત્ર એક વરસમાં આપણને ૩૫ અંજળ ડોલરનું સોનું મળ્યું છે અર્થશાસ્ત્રીઓ વિચારા માયાના વાળમાં આંગળીઓ ઘસે છે. એકેય ઉપાય એમને યજ્ઞનો નથી, સોનાનું કરવું શું ? સને ૧૯૩૪થી અમેરિકન ખેડૂતોએ જે અંજળ ડોલરનો માલ આમદાની ઉપરાંત પરદેશોને વેચ્યો છે, એની કિંમત ખપત સોનામાં રનીકારી છે. દેવાગિયાઓનાં કાગાળાંની આપણને શું કિંમત ?

આપણું સોનું આપણી નોટો કરતાં ૪૦ ટકા હેઠું નોઈએ. તેને બદલે આપણા સોનાની કિંમત પાસે નોટોનો ફેલાવો માત્ર ૪૦ ટકા છે. આથી આપણો ડોલર મોથો થઈ ગયો છે. જગતનાં વેપારી રાજ્યોનાં ચલણ પૌંડ સાથે ખંધાયેલાં હતાં. હવે ધણા ખરા ડોલર સાથે નોડાયાં છે. જગતનું શરણ અમેરિકા બન્યું છે. છતાં આપણે ત્યાંથી ભેકારી ગઈ નથી. આપણી બજેટ-ખાધ મોટી આવે છે. કરજ વધે છે. જગતમાં મૂંઝાંકન માટે સોના સિવાય બીજા વસ્તુ કોઈ છે જ નહિ. એટલે મોડા વહેલું જગત આપણી પાસે સોનું ખરીદશે પરંતુ જગત એટલું રોગી બન્યું છે કે એનો ક્ષયરોગ તરત મટે તેમ નથી. છતાં આપણે કે જગતનાં બોમ્બ, રાજ્યો સોનાની કિંમત ઘટાડવા તૈયાર નથી. બીજો કોઈ ઉપાય નથી એટલે જગતના સોનાના પ્રવાહને આપણે પાછો વાળી રાખતા નથી. બીગડી કૌન સુધારે નાય બીન, બીગડી કૌન સુધારે ?

અમારી કૃત્ય

અનુવાદક : ક્રાન્તિલાલ શાહ.

[એમની નોંધપોથીનાં આ પાનાં છે તે કનેક્ટિવ ડો. નોંધમાન બેચુત ગયા (૧૯૪૦ તા) નવન્યુઆરીની નવમી તારીખે સરુત્ત પામ્યા.]

અમે ફેન નદીની પૂર્વ કિનારાની ઉપર ગયા. પર્વતની એ હારો અમારી સાથે ચાલી આવતી હતી. આ પ્રદેશ 'લોસ' તરીકે ઓળખાતો હતો. 'લોસ' એ ઝાંખા શ્રી અને ગેરુઆ રંગની રેતીની બનેલી કાંઈ વિચિત્ર પ્રકારની તીચાણવાળા ટેકરીઓ જ છે. અગાશીઓ હોય તેવી ટેકરીઓ છે અને પગથિયાંની પેઢે એકની પાછળ બીજી એમ બચરિયત રીતે તે જિવ્વી ચડતી જાય છે. આ અગાશીઓ નોંઈને પ્રથમ મને થયું કે માણસોએ એ બનાવેલ હોવી નોંઈએ, એટલી બધી તે કમમદ (regular) હતી. પશુ જ્યારે મુસાફર આ ટેકરીઓની હારોને માઈલો સુધી-અને કેટલીક વાર તો માણસોના વસવાટ પશુ ન હોય તેવા નિર્જન સ્થાન સુધી લંઘાયેલી જુએ છે ત્યારે તેને પ્રતીતિ થાય છે કે આ સર્જન કુદરતનું છે અને ધીમે ધીમે મુસાફરી કરતા હતા. હવા ખુશ-નુમા અને ગરમ હતી. ઉપર સ્વચ્છ ભૂરૂ આકાશ ચમકતું હતું. રોડને ખોરાક, બાગરીની કાંજ, આ, તળેલી માછલી, ધઉની રાંટલી, બાફેલી પોચી પૂરીઓ, ઈર્ડા, વગેરે વેચાતુ હતુ નાસી છટેલા રહેરી-ઓથી ઠંસિાંઠંસ-બરેલી ટ્રેટલો જે ટૂંનો આવતી હતી. આ માણસો ડબ્બાઓમાં, ડબ્બાના ડાપરા ઉપર, એન્જિનના બોખા ઉપર જ્યાં પગ મૂકવા જેટલી પશુ જગ્યા મળે ત્યાં જીલ્લા રહી જતા હતા. અમારી બાજુએ છીછરી નદી ચાલી જતી હતી. અમારી ઉપર હબરે ધોળાં બતકો જીડતાં હતાં. જમીન સૂકી હતી અને દેવદારનાં નાનાં ઝાડોને જાદ કરતાં સાવ જીજ્ઞાસ હતી.

જ્યારે અમે લીનફેન પહોંચ્યા ત્યારે જ અમને પહેલું વહેણી ખમર પડી કે જપાની લશ્કર યોડે જ

દૂર પડ્યું છે, અને શહેરને 'ખાલી' કરવાનું કામ ઝડપેરે ચાલી રહ્યું છે. રોડન ઉપર તો લોકો કોઈધારાની પેઢે જીભરાતા હતા. નાગરિકો-ઓઓ, પુરુષો, બાળકો સૌ પોતાની સાથે માનમતા, સર-સમાન, ઘરવખરી જે લેવાયું તે લઈને આવ્યાં હતાં. ધાવડ સિપાહીઓ કપાયલાં અંગઉપાંગો-હાથ, પગ, માથાં લોહીથી ખરડાયેલાં અને રમેટાયેલ પાટા વીરેલાં, એવાં પડ્યાં હતાં. બારખાનાના ખુલ્લા ડબ્બાઓમાં સંદણીઓ, દારૂઓ, હથિયારો અને ચોખ્ખાની ગુણો હતી. જપાનીસો બોખા સાથે અમારી ઉપર આવી પહોંચ્યા. એમની મશીનગનો અમારી ઉપર ગોળાઓ છોડવા લાગી. અમે એકદમ રોડન પાસે રેતીમાં ખોદેલ ખાઈનો આશ્રય લેવા ફેડી ગયા. માત્ર ચાર જ ધવાયા હતા. મુખ્ય લશ્કરી થાણું ખસેડી નાખવામાં આવ્યું હતું, પશુ ક્યાં ખસેડવામાં આવ્યું હતુ તે કોઈ જાણતું હોય તેમ લાગતું ન હતું.

લાઈન ઉપરથી પસાર થઈ ગયા પછી એક બોમ્બેકુ વિમાન વળાંક લઈને પાછું ફર્યું અને આગળ વધીને બરાબર અમારા માથા ઉપર આવ્યું અમારી ઉપર માત્ર ૨૦૦ જ ફીટના અંતર જેટલું નીચું નચ્યું અને અને ટુકડીના આગળના ભાગ ઉપર ચાર બોમ્બ ફેંક્યા. પશુ એનું નિશાન એટલું તો ખામી ભરેલુ હતું કે એ આગળના ડબ્બાઓથી ૫૦ ફીટ દૂર પડ્યા. હું તો એટલે સુધી રાત્ર માંડવા તૈયાર હતો કે ને હું વિમાનમાં હોત તો હું માત્ર બેઈજિંગથી ગ્રાડીના ડબ્બાઓને ઉડાડી દેત. ખરી રીતે જોનાં ખુલ્લા મેદાનમાં અમે જેટલા તેનાથી દૂર હતા તેટલુ જ દૂર તેનું નિશાન હતુ. આગળના ડબ્બાઓ ઉપર બોખામારો ચલાવ્યા પછી તે પાછું

ફર્યું અને પાછળના ડબ્બાઓ ઉપર ચાર બોન ફેંક્યા. આ નિશાન પહેલાં કરતાં, વધુ ચોક્કસ હતું. કારણ કે તે નિર્ધારિત સ્થાનથી ૨૦ ફીટ દૂર પડ્યા. જીન ધવાન નામની એક ખગરપત્રી બાઈ માંડ માંડ બચી. એની પાસે લાંબા ચપ્પને પહેલ એક સિપાહીની પીઠમાં બોળેનો એક ટુકડો પેસી ગયો, અને ગાડીવાનના હાથનું હાથકું, તૂટી ગયું. આ ત્રણ જણ ગાડીથી ૧૫૦ ફીટ દૂર જમીન ઉપર પડ્યાં હતાં. બોન ફેંકતાની સાથે જ કાદવા અને જમીનમાં પણ નાનો ખાડો કરી નાખ્યો. આ જાતના બોન વધારે કાર્યસાધક હોય છે. કારણ કે તે જમીનમાં જીતરી ન જતાં એના નાના નાના કારતુસો ચર્ચને જમીન ઉપર તે દૂર સુધી બેઠે છે. અમારાથી સાંઘેક ફૂટ દૂર કેટલાંક સાંઘેલીઓ અને ઘોડાઓ ધવાયાં હતા. તેમના પગમાંથી લોહી નીતરતું હતું. ખાઈના રક્ષણ વિના તે લાગ્યે જ કોઈ સલામત રહી શકે તેમ હતું. બધી મળીને અમારી પંદરેક સાંઘેલીઓ મરી ગઈ. અને બારેક ધવાઈ. ધવાયેલમાંથી ત્રણને અમારે ગોળીથી મારી નાખવી. પડી. જીન ધવાનને અગ્નિવર્ષાનો આ પહેલો જ અનુભવ હતો છતાં તેણે જેવું વિમાન પસાર થઈ ગયું કે તુરંત અજમ હિંમત બતાવી ધવાયેલાની સારવાર ને પાટાપિટી કરવા અને એમને નજીકમાં નજીકના બે ફ્લોગ દરના ગામડામાં ખસેડવાની વ્યવસ્થા કરવા માડી, એ દગમિયાન હું લાઈનના એખરાના લાગ આગળથી પાછળના લાગ તરફ ગયો! જ્યાં માથુસો પણ સારી રીતે ધવાયા હતા. તેમના જેઓ વધુ ગંભીર હતા તેમને તે પાટા બાધી ચૂકી હતી

ધવાયેલ ગાડીવાનને માત્ર પોતાની સાંઘેલીઓની જ પડી હતી. પોતાની બધી જ - ત્રણે ત્રણ-સાંઘેલીઓ મરી ગઈ તેને સલામતે તે પોકપોક મૂકીને રહ્યો હતો. અમારા ટુકડીનાં પક મરી ગયેલ પ્રાણીઓના બદલામાં સારી એવી રકમ ચૂકવતા હતા એક જનવરના એક સો ડોલર! ખેડૂતોને આ વળ તરથી સતોષ હતો કારણ કે આ જ ટુકડી ગરીબો અને અરક્ષિત લોકોની નિ સહાયતાનો લાભ લેતી

નહોતી. જેવો હું ગાડીએ આગળ ચર્ચને ચાલ્યો કે મેં મારી આગળ એક છોકરાને, ચાલતો અને વારે વારે શ્વાસ ખાવા માટે વિસામો લેવા બેસતો જોયો. એની નજીક પહોંચતાં મેં જોયું કે એનો શ્વાસ રૂધિરો હતો. બહુ જ મુશ્કેલીથી તે શ્વાસ લઈ શકતો હતો. એની ઉમર માત્ર સત્તર વર્ષની હતી. ઝાંખી ચર્ચ ગયેલી તેની વાદળી બંડી ઉપર એક ગોટું જૂનું કાળું લોહીનું ધાણું હતું. મેં તેને અટકાવ્યો. એક અંકવાડિયા પહેલાં, જ તેના ફેફસાંમાં ગોળી વાગી હતી. તે એટલી ખરાબ રીતે ધવાયો હતો કે એના ધામા પર ચર્ચ ગયું હતું એની છાતીની જમણી દીવાલની આગળના. લાગ ઉપર રસી ચર્ચ ગઈ હતી અને પોટો બધાયો ન હોવાથી આખો લાગ જો ગયો હતો. ગોળી ફેફસાને આરપાર વીધીને પીઠની બાજુએથી બહાર નીકળી ગઈ હતી. આગળના લાગમાં ફેફસાને ઢાંકતા પડા ઉપર ત્રીજી પાંસળી આગળ પણ રસી ચર્ચ હતી, અને હૃદય મૂળ જગ્યાએ ત્રણ ધમિ આગળ ડાબી બાજુએ ખસી ગયું હતું. આ કરુણ, ગંભીર સ્થિતિમાં આ છોકરો એક અંકવાડિયાથી પગે ચાલતો પથ કાપતો હતો. આ જો મેં મારી નજરે જોયું ન હોત તો હું માનત જ નહિ. અમે એને જાંચકીને ગાડીમાં નાખ્યો. રસ્તો ખરાબ અને ખાડા ટેકરાવાળો હતો. સાંઘેલી ધીમે ધીમે ગાડી ખેંચતી હતી રસ્તામાં ધૂળની ડમરીઓ ચડતી હતી ગાડીના હલેલા અને ધૂળના ગોટામાં એ જોરથી ઉધરસ ખાતો હતો અને એનો શ્વાસ વધુ ગોટાતો હતો. એની સ્થિતિ અમારાથી નજરે જોવાતી નહોતી.

તે દિવસે અમે માત્ર વીસ જ માઈલ કાપી શક્યા.

વહેલી સવારે પાંચ વાગે અમને જગાડવામાં આવ્યા. આકાશમાં વાદળ ચડ્યાં હતાં. વાતાવરણમાં ઠંડીની ચમક હતી. નદીના કાંઠા ઉપર માત્ર ચાર જ ઝીનાઈ વડાણ હતા, અમને બધાને સામે પાર પહોંચાડતાં એને ચાર દિવસ લાગે! અને બીજી બાજુ અમે સાંભળ્યું કે જાપાની લશ્કર દર જ

માઈલ દૂર હતું! વહાણનું સંચાલન કરનાર મીની અમલદારે અમને પહેલા જ વહાણમાં ખેસાડ્યા. વહાણ આશરે ૫૦ ફીટ લાંબું અને ૨૫ ફીટ પહોળું હતું. માણસો, સાંઘણીઓ, મિસ્તરા, યુદ્ધસામગ્રી, ચક્રાવાય એટલું ચક્રાચું અને ઉપરાઉપર ખડકચું. ત્યારે અમે પ્રવાહમાં નીચાણમાં આગળ વધ્યા ત્યારે અમે જોયું કે ધવાયેલા માણસોમાંથી એક હમરને જીંદા પાડી એક જગ્યાએ એકા કરવામાં આવ્યા હતા અને તેમને સામે કિનારે સૌથી પ્રથમ પહોંચાડવાની વ્યવસ્થા સતી હતી. અમે પ્રવાહમાં અર્ધો સાઈલ આગળ ચાલી મોટાં હવેલાં સારી મુખ્ય પ્રવાહની બહાર નીકળી ગયા. એક તાગે છોકરો કૂદકા સારી સુધાન ઉપર ચડી ગયો અને પછી વાંસ-લગરથી ((poleanchor) અમારી ગતિ ધીમી પાડી દીધી. પછી લાંબાં હવેલાંવાળા ખારવાઓ વાંક વળીને પાછળથી આવતા પ્રવાહની મદદ લઈ ધીમે ધીમે વહાણને કિનારે હકારી ગયા. પશ્ચિમ કિનારા પર ઘણી ટુકડીઓ હતી અને આખો કિનારો દુશ્મનતા હલ્લાથી બચાવવા સારી ખાઈઓ અને સારી પેકે કિલેન્દરી કરવાની હતી. કેટલીક મેદાની ટુકડીઓ હતી, કેન્ડ પુશ્પમિજન દેખાતું હતું. વ્યવસ્થા, સિસ્ટ, કૌસલ (efficiency) સાંઘણીની પીઠ ઉપર મરાઈનમેનો, પૂજ્યો ઝાખા ચર્મ ગથેલા ગજવેરો. જન્ય દેખાતાં હતાં. મહિનાઓ સુધી જે રંગોએ રંગ્યા હતા તે ધરતીના રંગ વડે સૈનિકોના ગજવેરા રંગાયા હતા. તૈયારી અને સમગ્ર સારી હતી રચયલક ગ્રાઈફો ઘણી હતી. હળવી અને ભારે મરાઈનમેનો તથા હાથે ફેંકવાનો દારૂઓ બહુ જ તૈયાર હતું.

અમે પાસેના જ ગામ તરફ કૂચ કરી અને એક ત્વચેલા નિર્જન ઘરનો કબજો લીધો. રહેલા માંસના કકાઓથી ભરેલા બે ડબ્બા તોડીને અમે બોયરનું ખાણું લીધું. જ્યારે અમે નદી જોઈ ગયા હતા ત્યારે જે છેલ્લું દશ્ય મેં જોયેલું વાદ છે તે સેનાપતિ ચૂનોતેના લાલ ધોડા, જે તેણે યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના સરકારી એથલી કેપ્ટન કાર્લસોનને વાપરવા આપ્યો હતો કેપ્ટન કાર્લસોન કેટલાક વખતથી તેના કુણ મર્યાદા હતા

(ઉત્તર યા-સીના સમરાગણનું) નિરીક્ષણ કરી રહી હતો. કાર્લસોન આ ધોડા ઉપર સવારી કરીને અહીં સુધી આવ્યો હતો અને હવે તે ચૂનોતે જ આ ધોડાનો ખાસ શોખીન હતો એમ કહેવાતું તેને ઘણો આપવા માટે અમારા સેના-પતિના ચાર્જમાં તે સોંપવામાં આવ્યો હતો જપાનીસ લોકો પાસેથી એ ધોડાને લઈ લેવામાં આવ્યો હતો. એ મોટું જોડું અને ઉમદા પ્રાણી હતું. તેનો લાલ રંગ જોનારનું તરત જ ધ્યાન ખેંચતો હતો.

અમે સાંઘણી કે જપાની લોકો ગઈ કાલે અમે જે શહેર છોડ્યું હતું તે હો-ચીન શહેરમાં આવી પહોંચ્યા હતા. એ પછી ઠીક થયું. અમે તેમની સાથેની શરતમાં આગળ નીકળી ગયા.

તે રાત્રીએ અમે એક ગુફાનો આશ્રય લીધો. ગુફા ઘણી જ સુંદર હતી અને ઘર કરતાં વધારે સગવડવાળા હતી. મેં ઘણાં વે ધાયલ મથેલાઓને પાટાપિંડી કર્યા. સરકારના દાકતરોને જોયા નહિ. સાંઘણીઓ અને ગાડાઓ લેવા માટે અમારા બે માણસોને મોકલ્યા. રાત્રી બપોરે ઠંડી હતી. બીજા દિવસે સવારે જપાની ઉપર બપોરે ધિયાના બરફના ઘર બાકી ગયા હતા. કાર્લ પછુ જતના રથણ સિવાય આ કકડી ઠંડીમાં આખી રાત બહાર થડી રહેલી ટુકડીની અમને દયા આવી અમારી ગુફા સુંદર હતી તેમ જ અંદર ગરમીની મીઠી હાક હતી. ગામડામાં આઠવી સિવાય બીજું કંઈ પણ ખાવાનું મળતું નહોતું.

સવારમાં જપાનીસ તોપખાનું સાથેના કિનારા ઉપર આવી પહોંચ્યું અને પશ્ચિમના કિનારા ઉપર આખો દિવસ બોંબમારો મોળીમાર ચલાવ્યો. બોંબ અને બંદૂકના આર આસપાસની ગિરિમાળાઓમાં પડ્યા પાડ્યા હતા. પર્વતોની હારે વચ્ચે આ પડ્યાઓમાંથી પણ પડ્યા છીટા હતા. આમ ત્રણ દિવસ સુધી આશુ. એક જપાનીસ ગોળાએ એક ઘરનું ઝાપડું ત્રણસો ફીટ દૂર ઉડાવી મૂક્યું પણ તેઓ અમારી ગુફામાં સુરક્ષિત રહેલા અમને ઇન કરી શક્યા નહિ કારણ કે આ ગુફા એક ટેકરીની ખાણમાં અને જપાનીસમાં નીચે આસોસ ફીટ ઊંડી ખોદી કાઢવામાં આવી હતી.

ત્યાં અમાગ માટે દવાઓનો જથ્થો ઠીક પ્રમાણમાં રાખ્યો હતો. આખરે અમે શાંત જવા માટે ઊપડ્યા. તે ૨૨૫ માર્બલ દૂર હતું. દિવસ સુંદર અને ગરમ હતો, અને ગ્રામપ્રદેશ ધર્ભના નાના છોડવાઓથી રળિયામણો લાગતો હતો. શાન્સી જ્યાં ઝાડપાન નહોતાં તે આ પ્રાન્તના જેવા રળિયામણો કે સમૃદ્ધ દેખાતો ન હતો. આ પ્રદેશ વધારે ફળદ્રુપ હતો—ખાસ કરીને તેનો દક્ષિણનો ભાગ. અને વૃક્ષો પણ ધણી વધારે હતાં. અમે પીળો નદીની ડાબી બાજુએ ચાલ્યો રાખ્યું. લી નામનો એક માણસ કે જે પહેલાં સાંગહાઈમાં રીક્ષા ખેંચી ગુજરાન ચલાવતો હતો તે

હેંચેંગમાં પ્રમાણમાં તાલો માલો થઈને આવી પહોંચ્યો હતો. તેના પગ ઝાડના થડ જેવા હતા, તે ૩૨ વર્ષનો ખુશનુમા સ્વભાવનો સુંદર મજબૂત માણસ હતો. વળી રસ્તો પાકો હતો એથી દિવસમાં પચીસ માર્બલનું અંતર કાપતું એ તો રમત વાત હતી. અંગ્રેજ કેવળ એક જ શબ્દ તે બોલે છે, શબ્દ તે 'ઉમ કુલ' છે. અને તે પોતે પણ 'ઉમ કુલ'—'ગધેડો' હતો. એમાંથી અમે ખૂબ આનંદ મેળવતા અને અમારી કૂચ મોજથી આગળ ચાલતી.*

* અંગ્રેજ 'ન્યુ માર્સીસ'માંથી.

જંતુશાસ્ત્ર પ્રવેશિકાનું* અવલોકન

શ્રી. 'અધ્યયોગ'

જ જરાતી ભાષામાં વિજ્ઞાનને લગતું અને પાશ્ચાત્ય વદકને લગતું સાહિત્ય ધણું જ થોડું છે. એની અંદર આ પુસ્તક પ્રગટ થવાથી એક કીમતી ઉમેરો થાય છે. અમે બાજુએ છીએ ત્યાં સુધી તો ગુજરાતી ભાષામાં આ વિષયને લગતી આટલી રસિક અને વિગતવાર માહિતી આપનાર આ પહેલું જ પુસ્તક છે.

આ પુસ્તકના લેખક ડૉ. પાઠક એલોપથી અને આયુર્વેદના એક સમર્થ અભ્યાસી છે. એ ઉપરાંત વિજ્ઞાનના અભ્યાસીઓમાં સામાન્ય રીતે નજરે પડતી શુષ્કતાથી તેઓ મુક્ત છે, પોતાના વિષયને એમણે સરળ, શુદ્ધિગમ્ય અને રસિક બનાવવા માટે પુષ્કળ પ્રયત્ન કર્યો છે. આ વિષયના અભ્યાસ પાછળ લેખકે કરેલો પરિશ્રમ પાને પાને દેખાઈ આવે છે. પુસ્તકમાં છૂટથી મૂકવામાં આવેલાં ચિત્રોથી આખો વિષય સામાન્ય માણસને પણ સમજવા માટે ધણો જ સરળ અને સુગમ થઈ જાય છે.

આખું પુસ્તક વાંચતાં જંતુશાસ્ત્ર એ કેટલું વિશાળ શાસ્ત્ર છે અને એના અભ્યાસ પાછળ માનવીએ કેટલો પ્રયત્ન પુરુષાર્થ કર્યો છે એનો આપણને ખ્યાલ આવે છે ત્યારે ખરેખર દંડ થઈ જવાય છે.

આ પુસ્તકને જોઈને જંતુશાસ્ત્રના સત્યો દર્શાવવા માટે લખાયું હોત તો અમારે એને વિષે આના કરતાં વિશેષ કંઈ જ કહેવાનું ન રહેત અને પુસ્તક દરેક રીતે પ્રશંસાપાત્ર છે એમ દરેક ચિકિત્સાપદ્ધતિમાં માનનારા લોકો અવશ્ય કહેત.

પણ આ પુસ્તક કેવળ જંતુશાસ્ત્રને લગતું નથી. બાજુ અમણે એમાં જંતુવાદના ઝમો અને જંતુ-ગાંડપણના અનર્થોને ઊગળા રૂપમાં ચીતરવામાં આવ્યા છે. એટલે એની સામે લાલ બત્તી

જંતુશાસ્ત્ર પ્રવેશિકા : લેખક : ડૉ. બાલકૃષ્ણ અમરજી પાઠક : પ્રકાશક : ગુજરાત વનોદ્યવૃત્ત સંસ્થાથી અમદાવાદ.

ટકામાં નિસર્ગોપચારનું આ દર્શિષ્ટિદુ છે નિસર્ગોપચાર રોગ વિષે એનોપથીથી બધા ચાર સિદ્ધાંતો ગ્રંથ કરે છે, અને તે છે રોગની એકતા કારણની એકતા, નિવારણની એકતા અને રોગરહિતતાની એકતા (Unity of disease, Unity of cause, Unity of cure, Unity of immunity) એ એમ શીખવે છે કે રોગ એક જ છે અને તે રોગદ્રવ્ય (Pathogen or Morbid Matter) દાષકર્ષક અને ન્યુમોનિયા વચ્ચે જો કાર્ષપણ ફરક હોય તો તે બાલ લક્ષણોને છે એકમા આતરક્ર મારફતે સફાઈ થાય છે અને બીજામાં ફેફસા મારફતે ગદકી નીચે છે બાકી બંનેનું મૂળ મારણ તો વિભત્તીય દ્રવ્ય છે આ છે બધા રોગોના મૂળમાં રહેલી એકતાનો સિદ્ધાંત

જેમ રોગ એક વિભત્તીય દ્રવ્ય છે, તેમ કારણ પણ એકજ છે, અને તે ધૃત્વી જીવનશક્તિ (Enervation) અને બધા રોગોનો અટકાવ પણ એક જ છે અને તે શરીરશુદ્ધિ (Purity)

નિસર્ગોપચાર વિષે આટલી સામાન્ય માહિતી મેળવ્યા પછી આપણે મૂળ વિષય તરફ પાછા ફરીએ

“ અમુક રોગો જ તુચોને આલારી છે કે એ જ તુચો પોતે રોગને લીધે દર્દીમાં ઉત્પન્ન થાય છે એવા ઝગડાઓ સમી ગયા પછી જ તુચોની જીવનચર્ચા પર તેમણે પેદા કરેલા રોગો પર તથા એ રોગોને અટકાવવાના ઉપાયો પર વૈજ્ઞાનિક પ્રકાશ પાડી નાં છે ”

અમારે દિનગીરી સાથે જાણાવવું પડે છે કે આ વિષયને સમજતા ઝગડાઓ સમી ગયા છે એમ કહેવું એટલે આખી પરિસ્થિતિનું બહુ અને વિકૃત ચિત્ર દોરવું સાચી હકીકત તો એ છે કે આ ઝગડાઓની શરૂઆત પારતરે જ તુવાદ સ્થાપ્યો ત્યારથી થઈ છે અને એ ઝગડાઓ દિવસે દિવસે વધુ ને વધુ ઉગ્ર બનતા જાય છે

જ તુચો એ રોગનું કારણ નથી પણ પરિણામ છે એ મતનું અનેક પુરાવાઓ સાથે આજ સુધીમાં

અનેક વૈજ્ઞાનિકો અને વિશ્વવિખ્યાત દાખરોએ સમર્થન કર્યું છે એટલું જ નહિ પણ દિવસે દિવસે અનેક અનોપથીક દાકતરો પણ નિસર્ગોપચારનો આ મત મ્વીકારતા ચા રા છે આ મતમાં માનનારાઓની સંખ્યા દિવસે દિવસે વધતી ચાલી છે છતાંય લેખક કહે છે કે ઝગડાઓ સમી ગયા છે

આ વિષયમાં અનેક અભિપ્રાયો દાકી સકાય એમ છે વિસ્તારભરે અને માન યોગ્યક જ અભિપ્રાયો ગ્રંથ કરીએ છીએ

ડૉ એનેક્રાન્ડર એમ રોસ એફ આર એસ એફ સી પી. એસ પ્રોફેસર ઑફ હાયજીન એન્ડ સેનિટાશન, વાઇસ-પ્રેસિડેન્ટ ઑફ એસોસીએશન ઑફ હાયજીનીસ્ટસ ઑફ અમેરિકા એમ્બર એફ પી ઇન્ટરનેશનન મેડીસન કોલેસ એમ્બર એફ પી પ્રિટિસ, ફ્રેન્ચ એન્ડ અમેરિકન એસોસીએશન ફોર ધી એડવાન્સમેન્ટ ઑફ સાયન્સ ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ તેઓ કહે છે કે ‘ હું એમની (દાકતરો) ઉપર આલેપ કરુ છુ કે એમણે ‘ જ તુધી રોગ થાય છે ’ એમ મહિને વહેમ અને પાખડને ઉત્તરજન આપ્યું છે હું સુદમ કોટાણુઓના અસ્તિત્વ વિશે પ્રશ્ન ઉઠાવતો નથી પણ એ રોગોનું પરિણામ છે કારણ નથી એ બગીચો છે, એમનું વાળખી મર્મ આપણા દેહની ગટરો સાફ કરવાનું છે ના ના સડો, પરુ કે ગળાડ હોત ત્યાં ત્યાં આ નાનકડા જીવનરક્ષકો જઈને મારણ સફાઈને શુદ્ધિત કાર્વ કરે છે એ કચરાની અને સડતા પ્રાણીજ પદાર્થોની મિજબાની ઉઘાવે છે એક ઉપરોચી હેતુ સિદ્ધ કરવા માટે એ કે વાણુપ્રદ મદદગારો છે ’

અર્વાચીન સરીરશાસ્ત્રીઓના સિદ્ધાંતો જર્મન વૈજ્ઞાનિક પ્રો શીરો (Virchow) જેનું કોષને સરીરનો એકમ માનીને રચાયતુ નિર્મૂતવિજ્ઞાન (Cellular Pathology) દરેક દરેક એનોપથિક દાકતરને મજૂર છે તે પણ જણાવે છે કે જ તુચો એ રોગનું કારણ નથી પણ પરિણામ છે

ડૉ એન્ડર લી (એમ ડી) જેણે મેમ્બીકાફ અને ક્રાન્ના ચરણો પાસે બેસીને વીંટી સુધી

જંતુવાદનું અધ્યયન કર્યું અને ત્યારપછી નિસર્જોપ-
ચારનો અભ્યાસ કર્યો તે દરે દુનિયાને જણાવે છે
કે જંતુઓ રોગનું પરિણામ છે તેમજ રોગની
એકતાનો સિદ્ધાંત એ જ માત્ર સાચો સિદ્ધાંત છે.
અને ન્યારે ત્યારે વહેલા મોડા બધા જંતુવાદીઓને
એ સિદ્ધાંત સ્વીકાર્યો જ છૂટકા છે.

ડૉ. હેન્નિ હીન્ડેર (એમ. ડી) પોતાના નેત્રનિદાન
વિષેના પુસ્તકમાં બારપૂર્વક જણાવે છે કે ક્ષયરોગનું
કારણ ક્ષયનો જંતુ નથી. એ તો કેવળ પરિણામ છે.

આ મતનું સમર્થન કરવા માટે જો અભિપ્રાયો
ટાંકવાના હોય તો હજાર જેટલા એમ. ડી. એના આભિ-
પ્રાયો સહેલાઈથી ટાંકી શકાય એમ છે. એટલે
અમૂલ્યો શમી ગયા છે એ વાત વાહિયાત છે.

નોત્ત પ્રકરણની શરૂઆતમાં આપણને જણાવવામાં
આવે છે કે, “જંતુશાસ્ત્રની શરૂઆતના વખતમાં
કેટલાએક હર્ષધેશાઓનો એવો મત હતો કે બધા
રોગો જંતુઓને આભારી છે. એનાથી બચટો એવો
મત પણ પ્રચારમાં આવ્યો કે શરીરમાં, રોગોના
પરિણામ રૂપે જંતુઓ નગર પડે છે, તેઓ કંઈ
રોગનું મુખ્ય કારણ નથી. હોઈ ન શકે. કહેવાની
ભાવે જ જરૂર છે કે આ બન્ને મતો ખોટા છે. કેટલા-
એક રોગો જંતુઓને આભારી છે, અને કેટલાએક
નથી. રોગને પરિણામે શરીરમાં જંતુઓ ઉત્પન્ન
થતા નથી. આ પ્રશ્નની ચર્ચા આગળ આવતાં બે
પ્રકરણોમાં કરી છે. જંતુશાસ્ત્ર પણ, વિજ્ઞાનની બીજી
શાખાઓ માફક અવલોકન, અનુમાન અને પ્રયોગના
પાયા પર પોતાના વિધાનો રચે છે. અને મનુષ્ય-
જીવિને ગમ્ય એવાં પ્રમાણોને આધારે જ આગળ
વધે છે. એ ધર્તિંગો ચલાવતું નથી કે ઇંદ્રજીવો
રચતું નથી !!”

આ લખાણમાં જે “કેટલાએક હર્ષધેશાઓ”
નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તેઓ બીજા કોઈજ
નહિ પણ પાસ્તર અને તેના એકાઓ જ હતા.
એમનો મત દિવસે દિવસે ખોટો કરતો જાય છે.
ન્યારે બીજા જાણુ જંતુઓ રોગના પરિણામ રૂપે
છે એ મતને આજ સુધી કોઈ ખોટો કરાવી શક્યું

નથી. તેમ જ આ મત ઉપર રચાયેલી સૌ રોગોની
સરખી સારવારમાં દોષ ક્યાં છે, તે કોઈ શોધી
શક્યું નથી.

જંતુવાદ ચલાવેલાં ધર્તિંગો.

લેખક ન્યારે જણાવે છે કે, જંતુવાદ ધર્તિંગો
ચલાવતો નથી ત્યારે અમારી તાલુખીની પાર રહેતો
નથી પાસ્તરે કૂતરામાં હકવા પેદા ન થાય એને
માટે રસી બનાવવાનું આપણું વચન આજ દિન સુધી
કોઈ જંતુવાદી પાળી શક્યો નથી. એ ઉપરાંત
પાસ્તર કહેતો હતો કે એની હકવાની રસી વાર્ધ-
ફેફસે (Epilepsy) મટાડી દેશે! શરીરશાસ્ત્ર
અથવા રોગશાસ્ત્રનું જે માણસને લેશ માત્ર જ્ઞાન છે
તે પાસ્તરના આવા હારમારપદ દાવાથી રમૂજ
પામ્યા વિના નહિ રહે. છતાંય એના જમાનાના
ભોળા દાકતરો એ ફેંચ કેમિસ્ટના શબ્દોને વહન
વાક્ય માની લેતા હતા.

મેકનીકોફ ફોને ખળખળતા પાણીમાં બોળીને
ખાવાની સલાહ આપતો અને એના કારણમાં એમ
જણાવતો કે તેમ કરવાથી કેન્સરના જંતુઓ મરી
જાય છે!! આ જંતુગ્રાસ કેમિસ્ટના જમાનાથી
આજ સુધીમાં એક પણ જંતુવાદી કેન્સરનો જંતુ
ખોળી શક્યો નથી. તેમ જ કેન્સર એ કોઈ પણ રીતે
એપી અથવા સંસર્ગજન્ય રોગ છે એમ સિદ્ધ કરી
શક્યો નથી. જો કે આ દિશામાં પ્રયાસો કરવામાં
કોઈજ જાકી રાખવામાં આવ્યું નથી.

કોકે ન્યારે પોતાનો ક્ષયને માટે રામબાણ
મનાતો ટ્યુબરક્યુલીન નામનો ઉપાય શોધી કાઢ્યો
ત્યારે તેને માટે કેવી કેવી પરીકથાઓ બેઠાઈ હતી,
અને કેવા કેવા વાહિયાત અને હારમારપદ દાવાઓ
કરવામાં આવ્યા હતા એ હકીકતથી લેખક
અગમ્ય તો નહિ જ હોય એમ અને માનીએ છીએ,
છતાંય એ એક ઐતિહાસિક સત્ય છે કે આ
જંગલી ઉપાયથી આજ સુધીમાં એક પણ દર્દીના
ક્ષય મર્યો નથી ન્યારે બીજાટપક્ષે એ હળાહળથી
અસંખ્ય લોકો કમોતે મૂઆ છે. આ રસીથી એક

પણ દર્દીના રોગ મટ્યા પહેલાં એને વિશે એટલો બધો તો અવરિત શોધકાર કરી મૂવામાં આવ્યો હતો કે એને આધારે દુનિયાના દેશેશમાંથી દાખ રોએ ઘણા મોટા પાયા ઉપર આ રચી મગતી, હળારો દર્દીઓને કમોતે માર્યા અને ત્યારપછી આખો ઊવડતાં એનો ઉપયોગ એણે કરી નાખ્યો. પણ હજી બધે તો નથી જ થયો.

ડૉ એહરલીક (જેનું નામ જેની શોધ કરતા ઘણું સારું છે, કારણ કે જર્મન ભાષામાં એહરલીક શબ્દનો અર્થ પ્રામાણિક એવો થાય છે) જ્યારે સાલ્વર્સન શોધી કાઢ્યું ત્યારે તેણે જગતને ખાતરી આપી હતી કે માન એનું એક જ ઇન્જેક્શન લેવાથી સિફ્નિસ કાપ મને માટે મદદી જશે. પણ ત્યારપછી એકના એ ઇન્જેક્શન થયા એના નણ થયા અને આ ઇન્જેક્શન જે પારાનું રચાન લેવાનો દાવો કરતું હતું તે જ સિફ્નિસ મટાડવામાં એટલું પાંખળુ જણાયું કે એને ફરીથી પાછો પારાને પોતાની મઠે બોલાવવો પડ્યો અને સાથે સાથે ખીરમથ અને આયોડાઈડનો ઉપયોગ દર્દીઓ અને જતુઓ મારવા માટે શરૂ થયો. સા પછી શોધ થેલુ નીઓ સાલ્વર્સન અથવા ૯૧૪ એ ૬૦૬ ના મોડામાં થૂંકે એનું જ લાકડું પૂત છે.

આ તો માન થોડાક દેખીતા દાખના આખા છે બાકી તો દિવસ ઊગે અનેક ઝેરી રસાયણો સીરમો વેન્સીનો અને એન્ડોટોક્સીનો તેમજ બીજી અસખ્ય અનાજનાઓ કહેવાતા જતુજન્ય રોગોને અટકાવવા અથવા મટાડવા માટે બહાર પડે છે અને અનેક બોળા લોકોના ખીરસા કાપે છે આમાંની એક પણ બનાવટ વાસ્તવિક હડીકોની કસોગી ઉપર ટકી શકે એવી હોતી નથી છતાં ઘાતકરો લોકોને અગે એના ઇન્જેક્શનો આપ્યે જાય છે અને દર્દીઓ બહેલા સાગ થવાની આસામાં તે લંધે જાય છે.

જાતુવાદ વિષે ઈ સ ૧૮૮૦ થી ૧૯૩૯ સુધી લખાયેલા મથો ઉપર જો નજર નાખી જવામાં આવે તો સહેજે પણ સશય વગર જણી શકાય કે

આ અર્વાચી અધકચરા વાટે કેટલી ઉદ્ધમણો લીધી કરી છે.

પાગ્ગર વિરુદ્ધ બીકેમ્પ

આખા મે પુસ્તકમાં બીકેમ્પ વિષે કે એના પ્રયોગો શોધખોળ કે સિદ્ધિતા વિષે એક પણ અક્ષર નથી એ ખરેખર નવાઈનિર્મુ છે, આજે જ્યારે જગતના મોટા મોટા પારતવાદીઓ પણ બીકેમ્પના સિદ્ધાંતોની સર્વોપરિતા સ્વીકારતા ચાલ્યા છે ત્યારે તેના વિશે મન સેવવામાં લેખકનું અગ્રાત જવાનદાર છે કે ઉપેક્ષા એ અમે સમજી શક્યા નથી જો બીકેમ્પના સિદ્ધાંતોને એમણે વિગતવાર અને પૂર્વગ્રહ વિના અધ્યાસ કર્યો હોત તો જતુ એ રોગનું પરિણામ છે એ સિદ્ધાંતને એક કનમને ખપાટે ઉઠાવો દીધો ના હોત એનોપથીની ઉમ રોગોની સારવાર પારતર, મેક્રીમીક ડોક, બેઝેરીંગ, અને એહરલીક જેવા કેમીસ્ટ અને કીમવાદીઓના સિદ્ધાંતો ઉપર ગ્યાથેની છે બીજી બાજુ નિસર્ગોપ ચાગતી ઉમ રોગોની સારવાર બીકેમ્પ પ્રિસનિટ્રક, કુદને ટનાઈમ બીઝ અને લીન્ડેગેના સિદ્ધાંતો ઉપર ગ્યાથેની છે.

વાચકોની સરજતા ખાતર બીકેમ્પના સિદ્ધાંતો નીચે દેહમાં રજૂ કરવામાં આયા છે.

એનોપથીક શરીરસાત મુજબ કોષ એ જીવનનો નાનામાં નાનો એકમ છે બીજી બાજુ બીકેમ્પનો સિદ્ધાંત એમ છે કે, કોષ પણ પોતાનાથી અનેક ગણ નાના એવા અસખ્ય પરમાણુઓનાં મનેનો છે આ પરમાણુઓને એણે માઈક્રોઝીમા (Microzoma) એનું નામ આપ્યું આ માઈક્રોઝીમા જીવનનો છેવડનો એકમ છે ચોગ્ય પરિસ્થિતિની અદર આ માઈક્રોઝીમાનો વિકાસ સજીવ શરીરના નાનકડા કોષોમાં થાય છે બીજી બાજુ અરોગ્ય પરિસ્થિતિની અદર અર્થાત મૃત દેહોમાં અથવા તો રોગદ્રવ્યથી ભરેલા શરીરોમાં આ માઈક્રોઝીમાનો વિકાસ જતુઓમાં અને ચેરેન્કાઇટોમાં થાય છે પાસર જતુઓને કારણે વિદ્યોત કારણ માનતો અને તેઓ ઇશ્વરની ચેડે

સ્વયંભૂ હશે એમ સમજતો. બીજી બાજુ બીકરમે એ સિદ્ધ કર્યું કે કોઈ અને જંતુ એ બન્નેનું મૂળ કારણ માઈકોબીયા છે, અને એ રીતે જીવન વિરુદ્ધ જંતુના દૈવવાદને એણે અદૈવવાદમાં ફેરવી નાખ્યો. આ રીતે પાસ્તરના તત્ત્વજ્ઞાનમાં ખૂટતા અનેક અંકડાઓ આ ગોધથી મળી ગયા. જંતુવાદ વિષે ગમે એટલું પાંડિત્યપૂર્ણ લખાણ કર્યા પછી પણ એના આચાર્યો એ સમજાવી શકતા નથી કે કોઈ પણ રોગનો પહેલો કેસ શી રીતે થયો? એક માણસને મેલેરિયા થયો હોય એને કરડેલો મચ્છર બીજાને કરડે એટલે જો એની જીવનશક્તિ નબળી હોય અને શરીરમાં સારા પ્રમાણમાં રોગદ્રવ્ય હોય તો તેને પણ મેલેરિયા થાય આ હકીકતથી મેલેરિયાના ફેલાવાની કૃત્રી હાથ આવે છે. પણ એની ઉત્પત્તિ વિષે કશો જ પ્રકાર પડી શકતો નથી.

એસરિયા, પીળો તાવ, બળિયા, ગોના-રિયા, સિક્કિલિસ કે બીજા કોઈ પણ એપી રોગનો પહેલો કેસ ક્યાંથી થયો? પહેલા દર્દીએ કાની પાસેથી ચેપ મેળવ્યો?

બીકરમે સિદ્ધાંત આ પહેલા કેસનો ખુલાસો કરે છે. ડૉ. લીન્ડલેરના પુત્રને જ્યારે બળિયા નીકળ્યા ત્યારે આખા શિકાગોમાં બળિયાનો એક પણ કેસ નહોતો. યુગરાતમાં એક જથ્થો ચેપવા પીળા તાવનો કેસ હું સારી રીતે બાથું છું. તે વખતે આખા મુંબઈ ઈલાકામાં એક પણ પીળા તાવનો કેસ નહોતો.

એલોપથી એક બાજુ જીવન વિરુદ્ધ જંતુનો વાદ રજૂ કરે છે અને વળી એમ દહે છે કે શરીર જમરુ હોય તો જંતુઓ ફાવતા નથી શરીર નબળું હોય તો એ ફાવી જાય છે. સારે વળી એક નવો ગોટાળો ઉત્પન્ન કરે છે. આખા યે પુસ્તકમાં તેમ જ બીજા કોઈ પણ એલોપથીક ગ્રંથમાં રોગદ્રવ્યનું (Disease-Matter, Pathogen or Morbid Matter) અસ્તિત્વ સ્વીકારવામાં આવતું નથી. અને એને પરિણામે અનેક કાયડાઓ અશુદ્ધિકા રહી જાય છે તેમ જ તેમને અનેક પરસ્પર વિરોધી વિધાનો કરવાં

પડે છે. પાસ્તર પ્રાણીના શરીરને દારૂના પીપ સાથે સરખાવતો, પણ એ એનો ભ્રમ હતો, જે સરખો કરવા માટે મેકનીકોને ફેગોસાઈટોસોસની શોધ બહાર કરવી પડી અને એણે મનુષ્ય શરીરને કુરલ્લેન સાથે સરખાવ્યું. લોહીનાં જે ચેત, કણોને પાસ્તર મૃત અણુઓ માનતો હતો તેને જ તેના પદ્ધ શિષ્યે સજીવ, સુદ્ધિમાન અને જંતુઓના શત્રુઓ તરીકે વર્ણવ્યા.

ત્યારપછી સર આલ્મરોથ, રાઈટ અને ડૉ. છુલોશી એન્સોનીન અથવા કુદરતી એન્ટીટોક્સીનો લોહીમાં શોધી કાઢવાનો દાવો કર્યો એટલે જંતુવાદનું તત્ત્વજ્ઞાન દાકતરોના મત મુજબ સંપૂર્ણ બન્યું.

પણ આગળ જણાવ્યા મુજબ આ તત્ત્વજ્ઞાનમાં પણ અંકડાઓ ખૂટે છે. સૌથી પહેલું જંતુઓનું કારણ શું છે. તે આપણને સમજાવવામાં આવતું નથી. બીજું, કોઈ પણ રોગનો પહેલો કેસ શી રીતે થયો તેને વિષે આપણને ખુલાસો મળતો નથી. જો ઉંદર ઉપરના આંચક માણસને કરવાથી એને પ્લેગ લાગુ પડતો હોય તો મૂળ ઉંદરને પ્લેગ ક્યાંથી લાગુ પડ્યો? ત્રીજું, જે એક ચોક્કસ જાતના જંતુમાં ચોક્કસ પ્રકારનો રોગ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ હોય તો તેની અસરો જુદાં જુદાં પ્રાણીઓમાં જુદી જુદી શા માટે દેખાવી જોઈએ? દા. ત. એરોક્સ સાથે સંકળાયેલો જંતુ પરણીઓમાં જરોગનો તાવ ઉત્પન્ન કરે છે અને મનુષ્યશરીર ઉપર આમડી ઉપર ફાલ્ગાઓ ઉત્પન્ન કરે છે. ચોથું, પ્રયોગશાળાઓમાં જે જનાવરોને જુદા જુદા પ્રયોગો માટે રોગો લાગુ પાડવામાં આવે છે તે કહી હવામાંથી જંતુઓ પકડીને લાગુ પાડવામાં આવતા નથી. પણ રોગો જનાવરોના શરીરમાંથી રોગો પદાર્થો કાઢીને તેમનાં ઇન્જેક્શનો આપીને રોગ લાગુ પાડવામાં આવે છે. પાંચમું, લેખકે કોકના જે ચાર નિયમો (પાન ૪૨ મું) આપ્યા છે, એમને સાચા સિદ્ધ કરવાનું કામ ઘણું જ દુર્ધટ છે. અને આ હકીકત ઘણા એલોપથી નિખાલસપણે ઇજ્જત કરે છે. એમનું એક નિશ્ચયિષ્ઠાત પત્ર "Lancet" (March-20, 1909) જણાવે છે કે "It must be ack-

nowledged that all these postulates are complied with very rarely, indeed, if ever " એટલે ત્યાં ખુદ એમના જ નેતાઓનો અનુગમન પરસ્પર વિરોધી છે ત્યાં એ નિયમોને શાશ્વત નિયમો તરીકે ઠાવો એસાડાય નહિ

લેખકે દાખના તરીકે ક્ષય લીધો છે પણ આ રોગ એના જનુથી થાય છે કેમ એ પ્રશ્ન જ અતિ શય વિવાદાસ્પદ છે? ક્ષય રોગમા રોગ શરૂ થઈ ગયા પછી જ એના જનુઓ ધણા મોડા માયમ થઈ છે એટલે એના જનુને એ રોગનું મારણ થી રીતે માની શકાય? એ જ મુશ્કેલ અસંખ્ય નીરાંગી લોકોના ગળામા પણ એના જનુઓ નેવાના મળે છે! ફાન્સની સરકારે ધૂનુ કારણ શોધી મદવા માટે નીમોના એક સુવિખ્યાત દાકતરે રોમમા ભગ યની ઈન્ટરનેશનલ ટ્યુરક્યુનોસીસ કોંગ્રેસ આગમ જાહેર થઈ હતું કે એણે તપાસેના નિશાળમા ભણતા બધાં બાળકોમાથી ૮૫ ટકા બાળકોના ગળામા ક્ષયના જનુઓ હતા ! !

ડૉ એચ. ડબ્લ્યુ હોજ (એમ ડી) નજીવે છે કે 'મારી ૩૦ વર્ષની ઘણી જ બહેનો પ્રેમિસ દરમિયાન મારી પાસે નેટલા નેટલા ક્ષયના દરદીઓ આવ્યા છે તે બધાનો ઇતિહાસ મે કાળજીપૂર્વક તપસ્યો છે અને એટલા અનુભવ પછી હું નિર્ણય ઉપર આવ્યો છું કે ક્ષય સંસર્ગજન્ય (contagious) રોગી (infectious) અથવા તો એ સ્થળેથી બીજા સ્થળે જઈ શકે તેવો (communicable) રોગ નથી

એટલે ક્ષયરોગથી અથવા તો બીજા કાર્ક પણ રોગથી કેમના ચાર નિયમો સાચા સિદ્ધ થઈ શકતા નથી

રોગ એ અપ્રમાત છે એમ એનોપથી માને છે છતાં ય એમને અપ્રમાત-શાસ્ત્રમા આગમ નથી એમ તેઓ સમજાવવા મથે છે, એને લઈને જ આ શાસ્ત્રમા અસંખ્ય ચૂસવાડાઓ અને પરસ્પર વિરોધી વાતો બરાઈ ગઈ છે !

પુસ્તકની અદ્ય પ્રકરણે પ્રકરણે અને પાને પાને અને વિવાદાસ્પદ વિધાનો છે દાખના તરીકે કિથે રિયા વિશે લેખક કહે છે કે જનુવિધાના ઇતિહાસમા આ રોમ પગલે થયેલી શોધએ જ બહુ અગત્યનું સ્થાન ધરાવે છે મારણ કે એ શોધએ જના પ્રતાપે દર વર્ષે હજારો બાળકોને મોતના પાનમાથી છોડાવી શકાય છે જે લોકો જનુઓને તથા જનુ જન્ય રોગોને એક પ્રમારનું ધર્તિગ ગણે છે તથા રસોની સારવાર સાચુ લેવાની દગમ નથી કરતા તેમને એ રોગની શોધએળ પરથી સરસ શિખામણ મળી છે ' આ લીગેઓ ને કિથે પિાની રસોની છાપામા આપેની જાહેર ખનરમા જેવામા આવી હોત તો તેની વિરુદ્ધમા મ્હુ મ્હેવાનું ન હતું પણ શાસ્ત્રીય પુસ્તકમા આવી દવાઈ વાતો શોભતી નથી કિથેરિયા વિશે આજ સુધી ધથેલી શોધએળથી ને કોઈને શિખામણ લેવાની હોય તો તે રસો માડા ઝડવી દાખરોને અને નહિ કે તેના વિવેચીય વિરોધીઓએ એના અમેરિગમા દર સાલ ૧૨ ૦૦૦ બાળકો કિથેરિયાથી મરી જાય છે

એમ્યા ઉપરથી જ કેટલી મોગી સંખ્યા આ રોગનો ભોગ ખનતી હતી તેનો આપમે ખ્યાલ કરવો રહ્યો કિથેરિયાની રગી એક ભપકા રસી છે એવાથી સમ્ભવ ગઈપણ અને હદપના રોગો થવાનો ધવો સભવ છે વંદેય લેવની અદ્ય ચિન્તિયા વેગાનિક હોવી નોઈએ એવો જેમનો જેમનો આમલ છે તે બધા આ રસીનો વિરોધ કરે છે બેહેરીંગ ન્યારથી આ સોડી ગતી શોધી કાગી ત્યારથી જ એની ઉપર સનન વૈજ નિક દીકાએનો મારો રડ થઈ ચૂકો કે અને આ મારો મવાવનાર નિસર્ગોપચારોનુ દષ્ટિનિક સાચુ છે એમ દિવસે દિવસે પુગવાર થતુ સાધુ છે જર્મનીમાથી અને ડુનિયાના બીજા અનેક દેશોમાંથી હજારો દવાઈ દાકતરોએ આ રસીને અપસન અપીતે તેનુ ગથન જલેપચારને આપવા માંડ્યુ છે દિટરે માનિદ્યા લેતા પહેલા ત્યાની સરકારે એક ખાસ કાયદો પસાર કરીને દાખરોને આ કાયદર રસી વાપરવાની મનાઈ

કરી છે. વિદ્યારીયા, આરટ્રેલીયાના આરોગ્ય ખાતાનાં પ્રધાન ડૉ. હેરીસે જાહેર રીતે એકગર ક્યો છે, કે એ પોતાના બાળકને ડિપેરિયાની પ્રતિબદ્ધ રસી નહિ મુકાવે અને આરોગ્ય ખાતાના પ્રધાન તરીકે કોઈ માખાપને એ રસીની હિમાયત નહિ કરે. x

શિખામણુ કોણુ લઈ રહ્યું છે? આ રસીના વિરોધીઓ કે હિમાયતીઓ?

જ્યોર્જ વૉશિંગ્ટન શાથી મરી ગયો? ડિપેરિયાથી કે એના દાક્તરોએ એની ઉપર કરેલા આમુરી રક્તપાતથી?

આ જ રીતે દરેક દરેક રોગને લગતા પ્રકરણની અંદર અનેક અધકચરી હકીકતો રજૂ કરવામાં આવેલી છે. આખું પુસ્તક વાંચતાં જતુવાદ એ કેવો દેવાગિયો વાદ છે એનો આપણી નજર સામે તાદૃશ્ય ચિતાર ખડો થાય છે. પોણી સદીનો અસંખ્ય વ્યક્તિઓનો પ્રખર પુરુષાર્થ, પરાઈ રૂપિયાનું ખર્ચ, અગણિત જનાવરો અને દર્દીઓની રિયામણી પછી જતુવાદે આપણને કેટલા વિશ્વાસપાત્ર અને સચોટ ઉપચારો આપ્યા છે!

લેખકે આપેલા પચાસ રોગના વર્ણનમાંથી પૂરા પાંચ રોગ પણુ એવા નથી કે જેના સારા સંનિરોધન સિવાય વિશ્વાસપાત્ર ઉપાયો કે અટકાવો હાથ લાગ્યા હોય. અને જે ઉપાયોને લેખક અકસીર તરીકે વર્ણવે છે તેવા હડકવાની રસી જેવા ઉપાયો ઉપર જતુવાદીઓ અને અજ્ઞાન જનસમૂહ સિવાય કોઈ દેખતો માણસ વિશ્વાસ મૂકતો નથી.

જતુવાદની આટલી કુણુ નિષ્ફળતા પછી પણ ચિકિત્સાના ક્ષેત્રમાં વધારે શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિ રાખવાનું દાક્તરો હજી શીખ્યા નથી એ એાછા દુઃખની વાત છે?

એક બાળુએ જ્યારે જતુવાદ રોગનિવારણના ક્ષેત્રમાં સદંતર નિષ્ફળ નીવડ્યો છે, ત્યારે એણે પ્રજનું એક મોટું અદિત તો એ કર્યું છે કે જતુ એ જ રોગનું કારણ છે અને રસીઓ એ જ એનું નિવારણ છે એવી જૂઠી માન્યતા લોક સમાજમાં ફેલાવીને એણે હોમિયોપથી, અને નિસર્ગોપચાર જેવી પ્રગતિશીલ પદ્ધતિઓનો રસ્તો રૂંધી લીધો છે. આખા પુસ્તકની અંદર જતુવાદની સિદ્ધિઓ વિષે અનેક જૂઠા દાવાઓ કરવામાં આવ્યા છે. પણ હોમિયોપથીએ કોલેરાના મરણપ્રમાણમાં કેટલા ઘટાડા વિષે અને ટાઈફાઈડની ચિકિત્સામાં નિસર્ગોપચારે આણેલી પ્રચંડ કાન્તિ વિષે લેશ માત્ર ઇશારો કરવામાં આવ્યો નથી.

અગ્રે આ લેખની શરૂઆતમાં જણાવી ગયા તેમ આ પુસ્તકના અનેક સારાં અંગો હોવા છતાંય સામાન્ય જનસમાજમાં આ પુસ્તકના પ્રચારથી અનેક હાસ્યાસ્પદ વહેંચોનો પ્રચાર થશે અને અનેક પાખંડો પ્રતિષ્ઠા પામશે. આ પ્રકારની એની ઉઘાડી અને અસ્તંત ખામીઓ છતાં આ દિશામાં આ પહેલો પ્રયત્ન હોવાથી અમે એને આવશ્યરીએ છીએ અને આશા રાખીએ છીએ કે આવની આગતિમાં લેખક આ વિષયની બીજી બાળુનો પણ પૂર્વમદ વિના અભ્યાસ કરી આવસ્યક સુધારા વધારો કરશે.

x The Argus, 30th May 1935.

હોલેંડ

યુરોપનો આ મહિનો

શ્રી. 'તરૂન'

યુરોપનાં નાનાં નાન્યો સ્વાહા

છે ના થોડા મહિનાઓમાં ને મોટું પરિવર્તન યુરોપના નકશામાં થયું છે તેવો એવો જ સમયમાં ક્યારે પણ થયું નથી સૌથી પ્રથમ જર્મનીએ નિમિષ માત્રમાં ઔસ્ટ્રિયા લાઈ લીધું એ પછી સ્પેનમાં બળવો થઈ એ રાત્રી જર્મની અને ઇટાલીની અસર અને લાગવગ નીચે આ યુ ત્યાગપછી મ્યુનિખના મગરો નીચે ડેલ ફ્રેડેઝી વતનીવાળું ઝેકોસ્લોવેકિયા જર્મનીએ હસ્તા હસ્તા લાઈ લીધું સ્લોવેકિયા જર્મનીના ચક્રવર્તીપણા નીચે રહ્યું હમરી ઇટાલીની લાગવગ નીચે ગયું સાડા ત્રણ કોરોની વતનીવાળું પોલાંડ જર્મનીના ગરુડ અને ગણિયાના ગોછે વડે ચી લીધું ગણિયાના સામ્ય વાદીઓએ લીધુનિયા લેટવિયા અને એસ્થોનિયાના ત્રણ ગાંજોને ગરીબ બનાવ્યા પિન્ડેડ બહાદુરીથી ત્રણ માસ મૂઢી લાડપણ જેવે રશિયાની પગધીનતા એના નસીમમાં ચોગી ઝાંચિયા એક સવારે જર્મનીએ ડેન્માર્કના સમુદ્રે રાત્રે પોતાને શરૂએ આવવા ફરજ પાડી નોર્વે દશ દિવસમાં જર્મનીએ છતી લીધું નાની અંગ્રેજ સેનાને પાણી હડતું પડ્યું અંગ્રેજ મહલાના સદકારને લીધે જર્મન મકલાને સખત નુકસાન પહોંચ્યું છતાં નોર્વે જર્મન અધિપત્ય નીચે આવી ગયું હજી જર્મનીની એ જ નીતિ છે

વાત વાતમાં એક મનામાં જર્મન સૈયે લક્ષ્ય બર્મનું નાનું રાત્રી લાઈ હોવાડું સમૃદ્ધ રાત્રી પોતાની સેનાઓથી ભરી દીધું ઇંગ્લેંડ અને ફ્રાન્સે સદકાર ફરદાથી નીવડ્યો નહિ અને બેલ્જિમમાં ભયકર યુદ્ધ થયા એક પછી એક એક કિનારો અને શહેરો જર્મનીના હાથમાં પડવા લાગ્યા મિત્ર રાત્રી અને બેલ્જિયમના સંન્યોને

પાણી હડતું પડ્યું છે બેલ્જિયમ કે લાગ જર્મનીના હાથમાં આ રો છે બેલ્જિયમના ગળ નિરોપોત્તે પાંચ લાખના મૈત્ર્ય સાથે શરૂો નીચે મૂરી દીધા છે પણ સરકાર અને પ્રજાએ ગળના એ કાર્યને છુટારી મટેન છે એટલે લાની યુદ્ધસ્થિતિ ગાલ છે કાસની બુમિ ઉપરે બેલ્જિયમના દારથી જર્મન મૈત્ર્ય પ્રવેશ્ય છે લા ખૂનખાર લડાઈ ચાલુ છે કસો કટનેક પ્રેશ જર્મનીએ કમરે કોર્ડ છે બીજા નાનાં રાત્રીને ચાવી જવાની એની નીતિ ચાનુ છે ગણિયાની હર્ગમથાનગી રીથી હાલ સ્કોપ બચ્યું છે પગતુ તેનો છાપ છાપ અદર છે ઇંગ્લીએ આડ માસ ઉપર આ મેનિયા લીધું હતું હવે યુગોસ્લોવેકિયા ઉપર નજર છે વ્યાથી ઝીસ અને તુર્કી ઉપર આક્રમણ થઈ શકેરો રામાનિયા પણ થયેર છે યુરોપના ૭૦ રાત્રીમાંથી આ મુદતી આખરીએ ઘણા થોડા જ મહારાત્રી રહેરો નાના રાત્રી મોટાઓની દોટમાં ચર્વાઈ જશે

હુડાંડ અથવા નેરરેડ

નેધરલેંડ અને હોવાડ એ ડચ લોકોનો પ્રેશ છે એનું લેખકળ માત્ર ૧૨૫૭૬ ચેગસ માધવનું છે એની વસ્તી ૮૦ લાખની પ્રણાય છે તેમાં ૪૧૨૭૮૮ (૪૧ લાખ) માણસો અને ૫૧૬૬૫૪૧ (૪૧ લાખ) ઓઝો છે એના મુખ્ય શહેરોમાં આમ સ્ટરડામની વસ્તી ૭૭૮૪૪૨ રોટરડામની ૫૮૭૮૦૧ અને હેમરી વતની ૪૬૮૧૬ માણસોની છે રાત્રી કુટુંબ અને વસ્તીનો મોટો ભાગ સુધરેલા પ્રોટેસ્ટન્ટ ધર્મનો છે છતાં રોમી ભાગ રોમન કેથોલીક સમ્રાજ્યનો છે આખા દેશમાં પ્રાથમિક શિક્ષણ ફરિયાત છે ૮૩ લાખની વસ્તીમાં દસ હજાર રફનોમાં પચાસ હજાર શિક્ષકો ૧૫ લાખ બાળકોને તીખે છે દેશમાં ૮૩ ટકા પ્રજા બહેની છે ડચ લોકો ભારે સ્પેશિયાલિમાની ઉદ્યોગી, પરંપર સદમરી શુદ્ધિમાન, સરમરી અને ધનવાન ગણાય છે તેઓ

વિદ્યાસિક્ષક અને વાચનપ્રિય છે ત્યાં પાંચ યુનિવર્સિટીઓમાં ૧૦ હજાર વિદ્યાર્થીઓ ભણે છે બીજી પશુ અનેક જાતની હુલાર ઉલોગની શાળાઓથી દેશ ભરખાય છે

હોનાડનું અર્થશાસ્ત્ર

હોનાડના લોકોનું ગભ્ય પ્રજનન ઉપર ચાલે છે રાણી વિ હેમિના જે કે સમ્રાટી છે જ્યાં તે બધારણપૂર્વક શામન કરે છે હેવાડ પોતાના ગરીબો માટે દર વર્ષે ૧૧ કરોડ ગીલ્ડર ખર્ચે છે એ ગભ્યમાં દર્દી, અશક્ત, જૂદા બાળકો અને બેભાનને નિશાવવાની વિશાળ યોજનાઓ છે પ્રજનની મુખ્ય શક્તિ અને કલ્યાણ માટે ભારે પ્રમાણમાં યોજનાઓ રાખ્ય અને પ્રજાએ સ્વીકારી છે. હોનાડની પેદાશ આવડવેરો, આવાતર, દારૂ ઉપરનાં કરો વગેરે સાધનોથી થાય છે માન દારૂ ઉપરના કરથી જ ૨૫ કરોડ ગીલ્ડર પેા થાય છે હોનાડની કુલ પેાશ સને ૧૯૩૫ માં ૫૦ કરોડ ગીલ્ડરની હતી ખર્ચ ૭૩ કરોડનું હતું બજેટમાં ખાધ રહેતી આવે છે સૈન્ય પાછળ તે બહુ થોડા નાણા ખર્ચાતું હતું પરંતુ ગઈ સાનથી એણે વધારે પેાશ ખર્ચવા માંડ્યા હતા હોનાડ વિદ્યાર્થિક માટે ૧૬ કરોડ, જનન ચાલુના કાર્યો માટે ૧૪ કરોડ, નેન માટે ૮ કરોડ જાહેર બાધમમ ખાને ૬ કરોડ ખર્ચે કે એનુ દેશમાનુ કરજ રાખા અન્ય ડોલરનું છે બહારનું કરજ નથી

હોનાડનું રેલવે ખાતું

હોનાડ નીચે દેશ છે એની આસપાસ જંગલ દરત સેકેડો બધોની પરપગ સમુદ્રને દેશમાં ફરી વળતો રાખી નાખે છે નધના દરવાજા ખોલેથી અર્ધ હોવાડ સમુદ્રની નીચે નાચી જાય તેમ છે ચતુ ઓથી એનું રાજ્ય સાગરનું જળ કરે છે નેનિકોટગી ફરિયાત છે સૌ યુવનોને ફરિયાત સંનિશિત મેગવલુ પડે છે જરૂર પડે ૬૫૫ વાખ માણુએ મુદ્દમાં નેદાર્થ ચક્ર પરંતુ એટલા વિશાળ પાવા ઉપર દાર્દાં પાસે વત્તો નથી દધિવારો જન નથી ચારે તરફ હોવાડ બજારન પ્રજાઓથી ઘેરાયેલ છે

જ્યાં પ્રજા નીડ છે પ્રાપ્તો દેશ જોગને બેઠતો નથી સાગર માટે પશુ હોવાડ પાસે નાનો મનસારોનો કાફલો છે કોઈ ૩૦૦ વિમાનો પશુ છે ૨૦ સમમરીનો પશુ છે, ક્ય લોકો લકાઈમાં શ્રદ્ધાવાળા નથી શાત સતોષી રહે છે

વેપાર, ઉલોગ ખેતી

હોનાડના ખેડૂનો વણા ઉલોગી છે એમણે સ મુદ્દની આસપાસ બધો બાવીને લાખો એનું જમીન ખેતી માટે યોગ્ય કરી છે પુષ્કળ ખારી જમીનને એમણે મીડી માગી અને મીડી જળથી મીડી જતાની છે તેમાં અનાજ, સામ્રાજી, ફૂલફૂલો પુષ્કળ પ્રમાણમાં પેલા કરે છે ક્ય ખેડૂન પૂરતા ખાતર અને શાસ્ત્રીય ખતીથી જમીનમાં સાગ પાકો પેલા કરે છે ખાડ પંદરોથી મગાવતી પડતી નથી ખીન એટલે આગળની ખેતી કરી પુષ્કળ ખાડ-૨૦ લાખ ટન બનાવે છે ખેડૂનો પાને ૩ લાખ થોડા, ૨૭ લાખ ગાયો અને સુગરો, ૫ લાખ ઘેગ અને ૨૦ લાખ કુકરો સને ૧૯૩૪ માં હતા હોવાડમાં ૧૫ કરોડ ટન કાલસા પેદા થાય છે ઉલોગીમાં હોવાડ સાધા રણુ આગળ વધેનું ગણાય. પરંતુ એ દેશ મોટો મન્દીમાર છે એના ૩૫૦૦ વહાણા ઉત્તર સમુદ્રમાં માછલીઓ પકડાવો બધો કરે છે કપાસ થતુ નથી એટલે વરો ૧૪ કરોડ ગીલ્ડર ના પંદરોથી મગાવતા પરે છે વપાર મુખ્યત્વે જમીન, ઉત્તર અને બેનિશિયમ સાથે છે

ક્ય પ્રજા ખતીઓ તરીકે બધું ગણાય છે તેમની પાસે ૧૯૩૪ માં ૧૪૪૬ વહાણો અને ૨૪ મરો ૨૬૬ લાખ ટનની હતી એનું રેલવે મ નદી ગોડુ ગાજાર છે દમગુ તો જર્મનીમાં ખોળે જાયો બાજુ રેલવેમાં તાજ થયુ છે તમા એક લાખ માણુઓ મારી ગયા છે ક્ય લોકોને પોતાના નાના રેલની અદના અવદાર માટે ૪૬૬૦ માછલી નદેરો આધી છે તમા નાના વદ લેા ચાત છે અ સિવાય ૩૦૦૦ માછલીના ગળા છે તેમ અ નના

દેશમાં ૨૩૦૦ માઈનમાં રેલ્વે છે. ડચ લોકો વિમાનો સરસ બાધે છે એમની વિમાની અવહારની યોજના આખા યુરોપ અને એશિયામાં ઠેક જતા સુધી પ્રસારેલી છે. પ્રવાસીઓને માટે એમના વિમાનો વખણાય છે એની પાસે એના નાના દેશના પ્રમાણમાં પુખ્ત સોનું છે. ડચ લોકોની નેધરલેન્ડ બેંક આખા જગતમાં પ્રસારેલી સમૃદ્ધ સરકાર છે.

હોલોડનાં સરકારો

હોલોડના ડચ લોકો પાસે વિશાળ સરકારો છે. અંગ્રેજો પહેલા અને પોર્ટુગીઝો પછી એમણે જગતના સાગરો ખેડવા માંડ્યા હતા. બસો વરસો થયા એણે એશિયામાં અહીં જમાવી સરસ ફળદ્રુપ સરકારો મેળવી છે. જાવા, મોર્નિંગો, સુમાત્રા વિગેરે ડચ સરકારો ધણા ફળદ્રુપ અને સમૃદ્ધ છે. ખાંડ, કોપરા, કાફી, ચાહ, રબર, સાથુ કિતવાઈન વગેરે ત્યાં મેળી રકમ પાકે છે. નેધરલેન્ડના સરકારોનું ક્ષેત્રફળ ૭૩૩ ૨૬૬ ચોરસ માઈલ અને વસ્તી ૬૦૭૨૮૭૩૬ સાથુસોની છે. તેમાં એકલા જાવાની વસ્તી ૪૧ કરોડની છે. ડચ લોકોએ પછાત પ્રાંતને ખૂબ ચૂસી છે. પછાત સરકારવાસીઓમાંથી હોલોડવાસીઓએ પુખ્ત બન સચવ કર્યો છે. ડચ પ્રાંતના હોલોડના વિસ્તાર કરતા એના સરકારોનો વિસ્તાર ૬૫ ગણ છે. હવે હોલોડ પોતે જર્મનીના હાથમાં ગયેલ છે. પરંતુ રાષ્ટ્રી વિરુદ્ધ મીના અને તેનું પ્રધાનમંડળ હાલમાં રહીને સરકારોનો કારભાર કરે છે. એ ડચ સરકારોમાં જાવાન, ઈન્ડોનેઝ અને અમેરિકાનો મોટો વેપાર છે. એટલે એક કોઈ ઉપલી પ્રાંત એ સરકારો લઈ લે તો બીજાઓનો દ્રેષ એને નહીં. જાવાન ધરીના છઠ્ઠા ભાગમાં એ સરકારો લઈ લે જર્મની સાથેના યુદ્ધમાં શેકાયેલ ઈન્ડોનેઝ મિલકત બોલી શકે તેમ નથી. પરંતુ અમેરિકાથી જાવાન રૂં છે એથી સારા ઓછાની વાટ ભોઈ જાવાન બેઠું છે. એનો ડોલો નેધરલેન્ડના સરકારો ઉપર છે.

જર્મની હોલોડ છોટે છે

જર્મનીનું જાવાસખાણ ખૂબ જીવનું છે એણે

સખત યુરુપાઈ કરી પ્રથમ નેધરલેન્ડના મોટા અધિ કરીઓમાં કેટલાકને ફેડાયા. પછી પોતાનું વિમાની સૈન્ય જુદે જુદે ઠેકાણે ઉતાર્યું. આ વિમાનોમાં મોગી છત્રીઓમાં ૫૦ સૈનિકો સાથે બેઠી શકે છે. આ છત્રીઓ ગમે ત્યાં ૫૦૦ ફીટ બીટી શકે છે. એક ઠેકાણું બેઠેલા યોગ્ય ન હોય તો બીજા ઠેકાણે આકાશમાં બીટી બેઠી શકે છે. આ છત્રીથી સૈન્ય ઉતારવાની શોધ રશિયાએ કરી, તેનો જર્મનીએ ખૂબ વિકાસ કર્યો છે. આ છત્રીઓ દ્વારા કસાયલા, સાહસિક અને છેલ્લાં રાજાઓથી સમજા યોદ્ધાઓને ઉતારવામાં આવે છે. તેઓ કિલ્લા તથા નાના શહેરોને કબજે લઈ પોતાના આક્રમણથી શત્રુના સૈન્યની પાછલી બાજુને હેરાન કરે છે. એવલામાં હજારો વિમાનો હોલાડ ઉપર ચડી આવ્યા. એમાં કેટલાંક આક્રમણ કરનાર વિમાનો અને કેટલાંક રક્ષક વિમાનો હતા. વિમાનોએ ભય કરાવી નીકળે ત્યાં હજારો ગોળાઓનો વરસાદ. ડચ સૈન્ય ઉપર વગસા થો ડચ લડાયક વિમાનો બહુ મોડા અને જૂની ઢમના હતાં. તે આધુનિક ઢમના જર્મન વિમાનો સાથે લડી શકવાની સક્તિ ધરાવતા નહોતા.

ડચ સૈન્ય પાછળ હટ્યું છે

ડચ સૈન્ય વિમાનમાંથી પડતા ગોળા અને ટોરપિડો સામે ટકી શકતું નહિ. જેવી રીતે જર્મનીએ ચોલાડ અને નોર્વેના સૈન્યની સામે આક્રમણ કર્યું હતા તે જ રીતે ડચ સૈન્યો ઉપર આક્રમણ કર્યું. વિમાનોમાંથી પડતા ઉડાણનાં જવા ગોળાઓથી ડચ સૈન્ય ગજરાઈ ગયું. એટલામાં કાળા પહોડા જેવી મોટી અને કવાકની ૫૦-૬૦ માઈલોની ઝડપથી ફેડતી પોવાદની મજબૂત અખતરોવાળી મોટી ટેકા આવી પહેંચી. મેદાનો, પવનો, વનો અરણ્યો આસાનીથી પસાર કરતી આ ટેકાએ ડચો ઉપર ધસારો કર્યો. એક એક ટેકમાં ૭ ૭ તોપો રહે છે. ૩૩ અને ૪૪ની વ્યાસની એ તોપોએ ડચ સૈન્ય ઉપર અગ્નિનો વરસાદ વરસાવવા માંડ્યો. ડચ ટેકોને તો આકાશમાંના જર્મન વિમાનોએ તદ્દન નમળી બનવી દીધી હતી. આઈઓના છુપાયલા

૩૫ સૈનિકો ઉપર હવે નાની ટેકાના સમૂહો આવી મશીનગનોથી હલ્લો કર્યો. તેના પછી મોદરો અને મોટર સાયકલ ઉપર બેઠેલું જર્મન મોટરનું આવી પહોંચ્યું. નાની ટેકા હારોવાર ગોડવાઈ ખાઈએ ઉપર ધસી ગઈ. એ ટેકાની મશીનગનો ધાણીની પેઠે ફૂટી લાખો કરોડો ગોળીઓનો વરસાદ વરસાવવા માંડી પાછળથી મોટરસૈન્યે બાકી વધેલાઓને ગોળીથી લીધવા માંડ્યા. ઝતીવાળા સૈન્યે પણ કેટલો વર્તાવ્યો.

૩૬ સૈન્ય શરણે આવે છે

આવા ભયંકર ધસારાને ૩૫ સૈન્ય સહન કરી શક્યું નહિ ચહેરો અને કિલ્લેમધીઓ ઉપર પણ વિમાનોએ ભયંકર ગોળાઓ વરસાવવા માંડ્યા. આ ગોળાઓ ત્યાં પડે છે ત્યાં ધરો, મિત્રકતો, કિલ્લેમધીઓ ઉડાડી કુચ્છા કરી મૂકે છે. પોલાદના ગોળાઓમાં ત્રણ ભાગ કોરડાઈન નામનો ગર્ભપાત્રેટર જેવો દારૂ અને એક ભાગ બેકાઈટનો દારૂ હોય છે. એ ફાટી છે ત્યાં સત્તાનાશ વાળે છે. જર્મનોના હાથમાં પોલાંડ, એકાદોલેવેકિયાનાં યુદ્ધનાં સાધનો બનાવવાનાં પુષ્કળ કારખાનાં આવ્યાં છે. તેનો વિકાસ કરીને એમાં જર્મનોએ ઉદ્ધામાં ઉત્તરી દળનાં સાધનો અને યંત્રો ગોઠવ્યાં છે એઓ અતિ મોટી સંખ્યામાં વિમાનો અને ટેકા ગાધે છે. લાખોની સંખ્યામાં ગોળાઓ તૈયાર કરે છે. ચારે તરફનાં આક્રમણોને ૩૫ સૈન્ય હુડી શક્યું નહિ એ દલી ગણુ. એનાં કારખાનાં અને યુદ્ધનાં સાધનોનો જર્મન વિમાનોએ નાશ કરી નાંખ્યો. દેશનાં ચક્રેરોનો કચ્છરપાણુ નીકળી ગયો. ગણુ વિદેશીતા, એમની પુત્રી અને પ્રધાનમંત્રીને લંડનનો માર્ગ લીધો માત્ર એક શેટર-શામ ચક્રેરમાં જ એક લાખ માણસો મર્યા ગયાં.

૩૭ સેનાધિપતિએ ચારે તરફ અવનાશ ભર્યો, એણે સૈન્યને મોળાઓથી ગણુ જતું ભેટુ મોળે સૂચો નમાવ્યાં પાંચ દિવસની અંદર જર્મનોએ હોલાંડ લીધું.

જર્મનોના વિજયથી અર્થિક અસરો

૩૮-માર્કમાંથી જર્મનીને પુષ્કળ ખોરાક મળ્યા કરશે. કુકરોનું માંસ, માખણ ઈંડા, વગેરે એ દેશમાંથી કરોડો રૂપિયાનું દર વરસે ઇંગ્લેન્ડને મળતું હતું તે મળતું બંધ રહ્યું. તે જર્મનીને હવે મળ્યા કરશે. એ દેશનાં અને નોર્વેના વહાણો પણ જર્મનીના હાથમાં આવ્યા છે. રેન્ડીનેવિયાના બાદીક સાગર ઉપર હવે જર્મનોનો કાબુ થયો છે. નેએને ત્યાંનાં બાંભી ગણેસા કારખાનાં મળ્યાં છે. પણ તેને સુધારતાં જર્મનોને યુ વાર લાગશે ? નિર્દય જર્મનો ત્યાંની જ વસ્તીના કારીગરોને કામે લગાડી મોટા પ્રમાણમાં સૈન્યના યુદ્ધના સાધનો તૈયાર કરશે. આ બંને દેશોના અર્થિક સાધનો પણ જર્મનો તાપરશે. ઉદ્ધાપાત જેવા જર્મન ધસારાથી આ દેશો મૂંઝાઈ જઈ પોતાના મોનાના સંઘર્ષને પણ બચાવી શક્યા હોય એ સંજવિત નથી. એ પણ જર્મનોના હાથમાં આવશે. જર્મનોએ એ દેશમાં પોતાનાં કામગિર્યાની નોટો ચાલુ કરી છે. સમૃદ્ધ નાના દેશો હાથમાં આવતાં એમાંથી જેમ બને તેમ વધારે લાગ જર્મની લેશે. હોલાંડનો તો પાંચ દિવસમાં જર્મનીએ સત્તાનાશ વાળો નાંખ્યો છે ! તેને કેકો જે આવતાં વર્ષે લાગશે. હોલાંડની જમીન ઉપરના બંધ તોડીને સાગરનું પાણી વાળવાની ૩૫ સૈન્યની હોંશ જર્મન ધસારાથી મનમાં જ રહી ગઈ છે.

૩૯-એન્ગેલોના પ્રધાનમંત્રીમાં ફેરફાર
સાદસિક જળવાન અંગ્રેજો સાગરમાં જર્મનીની અસપાસ ઘેરા ધાલી પડ્યા હતા. જર્મનીના સાધુનિક સૂત્રોની ભયંકરતા એમને સંપૂર્ણ રીતે ચાન નહોતી. એઓએ પોતાનાં સૂત્રો અને વિમાનોનો ચાર મોળો વિશ્વાસ કર્યો. પરંતુ જર્મન તંપાગીઓને તેઓ પહેલી સહ્યા નહિ. એઓએ પ્રધાનમંત્રી અલ્ફ્રેડ માર્શલ નમુ. આથી આમની યત્નમાં એમની નિરુદ્ધ સખ્ત પોકાર થયો એઓએ ગણનામુ આપ્યું તેમને કેકો વડા પ્રધાન તરીકે સાદસિક ચલોલ આવ્યા છે. જર્મન કારણુ ભેળ પાણીમિટના જરા પડે એ

સામાજી આપી તેઓ પ્રધાનમંત્રીમાં જોડાયા છે. દિલ્લી પછી મી એમેરી માન્ડરવેલીય જમના નિમાયા છે. અહીંથી મુદ્દમા ઉત્સાહ રેડી જીત થાય ત્યાં સુધી ચનાવવાનો નિશ્ચય નક્કર કર્યો છે. પણ જોયોથી નહિ અમગવાનું કંઈ પણ ક્રેંચોએ પોતાના સેનાખ્યા માં નેમલીનને બનાવી તેને ટેકાણે જનગણ વેલુકો નીચે છે. ૮૪ વરસના જનગણ પરિનિતે ઉપપ્રધન બતાવે છે. મુદ્દમા અને તેમજ નુમ્સાન થાય છતાં પણ સુવેત નહિ કરવાનો અને પ્રજાઓએ વિચાર ગમ્યો છે.

જર્મની બેલ્ગિયમની ઉપર આક્રમણ કરે છે

વીનનાની ઝડપ પેડે નવા બનાવે બનતા જાય છે. આજનો બાલ્ક આરતી કાને જૂનો પેડે છે. જર્મન આક્રમણ પણ વીનનાના આજની પેડે આવે છે. સરસમા સરસ સન્ય પણ એને રાજી સમ્પત્તિ નથી નહીંએ પરંતુ આઈએ એ આક્રમણ સંજ્ઞાનાથી એમગી રહે છે. કિત્તે પીઓ એને અગ્રાની સમ્પત્તિ નથી જર્મનીના વિમાનો અને ટેકા વધારે ઉંચી જાનના અને વસારે સર્વ રક માલુમ પડ્યા છે. અમેરિકાના એ નાં વિમાનો અને વિમાનીઓ બને સાગ છે. પણ જર્મન જટની મોટી સંખ્યામાં એ તૈયાર થઈ શક્યા નથી જર્મનીએ હાવાક જીત્યા પછી બેલ્ગિયમ ઉપર આક્રમણ કર્યું છે. જેની રીતે જર્મનીની સરહદ ઉપર ફ્રાન્સે મેગીનોટ લાઈનની મોટી કિલોમીટરી છે તેની જ રીતે જર્મનીને અટકાવવા બેલ્ગિયમની સરહદ ઉપર પણ નણસે માઈલ લાંબી મેગીનોટ લાઈન પણ ફ્રાન્સે બાધી હતી આ નાઈન અંતિ મજબૂત નહોતી જર્મનીએ જેની રીતે નોર્વે ઉપર આક્રમણ કર્યું હતું તે જ પદ્ધતિસર બેલ્ગિયમ ઉપર ઘસારો કર્યો તરત બેલ્ગિયમ ઉપર વિશાળ પ્રમાણમાં સૈન્ય એમણે મોકલ્યું છે.

બેલ્ગિયમનો મોટો હાથ જર્મનીને તમજે

આ નાના રાજ્યો પર જર્મની આક્રમણ કરશે એ સી સારી રીતે જાણીતા હતા તેથી ગ્રાફન તેઓ રહ્યા નહોતા પરંતુ તેઓનાં સાધનો દૂર્ગંધતા તેઓ એક

બીજાની સથે ગમી ગયા નહિ એકસપી રી હોત તો ધણી કમ પડત જર્મનીએ સને ૧૯૧૪ ની સાયમાં પણ એની જ રીતે બેલ્ગિયમ આક્રમણે ફ્રાન્સનું આક્રમણ કર્યું હતું પેરીસની ધણી નજીક આજ પછી એમને નિત ગતો બામારી શક્યા હતા બેલ્ગિયમમાં મિત રાજ્યોનું સૈન્ય પણ બેલ્ગિયમ સૈન્યની મદદ આપી પહોંચ્યું હતું. નણે ૫ સૈન્ય જર્મન ઘસારાને રોમ્બા નજીક કર્યો બચાવ ઉપર ગુના કસ મેં જો બહાદુરીથી બચાવ મ્યો પગત જર્મન આક્રમણ થોડી શમ્યું નહિ જર્મન વિમાનો આક્રમણથી લગત ગોળાઓનો વરસાદ વરસવા માડ્યા તેમની સામે મિત રાજ્યોનાં વિમાનોએ સામનો મ્યો પગત તેથી વિમાની આક્રમણ બાધ્યું નહિ ટેકાએ પણ પૂરી ખાના બગમી થી બેલ્ગિયમ અને મિત રાજ્યોના સૈન્યો પાછાં ૮૮ી ની ખાઈઓ અને નિતે. પીમા હાખન થયા બેલ્ગિયમના સુખ્ય સહેજે જર્મનીના હાથમાં આવ્યાં.

જર્મની ફ્રેંચોની ભૂમિમાં પ્રવેશ કરે છે

બેલ્ગિયમની રાજ્યધાની બ્રેસેલ્સ પાસે લીજ અને નામુરના કિલ્લાએ જર્મનીને રોશ થતાં બેલ્ગિયમ સૈન્ય અંતિ બહાદુરીથી ધણી દિવસો સુધી લડ્યું હવે એ બને નિત્યો પણ પડ્યા છે. ફ્રેંચોની અમોદ મેગીનોટ લાઈનની ઉત્તરે સિતર મધ્યની કિલ્લેબધીમા જર્મની મેરે લગાવ્યું પાડ્યું છે. એમનાં ટેકા અને વિમાનો કિલેમધી અને ખાઈઓમાં પણ ક્રમશઃક્રમશઃ કાઠી નાખે છે. કાઈ રીતે અટકના નથી કસ સન્ય આખા હુરો જમા એક ગણાય છે. પગત અ જર્મનીન આધુનિક યાંત્રિક અમથનને તે પણ અગ્રાવી શક્યું નથી ચારે તરફથી ત્રણસો માઈલેના વિસ્તારમાં બરખૂન ખાજા સુદો આવે છે. સુચ નહીને જર્મન ૧૧૩૦ ન જોળએ તે માટે મિત સૈન્યોએ બનતું કુપ પગલું એ લોના ધરો દોડાજ જ જાન છે. એમની ગતિ કુવી રીતે અગ્રાવનો તે સુદેલ સવાન થઈ પડ્યો છે. મિત રાજ્યો અને બેલ્ગિયમનું લશ્કર કાપમ છે તેઓનાં સાધનો પણ ચાવી શક્યાં છે.

જર્મનો પેરીસ તરફ વધે છે

મિત્ર રાજ્યોએ પોતાના સર્વે સાધનો યુદ્ધભૂમિ ઉપર મૂળ્યા માડ્યા છે એમણે અતિ મોટા પ્રયત્નો કરીને જર્મન વેગને અટકાવે છે એમણે ખૂનખાર લડાઈઓ લડીને જર્મન વેગને ધીમે ધીમે તાપ્યો છે પરંતુ હજી તત્ત્વ અગ્ર્યો નથી મિત્ર રાજ્યો પ્રાણપણે મહેનત કરે છે કાર્ટ પશુ ભોજે એમને જર્મનોના ત્વગિત પ્રવાહને અટકાવે છે હમણા શ્વાસ ખાવા જેટલો સમય મળે તો પછી બીજું બધું હીંક થઈ શકે પહેલા દિવસની નડાઈમાં ફ્રેચ સૈન્યોને હાર ખાવી પડી હતી પરંતુ પાઠ બાધી એઓએ પોતાની રિયલિટી સુધારી છે ગયા યુદ્ધના પ્રમાણમાં આ યુદ્ધમાં ચાર ગણાં યાત્રિક સાધનો ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે જર્મનો પાસે મિત્ર રાજ્યો કરતા યાત્રિક સાધનો વધારે પ્રમાણમાં હોવાથી યુદ્ધમાં એમને વિલ્ચો મળે છે

હેક્કા સમાચારો એ છે જર્મનો ક્રાન્સના ડકર્ક શહેરમાં પ્રવેશો શક્યા છે અને પેરીસ પર હમ્બરે બોમ્બો ફેંકી શક્યા છે

જર્મનીના આદર્શો

જર્મનીએ ફ્રાન્સમાં લગભગ સો સવાસોએક માર્શન પ્રવેશ કર્યો છે સેન્ટકેવેનીન સુધીના શહેરો જર્મનીના કબ્જામાં આવી ગયા છે પેરીસ ઉપર વિમાનો ગોળાઓ છોડે છે પેરીસને ફ્રેચ સરકારે યુદ્ધભૂમિ તરીકે જાહેર કરી છે એટલે વગ્ની ત્યાંથી ખસેડી નાખી હશે જર્મનો કોઈ પશુ રીતે પેરીસ લેવા માગે છે તે માટે તેઓએ વીસથી પચ્ચીસ લાખ માણસો હમ્બરે ટેકા અને સાત હજાર વિમાનો ત્યાં ભેગા થ્યાં હોવાનું સલામત છે કેમકે પેરીસને બચાવના પ્રાણપણે સૈન્ય ને સામગ્રીઓ ભેગા કરે છે રિયલિટી મદુ જ ગભીર છે પણ નિગરાજન નથી બીજી તરફ જર્મનો ક્રાન્સના ગિનાગ તરફ વધવા બગીચ મહેનત મેરે છે ફ્રાન્સનો જિનાગે જિતાય તો સાક્ષી અગ્રેજી ખાત્રી ઉપર તોપોનો મારો ચતારી ખાત્રીનો વધારોનો વધીવર નધ મરવા તેઓ યત્નતીવ છે જર્મનોનો રાન્સ માટે અગ્રેજે ખાત્રીઓ ખોદી કરીબદ્ધ થયા છે ફ્રાન્સના ગિનાગનુ ઇંગ્લાંડના ડેવર બદ્દની છેડ નજીનુ મદુ જીતેન જર્મનોને કમળે થઈ ગયું છે

ઈંગ્લાંડ શુ કરશે ?

હેત્યા દસ દિવસ થયા મિત્ર રાજ્યોની સામે ધટાવી આવજ યુદ્ધમાં બિનગરી કે આવતી કાલે જીતશે તેની રોજ અફવાઓ ઊડ્યા કરે છે, છતાં ધટાવી ગઢ જીવે છે એને ઇતિહાસમાં મહેના અગ્રેજી સૈન્યો એનિસીનીના અને લીમિયા નામના ઇંગ્લાંડના બે સરથાનો પર હ નો મેરે એવા બધ જીણાય છે પરંતુ ઇટાલીના છાપ જોનું વનજી જોતા લાગે છે કે તક જોઈ જર્મની સાથે તેજરૂર જોડાશે એને ફ્રેચ કબ્જાના સરથાનો ટલુશિયા, જીજીમી વગેરે મથાનો અને બૂમધ્ય સમુદ્રમાં સર્વોપરી સત્તા પર જોઈએ છે મિત્ર રાજ્યોના પગજીવથી તે વધારે જાત્રન થયું છે થોડા વખતમાં એના સૈન્યો યુગોસ્લોવેકિયાના રાજ્યને જીતી લેવા માગે છે અને તે તેને માટે મુશ્કેલ નથી યુગોસ્લોવેકિયા જીત્યા પછી ગ્રીસ અને ટુર્કીનો વારો આવશે ઇટાલી જીવે છે કે આવી ને આવી રીતે જર્મનોને વિજયો મળ્યા કરે તો મિત્ર રાજ્યો ઉપવા નજી રાજ્યોને મદદ કરી શકશે નહિ ઇટાલી યુદ્ધમાં જોડાયું તો મિત્ર રાજ્યોને બીજી સરદારો તરફ સૈન્યો મૂકવા પડશે અમેરિકા મદદ નગે ?

અમેરિકાની દિનસોજી મિત્ર રાજ્યો તરફ છે પ્રેસિડેન્ટ રૂઝવેલ્ટ વારંવાર જર્મનીના અવળા કાઓ તરફ અપડીતિ જાહેર મેરે છે પરંતુ યુદ્ધમાં તે મિત્ર રાજ્યો માથે જોડાય તેની વડી નથી અમેરિકાનાં એમ્પીસ રાજ્યોએ સાથે મળીને જર્મની તરફ નાનાં રાજ્યો પર વમર મળજી અકમલુ રવા માટે ઠેકા લખ્યો છે પણ તેની માર્ક અસર થાય તેમ નથી યુદ્ધની રિયલિટી જોતા મિત્ર રાજ્યો માટે બદ્દ જ ગભીર સમય આવી પહોંચ્યો છે ચારે તરફ વાદ બાધી આકાશ છવાયેન છે મ્યારે મુશ્કેલ વગસાદ વૂની પડતો તે માર્ક મંત્રી શકાય નહિ પરંતુ મણી વખતે સ્થપો પ્રમથ એ વદગીઓને વિખેરી નાખવા સમર્થ થયો છે અગ્રેજોએ ચારે તરફથી યુદ્ધનાં સાધનો માટે મોની તૈયારીઓ કરવા માગી છે અમેરિકામાં ચાર હજાર નવા વિમાનો બનાવવા માટે એજે વગધી આપો છે ફ્રેન્સ અને આસ્ટ્રેલિયામાં પણ વિમાનો વિશેષ ત્વગથી તૈયાર કરાવવાની યોજનાઓ થઈ છે

આધ્યાત્મિક પ્રેમ *

મૂળ લેખક . પેન્તેલેમ રોમેનોવ

અનુવાદક શ્રી. ભોગીલાલ ગાંધી

પેન્તેલેમ રોમેનોવ (Panteleymon Romanov) જન્મ ૧૮૮૨ (આશરે)

તેનું રશિયાના જુવાન સાહિત્યકારોમાં નહિ, છતાં પ્રથમ પશ્ચિમી નવા સાહિત્યકારોમાં આ નૂતન રોમેનોવનું સ્થાન અત્યંત મજબૂત છે કારણકે તેણે લખવાનું શરૂ કર્યું હતું પરંતુ કાનિ-એ જ તેને કાનિ બહુ એમ સાહિત્યવિવેચકો કહે છે કેમ કે એ પછી જ એનું નામ માત્ર રશિયામાં જ નહિ પણ દુનિયાભરમાં ઝગઝગી ઊઠ્યું એની વાર્તા-નવલકથામાં Without cherry blossom, Three pairs of silk stockings New commandment તથા On the volga દેશવિદેશમાં ખ્યાતિ પામ્યા છે આ બધી વાર્તા-નવલકથાઓમાં મોટે ભાગે સૌન્દર્ય રશિયાના નૃત્ય સંસ્કૃતિ, સંબંધ, પ્રેમ, લાગણી, લગ્ન, નીતિ વગેરેનું સૂક્ષ્મ સંયોગ આનેખન છે કમ્યુનિસ્ટ આદર્શ સાથે આ બધા ભાવો અને લાગણીઓનો મેળ કેવી રીતે ખામ છે અથવા કેવી અથામણો પણ થાય છે તે તેણે કલાત્મક રીતે બતાવેલ છે

આ ઉપરાંત તેની એક મહાન નવલ Russia નામની છે જ્યાં લુદ્ધ સમયનો રશિયન સમાજ એમાં હમદ્દ સ્ત્રીઓ છે દુર્ગેનેવની પાત્રલેખનની શક્તિ તથા ગોગોલની લખાવટની યાદ એ મધ્ય આપે છે. ૧૯૩૪ માં Property નામની નવલકથા તેણે લખી છે એક કનાકારનું કાનિ વિષેનું મનોમથન એમાં આલેખેલું છે

આ વાર્તા એમની Twin Souls નો અનુવાદ છે

છત્રીસ વરસની કૂળી વયે સર્જન-શક્તિના કામના અતિશય દમાયુને પરિણમે તેને સ્વ લાગુ પડ્યો

તેને કિમિયા મોકલી દેવામાં આ યો ત્યા દગિયા કિનારે એક વૃદ્ધ બાઈના મકાનમાં એક જોગડી ભાડે લઈ તે રહેવા લાગ્યો બિનકુન કામ ન કરવાની ખૂબ સખત મેતરણી આવામાં આવી હોવા છતાં તે પોતાની સાથે એક તોટણુક અને એક પેન્સિલ લઈ આવ્યો હતો

કોઈ પણ સેનેટોરિયમમાં તે રહી શક્યો હોત પણ એને એ ન ગમ્યું ટોળાં અને અવાજથી એ ભાગતો ફરતો હતો માથાસોના ટોળા તેને ચક્રાની નાખતાં હતાં—અથવા કહે કે માથાએ તેને ચક્રના વત્તા હતા એમ નહિ, પણ તેમની નોડે વ્યવહાર કરવાની તેની અનાવડત તેને ચક્રાવતી હતી એની વધતી જતી કીર્તિએ એના સ્વભાવમાં કશું જ પરિ-

વર્તન કર્યું ન હતું લોકોના ટોળા વચ્ચે હજીય તે અસ્વસ્થતા જ અનુભવતો એ વધતે એને હમેશા એમ લાગતું કે દળી મળક અને હાલેરી જવાબોની એની પાસે અપેક્ષા રાખવામાં આવતી પણ આખી જિંદગીમાં તેણે કદી મરકરી કે દળી મળક કરી નહોતી ન હતી

સ્ત્રીઓ વ પહેલા નો પ્રથમ પરિચયે તેની બાણી ભારે રૂઝિતી આવા અને કુતૂહલપૂર્વક એની પણ ધીમે ધીમે એ આખોનું નર બોડી જતું અને બેદર-કારી પૂર્વક તેની પાસેથી ખસી જતી, પછી કદી તેનામાં રસ સુધા લેતાં નહિ જુદાએ સમૃદ્ધ વાણીની બક્સિસ એને આપી ન હતી અને એને લામતુ કે એ બક્સિસ વિના, મળકકરી રીતે અને ઝમકદાર રીતે વાત કરવાની શક્તિ વિના સ્ત્રીઓ સુધી પહોંચવું અશક્ય હતું.

* ' વિશેષ સાહિત્યની વાર્તાઓ ' નામક આશ્વી સાહિત્ય સંપાદકશ્રી પ્રગટ થનાર પુસ્તકમાંથી

આ સંતેશિવમ્મા આવાનારી સ્ત્રીઓ, અરે એમાની બિવકુલ આ ૧૧૩ મરી સ્ત્રી સુધ્વાં પુરુષ પાસેથી તો અત્યંત રસિક અને પ્રમદ્ધાર વાતચીત ની જ અપેક્ષા ગમતી

અનેક વાર ભારે ગાનિ પૂર્વક તેણે જોયું હતું કે તદ્દન સાધારણી વૃત્તિવાળા જીવાનિવાઓ સુંદર દે માતી સ્ત્રીઓમા ભારે લોકપ્રિયતા પામતા હતા વાતવાતમા સ્ત્રીઓને હસાવવાની અને ખિનાવવાની તેમની શક્તિને જ નેરે !

અને તે પોતાની જાનને વારેવારે પૂછતો હતો 'આ અત્યંત રૂપવતી અને પ્રુશશુદ્ધાર સ્ત્રીઓ, માણુ સને સર્વાધિક આનંદ આપનારી આ સ્ત્રીઓ તુ એટલી મધી ભયગ્ બેભાગેન' હશે કે સભય તેમને કાઈને કાઈ હસાવે, ખિલાવે એની તેમને જરૂર પડે ?'

કેન્વાસ ઉપરના આ સચોટ કવિ- આ મહા મેધાવાન ચિત્રકારને અનેક સ્ત્રીઓએ પહેલા તો આની જ છીછરી દૃષ્ટિએ નીરખ્યો હતો પણ એક જ દિવસમા તો એમનો અધો ઓપ જતરી ગયો હતો અને જાણે કશું હોય જ નહિ એની એ બની ગઈ હતી અરે એ દેખાવડો હોત, અરે એ વાકડિયા ઝૂંકાવાળો ય હોત, એનો ચહેરો અણુદાર હોત અને રોમાચકારી ફિક્કો લાગણીપ્રધાન હોત તો જરૂર આ સ્ત્રીઓએ કાઈ નહિ તો એના ભણી વધારે ધ્યાનપૂર્વક જોયું તો હોત જ અને તેની છટાદાર રીતે વાત કરવાની અશક્તિને ય એમણે માસી અક્ષી હોત

પણ એનો તો દેખાવ તદ્દન સાધારણ હતો એક નમ્ર સંકાચશીલ ફિક્કો ચહેરા ઉપર નાની પાતળી દાદી, માદા ફિક્કો ગાન અને ચાવવાની શાવ દમ, કપડા કપારે કેવા પહેરવા એનું ય પુરુષાન ન હતું આ ઋતુમા તે એક બૂરો કાટ પહેરતો ને ઉપર સાદી ટાઈ ! અને બટનવાળો કાટ પહેરવો કે બટન વિનાનો એ તો એ નક્કી જ કરી ચમ્તો ન હતો કાક વાર એને એમ લાગતું કે ગળા મુધીના

બટનવાળો કાટ પહેરી બહાર જવું ઠીક નહિ, ખીજ વાગ વળી એથી બરાબર બિનટું વિચારતો કે બટન વિનાનો કાટ પહેરવામા તો ખમીસ વધારે પડતું બહાર દેખાય છે

પ્રત્યેક સવારે તે દરિયાકાંઠે ફરવા જતો અને ગૂઢ રીતે ક્ષિતિજમા બળી જતા સમુદ્રના ચમકદાર પટાને એનો બમો રહેતો, દૂર કિનારા ઉપર વળાક લાઈ ફરતો સ્ત્રીઓ એ વખતે એની નજરને ધડીક રોમ્તી હાથ ગરદન, ખભાઓ અને પગોને બને તેટલું વધારે સર્વસ્થાન કરાવવાના હેતુથી તેઓ બહુ ઓછા વસ્ત્રામાં વીરળામેક્ષી દેખાતી

એ સ્ત્રીઓ તો આની જણી નજર પડ્યું જાગ્યે જ નાખતી એમની આંખે તો આ આદમી, સ્ત્રીઓને જેમનામા મક્કા પડે તેવામનો નહિ જેમને માટે સ્ત્રીઓ તલસે છે તેવા ચમકદાર વ્યક્તિત્વવાળો નહિ, પણ સાધુ જેવો વધારે લાગતો

આ સ્ત્રીઓની પોતાની ભાષામા કહ્યું તો ચમકદાર વ્યક્તિત્વવાળો પુરુષ એનો અર્થ એટલો જ કે જેના રનાયુઓ સારા વિશ્વસ્થા હોય, જે તેમની સામે ધૂષ્ટ નયનો વડે ચિદર જોઈ શકે અને રમૂજ તથા ઉત્તજક વાતચીતમા એની જઈ શકે

એ કેટલી દયામણી સ્થિતિ છે કે કુદરતે જુદા જુદા જીવોની સૃષ્ટિ સર્જતા માનવીઓમા પાશવી વૃત્તિઓ ઉપર આટલો અધો ભાર મૂક્યો છે અને તેના આધ્યાત્મિક યુથો તથા સર્જનાત્મક શક્તિઓ પ્રત્યે ઉદાસીનતા બતાવી છે !

તેમ છતાં આપણા આ કવાકારે તો વાર વાર એવી કલ્પના કરી હતી એક દિવસ એમએક-કહો કે ચમત્કાંઠથી કાઈ એક સ્ત્રી એની જાણે, જે મુધિક-સિત મજબૂત 'મસ'સ' અથવા છીછરી, ઉર-છાંદી અને છટાદાર વાતચીતની શક્તિની ગરજ નહિ હોય

આ કલ્પના આ રવિન એના માથા ઉપર ચઢી એહું હતું એની ધૂનમા જ તે દિગ્વાકિનારે જતો અને એક સામટા કનાકો સુધી ખેંસી રહેતો-કવારે

એના એકાંત છૂનનને બારી દેનારો ચમત્કાર બનશે એના ખ્યાલમાં જ જરૂર એક દિવસ આ જ કિનારા ઉપર એ આવશે, આ આદમીની પૂરી જાણ થતા કહી તે તેનો પીછા નહિ છોડે એના સર્જનશીલ આત્મા તેને માટે ખસ થશે આ આદમીનો દેખાવ આકર્ષક નથી, એનામાં નવું નવું કરી બતાવવાની તમના નથી સાદસ નથી વગેરે વગેરે વસ્તુઓ પ્રત્યે તે ધ્યાન જ નહિ આપે પત્ની આજ કાળી ગોમવેલી આ એકાંતના નહિ સહેલી રહે !

આ કલાકાર સ્ત્રીને સહ મુંઠ અને ઉમદા તરિક્કે જ નિહાળી હતી એને હમેશા દહેશત રહેતી કે રખે ને પોતે સ્ત્રીના સ્ત્રીત્વને તદ્દન અર્થહીન તોછડા શબ્દો વડે અપમાન પહોંચાડી બેસે ! પણ વાત એથી ઊલટી જ હતી અર્થહીન અને તોછડા સુદ્ધા શબ્દો માટે તો સ્ત્રીઓ મૂરતી હતી

કવચિત કોમ્પ્રક સ્ત્રી પરિચયની શરૂઆતમાં નમ્ર બની થોડી સૂક્ષ્મ સમેટ આધ્યાત્મિકતા બતાવતી, પણ તે ય બહુ ન ટકતી એણે એની નજરોનજર જોયું હતું કે આવી સ્ત્રીઓ સુદ્ધાને હસારી અને ઉતેજ શકતી હતી એમણે જ નહિ પણ કે ઈર્ષ્ય તેમને હસાવે એ એમને રુચતું હતું

આવી એકાદ સ્ત્રી સાથે કદાચિત માઠો પરિચય બધાઈ જાય અને એનામાં આધ્યાત્મિકતા ધરીબર દેખાય તો ય એકાદ મહિનામાં તે તે સ્ત્રીના ચહેરા ઉપર કસામર જે સૌંદર્ય મટે જૂર છે અને પોતામાં ઝીલ્લી પુનઃ સર્જવા મથે છે તેની અતિશય વાતોથી આવેલાં કટાણો અને થાક તરવરતા દેખાવાનો જ જે અવિરત ખતરો દેનારા તેના સર્જન પાછળ મડકો રહે છે એવું દર્શન તો આવી સ્ત્રીમાં ય અશક્ય જ મણાય. ઉચ્ચ પ્રકારના આવા મૃતવાદનો તોમને જલદી કટાણો આવી જાય છે મોટે ભાગે એવું કાગળુ તો એ હોય છે કે આવા મૃતવાદોની કદર જોવા જ માણસો કરી શકે છે કે જેઓ સતત રીતે તેમાં રચ્યા રહેતા હોય એવા જ માણસો એને વળગી પડી રહી શકે છે એ તે કેવું દુર્ભાગ્ય અને દુઃખજનું છે કે આપણે જ્યારે મન બોલીને બુદ્ધિ

શીઘ્ર લોકો જેને 'સાધના' કહે છે તેવી સાધનાની વાત કરતાં હોઈએ ત્યારે સામાના ચહેા ઉપર નીરસતાબરી એકગચ્છાનો થાક અને કદાચાના ચિહ્નો તરવરતા જોઈએ ?

એ પછી સતત એકાંત સિવાય બીજું રહે છે ન શું ?

દેખાય છે તો એમ જ

[૨]

એક સરારે નાકાગના હાથમાં પારદમન એક પત્ર મૂકી ગયો પગબધિા ઉપરના અક્ષરો સુદરચણ હાથોએ લખેના હતા એ લખાણ જ પોતે બોલી બોલતું હતું કે કોઈ સ્ત્રીનું છે ખૂન આછી ભાગે જ ધ્યાનમાં આવે એવી આછી ખુશ્ખુ અરથી આવતી હતી કેમ જાણે એના ઉપરથી જ એવો વહેમ પડી જાય કે અચરની શીશીવાળા પ્રાટના ખાનામાં આ પત્ર લખો સમય પડી રહેતો હોયો જોઈએ આશ્ચર્યના પાર ન હતો ઉત્તરનાનો પારનહોતો લેલુક્ષ નયનોએ પ્રામાર ઝીલ્લી સીધી લીધીએ વાચી રહી વચ્ચા વચ્ચા ક્યકિ વાકી ઘર્ષનથી પડતી એ લોડીએને છેક ઉડેના અક્ષરોને જેમ તેમ કરી સમાવી દેવાસા આ યા હતા, ખરી રીતે જે બીજી લીધીમાં લખાવા જોઈતા હતા

'તમે જને કહી પિજાની નધી પણ જે કેટલાક સમયથી તમારા કુમળા સુદગ અને મુશ્ક આત્મા ઉપર મુદ્ર ઘર્ષ મેડી છે તેવી આ એક નારીનાં પત્ર પામતાં તમે જારે તાણુ ન થશો મને પોતાને જ ખબર નથી આ કેવી રીતે બન્યું પણ એક અકલ્પિત વહેવાર મે તમને જોયા અને તમે કોણ છો એ નવશ્ય ત્યાગી તમને લખવાની એક અદમ્ય શક્તિ હૈ અનુભવી રહી છું તમને ધારી ધારીને જોયા વિના મારાથી રહેવાઈ નહિ મે જોયું કે તમે મ મારી જેમ અત્યત એમકી છો પણ કૃપા કરી સમાન્ય રીતે આવે સમયે સ્પષ્ટારણી દર્શિતા માણસો જવા નિજુમો બાધી લે છે એવો કોઈ નિજુમ આપવાની ઉતાવળ તમે ન કરશો

આવે સ્થળે ને વ્યાજ્ઞાતિક રીતે કરામા કે માગવામા આવે છે એથી સાવ ઉત્કૃષ્ટ હું તમારી પાસે ગળુ કુડુ છુ કે આપણી વચ્ચે કુચ્ચરી મેળવ બાંધવાનો ખ્યાલ મારા મનમા બિલકુલે નથી અને એની ખાતરી રૂપે એટલું જ કહી શકુ છુ કે, તમે મને મગવાનો મિલકુલે પ્રયત્ન નહિ જ કરો, એ જ શરતે હું તમને લખવાનું ચાલુ રાખીશ આટલા ઉપગ્રથી જ તમને એટલી તો ખાતરી થશે કે મારા દિવસા કેઈ બીજા સ્વાર્થો હેતુઓ નથી

તમે ખડકની ટોચ ઉપર બેસી સમુદ્રની તરંગા વલિ નિહાળી રહ્યા હતા ત્યારે મારુ મનોરમ પોમરી રહ્યું હતું ' હું તમને ઓળખુ છુ-આપણા આત્મા વચ્ચે એક અનુદ મારા વળી ચૂકેલી છે ' ખાતરી દિમાકવાળા, ચચગ ટોળા પ્રત્યે મને પણ અભાગમે છે એ લોકો દર્શી કીમતી ચીજ એમના જીવનમા પ્રવેશવા જ દેતા નથી અને પોતાની પોષ્ણતા છુપાવવા માટે તો એમણે કઈ ને કઈ બજુ કરવુ પડે છે આટલામા કદાચ આપણે જ બે એવા માનવી દર્શ્યુ ને અદરના પ્રમાણ ઉપર મુન્ના થવી જીવો શરીરે અને જીવનની આધ્યામિકતા તથા સુક્ષ્મ વેધમતાનો આનંદ માણી શકીએ બાલ વસ્તુઓની કશી સદાય વિના સુક્ષ્મ આત્મિક આનંદ અનુભવવા નેટયાં આપણા વિશુદ્ધ સરકારો છે

એકાતતા સદન કરવાની ચમ્પિ ઉપગ્રથી જ હું દમેશ આ આનરિક મહાનતા જાનામા છે અને જાનામા નથી એ જાણી લઉં છુ ને માણસને મન એમન એક સર્વોત્તમ આખર્ષણ છે તેનામાં આ મહાનતા હોય જ છે, એવો વિગ્ધ માનવી જ મને આખર્ષા શકે છે, મારી નિદ્રાથી આ પદેથી જ રાગ મે એવા પુરુષોમાના એ-તમને પણ લખવાનો નિર્બંધ થયો છે

માનવીમા જેમ આ આત્મિક મહાનતા વધરે તેમ મારે મન તે વધુ પ્રિય વધુ આર્ષાં પળુ સયે શાયે જ એને જ મગવાનો મારો પ્રયત્ન પણ

એવો જ હારે આત્માના આ અનુદ સબધમા ચાલુ વસ્તુઓની કશી જ કિમત કે અસર નથી.

આત્માની આગત અને વિષયનો ભૂખ બેની વચ્ચે રાતુતા જ સભવે આ વિચલનવચ્ચે શરૂ થતા જ આખો ઉમદા સ પંથ વિરૂદ્ધ બની જાય છે, નહ ચાય છે ને સી અને પુરુષો આત્માના આત્મિક તેજ ઉપર જીવવા માગે છે એમના જીવનમા બે કોઈ કરુણા હોય તો તે આ જ છે

તો આપણે એક કગ કરીએ- ' તમને મતત પડે લખતી ગદીરા પણ તમે આપણા આ આખા તિમ્મ અબધને મૂળ શારીરિક મનાવવાનો પ્રયત્ન નહિ કરો તમારે મને મગવાનો પ્રયત્ન જ કરવો ન જોઈએ માનવી ગમે તેવો આધ્યાત્મિક હોય પણ એના ઉદર રિશાસ નહી શમી નથી મને શ્રદ્ધા નથી કે જીવનના અદ્ભુત અનુભવને મહાત્મી પૂજા મેળવીને શારીરિકતા વિશ્વ નહિ જ પામે

જડ શારીરિક વસ્તુ ઉપર આપણે મૂળ મારુ મેળવશુ પડી જ આણે મગવાને ચમ્પિમાન બનશુ '

૩

કલ્યાણ તો આ પત વાગી આવે જ જાતી ગયો તેણે પતમાની સ્વનનુસાર જવાય લખ્યો આ જ એ સી જાતી જેની આરાધના તેણે અજાગો એકાતમા મ. મ્માં મે કમી પોને જીવનમા જેને સર્વોત્તમ વસ્તુ તમને મીકારી દતી એની જ કિમત એના જીવનમા પેરી જોનને આગી દતી મહાગનુ હરણ પવને શબ્દે શબ્દે પોમરી ' પુ- અ. જા કેન જાણે જોડમા છીએ-વ મોન' વગેરેથી એક બીજા મારે મુન્ના એને ખાતરી થઈ થઈ કે આ એક ની એરી છે જેને તેના સર્જનના અદર્શની 'એકગરતા'નો કદાચ નહિ આવ અને તેની અનત એકાતન માંથી જ નાગે જ, મુન્નિ અપ વગે

તેણે ફરી ખૂબ બાગીકારપૂર્વક તે નારીના સુદૃઢ મરોડદાર હસ્તાક્ષરો જોયા કાચગર્દાશી ઉડતી આછી મધુર સુગંધનો આગ્રવાદ લીધા અને એને જાણે એમ જ લાગ્યું કે નારીની સદૃશ અધ્યાત્મ તાનુ તેણે પાન કર્યું!

‘એણે શાથી એમ ધાંગે લીધું કે તેને મૂળનાં હું તેની નારીગત ખુલસુરતી અને ખેચાણથી દોર વાઈ જ નહીં, અને એક અદ્ભુત અનન્ય મિલનને ધૂળ બનાવીશ? નાનાના-નું રજમાન જે એરી ગીતે નહિ વર્ણ કે જોયો તેને તેનું હૃદય મારો આગળ પાસગવા માટે કુખ કે પથારીમાં થાય.’ કનાકાર મનોમન દલીલ કરી રહ્યો

‘પેલી શૂન્યદિમાકધાગી ઓઝો અને પેલા ધમડી પુરુષો-પોતાની અજ્ઞેયતાના ઘેનમાં જીવના એ સોની વચમાં આ નાંગે સાથે હાથમાં હાથ મિલાવી ફરવાનું સદ્ભાગ અને પ્રાપ્ત થાય તો કેટલો સતો થાય! આહ! શી ઇર્ષ્યા હું જગાવી ચકું! પછી તો એ સદા ય મારી જ સાથે રહે અને કલાકા લગી અમે એવી વાતો કયાં કરીએ કે બીજાઓના તો દિમાકમાં જ ન જીવે, અથવા તો બને જણા મધ્યાના હુમ્મસથી અંજી દકાયેલી ક્ષિતિજ ઉપર મીટ માડી મૂગા મૂગા સમુદરકિનારે ખેરતી પથુ રહીએ!’ કનાકારની તરંગાવાન આગળ વધી

‘કુનિયા આખીમા પછી તો માત ચાલે અને કાર્ધ સમજી જ ન શકે કે આવેત સાત, મીઠો માણસ આવી નારીને આટલી આકર્ષો શકે!’

જ્યાં જ્યાં તે જતો ત્યાં ત્યાં તેની નજર પેલી નારીની જોજમાં જ ફરતી દિવસ જતા તો એ વાન એના જીવન ઉપર અસવાગ ચર્ધ બેઠો બીજા પત્નીના ગાઢ નેઈ તે કિનારાત નિતાવી રહ્યા અને જગીચામાં ફરતો ત્યારે ય સતત એ જ શોધી કાઢવા પ્રયત્ન કરતો કે આ બધામાં તે કઈ હશે!

એના બીજા પત્નીમાં પ્રયમના કરતાં વધુ નીક રતા કેખાઈ એક એક તાજ લીલીમાં તેને આ નારીની આત્મા વિવસનો કેખાનો-જરર એ જીવાન

દોષી નેઈએ, અને તેમ દતા શારીરિક પ્રેમની મધ સુદા તેણે મ્દી નહિ લીધી હોય. તેના પોતાના લખવા પ્રમાણે તો તે કુન્યવી સખધો અને ચીજોથી કચ્છી હોય એમ લાગે છે

એના એ પત્નીમાં હતું

‘માગ પ્રિય મિત્ર !

હું તમને ‘મિત્ર’ તરીકે સંબોધવા ચાહું છું, કેમ કે આ શુદ્ધ ઉજ્જ્વલ જણ જેને આપણે સૃષ્ટિ તરીકે પિંજીનીએ છીએ તેમાં તમે જ મારા એક માન મિત્ર છો ગઈ કાલે હું મારા પ્રિય સ્થાન-ટેમી ઉપરના પાઈનટ્રસ નીચે બેઠી હતી, સમુદ્ર બાજી નજર ફાગતી, ત્યારે મને ચક્ર હતું તમે તમારી મત ઉપર વિજય મેળવો પછી એક દિવસ આપણે શાંતિપૂર્વક ભેગા ફરીશું અને આજે લખીને જે વ્યક્ત કરીએ છીએ તે મોઢામોઢ બોધીશું આહ ! ત્યારે કેવો અદ્ભુત આનંદ આવશે?

મારે માટે શું એ કદાપિ જણ ચકચ નહિ બને કે હું માત્ર હૃદય પાથરી નિખાવસ લાવે તમારી આગળ મારો વિષાદ આજે મને એકાંતતાનો શાપ આપી રહ્યો છે તે વિષાદ મિત્રભાવે તમારા ખબારને, મિત્રના ખબારને અંદોળેને જાહેર કરી રંગેશ ? ઉફ ! કેવો ત્રાસતાલક આ ખ્યાલ છે, માગ સુકોમળ, મારા પ્રિય, માગ જર્મિલ મિત્ર ? મને ખબર છે એ સમે એક અક્ષર પથુ ઉચ્ચાર્યા નિના માથાનું શાત પ્રેમ વડે તમે મારા લાખા જગા વાળ ઉપર હાથ ફેરવ્યા વિના નહિ રહે!

કેટલીક વાર હું તમને નેહ છું તમે કદાકમાં લીન બની મૂઝાયેલાની જેમ લોકોના મો તરફ વિચિત્ર લાવે જેતા આંટા માર્યા કરો છો તમારો સર્જક આત્મા એ કણેન કાર્યશીલ હોય એમ સ્પષ્ટ દેખાય છે આહ ! એ કણે તમને પેનાં જગા, આત્મલુપ્ત પ્રાણીઓની વચ્ચે ફરતા નેઈ માત્ર હૃદય કેટલું વ્યથિત બને છે ! બિચારા એ પ્રાણીઓને કશું જ્ઞાન નથી કે કુદરતે

એક એવા આત્મા સર્ગો છે જેનામાં કેન્દ્રાસ ઉપર દિવ્ય સંગીત સર્ગવાની સુક્ષ્મતમ સર્ગનાત્મક શક્તિ રહેલી છે. એથી જ તો, કુદરતનો આભાર-માનવાને બદલે એ બિચારાં તમારી ઉપેક્ષા કરી રહે છે.'

૪

એક સાંજે મોતીના જેવા ચકચકિત સમુદ્ર ઉપરથી નજર ઉઠાવી ખડક ઉપર નાખતાં જ કલાકારે જોયું તો એક નારીની આકૃતિ ઉપર ચઢી રહી હતી. તે એકલી જ હતી. તેની આકૃતિ ઊંચી અને કૃષ્ણ હતી. અને તેણે આદેશ વચ્ચેના છેડા પવનમાં પીછાની જેમ ઊડી રહી હતો. એક અરપષ્ટ આગ-હીથી તેણે હૈયું બારે ધનકારા અનુભવી રહ્યું. પોતાને તે ન જુએ એ રીતે સાચવીને તેણે તેને જોયા જ કરી. અસખત એ ક્ષણે ૫ અને એમ તો ચર્ચ જ રહ્યું હતું કે હું યોગ્ય કરતો નથી, વચનનો લાંચ કરી રહ્યો છું!

ખડકના ઉચ્ચ પ્રદેશ ઉપર જઈ તે અટકી અને ખિલકુચ અચળ થોડી વાર ત્યાં ને ત્યાં ઊભી રહી.

ધુમ્મસનું કંઠન આદેશ એવા દૂર દૂરના દરિયા-કિનારા ઉપર-ત્યાં માટલાનાં ઝખ્ખતાં તેજ દસ્યમાન થતાં હતાં, તેના ઉપર-તેની નજર કરેલી હતી.

એનો લાગણીક્ષમ ચહેરો, એની નિશ્ચિત દષ્ટિ અને ધરતી પર ટસરાતા વસ્ત્રમાં ઢંઢાયેલી તેની કાયા—આ બધાંથી તે કાર્ષક અદ્ભુત પરી જોઈ દેખાતી.

કલાકાર કેવળ તાત્કાલિક જની નોર્ષરહો. એની આંખમાં આંસુ ફૂટી આવતાં હોય એમ એને લાગ્યું, જેમ કાર્ષક અદ્ભુત ભિર્મિ-સંગીત એકાએક સાંભળવા મળતાં માણસનું થાય છે એમ.

એણે હૈયું અધૂરું બની પોકારવા તત્કાલે હતું : 'હું અહીં છું. તારી કમોટીમાં હું નિષ્પળ નહિ નીવડું. મને વધારે તત્કાલ નહિ. કેવળ તારા સાક્ષિ-બની મારી આરત છે. મને બીજા કશાની રજૂ નથી.'

ધીમે ધીમે તે ઊતરી રહી હતી. કલાકારની પાસેથી જ તેણે જવાનું હતું. કલાકાર એક ધટા

પાછળ સંતાઈ ગયો. અને પેલી નારીના પસાર થવાની રાહમાં દ્વંજતો ઊભો. નીચા મસ્તક સહિત તે પસાર ચર્ચ. કલાકારે તેનો ચહેરો બાહ્ય એથી જોયો. એક ક્ષણ તેની આંખો પણ દેખાઈ ગઈ—અસલ અદ્ભુત વેદનાથી બરેલી! ક્ષણ તો હતી તે ક્યાં જાય છે તે જોવાની, પણ ઉદાનના ટોળામાં તે ક્યાંક અદ્ભુત ચર્ચ ગઈ!

એ આખી રાત તે-ઊંધી શક્યો નહિ.

આ નારીના પત્રો દિવસે દિવસે વધુ ને વધુ ઉમળકા બધાં આવવા લાગ્યા. એ પ્રેમીઓની વચ્ચે લખાય તેવા નહિ, પણ કુશુકુગથી કાઢી ઊંડા પ્રેમથી જોડાયેલા એ માનવ-આત્માની વચ્ચે હોઈ શકે તેવા.

એક પત્રમાં કલાકારે પોતે લખ્યું—

'મારા આનંદ ! માર્ચ આખી રાત મેં કેવળ તારા જ અને આપણા પ્રેમના જ વિચારો કર્યા છે. મારા ઉપર જે આશીર્વાદ વરસ્યા છે એને સારુ મેં મારા નસીબને હમ્મર હમ્મર ધન્યવાદ આપ્યા છે. તે તારી જ્ઞાતને મારા કરતાં વધુ શાણી પુરવાર કરી છે. તમામ તૃપ્તિઓ અને આવેશોથી પર એવાં ઊંડાં દારિયાં રતોનાની આપણાં હૃદયોએ શોધ કરી છે. માર્ચ કાલે મારી બારીના કૂંડામાં મેં એક નાનકડો ફૂલ-ગોરા બાલ્યો. એ તો હું તરત જ કળી ગયો કે એ મૂકી જનાર તું જ હોવી અર્થે. માનવ હૃદયોને જોડનાર જે કાર્ષક યોગ લાગણીઓ દોત તો તે આ છે, નહિ કે મુન્દિમાકલાગી ઓળોને આકર્ષવાની ચક્તિવાળા દેખાવડા અને 'રસિક' પુરુષો—જેમને નોર્ષ મને પહેલાં પહેલાં તો ક્યાં આવતો હતો—તેમની 'લાગણીઓ. તારી ઊંચી સૂડોળ આકૃતિ, ઊંડા વિચારોથી ઘેરાયેલા તારા ઉરાસવદેરા ન્યારે હું મારી દષ્ટિ સમક્ષ લાવવા પ્રયત્ન કરું છું ત્યારે હું જ મારી જ્ઞાતને એક તાલુબી સહિત પૂછું છું : 'તું આ સદ્માએને લાયક ચો રીતે થયો !'

અને એ પત્રમાં તેણે ઇરાદાપૂર્વક તે નારીનું ચરીતરવર્ણન પણ કર્યું હતું. કલાકારની કંપના દમનના ચમકારાથી પેલી નારીને ચમકાવવાની તેની ક્ષમતા હતી.

‘પણ શુ કામ આપણે પ્રેતની જેમ એક નીળથી છુપાઈને જીવતું જોઈએ ? મારા શરીરને માટે નહિ, પરંતુ મારા ખુદના આત્માને માટે અનિવાર્ય થઈ પડેલા એવા આપણી વચ્ચેના દિવ્ય સંબંધોના નાશ કરે અને બધું ધૂગધાણી કરે એવી શારીરિકતાને હું મનસ્વી અધિકાર જોગવવા નહિ જ દઉં એટલી જ શ્રદ્ધા હવે તારે મારામા રાખવી જોઈએ તારી સાંનિધ્યમા ફરવાનું મને કેટલું દિલ છે ! ઓહ, મારા અદ્ભુત નસીમ ! સદા ૫ તારા સાંનિધ્યમા હોવા માટે હું કેટલો તલસ્તુ છું ! તારા પત્રોને આવના તો કેટલો બધો સમય બચ છે ! એ વિચારે મારાથી સહેલાય એવો નથી રહ્યો.’

જવાબમાં જે પત્ર આવ્યો એથી કલાકાર જગ ભયભીત બન્યો. ‘હું બધું કરવા તૈયાર છું પણ હમણા આપણે મળવાનું તો નહિ જ મારા જીવનનો એક માત્ર આનંદ તમે છીનવી નહિ જ લો જલે અત્યારે કેવળ તમને ઉપર જ સતોષાવાનું હોય, પહેલા તો એટલું ૫ મારા નસીમમા કયા હતું ?’

‘મારા આત્મીય ! તમને જાણ નથી કે મારો વિવાદ કેવોકે છે તમને એમ ખબર નથી કે જીવનમાં મેં કદી નહિ અનુભવેલું તમે મને આપી રહ્યા છો જેણે મારી આ વિવાદશા આણી છે એ દગાખોર દુનિયાથી એકવાનું શુ મને કારણ નથી ? હમણા હમણા જાગેલી, જીવનની એક માત્ર આશા, મારો એક માત્ર આનંદ એ દુનિયા ક્યારે પગે છીનવી લેશે, એ વિચારે ભડકવાનું શુ મને કારણ નથી ?’

‘તમે લખો છો કે તારી સાંનિધ્યમા ફરવાનું મને કેટલું દિલ છે ! પણ એથી તો ઊંચે મારા હૈયામા પ્રાર્થના પડે છે સાચે જ બે એવું થઈ શકે તો કેવું અદ્ભુત સુખ થાય ! પણ હજી તમારામા વધુ વિશ્વાસ મારે પામતો રહ્યો છે, આપણા આત્મા વચ્ચેની આત્મીયતા વિષે હજી વધુ અદા મારે મેળવવાની રહી છે ત્યાર પછી જ. કદાચ તમે કહો છો એ શક્ય થશે.’

તમે ફરિયાદ કરો છો કે પત્રો તો ખૂબ સમય લે છે, તો આપણે એમ કરીએ કે ચાંદનદૂધવાળા

મોટા પથ્થરની નીચે તમે તમાગ પત્રો મૂકી નવ હું જોયા કરી જઈશ અનન્ય, આમ કરતું તદ્દન આસ્થાની-સુનામી જણાય છે એ ખરું, પણ આપણે એ સિવાય બીજો માર્ગ નથી

*

કલાકાર તેના પત્રો લઈ જઈ પેલા પથ્થર નીચે મૂકી આવતો દરેક વખતે તે ભુદા ભુદા સમયે જતો, એ આશામા કે એકારવાર એના દર્શન થઈ જાય પણ આજ લગી તો નિષ્ફળ નીવડ્યો હતો એક વખત જીવાન ઊંચા જાધાની સરેહ વસ્ત્રધારી નારીને તેણે જોઈ એક માઠા ઉપર ભેગી ભેગી તે પત્ર વાચી રહી હતી વારવાર તે તેની આંખોને ઊંચી કરી દૂર દૂર લહેરાતા નીલ સમુદ્ર ઉપર ઉતારતી હતી એ એટલી તો મગ્ન હતી કે કલાકાર તેની ખાલુએથી પસાર થયો તે તેના લક્ષમાં જ આવ્યું નહિ બે એણે દૃષ્ટિ ઊંચી કરી હોત તો કદાચ તેણે (કલાકારે) બધું કંઈ નાખ્યું હોત એ પોતાનો જ પત્ર વાચી રહી છે-એવી ખાતરી કરી જેવાની તેને કેટલી બધી તાલાવેની હતી ! અને એથી તો જતા જતા તે તેના ખજા પાસે થઈને પસાર થયો હસ્તાક્ષર પોતાના ન હતા તે નિગમ થયો અને આ નારી ખીજ કાઢના પત્રો પણ વાંચે છે, એ ખ્યાલે લારે વધિત બન્યો સભ્ય છે કે એની માતાને કે એની કાકા બહેનપણીને જ પત્ર હોય ! આમ મનમનામાર્થ તો કરું, પણ એથી એનો ધા જરાય રુઝાયો નહિ

પણ આ અનાધાર્ય ઉદારીનતા એની આંખોમા શાયદ ?

તણ દિવસ બાદ એણે સાંભળ્યું કે એક ખાઈએ ખાક ઉપરથી પડતું મૂક્યું હતું અને તરત જ મરણ પામી હતી આ સમાચારે તે જસક બની ગયો

તેનું ચિત્ર શ્રમિત બન્યું હતું કયા જઈ રહ્યો છું, તેના જાન વિના તે ધસી રહ્યો હતો ! દુનિયા ભરમાં જે એક માત્ર માનવી તેની સમીપમા સમીપ હતું તેનું પ્રિયમા પ્રિય હતું તે જ તેનાથી ચૂટવાઈ ગયું હોય એવું એણે અનુભવ્યું. શાયદ તે તારીએ

તેને (કલાકારને) પોતાનો આખરી સહારો બનાવ્યો ન હતો ? શું કામ તેણે આ અતિ અગત્યની વાતમાં તેના ઉપર વિશ્વાસ મૂક્યો ન હતો ? શું કામ તેની પાસે આશ્વાસન માટે આવી ન હતી ? કેટલી દૂરતા ! કેવી અમાનુષી દૂરતા ! પણ હવે શું ?

તરત જ તેને એક વિચાર આવ્યો. તે પર્યટર પાસે ફોન્યો અને ઉપાડીને જોયું તો એક પત્ર પડેલો હતો-એ જ દિવસની તારીખવાળો !

એક ઉન્મત્ત આનંદે એને બરી દીધો-જીવન-ભરમાં આજે પ્રથમ જ વાર એ જીવતી હતી !

પોતે ઉતાવળે બાધેલા ખ્યાલ માટે તે પરતર્યો, અને તેણે ભગવાનને ધન્યવાદ આપ્યા. હવે એને સમજાયું હતું કે આ નારી એને કેટલી પ્રિય હતી. એણે એના જીવનમાં કેટલું મહત્વનું સ્થાન સંરક્ષ્યું હતું.

ધૂળતે હાથે તેણે પત્ર લખ્યો. પ્રેમનાં પૂર-જીવનમાં કદી નહિ અનુભવેલાં પૂર તેણે વહાવ્યાં. દુનિયાનો કોઈ સીજ હવે તેમના પ્રેમને હલાવી શકે એમ ન હતી, એમ એણે લખ્યું; અને પોતાની પાસે આવવા તેણે વિનંતી કરી.

જવાબમાં, આ કલાકારના પ્રેમથી હાલી બિઝેની નારીએ પણ લખ્યું કે, 'મારાથી ય આ વિરોગ હવે નથી રહેવાતો. જેના આત્માને મેં આટલો બધો પિછાન્યો છે એનો વિરોગ હવે નથી ખમતો. આપણે હવે ટૂંક સમયમાં મળવું જોઈએ જ.'

પણ, ટૂંક સમય માટે-હાથ માટે ય પ્રયોજન બાળી શકે એટલો તે સ્વસ્થ ન હતો. તે ઝાડી પાછળ છુપાઈને બેઠો. 'તે આવશે ત્યાં લગી બેઠો નહીંશ.' એવા નિશ્ચય સહિત તે બેઠો-બેસે ને રાત આખી બેઠો પડે !

એકાએક ઝાડીમાંથી એક સફેદ વસ્ત્રનો ચમકારો આંખોને પકડી રહ્યો એના દિમાકમાંથી એક ખ્યાલ ખસાર થયો: 'હાથ ફેડું'-એનો હાથ પકડી લઉં-રખે ને એ ભાગી જાય. એને પાંચ ચૂમીઓ ધરું, જાણે મારી બહેન જ ન હોય ! અને એનું કૃષ સુંદર તનું મને વળગી પડશે, અખૂટ વિશ્વાસ પૂર્વક તમામ વિષાદમાંથી મુક્તિ આપનારા સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થઈ હોય, એમ !'

તનુલતા નજીક અને નેજીક આવી રહી હતી અને જે ક્ષણે તે ઝાડીમાંથી બહાર નીકળી હતો થવાની અણી ઉપર હતો અને બોલવા જતો હતો: 'મારા હૃદયધન ! મારા આત્મા !' તે જ ક્ષણે તેણે કમકમાટીપૂર્વક જોયું કે પર્યટર ઉપર બેઠેલી એ નારી ખૂંધી હતી. અને એના હાથ વાંદરાના જેવા પાતળા અને લાંબા હતા. આજ લગી આ નારીના જાડા લાંબા વાળ અને કુદરતે જેમને દૂર નસિયત આપી છે તેવામાંની એક આ નારીની વિષાદ ભરપૂર બૂરી મોટી આંખો જ તે જોવા પામ્યો હતો. વસ્ત્રની નીચે એક મોટી, પીરામિડ જેવી ગાંઠ ઢાંકાયેલી હતી. કેમ જાણે કુદરતે તેની પીઠ ઉપર શાપનું પોટપુ જ બાધી ન આપ્યું હોય !

અને એ જીવન નારીએ પત્ર ઉપાડ્યો સારે તેની આંખોમાં આંસુ ચમકી રહ્યાં હતાં. તેણે તેને જાતી સરસો ચાખ્યો. અને ઉતાવળી ઉતાવળી બિતરવા લાગી. કેમ જાણે કોઈક અદ્ભુત ખગ્નનો પોતાની સાથે લઈ ન ચાલી હોય !

ધૂણા અને ભયનો માર્ગે કલાકાર પેલી નારી છેક દરિની પેથે પાર ચાલી ગઈ ત્યાં લગી જડસડ હોતો જ રહ્યો અને ફરી તેને કદી નહિ જોવાની દરતા સાથે સામી દિશાએ ભાગી છૂટ્યો.

અ વ લો ક નો

—‘વા.’

(૩૭) પ્રાચીન દક્ષિણ ગૂજરાત : લેખક અને પ્રકાશક શ્રી. મણિલાલ દિવેદી નવચારી મુદ્રક શ. ચવા.

‘સારી પ્રકાશક સંસ્થા કે જે સ્થાયી ભડિય ઉપર નક્કી હોય તેની પાસેથી જ પુરાતત્ત્વના આવા પુસ્તકની આદર્શ ચરતી કિંમતની આશા રાખી શકાય. આમાંના કેટલાક લેખો સામયિકોમાં જુદે જુદે સમયે પ્રગટ થઈ ગયા છે કેટલાક ફરીથી લખ્યા છે અને કેટલુંક નવું જ લખ્યું છે. જરૂરી સ્થાને ચિત્રો પણ આપ્યાં છે.

પ્રાચીન ઠાળથી શરૂ કરી છે. સો વર્ષ પહેલાંના કાળ સુધીની દક્ષિણ ગૂજરાતની ઐતિહાસિક અને ભૌગોલિક માહિતી, તાત્ત્વપત્રો, શિવાર્ત્તો અને દસ્તાવેજોની નકલો અને તેના પર ચર્ચા વગેરે ધણી માન અને પરિશ્રમનું પગિણામ હોય તેમ લાગે છે. પુરાતત્ત્વ જેવા શુદ્ધ ગણ્યોત્તરો વિષય સારી દળરી અને ભાવમય શૈલીમાં રજૂ થયો છે. ‘પરશુરામની બ્રમિના સોપાન’નો લેખ ખાસ વાંચવા જેવો છે. ગૂજરાતનાં ઇતિહાસ-બુદ્ધિગામી લગભગ ઉવેખાપેલ આ દક્ષિણ ગૂજરાત આપણને જુદા જ ગૂજરાતની માહિતી આપે છે કેટલીક વખત લાગે છે કે લેખક કંઈપનાની નેતામાં આગળ વધી ગયો છે. દા ત અંગ્રેજીમાં મયસ સ્મૃતિ ગૂજરાતમાંથી મળે તે કંપના કંઈપનાની વાસ્તવિકતા ગ્રામાજી એમે છે લેખકના કહેવા પ્રમાણે અંગ્રેજીવાસી અનેલા ભોજકો અને ઉત્તર ગૂજરાતમાં આજે જે ભોજક ભવિ છે તેના લોકોને ત્રણ ચાર હજાર વર્ષ પછી પણ એક જ સમજવા અને એક જ સ્થાને રહ્યા માનવા એ કંઈપનાતીત જ ગણાય આમ ‘દેખાઈ આવે તેની કંઈપના અને કેટલેક ઠેકાણે કેવળ કંઈપના લાગતી મંતવ્યો પણ લેખકે રજૂ કરેલ છે પણ તે દલીલ સાથે છે એટલે આપણને તે રસ આપે છે પણ કંઈપના કોઈ વાર ઊંધે મારે પણ ચડાવી દે અને ધારેલ નક્કીને ન પહેંચવા દે એ સંભવિત છે

પરંતુ આથી કોઈ પુસ્તકની ઉપયોગિતામાં ફેર નથી પડતો. આપણે તો કંઈપનાને કે આ લેખકના

જેવા જ રખડુ અને ગિરાસુ શોધકો આપણા પ્રાંતમાં વધુ જાગે, તેઓ આપણી અસ્મિતાને પ્રમટ્ટને અને નવી ઝોટાઓનો સંચાર કરે. જોડણીની જૂની ધણી રહેવા પામી છે ‘પ્રાદેશી’ રાજ્યનું ‘વદામણી’ એવું રૂપ ન થયું હોત તો ?

(૩૮) ચરણુરજ—લેખક શ્રી નિરુદ્ધરાય, પ્રકાશક : ગરિદેખા કામોલય, પિપરસ બેંક બિલ્ડીંગ, અમદાવાદ, મુદ્રક આદિ આના

સ્ત્રીજીવનના પ્રશ્નોની નવ ટૂંકી વાર્તાઓના આ સંગ્રહ છે વાર્તાઓ સામાન્ય કોટિની કહી શકાય તેવી છે. લેખક પ્રસ્તાવનામાં કહે છે કે એક વાર્તા (કઈ તે તેઓ કહેતા નથી) ઉપર પરદેશી કૃતિની છાયા છે, એ વાર્તા જે છેત્તી ‘હાન મગ્ન’ની ન હોય તો કંપૂન કરવું પડે કે લેખકની અંદર સારી વાર્તાઓ લખવાની સીકિત સારી છે; બીજી સારી કહી શકાય જેવી વાર્તા ‘પરાયા ને પોતીકા’ છે. બાકી એકમાં અમૃતકૃતિ, જેવું તો કંઈકેખાનું જ નથી રહે વાર્તામાં શૈલિ નવી નવી થોડી છે, જે ગમે તેવી છે.

પહેલી જ વાર્તા આપણને વાચવાનું શરૂ કરતાંની સાથે જ નિગમ કરે છે. ‘અદી’માં લાલચ કરનારાઓ ઠોકી ઠોકીને જણાવી ગયા કે...મારે એમને જુ કહેવું ? જમરો અને કીરોડ ઉપનામ આવા લોકોને મળે છે. ‘કેવા લોકોને ? અદી હમણું ભાણ્યું કરી ગયા તેમને ? કંઈ માતની સમામાં પોતાની પહેલાં લાલચ કરી ગયેલાને બીજે ભાણ્યું કરી આમ જમરો અને કીરો કહી શકે ? એ પછી ઠોસનાથ કામોલ વિના, રહે ? હતા અદી’ એવું નથી બનતું ! ‘માર્ગ ઉપર આયત્રણ છે પણ હું નથી જવાનો મને રૂઆન બનાવવા આ ચોજતા કો છે પણ હું નથી ફેસાવાનો’ અને આવી ધણી કવિતાઓ-આ કવિતાઓ કોઈ પતની નથી. તોધ-ચાથીયા આવું લખવાના પણ હોય છે ખરા ! ‘ચિત્તિ’માં ની વાર્તા તો, લખવાનું શરૂ જ કરતા લાવનાસાળી નાના વિદ્યાર્થીએ લખી હોય તેવી જ વાર્તા છે

જોડણીની અશુદ્ધિ તો મળ્યા છે !

ચરણુરજાન : નવપ્રસાદ ત્રિવેદી પ્રેસ, નોવેરી ટોકીયો પાસે-અમદાવાદ મુદ્રક અને પ્રકાશક : લક્ષ્મીલાલ પુરુષોત્તમ ગાધી : ઊર્મિ કાર્યાલય : અમદાવાદ

સાહિત્ય અને સંસ્કારનું મામિરું

વર્ષ દસમું • અંક પાચમો ઓગસ્ટ ઓગણીસમો ચાળીસ

મુપાદકમણ

મોહનલાલ મહેતા
હરજીવન સોર્ગવા
કાન્તિલાલ શાહ
હમ્પરશાહ દવે

વાપિક હવાજમ •

દેખા ૧૫ ૦-૦

મુદ્રિત ૩ ૨-૦-૦

પાંચમા ૧ ૬-૦-૦

ભારતી સાહિત્ય સંઘ

ત્રીમાળી મોસાયટી - પો. બો. નં. ૭૩ - અમદાવાદ

દેનકરના મેન્ગન - પ્લોટ નં. ૭ - પ્રિન્સિપલ ગટી - મળઈ ૨

ગામી

હવનમયન કાણું થ સફળ નથી થયું એ વાતે નિરાશ થતા પહેલાં 'મથન' આ કવિ મંથનનું સત્ય તારવે છે તે જતાં જોઈ લેવું જોઈશે. પોતાના સ્વાતંત્ર્યચુદ્ધતી વિખ્યાત આયરલેન્ડ અત્યારે શું કરે છે અને વાલ્ક મુદ્દમા એની અને ખીલ પાશ્વિમાલ્ય દેશોની શું શું પ્રવૃત્તિઓ છે એ શ્રી. 'તજ્જ' આઠી આશ્ચર્યપૂર્ણ રીતે રજૂ કરે છે 'ગીતાની ચિખામણ' તો કાકાચાલેખ આપણને તારખી આપે છે એટલે એ ધર્મના વિષય હોવા છતાં સૌને રુચશે. પ્રજા અને યશોદા બંને પ્રત્યે દગલુ હાથે જમ સેવે છે કે અમે તણે પ સુખમા પહેલું ફુનિયામા કેશ ત્રાપને સુખમાજોયા છે? 'પ્રાણુવાલની જમણ' આને જવાબ આપશે. પાપાત્માઓ પાપનો એકરાર કરે એ એના આત્માને માટે જરૂરી છે. પરંતુ સમાજનો અને જડ વિધિઓ એ એકરાત્મી મરફતી કરે છે. અંદીપનિ પોતાના રેખાચિત્રો માટે ખૂબ ભલેના યશ થયા છે બહિષ્કારોના રેખાચિત્રોથી આગળ વધી જઈ વસ્તુઓના રેખાચિત્રો પર એમણે ક્ષમ આગમનના માધ્ય છે અને આપણે જોઈએ છીએ કે તેમના પશુ તેઓ ખરા ખીલ છે ક્ષીપ્રતિના રેખાચિત્રોને વલયાસ કરીને કાઈ રેખાચિત્રની કલા ઉપર સુદેર નિબંધ લખી શકે છે જોઈપરવેની યાદે સુલાહના રમખીતન થઈ આવે છે ને આપણે પ્રકૃષ્ટીએ છીએ- 'દોળ'નો બ્ય થાય' થાદ કોને આપણે કુખ અનુભવીએ છીએ સારીપણે આ બાબોને સુદેર રીતે રેખાચિત્રમા થયું છે 'અદેરખબર' રાખે હવે તો બ. ખ. ભાલાવા લા થો છે બ. ખ. ઉપર નજર તો રી કાણની જાવી દરો એટા બાબની બ. ખ. ઉપર સુદેરોએના વિત્રો કહી જતિએ મુદ્દમા છે? બાંધીયાની જતિએ કે અલબી જતિએ? કાચ વાલુ છે પલુ વાચના વાર નથી જાણવી. અસરકાર અને જાણવીથી થી. કાન્તિવાલ માંથી આઠી પ્રતિપદિત કરે છે કે વિજ્ઞાનદ્રાશ ઉપર પ્રાપ્તિ પશુ યશ રાકે છે એ સંપદ દિલ્લો પોલાદ અને લેલોનો ફલેખ આજ મુખી કેવી રીતે વિકસ્યો એટલે દાખમા એ કેટલે દિલ્લો પહેલો છે એ તારે છે અને ઉપર 'સ દિલ્લોના પ્રેરમા' અને વાચાઈ વિવેચનસાહિત્ય' આવે છે.

ધર્મ ૧૦ મુ યોગરત ૧૯૪૦ અ.ક. ૫

અનુક્રમ

વિષય	લેખક
કાચો-મુક્તકો	
૧ મથન	શ્રી 'જટિલ'
૨ કાચનરમ	શ્રી 'જટિલ'
૩ જ રા ની સુંદરી	શ્રી 'પરાગ'
વાતી-રેખાચિત્ર	
૪ પ્રાણુવાલની જમણ	શ્રી 'સોપાન'
૫ પાપાત્માઓ	શ્રી ભેંડીલાલ ગાધી
૬ હોળી	શ્રી 'સારીપણિ'
વિજ્ઞાન	
૭ વિજ્ઞાનદ્રાશ ઇંધરપ્રાપ્તિ	શ્રી કાન્તિલ સ માંથી
ધર્મ	
૮ ગીતાની ચિખામણ	શ્રી જાનસાહેબ મનોભજ્જ
૯ જેનોગી	શ્રી જાનસાહેબ મનોભજ્જ
અર્થસાધ	
૧૦ દિલ્લો પોલાદ અને	
લોહનો ઉલોગ	શ્રી કુ ગરથી સ પદ
સાહકારણ	
૧૧ સ્વાતંત્ર્યપ્રિય આયરલેન્ડ	શ્રી 'તજ્જ'
સાહિત્ય	
૧૨ સાહિત્યના પ્રેરમા	
(૧) પ્રજાનો ઉપર લકાબની અસર	
(૨) કુદરતી પ્રપ્રાનો	
(૩) સદાકાર જોગશે	
(૪) આપણ ન થઈ શકે	
(૫) બંદેરખબરનો પ્રથ	
૧૩ આપણું વિવેચનસાહિત્ય	શ્રી પીતામહર શ્રી ૧

સુદાસનશાન : નવપ્રમાત પ્રિય પ્રેસ શ્રીકેદાર શેઠ, નોવેકરી ટોપીજ પાસે-અમદાવાદ
મુદ્રક અને પ્રકાશક : લક્ષ્મી, પુરુષોત્તમ આધી - બેંગલોર કાર્યાલય : અમદાવાદ

મુંબઈમાં ક્યાં ઊતરશે ?

આદર્શ લોન્જિંગ-ઓર્ડિંગ

ભારતીય નિવાસ લૉજ

ચાજી ઘરાડેલા છે.

ભારતીય નિવાસ લૉજ : કાલખાદેવી રોડ, મુંબઈ ૨

તાર-કમ્પેટ

ટેલિફોન - ૨૨૧૧૦

સળેખમ ?

સળેખમ ??

સળેખમ માટે દવા લીધવાને બદલે નાક પર થોડુંક
“અમૃતાંજન” મસજો. તે તુરત રાહત આપે છે.

અ મૃ તાં જ ન

પીડાકારક સળેખમ મટાડે છે.

:: દ રા જ નો મ લ મ ::

સર્વે જાતની દરાજ અને ખૂશીને માટે જરોરગ્રાજ અને નિષ્ફળ
ન જાય એવો ધલાજ. તથા ચાર લગાડવાથી સદતર નાખૂદ થાય છે.

સૌજન્યજનક : સિંધ અને બલુચિસ્તાન માટે

મહમદઅલી સુલ્તાન સુસાણી મારવી

મેરિયટ રોડ : કરાચી

(Registered)

મુંબઈ : અમૃતાંજન લિમિટેડ : મદ્રાસ

આમજનતાની આખાદી ઈચ્છતું

લોકમાસિક

તા. ૧૫ મે ૧૯૪૦ થી શરૂ થયું છે લવાજમ વાર્ષિક રૂ. ૧-૮-૦ : છૂટક - અહીં આના.
હિંદની ધર્મી આખાદી સંસ્કૃતિ ટેકવવા અને ફરી સજીવવા માટે આખરે સેવાભાવી આમજેવકો, ખાદી
અને આમજીવો, હાદાર અને વિવિધ રચનાઓ કાર્યક્રમ પર જવારવા સદાઈ અને સ્વદેશીનું મન લઈ
ગોડવાઈ ગયા છે. તેઓનો મુજો અવાજ, તેઓની મૂર્તી કામગીરીનો પ્રચાર આ માસિક અને અને સકળ
હિન્દી જનતાના હૃદયે સ્પર્શે એવી આ માસિકની લહેમન છે.

નમૂનાની નકલ માટે ૬-૪-૬ ટિકિટ ખીડો.

વ્યવસ્થાપક, 'આમસેવક' કાર્યાલય, કે પોષાચી બજાર - વસસાડ

તમારાં પુસ્તકાલયોમાં નીચેનું સાહિત્ય છે?

ન હોય તો એ સાહિત્યને તુરત જ વસાવવા

પુસ્તકાલયના મંત્રીઓને

અમારી ચિન્તિ છે.

નવસંસ્કારો

- ૧ સંજીવની ૨-૦-૦
- ૨ પચાસ વર્ષ પછી- ૧-૪-૦
- ૩ પ્રાચિત ભાગ ૧ ૨-૦-૦
- ૪ " ભાગ ૨ ૨-૦-૦
- ૫ એ પત્ની કોની? ૨-૦-૦
- ૬ આનંદી કાલ ૨ ૮-૦
- ૭ મંગલમૂર્તિ ૨-૦-૦
- ૮ દેવ કૃપ ૨-૦-૦
- ૯ ધરતી ૧-૮-૦
- ૧૦ બંધન અને મુક્તિ ૨-૦-૦
- ૧૧ ભગતા રે'શી (પૂર્વોધ) ૨-૦-૦
- ૧૨ " (કેતરાધ) ૧-૮-૦
- ૧૩ ધરણી ૧-૮-૦
- ૧૪ વિરાટ ભગે છે ત્યારે ૧-૮-૦
- ૧૫ ભગતેના તાત ૨-૦-૦
- *૧૬ પથેર પાંચાલી ૨-૦-૦
- *૧૭ પતન અને પ્રાચિત ૨-૦-૦
- *૧૮ અઘઠાર ૮-૧-૮-૦

વાર્તાઓ

- ૧ અંતરની વ્યથા ૧-૪-૦
- ૨ અખંડ ભોળા ૧-૮-૦
- ૩ ક્રાંતિનાં જળ ૧-૪-૦
- ૪ ધૂપદાની ૧-૪-૦
- ૫ પ્રદક્ષિણા ૧-૮-૦
- ૬ પશિમની કથાકૃતિઓ ૧-૪-૦
- *૧૭ જીવનસરિતા ૧-૪-૦

જીવનચરિત્રો

- ૧ સુરતકા કમલ ૧-૮-૦
 - ૨ મહાન સુસાધાર ૧-૦-૦
 - ૩ વૈજ્ઞાનિક ભગત ૧-૪-૦
- ચિંતન
- ૧ સુસામીની મુંબયા ૨-૮-૦
 - ૨ સાહિત્યસમીક્ષા ૨-૮-૦
 - ૩ સત્યાવન ૧-૮-૦
 - ૪ સાહિત્ય અને પ્રગતિ ૨-૮-૦

પ્રકીર્ણ

- ૧ આશ્વમે ૧(કાચસંક્રાંત) ૧-૮-૦
- ૨ રાજકોટ સંપાદક ૦-૮-૦

અમારાં બે માસિકો

સાહિત્ય અને સંસ્કારનું માસિક

ભૂમિ

ગુજરાતના મેધ માસિક તરીકે
'ભૂમિ'એ પ્રતિષ્ઠા સંપાદન કરી છે.
એમાં હવે કવિતા વાર્તાઓ, લેખો,
કાવ્યો, નિબંધો ઉત્કર્ષિત આવે છે. ફર
મહિર લગભગ બેતરે પાનાનું વારન
આપવામાં આવે છે. ફર પહેલી તારીખે
પ્રગટ થાય છે અને વર્ષમાં કોઈ પણ
મહિનાથી એક વર્ષ માટે માહક ચલ
શક્ય છે.

લવાજમ

કેશમાં પ્રજ્ઞદેશમાં પરદેશમાં
ફ. પાંચ ૩, સાડાપાંચ ફ. સાડા છ
રૂ. દર
છટક અંકની કિંમત માત્ર આઠ આના
નમૂનાનો અંક છટક કિંમતે જ મળે છે

બનાવું માસિક

નવરચના

શા ૧૭/૧૮ નિવજીવનના પ્રેમા વાર્તા,
લેખો, નાટકો તેમ જ પથેર પાંચાલી,
આ માસિક ફર મહિર સુદર કાલગમમાં
૪૦ પાનાનું વારન આપવા ઉરત લગ-
ભગ ૨૦૦ પાનાનું બેરપુસ્તક પણ આપે
છે આ વર્ષનું બેરપુસ્તક:

જીવનસરિતા

વાર્તાઓનો એક જગમ સંગ્રહ
લવાજમ સિદ્ધપુસ્તક માથે
કેશમાં પ્રજ્ઞદેશમાં પરદેશમાં
૩. અડી ૩ મુ. ૩. ચાર
સિ. છ
છટક અંક કિંમત માત્ર આઠ આના
નમૂનાનો અંક છટક કિંમતે જ મળે છે

આરોગ્ય

- ૧ દર્દી, દવાઓ ને દાકતરો ૧-૪-૦
- ૨ અપચ્છના સહેલા છિપાયો ૦-૪-૦
- ૩ શરદી અને સળેખમ ૦-૬-૦
- ૪ વજન શી નીતિ વધારવું ૦-૪-૦
- ૫ કમળિયાત ૦-૪-૦
- ૬ આંખોનું આરોગ્ય ૦-૪-૦
- ૭ નિસર્ગોપચાર ભા. ૧ ૧-૦-૦
- ૮ આદર્શ ખોરાક ૦-૪-૦
- ૯ નિસર્ગોપચાર અને
જીવોપચાર ભા. ૧ ૦-૪-૦
- ૧૦ પહેલું મુખ ૦-૪-૦
- ૧૧ ખોરાકની પસંદગી ૦-૪-૦
- ૧૨ કસરત, મહેનત અને
રમત ૦-૪-૦

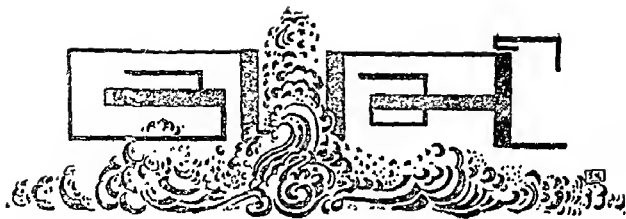
- ૧૩ નિસર્ગોપચાર ભા. ૨ ૦-૪-૦
- ૧૪ લલના રાણી ૦-૮-૦
- ૧૫ વેડિસેનશન કે
સેનિટરશન ૦-૬-૦

- ૧૬ લાંબું ચાલો અને
લાંબું જીવો ૦-૬-૦
 - ૧૭ નિસર્ગોપચાર ભા. ૨ ૨-૪-૦
- આનંદસાહિત્ય

- ૧ શંકર ચર્ચ ૦-૨-૬
- ૨ રંગરંગ વાદળિયાં ૦-૨-૦
- ૩ નાનાં છોકરાં ૦-૧-૬
- ૪ પ્રજ્ઞસપ્તે ૦-૪-૦
- ૫ આપણાં લાંબુઓ ૦-૮-૦
- ૬ દુહા અને સાંઝરો છે ૦-૩-૦
- ૭ છીપયાં ૦-૪-૦
- ૮ ભરવરિયે ૦-૮-૦
- ૯ કલ્પી ૦-૫-૦
- ૧૦ દરિયાના મામથા ૦-૨-૦

વૃદ્ધીનામા પુસ્તકો અને વિમાન સિવાયનાં
પુસ્તકોમાંથી એકી રૂપે ૨. ૭-૮-૦ નાં
૨. ૭-૮-૦ અને ૩ ૪-૦-૦

ભારતી સાહિત્ય સંઘ

વર્ષ દસમું

આગસ્ટ ૧૯૪૦

અંક પાંચમો

મંથન

(૫૨૩)

કહે "નીર વસોવતાં કદીય સત્ત્વ ના સાંપડે
વૃથા અવયવો બધા વ રહી જાય ને સકિત થે
મનુષ્ય તણી ઓસરે : જીવનમાં વ એવું બને
જીવી જીવન વ્યર્થ અંત રડવાનું બાકી રહે.

અશક્ત અથવા સશક્ત સદુ કાર્ષ આત્યા ગયા
મયી જીવન આખું, કિન્તુ નવ કાર્ષ જાણી શક્યા
કરું વ પરિપૂર્ણ સત્ય : સદુ વ્યર્થ આ આપણાં
મનુષ્યમયનો, વૃથા જીવન-વારિનાં જૂથણાં."

ન સૌરજતણી છતાં રચતી આ ઉપેક્ષા મને
ભલે વિકલ યાતું તો વ મથતું સદા સંયમે;
અને સુખનથેષઃ માનવ ચહે ન જો સત્યને
પછી અવર કોણ એક જડ-જેતને વાંચશે ?

મળે જ્યદિમંથને અખુટ રૂપ અમૃત નો,
મને જીવન-વારિ-મંથન પછી ન કાં સત્યનો ?

સ્વાતંત્ર્યપ્રિય આયરલેન્ડ

શ્રી 'તરૂ'

આયર

પ્રિ

ટનની તદ્દન નજીક એક બીજો નાનો બેટ છે અગાઉ એને આયરલેન્ડ કહેતા, હમણા એ 'આયર' ના નામથી જાણીતો છે. ભાષા, ધર્મ, રીતગિનાઓ, વિચારસરણીમા આ દેશ હિટનથી જુદો તરી આવે છે એના બે વિકાગો છે મોટા વિકાગ લગભગ સ્વતંત્રતા ભોગવે છે, નાનો ઉત્તર વિનાગ અદ્દર હાવા, ધર્મ અને પ્રજાના રાજદ્વારી વિચારોમાં જુદો પડે છે, ત્યારે આયર લગભગ પૂરી સ્વતંત્રતા ભોગવે છે હિટનના બધા સંસ્થાનોએ જર્મની સામે યુદ્ધ જાહેર કર્યું છે માત્ર આયરે જ યુદ્ધ જાહેર કર્યું નથી આયર મધ્યસ્થ રહ્યું છે આથી જર્મનીનો એનથી આયરના મુખ્ય શહેર ડબ્લિનમાં રહે છે એ હિટનની તદ્દન પાસે હોવાથી જર્મનીનો એટલો ત્યાગી બધી અગત્યની ખબરો જર્મનીને મોકલી શકે છે

આયરની રાજદ્વારી સ્થિતિ

આયરનો વડો પ્રધાન ડીવેનેરા અતિ સ્વદેશપ્રિય પુરુષ છે આયરને સ્વતંત્રતા અપાવવામાં એનો હાથ મુખ્ય છે કાયદા પ્રમાણે આયરને સંસ્થાનિક દરજ્જાએ ઐતહાસિક આધો હતો પરંતુ આયરે પોતાના બળ અને પ્રજાવધી હિટનના ગવર્નર જનરલનો અધિકાર ગઢ કર્યો છે અંગ્રેજ સમ્રાટની આજુ પછુ તે સ્તીક રતું નથી અંગ્રેજ સૈન્ય અને કાફલાનું રક્ષણ પણ તેને અપેક્ષિત નથી અંગ્રેજો અને જર્મની સાથે તેને સારો રાજદ્વારી સબધ છે આ સબધની રૂએ આયરલેન્ડ પોતાની સ્વતંત્રતા સંપૂર્ણ રીતે જાહેર કરી છે એનું અર્થશાસ્ત્ર પણ જુદું જ છે હમણા જર્મનીને અંગ્રેજોના દેશ ઉપર આક્રમણ કરતું છે આયર પાસે તો માત્ર ૮૦૦૦ નું સૈન્ય ચાલુ રહે છે, આવા વખતે એણે ૧૬ હજારનું સૈન્ય તૈયાર કર્યું છે વોલન્ટિયરો સાથે મજા કદાચ અણીના વખતે આયર

૫૦ હજારનું સૈન્ય તૈયાર કરશે આયરના માનવા પ્રમાણે એટલું સૈન્ય એને માટે બસ છે પરંતુ એટલા સૈન્યથી આયરલેન્ડનો બચાવ કરી શકશે એમ અંગ્રેજો માનતા નથી

આયર ઉપર હુદડો થાય તો?

જર્મની આયર ઉપર હ નો જરૂર કરશે એમ અનુભવીઓ માને છે કારણ કે આયરલેન્ડનો બચાવ સારી રીતે કરેલો તેઓ માનતા નથી આયરનો કમળો લેતા જર્મનીને વધારે સમય લાગવાનો સંભવ નથી અંગ્રેજો આયરને પોતાના બચાવના આધકારો અને કિફતાઓ તથા બદરો પોતાને સ્વાધીન આપવા જણાવે છે, પરંતુ આયર તેમાં સમતિ આપતું નથી ને અંગ્રેજો સૈન્ય ઉતારે તો એમની સામે બચાવ કરવા આયર માગે છે જર્મની સૈન્ય ઉતારશે તો એમની સામે પણ આયર લડશે આયરલેન્ડ પોતાની સ્વતંત્રતાની લડત માટે ખૂબ પ્રસિદ્ધ છે એસી વગેરે મુખી હોમરૂન મેળવવા માટે આયરલેન્ડ ભારે બજારૂર્ક લડતુ હતું સેકડો નંદરીદેનો એણે ભોગ આપ્યો હતો પોલીસના જુનિઓ અદ્યત ભડકર જાસૂસીઓ કેદખાનામાં લાંબો વખત સડતુ શારીરિક સજાઓ સહન કરવી ફાસીને લાડકે ચડતુ જોડા પોલીસ સાક્ષીઓની જગ્યામાં સપડાતુ-આવા આવા અનેક સકટો આયરલેન્ડના મુખીઓએ સહન કર્યા હતા આયરના ૮૦ સભાસદોએ આમની સભામાં લાજા સમય સુધી અંગ્રેજ સરકાર સામે અસહકાર જાહેર થયો હતો સ્વતંત્રતા માટેની આયરિશોની લાખા સમયની કાશીશો સૌ સ્વાતંત્ર્યપ્રિય લોકોને માટે મુરજીફરે લખાયેલ પડો છે, બગવાન અંગ્રેજ સરકારને ટચકડી આપરિશ પ્રજાએ હાંપી હતી

આયરનું વાહન

આયર એ હિટનની પાસેનો નાનકડો બેટ છે એનો વિસ્તાર ૧૧૧૧ કરોડ એકરનો છે એની વસતી

૩૦ લાખની છે વસતીમાં ૧૫૫ લાખ પુરુષો ૧૪૫ લાખ સ્ત્રીઓ છે વસતીનો ૯૦ ટકાથી વધારે ભાગ ખ્રિસ્તી ધર્મના કેથોલિક સમુદાયનો છે સુગત રોમન કેથોલિક હોવાથી આયરિશ લેગે પ્રેરિસ્ટનના પ્રેરિસ્ટન્ટ સમુદાય સાથે ધર્મ વિષયમાં એકમત નથી આયરમાં અંગ્રેજી ભાષાનું પ્રાધાન્ય હતું એને બદલે હવે આયરિશ ભાષાને ખૂબ સમૃદ્ધ બનાવવામાં આવી છે, તેમ યોગ્ય સાહિત્ય પણ તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે આયરમાં પ્રાથમિક શિક્ષણ મફત અને ફરજિયાત છે હમણાની સરકારની અધાગ મહેનતથી પ્રમ્લના નાના મોટા બધા વર્ગોને શિક્ષણ આપવાનું બની શક્ય છે આયરમાં ૬૦૦૦ શાળાઓ, પાંચ લાખ વિદ્યાર્થીઓ અને ૧૫ હજાર શિક્ષકો છે આયર પોતાની પ્રમ્લના શિક્ષણ માટે દર વર્સે ૩૮ લાખ પૌંડ જેટલી મોટી રકમ ખર્ચે છે આયરમાં એ મોટી યુનિવર્સિટીઓ અને ઘણી કોલેજો છે એતીવાડી, ઢુબર ડબ્લોગ, વેપાર વાણિજ્ય, સૈનિકશિક્ષા વગેરેની ખાસ કોલેજો છે શિક્ષણ આયરિશ ભાષામાં અપાય છે

પેદાશ, ખર્ચ, વેપાર વગેરે

સને ૧૯૩૪માં આયરની પેદાશ ૩૧ કરોડ પૌંડ એટલે લગભગ ૪૦ કરોડ રૂપિયા જેટલી હતી ખર્ચ પણ તેટલું હતું પેદાશમાં જડાતમાંથી ૧ કરોડ પૌંડ, ઈન્કમટેક્સમાંથી ૫૦ લાખ પાઉંડ અને દારૂમાંથી ૫૦ લાખ પાઉંડ પેદા થયા હતા આયર ઉપર ૫૦ કરોડ પાઉંડનું કરજ છે આયર એ મુખ્ય એની પ્રધાન દેશ છે એને ત્યાં મુખ્ય પેદાશ બટાટા, ધઉ, જવની છે એ ચનાજનું મુખ્ય પ્રાદ્ય સ્થિત છે જનવર્ગે પણ મોટે પાયે ઉત્તરવામાં આવે છે સ્થિત અને આર વચ્ચે ગરજાગી અત્યેકોને લીધે ધણી વગરો સુધી જડાતી લાઘાં ચાવી હતી એ લાઘાંથી બન્ને દેશોને મોટું આર્થિક નુકસાન થયું હતું આયરનો વેપાર અનાજ અને જનવર્ગે વેચી કાપડ અને બીજી વસ્તુઓ મગાવનારો છે અમેરિકામાં ૧ કરોડ આયરિશ લોકો વસે છે આ લોકો પોતાની માનુશ્મિ માટે ભારે વાગણી ધરવે છે

બનારણ

આયરેન્ડનું નાનું રાજ્ય પ્રમ્લસત્તાક રાજ્ય છે. અંગ્રેજોની ખૂસરી ફેરી દીવા પછી આયર પોતાનો પ્રેસિડન્ટ નીચો છે આયરમાં નજી પછો છે પટેનો પણ મિ. કાસ્ટ્રેવનો છે એ લગુમતી-પણ અંગ્રેજો સાથે સહકાર, મૈત્રી અને સમઘ બાધવાને અનુમોદન આપે છે બીજો પણ મિ. કાસ્ટ્રેવનો છે, હમણાં ધણી વરસોથી આયરનું એ શાસન કરે છે નહુમતીના આ પણ પોતાના સ્વાર્થ પૂરેના જ અંગ્રેજો તોડે સમઘ જગતની ગમવા માગે છે અંગ્રેજોએ ખૂત કાળમાં આયરિશ પ્રમ્લ ઉપર જુનમ કર્યો હતો તેથી એ પણ અંગ્રેજોને ચાહતો નથી પરંતુ આયરના નાના રાજ્યના કલ્યાણ પૂરતો સમઘ અંગ્રેજો સાથે એ રાખે છે ત્રીજો પણ એ પ્રમ્લસત્તાક પણ, આ પણ અંતિ લગુમતીમાં છે આ પણ અંગ્રેજોને અત્યત ધિકાર છે એના પ્રપતો દિસામય હોવાથી અંગ્રેજોએ એ પણના જનમને પકડી કાઢ મારવા માંડ્યા છે આયરનો વરો પ્રધાન કાસ્ટ્રેવ પ્રમ્લનો માનીતો હોવાથી એની ગદ્યરી પ્રમ્લએ સ્વીગથી છે પાર્લમેન્ટમાં પણ તેની બહુમતી છે

અનુસાર

અંગ્રેજોના સમુખત્યાગ બોલિવર કોમળને ૧૦૦ વરસ પહેલાં આયરેન્ડ છતી લીધું હતું એજે આયરિશ પ્રમ્લ ઉપર ભરકા જુનમો યુનર્સી દત્તા આથી કોમળનું નામ અત્યત ધિકાર સાથે આયરેન્ડમાં આજે પણ જાણીતું છે આયરના ઉત્તર વિભાગને અસ્ટર કહે છે એ વિભાગ આયરની તદ્દન સ્વતંત્ર છે અંગ્રેજોની અથ આ વિભાગ સપૂર્ણ સહકાર છે અને સાધ્યાનિક દરજ્જે ભોમવે છે. એ વિભાગમાં આયરિગોની જગીરો જપ્ત કરી અંગ્રેજ અને રોમોને ખાલી દર્જ તેમને ત્યાં વગાવવામાં આના ધીમે ધીમે એમની અને એમની લાગવગ નીચે રહેના પ્રેરિસ્ટન્ટ આયરિશોની સખ્યા આ વિભાગમાં વધવા માંડી હતી હવે પ્રેરિસ્ટન્ટોની બહુમતી છે કાસ્ટ્રેવની સહકાર અ વિભાગે અવર સાથે એગરી એક અખડ આયર બનાવવા માગે છે.

પરવુ અસરનો મોટો પ્રધાન લોડ કંગોવેન એવા પ્રયત્નો સિદ્ધિ પામી દે છે મિ. ક વેનેરા એક આયર મટે-આખુ આયર એર જ શાસન અને વાવતા નીચે આવે ને માટે-ભારે ચિંતાશીન છે પરવુ આ વિષયમાં અંગ્રેજ સરકાર અને સહકાર આપતી નથી

અસરવતુ રાજદ્વારી વધણી

અ ટરવુ રાજદ્વારી વધણી ક્રિસ્ટન તરફ છે એને સ્વતંત્રતા મેળવતી નથી એમણે જર્મની સામે યુદ્ધ જાહેર કર્યું છે અસરવતુ સરકારનિક દરમજથી સંતોષ છે, એટલે એણે ક વેનેરાની એક આયરવુ રાજ્ય કરવાની કાંઈપણ હમેશા નકારી છે હમણા યુદ્ધના સમયે આયરના સહકારની કિંમત લાગવાથી અસરવે એ શરતોએ આપવના રાજ્યમાં લાગ્યાનું પસંદ કરી એ શરતો જાહેર કરી છે

(૧) આયર પૌતાની તટસ્થતા છોડી ઈર્લેન્ડ જર્મની સામે યુદ્ધ જાહેર કરી ક્રિસ્ટિયને સપૂર્ણ સૈનિક સહકાર આપવો

(૨) સરકારના હેતુઓ સ્વીકારી અંગ્રેજ સરકારની છત્રછાયામાં રહેવું

આ બન્ને શરતો ક વલેગ એ સ્વીકારી નથી એટલે આયર એક અને અખ્ડ નવી શક્ય નથી આયરની ત્રીજી પ્રજાસત્તાક પાર્ટી આમાં બધો દોષ અંગ્રેજોનેા જુએ છે આથી ક્રિસ્ટનમાં એ પાર્ટીના જાહેસો ઉપાતો મચાવે છે પરવુ યુદ્ધ આગળ ચાલતા ક વેનેરાની સ્થિતિ નાજુક થઈ પડશે

અસરવતુનો વસ્તી-નિસ્તાર

આયરનો ઉત્તર તરફનો વિભાગ અ સ્ટ્રા નામે ઓળખાય છે એનુ લેન્ડફ ૩૪ લાખ એકરનું અને વસ્તી ૧૨૫ લાખની છે એમાં આયર કરતાં વિશેષ ઉલ્લોગ છે એનફાર્ટ ખાતે વહાણો તથા સ્વીમરો બાંધવાનો મોટો ઉદ્યોગ છે કાપડ તથા બેનનેા બાંધવાનો સાધારણ રીતે ખીનેા છે આ વિભાગમાં અંગ્રેજ જમીનદારોનું જોડ છે ૧૨૫ લાખની વસ્તીમાં ૭૫ લાખ તો ક્રિસ્ટી પંથના પ્રોટેસ્ટન્ટ

ધર્મ પાળે છે ૪ લાખ આયર તો રોમન કેથોલિક સ પ્રજાથને જાનુસરે છે એઓ અંગ્રેજોને આ યુદ્ધમાં બનતી મદદ આપી ગયા છે અ સ્ટ્રાની પે ૧૪ ૧૬ લાખ પ્રાઉડની છે ખર્ચ પણ તેનુ જ છે લોક કાણુનાં કાંગ્રેમાં ખર્ચ વધારે કંગ્રેમાં આવે છે સૈન્ય ૨૦૦૦ માણુઓનું છે, પરવુ કસ્ટરી તાલીમ બધા યુવકોને મળે છે તે સિવાય અંગ્રેજ સૈન્ય અને મનવારોનું એને પીડન છે અ સ્ટ્રાને પૌતાની સાથે મેળવવાની લાવિધ્યમાં સારો તક મળશે એમ ક વેનેરા માને છે

આયરની અગત્ય

કસ્ટરી દરિએ આયરના એટની જર્મની તેમ જ ક્રિસ્ટાને ભારે અગત્ય છે કારણ કે જર્મની હુમલો કરીને આયર લઈ લે તો બન્ને બાજુએ અંગ્રેજોનેા દેશ આક્રમણ કરવાને માટે સગવડપરિણા થઈ પડે ફ્રાન્સ, બેલ્જિયમ અને હોલાન્ડ એ ત્રણે હવે જર્મનીના કબજામાં છે એમના બહારથી ઇંગ્લેન્ડનેા તે તરફનેા આજો કિનારો આક્રમણ થોડા અને છે બીજી તરફ ને આયર જર્મનીના હાથમાં આવી જાય તો ક્રિસ્ટનનેા ખીલે કિનારો પણ જર્મની અસહીસનામત કરી પ્રકે, ક્રિસ્ટન એ બાજુના અકમળો વન્ને ફ્રાન્સ જાય આમ હોવાથી ક્રિસ્ટન આયરનેા કમળે જર્મનીને ૧૬૧ પણ લેવા દેશે નહિ આવી પરિસ્થિતિમાં ક વેનેરા બન્ને પક્ષમાંથી જે પક્ષમાં જશે તેના સાથા પડનેા ચાવુ બનશે આથી એ તટસ્થ રહેવા માગે છે પરવુ આક્રમણ વખતે તે તટસ્થતા નિનકુન નહિ જાળવી શકાય જરૂર પડ્યે અંગ્રેજો અથવા જર્મની-બન્નેમાંથી મને તે એક મહારાજ્ય બજાવવાથી એનો કમળે કરવા પ્રયત્નો કરશે આ પ્રસંગ માટે ક વેનેરા પૌતાની મોગી તૈયારીઓ કરી સામનો કરવા ઇચ્છે છે પરવુ મેમાંથી એક પક્ષના હાથે એનેા ઘરો સ્થપાનેા છે

જર્મનીના હુમલા શુ કરે છે ?

નવ સપ્ટેમ્બરની દેશો જર્મનીએ હાથ કર્યા છે એમના સાંધેના એકવિત કરીને હમણા તો તે તેઓનું સમઠન કરે છે મધ્ય ધ્રુવપરો ધણોખરો ભાગ તેના

કમળ અથવા લાગવગ નીચે છે લગભગ ૨૦ કરોડ મનુષ્યો હવે તેના શાસન નીચે આયા છે એ સંકુના ચનચ્ચ વેપાગ જકાતી નીતિ ગાત્યનીતિ અને રનાર્થ છું । છુમ્મ હની તે ખંધુ હવે જર્મન મુદનીતિને અનુદૂળ મનાવવામા આવે છે એગ્લિયન ઉપગ આક્રમણ કરવા જર્મની ભગીચ તૈયાગીઓ કરે છે પદર હમર વિમાનો એણે એ કામ માટે તૈયાર થ્યા છે દર માસે ૧૫૦૦ વિમાનો નવા થાધે છે હમણા તે દરેક ૧૦૦ વિમાનો ધિગ્નના મિનારાના શહેરો ઉર મોકલી બોલો ફેરે છે આથી અંગ્રેજોના બદરા શહેરો તથા લરરો બાધકામો ઉપગ ગભીગ નુકસન થાય છે ખીછ બાજુ જર્મનીની સમખગેનો, લોહચુખની ખલો અને હવાઈ વિમાનો અંગ્રેજ રગીમરોને કુ ઠાડે છે આટલાદિઃ મહાસાગરમા પશુ એની એક છગી ફગતી મનવાર પશુ રગીમરો કુખાડે છે પરંતુ આટના નુકસાનથી અંગ્રેજો દારે એમ નથી આથી જર્મની એક સમઠા હમરો વિમાનો મોકલી અંગ્રેજોના જનમાલની મોગી પાડમાલી ડગવા ધ્રુજે છે અંગ્રેજો આથી ગભરાઈ જશે એરી એને આશા છે અતુ આક્રમણ થશે એરી વક્કી છે જર્મની પૂી તૈયાગીઓ કરી મિના આક્રમણ પરંતુ નથી

હિગ્નની તૈયાગીઓ.

હિગ્ન પોતાના માથે લગકતો આ મોગે લર સમજી શકયુ છે તે નિવારવા મટે એણે મેગી તૈયાગીઓ કરી છે પોતાના તાયાના નાના મેગે રક્ષણ થઈ શકે એમ નથી એમ મનીતે એણે કાડી દીધા છે ફાન્સના પતન પડી એને વિમ મો ખાવા એક માસ મળ્યો છે તે દરમિયાન એણે પોતની બધી પ્રજાકીય પ્રવ્રતિઓ માત્ર સુદપ્રસજને અનુમોદન આપવામા જ વાળી છે દરિયામગના મદરા અને ગામો ખાલી કરાયા છે એ બધે રથગે વિમાનવિરોધી તોળોના મોગયા હમરોની સખ્રયા લીમા મરી દીધા છે કેનેડા મોખી રાખ તેટલ બાળકોને લા મોકલ્યા છે બાકીનાને દેશના વચચા ભાગમા રાખ્યા છે સાડાચાગ મરોની અંગ્રેજ પ્રજા

અને એના સરયાનોની પ્રજના સાધનો યુદ્ધસામગ્રી માટે વપગાય છે ૨૦ લાખ સનિકાને સપૂર્ણ મૈનિક શિક્ષણ આપી દેશના રક્ષણ માટે તૈયાર ડગવામા આયા છે એમને માટે તોપો, મશીનગેનો, ટેન્કા પશુ મેટા પ્રમાણમા તૈયાગ કગાયા છે એાજમા એાજ દસ હમર વિમાનો અને પાય લાખ વિમાનીઓને તૈયાગ રાખવા માટે ગાઈવણ થાય છે દરેક મગખાતુ હવે યુદની સામગ્રી ઉપમ કરે છે પ્રજને વિમાની આક્રમણો સામે બચવા માટે આશ્રસ્થાનો ગામે ગામ અને શેગીએ રોરોએ બધાય છે જર્મનેને સપૂર્ણ આવકાગ આપવા મોગી તૈયાગીઓ થઈ રહી છે અમેરિકાથી અને કેનેડાથી મોગ પ્રમાણમા શસ્ત્રસામગ્રીઓ મગાવાય છે

હિગ્ન જર્મન-આક્રમણનું કેવી રીતે અગકાવશે ?

હિગ્ન પાસે જમીનના સૈન્યનુ બજ જર્મનીનો સામનો કરી શકે તેવડા પ્રમાણમા નથી એનું રક્ષણ રજ માર્ધ પહોળા ખાડી કરે છે અંગ્રેજ વિમાનોને કાફનો દિનપ્રતિદિન મગખૂત બનતો ગતર છે એ મફના ઉપગ અંગ્રેજોને સપૂર્ણ મદા છે કે જર્મનોના હવાઈ આક્રમણોનો સામનો થઈ શકશે આ ઉપરાત અંગ્રેજોનો સાગર - મનવારોનો કાફનો છવનો જાયનો બેડા ડે એના ઉપર આકાશમાથી જર્મન વિમાનો બોગગોળાઓ વગસાવશે છતા એ મનવારો એમાથી છગ્ગી જર્મનીની વચકરોથી ભગેલી રગીમરોને કુખાડી દેશે એરી આશા અંગ્રેજોને છે જર્મન દરિયાઈ કાફનાની મનરો પોતાના બદરાના આશ્રય નીચે છુ ઠાપ્રને એડી છે આથી સમુદ્ર ઉપગ અંગ્રેજોનું સાસ્રાન્ય હજ બરોજગ રથાપિત છે જર્મનો દસ પદર ડેકાણે પોતાના વિમાનોના રક્ષણ નીચે થોડુ થોડુ મૈન ઇગાડમા ઉનારે એવામા તો અંગ્રેજ મૈન એનો તાર મરી નાખે જો વિમાની છત્રીઓથી સૈન્ય જનરે તો તે પશુ નાી સખ્રયા હોવાથી અંગ્રેજો એનો સફેનાઈથી તાર મગી રાકે જર્મન સૈન્ય મેગી સખ્રામા અને બવકગ ગાયરી ટેન્કા સાથે જો ઇગાડને નિારે માર્ધ ન જચુાયનો

વિજ્ઞાનની શોધને આધારે ઉતારવામાં આવે તો જ
ક્ષિત્રનો પગમ્મ થાય - ૫૬૭ નીચ લાખનું જ્ઞાન
સૈન્ય ચાર હજાર રાક્ષસી દેવેડા સાથે ક્ષિત્રને કિનારે
ઊતરે તો જ ક્ષિત્રને ખીવાનું છે

ਦੇਰ ਦਿਸਰਨੁ' ਲਾਖਪੁ

હું દિનરે જર્મનીની પાર્લમેન્ટ સમક્ષ બાપુ
કર્મુ તેમાં નીચેના મુદ્દાઓ દતા

૧ હું સિંહ સાથે ક્યારેય પશુ શુદ્ધ કરવા રાજ
નહોતો સિંહના રાજદારીઓએ મને ફરજ
પાડી છે અને આક્રમણોની પહેલ ન કરત તો
મિત્રશત્રો પોતાની યોજનાઓ પ્રમાણે આજ
અર્થ ન્વત

અમારી પાસે અચાગ સૈનિક, વિમાની અને દુનિયાઈ બળ છે સ્થિટિશરો ને નહિ માને તો એના ઉપર બંધકર આક્રમણ કરીશુ

અમને પ્રિય પાસેથી જમીન અથવા ધન
જોઈતું નથી માત્ર એ અમારા વિજયોને
સ્વીકારે

૪ અમારી પાસે પુણ્ય મુદ્દસામગ્રી તૈયાર છે
અમને ભૂખે મારી શકાય એમ નથી અથવા
વસ્તુઓની અછળ પમાડી શકાય તેવી સ્થિતિ
નથી બ્રિટિશ સમજે તો ઠીક છે નહિ તો તેને
અલગ સહન કરવાનું છે

પ રશિયા અને જર્મની વચ્ચે અગ્રેને વેર ફગાવવા
ખડે છે પરંતુ તે વાત અશક્ય છે અગ્રેજ
રાજદ્વારીઓના કારસ્થાનોમાં પ્રગળે સહન થરતું
પડશે

૬ જામનીના અગત્તં હજી શરુઆતે જાન નથી
આપે જ મોગી મોગી વતો કરે છે જે અચાહ
કહી મગદરીલરી વતો કરી નથી - હમણા પશુ
કરો નથી

દિવસના લાગણીમાંથી કાઢેતો આ સારાશ ધણે
ગભીર છે એ હસી કાઢવા જોવા નથી અચ્છ
રાજદારીઓ એના ઉપર ગભીર વિચાર કરશે, પણ
તે રૂઝીમાંરી સમિ કહે તેમ નથી

હમણા અગ્રેજો ગાંધી સહિ કરે નહિ!
અગ્રેજો હમણા સહિ કરે તો દરેક રીતે ખરાબ

તેને સ્વતંત્રતા પાછી અપાવવાના અગ્રેજોની વચનો
ખોટાં થાય. તે સિવાય આ નવ સમૃદ્ધ રાજ્યોની
સાથેના બધાં વેપાર જર્મનીને સ્વાધીન આવે આ
નવ રાજ્યોમાંથી મગેન સાધન - સપ્તતિને ઉપયોગ
ભવિષ્યમાં જર્મની મેટ્રો દરિયાઈ મનવાસીને કાઢે
બાધવામાં કરે, અને પછી અગ્રેજોને હરાવીને જયપત્તી
ચકવર્તી અને હમણા સધિ કરવાથી અગ્રેજોને જમીન
કે દડ આપશે પડે નહિ એ ખતુ છે પત્તુ એને
વેપાર અને આયર - બન્નેનો વિનાશ થાય. અગ્રેજો
ત્રીજા નંબરના રાજ્ય તરીકે જર્મનીથી હમણા
દગાતા રહે જર્મની જો પોતાના વિજયોનો સપ્ત
લાભ લે તો અખા જમતનું ચકવર્તી એ અને અને
ભવિષ્યમાં ક્ષિતનને પણ એના ખડિયા બનતુ પડે.
આથી મિ ચર્ચિન જે અત્યંત મક્કમ વિચારોનો
રાખુરૂપ ગણાય છે તે સધિ કરવા રાજ નથી
આમ કરે તો એની આયરના કાકરા થાય.

समष्टिं सधि न धाय तो सौने भाहु

જુકસાન છે

દમણા સધિ ન થાય તો યુદ્ધ એ મણુ વગમ
આવે અગ્નેને દરોજ બાર કરોડ રૂપિયાનું ખર્ચ
છે આવા મોટા ખર્ચથી અગ્નેને જીતશે જાના
પાવમાસ થઈ જશે, હારશે તો સર્વસ્વ ગુમાવી મોટા
સાંજાન્યતે અત આવી જઈનીને પણ યુદ્ધની
લગાવાયો મોટું નુકસાન છે એ ત્રણ વરસ યુદ્ધ
આવે તો જઈનીના હાથમા સાગરનો કાળ નહિ
હોવાયો તેને કાચા દ્રવ્યે માટે બારે મોટી મુશ્કેલીઓ
પડશે યુરોપમા યુદ્ધને કારણે વેપાર, ઉદ્યોગ, વહાણ
પંદ, તાર દખાન પગેરેનો દેશાવરો સાથેનો સંબંધ
બધ થઈ ગયો છે ખેતી પણ અત્યવસ્થિત મઈ ગઈ
છે આથી આવશે વરસે ખોગડી અને ખીછ ચીનોના
દુકસો યુરોપમાં કદાચ અનુભવવામા આવે યુરોપ
હાર્યા લખાય તો પાવમાન થાય, સાથે સાથે
જઈનીને પણ તેના માટા કોડે નવ દેશો સમાજ
વાની તેના ઉપર મોટી ભેખમદારી છે જઈની
અને ક્ષિત્ર બન્ને હાર્યા લખાશે તો તેઓ અત્યંત
નમણા બની જશે અને રશિયા તથા અપાનની
બળ અને શક્તિ વધશે

ગીતાની શિશ્વામણ

[વચ્ચાચ ૬ અને ૭]

શ્રી કાકાસાહેવ કાલેલકર

(માર્ચ, ૧૯૩૮ ૫૧ ૨૮૧થી ચાલુ)

સાચો સન્યાસી અને યોગી

શક્તિને અભાવે, ઓઠા જ્ઞાનને કારણે અથવા સન્નેગો પ્રતિકૂળ હોવાથી માણસ ધણી વાર જીવન સત્રામમાં હારે છે કેકે કેક વાર બધી અનકૂળતા હોવા છતાં ફેવળ ચક્રનતને કારણે એ હાર મેળવી લે છે આવા અનુભવ વારંવાર એ આવે એટલે માણસને થાય છે કે આ દુનિયા અને આ જિંદગી આપણે મારે છે જ નહિ આવી ઉદાસીનતાની જો અવધિ યર્ધ ગઈ તો માણસ જિંદગીમાંથી નાસી છૂટવા મારે આત્મહત્યા કરે છે

એટલી જેતી હિંમત નથી હોતી તે માણસ નાસી પાસ થાય કે તરત પોતાના નૈતિક હીરને તિલાંજલિ આપે છે એ સત્વહીન થાય કે નિર્મલ થાય છે પત્રી એ કહેવા લાગે છે કે જીવન નિસાર છે જે કાઈ કરવા જઈએ એમાંથી અગ્રેજ નીપજે છે અને આપણે જીવનની ગૂચમાં વધારે ને વધારે ફસાઈએ છીએ એના કરતા એ બધું છોડી દઈ જડ યર્ધને રહીએ તો શુ ખેડ ? હારમાંથી હારની ફિલસૂફી બીપજે છે અને માણસ એમાં જ ગમે છે

જો આત્મહત્યામાં કાયરતા હોય તો આવી અકર્મણ્યની રિશ્તિમાં કાયરતા ઉપરાંત પામરતા પણ છે કેમકે માણસ જ્યાં સુધી જીવે છે ત્યાં સુધી એ સમાજની સેવા લે જ છે જેટલી સેવા લે છે એટલી પાછી આપે નહિ તે એવું ઓશિયાળા પ્રણુ વધે છે જ્ઞાત અને અજ્ઞાત સહુ પ્રત્યે મનુષ્ય રહી માયા ઉપગમે ભાગ ઉતારતા રહેતાં તો માણસ પ્રયત્ન કરે તો જ એવું નૈતિક આરોગ્ય ટકવાનું જૂના લોકોએ વ્યક્તિનું સમાજ પ્રત્યેનું ધર્મ્ય અને આખા વિશ્વ સાથેનો એનો સંબંધ ધ્યાનમાં

આણી યદ, દાન અને તપ એ ત્રણ કર્તવ્યો માણસને મારે બાધી આખા સન્યાસને નામે કે મુક્ત થવાની ઇચ્છાથી એ કર્તવ્યો ત્યાગ ન જ કરાય એ યત્નના સમાગ્ર અને પ્રતીક તરીકે અગ્નિ સળગાવી એમાં આ હુતિ આપવાનો રિવાજ હતો જે પોતાને મુક્ત માનતો તે અગ્નિની આવી ઉપાસના છોડી દેતો એક જમાનો એવો હતો કે જ્યારે આપણા દેશમાં આજીવિકાખાતર પણ મહેનત ન કરનારા અને સમાજ પ્રત્યે પોતાનું કશું જ કર્તવ્ય નથી એમ ઊંચેચેડ જાહેર કરનારા મુક્ત પુરુષોનો રાફડો ફાટ્યો હતો પરિણામે સમાજમાં આલસ્ય અને અનાચાર વધ્યા અને સમાજવ્યવસ્થા ધિધિન થઈ એવે વખતે શ્રીમદ્ વાને લોકોને એમની બૂન ખનાવતા કહ્યું કે સ્વાર્થ ખાતર મૃતુ ન કરતા, પણ સમાજહિન ખાતર જે કરવું હતું છે તે તમારાથી હોડાય જ નહિ જ્ઞાન વડે આસ્કિત છોડી દે. અને યોગવૃત્તિથી કર્તવ્ય-કર્મ ઉત્સાહપૂર્વક પાર પાડે એટલે જ તમે આર્થિક કેળવશો અને સાચેસાચા મુક્ત થશો યદ દાન અને તપ એ કાર્ય-કર્મો છે, કર્તવ્યો છે કર્મકૂળ એટલે કે સ્વાર્થ છોડીને કર્મો કરો એટલે તમે મુક્ત થશો

અનાશ્રિત કમપજ કાર્ય કર્મ કરોતિ ચ ।

વચઃવાસી ચ યોગી ચ ન નિર્મિર્ન ચાક્રિય ॥

૬ ૧

યજ્ઞસાત્ત્વકર્મ ન ત્યાગ્ય કાયમેન તત્ત્વ ।

યજ્ઞો દાન તપઃત્ર પાવનાનિ મનીષિણામ્ ॥

૧૮ ૫

પ્રવૃત્તિલક્ષણો યોગો, જ્ઞાન સન્યાસલક્ષણમ્ ।

[ગીતામાં અનેક ઠેકાણે વર્ણવેલ યવરથાનો ઉત્તેજ્ય આવે છે આશ્રમવ્યવસ્થાનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કયાય

નથી. રમ્ભિતમાં વધુવેશે સંન્યાસ આશ્રમ મીતાને
છટ નથી એમ લાગે છે. ઉપરના શ્લોકમાં 'નિરમ્ભિ'
અને 'અક્રિય' એ બે શબ્દોમાં સંન્યાસ-આશ્રમનો
ઉલ્લેખ છે, અને તે વિરોધની દૃષ્ટિએ થયો હોય એમ
દેખાય છે.

તદ્વિદિ પ્રણિપાતેન પરિવ્રજેન સેવયા એ શ્લોકમાં
અહ્યાયર્થ-આશ્રમનું સૂચન છે.]

*

શત્રુ અને મિત્ર

રામદ્વેષથી એટલે કે અનુરાગ અને દ્વેષથી માણસ
આંધળો બને છે. જે પોતાને આહો છે તે પોતાની
શક્તિ વધારે છે, અને જે પોતાનો વિરોધ કરે છે તે
પોતાનો શત્રુ છે એમ મનીને માણસ ચાલે છે અને
તેથી મિત્રો મેળવવા અને શત્રુઓનો પરાજય કરવા
તે મથે છે. આમ બહારની દુનિયા પાછળ દોડવાથી
એની પોતાની શક્તિ વધવાને બદલે ફીણ ચાપ છે
અને એ પામર બનતો જાય છે.

માણસે સ્વાવધી થવું ધટે છે. ચંદ્રલતામાં આવી
માણસ પોતાને પાડે નહિ પણ પ્રયત્નપૂર્વક પોતાને ચંદ્રાવે
એ જ એનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે બીજા લોકો માણસને
હેરાન કરી શકે, અજાણી શકે, એનું આહું-
વત્તુ નુકસાન પણ કરે પણ એને પાડી ન શકે. માણસ
જો પોતે પોતાને પાડે તો જ એ પડી શકે. એ જ
પ્રમાણે આખી દુનિયા પણ જો કોઈનો ઉદ્ધાર કરવા
માટે એકમત થઈને મથવા માટે તો એ એ જ પોતે
જ પોતાનું નુકસાન કરવા બેસે તો આવડી મોટી
દુનિયા પણ એનો ઉદ્ધાર ન કરી શકે અને સત
ગુહારામ કહે છે તેમ 'જો હું ખરખર સંત થઈ
જઈ તો સર્વે જતા કોઈ પણ મને રોડી ન શકે.'

મતલબ કે માણસનો સાચો મિત્ર એ પોતે જ
છે અને માણસનો ખરખર શત્રુ પણ એ પોતે જ
છે. જે માણસ પોતાની જ આંતરિક શક્તિ વડે
પોતાની વાસનાઓ ઉપર વિજય મેળવે છે તે આથી
પોતાનો મિત્ર બને છે, અને જે વાસનાને વશ થઈ
પોતાનું નુકસાન કરવા તૈયાર થાય છે તે માણસ
પોતાનો શત્રુ છે.

સુદ્ધરેવામનાસ્માન નામાનમવસાદયેત્ ।
આત્મેવ દ્યાત્મનો વધુરાતૈવ વિપુરાત્મનઃ ॥
વધુરાત્માત્મનસ્તસ્ય યેનાત્મેવાત્મના જિતઃ ।
અનાત્મનસ્તુ શત્રુત્વે વૈતાત્મેવ શત્રુવત્ ॥

૬ : ૫-૬

*

સમસુદ્ધિ

કોઈ કપૂત પોતાની માને અવગણે, એની સેવા
ન કરે એટલું જ નહિ પણ એને હેરાન કરે તો એ
માતા એ પુત્ર પ્રત્યે પોતાનો પ્રેમ ઓછો નથી
કરતી. એવા અનુભવથી જ કહેવત પડી છે કે પુત્રનો
આવેત, જીવિરપિ કુમાતા ન મરતિ । માતા મનમાં એમ
જ કહે છે કે મારો દીકરો પુત્રભાવ ભૂલ્યો એટલે
શું એના જેવી ધર્મ મારો માતૃભાવ ભૂલી જઈ ?
આત્મવિત્તે પ્રેમને કારણે જ માતા પોતાના માતૃ-
ધર્મમાં લીન રહે છે.

જે માણસ સામ્યયોગી હોય છે તે પણ કહે
છે કે અમુક માણસ મારો શત્રુ થયો એટલા આતર
હું પણ એનો શત્રુ થાઉં એ થી રીતે બને ? મારી
શત્રુતા કરવાનો પામરતા જો એ ખતાવતો હોય તો
એનો શત્રુ બની એના જેવી પામરતા હું શા માટે
કેળવું ? હું તો મારો મિત્રભાવ ટકાવી જ રાખીશ.

ન્યાયી રાજ પોતાના કોઈ નામરેફની સન્મન-
તા ઉપર આધારીન થાય તો એને એના પડોશીનું
ધર પડોશી પાસે પડાવી એ સન્મનને આપી દેતો
નથી, પછી એ પડોશી બસેને દુર્જન હોય. રાજ
કહેશે કે સન્મનની હું કદર જરૂર કરું પણ એને માટે
ચસપાત કરો હું ન્યાયપ્રદ નહિ માઉં. હું તો બધા
પ્રત્યે સમાન રહેવાને બધાપરે હું

જીવનયોગી પણ માને છે કે આ પસરંબી
દુનિયામાં બધા પ્રત્યે સમભાવ જ રાખવો ધટે છે.
કોઈ માણસનું હાથ આપણા પ્રત્યે અનુકૂળ હોય,
બીજો કોઈ આપણો દિવકર્તા હોય, ત્રીજો કોઈ
આપણા પ્રત્યે તદ્દન ઉદાસીન હોય, તદ્દરથ હોય
કે શત્રુ જેવો હોય, એકાદ માણસ સાધુ હોય,
બીજો માણસ બાપી હોય-તોયે આપણે બધા પ્રત્યે

એક સરખો સંજ્ઞનતા રાખવી ઘટે છે. સંજ્ઞનતા, ન્યાયપરાયણતા અને પ્રેમ ત્રણે નિરપેક્ષ હોય છે. એમની પાસે પ્રતિયોગી સહકારિતા નથી હોતી. યોગી જેમ માટી અને રોનું બંને પ્રત્યે સમાન હોય છે તેમ જ સંજ્ઞન અને દુઃખન પ્રત્યે એક જ સંજ્ઞાવની વૃત્તિ રાખે છે.

સુહૃન્મિત્રાર્થુદાર્શનમપ્યથદ્વેષ્યવંધુષુ ।

સાશુલ્યપિ ચ પાપેષુ સમલુહિર્નિશિષ્યતૈ ॥

૬ : ૧

*

પ્રમાણયોગ

શરીર જીવાત્માના ઉદ્ધારનું સાધન પણ બની શકે છે અને એને કેદમાં રાખનાર પાંજરું પણ બની શકે છે. મોક્ષની સાધના સાધવી હોય તો તે શરીર વડે જ સાધી શકાય છે, અને માણસને પડતું હોય, જીતરતું હોય ત્યારે પણ માનસિક સંકલ્પને કાર્યાન્વિત કરવા માટે તે શરીરને જ ઉપયોગ કરે છે.

આ શરીરનો સ્વભાવ વિચિત્ર છે. પાણી જેમ ગદગ કરવાથી પણ ફૂલે છે અને ચાર ડિગ્રી કરતાં નીચે ઠંડું કરવાથી પણ ફૂલે છે અને હવડો બરફ થઈ જાય છે, તેની જ રીતે આ શરીરને પાંખાળાએ એટલે એ વીકરે છે અને એને સાત ભૂમે મારીએ ત્યારે પણ તે વીકરે છે. માણસ બહુ ખાય તો એનું શરીર અને મન બગડે છે, નિલકુલ ખાવાનું છોડી દે તો પણ કોકવાર એ જ પરિણામ આવે છે. કુંભકર્ણની પેઠે ઊંઘ તાણ્યા જ કરે તો એ એના ચિત્તનું સ્વાસ્થ્ય અને સામર્થ્ય ક્ષીણ થાય છે, અને ઊંઘતો સદંતર ત્યાગ કરી બગતું જ રહે તો એ જ પરિણામ આવે છે.

એટલા માટે આ બંને છેડા છોડી દઈ સાસ્ત્રીય (વૈજ્ઞાનિક) દૃષ્ટિથી નજી કરવું જોઈ એ કે ખાવાનું યોગ્ય પ્રમાણ કયું અને ઊંઘવાની પણ યોગ્ય માત્રા કઈ. બધી બાજતમાં આ જ દૃષ્ટિથી ચાલવું ઘટે છે માણસ જો આહારવિહારમાં યોગ્ય પ્રમાણ સાચવે એટલે કે સુક્રત યર્ષ જાય તો મોટામોટા રોગોમાંથી પણ એ સુક્રત યર્ષ જાય છે. પ્રમાણ સાચવવું એ જ જીવનની મુખ્ય કળા છે.

નાત્યશ્રતસ્તુ યોગોઽસ્તિ ન ચૈર્મંતમનશ્રતઃ ।

ન ચાતિસ્ત્વનશૌલસ્ય જાગ્રતો નૈવ વાર્જુન ॥

યુક્તારાનિહારસ્ય યુક્તચેષ્ટસ્ય કર્મસુ ।

યુક્તસ્વપ્નાવબોધસ્ય યોગો ભવતિ દુઃસ્વદ્વા ॥

૬ : ૧૬-૧૭

*

દૈર્ઘિમયો ઊપમા

કેટલાક મહાકવિઓની અને લોકકવિઓની કલ્પનાઓ એટલી બધી ઉત્કળ અને ચોટકૂક હોય છે કે જોતજોતામાં તે વિશ્વસાહિત્યમાં પોતાનું સ્થાન લઈ લે છે, કેટલીક ઉપમાઓ સાંભળતાં વેંત માણસને એટલી તો ગમી જાય છે કે મનુષ્યહૃદય એમને વાપરીવાપરીને એમનું ચલણી નાણું કરી નાખે છે. એવી જ એક ઉપમા ગીતાએ આપણને આપી છે. યોગયુક્ત માણસ ગમે તેટલો પ્રવૃત્તિશીલ હોય, જ્ઞાનમય અને તેજોમય હોય તો એ જો જરા સરખો વિચલિત થયો નથી. ઉત્કટ પ્રવૃત્તિમય હોવા છતાં એનામાં રજોયુક્તી દૈર્ઘ્યમ દેખાતી નથી શાંત, ગંભીર, સ્થિર અને ધીર એવા એ યોગીને શાંતી ઉપમા અપાય ?

ગીતા કહે છે : ત્યાં પવન વાતો નથી, હવામાં કશો શોભ નથી ત્યાં જો દીપજ્યોતિ બળે છે તે જેમ શાંત અને સ્થિર હોય છે, ત્યારે કેાર પ્રકાશ દેશાવતાં છતાં અને સ્નેહમાયી પ્રકાશ અખંડ ઉપ-જાવતાં છતાં તે બંને સમાધિમાં માણતી હોય એમ રહે છે, તેની જ રીતે યોગી પણ આ દુનિયામાં વિચરે છે અને જીવન જીવે છે. એને એ ન્યૌતિની જ ઉપમા અપાય.

જો જો દેશના લોકોએ આ ઉપમા સાંભળી છે તે બધા આ ઉપમા પર આશ્ચર્ય થઈ ગયા છે.

જ્યારીનો નિવાતયો નૈત્રતે સોપમા સ્મૃતા ।

યોગિનો યતચિત્તસ્ય યુંગતો યોગમાત્મનઃ ॥

૬-૧૧

સર્વશ્રેષ્ઠ સુત્ર

મુખમુખમા ફેર હોય છે પોતાના કુટુંબીઓને લઈને કાઢવમાં આણેટતા સુતરનું મુખ જુલું ને જીવન-રહસ્ય ઉકેલવાના વ્યાપારમાં અખડ રાચનાર દિવસકે સુકવૃત્ત (સોકેટિસનું) મુખ જુલું. આ જે છેડા વચ્ચે અનેક પ્રકારના મુખો છે કેટલાક મુખો એટલાં તો એવા હોય છે કે એ માણસનું નૈતિક જીવન તો શૂં પણ એની મુખ ભોગવવાની શક્તિ પણ હણે છે કેટલાક મુખો માણસનું મોઢું તરત ભાંગી નાખે છે, જ્યારે કેટલાક મુખો એની રસિકતા વધારી એને જીવનના બિડાણનો પરિચય કરાવે છે કોક કોક વાગ ઉચ્ચ અને નીચ એવાં એ મુખો એક સાથે લગી જાય છે જેથી ખનર નથી પડતી કે સરવાળે જીવન ચડે છે કે પડે છે અને એવા પણ કેટલાક મુખો હોય છે કે જે પ્રારંભમાં ક્ષાય પ્રાકૃત હોવા જન કાળે કરીને એમાં બિડાણ અને પવિત્રતા આવી જાય છે અને પછી એ જીવનને ઉચ્ચ કોટિ મુખી લઈ જાય છે.

એમ જોવામાં આવ્યું છે કે વિકૃત અભિરુચિના મુખો માણસને પાડે છે એટલું જ નહિ પણ એની મુખ ભોગવવાની શક્તિને જ મારી નાખે છે જીન, નાક અને રપઈ વડે જે મુખો ભોગવાય છે તે પડા-કોટિનાં જ હોય છે એ ગમે તેટલા ઉત્કટ હોય તેમ જ એમાં ઉત્તતિના તરનો ભાગે જ જડે છે આખ અને કાન વડે ભોગવેલા ભાવનાત્મક અને કલાત્મક મુખો આનંદ માણવાની ક્ષમતા વધારે છે એ એમાં પ્રત્યક્ષ રપઈ નહિ જેવો હોય છે, અને તેથી જ કપાના આત્માનો, તાદરશ્યયુક્ત તાદાત્મ્યનો અનુભવ આ જ બે ઈંદ્રિયો કરાવે છે

ઉચ્ચ કોટિનું મુખ હોય છે, જે અનુભવવા માટે અને એમાં રાચવા માટે વિશેષ સરકારિતાની જરૂર હોય છે એ મુખ મનનાત્મક, ખ્યાનાત્મક, કે વિચારાત્મક હોય છે સ્મૃતિ તથા સમ્મનાત્મક કલ્પના એ બન્ને ક્ષેત્રમાં આ મુખનો વિલાસ જડી આવે છે ભાવમય કલ્પનાપ્રધાન, સ્મરણુચિર, અને રચનામનોહર-આવા મુખોને મીતાએ છાંદમાંથી

મુખો કલા છે એમાં ઈંદ્રિયોનો વિપથો સાથેનો પ્રત્યક્ષ સંપર્ક નથી હોતો એ મુખો માણસને 'વિશલિવેદ્યા-તર' આનંદ આપતા જતાં એને મોઢામાં ફસાવતા નથી, એને તરશ્ચુન કરતાં નથી. જો સામાન્ય દુન્યવી રિચતિમાં સમાધિસુખની કાંખી કરવી હોય તો આ છુદિમાલ અને અતોન્દ્રિય મુખો મારફતે જ ચર્ષ શકે છે માણસે પ્રપત્નપૂર્વક એક એક ક્ષેત્ર વટારી આ ઉચ્ચ કોટિના મુખ મુખી પહોંચવું જોઈએ, અને ત્યાં જ સ્થિર થવું જોઈએ

આ મુખ સર્વોચ્ચ છે એની મુખ્ય કસોટી એ કે એ બુધિમાં મુખી થયા પછી બીજા કોઈ પણ જાતના મુખો માણસને ભ્રમચારી નથી શકતા, અને એથી જ મોટી બીજી કસોટી એ કે એ મુખનો અનુભવ થયા પછી મને તેટલું મારે કુખ આવી પડે તો જે માણસ એની આગળ દગાઈ નથી જતો, અભિભૂત નથી થતો પંદરધુરના સતો ત્યારે જાગૃતમાં તત્ક્ષીન થતા ત્યારે કુભારની બહીમાથી કાઢેલી લાવચોળ સળી મથામ વાગે અને માથાની આમડી બળાને મધ્યસ્થતો જે એ સતોને તેની ખનર ન પડે અને અરજ રતાનમાં પગેવાગેતુ ન છુ બેચેડી કાઢવા દેવાની ના પાડેનો લક્ષણ જ્યારે નમાજ પડવા બેઠો ત્યારે એના પગ માથી બાણ બેચાણ એની વેદના તો શૂં પણ એનું આન પણ અનુભવતો નથી બળતી મિથિયા બચાવવા ચોગ્ય મોઢવણુ કરી પછી તે જ ક્ષણે ધર્મચર્યા અને તરવર્તીમાંસાના આનંદમાં મરક થનાર જનકોના દાખલો પણ આપણી પાસે છે છુદિની તદ્દન અલિપ્ત રહેવાની અને મને તેટલા બિડાણમાં પરોસવાની શક્તિ અદ્ભુત છે આવી શક્તિ વડે જે મુખનો સાક્ષાત્કાર થાય છે, તે પણ ઉત્કટ અને અસાધારણ જ હોઈ શકે છે

સુષાન્તવિક કલ્પદુષ્ટિપ્રાણનીશ્રિયમ્ ।
વૈભિ મત્ર ન વૈરાવ સ્પિન્ધવતિ તત્ત્વમ્ ॥
ચ રત્ત્વ ચારવં લગ્નં મન્યને નાથિક તન ।
ચલિત્થિયો ન દુ મ્નન ગુગાગિ વિચાન્યતે ॥

સર્વાત્મેન્ય

વાર્થિકતા કેળવીને જે કાર્થ મેળવના જેવું હોય તો તે આત્મોપચય છે આ સંપ્રિમા ગમે તેટલી વિવિધતા હોય તો એ મૂળમા તે એકરૂપ છે, એક જાણુસો છે, એનો જેને અનુભવ થયો છે એને જ શાંતિકામ થવાને!

અધે ધૃત્વર છે, અધે એક જ આત્મા અનુભૂત છે, એટલું જ નહિ પણ મન અને હૃદય પણ સર્વત્ર મળાને એક જ છે બી બીને દિવસ પૂરા કરનાર ઘેટું કે હરણ અને વગર વાકે એને મારીને ખાઈ જનાર વાઘ કે વરુ અધારું હૃદય એક જ છે જવાબાની શોભા મતાવનાર ચટાપટાવાળો વાઘ અને કારુણ્ય નીતરતી આખોવાળી ગાય-મનેનો સર્ગનહાર એક જ છે એટલું જ નહિ પણ જાનેનું હૃદય પણ એક જ છે બન્ને બંને એક જ તત્ત્વના બે અવતાર છે એ જે સમજે છે તે જ સમજે છે, તે જ કાંઈ છે

આની સમજણ કેળવવા માટે મુખ્ય સાધના એ છે કે બીજાના સુખદુઃખથી પોતે સુખી અને દુઃખી થવું બીજાના આનંદમાં એકરૂપ થઈ જવું અને જેમ આપણે પોતે પોતાના દોષો સંહાનુભૂતિપૂર્વક જૂલી જઈએ છીએ, દરુગ્ધર કરીએ છીએ તેમ જ અર્ધાના દોષો પ્રત્યે આપણે એ જ જાણ રાખવો ધટે છે હું પોતે જ અધાના હૃદયમા રહું છું અને બધાને મારા હૃદયમા ત્યાન છે એવી વિશ્વગ્રાપી જાવના અને દષ્ટિ કેળવી એટલે જીવનયોગ સાધ્યો. અધે પ્રેમ, અધે દયા અધે સમભાવ એ જ સર્વોદ્દેશીયોગ છે, એ જેણે સાધ્યો તે જ પરમ યોગી છે

સર્વભૂતાસ્વમાત્માન સર્વભૂતાંનિ ચાત્મનિ ।

ઓશ્વતે યોગયુક્તાત્મા સર્વત્ર સમદર્શન ॥

૬ ૨૯

જાતમૌપમ્યેન સર્વત્ર સમ પદયતિ ચોડર્જુન ।

મુલ વા યદિ વા હુ લ સ યોગી પરમો મત ॥

૬ ૩૨

નોંધ —

અહિંસાનો પાયો

અધે પોતે જ છે, અધે એક જ અતર્થામી પર

માત્રા છે એનો સાક્ષાત્કાર થયા પછી માણુસની હિંસાદૃષ્ટિ જ નષ્ટ થઈ જાય છે માણુસ પોતે પોતાનો પાત શી રીતે કરી શકે? આવા સાક્ષાત્કારી પુરુષને માટે હિંસાદૃષ્ટિ સંભવતી જ નથી. એનું જીવન એ જ સર્વોચ્ચ સ્થિતિ છે

સમ પદયન્તિ સર્વત્ર સપ્રત્યક્ષિતમીધરમ્ ।

ત હિનસ્ત્વાત્માનાત્માન તતો યાતિ પદ ગતિમ્ ॥

૧૨ ૨૮

તોફાની મન કાઢૂમાં 'કેમ અણાય ?

ગીતાની શિખામંજુ તો હૃદયની ઝથિ તોડી નાખ નાર છે જ પણ ગીતામા અર્જુનને જે સવાનો પૂછ્યા છે તે એટલા ત્વાભાવિક અને બધેમેસતા છે કે માણુસતા હૃદયને અર્જુન પ્રત્યે વહાન બીજો છે કેવો એણે સવાલ પૂછ્યો! યોગી વખતે શોભ્ય શબ્દોમા આવા યોગી બન તેવા સવાનો પૂછનાર અર્જુન મારો જ પ્રતિનિધિ છે એમ દરેકે માણુસને થયા વગર ગ્રંહેતુ નથી

ભગવાને આત્મોપચયની શિખામંજુ આપી સામ્યયોગ બતાવ્યો, અને એની ફળદ્રુતિ કહી એ મધુ સાલળી મન ઉત્તેજિત થાય છે છતાં અદ્યની સમાધાન શ્લુ નથી આ સ્થિતતા હું શી રીતે કેળવી શકીશ? આ યોગની ભૂમિકા ઉપર હું શી રીતે આરંભ થઈ શકીશ? મારું મન મારા તામામા હોય ત્યારે ને? એ એટલું મોરાવર અને તોફાની છે કે એને રોકવાનો પ્રયત્ન કરવો એ તો તોફાની હવાને કાપૂમ્, આલુના જેવું કુકર કમ્ છે એ ચચળ મતને ચિશ્ત શી રીતે કરાય ?

ચચલ હિ મન ક્ષુણ પ્રમાયિ વલ્લવદ્વદમ્ ।

તત્સ્યાહ નિમ્નહ મન્વે વાયોરિવ મુદુષ્કમ્ ॥

૬ ૩૪

*

અગ્યાસવૈરાગ્યની સાધના

નિત્યના અનુભવના ઊંડાણમાથી પૂછેલા પ્રશ્નો સત્કાર કરીને જ જાગવાને જવાબ વાળ્યો છે બેશક મન દુર્હીનત છે, ચચળ છે છતાં એને

માટે પણ લગામ નથી એમ નથી. બે પાસા અને પોસા કાળમાં આણી શકાય છે, બળદ અને હાથી વચ્ચે કરી શકાય છે તો તોફાની મન પણ કુનેહથી અને ચીવટથી કાળમાં કરી શકાય છે. એને માટે ફરી ફરી પ્રયત્ન કરવાનો અભ્યાસ ભોંઈએ છે અને જે જે વસ્તુ તરફ મન દોડે છે તે તે વસ્તુનું સાચું સ્વરૂપ જાણખી એ વસ્તુ કેટલી નિઃસાર છે, વ્યર્થ છે એનું જ્ઞાન પણ કેળવતું ભોંઈએ. આખું પડતાં પાણીનાં ટીપાંથી બે વજ્ર જેવા પથરા પણ પસાર જાય છે તો અભ્યાસથી શું ન થઈ શકે ! પણ એ ચમત્કાર સાધવા માટે સંયમ કેળવેલા હોવા ભોંઈએ. વાસના પર અને મન પર, હૈયા પર અને શુદ્ધિ પર માણસે કાળ મેળવેલા ભોંઈએ. એ સંયમ જેની પાસે નથી એને માટે કંચુ ય શક્ય નથી અને એ સંયમ વડે જેણે પોતાનું હૈયું કાળમાં આપ્યું છે એને માટે અશક્ય એવું કંચું નથી.

ભસ્ત્રાય મદ્યમહો મનો હર્નિપ્રહ ચક્રમ્ ।
અખ્યસેન તુ કૌતિય વૈરપેણ ન ગૃણતે ॥
ભસ્યતામના યોગો દુષ્ટાપ મિતિ મે મતિઃ ।
વસ્યામના તુ યતતા ચક્રમોઽગ્રાણુપુણયતઃ ॥
૬ : ૨૫-૨૬

*

દુર્વચ્છોનો સૂંસવળ

જે સાધનાવીર છે, સંકલ્પસમર્થ છે તેને માટે આ જવાબ સંપૂર્ણ છે, સતોષપારક છે પણ અભુનનો સવાલ આપણા જેવા રખડનકોલ દુર્બળો માટે હતા એટલે અભુન ફરી પૂછે છે - ભગવાન, તમે જે કહો છો તેમાં જે માને છે, જે શ્રદ્ધા રાખે છે, તદ્વત્સાર પ્રયત્ન પણ કરે છે અને છતાં એમાં ફાવતો નથી એવા માણસને શોખ તો સિદ્ધ થવાનો નથી ત્યારે શું એનો આખો પ્રયત્ન એણે જ કરે ? એને શું સાચો માર્ગ જવાનો જ નથી ? તમે પોતે જગદ્ગુરુ છો. તમે બે એ શંકાનિવારણ ન કરો તો બીજો કોણ કરનાર છે ?

અવતિઃ યદ્વયોપેતો યોગાચલિતમાનસઃ ।
કપ્રાપ્ય યોગનીસિદ્ધિં ધ્યાં ગતિં કૃણ્ય ગચ્છતિ ॥

૬ : ૨૭

એતન્મે સત્ત્વં કૃણ્ય દૈતુમર્હસ્યકોપનઃ ।
ત્વદન્યઃ સત્ત્વસ્યાસ્ય દેતા ન કુપયન્તે ॥

૬ : ૨૯

*

કાર્મની અમરતા

આના જવાબમાં ભગવાને જે જવાબ આપ્યો છે તે દુનિયાના તમામ માણસો માટે બહે આશાનો અમરપટો છે. માણસનો રાજનો અનુભવ ગમે તેવો હોય પણ 'સરવાળે નેવાની' જેની શક્તિ છે તેના જે સાર્વભૌમ અનુભવ છે તે જ ભગવાને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં મનુષ્યના પ્રતિનિધિરૂપ અર્જુનને સંભળાવ્યો છે જે માણસ શુદ્ધહૃદય છે, જે સદ્શુદ્ધિથી પ્રેરાયો છે અને જે કંથાણુ-ગમનાથી જ પ્રવર્તે છે તેની કોઈ કાળે દુર્ગતિ થવાની નથી-એ હિતરોત્તર આગળ જ વધવાનો છે. આને એને સારી સમજડો ન મળી તો કાલે એ બધી સમજડો એની રેણે એની પાસે ચાલતી આવવાની. બીજું સમાધાન ભગવાને એ આપ્યું છે કે માણસમાં ખરણુ સાથે એના બધા પ્રયાસો મરી નથી જતા. પણ ગણિતમાં જેમ સરવાળામાં નવ કરતાં સંખ્યા વધે એટલે એકમના વધેલા આંકો દશમના સ્થાનમાં સળી જાય છે તેવી જ રીતે આ ભવની કમાઈ બે આ ભવમાં ન સમાય તો આગસા ભવમાં વધી આવે જ છે. અને તેથી આગળનો સરવાળો સહેજે પરિપુષ્ટ થાય છે. જેમ આત્મોનો નાશ નથી તેમ કર્મનો પણ નાશ નથી. કારણ કે નરસં જે કર્યું છે તે સાથે આવવાનું જ, એટલી જેની શ્રદ્ધા છે તેની શ્રદ્ધા કોઈ કાળે ખૂટતી નહો. એટલે શ્રદ્ધાધન માણસ જીવનને વ્યાપાર એટલે અને બાહોશીથી એડી શકે છે અને એક પછી એક અનેક જન્મ કપાટાભેર વટાવી અંતે પરમ ગતિને પામે છે. પણ એને માટે ભોંઈએ છે શ્રદ્ધા, ભોંઈએ છે હૃદયનિષ્ઠા.

ધર્મ જૈવેહ નામન વિનશત્સ્ય નિષતે ।
નદિ ક્ષત્યાગત્ત્વકચિદુર્ગતિં તાન ગચ્છતિ ॥
ગ્રાપ્ય મુખ્યકૃત્તોજાનુષિયા વાવતી. સમો ।
શુભોનાં ધીમતાં મેદે યોગપ્રદોઽમિથાયતે ॥

મથવા યોગીનામેવ બુદ્ધે મવતિ ધીમતામ્ ।
 જેતદિ દુર્ગમતરં લોકે જન્મ યદીદશમ્ ॥
 તત્ર ત બુદ્ધિસયોગ છમતે પૌર્વેદેદિકમ્ ।
 યતતે ચ તનો મૂયઃ સસિદ્ધૌ ઘુરુનન ॥
 પૂર્વામ્યાસેન તૈનૈવ દ્રિયતે હ્રવશોઽપિ સઃ ।
 જિજ્ઞાસુરપિ યોગસ્ય ચન્દ્રમ્ભ્રાતિવર્તતે ॥
 પ્રયત્નાયતમાનસ્તુ યોગી સંશુદ્ધિરિતિ ॥
 ઋનેકગન્મસધિદસ્તતો યતિ પરં ગતિમ્ ॥

૬ : ૪૦-૪૫

*

સાધનામાત્રની કુંચી

હાથમાં જ્ઞાનસ લાઈને જઈએ એટલે રાતની
 મુસાફરી જેમ સહીસલામત થાય છે તેવી જ રીતે
 જે ઈશ્વરનિષ્ઠા સાથે જીવનયોગ કેળવીએ તો
 જીવનયાત્રા સહેલી અને સફળ થાય છે ઈશ્વરને
 ઝોળખીએ, એને શરણુ ગયા, એના દિવ્ય જન્મકર્મને
 પરિચય સાધ્યો અને એની ઇચ્છાને અધીન થયા તો
 જીવનવિકાસને અથે વધારે કશું કરવાપણું રહેતું જ
 નથી. ડખો જો એન્જિન સાથે સંકળાઈ જાય તો
 મુસાફરી માટે એને વધુ કશું કરવપણું રહેતું જ નથી,
 ન્યાં સુધી એની સાંકળ સધાયેલી છે ત્યાં સુધી
 એને બીજી કશી જ ચિંતા નથી.

પણ આ દાખલો અપૂર્ણ છે. એન્જિન અને
 ડખો એ એક જ પાટા ઉપર ફેડતાં છતાં એમની
 વચ્ચે સામ્ય નથી. ન્યારે આ જીવનની મુસાફરીમાં
 આપણે ખાસ સમજનાતું તો એ હોય છે કે ડખો
 ન્યારે એન્જિનને ઝોળખે છે સારે પોતે જ એન્જિન
 ધર્મ જાય છે, અને પછી બીજા અનેક ડખાઓ
 ખેંચી લેવાની શક્તિ એનામાં આવી જાય છે

ઈશ્વરસાક્ષાત્કારની ખૂની જ એવી છે કે જેમ
 સૂતરનો એક છેડો હાથ આવ્યો એટલે ધીમેધીમે
 બેચનાં સૂતરનો આખો ઢોલ જ હાથમાં આવી જાય
 છે તેવી જ રીતે જે સાચી ઈશ્વરનિષ્ઠા હોય અને
 અખંડ પ્રયત્ન હોય તો પ્રયત્નથી સત્યનારાયણનો
 નિશ્ચિત, સંપૂર્ણ અને સમમ સાક્ષાત્કાર થવા વિના રહેતો
 જ નથી. પછી મનમાં નથી રહેતો કાર્મ સંશય, નથી

રહેતો કાર્મ ખાતી, એટલું જાણી લીધું એટલે પછી કશું
 જાણવા જેવું રહેતું જ નથી. માણસ સાચી રીતે શોધ
 કરે, ખરી મુશ્કેલી રસ્તો જડવાની નથી પણ એ રસ્તો
 જવાની પ્રવૃત્તિ જ થતી નથી, એ મુશ્કેલી છે એ જ
 માણસનું કુર્દેવ છે.

મધ્યાવસતમનાઃ પાર્વ યોગ યુજન્મદાશ્રયઃ ।
 અસતમં સમમં મા યથા જ્ઞાત્યસિ તત્ત્વજુ ॥

૭ : ૧

મનુષ્યાણાં સહસ્રેષુ કથિયતતિ સિદ્ધૈઃ ।
 અતતામપિ સિદ્ધાનાં કથિન્નાં વેતિ તત્ત્વતઃ ॥

૭ : ૨

*

વિમુ-જીવન

માણસ પોતાની માનવી દૃષ્ટિથી જુએ છે તેથી
 એને દુનિયામાં સારાનરસાનું દંડ જ દેખાય છે;
 એની પાછળ રહેલું પરમમંગલ અદૃત તત્ત્વ દેખાતું
 નથી. તમામ મૂંઝવણનું કારણ એ જ છે, આ સૃષ્ટિની
 ઉત્પત્તિ, રિપતિ અને લય ઈશ્વરમાંથી જ છે, ઈશ્વર-
 થી જુદું અહીં કશું છે જ નહિ. જેમ હારના
 મણકા સૂતરને આધારે ટકે છે તેમ ઈશ્વરને આધારે
 અણું ટકેલું છે. જીવનમાં, આ વિશ્વમાં, જે કાર્મ છે
 તેનો સાર ઈશ્વર પોતે જ છે. જે દહાડે માણસ
 દરેક વસ્તુમાં ઈશ્વરનો આવો સાક્ષાત્કાર મેળવે શકે
 છે તે દહાડે એની બધી મૂંઝવણો એની મેળે દૂર
 થાય છે.

(આ દૃષ્ટિ કેળવવા માટે ભગવાને આ અધ્યાય-
 માં તેમજ દસમા અધ્યાયમાં કાવ્યમય ઉદાહરણો
 લઈને આપણને સજાગ કરી આપી છે. આવાં ઉદાહરણો
 હમેશાં સરખી જ રીતે આકર્ષક નથી થતાં. દર
 જમાનાએ પોતાપોતાનો વિશ્વૂતિયોગ ગોઠવેલો રહ્યો.
 અહીં તો કેવળ 'ઉદ્દેશ' ખાતર નામ લેવા ખાતર-
 ભગવાને થોડોક વિસ્તાર કર્યો છે દસમા અધ્યાયના
 વિશ્વૂતિયોગનો વિસ્તાર ટૂંકાવી અને એક ગીત સાથે
 ભગતા દાખલાએ બેગા કરી મેં એક નવો વિશ્વૂતિયોગ
 ગોઠવી કાઢ્યો છે.)

માણસ માટે સૌથી વ્યાપક, સૌથી જાંડુ અને સૌથી અમત્યનું જો કોઈ તત્ત્વ હોય તો તે જીવન છે મૃત્યુ સાથે સનાતન સત્યામ ચલાવતા જીવન દારૂ નથી પણ મૃત્યુ ઉપર વિજય જ મેળવતું વાત્સ્ય છે. આ વિશ્વમાં અનંત પ્રાણીઓ છે, અને અદર્શિય અનંત પેદા થાય છે. એ બધામાં-એકએકમાં જીવવાની જે અમર હંમેજા છે તે જોવા પછી જીવનની શક્તિ કેટલી જમરદગ્ત છે એનો કાંઈક ખ્યાલ આવી શકે છે. જેઓ ત્રાસીને આત્મહત્યા કરે છે તેઓ પણ જીવનને ઝોણું ચાહતા નથી. જીવનનિષ્ઠા, જીવનભક્તિ, જીવનપ્રેમ, જીવનપરાયણતા સાર્વભામ છે, બાકી બધી વૃત્તિઓ અને બિમ્બિઓ એની આગળ ગોણુ છે. આ જિજ્ઞાસા અને જીવનનિષ્ઠા અનંત રીતે વ્યક્ત થાય છે આ વિશ્વમાં સર્વવ્યાપી તત્ત્વ હોય તો તે એ જ છે એવું જ સાત્ત્વના અધે ચાલે છે જીવન મીજ રૂપમાં પણ છે અને વિસ્તારના રૂપમાં પણ છે. બીજામાંથી વિસ્તાર અતિ વિસ્તારમાંથી ફરી બીજોનો સંભવે એ ધટમાળ અનાદિકાળથી ચાલતી જ આવી છે શું ભગવાન આ ધટમાળથી તોણા હોઈ-સાકે! ઈશ્વર પોતે જ કહે છે કે તમામ જુતોની અંદર રસુરડું જીવન હજી છુ તમામ જુતોનું સનાતન બીજ પણ હું જ છું

જીવન સર્વ મૂલ્ય ૧ ૭ ૯

વીજ મા સર્વમૂલ્યા વિદિ પાર્ય સનાતનમ્ ।

૭ : ૧૦

કામ

મનુસ્મૃતિના પ્રારંભમાં જ કહ્યું છે કે માણસ જે કોઈ-કાર્ય કરે છે તે કામયા, વાસનાથી, ક્રમ્પણથી, ક્રશાક હેતુથી પ્રેરાઈને જ કરે છે. દુનિયામાં વ્યકા-મત્તા શોધી જડે નહિ. આવા સર્વવ્યાપી કામને નિયંત્રણમાં રાખવાની શક્તિ કેવળ ધર્મને જ છે. માણસ કામથી પ્રેરાય છે ચદ્ ચદ્ હૈ કુલ્લે કર્મ તત્ત્વ કમસ્ય ચેષ્ટિતમ્ । એ કામને સફળ કરવા માટે માણસ અર્થસંગ્રહ કરે છે, સામર્થ્ય કેળવે છે, મનુષ્યજન મેળવે છે, વિદ્યાન ખેડે છે, મોટા મોટા

સંગઠનો કરે છે અને દરેક જાતની પ્રવૃત્તિ આદરે છે. કામની પ્રેરણાથી જ અર્થનો વિસ્તાર કમવ છે.

પણ કામથી કામમની તૃપ્તિ થતી નથી. કામ માણસને પ્રેરે છે અને અતિ છેતરે છે. કામ જેવી મોહક, પ્રેરક અને અતિ વિકૃત એવી બીજી વસ્તુ નથી. તેથી જ કામને ન્યાં અવકાશ જ નથી એવા મોક્ષનો આદર્શ માણસે ખેંચો. પણ મોક્ષની લગન લાગે ત્યારે ને ! ત્યાં સુધી કામ ઉપર જીન કસીને એને લગામ લગાવીને હાથમાં ચાકુન અને અંકુશ લઈને એનો પાસેથી સેવા લેતી રહી કામનો આ જે અંકુશ છે-લગામ છે તેને આપણે ધર્મને નામે જોળખીએ છીએ. ધર્મના અંકુશમાં રહેવો કામ એ જ સામાજિક જીવનનું પ્રેરક તત્ત્વ છે તેથી જ ભગવાને પોતાની વિશ્વવિતો પરિચય આપતા કહ્યું કે ધર્મથી અવિરુદ્ધ એવો જે કામ તે હું છું.

ધર્માવિદ્ધો લોકેસ્મિન્ કમોદરિમ માતર્મમ ।

૭ : ૧૧ (૨)

સાત્ત્વિક વજ્ર

ઉપનિષદોમાં કહ્યું છે કે બળ એ જ બલ દહોને એનો ઉપાસના કરતી દુર્ગળા કેટલી ખરાબ છે એ સૌ કોઈ જાણે છે, પણ બળ એ સારી વસ્તુ છે એમ પણ સિદ્ધ નથી થયું બળ વાપરીને માણસ લૂંટફાટ કરે, ગરીબોને દનાવે, અનાશોને લૂટે અને અધર્મનો ધર્મ તરીકે પ્રચાર કરે એવા દાખલા દુનિયામાં ઝોળા નથી કુદરતે માણસ માટે નેટલાં દુ.ખો ઉત્પન્ન કર્યાં છે એના કરતાં માણસે પોતે જ પોતાની સામે વધુ મુશ્કેલીઓ ઉત્પન્ન કરી છે. અને એ બધું એના શરીરબળ અથવા ભુદ્ધિબળને પરિણામે ચલા પામ્યું છે. એ બધું ભેદ બળ અને બળનું સંગઠન બન્ને પ્રત્યે સજાતો અથકાણુ થયા છે. વીરતામાં ભગવાન કહે છે કે બળવાન લોકોનું બળ હું છું, પણ એ બળ કામ અને અનુ-સાધી તદ્દન મુક્ત હોય તો જ.

ચલ ચલવાનામિમ કામતગવિર્જિતમ્ ।

૭ : ૧૧

ગુણમયી માયા

ભગવાને સત્ત્વ, રજ અને તમ એવા ત્રણ ગુણ-વાળી માયા પેદા કરી. અને પોતે એની પાછળ છુપાઈ ગયા. આ સૃષ્ટિ ત્રિગુણાત્મક છે. દરેક વસ્તુમાં આ ત્રણે ગુણ ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં હોય જ છે. જે ગુણનું પ્રાધાન્ય હોય તેને નામે તે વસ્તુ ઓળખાય છે એટલું જ. આ ત્રણ ગુણોનું સ્વરૂપ, એમનો જીવન સાથેનો સંબંધ અને એમનો વિસ્તાર, એ બધું ગીતામાં જ સૌથી પહેલું વર્ણવેલું જરૂર છે. વેદોમાં આ ત્રૈગુણ ઉપર કયાંય ભાર નથી મૂક્યો. ઉપનિષદો એટલે અધ્યાત્મશાસ્ત્ર. ત્યાં તો આ ત્રણ ગુણોની ચર્ચા ઝગડે ને પરમે આવરી નોંધતી હતી. પણ ઉપનિષદોમાં ગુણોનો ઉલ્લેખ જવલ્લે જ આવે છે. એટલે આ સૃષ્ટિની ત્રિગુણાત્મક રચનાની મીમાંસા ગીતાની અથવા ગીતાના ભગવાનની મૈત્રિક મીમાંસા છે એમ જ કહેવું પડે છે. આ ત્રણ ગુણોની વ્યવસ્થાથી માણસને એટલો તો સંતોષ થયો છે કે ગુણ ત્રણ જ કેમ અને એ ક્યાં તત્ત્વને અનુસરીને નક્કી કરેલા છે અને એના પેદા વિભાગ કેટલા યદ્યદ્ છે એની જિજ્ઞાસા માણસે, શાસ્ત્રીય રીતે કરવાનું છોડી દીધું છે. નવા લોકમાં પણ જે કોઈ આ ત્રિગુણવ્યવસ્થાને સવિસ્તર સાંકળે છે તેને પણ થાય છે કે ગુણવ્યવસ્થા બધી રીતે બંધાયેલી છે. ભગવાન પોતે કહે છે કે આપું ત્રિશ્વ આ ત્રણ ગુણોનો વિસ્તાર છે. એ ત્રણે ગુણ મારામાંથી જ પેદા થયેલા છે. અને છતાં હું એમને વશ નથી. મારી આ ત્રિગુણાત્મક માયા તરીકે જીવી બહુ અધરી છે. જેઓ ત્રિગુણથી પર એવા મને શરણુ જાય છે તેઓ જ આ માયામોહને તરીકે જાય છે. જેઓ ઈશ્વરને શરણુ જતા નથી તેઓ માયાની જાળમાં સપડાઈને અસુરવૃત્તિ કેળવે છે.

રજ અને તમ એ બે ગુણો બંધનકારક છે, નીચે પાડનારા છે, એટલું તો સહેજે ધ્યાનમાં આવી શકે છે. પણ સત્ત્વગુણ પણ સારો દેખાવા છતાં અંતે બંધનકારક છે અને તેથી સત્ત્વ કેળવો, રજ અને તમ ઉપર વિજય મેળવી અંતે આ સત્ત્વગુણથી પણ પર જવાનું છે એમ કહીને ગીતાએ અધ્યાત્મના

આકાશમાં મોટામાં મોટું ઉગ્રધન કર્યું છે. સત્ત્વગુણ પણ અંતે બંધનકારક જ છે એમ કહી ભગવાને માણસ આગળ એક અતિમાનુષી આદર્શ મૂક્યો છે.

દૈવી હોમ ગુણમયી મમ માયા દુરત્યયા ।

મામે વે પ્રપશંતે માયામેતાં તરંતિ તે ॥

૭ : ૧૪

નોંધ:—

[ગીતામાં ત્રિગુણના ઉલ્લેખ ન્યાં ન્યાં આવે છે તે બધાને એકત્ર કરી તે ઉપરથી ગીતાનું માનસશાસ્ત્ર તૈયાર કરવા જેવું છે. જેમ ગીતામાં આવેલાં પાંચ સાત શબ્દચિત્રો પરથી ગીતાના આદર્શ પુરુષને તારવી શકાય, દૈવી સંપત્તિના જીવંત ગુણો વડે ગીતાનું સમાજશાસ્ત્ર તારવી શકાયું છે, એ જ રીતે આ ત્રિગુણના વિસ્તારથી ગીતાનું માનસશાસ્ત્ર તારવી કાઢવું નોંધ્યું.]

*

બક્તોના ચાર પ્રકાર

ગીતાએ ચાર પ્રકારના ભક્તો વર્ણવ્યા છે. આ ચાર જ શા માટે પસંદ કર્યા છે એ કહેવું મુશ્કેલ છે, અને આ ચારે ભક્તો જ છે એમ કહેવાય કે નહિ એ આપણે જાણતા નથી. આર્ત, જિજ્ઞાસુ, અર્થાર્થી અને જ્ઞાની-આ ચારેને ગીતાએ ભક્તો કહ્યા છે, એને એમાં જે જ્ઞાનીને સૌથી શ્રેષ્ઠ અને પોતાને સૌથી પ્રિય કહ્યો છે. આમાંનો જે આર્ત છે એ જીવનનો અનેક દુઃખોથી હેરાન થવાથી ભગવાનને શરણુ જાય છે. એને વિશ્વાસ છે કે ત્યાં શાતા મળવી જ નોંધ્યું. આવે ભક્ત સામાન્ય કાંટિનો ગણાય. કાયિક અને માનસિક અકળામણથી મુક્ત થવું એટલો જ એનો ઉદ્દેશ છે, પણ એ ઉદ્દેશ પાર પાડવા માટે ભગવાન પાસે જ દોડી જવું નોંધ્યું એટલું એ જાણે છે, અને એમાં જ એની મોટાઈ-ગીતાની બાધામાં કહીએ તો ઉદારતા-રહેલી છે.

બીજો ભક્ત તે જિજ્ઞાસુ. એ જેમ જેમ જીવનનો સુખદુઃખાત્મક અનુભવ લેતો જાય તેમ તેમ એ બધું ખમવાની અથવા માણવાની સક્તિ તો એ કેળવતો જાય છે. પણ આ બધું શા માટે છે,

અતે જીવનનું રહસ્ય છે શ એ જાણવની અદ્ભુત જિજ્ઞાસાથી પ્રેરાઈને એ જગવાન પાસે દેડે છે એ જાણે છે કે જીવનનું રહસ્ય ઉકેલનાર, સસયને હેઠનાર, યીજને કાઢી છે જ નહિ તરવ્ય સજાસ્વાર્ય છેતા નહિ શુપવચતે । (૧ ૨૧)

ત્રીજો ભકત તે અર્થાર્થી સામાન્ય લોકો એનો અર્થ કરે છે ધનનો પ્રચ્છન્ન જૂના વખતમાં એવા લોકો દાતા ખરા કે જેઓ ધનના દગવાની ઇચ્છાથી વેપારઉદ્યમ કરવાને જાગે જપમ્મપ, પુરશરણ અથવા તપસ્યા કરતા, અથવા અનેકરીતે જગવાને રાજી કરી એની કેવળ કૃપા વડે કપાકથી ધન મળી જાય એની અપેક્ષા રાખતા પશુ ગીતાનો અર્થાર્થી ઉદાર ભકત ધનપરાયણુ તો ન જ હોય અહીં અર્થાર્થી એટલે જીવનનું સારસર્વસ્વ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા રાખનારો જગવાન પ્રજુ છે સર્વસમર્થ છે, ઉદાર દાતા છે એની પાસેથી સહુ કંઈ મળી શકે એમ છે ત્યારે બીજુ બધુ છોડીને એને શરણુ જઈને એની પાસેથી જીવનસાધક પદ્ધતિ ન મેળવીએ । (૧) પોતાનો પુરુષાર્થ અને (૨) ઈશ્વરની કૃપા એની વાંગના બચ્ચાની એવડી સાધના પ્રનાર તેઓ નથી હોતા. હું ઈશ્વરને શરણુ જાઉં, ઈશ્વરની ભક્તિ કરુ એ જ મારી સાધના એ જ મારો પુરુષાર્થ જગવાનને શું અશક્ય છે કે જેથી અર્થો એને હું ભયકુ અને બાકીનો જગવાન ઉપર નાખુ મારી ઉત્તરિને અર્થે કે મારા વિકાસને અર્થે મારે પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ એ જ જો આપ્રહ હોય તો આપ્રઅવળા પુરુષાર્થ હું શા માટે કરુ ? પોતાની વૃત્તિઓ ઉપર વિજય મેળવી બધી રીતે ઈશ્વરને શરણુ જાઉં અને એની અનન્ય ભક્તિ કરુ એ જ પુરુષાર્થ શા એણે છે ? એમાં કશી કચ શા ન રહે એટલે બસ આવો અર્થાર્થી ઉદાર ભકત પોતાની નિજા વડે જગવાનને પોતાનો બનાવી દે છે અને હૃદયગ્રહ જગવાન પાસેથી ગમે તે મેળવી શકે છે એ કોઈ કહે છે, પશુ તે સાધન તરીકે નહિ, પશુ ઈશ્વરને શરણુ રૂપા પડી ઈશ્વરે શોષેના કાર્યો સમજી ઈશ્વર પ્રીત્યર્થે એ બધા કામો કરે છે.

ઉદલો ભકત તે જાની એણે પોતાની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરી છે, સુખદુઃખ ઉપર એણે વિજય મેળવ્યો છે, જાનકૃપી અગ્નિથી પોતાનું કિલ્મિષ બાળી નાખ્યું છે, એ અખંડ ચોગી છે, એ નિષ્કામ ભાવે - કેવળ સ્વભાવ તરીકે - જગત્, ભક્તિમાં તદ્દયીન ચઈ જન છે એવો જાની ભકત જગવાનને એટલો બધો તો પ્રિય છે કે પરસ્પર પ્રીતિને કારણે એ ભકત જગવાનનું હૃદય બની ગયો છે 'જ્ઞાતી ત્વાનૈવ મે મતમ્' એવી જાનકૃતિ એક જ જગતની સાધના વડે જન થે જ પ્રાપ્ત થઈ શકે જાનીએ પાછા જનના અને જનપ્રેમા કમસ સસિદ્ધિ મેળવેલી હોય છે એને સદગુણે જગવાનના વિમૂલવનો સાક્ષાત્કાર થાય છે

ચતુર્વિધા ભક્તે મા જના મુદિતોડ્ડુતે ।
જાતો જિગ્મુત્યાર્થો જ્ઞાતી ચ મતતમ ॥
તેજ જ્ઞાતી નિત્યયુક્ત ભક્તભક્તિવિનિષ્પત્તે ।
પ્રિયો હિ જ્ઞાતિનોડ્ડુત્યર્થમદમ્ ચ મત પ્રિય ॥
ગુણાય સર્વે ધર્મિતે જ્ઞાતી જ્ઞાતૈવ મે મતમ્ ।
શાસ્ત્રિય સદિ મુક્તસ્ત્વ ગમેવગુણો નતિમ્ ॥
વહ્નના પનનાસ્તે જ્ઞાતવાન્ના પ્રચયતે ।
ચતુર્દેવ સગમિતિ સ મહાત્મા મુદુર્ભ ॥

૭ ૧૬-૧૭

જીવાસનનું સોપાન

બધા જ ધર્મો સાચા છે ગમે તે દેવને નમસ્કાર કરીએ તો યે અને એ દેશવ પ્રત્યે જ પહોંચે છે એ ખરું છે ગમે તે ઉપાસનાને રસ્તે માણસ જન તો યે અતે એ મુકામે પહોંચવાનો જ એ વિષે શકા નથી, છતાં બધા દેવો સરખી યોગ્યતાવાળા નથી હોતા બધી ઉપાસનાનું તાર્ત્ત્વલિક્ષણ એકસરખું નથી હોતું માણસ પોતાની વૃત્તિ, દૃષ્ટિ અને આદર્શ કરતાં વધારે ઉચ્ચ ક્રાંતિની ઉપાસના જરૂરી રાખે નથી આજનાં જો એક રૂપિયો અને એક પેડો એમાંથી ગમે તે સે એમ આપણે કહીએ તો રૂપિયો છોડી એ જેમ પેડા તરફ દોડવાનો તેમ જ જુલો જુલો વાસનાઓથી ઘેરાયેલો માણસ અત્યારથી પરમાત્માની ઉપાસના કરવાને બદલે પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે કોઈ ને કોઈ સામાન્ય દેવતાની ઉપાસના આરંભે છે જગવાન

જાણે છે કે એવો માણસ જાણે છે આહું, ઘેરાયેલો છે મોહથી, પણ અતે એની શ્રદ્ધા સાચી છે. એટલે ભગવાન પોતે જ તે તે રૂપ ધારણ કરી બધાં જેની શ્રદ્ધા ખેડી હોય ત્યાં જ એને એને લાયક સિદ્ધિ આપી દે છે. આની સિદ્ધિ અને એનું ક્ષણ નાશવંત જ હોય. પણ એવું ક્ષણ મેળવી એ ભક્ત પોતાની શ્રદ્ધામાં ઉમેરો કરે છે. આમ કરતાં કરતાં બધારે માણસને શુદ્ધ ઈશ્વરભક્તિ જડે છે ત્યારે જ એ ભગવાનની સન્નિધિમાં પહોંચે છે.

જેમ મુક્તિ કમરાઃ મળે છે, સાધનામાં પગથિયાં હોય છે તેમ ભક્તિના આદર્શમાં પણ માણસની પ્રકૃતિ પ્રમાણે ઉચ્ચ અને ઉચ્ચતર એવી ટ્રાટિંગો હોય છે.

આ વાત જેના ધ્યાનમાં આવી તે પોતે ભૂતિ. પૂજક ન હોવા છતાં ભૂતિપૂજન કરવાવાળાઓને પણવશી નહિ. જંગલના લોકોના ધર્મ અને એમની માન્યતાઓ ભૂમભરેલી છે એટલું જ નહિ પણ તેઓ એવી માન્યતા રાખવા જતાં મહાપાપ કરે છે એ જાતની માન્યતા ખ્રિસ્તીઓ, મુસલમાનો અને એવા જ બીજા ધર્માવલંબીઓ ધરાવે છે અને તે તે લોકોને એ પાપમાંથી ઉગારવા માટે એમની ઇચ્છા વિરુદ્ધ એમની પાસેથી એમની માન્યતાઓ છોડાવવાને જજરૂરત પ્રયત્ન કરે છે. ગીતાધર્મી જાણે છે કે બૌદ્ધિક બૂદ્ધ એ કાંઈ નૈતિક અધઃપાત નથી આપણે પરમ રહસ્ય ન જાણતા હોઈએ તેથી શું ? ભગવાન તો આપણું હૃદય પહોંચાને જ છે. ત્યારે આપણે કેઈના ઉદ્ધાર વિશે આટલા સારાં કે શા માટે ધર્મીએ ?

અને કાણુ કહી શકે કે ઈશ્વર વિશેની આપણી કલ્પના નિર્દોષ છે. ઈશ્વર આગળ આપણું અજ્ઞાન અને પેલા જંગલી, વહેમી આરવ્યકતું અજ્ઞાન એ બે વચ્ચે બહુ જ થોડો ફેર હશે. આપણે શા માટે માનીએ કે આપણે તો સાચા ઈશ્વરને પૂર્ણપણે જોળખીએ છીએ અને બીજાઓ અજ્ઞાનની ખાઈમાં રહીને ત્યાં જ રાગવા જેટલા પતિત છે ? જેમ બાળકો ક્રમે ક્રમે ઉમરલાયક થાય છે તેમ સાચા ભક્તો ક્રમશઃ જ્ઞાનમાં અને ભક્તિમાં આગળ વધે જ છે અને ભગવાન તો એમની પાસે અથધી ઈતિ સુધી છે જ.

કર્મસંસ્કૃતિતત્ત્વાઃ પ્રપન્નૈરેવંચદેવતાઃ ।

ત ત નિયમમાસ્થાગ પ્રવૃત્ત્યા નિગતાઃ સ્વયા ॥

યો યો યા યા તત્તુ મક્તઃ શ્રદ્ધાચિત્તુમિચ્છન્તિ ।

તત્ત્વ તત્ત્વાચલં શ્રદ્ધાં તામેવ વિદધામ્યહમ્ ॥

સ તથા શ્રદ્ધયા ચુક્તસ્તસ્મારાધયમીહતે ।

હમતે ચ તતઃ કામાન્મયૈર વિહિતાન્હિ તાન્ ॥

અતત્તુ ન કઃ તેવાં તદ્ભક્તયપમેવસામ્ ।

દેવદેવગ્જો માંતિ મદ્ભક્તા યાંતિ મામપિ ॥

અવ્યકત વ્યક્તિમાપન્ન મન્યન્તે મામવુદ્ધયઃ ।

પરં ભાગ્યજાગતો મમાવ્યયમનુત્તમમ્ ॥

નાંદ પ્રકાશઃ સર્વસ્ય યોગમાયામદ્રુતઃ ।

મૃદોડય નામિજાતાંતિ લોકો મામજમવ્યયમ્ ॥

૭ : ૨૦-૨૫

ઐશ્વર્યપ્રાપ્તિની કઠિનતા

ગીતામાં એક ક્રેદાણે ભગવાને અર્જુનને કહ્યું છે કે તારા પણ અનેક જન્મો થયા છે અને મારા પણ થયા છે. હું એ બધાને જાણું છું અને તું તે જાણતો નથી. જૂનાકાળ અને બાલિષ્ઠકાળ જાણવાની શક્તિ કેવળ એક ભગવાનની જ છે. માણસને એ શક્તિ આપેલી નથી.

આ અધ્યાયમાં ભગવાન કહે છે કે ભૂત, બાલિષ્ઠ અને વર્તમાન બધું હું જાણું છું પણ મને કોઈ જાણતું નથી. એવું કારણ એ છે કે બધાં પ્રાણીઓ રાગદ્વેષથી ઘેરાયેલા હોવાથી એમની દષ્ટિ દુઃકી થઈ જાય છે, એમનું હૈયું સંકુચિત થઈ જાય છે. માણસ બધારે ધનોની દલ્દલા કેળવે, દુઃકમોહથી મુકત થઈ જાય અને પુણ્યકર્મોથી પાપ ઉપર વિજ્ય મેળવે ત્યારે જ તેને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. અને પછી એનું તમામ કર્મ આધ્યાત્મિક બની જાય છે.

ચેદ્વાદ સન્તીતાન્તિ વર્તમાનાંતિ ચાર્જુન ।

અવિષ્ણાંતિ ચ ભૂતાંતિ માં તુ વેદ ન કથન્ ॥

અિચ્છાદ્રેષ્ઠમુચ્ચેન દ્વદ્વમોહેન ભારત ।

સર્વેભૂતાંતિ રમોહ સર્ગે યાંતિ પરંતપ ॥

થેષા ત્વત્પન્ન પાપ જવાન્તં પુણ્યકર્મણામ્ ।

તે દ્વદ્વમોહનિર્મુળા મજતે મા દહનતાઃ ॥

જરામરણનોક્ષાય મામાશ્રિત્ય યત્તતિ યે ॥

તે દ્વદ્વા તદ્વિદુઃ દ્વદ્વત્તમત્પાર્તનં કર્મચાલિભૂમ્ ॥

૭ : ૨૬-૨૯

પ્રાણલાલની ભ્રમણા

શ્રી સોપાન

‘તમે કોઈ સમજતા જ નથી હું એ અને એ જોળખુ છું’

પ્રાણલાલ ચિંકાઈ જઈને બોલ્યો. લગભગ મેં ક્યાકથી આ સાંધાફોડ ચાલની હતી મગનલાલ અને ત્રિનોયન હવે થાક્યા હતા. પ્રાણલાલને સમજાવી લેવાની જરૂરી પણ આશા નહોતી છતાં કેવળ છેલ્લો પ્રયત્ન કરવા ખાતર ત્રિનોયને જવાબ આપ્યો.

‘તું નથી જોળખતો તે જો દુનિયા જોઈ હોત તો આમ ન બોલત જો દિવસથી આ સમાચાર મળ્યા છે તે દિવસની પ્રભા લોહીના અસુએ રહે છે’

‘તમે જ એનું કારણ છો હું એને સમજાવીને ચાલ કરુ છું ત્યાં તમે ક્યા ખાવા દોડો છો તમે અમારું હિત ઇચ્છતા હો તો તમારે અહીં આવવું જ ન જોઈએ’

વાતમાં કંઈ સાર ન જણાયો એટલે ત્રિનોયન જોસો થયો મગનલાલ પણ એની પાઠગ જિડા. પ્રાણલાલ રાવભાઈ ચહેરે બેસી જ રહ્યો વિવેક ખાતર પણ જિભા થવાની એને ઇચ્છા ન થઈ.

..

પ્રાણલાલ નવા જમાનાનું ફરજદ હતો એમ ન કહેવાય માનેજના તોફાન કે પ્રેમમરતી એણે અનુભવ્યા કે જોયા નહોતા એક સાથે ધણી યુવતીઓ સાથે દોરતી પણ એણે કોઈ દિવસ કરી નહોતી એવી દોરતી મા? જે લાવકાત જોઈએ તેનો પણ એનામાં સર્વથા અભાવ હતો એ જાણ લઈને ન હોત તો ચાલી શકત, પણ નૃત્ય સંગીત, ચિત્ર-એકાદ કલામાં એ પચીશ હોત તો એને એવી દોરતીઓ સહેનાઈથી મળી રહેત પેસા અને નવી હમે રહેવાની આવકન હોત તો પણ મુશ્કેલી ન આવત આમાંનું કશું એનામાં હતું નહિ. એક

પત્ની જીવની હોત ત્યારે જ ખીચ પત્ની કરવાના કાન્તિ છે, પ્રેમ છે, સમાજની નમ્રપ્રથા સામે બળવો છે એવું કશું પણ એ સમજતો કે માનતો નહોતો. એના મનમાં એમ કરી મધુ હતું કે પ્રભા તો એના ઉપર અધાર હેત રાખે જ છે, અને આ પાડોશમાં રહેતી યશોદા, જેના વિષે એના કુટુંબનાં દુરમનોએ ખરાબ વાત ઉઠાડીને એનું વર્ણિયાળ અશક્ય કરી મૂક્યું છે તે, પણ એના પર પારાવાર લાગણી ધરાવે છે પ્રભાને ‘અડચણ’ હોય ત્યારે રસોઈ કરવા તો યશોદા આવે જ છે, પરંતુ પ્રભા એને પિયર ગર્ભ હોય ત્યારે પણ પ્રાણલાલને કશી મૂંઝવણ જણાતી નથી અને અજાણ જેવી વાત તો એ છે કે પ્રભા પોતે જ એના પ્રત્યે અપર પાર પ્રેમ ધરાવે છે પ્રભા કામ કરતી હોય ત્યારે યશોદા એની પાસે કામ ખૂંચવી લેવા આવે પણ પ્રભા એમ કેમ કરવા દે? એ તો યશોદાને પોતાની વહાલી નથુદ હોય એટલા માનપૂર્વક સાચવે છે.

જો દિવસે યશોદા કંઈ કારણ વિના મુસકે મુસકે રડી પડે તે દિવસે પ્રભા બહાર ગઈ હતી એવું પણ નહોતું એને જાની રાખવાનો ખરો પ્રયત્ન તો પ્રભાએ જ કર્યો હતો. પ્રાણલાલ તો દૂર જોસો ઊભો માન શાન્દિક આશ્વાસન આપી રહ્યો હતો, ત્યારે પ્રભાએ એને બાથમાં લઈને એવું આશ્વિમયું માં પોતાની જાતી સાથે દયા યું હતું પ્રાણલાલ માન મોનતો હતો ‘યશોદા! યશોદા! આ શું’ શા ચારે ગે ડે? જો, તારા બાપુ ..’ ખસ, આથી વધુ એણે કાંઈ કર્યું નહોતું ત્યારે પ્રભાએ તો યશોદાના લક્ષના આગળા ઊંચી જાય એવા પ્રેમથી એને ગલવાન કાગળ પૂછ્યું હતું અને ઉપર યશોદાએ કશું નહોતું જતાં એ સમજી ગઈ હતી કે કુમાર-અવરયાથી યશોદા હવે થાકી છે.

તે દિવસે ઓફિસનો સમય થતાં પ્રાણુલાલ ઘેરથી નીકળી તો ગયો, પણ રસ્તામાં કે ઓફિસમાં એને એન પડ્યું નહિ. યશોદાનું આંસુમયું મો કંમે ય કર્યું આંખ આગળથી ખસતું નહોતું. દિલના અંતરતમ ભાગમાંથી એક ઝરણું જાણે ફૂટતું હતું. એ ઝરણું પ્રેમનું હતું કે કરુણાનું તે કળી સકાય એમ હતું નહિ. ઉદ્ભવરથાને તો બને ઝરણા સરખા જ લાગતાં હતાં. પ્રાણુલાલની આંખી શુદ્ધિ આ ઝરણુંને કરુણાનું ઝરણું માનતી હતી. યશોદાના વિચારથી ગદગદ થઈ જવાતું હતું એ જ એનું મોહું પ્રમાણ હતું.

સાંજના છ વાગે પ્રાણુલાલ ઓફિસથી પાછો ફર્યો ત્યારે એના મનમાં નહીં થઈ ગયું હતું કે ઘેર જઈને યશોદાનું દુઃખ સમજવું અને એ દૂર કરવા જે કાંઈ પ્રયત્નો કરવા પડે તે કરવા જ. આ નિશ્ચય થતાં પ્રાણુલાલના પગમાં ચેતન આવ્યું હતું અને હૃદય પણ મગજપ્રત બની રહ્યું હોય એવું જણાવું હતું.

પ્રાણુલાલ ઘેર પહોંચ્યો ત્યારે અંધારું થઈ જવા આવ્યું હતું અને પિતાની આસાને માન આપતી યશોદા ગત પડ્યા પછી ઘરમાંથી બહાર નીકળતી નહિ. પ્રાણુલાલે લાચારીએ પ્રભાને જ સમાચાર પૂછ્યા અને પ્રજાના હસતા મુખેથી સાંજબુ કે, 'પરણવાનાં થયાં છે.'

*

'યશોદા બહુ દુઃખી છે, ખરું ને પ્રજા !' આઠકે દિવસ પછી પ્રાણુલાલ પ્રજા સાથે વાત કરતો હતો. વચ્ચે યશોદા સાથે બે ત્રણ વખત વાતો કરવાનો પ્રસંગ મળ્યો હતો, પણ યશોદાનું દિલ એ જાણી રહ્યો નહોતો. દિલ ઊંચડે એવો પ્રજા પૂઝવા જતાં યશોદાની આંખો આંસુથી ભરાઈ જતી.

'ખર નથી પત્તી કે યશોદા શા માટે દુઃખી રહે છે ! એના બાપુ તો કંઈ કહેતા જ નથી. બા સારાં છે.'

'તો રડે છે કેમ ?'

'એ તો મેં તે દિવસે તમને કહ્યું ને !'

'એ માટે કાંઈ રડે ખરું ? બહુ તો સમસ્યાને બેસી રહે '

'એ માટે તો રડે નહિ, પણ એમ છે એટલે જ્યાં જુએ ત્યાં દુઃખ લાગ્યા કરે છે. બા અને બાપુજી પગવતાં હોય એવું એને લાગે છે.'

'એનાં માતાપિતા આ રિયલિટ નહિ જાણતાં હોય ?'

'ન કેમ જાણતાં હોય ? દરેક મામાપ આ રિયલિટ સમજી જાય, પણ કરે શું ? એમના વશની વાત થોડી છે ? થોડા મુશ્કેલીયો શોધવો ક્યાંથી ? મુશ્કેલીયાની અંત કેટલી છે ? ક-યાના તો ઢગલા પડ્યા છે.'

પ્રાણુલાલ સહેજ દસી પડ્યો. પ્રજા લગભગ પામતી મીઠુ દસી.

'આપણે એને કંઈ મદદ ન કરી શકીએ ?' પ્રાણુલાલે પૂછ્યું.

'આપણે શી મદદ કરી શકીએ ? તમારો કાંઈ ભાઈબધ હોય તો શોધી કાઢો. પણ એનાં મામાપનેય પસંદ તો પડ્યું નેઈશી ને !'

'યશોદા વિશે શેકોમાં.....'

'હા, એનું નામ ચેરાર્થ ગયું છે. આપણી બાજુ તો કાંઈ ટેકાણું મળશે નહિ. અગત્યવામાં તપાસ કરો તો સારું ટેકાણું મળી આવે.'

'આપણાં લોકો પણ ગમત કરે છે !' પ્રાણુલાલ બોલ્યો.

'દાકરી મોટી યાવ એટલે આમ જ યાવ. મારા બાપુએ અમરથી ઊનાવળ કરી દેશે !' પ્રજા ત્રાસી તરત કરીને દસી. પ્રાણુલાલ એના ઊંચાના ફૂલ જેવા મુખ સામે નેઈ રતો.

*

એકાદ મહિના પછી યશોદા માંડી પડી. માંડતી જરા ગંભીર લાગી એટલે પ્રાણુલાલ અને પ્રજા અવારનવાર યશોદાની પામે રહેતા લાગ્યાં. યશોદાનાં માતાપિતાએ એનું કે પ્રાણુલાલ પાસે યશોદાને સારું લાગતું હતું. એમના રૂઢિચુસ્ત માનસને આ

ગમતુ તો નહોતું પણ દીકરી હવે નાસી હતી એમ
એ જાણતા હતા એને પ્રાણનાથ વધુ સમય ત્યા
રહે એવો પ્રયત્ન કરવા નાચ્યા માલગી જેમ લખાવા
લાગી તેમ પ્રાણનાથ વગેરે માણસ યવા લાખ્યો
પ્રભા તો પોતાની નજીકની મેવા ટિન દઈને
કરતી જ હતી

કોટેક મહિનો માલગી ભોગ યા પડી થયોદા
પથારીમાંથી બહી આટના સમયમાં એના મનમાં
શુ શુ બની ગયું તેનો ઇતિહાસ બહુ લાંબો ચાલ
પણ માલગીના દિવસો દરમિયાન કોઈ ન હોય ત્યારે
પ્રાણનાથ પાસે એ રડી પડતી હતી અને પ્રાણનાથ
એના વાસા ઉપર કે માથા ઉપર હથ ફેરવતો ત્યારે
એની આંખો મિચાઈ જતી હતી આંસુ ઘણીવાર
પાછાં ની જતા હતા અને કોઈકવાર મિચાચેની
પાપણીની બહાર હાથની કોઈ અદમ્ય લાગણીની
સાક્ષી આપવા માટે નિંદુરે ચિર જનતા હતા
પ્રાણનાથના હાથમાંથી પેનુ ઝરણુ - કરણાનું કે
ત્રેમનું - વેગર વહેવા લગ્યું હતું યશોદાની સમે
નિતા આખમાંથી અને એને પાળતાં આગળીના
ટેરવામાંથી એ ઝરણુ ફટવા જ મરતું હતું

પરિણામ એ આશુ કે સાગ થયા પછી
લગભગ પદરમે દિવસે બપોરે પ્રભા મ્વાક બહાર
ગઈ હતી અને પ્રાણનાથ ઘરમાં એનો બેઠો હતો
ત્યારે યશોદાએ આનીને એના પગ પાસે એક
ચુનાવનું ફૂન મૂકી દીધું ધીમેથી મોલી રીકારો
કે તોડીને કે ને દો

પ્રાણનાથ ચમકી ગયો પણ એ ઠીચુ જુએ
ત્યા તો યશોદા આંધી ગઈ હતી એની નજર ફૂન
ઉપર પડી ફૂન સુદર હતું અને ખીનેનું રતું એમાં
તો શમ નહોતી પણ પ્રાણનાથ કરી ગયો એનો
બાગળા તરફ જોયું પ્રભા ત્યા નહોતી ધીમેથી એણે
ફૂન ઉપાડ્યું એમ શણ આખમાં મૂકતા આવી
સુરત લેખ આપ્યો ફરીને બાગળા તરફ નજર કરી
પ્રભા ત્યારે પણ નહોતી આવી

*

‘એ કેમ બને યશોદા’

‘હું પણ જાણુ છું કે ન બને પ્રભામેનને
જલુ આનાત લાગે’

‘એને તો મ્વાચ ન લાગે પણ તારાં માતા
પિતા અને લોકો’

‘ના ના પ્રભામેનજ આ સડન ન કરી શકે’
‘હું નથી માનતો હું પ્રજાને જાણુ છું એને
તાગ પ્રત્યે પણ બહુ મમતા છે’

તો ?

તો શુ ?

તો ચર્ચ શકે મારા માતાપિતા આખ આમાં
મન કરશે તેઓ થામ્યા છે અને લોકોની સામે તો
ચર્ચ શક્ય

‘તાગમાં દિમત છે ?’

‘છે પણ પ્રભામેન’

‘ના ના એ વિષે ચિંતા ન કરીશ એ હું
સબળી લઈશ એના પ્રત્યે મને કેનો એમ છે તે
એ જાણુ છે’ પ્રાણનાથ ઉત્સહથી બોલે
તમે પૂછી જોશો ?’ યશોદા ધીમેથી મોલી
પ્રાણનાથ જરી વિચારમાં પડે

‘પૂછવાથી મ્વાચ વાત બગડશે એ નને
અપનાવી જ લેશે એની મને ખાતરી છે પૂછીશ તો
કદાચ’

‘તમે જાણ કરો છો એમ મને લાગે છે, કોઈ
સ્ત્રી આશુ સડન ન કરે’

પ્રજાને તું નથી ઓળખતો યજ્ઞા ! મારી
સાથે એ નર્કમાં આવવાનું પણ પસંદ મે’

‘પણ એના યશોદા વગર જ એની પ્રાણનાથ
કરી પાડો પડી ગયો

‘તો તમે પૂછી જુઓ તો ? યશોદા બે ઠી
હવે પૂછી જોઈશ એ પછી તો તને સાતિ
ચલે ને ?’

યશોદાએ હા પાડી

*

પ્રાણનાથના હાથમાંથી લગભગ છૂટી ગઈ હતી
પ્રજાને પૂછવાની દિમત ન આંધી યજ્ઞાની વાત
સાચી લાગવા માઠી પણ છૂટેલી લગભગ હાથમાં

આવી નહિ. યશોદા તરફ એનો હૃદયપ્રવાહ જોશભેર ધસવા લાગ્યો. ઓફિસે એ દરરોજ જતો હતો પણ નિર્જીવ યંત્રની જેમ જ. રાતદિવસ એ વિચાર એને ઠોરી ખાતા હતા. પ્રભા પછીવાર એને પૂછતી હતી કે છે શું ? પ્રાણુલાલ જવાબ આપી શકતો નહિ. ક્યારેક હસતો, ક્યારેક મૂંઝા રહેતો અને જોશભેર પ્રભાને બાથમાં પકડી કચડી નાખતો.

યશોદા અવાગનવાર આવ્યા કરતી હતી પ્રભાની પાસે હવે એ વિશેષ રહેતો. પ્રભાનો પ્રેમ કે કૃપા-જે કહો તે-મેળવવાના એના પ્રયત્નો ધણીવાર ઉપાગ્રા પડી જતા હતા. પણ પ્રભા ખિચારી સમજતી નહોતી. યશોદાનાં માતાપિતાની જેમ એણે માત્ર એટલું જ જાણ્યું હતું-યશોદા આવે છે ત્યારે પ્રાણુલાલને સારું લાગે છે, પ્રાણુલાલ એનો પ્રાણુ દેતો, એના વિના છવડું પ્રભા માટે દુષ્કર હતું. એ પ્રાણુને શાંતિ યાવ, સુખ જાપજે એ માટે પ્રભા શું ન કરે ? યશોદાને આમક ફરી-ફરીને એ ત્યાં રોકતી અને ધણીવાર જમાડતી.

દિવસો ને મહિનાઓ પસાર થતા જતા હતા. પ્રાણુલાલ અને યશોદા ધણીવાર એકત્રિત મળતાં. બહુ વાતો ન થતી, પણ જે થતી તે દર્દમય હતી. પ્રભાની આંખમાંથી આંસુ ખરી જતાં અને પ્રાણુલાલનાં આંસુ ડોકિયાં કરી પાછાં આંધ્યાં જતાં. બંનેનાં હૃદય લાંગળી ગયાં હતાં. એકમેક વિના રહેવું હવે મુશ્કેલ થતું જતું હતું, પણ પ્રભાનો વિચાર બંનેને ધક્કા મારી જુદી જુદી દિશામાં ખમેડી દેતો હતો.

યશોદાનાં માતાપિતા દીકરીનું મન પારખી ગયાં હતાં. એમને આ ગમતું નહોતું, પરંતુ આંખ આગ કાન કરવાનો નિશ્ચય કરી લીધો હતો. પ્રભા કર્યું સમજતી નહોતી. એને એમ થતું હતું કે યશોદાને હવે જલદી સારું ઠેકાણું મળી જાય તો સારું.

એક સવારે પ્રભા નહકના સગામાં ડાઈ પ્રસંગે ગઈ હતી. પ્રાણુલાલ એકઠો પડ્યો યશોદા અને પ્રભાના વિચારો કરતો હતો. કેના પ્રત્યે વધુ મમત્વ હતું તે એની જુદી ક્ષતી શકતી નહોતી. પ્રભાને બધું આપી દીધું હતું-આખું જગત જતલે એને આપી દીધું હતું-એમાંથી એક રતીપૂર પણ પાછું

કેમ લેવાય ! એ વિચાર દિલને સનાવનો હતો. ખીછ બાણુ યશોદાનું કોણુ, એમ પણ થયા કરતું હતું. દયા, પ્રેમ, કશ્યા, આર્કાંણુ-અધુ એકમેકમાં ભળી ગયું હતું. આંખ સામે ધડીક પ્રભાની છબી આવતી અને ધડીક યશોદાનું ચિત્ર ખડું થતું હતું. પ્રભા દસતી હતી અને એ હાથમાં વિશ્વાસ કરતો હતો. યશોદાની પાંપણો બીની હતી અને તેમાંથી યાચના અને અર્પણ ટપકતાં હતાં. એક મોટી ઓફિસનો મ મૂંઝી કારકુન એ છવેને પોતાની આંખની કીકીમાં અસારે રમાડી રહ્યો હતો.

બારણામાં યશોદા આવી પહોંચી. પ્રાણુલાલની દરખનામાં જે હતું તે પ્રત્યક્ષ દેખાયું. યશોદા હમણાં જ હતી પડશે એમ એને લાગ્યું એટલે એ તુરત જ બિગો થયો યશોદા ધીમે પગલે સામે આવી અને નીચે બેઠી પ્રાણુલાલ એની પાસે બેઠો.

‘હવે નધી સડન થતું.’ યશોદા બોલી. એની આંખ ગળીને ઝરી જતી હોય એમ લાગ્યું. પ્રાણુલાલ કરી ગયો એણે બારણા તરફ નજર કરી. પ્રભા ત્યાં આવી પહોંચી હતો. પ્રાણુલાલ પાસે હતો તે દૂર ખરથો. એની છાતી ધડકવા લાગી. યશોદા આંસુભરી આંખે પ્રભા સામે જોઈ રહી. પ્રભા અંદર આવીને એની પાસે બેઠી. પ્રાણુલાલ તરફ એક નજર ફેંકી તુરત જ એણે યશોદાને બાથમાં લઈ પંખાવવા માંડી. યશોદા હૃદયનો ભાર હળવો કરતી હોય એમ મન મૂકીને એના બોળામાં રડવા લાગી.

*

‘મને ખાતરી છે કે પ્રભા વાધો નહિ લે.’ એ પ્રસંગ વોત્યા પછી આડંમે દિવસે પ્રાણુલાલ યશોદાને કહેતો હતો. પ્રભા આજે પોતાની દુખતી આંખમાં ટીપાં નખાવવા માટે દવાખાને ગઈ હતી.

‘મને ખાતરી નથી થતી.’ યશોદાએ જવાબ આપ્યો.

‘તે’ જોયું નહિ તે દિવસે કે તારા પ્રત્યે એને કેટલી મમતા છે ?’

‘આ નથી જાણ્યું ત્યાં સુધી જ એ મમતા
હિ એ જાણ્યો કે એના સુખમા હું ભાગ પમાવવા’

‘આમા ભાગ જેવું નથી યશોદા! તુ મારા
હૃદયમા નડેલી આવી ત્યારે હું પ્રભાને જોડેનો
આદતો દતો, તેટલો જ આજે આહું છું એના
માટે હું પ્રાણ પશ્ય પાયરી શકું’

‘મારા માટે?’ યશોદાએ પૂછ્યું

‘તારા માટે પણ મક્કમ સ્વરે પ્રાણપાલે
જવાબ આપ્યો

‘પ્રભા માગે કે યશોદાને તણ દો તો તણ
શકો ખરા?’

‘એ એવું ન માગે’

‘માગે તો?’

‘ન જ માગે

‘માગે જ’ યશોદા મેલી

‘તુ એવું માગે છે?’ પ્રાણપાલે પૂછ્યું

‘ના’

‘કેમ?’

‘કાળુ કે મારે તો કંઈક લેવાનું છે, પ્રભાએ
તો આપવાનું છે’

‘એટલે?’

‘તમે સમજો છો બધું’

‘તો શું કરીશ?’ પ્રાણપાલ દીનો પડીને
ખોલ્યો યશોદા પછી દીલી પડી ગઈ

સ્નેહ અને વેદનાથી બરેલી અખો લોકાથી
છાની ન ગઈ રમૂળ રૂપે કશું બન્યું નહોતું છતાં
આલ્પજાનુભા યશોદા અને પ્રાણપાલની વાતો યથા
લાગી લોકા પ્રભાની દયા ખાવા લાગ્યા એ ચાર
દિવસ સુધી તો આ વાત આ ત્રણમાંથી કોઈના
સાંભળવામાં ન આવી પણ એક દિવસ એક પાડોશી
સ્રીએ યશોદા ઉપર પ્રગટ રીતે મટાક્ષ કર્યો અને આ
વાત પ્રભા તથા પ્રાણપાલ જાણી ગયા પ્રાણપાલ
લોકા સામે ઝૂંઝવા માટે તૈયાર હોના છતાં ઘયરી
મયો પ્રભા તો મિચારી કપવા લાગી સારે એણે
પ્રાણપાલની સામે આરજૂબગી આંખે જોતા જોતા
આ લોકનાયકને જવાબ આપ્યો પ્રાણપાલની જાહે

ઝટપટ તો ચમ્પો ન આવ્યા પણ એ દિંમત કરીને
ખોલ્યો

‘એમા કંઈક સાચું છે’

પ્રભા આઘી ખરી ગઈ એના માથે જાણે
વીજળી પડી પ્રાણપાલ તુરત પાસે આવ્યો પ્રભાને
એણે ખાલુમા લીધી પ્રભા એના જોળામા ઢળી
પડી, અને એ જ વખતે કાંઈએ બારણ ખખખાવ્યું
પ્રાણપાલ જોતો થયો પ્રભા સરખી થઈને
બેઠી માનણ ઉઠાડતા એના મિત્ર ત્રિવોચન દેખાયો
પ્રાણપાલ સ્વદય થઈને ખોલ્યો

‘આવારે! આટલો મોડો!’

‘એક માને આ યો છું’ ત્રિવોચને જોમા

જિભા જ કહ્યું

‘આવ, અદર ખેરીએ’

‘ના તું જરી બહાર ચાલ’

પ્રાણપાલ ત્રિવોચનના મો ઉપની સંભારતા
જોઈ તુરત તૈયાર થયો પ્રભાને એણે કહ્યું ‘યોડી
વાગમા જ આવું છું’ પ્રભા કંઈ ખોલી નહિ.

રસ્તા ઉપર આન્યા પછી ત્રિવોચન ખોલ્યો

‘એક ગભીર વાત સાંભળો છે’

પ્રાણપાલ સમજી ગયો છતાં ખોલ્યો ‘શું?’

‘તું યશોદા સાથે’

‘વિચારું છું’

ત્રિવોચન ચાલતા ચાલતા ચબી ગયો અને
પૂરી ખાતરી હતી કે સંભળેલી વાત સો ટકા
અસત્ય હતી

પછી પ્રભા ’’ એ ખોલ્યો

‘એને હું સમજાવી લઈશ એનામાં મને
વિશ્વાસ છે’

‘નહિ સમજે તો?’

‘સમજશે જ’

‘પણ ન સમજે તો?’

‘તો? તો હું નથી જાણતો’ પ્રાણપાલ બેદર
મરીથી ખોલ્યો

‘તુ પાગન બ શો છે’ ત્રિવોચન સહેજ મોઢા
અવાજે ખોલ્યો

‘ત્રિલોચન !’ પ્રાણલાલ ગંભીર સ્વરે બોલ્યો.
‘આ મારો અંગત પ્રશ્ન છે. તું એમાં વચ્ચે ન આવ એવી મારી માગણી છે.’

‘હું તારો મિત્ર નથી ?’

‘જો વચ્ચે આવવા જ માગતો હો તો નથી.’

ત્રિલોચન ફરી ચંભી ગયો અને પ્રાણલાલની સામે જોતાં બોલ્યો : ‘ત્યારે રમ લઉં ?’

‘બહે’ પ્રાણલાલે જવાબ આપ્યો અને બંને મિત્રો ભુદા પડ્યા. પ્રાણલાલ પાંચેક ડગલાં આંધ્યો ત્યાં ત્રિલોચને ખસ મારી પૂછ્યું, ‘હું પ્રજાને મળી શકું ?’

‘આજે નહિ, કાલે -પરમ દિવસે.’ પ્રાણલાલે જવાબ આપ્યો ને ચાલતા માંડ્યું. ત્રિલોચન પણ ચાલતો ગયો.

પ્રાણલાલ ઘેર આવ્યો ત્યારે પ્રજા બારણું આડું કરીને સૂતી હતી. આંખો મીચેલી હતી એટલે એ જાણે છે કે જાગે છે તે પ્રાણલાલ જાણી શક્યો નહિ. એક ક્ષણ એને એમ થયું કે પોતે પધારીમાં જઈને સૂઈ જાય, પણ બીજી ક્ષણે પ્રજાને સમજાવવાનો વિચાર આવ્યો અને એ એની પાસે જઈને ખેડો. પ્રજાએ આંખ ઉઘાડી એમાં આંસુ નહોતાં, માત્ર સ્તબ્ધતા હતી. પ્રાણલાલ કંઈ બોલ્યા વિના એના વાંસા ઉપર હાથ ફેરવવા લાગ્યો.

કંઈ પણ વાતો કર્યા વિના રાત પસાર થઈ ગઈ. સ્વપ્નરૂપે વચ્ચેથી પરવાર્યા પછી પ્રાણલાલ પ્રજા સાથે વાત કરવા ઇચ્છતો હતો, પ્રજા ગંભીર મુખે ધરતું કામ કરતી હતી.

‘પ્રજા, અહીં આવ તો !’ પ્રાણલાલે એને બોલાવી. પ્રજા ગઈ.

‘એક વાત પૂછું ?’

‘પૂછો.’

‘યશોદા મારે તને લાગણી નથી ?’

પ્રજા ખસી ગઈ. એના હોઠ કંપવા લાગ્યા. પ્રાણલાલે એનો હાથ પકડ્યો.

‘તું જવાબ તો આપ ?’

પ્રજા કંઈ જ ન બોલી અને હાથ છોડાવી ત્યાંથી રસોડામાં ચાલી ગઈ.

✽

‘શું થયું ?’ કંઈ કામ શોધીને યશોદા બહાર ગઈ હતી. ઓફિસે જતાં પ્રાણલાલને એણે રસ્તામાં પૂછ્યું. સવારે એણે પ્રજાનું મોં જોઈ લીધું હતું.

‘એ કંઈ બોલતી જ નથી.’

‘એનો અર્થ જ એ કે એને દુઃખ થાય છે.’

‘એમ ન કહેવાય. એ હજી આશ્ચર્યમાં જ છે.’

‘તમને આશા છે કે તમે એને સમજાવી લેશો ?’

‘એ વિના આટલી વાત કરતો હોઈશ ? તારી પોતાની શા રિયતિ છે ?’

યશોદા નીચું નેંધને બોલી : ‘શુભાખ્યું ફૂલ ખૂટી ગયા ?’

‘આ નિશ્ચય કાયમ છે ?’

‘પ્રજાએનને દુઃખી કરીને નહિ.’

‘દુઃખ તો કદાચ થાય, બીજાં એને બહેકાવશે. પણ એ સંભતિ આપે તો ?’

‘તો હું તૈયાર છું. સંભતિ આપશે તો ધીમે ધીમે દુઃખ દૂર થઈ જશે.’

પ્રાણલાલના મોં ઉપર આનંદ છવાયો. પ્રજાનું દરુણાભર્યું મુખ જોયું છતાં એના ઉપર એને વિશ્વાસ હતો. પ્રજાએ એના ચરણે પોતાનું સર્વસ્વ ફરી દીધું હતું તે એ જાણતો હતો.

‘એ તો બે દિવસનું જ કામ છે યશોદા !’ પ્રાણલાલ ઉત્સાહથી બોલ્યો અને ઓફિસ તરફ ચાલતો ગયો. યશોદા આંખમાં આશા ભરી ત્યાંથી પાછી વળી.

સાંજે પ્રાણલાલ ઘેર આવ્યો ત્યારે પ્રજા રસોઈ તૈયાર કરી એની રાહ જોઈને બેઠી હતી. પ્રાણલાલ દસનો દસનો આંગડામાં દાખલ થયો, પણ પ્રજાની આંખો જોઈ એનું હાર્ય શરીર ગયું. આંખો રડી રડીને ઠીપણી આવી હતી. પ્રાણલાલ ગંભીર બની ગયો.

કપડાં ઉતારી હાથ મોં ધોઈને એ પ્રભા પાસે આપ્યો. પ્રભા ઊઠીને રસોડા, તરફ ચાલવા લાગ્યો પ્રાણુલાલે એનો હાથ પકડ્યો.

‘ ઘેડી વાર પછી જમવા બેસ્યું. ’

‘ હરી જશે. ’ પ્રભા આડું નેત્રને બોલી.

‘ કંઈ વાંધો નહિ. ’ પ્રાણુલાલે હાથ ખેંચ્યો પ્રભા એની ખુરસી ઉપર ઢળી પડી, બેપસી આવેલી આંખો ફરીને જિજ્ઞાસા લાગી.

‘ તને એમ છે કે હું તને ખૂબી જામું ? ’ પ્રાણુલાલ લાગણીભર્યા સ્વરે બોલ્યો ‘ પ્રભાએ માત્ર સામે જ નેહ્યુ. ’

‘ યશોદા ઉપર તને પણ હેત નથી ? એ બહેને તારી સાથે રહે ’

પ્રભાને બોલવાની ઇચ્છા અર્થ પશુ બોલી શકી નહિ.

‘ તારા પ્રત્યે મારા પ્રેમ ધટ્યો છે એવું ન માનતી. ’

પ્રાણુલાલે ઉમેર્યું. ‘ પ્રભા તો યે શાંતજી રહી પ્રાણુલાલ એના મૌનથી મૂંઝાવા લાગ્યો. ’

‘ યશોદા પણ કહે છે કે પ્રભાને મારે દુઃખી ફરીને કંઈ નથી કરવું. ’ પ્રાણુલાલ બોલ્યો ‘ પ્રભા અવિશ્વાસપૂર્વક નેત્ર રહી. ’

‘ તને બોલું લાગે છે ? ’ પ્રાણુલાલ દુરત જ બોલી ઊઠ્યો.

‘ હું તને ખાતરી આપું છું કે તારી સમતિ નહિ હોય તો કશું નહિ કરું. ’

‘ ખરું કહો છો ? ’ દુઃખતા હોઠમાંથી એક વાક્ય નીકળ્યું.

‘ યશોદાએ અને મેં નિશ્ચય કર્યો છે. ’

પ્રભાના મોં ઉપર કંઈક ચમક આવી ત્યાં પ્રાણુલાલ બોલ્યો.

‘ પણ અમારી સ્થિતિના હું વિચાર કરજે. તારા જેટલી જ લાગણી મને એના પ્રત્યે છે અને એની લાગણી તથા સ્થિતિથી હું કંઈ અજાણ્યું છું ? ’

‘ બિચડેલું આંકાય ફરી ધેરાઈ ગયું પ્રભા ગંભીર બની ગઈ. થોડી વાર મૌન જવાઈ ગયું. ’

‘ હું શું કહે છે પ્રભા ! હા કે ના ? ’ પ્રાણુલાલે દૃષ્ટિ સ્થિર કરીને પૂછ્યું.

‘ ત્રિલોચનમાઈને પૂછજો. ’

‘ એ આજે આપ્યો હતો ? ’

‘ હા, દમણાં ફરીને આવશે. ’

પ્રાણુલાલ નીચું જોઈ ગયો. પ્રભા ઊભી થઈ.

‘ ચાલો જમી લઈએ. પછી મારે મારા મામાને ત્યાં જવું છે. આજ બહુક બે ત્રણ વખત આવી ગયો. ’

‘ બને ’ કહેતો પ્રાણુલાલ ઊઠ્યો અને બંનેએ ગંભીર મુખે જમી લીધું. પ્રભા એ પછી બહાર ગઈ. પ્રાણુલાલ એકલો બેઠો ઊંડા વિચારમાં ઊતરી ગયો. પ્રભાની સંમતિ નહિ જ મળે એમ એને લાગવા માંડ્યું. પ્રભા સંકુચિત છે, કંઈક સ્વર્ણી પશુ છે એવું એને લાગ્યું. યશોદા એને ગરવી અને ત્યાગી લાગી પ્રભા દુઃખી થાય તો બધું છોડી દેવા એ તૈયાર છે એ વિચારથી પ્રાણુલાલને યશોદા માટે માન થયું. દુરત જ બીજો વિચાર આવ્યો : ‘ પ્રભાને એમ થવું હશે કે હું એને નથી ઇચ્છતો. કેવી જમણા છે ! પ્રભાને હું પ્રાણુથી વધુ ચાહું છું. ’ દુરત બીજો વિચાર શરૂ થયો : ‘ એને કર હશે કે હું યશોદામાં રચ્યોપચ્યો રહીશ. એ ક્યાંથી જાણે કે બંનેને હું મારી બને આંખોની પેઠે—મને જિવાડતાં ફેફસાંની પેઠે માનીશ ’ પ્રાણુલાલને લાગવા માંડ્યું કે ‘ મેં પ્રભા પોતાનો લય દૂર કરશે તો દુરત જાણી શકશે કે યશોદાના આવવાથી એના સુખમાં ધટાડો નહિ થાય આ પગલાથી ત્રણેયને સુખ બેપજરી. ’ એને આશા જણાવા લાગી કે પંખામાં યશોદા અને પ્રભા સાથેનું જીવન દેખાવા લાગ્યું. એક સાથે ત્રણેય કલેસલતા હોય એવું સાફ સાફ પ્રત્યક્ષ થયું.

પ્રાણુલાલ આસમાનમાં રમતો હતો ત્યાં જ ત્રિલોચન અને મગનલાલ દાખલ થયા. મગનલાલ પ્રાણુલાલના એક વકીલ હતા. ત્રિલોચનને લાગ્યું હતું કે મગનલાલના શબ્દોનું વધુ વજન પડશે, પણ એવું કશું થયું નહિ પોતાની કલ્પનામાં રમતા પ્રાણુલાલે એમને વિશ્વાસ આપી દીધી.

પ્રભા રાતના બારેક વાગે ઘેર પાછી આવી

પ્રાણુલાલ ત્યાં સુધી એની રાહ નેતો ખેડો હતો. એને ખાતરી હતી કે પ્રભાના મામાએ આટલા માટે જ એને બોલાવી હશે.

‘કેમ આટલું મોડું ચયું પ્રભા !’ પ્રભા આવી એટલે પ્રાણુલાલે પૂછ્યું.

‘મામાએ રોકી રાખી.’

‘શી વાતો કરી ?’

‘કંઈ નહિ.’ પ્રભા બીબી ચર્ધને પથારી કરવા લાગી.

‘તું જવાબ જ નહિ આપે તો કેમ કામ આવશે ? યશોદાને મારે. ક્યાં સુધી લટકાવી રાખવી ?’

‘હું ક્યાં ના પાડું છું ?’ પથારી કરતાં કરતાં જ પ્રભા બોલી. એનું મોં પ્રાણુલાલ નોંધ રાખ્યો નહિ.

‘અરુ કહે છે ?’ પ્રાણુલાલ હાંવેશમાં બોલ્યો. પ્રભા ખીંચું ગાદલું ઉપાડતી હતી તે ત્યાં જ બેસી ગઈ.

‘શું ચયું પ્રભા ?’ પ્રાણુલાલ સફળો બિચો. પ્રભા ઘૂરત જ બીબી ચર્ધને ગાદલું ઉપાડવા લાગી. પ્રાણુલાલે ગાદલું એક દોર મૂકી એને નીચે બેસાડી, પોતે પણ ખેડો.

‘તું રાજી છે ?’

‘હા.’

‘તો આમ કેમ થાય છે ?’

‘પ્રભા નીચું નોંધું ગઈ એક ક્ષણના મૌન પછી આંસુ ખરવા લાગ્યાં.

‘તને ત્રિશોચને ગમે તે કશું હોય પ્રભા, પણ હું તને બહીશ નહિ, તું સદા મે...’

પ્રભાએ પ્રાણુલાલના મોં ઉપર હાથ દાખ્યો. આંખમાંથી આંસુ ઝરતાં હતાં અને હોડા ધૂનતા હતા છતાં એ બોલી:

‘બોડું ન બોલશો.’

પ્રાણુલાલ ફાટી બાંધે નોંધું રહ્યો.

‘હું આતું ?’ બારણામાંથી અવાજ આવ્યો.

યશોદા ત્યાં બીબી હતી. પ્રાણુલાલને ધરની ડાલની હોય એવું લાગ્યું. પ્રભા આંખ લૂછીને સ્વસ્થ થઈ. યશોદા ધીમે ધીમે અંદર આવેલી પાસે બેઠી. પ્રભા એની સામે નોંરા ગઈ પણ બેનાકળા જની હોય

એમ ઘૂરત જ એની આંખ મિચાઈ ગઈ. યશોદા બીબી ચર્ધને ચાલવા લાગી. પ્રાણુલાલે બેઠાં બેઠાં જમ મારી.

‘યશોદા !’

યશોદા બીબી ન રહી. પ્રાણુલાલ બીબો થવા ગયો, પણ પ્રભાનો હાથ બીબો થતાં જ એ પડી ગયો. પ્રભા બોલી:

‘તો મને જવા દો.’

‘કેમ, કેમ ?’ અવાજમાં વિદ્રુજતા આવી ગઈ.

‘બેથી નહિ રહેવાય.’

‘કાણે કહ્યું ?’

‘કાંઈ એ નહિ. યશોદા સુખી નહિ થાય, હું પણ નહિ થાઉં, તમે પણ નહિ થાવ.’

‘તું બૂલે છે પ્રભા !’

‘નથી બૂલતી અને બને સુમાઈ જઈશું. અને તમે બેચાર્ધને તૂટી જશો...’

‘યશોદા...’

‘એને પૂછી આવો.’

પ્રાણુલાલ ઘૂરત બીબો થયો. યશોદા બદાર જ બીબી હતી. કદાચ અધું સાંભળતી હતી. પ્રાણુલાલને નેતાં જ બોલી:

‘ત્યાં જ રહો.’

‘તું શું બોલે છે ?’

‘પ્રભાની વાત સાચી છે. કાંઈને સતોષ નહિ મળે.’

‘પણ...પણ શું...’

‘કંઈ નહિ. મને ખાતરી થઈ ગઈ. મને અરો ત્યારે પ્રભા કરમાઈ જશે ને એનો સ્પર્ધ કરશે ત્યારે હું ખરી પડીશ.’

‘ત્યારે...ત્યારે કરવું શું ?’

‘કંઈ નહિ, પ્રભાના બોળામાં માથું મૂકી...’

પ્રાણુલાલ લપડને પડે પાછો વળ્યો. પ્રભા બીબી ચર્ધને નજીક આવી હતી, પ્રાણુલાલને એણે પકડી લીધો. યશોદાએ નોંધું ન નોંધું ને એ ચાલતી ચર્ધ પ્રભાની બીપસી ગયેલી આંખોમાંથી પ્રેમ અને કરુણાનું અમૃત ઝરવા લાગ્યું. પ્રાણુલાલ એમાં મિલનને નીચે નમી ગયો.

પાપાત્માઓ

અનુવાદક : શ્રી લોગીલાલ ગાંધી

સીન ઓફ ઓલેઈન (Sin O Faolain)

નવા આયરિશ લેખકોમાં આ મહારાષ્ટ્ર નામ જાણીત છે એમણે નવલકથાઓ ઉપરાંત છવનચરિત્રો પણ લખ્યા છે, અને ટકી વાર્તાના લેખક તરીકે સારી ઓરી પ્રાપ્તિ જમાવી છે. ધર્મ પર્સ 'ઓફ ડૉપર્સ' નામના તેના વાર્તાસંગ્રહમાંથી 'The Sinners' નામની વાર્તાનો અનુવાદ અહીં રજૂ કર્યો છે. સચોટ માનસપૂર્વકરત્ન તથા વાસ્તવ છવન-વટનાનું આરંભન, આ લેખકની વિશેષતાઓ ગણી શકાય.

અનુવાદક

પાદરીજીવા પોતા માટે ગદ્દ જોતા એ ભક્તો તરફ આંખી નજર કરતા ખડમા દાખલ થયા અને અદરની આરીમાંથી નજર કરી તો ખીમ 'પાપમુક્તિ' માટે રાહ જોતા ભક્તોની બે દાખી હાર સામા વરડામાં ખડકાયેલી હતી અવખત, અત્યારે તો એ દરેકના હાથમાં પ્રાર્થનાપોથી હતી અને ક્રાધર ડીલે એ સૌને ઉપદેશ આપી રહ્યા હતા ગણતરી પ્રમાણે, ક્રાધર ડીલે દર ભક્ત પાછળ દસ મિનિટ લેતા હતા એ જોતા તો, આ બધા ભક્તોને પહેાળી વળતા મધરાત પડે એવે સમય હતો.

'આ તો ભરે હેરાનગતી છે' પાદરીજીવા બન્યા અને તેમણે બારી ઉપર પડેલા પાડી દીધા. થોડી વારે તેઓ ચાત રજા અને પછી અસ્વચ્છતા દૂર કરવા ખાતર પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા કોઈકમનની આ પ્રાર્થના તેમને વારંવાર બોલતી પડતી એમને યાદ આ પુરું કે બહાર એક નોકરડી બેઠી હતી, જેને પોતે ગયા સ્થિતિવારની રાતે 'પાપમુક્તિ'ની ક્રિયા પતાવ્યા વિના જ પાછી કાઢી હતી, કેમકે પામ પામ વરસ થયા, એક તો, તે 'પાપમુક્તિ' માટે આવી ન હતી, એટલું જ નહિ પણ, એને માટે એ દિવસોર હોય એમ પણ લાગ્યું ન હતું. તેમણે હાથ જોયા કર્યો ને પાઠો નીચે નાખી દીધો. વધારામાં મુશ્કેલી તો એ હતી કે હજી થોડી જ વાર પહેલા એ નોકરડીની શોકાણીએ એમને કહ્યું હતું કે તેના સાગમાં સારા નવા ખુન્ટી જોડ

ધરમાંથી જ ચોરાઈ હતી એટલે એ વાત મળ્યા છતાં ન જાણી ગણતરી પણ અસક્ય હતી 'શુ કામ લોકો પોતાના પાપો પોતે જ આવી આવીને મને કહી નથી જતા? શુ મારે લોકોનાં પાપો જાણવાની ચરજ છે? પાપરતીકાર લોકો મારો આગળ કરે છે કે જાગવાન આગળ? શુ ખરેખર ...' અને વિચારમાં ને વિચારમાં તેમણે માથું નીચું ઢાંચ્યું—કેમ જાણે આ અજાણમણની પણ તેમને શરમ આવતી હતી અને તેમણે ફરી પ્રાર્થનાનું રટણ કર્યું.

અને પછી તેમણે બારી ખોલી નોકરખાઈ બાગીની બહારના ખાંકા ઉપર બેઠી કાણે કાણે તે તેની હથેળીઓ ઉઠાડવાસ કર્યા કરતી હતી—કેમ જાણે હથેળીઓમાંથી જોડી જવા મથતુ દિમ્ભતરૂં પખી તે જેમ તેમ કરી પકડી રાખવા મથતી ન હોય!

'રક પ્રાણી!' પાદરીએ શરૂ કર્યું—જાણે પેને કયું જ જાણતા ન હોય એ રીતે, કેવળ ધર્મપુક્ત જાણે, નમ્રપણે તેમણે પૂછ્યું 'બોલ, ઉઠેલી વાર પાપરતીકાર ક્યાંને કેટલો સમય થયો?'

'ધણે બધો વખત થયો, પિતાજી!' તે બન્યો.

'વણે એને કેટલો?' હિતેજન આપવા હોય એમ તેમણે પૂછ્યું 'વરસેક થયું?'

'હા, પિતાજી.'

'કેટલો સમય થયો? નગાનર કહે, રક જાણક, કહે તો મને, બે'ક વરસ થયા!'

‘એથી વધારે હશે, પિતાજી.’

‘ત્રણ વરસ ?’

‘એથી વધારે પિતાજી.’

‘તો કહે ને - કેટલાં ? તારે પોતે કહેવું જોઈએ, તું તો જાણે છે.’

અનિચ્છા છતાં પાદરીના કંઠમાં જરાક ગીડ વ્યક્ત થઈ. ‘ગુરુજી’ના અદ્વેષ વપરાતો ‘પિતાજી’ શબ્દ તેમને અકળાવતો હતો. પેલી બાઈ પણ આ અકળામણુ પારખી ગઈ, અચળત એને એના કારણુની કશી જાણ ન હતી, એટલે એ ઉતાવળે બોલી બિડી : ‘હા, હા, પિતાજી, એટલાં જ, એટલાં જ વરસો.’

‘કેટલાં પણ ?’ જરા જાણે અવાજ પાદરીએ પૂછ્યું.

‘ત્રણથી વધારે, પિતાજી !’ તેણે મોઢે આગ્રહ તો બોલી નાખ્યું.

પાદરીને એક વાર તો થયું કે આ કહે છે એટલું સ્વીકારી આગળ ચલાવું, પણ તેમના આત્મા કંપવો હતો.

‘વહાલા બાળક ! બોલ, ત્રણ વરસથી કેટલું વધારે ?’

‘એ જ...લગભગ...એટલું જ પિતાજી...’

પાદરીને લાગ્યું તો ખરું જ કે હમણાં કંઈક જૂઠું બોલી નાખશે.

‘મારા વહાલા બાળક ! ત્રણ વરસથી કેટલો વધારે વખત થયો, એ હું પૂછું છું. ચાર વરસ થયાં ? અને કહું છું મને ‘ગુરુજી’ જ કહે તો ?’

પેલી બાઈ તો શ્વાસ ભેરથી ચાલવા લાગ્યો.

‘એથી વધારે...પિતાજી—અરે, ગુરુજી, પિતાજી !’

‘ઠીક ઠીક, તો કેટલો ! તારે બદલે હું તો કંઈ પાપરવીકાર નથી કરી શકવાનો ! તારે જ કહેવું જોઈએ ને ?’

‘થોડો વધારે, પિતાજી.’

‘પછી કેટલો ?’ પાદરીણુવા જરાકી બેઠા.

‘એ મહિના.’ બાઈ જૂઠું બોલી. અને એના હાથ આજી અંધકારમાં ચ સફેદ દેખાયા.

પાદરીને એવી ઇચ્છા તો થઈ આવી કે એ બધું ખુલ્લું પાડી દે અને કહી દે કે ‘હું બધું બરાબર જાણું છું, તું કોણ છે અને કેટલા વખતથી પાપચુકિત નથી પામી.’ પણ એને બદલે એમનાથી બોલાવું માત્ર આવડું જ :

‘મને વહેમ છે કે તું અસત્ય વદી-રેલી છે.’

‘ઓહ ! ભગવાન ! પિતાજી ! સોગર્મ ખાતને કહું છું...’

‘પાદરીએ તકિયા ઉપર હાથ પછાડ્યો : ‘સત્ય સિવાય તું બીજું કશું મારી આગળ બોલે એનો કંઈ અર્થ નથી. ભગવાનની ખાતર, મારા રંકે બાળક.’ અને સંયમપૂર્વક તેમણે પૂરું કર્યું : ‘કદાચ પાંચ વરસ પણ થયાં હોય ?’

‘જી, પાંચ વરસ’ બાઈએ એટલે ધીમે સૂરે કબૂલ્યું કે પાદરીએ બાગ્યે જ સાંભળ્યું હશે.

એ તેમ પણ, પાદરીએ સતોષનો શ્વાસ લીધો અને કપાળ ઉપરના વાળ ઠીક કર્યા, અને પછી તેઓ બાઈના પાપ સાંભળવા માટે તેની વધુ ને વધુ નજીક નમ્યા—તેમના કાન બારીના સળિયાને સ્પર્શ્યા ત્યાં લગી !

‘જો તે વચમાં થયાં વરસો પાંચનાં છે, પણ ભગવાનનો ઉપકાર માન કે આખરે તું આવી.’ પાદરીએ એતલ્લી અને આશ્વાસનના મિશ્રિત સૂરે કહ્યું. ‘પછી જો, હવે તારે તારાં બધે બધાં પાપ વાદ કરવાં પડશે. ચાલ, હું તને મદદ કરું, મારા રંકે બાળક ! ચાલ પહેલી ‘આતા’* લઈએ.’

પછી બાઈના આસોચ્છવાસની ધમણ ભેરથી ઊપડી હતી એ જોઈ પાદરીને લાગ્યું કે તેમણે જૂવ તો કરી જ છે. તેમને લાગ્યું કે આ બાઈ પાપની એવી તો લાંબી હારમાળા નિડાળી રહી છે કે હવે જરૂર તે પાપની સળ કમની કરવાને સાડુ થયાં તો ગણાવવાં જ ઉગ્રાવી રેશે.

‘કહું છું—’ પાદરી પોતાની જ મૂંઝામો ઉપર ચિંતા બોલ્યા : ‘આ તો એક રીત છે. એ રીતે તારે પાપસ્વીકાર કરવો છે!’

‘હા, પિતાજી!’

‘ભલે તો.’

‘પહેલી આગા...’ અને તે બોલતી અટકી ગઈ તે ગૂંચવણમાં પડી હતી. એને પહેલી આગા શી હતી એવું યાદ ન હતું!

‘કહું છું તું કદી રવિવારની સમૂહપ્રાર્થના ચૂકી છે?’ પાદરીએ તેને મદદ કરતાં કહ્યું, ‘તે કે, તેમનાં દીગ્ધાંતો અધીરાપ્રથી નાની રજાં હતાં.’

‘જી, કદી નહિ, કદી નહિ.’

‘સારી વાત. કદી કોઈને જાણ લાગી છે કે? અથવા બગવાનનું નામ લઈ જુદાં સોચન ખાધા છે?’

‘હિ...હિ...હિ...’ આ છોકરીને એ ખ્યાલ જ ભારે કંપાવનારો લાગ્યો.

‘હીક, તારાં મામાપની આગાની વિરુદ્ધ કદી પત્તો છે કે? અથવા એમને દસબાં છે કે સાથું બોલી છે?’

‘મારે મામાપ જ નથી, પિતાજી. મિસીસ હીમ—મારાં શેઠાણી અને અનાયાત્રમમાંથી લઈ આવેલાં.’

‘હીક તો.....જૂકું બોલતું! કોષ કરવો? બોલ કદી જૂકું બોલી છે કે ગુસ્સો કર્યો છે?’

‘એવું તો મારાથી ચ્યું હશે, પિતાજી થોડું થોડું જૂકું તો અવારનવાર બોલી છું.’

‘ઓહો! આ પાપ વરસમાં કેટલી વાર બોલી હોઈય? સરેરાશ! કહું છું, તને એવી ૨૧ જ વાર ગઈ છે કે થું?’

‘ભગવાન ભુલે છે, પિતાજી. જકડ વાર નથી બોલી, બીક લાગે છે ત્યારે જ બોલું છું.’

‘હીક, અવારનવાર જૂકું બોલે છે, એમ કહેવાય. હવે! હાં...છડી આટા. પવિત્રનામો ભગવાન તેવા વિચાર વાણી કે કમંદારા કદી પાપકર્મ કર્યું છે? તારા અગ્રગણ વિષે અગ્રગ વિચાર, સમજ ને?’

‘ઓહ!’ નોકરીએ મોં પહોળું કરી ત્યાસ લીધો. અને એનો અવાજ જડો બન્યો.

‘હાં...ચોરી?’ પાદરીએ સૂચન કર્યું. અને તે કણ્ઠ કરે કે—હા, મેં મિસીસ હીમિ-સના નોડા ચોર્ણો છે—એની તેઓ રાહ નોંધ રહ્યા.

‘ના, પિતાજી, જિંદગીમાં એક ટાંકણો સુદાં કદી ચોરી નથી. હા, એક નાનપણમાં એક સાંધીના બગીચામાંથી એક સફરજન ચોરીયું, તે સિવાય પશુ. એની તો મને એમલે જ પકડીને સજા કરી દીધેલી. અને, હવેલો કટકો સુદાં મારા મોઢામાંથી કડાવો નાખેલો!’

‘હીક, પશુ તે કદી કદી પહેરવાની ઝીંજ ચોરી નથી!’ પાદરીએ ધમકાવતાં કહ્યું, અને તેમને તરત જ ખ્યાલ આવ્યો કે હવે બીજા તથ્ય, પશુ જરા વિચિત્ર સવાલો—આગાઓ ખાઈ હતી અને તેમણે ઉમેર્યું : ‘કપડાં? હેટ? બોર્ન? ખૂટ?—કઈ ચોરી છે કદી?’

‘કદી નહિ, પિતાજી.’

થોડો વાર લગી બને મૂંઝાં રહ્યાં.

‘ખૂટ?’ પાદરીએ કાનમાં પૂછ્યું

તરત જ છોકરીને ગળે ફોપો બરાવો ને તેણે ખુસકા બર્થા.

‘પિતાજી! મિસીસ હીમિ-સે મારે મારે જૂકું બેરબું છે. એના ઉપર મને એવો તો નિરરકાર આવે છે, ખરે જ એને હું ધિક્કારું છું. મારી એક એક વાતમાં એવું તો માયું મારે છે ને ગૂંથાયું કરે છે...અરે એવી તો જાણસી કરે છે! પાંચ વરસની મને અનાયાત્રમમાંથી ઉપાડી લાવી છે ત્યારથી કદી એક કદી જ બેસવા નથી દીધી અને એવાં ખૂંડાં વચનો બોલે છે. સવારથી શાંજ લગી ખજુબોહ કર્યાં જ કરે છે એ કયરી તો...’

‘એમના બોલાય, દીકરી! એમના બોલોએ.’

‘મેં જોડા લીધા હતા. લીધા તો હતા, પણ કંઈ ચોર્યાં ન હતા. મારી કને એક નોંડ નથી અને એની પાસે દગલા પડ્યા છે. કું તો પાછા, મૂંઝાં રેવાની હતી.’

‘બેટા ! લેવું એટલે જ ચોરવું.’

‘પણ એને કરવા શું હતા ? પણ એ તો છે જ એવી. એની સગી દીકરી એની પાસેથી બે વરસ પહેલાં ભાગી ગઈ હતી અને એક અંગ્રેજને પગલું ગઈ હતી. એ બિચારીએ પોતે મને કહ્યું હતું કે, એનો એ ધણી એને કેવો સતાવે છે, ભૂખે મારે છે અને એની પાસે પૈસા નથી. પણ આ ડોકરી એક દમડીય આપે એવી નથી.’

છોકરીએ ફક્ત ‘ખાધાં. પાદરીએ જરા લાંબો શ્વાસ કાઢ્યો અને પોતાની છાતીને જરા હળવી કરી. છાપરામાં ભરાઈને પહેલા પવનનો સુસવાટો સંભળાતો હતો અને દ્વાધર ડીલે સામેની ભક્તજનોની હાર દેખાતી. એ સૌને જોઈ તેમણે ફરી શ્વાસ કાઢ્યો અને પોતાના મનમાં જ બોલ્યા : ‘આ બધાનો શો અર્થ છે ? આ સૌ પોતાની જાતને છેતરી રહ્યાં છે ! આ સૌ એમ જ માને છે કે દુનિયામાં પોતા સિવાય સૌ પાપી છે. અથવા કહી કહીને પણ છે, પશ્ચાત્તાપ પણ એમને થાય છે પણ કશું પૂરેના જ - દેવળમાં છે ત્યાં જ લગી ! પાછા બહાર જાય છે અને ઈર્ષ્યા ગર્વથી ભરાઈ જાય છે, દિશમાં દયા લગીરે ટકતી નથી.’

પાદરીજીવા પાછા ભારીના સળિયા બહુ નમ્યા.

‘દીકરા ! દીકરા ! પાંચ પાંચ વરસથી તું પ્રભુથી દૂર રહી છે. જો તારું મૃત્યુ થયું હોત તો પાપના ભારથી લદાયેલા તારો આત્મા સદાને માટે નુકસાન થતો અને પ્રભુના દરબારનો એ કાષ્ઠો છે કે હરેક આનવીએ ઝોળામાં ઝોણું દર વરસે એક વખત તો પાપરીકાર કરી પાપમુક્તિ પામી જ નેમ્નું છે તું શું કામ એથી વંચિત રહી ? જો તો ખરી, એવી તારું ચિત કેટલું બધું શ્રદ્ધ યઈ ગયું છે કે, તું પાપ કરવા છતાં એ પાપ છે એટલું જ આજે સમજતી નથી ! બોલ, હજી યંકાઈ એવું પાપ છે જે કહી નાખતાં તને શરમ આવી હોય !’

‘ના, પિતાજી !’

‘આ પાંચ વરસમાં તારી બધી શેઠાણી તને પાપમુક્તિ માટે કરી અંદિને મોકલતી હતી કે નહિ ?’

‘હ...દર અઠવાડિયે શનિવારની રાતે મોકલતી; પણ ત્યારે તો દુકાનો બંધ થાય તે પહેલાં મારે કંઈનું કંઈ ખરીદવાનું રહેતું એટલે હું નહોતો આવતો. પછી છ મહિના પહેલાં મને ‘લાન આપ્યું. પણ પછી તો મને બીક લાગવા માંડી. અને એમ થે થતું કે મારે કહેવાનું ન શું છે તે જાણ ?’

પાદરીએ ધીમે ધીમે તેમના હાથ હલાવ્યા અને ભારે કટાક્ષ સહિત બોલ્યા ‘ઠીક...ઠીક...જીવનમાં કદીય જંગીર પાપકર્મ નથી કર્યું ?’

‘પિતાજી, હું જૂઠું બોલી. પેલી સાધ્વીના બગીચાના સરંજાન...’

પાદરી એકદમ શેષપૂર્વક તેની બહુ વળ્યા - સત્ય ઓકાવવાનો એમનો સંદેશ અદ્ભુત હતો. આ નોકરચાઈની પાછળ તેમણે એક બીજી સત્તારીને બિભેલી જોઈ - તે ય પાપમોચનરથે કથારની આવીને બિભેલી હતી અને અધીરપૂર્વક વચમાં વચમાં ખસી ખાતી હતી.

‘વહાલા બાળક ! શું કામ જુઠું બોલે છે ? જરૂર જરૂર આ પાંચ વર્ષમાં તેં અનેક પાપકર્મો કર્યા જ હશે તારા આત્માની વંચના તું ના કર - બોલ જોડે; ચાલ, પહેલાં તદ્દન સામાન્ય પાપકર્મની વાત કર કહી તેં.....શું કહેવાય છે આપણે..... ચાલુ ભાષામાં કહીએ તો.....કાંઈ છોકરા સાથે...’

‘હા, પિતાજી...એક વાર...’

‘હવે ખરાબર.’ અને તેમણે તેમનું કપાળ, ભારે તાંબ લાગ્યો હોય એમ, લૂછ્યું અને કેમ જાણે કાંઈક રાક્ષસી સાથે ઝૂમતા હોય એવી રીતે તેઓ પેલી બાઈ બહુ ઝૂંચ્યા. ‘તું એની સાથે..... આપણે... ..ફરતી હશે, નહિ ?’

‘જી.’ છોકરીએ નેરથી શ્વાસ લેતાં કહ્યું : ‘પાછલી ફળીમાં.’

‘ઠીક, બીજું શું...? કમો.....કમો.....શું કહેવાય આપણે !.....કદું છું...ફરો સંબંધ...’

‘મને ખતર નથી, પિતાજી.’

‘અયોગ સંબંધ.....કહું છું...એ તો તું સમજે છે ને ?’ પાદરી બરાડીને બોલ્યા.

આ સ્ત્રીના આસ માતો ન હતો. ધમણની જેમ તે અંદર ભેંતી અને બહાર કાઢતી હતી તે કંઈ બોલી નહિ, માત્ર પાદરી સામે જોઈ જ રહી.

‘રંક માનવી ! દોકરી ! તને દુનિયાનો બહુ અનુભવ હોય એમ નથી લાગતું. પણ સત્યની સંશોધના તો આપણે કરવી જ રહી — કહું છું — તો — કહું છું તમે બનેએ સામાન્ય મર્ણાદ્યત્ ઉદ્ધવન કહું હતુ કદી ?’

‘જી ના — નથી કહું, પિતાજી.’

પાદરીએ જોરથી આસ કાઢ્યો તેઓ લગભગ યાદી ગયા હતા. પણ શું થાય ? અપવચથી હોડી થો કેમ ફેલાય ? અને તેમણે એવા તો જોરથી વળને પીળવા માંડ્યા કે એમનો ચહેરો મિઠામણી બન્યો. તેમણે નાક ઉપરથી ચરખો ઉતાર્યો અને લૂછ્યા.

‘તું સાદી લાખા તો સમજે છે ને ? ખરું ને ? તો કહે, સર્વશક્તિમાન પ્રભુની આગળ કેવળ સત્ય કહી નાખ તે એને તારા શરીર સાથે કદી છૂટ લેવા દીધી હતી ?’

‘હા, પિતાજી, ના — એમ નહિ અને શરીરમાં હતાં ના, પિતાજી. એવું કંઈ અમે કહું નથી. આસ વધારે કંઈ નહિ, એમ.’

‘પાય વરસ !’ પાદરી આર્તકંઠે બોલ્યા. અને તેમણે માથળ ઉપર મુઠ્ઠીએ પછાડી ‘અને’ કહે છે કંઈ કહેવાતું નથી ! આ તે કેવા ખ્રિસ્તીઓ છે !’ અને એમણે એક છેલ્લો — માત્ર એક વધુ પ્રયત્ન કરી લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. ‘તેણે તારા શરીરને કદી રક્ષણ કર્યો હતો ?’ એમણે ખુલ્લું-ખુલ્લું પૂછ્યું.

‘ના, પિતાજી. કહું છું — ના, ના, પિતાજી.’

પાદરોણવાએ જોયું કે બાર્ક મહામહેનતે બોલી રહી હતી.

‘વારુ, વારુ, વાત પૂરી કર એટલે હું તને

‘પિતાજી !’ તે ધીમું બોલી એની આંખોમાં કાળાશ હતી. ‘એક વાર હું એની સાથે સ્ત્રી હતી.’

પાદરી એના સામું જોઈ જ રહ્યા. તે ક્ષણને પાછી પડી. તેમણે નખીને બીજ બાલુ દૂર દટિ કરીને પછી રિમત કરી ધીમે રહી મોં પકોળું કરી બગાડું બાર્ક પૂછ્યું.

‘મારા બાળક ! આજ લગી તને કોઈએ કહ્યું ન હતું કે તું સગર્ભાની જરા નખી છે ? મને લાગે છે નિશાળમાં તું બહુ પાછળ છલે, ખરું ને ?’

‘હું તો હમેશાં પહેલો નજર રાખતી હતી, પિતાજી, અમારાં મહેતીજી તો મને શિક્ષિકા બનાવવા માગતાં હતાં.’

પાદરીએ ફરી બગાડું ખાધું અને પૂરેપૂરા યાદી ગયાનાં ચિહ્નો સહિત તેમણે લીચણાને નવાવતાં, દાંતમાં બારે કુખતું હોય તેમ બોલવા માંડ્યું ‘એટલે શું તું એમ કહેવા માગે છે કે તારા ધણી સિવાયના બીજા પુરુષ સાથે સ્વર્ગમાં કંઈ પાપ નથી ?’

‘પિતાજી, તમે બીધું સમજ્યા. અમે કહું કહું નથી એ ગતે વીજળી અને ગરમકાટ ન થયાં હોત ને મને બીજા ન લાગી હોત તો એની પ જરૂર ન પડત મિસીસ હીજિન્સ એમનાં દોકરી સાથે બહારગામ ગયાં હતા ને ઘરમાં હું એકલી હતી વીજળીના કાકા ખૂન થવા માંડ્યા ને મને બહુ બીક લાગી મીકે — અમારા નોકર — કહે, આજે હું ઘેર નહિ ગઈ, અહીં રહીશ. ને એ રહ્યો, પણ રાતે મને બહુ બીક લાગવા મીકે પચારીમાં પડી પડી હું મૂઝવા મંડી મીકે કહે, ‘બહુ બીક લાગે છે ! આલું ?’ ને કહ્યું, ‘આવ. પણ બીજું કશું નહિ.’ અને ‘ખરું’ કહું છું, પિતાજી, એણે કશું કહું નહિ.’

આટલું બોલી તે પાદરી સામે જોઈ રહી પાદરી — છુવા એમના માથા ઉપર મુઠ્ઠીએ મારી રહ્યા હતા અને સાચું હાલવતા મોટે ધીણ આપતું હોય એમ કરી રહ્યા હતા — કેમ જાણે આખી દુનિયા ગાંઠી ન બની ગઈ હોય એમ એમને લાગતું હતું.

‘કશે દોષ નથી કર્યો, પિતાજી’ તેણે કાનાવાના કર્યો, કેમકે તે જોઈ શકી હતી કે પાદરી માનવા તેવાર ન હતા

‘એક જ વાર ખરું ને?’ પાદરીએ દૂકા પ્રશ્ન કર્યો

‘જી, પિતાજી’

‘એને માટે પશ્ચાત્તાપ તો થાય છે ને?’

‘એ પાપ હવે પિતાજી?’

‘હવે જ તો’ પાદરીએ ગર્જના કરી ‘લોકોને ગમે તેમ શી રીતે વર્તવા દેવાય?—અને આવું? આ તો પાપકર્મનો ગભીર પ્રસંગ ગણાય એમથી તો કંઈતું કંઈ અને બોલ, દિનગીરી થાય છે ને?’ અને તેમને થયું કે હવે તો પતે તો સાડુ

‘હું દિલગીર છું, પિતાજી’

‘બોલ, બીજી એવું આગલું પાપ બોલી નાખ’

‘બગીચામાંનું સફરજન પિતાજી’

અને પછી પાદરીએ તેની પાસે પ્રાયશ્ચિત્તના સ્તોક બોલાવી ધન્ટી ક્રિયા પતાવી, ત્યારે તેઓ યાજ્ઞને લોચ થઈ ગયા હતા તેમણે બીજી બારી ઉપરનો પડો ખસેડ્યો. પહેલા જૂઠ્ઠી મુંદ્ર ખુલ્લો અને પછી તરત જ લેડો નોતનનું મો તરવરી બાંધી પાદરી એકદમ હાથ ઊંચા કરી દવામાં જોડી દલાવી બોલ્યા ‘માફ કરો, એક મિનિટ માફ કરો મારાથી હમણા નહિ અને મિનકુલ મિશ્ન તદ્દન અશક્ય’

અને ફરી ચરમા ઉતારી સાફ કરી પાછા ચઢાવી લેડો ગાવનવાળો પડો ખસેડતા બોલ્યા, ‘મિનકુલ અશક્ય છે તમે એ નહિ સમજે શુક નાઈટ’ અને એમ બોલી તેઓ આજી અધાગિયા વગડામાં ધસી ગયા ત્યાં બે જુવાનોને અધારે અધારે ગુલપુસ કરના જોઈ તેમણે તેમના માથા સાગસામાં અથડાવ્યા અને પોતાથી સીને બાગી જતા એ જુવાનોને જોઈ તેમને પોતાની જાત ઉપર પથ્થુ ઘૂણા ફરી અને હાથ નચાવતા તેઓ આગળ ચાલ્યા ગયા ત્યાં બે જુદા જાઈઓ પૂલ કરતી હતી તેમને

જોઈ તે ધૂરકચા ‘ઓહ!’ અને પાછા આગળ ચાલ્યા

દાધર ડીલેના સ્થાન આગળ ભક્તજનોની બે હારે બેઠેલી હતી એક નાલુ ચૌદ ને બીજીએ બાર। પોતાની સોનાની ધડિયાળમાં જોડ્યું તો સવા આઠ તો થઈ ગયા હતા અને આ સોને ‘પાપમુક્તિ’ આપવાની બાજી હતી

પાદરી પાછા વચના હોવામાં ગયા અને તેમણે પડો ખસેડી નાખ્યો ત્યાં આજી અધાગમાં ઈસ્ટિશન સાધુનો ચહેરો દેખાયો પાદરી તેના બધી જોઈ સુસવાટા માગતા બોલ્યા ‘દાધર ડીલે। અમ નહિ અને હું ચોક્કસ કહું છું આ તો અશક્ય છે સડા આઠ તો થયા છે ને હજી જનીમ જીવ્ય બાજી છે! અને એ બધા પાછા તમને કેવળ છેતરે જ છે એમને શું? એ તો ગમે તેમ બકચા વરે છે હું બધું સમજું છું, ધગડો થયો છું મને બધી સમજ છે આ સત્તન ધમગરતો ઘટ, આ ઇનેકિદ્દક, આ ગેસ બધાનો ખવાલ કરો આખા દેવળો વિચાર કરો’ અને એમ ને એમ એ મો થે ગયા

બવો સમય તેમણે મધુર હાસ્ય અને નમ્ર સ્વર મદવાને પ્રવત્ત કર્યા મ્યો પથ્થુ ડીનેનો ચહેરો અગવળ દેખાયો ‘જી’ પાદરીના ચહેરા ઉપર દઈ જોઈ તે પથ્થુ વ્યથિત બન્યો

‘દાધર ડીલે હું જાણું છું તમે જુવાન છો, હજી તમે જુવાન છો’ પાદરીએ ડીને કંઈ મોને તે પડેલા જ પોતાનો વિરોધ રજૂ કરી દીધો

‘હું કંઈ નાનો નથી મારી ફજ હું નાલુ છું’ કુફરો માગતો હોય એમ ડીલે બોલ્યો ‘આ તો આત્માનો અવલ છે, તમે ઇચ્છો તો હું અધાગમાં બેસીશ ને તમને’

‘ભલે ભલે ભલે’ પાદરીએ હાથ ઊંચો કરી પ્રમાણ એમના ચહેરા ઉપર ભયકર મિશન હતું ‘આપણે સૌ આમની આગળ તો ધગડા ઝીંબે આપણો અનુભવ કશી વિચારમાં નથી.’

ડીલેએ પોતાની બને મૂળીઓ છાતી ઉપર મૂકી કહેવા મધ્ય 'હું નિમ રૂઢના દત્તો ત્યારે'

'બસ બસ, બહુ મધ્ય—આત્મમથાનું પાનું બધે જ રાખો।' પદ્મોએ સ્મિતથી તરંગતા ચહેરે કહ્યું

ચોડી વારે માદગીએ ડીલેને શાંત પાડવાનો પ્રયત્ન કરી જોયો પણ તેમણે જોયું કે પોતે ચાલ્યા ન જાય ત્યાં લગી એ શક્ય ન હતું અને એથી એક નિસાસો નાખી તેઓ ચાલ્યા ગયા ચોડાક પગો લખ્યા પછી તેમને લાગ્યું કે સવાર થતા જઈ બહાર નીકળી જશે—ફૂતરુ તેની બોખમથાથી સવાર થતા નીકળે છે તેમ અને તરત જ હાથમાં એક સોરી લઈ તેઓ ફરવા નીકળી પડ્યા

આછી બીનાશવાળી એ પૂર્ણિમાની મુનાયમ શાંતી હતી અને નગરના છાપરા-કેમ જાણે બગીચા દેશવેશ ન હોય તેવા-જેઈ તેમને જરા સાત્વન મળ્યું તે કંઈક મધુગંધા અને આખી દુનિયાની સાથે તેમણે ય શાંતિ અનુભવી ચહેરના ટાવરની ઘડિયાળ પણ આજે તો જાણે ઉડનાસમાં દેખાતી હતી—આછા અને રૂપેરી પડખા અવારનવાર પાડતી હતી

એવામાં તેમને કાને એ સિમેટવાળા મકાનની બારીએથી આવતો અવાજ પડ્યો નજર કરતા જોયું તો બિસીસ હીગિન્સન જ મકાન હતું તેણે રાતનો સફેદ ડેસ પહેરેનો હતો

'તું જમરી બાઈ।' ધરણી મુળવતી તે પોતની હતી 'જમરી વાનો બોડી મદનારી છે।' ઊભી રહે કાલે હું પાદરીછને મળું પછી તારી વાત 'પાપાત્મા' માટે જમાવતા, એમ માથે માથીછને ય મળું, પછી જો તારી વાત

પાદરીએ જોયું તો એક ડોકાગીની આપૂત બાળકા બહી મૂગતી સરકી ગઈ હતી

'બિસીસ હીગિન્સ' એ આદૃતિ દીન સુરે મોલી ગઈ હતી 'બહુ કહું છું—સમ ખાઈને મુ છું—પાદરીએ બહુ પૂછપરછ કરી ને હું મોટે આ મુ એવુંભોવી પછી પાછું ફાધર ડીને પાસે ય જવું પડ્યું એમણે મને, કર્નનહિતો અગ્રે કનાક બેસાડી આપ્યા બિસીસ હીગિન્સ, બીજે મ્યાય નયો ગર્જ, સાચેસાચું 'હું છું'

'આહા! વારે બનાવટવાળી—કાલ સવાર સુધી રાહ જો—' શેઠાણી તાફતી રહી હતી

પાદરીને લાગ્યું કે એ જ ક્ષણે પેટમાંનો લોચો બહાર ફૂટી પડશે આંતરડા તો જાણે ગળા સુધી આવી લાગ્યા હતા માથે મુકીઓ મારના અને મોટેથી શીઘ્ર ઉગાડના તેઓ આગળ ચલી નીકળ્યા, 'ઓ પ્રભુ! દયા કર એ મારા દેવ! દયા કર'

અને તેઓ અધારી ગતી વટાવી આગળ ચારી નીકળ્યા

કાલંતરંગ

ઇમારત પરે ઇમારત ચણી અમલો તણી,
તિમિર ભીતડે દઇ પ્રમથ એપ ધાવચ્ચને।
રચેલ યશમદિરે જગત આ પ્રથમે ભલે,
ન કાલ-ઉદયિ-તરંગ તણી ઝીક એ ઝીલશે

રેખાચિત્ર.....[ચરેતરની અને બીજી].....સાંદીપનિ

એને વિષે લખવાંના વિચારમાં ને વિચારમાં એક દિવસ ઊંધ આવી ગઈ, અને હું નાટક લાગ્યે જ જોઉં છું તો ય કાણ જાણે કેમ એવું રચવું આવડું કે જાણે આપણી પર્વ-સૃષ્ટિની સૌ સુંદરોએને એક નાટક ભજવવાનું મન થયું. ધનતેરસ, કાળીચૌદસ, દિવાળી, બાઈબીજ અને દેવદિવાળી: ઉત્તરાયણ, વસંતપંચમી, સિવરાત્રિ, હોળી, રામનવમી અને અક્ષયતૃતીયા; તેમજ રથયાત્રા, દેવ-શયની, શીતળા સપ્તમી, જન્મઘટી, ધરોઆઠમ અને વિજયાદશમી વગેરે વગેરે સાહેલીઓને સંધ-હજીય આકો રહી જતી કેટલીક પરિચરિકાઓ સાથે - પૃથ્વીના એક પ્રમદવનમાં ઉપરિચિત થયો. સત્યયુગ અને ત્રેતા તેમજ દ્વાપર અને કલિ એમ ચતુર્યુગના નારીત્વનો સમન્વય સાધી બતાવતું એક નાટક ભજવવાની યોજના છેવટે ય પાસ તો યઈ ગઈ. જગતભરના વિદેહી અને વિદ્યમાન નાટકા ચાર્યોની ક્ષમા ચાહીને - નજીકે, ન ચાલે - શરમ સભર સકાએ, મધપૂજાના નર જેવા દિવાસામાસાએ કાવરેકટર પદ સ્વીકાર્યું; અને આ અમૂતપૂર્વ આવિષ્કારની સન્નિવૃત્તિ અર્થે પાત્રવર્ણચણીનાં પગરણ મંડાઈ ગયાં.

ધનતેરસને લક્ષ્મીજીનો, જન્મઘટીને યશોદાનો, રામનવમીને કૌશલ્યાનો અને સિવરાત્રિને પાર્વતીનો પાઠ મળ્યો એ સૌને ગમ્યું. વસંતપંચમીને ચક્રાન્ત-લાની જૂમિકા સોંપાઈ ત્યારે ય કોઈના પેટમાં ખાસ તો કંઈ બળ્યું નહિ, પણ ઉત્તરાયણને જરા જોણું આવડ્યું ખરું; એવામાં મેનકાનો પાઠ એના જ જાગમાં આવતાં સૌના રૂદાકાશમાં સાનંદાશ્વર્જનાં ઈન્દ્રધનુ આલેખાઈ ગયાં, અનંદના આવેશમાં એનાથી જરા ઊડી જવાયું, અંતરીક્ષમાં જ તેજે એક નૃત્ય કરી લીધું; અને નીચે આવોને વસંત-

પંચમીને બેટી પડી ત્યારે જ તેને કળ વળી. અપરંપાર રંગવૈભવને સુકુમાર શીઘ્રપ્રભાએ સોદાવતી દિવાળીને જ્યારે રાજરાણી સીતાની જૂમિકા મળી ત્યારે પોતાની એ યથાર્થતામાં મહારાણીને સૌનાં નેત્રો વદના અર્પી રહ્યાં. સંધર્ષણ જ નાટકનું ચાલક તત્ત્વ એ દૃષ્ટિનિન્દુ પર યોગતાં પ્રતિનાયકનું માન અને મદદર સિદ્ધ કરી ચર્ણુખાની જૂમિકા માટે જ્યારે કાળો ચૌદસને મનાવો લેવાઈ ત્યારે તો દિવાસામાસાની વ્યવહારુ શુદ્ધિમત્તા માટે વેળાકેવેળાએ બધાઈ ગયેલા પૂર્વગ્રહ વિખેરાઈ ગયા અને પહેલી જ વાર આ માનુનીઓને માસા તરફ માન ઊપજ્યું. પણ શિરોહીની સન્નેલી તરવાર જેવી ચિતોડી વોરંગના પદ્મિનીનો પાઠ લેવા વિજયાદશમીને વિનવાઈ એટલે તો ઔચિત્ય જ દેવાને પ્રાણ છે એ સૂત્રના સ્મરણ સાથે સજાના અધર ફરફી રહ્યા; અને બાઈબીજ જેવી શરમાળ બાળાનાં જૂમિકાક્રિત નેત્રો ક્ષણાર્ધ માટે જાણેઅજાણે માસા તરફ ફરફું મારી મળ હવે બાકીનું કામ બીજા દિવસ પર રહ્યું ને કાવરેકટર સાહેબ ઊઠ્યા. છેડે આરો પહેાએલી સિમારને એક છેડેથી ફૂંકે મારી લઈને તેમણે વિચારિત કરી અને ખુરસી ઊડતાં ઊડતાં દ્રીપદી અને રાધાની જૂમિકાને બાર હોળીને માથે નાખતા ગયા. વિરક્ષિત નેત્રે સૌ એમની દંમામદાર ચાલ નોરખી રહ્યાં. સાંને એમ થયું કે ખીરેરાટલી ખાઈને પડી રહેનાર આ પ્રમાદિત શુદ્ધમાં આજ આટલી રૂક્તિ ક્યાંથી?

આપણે તો બનાવવા બેસાડ્યા હતા ને આ તો બનાવીને મથા! બાઈબીજ જેવી ભાવનાવશ અને વસંતપંચમી જેવી દુરન્યૂંદર મુખ્યાઓ કે રથયાત્રા જેવી જાણીયા કીડોઓવાળી રસિકાઓ તો શું, પણ દેવશયની જેવી તાવડી પણ એ મધપૂજાન સદિયાશ નર માટેના એકાદ આગાસ ઉમળકામાંથી બચી સડી

નહિ સૌ હોળીને ધન્યવાદ આપી રહ્યા વાદ ! એને તો ડનન ભૂમિકા ! અને તેય પાછી કેવી ! એકમેકના ગદ્ય વચ્ચે આસમાન જમીનનું અંતર ! એક રૂપિયાનાં એ પાસા જેવું-અર્ધનારીશ્વ જેવું-પૃથ્વીપટ સામસામી તો ગાઈ રહેનો દિવસ અને રાત્રિની શોભાએ જેવું મહાભારતની નાવિકા, દુશ્સનો પર શાસન કરનારી શક્તિની સધના અર્થે પૃથ્વીના પાણીને સતત ટ્રેની ગ્રેનાર જળસ્ત્રોત દ્રીપદી ક્યાં, અને ભાગવત દશમસ્કંધ કે ગીતગોવિંદની રંગભીતી રાધા ક્યાં કુળજનનના રાધાગેરી ક્યાં !

સાચે જ કાન્યમય ચતો જતી આ ચચોને હુ પુનઃપ્રકારમા માથી શક્યો હોત, ને પોતાના છોકરાઓએ મારી રૂમના બારણા ઠોકઠોક કરીને મને જ્યાડયો ન હોત તો આખો ચોળતો હુ બેઝયો ને બારણુ ઉઘાડ્યુ તો છોકરાઓની એક સસજ્જ દુકડી ખડી હતી પાતાળમા પેસુ તો પાછળ આવે ગમનમા વિચરુ તો જીતો પડે ને વ્યધારમા અનોખ યાઉ તો દિન્યસ્યુ મેળીનેય શોધી કાઢે પચુ મને ઠાડે તો નહિ જ-એવી આતુર મક્કમતા સાચે આ શરાઓ મારે બારણુ ધબ્બા હસા

મે જગા આળસ ખાઈ લીધી બગાડુ પુરુ કર્યુ અને પ્રત્યેક પળે યુગગતી ભાષાનું પ્રયત્નતત્ત્વ સિદ્ધ કરતા જતા જરા મિઝજી સ્મિતમાં જ પૂછ્યુ

‘શુ છે અ યા ! આ બધુ આજે ?’

‘હોળી વળી શુ છે તે !’

‘એટલે ?’

‘તમારા ભાગના લાકડા આપી દો, બીજી તો પાછીથી’

‘આ રહ્યુ ધર, ભુઓ, હોમ તો લઈ જાવ

અધીરે ધોડીને ચનચનતા આ કેસરભીનાઓ આગળ ધપે તે પહેલા તો નીચેના ઓરડામાંથી અમારા ધરધણીના ટ્રેન્યુએટ ધરવાળાનો અવાજ આયો

‘પ્રવીણભાઈ !’

‘કેમ ?’

‘એ પ્રવીણ ગહેવા દો, અને લાકડા નથી તો રીતસર અડી આના આપી દો’

સવારે ચનામાંથી આવતા ચાર આની આપીને હોળીનો પૈસો ચૂવના પદર પૈસા પાછા આન્યા હતા પેમાથી રીતસર શેકડા પૈસા દસ અકે ૧૦) આપીને મે છુટકારાનો દમ એવો બપોરે જાણી સડકે બરબજારમા મો બરીને ફાટફાટ એમનના ફાગ ગાતી ભુવાન માગવાડ્યોને જોઈ હતી ત્યારે મારી સાર્ફકલ આપોઆપ ધીમી પડી હતી હોળીનું ગદ્યામય સ્વરૂપ રમણે ચડ્યુ હતુ રસના ને ગંગા ચટકા નહિ કૂકા રેનાતા હતાં

પાપના ગણો કે પ્રુપ્તના પચુ એમાથી થોડકા છાટા મારા વજોને બેઝયા હતા, તે ઘોળીને આપી આવ્યો ને વિચારવા લાગ્યો કે બપોરે તો ફીટ હોવાથી શિખડપૂરી આવી ગયા છે, સાજે કઈ આવવાનું નથી તો હવે કઈ હોટેલમા જઈને પેટની હોળી ઠારવી ? એટનામા એક છોકરાએ બાગણુ ઉઘાડ્યુ ને હાથ લખાવના કહ્યુ

‘લો! પરસાદ, હોળી ફરવા તો નહિ જ આન્યા ને !’

‘તુ બધી હવે’ હું તાડકો ને મને વરતી ગરેનો ઠોકરો મારા બગેનો પ્રસાદ પોતે જ ‘આપ્પા ક તો પનાવન થઈ ગયો મે જોરથી નારણુ બધે કર્યુ, પથારીમા પડતુ મેચુ ને જકમડવા લાગ્યો, ‘આ તળ યુગરાતના શહેરોની હોળી ! આ શિખડપૂરી આ દસ પૈસા, આ પારકુ મારવાડ અને આ હોળીનો પૈસો, આઠ આઠ વર્ષના ટેલિયાના તોફાન-એટલું જાદ કરોએ તો ચુ રહ્યુ ? નહિ સામૂહિક ઉ-લાસ નહિ રસ, નહિ રાગ નહિ’

પચુ મારો સુરજ આજ સોના સરોજ જ ઝીએ હતો આઠ રૂપરડીની ઓરડી રાખીને રહેનાર મારા જેવા એકાકીને ય આજ એકાંત અપ્રાપ્ય હતુ મકાન માથેકણુ બારણુ બરીને બિલા હતા મે ગમ આઈ ને ગમગીન વિનયે પૂછ્યુ

‘કેમ ?’

‘કમ ના આવીએ ? અમારુ ઘર છે’

‘તે તો જાણે તમે સિદ્ધ કર્યુ જ છે, વગર રમ્યાં પ્રવેશીને, પણ’

‘પણ ને મથ તમારે કે શુ પ્રવીણભાઈ આજ ? તે વગી નહિ ઉત્સાહ નહિ રસને નહિ ગગ ને અડો હો હો !’

‘કે શુ તે હોળી યાદ આવે છે’

‘યાદ આવે તો તેડાવી લો ને ? છતી’

‘તમે રહેવા દો હવે, નીચે જાવ મહેરજાની કરીને તમે પાનીની શુદ્ધિએ મળ ટંગીને જોવો છો ત્યારે ગજ ગમ્યા વિના કાતગ ચનાનીને વેનરે રાખો છો ! ને રેતીમાથી તેન ડહવા વાણીને અવગી વાણીએ પીલો છો ! મારા જવામમા શ્લેષ જુનુ છે જ નહિ હું તો એમ મ્હુ છુ કે આપણા તહેવારોની દીવાલને પાપામાથી લણે લાગ્યો છે આ આપણા શહેરની હોળી જોઈને મને મારા સ્વરાતરની હોળી આજ આખો ય દિવસ યાદ આવી છે મને તો એનુ ચર્ચ જા છે કે દિવાળી લને અહીં કરવી, પણ હોળી ઉપર તો ચાર દહાડા થો જ જુનુ’

‘તે જાવ ને, કાણ રોમ્બાનુ છે તમને અહીં ? આગળ મેં ઉનાળ નહિ ને પાછળ બેઠે ધરાળ નહિ એ હો હો હો ! જાણે તમને એમના જ તમારી હોળી યાદ આવતી હશે ! શુ અમારી સુરતની હોળી કમ છે ? અમને નહિ યાદ આવતુ હોય ? પણ શુ થાય ? ત્યા તો પડ્યુ પાનું’

‘આ હા, તે નિભાવો પણ વાત કરવામા કાઈ શુ કાઠી લે છે ? આ નીચેવાળા ને ઉપરવાળા બધા ય જુઓ ને, તમને મોનના સ્થાનગીને તો આવી ગયા છે, અને આ આપણી મેરીની વનગમેના, જુઓ તો ખગ કેવી કાઠીકમરી જાતિને અગાસીમા ગોડવાઈ ગઈ છે ! ને પૂનમનો સ્વર ને વખતનો પવન તો તમારી મઠે છે જ’

‘આજ આપને હોળીની જ વાતો કરીએ ત્રસ આટલા નધા એકલા થયા હોએ કાને રજા પણ

છે, તમે નિરાતે ખેસો હવે, ને તમાગ સુરતના તમામ રમગણા કહી જતાવો’

‘ચોગના બાઈ ધડીચોર તે આનુ નામ, મોથી ગાળિયુ કાઠી નાખતા વારે લાગે છે’ તમે જ કહેાને સ્વરાતરની હોળીની વાત ?”

‘અને તમે ?”

‘તમે પાનીની શુદ્ધિ સભારીને અમાગી જાતિને અન્યાય કર્યો છે, ભવે કર્યો, પણ હું તમારી જાતિને અન્યાય કરવા નથી માગતી પુરુષથી જ શરૂઆત થાય, તો કહો ના મો હવે વધારે માન માગા વિના’

માન તો માનુનીઆ જ માગે અમે તો કહીશુ જ હવે’

હા હા કહેો હવે ચાળા મેરીને ! જુઓને આટની બવી વસ્તી તમાગી ઓગડીએ દીગીતી કરી ય ? મ્હો પ્રતીજ્ઞાકાર્થ, કહો બસ, અમે વચ્ચે હોમરો બાણતા રહીશુ હો !’

ના ના ના, એ હોકાગની મારે જરૂર નથી”

“કમ ?”

“હું કઈ ભાટ-ચાણુ નથી તે કસુ મો નેવા થેલુ હું તો એકધારો જ જોવીશ’

‘તમે તો ખાનુ ધૂળ ને મદી કાટા જોવી વાત કરો છો ! બાણુ કરુ હોય તો બાણુ કરો, પણ પાર મેરોને ! આ શી પરક ! તમારી પીંજણથી અમે કેટલાવાના ય નથી, નીચે જવાના ય નથી ને તમને સુવા રવાના ય નથી, સમન્તા ! કાલા ચર્ચ જાણો હવે !’

ભને પ્રમુખસાહેબ આપ હવે મગા ઓગડીન મારણુ ખગમર નષ કરી દો આ વાનગમેનાની ગરમક સભાગને વચ્ચે અગમ્યાશુ મરો તો અધૂરુ રાખીને નષ ને નીને ઉનાગી મેલીકરે ને ભઈ ! અને સુરુચિની કમાન સભાગને જગા મરે તો હું ના જાણુ મને મોખલિવાલેકા નહિ ફાવે મો મરકો. મો શરૂથી જ નો તો મારો ઉત્તમ મરો ! જો તમને ધમકાપૂર્વક આપાત આપવાનો પ્રયત્ન નહિ કરુ એટલી ખાતરી ગખાને પણ જીવનમાં યજા વર્ષ

એ જે જોઈ છે, અતુલ્ય છે અને આકર્ષક માણ્ય છે, તેને તો રંગભેર રજૂ કરવાની રજા લઈશ હોળી તો હિન્દુમાત્રનો તહેવાર છે ને હિન્દુઓ તો હિન્દુસ્થાનમાં કયા નહિ વસતા હોય ? દરેક ઠેકાણેની પ્રજા એનો લહાવ કર્ષ કર્ષ ગીતે લેતી હશે તેનો ખ્યાલ તો તમારા જેવા લક્ષ્મીજી પોતાના વિષય ભગવાનને લખીને પ્રવાસે નીકળે, અનન્ય પરુ પર એકોત્રે આકાશમાં નહિ પણ ધરતી પર ફરવા નીકળે, ગમત અણગમત બધું ય ધીજીથી ભુંચે, જાણે માણે ને પ્રાન્તીય વિશિષ્ટતાઓને નાણીનાણીને કહી બતાવે કે આલેખી આપે ત્યારે જ આવે હોળી તે મજાનો તહેવાર છે તે એવી નસુમ આવે છે ને એવી ભાવના પર તેનું બધારણ છે કે જે બિગ્ગતા આવડે અને જમાનાને અનુરૂપ થોડું પુનર્વિધાન કરવામાં આવે તો સામૂહિક ઉલ્લાસ પ્રગટાવવાનું એ એક જવનત પ્રતીક છે વીર અને શૂગાર એમાં સાથે સાથે વહે છે દ્રૌપદીને રાધા ત્યારે અગુલીમાં અગુલી પથારીને રમે છે

“હું તો કહું છું કે તમે આપણા તહેવારોની રીતિ વિશે કદીય ખ્યાન ક્યો છે / એ ના હોત તો વર્ષની વાટ સફારના રણ જેવી લાગત ત્રણસો ને સાઠ ગાઉની બનેલી વર્ષની વાટ આ તહેવારો તો તેમાં પાંચ પચીસ ગાઉએ આવતા શીતલ વિસામાં છે—કહે છે ગસની પરચો છે એ રીતિ કેટલી લગ્નરમ્ય છે / નસુ નસુના રમવૈભવ સાથે રાસ લેતું કેટકેટલા રસોતુ એમાં પ્રસન્ન-મનોહર વૈવિધ્ય છે / આયસમાજના આદિ વિધાતાએનું આ આયોજન પોતે જ એક મહાકાવ્ય નથી / જેમ છેટ્ટી મહેરોલો આખો મહેરો, જેમ આવતા મેઘ મહેરો તેમ રોજિંદા વાતાવરણમાં આવતો તહેવાર પણ મહેરો પ્રજાશરીરના સાક જીતે, તવા તવા રસોના ઉદ્દીપન પૂરા પડે, જીવનના કોઈ ગલીગ હેતુની સિદ્ધિ અર્થે મરવાતું આ બુ તો ભને આવ્યું પણ મગતા મગતાય રમી થેકતું મન યાય અને રમતા મગતા જ મરી શકાય એવા ઉપાસના અત્યઘી રમતા જ મરી શકાય એવા ઉપાસના અત્યઘી સમાજનું વાતાવરણ સદાય પથરતું લાગે, ગમે તેવી

કુદરતી રાજકીય કે આર્થિક આઘીઓમાં પ્રત્યક્ષ પ્રતિભા નિસારમાંથી સાગ સારવાના જેટની રવરથ અને સૂર્યની રહે પ્રતિતિની સાથે તો મામણી બહેનની જેમ પ્રત્યક્ષ જોને, અતરીક્ષમાં વિહરતી નિસર્ગની સૃષ્ટિઓ તમક પથ જિજ્ઞાસુની ફેરુતબગે કે મુમુસુની લક્ષિતબગે નિગ્રાહથી નિહાળ્યા કરવામાં રસ પડે ને સથે સાથે પૂર્વજોના દેવાસુગી મયનો વિસરણ નહિ ને તેમાંથી સિદ્ધ થયેલા સત્યો યુગો-બૂના હોવા છતાંય ખસ નિત્ય નવીન લાગ્યા કરે—એવી એવી ભાવનાઓ ઉપર આ તહેવારોની રીતિનું મકાણું થયું હશે કદાચ હું તો કહું છું પ્રમુખસાહેબ એવે સુધી, કે કોઈ પણ સામાજિક ભનેને ગજમાન રાજકીય ધંધોના કે અનેક ધ્યેયપ્રમાણાયક કુમેરોના ચિરંજીવી હોવા, પણ તેને ય તેના રોજિંદા જીવનમાં અપાખ્ય એવી કાક સૌરભની લહેર તહેવારના વાતાવરણમાંથી મળવી જોઈએ આ રાજિત આજ કેટલા તહેવારોમાં આપણે રહેવા દીધી છે ? તેમાં ય હોળી જેવા જીવન અને ઉદ્દીપક ટાણુની તો આપણે ધરાય હોળી જ દરો નાખી છે એવી ખરેખરી મસ્તી આજ માન મારવાડ જ માણે છે ગધાનો પાક હોળી જે કયા ય પણ મન મેલીને ભજવતી હોય તો તે મારવાડમાં જ પ્રત્યેક માનવાકીય જીવજંતુની રાવા જ જોઈ લ્યો / અને ફાગણ સુદની સખાએમાં આપણા અમદાવાદની કોઈ સાક પર નિગોહ થી છે ? મજૂરી કરીને થેગ જતા મારવાડીઓ ભેથા છે ? નહિ યમ, નહિ સ કેઝ, જાણે જાણે વગેરે હાલના જતા હોય એટલા અમાન બનીને એ જાણું વહેતું મેને છે ને સહેરી કાલાદનની કુજ કરી દે છે / કાળીમગ્ગ સાક પરથી નંગાગેના નિનાદ સાથે એમને ગાતાગાતા જતા જોઈને મને તો લાગે છે જાણે કાપિદીને કોઈ ધર્મને ખરીવાતા આ કન્યાઓ હવે પોતપોતાની વન્યુજમા પવારે છે / એક મદિના અશાઉથી આ પ્રજા થેલી બને છે, ને હિમ્મતેદ કયા પછી ય જાણેખરી ત્રણ દિવસ ગૂઝવો હતો તેમ હોળી પછી ય એક અડવાડિયા સુધી આ લોકોની ધંધાધૂમ થેનજા ગૂંચે છે / મારા કથનમાં તમને

ફેકાનોજનો અશ લાગતો હોય તો તો ફાગણ વદ સાતમને દહાડે તૈયાર થઈ જઈને મારી સાથે, ઠાક ગિયા તળાવ પર લગતો એ લોકોનો મેલો જોવા લઈ જઈશ તમે અથવા જોવો તો ખરા કે એ લોકો એમના સર્વોત્તમ તહેવારને કેવી યાદગાર દિવસ આપે છે ! પરંપરાન્તમા વસીને ય આ લોકો પોતાના તહેવારમાંથી આટલો રસ લઈ શકે છે તો પછી વતનની તો વાત જ શી કરવી ! હું ધારુ છું કે સિંધના ગણમા જેમ સિંધુ છે તેમ મરજૂમિયા હોળી દરો દેશ્ય ”

‘તમે પ્રીણુભાઈ હવે તો પ્રાનીષ્ય મહેવાઈને પાગ મેનો તો મહેરમાની ”

“પાર શુ કરવા મેલે ? અધૂરું જ બને ગયું ને ! શરૂથી જ કહ્યું છે કે ગરબ નહિ ચાતે જઈ શકો છો નીચે !”

“નફ્ટાર્થ જ કરવી હોય તો નીચે જવામાં અમને કઈ વાધો નથી, બાકી ગરબ કોઈએ કરી નથી તમે વિષયાન્તર કર્યું ત્યારે જ મારે ધ્યાન ખેંચવાની ફરજ પડી અમે ચરોતરની હોળીની રાહ જોઈએ છે ને તમે બસ અટ્ટમપટ્ટમ ચારે તરફથી દીધે ગયો છો, અને અમારી ધીંગળા હોળી કરો છો ! નાની નાની પણુ આ પદ્ધતિ ધરની સમા છે ચરે સમા નહિ તો પદ્ધતિસગની વાતચીત તો છે જ વાક પોતાનો છે ને પાછા પોકારે છે કે અધૂરું મેલો, આ તે નફ્ટાર્થ કે નફ્ટાર્થને માથે ખેંચી શકાડા !”

‘ચાલો દિનગીર છું અને ધ્યાન ખેંચવા બદલ આભારી પણુ છું બાપી માગ વિષય પરત્વે હું સજ્જાન નથી એમ ના માનશો હો કે ! તમને શુ કહીને બેસાડ્યા છે તેની મને ખબર છે પણ આ તો દીક છે જાણે હાંપી બેંગો લસરકે ? કોઈ વ્યક્તિ વિષે ચર્ચા કરવામાં ચકચૂર બનીએ છીએ ત્યાર બેંગા કુટુંબની કે સગવડાલાની પિઝનની પણ જગા અપેક્ષા રહ્યા કરે છે એ ન્યાયે આટલું મહેવાઈ ગયું બાકી તમારો સમય લેવા હવે નથી માગતો હોળીના રાધામયસ્વરૂપની વાત હું તમને કહીશો, પણ

એ દ્રૌપદીરૂપે કયા ગમે છે તો તમે જાણો છો ! વિવિધ વચિત્ય તો એ છે કે ખુદ ગદ્યાની જ જન્મ ભૂમિ વ્રજભૂમિમાં જ એ દ્રૌપદીનો પાર પુરુષહારમાં બજવે છે ! આમાં એ વ્રજભૂમિના વ્યાપક તરફ તો છે જ, પણ હોળીના મહિનામાં તો એ પ્રતિ પરાક્રમકાંચે પહોંચે છે આવાનરૂદ્ધ આ પ્રતિતિના પ્રત્યેક અંગમાં સક્રિય રસ લે છે આખાઓ, મત્લ ગમે કુત્તીના દગનો, સતસનાટીબરી પગિણાનો અને એ પરિણામોમાંથી પરિણમતી પાછી કસામસી ભરી કુત્તીઓ વગેરે વગેરેથી ત્યાંના વાતાવરણ એ મહિનામાં મળતા ભગિયા જેવું ગરમાગરમ લાગે છે પણ યગારવિહોણા વીં જરા જરડ ને વીર વિહોણા શુભાગ વેવનો લાગે છે ઉભય રસ ન્યારે ઉભરમાં ઓતપ્રોત થઈને અવિર્ભાવ પામે છે ત્યારે જ મને તો સતોષે છે

“અમારા ચરોતરની હોળીમાં આ વીરગુણારો પારો લગભગ સરખી ડીમીએ મહેવા પામે છે, પણ ફેટનીક વાગ આ રણ કાન્ય છત્રી નથી જતું ! અને ગાંધિની માંવિની મ દાહાન્તાના તપેનીન્તપેલામાંથી બિજાર્થને સ્વચ્છતાના તાપમાં નાશોટપ્તી પડતું નગભ એટલી જ સ્વાભાવિકતાથી અમારે ત્યાંના વીરગુણ કોઈ વાગ છત્રીને રોદનીઝત્સમાં પણ મમ્મે ચડે છે એ સામગીને તમને આઘાત નહિ થવો જોઈએ કોઈ નહિને કોઈ કેમણે તહેવારની ઉજવણીમાં સક્રિય રસ નહિ લેનારો અમુક વર્ષ તો લગભગ દરેક સ્થળે હોય છે જ, અને અમારે ત્યાં પણ છે એ દિવેવિયા ચાડા સાથે આપણે નિર્મલે નથી પણ એમ બીજે વર્ષે પણ અનિતલ ધગવતો હોય છે જેની ખાસિયત સમજાવવા હું જગ રપષ્ટ નનીશ દાખના તરીકે લ્યો ને, આ તમે ને હું ‘દર્શનમધુ’ વાચોએ છીએ એક પાર્તી એમ મિનિન્ટો કે એક લેહીના જુદો ભોગ આપ્યા સિવાય યેમની ક્વોનને મેળ વવાની મથામણ કરના કરતાં ગાંધીજીની દિમાવલ જેવો જુનો પર જાખ્ય ગચીએ છીએ, સ્વચ્ચ જતુ હોય છે તો પોમને ખાતે જઈને જીસા ય ગ્દીએ છીએ ગજુમીતો સામજવા ય ખારસા મમે છે—જના ય

ડાઝી દૂર રહેવાનું દૂર દેશીપણું દાખવાની કપવાવતા નથી એ વર્ગ લગભગ આવે જ છે ખરેખરી કે ઝોલવેપહેગવે રસ લેનારો ખરો બીજાઓની રમત મમત કે ગમતોફાન જુએ ખરો, પણ પોતે તો યાદચ્છિય થી ગભીરતામાં જ ગેરવ માને

“એ વર્ગમાં ખાસ કરીને પ્રાદેશિકવાણિયા જેવી ઉચ્ચ વર્ણોને મણુવાય, બાકી પાટીદાર અને બાઘેશ, ડાબી બાં જાતિના ખેડૂતો તેમ જ વસવાટમાં ગણ્યાતી તમામ પરચૂરણ કોમોને બનેલો આમવર્ગ જ અમારી હોળીના વાતાવરણનો સાચો સર્જક છે શિવગરિને દહાડે ‘શિવ શિવ’ કૂતી ટાટ નવાલોમાં પડે છે ને તુર્ત જ હોળીનો ગરમાવો લાગવા માંડે છે ખેતર સાચવીને સીમાંડે પડી રહેનારી પ્રજા ગમમા અધી જાય છે ચોમાસુ પાડના છે’લા અવશ્ય સમા તથા તુવેર લેવાતા હોય છે પાકી આમળીની ખટમધુરી સુવાસ લગભગ ઓસરવા આવી હોય છે તેવખતના ત્યાંના પ્રભાત ! તમને શી વાત કહું ! ખરતા મહુડા રાજથાળે ને મરવાના ઢગલા ઢળી ગયા હોય છે એની માદક મિષ્ટ અને તીવ્રતમ સોડમને લઈ ને ત્યાંના તે કાળના પ્રજાન રાહેનંદા હી ઘરામની ડનકાતો ખાલીઓ જેવા લાગે છે ! લગ્નના મહિનાની હજી ચાર હોય છે સુડખાતર મરીને ખેતરોને ફરોથી સજ્જ કરવાની ય વાર હોય છે ફરણી બેસોની જેમ રાજ-મહુડીનું રક્ષણ થાય છે ને ઘઠની લાવિ આશ સમા કિશોર કોલેન્થિયન પુત્રનું મુખ જોતા મામાપની બગી નમરથી, ત્યાંના ખેડૂતો વહેલો સવારોમાં મહોરેલા આગાવારિયા બાઈ રહે છે

“રવિપાકની ફસલની પણ તૈયારી હોય છે પૂતમિયા ધડે કાઈ કાર્મના બજામાં છોટી સુડખણી ખેંદ ગલા હોય છે તો કાઈને દૂવે ડનરેના પાણી હોય છે થેળિયા ને રાતડિયા શેરિયાની બીડી મેવવાનું કામ ખેતરોની વેળાએ થતું હોય છે પાછી બરવાના ઢોંગ મળદોની મેવડીઓ, અકોડા, ખાટવા બરવાનું વડાણ વગેરે બનાવવાનું કામ પણ નિરાતની બખેરોમાં થાય છે રહી રેતા કાનં ને એકાનાં જીવન રહે છે દુન્યા મામોમાં ગાડીતુ દરવા કે ઇમારતી લાડા વહેરવા અપેક્ષા જુવાનો

એક પછી એક આવવા માંડે છે પાસેના શહેરોમાં વસીને નોકરી કરનારો જુવાનવર્ગ પણ બનતા પ્રમાણમાં રમણો લઈને આવે છે ઘેર છોકરા આવ્યા એટલે વડાઓ ય આવવી તો જોઈએ જ ને ! ઉચ્ચ વર્ણોમાં પહેલુ આણું લગભગ દિવાળીએ થાય છે અથવા ગમે ત્યારે થાય છે, પણ હોળી પહેલાં તો સામી ઝાલે છોકરી ન જ વળાવાય એવો માલ છે, જ્યારે આ મિંગદારોને તો ગમે તેમ થાય પણ હોળી ઉપર તો વડુ આવવી જ જોઈએ હોળી ઉપર જેના ઘરમાં જુવાન છોકરો હોય અને વડુ ના હોય તેવા મામાપ એક પ્રકારની ગૂંદ વધ્યા બોગવે છે

‘અને છે-રે કશું નહિ તો વાણિયાને ત્યાં બે વીધા જમીન મેલીને ય લીસુ કરે છે મારા કાઈ ! મામાપ આમ ન કરે તો બીજાને ચડા યો છોકરો ય જીવ ધાલીને ઘરનું કામ ન કરે ગમે તેવી પણ વડુ જોઈએ, અને વડુ તેડવાની મોસમ બેસી જાય છે ભલી દેવુ કરીને કે જમીન મેલીને પરણે હોય, પણ દરેક જાણ ‘પોતાનું માણસ’ તેડવા તો આખો ઠાકોર કરીને સાસરા પર સ્વારી મે છે ! ખસે કડિયાળી ડાગ કે વાકી આચાણુ ધારિયુ મેલીને ટટાર મહાની ચાલે ચાલતા જેના મોળિયાનું હોળીયુ લહેરે જાય છે એવા પતિ કે દિવરની પાછળ પાછળ નાહતીયોળી ચણેલી લગભગ તમામ કન્યાઓ પ્રભુતાવાણી પગલાં બરે છે પણ જો લેવાઈ જોતો કાઈ નહિ ને કાઈ મગલો સામસામી ખટની હોય છે ને કન્યાયક કસ પર આગે હોય છે ત્યારે વરપક્ષ મરજિયો બને છે સાથે બધું ય નબે પાછું હોળીના તહેવારોમાં છોકરાને વડુ ના હોય એ તે કેન દીકુ જાય ! અને તેમાં ય ખતરી ફડિયાળી વડુ હેવા છતાં ય ઘરમાં ખતોસ સહજો જોગે ! દરોગને દિવસે ય દીકુ અડિ યથ દંડ બની જાય તો તો ઘોડાર ડોડીને એ કસે જાય કામ લાખા વજુનરાની વજુનરામાં કે જ્યાં મજુજથી મોખ્ખી પીકે જરા દળથી થાય અને પાંદડી તમ્બાર જેવી ને શેર થી ખાતુ બરોગ એ ન્યાગે ધણીને પ્રા’ દીડીને મોગને ‘નાસ’ કહેનારા ય જોગા નથી હોતા

નને પક્ષને ઉશ્કેરીને નને માણુના અતરોને આમજો
ચલાવીને મહાગાડો પાડવામા મોટાન માનનાગ મહા
શયો આવા પ્રસંગોમા જરાયાથી નિનાડીના
ટાપની જેમ ફૂગી તીકળે કે પગિણામે નાટકમા
સવર્ણણુ તત્ત્વ વધી જતા છે ને જમાચિટ્ટીએની
જવતત પગમાજી ખેનાય છે વગરપક્ષને જ શરૂઆત
કર્તા સિવાય છૂટકો નથી હોતો ગુજરાતી બીજી
ત્રીજી ભણનારા વિદ્યાર્થીઓમાથી જરા િતુકપ્રિય
જરા રસિયા વાચાળ અને ચચરાક હોડગએને
સાધવામા આવે છે એમના હાથમા એખતમા કાગળ
ને સીસપેન મૂકીને કહેવામા આવે છે કે અમુક
ગામનુ નામ લખો, તે ગામના મુખીનુ અમુક નામ
લખો, તે પછી અમુક અમુકના નામ લખો ને પછી
તમને આવડતી હોય એટલી બધી ય ગાળો દાત
કચકચાવીને લખો નાનો બાળક મિચારો
પાત્રસાત કે દસમાર ગાળો લખીને અટકે
છે ને સામુ જોઈને કહે છે કે હવે બસ
તો પછુ આ મહાશયો આટલેથી અટકતા નથી.
પોતાના અખૂટ ભાડારમાથી અમુક રતો સમી
કેટલીકે 'ગીળો' આ નાદાન હોકાઓ પાસે
ચિતરાવે છે અને પછી છેવટે ઉમેરાવે છે કે તમારી
હોકારોને મોઝો દેજો, જલદી મોઝી દેજો, નહિ તો
અમાગથી ભૂડો કાઈ નથી સાત પેટીનુ વર બધારો,
ચોકુ કહ્યું ધણુ માનજો તેજીને ટકોરો, ગધેડાને
કફણા, વગેરે વગેરે

• 'આ કિશોરો કાળે હાથે સીસપેન પકડીને ફૂડડતા
ફૂડડતા લખે છે ને છતા ય સિકદરી સાહસનો રોમેન્સ'
અનુભવે છે એમને ભાન થાય છે કે અમે આ
અભજોની વચ્ચે ભણેલા છીએ ને અમાગ રંગીન
અભિવર્તની ને ઉચ્ચ ભાષાવૈભવની મધિકે કદર થઈ
રહી છે તે ઉપગત તેમને એમ પણ ભરાવવામા આવે
છે કે તમે કાઈના સાગ માટે જ મથી રહ્યા છો
કાઈના ઘરમા બેરુ આવીને ભીણુ રહેરો એ તે મધ
ઓછા પુણ્યનુ મામ છે। હવે તમે જ મદો ને કે
આવી ઉચ્ચાશથી સેવાતો બદનો કાઈ પાર્થિવ
પદાર્થથી વાળવાનો જ મેનો હોય ? અને વળી જ

કેમ થકે ? માપન જેવા માણસને આવડે તેમની ને
તેવી ગાળો દેવાની તક મળે છે અને વળી પાછુ
એમાથી પુણ્ય થાય છે એ નિચ સતોષ જ આ
નિર્વાજ માધુર્વપૂર્ણ દેવાને મનાવી વે કે પછુ શાળાની
મેનેરી પગ બેસીને પનાખા કે ડીકેશન લખનારી
મનો જ માન આવા વિક્રમ ખેડવા વેગવતી અને કે
એવુ નથી દસ્તાવેજો ને ખતપત્ર લખનારી પચ
વચ્ચે મેસીને મૂક પર લીંચુ ડેરવનારી ને પચપ્યાસના
મુસદ્દા ધડનારી પાધડીવાળી મળીગતા ય ધણુ
દાખનામા નાગો થઈને નાચી લેતી જોવાય છે

“વર તરફના માણસો અવગત મધગત વેડે છે
ને કન્યાના ગામમા કાઈ અણીના મથળે બસો બાધી
નળ છે સવાગમા ચવાઈને ફૂમા થઈ ગયેના
ઉદ્ધાપોદ્ધ થાય છે મુખી કન્યાના બાપને મોહાળીને
ધમકાવે છે પણ કન્યાને બાપ મુખી નેડે કુતડીમાં
બોળ બાગી લે છે મુખી સાહેબનુ મો મળ્યુ
થાય છે

'કન્યાને મોકલવામા નથી આવતી એટલે સામી
બાણથી પાછા ધાઢાઓ દેકવામા આવે છે જેના
વપરાશ સિવાય બીજી ય નિભાવી ન લેવાય એવા
નવાજોમા પ્રેસીડન ઓઈલના સોસા કવવાઈ નળ
છે જેને તુર્ત જ ગળાવવા પડે કે સીમાડામા ધાસની
મજબર મળ્યો સળગી જોડે છે કાઈ પણ ઓરો
ભિતરતો નથી અને આવી ભવાલાઓમાં પરણનારીનું
દરિયાબેનન રોપાઈ નળ છે બિરો મેલીને અને
બીજો વળાવવામા આવે છે, ત્યા ય એને જ પ નથી
જૂનો 'ધણી' પોતાની 'મિત્રમત'ને ધમેલો ઊરો
લેઈને રોપતો ફરે છે કાઈ મેગામાં અપટાઈ નળ
છે ને નાક કાપીને પોતાની ઈકાતેર પેટીનું નાક
રાખે છે પણ દરેક દાખડામા આવુ નથી બનતું
લગભગ દરે સધર્ણણુમા દરે મથળે કાવત્રા તત્ત્વની
હાજરી તો રહેતી જ હશે દયાતા દયાતા ય કાઈ
વાર ને એ જેડુ થઈ નળ છે તો તો આવા
દાખલામા નામ કપાવાને બદને રહી નળ છે ને કન્યા
સાસરે જઈને મેલો વણુની થઈ નળ છે મેલો જ
સાનુ એ પ્રસમનું ખાસ મિત્રાળ છે આપણે અહીં

બધે શિખડપૂરી, પળુ ત્યાં તો ખાંડ ને સેવે જ.
રંગ બધે સાલ રહ્યો છતાં ય સૌ કાઈ પેતપેતાના
ફૂને પાકેલા પૂનમિયા ધડનો જ પૂરા ગૌરવથી
ઉપયોગ કરે છે

“ તમારામાંથી કેટલાંને સેવે વણુતા આવડે છે ?
નાનપણમાં વણી હશે કદાચ, અસારે તો આપણી
લાક્ષતા ફેકટરીમાંથી જ લાવે છે ને ! અમારે ત્યાં તો
એ પ્રત્યેક સ્ત્રીનું સાહજિક ગૌરવ છે. આંગણવાસી
લીમડીઓ લહેરે છે, હસુંહસું ધઈ રહેલાં લીલાકુન્દર
પર્ણોની ધટાઓમાંથી મધ્યાહ્ન ચળાય છે, આડોરા
પાડોશનું સ્ત્રીટંદ્ર એકઠું મળે છે, ખાટલા પર

ખાટશા ઢળાય છે. નવવધૂઓને આશ્વાસતી કે હિંમત
કરતી સુખદુઃખની વાતો થતી જાય છે ને અમ્મ-
પાત સગી અનપૂર્ણની કંકુભરી હથેળીઓમાંથી
અમીની અખંડ સરવાણીઓ નાણે ફૂટીફૂટીને રેલાઈ
ના જતી હોય એમ અતૂટ સેરે સેરે વણુતા આવે
છે ને વણુતાગંના ઉત્સાહને બેવડતા છટાવેલિખથી
ઝીલનારાં ઝીંડે છે. કેસડાંના રંગબર્ણ મધ્યાહ્નોની
શાન્તિમાં રેલાતું આ કાવ્ય, લીમડીઓની ધટામાં
લુપાઈ ને ટકુકારા દેતી લાંબી કાપલો જ આવ માણે છે.

(અપૂર્ણ)

જાનું સુંદરી

(નિમ્નોપનનિ)

કુશોતણી આદરીને તપસ્યા
છેલવા હું મયતો સમસ્યા
મોંધી મહારાણી મદિલી પૌવના,
નવ. ખ. તણી સુંદરી વિષયે કા ?
જનની ય શી રીત ? શી વિષ પામીએ પ
અન્ય એનું પદ પૃથ્વી - પ્રાંગણે,
ફરકતી શાસનની જ્વળ રો
ચોખંડમાં બન્ધ વસુંધરાયે ?
અબુધ આ મુગ્ધ વિચારમેખલા
ચિન્નવતી અતરબહાર રેલરી, ૧૦
ને પ્રજ્ઞની અંતરજન્ય ગૃંમલા
વિદારતી એ પમરાટ પાથરી
ને નેત્ર એનાં મદ નીગળ-તાં
ફમલના રેશમી તાતણામાં
સાથુ તણી સિંગધ સુગંધી કેસ ૧૫
સદેશ એ લેરતો વિશ્વચોકમાં
કદોક એ ધૂપસળી કરે ધરી
મુલવતી માનવ જિંદગાની

તવારીખો સ્વાર્પણથી હજે જતી
વસુંધરામધ્ય ખડી કરી રહી ૨૦
' ૨૦૧૨ 'ની સાકરગોળીઓ કદા,
બાવાપુતો અમૃતમંજનો કદા
ને લીમડા, લકસ, હમામ ને વળી
એ આદશાદી ફરમાન લાવતી.
લંબાચક્રો ફેરકલાપ સૌમ્ય શો ૨૫
ગૃહી બતાવે જયકાર લાલોને
ને મંજનો દંતતણી અનેકને
આ માનની કાજ જગે ધરી રહે.
એ બામની શીશીપરે બિરાજતી
ને તોષતી માનવતાની પેહને ૩૦
કુધે જળી, નવ વસુંધરાને
શાંતિસુધા સૌચી, ગોતે બહાવતી.
સાથુ તણા પાલવ પે ચિન્નવતી
આરુ સિમતો...સુગંધ હરે ઉલાસતો,
બહેનના બક્ષ્યમાં પધારીને ૩૫
ચૂંથી જતી માનવતાની ગૂંથણી

વસુધરાના પદમધ્યમાં દોરી
અવેશમાં કાર્ય જનું પદવની
ને ઓટમાં 'કેમલ પેન' બીટી
આ પૂરીપે કાવ્ય નવાં વદાવની. ૪૦

સૌદર્ય સાચું સ્વરશબ્દનું બની
દેહકંના સુરમદી મૂળી ચતી
કો' કોઠિલાનાં કલકૂળનો સમી
સૌ ઉરની ગગનમાં ચુંદ્ર રહો.

ને એ કદા સાવરના સહિષમાં ૪૫
નાચતી કો' મત હરેલ ધોવના
સમી નચાવે નિજ નેત્રપાંપડે
દિલોતજાં પોરદરે લગી લગી

શુશોભિતા સાર્થિકાની સુષ્ટિમાં
ક્રાન્તિરો રંગ ધરી પધારની, ૫૦
કવિ તણી કાપનકિમલિમાં
શુભારના સુદ રવરે છતી રહો.

એ જુદના ત્યાગથી થે તપશી,
ને હમ્ય કિમ્મ તણી જુલથી,
સીતા તણા મૌનથી થે મુદ્ધ થી. ૫૫
ને મંદરા પાટવથી ૫ બોલો.

મોન-મના મંલુલ સ્વપ્નારણી થી
સૌદર્યની સાજત એ ઉઠા સમો
વા સુદિપે ચિર વસનની લીધા,
વર્ણો તણી પાવનકારી થું કુશા ! ૬૦

લોચનજાની ૬૨—અંબુલીથી થે
અદ્ય એની ન મંદરો જળી
પથી તણા પુષ્પ પરિમલેથી થે
સુગંધી એની ન દિવસ વિવરથી
આ વિવના સર્જનની કલામાં ૬૫

લક્ષ્મી સદા નૌતમ રંગ જેની,
ને સુદિના આ અજુબજુ ચિરમાં
ન. ખ તણી સુરંગ પ્રભુ પૂર્વ
વિરાટની નેની સદગેમાં
વિરાટને ૬૨૨૧૧ ૬૩૦૬ ૧૦૦

વારાણસ કામળ દાંડણું શ્રી
ન. ખ. દગે આરુપારીએ ધરી.
અનરતના તે દિન બોમમાં ૭૦
સૌદર્યની મોહિની વિસ્તરી રહી
ને ને મીરી બોમ તણા ન પ્રાંખાં ૭૫
આવી શૂમે માનવના આરો.

અનરતનાની અમરાસુરે મદા,
મુદ્ધ એ માનવના તણી કલા,
ને ગદિયા છી અધિકારિકા અમુ
છતી રહી છતત પ્રેમ-કાવ્યનું. ૮૦

પુત્રો વદા મનરવિવરારીમાં
બની રહી સંમુદની કવિતા
પુત્રે પુત્રે એ અરોડ મોનકું
વદાવની ભવ પ્રસન્ની ૭૨

કવિ કલાકાર અનેક ચિંતે ૮૫
વસુધરાપે અવતાર પામતા.
અતિ, અરપર્થ, અભવ કેવલા
ઉત્તરને મથા નના કદા

કિંતુ વસો ના નવને થું સૂરી !
૧ અંબની પંપડોએ નમી મર્મી ૯૦
૨ ચિત્તોના તળથી ન નીનકું !
૩ ચિંતમ્બુ સ્વજ પુગમાં મરુતું !

એ કુટી પંપડોએ થીજ મર્મ,
નરી સમરવા પ્રસાવની મર્મ,
સરમાં તણા કાય નરીન રંધરી, ૯૫
રંધ્ર લીધા, નાન દટિ પંપડી

નિમ્મલમાં અંતરમાં કમલિય
તત્ત્વ ચિત્તની તણા ખૂબી રંગ
"કવિ માનવે મનોવ રતિ રંગ
અરેનગ ૧૦ પત્તાર મોનનાં ૧૦૦

અમ્મ મા: મનનાની રટિએ
મહં દરે ન. ખ તણી ન સુદી !
દિનિજ રંગ અનાદ મનથી
જેમી રહો ૧૦ વિનુદ રટિએ
ત્વ અનરે પ્રેમ અનંત રંગ ૧૦૫

વિવિધ આદિતનોનું વર્ગીકરણ તેમની લંબાઈ ઉપર થાય છે એ આદિતનોની અસર કરવાની શક્તિ તેમની તીવ્રતા અને અસર ગ્રહણ કરનાર પાત્રની યોગ્યતા ઉપર આધાર રાખે છે મુખ્યત્વે રેડિયો દ્વાન-સ્મીટીંગ રોશનમાંથી પ્રગટતા દરેક મધ્યમ વિદ્યુત્સુબક આદિતન (medium wave) ની લંબાઈ - વેવેન્ગ્થ-૨૨૪ મિટર હોય છે, દિ દીની ૨૩૮.૬ મિટર, કવકતાની ૩૭૦.૪ મિટર એમ દરેક રોશનથી જુદી જુદી લંબાઈના અદસ્પ આદિતનો શૂન્ય જગ્યામાં રેડાયે જાય છે રેડિયોના આદિતનોના વર્ગમાં પણ તીવ્રતર પ્રકારના આદિતનો છે અને તેને આપણે લઘુ આદિતનો (short wave) કહીએ છીએ મુખ્યત્વે લઘુ આદિતનની લંબાઈ ૩૧.૪ મિટર છે, દિ દીના લઘુ આદિતનની લંબાઈ ૩૧.૧ અને ૬૦.૪૮ મિટર છે કવકતામાંથી પણ મધ્યમ આદિતનો ઉપગત બે વધારાના લઘુ આદિતનો ૩૧.૪૮ અને ૬૧.૬૮ મિટર લંબાઈના પ્રગટાવવામાં આવે છે ૧૦૦૦ અને ૨૦૦૦ મિટરની લંબાઈ સુધીના ગ્રુ આદિતનો (Long wave) પણ રેડિયો માટે વપરાય છે પણ તેમની તીવ્રતા ઓછી હોવાથી હવે ધીમે ધીમે ગ્રુ આદિતનોને નિનાજવિ અપાતી જાય છે અને લઘુ આદિતનો જ વધારે લોકપ્રિય બનતા જાય છે

આ આદિતનો પ્રકારે કે ના પ્રકારે, શૂન્ય જગ્યામાં તેમની શક્તિ રેડાય કે ના રેડાય તેની પરવા નેની પાસે રેડિયો નથી તેને મુકવે નથી હોતી પરંતુ જેને રેડિયો નામનું આદિતનમાહકપાત્ર (Receiver) લાંબુ છે તે જરૂર આ આદિતનો વિશે પરવા નાખે છે શૂન્ય જગ્યામાં એમો વખતે જામતા સો ખસે પ્રેમામોભાથી એક સાથે પ્રેમામ રેડિયો ઉપર સી કાર્ફ વીજી (Tune) કારે છે ત્યારે સમજાય છે કે શક્તિ તો હોય પણ શક્તિને ઝીવનાર પાત્ર હોય તો જ શક્તિનું રૂપ રામજાય રેડિયોના આદિતનો આપણા મર્મચક્રથી તો અદસ્પ જ છે, પરંતુ અદસ્પ છે તેથી તેમની દયાતો જ નથી એવું નથી ઓરે તેમની દયાતો છે અને રેડિયો નામના પત્રથી જ તે દયાતીને પત્રો મરે છે

ઈશ્વરતરવાના આદિતનો વિશે પણ આમ જ છે રેડિયોના આદિતનો કમતા તો તેઓ કરોડોગજા સૂક્ષ્મ અને અજગજા તોજ છે તેઓ પાંચો પારી રેક (resound) તેવા ચત્રની જ જરૂર છે ઈશ્વરી આદિતનો સાથે એકતાર (Tune) થાય તેનું ચત્ર બનાવવું અઘરૂય નથી કાનસમાં એકમન સાવેરીના નામના ડોક્ટર, સગીયજાહી, એડવોકેટ અને તિરી તેમ જ વૈજ્ઞાનિક એમ બંધાના પૂર્ણ ગુણે ધરાવનાર એક યુરુપે જીવે જીવેના અદસ્પ જગતના પદાઓને રેડિયોની પણ શોધ થઈ તે પહેલા એક વીજગિત ચત્રમાં ઉતારી દેતા એ આદિતનોને તે ઈશ્વરીક ઇલેક્ટ્રિક વેન્સ (Etheric electric waves) કહેતા પોતાની શોધબોળને બાપારી સ્વરૂપ આપતા (commercialise)ની તે વિરુદ્ધ હતા તેથી તેની આ શોધ માટે આવેલી પાંચો રૂપિયાની મ ગણીએતો તેને અચોકાર કર્યો, તેથી ત્યાર પછી પચાસ વર્ષે પણ આજે આપણે આવી જવનત શોધનો લાભ નથી મેળવી શક્યા એકમન સાવેરીએ દરેક વિદ્યુત્તમજ ઉપર માનુ મેળવેલા હતો માઈ પણ ધાતુના વિદ્યુત્તમજો (ions) ને રોશી ૧૧ શરીરમાં લાખ કરીને તે અસખ દોઢ પણ મગાવે પાછી જેવા પરસેવાને ખદે સોદીની ટીપા મરેના પરસેવો (Blood sweat) થાય તેના રોગવાદી એક ખાઈને પણ તેજે સગી કરી આપી હતી પરંતુ નર્સ તરફ દનકટાઈ બતાવવા માટે તે ખાઈની એક વ્યાય રીને મટાવ્યા વગરની મખી અને સવેરીએ ખાઈને કહ્યું, ' ધીમનીજ, ઈશ્વર દાણ છે કે મારા દ્વારા તમને સામ્ય કરી આપ્યા પરંતુ મારી જેમ ઈશ્વરને પણ દનકટાઈ નથી મળતો તેથી મંજા મિદેશીક આટલી અજગજો તો ખૂનખૂનો જ રહેતા રા (Keep your bloody finger with you for the rest of your life) '

* આ રીતે પ્રસિદ્ધતા વર્ધન મટે જુલો લંડનના Sunday Times ની તા ૨૧-૧-૧૯૦૮ની પ્રત જાણ તો અવિનિદેય બીકા તુ ૫૪
* True ghost stories

આ એકમન્ડ સાવેરીએ ફ્રાન્સના વિજ્ઞાનમહા-
મંડળ (Academie des Sciences) સમગ્ર
વિચારમાપકયંત્ર (Register of Thought)
રચી કહ્યું હતું. આ યંત્રની સામે થોડે જ દૂર રહેવા
રહેનાર માનવીના મનમાં ચાલી રહેલા ક્ષય, ક્રોધ,
અભિપ્રાય, પ્રેમ વગેરેના વિચારોને યંત્રનો કોઈ
(needle) ધબ્બી જ ચોક્કસાઈથી નોંધી લેતો.
એટલું જ નહિ પણ કોઈએ શરૂ પાડેલા ક્ષય,
અશીષી ખાધું હોય કે એવું કંઈક કેરી લીધું હોય
તો તેની અસર પણ આ યંત્રમાં મપાઈ જતી.
કિયાના ખુલાસામાં તેણે કોઈ અગમ્ય ઈશ્વરપ્રાની
વાત આગળ ધરી નહોતી. પરંતુ એક વૈજ્ઞાનિકને
જાતે તેમ વિદ્યુત્તંત્રોના નિયમનની આંદોલનની જ
સમજાવી હતી. વિચારઆદિશનો તેણે આત્માનો
પ્રકાશ (Soul or aura radiations) એવું
નામ આપ્યું હતું. માનવજીવનમાં વિચાર જ
મોટામાં મોટું બળ છે એમ તે કહી ગયો છે.
વિચારોના નિયમનથી. માનવી ભલભલતી
સિદ્ધિ મેળવી શકે છે આજ વાત મદાન અમેરિ

કન સંત રાફ વાટો ટ્રાફનિ. પણ તેનાં પુસ્તકોમાં
કહેનો ગયો છે.

આ વિવેચન ઉપરથી આપણે જોઈએ કે વાતા-
વસ્તુમાં વિવિધ પ્રકારનાં આદિશનો, તો હોય છે જ,
પણ તેને રીકોર્ડરની મદદથી જ આપણે તે
કેળવવાની છે. એકમન્ડ સાવેરીના વિચારમાપકયંત્ર
જેવા યંત્રો તો હજી જગતમાં મુકાયાં નથી. પરંતુ
બીજાઓનાં વિચારઆદિશનો મરી શકે તેવા મેન્ટલ
રેકોર્ડરથી કરી જાણવા તો ધબ્બા મગી આવે છે. પ્રેન-
વિદ્યા જાણનારોએ અદ્યક્ષ પ્રેરનાં આદિશનોને પણ
આવાદન આપી શકે છે. આપણી જાણ બદારના તો
કેટલાંક અસંખ્ય આદિશનો કરી પરંતુ આપણી જાણમાં
પણ આજે ધણા પ્રકારનાં આદિશનો આપી શકાય છે
જેને લીધે મેનનનરવના આ પજા જ્ઞાન ઉપર બહુ
પ્રકાશ પડે શકે છે. આપણી જાણમાં આવી
શકેલાં વિવિધ વિદ્યુત્તંત્રોનાં આદિશનોની શ્રદ્ધાના દને
આપણે રીકોર્ડરનાં આદિશનોની સરખામણીમાં
જોઈએ:-

આદિશનો અથવા રાક્ટિકરિજો

લંબાઈ અને સૂક્ષ્મતા

૧. રેડિયો નામનું સાધન મદો શકે તેવાં
આદિશનો... ૧૫ થી ૨૦૦૦ મિટર
૨. વીજચિક તાણખાથી પારખી શકાતાં દરેક
કિરણો..... ૧ મિટર
૩. થર્મોકપલ અને રીકોર્ડરમિટર નામનાં સાધનોથી
પારખી શકાતાં ગરમીનાં ક્ષત્રયોગ ઈન્ફ્રારેડ કિરણો..... $\frac{1}{1000000} = 10^{-6}$ મિટર
૪. આંખ નામના સાધન વડે દેખી શકાતાં દરેકપ્રકાશ
(Visible light)નાં સપકિરણો..... 10^{-7} મિટર
૫. ફોટોમીક્રિક પેટ અને સ્પેક્ટ્રોસ્કોપ નામનાં સાધનો
મદદ કરી શકે તેવાં અલ્ટ્રાવિયોલેટ કિરણો..... 10^{-6} મિટર
૬. વાદ કાપમાં વખાનાં ક્ષ કિરણો (X rays)..... 10^{-10} મિટર

"In Tune with the Infinite" by Ralph Waldo Trine

"What all the world is seeking" by Ralph Waldo Trine.

"Joy Philosophy" by Elizabeth Towne

- ૧ આલ્બેર્ટાઇન માટે વસ્તુતા ગામાકિરણો
- ૮ વિચારમાપક વન અને ટેલિસ્કોપી પડકાર સમતા
- વિચારકિરણો (સાધારણ ચેતન્ય)
- ૯ ઈશ્વરના અનંત ચેતન્યતા સર્વશક્તિમાન કિરણો

૧૦-૧૫ મિટર

૧૦-૧૮

૧

આ પ્રમાણે દેખીતો રીતે શૂન્ય જગતમાં દુનિવેશ
નવનવી સ નામ અને સુદૃઢતા ધરાવતા કરોડો અદૃશ્ય
ચેતન્ય કિરણો વધી ગયા હોય કે દરેક કિરણમાં
ગોળીવતી શક્તિ ગહેની હોય છે અને યોગ્ય શોષક દ્વારા
તે શક્તિનો સાક્ષાત્કાર થઈ શકે છે

અદિશ્વરો રૂપે પ્રગટતી શક્તિનો વિચાર કરતાં
સૃષ્ટિનિયમનો એક નવો સિદ્ધાંત સમગ્ર શક્ય છે
તે સિદ્ધાંત પદાર્થોના અનિવચ્ય અથવા અચ્છાદ્ય
તત્વ (Impermanence)નો છે કાર્મ પશુ પદાર્થ
ની એક જ સ્થિતિ માયમ ટકી રહેતી નથી દરેક
વસ્તુનો મંતો સુદૃઢ ક્રમિક વિકાસ અથવા તે વદ્ય
ક્રમિક પસારો (Growth or decay) સતત
ચાલુ જ છે બાળપણ કાયમ નથી ગહેનં જુવાની
કાયમ નથી રહેતી કે છૂટપણ પશુ કાયમ બેસી
ગહેલુ નથી દુખ કાયમ નથી ગહેનં સુખ કાયમ
નથી ગહેલુ બેઠારી કાયમ નથી ગહેતી નોકરી પશુ
કાયમ નથી રહેતી મોટા ચક્રવર્તી સમ્રા
પાપુ એક જ સ્થિતિ કાયમ રાખવી
દુષ્ટતા માગતો હોય તેમણે ટકી
શકે તેમ નથી કારણ કે સૃષ્ટિનિયમ જ તેવો છે
ખુદ સૂર્ય પશુ પ્રત્યેક પહેર ૨૫૦૦ મન જેટલો હીલ
થતો ગય છે અદરની વસ્તુઓ આ મુદ્દે બિડતી
ગય છે (radiates) જતા પદર અનંત વર્ષો
સુધી સૂર્યનું સપૂર્ણ થયુ થાય તેમ નથી આજે
ખડે દેખાતી ઈમારતો વિશે પાચ હજાર વર્ષ
પહેલાં તેની આગની સ્થિતિ થોડાંજે જ કંઈક હશે
અને આજના આપણા તાજમહાલના પશુ પાચ
હજાર વર્ષ પછી મનારા ખડેર વિશે આજે આપણા
માથે થણ થોડા જ ક પના કુત્તા હશે આજે
હોલીવુડની ગંગૂમિ ઉપર નાચતી ફેસ્ટીવિટીની
પડીસ વર્ષ પછી થતાંરી દલાનું પશુ આજ તેમને
બાગે જ લાન હોય છે

સૂર્ય એકલો જ હીલ થતો જતો નથી આકાશ
ના લાખો સૂર્યો પ્રતિકળે ખાતો દેખાતો જવામાં
અમુક શક્તિ રાખે જાય છે (dissipates) પશુ
સૃષ્ટિમાં માન કાયમ જ શાસન નથી પ્રવર્તી રહ્યું
એક બાળુ જેટલો કાયમ થઈ ગયો છે તેટલું જ નોંધ
બાળુએ સર્ગનં પશુ થઈ ગયું હોય છે અને એક
દરે તે શક્તિનું સમતોલનું સચવાઈ જ રહે છે
આને શક્તિના સમતોલપણ કાયમપણ (conservation
of energy) નો સિદ્ધાંત કહેવાય છે એક
ગત કાલસાનો નાશ થતો દેખશે પશુ તે પાચ
શેર પકવાન પકાવી શકે છે, પાચ શેર પકવાનનો
નાશ થતો દેખાશે પશુ તે અમી શેર લોહી બનાવે
છે આમ પદાર્થ અનિવચ્ય દેખાય છે પરંતુ
પદાર્થના રહેલી શક્તિ કાયમ જ ગહે છે-
માન રૂપાંતર પામે છે એટલું જ

આકાશમાં પ્રતિપળ રડાતી શક્તિમાથી જાત
જાતના નવા જીવનનું સર્ગનં થયા કરે છે નવા
સમૂહો (Nebulae) ની રચના થયા કરે છે અને
નવી ક્રિયાઓના પશુ ઉદભવ થયા જ કરે છે આપણે
એમ તો ન જ કહી શકીએ કે આપણી પૃથ્વીના
મ નરીએ જ ઉદ્ધારિતા ઉચ્ચતમ શિખરે છે અન્ય
પૃથ્વીઓમાં આપણા કરતા પશુ ઉચ્ચતમ મ્થાનું
જીવન જીવતા માનવીઓ હોઈ શકે જો કે દસ લાખ
મહોમાથી એક મહામા જ જીવે ૭.૫ થી શકે તેવું
અનુકૂળ વાતાવરણ તો હોય છે પશુ તેથી આપણી
પૃથ્વી જ એકલી જીવનવાળી છે એમ ના કહી
શકાય અને બીજી પૃથ્વી ઉપર જીવન હોય તો
આપણા જીવનને મળતું જ હોતું જોઈ એ એવું પશુ
આવશ્યક નથી

આપણી પૃથ્વી ઉપરના જીવનનીજ (proto-
plasm) નું પ્રક્રમ બધારણ (colloidal

constitution) કાર્બનના આણુ ઉપર ગચાયેલું છે તેથી આપણી પૃથ્વી મોટે ભાગે કાર્બન-જગત (carbon world) કહી શકાય. બાહ્ય મૂળ દ્રવ્યોમાના બીજા એકાણુ દ્રવ્યો ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં પૃથ્વી ઉપર છે જ પરંતુ મોટા ભાગની વસ્તુઓ કાર્બનની જ છે. આવી ગતિ બીજી કોઈ પૃથ્વી ગ્રંથિજગત, સુનર્ણજગત, કે આયોડીન-જગત પણ હોઈ શકે ત્યાના જીવનમીજનુ મૂળ કાર્બનને બદલે બીજુ પણ હોઈ શકે અને તેને જ અનુસરતી ઉત્ક્રાન્તિ ત્યા થાય.

આપણા કાયદાઓ ક્રમતા જુગ જ કાયદાઓને ત્યાનુ જીવન વશવર્તી હોય. તે અદ્ધ ને આપણી પૃથ્વી ક્રમતા વધારે કડપથી તેના ભ્રમણમાર્ગ (orbit)માં ભ્રમતો હોય તો ગતિને લગતો લબાઈ અને પહોળાઈ નો સબધ (Fitz Gerald contraction) પણ તે મક્ક માટે જુરો જ હોય અને તેથી ત્યાના જીવનનુ ધોરણ પણ જુદું જ હોય ત્યાનુ ઠંડી ગરમી વિગેરેનું વાતાવરણ, યુરુતાકર્ષણનું બળ, હવાપાણી વગેરેના તકાવતોને લીધે ત્યા જીવનની ક્રિયાઓ પણ આપણા ક્રમતાં જુરો જ હોય ત્યાના આયુષ્ય, અજીપ્સા, મયન, વ્યાપાર વગેરે દરેકનો પ્રકાર પણ આપણા ક્રમતાં જુરો જ હોય.

આપણા વિચારનું ધોરણ તો અમુક મર્યાદિત કાળ(સવત કે ઈસુસન)પૂરતી સરખામણી ઉપર જ નબેલું છે, બાકી સંદિમા તો ઉત્ક્રાન્તિ સ્વયસપૂર્ણ જ હોવી નોઈએ અને હજારો વર્ષ પછી આ પૃથ્વી ઉપર આવનારું જીવન તો આવે જ કેઈ અહુ ઉપર જિવાઈ રહું હુએ અને આપણુ આવજુ જીવન હજારો વર્ષ પછી કોઈ બીજા અહુ ઉપર ઊગવાનું હુએ આજે આપણે એ રિયલિપરોડી નથી નોઈ શકતા, કાજુ કે આપણુ કાળભાન ધણું જ મર્યાદિત છે. આવતી કાલે જર્મની ક્યો નવો દેશ લઈલેરો તે જ આપણે ના કહી શકીએ તો પછી હજારો વર્ષ પછીની વાત વિરે તો શુ કહી શકાય ?

પણ આજે આપણે ને નથી નોઈ શકતા તે કહી જ નહિ નોઈ શકીએ એમ નથી મૃત્યુને જીવનનો અન માની બેસવાથી જ એવો બમ પેલ થાય છે. મૃત્યુને જ જીવનનો અંત માની લેવાગે ચૈતન્યમજાનું કંઈ જ ભાન નથી હોતુ મૃત્યુ એ જીવનનો અંત નથી પરંતુ ગૂળમાથી સૂક્ષ્મ જીવનમાં પ્રવેશવાની એ તો માત્ર એક પ્રક્રિયા જ છે મૃત્યુ એ ચૈતન્ય રૂપાંતરની સીમારેખા છે મૃત્યુ પામ્યા પછી પણ માનવીના ચૈતન્ય-કિરણો તેના સૂક્ષ્મ જીવનમાંથી પાઠ બોવાવી શકાય છે એ એક પ્રયોગસિદ્ધ સત્ય છે માણુમ મરી ગયો એટલે મદાને માટે બોવઈ જ ગયો એવુ નથી એ ગમે ત્યાં હોય તોપણ તેને પાછો બોવાવી શકાય તેમ છે. અગે ખુદ મહાભારતનું યુદ્ધ આજે આપણે તેના મૂળ સ્વરૂપમાં—કિલ્મમાં નહિ—નોઈ શકીએ તેમ છીએ પ્રકાશવિદ્યાને સિદ્ધ કર્યું છે કે કેલ્કાલ તારાઓમાંથી પ્રકટી ચૂકેલા પ્રકાશને આપણી પૃથ્વી ઉપર આવી પહોચતા દગર દગર વર્ષ લાગે છે. મુબંધી કપડી ચૂકેલો ફન્ટિયર મેલ તે ધડીએ તો મુબંધીએ ગુમાવી દીધો હોય છે, પણ બે દિવસ પછી ને એરોપ્લેનમા ઊડીએ તો મથુરા કે દિલ્લી આગળ આપણે તેને પાડો પકડી શકીએ છીએ તેવી જ રીતે મહાભારતના યુદ્ધનાં દરેકો—પ્રકાશકિરણો—કુરુક્ષેત્ર છોડીને તો દગરો ચાલ્યા ગયા છે, પરંતુ દજ તેઓ અનંત વિશ્વની મુસાફરીમાં ચાલુ જ છે દર્શણથી જેમ સર્વિગ્ધેનું વહીવટ કરી દિશા બદલી શકાય છે તેમ મહાભારતના યુદ્ધના કિરણોને પણ કાવ ન્યાં હોય ત્યાંથી પૃથ્વી તરફ પાછા વાળીને તેમના ફેટામાફ લઈ શકાય તેમ છે ખુદ ભગવાન શ્રી કૃષ્ણના જ સ્વમુખે આપણે ગીતાની કયા સામગ્રી શકીએ તેમ છીએ અને ચમત્ક્રમતા અર્જુનનું મુખદર્શન કરી શકીએ તેમ છીએ.

ત્યારે પ્રશ્ન થશે કે “માનવી મરી ગયો એટલે શુ ?” મરી શુ નબ છે ? મરી નબ છે માત્ર દેહના દ્રવ્યો, તે તેના મૂળ સ્વરૂપમા પાછાં ગેળરી શકતાં

નથી પણ એમ જોવા જઈએ તો ખરી રીતે જીવનકાર સતત આપણું મૃત્યુ જ યર્થ રહ્યું હોય છે જેમ વૃક્ષના પાંદડા, ડાળીઓ, ફળ ફલ મરે છે છતાં વૃક્ષ તો જીવતું જ કહેવાય છે તેવી રીતે આપણી ચામડી, નખ, વાળ જોવા નાના અંગો મરે છે અને નવા પૃથુ જન્મે છે અને આપણે જોને મૃત્યુ (Complete death) કહીએ છીએ તે પણ એક રીતે મૃત્યુ તો ન જ કહેવાય શરીરનાં અંગ ઉપાગ્રોમાથી કંઈક તો મૃત્યુમાંથી છટકી ગય છે જોને સતતિ યર્થ હોય તે માનવી પૂરેપૂરે મરેલો ન જ ગણી શકાય કારણ કે તેના બધા અંગો મરી ગયા-પસારી ગયા અને સમતોલ પણ ખોઈ ધેરા-છતા તેના જ શરીરમાંથી એક વીર્યબિંદુ તો જીવે જ છે જે કે તે વીર્યબિંદુ (ધુત કે ધુતી)ની વ્યક્તિમત્તા તેના જ જેવી તો નથી પણ તેનું જીવન ચાલુ રાખનાર એક વસ્તુ તો તે છે જ આપણે શરીર મરી ગયે પણ એક વીર્યબિંદુ તો જીવતું રહી શકે છે અને આરંભું મિત્ર મત માનવીનો પૃથ્વી સાથે વ્યવહાર ચાલુ રાખવા સમર્થ છે

મૃત્યુને પૂરેપૂરું સમજવાથી જીવનનો અર્થ સમજી શકાય તેમ છે કાર્થ જગવાદી એમ માનતો હોય કે સાચા જૂના અને કાળઘાળા કરીને કાર્થ પણ હિસાબે મોજમજાહ અને લહેરપાણી ઉડાવાય તેટલા જીડાવી લઈએ તેમાં કંઈ ખોટું નથી તો તે માન્યતા ધોગ અજ્ઞાનપ્રવક છે મરી ગયા પછી કોણ સજ્જ કરના આવવાનું છે ? એવા જવાબે મુન્ડા કરે જનાર મોટા ભ્રમમાં છતી રહ્યો હોય છે મુન્ડા તો મુન્ડા પણ એક નાનામાં નાના વિચાર પણ તેના પરિણામમાંથી છટકી શકે તો નથી આજે ને આજે કદાચ વિચારનું પરિણામ જોવા ન મળે પણ તે પરિણામ હજાર દિવસે કે હજાર વર્ષે પણ જોવાનું તો છે જ વિચારના અદોલનોએ સર્જેલી શક્તિ આજે કાર્થ રચે ગર્ભિત (potentiality) યર્થ જ્યાં યર્થ હશે પરન્તુ ગર્ભિતિનો પ્રસવ (Kinetic) નિર્મિત જ છે એમાં કોઈનું કશું ચાલે તેમ નથી

આજે આપણે સદન કરીએ છીએ તે કુપ યર્થ કાનના કાર્થ ખરામ વિચાર કે ખરામ ખર્મનું જ પરિણામ છે કાર્થને ગર્ભ કાલ એ બહુ ટૂંકા મળ જણાતો હોય તો ગયા વર્ષમાં કે ગયા જન્મમાં કરેલા કાર્થ કદ વિચારનું જ આ પરિણામ છે એ ચોક્કસ સમજ લેવું ધરે છે આપણે વિચારે અને કોઈની વિરમિત કરી દઈએ પણ વિશ્વનું સમતોલ પણ સાચવનારો નિયમ બધાનો હિસાબ રાખે છે જીવનનો મામલો રમશાનથી જ ખતમ થઈ જતો નથી જો એમ ધતુ હોય તો પછી સત્કર્મની કંઈ જ દિમિત રહેતી નથી

આ નજરે જોતા શમિતના સમતોલપણનો સિદ્ધાંત આપણને પૂર્વજન્મ અને પુનર્જન્મ વિષે વિચાર કરવા પ્રેરે છે અને આપણું આ ચાલુ જીવન કંઈ શક્તિઓના બળે હકાલુ ગય છે તે ઉપર વિચાર કરવાની ફરજ પાડે છે પૂર્વજન્મમાંથી આ જન્મ અને આના પછી બીજા જન્મોની ઉત્ક્રાન્તિ એ કંઈ હેતુકીન અનાયોની પરપરા નથી રહ્યાના નાનામાં નાના સર્જન પાછળ પણ કંઈ ને કંઈ હેતુ તો હોય છે જ કાર્થને બ્યારે પહેલી વર ઉત્ક્રાન્તિનો સિદ્ધાંત જગત સમજી રહ્યો થોડો સારે તેને ગિચારોને ધર્મચુનો તરફથી હમ્મરો માળો પડી અને તે તથા તેના ઉપામકો નીતિલીન કુદ વિપ્લવ માનસવાળા અને જગદેશી છુદિના ગણાવા લાગ્યા પણ આખરે પૂન તિરસ્કાર પામેલા આ ઉત્ક્રાન્તિના સિદ્ધાંતે જ ધર્મચુરોતોનું કદાઈ ગમેતુ વિચારવક ગણાવું કરી આપણે અધઘડા ઉપર ગચાયેલા માત્ર ૫ પના અને સ્વેચ્છા મુજબના વિચારને જલદે વાસ્તવિકતા સાથે સજા થાય તેવા નદરો જ સ્વીકારતા ગયા સમોગેને જીવન અનુકૂળ થતુ ગય છે (Law of adjustment) એવા કાર્થનના અવલોકનને પાછળથી રોનેસરે જીવ ની ક્રમિક વિકાસ અથવા તો ઉત્ક્રાન્તિનો સિદ્ધાંત (Law of evolution) એવું નામ આપ્યું એ સિદ્ધાંત પ્રમાણે એતનનો ક્રમિક વિગાસ થતા થતા આખરે દરેક જીવ ઇશ્વરી ચૈતન્ય સુધી પહોંચે

છે (God stage is also a stage of Evolution)

ચૈતન્યની ચટતા ઊતરતી ધણી જ x ટ્રેણીઓ છે તે બધી વટાવ્યા પછી જ ઈશ્વરી ચૈતન્ય પ્રાપ્ત થાય છે પાર્શ્વિક બુદ્ધિચાતુર્યને ટ્રેષ્ઠ ચૈતન્ય માનવાની ભૂલ રખે કોઈ ડરે ટ્રેષ્ઠ ચૈતન્યનો સમઘ તો ભવિષ્યની ચઢિયાતી જિંદગી સાથે છે પાર્શ્વિક બુદ્ધિચાતુર્યમાં જ મનોપન્થો રહેનાર ઉચ્ચ ચૈતન્યના માર્ગે પ્રયાણ નથી કરી શકે તો પાર્શ્વિક ચૈતન્યને ઊર્ધ્વગામી ચૈતન્ય તરફ વળણ આપવામાં આવે તો જ પ્રકાશ પ્રાપ્ત થાય છે, ચૈતન્યને ઊર્ધ્વગામી વળણ આપવું એ જ યોગસાધના, એ જ ધર્મ અને એ જ ખુરુ કર્મ વસ્તુની કિમત જેટલા પૈસા ના ખરચીએ ત્યાં સુધી તો વસ્તુ મળી શકે જ નહિ આપણે હાલનું જો પાર્શ્વિક ચૈતન્ય છે તે આપણા અતઃકલ્પના અતિશુર અને મર્યાદિત અત વિશે જ સલામ છે આપણા અદષ્ટ (Spiritual determinant) ના મોટા અંશ વિશે આપણે અચેતન છીએ આ અચેતનનું નિવારણ કરી ચેતનને જાગ્રત કરવું તેનો જ અર્થ ઊર્ધ્વગામી ચૈતન્ય તરફ વળવું આ તણ અચેતન આણને અજ્ઞાનભરી પ્રકૃતિ જેડે બાધી રાખે છે અને આપણને આગમ વધવા દેતું નથી, બનતાનું બિધા તરો કંગાવી આપણે અંધ પતન કરાવે ઈ ઇન્દ્રિયોના નિગ્રહથી આપણે આ અચેતન ઉપર વિજય મેળવી શકીએ છીએ

ચૈતન્યની બીજી ટ્રેણીએ પહોંચ્યા પછી એક જ બનાવ તીચી ટ્રેણીવાળા ક્રમતા વધારે રચણતાથી સમન્વય છે નમણી આખ કે નમણા કાન વાળા કરતા સારી આખ કે સાગ કાનવાળો જેમ વધારે રચણતાથી જોઈ કે સામગી શકે છે તેવી રીતે પાર્શ્વિક ચૈતન્ય ક્રમતા બીજી ટ્રેણીનું ચૈતન્ય પ્રાપ્ત કરે તો

x ' The Nature of Consciousness ' by L R Rost Lt Col I M S I O B K I I I M R C S, L R C P

' પચિત્તા પત્રો ' શ્રી અબાલાલ બાલકૃષ્ણ પુરાણી

પુરુષ વગર સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રે અને વગર લાઉકરપીકરે રચૂળ નગરે અદરશ અને અપ્રાપ્યનું દર્શન અને શ્રવણ કરી શકે છે બકરીને મન જો યુનાનનું ફૂન ભાણપાલો હોય તે જ ફૂલ આપણને સુદર દેખાય, કનાકાગે અતિ મુદ્દ દેખાય અને વનરપતિશાસ્ત્રીને વળી રહસ્યમય પણ દેખાતું ઉચ્ચ ચૈતન્યના ગર્ભમાં ચઢિયાતું જ્ઞાન ઊંડા અભ્યાસ, એકાગ્રતા અને સાવધાની રહેલાં હોય છે, અને તેવી સિદ્ધિવાળા પુરુષને સામાન્ય પુરુષના મનથી અમ્મ જણાતી વસ્તુઓ રચણતર, તીવ્રતર, તત્ત્વપરી અને સુદગર દેખાય છે

આ પ્રમાણે ચૈતન્યની ટ્રેણીઓના વિચાર કરીએ તો મૃત્યુ એટલે ચૈતન્યવિનાશ નહિ પરંતુ ચૈતન્યનું ઊર્ધ્વગમન અથવા તો અધોગમન જીવન દરમિયાન જો અજ્ઞાનભરી પ્રકૃતિ સાથે બાધી રાખનાર અચેતનની વિશુદ્ધિ કરી હોય તો મૃત્યુ પછી ચૈતન્ય ઊર્ધ્વગામી બને છે અને જો એ અચેતનને વધારે ગાંઠ બનાવ્યું હોય છે તો મૃત્યુ પછી ચૈતન્યની અવોગતિ યાચ છે નવા જન્મમાં પ્રાપ્ત થનારી ચૈતન્યચોની આગી ઉપર આધાર રાખે છે ચૈતન્યવિશુદ્ધિની ક્રિયા (યોગ) જેને કટાણાજનક કાગે છે તેઓ આધમી થકામાથી શતિ મેળવવા કાફા મારે છે, પરંતુ અને તેમને નિષ્ફળતા જ મળે છે

ચરીખા પ્રવેશના હવા, પાણી, અને ખોરાખની અસખ્ય ક્રિયા પ્રક્રિયાઓ થવા પછી તેમથી બુદ્ધિ બને છે મનમાત્રા એક સાતમાં સાદો વિચાર પણ કેટલી બધી ક્રિયા-પ્રક્રિયાઓને અપેક્ષે જ બને છે આ ક્રિયાઓમાં પ્રવેગેલી એક નાનકડી ક્ષતિ પણ ક્રિયાગેને બગાડે છે અને તેમાં ક્ષુદ્ર ચૈતન્ય પ્રવેગે છે તેથી મનને કાનમાં રાખના ઇન્ડનાગે આહાર ઉપર મોટા મનઃગાખિવા ઘટ છે બસુ ખાવાથી મુમા જેવી જ બુદ્ધિ ધડાય છે કંદા અને મગસુ ખાવાથી કંદા અને મગસુ જેવી મધાતી અને તીખી જ બુદ્ધિ ધડાય છે ઘી, દૂધ કૂળ જેવો સારિત્ત આદાર વેગથી અતિવક બુદ્ધિ બને ક શુદ્ધિમિત અને નિષ્કમિત ખાનપાન ચરીખા-સાપણેને

સમતોલ અને પવિત્ર ગમે છે અને તેથી ઇન્દ્રિયનિમ્મલ સંકેચ બની મનમાં એકાગ્રતા સ્થાપે છે, અને ક્ષુદ્ર ચૈતન્ય (વાસનાઓ) અયોગ થવા માટે છે.

મનમાં સ્થાપિત થયેલી એકાગ્રતાને શક્તિ પૂરી પાડવા માટે ભગ્નો દાટીની જીવનશક્તિ સમ્રાજ્યની નજર છે. સર્વશક્તિથી એવી શક્તિનો પુષ્કળ જમાવ થાય છે તેથી બને તેટલા વધારે પ્રમાણમાં બ્રહ્મચર્ય પાળનાર બ્રહ્મના રસને સહેવાઈથી ચડી શકે છે. પરંતુ એ યાદ રાખવું થયું જ આવડે છે કે આ આખી એ જીવનશક્તિને ઊંચે ઝડપે દોરવાનો સતત પ્રયત્ન કરી ગેરેલી અહત્યની લાગણી મનમાં સત્તાશાળ હાજર રહે છે. અહત્યની લાગણી ચૈતન્યને ઊંચે જ રસે દોરવા કરે છે તેથી ઉચ્ચ ચૈતન્યમય જીવન તો મનમાંથી અહત્ય પાછેરી નાખ્યા પછી જ શરૂ થાય છે. જર્મન કવિ ગેટે કહે છે કે "Das Leben beginnt mit entsagen" (Life begins with renunciation—અહત્યાગ પછી જ જીવનની શરૂઆત થાય છે. વાસનાઓથી અયોગમાં ચૈતન્યમયો હમેશા સુસરકારોમાં વિશેષ નાખે જાય છે તેથી અનંત ચૈતન્ય તરફ આપણને લઈ જાય તેવા સુસરકારોને દરરોજ મનમાં ઘૂંટવાની જરૂર છે. આપણા કવે તો અનુભવ છે કે સારી વાતોની પણ કાગળને વિરૂદ્ધિ થઈ જાય છે તેથી ચૈતન્યની ભગ્નો ત્રણીએ ચડવાની વાત બુનાબ ના જાય તેટલા ખાતર નિલનિવમ, યત, પૂજા, પાક, કિર્તન, ભજન, પ્રાર્થના, આરતી વિગેરે ક્રિયાઓને ધર્મપાલનમાં અતિ મહત્વનું સ્થાન છે.

આ જ કારણને લીધે શરૂઆતની અવસ્થામાં મૂર્તિપૂજા પણ બહુ મદદરૂપ થઈ પડે છે. જે જાન પચાવ્યું હોય તેમાંથી ઉત્પન્ન થતી અનંત શક્તિશાળી ઈશ્વરને શરૂ જમાની ભાવના દંડ કરવા મૂર્તિ કે પ્રતીક બહુ ઉપયોગમાં આવે તેનું જ પ્રતીકરૂપે સજાગવેશા ધીના દીવાની ભોળતામાંથી એવો સંદેશો વહે છે કે સર્વ વસ્તુ કંમે કંમે નાશપત છે. અખાડ બેઠે છે કે સર્વ વસ્તુ કંમે કંમે નાશપત છે. અખાડ ભોળતા એમ કહે છે કે અનંત કર્મ કરે જઈએ (ધી અને દિવેદની કાળજી રાખ્યા કરીએ) તો જ

પ્રમદમાં ગહી શકાય છે. પુષ્પ, ઉપહાર, નૈવેદ્ય ઈશ્વરતત્વ પ્રત્યે પ્રેમભાવના દંડ કરવામાં મદદ કરે છે. અમરાર્પિત વસ્તુનો ત્યાગ એવી ભાવના દંડ કરે છે કે માગા બધા કર્મો અનંત ચૈતન્યસ્વરૂપ પરમાત્માની પ્રીત્યર્થે જ કરુ છું અને જીવનનો આખરી અગમ ઉચ્ચત ચૈતન્યપ્રાપ્તિ થાય એ દિશાએ જ જીવન જીવું છું. પરમતત્વને અર્પણ કરવાના કર્મો શુદ્ધ જ હોવા જોઈએ (ધાન્ડી પીના જેવા નહિ) તેથી કુટ કર્મોમાંથી આપોઆપ બચી જવાય છે. થીમ, વલ્લભાચાર્યજીએ શુદ્ધાદિત બ્રહ્મવાદનો પ્રચાર કરીને આપણી ભાવનાઓને ઈશ્વર તત્વમાં જડવા માટે પ્રાથમિક શૂઁઁકા તૈયાર કરી આપી છે.

પણ ભક્તિથી ઉચ્ચ ભાવનાઓ દંડ થવા પડી ચૈતન્યપ્રાપ્તિ માટે તો ઇન્દ્રિય નિમ્મલ અને યોગસાધના કરવાનું રહે છે. જ. ખરુ ૧૯૨૫ સમજ્યા વચર બચત સંધ્યા, પૂજા, નૈવેદ્ય, આગતી કરે જવા એ અર્થહીન છે. એનું કર્મ જ ફળ નથી એ ભ્રમ છે. નિત્ય પૂજાપાક કરનારા હજારમાંથી એક જ જણ તે પૂજાપાકનું રહસ્ય સમજી શકે છે, બાકીના બધા તો તેમ કરનારી ચોક્કસ લાડવો મગી જ જશે. એનાં ફોર્ડ આધર્મી બ્રહ્મના ભાર્યા જ પાડે. પૂછે જાય છે અને તે નિષ્ફળ જાય છે. પૂજા પાકનું મહત્ત્વ એ જ છે કે અમુક મૂળ સિદ્ધાન્તો ફરી ને ફરી મનમાં ઘૂંટીએ તો જ પ્રતિદિન કુન્ધવી વાસનાઓ તરફ ધસવાનું મન કાળમાં રહી શકે છે. દેહ અને દેહજન્ય સુખો નાશપત છે, અદભાવના ધાતક છે, ચૈતન્યરહિત જ માનુ અનિશ્ચય થાય છે. વિગેરે ધાર્મિકરણોથી મનમાં રોજ પ્રકાશ ફેલાવ્યા આવે તો વિચારોની તપવાર તેજસ્વી રહે છે અને વાસનાઓનો કોટ અડવા પામતો નથી.

મૃત્યુ સુધી કરેલા વિચારોના આદોલનોની શક્તિનો જેવા સચય-જમાવ (Potential) થયો

“વદ જીય યોગસ પ્રશ્ન” લેખક શ્રી નાનાલાલ દવપરસમ કવિ એમ એ

“પરિમાર્જનો છતિદાસ” લેખક શ્રી પ્રો. જી.જી.જી. ગો રાહદ એમ એ

હોય છે તેવા ચૈતન્યનો મૃત્યુ પછી પ્રસવ (Kinetic) થાય છે. વિચાર એ મોટામાં મોટું બળ છે તે અદૃશ્ય છે, પણ આગળ જતા વિચાર જ આકાર ધારણ કરે છે. આપણો શબ્દ કે ભાષા તે અતરના વિચારોનું જ બાહ્ય સ્વરૂપ છે આપણને વિચારની શક્તિ વિશે જ્ઞાન હોય, કે ના હોય છતાં તે શક્તિ તો નિયમ મુજબ પોતાનું કામ કરે જ નય છે અમુક મળ અને અમુક પ્રાણ રેકાયા પછી જ ચૈતન્યની ઉચ્ચ શ્રેણીએ તો પહોંચી શકાય છે તે બળ કે પ્રાણને વાસનાઓ ને રૂધે છે તો તે વાસના ઝોની પહેલી શુદ્ધિ થયા પછી ચૈતન્યશ્રેણીમાં આગળ વધાય છે જીવન દરમિયાનની આપણી વાસનાઓ ઉપરથી આપણા આગામી ચૈતન્યની શ્રેણી નક્કી કરી શકાય છે

પૂર્વજન્મોમાં જે જે ચૈતન્યકક્ષાઓ વટાવી હોય છે તેમાંથી અમુક સત્કર્મો અને અમુક અનૃષ વાસનાઓનું બાધું ભરીને આપણે આવીએ છીએ આ ભાયાને આપણા આ જીવનનું "અદૃશ્ય" અથવા તો જીવનનિયામક (spiritual deierma) નામ) કહેવાય છે આ "અદૃષ્ટ" માંથી કોઈ પણ હટકી શકે નહિ તેની વસૂલાત આ જન્મમાં અને આ જન્મમાં નહિ તો આવતા જન્મોમાં પણ કરી જ પડે છે આ જન્મમાં દેખીતી રીતે સત્કર્મો કરનારા પણ લડાઇમાં કેમ કપાઈ મરે છે, અકાળે વૈધન્ય કેમ પ્રાપ્ત કરે છે, અકસ્માતે કેમ મરે છે, લિપ્તારી કેમ થઈ નય છે એની શકાઓનો જવાબ વ્યક્તિના પૂર્વજન્મસંપાદિત "અદૃષ્ટ" માં જ સમાયેલો છે કુદરતના કાયદાઓમાં અન્યાય છે જ નહિ. કોઈ મૂખ રહેવા પામે, કોન દંસિત રહેવા પામે, કોઈ ગરીબ રહેવા પામે તેનો શક્ય તેટલો ઉદ્ધાર માનવમધુઓ કંટે તે પ્રસંશનીય છે. પણ તે છતાં જો તેનો ચૈતન્યોદ્ધાર ના થાય તો તે તેના 'અદૃષ્ટ' નો જ પાંક છે. અદૃષ્ટની વસૂલાતમાંથી કોઈ પડુ છટકી શકે નહિ

જીવન અથવા ચૈતન્યનું મૂળ જ ને આપણે શોધીએ તો હાલના દુ ખોળાં લજીનું ચિંતા કરવાની

ગેહોતી જ નથી હાલના તનપકે આપણું કર્તવ્ય તો જગડેલી બાછ સુધાગે લેવાનું જ હોઈ શકે, ઉચ્ચ ચૈતન્યમાં ગરકાવ થવાની લાલચાત પ્રાપ્ત કરવાનું હોઈ શકે અદૃષ્ટની જોને પ્રતીતિ થઈ છે તેવા કેટલાયે સમજી ઓપુરપો દુ ખને ધીરજથી સદન જ કરે છે, પછી ભલે તે દુ ખ દુનિયાની નજરે લાયકર અન્યાયરૂપ જણાતું હોય અને દુન્યવી અદાવતોદાન નિવારી શકાય તેવું પણ દેખાતું હોય સમજી માણસ આત્મશુદ્ધિથી જ ન્યાય મેળવી લે છે, ન્યાય મેળવવા જન સિવાય બીજા કોઈની ઉપર દયાણુ કંતો નથી, બીજા કોઈને દોષ દેના નથી શક્ય તેટલો પ્રમાણિત પુરુષાર્થ કરી જીએ છે પણ ન્યાય મેળવવા લાયક પુરાશમન જેના ઊંચાં અધોગામી વખતોમાં સપડાતો નથી આવી મનોવૃત્તિ તે સાચી શદ્દા છે, અધશદ્દા નહિ આ જનની શદ્દા શુદ્ધિપ્રેરિત, જ્ઞાનમર્મિત અને આત્મવિશ્વાસમાંથી પ્રગટેલી હોય છે. ગીતામાં સસિદ્ધિ મેળવનાર જે શદ્દાવાન નરનો ઉત્તેજ છે તે નરની આ શદ્દા છે

દુ ખ એ અકસ્માત છે જ નહિ. દરેક પ્રતિક્રિયાના કારણરૂપ કાર્કક મૂળ ક્રિયા તો થઈ જ હોય છે દુ ખરૂં પ્રતિક્રિયાનું મૂળ આ જન્મના કૃત્યોમાંથી ના મળે તો ગયા જન્મમાં હોતું જોઈએ ક્રિયા કયાં પડી તેની પ્રતિક્રિયાનો વિરોધ કરવો એ અજિતનું ભાગ્ય કવવા મર મર છે સિનેમાના પદ્દા ઉપર જે દરશો પ્રોજેક્ટ થાય છે તે દરશો દિ'મમાં જપાવવા હોય છે તો જ પદ્દા ઉપર આવે છે દિ'મમાં નહિ જપાવેલું એક પથ દરશ પદ્દા ઉપર નથી આવતું પૂર્વજન્મોમાં ઉતારેલી દિ'મનું જ આ જન્મમાં પ્રતિગિય પડે ન એ કલાકમાં જોઈ નખાતી દિ'મ પાછળ ૭ મંદિતા ગુંધી ઉડાવેલી મહેનત જેમ અદૃશ્ય ગહે છે એક કલાકમાં વગી કદાના લેખ પાછળ પુપાયેલું અપ્યવન જેમ અદૃશ્ય ગહે છે તેમ આ જિ'દીના જનાવો પાછળ પુપાયેલું પૂર્વજન્મોનું 'અદૃષ્ટ' પણ અજાત રહે છે. પરંતુ જો તે અજાત વગ્નુઓ જાણવ ની જવા દોય અને પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો જગણી પડુ સકાય છે આપણા દુ ખોનું મૂળ શોધીએ તો શોધાય તેવું છે.

જીવનની ક્રિયાઓ, જેવી કે જન્મવુ, વધવુ, જીવવા તરફિયા મારવા, સહન કરવું, ભાગ્ય કુલાંચ મેળવવા, પ્રત્યેત્પત્તિ કરી યોની મરી ગયેલી, રોગવશ થવું, વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત કરવી, મરી જવું, દાનપુણ્ય કરવું. ચોરી લુંટફાટ ખૂન કરવા, વિગેરેની પ્રતિક્રિયાઓ આપણા ચૈતન્યના પહેલુમાં જાગૃત્તાવતા ફેરફારો કરે છે અહીંમાં લુબ્ધ યોગેશ્વર માનવીને જીવ્યા કરવા માટે બહુ તરફગાટ હોય છે, પૈસાના લોભમાં કુસા-ચેદાને અસતોષ અને કુશાલિયત બહુ કનડે છે, બીજાને ત્રાસ આપવા તથા રહેનાર ધિક્કાર અને રોષથી બીચો બાળો રહે છે, બીજાને સુખી કરવા ઝખી રહેલા માનવીમાં આત્મસતોષ અને આનંદ હાથડી રહ્યા હોય છે આ પ્રમાણે આ જન્મમાં જે જે વાસનાઓનું ભાથુ જમા થાય છે તેને વાસનાની તુલિ બધે અધ્યાત્મી કે જીવનશાસ્ત્રી ચૈતન્યપ્રેરણામાં જન્મ મેલો પડે છે

ઉત્તાન્તિના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે વાસનાઓના વિશાસ મુજબ નીચેની ચૈતન્યપ્રેરણાઓ કદાચી રહ્યા છે —

૧. નકંચોની

આ જાતના વાસનાદેહમાં જીવવા માટે તરફિયા સિવાય બીજુ કંઈ હોયુ ચૈતન્ય હોયુ નથી પારાવાર કુખ અને દુઃખમાં દૂડે જીવન એ જ આ યોનીની પાતળા છે ઉચ્ચ ચૈતન્યશાળી વાતાવરણ મળે તો જ આ યોનીમાંથી ઉદ્ધાર થઈ શકે છે બાકી તેમાં ફરી ને ફરી જન્મ લઈને સગરમાં કરવું પડે છે

૨. દેવયોની

આ યોનીમાં પારકાને દમવો, હેતુવો એવી શાસકો વાસનાઓ પોષવા જેટલું જ ચૈતન્ય હોય છે. શાસકોનીનું જીવન ધિક્કાર અને રોષથી જળી ગયેલા સિવાય બીજુ કંઈ જ નથી વાસનાઓમાંથી કરવાથી આ યોનીમાંથી હટાવી ઉચ્ચતર દેવોનું ચૈતન્ય પ્રાપ્ત થાય છે અને વાસનાઓ વધરવાથી ઝીણું નકંચોનીમાં અધ વળ થાય છે.

૩. પ્રેતયોની

આ યોનીમાં સ્વાર્થ, લોભ, સમહૃદય, કલુષાર્થ જેવી વાસનાઓ તીવ્ર હોય છે અને તેવી વાસનાઓ પોષવા મનોનું ઉપાયોનો આશ્રય શોધવા કરવાનું જ જીવન હોય છે. પરિણામે અસતોષ અને કંઠાવિવતમાં સગરમાં કરવું પડે છે, અસતોષ પટાડીને ઉદ્ધારતા કેળવવાથી આ યોનીમાંથી મુક્તિ મળે છે વાસનાઓ પોષવા બીજાને દમવા જતાં દેવયોનીમાં થાણ જવું પડે છે

૪. પશુયોની

આ યોનીમાં દવગ્રહ વાસનાઓ મની અપેક્ષી હોય છે પરંતુ જીવ્યા કરવાની, જીવ જીવાવવાની એક શમરામતા તીવ્ર હોય છે જગથી પશુઓ કરતા પહેલાં પશુઓની વાસનાઓ વધારે નસ જતી અર્થ હોય છે ગાય, કુતરો, ઘેડો, ચોપટ જેવા પશુઓમાં તો લગભગ સારાસાર વિવેકશુદ્ધિ અને સમજશક્તિ જેટલું ચૈતન્ય પશુ આવી ચુક હોય છે

૫. મનુષ્યયોની

આ યોનીમાં ચૈતન્યનો ધણો વિશાસ થયેલો હોય છે પશુ પૂર્વેની, યોનીઓના કર્મો પ્રમાણે, કર્મક અનુસ વાસનાઓ રહી ગઈ હોય છે આ રહીસડી અનુસ વાસનાઓની જો વિશુદ્ધિ થઈ જાય તો હૃદયતર ચૈતન્ય પ્રાપ્ત થાય છે, અને વિશુદ્ધિને જાહેરે જે વાસનાઓને પાછી વધારે મનીષ જાતનો દેવામાં આવે તો અધ્યાત્મી ચૈતન્ય લઈને પાછુ જુની યોનીઓમાં તે વાસનાઓ વૃદ્ધ કરવા જન્મ મેલો પડે છે એટલેકે વિવાદો તીવ્ર ચોષણીના જ પારો બળવા કરને હોય તો તેને જોળ ધોળજીમાં પારો મોકલવો એ જ રીત રહેલો છે અને એમ એ ના પક બળુનો હોય તો તેને એમ એ ની પરીણાં મેલાકેવો એ જ રીત છે

૬. કેવલયોની

આ યોનીમાં જીવ્યા કરવાની દવગ્રહ સદૃશ રીતે થઈ અર્થ હોય છે મનુષ્યયોની કરતાં રક્ષક.

ગધ, રગ, વગેરેની પરીક્ષા કરવાનું ચેતન તીવ્ર પડે છે. અદ્વાયોલેટ અને તેથી પણ સૂક્ષ્મતર અદ્વાયોલેટને દ્રવ્ય પ્રકાશની જેમ જોઈ શકે છે. ૫૦૦ થી ૧૬૦૦૦ વર્ષ સુધીની લાંબી જિંદગી જોગવે છે. હિમાલયની તળેટીમાં વસતા યોગીના જેવું દર્શક જીવન હોય છે.

૭ રૂપલોક

દેહધારી નહિ પણ સૂક્ષ્મ અદ્રશ્ય સ્વરૂપ, લાંબા વર્ષ જેટલી લાંબી જિંદગી અને દાલવા-ચાલવા બેઠવામાં અત્યંત ઝડપ અદ્રશ્યથી મગ્નતા અને મગ્નતાથી સુક્રમાં કૂદકા મારવાનું મુશ્કેલ નહિ.

૮ પરમચેતન્ય

આખી શૂન્ય જગત ભરી દેનારા તત્ત્વમાં એકરૂપ થઈ જવું અને વિશ્વના દરેક કર્મના સંકીર્ણ થવાનું સદ્બાળ્ય પ્રાપ્ત કરવું આને નિર્વાણ મોક્ષ અથવા ઈશ્વરપ્રાપ્તિ કહેવાય.

આ તો આપણે માત્ર ક'પનાબ'X કરી પરતુ ઉત્કાન્તિના વિશ્વનિયમ પ્રમાણે ચેતન્યને આવે વિકાસ દોષ શકે એ માનવા જેવું છે. ઉત્કાન્તિના સિદ્ધાંતને આધ્યાત્મિક રૂપ આપીએ તો પુનર્જન્મ અને ઉચ્ચતર ચેતન્ય-એણીઓની વાત સમજવા બિતરે શકે તેમ છે. પ્રત્યક્ષીકરણ માટે તો અવ્યાસ, યોગસાધના અને જાત ઉરના અખતરાઓની જ જરૂર છે.

આવા અખતરાઓ થયાનું પણ આપણે કયા નથી સાલળતા? સામાન્ય માણસો જોઈ શકે, સદા કરી શકે, તેના દરતા તીવ્રતા શક્તિઓ ધરાવનારા યોગીઓ કોઈ કોઈ વાર જરૂર મળી આવે છે કાચ ખાઈ જનારા, ઝેર મળી જનારા, અગ્નિ ઉપર ચાલનારા, જમીનમાં દહાઈ જનારા અને તે જતા જવતા જ રહેનારા ચમત્કારી પુરુષો તો આપણામાંથી

ધણાએ જોવા હોય છે આવા પુરુષોને હાથચાલાકી વાળા જાદુરોની કાટીના માની લેવાની જુલ રહે કોઈ કરે આ ચમત્કારો યોગિક બળ (Psychic Powers) ને આધારે જ થાય છે. જાદુ એ તો માત્ર મારાણજી ન સિદ્ધિ છે અને નમણી છુદ્ધિવાળા ઉપર રોષ મારી ખાવા કરતાં વિશેષ કંઈ જ નથી, પણ યોગિક બળ એ તો અસાધારણ સિદ્ધિ છે યોગિક બળ સિદ્ધ કરવા માટે મનની એકાગ્રતા એ પહેલું જ પગથિયું છે. મનની એકાગ્રતા માટે શક્તિ, વિચાર અને સંતોષનની ત'લીનતા કળવણી પડે છે.

આપણા મનની શક્તિ કેટલી અગ્રાધ છે તે તેમાંથી નીપજતું યોગિક બળ બતાવી આપે છે. મનુષ્યના મગજમાં ૧૪૦૦ ૦૦૦૦૦૦ કોષો એટલે કે કર્મબિંદુઓ છે. કોઈ કોઈ અમુક કર્મ કરવા પ્રેરે તો કોઈ બીજું કર્મ કરવા પ્રેરે જ્યારે બધા કોષો એકતર અથવા તો એકાગ્ર થાય ત્યારે સારામાં સારું ધારણ કામ થઈ શકે છે એ જ મનવાળો માણસ રિધરતાથી વિચાર કરી શકે છે અને તેથી તેનું આખું વિચારબળ ધાર્ણ કામ કરવામાં રોકાઈ જાય છે. હજારે પ્રશ્નોમાં બેઠકતા મનનું વિચારબળ વહેવાર જાય છે અને દરેક પ્રશ્નનો ઉકેલ નમણે જ પરિણમે છે. ધણા મનુષ્યોના તો બધા યે કોષો જીવતા પણ નથી હોતા - ગાડાઓના તો ધણાખરા કોષ મરી ગયા હોય છે વન્ય ખોરાક, દારૂ દવા, થાક વિગેરેથી પુષ્ટિ કોષો મારા પડે છે અને તેવા કોષોવાળા મનુષ્યો એકાગ્ર મનવાળા મનુષ્યની જેમ દરેક પરિસ્થિતિ સ્પષ્ટતાથી સમજી શકતા નથી. મનની એકાગ્રતા વધારવા માટે નીચેની સાધના આવશ્યક છે -

(૧) આજસ અને બેદરમગીરી સંપૂર્ણ ત્યાગ કરવો.

(૨) તામસી ખોરાક અને તામસી સ્વભાવનો સંર્થા ત્યાગ કરવો.

(૩) દેહમુખની તુલ વાસનાઓમાંથી મનને બેઠકતું અટકાવવું.

X આ ક'પના ધ્રોણુદ્ધ ભગવાનની છે અને વૈવેકિ અવરોધને સાલુદ્ધ છે. છતાં આની વાતોમાં પુરાણોમાં અસંખ્યવત્ હોવાથી જ અહીં 'કલ્પના' શબ્દ વાપર્યો છે, ધર્મશાસ્ત્રની ઉપમા કરવાના હેતુથી નહિ.

(૪) કપટ (malice) થી અપ્રિય રહેતું મ્પટ પાછળ ગતના લાખો કેવો રોકાઈ જાય છે

(૫) અને તેટલું મૌન પાળવું

(૬) અને તેટલો વૌર્યસ અથ કવે

(૭) એક કામ આનતુ હોય ત્યારે મનને મીઠા કામમાં જામતું અટકાવવું

(૮) અભિપ્રાયેનું કામાકોળપણ દૂર કરી ગિરતા સ્થાપવી

આવી સાધના કરનારમાં અન્ય આત્મવિશ્વાસ પ્રકટે છે અને તેથી જ તે ચમત્કારિન કાર્યો પ્તી શકે છે આવી સિદ્ધિઓમાં પશુ ચૈતન્યએદ પુષ્કળ હોય છે જેને આપણે “મેલી વિદ્યાઓ” મ્લીએ છોએ તે સિદ્ધ કરવાના હેતુથી જ લોકો આવી સાધનાઓ કરે છે તેડા અધોભામી રાક્ષસી ચૈતન્ય તરફ ધસી રહ્યા હોય છે, અને શક્તિનો દુરુપયોગ કરવાની પ્રતિક્રિયાના અધિગરી બને છે સાધનાઓથી મેળવેલી શક્તિ વનારે અમત કામદા માટે વપરાય છે ત્યારે સાધનામાંથી મુક્ત થવાય છે અને સિદ્ધિ નષ્ટ થઈ જાય છે

આવી સાધનાઓથી દષ્ટિ શ્રવણ, સ્પર્શ બધ વગેરેની સામાન્ય મર્યાદાઓથી ક ઈક વિશેષ પ્રમાણમાં તે ક્રિયાઓ કંગી શક્તારાઓના પ્રગર આવા હોય છે —

(૧) આકાશીય અવાજને સમજી શકનારા જૂલ પ્રેતાદિ સાથે વાતચીત કરનારા

(૨) દિનેનીગમથી બીજાના વિચાર જાણી લેનારા

(૩) અગ્નિ ઉપર ચાલનારા ઝેર કાચ, વિષદા વગેરે ખાઈ જનારા શરોર ઉર ખોત કાકાવનારા સામાન્ય માનવીને કઠિન દેખાતી ક્રિયાઓ કરી શકનારા હકેયોગીઓ

(૪) સમાધિથી દુખ અને મૃત્યુનો સામનો કરી શક્નારા, બીજાપિતામદ જેવા સમાધિસ્થ યોગીઓ

(૫) જ્ઞાનથી દુખ અને મૃત્યુને પચાવી જનારા

(૬) બીજાની પાસે ધાર્યું કગવનારા

(૭) તાવીએ દાગ ભવિષ્ય કહી શકનારા

(૮) પોતાનું રૂપ બદલી શક્નારા, એકી સાથે ઘણા મ્પત્રે દેખાનારા સૂક્ષ્મ રૂપે અલોપ થઈ જનારા

(૯) આશીર્વાદના બળથી બીજાઓની શક્તિ વધારી આપનારા અનુમદક

ચૈતન્યના આવા વિવિધ પ્રકારો જોતા સર્વશ્રેષ્ઠ ચૈતન્યની મ્દપના કરી શકાય ખરી આવા ચમત્કારોનો રસોખાકચો પશુ એકે દાખવો જેવા ન મળે તો આવી વાતો વાદિયત મણી શકાય પરન્તુ પૂર્વજન્મની હકીમત કકકાટ ખોલી જનારા બાળકો, દષ્ટિ માવથી ચાલતી ટ્રેન અટકાવી દેનારા મદમદ ઉભો, અતર્જાનથી જ કોઈ પશુ વ્યક્તિનું ભવિષ્ય કે ભૂતકાળ કહી શકનારા ત્રિકાળજ્ઞાનીઓના સમાચારો છાપાઓમાં ઘણી વાર વાચવામાં આવે છે એટલે આ વિષય જીડેથી વિચારવા જેવો છે ઉત્કટ ભક્તિયોગથી ધ્રુવ પ્રહનાદ છુકારામ, નરસિંહ ચૈતન્ય-મદાગ્રણુ છુલસીદાસ વગેરે મહાનુભાવોને ચયેલી ઈશ્વરપ્રાપ્તિની વાત હસી કાઢવાનું ધણુને સહેલું લાગે છે તે ચૈતન્યવિજ્ઞાનના અજ્ઞાનને લીધે જ બાકી આ જ સુમમાં શ્રીગામધૃષ્ણુ પરમહસ, રવામી વિવેકાનદ રવામી રામતીર્થ જેવા જગજીતા અને અનનુસા અસખ્ય યોગીઓ ચૈતન્યવિજ્ઞાનમાં પ્રગતિ કરીને જ ઈશ્વરપ્રાપ્તિ કરી શક્યા છે તે અનનુસુ નથી

ચૈતન્યોત્કર્ષ માટે ધર્મ અને વિજ્ઞાનને આ પ્રમાણે વિરુદ્ધ અર્થમાં સમજી લેવાની પહેલી જરૂર છે અને પછી તેમાંથી પરિણમતું જ્ઞાનન્ય જીવન જીવામાં જ ઈશ્વરપ્રાપ્તિનો રસ્તો સમાયેલો છે પરન્તુ આજે તો એક બાલુ ધર્મ પાળનારા વર્ગ અધમદામાં બુડેયો છે અને મીઝ બાલુ ધર્મ નહિ પાળનારા વર્ગ જરુવાદમાં બુડેયો છે ધર્મયેવો એમ જ માનતો અનવપતો ફરે છે કે ગીતા કે વેદથી વિરોધ નહુ

રહસ્ય હોઈ શકે જ નહિ, અને જગવાદી તેના એક હાથ પાટલુનના ખીસામાં નાખીને અને બીજા હાથ સિગારેટ ફૂંકવા મુખ આગળ ધરીને ધૂમપાનના ગોટાઓ સાથે ઉચ્ચારે છે કે “આજે મોજ કરી શો, કાલ કોણે દોડી છે ?” આ બન્નેને જો જીવનનાં મૂલ્ય સમજાવવામાં આવે તો જગતમાં આજે જે અવદશા આપી રહી છે તે પળવારમાં દૂર થઈ જાય. વેદ, ગીતા, બાઈબલ, કુરાન, અવેરતા કે ગ્રંથસાહેબ ઈશ્વરપ્રાપ્તિ માટે જરૂર સહાયક છે, પરંતુ તેથી એમ નથી કહવું કે નવા પ્રકાશો સામે આંખ મીંચી દેવી. વિજ્ઞાન નવા પ્રકાશો સામે ઉપેક્ષાથી નથી જોતું. વૈજ્ઞાનિકોને વિરોધકાના સાચાપણા માટે કોઈ પૂર્વગ્રહ કે મોતાના સાચાપણા માટે કશો દુરાગ્રહ નથી હોતો. ઓપન માઈન્ડ (open mind) થી પ્રકટ (demonstrate) કરી શકતાં રહસ્યો ઉપર જ તેઓ સાચાપણાનો આધાર રાખે છે.

વિજ્ઞાન દ્વારા ઈશ્વરપ્રાપ્તિ કરવા ઇચ્છનારો શ્રદ્ધાવાદ કે આશાવાદનો વિરોધી નથી હોતો પરંતુ તેની શ્રદ્ધા અને આશા વેવશાપણામાંથી મુક્ત હોય

છે. અંધશ્રદ્ધાળુઓ બહુ ઈશ્વર ઉપર જોડી દે છે. મારી નાખ્યા તો ઈશ્વરની ઇચ્છા, મંદિર પડ્યા તો ઈશ્વરની ઇચ્છા એવી મનોવૃત્તિ ઈશ્વરને અવગણવા બરાબર છે. ઈશ્વર આપણી પાસે ઘટનાઓનું રહસ્ય શોધવા ઘટનાઓ મોડેલે છે, ઈશ્વર ઉપર જોડી દેવા નહિ હિમાલયના પીગળતા બરફના પહાડ ઉપર ચાલતી વખતે કે એરોપ્લેનમાં બેસા પછી કોઈ ઈશ્વર કે દેવદૂત આપણું રક્ષણ કરવા નથી આવનારો. કોઈ અચાનક આવી પહોંચે એવો ભ્રમ સેલીને એરોપ્લેનનું સુકાન વહેતું મૂકી દઈએ તો એકસ આપણો વિનાશ જ થાય. સાવધાની રાખવાનું કામ આપણું છે, તે ઈશ્વર ઉપર ના જોડી દેવાય. આશાવાદનો અર્થ દુર્લભ અને બેદરકારી નથી થતો; ઈશ્વર ઉપર પૂર્ણ ભરોસો-તેના ન્યાય માટે સો ટકા નિશ્ચાસ-હોવા તે બરા આશાવાદ છે. ઈશ્વર આપણને ડરોકા અને સશોધનભીરુ, અદાની અને વેવશા નેવા નથી ઇચ્છતો. ગમે તે વાતમાં ઈશ્વરને વચમાં લાવી દેવો એ અદાન છે. ઈશ્વર શબ્દ તો મનના વિચારોની ઉચ્ચતા ઉચ્ચ ગૂંથણી માટે ઇલાહદો-જ રાખવો જોઈએ અને આ ગૂંથણી પૂરેવેથી છેડે સુધી સ્વસ્થગત હોવી જોઈએ.

પથેર પાંચાલી

[મૂળ લેખક-શ્રી. વિશ્વતિભાઈ બરોપાધ્યાય, અનુવાદક-શ્રી. ડામિલા, પ્રકાશક-ભારતી આદિત્ય સંઘ, શ્રીમાળી સોસાયટી, પો. બો. નં. ૭૩, અમદાવાદ; પૃષ્ઠપંખ્યા-૪૨૩; પાક પૂકું; મૂલ્ય-એ રૂપિયા]

શરદભાણુની કૃતિઓથી ગુજરાતને એવું ઘેંચું લાગેલું કે તેમની એક જ કૃતિના સારાનરસા અનુવાદો એક કરતાં વધારે થવા લાગ્યા તે વ તેણે સહી લીધું. પણ ‘પથેર પાંચાલી’ નો આ અનુવાદ ગુજરાતને એટલું કહી શકે એમ છે કે બંગાળમાં એવા બીજા સાહિત્યકારો છે, જેમની કૃતિઓનો અનુવાદ થવો ધટે છે. ગરીબ મધ્યમવર્ગના કુટુંબજીવનના સાદા તે કૃષ્ણ ભાવો આ નવલકથામાં વર્ણવા છે. ઇન્દિર કાકુરણ, સર્વજન્યા, દુર્ગા કે અપુ-એ બધાં મુખ્ય પાત્રો તો ખરાં જ, પરંતુ તીરેત કે લીલા સરખાં ગૌણ પાત્રો પણ એવાં તો સુરેખ છે કે લેખકના પાત્રવિધાનની પ્રશંસા કરવી જોઈએ. ઇન્દિર કાકુરણ કામદી, ખંધી, ભુખાળવી ને વતસલ એવાં વિધિવિધ રસરૂપે પ્રગટ થયેલે પણ માનવ પ્રકૃતિના ગેબીપણાનું સુંદર ચિત્રન કરે છે. એને કયાંય જોડે નહિ તે ત્યાં જોડે ત્યાં અપમાન વેઠાય નહિ સર્વજન્યા એને સઘરે નહિ, છતાં દુર્ગાની ખેચાઈ એ આવે. એનું મૃત્યુ એ કારુણ્યની પરિગીમા છે. એ મૃત્યુ સર્વજન્યા પ્રત્યે અભાવો ઉત્પન્ન કરે છે, પણ રૂક્ષ લાગતી સર્વજન્યાની રૂપનામાં કેકાણે કેકાણે હિંદ પડી ગયાં છે તે અને એને ઇન્દિર કાકુરણને કનકચાનો પચાતાપ કયાં નથી થતો ? સર્વજન્યાનું માતૃત્વ, સ્નેહ, તિતિશા ને ત્યાગ માનપ્રેરક છે. સુંદર, નિર્દોષ, ભોળું ને સ્નેહપૂર્ણ જીવન તો દુર્ગાનું છે. તેના મૃત્યુમાં તો વેદનાની અવધિ આવી જાય છે. આવી સાદી વાર્તા, નિર્મળજીવનનું આપણું સાદું વસ્તુ, છતાં ભાવના આવા તાણાવાણા-લેખકની શક્તિ માટે માન ઉત્પન્ન કરે છે. અપુનું આશારપદ, મુગ્ધ, સાહસિક વ્યક્તિત્વ પણ એવું જ સુરેખ છે. એકંદરે આખી રે વાર્તા નૈઋતિક ભાવોનું એક વેદનાવસ્થા મધુર વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરે છે ને વાર્તાનો અંત પણ એક નૈઋતિક આશાની કલ્પનામાં જ નથી આવેલો ? એ કલ્પના પણ કેવી અમુખીની છે ! પુત્રકાને અનુવાદ આનું રસોદ્ધિપન કરાવી શકે છે તે જ એની સ્ફુર્તા મુચવી દે છે.

‘મનમધુ’

હિંદનો પોલાદ અને લોહનો ઉદ્યોગ

શ્રી. ડુંગરશી ધરમશી સંપદ

લોહ

જીનમાંથી નીકળતી સર્વ ધાતુઓમાં લોહ સૌથી ઉપયોગી અને મહત્વની ધાતુ છે. ખેતીનાં ઝોનરો, કારીમરોના હથિયારો, સંનિકાનાં શસ્ત્રો, કારખાનાંઓ અને ખાણોનાં યંત્રો, રેલવે, રટોમરો, વિનાશનાં શસ્ત્રો, ધર બાંધવાના પદાર્થો, પુલો, રેલરસ્તો, ટાવરો, અમેરિકાનાં ગર્જન-સુમિત મકાનો, મકાનો વગેરે આધુનિક પ્રગતિને નોંધતા ચાલુ ઉપયોગના બધા પદાર્થોમાં લોહનો

મહત્વનો અને મુખ્ય ઉપયોગ છે. આધુનિક વિજ્ઞાન-વાદીઓના મત મુજબ લોહનો ઉપયોગ (Iron age) થયે પાચેક હજાર વર્ષો થયાં છે. એ સમયથી એનો ઉપયોગ વિકાસ પામતાં પામતાં છેલ્લાં બસો વર્ષમાં પથ્થરને આદ કરતાં બીજા કાર્ક પથ્થુ વસ્તુ કરતાં વધારે મોટા પ્રમાણમાં થતો રહ્યો છે. વંત્રો અને સંહારક શસ્ત્રો તેમજ ધનવાહનોની શોધે એનો ઉપયોગ સદસગણે વધારી દીધો છે.

જગતમાં લોહનો અને પોલાદની પેદાશ

જગતમાં લોહ અને પોલાદની પેદાશ હવે ધણી જ વિકાસ પામી છે. આ રહ્યા એની પેદાશના આંકડા :

દેશ	લોહની કાચી ધાતુ દસ લાખ ટનમાં ૧૯૩૬માં	કાચું લોહ (pig iron) દસ લાખ ટનમાં ૧૯૩૭માં	પોલાદ (steel) દસ લાખ ટનમાં ૧૯૩૭માં	વિગત
યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ (અમેરિકા)	૪૮૮	૩૭૩	૫૦૦	જગતમાં લોહમાં પ્રથમ
ફ્રાન્સ	૨૦૭	૭૮	૭૭	ખાણોમોટી, કારખાનાંનાં
સ્વીડન	૧૧૦	૦	૧૦૧	જર્મનીને કાચું લોહ મોકલે છે
જર્મની	૫૦૨	૧૫૧	૧૬૦૪	પેદાશ થોડી, કારખાના ધણાં, ખદારથી કાચું મગાવે છે.
રશિયા	૨૭૦૫	૧૪૦૪	૧૭૦૧	લોહમાં બીજો નંબર
બ્રિટન	૧૦૦૭	૮૦૫	૧૨૦૬	
હિંદ	૨૦૬	૧૦૮	૦	હવે રટીય પથ્થુ બને છે. લોહની પેદાશ પથ્થુ ખેત- કાર્ક છે.
બેલ્જિયમ	૦	૦	૩૦૬	
જાપાન	૦	૨૦૨	૫૦૭	
ઇટાલી	૦	૦	૨૦૧	

ધાતુ ખોદી લગાય છે

આપણે જમશેદપુરની લોહા ગાળવાની મોટી ભટ્ટી આગળ જઈએ. પ્રથમ નિહારના સિંગમૂમ ગિરિલામાં લોહાની ખાણો તરફ નજર કરીએ. નાની નાની ટેકરીઓવાળા આ પ્રદેશમાં અજાણે દન લોહાની ધાતુ જમીનની અંદર પડી છે. વીજળીની મદદથી થંડો એ ધાતુનું ખોદકામ કરે છે હાથમાં લોહાનો માટીમિશ્રિત ભૂરા પથ્થર ઉપાડી લેવો. તે કટલો ભારે લાગે છે! એમાં ૩૦-૪૦ ટકા લોહું અને બાકી માટી હોય છે. ખાણોમાં વૈજ્ઞાનિક શક્તિથી ચાલતી ટ્રેનો એ પથ્થરો રેલવેનાં વેગનોમાં ભરે છે. એ વેગન ભરાતાં ચાર પાંચ મિનિટ જ લાગે છે લોહાવતી આયર્ન વર્ક્સ માટેની ધાતુના પથરા ખાણમાંથી કારખાનામાં લાવવા માટે પોલાદના મજબૂત તારો ઉપર ગરેડી ગોઠવી તેમાં અદ્ધર વીજળી-શક્તિથી ચાલતી નાની ગાડીઓનો ઉપયોગ કરાય છે. તાતાના મોટા કારખાના માટે દરરોજ એકસો ટ્રેનો ભરીને લોહાના પથ્થરો જમશેદપુરના સ્ટેશન પર આવે છે. વેગનો પરઆશં ભટ્ટીમાં ઠલવાય છે.

લોહું (Pig iron) ગાળવાની ભટ્ટી

આ ભટ્ટી બહુ મોટી હોય છે. એક સાથે હજારેક ટન લોહું ગાળી શકે છે. અગાઉ વરાળપત્રથી એ ભટ્ટી ચાલતી. હમણાં વીજ્ઞાનિક શક્તિથી ચાલે છે. ભટ્ટીમાં લોહાના પથરા અને કોલસાનો જથ્થો સાથે નાખવામાં આવે છે. એમાં થોડો ચૂનો પણ મેળવવામાં આવે છે. કોલસામાં દરેક વસ્તુને સાફ કરવાનો યુગ્ય છે. લોહાના પથરોમાંથી એ માટીને છૂટી પાડે છે. લોહાની ધાતુનું ઓગળીને પાણી ચર્ષી જાય છે એટલો સખત તાપ એને દેવામાં આવે છે. ભટ્ટી અગ્નિ-મૂકું છંટોની બાધેથી હોય છે. આવી ભટ્ટીમાં જ્યારે લોહું કટલાક ક્લાકોના સખત અને સખત તાપથી ગળી પ્રવાહી અને છે એટલે નાળીઓમાં એ પ્રવાહીના ધ્રુવગતતા મોટા પ્રવાહને છેડવામાં આવે છે. લગભગ એકથી દોઢ એકરમાં રેતીના સાંકડા ક્યારડા બનાવેલા હોય છે. નાળીઓમાંથી

છૂટેલો લોહાની ધાતુનો પ્રવાહ નેસઅધ વહી રેતીના આ ક્યારડાઓમાં ભરાય છે. બધા ક્યારડાઓ ભરાય એટલે નાળીનું ઢાંકણ બંધ કરી દેવામાં આવે છે. આ ક્યારડાઓમાંના પ્રવાહમાંથી ચિનગારીઓ ઝરે છે. એના ઉપર છૂટથી પાણી નાખવામાં આવે છે. અમે તો એ રથલો લોહાની ધાતુના સખત તાપ સામે ઊભી પથ્થુ શક્તા નહોતા. પરંતુ કામદારો મદાવરને લઈને લાંબી કાશો લઈને પ્રવાહને જવરિચન બનાવતા હતા. એઓ એ કામથી ટેવાઈ ગયા હતા, પરંતુ એમની આંખો ઉપર લાંબે ગાળે એની ખરામ અસર થતી હોવી નોઈએ. ક્યારડાઓમાં ત્રણ સાડા ત્રણ ફીટ કાચા લોહાના ઢાળિયા કરીને અંધારું જાય છે. એમાં માટીનો થોડો ભાગ તો મૂકે છે, એ તદ્દન રવચ્છ નથી હોતું.

કાચા લોહાના દિંદનાં મોટાં પરાકો ધિટન અને જપાન છે. અને અર્ધા ઉપરનો ભાગ દિંદમાં પોલાદ બનાવવાના કામમાં લાગે છે.

પોલાદ કેમ બને છે ?

કાચા લોહાના ઢાળિયા બીજા બાજુની પોલાદની ભટ્ટીમાં લઈ જવામાં આવે છે. એની સાથે પ્રમાણસર જૂના લોહાના કાટના કડકા, કોલસો, ચૂનો વગેરે મેળવીને એને ભટ્ટીમાં ફરી ગાળે છે. એ તદ્દન ૨૫૦૦ લોહું બની અતિ સખત બને છે. ત્યાંથી એને પોલાદના ઢાળિયાને ઢાળવાના કારખાનામાં લઈ જવામાં આવે છે. ત્રણ ફીટ લાંબો ઢાળિયો મોટા ૧૦૦-૧૫૦ મથુના હથેડા નીચે ટિપાર્થ દ્યાર્ધ ૧૦૦-૧૫૦ ફીટ લાંબો ચર્ષ સળિયારૂપે નીચે છે. બીજા મિલમાં એવો જ ઢાળિયો ટિપાર્થ દ્યાર્ધ પાતળો ચર્ષને પતરારૂપે નીચે છે. એ પતરામાંથી ડાવરા ઉપર ઢાંકવાનાં Corrugated sheets બનાવવામાં આવે છે. પગનિ કપડાં અને જસનની મિત્ર ધાતુઓમાં બેળવામાં આવે છે. જુદાં જુદાં ચત્રામાં ઉપયોગની અનેક મોટી ચીજો વિશાળ પ્રમાણમાં તૈયાર થાય છે. દિંદમાં પોલાદનો ઉપયોગ દિનપ્રતિદિન વધે છે અને વૃદ્ધને અંગે એ ઉદ્યોગનો વિકાસ પણ ઠીક થાય છે.

લોહામાંથી બીજી વસ્તુઓની બનાવટ

લોહામાંથી અનેક વસ્તુઓ બનાવે છે માર્ફસીરના કદાવતીના કારખાનામાં લોહું હાથવાનો મેગિ સ્વતંત્ર વિભાગ છે. અમુક પ્રમાણમાં લોહા સાથે માટી મેળવીને લોહાને માળી નાખે છે એ પ્રવાહી ગોળ ફરતા પ્લેટફોર્મ ઉપર ગોઠવેલા દસ મોટા ઊંડા બીનામાં વચલા બાગમાં રેડાય છે બીનામાં માત્ર ૧ થી ૩ ઈંચ જાડા પાર્ફિપ ટોને એટલી જગ્યા હોય છે એના ઉપર પાણી રેડી એને કારે છે એટલે પાર્ફિપ તૈયાર થાય છે એ પાર્ફિપને કાઢી સઘાડે સઘાવી એને સાફ કરે છે

બીજી બાજુ તારના ચાકરા, લીજળીના ચાકરા દ્યે છે કારખાનામાં હાથવાના કામને આ વિભાગ પણ એકરોના એકરો જમીન રોકે છે બીજા એક વિભાગમાં લોહાના કચરામાંથી રસાયણિક પદાર્થો બનાવવાનો વિભાગ હોય છે હમણાના રસાયણ શાસ્ત્રીઓ કેટલા પણ પદાર્થને નકમો જગ્યા દેતા નથી અહીં રક્તા ઉપર પાથરવાનો કામર અને કેટલાક એસિડો તૈયાર થાય છે લોહામાંથી અનેક By products અને છે એની બનાવટો માટે જુદી જુદી જાતના થીનો ગોઠવાયેલાં નહે છે

જમશેદપુર—તાતાનું મોટું કારખાનાનું ગણું

તાતાનું કારખાનું હજારો એકરોમાં છે એની પાછળ એક મોટું સહેર વસેલ છે આ તાતાનગરનું આધુનિક સહેર છેલ્લામાં છેલ્લા પ્રકારના સાધનોથી ભરપૂર છે લીજળીક ચક્રિત, પીવાનું મેપ્પુ પાણી, વિશાળ સ્વચ્છ રસ્તાઓ, હાલ-અજવાળાની પૂરતી સગવડવાળા આધુનિક હમના મકાનો, જમરો, બાગબગીચાઓ, રમતગમતના મેદાનો, તાર રેલિવેઇ બેંકો, સહકારી સરઘાઓ, નિશાળો દુનરશાળા, પુસ્તકાલયોથી યુક્ત આ સહેરમાં પોણા લાખ માણસની વસતી છે સહેર ખૂબ સ્વચ્છ અને દેખાવડું છે

હિંદી લોહાના ઉદ્યોગોના પ્રાચીન ઇતિહાસ

હિંદમાં પ્રાચીન કાળમાં લોહાની અને પોનાદની વેદ્ય થતી હતી લોકાના કાવસા બાળાને તેમાંથી

લોહાની વેદ્ય સારા પ્રમાણમાં કરવામાં આવતી હતી. દરેક પ્રાન્તમાં લોહાની બજારો હતી. તેમાં લોહું ગાળવામાં આવતું હતું અગ્ન્યાંજ (તિપો) ગાળવાના કારખાના પણ અસ્તિત્વમાં હતા દિન્દીના કુટ્ટમ મિનાર પાસે જે લોહાનો એક યજ્ઞ ૨૫૦૦ વરસો થયાં અસ્તિત્વમાં છે તેવો હજારો મહુના વચ્ચેનો યજ્ઞ કેવી રીતે ધડાયો અને લવાયો હશે તે સૌને અજાણ્યોમાં નાખે છે અગ્નિ પણ એવા મોટા લોહાના રમજુરત બની બનાવટની મુરદોઓ અગ્નિનિવરો બળે છે

હિંદમાં તનવારો, તીરો તથા બાવાના કૃષ્ણ અને ગતઓને માટે લોહાનો ઉપયોગ ઘણા જૂના વખતથી થતો હતો જ્યારે વેદો રચાયા ત્યારે લોહાનો યુગ હતો, પરંતુ મોઢે-જો-દેરો અને હગાખાનાં પ્રાચીન ખડેશમાંથી લોહાના હથિયારો મળ્યા નથી અને તેથી એ સમયમાં લોહાનો યુગ ચાલુ હશે નહિ એવું અનુમાન થાય છે પ્રથમ પહેલાં તો પથ્થરના અશ્ત્રિયાળાં હથિયારો, પછી કાંસાના હથિયારો અને છેવટે લોહાના હથિયારો મનુષ્યજાતિના ઉપયોગમાં આવ્યાના અનુમાનો છે

હિંદમાં આધુનિક લોહાનાં કારખાનાનો ઇતિહાસ

હિંદમાં લોહાની ધાતુ પુષ્કળ મળે છે હાથકેલોગ તરીકે હજારો વર્ષો થયા લોહાનો વહીવટ ચાલે છે પરંતુ યજ્ઞો મારસ્તે લોહું બનાવવા માટે સોએક વર્ષો થયાં નાના નાના કારખાના થયા હતા કાચા લોહામાંથી હાળા હાળીને અનેક જાતના પદાર્થો બનાવવાના નાના કારખાના પણ હિંદમાં રચાયેલા હતાં આ નાના કારખાનાઓમાંના કેટલાક હજી પણ થોડા વધારે પ્રમાણમાં વિકાસ પામેલા જોવામાં આવે છે પરંતુ બચસ્થિત રીતે આ દિશામાં પ્રથમ કપની ધી બારાકર આયર્ન વર્ક્સ લિમિટેડ લગભગ ૫૨ વર્ષ ઉપર રચાયેલી હતી એ કપનીનું કારખાનું બગાળમાં કુલથી ખાતે રચાવવામાં આવ્યું હતું કલકત્તાથી પશ્ચિમોત્તરમાં ૧૪૦ માર્ચલ દૂર એ કારખાનું આ યુ છે એ કારખાનું બગાળ આવર્ન કપનીની માલિકીનું

છે, અને ત્યારથી જ લોડું, દાળિયા અને પાઈપો બનાવતું આવ્યું છે.

પોલાદનાં કારખાનાં

હિંદના સૈનિકખાતાએ ઇસ્લામપુર ખાતે ૪૨ વર્ષ પહેલાં એક નાનું કારખાનું સ્થાપ્યું હતું. એ એક નાની ભટ્ટીમાં પોલાદ બનાવતું હતું. હવે એ કારખાનાનો વિકાસ થઈ 'મેટલ એન્ડ સ્ટીલ વર્ક્સ'ના નામે ઓળખાય છે. પોલાદ બનાવવાની શરૂઆત હિંદમાં આ જ કારખાનામાં થઈ હતી. એના પછી ઇસ્ટ ઇન્ડિયા રેલવે કંપનીએ જમાલપુર ખાતે પોલાદ બનાવવાનું રેલવેનું એક નાનું કારખાનું ખોલ્યું. આ બન્ને કારખાનામાંથી એક ૫ કારખાનું વાર્ષિક ૩૦ હજાર ટનથી વધારે પોલાદ કાઢે શકતું નહોતું. પોલાદની બનાવટો બજારમાં વેચવા માટે નહિ પરંતુ પોતાના વપરાશ માટે હતી. પરંતુ રેલવેએ આ કારખાનું પાછળથી બંધ કરી દીધું હતું. ઉપરના કુશળી ખાતે સ્થપાયેલા બારાકર આયર્ન વર્ક્સે ૩૨ વર્ષો ઉપર પોલાદ બનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. પરંતુ એ વરસના પ્રયોગને અંતે ધણી અડચણો ઊભી થવાથી આ પ્રયાસ નિષ્ફળ નીવડ્યો હતો.

જમશેદજી તાતાએ સ્થાપેલ સોડાનો ઉદ્યોગ

હિંદમાં સોડા તથા પોલાદના ઉદ્યોગના ઉત્પાદક, વિકસાવનાર અને ઉચ્ચ સ્થિતિમાં એ ઉદ્યોગને લાવી મૂકનાર શ્રી. જમશેદજી તાતા હતા. એમણે અમેરિકા સુધીનો પ્રવાસ કરી અનુભવીઓની સલાહ લઈને આ ઉદ્યોગ સ્થાપવા માટેની યોજના તૈયાર કરી હતી. સને ૧૯૦૭માં ધી તાતા આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ કંપનીની શરૂઆત થઈ. જમશેદપુર ખાતેના કારખાનામાં એ ગાળવાની ભટ્ટીઓ અને એક પોલાદ પકવાની મિલ ચાલુ કરાઈ. શરૂઆતમાં વાર્ષિક ૧૨૦૦૦૦ ટન કાચું લોડું અને ૮૦૦૦૦ ટન પોલાદની વસ્તુઓ બનાવવાની સને ૧૯૧૧-૧૨ માં તૈયારી થઈ ગઈ. એ પછી એમાં વિસ્તાર થતો રહ્યો છે. આ કારખાનું એક વખત આખા બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં મોટું હતું. આ વરસે એમાં ૧૨૦૦૦૦૦ ટન કાચું લોડું અને

૮૫૦૦૦૦ ટન પોલાદ તૈયાર થશે. આ ૩૦ વરસોમાં એના ઉત્પાદનમાં સારાનરસા પ્રસંગો પસાર થઈ ગયા છે. છેલા મહાયુદ્ધમાં એને તકાકા પડ્યો હતો, પાછળથી ધણી નગણી વરસો પથુ આવ્યાં હતાં, પરંતુથી આવતા પોલાદ સામે એ મહામુશ્કેલીથી ટકી શક્યું હતું.

ઈન્ડિયન આયર્ન અને સ્ટીલ કંપની

સને ૧૯૧૮ માં ઇન્ડિયન આયર્ન અને સ્ટીલ કંપનીની સ્થાપના થઈ. હીરાપુર (બંગાળ) માં એણે એ ગાળવાની ભટ્ટીઓ કામ ચારૂ કર્યું. આ કંપનીએ જૂની બંગાળ આયર્ન કંપનીને પોતામાં મેળવી દીધી. આ કંપનીએ પાછળથી વધારે હિંદી મૂડી મેળવીને પુષ્ટ થઈ પોતાના કારખાનાઓનો વિસ્તાર કર્યો, એનાં બન્ને કારખાનાઓમાંથી ૮૫૦૦૦૦ ટન કાચું લોડું તૈયાર થાય છે, તે ધણુખરું જાપાન અને સિટન ખરીદી લે છે. આ સિવાય આ કંપની ૧ લાખ ટન જેટલા પાઈપો અને બીજી ચીજો ઢાળીને તૈયાર કરે છે. હવે એ કંપનીના આયર્ન નીચે સ્ટીલ કારપોરેશન ઓફ બેંગાલ સ્થપાઈ છે. આની મિલ ચાલુ થઈ છે. એટલે ઉપરની કંપનીના કાચા લોડાં માટે હવે જવારના ધરાકની જરૂર રહેશે નહિ. તાતા કંપની સાથે આ કંપનીને જોડી દઈ એક જ તંત્ર નીચે આ ઉદ્યોગને ચલાવવાની યોજના હાથે ધણી વાટાઘાટ પછી નિષ્ફળ થઈ હતી. આ કંપનીને વહીવટ કલકત્તાની બર્ન કું. કરે છે.

માઇસોરની લદાવતીની મિલ

આઠ વર્ષ ઉપર માઇસોરની સરકારે સોડાના આ કારખાનાની સ્થાપના કરી છે. એ દર વરસે ૨૦૦૦૦ ટન કાચું લોડું લાકડાના કોવસા આગીને પેટા કરતું હતું. માઇસોરની જમીનમાં કાલ્ચા નથી. જમસો ધણું સોડાથી લાકડાના કોવસા બાળવા સરતા પડે છે. એ કારખાનું હવે વિશાલ પામતું જાય છે. દર વરસે પંદર હજાર ટન જેટલા પોલાદની વસ્તુઓ બનાવવાની મિલ પણ ત્યાં સ્થપાઈ છે, તે સિવાય જલો પાઈપો પણ ઢાળવામાં આવે છે. આ

સિવાય લોહમાંથી કેટલાક રસાયણિક દ્રવ્યો પણ બનાવે છે પહેલાં તે કારખાનીનું કારખાનું નુકસાનમાં આવતું હતું પરંતુ ડેન્માર્ક નવું વરમો થયા એ નફો કરતું થયું છે માથોભરમાં લોહાની કાચી ધાતુ મોટા પ્રમાણમાં મળે છે, અને એ માર્કેટમાં ખાટે એ આશીર્વાદ સમાન છે

તાતા કંપનીની સહાયકારી પેના કંપનીઓ

પેનાના ઉદ્યોગના ઉત્તેજન માટે તાતા કંપનીએ કેટલીક કંપનીઓની સ્થાપના કરાવી છે, તેમાં ટીનપેટ કંપની અને ઇન્ડિયન સ્ટીન વાલ્વ પ્રોડક્ટ્સ કંપનીઓ મુખ્ય છે જમશેદપુરમાં જ એમના કારખાના આવેલાં છે એમને ભેદવું પેનાદ તાતા કંપની સરતે ભાવે પૂરું છે છે ટીનપેટ કંપની દર વર્સે ૫૦ હજાર ટન ડબ્બાનાં પત્તા તૈયાર કરે છે એ કંપનીમાં બગમા શેન કંપની (તેનની કંપની) મોટા લાભ હોવાથી એ બધા પતંગના ડબ્બા બનાવી લઈ જાય છે વાળા બનાવનાર બીજી કંપનીમાં દર વર્સે ૪૦ હજાર ટન વાગા, ચૂકા વગેરે બનાવે છે આ સિવાય નાળીઓ બનાવવા માટેની એક કંપની સિટિશ કંપનીના સહકારથી ચાલે છે આ સિવાય કલમ્તા મુર્મઈ લાહોરમાં નાની નાની કંપનીઓના કારખાનાઓમાં જૂના લોહાના કાટમાંથી પાઈપો, સ્ટ્રુઓ વગેરે બનાવે છે

કાચી લોહાની ધાતુ

હિંદમાં લોહાની ધાતુનો જથ્થો પુષ્કળ મળે છે ઉપર જણાવેલ બધી કંપનીઓ પામે એ ધાતુની વિશાળ ખાણો છે મુખ્ય પેદાશ મિઝમૂથ (મિહાર)ની ખાણોમાંથી દર વર્સે ૧૨૦૦૦૦૦ ટન સને ૧૯૩૫માં થઈ હતી દમણા સવાયો માર ખોદી મ્હાય છે મધૂરજાની ખાણોમાંથી ૮ લાખ ટન લોહાની કાચી ધાતુ અને કેએમ્લ ગન્યમાંથી ૩ લાખ ટન ધાતુ નીકળે છે આ બધી ખાણો મિહાર પ્રાંતમાં છે લોહાની ધાતુને એગ્રાપરા માટે કોલસાની લાખો ટનની જરૂર પડે છે હિંદમાં કોલસાની લોહાની ધાતુ જરૂરી હતી નથી છતાં જરૂરિયાતી કોલસાની ખાણોના વિભાગમાં બને

કંપનીઓ પામે કીમતી કોલસાની ખાણો છે દિંદોરી લોહાની ધાતુ મગસ છે, કોનસો જિલ્લો નધો ૭૫૧ ૨૦૦ વર્ગસ સુધી કોનસો હજી ચાલશે

૧૯૩૮-૩૯ માં લોહાની અને પોલાદની પેદાશ

સને ૧૯૩૮-૩૯ માં જગતની કાચા લોહાની કુલ પેદાશ ૮ કરોડ ટનની અને પોલાદની પેદાશ ૧૦૧ કરોડનો થઈ હતી, જ્યારે સને ૧૯૩૭ માં કાચા લોહાની પેદાશ ૧૦૧ કરોડ ટન અને પેલાદની પેદાશ ૧૩૧ કરોડ ટનની હતી પેદાશ ૨૦ ટપા થવાનું કારણ જગતની મદી હતી માત્ર જર્મની યુદ્ધમાં અસ્ત્રાઓ મોટા પ્રમાણમાં બનાવતું હોવાથી તેની પેદાશ વધી હતી હિંદમાં સને ૧૯૩૮ ૩૯ માં કાચા લોહાની પેદાશ ૧૫૧૧ લાખ ટન લાગતા લોહાની પેદાશ ૮૮ હજાર ટન પોલાદના લાખોની પેદાશ ૧૧૧ લાખ ટન અને પરચૂરેશની પેદાશ ૮ લાખ ટનની થઈ હતી સને ૧૯૩૭ થી કાચા લોહાની પેદાશમાં ઘટાડો થયો હતો, પરંતુ પોલાદની પેદાશ સહેજ વધી હતી બ્રિટનની પેદાશ સને ૧૯૩૮માં ૬૭૧ લાખ ટન મેચુ સોલ્ડ અને પેલાદની પેદાશ ૨ કરોડ ટન હતી ચાતુ મદીને લીધે પેદાશ ૨૦ ટપા ઘટી હતી ભાવો ખૂબ દબાયા રહેલ હતાં લોહાના ભાવો સરતામાં સરતા રહ્યા હતા ૧૯૪૦ ની લોહાની તથા પોલાદની સ્થિતિ

૧૯૪૦માં તેા યુદ્ધ ફાગી નીખ્યું છે હુરોપના ઘણાપરા દેશોમાં અન્યવસ્થા અને આક્રમણોના પરિણામે પેદાશ ઘટી છે માત્ર હિંદમાં મેટા ઉત્પાદને લીધે પેદાશ વધી છે પરંતુ દેશની લેડું કે પોલાદ આ તરત નથી એટલે હિંદમાં લાભ વધ્યા છે દિંદોરી ઘણી ખરી જરૂરિયાતો હવે તાતા કંપની તથા અલ તાતા કારખાનાએ થી પૂરી કરવાની છે હિંદમાં પોલાદની ખપત પણ વધી છે તાતા ડીફેન્સના આથી ૩ ૧૯૦૦ થઈ રહ્યા છે આ વરસ લોહાની કંપનીઓ માટે સારું છે વિગત સારો છે હિંદને આ ઉદ્યોગ હવે મજબૂત પાયા ઉપર સ્થપાયો છે એ ઉદ્યોગ એસર્સ તાતા કંપનીના પુરુષાર્થથી વિગત પામ્યો છે હિંદી પોલાદ કસોગી કરના ધાતુ સારું

માલમ પડ્યું છે ૬૭ કાટ નદિ ખાતા પોલાણની પેદાશની અને મોટગેમા તથા વિમાનોમા બેઝતા જાયા પોલાણના વિકાસની બંધર છે

પરદેગોથી આયાન થતું લોડું તથા પોવાદ
૧૯૩૮-૩૯

હિંદમા ખસ ગળતુ કાચુ લોડું ૨૮૦૦ ટન કિંમત ૩ તથા લાખન સિટનથી આયાત થયુ હતું ૬૭ ટને એની કિંમત રૂ ૧૨૪) દેવી પડી હતી તે સિવાય જિયુ પોવાદ ૩૧૦૦ ટન રૂ ૭૩ લાખનું આ ચુ હતુ પોવાદની અને લોડાની વચુઓ ૨૬૫ ૦૦૦ ટનના વજનની અને ૬૩૩૩ કરોડની નિમનની આરી હતી ૬૭ ટને નિમત રૂ ૫૫૧) જોટની નોંધાઈ હતી સને ૧૬૪ મા આ આવક ધર્મી મર્ડ છે ૭૫૫ પરદેવી નાખ્યો પેતા ૥ ઉગોગેને રોકડો મદ આપતા હોવાથી તેમજ પેતાના દેશમા ઠાવે લાવે લેવી પરદેશી ખાતે ઓઠે લાવે માય મોમના હોવાથી હિંદમા પરદેશી લોડું પોવાદ છે સને ૧૬૩૮-૩૯મા આપડે સિટન પામેથી ૧૩૬૦૦૦ ટન એટલે ૫૦ ટન લોડાને માલ લીધો હતો બેહિંત્યમમાથી ૩૩૦૦૦૦ ટન, જર્મનીમાથી ૩૦ હજાર ટન અને ફ્રાન્સમાથી ૧૦૦૦૦ ટન માલ મગા પો હતો ઉપન નમા દેગો જર્મનીના ૩૧ જામા હોવાથી ત્યાંથી હવે લોડાનો માલ હિંદમા આયાન થતો નથી એ વગસમા જાપાનથી ૧૭૦૦૦ ટન માલ આયાન થયો હતો

હિંદમાથી લોડાની નિકામ

હિંદમાથી મુખ્યત્વે કાચા લોડાની નિમમ યાવ છે સને ૧૬૩૭મા કુલ ૬૨૮૦૦૦ ટન કાચા લોડાની કિંકસ થઈ હતી જ્યારે ૧૬૩૮-૩૯ મા ૫૧૪૦૦૦ ટનની નિમમસ થઈ હતી અને વરેલી નિકાસની નિમમ એ સ ખી એટલે રૂ ૨૭૩ લાખની હતી જાપાને ૩૩૦૦૦૦ ટન, સિટને ૧૦૬૦૦૦ ટન અને અમેરિકા એ ૮૦૦૦ ટન કાચુ લોડું ખરીતુ હતું મેધનેડ ખાતે ૪૧૦૦૦ ટન ૨૦૦૦૦ ટન જર્મની ખાતે ૨૫૩૭ હતુ હવે સિટન અને જાપાન સિવાય હિંદુ કાચુ લોડું ખરીદનાર દેશી ૨૬૩

નથી એ રીતે આપલે ૬૩૩ કરોડનું લોડું પરદેશી પામેથી ૧૬૩૮-૩૯મા ખરીતુ હતું, રા, દેગે ૩૬૫૩૩ લોડાનું પરદેશીને લેવાયુ હતું હતુ આ વગસના આક્રમ ૬૭૩ પ્રગટ થયા નથી યુદ્ધને અંગે પરદેગોથી આયાન ધરો, નિમસ પાખ ધરો

હિંદની લોડાની એ મોગી કંપનીઓ

તાતા કંપનીના જર્મગે-પુગના કારખાનાની આયર્ન કંપનીની મૂડી ૧૦૫૩ કરોડ રૂપિયાની છે પરંતુ એ કારખાના ઉપ મોગી રકમનું - આચરે ૨૦ કરોડનું નફામાથી ખર્ચ થયુ છે આમા લોડાની અને કોલસાની ખાણો, કારખાનુ, યંત્રો, લાખ માથુસની વસ્તોનું સહેરુ આની જાવ છે યંત્રો પથુ નવી નવી મોખને આવારે નવા નવા મોકવવા પડે છે તાતા કંપનીએ મોટી રકમ રીજર્વ માટે કાઢી છે, આથી એની આર્થિક સ્થિતિ ધણી મજબૂત છે હિંદિયન આયર્ન અને સ્ટીન ક ની મૂડી ૨૦ લાખ પાઉંડ એટલે રા કરોડ રૂપિયાની ડિવેન્ચરમાં, તે સિવાય લગભગ ૨ કરોડ રૂપિયા મૂડીમા દત્તા કંપની પામે લોડું ગાજવાની ૪ મોગો લાડીઓ, ટાંગા ગાજવાના મોટા યંત્રો અને બીજા યંત્રો તથા લોડા-કોલસાની ખાણો અને એ નાના શહેરો છે પોવાદની કંપની (પેટા કંપની)મા દમ જાખ પાઉંડના ડિવેન્ચર અને ૩૩૩૩ કરોડ રૂપિયાની મૂડી છે ૪૦ લાખની વચારેની મૂડી સને ૧૬૩૮ મા કાદવામાં આવી હતી મીનપેટ ક સ્ટીની મૂડી ૬૫ લાખ અને ઝીવ વાયર કંપનીની મૂડી ૭૫ લાખની છે સૌ કંપનીઓની આર્થિક હાલત મદદ છે

આ એ કંપનીનો મોગો નરો

આ અને કંપનીઓ મોટા નદો કહે છે એમની પમે મોટા મીજર્વ રૂડા અને નવા યંત્રો મોકવવાના રૂડા છે હિંદનો આ જાનિ વિસ્તાર અને સદર હિંદોમ છે આ કંપનીઓ પોવાન રૂડા મારે મોટી રકમ જાદ કર્યા પછી વાજબી નરો જાગીતાગીમાં વહેતે છે, જ્યાં એ નદો એવડા મોટા છે ૩

એકેની મિશન ઘણી વધે છે બાગીદારોને સાદુ વ્યાજ મળ્યા કરે છે એ મને કંપનીઓનો નફો ૧૯૩૪ માં ૨૧૧ કરોડ અને ૧૯૩૫ માં ૨૧૧ કરોડ, અને ૧૯૩૬ માં ૨૧૧ કરોડ, સને ૧૯૩૭ માં ૩ કરોડ, અને ૧૯૩૮ માં ૪૧૧ કરોડ રૂપિયા થયો હતો અને ૧૯૩૯ માં પણ નફો એટલો થયો છે આ નફાથી કંપનીઓ અતિ મજબૂત બની ગઈ છે, આથી એમના શેરો લેવા માટે હિંદમાં પાણી ચાલુ છે આ કંપનીઓ હવે નવી મૂડી કાઢવા સિવાય પોતાના વત્રો અને પેન્શનો વિકાસ કરતી જ નથી છે આ કંપનીઓ અત્યારે પૂર્વ જમીન ગઈ છે

લોહાના ઉદ્યોગનું સંવિધ્ય

હિંદમાં હમણાં સુધી દર વર્ષે ૧૦ લાખ ટન પોલાદ ખપે છે, પરંતુ કેટલુંક ખાસ જાતનું પોલાદ હજી પરદેશથી આવે છે, હિંદમાં તે જાતનું પોલાદ બનાવવા માટે કોશીશો ચાલુ છે હમણાં યુદ્ધ ચાલે છે એટલે અન્યવરવાને લીધે હિંદમાં ખર્ચત ઝાણી રહેશે, પરંતુ યુદ્ધ પછી જો હિંદની આર્થિક સ્થિતિ સુધરશે તો હિંદમાં પોલાદનો ઉત્પાદન વધવા સમય છે પરદેશોમાં યુદ્ધથી થયેલી અન્યથા ચાલુ પાસ વરસો સુધી કે વધારે લાંબી ચાલવા સમય છે તે દરમિયાન હિંદી ઉદ્યોગો પોતાનું બળ વધારીને હિંદને તદ્દન આત્મસતોષી બનાવવું એ હિંદમાં લોહાની ધાતુનો ઘણો એટલો જથ્થો જમીનમાં છે હમણાંથી જણી ગયેલા પોલાદનો જથ્થો બનાવી શકે છે, પરંતુ હિંદના પોલાદની નિકાસ કરવા માટેનો સવાય હજી ઉપરિચિત થયો નથી પહેલાં હિંદ પોતાની જરૂરિયાત પૂરી કરવાની છે હિંદી કસ્ટોમર એટલું સત્કષ્ત છે કે તેમથી સાદુ પોલાદ બનાવી શકે છે

લોહાના ઉદ્યોગોને સરકારી મદદ

હિંદના લોહા-પોલાદના ઉદ્યોગ ઉપર અનેક વાદો આવી અને ગયા યુદ્ધના સમયમાં એણે

ઉન્નતિ મેળવી હતી તે સમયે મેલા લાવનાં વત્રો મળાવી દારૂખ નાં વિખાસ થયો આથી હિંદી લોહા મેળુ ચલુ હતું પરદેશી આવલ સરતો આવવા લાગ્યો આથી હિંદી ઉદ્યોગ અતિ નબળો બન્યો એટલે અને ૧૯૩૪માં સરકારે ચોક્કસ જાતી રક્ષણ અને યોગ્ય 'પ્રોટેક્શન' નાણાની મદદ આપી હતી જણી વરસની અંદર જ પ્રોટેક્શન મદદ સરકારે મધ કરી હતી રક્ષણીય જાતના ચાલુ રહી હતી અને ૧૯૨૭ અને ૧૯૩૪ માં એ જાતના ધમણી ફેરફાર કરવામાં આવ્યો હતો હમણાં સિદ્ધિ પોલાદ ઉપર ૧૦ ટકા જાત છે અને પરદેશોના પોલાદ ઉપર ૩ ૨૫ થી કે ૪૩) સુધીની જાત છે હિંદી સરકારે અને ૧૯૩૪થી દર ટન દીઠ ૩ ૪) હિંદી સરકારના પેનલમાં પોલાદ ઉપર આતરિક જાત (Excise duty) નાખી છે. ત્યારે વગતા લેવાર પોલાદના આમદાની માલ ઉપર ૫૧ ટકા જાત વધારી છે

સને ૧૯૪૦ પછી

હિંદી હિંદી જાતની રક્ષણ મળે પોતાના પ્રોટેક્શન જણાવ્યું છે કે અને ૧૯૪૦ પછી હિંદના લોહા તથા પોલાદના ઉદ્યોગને જાતની રક્ષણ નેહરો નહિ કંપની પણ પોતાના અર્થ ઘટાડીને ૩ ૪૭) પોલાદના દીમચા માટે કે ૩૯) પોલાદના સળિયા માટે અને ૩ ૫૨) પતંગ માટે અર્થ લાવી રાશી કંપનીની દારૂણા મુજબ અને ૧૯૨૭ માં પોલાદની માગ ૪૦ ટકા વધી હતી, અને ૧૯૩૬ માં તે માગ ૧૯૨૭ કરતાં ૬૦ ટકા જ રહી હતી છતાં જેવી રીતે હિંદના સેન્ટ્રલ યાંત્રીકરણ વધે છે તેવી જ રીતે હિંદમાં મોટર વિમાન, એન્જિનો વગેરેના ઉદ્યોગોના વિકાસ થશે અને એટલે હિંદના પોલાદનો ઉદ્યોગ બળવાન બનશે હિંદને હવે સિટન, જાપાન, એશિયન જર્મની વગેરે ઉપર પોલાદ માટે આધાર રાખવો નહિ પડે

સ્વાતંત્ર્યપ્રિય આયરલેન્ડ

[પાન ૨૯૨ થી ચાલુ]

ફ્રાન્સની હાલત

જર્મનોએ ફ્રાન્સ સાથે કાચી સંધિ કરી છે તે અનુસાર (૧) ફ્રાન્સનાં વિમાનો, વહાણો, મનવારો, ટેન્કા, તોપો, દારૂગોળો જર્મનીને કબજે ગયાં છે. જર્મની એ સાધનોનો આ યુદ્ધમાં ઉપયોગ કરશે નહિ. (૨) ફ્રાન્સના ત્રીજા ભાગની જમીન અને પેરીસ શહેર જર્મનીના હાથમાં રહેશે. (૩) ફ્રાન્સનાં બંદરો જર્મનીના સ્વાધીનમાં રહેશે તે દ્વારા જર્મની બ્રિટન ઉપર આક્રમણ કરી શકશે. (૪) જર્મની ફ્રાન્સના સૈનિક-કેદીઓને છોડશે નહિ. ફ્રાન્સે હમણાં જ સંધળા જર્મન સૈનિકોને છોડી દેવા પડશે. આ શરતો કાચી છે. છેવટે આખા યુરોપની સંધિ સમયે પાકી શરતો બનશે. ફ્રાન્સમાં રાજબંધારણ ક્યું છે. કુત્ર સત્તા મેં. પેટ્રીએ પોતાના હાથમાં લીધી છે. એ હવે ફ્રાન્સના સરચુખત્યાર બન્યા છે. જર્મનીને પ્રતિકૂળ બધા રાજદ્વારીઓને એમણે કાઢી મૂક્યા છે. પોતાની રાજ્યનીતિ જર્મનીને અનુકૂળ બનાવી દીધી છે. અંગ્રેજો સાથે ફ્રાન્સનો સંબંધ વિષાદમય બન્યો છે. ફ્રાન્સની મનવારો જર્મનોના હાથમાં ગય તો ભવિષ્યમાં પોતાના સાગરજળને મોટા ધક્કો લાગે આવા ધરાણથી અંગ્રેજોએ ફ્રાન્સના નીકાદગને પોતાને શરણે આવવા જણાવ્યું. ફ્રાન્સે આ માગણી સ્વીકારી નહિ. આથી અંગ્રેજ કાફલાએ એના ઉપર આક્રમણ કરીને કેટલીક મનવારો કુખાડી, કેટલીક પકડી લીધી અને કેટલીક નાસી ગઈ છે. ફ્રાન્સનું સાગરજળ પાંગળું બન્યું છે.

ઈટલી કેવું લડે છે ?

ઈટલી હજી મુખી જાણવાનું મુદ્દો લડતું નથી. એના કાફલાએ બહાર નીકળી ભૂમધ્ય સમુદ્રમાં દેખાવ દીધો. અંગ્રેજ કાફલાએ તરત એના ઉપર દલો કર્યો. બન્ને પક્ષની નુકસાની માટે જીદાં જીદાં પરસ્પરવિરોધી જાહેરપત્રો નીકળ્યાં છે. પરંતુ

ઈટલીના કાફલાને ભાગીને રહિત બંદરોમાં ભરાઈ જતું પડ્યું છે. એ પાછું બહાર નીકળતું નથી. એને જિલ્લાટર લેવું છે. રોય એને સરસ સદકાર આપશે એવું લાગે છે. છતાં જિલ્લાટરની રિલેન્ટી અંગ્રેજોએ એવી મજબૂત બનાવી છે કે, એને એ લેવું મુશ્કેલ થઈ પડશે. દરમિયાન ઈટલીનાં વિમાનો માલ્ટા, એલેક્ઝાંડ્રિયા, અને એડન ઉપર બોમ્બારો દરરોજ ચલાવે છે. ત્યાં વસતી બધી ખાલી કરવામાં આવી છે ઈટલી અને અંગ્રેજોનું યુદ્ધ આફ્રિકામાં ચાલુ છે. ઈજિપ્તે આ યુદ્ધમાં તટસ્થપણું જાહેર કરવાથી હવે બ્રિટનનું સૈન્ય ઈજિપ્તને કબજે લઈ ઈટલી સાથે લડે છે. આફ્રિકામાં બ્રિટન અને ઈટલી વચ્ચે નાનાં નાનાં યુદ્ધો અને વિમાની લડાઈઓ પુષ્કળ થાય છે. પ્રથમ બ્રિટન જીત્યું હતું. હમણાં ઈટલીએ મોપલા અને બીજાં કેટલાંક મથકો લઈ લીધાં છે. ઓર્સિનિયામાં અંગ્રેજોએ ત્યાંના શહેનશાહ હેઝ સીસાસીને પુષ્કળ સૈનિકમદદ સાથે મોકલ્યો છે. ત્યાં તે બળશે જગાવશે.

અમેરિકાના રાજ્યરંગો

૧૭

અમેરિકામાં તવા પ્રેસિડેન્ટની ચૂંટણી થવાની છે. ત્યાં બે મોટા પક્ષો છે. તેમાં 'રિપબ્લિકન' પક્ષે મિ. વિલ્કીને ચૂંટ્યો છે. ન્યારે 'ડેમોક્રેટીક' પક્ષે મિ. રૂઝવેલ્ટને નિયુક્ત કર્યાં છે. હવે આ વરસની આખરીમાં જને વધારે મોટા મળશે તે પ્રેસિડેન્ટ તરીકે ચૂંટારો અમેરિકાની વતણુ બ્રિટન પ્રત્યે છે. જર્મનીની એ વિરુદ્ધ છે. પરંતુ અમેરિકા આ યુદ્ધમાં સીધા ભાગ લેવા હજી માગતું નથી. અત્રાસોની મદદ એ અંગ્રેજોને આપે છે અને આપતું રહેશે. અમેરિકા પાસે યુદ્ધની તૈયારીઓ નોર્મતા પ્રમાણમાં નથી એ પાંચ-સાત અબજ ડોલરો ખર્ચો બધી તૈયારીઓ કરી રહ્યું છે, પરંતુ એ તૈયારીઓ પૂરી થવાને બે વરસ લાગશે. અમેરિકાને જપાન ઉપર મોટી રીસ છે. પૂર્વના દેશોમાં જપાન જેવી રીતે બધું જોડિયા

કરી ગય છે તે અમેરિકાને પસંદ નથી જર્મનીના વધતા જતા બળ સામે પણ અમેરિકા શકાની નજરે જુએ છે આથી અમેરિકા સપૂર્ણ લડાગક તૈયારીઓ કરવા પાછળ અનર્થગ દોલત ખર્ચે છે

જાપાન લાભ લે છે

ફ્રાન્સ પશ્ચિમ અંગ્રેજોને તદ્દન જર્મનીની સામે શોકાયેલા છે આવી સ્થિતિનો લાભ જાપાન લેવાનું થઈ એમ નથી જાપાનને કોઈ પણ ઉપાયે ચીન સાથેના યુદ્ધનો અત કુનેહ સાથે લાવવો છે આથી ફ્રાન્સના ઇન્ડો-ચાઇના અને અંગ્રેજોના બ્લિટ્ઝને રસ્તે જતા ચીન માટેના લશ્કરી સરભરને અગ્રાવવા જાપાને માગણી કરી તે માટે કરટમમા પોતાના ઇન્ડો-ચાઇના નીમવાની ચરત પણ કરી હતી ઉપરાંત જો રાજ્યોને આ અર્થોને સમય જોઈ આવી હીન ચરતો પણ સ્વીકારી લેવી પડી છે જાપાને રશિયા સાથે કામચલાઉ સધિ કરી છે, પણ મંચુરિયાની સરહદ પર બને વચ્ચે હમકર્તા થયા જ કરે છે એટલે પરસ્પર સપૂર્ણ અવિશ્વાસ છે જાપાનમા રાજ્યનીતિ સૈનિક સત્તાવાળાઓના હાથમા છે એમણે પ્રધાનમંત્રી બદલાવી નાખી ફરી પ્રિન્સ કોનોયાનું પ્રધાનમંત્રી નીમ્યું છે જાપાન જર્મની-ઇટલી સાથે વધારે ગાઢ દોસ્તી કરે તેવું લાગે છે ચીને અત કુધી લડી લેવાનો મરણિયો નિશ્ચય કર્યો જ છે ત્યાંથી હમણા મોટા યુદ્ધોના કથા ખમરો આવતા નથી.

રશિયાની રેમત

રશિયાએ રમાનિયા પાસેથી ખેસરેખિયા પ્રાપ્ત (વસ્તી ૩૦ લાખ) લાઇ લીધો છે દ્વે રશિયાની સરહદ સને ૧૯૧૪ના સમયમા હતી તે પ્રમાણે થઈ

ગઈ છે રશિયા કોઈ નવો દેશ કે જમીન લેતું નથી પોતાનું જૂનું સલાળી બેઠું છે જર્મનીના રશિયા તુર્કી સાથે અયકાવી મારવાના પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગય છે છતાં તુર્કીને કોઈ રીતે રશિયા સાથે મોડોવહેલી સમજૂતી કરવી રહેશે રશિયાને કાર્ડેન-સની સામુદ્ર ધુનિમાથી પોતાની મનવારોને પસાગ કરવાનો રસ્તો જોઈ એ છે તે કદાચ તુર્કી આજે પણ ખરું રશિયા અને જર્મની વચ્ચે સુનેહની સધિ કે, પરંતુ હૃદયનો મેળ નથી રશિયા જર્મનીના વિજયોથી લારે મોઠી ગયું છે પણ સધિમગ કરી જર્મની સાથેની રૂશ્મનાવટને માટે તે તૈયાર નથી રશિયાએ પોતાના આશ્રિત રાજ્યો લેટેવિયા લીથુનિયા અને એસ્ટોનિયા પાસેથી સામયવાદી રાજ્ય ન ધારણ સ્વીકારા યુ છે

પરચૂરણ રાજ્યો

રમાનિયાએ જર્મનીનું નેતૃત્વ અને લાગવજ સ્વીકાર્યા છે, આથી હંગરીના ફ્રાન્સવેનેનિયા બિશ્પાનો તોડ જર્મની કાઢશે ને મો સ્વીકારી બીજા બાદકન રાજ્યો પણ રશિયા અને જર્મનીને નમી પડ્યા છે, માત્ર તુર્કી નમ્યું નથી રહેનું સરમુખ તારા જનરલ ક્રાકો પણ જર્મની અને ઇટલીને બેરુ બનશે એમ લાગે છે હુરોપની પુષ્કળ અશાંતિના પડખા એશિયાનાં રાજ્યોમા પણ પડખા છે સૌ રથેજ અશાંતિ વધી છે જર્મની હવે હુરોપમા ચક્રવર્તી બન્યું છે ઇંગ્લેન્ડને હરાવી એ ચક્રવર્તી થવાની ઉમેદ સેધી રહ્યું છે આવતા થોડાક અઠવાડિયાઓમા મોટા પરિવર્તનો થવાનો સભવ છે ધિગ્ન ઉપર મોટું વજ કર આક્રમણ આજે હવામા યુગ્મે છે કો જાને કલકો !

તા ૧૨-૩-૪૦

સાહિત્યના પ્રદેશમાં

પ્રકાશનો ઉપર લઘાઈની અસર

ખપી નય એ રિયતિ આવતાં તો કદાચ વર્ષો લાગશે.

જેમ બીજા વેપારોમાં તેમ સાહિત્યનાં પ્રકાશનોમાં પણ લઘાઈની અસર ગયા મહાસુદ્ધ કરતાં બિઝેસી જ થઈ છે. કાગળો વગેરેના ભાવો તો વધ્યા જ છે, પરંતુ એને તો પહેંચી વળાય એવું છે. સાહિત્યનાં પ્રકાશનોની કિંમતમાં કાગળનું પ્રમાણ વર્તમાનપત્ર નેટલું નથી હોતું. ખરી મુસ્કેલી તો ખરીદનારની છે. શ્રીમંતોની સંખ્યા જ ઘણી ઓછી અને તેમાં જે સાહિત્યમાં રસ લે એવા શ્રીમંતો તો અતિ ઓછા. સાહિત્ય ખરીદનારો ખરો વર્ગ તો મધ્યમ વર્ગ. આ લઘાઈથી એની આવકમાં વધારો થવાનો તો દૂર રહ્યો, પણ મોખવારીને લઈ ખર્ચ વધ્યું અને બીજા બાબત કામ ન હોવાથી તોફારી જવાનો જલ્દી બેસી થયો. સાહિત્યનું વાચન કરવા જેવી ખિસ્સાની કે મનની રિયતિ જ ન રહી. સાહિત્યના વેચાણ ઉપર આની જમરી અસર થઈ છે.

સુદ્ધરંગી પ્રકાશનો

નવાં પુસ્તકો પ્રગટ થાય છે, માસિકો પણ નીકળે છે, પણ સામાન્ય કાળમાં એને જપાવવાની જે મુસ્કેલી હતી તે આજે લગભગ ચાર ગણી વધી છે. આ રિયતિ લાંબો કાળ ચાલે-ચાલે એવો સંભવ તો નથી, કારણ કે દિટલર ઘણો ઉતાવળો છે, પણ જે ચાલે-તો આપણી પ્રકાશનપ્રવૃત્તિને મોટો ફટકો પડે. લઘાઈના આરંભમાં એમ લાગેલું કે જેમ પરદેશમાં લઘાઈ સાથે સંબંધ ધરાવે એવાં પુસ્તકો પુષ્કળ પ્રમાણમાં ત્યારે પ્રગટ થાય છે તે અષ્ટ છે તેવું આપણે ત્યાં પણ બની ચક્રો, પણ એવું કશું થઈ શક્યું નથી. આ લઘાઈ ધાર્યા કરતાં ઘણી જ વધુ ઝડપી બની છે. આજે પ્રગટ થયેલું એક પુસ્તક બે દિવસમાં તો વાંચી બની નય. ગુજરાતમાં પુસ્તક પ્રગટ થવાની સાથે હજારો નકલો

સહકાર જોઈશે

આ રિયતિ લાંબો વખત ચાલશે નહિ, પણ જે ચાલે તો ગુજરાતની મુખ્ય મુખ્ય પ્રકાશન-સંસ્થાઓએ સાથે મળી આ બાબતની વિચારણા કરવી જોઈએ. ન્યારે ઓછાં જ પ્રકાશનો થઈ શકે એમ હોય ત્યારે ઉપયોગી જ પ્રકાશનો વધુ થાય એવી કોઈ યોજના વિચારવી ઘટે. અને એ જ રીતે જે પ્રકાશન-પ્રવૃત્તિ નબળી હોય તે સમજી સાથે લાગી જઈ એને વધુ બળવાન કરે એવી ગોઠવણ પણ થવી જોઈએ. ગુજરાતમાં જેમ લેખકોનું મંડળ નથી તેમ પ્રકાશકોનું પણ મંડળ નથી. અત્યારે આનું મંડળ રચવાનો વધુ યોગ્ય સમય નથી? લેખકોને પણ લઘાઈની અસર તો પહેંચી જ હશે.

આટલું ન થઈ શકે !

સાહિત્યમાં અપહરણ ચોરી વગેરેના બદ્ધ તો નહિ, પણ કોઈ કોઈ બનાવો આપણે ત્યાં બને છે. આવે વખતે એ ચોરી ઉઘાડી પાડવાનો કાર્ધ પણ સાહિત્યકારનો ધર્મ છે - રિવેલકનો વિશેષ, પરંતુ અમને એમ થાય છે કે એમાં કદુતા આણવાની કે સામા પસને ઊભા ને ઊભા બાબી નાખે એવી ભાષા વાપરવાની જરૂર છે? એણે ચોરી કરી છે એટલું જ હકીકતથી સાબિત કરીએ તો શું ઓછી અસર થાય? ચોરને કેટલું માન આપવું એ વિશે લોકો સમજતા થઈ ગયા છે. તેઓ ઉરોરાય એવી ભાષા વાપરવાની જરૂર નથી જણાતી. આવા પ્રસંગમાં કોઈને દલકા પાડનારી ભાષા ન્યારે વપરાય છે સારે ઘણીવાર એમ લાગે છે કે આ કાર્ધ આવે લાગ જ રોધી રતા દના. આવા પ્રસંગોમાં વધુ દુઃખદાયક તો એ બને છે કે ચોરીની જોરોરાપૂર્વક જાહેરાત કરતાં પહેલાં સાચી રિયતિ સમજાવતો પ્રવલ્ન પણ કરવામાં આવતો નથી,

બધા સાહિત્યકારો - વિવેચકો કેળવના વિશે આતુ લખવાનું હોય ત્યારે એક વખત એને પૂછી - પુછાવી જોવાનો નિયમ ન કરી શકે ? ગુજરાત બહુ નાનું છે । આવા પ્રસંગો ઘણા ઓછા બને છે જેના તરફથી બને છે તે મોટે ભાગે એખીજાને ઓળખતા પછી હોય છે, બે તેઓ એક વખત પત્રવ્યવહાર કરી હોય તો અમને ભાગે છે કે જો ગેરસમજ હોય તો ફરે થઈ જાય, આશ્વેષ સાચા હોય તો વધુ સચોટ થાય અને છતાં એમાંથી કંટુતા નીકળી આવે.

બહુરખમરનો પ્રશ્ન

આળંભાસિકામાં ને આળપુસ્તકોમાં જે બહુરખમરનો આવે છે તે સામે થોડા વાધો ઊઠે છે અમને ભાગે છે કે તમામ સાહિત્યપ્રકારના પરતે

આપણું વિવેચનસાહિત્ય

રેખાના જુનાઈના અકાશ શ્રી મનસુખનાન ઝવેરીએ ‘આપણા વિવેચનસમ્રો’ નામનો લેખ લખ્યો છે, તેમાં એક સાંપ્રત અને મહત્ત્વનું વિધાન છે ‘આ હસ સમ્રો જોયા પછી એક બીજી હકીકત પણ ધ્યાન ખેંચે છે, (૧) આપણે ત્યાં કાવ્યેતર વિભાગ કરતા કાવ્યોનું વિવેચન વધારે થાય છે (૨) અને કાવ્યોમાં પણ પ્રાચીન કરતાં અર્વાચીન કાવ્યો તરફ જ આપણા વિવેચકો વધારે ઢલ્યા છે (૩) અર્વાચીન કાવ્યોમાં પણ મંત્રિઓનું વ્યાક્રમ અને સમજ પરીક્ષણ કરવાને બદલે આપણા વિવેચકો છૂટાઈ કૃતિઓ પર જ ધણુખરુ લખી ગયા છે (૪) આપણે ત્યાં પદ્યના જે જે સ્વરૂપો પ્રચલિત હતા અને છે આખ્યાન ખડકાત્મક, રાસ, રાસડો, ગરબી, ગરમા વગેરે - ના શુદ્ધ સ્વરૂપની યાચીય તલસ્પર્શી અને પ્રમાણભૂત મીઠાસા કરતું એક પણ પુસ્તક નથી, (૫) નરસિંહ, મીરા પ્રેમાનંદ, દાસરામ અખો, શામળ વગેરે પ્રાચીનો (૬) અને નર્મદ, દલપત, ‘કાન્તા’ મણિભાઈ વગેરે અર્વાચીનોના જીવનનો અને કવનનો ખ્યાલ આપતા પ્રમાણભૂત પુસ્તકો નથી (૭) ગોવર્ધનરામ, નાનારાવ અને

આ વિશે ચર્ચા થતી જોઈએ બાળકોની આખ સામે હવથી બહુરખમરો ન હોવો જોઈએ એ અત્યંત અગત્યનું છે પણ એક વાત સમજવા જેવી છે કે બાળકો એ જ ખ વાચીને કાઠ કરતા નથી, ત્યારે અશુદ્ધ (અશુદ્ધ નહિ) સ્ત્રી-પુરુષો તો એનો ઉપયોગ લઈ જિંદગી બરમાલ કરે છે જ ખ આનતમાં ઘણીવાર એમ લાગે છે કે કાઠ એ કાઠ બોલવા જેવું જ નથી કાઠ એ જે પાનામાં જ ખ વિશે ટીકા થયેલી હોય તે જ પાનામાં કે ખીજા પાનામાં એવી જ જ ખ આકર્ષક રીતે મૂકી હોય છે સાહિત્યપ્રેમીઓની એટલી ફરજ અમને લાગે છે કે આ બાજતમાં જે સાહિત્યસરશા લોકહિતને નગરમાં મખતી હોય તેને સાહિત્યપ્રેમીઓએ નગરમાં રાખવી જોઈએ

સુનશી જેવા આપણા પ્રથમ પકિતાના સમ્રોનું સમજ અને સમગ્રાણ મુલ્યાંકન કરતા નિમંષો કે પુસ્તિકાઓ નથી (૮) સાહિત્યના ભૌતિક અને તાત્ત્વિક સિદ્ધાંતોની ચર્ચા કરનારા [કાવ્યની રાક્ષિ કાવ્યમાં વર્ણનું મહત્ત્વ, કથાસિકલ અને રોમાન્ટિક પ્રતિરોધ વગેરે જેવા] લેખોની પણ આપણે ત્યાં અછત છે

આ વિધાન સર્વાંશે તો નહિ પણ કેટલેક અંશે સાચ છે તેનો સ્વીકાર કરીને જ તેનો વિસ્તાર કરવાનો ઉદ્દેશ છે શ્રી ઝવેરીને દૂકા લેખમાં ઘણું કહેવાનું હોઈ, તે મદાય કેટલીક હકીકતો નહિ જાણવી શક્યા હોય આપણે એક પછી એક એક મુદ્દો જોઈએ અને આપણા વિવેચનસાહિત્યમાં તેની કેટલી ચર્ચા થઈ છે તે પણ જોઈ વધીએ આમાં શ્રી ઝવેરી સાથે ચર્ચામાં જોતગવાનો કે તેમના વિધાનનો વિરોધ કરવાનો મુદ્દો હોતું નથી આદયા સ્પષ્ટીકરણ પછી પડેનો મુદ્દો જોઈએ

(૧) આપણે ત્યાં કાવ્યેતર વિભાગ કરતાં કાવ્યોનું વિવેચન વધારે થાય છે

આપણે મધ્યકાલીન સાહિત્ય તરફ કે પ્રાચીન સાહિત્ય તરફ નજર કરીયું તો એક વસ્તુ તો પહેલામાં પહેલી તકે સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે કે તે વખતે કાવ્યેતર જેવો કોઈ વિભાગ ન હતો. અરે, હેઠ ફલપતરામ સુધી એવી માન્યતા ધર કરી રહી હતી કે જે કંઈ પદ્યમાં લખાય તે સર્વ કવિતા કહેવાય. એટલે પ્રાચીન સાહિત્યનું વિવેચન કરતાં આપોઆપ વિવેચકને કાવ્યોનું જ વિવેચન કરવું પડે. શ્રી. ઝવેરી તો એમ કહે છે કે કાવ્યેતર વિભાગ કરતાં કાવ્યોનું વિવેચન વધારે યાય છે. પણ આપણે તો આગળ વધી એમ પણ કહી શકીએ કે ‘વધારે’ તો નહિ પણ સર્વ વિવેચન કાવ્યોને અનુકૂળીને જ કરેલું છે.

આ વિધાન અર્વાચીન વિવેચન માટે સમગ્રપણે નહિ લાગુ કરી શકાય વધારે તો નહિ પણ આ દસ વિવેચનસંક્રમ જ નોંધીએ. ‘કાવ્યતત્ત્વવિચાર’ માં આનંદશંકરભાઈ કસા અને કાવ્યની મીમાંસા કરે છે. અહીં કાવ્ય એ તેના સંકુચિત અર્થમાં નથી, પણ તે સમગ્ર સાહિત્ય માટે યોગ્યરેલો શબ્દ છે. ભામહને પણ કહ્યું છેને શવ્દશૈભ્યે તહિત્ કાવ્યં ગવં પવં ચ તદ્ દ્વિધા. એટલે ‘કાવ્ય’ એ જ ને ચર્ચા થઈ છે તે ગદ્ય અને પદ્ય એમ ઉત્તમ અંગોને મળે એટલી છે. ‘સાહિત્યવિમર્શ’માં કાવ્યોનું વિવેચન મુદ્દે નથી. ‘વિવેચના’ માં તો કાવ્યનું તેમ કાવ્યેતરનું વિવેચન છે. ‘જૂર્જ અને કેટપી’ એ તો છૂટાંછવાયાં વિવેચનનો સંક્રમ છે. અને વાચક નોંધી શકશે કે તેમાં કાવ્ય કરતાં કાવ્યેતર વિભાગનું વિવેચન વધારે છે. ‘વિવેચનમુકુર’માં તો ‘નર્મદી કવિતા’ સિવાય કાવ્યનું વિવેચન એકે નથી. અને શ્રી. વિશ્વનાથ પણ આજ સુધી કાવ્યેતર વિભાગનું જ મુદ્દર અને સચોટ વિવેચન વધારે પ્રમાણમાં કર્યું છે. ‘આપણું વિવેચનસાહિત્ય’ તેમાં તો માત્ર આપણા સિદ્ધાન્ત અને અમુક ઉમરથી વધારે એવા વિવેચકોના વિવેચનકાલની સમીક્ષા છે. ‘વિવેચનસાહિત્ય’ તેમ ‘સાહિત્યકથા’ એમાં પણ નવું કાવ્યવિજ્ઞાનનું વિવેચન નથી. આ દસ ગ્રંથોમાં માત્ર ‘સાહિત્ય

વિમર્શ’ એ એક જ ગ્રંથ એવો છે કે જે માત્ર કવિતા અને કવિ પર વિવેચન કરે છે.

એટલે આ દસ જ વિવેચનસંક્રમ જોતાં પણ શ્રી. ઝવેરીનું વિધાન ખોટું કરે છે. આપણા વિવેચકો જેમ કાવ્ય અને તેનાં અંગોની ચર્ચા કરે છે તેમ કાવ્યેતર વિભાગની પણ છૂટી ચર્ચા કરે છે. કોલેન્જીના ગુજરાતીના ઉચ્ચ વિભાગોના અભ્યાસક્રમમાં નાટક, જીવનચરિત્ર, નવલકથા વગેરેનાં સ્વરૂપો (Form) શીખવાનાં આવતાં હોઈ તે અંગે પણ સાહિત્ય લખાવા માંડ્યું છે. શ્રી. નવકરમ વિવેદીએ તેમનાં ‘કેટલાંક વિવેચનો’ માં શ્રી મુનશોની તેમ શ્રી. ર. વ દેસાઈની નવલકથા પર, ચોવડાનરામના સરસ્વતીચંદ્ર પર વેધક પ્રકાશ પાડ્યો છે. ‘વિવેચન-મુકુર’ માં શ્રી. વિશ્વનાથ ભટ્ટે શ્રી. રમણલાલ દેસાઈની સમગ્ર નવલકથા-પ્રવૃત્તિ પર સચોટ અને અભ્યાસપૂર્ણ સમીક્ષા કરી છે. એ રીતે દૃષ્ટી વાર્તા, પર શ્રી. ધૂમકેતુએ, રા. વિ. પાડકે અને નરસિંહરાવે પણ લખેલું છે. ‘નિષ્ક્રમાળા’ ના ઉપોદ્ધાતમાં શ્રી. વિશ્વનાથ ભટ્ટે નિગમ પર શુદ્ધ નિષ્ક્રમ લખેલો છે એવી રીતે આપણા સમગ્ર નાટ્યસાહિત્ય ઉપર શ્રી. અનંતરાય શાવને એક લાંબું વિવેચન કરેલું છે. એટલે કાવ્યેતર વિભાગનું વિવેચન થયું નથી, તેમ થતું નથી તે કહેવું કોઈ નથી.

(૨) કાવ્યોમા પણ પ્રાચીન કરતાં અર્વાચીન કાવ્યો તરફ જ આપણા વિવેચકો વધારે ધ્યાન છે.

પ્રાચીન કાવ્યસાહિત્યની સમગ્ર ચર્ચા કરતું એક પુસ્તક નથી એ સાચું, પણ તે તરફ પણ કોઈ કોઈ પ્રયાસો પણ થયા છે તે આપણે પાંચમા મુદ્દામાં નોંધી આપણા વિવેચકો અર્વાચીન કાવ્યો તરફ ધ્યાન છે તેનું પણ દાખવું છે. સમ્રાટ અને વિવેચક એક જ યુગમાંથી પસાર થતા હોઈ યુગનાં ગંધનો, યુગના સગમતા પ્રશ્નો અને યુગના સમગ્ર જીવનથી તે જરાજર વાકે છે. અને દમોશ માણુએ વર્તમાન પરિસ્થિતિ વધારે ખાન ખેરે છે. પ્રવર્તમાન કવિતામાં આપણા જ પ્રશ્નો મૂકી થતા હોઈ તેમાં

વધારે રસ પડે તે સ્વાભાવિક છે એથી વિવેચકો અર્વાચીન કવિતાની ચર્ચા વધારે કરે છે તે સમજી શકાય તેવી વાત છે

આ ઉપરાંત બીજી કારણ એ છે કે અર્વાચીન યુગથી જ સાચી કવિતામાં મધ્યસ્થ થાય છે અર્વાચીન કવિતામાં જ વિવિધ વિષયો, વિવિધ ભાવો, વિવિધ ગુણનાઓ થવા લાગી વસ્તુમાં તેમ આયોગ્યન પદ્ધતિમાં અર્વાચીન કાવ્યસાહિત્યે પ્રગતિ કરી છે તેમાં શક નથી એટલે વિવેચક પણ અર્વાચીન કવિતાની પ્રગતિમાં સામેલ થાય તે પણ સ્વાભાવિક છે અને અર્વાચીન કવિતાની છણાવટ વિવિધ રીતે થાય તે પણ શુભ વસ્તુ છે

(૩) અર્વાચીન કાવ્યોમાં પણ કવિઓનું યથાક્રમ અને સમગ્ર પરીક્ષણ કરવાને બદલે આપણા વિવેચકો છૂટી છવાઈ કૃતિઓ પર જ ધ્યાન ખેંચી રહ્યા છે છૂટી છવાઈ કૃતિઓ પર તો શ્રી નરસિંહરાવ વિવેચન કરતા હતા તે હકીકત સાચી છે હાલમાં તો 'છૂટી છવાઈ' કૃતિઓ 'ને જાહેર સમગ્ર કાવ્ય સમ્રઠ પર જ વિવેચન થાય છે. 'વિવેચના' માં શ્રી વિશ્વમુક્તાદેવિત્રેયે કેટલાક કાવ્યસમ્રઠો પર અને તે સમ્રઠના કવિ પર વિવેચના કરેલી છે અને એ કવિઓમાંના લખાણમાંના તો તે પહેલા જ સમ્રઠો હોઈ તેમની કવિતાપ્રવૃત્તિનું તેમાં સમગ્ર દર્શન થાય છે 'વિવેચનચક્ર' માં નર્મદની કવિતા પરનો લેખ તેની સમગ્ર કવિતાને સ્પર્શ કરેલો નથી 'કાવ્યની શક્તિ' માં કવિનાનાલાલની કવિતા પરનો શ્રી પાંકજીનો લેખ કવિની કાવ્યપ્રવૃત્તિને સ્પર્શ કરે છે. આ આલેખ તો થોડેક અંશે 'ગૂંઈ' અને કેતકી' અને 'કવિતાની શક્તિ' માં સમ્રઠાચેર્ચા દૂર કવિચેતનોને લાગુ પડે તેમ છે. 'છૂટી છવાઈ' કૃતિઓ 'ને અર્થ' લેખક શુ કરતા હશે તેની તો કંપના જ કરવો રહી જાડી અર્વાચીન યુગનો વિવેચક એકતરફી કૃતિનું તો વિવેચન કરેલો જ નથી, કેઈ પાંચપુસ્તકના સંપ્રદાય તો યત્ન હોય તો બરે આજે તો કાવ્ય સમ્રઠો પર વિવિધ વિવેચનો થાય છે હા ત 'શિવના સમ્રઠો પર વિવિધ વિવેચનો થાય છે હા ત 'શિવના સમ્રઠો' નું શ્રી સુન્દરમડું 'કુદિમકાવ્ય' માં પ્રગટ થયેલું

અને 'કાવ્યનાની કવિતા' કરોને 'વિવેચના' માં સમ્રઠાચેર્ચા વિવેચન શ્રી 'શિવ' ને કવિ તરીકે સમગ્રવા માટે પૂરતા નથી તે વિવેચનો તેમની સમગ્ર કાવ્યપ્રવૃત્તિને નિર્દેશ કરતા નથી તે જ રીતે શ્રી પૂર્ણનાલના 'પાગિચ્છ' નું વિવેચન પણ પ્રો બં કં હકીકતે તેમની પ્રજ્ઞાપનામાં અને શ્રી વિશ્વમુક્તાદેવિ 'વિવેચના' માં કરેલ છે પૂર્ણનાલને સમગ્રવા માટે આથી શુ વધારે જોઈએ ?

અને અર્વાચીન કવિતાનું સમગ્ર વિવેચન તો શ્રી પાંકજીના 'અર્વાચીન કવિતાસાહિત્ય' અને 'અર્વાચીન કાવ્યસાહિત્યના વહેણો' માં મળે છે આનું સમગ્ર વિવેચન આ પહેલા થયેલું જ નથી આ ઉપરાંત શ્રી ખનરદારના અપ્રસિદ્ધ ભાષણો પણ અર્વાચીન સમગ્ર કવિતાને જ સ્પર્શ કરે છે એટલે 'છૂટી છવાઈ' કૃતિઓ પર જ ધ્યાન ખેંચી રહ્યા છે' તે હકીકત યોગ્ય નથી આપણા કવિઓના સમગ્ર વિવેચનો કેટલા થયા છે તે છતાં શુદ્ધમાં જોઈશું

(૪) આપણે ત્યાં પછલા જે જે સ્વરૂપો પ્રચલિત હતા અને છે તે આખ્યાન, ખડકાવ્ય, રાસ રાસડો, ગરબી ગરબા વગેરેના શુદ્ધ સ્વરૂપની શાસ્ત્રીય, તત્ત્વપર્યાય અને પ્રમાણભૂત સીમાક્ષા કરેલું એક પણ પુસ્તક નથી

શ્રી હવેરીનું આ વિધાન બહુ અરી સાચું છે અને તેમના અસતોષમાં વળતું છે હાલમાં આપણા વિવેચકો લિરિકાલ (Lyric) સોનેટ વગેરે પર શાસ્ત્રીય લેખો લખે છે પણ જુના સ્વરૂપો વિશે કંઈ લખતું નથી શ્રી પાંકજી તેમના 'અર્વાચીન કાવ્યસાહિત્યના વહેણો' માં મહાકાવ્ય આખ્યાન કાવ્ય ખડકાવ્ય વગેરે પર દૂધી પણ તત્ત્વપર્યાય ચર્ચા કરી છે પણ શાસ્ત્રીય ચર્ચા તો કંઈ જોઈ શકી હોય તેમ લાગતું નથી અને આખ્યાનકાવ્ય, રાસડો ગરબાઓ વગેરે સ્વરૂપો હવે તો લુપ્ત થતા ચાલ્યા છે

(૫) નર્મસિંહ, મીરાં, પ્રેમાનંદ, દયારામ અબો, જામજી વગેરે પ્રાચીનોના જીવનનો અને કથનનો ખ્યાસ આપતાં પ્રગણ્યુત પુસ્તકો નથી

નગસિદ્ધ અને મીંગ એ પ્રાચીન હોઈ તેમની સાચો તારીખ પણ નક્કી થઈ નથી અને તેમની કટલીક કૃતિઓ તો સદિશ છે લેખકો કહે છે તેમ એ બેના જીવન અને કવનનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ આપે તેવું પ્રમાણૂત પુસ્તક એકે નથી

નગસિદ્ધની તારીખ અંગે શ્રી મુનશી, શ્રી આનંદશંકર કુવળ, સુશંગતી પ્રેસ વગેરેએ ઘણી ચર્ચા કરી છે ખરી, છતાં તેના જીવનનો અનેકવિધ પ્રકાર પાડે, તેના કવનની સર્વાંશી જાણ કરે તેવું પુસ્તક આપણે ત્યાં એકે નથી

પ્રેમાનંદ દયારામ, અબો અને શામળ પણ તો પ્રમાણૂત વિવેચનો થયા છે વડોદરા સાહિત્ય સભાએ થોડાક વર્ષ પહેલાં પ્રેમાનંદ-અનંદ કાટેલો આ વર્ષે શામળ-અનંદ પ્રગટ કર્યો છે 'પ્રેમાનંદ અનંદ' નેચા પછી એક સચોટ છાપ તો એ જ પડે છે કે એવું પ્રમાણૂત પુસ્તક ખીણુ એકે નથી તેમ પ્રેમાનંદના જીવનનો તેમ તેના કવનનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ તેમણી મળે છે તે જ ગોતે 'શામળ-અનંદ' પણ કવિ શામળના અભ્યાસીઓ માટેનો પ્રમાણૂત પ્રથમ છે

દયારામ તો પ્રાચીનોના છે ના કવિ હોઈ તેમના વિશે ઘણાંએ લખ્યું છે શ્રી ગોવર્ધનગરે 'કવિ દયા ગમનો અક્ષરરેહ' નામનું પુસ્તક લખ્યું છે શ્રી, હીર બેન મહેતા કહે છે તેમ, 'આખા પુસ્તકનો હેડ દયારામના સુગરી કાચોને ભક્તિના અર્થમાં ધરાવવાના પ્રયત્નરૂપે પ્રત્યક્ષ થાય છે'

આખા ઉપરનો એક સ્વાધ્યાય શ્રી ઉમાશંકર નેત્રી ટૂંક મુદતમાં પ્રગટ કરવાના છે એમ એ ના અભ્યાસક્રમમાં જૂના કવિઓ ભણવાના આવના હોવાથી ઉપર જણાવે છે તે બધા જ કવિઓનો લઘુપૂર્વકનો અભ્યાસ થાય છે એટલે તે ઉપર દરે અભ્યાસપૂર્ણ પુસ્તકો પણ મળશે

(૧) નર્મદ, દનપત્ર, કાન્ત મહિભાર્ત વગેરે અર્વાચીનોના જીવનનો અને કવનનો ખ્યાલ આપતી પ્રમાણૂત પુસ્તકો નથી

અર્વાચીનોમાં આદ્ય અને અર્વાચીન સુશંગતનો વાકડો 'વિ નર્મદ અણુધીજ્યો તો નથી જ' વગેરે તેની થર્નાર્પદ પ્રસંગે તેના વિશે ઘણું લખાયું હતું અને અમદાવાદ સાહિત્યસભા તરફથી પ્રગટ થયેલા 'વિ નર્મદ' માં શ્રી વિશ્વનાથ ભટ્ટે તેના જીવનનું સુદૃઢ ખ્યાન કર્યું છે, અને તેની કવિતાનો જીડો અભ્યાસ કરી સદૃષ્ટિએ અને ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ તેની કવિતાનું મૂલ્યાંકન કર્યું છે નર્મદની કવિતા સમજવા માટે આથી વધારે કંઈ પણ ન વાગે તો પણ ચાલે તેમ છે શ્રી રા. વિ. પાંડે પણ 'કવિ નર્મદાસ' માં તેની કવિતા વિષે અને ફાર્મસ સમાના આશ્રયે આપેલા એક વ્યાખ્યાનમાં તેના મઘ વિષે અભ્યાસપૂર્ણ નિમણાવણી છે એટલે નર્મદ ઉપર તો આપણને પ્રમાણૂત પુસ્તક મળે છે

દનપત્રમાંના જીવનની કીણામાં કીણી વિગત જાણવી હોય તો આપણને 'કવીશ્વર દનપત્રગમ' ના ત્રણ ભાગ તેના સુપ્રત કવિ નાનાલાલે આપ્યા છે તેમાં તેમના કવનનો કંઈક અતિશયોક્તિમયો પરિચય પણ થાય છે તેમની સાહિત્યપ્રવૃત્તિ પણ આપણને પ્રમાણૂત સામગ્રી બહુ ઓછી મળે છે તેમાં ના નહિ જોવાય.

'કાન્ત' મુખ્યત્વે તો કવિ હતા અને તે મશ્હૂર છે તેમના ખાકાઓ માટે 'પૂર્વાવાપ' ના હીર ઉપોદ્ધાતમાં તેમના શિષ્ય અને સમર્થ વિવેચક શ્રી. રા. વિ. પાંડે તેમની કવિતા ઉપર ઘણું કહ્યું છે અને જે ટૂંક કહ્યું છે તે પ્રમાણૂત છે એટલું જ નહિ, પણ તે પછી બીજાઓને ભાગે તો તેનો વિસ્તાર જ કરવાનો રહે છે આ ઉપરાંત 'કાન્તમાલા' માં તેમના જીવનનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ આપણને મળે છે

મહિભાર્ત નમુબાર્ત એ સુશંગતને સુદૃઢ નિષ્ઠા અને સુદૃઢ મઘ આપ્યું પણ તેમના સાહિત્યજીવનને લગતું અભ્યાસપૂર્ણ પુસ્તક તો એકે લખાયું નથી આવા બાગે ગદી મેલા આપણા સમાન લેખકોને પકડીને દરે અભ્યાસીઓએ આજે દેવા જોઈએ

(૩) ગોવર્ધનગમ, નાનાલાલ અને મુનશી જેવા આપણા પ્રથમ પંતિના સર્ગોમાં સમય અને સમગ્રાણ મૂલ્યાંકન કરતા નિષ્ઠાને પુસ્તકો નથી

ગોવર્ધનરામનું નામ દેતા જ આપણને 'સરસ્વતી ચંદ્ર' યાદ આવે છે અને સરસ્વતીચંદ્રની તો વિવિધ દૃષ્ટિએ ચર્ચા ધણી થઈ છે સરસ્વતીચંદ્રના પાત્રો ઉપર શ્રી અનંતરામ ગવળે હાથના જ લાખનું આપેલું સરસ્વતીચંદ્રની કલાશક્તિ અને ગોવર્ધનરામની પૈતૃક ઉપર તો શ્રી વિણ્ણપ્રસાદ ત્રિવેદીએ અભ્યાસપૂર્ણ અને ચિંતનશીલ એ નિમંણે આપ્યા છે તેમની ઝંતીની મીમાંસા આટલી સચોટ તો કરાઈ નથી, એટલે ગોવર્ધનરામ ઉપર તો ઘણાએ લખ્યું છે એટલે તેમના અભ્યાસીગોને દવે પૂરની સામગ્રી મળી ગઈ તેમ છે

નાનાસાપ આજના મહાકવિ છે તેમની સમગ્ર કવિતા ઉપર શ્રી રા. વિ. પાઠકે એક લેખ લખેલો છે તે ઉપરાંત શ્રી નવજરામ ત્રિવેદીએ 'કેન્દ્રિક વિવેચકો' માં પણ તેમની કવિતા પર કેટલીક ચર્ચા કરેલી છે છતાં કહેવું પડશે કે તેમની સમગ્ર સાહિત્યપ્રવૃત્તિ ઉપર પ્રકાશ પાડતું એક પુસ્તક તો નથી જ.

શ્રી મુનશીની નવલકથાઓ ઉપર તેમના નાટકો ઉપર, તેમના સ્ત્રીપાત્રો ઉપર-તો આપણા વિવેચકોએ વિવિધ લેખો લખ્યા છે અને જેમ જેમ સાહિત્ય તરફ વાચકોની અભિરુચિ વધશે તેમ તેમ ઘણું લખવું જશે.

શ્રી ત્રિભુવનદાસ લુહારે શ્રી બ. ક. કાકરની કવિતાધર્મશ્લેષ પર લાખે નિમંણ લખ્યો છે તેમા શ્રી કાકરની સમગ્ર કવિતાની સમીક્ષા છે તેમના ગદ્ય ઉપર શ્રી વિશ્વનાથ બ. પણ મનનશીલ નિમંણ લખ્યો છે નરસિંહરાવના મુનુરાણેનો 'સુખરાત'નો વિશ્લેષક તેમનાં જીવન અને કવનનો સપૂર્ણ ખ્યાલ આપે છે શ્રી અનંતરામ રાવળનો તેમની કવિતા પરનો લેખ તેમની સમગ્ર કવિતાનું સાચું મૂલ્યાંકન કરે છે આમ 'આપણા પ્રથમ પકિતના સર્જકોનું સમગ્ર અને સપ્રમાણ મૂલ્યાંકન કરતા' નિમંણ અને લેખો લખાયે જશે

૮ ઔચિત્ય અને તાત્વિક સિદ્ધાંતોની ચર્ચા કનનારા લેખોની પણ આપણે ત્યાં અગત છે દરેક સાહિત્યમાં ઔચિત્ય અને સિદ્ધાંતોની ચર્ચા કનનારા લેખો તો ઓછા જ હોય છે અને મુનશીની

સાહિત્યના વિવેચન ઇતિહાસમાં આવી મૌલિક ચર્ચા પણ કીક પ્રમાણમાં છે શ્રી મમણાપાઈએ 'કવિતા એટલે શર' વાળો લેખ, 'દામ્યગસ' પત્રો તેમનો સુનીર્ઘ લેખ, શ્રી મણિલાલની ગસ અને માન્ય પત્રો ચર્ચા, ગસિધાન પરીખનો 'સ' પત્રો નિમંણ શ્રી વિશ્વનાથ ભટ્ટનો 'કવિતા મહિમા', 'વિવેચનનો આદર્શ', શ્રી વેલ્લેનો સાહિત્ય પત્રો લેખ આવી ચર્ચા કરનારા લેખોમાં શ્રદ્ધિ કરે છે શ્રી ઝવેરી રા. વિ. પાઠના 'કાવ્યની શક્તિ' વાળા લેખનો ઉપેક્ષ કરે છે તે સાથે 'જીવન અને સાહિત્ય'નો પણ ઉલ્લેખ કરેલો થતે તેમા તો શ્રી પાઠક અગ્રેજ વિવેચક એમરકોગનીથી પણ જુદા પડે છે અને નવો જ મૌલિક સિદ્ધાંત રચી કરે છે શ્રી આનંદ-શંકર મુનશી 'સાહિત્ય અને સાહ્યર' એ લેખ પણ ઘણો જ મહત્વનો છે શ્રી નગસિંહરાવે પણ કેટલાક મૌલિક સિદ્ધાંતોની ચર્ચા કરેલી છે

સુબાઈ સુનિવર્સિટીની પી એચ ડી ની ડિગ્રી માટે કેટલાક અભ્યાસીઓ રવાના થાય તૈયાર કરી રહ્યા છે એટલે દવે આપણને કેન્દ્રિક દૃષ્ટિ એવા કવિઓ, કેટલાક અણઉકળ્યા પ્રશ્નો કેટલીક ખૂટતી સામગ્રી વગેરે લખ્ય નહીં વધારે તો નહિ પણ પાંચેક વર્ષમાં આપણું વિવેચનસાહિત્ય જરૂર સમૃદ્ધ બનશે વિવેચનસાહિત્ય ખીટયુ નથી તેની પાછળ વિવેચકો નથી તે માત્ર કારણ નથી સાહિત્યના રસિકો અભ્યાસક્રમમાં તેનું યોગ્ય રચાવન વિવેચનપ્રયત્નનું કહિત પ્રકારન વગેરે કારણો જવાબેલો તો નથી જ આજે પણ એટલી વાર્તા કે નવનકથા વચારો તેનાથી પાચમા કે દશમા બામનુ પણ વિવેચનસાહિત્ય વચાવું નથી વિવેચન સમજી શકે તેવો વિશાળ વાચકવર્ગ નથી તેમ હામ બીડી પ્રકારન કરે તેવી કાઈ સમૃદ્ધ સરખા નથી જેમ જેમ વાચકવર્ગ વધતો જાય તેમ તેમ જરૂર વિવેચન સાહિત્ય પણ ખીટયું જશે અને શ્રી ઝવેરી ને બોહાપારેશો દેખાડે છે તે દર થશે આજનો દ્વિકોસ તો દેખાડી આપે છે કે આવની કાવ્ય એજન્ડા છે

મુનશી

ચીતામર પટેલ

૨૭

જૈનીઓને

શ્રી. કાકાસાહેવ કાલેલકર

વેદમાં ગાયને 'અધ્ધ્યા' કહી છે. બધાં પશુઓ- માંથી ગાયને જુદી ગણીને એને ન મારવી નોઈએ એવો વેદકાળમાં જ નિયમ થયેલો. ગાયનું દૂધ અત્યંત પૌષ્ટિક, સુપાચ્ય અને નિર્દોષ આહાર છે. એનું દૂધ મળ્યા પછી જ માણસે માંસાહાર ઝાણો કરી નાંખ્યો છે. નો દૂધની પ્રાપ્તિ ન થઈ હોત તો માણસ માટે માંસાહાર હોડવાનું સુરક્ષેય થયું હોત. માણસે ગાય-બળદને જંગલમાંથી લઈ આવીને પોતાના કૌટુંબિક જીવનમાં સ્થાન આપ્યું. ગાયે દૂધ આપીને અને બળદે દળ ખેંચીને માણસના આદારમાં બારે દાંતિ કરી હળની મદદથી માણસે ખેતી શરૂ કરી અને અનાજની પેદાશ વધારી. ગાયને પાળીને તેમ જ લયમુક્ત બનાવીને અને એને ખાસ ખોરાક આપીને તેનું દૂધ વધાર્યું, આ રીતે ગાય તથા બળદે પોતાની સેવાથી માણસ માટે અદ્વિસાધર્મની શક્યતા ઊભી કરી. જગતી ગાયને ગામડાનું પશુ ગનાવવા માટે માણસને હળરો વર્ષ સુધી પ્રયત્ન કરવો પડ્યો હતો. ગાય, બળદ, ઘોડો, ગધેદુ, ઊંટ, હાથી એ બધા પશુઓને માણસે ત્યારે પાળેલાં બતાવ્યાં ત્યારે માનવી સંસ્કૃતિ એકદમ ઊંચી વધી.

હવે એક પગલું આગળ ભરવાનું આવ્યું છે. ઘાસનું દૂધ બનાવવાનું કામ ગાયે કર્યું હવે ઘાસનાં ફૂલોમાં જે મિદુરતા અમ્લન-રસ રહે છે અને જેને એકઠા કરીને ઉપોશમાં લેવાનું માણસને માટે અસાધ્ય છે તે બિદુઓ એકઠાં કરીને એનું મધ બનાવવાનું કામ મધમાખોનું છે. મધમાખીઓને મારીને અથવા જાળી મૂકીને તેનો પૂડો લૂંટી લેવાનું કામ માણસજાને જીવનના પ્રારંભથી જ કર્યું છે. મધ જેવી સ્વાદિષ્ટ અને સુંદર બીજા માણસ કેવી રીતે છોડી શકે? પણ આદમી મહેનત કરીને મધ લાવી આપનાર માખીઓનું મારી નાંખવી, તેનાં ઈર્ષા-મર્યાદાનો નાશ કરવો અને મધની સાથે ઈર્ષા પણ નિષેધની નાખવા એ ખૂબ દૂર, મૂર્ખાઈ-ભરેલું તેમ જ ગદું છે. આજે પણ આપણા દેશમાં એ પ્રથા ચાલે છે. પણ હવે તેમાં

અદ્વિસક પરિવર્તન થઈ રહ્યું છે. મધમાખીઓની અમુક જાતના આખા ટોળાને પકડી લઈને કૃત્રિમ ઘરામાં રાખવું, તેમને માટે જરૂરના ખાણુ-પીણુની વ્યવસ્થા કરવી અને તેને અને તેનાં બચ્ચાં માટે નોઈતું મધ રાખી લઈને પાકીતું મધ આપણા ઉપોશ માટે લેવું એ સંસ્કૃતિનું પ્રગતિશયક પગલું છે. મધ માણસને માટે અત્યંત ડુચ્છિકર, પચ્ય અને સરસ ચીજ છે. નો આપણે મધમાખોને પાળી શકીએ તો ગેરલા પછીનું મનુષ્ય-સંસ્કૃતિનું આગળનું પગલું ભર્યું એવો આપણને અનુભવ થશે. આ માખોના પાલનનું ખર્ચ બહુ જ ઓછું આવે છે. તેમનો સ્વભાવ ઝોળખી લેવામાં આનંદ આવે છે અને આ ધધાની કમાણી તો ધીના ધધા કરતાં પણ વધારે હોય છે. અદ્વિસાધારીઓને માટે ગાય તથા મધમાખોના પાલનનો ધધો માત્ર લાભકારી જ નહિ પરંતુ જીવનમાં નવી દિશા સૂચવનાર સિદ્ધાંતો.

મધ બેથું કરવામાં દ્વિસા ધાય છે એટલું જાણી નેતોએ મધ નિષિદ્ધ આદાર છે એમ નક્કી કર્યું. જે વડું ને હીક કર્યું પણ આપણા લોકોએ શાઓ જીવતાં રાખવાની જરૂર સમજવી નોઈએ. આપણે મધ ન ખાઈએ તો આપણે માખીઓ મરવાની દ્વિસામાંથી બચી ગયા, પણ માણસજાતે દર્ધ મધ-માખને છેડે એમ નથી, અને મનની દબે નો મધ-માખોને ઉઠેરીએ નહિ તો મધમાખોની દ્વિસા ટળવાની નથી માટે નેતોએ પોતાનાં શાઓમાં ઉમેરો કરવો નોઈએ કે મધમાખોને ઉઠેરીને અદ્વિસક દબે બેથું કરેલું મધ નિષિદ્ધ નથી, એટલું જ નહિ પણ તેનું જેવન કરવામાં લાગ છે અને પ્રુદય થયું છે. બહુ જ ઝોળી મૂકીથી ચલાવી શકાય અને અદ્વિસક ધન મેળવી શકાય એવો આ ધધો નો નેતો ખાસ પોતાનો કરે તો તે વાત એમની વાણિજ્યલુદ્ધિને ફાંટી એગી છે.

એપ્રિલ, ૧૯૩૯.

ફિદ્દી 'સર્વોદય'માંથી.

ત્રણ જીવનચરિત્રો

૧ મહાન સુસાક્ષરો

દાદ રૂપિયો

૨ વૈજ્ઞાનિક જગત

સવા રૂપિયો

૩ સુરતકા કમાલ

દાદ રૂપિયો

અમારા બીજા પ્રકાશનોની યાદી

અદર શુભો

૦ ૮ ૦ ૮ ૦ ૮ ૦ ૮ ૦ ૮